

SÜHREVERDİ

عارف المعارف

TASAVVUFUN
ESASLARI

H. Kâmil YILMAZ - İrfan GÜNEŞ

ETKAM
YAYINLARI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ERKAM YAYINLARI
MİLLÎ KİTAPHANESİ

AVARİFU'L-MAÂRİF

1. Mukaddime, 5, 17-43 ve 46-49. Bölümleri (14, 64-71, 156-434, 451-485. sayfalar arası) H. Kâmil YILMAZ tarafından,
2. 6-16, 5-63. Bölümleri (72-155, 486-674. sayfalar arası) İrfan GÜNDÜZ tarafından,
3. 1-4, 44-45. Bölümleri (5-63, 437-450. sayfalar arası) Mustafa UZUN tarafından terceme edilmiştir.

Ö N S Ö Z

Âlemlerin Rabb'ına hamd, sevgili Peygamberimize salât ü selâm olsun.

Şihâbüddin es-Sühreverdi'nin eseri **Avârifü'l-ma'ârif**, tasavvuf tarihimizin önemli kaynaklarından biridir. Arapça olarak defalarca basılmış olan **Avârif**'in bugüne kadar dilimize kazandırılmamış olması bir eksiklikti. Bunu gidermek üzere eserin tercemesine karar verdik. Terceme için muhtelif arapça matbû nüshaları araştırdık. Bunlar içinde tercemeye esas olmak üzere, en uygun neşir olarak Abdülhamid Mahmûd ile Mahmûd b. eş-Şerif'in müşterek yayını bulduk. Eserin 21. Bab'ının sonuna kadar olan kısmının tercemesini bu neşirden, kalan kısmını ise Kahire 1973 baskısından yaptık.

Metinde geçen âyet ve hadislerin tahririni yaparak hadislerin senedlerini ilk ve son râviler dışında - zikretmeyi gereksiz bulduk. Hadislerin tahririnde önce el - Mu'cemü'l - müfehres li - elfazil - hadisi'n - Nebeviyye'yi esas aldık. On - da bulamadıklarımızı Keşfü'l - hafâ, el - Câmî'n - sağır, Kenzü'l - ummâl, et - Ter - gib ve't - terhib gibi mcemûalara müracaatla yapmaya çalıştık.

Avârif'te geçen konuları daha önce yazılmış tasavvuf klâsikleriyle karşılaştırmak isteyenlere kolaylık olmak üzere, dipnotlarda ilgili kaynakların yerlerini gösterdik.

Eser'in son kısmına bir «karma indeks» koyduk. Tercemede metne sâdik kalmaya çalışmakla birlikte, günümüz türkçesine uygun bir üslûbu yakalamaya çalıştık. Terimleri terceme etmeden orijinal adlarıyla verdik. Anlaşılması zor terimleri, eğer terceme etmişsek, orijinalini parantez içinde göstererek istilâhlara sadık kaldık.

Tercemeyi tamamlayıp dizgiye verdiğimiz bir sırada **Avârifü'l - ma'ârif - Mârifet İhsânları** (İstanbul 1988) adıyla neşredilen bir terceme ile karşılaştık. Bu bizim için sürpriz oldu. Zira böyle bir çalışmadan haberdar değildik. Hemen eserin daktilo nüshalarını matbaadan geri aldık. Madem ki **Avârif** terceme edilerek neşredilmişti, öyle ise maksad hâsıl oldu, diye düşündük. Bu tercemenin bir boşluğu doldurduğunu söylememek, kadir-bilmezlik olur. Ancak bu tercemeyi baştan sona inceleme imkânı bulduğumuzda, yer yer terimlerin de terceme edilerek mânâ içinde kaybolduğunu, şahıs ve yer isimlerinin bile bâzen türkçeye çevrilmiş bulunduğunu görünce elinizdeki tercemeyi neşretmeye yeniden karar verdik.

Eserin baş tarafına müellif, eserleri ve **Avârif** hakkında tanıtıcı bilgiler veren bir bölüm koyduk. Bütün ihtimamlara rağmen çalışmamızın hatasız ve mükemmel olduğu iddiasında değiliz. Fakat ilmi ve objektif ölçüler içerisinde yapılacak uyarı ve tenkitlere şimdiden teşekkür ederiz.

Çalışmalarımız sırasında yardım, teşvik ve desteklerini gördüğümüz değerli meslektaşlarımıza ve gönüldaşlarımıza teşekkürü ifası zarûri bir görev sayarız.

Tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

H. Kâmil YILMAZ - İrfan GÜNDÜZ

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Giriş: Sühreverdi, Hayatı ve Eserleri	IX - XXXII
Müellifin Önsözü	1
1. Bölüm: Tasavvuf İliminin Menşei	5
2. Bölüm: Sûfilerin Duyduklarını Anlamaları	17
3. Bölüm: Tasavvuf İliminin Fazileti	32
4. Bölüm: Sûfilerin Halleri ve Tarikatları	155
5. Bölüm: Tasavvufun Mahiyeti	64
6. Bölüm: Sûfi Kelimesinin Kökü	72
7. Bölüm: Mutasavvıflar ve Onlara Benzeyenler	82
8. Bölüm: Melâmetlik ve Melâmetiler	91
9. Bölüm: Sûfi Olmadıkları Halde Sûfi Zannedilenler	97
10. Bölüm: Şeyhlik Makamı	103
11. Bölüm: Hâdimler ve Onlara Benzeyenler	118
12. Bölüm: Sûfilere Göre Hırkamın Hükümü	122
13. Bölüm: Ribat ve Tekkelerde Yaşayan Dervişler	134
14. Bölüm: Suffe Ashabı ve Ribatlardaki Dervişler	140
15. Bölüm: Murâbitlar ve Sûfilerin Özellikleri	146
16. Bölüm: Sefer ve İkamet Adâbı	156
17. Bölüm: Seferin Farzları ve Faziletleri	169
18. Bölüm: Seferden Dönme Âdâbı	180
19. Bölüm: Esbâba Tevessül ve Sûfiler	191
20. Bölüm: Feth-i Mânevî ve İnsân-ı İlâhî	198
21. Bölüm: Sûfilere Göre Evlilik ve Bekârlık	209
22. Bölüm: Sûfilerin Semâi	223
23. Bölüm: Semâa Karşı Çıkanlar	240
24. Bölüm: Semâa İhtiyaç Duymayanlar	246
25. Bölüm: Semâ Âdâbı	254
26. Bölüm: Halvet, Çile (veya Erbaın)	263
27. Bölüm: Halvette Vâki Olabilecek Fethler	270
28. Bölüm: Halvete Nasıl Girilir	279
29. Bölüm: Sûfiyyenin Ahlâk Anlayışı	287
30. Bölüm: Sûfilerin Ahlâkı	299
31. Bölüm: Tasavvufta Edep	342
32. Bölüm: Huzûr-ı İlâhîde Edep	348
33. Bölüm: Tahâret Âdâbı	355
34. Bölüm: Abdest Âdâbı	361
35. Bölüm: Havâssın Abdest Âdâbı	369

36. Bölüm:	Namazın Faziletleri	374
37. Bölüm:	Namazın Keyfiyeti ve Evsâfı	381
38. Bölüm:	Namazın Âdâbı ve Sırları	396
39. Bölüm:	Orucun Fazileti ve Tesiri	406
40. Bölüm:	Oruçla İlgili Muhtelif Görüşler	411
41. Bölüm:	Orucun Âdâbı	417
42. Bölüm:	Yemenin Fayda ve Zararları	423
43. Bölüm:	Yeme - İçme Âdâbı	429
44. Bölüm:	Sûfilerin Giyinme Konusunda Âdâbı	437
45. Bölüm:	Geceleri İhyâ Etmenin Fazileti	446
46. Bölüm:	Geceleyin Kalkış ve Uyku Âdâbı	451
47. Bölüm:	Gece Namazı ve Âdâbı	458
48. Bölüm:	Geceyi Bölümlere Ayırmak	465
49. Bölüm:	Gündüzün Âdâbı	471
50. Bölüm:	Günlük İbâdetlerin Vakitlere Göre Dağılımı	486
51. Bölüm:	Mürîd - Mürşit Münâsebetleri	505
52. Bölüm:	Şeyhin Riâyet Edeceği Âdâb	519
53. Bölüm:	Sohbet ve Tesirleri	527
54. Bölüm:	Sohbet ve Kardeşliğin Sorumlulukları	537
55. Bölüm:	Sohbet ve Kardeşliğin Âdâbı	545
56. Bölüm:	Kendini Tanıma Hususunda Sûfilerin Görüşleri	555
57. Bölüm:	Kalbe Gelen Havâtırın Tanınması	573
58. Bölüm:	Hâl - Makam ve Aralarındaki Fark	585
59. Bölüm:	Makamların Değerlendirilmesi	592
60. Bölüm:	Makamlar Hakkında Sûfilerin Görüşleri	605
61. Bölüm:	Hâllerle İlgili Bazı Açıklamalar	626
62. Bölüm:	Hâllere Dâir Bazı Tasavvufî İstılahlar	650
63. Bölüm:	Bidâyât ve Nihâyâtla İlgili Açıklama	661
Bibliyografya		675
Karma İndeks		677

G İ R İ Ő

SÜHREVERDİ HAYATI VE ESERLERİ

Y. Doç. Dr. H. Kâmil YILMAZ

I — H A Y A T I

Devrin Siyâsî ve Kültürel Durumu:

Sühreverdî'nin yaşadığı çağ (539/1144 - 632/1234) Abbâsî Devleti'nin yıkılışına takaddüm eden yıllardır. Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra Abbâsî halifelerinin nüfuzu hayli zayıflamış ve hilâfet makamı âdeta dînî, ma'nevî otoriteden ibâret bir duruma düşmüştü. Selçuklu sultanları, halifelerin ellerinden «zıllullah fi'l-ard» sıfatını aldığı gibi, sâdece halifelerin kullandığı «Emirü'l-mü'minin» sıfatını kullanmaktan da çekinmemişlerdi. Bununla birlikte Selçuklu sultanları hilâfet makamına bağlılıklarının bir nişânesi olmak üzere onlarla sıhriyyet kurmuş, halifelere kız vermişlerdi. Sultanlar, halifelere Rasûlullah'ın halefi ve dînî otorite gözüyle bakarak iyi muâmele etmişlerdi. Sultanların halifelere karşı bu iyi muâmelesi, onları kaybettikleri siyâsî nüfûz ve otoriteyi yeniden ele geçirme gayretlerine yöneltmişti. Özellikle Sühreverdî'nin muâsırı olan halifelerden el-Muktefi, el-Müstencid ve en-Nâsır bu konuda gayret gösterenlerdendir. Sühreverdî'nin çağında Aabbâsî hilâfet makamını işgal eden altı halife vardır. Onlar da: el-Muktefi li-emrillâh (530/1135 - 555/1160), el-Müstencid billâh (555/1160 - 566/1170), el-Mustazî billâh (566/1170 - 575/1179), en-Nâsır li-dinillâh (575/1179 - 622/1125), ez-Zâhir billâh (622/1225 - 623/1226) ve el-Mustansır billâh (623/1226 - 640/1243)'dir. Bu dönem Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı, dağıldığı ve parçalandığı, yerine birtakım küçük beyliklerin kurulduğu dönemdir. Yine bu dönem, haçlıların başlattığı saldırıların belli aralıklarla devam ettiği bir çağdır. Bu yıllarda batıdan gelen haçlı felâketi kadar hattâ ondan da beter bir tarzda İslâm ülkelerini târ û mâr eden Moğol istilâsının zuhûr ettiği ve İslâm ülkelerini işgal etmeye başladığı yıllardır. Dağılan ve yıkılan Selçuklu Devleti'nin yerinde Harezmsahlar, Artukoğulları, Şam, Musul, Sûriye, Erbil ve Fars atabekleri gibi pekçok devletçik oluştu.

el-Muktefi dönemi, Büyük Selçukluların son yıllarına raslar. Bu dönemde devam eden haçlı düşmanlıklarına karşı İslâm ülkelerinin en güçlü müdâfii Musul Atabeki İmâdüddin Zengî idi. el-Muktefi'nin hilâfeti sona ererken Sühreverdî henüz onbeş yaşları civarında idi ve Sühreverd'de bulunuyordu. el-Muktefi'den sonra hilâfet makamına geçen el-Müstencid dönemi ise Eyyûbî sultanı Selâhadîn'in yıldızının parlamaya başladığı ve Mısır Fâtımî Devleti'nin yıkılışını ger-

çekleştirdiği bir dönemdir. Vâkıa, Fâtımî Devleti'nin yıkılıp (567/1171) Mısır, Sûriye ve Yemen câmilerinde Abbâsî halifesi adına hutbe okunduğu dönem el - Mustazî devridir. Selâhaddin Eyyûbî bu ülkelerde halife adına hutbe okutunca, halife de ona buraların idâresini kendisine verdiğine dâir bir menşûr gönderdi. Böylece Mısır, Filistin ve Sûriye Selâhaddin Eyyûbî ve haleflerinin eline geçti. Yine bu dönemde Selâhaddin, Arslan Yürekli Richard'ın başlattığı haçlı seferlerinde frenklere gerekli dersi vererek bölgede belli bir sükûnet sağladı. Bu yıllarda Anadolu, Anadolu Selçukluları'nın hâkimiyetinde bulunuyordu. Doğuda Büyük Selçuklu enkazı üzerine kurulan Harezmsahlar Devleti Abbâsî hilâfetinin o günkü en önemli hasmı durumunda idi. el - Mustazî dönemi, içeride vezirlerin kavgalarıyla geçti. el - Mustazî'den sonra halife olan en - Nâsır li - Dînillâh ise Abbâsî halifeleri arasında hilâfet makamını en uzun süre ile işgal edendir. Ayrıca onun dönemi Sühreverdî'nin muhtelif memleketlere sefir olarak diplomatik görevle gönderildiği bir dönemdir¹. Türk bir câriyeden dünyaya gelen en - Nâsır, Abbâsî halifeliğinin son devresinde insicâmî bir siyâset ta'kib eden biri olarak kabûl edilir. Önceleri Harezmsahlarla işbirliği yapan halifenin sonraları onlarla da arası açılmış ve Bağdat'ta Harezmsahlar'ın saldırısına uğramıştı. Fakat kışın ansızın bastırması, Bağdat'ı işgalden kurtardı. Sühreverdî bu baskın sırasında Harezm sultanına karşı elçi olarak gönderilmiş ise de (bkz. Diplomatik seyahatleri) Harezm sultanına söz geçirememişti. Hilâfet merkezini tehdid eden tehlikelere karşı, Moğol sultanı Cengiz ile işbirliği yapan halife Harezmsahlar tehlikesinden kurtuldu. Ancak onun bu işbirliği, İslâm ülkelerinin Moğol istilâsına açılmasına zemin hazırladı. Bu yüzden en - Nâsır bir bakıma bu istilânın tarihî sorumlusu sayılır.

en - Nâsır'ın hilâfetin siyâsî gücünü artırmak maksadıyla çeşitli yollar denediği görülür. Şia'nın imâmîyye görüşünü benimseyen halife, Hz. Ali soyundan gelenleri sarayına da'vet etmekten çekinmemiş onlarla işbirliği yaparak Abbâsîlerin gücüyle Hz. Ali taraftarlarının gücünü birleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca halife, içerideki disiplini sağlamak maksadıyla «Fütüvvet» teşkilâtını güçlendirmiş, örgütlendirmiş ve nüfûzunu artırıcı tedbirler almıştır. Bu cümleden olarak birçok emirlere ve devlet ricâline «Fütüvvet pâyesî» vermiştir. Bu devrin en mu'teber şeyhi olan «Şeyhü's - şüyûh» Sühreverdî'nin Fütüvvet-nâme (bkz. Diğer eserleri) adıyla bir eser kaleme alması, belki de bu halifenin emriyle olmuştur. Sühreverdî, Avârifü'l - ma'ârif'te de. rûh hâli ile ilgili bir terim olarak «Fütüvvet»den bahsetmektedir. (bkz. s. 312, 318, 549).

en - Nâsır'ın ardından Abbâsî halifesi olan ez - Zâhir'in hilâfeti ancak ondört ay kadar sürdü. Onun ardından hilâfet makamına geçen el - Mustansır ise babası ez - Zâhir gibi âdil ve dindar bir kimse idi. Mühim bir siyâsî hizmet görmemiş olmasına rağmen herkes tarafından sevilirdi. İlme ve ilim erbâbına hizmetten hoşlanırdı. Bu yüzden Nizâmîyye medresesi gibi kendi adıyla anılan (Mustansîriyye) bir medrese yaptırdı. Sühreverdî'nin muâsırı en - Nâsır'ın Harezmsahlar'a karşı Moğollarla işbirliği yapmasının bedeli, Sühreverdî'nin vefâtından yirmidört yıl sonra 656/1258 tarihinde Moğol hükümdarı Hülâgû'nun Bağdat'ı işgaliyle ödendi. Bu sûretle Abbâsî hilâfeti de sona erdi².

1. Sühreverdî, Avârif'de en - Nâsır'dan bahseder. bkz. 257.

2. bkz. Philip K. Hitti, İslâm Tarihi (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1980, II. - III. c.

Sühreverdi'nin yaşadığı dönem İslâm dünyasında medreselerin ve tekkele-
rin kurulup yaygınlaşmaya başladığı hareketli bir çağdır. Bağdat'ta Sühreverdi'-
den yarım asır önce kurulan Nizâmiyye Medresesi, ilim ve kültür dünyasının de-
ğerli simalarını yetiştirmiştir. Sühreverdi zamanında kurulan Mustansiriyye
Medresesi'nde İslâmî ilimlerden başka tıp, riyâziye, hendese ve hey'et ilmi (As-
tronomi) tedrisâtı da yapılyordu. Kahire'de Fâtımilerin kurduğu el - Ezher Med-
resesi İslâm ülkelerinin her tarafına şi'î dâiler gönderirken, sünni müslümanlar da
kendi düşüncelerini yaymak ve halkı karşı propagandalardan korumak için med-
reseler ve tekkeler kuruyorlardı. Nizâmiyye Medreseleri'nin ilki Bağdat'ta ku-
rulmuş, diğerleri de İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra ve Musul
şehirlerine yayılmıştır. Selçuklu sultanları ve beylerinin vakıflar kurarak med-
reseler açtırması ilim adamları ile tasavvuf ricâlini himâye etmesi ilmi hayatın
yükselmesine âmil olmuştur. Fahreddin Râzî, (606/1209) ve Bahaeddin Veled (628
/1231) gibi değerli ilim adamları, Feridüddin Attâr (632/1235) ve Sa'di Şîrâzî (691/
1292) gibi önemli mutasavvıf şâirler, Abdülkadir Geylânî (561/1160), Ahmed Yesevî
(562/1161), Ahmed er - Rifâî (578/1182), Ebû Medyem el - Mağribî, (590/1193), Nec-
meddin Kübrâ (618/1221) ve Muhyiddin b. el - Arabî (638/1240) gibi büyük mu-
tasavvıflar bu dönemde yetişmiştir. Moğolların tahrib ettiği ve yaktığı kütüphâ-
nelerden kurtarılabilen kitapları Merâğa'ya götüren Nâsirüddin Tûsî'nin orada
dörtüyz bin cildlik bir kütüphâne ve bir rasathâne kurması o devirdeki ilim ve
kültür birikimini göstermesi bakımından ilgi çekici bir hâdisedir³.

Müellifimizin Adı ve Nesebi:

Müellifimizin adı Ömer, babasının adı Muhammed'dir. Genellikle Ebû Hafs
ve Ebû Abdullah künyesiyle anılır. İbnü'n - Neccâr, Sühreverdi'nin «Ebû Nasr»,
Zehebî ise hem Ebû Nasr ve hem de «Ebû'l - Kasım» künyelerini taşıdığını yazı-
yorsa da⁴ diğer kaynaklarda bu rivâyete pek rastlanmamaktadır⁵. İslâmî ilimlere
vukufu ve asrında sağladığı tesir ve nüfûz sebebiyle «Şihâbuddîn», «Şeyhu'l - is-
lâm» ve «Şeyhü's - şüyûh» lâkaplarıyla meşhûr olmuştur. Kaynaklarda genellikle
Hz. Ebû Bekir soyundan geldiği⁶ ve bu yüzden «el - Bekrî», «et - Teymî» ve «el -
Kuraşî» nisbeleriyle anıldığı kaydedilir. Zehebî, İbnü'l - Hacib'den naklen, onun,
Ebû'l - Ferec İbnü'l - Cevzî ile aynı soydan geldiğini ve şecerelerinin Kasım b.

3. bkz. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti, İs-
tanbul 1969, s. 259 vd.

4. bk. ez - Zehebî Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 747/1374), Ta-
rihu'l - islâm ve vefeyâtü'l - meşâhîr ve'l - a'lâm, Beyrut 1988, IV, 97; İbnü'n -
Neccâr, el - Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad, Haydarâbâd 1978, IV, 209.

5. krş. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l - a'yân, Beyrut 1977, III, 446.

6. Sühreverdi'nin Hz. Ebû Bekr'e ulaşan silsilesini İbn Hallikân şöyle ver-
mektedir: Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Ammûye b.
Sa'd b. el - Hüseyin b. el - Kasım b. Alkame b. en - Nadr b. Muâz b. Abdurrahman
b. el - Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekir Sıddîk, bkz. Vefeyâtü'l - a'yân, III,
204, 446; krş. ez - Zehebî, (ö. 748/1374), Alamu'n - nûbelâ, Beyrut 1985, XXII, 374;
Tarihu'l - islâm, IV, 98; Sübkî, Tabakatü's - şafiyyeti'l - kübrâ, Mısır ts. VIII, 338.

en-Nadr'da birleştğini yazmaktadır⁷. Eflâkî'nin Menâkıbu'l-ârifin'de verdiği bilgilere nazaran Sühreverdî'nin, Ebû Bekir soyundan olmak münâsebetiyle Mevlânâ ile de akrabâ olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, içlerinden pek çok âlim ve sûfî yetişmiş seçkin bir âileye mensuptur. Babası Ebû Câfer Muhammed, amcası Ebu'n-Necîb Ziyâuddin Abdülkahir es-Sühreverdî ve büyük dedesi Ammûye lâkabıyla meşhûr Abdullah b. Sa'd âlim ve sûfî kişilerdi. Babası Muhammed'in, amcası Abdülkahir gibi, Sühreverd'den Bağdat'a gelerek Nizâmiye medresesinde okuduğu; Es'ad el-Mihenî'den fıkıh icâzeti alarak bir süre aynı medresede müderrislik ve Kasr Câmii'nde vaizlik yaptıktan sonra memleketi Sühreverd'e kadı olduğu rivâyet edilmektedir. Ebû Ca'fer Muhammed, Sühreverd kadısı iken bir iftirâ sonucu idâm edildiğinde Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, altı aylık bir küçük çocuktur⁹.

Amcası Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, müellifimizin hayatına yön veren Hocasıdır. Sühreverdî Avârifü'l-maârif'te amcasından sık sık bahseder ve hadis senedlerini genellikle ona dayandırır. «Yetiştmesi ve Hocaları» bölümünde, hakkında ayrıca bilgi verilecektir.

Tasavvuf tarihimizde müellifimiz ve amcasının dışında Sühreverdî nisbiyle meşhûr olan başka kimseler de vardır. Nitekim müellifimizle çağdaş, Şihâbuddin Yahyâ b. Habeş es-Sühreverdî, lâkap ve nisbelerindeki benzerlik sebebiyle zaman zaman onunla karıştırılır. «Sühreverdî-i Maktûb» diye mâruf olan Yahya b. Habeş es-Sühreverdî, 548/1154 yılında doğdu. Felsefî ilimlerle meşgul olduğu için «hakim» ve «filozof» olarak tanındı. Eserlerinde yeni Eflâtun felsefesini doktriner olarak işledi. Bazı müfrit fikirlerinden dolayı 585/1190 yılında Halep'de idâm edildi¹⁰. Muâsır müelliflerden Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin'de bu iki Sühreverdî'yi karıştırarak ayrı yerlerde aynı müellifi anlatmıştır¹¹.

Memleketi ve Doğumu:

Sühreverdî'nin biri doğup büyüdüğü, diğeri yetişip hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği iki memleketi vardır. Şihâbuddin Ömer, İran'ın Irak-ı Acem bölgesinin Kuzey-Batı köşesinde Cibâl eyâletinde Zencan'a bağlı küçük bir ka-

7. Tarihü'l-islâm, IV, 98.

8. Eflâkî, Menâkıbu'l-ârifin (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1947, I, 45.

9. ez-Zehabî, Tarihu'l-islâm, IV, 97, 98; Alâmu'n-nübelâ, XXII, 375.

10. Hayatı için bkz. İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-âyân, II/345 vd.; Yakut, Mu'cemu'l-udebâ, Beyrut, ts., XIX, 311-320; İbnü'l-İmâd, Şecerâtü'z-zehabî ahhâri men-zehab, Beyrut ts., IV/290; Zehabî, A'lâmü'n-nübelâ, XIII/48-49; el-Kıftî, Ahbâru'l-ulemâ, Mısır 1326, s. 2-6; Brockelmann, GAL, I, 437; Suppl., I, 781 vd.; İA, XI, 88-90; Hilmi Ziyâ Ülken, İslâm Felsefesi, İstanbul 1983, s. 188-207; H. Corbin, La Philosophie Shabaddin Sohrawardi el-Maktul, Paris 1935; Yusuf Ziyâ Yörükân, «Nur Heykelleri ve Sühreverdî», Mihrâb Dergisi, 1922-1923; Zebihullah Safâ, Gencine-i Sühan, Tahran 1363, III, 48-60.

11. VII, 310 ve XIII, 189.

saba olan Sühreverdi'ye doğdu. Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda genellikle kabul edilen rivâyet, talebelerinden İbnu'n - Neccâr'ın bizzat kendisinin ağzından tesbit ettiği 539 Hicri yılı Receb'inin son ve Şaban'ın ilk gecesi (27 Ocak 1145)'dir¹².

Şihâbüddin'in memleketi Sühreverdi, o günlerin büyük bir yerleşim bölgesi ve şehir merkezi hükmünde iken bugün küçük bir kasaba durumundadır. Sühreverdi'nin ikinci memleketi Bağdat'tır. O, doğduğu memleketinde ilk ilimleri öğrendikten sonra on altı yaşlarında bir delikanlı iken amcası Ebû'n - Necîb es - Sühreverdi'nin yanında Bağdat'a gitti. Amcasının vefatına kadar ondan, daha sonra Bağdat'ın diğer âlimlerinden ilim tahsil etti ve ömrünün seksen yıla yakın bir kısmını Bağdat'ta geçirdi.

Yetiştirilmesi ve Hocaları:

Sühreverdi'nin, hayatının on altı yıllık ilk safhasını geçirdiği memleketinde ilk ilimleri kimlerden okuduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Babasını altı aylık iken kaybettiğine göre, belki de Sühreverdi kadısı olan babasının arkadaşları kendisiyle meşgul olmuş ve ona ilk dini bilgileri vermiş olabilirler. Bağdat'ta amcasının himâyesinde muhtelif kimselerden ve özellikle amcasından okudu. Kaynakların verdiği pek mahdûd bilgilere göre Sühreverdi'nin dini ilimlerde talebesi olduğu hocaları şöylece tesbit etmek mümkündür:

1 — Abdülkahir es - Sühreverdi: Künyesi Ebû'n - Necîb, lâkabı Ziyâeddin'dir. Müellifimizin amcasıdır. 488/1096 yılında Sühreverdi'de doğdu¹³. İlim tahsili için Bağdat'a geldi. Nizâmiye medresesine girdi. Orada Ali b. Pinhân'dan hadis, Es'ad el - Miheni'den fıkıh okudu. Bir ara İsfahan'a gitti. Orada Ebû Ali el - Haddâd'dan hadis dinledi. İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed Gazzâlî'ye de talebelik eden Abdülkahir es - Sühreverdi, malîyetini temin için Bağdat'ta suçluluk da yaptı. Bununla birlikte ilim ve tasavvufu hiç ilgisini kesmeden sürdürdü ve Bağdat'ta Dicle nehrinin batı cihetinde yaptırdığı medresede ders okuttu. 545/1148 yılında Nizâmiye medresesine müderris tâyin edilen Abdülkahir es - Sühreverdi, bu göreve aralıksız on iki yıl devam etti. Şihâbüddin Sühreverdi'nin on altı yaşında Bağdat'a geldiği bilindiğine¹⁴ göre amcasına Nizâmiye medresesinde ancak iki yıl kadar talebelik ettiği anlaşılmaktadır. Sühreverdi'nin amcası ile olan asıl talebelik - hocalık münâsebeti amcasının kendi medresesindedir. Kaynakların

12. Sühreverdi'ye muasır müelliflerden el - Münzirî (ö. 656/1161) aynı tarihi doğrulamaktadır. bk. et - Tekmilî li - vefeyâtî'n - nakale (nşr. Beşşâr Avvâd Maruf), Beyrut 1981, III, 380 - 381.

13. Bazı kaynaklarda 490/1098 yılında doğduğu rivâyeti varsa da yaygın olan rivâyet, 488/1096'da doğduğudur. krş. Vefeyâtü'l - â'yân, III, 204 - 205; Sübkî, Tabakatü's - şâfiyyeti'l - kübrâ, VII, 174; Alâmu'n - nübelâ, XX, 476.

14. Hocaşâde Ahmed Hilmi, Hadikatü'l - evliyâ'dan Sühreverdiyye Sîlsile-nâmesi, İstanbul 1317, s. 25 - 30; Zehebi'nin verdiği bilgiye göre Sühreverdi, «Benim Bağdat'a gelişim Muhaddis Ebû'l - Vakt'in ölümünden sonradır, dediğine (Târihu'l - islâm, IV, 98) ve Ebû'l - Vakt'in vefatı 553/1158 - 1159 yılında meydana geldiğine göre (bk. Alâmu'n - nübelâ, XX, 310) Sühreverdi bu tarihten sonra yani 15 - 16 yaşlarında Bağdat'a gelmiş olmalıdır.

15. Zehebi, Târihu'l - islâm, IV, 97.

verdiği bilgilerden Sühreverdi'nin memleketinden Bağdat'a amcasıyla birlikte geldiği anlaşıyor¹⁵. Abdülkahir es - Sühreverdi, muhtemelen sıla-i rahim için gittiği memleketinden delikanlılık çağına gelmiş yetim yeğenine babalık yapmak ve okutmak üzere Bağdat'a getirmiş olmalıdır.

Abdülkahir es - Sühreverdi, belki de devrin siyasi çalkantılarının da etkisiyle bir ara Nizâmiyye medresesindeki derslerini ve Bağdat'ı bırakarak Kudüs ve Şam tarafına seyahate çıkıyor. Oralarda bir süre dolaşp tedris ile meşgul olduktan sonra tekrar Bağdat'a geliyor. Fakat bu sefer Nizâmiye medresesine değil, kendi medrese ve tekkesine yerleşerek orada tedris ve irşad hizmetini sürdürüyor. Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166) ile çağdaş ve arkadaş olan Ebu'n - Necib, onunla sık sık görüşürdü. Vefatına kadar yeğeni Şihâbüddin Sühreverdi'nin eğitimiyle meşgul oldu. Ebû'n - Necib 563/1168'de vefat ettiğinde Şihâbüddin yirmi dört yaşlarındaydı¹⁶. Amcasından zâhir ve bâtin ilimlerini okuduğu gibi hadis dinleyip icâzet almıştır. Avârifü'l - maârif'te rivâyet ettiği hadislerin pek çoğunu amcası Ebû'n - Necib es - Sühreverdi'den nakleder. Ebû'n - Necib'in Âdâbu'l - müridin adlı eseri, Avârif'in en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

2 — Ebu'l - Kasım b. Fadlan (ö. 565/1169): Sühreverdi'nin Şafii fıkhı tahsil ettiği hocalarından biridir. Kısaca İbn Fadlan diye bilinen bu zâtın tam adı, Vâsık b. Ali b. el - Fadl b. Hibetullah'tır. İsminin Yahyâ olduğu şeklinde bir rivâyet de vardır. Fıkıh ve ilm-i kelâm ile meşgul olmuş, İsmail b. Ahmed es - Semerkandî gibi fakihlerden okumuştur. İlk tahsili Bağdat'tadır. Bir ara Horasan tarafına sefer ettiği ve Nişabur'da bulunduğu bilinmektedir. Muhtemelen amcasının arkadaşı olan İbn Fadlan'dan Sühreverdi, fıkıh ve ilm-i kelâm tahsil etmiştir¹⁷.

3 — Ebu'l - Muzaffer Hibetullah eş - Şibli (ö. 563/1167): Hayatı hakkında kaynaklarda hemen hiç bilgi yoktur¹⁸. Hocalarının en - Na'âlî ve Ca'fer es - Ser-râc olduğu bilinen bu zâttan Sühreverdi, hadis ve fıkıh okumuştur. Muvaffaku'ddin el - Makdisî de Sühreverdi gibi kendisinden hadis nakledenlerdendir.

4 — Ebu'l - feth İbnü'l - Battî (ö. 564/1168): Kısaca İbnü'l - Battî olarak bilinen bu zatın tam adı Muhammed b. Abdülbaki b. Ahmed'dir¹⁹. 473/1080 yılında Bağdat'ta doğdu. Küçük yaşlardan itibaren ilimle, özellikle hadis ilmiyle

16. Abdülkahir es - Sühreverdi'nin hayatı hk. geniş bilgi için bk. İbn Kesir, el - Bidâye ve'n - Nihâye, Beyrut 1982, XII/244; es - Sem'ânî, el - Ensâb, Beyrut 1976, VII/197; İbnü'l - İmâd, Şecerâtü'z - zeheb, IV/153 - 154; İbn Hallikân, Vefeyâtü'l - a'yân, Beyrut 1977, II/201 - 205; Şa'rânî, et - Tabakatü'l - Kübrâ, I/140; Hafız ez - Zehebî, el - İber fi haberi - men gaber, Beyrut 1985, IV/181; İbnü'l - Esir, el - Cezâ'ir, el - Lübbâb fi tehzibi'l - ensâb, Beyrut, ts., II/159; Yakut, Mu'cemu'l - buldân, Beyrut ts., III/289 - 290; İbnü'l - Cevzi, el - Mantazam, X 265; GAL, I, 436; Suppl., I, 780; Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Yazma Başlıklar, 2305, I/234 - 235; Sübki, Tabakatü's - şâfiyyeti'l - kübrâ, Kahire, ts. VII, 173 - 174; Hoca-zâde, Hadikatü'l - evliyâ, sh. 18 - 24.

17. İbn Fadlan için bk. Tabakatü's - şâfiyyeti'l - kübrâ, VII/322 vd.

18. A'lâmü'n - nübela, XX, 420.

19. Hayatı için bk. a.e., XX, 481 - 484.

uğraşmaya başlayan İbnü'l-Battî, Ebû Nasr Muhammed ez-Zeynebi'den icâzet aldı. Pek çok muhaddisten hadîs dinledi. Devrin bu müteber hadîs üstadından Sühreverdi, hadîs dinlemiş nakillerde bulunmuştur²⁰. (bk. s. 650).

5 — Ma'mer b. el-Fâhir (ö. 564/1168): «Ebû Ahmed» künyesiyle de anılan bu zâtın adı, Ma'mer b. Abdullah b. Recâ b. Abdülvahid b. Muhammed el-Fâhir'dir. «el-Kuraşî» ve el-İsfahânî nisbeleriyle de tanınır. 494/1100 yılında doğdu. Ebû'l-Feth Haddâd gibi tanınmış muhaddislerden okudu. Mekke ve Medîne'de bulundu. Pek çok talebe yetiştirdi. Sühreverdi, muâsırları İbn Asâkir, İbnü'l-Cevzî ve İbn Kudâme gibi Ma'mer b. el-Fâhir'in talebesi oldu. Ondan hadîs dinledi²¹.

6 — Ebû Zür'a el-Makdisî (ö. 566/1170): Adı Tâhir b. el-Hâfız Muhammed b. Tâhir'dir. «Ebû Zür'a» künyesiyle tanınır. 481/1088'de Rey'de doğdu. Bu yüzden «er-Râzî» ve «el-Hemedânî» nisbeleriyle anılır. Hemedân ve Bağdat'ta ilim tahsiliyle meşgul oldu. Babası da ilim ehlinde bir zâttı. Babasından ve diğer âlimlerden tahsilini tamamlayınca bir ara Bağdat'a geldi. Sühreverdi, bu sırada kendisinden okumuş ve hadîs rivâyet etmiştir. İbnü'l-Cevzî ve İbn Kudâme gibi meşhurlar Ebû Zür'a'nın talebeleri arasında yer alır²². Sühreverdi'nin amcasından sonra en çok rivâyette bulunduğu bu zâttır. (bk. s. 596, 597, 607, 613, 626, 661, 668).

7 — Ebû'l-fütûh et-Tâî (ö. 555/1160): Tam adı Muhammed b. Câfer Muhammed b. Ali'dir. 475/1082 yılında Hemedân'da doğdu. Kırk ayrı üstadın dinlediği ve her biri ayrı bir sahâbinin rivâyeti bulunan «kırk hadîs» mecmuası derlemiştir. Ebû'l-fütûh bu eserinde her hadîsi rivâyet eden sahâbinin hayatı ve fezâili hakkında bilgi verdikten sonra, şerhe başlar²³. Zehabi, Sühreverdi'nin Ebû'l-fütûh'tan hadîs okuyup nakillerde bulunduğunu yazmakta ise de²⁴, Ebû'l-fütûh'un vefatında Sühreverdi'nin on altı yaşları civarında bulunduğu hesaba katılırsa, bu rivâyetlerin doğrudan Ebû'l-fütûh'tan değil, belki onun talebeleri vasıtasıyla olması, akla daha uygun düşer.

8 — Abdülkadir Geylânî (561/1165): Kadiriyye tarikatının piri ve asrının pek sevilen mürşidi Abdülkadir Geylânî de Sühreverdi'nin tarikat ve tasavvufta üstadı olmuştur. Sühreverdi, amcasının akranı ve arkadaşı olan, Bağdat'ın bu büyük şeyhinden çok istifade etmiş, Avârif'te ondan nakillerde bulunmuş ve onun iltifatına mazhar olmuştur. Nitekim Abdülkadir Geylânî ona: «Sen Irak meşhurlarının sonuncususun» derdi²⁵.

Sühreverdi, muhtemelen Abdülkadir Geylânî'nin ve amcasının vefatından sonra düştüğü üzüntü ortamının etkisiyle bir süre Bağdat'tan uzaklaşmış ve Basra tarafına giderek gönlünü teskin etmek maksadıyla bir mürşid arayışı

20. bk. a.e., XX, 482.

21. bk. a.e., XX, 485 - 487.

22. bk. a.e., XX, 485 - 487.

23. bk. Kâtip Çelebi, Keşfezzunûn, I, 56.

24. a.e., XXII, 374, Târihu'l-İslâm, IV, 96.

25. bk. Câmî Abdurrahman Nefehatü'l-üns (trc. Lâmiî Çelebi), İstanbul 1289, s. 472; Hocaşâde, Hadikatü'l-evliyâ, s. 26.

içine girmiştir. Basra'da bir müddet Ebû Muhammed Abd (veya Abdullah)²⁶ el-Basrî (499/1105-572/1176) nin sohbetlerine devam eden Sühreverdî'nin Basra körfezindeki 'Abbâdan'da «abdâl» diye isimlendirilen erenlerle görüştüğü ve Hızır'la sohbetlerde bulunduğu rivâyet edilmektedir²⁷. Sühreverdî, yine bu sıralarda hayatı hakkında tabakat kitaplarında bilgiye rastlanmayan Ebu's-Suûd el-Bağdâdî²⁸ (ö. 579/1183) ile de görüşmüş, onun sohbetlerine katılmıştır. Kendi devrinde yazılan kaynaklarında Sühreverdî'nin ilm-i kelâm ile uğraştığına dair pek bilgi bulunmamakla birlikte Hocazâde Ahmed Hilmi, onun, amcasını rahatsız edecek derecede ilm-i kelâma meylettğini, daha sonra Abdülkadir Geylânî'nin bir kerâmetiyle ilm-i kelâm ile meşgul olmayı bırakarak büsbütün tasavvufa yöneldiğini yazmaktadır²⁹. O'nun, Avârifü'l-maârif'in muhtelif bölümlerinde sık sık kelâmcıların görüşlerine yer vermesi, ilm-i kelâm konusunda zannedildiği ölçüde bir anlayışa sahip olmadığını açıkça göstermektedir (bk. Avârif Tercemesi, s. 560). Ayrıca onun İ'lâmu'l-hüdâ ve akidetü ehli't-tuka adlı eseri, bir bakıma akaid ve kelâm kitabı görünümündedir (bk. Diğer Eserleri bölümü).

İbnu'n-Neccâr ve ondan naklen diğer kaynaklar, Sühreverdî'nin ilim tahsilinden sonra uzunca bir süre insanlardan uzaklaşıp halveti ihtiyar ettiğini; oruç, namaz ve zikirle meşgul olmaya başladığını; ancak yaşı kemâle erdikten sonra amcasının Dicle nehri kenarındaki medrese ve tekkesinde vaaz vermeğe başladığını, son derece etkili konuşmalarının kısa zamanda geniş bir kitlenin hüsn-i kabûlüne mazhar olduğunu ve pek çok kimsenin kendisine intisâb ettiğini anlatmaktadırlar³⁰. en-Nücemûz-zâhire'de, Ebu'l-Muzaffer sibt İbni'l-Cevzî'den naklen, O'nun 590/1194 yılında Makber mahallesinde toprak bir minber üzerinde vaaz ettiği rivâyetine bakılırsa onun bu senelerde artık irşâdla meşgul olmaya başladığı anlaşılır³¹.

Sühreverdî'nin yaşadığı asır, tarikatların yeni kurulmaya başladığı bir dönemdi. Bu yüzden o, kendini tasavvuf için hazır bir ortamda buldu. Ailesinin şöhreti, kendisinin ilmi kudreti, etkisini daha da artırdı. Özellikle Halife Nâsır, ona yakın olmaya özel bir özen göstermekteydi. Bazı kaynaklarda kendisinden pek iyi sıfatlarla bahsedilmeyen Halife'nin, hadis rivâyetiyle meşgul olacak kadar ilmi konulara³², Sühreverdî'nin tekkesinde kendisini ziyâret edecek³³ kadar tasavvufî mevzûlara ilgi duyması dikkat çekicidir. Halife'nin yapı-

26. Sühreverdî, Avârif'te bu zâtın «Ebû Muhammed b. Abdullah el-Basrî» adıyla nakillerde bulunur. bk. Avârif Tercemesi, s. 578.

27. Nefehâtü'l-üns, s. 527.

28. Avârif'te bu zâtın sözleri geçmektedir. bkz. s. 204.

29. Hadikatü'l-evliyâ'dan Sühreverdî'ye Silsilenâmesi, s. 27-28.

30. el-Müstefâd min Zeyli Târihi Bağdad, IV, 209; Zehebî, Târihu'l-islâm, IV, 97; Sübki, Tabakatü's-şâfiyyeti'l-kübrâ, VIII, 340.

31. İbn Tağrıberdî, en-Nücemûz-zâhire, Kahire 1375, VI, 285.

32. Zehebî, A'lâmu'n-nübela, XXII, 197.

33. el-Münzirî, et-Tekmilü li-vefeyâtî'n-nakale (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1981, III, 380.

çağı işlerde onunla istişâre etmeden işe başlamadığı ve bunu bir teberrük saydığı³⁴ hattâ Sühreverdî'ye intisab ettiği rivâyet edilir. Sühreverdî'nin müridlerinden İbnu's-Sâi'nin Ahbaru'z-zühhâd adlı yazma eserinden naklen bilgiler veren Beşşâr Avvâd Mârûf, «Nâsır'ın Bağdat Merzebâniyye tekkesinde şeyhle başbaşa kaldığını» anlatmaktadır³⁵. Misbâhu'l-hidâye müellifi İzzuddîn Ali el-Kâşî (veya el-Kâşânî) aynı Halife'nin kendi adına yaptırdığı tekkeye Sühreverdî'yi şeyh yaptığını anlattığına³⁶ bakılırsa Halife'nin, ona intisâb etmemiş olsa bile, derin bir saygı ile bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Nâsiriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye tekkelerinin şeyhliğinin Sühreverdî'ye âid bulunduğunu³⁷ ve kendisinin Bağdat'taki bütün tekkelerin irşadda nihâî mürşidi sayıldığını zikrederler. Kendisine «Şeyhu's - şuyûh», «Şeyhu'l - İslâm», «Şeyhu'l - Irak» unvanları verildiğine bakılırsa onun bu devirdeki etkisi daha iyi anlaşılır.³⁸

Diplomatik seyahatleri:

Sühreverdî'nin Halife ve devlet ricâliyle yakın münâsebetler kurması ve onların sempatisini kazanması, diplomatik görevlerle bazı seyahatler yapmasını gerektirmiştir. Fakat Halife Nâsır döneminde Halife'nin siyâsî otoritesini iâde ve Selçuklu devletinin dağılması gibi sebeplerle çıkan bazı fitneleri bastırmak, komşu İslâm ülkeleriyle bazan dostluk münâsebetlerini güçlendirmek, bazan da sulh sağlamak maksadıyla Sühreverdî'nin elçi sıfatıyla görev yaptığını görüyoruz.

Zehebî, onun bir kaç defa Şam'daki Melik Eşref diye anılan Eyyûbî sultanına ve Halife ile arası pek hoş olmayan Harezmsah sultanına elçi olarak gönderildiğini anlatır. 614/1217 yılında 400.000 kişilik bir orduyla Bağdat'ı almak üzere yola çıkan Harezmsah sultanını bu fikrinden caydırmak üzere Halife, Sühreverdî'yi göndermişse de sultan bir türlü fikrinden vaz geçmemişti. O sırada mevsimin kış olması sebebiyle yağan kar, ordunun telef olmasına sebebiyet verince Sultan, Bağdat'ı işgal etmekten vaz geçerek geri dönmüştü³⁹.

Zehebî, tarihini kaydetmeden naklettiği Melik Eşref Mûsâ'ya elçi olarak gidişinde Melik'in Sühreverdî'yi çok iyi karşıladığını ve ona hiç bir elçiye yapılmayan hüsn-i muâmeleyi gösterdiğini anlatmaktadır⁴⁰. Sühreverdî'nin çağına yetişen fakat onunla görüşme imkânı bulamayan Ebû Şâme el-Makdisî (665/1266) onun bir kaç defa Şam'a geldiğini ve vaaz verdiğini yazar⁴¹.

34. Sübki, a.g.e., VIII, 339.

35. et - Tekmilü li - vefeyâti'n - nakale, III, 380.

36. Misbâhu'l-hidâye, Tahran 1323, s. 23.

37. ez - Zehebî, Târihu'l - İslâm, IV, 98; a.mlf., A'lâmü'n - nübelâ, XXII, 375.

38. Zehebî, Târihu'l - İslâm, IV, 96, 97; Tabakatü's - şafiyyeti'l - kübrâ, VII, 339.

39. A'lâmü'n - nübelâ, XXII, 195, 233.

40. a.e., XXII, 376 - 377; Zehebî, Târihu'l - İslâm, IV, 99; Zehebî burada Melik Eşref ile Sühreverdî arasında geçen İbn Sinâ'nın eş - Şifâ adlı eseri üzerine sohbetini de anlatır.

41. Terâcim ricâli'l - karneyn, zeyl ale'r - ravdateyn, Kahire 1947, s. 633.

İbn Hallikân'ın verdiği bilgiye göre Sühreverdî Erbil Atabeklerine de elçi olarak gönderilmişse de, bu görevin hangi tarihte ve hangi Atabek zamanında olduğuna dâir bir bilgiye sahip değiliz⁴².

Sühreverdî elçilik görevlerinden birini de Konya Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a Halife Nâsır'ın mesajını ulaştırmak üzere yapmıştır (618/1221). Sühreverdî, Halife'den aldığı mesaj ve itimadnâme'yi götürürken yolu üzerinde uğradığı Malatya'da *Mirsâdü'l-ibâd* müellifi «Necmeddin Dâye» veya «Necm Râzî» lâkaplarıyla meşhûr, Necmeddin Ebû Bekir b. Muhammed (ö. 654/1256) ile karşılaşır⁴³. O sırada 45 yaşlarında genç bir ilim adamı olan ve Horasan diyarından Moğol işgalinden kaçıp gelen Necmeddin Dâye, 78 yaşında bulunan yaşlı şeyhe hürmet gösterir ve eserinin ilk redaksiyonunu ona takdim eder. Sühreverdî, onun bu eserini çok beğenir ve Konya'ya götürerek görüşme sırasında Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a takdim ve tavsiye eder⁴⁴. *Nefehât*'ın Mevlânâ ve Sadreddin Konevî ile de görüştüğünü kaydettiği Necmeddin Dâye, belki de Sühreverdî ile birlikte Konya'ya gelmiş, oradan Kayseri ve Sivas bölgesine geçmiştir⁴⁵. *Mirsâdü'l-ibâd*'ın sonunda yer alan «Hâtîme-i tahrîr-i düvüm-i *Mirsâdü'l-ibâd*» başlığından eserin ikinci defa redakte edildiği ve bu redaksiyonun Sühreverdî'nin seyahatinden iki yıl sonra, 620/1223 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır⁴⁶.

Eflâkî'nin verdiği bilgilere nazaran Sühreverdî, elçilik göreviyle Konya'ya geldiğinde Alâeddin Keykubat, eğlenmek üzere Gavale kalesine gitmiş, Mevlânâ'nın babası Sultanu'l-ulemâ Bahâeddin Veled'i beraberinde götürmüştü. Sühreverdî'nin Halife'nin mesajıyla geldiği haberini alan Sultan, onun da Gavale'ye getirilmesini emretti. Sultan ile Sühreverdî, resmî görüşmelerini tamamladıktan sonra Sühreverdî ile Bahâeddin Veled, derin bir sohbe'e daldılar. Bahâeddin Veled'in Belh'ten gelirken uğradığı Bağdat'ta tanıştığı Sühreverdî'ye saygıda kusur göstermemesinin asıl sebebi, belki bu eski hukuklarıydı. Nitekim Sühreverdî, Bağdat'ta ona misafirperverlikte kusur etmemiştir⁴⁷. Ayrıca hem Bahâeddin Veled, hem de Sühreverdî Hz. Ebû Bekir neslinden olduklarından kendilerini birbirlerine akrabâ sayıyorlardı. Sühreverdî, Sultan'ın ve Bahâeddin Veled'in bir kaç gün misafiri oldu. Sultan, gördüğü bir rüyanın tâbiri münâsebetiyle hem Bahaeddin'e, hem de Sühreverdî'ye pek kıymetli hediye ve ihsânlarda bulundu. Sühreverdî bu seyahati sırasında henüz 14-15 yaşlarında genç bir delikanlı olan Mevlânâ ile de görüşmüş olmalıdır⁴⁸.

Sühreverdî'nin diplomatik seyahatlarından başka, hacc için doksan yaşına gelinceye kadar her yıl olmasa bile sıkça Mekke ve Medine'ye gittiğini, hayatından bahseden kaynakların hemen hepsine yakın kısmı, haber vermektedirler⁴⁹.

42. *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 447.

43. *Mirsâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emin Riyâhî), Tahran 1365, s. 22-23.

44. a.e., Nâsır'ın mukaddimesi, s. 21 vd.; İbn Bîbî'den naklen.

45. *Nefehâtü'l-üns* (trc. Lâmiî), s. 491-492.

46. bk. *Mirsâdü'l-ibâd*, 545.

47. *Menâkıbu'l-ârifin*, I, 45; *Nefehâtü'l-üns*, s. 514.

48. *Menâkıbu'l-ârifin*, I, 45.

49. *Târihu'l-İslâm*, IV, 98.

O'nun hac seyahatlarının tarihleri ve seyri hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Kaynakların verdiği bilgiye göre en son 628 yılında (m. 1230) hac farızası için Mekke'de bulunduğu sırada meşhûr mutasavvıf şair İbnu'l-Fârid ile görüşmüş, onun iki oğluna tarikat hırkası giydirmiştir (bk. Sühreverdî ve İbnu'l-Fârid). Sühreverdî ayrıca İ'lâmu'l-hüdâ adlı eserini de Mekke'de kaleme aldığını ifade etmektedir (bk. Eserleri). Bu ifâdeler, onun zaman zaman Mekke'de mücâvir olarak kaldığını göstermektedir. Nefehât müellifi Sühreverdî'nin Avârif'i de Mekke'de kaleme aldığını yazıyorsa⁵⁰ da başka kaynaklarda ve Avârif'te bu konuda bilgiye rastlanmamıştır. İbnu'l-Fârid'in oğulları ve talebelerinden başka Mısırlı Ziyâeddin İsâ b. Yahyâ el-Ensârî es-Sebtî aynı yıl, Mekke'de Sühreverdî'den tarikat hırkası giydi⁵¹.

Ölümü:

Sühreverdî, gerek diplomatik seyahatları ve gerekse hacc seferleri ve eserleri sebebiyle daha hayatında iken âlem-şümûl bir şöhrete kavuşmuştu. Bu yüzden hayatının son dönemlerinde onun yanına dünyanın her yerinden pekçok ziyaretçi gelmiş, elini öperek huzurunda tevbekâr olmuştur. Asrının şeyhleri müşkilleri yazılı veya şifâhî olarak ona sorarlar, o da bunlara cevap verirdi. Hattâ onun kendisine sorulan suâllere verdiği cevaplar, daha sonra bir eser hâline getirilmiştir⁵².

Sühreverdî, bir asra yaklaşan ömrünün son zamanlarında gözlerini kaybetti ve kötürüm oldu. Buna rağmen evrâdını terketmediği gibi, cuma vaazlarına müridlerinin yardımıyla mahmil içinde çıkmaya devam ediyordu. Vefatına yakın günlerde ise iyice zayıflayıp dışarı çıkacak takati kalmamıştı⁵³. Nihayet 632 Muharrem'inin ilk gününde (26 Kasım 1234) vefat etti. Cenazesi ertesi gün büyük bir cemaatla kaldırılarak Verdiyye semtinde bulunan tekkesindeki türbeye defnedildi⁵⁴. Vefatı en-Nücûmu'z-zâhire'de (VI, 283) 631 yılı yazılmışsa da yanlıştır.

Devlet ricâli ve halkın her kesiminin sevgi ve sempatisini kazanan Sühreverdî, kendisine yapılan atıyye ve ihsânlarla büyük bir servete nâil olmasına rağmen, eline geçen malı, tam bir zühd anlayışıyla hemen fukarâ ve dervişlere dağıtırdı. Bu yüzden vefatında, kendisini kefenlemek için evinde bir bez parçası bile bulmakta sıkıntı çekildiği kaydedilmektedir⁵⁵.

50. Nefehâtü'l-üns, 527.

51. A'lâmu'n-nübelâ, XXII, 377; Târihu'l-İslâm, IV, 99.

52. Yaklaşık 35 varak civarındaki el-Es'ile ve'l-Ecvibe diye bilinen bu eserin Mısır-Emâne kütüphanesi, 1762'de kayıtlı bir nüshası vardır. Vefeyâtü'l-a'yân'ın verdiği bilgiye göre bir defasında kendisine biri şöyle bir suâl sormuştu: «Amele başlayınca beni ucüb kaphyor. Ameli terkedince de büsbütün tenbelleşiyorum. Bana ne tavsiye edersiniz?» Şeyh şöyle yazdı: «Amele sarıl, ucübden dolayı tevbekâr ol!» III, 448.

53. Târihu'l-İslâm, IV, 98.

54. İbnu'n-Neccâr, IV, 210; İbn Hallikân, III, 448; el-Münziri, III, 380. III, 380.

55. Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ, VIII, 340 krş.; İbn Kesir, el-Bidâye

Sühreverdî, sūfilik ve şeyhliğinin yanı sıra Şâfiî mezhebinde fakih, hadis ilminde üstadı. O'nun bu bir kaç sıfatı cem' edebilecek vasıftaki kabiliyetleri, halkın ilgisini çekmiş olmakla birlikte hakkında özel menâkıbnâmeler kaleme alınmamıştır. Belki Sühreverdî'nin ilim muhitinde bulunması ve hayatında iken çok iyi tanınıp hakkında terâcim-i ahvâl kitaplarında gerekli bilgiler yazılması, onunla ilgili menâkıbnâmeler yazılmasına imkân bırakmamıştır. Bununla birlikte en - Nücûmu'z - zâhire müellifi (V, 284 - 285) ile Nebhânî⁵⁶ ve Hocaşâde Ahmed Hilmi, ona dâir bazı menkıbeler anlatmaktadırlar. Ahmed Hilmi, ayrıca diğer kaynaklarda rastlanmayan bir bilgiyi, me'haz göstermeden, nakletmektedir. O da; Sühreverdî'nin saçlarını uzattığı ve zaman zaman gözlerinin önünü kapattığı için saçlarını eliyle başının üstüne attığı ve ense kısmındaki saçlarının omuzlarına döküldüğü, rivâyetidir⁵⁷.

Çağdaşları ve Sühreverdî:

Sühreverdî, tarikatların henüz teşekkül etmeye başladığı bir dönemde yaşadığı için ilk tarikat kurucularının hemen hepsi ile çağdaştır. Abdülkadir Geylânî (561/1160), Ahmed er - Rifâî (578/1182), Ahmed Yesevî (562/1161), Ebû Medyen el - Mağribî (590/1193) ve Necmeddin Kübrâ (618/1221) onun çağdaşıdır. Ancak bunlardan sâdece Abdülkadir Geylânî ile görüştüğünü biliyoruz. Bunun dışındaki tarikat kurucuları ile görüştüğüne dâir bir bilgiye sâhip değiliz.

Sühreverdî ve İbn Arabî:

Şeyh-i Ekber sıfatıyla anılan İbn Arabî (ö. 638/1240) de Sühreverdî'nin çağdaşıdır. Bağdat'a da giden İbn Arabî'nin, Sühreverdî ile görüştüğü bilinmemekte ise de bu görüşmenin nerede ve hangi tarihte olduğuna dâir kesin bir bilgiye sâhip değiliz. Haririzâde bu görüşmenin Mekke'de olduğunu yazar⁵⁸. Nefehâtü'l - üns müellifinin İmam Yâfiî'den naklen kaydettiğine göre Şihâbuddîn Sühreverdî ile Muhyiddin b. Arabî görüşmüşler, fakat aralarında konuşma olmadan sâdece birbirlerine nazar ederek âdetâ gözleriyle ve kalb lisânlarıyla konuşmuşlardır. Bu görüşmeden sonra İbn Arabî'ye Sühreverdî'den sorulduğunda: «Baştan ayağa sünnetle dopdolu bir zât» cevabını vermiş, Sühreverdî de onun hakkında: «Hakikat deryası» tâbirini kullanmıştır⁵⁹. İbn Arabî'nin tarikat nisbeti Abdülkadir Geylânî'ye uzandığına ve Sühreverdî de Geylânî'nin talebesi olduğuna bakılırsa aralarında bu anlamda da bir yakınlık söz konusudur.

Sühreverdî ve Bahâeddin Veled (ö. 628/1231).

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'in⁶⁰, memleketi Belh'ten kalkıp Batı-

ve'n - Nihâye, Beyrut 1982, XIII, 138 vd.; Vefeyâtü'l - a'yân, III, 448; A'lâmü'n - nübelâ, XXII, 375.

56. Câmîu kerâmâtî'l - evliyâ, Mısır 1962, II. 413.

57. Hadîkatü'l - evliyâ'dan Sühreverdî silsilenâmesi, s. 25 - 30; Sühreverdînin hayatı hakkında, ez - Zehebî, Düvelü'l - İslâm, Beyrut 1980, s. 32; Nurullah Şüsterî, Mecâlisü'l - mü'minin, İran 1365, II. 70 - 72'de de bilgi vardır.

58. Tibyanu Vesâilî'l - hakaik, Süleymâniye İbrahim Ef. 431 I. 149 a.

59. s. 622; İbnü'l - İmâd, Şezerâtü'z - zehab fi ahbâri men zehab, Beyrut, ts., V, 194.

60. Bahâeddin Veled'in hayatı hk. Eflâkî'nin Menâkıbu'l - ârifin'den baş-

ya doğru yol alırken Nişabur'da ünlü mutasavvıf - şâir Ferîdüddin Attar'ı (632/1235) ziyâret ettiği bilinmektedir. Ferîdüddin, Esrârname adlı eserini, Bahâeddin Veled'in oğlu Celâleddin (Mevlânâ)'ya bu ziyâret sırasında hediye etmişti. Nişabur'dan ayrılan Bahâeddin Veled, 617/1220 yılında Bağdat'a geldi. Bağdat o yıllarda henüz Moğol istilâsına uğramamıştı. Bahâeddin Veled'in nüfûz ve şöhreti, Bağdat'a kadar ulaşmış bulunduğundan Sühreverdi ve kalabalık bir halk kitlesi, kendisini karşılamaya çıktılar. Sühreverdi, Bahâeddin Veled'i görünce katırından inip nezâketle ona doğru yürüdü, dizini öptü ve tekkesine dâvet etti. Fakat Bahâeddin Veled «İmamlara medrese daha münâsiptir» diyerek medresede kalmayı tercih ettiğini bildirdi⁶¹. Eflâkî, Bahâeddin Veled'in misâfir olduğu bu medresenin Mustansiriyye medresesi olduğunu yazıyorsa da, Mustansiriyye medresesi, Halife Mustansır zamanında, 631/1226 yılında yapıldığına göre bu târihen mümkün değildir. Bu medrese olsa olsa o devrin en ünlü medresesi olan Nizamiyye medresesi olabilir⁶². Sühreverdi, Bahâeddin Veled'e gerekli misâfirperverliği göstermiş, misâfirliği sırasında ayağındaki çizmeleri çıkarmaya bile yardımcı olmuştu. Bahâeddin Veled, şeyhin kendisine gösterdiği bu iyi muâmeleyi unutmamış Sühreverdi, Konya'ya geldiğinde o da onu ağırlamıştı⁶³.

Sühreverdi - İbnü'l-Fârid (632/1235) ve oğulları:

Sultanu'l-âşıkın lâkabıyla meşhûr olan İbnü'l-Fârid'in asıl adı Ömer b. Ali'dir. Tasavvufî - Arab edebiyatının aşk konusunda en ünlü ve belki de ilk sıradaki temsilcisidir. Aslen Sûriye - Hamâ'dan olan babası, bilâhare Mısır - Kahire'ye hicret etmişti. İbnü'l-Fârid, Kahire doğumludur (577/1182) ve el-Mısri nisbesiyle anılır. Devrin usulüne uygun şekilde gerekli eğitimi gördükten sonra tasavvufa meyletmiş Kahire Mukattam dağı eteklerinde bir tekke yaptırmıştı. 632/1235 yılında öldüğünde oraya gömüldü⁶⁴. Divan ve kasideleri mutasavvıf şâirlerce çok beğenildiğinden pek çok şerhleri yapılmıştır. Şiirlerinde tasavvuf mazmunlarını büyük bir kıvraklıkla kullanan İbnü'l-Fârid, 628/1230 yılındaki hacı sırasında Sühreverdi ile görüşmüş, karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmuştur. İbnü'l-Fârid'in oğlunun naklettiğine göre Sühreverdi ile İbnü'l-Fârid, Harem'de pek çok defalar görüşüp saygı ile kucaklaştılar. Bu görüşmeler sırasında şeyhin iki oğlundan başka Şihâbuddin b. el-Haymî ve kardeşi ile kalabalık bir topluluk ondan terikat hırkası giydi⁶⁵. O yıl ondan hırka giyenler arasında Muhaddis Ziyâuddin İsâ b. Yahyâ el-Ensârî de vardı⁶⁶.

ka Nefehâtü'l-üns'te de bilgi vardır, bk. 513 - 514. Mevlânâ'ya aid kaynaklar da yer yer babası hakkında bilgi verir.

61. Menâkıbü'l-ârifin, I, 14.

62. Nefehâtü'l-üns, 514.

63. Menâkıbü'l-ârifin, I, 45, Ayrıca bk. Sühreverdi'nin diplomatik seyahatleri bölümü.

64. İbnü'l-Fârid hakkında en derli toplu çalışma Kahire Üniversitesi öğretim üyelerinden merhum M. Mustafa Hilmi'ye aittir. İbnü'l-Fârid, Sultanu'l-âşıkın adını taşıyan bu çalışma, 1963'te Kahire'de basılmıştır.

65. a.e., s. 70 - 71.

66. A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 377; Târihu'l-İslâm, IV, 99.

M. Mustafa Hilmi, Sühreverdî'nin şiirlerinde gerek remiz ve mazmûn olarak, gerekse gazel tarzını benimsemiş açısından İbnü'l-Fârid etkisinin göze çarptığını söylemektedir. Gerçekten de Sühreverdî'nin de şiirlerinde şarap motifleri (er - Remzu'l - hamrî) kullandığı görülmektedir⁶⁷.

Sühreverdî ve Evhadüddin Kirmânî (ö. 635/1238).

«Efdâl-i Kirmân» veya «Efdâlüddin» lâkıplarıyla tanınan Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid Kirmânî, devrinin tanınmış ilim, fikir ve tasavvuf ricâlındendir. Öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Sühreverdî ile muâsırdır. Rükneddin Sincanî, Kutbeddin Ebherî ve Ebû'n-Necib es-Sühreverdî'den okudu. Şems Tebrizî gibi ünlü mutasavvıflarla da görüşen Evhadüddin, tasavvufî tefekkürde Ahmed el-Gazzâlî ve Aynu'l-kudât Hemedânî'nin fikirlerini benimsemişti. Bu yüzden Şihâbüddin Sühreverdî, ondan pek hoşlanmaz ve onu bid'atçı sayardı. Nefehatü'l-üns'ün Alâuddevle Simnânî (ö. 736/1335)'den naklen bildirdiğine göre Evhadüddin Kirmânî ile Sühreverdî aynı yıl hacda birlikte bulundukları hâlde, Sühreverdî onunla görüşmekten kaçınmıştı⁶⁸. Gerekçesi de «onun bid'atçı olmasıydı». Belki de Evhadüddin'in vahdet-i mevcûd (panteizm) anlayışına yaklaşan bir görüşle «şühûd-i hakîkate sûretle tevessül edip cemâl-i mutlak'ı (Hakk Teâlâ'nın her türlü kayıttan uzak güzelliğini) suver-i mukayyedâtta (şekil ve sûrete bürünmüş varlıklarda) müşâhede ettiğini» iddiâ etmesi, Kur'an ve sünnet çizgisindeki duyarlılığı ile tanınan Sühreverdî'yi rahatsız etmiş ve bu yüzden onunla görüşmekten imtinâ etmiştir⁶⁹. Oysa ki İbn Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'sinde Kirmânî'den nakiller yapmaktadır⁷⁰.

Talebeleri:

Kaynakların verdikleri bilgilere göre Sühreverdî'den hadis dinleyerek rivâyetlerde bulunan belli başlı talebeleri şunlardır:

Huceetü'l-muhaddisin lâkabıyla meşhur Muhammed b. Saîd el-Ma'dûl (ö. 633/1236)⁷¹, Sühreverdî ile görüşmüş ve ondan hadis almıştır. İbn Nokta (ö. 629/1232)⁷², ez-Ziyâ el-Makdisî (ö. 643/1245)⁷³, Zekiyyüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Birzâlî el-İşbili (ö. 632/1234)⁷⁴ ve İbnu'n-Neccâr namıyla mâruf Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd el-Bağdâdî (ö. 643/1245)⁷⁵ ondan hadis rivâyet eden talebeleri arasındadır. Bunlardan İbnu'n-Neccâr'a Şeyhu's-suyûh Sühreverdî'nin külliyesinden bir kbnak verilmek istenmişse de o kabul

67. İbnü'l-Fârid Sultanü'l-âşikin, s. 71-72; Vefeyâtü'l-a'yân, III, 446; Şezerâtü'z-zehab, V, 154.

68. Nefehâtü'l-üns, s. 659-663.

69. Hayatı hakkında bk. Zebihullah Safâ, Gencine-i Sühan, Tahran 1363, III, 128-140; B.M. Weischer, «Kirmânî», EI, (İng.), V, 166.

70. Mısır 1293, I, 127 (VIII. Bab).

71. A'lâmü'n-nübelâ, XXII, 374, Hayatı için ayrıca bk. ae., XXIII, 68-70.

72. Hayatı için bk. a.e., XXII, 347-348.

73. Hayatı için bk. a.e., XXIII, 126-130.

74. Hayatı için bk. a.e., XXIII, 55-57.

75. Hayatı için bk. a.e., XXIII, 131-134.

etmemiştir. Hatib el - Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*'ına zeyl yazan İbnu'n - Neccâr'ın bu eserinin bir kısmı kaybolmuştur. Mevcud kısımları neşredilmiştir⁷⁶. Bu eserde İbnu'n - Neccâr, hocası hakkında bilgi vermektedir⁷⁷. Daha sonra yazılan tabakat kitaplarının ekserisi rivâyetlerin bir kısmını buna dayandırmaktadır.

Yine el - Kusi namıyla meşhûr Şihâbuddin Ebû'l - mehâmid İsmail b. Hâmid el - Ensârî el - Hazrecî (ö. 653/125578, Ebû'l - ganâim b. Allân (v. 630/1233) ile Ebû'l - Abbâs el - Eberkuhi diye bilinen Ahmed b. İshak da ondan hadis rivâyet edenler arasındadır⁷⁹.

İmam Nevevî'nin hocası Hafız Zeyneddin de Sühreverdi'nin sohbetine katılıp ondan hadis dinleyenlerdendir⁸⁰. *et-Tergib ve't-Terhib* sâhibi Münzirî, Sühreverdi'den icâzet aldığını ve bu icâzetlerden birinin 618/1221 tarihini taşıdığını belirtmektedir⁸¹. Zehebî'nin ifâdesine göre Fahr b. Asâkir, eş - Şems eş - Şirâzî ve el - Kadî el - Hanbelî gibi kimseler Sühreverdi'den icâzet almışlardır⁸².

Sübkî'nin verdiği bilgiye göre Ebû'l - Abbas el - Vasitî (ö. 694/1295) isimli muhaddis ve fakih, Sühreverdi'nin talebelerindendir. *İzzuddin el - Fârûsî* diye de bilinen el - Vasitî, Sühreverdi'den hadis ve fıkıh okumuş, uzun yıllar hadis ve fıkıh okutmuştur⁸³. Sühreverdi'nin yanında hadis dinleyip onun sohbetine katılanlardan biri de Ebû'l - mehâmid ez - Zencânî'dir. (ö. 674/1275). Zahiruddin lâkabıyla meşhur olan Zencânî'nin asıl adı Mahmud b. Ubeydullah b. Ahmed'dir. Hadis ve fıkıh ilimlerinde üstad olduğu kadar tasavvuf ve zühd yoluna da sülûkü bulunan Zencânî, Sühreverdi'den *Avârifü'l - maârif* okumuştur. Şeyhin hizmetinde bulunmaya büyük önem verir, Bağdat'ta Takviye denilen yerde imamlık yapardı⁸⁴.

Ebû'l - fadl el - Hılâtî (ö. 675/1276) adıyla tanınan Muhammed b. Ali b. el - Hüseyin, Sühreverdi'den hadis dinlediği gibi, Şam'da muhtelif üstaplardan okumuş ve Kahire'ye yerleşerek orada kadılık yapmıştır⁸⁵.

Sa'd b. Muzaffer el - Mutahher (ö. 637/1239). Sühreverdi'den önce fıkıh okudu, sonra tasavvuf ve zühd yoluna yöneldi. Sa'd, Horasan tarafında Şirâz ile Isfahân arasında Yezd denilen yerdendir⁸⁶.

Sühreverdi'nin talebeleri arasında dünyanın muhtelif memleketlerinden

76. Muhtelif dünya kütüphanelerinde bulunan eksik yazmalar, Kayser Ferah tarafından 1978 yılında Haydarâbâd'da neşredilmiştir. Aynı baskı, Beyrut'ta *Tarihu Bağdad*'ın 16. 17. 18 ve 19. cildleri olarak (üçü zeyl, biri müstefâd adıyla) ofset olarak yapılmıştır.

77. el - Müstefâd min Zeyl Tarih Bağdad, s. 209 - 210.

78. Hayatı için bk. A'lâmü'n - nûbelâ, XXIII, 288 - 289.

79. *Târihu'l - İslâm*, IV, 96. Zehebî, burada daha başka isimler de sayar.

80. Nevevî, *Bustanü'l - ârifin*; Dimaşk ts., s. 190 - 192.

81. *et - Temile li - vefeyâti'n - nakale*. III, 381.

82. A'lâmü'n - nûbelâ, XXII, 375.

83. Hayatı için bkz. *Tabakatü's - şâfiyyeti'l - kübrâ*, VIII, 6 - 15.

84. Hayatı için bkz. a.e., VIII, 370 - 371.

85. Hayatı için bkz. a.e., VIII, 80.

86. Hayatı için bkz. a.e., VIII, 147.

kimseler bulunmaktaydı. Meselâ ondan önce fıkıh ve hadis okuyan, daha sonra tarikat hırkası giyen İbn Meymûn el - Kaysî (ö. 686/1287) Afrika'nın Tevzer kasabasıdır. Asıl adı Muhammed b. Ahmed b. Ali olan İbn Meymûn, memleketine nisbetle et - Tevzerî diye de anılır. Sühreverdî'den, İbn Asâkir ve benzerlerinden hadis dinlemiş, bir süre Şam ve Bağdat'ta bulunduktan sonra Mısır'a yerleşerek orada Daru'l - hadis medresesinin idâresini yürütmüştür⁸⁷.

Halifeleri ve Müridleri:

Sühreverdî'nin sohbetlerine katılıp onun huzurunda tevbe ederek tarikat hırkası giyen ve ondan feyz alanların sayısı binlercedir. Biz burada ona intisabı bilinen ve kendisinden hilâfet almış bulunan bazı halife ve müridlerini zikrederek tesir ve nüfûzu ile şöretini göstermeye çalışacağız.

1 — Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer es - Sühreverdî (655/1257).

Sühreverdî'nin «İmâdüddîn» lâkabıyla meşhur olan oğludur. Sühreverdî'nin vefatından sonra tarikatı sistemleştirerek Bağdat'taki nüfûzunu devam ettiren bu zâttır⁸⁸. İbnü'l - Cevzi, Kasım b. Asâkir, İshak b. Nühâs gibi zevattan hadis rivâyetleri de olan Ebû Ca'fer, babası gibi diplomatik seyahatler de yapmıştır⁸⁹. Babasının Avârifü'l - maârif, babasının amcası Ebû'n - Necîb'in Âdâbu'l - müridin isimli eserlerinden istifade ile Zâdü'l - müsâfir ve edebu'l - hâdir adıyla tarikat âdâbı, usûl ve erkânı ile ilgili bir eser kaleme almıştır. Bu eser, tarikatın şeyh ve halifeleri elinde Avârif'ten sonra kaynak eser olmuştur. Eserin bir nüshası Köprülü 1603/2 (vr. 11 b - 58 a arası) bulunmaktadır.

2 — Bahâuddin Zekerîyyâ el - Multânî (ö. 661/1262):

Sühreverdiyye tarikatının Hindistan ve Pakistan taraflarında yayılmasını sağlayan bu zâttır. Hz. Ebû Bekr soyundan Muhammed b. Kasım'ın torunudur. Pakistan'ın Pencap eyaletinin Multan şehridir. Memleketinde on beş yıl kadar ilim tahsiliyle meşgul olduktan sonra ilmini geliştirmek maksadıyla Horasan ve Buharâ tarafına gitti. Oradan hac farızası için Hicaz'a geçti. Beş yıl kadar orada kaldıktan sonra Multan'a dönerken Bağdat'a uğradı ve Sühreverdî ile tanıştı. Onun yanında kısa zamanda sülûkünü tamamladı. Oradan memleketine döndü. Memleketinde bazı kimselerin hasedini celbedecek kadar sempati ve ilgi topladı⁹⁰. Servet sâhibi zenginlerden de pek çok müntesibi vardı. Onun müteşerri bir mutasavvıf olması, ilim erbabından kimselerin de tarikata ilgi duymasına vesile olmuştur. Müridlerine genellikle mürşidi Sühreverdî'nin Avârif'ini okuturdu. Bahâeddin 661/1263 yılında vefat ettiğinde onun yerine oğullarından Sadreddin (ö. 684/1286) şeyh oldu.

Bahâeddin Multânî'nin yetiştirdiği müridler arasında Fahreddin İraki (ö. 688/1289) ve Emîr Hüseyin Herevî (ö. 718/1318) gibi ünlüler de vardır. Bunlar-

87. Hayatı için bk. a.e., VIII, 43.

88. Sühreverdîler hakkında Arberry, İran'da «Ferzendân-ı Sühreverd» adlı bir Farsça makale yayınlamıştır bk. Avârifü'l - maârif (nşr. K. Ensârî) s. 15.

89. A'lâmü'n - nûbelâ, XXII, 377.

90. Bahâuddin Multânî için bk. Nefehat (trc. Lâmiî Çelebi), s. 583; Dâraşikuh, Sefinetü'l - evliyâ, Kanpur 1884, s. 114 - 115; Ahmed Ateş, «Bahâuddin», İslâm Ansiklopedisi, II, 224 - 225.

dan İrakî, aslen Hemedanlıdır. Önce Kur'an'ı hıfzedip bir süre ilim tahsili ile meşgul olmuştur. Cezbesi ve güzel sesiyle farklı bir yapıya sahip olan İrakî, sevdiği bir genç ile memleketi Hemedan'dan Multan'a gelir ve orada Bahâeddin Multânî ile tanışıp onun sohbetlerine katılır, halvete girer ve şiirle meşgul olur. Multânî, İrakî'ye çok değer verir ve kızıyla evlendirir. İrakî'nin şeyhinin kızıyla evlenmesi diğer müridlerin kıskançlığını mucib olunca İrakî, Multan'ı bırakıp hacca azimet ederek oradan Konya'ya gelir. Sadreddin Konevî ve Mevlânâ ile tanışır. Lemeât adlı eserini burada yazar. O'nun Konya'ya gidip yerleşmesi sonra Kahire taraflarına seyahat edip nihâyet Şam'da vefat etmesi tarikatın bu bölgede yayılmasında etkili olmuştur⁹¹.

Bahâeddin Multânî'nin yetiştirdiklerinden Emir Hüseyin diye bilinen Hüseyin b. Alim b. Hasan Hüseyinî Gurî, Heratlıdır. Bu yüzden Herevî nisbesiyle meşhurdur. Önce Bahâeddin Zekeriyâ Multânî'den, o ölünce oğlu Sadreddin Multânî'den feyz almıştır. Multan'da seyr u sülûknü tamamladıktan sonra Herat'a geri döndü. Nazım ve nesir olmak üzere pek çok eseri bulunan bu zat, Afganistan bölgesinde tarikatın yayılmasında etkili olmuştur⁹².

3 — Necibü'ddin Ali b. Buzgüş eş - Şirâzi (678/1279):

Sühreverdiyye tarikatından «Buzgüşîyye» veya «Necibîyye» adıyla anılan bir kolun kurucusu sayılır. Şam'dan Şiraz'a gelip yerleşen zengin bir âilenin çocuğudur. Gençliğinden beri tasavvufa ilgi duyan bu zât, Hicaz'a gittiği bir sırada tanıştığı Sühreverdi'ye mürid oldu. Uzun yıllar Bağdat'da şeyhinin hizmetinde kaldı. Sülûkünü tamamladıktan sonra memleketi Şiraz'a döndü, vefatına kadar memleketinde yaptırdığı tekkede irşâd işleriyle uğraştı⁹³. O'nun kurduğu Sühreverdiyye'nin «Buzgüşîyye» veya «Necibîyye» kolu, oğlu Abdurrahman (ö. 716/1316) tarafından devam ettirildi. Abdurrahman Buzgüş Sühreverdi'nin Avârifü'l - maârif adlı eserini Farsça'ya terceme etmiştir⁹⁴.

4 — Kemâleddin İsfahânî (ö. 635/1237):

Tam adı: Ebû'l - fadl İsmail b. Cemâleddin Abdurrezzak'tır. Güçlü bir şâir olduğu için kendisine «Hallaku'l - meânî» lâkabı verilen İsfahânî, yazdığı şiirlerini genellikle Harezmi sultanlarıyla Fars atabeklerine takdim ederdi. Sühreverdi ile ne zaman tanıştığına dâir bir bilgiye sâhip değiliz, fakat Sühreverdi'ye intisabından sonra uzun bir süre inzivâ hayatı yaşadığı bilinmektedir⁹⁵. Sühreverdi'nin vefatından sonra tekrar İsfahan'a dönen Kemaleddin Ebû'l - fadl, bir

91. Fahreddin İrakî için bk. Nefehât, (trc. Lâmiî Çelebi), s. 670 - 674; H. Masse, «İrakî Fahreddin», EP² (İng.), III, 1269 - 1270.

92. Hayatı ve eserleri için bk. Nefehât (trc. Lâmiî Çelebi), s. 674; Zebîhullah Safâ, Gencine-i Sühan, Tahran 1363, V, 59 - 62; a.mlf., Tarih-i edebiyat der - İran, Tahran 1364, III, 751.

93. Hayatı hk. bk. Câmî, Nefehâtü'l - üns, s. 528 - 530; Dârâşikuh, Sefine-nü'l - evliyâ, s. 114; Haririzâde, Tıbyânü vesâilî'l - hakik, Süleymaniye, İbrahim Ef. 433, II, 152 a - b; Hüseyin Vassâf, Sefine-i evliyâ, I, 238 - 239.

94. Kâtip Çelebi, Keşfezzunûn, II, 1177; Brockelmann, Suppl., I, 788 - 789.

95. Arûzî Semerkandî, Tezkiretü's - şuarâ (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1338, s. 115.

kaç yıl irşâd hizmetiyle meşgul olduktan sonra Moğol askerleri tarafından tekkesinde şehid edilmiştir⁹⁶.

5 — İzzüddin İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262):

Sühreverdî'nin yetiştirdiklerinden ve ondan tasavvuf hırkası giyenlerden biri de «Mısır müftüsü» nâmıyla marûf olan bu zâttır. İbn Abdüsselâm, ayrıca «sultânü'l - ulemâ» şöhretinin de sâhibidir. Son derece mükemmel bir hatib, iyi bir münazaracı olan İbn Abdüsselâm, Bağdat ve Şam'da ilim tahsil etmiş, Şam - Emevî câmiinde hatiplik yapmıştır. Şam'da bulunduğu sırada haclı ordularına karşı halkı teşcî etme konusunda Melik Eşref'in de teşvikleriyle hizmet görmüştür. Mısır'da kadılık yapan İbn Abdüsselâm hakkında geniş bilgi veren Sübkî⁹⁷, onun Sühreverdî'den tasavvuf aldığını, ondan Kuşeyrî risâlesi okuduğunu yazmaktadır⁹⁸. Fıkhi konularda tavizsizliği ile tanınan bu büyük ilim adamının Sühreverdî'nin talebesi olması, Sühreverdî'nin tesir ve nüfûzunu göstermesi açısından ayrıca câlib-i dikkattir. İbn Abdüsselâm'ın fıkıh ve tasavvuf konularında pek çok eseri vardır⁹⁹.

6 — Sa'dî Şîrâzî (ö. 691/1292):

Sühreverdî'nin görüştüğü çağdaşlarından biri de Bostan ve Güllistan adlı ünlü eserlerin şâiri İranlı Sa'dî'dir. İran'ın Şîrâz şehrinden olan bu ünlü şâir, Moğol zulmünden kaçmak ve tahsil yapmak maksadıyla geldiği Bağdat'ta Nizamiye medresesinde okudu. Şihâbuddin Sühreverdî ile görüştüğü çeşitli kaynaklarda rivâyet edilmektedir¹⁰⁰. Nefehât, onun Sühreverdî ile bir deniz seyahati yaptığını yazıyorsa da bu Sa'dî'nin bir şiirinden çıkarılan yanlış bir hükümdür. Sa'dî, Şihâbuddin hakkında bir şiirinde:

Benim bilgili mürşidim Şeyh Şihâb
Su üzerinde bana iki nasihat buyurdu:
Biri toplumda bedbin olma,
Diğeri kendi nefsinde bencil olma!¹⁰¹

demektedir. Câmî, şiirin zâhiri anlamına bakarak böyle bir hükme varmıştır. Aslında bu Sa'dî'nin şiirlerindeki genel üslûbudur¹⁰².

III. ESERLERİ:

A) Avârifü'l - Maârif:

Sühreverdî'nin en önemli eseri hiç şüphesiz Avârifü'l - Maârif'tir. Avârif sayesinde onun adı, ilim, tasavvuf ve tarikat çevrelerinde ölümsüzleşmiştir.

96. Cl. Huart, «Kemaleddin İsmail», İslâm Ansiklopedisi, VI, 570 - 571.

97. Tabakatü's - şâfiyyeti'l - kübrâ, VIII, 209 - 256.

98. a.e., VIII, 214.

99. İbn Abdüsselâm ve eserleri için ayrıca bk. Ahmed Atıyyetullah, el - Kamusu'l - İslâmî, Kahire 1975, V. 364 - 366.

100. Nefehâtü'l - üns, 670; Sefine-i Evliyâ, I. 236.

101. Sefine-i evliyâ'da hayatı hakkında geniş bilgi vardır: I, 237 - 239.

102. Tahsin Yazıcı, «Sa'dî», İslâm Ansiklopedisi, X, 36 - 41.

Avârif, tarikat dönemi tasavvufunun ilk mahsûllerinden sayılır. Sühreverdi, selefleri Ebû Nasr es - Serrâc (378/988), Kelâbâzî (380/990), Ebû Tâlib el - Mekki (386/996), Kuşeyrî (465/1072), Hucvîrî (470/1077), ve Gazzâlî'nin (505/1111) yolunda yürüyerek eserini sünî tasavvuf anlayışını yaymak ve sistemleştirmek üzere kaleme almıştır. Sühreverdi, Avârif'te tasavvufun tefekkür tarafından çok ameli cihetine ağırlık vererek, şariat çizgisindeki tasavvuf telâkkisini anlatmıştır. Sühreverdi'nin Avârif'i konuları ve üslûbu bakımından Gazzâlî'nin İhyâ'sına benzemekle birlikte, onun kadar mufassal değildir. İhtivâ ettiği konular bakımından Kuşeyrî Risâlesiyle Ebû Tâlib el - Mekki'nin Kutû'l - kulûb'una da benzer. Duâ, zikir ve virdler genellikle bu ikincisinden alınmıştır. (bkz. s. 465, 485).

Sühreverdi, seyr ü sülûk konusunda ehl-i sünnet mutasavvıflarının görüşlerini toparlayıp Kur'ân âyetleri ve hadîs rivâyetleriyle te'yid etmiştir. Eserde geçen hadisler, genellikle müteber hadis kitaplarında yer alan rivâyetlerdir. Zayıf rivâyet pek az, mevzû ise yok denebilecek ölçüdedir. Bunda belki de Sühreverdi'nin iyi bir hadîs tahsili görmüş olması âmil olmuştur. (bkz. Yetiştirilmesi ve Hocaları).

Eser kendisinden sonra kaleme alınan «âdâb» kitaplarına kaynaklık etmiştir. Sühreverdi Mukaddime'de eserin te'lif sebebini şu cümlelerle açıklıyor: «Sûfi tâifesinin doğruluğuna inanışım ve onlara olan sevgim sebebiyle onların şerefli hâlini, Allah'ın minnet ve ihsanını gerçekleştirmeye sebep olan kitap ve sünnet'e bağlı yollarını bilişim, beni bu tâifeyi müdafaaya, tasavvufun âdâb ve hakikatlerini anlatan bir eser yazmaya sevketti.»

Sühreverdi, çağının sûfi tâifesine benzemeye çalışan, fakat hâlleri onların hâllerinden farklı olan kimselerle, amelleri bozuk sûfi kisveli şahıslardan rahatsızdır ve bunların sayılarının artmasından endişe duymaktadır. Çünkü bu tür yanlış yoldaki sûfi kisveliler, selefın yolunu bilmeyen kimselerin kalplerine sî-i zan tohumları ekmekte ve neredeyse «sûfilerin işlerinin merasimden ibaret bulunduğu» görüşü yaygınlaşmaktadır. Bu tür yanlış fikirlerin yayılması, sûfilerin ve yollarının gereği gibi tanınmaması Avârif'in te'lif sebebi olmuştur.

Avârif'in Konuları ve Kaynakları:

Avârif'ul - maârif Hz. Peygamber'in yaşına nisbetle 63 bölüm olarak kaleme alınmıştır. Eser bütünüyle ele alındığında Sühreverdi, Avârif'te özellikle tekke âdâbı ile tarikat âdâbı konularında orijinal görüşler getirmekte, diğer konularda ise genellikle kendinden önceki eserlerde mevcûd bilgileri aşağı yukarı tekrarlamaktadır.

Avârif'in en önemli kaynakları kendisinden önceki tasavvuf klâsikleridir. Bunlardan Ebû Nasr es - Serrâc'ın el - Luma'ı, Kelâbâzî'nin et - Taarruf'u, Ebû Tâlib el - Mekki'nin Kutu'l - kulûb'u, Kuşeyrî'nin Risâle'si, Abdullah el - Ensârînin Menâzilü's - sâirin'i, Gazzâlî'nin İhyâ'sı ve Süleymî'nin eserleri onun istifâde ettiği belli başlı kaynaklar arasında yer alır. En çok atıflarda bulunduğu eser, Kutû'l - kulûb'dur. Atıfta bulunmadan en çok istifâde ettikleri ise İhyâ ile amcası Ebû'n - Necîb es - Sühreverdi'nin Âdâbü'l - müridin adlı eseridir¹⁰³. Bu iki eser-

103. Âdâbü'l - müridin pek çok defalar neşir ve tercüme edilmiştir. Me-

den çokça yararlanmış bazı konuları ufak tefek değişikliklerle aynen nakletmiştir. Sühreverdî her nedense Hucvîrî'nin Keşfu'l-mahcûb'undan hiç bahsetmez. O günün şartlarında Sühreverdî'nin bu eserden habersiz olduğunu düşünmek pek mümkün görünmüyor.

Sühreverdî ünlü mutasavvıfların sözlerine ve görüşlerine genişçe yer verir. Ancak Hâris Muhâsibî, Cüneyd, Sehl Tüsteri gibi büyük mutasavvıfların görüşlerini naklederken eserlerinden istifade ile mi, yoksa tabakat kitaplarından mı naklettiğini kestirmek zordur. Ancak onun, kendi dönemine kadar yaşamış mutasavvıfların hemen hepsinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Avârif, tasavvuf ve tekke muhitlerinde pek tutulmuştur. Hattâ dergâhların -tâbiri câizse- ders kitabı olmuş. İhyâ, Kuşeyrî Risâlesi, Fusûsu'l-hikem ve Futûhât gibi, tekkelerde çokça okunmuştur. Özellikle Sühreverdî tekkeleri, Avârif'in okunduğu yerlerdir. Sühreverdî'nin halifelerinden Bahâuddin Multânî, Necîbuddin Ali b. Buzguş ve Ebû'l-mehâmid Zencânî, Avârifü'l-maârif okuturlardı. Bazı tekkelerin hâsseten Avârif okunmak üzere kurulduğu bilinmektedir. Nitekim ünlü tarihçi ve devlet adamı Reşidüddin Fadlullah, Bağdat'taki nâibine, Gazan tekkesine, Sühreverdî'nin eserlerini, özellikle Avârif'i okutmak üzere Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî'yi (838-1434) mütevellî tayin etmişti¹⁰⁴.

eş -Şakâiku'n -Nu'mâniyye'nin verdiği bilgiye göre Sühreverdîye, tarikatının bir kolu olan Zeyniye ricâlinden Abdurrahim Merzifonî, Zeyneddin Hâfî'den (838-1434) irşâd hilâfeti ile birlikte Şihâbuddin Sühreverdî'nin İ'lâmu'l-hüdâ ve Avârifü'l-maârif adlı eserini okutmak üzere icâzet almıştır¹⁰⁵. Bu rivâyet bize Sühreverdî mensûbları arasında böyle bir an'anenin Anadolu'da da yerleşmiş olduğunu gösterir. Zeyneddin Hâfî'nin 826/1423 yılında Dervişâbâd'da Avârif'in bazı kelimelerine yaptığı şerh ve izâhı hâvi bir nushanın bugün İran Senato-meclisi kütüphânesi 3355 numarada bulunduğunu Ebû Mansûr Abdülmü'min İsfahânî'nin Farsça Avârif tercemesini neşreden Kasım Ensârî haber vermektedir¹⁰⁶.

Misbâhu'l-hidâye adlı eserin müellifi İzzeddin Mahmûd el-Kâşî, eserinin mukaddimesinde, Arapça bilmeyen tasavvuf erbabının kendisinden Avârif'i Farsça'ya çevirmesini istediğini belirtmektedir. Bu rivâyet Avârif'in İran taraflarındaki tasavvuf muhitlerinde tanındığına ve okunduğuna delil sayılabilir.

Avârif'in pek çok yazma nüshaları vardır. İstanbul kütüphânelerindeki en eski yazma, Süleymaniye Lala İsmail Paşa/180'dedir. Abdülkerim b. Mansûr imzâsını taşıyan bu yazma, müellif hayatta iken (614/1217) yazılmıştır. Avârif, İhyâ kenarında, pek çok defalar basılmıştır. (Mısır 1289, 1302, 1306 ve 1312 H. yıllarında). Müstakil iki baskısı vardır. Bunlardan ilki, 1966 yılında Beyrut'ta, ikincisi 1973 yılında Kahire'de yapılmıştır. Şeyhu'l-Ezher Abdülhalim Mahmud (öl. 1978) ile Ezher hocalarından Mahmud b. eş-Şerif tarafından yapılan tahkikli bir baskının ilk cildi, 1977'de neşredilmiş, ikinci cildi ise bugüne kadar ya-

nahem Milsen, eseri İngilizce'ye tercüme etmiş (London - 1975) ve Arapça metnini neşretmiştir. (Jerusalem - 1978).

104. bkz. Ahmed Ali Recâî, Ferheng-i Eş'âr-ı Hâfız, Tahran 1340, s. 413.

105. Mecdi Ef. Hadayiku's -şakayık (Şakayık terc.) İstanbul 1269, s. 89.

106. Avârifü'l-maârif (Farsça terc.) İran 1364, s. 18.

yınlanamamıştır. Üç yazma nüshanın karşılaştırılmasıyla yapılan bu tahkikli baskının birinci cildi, 21. Bâb ile sona ermektedir. Nâsirler, eserin baştarafında tasavvuf konusunda bazı bilgiler vermişlerdir. Beyrut (1966) baskısında müellifin adı yanlış olarak Abdulkahir es - Sühreverdî şeklinde yazılmış ve Şihabüddin Sühreverdi ile amcası karıştırılmıştır.

Avârif'in pek çok şerh, ihtisâr ve tercemesi yapılmıştır. Eser Ali b. el - Mehâimî (öl. 835/1431), Ali b. Burhâneddin el - Halebî (öl. 1044/1634) tarafından şerh, Muhibbuddin Ahmed b. Abdullah (694/1294) tarafından seçmeler yapılarak ihtisâr edilmiştir. Mâşâde Ebû Mansûr İsmail b. Abdülmü'min İsfahânî (710 - 1266) Avârif'i bazen kısaltarak, bazen de genişleterek serbest bir üslûbta Farsça'ya çevirmiş ve bu terceme, Kasım Ensârî tarafından neşredilmiştir. İzzeddin Mahmûd el - Kâşî (735 - 1334) Avârif'i esas alarak kısmen terceme, kısmen telif olmak üzere Misbahu'l - hidâye ve Miftâhu'l - kifâye adıyla yeni bir eser kaleme almıştır. Bu eser Celâleddin Hümâî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1323). Sadreddin Cüneyd b. Fadlullah, Avârif'i Zeylû'l - Maârif fi Tercemeti'l Avârif adıyla farsçaya çevirmiştir. Keşfuzzunûn, esere Seyyid Şerif Cürçânî (816/1413) tarafından bir tâlik yazıldığını, Kasım b. Kutluboğa (879/1474) tarafından hadislerin tahrir edildiğini ve el - Ârifî adlı biri tarafından türkçeye çevrildiğini bildiriyorsa da bunların İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshalarını bulup inceleme imkânı elde edemedik¹⁰⁷.

Muhammed b. Abdullah el - Hânî, İmam Rabbânî'nin de Avârif'e et - Ta'll - kat alâ Avârifî'l - maârif adıyla bir tâlik yazdığını kaydetmektedir¹⁰⁸.

Avârif'in bir türkçe tercemesi Hacı Ahmed b. Seydi el - Bigavî tarafından 863/1458 yılında yapılmıştır. Şiirlerin farsça ve türkçeye nazmen çevrildiği bu çalışmanın ciddi bir emek mahsûlü olduğu söylenebilir. İki cildten oluşan (I, 262 vr., II, 255 vr.) bu eserin bir nüshası Bursa Eski Eserler kütüphânesi 4443 numaradadır¹⁰⁹.

H. Wieberforce Clarke, Avârif'i, Farsça tercemesinden yararlanarak İngilizceye çevirmiştir. (London 1891, New York 1970). Avârif, Richard Gramlich tarafından Almanca'ya terceme edilmiştir. (Weisbaden 1978)¹¹⁰.

B) Diğer Eserleri:

Sühreverdi'nin Avârif'ten başka, onun kadar yaygın olmasa bile, diğer eserleri de vardır. O'nun İstanbul kütüphânelerinde görme imkânı bulabildiğimiz ve diğer kaynaklardan tesbit edebildiğimiz belli başlı eserleri şunlardır:

107. Keşfuzzunûn, II. 1177.

108. el - Hadikatü'n - nediyye, Mısır 1908. s. 190.

109. Kâtip Çelebi, Keşfu'z - Zunûn, II/1177. İsmail Paşa, Hediyyetü'l - Ârifin, I, 158, 730, 756, Brockelman, GAL I, 569 - 571, Suppl. I/778 - 790, II/310; Süleyman Uludağ, «Avârif» T.D.V. İslâm Ansiklopedisi Örnek Fasikül, İstanbul 1987, s. 88.

110. Hartmann, A.'nın Sühreverdi hakkında Almanca bir makalesi için bkz. «Bemerkangen 24 Handschriften umra as - Sufrawardis, echtenund vermeinlichen. Autogarpfen» Der İslâm 60, no. 1 (1983) 112 - 42.

1 — Nuğbetu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an: Sühreverdî'nin tasavvufî tefsiri-
dir. Eserin müellif hayatta iken yazılan (H. 610/1212) ve baş tarafında Sührever-
dî'nin elyazısıyla bir icâzetnâme bulunan nüshası, Süleymaniye - Beşirağa (Eyüp)
24'te kayıtlıdır. Bu icâzetnâmenin Ziyâeddin adlı bir zâta verildiği anlaşıyor. An-
cak bazı yerleri hayli yıpranan icâzet sayfasında icâzetnâme sahibinin tam adı
okunamıyor. Sâdece bir adının da İbn Ebi'l-Habeş olduğu görülmektedir.

333 varak tutarındaki bu muhtasar tefsirin, müellif tarafından, icâzetnâme-
de, «intihab yoluyla yazıldığı» ifâde edilmektedir. Sühreverdî bu eserinde zâhiri
mânâyâ ağırlık vererek yer yer tasavvufî - işârî tefsire de girişmektedir¹¹¹. Tef-
sir incelendiğinde Kur'an âyetlerinin Fatiha'dan başlamak sûretiyle belli bir sıra
dâhilinde, fakat yer yer atlanarak tefsir edildiği görülmektedir. Meselâ Bakara
sûresinin son iki âyetinin sâdece «Âmene'r-Rasûlü» lâfzı yazıldıktan sonra bu
âyetlerin nüzûlü ile ilgili bilgi verilmiş, fakat tefsiri yapılmamıştır. Yine en son
sûre olan Nâs sûresinde sâdece «vesâvis», «hannâs» gibi terimlerin izahıyla yeti-
nilmiş, başka tefsire, hattâ âyetleri tam olarak yazmaya bile gerek duyulmamış-
tır. Eser, 610/1212 yılında istinsâh edildiğine göre, bundan birkaç sene önce yazıl-
mış olmalıdır. Buna göre eserin, müellifin vefatından en az 24 - 25 sene önce ka-
leme alındığı anlaşılmaktadır.

2 — Reşfu'n-nasâyihî'l-imâniyye ve Keşfu'l-fadâyihî'l-Yûnâniyye: Yunan
felsefesine ve onu benimseyen İslâm filozoflarına karşı yazılmış bir eserdir. Süh-
reverdi, bu eserini Gazzâlî'nin yolunu izleyerek filozofları tenkid ve İslâm şeria-
tını savunmak için kaleme almıştır. Devrin halifesi Nâsır li-dinillâh'ın bu eser-
den çok istifâde ettiği söylenir. Eser, gerek muhtevâ, gerekse üslûb bakımından
Gazzâlî'nin Tehâfütü'l-felâsife'si kadar güçlü değildir. İstanbul-Köprülü kütüp-
hânesi 728 ve Bursa, Ulucami, Tas. 95 numarada kayıtlı nüshaları bulunan eser,
on beş bölümden oluşmaktadır. **Birinci bölüm** Kitap ve sünnete sarılmak, **İkinci**
bölüm bid'at ve sapıklıkların menşei, **Üçüncü bölüm** dinin yüceliği, muttakiler
yolu, **Dördüncü bölüm** vahdâniyyetin kaideleri ve Yunan filozoflarının fikirlerinin
çürütülmesi, **Beşinci bölüm** halk, emir, hıkat ve fıtrat, **Altıncı bölüm** adalet ve
fazilet konularıyla akıl ve naklin birleştirilmesi, **Yedinci bölüm** Kıyâmet, ve ce-
sedle haşri inkâr edenlerin durumu, **Sekizinci bölüm** iki doğum ile bunu gerçek
sayanlarla reddedenlerin durumu, **Dokuzuncu bölüm** filozofların yanlışlıkları,
Onuncu bölüm Nebiler yolunun açıklanması, **On birinci bölüm** Peygamberler ile
siddikların hâllerine dâir sahih haberler, **On ikinci bölüm** insanı doğruya götüren
ibretli nazar, **On üçüncü bölüm** vehm, temessül ve hayâlin gerçek olmayışı, **On**
dördüncü bölüm Ashâb-ı kiram'a Allah'ın değişik ikramları, **On beşinci bölüm** Hz.
Peygamber'e tâbi olan ümmetin ahvâli konularına dâirdir. Eserin hatimesinde de
rûh ve keşf gibi felsefî ve tasavvufî konulara yer verilmiştir. Eserin Köprülü
kütüphânesindeki yazması 162 varaktır ve gayet aralıklı ve okunaklı bir yazıyla
yazılmıştır. Eser Muinuddin Yezdî (ö. 789/1387) tarafından Farsça'ya çevrilmiştir.

3 — İrşâdu'l-müridin ve Mecdu't-tâlibin:

Sühreverdî'nin tasavvuf ve tarikat âdâbına dâir kaleme aldığı ikinci eseri-

111. Süleyman Ateş, bu tefsiri müellifiyle birlikte kısaca tanıtır. bk. İşârî
Tefsir Okulu, Ankara 1974, s. 160 - 162.

dir. Mukaddime'de müellif, dost ve müridlerinin talepleri üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir. Müellif, şeriat, tarikat ve hakikat üçlüsünü izah ettikten sonra tasavvufî istilahların izahına geçmektedir. Önce vakt, makam ve hâl istilahlarını açıklayan Sühreverdî, «vücûd» istilahında vahdet-i vücûd inancına yakın bir görüş ortaya koymaktadır. Sühreverdî bu konuda şunları söylüyor: «Vecd'in arkasından meydana gelen vücûd, kişinin kalbinde hakikat sultanının sâbit olmasından ibârettir. Bu ise kalpten tam anlamıyla beşeriyetin zevâliyle mümkün olur. Çünkü gaflet, şehvet ve masivâyâ muhabbet nev'inden olan beşerî sıfatlar hakikate ve hakikatin kalpte yerleşmesine engel teşkil eder». Sühreverdî bunları söyledikten sonra Ebû Ali ed - Dakkak'ın şu sözünü nakleder: «Vücûd, kulun yok olmasını (istihlâk) gerektirir. Tevâcûd hâlindeki kul, denizi gören, vecd hâlindeki denize giren, vücûd hâlindeki ise denizde boğulan kişiye benzer. Bu işin sırası önce kusûd, sonra vürûd, şühûd, vücûd ve humûd şeklindedir. Vücûd sâhibinde ifakat, sahv ve mahv sıfatları birlikte bulunur. Sahv bakasının, mahv ise fenâsının ölçüsüdür.»¹¹².

Eserin, Süleymaniye - Şehid Ali Paşa 1397/1'deki nüshası 49 varaktır.

4 — l'âmü'l - hüdâ ve akidetu erbâbi't - tuka:

Müellifin mukaddimede Mekke'de yazdığını belirttiği tasavvuf ve ilm-i kelâma dâir olan bu eser, on bölümden oluşmaktadır. **Birinci bölüm**, sağlam bir akindenin nasıl olması lâzım geldiği, **İkinci bölüm** şehâdet kelimesi ve Allah'ı tenzih, **Üçüncü bölüm** Allah'ın zâtî sıfatları, **Dördüncü bölüm** Allah'ın kudreti ve mahlûkatın fiillerini yaratması, **Beşinci bölüm** Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatı hakkındadır. **Altıncı bölüm** âyet, hadis ve diğer rivâyetlerden geçen anlaşılması zor, istivâ, kadem, vech-i ilâhî gibi bazı garib sıfatları açıklamaktadır. **Yedinci bölüm**, Rûyetullah, **Sekizinci bölüm** Hz. Peygamber'in peygamberliğine şehâdet, **Dokuzuncu bölüm**, ashâb ve faziletlerine, **Onuncu ve sonuncu bölüm**, ölüm ve sonrasını hatırlamaya ve kıyâmete dâirdir.

Eserin Süleymaniye Nafiz Paşa 428/2'deki nüshası Abdülhamid b. Mes'ûd es - Sivâsî tarafından istinsâh edilmiş (713/1312) ve müellif nüshasıyla mukabele gördüğü kaydı düşülmüştür. Eser, Süleymaniye kütüphânesi, Bağdatlı Vehbi Ef. 2023/10, Murad Buharî, 210/2 ve Nâfiz Paşa 770 numarada da vardır.

5 — er - Rahiku'l - mahtûm: Sühreverdî'nin esrâr-ı ilâhiyye'ye dâir kaleme aldığı bir eseridir. Müellif, eserin önsözünde bazı dost ve müridlerinin kendisinden hizmet sonucu ve hikmet eseri ele geçen ilm-i meknûn ve sırr-ı masûn konusunda bir eser yazmasını istediklerini, eserin onların bu taleplerini yerine getirmek maksadıyla kaleme alındığını belirtmektedir. Sühreverdî, önce Kur'an âyetlerine ve bazı hadis-işeriflere dayanarak esrâr-ı ilâhiyyeyi düşünmenin önemini belirtmekte, kalplerin buna hazırlanması için gerekli olan tasfiyeden ve bunun yollarından bahsetmekte, nefsin ıslahı için lüzumlu veya takvâ ve tevekkül yollarını anlatmaktadır. Son olarak tevhîde ve tevhîd çeşitlerine yer vererek şühûdî ve vücûdî tevhîd üzerinde durmaktadır. Sühreverdî burada tevhîdi, ikrârî, ilmî, şühûdî ve vücûdî tevhîd olmak üzere dört bölümde inceler. İkrârî tevhîdin ışıtlma ve öğrenme yoluyla, ilmî tevhîdin istidlâl, şühûdî tevhîdin hidâyet, vücûdî tev-

hîdin inâyet sonucu olduğunu belirttikten sonra ikrârî tevhîdin «İslâm»ın, ilmi tevhîdin imân'ın, şühûdî tevhîdin ihsânın, vücûdî tevhîdin muhabbetin neticesi olduğunu anlatır.

Eserin Süleymaniye H. Mahmud Ef. 2682/1'deki nüshası 31 varaktır. Eserin Halet Ef. 814/8'de ve Şehid Ali Paşa 1377/3 ve Bayezid - Veliyüddin Ef. 1821'de yazmaları vardır.

6 — *Risâle es - Seyr ve't - Tayr*: Tecelli, seyr, tayr ve sülûk konularını anlatan iki varaktan ibaret küçük bir risâledir. Nafiz Paşa 428/3; Bağdatlı Vehbi 2023/9, Köprülü, 1589 ve Bursa Ulu Cami Tas. 65/5'te yazmaları vardır.

7 — *Vesâyâ*: Sühreverdî'nin oğluna ve müridlerine yaptığı vasiyyetnâme-den oluşan birkaç varaklık bir risâledir. Süleymaniye Nafiz Paşa 428/4, Şehid Ali Paşa 1396 ve Köprülü 329/5'de yazmaları olan bu risâle, Muhammed Şîrvânî tarafından Farsça'ya terceme edilerek *Câvidân - hîred* dergisinde (Yıl 2, sayı 2) neşredilmiştir. Bu terceme ayrıca Abdülmümin İsfahânî tarafından yapılan *Avârif* tercemesinin baş tarafında yayınlanmıştır¹¹³.

8 — *Cezbu'l - kulûb ilâ muvâsalati'l - Mahbûb*: Sühreverdî'nin tasavvufa dâir kaleme aldığı bu eseri 1328 H. de Halep'te basılmıştır.

9 — *Evrâdu's - Sühreverdî*: Sühreverdî'nin tertiplelediği vird mecmûasıdır. İstanbul kütüphânelerinde müstakil nüshasına rastlayamadık. Ancak talebelerinden Ali b. Ahmed el - Gurî tarafından şerhedilen bu mecmuanın bir nüshası H. Selimağa kütüphânesi 550/2'dedir ve toplam 237 varak civarındadır.

10 — *Sünûhu'l - fütûh bi - zikri'r - rûh*: Sühreverdî'nin dört - beş varaklık bu risâlesinin Köprülü 1605/6 (vr. 3 b - 41) nüshası *Risâle fi's - sülûk* diye kayıtlıdır. Ancak eserin genellikle rûh, nefis, istiğrak, vücûd, havâtır ve sünûhât gibi konuları incelediği ve başlıklara «fütûh» adı verildiğine bakılırsa bunun, *Sünûhu'l - fütûh* olduğu anlaşılmaktadır. Eser, bir bakıma İbn Arabî'nin *el - Fütûhatü'l - Mekkiyye'sini* andırmakla birlikte ona göre çok küçük bir risâledir.

11 — *Fütüvvetnâme*: «Fütüvvet» hakkında Farsça bir risâledir. İstanbul kütüphânelerinde yazma nüshasına rastlayamadık. Risâle, Murtaza Savvâf ve Henry Corbin tarafından *Resâil-i Cîvânmerdân* içinde (s. 89 - 166) neşredilmiştir (İran 1353/1973).

12 — *el - Es'ile ve'l - Ecvibe*: Halife, mürid ve devrin şeyhlerinin kendisine sorduğu sorulara yazılı olarak verdiği cevaplardan meydana gelen 35 varak civarında bir eserdir. Eserin bir nüshası Mısır - Emame, 1762'de bulunmaktadır.

13 — *Risâle fi gurari'l - halk ve'l - istidrâcihim*.

14 — *Makamatü'l - ârifin*.

15 — *Risâle fi'l - fakr*.

Brockelman, Sühreverdî'nin bunlardan başka eser ve risâlelerinin bulunduğunu belirterek isimlerini vermektedir. (bkz. GAL, I, 569 - 571; Suppl. I, 778 - 790, II. 310).

113. *Avârifü'l - maârif* (nşr. Kasım Ensâri), s. 23 - 26.

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Hamd, şanı yüce olan Allah'adır. O'nun saltanatı güçlü, ih-sânı zâhir, varlığının huccet ve dellilleri açıktır. Kemâliyle tek, celâl sıfatıyla mestûr, ezelden ebede azamet libâsına bürülüdür. Hiçbir düşünce ve hayâl, onu (zâtı itibarıyla) tasavvur edemez, O'na bir sınır çizemez, ve hiçbir şey O'na örnek gösterilemez. Ebedî yücelik ve dâimî saltanatın sâhibidir. Kavranması müm-kün olmayan bir güce mâliktir O. Kusursuz anlatılması kabil ol-mayan bir kahr ve azamet sıfatı vardır. O'nun Topyekûn kâinât, lisân-ı hâliyle, O'nun eşsiz bir san'atkâr olduğunu söyleyip du-ruyor. Varlığın bütün zerrelerinden onun nâdide bir yaratıcı ol-duğu gerçeği zâhir oluyor. O'nun yaratıcılık gücünü kavramak insan aklını acze düşürmüş, güzel sözlü edipleri bu konuda söz söylemede mecâlsiz bırakmıştır. Zat-ı kerîminin nûr ve ziyâsının şiddeti, zâtını anlama imkânını ortadan kaldırmış, izzet ve ce-lâli, zâtıyla ilgili her türlü fehm ve vehm yollarını kapatmıştır. Yücelik ve azameti gözleri kamaştırmış, heybeti, ceberût fezâsı-na bakmaya imkân bırakmamıştır. Bu yüzden O'nu görmeye ça-lışan göz, yorgun ve bitkin düşer. O'nu kavramaya çalışan akıl, hastalanır; zât-ı kibriyâsının kühüne ermeye yol bulamaz.

Târifi mümkün olmasa da zâtını tanımak bir şeref olan Rabb Teâlâ'yı tesbih ederim. Akıllar O'nun nitelik ve niceliğini idrakte zorlanır. Cenâb-ı Zülcelâl, kullarından kalb temizliğine ermiş olanlara zâtını tanıma imkânı (marifet ve irfan) bahşeder, on-lara diğer kulları arasında özel ihsanlarıyla muâmele eder, kalb-lerini üns duygularıyla doldurarak zât-ı kudsünün nûruyla pırıl pırıl nûrlandırıp ilâhî ihsanları almaya hazır hâle getirir, üzer-lerine ulvî alemin nûrlarının inmesine kabiliyet kazandırır. Onla-rın kalbleri, zikir sâyesinde hoş ve rahat bir nefes almıştır. İç-

lerine ve dışlarına takvâdan bir bekçi dikilmiş, beşeriyet karanlığını aydınlatan yakın kandili yakılmıştır. Âriflerin gönülleri, dünya menfaat ve lezzetlerini hor görür. Nefsin ve ona bağlı duyguların kuracağı tuzaklara aldanmaz. Onların kalbleri, korku ve ümidin yüceliklerini aşmış, himmetleri melekûtu tutmuş, şerefleri yücelmiştir. Gözlerini ulvî nûra dikmişlerdir. Mele-i a'lâ ile gönül bağı kurarak haberleşmiş, en değerli nûra komşu olmuşlardır. Topraktan yaratılan cesedler, semâvî kalblere, ferşten olan cesedler, arşî rûhlara bağlıdır. Kalbleri semâvî olanların ve rûhları Arş'tan gelenlerin nefsleri, hizmet menzillerinde pervânedir, rûhları kurb fezâsında uçmaktadır. Ubûdiyetteki yolları orta yoldur. Onların velâyetlerinin işâretleri, yeryüzünün her yerinde yaygındır. Hâllerini bilmeyenler, «onların kaybettiklerini; yollarını şaşırdıklarını» zannederler. Halbuki onlar kaybetmemişlerdir. Câhiller onların yüce hâllerini, âlî makamlarını anlayamazlar. Onlar cesedleri ile ortadadır, fakat kalbleriyle gece ile gündüzün bulunduğu yerden (dünyadan) uzaklardadır. Zaman ve mekan mefhûmunu aşarak çevrelerinde olanlardan habersiz, Arş'in etrafında; yüce âlemleri seyre dalmışlardır. Kalbleri Cenâb-ı Hakk'ın hazinelerine yakındır. Geceleri hizmet ve ibadetle; gündüzleri susuzluğa katlanarak; oruçla geçirerek manevî haza ererler. Şehvetlerine mukabil namazla teselli bulurlar. Kur'an okumaktan aldıkları tad, dünyevi lezzetlere bedel olur. Yüzlerinin her noktasından parlayan vicdanlarının güler yüzüdür. Sûretleri sîretlerinin aynasıdır. Gönüllerinin derinliklerine yayılan irfan parlaklığıdır. Her zaman ve her devirde Hakk'ı bilen ve halka duâ eden bu tip âlimler eksik olmaz. Bunlar Kur'an ve sünnete tam bağlılıkları sebebiyle kendilerine ilâhî bir ikram olarak davet görevi verilmiş, takvâ ehli kimselere örnek olmuşlardır.

Bunlar halkın içinde daima etkilidirler, nûrları âfâkı tutar. Onlara uyanlar hidayete eriştiği gibi, onları red ve inkâra kalkışanlar sapıklığa düşerek haddi aşar. Kulları için, dostluğuna lâ-yık gördüğü havastan böyle kimseleri, bereketi gereği rehber olarak hazırlayan Allah'a hamdolsun. Nebî'si ve Rasûlü Muhammed'e, O'nun şerefli ehl-i beyt ve ashâbına salât ü selâm olsun.

Sûfî taifesinin doğruluğuna inanışım ve onlara olan sevgim

sebebiyle onların şerefli halini, Allah'ın minnet ve ihsanını gerçekleştirmeye sebep olan kitab ve sünnete bağlı yollarını bilişim, beni bu tâifeyi müdafaaya; tasavvufun âdâb ve hakikatlerini bölümler hâlinde anlatan bir eser yazmaya sevketti. Bu eserimde ben, sûfilerin dayandıkları doğru düşüncenin gerçek yüzünü, benimsedikleri ilmi, açık delilleriyle ifâde etmeye çalıştım. Çünkü sûfi tâifesine benzemeye çalışan, fakat hâlleri onların hâlinden farklı kimselerle, amelleri bozuk sûfî kisveli şahısların sayısı pek çoğaldı. Bu durum, selefın usûlünü bilmeyen kimselerin kalblerine sû-i zann tohumları ekmekte ve nerede ise sûfiler hakkında gıybet ve sû-i zann eksik olmaz bir duruma gelmiş bulunmaktadır. Bu tâifenin yaptıkları sâdece merasimden ibaret sayılmakta ve bunların ihtisâslarının adı var, kendi yok, sanılmaktadır.

Benim gönlüme doğan düşünce, bu yola intisâb ederek sûfilerin sayısını artırmak ve sûfilerin gerçek hâllerine işâret etmektir. Nitekim haber'de şöyle varid olmuştur: «Bir kavmin kalabalığını artıran onlardan olur.»¹ Allah'tan bu konudaki niyyetimi sağlamlaştırmasını ve nefsanî şüphelerden kurtarmasını dilerim.

Bunların hepsi Allah'ın gönlüme ilhâm ettiği duygular, lüt-fu eseri olan keşf ve ihsânlardır. Keşf ve ihsânların en güzeli, büyük şeyhlerin güzel sözleridir.² Bu kitap altmış kûsûr bölümden oluşur.³

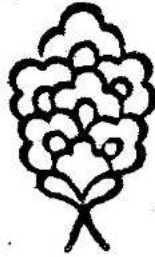
Bu bölümler, Allah'ın yardımıyla, sûfilerin ilminin bir kısmını, ahvâl, makamât, âdâb ve ahlâka dâir görüşlerini, vecd hâllerinin özelliklerini, marifet ve tevhid düşüncelerinin hakikatlerini, işâret ve ıstılahlarındaki incelikleri içine alacak biçimde yazılmıştır. Onların ilimleri vicdana dayanmakta, irfan ve marifete bağlı bulunmaktadır. Onların ilmi, sağlam hâl ile gerçekleşen manevî bir zevktir, özü güzel sözlerle anlatılabilen bir du-

1. Gümüşhânevî Ahmed Ziyaeddin, Râmûzü'l-ehâdis (trc. Abdülaziz Bekkinne), İstanbul 1983, II, 441 (Deylemî'den).

2. Müellif, burada eserine neden Avârifü'l-maârif adını verdiğine de işâret etmektedir. Avârifü'l-maârif: Büyüklerin keşf ve ilhamları, ihsanları, demektir.

3. Müellif burada eserin 63 bölümünün adlarını sırasıyla kaydetmekte ise de biz Fihrist'te bulunan bu bölümleri burada tekrar etmeyi zâid görerek tayy ettik.

rum değildir. Çünkü ilm-i tasavvuf, saf gönüllere, ihlâslı kalbele inen rabbânî bir Hakk vergisidir. İşâretle onun künhüne varılamaz, ibârelerle kalbe sığdırılamaz. Bu ilimde rûhlar, ülfet ve manevî yakınlaşma yoluyla birbirlerine yol göstererek, tasavvufî hakikatleri lütûf denizinden içerler. Fakat çokları onların ilmindeki inceliği anlayamaz. Nitekim bâzı kimseler onların âdâb ve merâsimlerindeki gerçekleri de kavrayamamıştır. Cüneyd (r.h.) der ki: «Bizim ilmimizin (tasavvuf) yaygısı şu kadar seneden beri dürülüp toplanmıştır. Bu ilme âid bizim söylediklerimiz sağdan soldan açıklama nev'inden şeylerdir.» Cüneyd'in bu sözü, selef âlimlerine ve tabiîn sâlihlerine en yakın çağda söylenmiş bir sözdür. Çağımızın o çağa uzaklığı, zâhid âlimlerle dinî ilimlerin inceliklerini bilen âriflerin azlığı dikkate alındığında bizim hâlimiz nice olur, diye düşünmek gerekir! Allah Teâlâ'dan, az bir gayrete hüsn-i kabûl ile mukabele etmesi umulur. Hamd, âlemlerin rabbıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF İLMİNİN MENŞEİ*

Üstâdımız Şeyhülislâm Ebu'n-Necîb Abdülkahir b. Abdullah b. Muhammed es-Sühreverdi Hicri 560 senesinin Şevval (M. 1165/Ağustos) ayında kelime kelime yazdırmak sûretiyle bize şöyle rivayet etti:

Ebû Mûsa el-Eş'arî (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğunu bildirdi: Benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şey bir adamın kendi kabilesinin bulunduğu yere gelip de onlara: «Ey kavim, size hücum edecek orduyu gözlerimle gördüm. Sizi açıkça uyarıyorum, gerçekten onları gördüm» demesine benzer. Onu duyanlardan bir kısmı, sözüne inanarak önlerindeki mühletten istifâde edip kurtuldular. Diğerleri ona inanmayarak oldukları yerde sabahladılar. Düşman ordusu sabahleyin hücum ederek hepsini yok etti. Bu durum bana inanarak, getirdiğime tabi olmaya veya bana karşı gelerek Allah'tan getirdiğim şeyleri yalanlamaya benzer.¹

Hadiste geçen **إِجْتَا حَهُمْ** (onları yok etti) kelimesi **إِسْتَأْصَلَهُمْ** (kökünü kazıdı) mânâsını da taşımaktadır. Nitekim bu yüzden kökü zarar gören ağacın meyveleri de bozulur.

Rasûlullah (s.a.) diğer bir hadisinde şöyle buyurdu: Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim, üzerine bol yağmur yağın bir araziye benzer. Bu arazinin bir parçası, suyu emen ve

* Bu konuyu krş. Ebû Nasr es-Serrâc, el-Luma' fi't-tasavvuf (nşr. Abdülhalîk Mahmud), Kahire 1380/1960, s. 21-23.

1. Buhari, Rikak, 26, İtisâm, 2.

akabinde üzerinde bol ve yemyeşil çayırlar biten verimli bir topraktır. Diğer kısmı ise, Allah'ın kullarını faydalandırmak için suyu toplayıp tutarak, insanların içmelerini, hayvan ve bitkilerini sulamalarını ve ekip biçmelerini temin eder. Geri kalan kısmı ise ne su tutmaya, ne de ekip biçmeye yarayan çorak bir arazidir.² Bu üç farklı özellikteki araziden ilk ikisi, Allah'ın benimle gönderdiğinden faydalanarak dinde ihtisas sahibi olan ve bildiğini insanlara öğreten kişiye benzer. Üçüncüsü ise, etrafında olan biten hiçbir şeye başını bile kaldırıp bakmayan ve benim kendisiyle gönderildiğim hidayeti kabul etmeyen kişiye benzer.³

Şeyh şöyle dedi: Allah Teâlâ, Rasûlü ile gönderdiğini kabul etmeleri için en saf kalbleri, en temiz nefisleri hazırladı. Fayda ve kârın değerlendirilmesiyle gerçek saflık ve temizliğin farklılıkları ortaya çıktı, nefsi temizlemenin değişik özellikleri belirdi.

Üzerinde gür ve yeşil otlar biten toprağa benzeyen kalbler, bu ilâhî bilgiden faydalanarak hidâyete ulaşanlara benzer; ilimleri onlara fayda vermiş ve Rasûlullah (s.a.)'e bağlananların mütedil yoluna ulaştırmıştır.

Suyu toplayıp tutan toprağa benzeyen kalbler ise sûfilerden ve şeyhlerden zühd ilmini bilen, kendini temizleyen, kalblerini

2. Buhârî, İlim, 20.

3. Müellif ilk hadisi burada zikrederken şuna işaret etmektedir: Sûfilerin ilimlerinin kaynağı, Rasûlullah (s.a.)'in zan ve şüphe yoluyla değil; keşf, müşâhede ve apaçık görerek elde ettiği ve bize ulaştırdığı ta'limatı evvelâ kendi nefsinde tatbik etmesidir. Aksi takdirde nefsini aldatan kötülük ordularından ve şeytanın hilelerinden kurtulamaz. Tasavvufa intisab edenin bunlardan kurtulması için Rasûlullah (s.a.)'in dâvetine koşması, ona cân u gönülden bağlanması, nefsinin kötülüklerinden sıyrılması, iyilik yapmasını önleyecek şeylerden sakınması, şehvetini artıracak yerlerden uzaklaşması, gaflet bölgelerini terketmesi lâzımdır. Ayrıca mâsivâdan kaçmalı, gaflet mahallerinde bulunmamalı ve kalbini kendini gerçekten ilgilendiren hususlara hasretmelidir. O zaman ilâhî ilhamlar ve Nebvî bilgilerle gönlü inşirâh bulur, sırlar kendisine açıklanır.

Müellif ikinci hadisle, sûfinin, iman ve irfan mertebelerinde yükselmesinin Rasûlullah (s.a.)'in getirdiklerini kabul etmesiyle alâkalı olduğuna işaret etmektedir. Kişi, Rasûlullah (s.a.)'in getirdiklerinin hepsiyle, insanoğlunun ulaşabileceği ve gücünün yetebileceği kadar amel ederse, ondan tam manasıyla istifade etmiş olur.

tasfiye edenlerdir. Onlar bu konuda ihtisas sâhibi olduklarından, ilm-i ilahî'den çok faydalandılar ve sonunda onu toplamayı ve tutmayı başardılar.

Mesrûk dedi ki: «Rasûlullah'ın ashâbı ile arkadaşlık yaptığım da onları ilimle dopdolu buldum. Önce boş birer kap gibiydiler ama sonunda saf anlayıştan istifâde ederek ilimle dopdolu kaplar haline geldiler.»

Şeyh İmam Radyuddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvîni nakletmek üzere icâzet vererek bize haber verdi ki: «Abdullah b. Hasan, Hâkka sûresinin 12. âyeti olan anlayışlı kulaklar anlasın diye meâlindeki âyet nâzil olduğu zaman Rasûlullah'ın Hz. Ali'ye hitâben şöyle buyurduğunu haber vermektedir: Yâ Ali ! Allah Subhânehû ve Teâlâ'dan senin kulağını âyette geçen anlayışlı kulaklardan eylemesini niyâz ettim.⁴ Hz. Ali (r.a.): «Efendimiz'in bu duasından sonra hiçbir şeyi unutmadım, artık benim için unutmak diye birşey olmadı.» demiştir.

Ebû Bekir Vâsıtî şöyle demiştir: Âyette bahsedilen «kulaklar» Allah'tan gelen sırları tam mânâsıyla anlayıp muhafaza edenler demektir.

Yine demiştir ki: Onlar kalblerindeki muhafaza ederler; çünkü kalblerinde Alah'tan başka hiçbir şey yoktur. Kalblerinden masivâyı boşaltmışlardır. İnsan tabiatının devamlı değişen istekleri cehâletin, gafletin bir çeşididir. Halbuki sûfilerin kalbleri Allah ile doludur. Çünkü onlar takvâyı esas aldıktan sonra dünyadan yüz çevirmişlerdir. Takvâları onları temizlemiştir. Zühd, kalblerini tasfiye edip saflaştırmıştır. Zühdü gerçekleştirmek için dünya meşgalelerini terkettiklerinden iç âlemlerine giden yollar açılır, kalbleri duyar ve bütün âzâları işitir. Tefsir uleması, hadis imamları, İslâm fukahası kitap ve sünnet ilmini böyle elde ettiler, onlardan bu yolla ahkâm çıkardılar ve yeni hâdiselere usûlüyle naslardan cevap aradılar. Allah onlara dini anlamada lûtûfta bulundu.

4. Hadis mürsel'dir. İbn Ebi Hatim ve İbn Cerir rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim, Beyrut 1969, IV, 413.

Tefsir âlimleri tefsir yollarını, tevil ilmini, çeşitli arap lehçelerini, sarf ve nahvin inceliklerini, kıssaların esâsını, kıraat ve cih ve ihtilâflarını gayet iyi bildiler ve bunları kitablarında tasnif edip açıkladılar. Böylece Kur'an ilimleri imamlar eliyle en mükemmel ve geniş şeklini aldı.

Hadis imamları ise, sahih hadislerle hasen hadisleri birbirinden ayırdılar, rivâyetleri ve râvi isimlerini bilmede en üst dereceye vardılar. Sahih hadisin sahih olmayanından ayırdedilmesi, doğru olanın yalan yanlış olandan farkedilmesi için cerh ve tâdil noktalarının âdil bir şekilde tesbit ettiler. Sünnetin korunması için rivâyet ve sened yolları onların ortaya koyduğu bu usûllerle muhafaza altına alındı.

Fukaha, hüküm çıkarmak, meseleleri tasnif etmek, illetleri bilmek için uğraştılar ve tâlî meseleleri hadiselerdeki bütün illet ve kusurları gözönüne alarak nasların hükümlerine göre değerlendirdiler. Böylece fıkıh ve ahkâm ilmi «Usûl-i fıkıh» ve «İlmü'l-hilâf» olarak ikiye ayrıldı. İlmü'l-hilâf'tan da «İlm-i cedel» doğdu. Usûl-i fıkıh'ın, ilm-i usûlî'din'den bazı bilgilere ihtiyacı olduğunda «Ferâiz ilmi» fıkha dahil oldu. Ferâiz için ise «hesap, cebir ve denklem» ilimlerinin ve benzerlerinin bilinmesi icab etti. Böylece şeriat yerleşip sağlamlaşmış oldu, Hanîf dini istikâmetini buldu ve genişledi. Hz. Mustafâ'nın getirdiği peygamberî hidayet yerleşip kuvvetlendi, ulemânın kalb arazisi ilâhî ilim ve hidayetlerin hayat dolu sularıyla yeşerip bereketli mahsûller verdi. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Allah gökten su indirdi, dereler onunla dolup taşı⁵ İbn Abbas bu âyet hakkında şu izahı yapmıştır: «Âyet-te geçen su, ilim; dereçeler ise kalbler demektir.»

Ebû Bekir el-Vâsıtî (r.a.): «Allah Teâlâ saf bir inci yarattı, ona azametle bakınca o inci bu bakıştan hayâ ederek korktu, eridi ve aktı.» dedi ve Allah gökten su indirdi, dereler onunla dolup taşı. Âyetini okuyarak kalbler, bu inciden meydana gelen berak suyun kendisine ulaşmasıyla safâ bulmuştur, dedi.

İbn Atâ şöyle demiştir: «Allah gökten su indirdi âyet-i kerî-

5. er-Ra'd (13), 17.

mesiyle Allah kullarına bir misâl vermiştir: Bir yerde sel olduğu zaman sel yatağında hiçbir pislik kalmaz, sel suları bütün herşeyi silip süpürür. Bu söz, Allah Teâlâ'nın kulları arasında paylaştığı nûr selleri, kişinin nefsinde aktığı zaman onda gaflet ve zulmetten hiçbir eser bırakmaz» demektir.

Şeyh demiştir ki: Allah gökten su indirdi, demek nûrları taksim etti, demektir. Dereler onunla dolup taşı âyeti ise Allah Teâlâ'nın ezelde taksim ettiği nûr, kalblere dolup taşı, mânâsına gelir. Köpük uçar gider, kalbler nûrlanır ve onda kabalıktan hiçbir eser kalmaz; «İnsanlara fayda veren şeyler ise yerde kalır» bâtıl gider, hakikatlar yerinde kalır, demektir. Bâzıları bu âyet hakkında: «Allah gökten su indirdi» cümlesi her türlü kerâmet mânâsına gelir, demişlerdir. Her kalb bu kerâmetlerden hak ettiği kadar zevk ve nasip alır; tefsir, hadîs ve fıkıh uleması, kalblerde akan bu selden güçleri yettiğince istifade ederler.

Takvânın hakikatlerine yapışmış ve dünyadaki zühd ehlin-den olan sûfilerin kalblerinde ve damarlarında da bu seller akar, onlar da bundan hak ettikleri kadar faydalanırlar. Kimin kalbinde mal, mülk, mevki makam ve yükselme arzusundan meydana gelen dünya sevgisinin pislikleri varsa, kalbinde ve damarlarında bu arzunun selleri akar, ilimde birtakım arzularını gerçekleştirmeye yetecek kadar ilim elde edebilir, ama gerçek mânâda haz ve nasib alamaz.

Kalbin genişlemesi, kişinin damarlarında ilim pınarlarının akması ve gönlünde toplanması, dünya hayatında zühdün neticesidir. İlmî böyleleri toplar ve insanlar da onlardan faydalanır.

√ Hasan Basrî'ye: «Fukahâ böyle dedi!» denince: «Sen hiç gerçek fakih gördün mü?» diye sormuştur. «Gerçek fakih, dünyaya değer vermeyendir.»

Sûfiler ilmî çalışmalardan, çok zevk aldılar ve ilimle meşgûl olmanın, bildikleriyle amel etmekten ibaret olduğunu ifade ettiler. Bu da onlara «ilm-i verâset»i kazandırdı. Onlar da diğer ilim erbabıyla aynı malûmata sahip oldukları halde, «İlm-i verâset»i de bildiklerinden onlardan daha üstün ve daha âlim oldular. «İlm-i verâset» ise dini en ince noktalarına kadar bilmektir. Allah Teâlâ,

Kur'ân-ı Kerim'de: Her topluluktan bir kısmının dini iyi öğrenmek ve savaştan geri döndüklerinde kavimlerini uyarmak için harpten geri kalmaları gerekli olmaz mı⁶ buyurmuştur. Âyette geçen «uyarmak» ise fıkhi bilgilerle mümkün olur. Uyarmak, uyarılanın ilim ile hayata döndürülmesi demektir. İlimle hayata döndürmek, dini meselelerde mütehassıs olan fakih seviyesindekilerin yapabilecekleri bir mazhariyettir. Bu yüzden fıkıh, dindeki en yüce ve mükemmel mertebelerden olmuştur. Burada fıkıh kelimesiyle kasdedilen, dünyada tam mânâsıyla zühd hayatı yaşayan takvâ sâhibi âlimin ilmidir. Böyleleri sâhib oldukları bu ilim sebebiyle içinde bulunduğu toplumu uyarıcı rütbesine ulaşmışlardır.

Birinci derecede ilim, istikamet ve hidâyet kaynağı Peygamberimiz (s.a.)'dir. Bu hidâyet ve ilm ona Allah katından ulaşmış, içi ve dışı tamamen bunlarla dolup taşmıştır. Zâhirinin ilimle dolmasından da dinin dış cephesi doğmuştur.

Din, boyun eğmekten ve tevâzudan ibarettir ve الدُّون (mütevâzi) kelimesinden türemiştir. Aşağıda olan her şey mütevâzi olur. Din ise insanın kendini Rabbine adanması, onun karşısında varlık iddiâ etmemesidir. Nitekim Allah Teâlâ: Allah, Nuh'a tavsiye ettiği şeyleri size de din olarak tavsiye etmiştir. Ey Muhammed! Sana vahyettik; İbrahim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya da buyurduk. Dine sıkıca bağlanın, dinde ayrılığa düşmeyin.⁷ Dinde ihtilâfa düşmek cemiyet fertlerinin güç ve kuvvetten düşmesine sebep olur ve ilmin canlılığı onlardan uzaklaşır. Zâhirdeki canlılık, âzâların gösterişli olmasıyla belli olur. Bu da maddî ve nefsî arzulardan uzaklaşıp Hakk'a boyun eğmekle elde edilir. Bu durum kalbin doluluğundan kaynaklanır. Kalbin ilimle dolu olması denize benzer. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'in kalbi, ilim ve hidâyetle dolu, dalgalı bir denizdir. İlim ve hidâyet, onun kalb denizinden nefse intikal edince şerefli cisminde ilmin canlılığı ve sıcaklığı ortaya çıktı, nefsin vasıfları ve ahlâkı değişti. Sonra azaları olgunluğa erişince, dolgun ve canlı oldu. Yetişkinliğe ulaşınca tabiatı

6. et-Tevbe (9), 122.

7. eş-Şûrâ (42), 13.

olgunlaştı ve Allah Teâlâ onu mahlûkata peygamber olarak gönderdi. İlim sularıyla dalgalanan kalbiyle ümmetine yöneldi. Onları anlayış kanallarıyla karşıladı. Onun ilim denizinden bütün kanallara nasibleri âdil bir şekilde aktı. İşte, anlayıştaki bu adâletli dağıtım, dini en ince noktalarına kadar anlamaktır.

Abdullah b. Ömer (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah indinde hiçbir ibâdet, dini lâ-yıkıyla anlamaktan, fıkhi bilmekten daha üstün ve faziletli değildir. Dini iyi bilen bir fakih, şeytan için, bin âbiddeden daha güçlüdür. Herşeyin bir direği vardır, bu dinin direği ise fıkıhtır⁸.

Şeyhü'l-İslâm Ebu'n-Necib'in imlâ yoluyla, Abdülhamid b. Abdurrahman (r.a.)'dan rivâyet ettiğine göre, Muâviye bir hitabesinde Rasûlullah (s.a.)'den şunu duyduğunu söylemiştir: Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu, dini meselelerde müte-hassıs bir fakih yapar, ben sadece bildiriyorum, veren Allah'tır⁹.

✓Şeyh şöyle demiştir: «İlim pınarlarının suyu kalbe ulaşınca kalb gözleri tam mânâsıyla açılır, kişi hakkı bâtıldan ayırdeder, eğri ile doğruyu ayan beyan görür.»

Rasûlullah (s.a.) bir bedevîye: Kim zerre kadar hayır yaparsa karşılığını alır, kim de zerre kadar kötülük yaparsa karşılığını aynen görür.¹⁰ âyetini okuduğu zaman, bedevî: «Bana bu yeter, bana bu yeter» dedi. Rasûlullah (s.a.): Adam ne iyi anladı mânâsına **فَقَّهَ الرَّجُلُ** buyurdu.

Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın: «En faziletli ibadet dini iyi anlamaktır» dediği rivâyet olunmuştur.

Hakk Subhanehû ve Teâlâ, anlayışı (fıkıh), kalbin sıfatı ya-

8. Beyhaki, Abdullah b. Ömer tarikiyle Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle rivâyet etmiştir: Allah indinde hiçbir ibâdet dini meselelerde müte-hassıs bir fakih olmak kadar faziletli olmamıştır. Hadisin isnâdı zayıftır.

9. Buhâri, İlim, 10, Hums, 7, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâre, 175, Zekât, 98, 100; Tirmizi, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 24, Rikak, 1; Muvatta', Kader, 8; İbn Hanbel, I, 306, II, 234.

10. ez-Zelzele (29), 8, Hadisi, İmam Ahmed ve Taberânî, mürsel ve muttasıl olarak rivâyet ettiler. Bütün râvileri, Buhârî'nin râvileridir.

parak şöyle buyurmuştur: **Kalbleri vardır ama anlamazlar.**¹¹ Ancak anlayabildikleri zaman gerçekten bilirler ve bildikleri zaman hakkıyla amel ederler, amel ettiklerinde lâıyıkıyla bilirler ve bu sûretle de hidayete ererler. Kim gerçekten anlayışlı olursa ilahî dâvete daha çabuk icâbet eder ve dinî delilleri daha kolay kabul eder, nûr-ı ilâhiden daha çok haz duyar. İlmin tamamı Allah'ın kalblere ilhâm ve ikram ettiğidir. Mârifet ise bunun değeriendirilmesi ve ayırdedilmesidir. Hidâyet de kalblerin bu mârifeti hissetmesidir. Bu, kalblerden gelen vicdanın sesidir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in: **Allah'ın benimle gönderdiği hidâyet ve ilim...** derken kasdettiği ve bize bildirdiği, kalb-i Nebevî'den doğan bu hidâyet ve ilimdir. Böyle bir ilim yol göstericidir ve doğruyu öğreticidir.

Peygamber Efendimiz'in ilim ve mârifeti, bütün varlıkların isimleri kendisine öğretilen, insanlığın atası Hz. Adem (a.s.)'den intikal etmiştir. İsimler ise varlıkların tanınmasına yarayan alâmetlerdir. Allah Teâlâ onu ilimle değeri kıldı. İnsana bilmediğini öğretti¹² buyurdu. Hz. Âdem mayasında bulunan ilim ve hikmet sebebiyle; anlayışlı, zeki, bilgili, nâzik, şefkatli, lütûfkâr, seven, nefret eden, sevinen ve üzülen, razı olan ve öfkelenen bir yaratılışa sahib oldu. Sonra bu hasletleri kullanması icab ettiğinde kalbine basîret duygusunu yerleştirdi ve kendisine ihsân edilen nûr ile Allah Teâlâ'nın rızasına ulaşan yolu buldu. Hz. Peygamber (s.a.) ise kendisine özel olarak hibe ve ihsan edilen bu nûra vâris olarak İslâm ümmetine gönderildi. Denildi ki: Allah Teâlâ yerlere ve göklere: **İster arzunuzla, ister zorla buyruğuma gelin, dediğinde; ikisi de arzumuzla geldik dediler**¹³ âyeti ile hitab ettiğinde, yeryüzü adına Kâbe'den, gökyüzü adına Kâbe'nin hizâsından cevap verildi.

Abdullah b. Abbas (r.a.) şöyle söylemişti: «**Rasûlullah (s.a.)'ın asıl mayası olan toprak, yeryüzünün merkezi olan Mekke toprağındandır. Ulemâdan bazıları ise bu hususta: «Bu söz, yeryüzün-**

11. el-Âraf (7), 179.

12. el-Alâk (96), 5.

13. Fussilet (41), 11.

den gelen cevabın, Muhammed Mustafa (s.a.)'nın zerresi tarafından verildiğine işâret etmektedir.» demişlerdir. Yeryüzü Kâbe'nin bulunduğu mevkiden başlayarak geliştiğinden Rasûlullah (s.a.) da yaratılışın aslı olmuş ve kâinat ona tâbi olarak etrafında genişlemiştir. Buna bir işâret de Rasûlullah (s.a.)'ın Âdem henüz toprak ve su arasındayken ben nebî idim¹⁴ sözüdür. Diğer bir rivâyette ise Âdem rûh ve cesed arasındayken denilmektedir.

İşte bu yüzden Peygamberimiz «Ümmî» olarak isimlendirildi. Nitekim Mekke'nin bir adı da «Ümmü'l-Kura» (Şehirlerin anası)'dır. Onun en küçük zerresi de, mahlûkatın anasıdır. Kişinin toprağı, defnedildiği yer olduğundan, yani toprağı oradan olduğuna göre Hz. Peygamber'in kabrinin Mekke olması icab ederdi. Fakat su dalgalandığı zaman köpüğü etrafa dağıldığı gibi, Peygamberimiz (s.a.)'in cevheri de türbesinin bulunduğu Medine'ye ulaştı. Böylece Rasûlullah (s.a.) hem Mekki, hem Medenî oldu; hasretini çektiği yer Mekke ise de türbesi Medine'dedir.

Rasûlullah (s.a.)'in yukarıda bahsettiğimiz zerresine bir işâret de, Allah Teâlâ'nın: Rabbin insanoğlunun sulbünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demiş ve buna kendilerini şâhid tutmuştu. Onlar da «evet» demişlerdi¹⁵ buyurmasıdır. Nitekim bir hadis-i şerifte: Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'in sırtını sıvazladı ve onun nesli böylece çok küçük varlıklar hâlinde ortaya çıktı¹⁶ buyrulmuştur.

Hız. Âdem'in zürriyeti onun saçının dibindeki ince mesâmatan çıkarılmıştır. Bu, terin deriden çıkışı gibidir. Bazı rivayetlere göre, Hız. Âdem'in sırtı, melekler tarafından sıvanmış olduğu halde fiil, asıl müsebbib olan Allah'a izâfe edilmiştir. «Onu Allah meshetti» sözünün mânâsı için, «Yeryüzünün yüzölçümünün bi-

14. Âdem henüz yaratılmamışken... hadisini Hilve. Müeyyesseretu'l Fecr'den; İbn Sa'd, İbn Ebi Cud'a'dan; Taberâni, İbn Abbas'tan sahih sened ile nakletmiştir. krş. Keşfü'l-hafâ, II, 128-132. Ayrıca Ahmed b. Hanbel de rivâyet etmiştir.

15. el-Âraf (7), 172.

16. Bu hususta pek çok hadis vardır. Geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, a.g.e. II, 261-264.

linmesi gibi nerede olduğunu bildi» denilmiştir. Bu da Mekke ile Tâif arasındaki Arafat vadisindeki «Nûman» denilen yerdir.

Allah Teâlâ rûhlara hitab ettiğinde, onların «Evet» cevabını vermesi, beyaz bir yaprağa bir anlaşma olarak yazıldı, melekler de buna şahitlik yaptılar. İşte bu anlaşma Hacerü'l-Esved'e verildi.

Bu şekilde Rasûlullah (s.a.)'in zerresi yeryüzünün cevabı oldu. İlim ve hidâyet ise, orada birbiri ile karışarak kıvamını buldu. Böylece kendisine Allah tarafından hediye ve miras olarak verilen ilim ve hidayetle gönderilmiş oldu.

Denilmiştir ki: «Allah Teâlâ, Cebrâil ve Mikâil'i yeryüzünden bir avuç toprak almaları için gönderdiğinde, yeryüzü râzı olmayınca, Allah bu sefer Azrail'i gönderdi. Azrail yeryüzünden bir avuç toprak aldı. Bu sırada Şeytan'ın ayaklarıyla üzerine bastığı yerin, bir kısmı ayaklarının altında, diğer bir kısmı ise üzerinde kalmıştı. Nefis, şeytanın ayaklarının değdiği yerdeki topraktan yaratıldığından kötülüklerin kaynağı oldu. Şeytanın ayağının değmediği topraklar ise Peygamberlerle velîlerin asıl mayalarını meydana getirdi.

Rasûlullah (s.a.)'in yaratıldığı toprak, Azrâil'in elinde bulunduğundan şeytanın ayakları dokunmamış ve Allah'ın nazar-gâhı olmuştu. Bu sebeple ona cehâlet bulaşmadığı gibi, bilakis o cehâletten uzaklaştırılmış ve ilimden bütün payını almıştı. Allah Teâlâ onu hidâyet ve ilimle gönderdi, ilim ve hidâyet ise onun kalbinden diğer gönüllere, onun nefsinden diğer nefislere intikal etti. Bu, aslının temiz yaratılışı münasebetiyle olmuştur. Bu ülfet ve yakınlık ilk tanışmada meydana gelmiştir. Kimin temiz yaratılışıyla daha yakın münasebeti olursa, Peygamberimiz'in getirdiğini kabûl etme hususundaki nasibi ve hazzı daha çok olur. Nitekim sûfilerin kalbleri, temiz tıynetle yakın münasebet içinde olduğundan, ilimden de en büyük nasibi onlar almışlar ve gönülleri ilimle dolmuştur. Böylece, öğrendiler, bildikleriyle amel ettiler, bildiklerini de insanların istifade etmeleri için onlara öğretiler. Bu sûretle de hem suyu içilen, hem de arazi sulamada

istifade edilen bir rahmet gölü¹⁷ gibi oldular. Çalışarak elde edilen ilimle, vâris olunan ilmin faydalarını nefislerinde toplayarak takvânın temellerini sağlamlaştırdılar. Nefisler teskiye edildiğinde takvâ cilâsı ile gönül aynaları parlatıldı, eşyanın şekilleri bütün hey'et ve mâhiyetleriyle orada görüldü. Dünya bütün çirkinlikleriyle ortaya çıkınca, onu terkettiler; âhiret bütün güzellikleriyle görününce onu elde etmek istediler. Dünyadan yüz çevirdiklerinden iç alemlerine ilim pınarları aktı, çalışarak elde edilen ilme, vâris olunan ilim de katılarak ilmin bütün kısımlarına sâhip oldular.

Bu kitabta sûfîlerin şerefli ve izzetli hâllerinden naklettiğimiz her şey, Allah Teâlâ'nın kendine yaklaştırdığı, «mukarreblerin» hâlinden ibarettir. Gerçek sûfî, mukarrebdir. Kur'an-ı Kerimde «Sûfî» kelimesi yoktur. Sûfî kelimesi yerine «mukarreb» kelimesi kullanılmıştır. Bu hususu ileride ilgili bölümde inşaallah açıklayacağız.

Sûfî isminin, İslâm âleminin doğusunda ve batısında «ehl-i kurb» mânâsı taşıdığı pek bilinmemekte, bununla daha çok mukallid sûfîler kastedilmektedir. Nitekim, Mağrip'te, Türkistan'da, Maverâünnehir'de, Fergana'da bulunan mukarrebinden pek çok kişi, sûfî olarak isimlendirilmezler. Çünkü onlar sûfîler gibi giyinerek onları taklid etmezler.

Bilinen lâfızlar üzerinde münakaşaya gerek yoktur. Binaenaleyh bizim sûfiye ile «mukarrebîn»i kastettiğimiz bilinmelidir.

Gerek tabakât kitaplarında, gerekse diğer eserlerde isimleri bulunan tasavvuf büyüklerinin hepsi, «mukarrebîn» yolunda yürümektedir ve onların sahip oldukları ilimler, mukarrebîn'un davranışlarına yön veren ilimlerdir.

17. Metinde zikredilen

الْإِحَاد

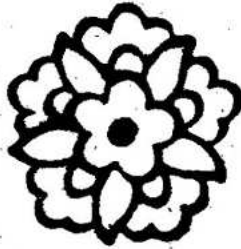
kelimesi, göl manasındadır. Mesrûk

b. el-Ecda'in Sahâbe-i kirâm hakkında söylediği şu sözde aynı kelime, bu mânada şöylece kullanılmaktadır: Ben Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbını ancak bir göle (el-ihâze) benzetebilirim. Öyle bir göl ki, bir kişinin bütün ihtiyacını karşıladığı gibi, birçok yolcuların ve hattâ bütün insanların ihtiyaçlarına da yeter.

«Ebrâr»¹⁸ zümresinden olan kimse, «mukarrebûn» makamına gıpta ederek bakarsa onların hâlleriyle hâllenmedikçe mutasavvıftır. Eğer bu hal kendinde tahakkuk ederse sûfi olur.

Bu ikisinden başka kim, onların hâlini ve kisvesini taklid ederek kendini onlara nisbet ederse o sadece mukalliddir.

Her bilenin üstünde daha iyi bilen vardır.¹⁹

19. Yûsuf (12), 76.

18. Ebrâr: Mükâfât umarak amel işleyendir. Mukarrebûn ise Allah'a kavuşmak ve O'nu müşâhede etmek için gayret eden demektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜFİLERİN DUYDUKLARINI ANLAMALARI

Şeyhülislâm Ebu'n-Necib es-Sühreverdi kelime kelime yazdırarak bize şöyle rivâyet etti. Zeyd b. Sâbit, Peygamber Efendimiz (s.a.)'in şöyle dediğini nakleder: Bizden bir hadis duyarak ezberleyip, onu başkalarına nakleden kişinin Allah yüzünü ak etsin! Nice anlayışlı kişiler vardır ki, başkaları ondan daha anlayışlıdır, nice anlayışlı geçinenler de vardır ki, gerçekte anlayışlı değildirler.¹

Bütün hayırların esâsı, iyi duyup iyi anlamaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Allah onlarda bir iyilik görseydi, onlara işittirirdi.² Bu âyeti tefsir edenlerden bâzıları demişlerdir ki: «İşitmenin hayırlı oluşunun alâmeti, kişinin Hakk'tan duyduğunu bütün özellik ve iyi vasıflarıyla anlayarak işitmesi ve onu hakikaten dinlemesidir.» Bâzıları ise: «Eğer Allah onların dinlemeye lâyık olduğunu bilseydi, kulaklarını gerçekleri dinlemek için açardı.» demişlerdir. Vesveselerin kendisine hâkim olduğu, nefsi arzuların içini kapladığı kimse iyi duyma özelliklerine sâhib olamaz. Sûfiler ve yakın ehli, Allah kelâmının, kullarına bir çağrısı ve hitâbı olduğunu bildiklerinden Allah Teâlâ'nın bütün âyetlerinin ilim denizlerinden bir deniz olduğunu da idrâk ettiler. İlim denizinin, zâhir ve bâtın, açık ve gizli, bütün herşeyi içine aldığını bildiler. İlmin, cennet kapılarından bir kapı oldu hu-

1. İbn Mâce, Mukaddime, 18. Menâsik, 76; Ebû Dâvud, ilim, 10; Tirmizî, İlim, 7; Dârimi, Mukaddime, 24; İbn Hanbel, I. 437; III. 225; IV. 80; V. 183.

2. el-Enfâl (8). 23.

sûsunda uyarıldıkları ve iyi amel işleyerek ona dâvet olunduklarından, kıymetini anladılar.

Rasûlullah (s.a.)'ın sözlerinin de kendi nefsinden doğan konuşmalar değil, Allah Teâlâ tarafından kendisine vahyedilenlerden elde ettiği bilgilerden ibâret olduğunu gördüler. Nitekim sûfîlerin sahip oldukları en önemli özellik de anlatılan ve ilham edilene kulak vermeleridir. Kulak verdiklerini duyup anlamayı, Melekût âleminin kapısını çalarak korku ve ümid bereketinin inmesini istemek olarak görürler. Vesveselerin, nefs ateşinin tutuştuğu bir dumandan kaynaklandığını ve şeytanın büyülerinin tozundan biriktiğini anlarlar. Hevâ ve hevese âit geçici lezzetler ve ölümün yok edeceği dünyevî menfaatler, tutuşup parlaması için ateşe atılan tahta parçaları ve kalbin sıkıntısını çoğaltan haramlar gibidir. İşte bu sebeple sûfîler dünyayı reddedip, kendilerini ondan korumuşlardır. Nefs ateşlerini tutuşturan tahta parçaları ve kuru otlar kesilip atıldığı, ateş sönmeye yüz tuttuğu ve dumanı azaldığı zaman, sûfîlerin iç âlemleri ve kalpleri ilmin ana kaynaklarını görür ve onu en güzel şekilde anlayarak, faydalanmaya başlar. Böylece gerçeği görerek onu dinleyip lâıykıyla anlamış olurlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştu: **Bu anlatıklarımızda, kalbi olana veya hazır bulunup sözlerimize lâıykıyla kulak verene bir ders vardır.**³

Şiblî (r.a.) der ki: «Kur'ân'ın nasihatleri, kalbi Allah'la beraber olan ve göz açıp kapayıncaya kadar da olsa ondan gafil olmayan kişiler içindir.»

Yahya b. Muâz er-Râzi: «Kalb iki türlüdür» demiştir: «Biri dünya meşgaleleri ile dolu olan kalbdır. Böyle bir kalbe sahip olan kişi, önünde o anda yapması gereken bir ibâdet olsa bile, kalbinde yerleşmiş dünya meşgalesinin gereğini yapmadan ibâdete yönelmez. Diğeri ise âhiret âlemine âid meselelerle dolu olan kalbdır. Böyle bir kişinin önünde dünya meselelerinden âcil bir iş olsa bile, kalbinde yerleşmiş bulunan âhirete âid işleri görmeden dünyevî olanına yönelmez.»

O halde bak: Bu doğru anlayışın bereketi ile, seni Hakk'tan uzaklaştıran bu fânî meşgalelerin kötülüğü arasında ne kadar fark vardır!

Bazıları bu hususta şöyle demişti: «Bu kalb, selîm olan ve onda dünyevî maksad ve hastalıklar bulunmayan bir kalbdır.»

✓ Hüseyin b. Mansûr demiştir ki: «Gerçek gönül ehli, kalbine Allah'ı müşâhededen başka hiçbir şey gelmeyendir.»

Şu şiiri de nefesine hitâben söylemiştir:

Sana öyle bir kalbin ölüm haberini vereyim ki, ilham bulutları, hikmet denizlerinden ona ne kadar çok gözyaşı dökmüştür.

✓ İbn Atâ şöyle der: «Hakk'ı bütün yüceliği ile idrâk ederek gören kalb onun karşısında erir, ondan başkasından alâkasını keser.»

Vasîtî der ki: Yukarıdaki âyetten husûsî bir topluluk kasdedilmiştir, alelâde insanlar değil! «Kalbi olanlar» demek, ezelde böyle bir kalbe sahip olanlar demektir. Allah Teâlâ böyleleri hakkında şöyle buyurmuştur: Onlar ölü iken kalblerini dirilttik...⁴

Yine Vasîtî şöyle der: «Müşahede, ilgiyi dağıtır ve insanı şaşkınlığa düşürür. Müşahedenin sona erip perdelenmenin başlaması idrâki kolaylaştırır. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyde tecelli ettiği zaman kişiyi huzû ve huşû kaplar.»

Vâsîtî'nin bu söyledikleri pek çok topluluk için doğrudur. Bu âyette, haklarında hüküm verilenler, bu topluluktan ayrı bir guruptur. Onlar ehl-i temkindendirler, onlar için müşâhede ve anlayış, bir araya toplanmıştır. Anlayış makamı, sohbet ve konuşma yeridir. O da kalbin işitmesinden ibârettir. Müşâhede makamı ise, kalbin basîretli olmasıdır. İşitmenin hikmeti ve faydası olduğu gibi, basîretin de hikmet ve faydası vardır. Sekir hâ-

4. el-En'am (6), 122. Âyetin tamamı şöyledir: Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nûr verdiğimiz kimsenin durumu, içinden çıkılmaz zifir karanlıklarda kalıp çıkamayan kimsenin durumu gibi midir? Kâfirlere de işledikleri güzel gösterilmiştir.

linde olan kişinin işitme duygusu, basireti içinde kaybolur. İşin esâsına sahip olduğu için sahv ve temkin hâlinde olan kişinin işitme duygusu, basireti içinde yok olmaz. O, söylenilen sözleri anlamaya kâbiliyetli olarak techiz edilmiş olduğundan bunları iyi bir şekilde anlar. Çünkü anlayış, ilham ve semâ'ın tabîi neticesidir. İlham ve semâ' ise tabîi olarak fitrî bir anlayışı davet eder. Böyleleri sahv makamındaki yerlerini sağlamlaştırmak için ilâhî mevhibelerle ikinci defa terbiye edilmiştir. Onlar «fenâ» yolundan geçerek «baka» makâmına ulaşması câiz olan kimse-ler arasında, müşâhede nûrları parladığında telâşa kapılanlar-
dan değildir.

İbn Sem'un der ki: Doğrusu bunda kalbi olana ders vardır âyetinde zikredilen «kalbi olan kişiler» hizmet âdâbını bilir. Hizmet âdâbında üç husus vardır: İbâdetin lezzetini tadan kalb, şehvetin kölesi olmaktan kurtulur. Şehvetinden uzak duran da âdâbın üçte birini elde eder. Bulduğu ile meşgûl olduktan sonra on-
da edepten bir şey görmeyerek, edebe daha da muhtaç olan ede-
bin üçte ikisini elde etmiş olur. Üçüncüsü ise kalbin vefâ sıra-
sında faziletle dolmaya başlamasıdır.

Muhammed b. Ali el-Bâkır der ki: «Kalbin ölümü nefsin şehvetlere dalmasındandır. Ne zaman şehvet reddedilirse hayatta arzu edilen kemâle ulaşılabilir. Dinleyip anlayarak gereğini yapmak diriler içindir, ölüler için değil! Nitekim Allah Teâlâ Sen ölümlere duyuramazsın!⁵ buyurmuştur.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî: «Kalb çok hassas ve incedir, kötü hareket ve davranışlar ona tesir eder, ufak bir yanlışlık ona çok fazla zarar verir.» demiştir. Allah Teâlâ: Allah'ı anmaktan uzak yaşayana, yanından hiç ayrılmayacak bir şeytani arkadaş olarak veririz⁶ buyurmuştur.

Kalb yorulmak bilmeden çalışır, nefis ise daima uyanıktır, arzularından vazgeçmez. Kul ya Allah Teâlâ'yı dinleyip itaat edecek veya nefsine ve şeytana uyacaktır. Allah Teâlâ'ya kulak

5. en-Neml (27). 80.

6. ez-Zuhruf (43). 36.

vermeye mâni olan herşey nefsten kaynaklanır, nefsin bütün davranışları da şeytandan kaynaklanır. Bu hususta şöyle denilmiştir: $\sqrt{\text{«Eğer âdemoğlunun kalbi etrafında şeytanlar dolaşıp durmasaydı, onlar ilahî kudret tarafına yönelirlerdi.»}}$

Hüseyin demiştir ki: «Basîret sahiplerinin basîretleri, âriflerin mârifetleri, ulemâ-i rabbâniyyûn'un nûru, öncekilerden kurtuluşu erenlerin tarikatleri, ezel, ebed ve ikisi arasında meydana gelen her şey, kalbi olan ve sözlere gerçekten kulak verip dinleyenler içindir.»

İbn Atâ ise: «Âyette zikredilen kalb, dâima Allah'ı düşünen ve O'nü müşâhede eden, O'ndan bir an bile ayrı ve uzak kalmayan, daima Allah'ı duyan, O'ndan dinleyen, O'nunla gören, hattâ O'nu gören kalbdır. Eğer kalb, Hakk'ın azamet ve yüceliğini idrâk ederek celâlini görürse O'ndan korkar ve O'na sığınır; eğer cemal ve güzelliğine muttali olursa, huzûr ve sükûna erişir.» demiştir.

Sûfilerden biri şöyle söyler: «Allah'tan başka her şeyden gerçekten tecrid edilmiş ve sadece onunla başbaşa kalmaya dayanacak basîretli bir kalbi olan kişi, dünyadan, mahlûkattan ve nefsin kötülüklerinden tamamen uzaklaşır; ondan başka hiçbir şeyle meşgûl olmaz, hiçbir şeye meyledip güvenmez. Sûfinin kalbi her türlü mâsivâdan tecrid edilmiştir. Kulağını Allah'ı dinlemeye hasretmiş, gözü sadece O'nu müşâhede etmiştir. Sûfi bütün varlığıyla Allah'a yöneldiğinden; O'nun huzurunda bulunduğundan her şeyi duyar, her şeyi görür ve müşâhede eder.»

Bütün hâdisât, Allah'ın huzûrunda cereyan ettiği, sûfi de orada bulunduğundan, olanı biteni idrâk etmesi zor olmaz; işittir, anlar, görür, idrâk eder. Yalnız herşeyi anahatlarıyla duyar, tafsilât ve teferruatıyla değil. Çünkü anahatlar umumî bir bakışla idrâk edilir teferruat ise, insan yaradılışının kifâyetsizliği sebebiyle tamamiyle idrâk edilemez. Ancak Allah Teâlâ herşeyin tamamını ve bütün inceliklerini hakkıyla bilir.

Hükemâ'dan biri, insanların işittiklerini anlama kabiliyeti bakımından birbirinden farklı olduklarını şu misâlle anlatır: Bir

tohum satıcısı avucuna doldurduğu tohumlarla yola çıkmıştı. Birkaç tohum avucundan yolun ortasına düştü. Fakat toprağa karışmadığından bir kuş gelerek tohumu aldı, götürüp düz bir kayanın üstüne koydu. Kaya çıplak olmasına rağmen bir tarafına azıcık nemli toprak bulaşmıştı. Tohum burada çimlendi, kökleri taşa kadar uzadı, fakat taşı delip daha derine inemediği için kurudu.

Yola dökülen tohumlardan birisi de üzerinde bir dikenin bulunduğu iyi bir toprak parçasına tesâdüf etti. Orada yeşerip büyümeye başladı. Fakat yükselmeğe başladığı zaman diken onun daha fazla büyümesine imkân vermedi.

Bir tohum ise çok güzel bir yerde verimli bir toprağa düşmüştü. Orada yeşerdi, gelişti, büyüdü.

Tohum eken hakime benzer, tohum ise doğru söze. Yolun ortasına düşen tohum, duymak istemediği halde bir söz işiten kişiye benzer. Şeytan onu kapladığından, kalbinden bu sözü çekip alır, kişi de böylece unuttur.

Taşa düşen tohum ise sözü duyan ve beğenen adama benzer. Duyduğu kalbine ulaşır, fakat kalbinde duyduğunun gereğini yapma azmi olmadığı için o söz kalbinden silinir.

İyi bir toprağa düştüğü hâlde, orada daha önce büyümüş bir diken bulunduğu için gelişemeyen tohum, sözü duyan ve onunla amel etmeye niyet eden adama benzer. Şehveti önüne çıkarak ona engel olup, duyduğunun icâbını yerine getirmesine imkân bırakmaz. Hikâyedeki bitkinin gelişmesine imkân vermeyen diken gibi, şehvetinin galip gelmesi sebebiyle niyet ettiğini yapmaktan vazgeçer.

Verimli ve güzel bir toprağa düşen tohum ise duyduğunu güzelce anlayan ve onunla amel etmeye niyet ederek nefsinin arzularından kaçınarak, hidâyet yoluna giren kişi, «gerçek sûfi»nin ta kendisidir. Nefsin arzularına uymakta geçici bir tat vardır. Nefis hevâ ve hevesin tatlı şerbetini içtiğinde, ona yönelir, ondan tat alır. Hevâ ve hevesten tat almak ise asalak bir dikenin gelişmekte olan bitkiye mâni olması gibidir.

Sûfî'nin kalbi ilâhî sevginin bütün lezzetleriyle konakladığı yerdir. Saf sevgi, rûhu huzûr-ı ilâhiye ulaştıran bir bağıdır. Rûhun bu sevgi sebebi ile huzûr-ı ilâhiye karşı duyduğu alâkanın kuvveti, kalb ve nefsi, ona bağlanmaya çağırır. Sevginin huzûr-ı ilâhî'ye bağlanmakta bulduğu lezzet, hevâ ve hevese bağlanmasında bulduğundan daha çoktur. Hevâ ve hevesin tadı, bulunduğu yerden koparılıp atılan, hiçbir yerde yetişip yükselmesine imkân verilmeyen asalak bir bitki gibidir. İlâhî sevginin tadı ise, kökleri derinlerde, dalları gökte olan ulu bir bitkinin tadı gibidir. Çünkü o sevgi, rûhta kuvvet ve asalet bulmuş, dalları Allah Teâlâ'nın huzûruna yükselmiş, damarları nefis arazisinde atmaktadır. Böylesi, Kur'ân ve Rasûlullah (s.a.)'ın hadislerinden bir söz duyduğunda, onu kalbi, rûhu ve bütün varlığıyla adetâ içer ve onun içinde tamamıyla eriyerek şöyle der:

Senin kokunu kokladım ama onun ne olduğunu bilmiyorum. Galibâ bu, sevgilimin elbisesine temas eden sabâ rüzgârının ondan getirdiği güzel kokudur.

Duyduğu sözler onu kaplar ve rûhunun derinliklerine tesir eder, böylece her tüyü duymuş, her zerresi görmüş olur. Neticede sözdeki bütün sırları, incelikleri, mânâları en mükemmel şekilde tamamıyla duyar ve görür. Bu hâli şöyle ifâde eder:

Sizi düşünürsem bütün idrâkimle düşünürüm. Sizi hatırlarsam bütün kalbimle hatırlarım .

Böyleleri için Allah Teâlâ: Sözü duyup ta en güzeline uyanları müjdele! Onlar Allah'ın kendilerine doğru yolu gösterdiği kişiler ve gerçekten akıllı şahıslardır' buyurmuştur.

Bazıları demişlerdir ki: Hakikat ve akıl yüz kısımdır, doksan dokuzu Efendimiz (s.a.)'de, biri de diğer mü'minlerdedir. Diğer mü'minlerde bulunan bu yüzde birlik cevher yirmibir hissedir. Mü'minlerin tamamına düşen bir hisse, kelime-i şehâdettir. Geri kalan yirmi hisse ise mü'minlerin imânın hakikatine ermedeki derecelerine göre aralarında paylaşılmıştır.

Yukarıda zikredilen âyette, Rasûlullah (s.a.)'in fazileti gözler önüne serilmiştir. «En güzel söz»den maksat Peygamber Efendimiz'le gönderilen Kur'ân âyetleridir. Hakikat şu ki: Kâinât yaratılmadan önce O, makâm-ı istikrâra en yakın kişi olmuş, temkin sohbetine katılmış bulunduğundan O'nun bütün hâl ve davranışlarında ilâhî nûrlar apaçık görülmüştür. En güzel hitaba muhatap olmuş, bütün makamları aşmıştır. İşte bu yüzden Nebî (s.a.): Biz en son gelen olmakla birlikte kıyamet gününde en başa geçecek olanlarız⁸ buyurmuştur. Yâni en son gelen ümmet olmamıza rağmen nezd-i ilâhî'de en şerefli ve ilk hitâba, mazhar olacak bizleriz, demektir.

Nitekim Allah Teâlâ: Ey iman edenler, Allah ve Rasûlü sizi, hayat verecek şeye çağırdığı zaman icâbet edin.⁹ buyurmuştur.

Cüneyd el-Bağdadî şöyle demiştir: Onlar Allah ve Rasûlünün sizi dâvet ettiği rahmet rüzgârlarıyla nefes alarak sür'atle kendilerini işgal eden boş alâkaları yok etmeğe koştular. Kendilerini saran korkunç şeylere bütün güçleriyle hücum ettiler. Meşakkatlere göğüs germenin acılığını tattılar. Allah rızası için muâmelelerinde doğru oldular. Allah'a yöneldiklerinde tam mânâsıyla edebli oldular. Bu yüzden musibetleri önemsemediler. Elde etmek istediklerinin kıymetini bildiler. Himmet ve gayretlerinin, Allah'tan başka bir şeye yönelmesine mâni oldular. Hiçbir şekilde yok olmayacak, dâimi hayatın sahibi olan Allah'ta hayat buldular.

Vâsıtî (r.a.) onların hayatları hakkında şöyle demişti: «Onlar her türlü lafzî ve fiilî hastalıklardan arınmıştır.».

Bir başka sûfî de şöyle der: Gizli işlerinizde Allah'ın, açık davranışlarınızda da Rasûlullah'ın emirlerine uyunuz. Beden Rasûlullah (s.a.)'e tam mânâsıyla tâbi olmakla, kalb gayb âlemlerini müşâhede etmekle hayat bulur. Bu bir anlık bir müşâhede bile olsa, Allah'tan hayâ etmekle olur.

8. Buharî, Babu'l-Cum'a, 1, 12, Vudû, 68, Enbiyâ, 54, Eymân, 1, Diyât, 15, Ta'bîr, 40, Tevhîd, 35; Müslim, Cum'a, 19, 21; Nesefî, Cum'a, 1; Dârimî, Mukaddime, 8.

9. el-Enfâl (8), 24.

İbn Atâ şöyle demiştir. Bu âyette bahsedilen «isticâbe», davete uymak, dört şekilde olur. Birincisi tevhidî kabûl, ikincisi tahkiki kabûl, üçüncüsü teslim olmayı kabûl, dördüncüsü ise takribî; Allah'a yakın olmayı kabûl etmektir. Dâvete uymak ve onu kabul etmek, onu duyma (semâ') ile orantılıdır, duyma anlamıyla (fehm) alâkalıdır, anlama (fehm) ise ilâhî kelâmın kıymetinin takdir edilerek anlaşılması (mârifet) kudretiyle mümkün olur.

Kelâmın kıymetini bilip anlamak, anlayış gücü ile söz sahibi hakkında yeterli bilgiye sahip olmakla mümkündür. Aksi takdirde kelâmın mânâsı ve kıymeti ortaya çıkmayacağı için, gerçek anlama da mümkün olmaz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Allah'ın kelâmını yazmak için denizler mürekkep olsaydı, Rabbinin kelâmı bitmeden denizler tükenirdi.¹⁰ Allah Teâlâ bu âyetle, «Kur'ân'ın her bir kelimesini yazmakla denizlerin tükendiği hâlde, kelimelerin mânâlarının tükenmeyecek kadar çok olduğunu» bildirmiştir. Tevhid noktasından bakıldığında kelâmın tamamı bir kelime gibidir. İlm-i ezelinin genişliği noktasından düşünülecek olursa herbir kelime için pekçok mânâ vardır.

Şeyhimiz Ebu'n-Necib Sühreverdi, Hasan Basrî'den rivâyet ederek Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu bildirdi: Kur'ân-ı Kerim'in her âyetinin zâhiri ve bâtinî olmak üzere iki mânâsı vardır. Her harfinin bir hudûdu ve her hudûdun da bir muttali olma yeri vardır.¹¹ Bunun üzerine «Ya Ebâ Saîd muttalâ nedir?» diye soruldu, «Kavmin ameline muttali olmasıdır» diye cevap verdi.

Ebû Ubeyd demiştir ki: «Hz. Hasan'ın bu rivâyeti, bana Abdullah b. Mes'ûd'un aşağıdaki kavliyle aynı paralelde bir söz gibi geliyor.»

Abdullah b. Mes'ûd demiştir ki: Kur'ân'ın herbir harfi ve âyeti ile amel eden bir topluluk olmuştur veya olacaktır. Mut-

10. el-Kehf (18), 109.

11. İbn Hibbân, Sahih'inde Abdullah b. Mes'ûd'dan: Kur'ân'ın zâhiri ve bâtinî, başlangıcı ve sonu vardır, şeklinde rivâyet etmiştir.

tali olma yeri veya yükseliş yeri üzerine ancak onun bilinmesi ile çıkılır. İşte buna muttalâ' denilir. Bu, Allah Teâlâ'nın nûr-ı ilâhî ile rızıklandığı her kalbde, onun anlayış kabiliyetini (fehm) açmasıdır. İnsanlardan bazıları zâhir ve bâtın kelimele-
rinin mânâları üzerinde ihtilâf ettiler. Bazıları: Zâhir Kur'ân'ın lafzı, bâtın ise te'vilidir, demişlerdir. Denilmiştir ki: Zâhir, Allah Teâlâ'nın kızdığı ve cezâlandığı topluluklar hakkında bize anlattığı vâkıalardır ki bunların zâhiri, Allah'ın bize haber vermesidir. Bâtınına gelince, ümmetten Kur'ân'ı okuyan veya dinleyenlere nasihat etmesi ve uyarması demektir. Yine zâhiri, iman edilmesi vâcib olan âyetlerdir, bâtını ise, onlarla âmel edilmesidir, denilmiştir.

Denilmiştir ki, Kur'ân'ın zahır Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı tane tane okuyun¹² âyetinde bildirdiği şekilde onu okumak, batını ise onun üzerinde derinlemesine durmak ve düşünmektir. Nitekim Allah Teâlâ: Ya Muhammed! Sana indirdiğimiz bu kitab mubârektir, akli olanlar öğüt alsınlar ve âyetleri üzerinde düşünsünler!¹³ buyurmuştur.

Denilmiştir ki: «Her harfin bir hudûdu vardır» sözü, tilâvet esnasında, Kur'ân-ı Kerim'i dikkatle, usûl ve kâidesine göre okumak lâzımdır, demektir. Kur'ân'ı tefsir ederken ise duyulan ve nakledilenle Kur'ân'ın aşılmasıdır. Tefsir ile te'vil arasında fark vardır. Tefsir, âyetlerin nâzil olması ile alâkalı bir ilimdir. Âyetlerin durumu, maksadı ve mânâsı, ne sebeple nâzil olduklarını araştırır. Bu gibi husûslarda ilâhî bilgiye mazhar olanlarla, bilgisi olan mütehassıslardan başka bütün insanların söz söylemeleri mahzurludur.

Te'vil'e gelince, âyete kitap ve sünnete uygun olması muhtemel olan mânâyı vermektir. Te'vil, daha önce zikrettiğimiz saf anlayış, bilgi ve Allah Teâlâ'ya yakınlığın derecesiyle ilgili olarak te'vil olunan hâlin durumuna göre farklılıklar gösterir.

12. el-Müzzemmil (73), 4.

13. Sâd (38), 29.

√Ebu'd-Derdâ şöyle der: «Bir kişi, Kur'ân-ı Kerim'i her yönüyle tam anlamadıkça, dini tam olarak anlayamaz.»

Abdullah b. Mes'ûd'un sözü bu bakımdan şaşırtıcı değildir: «Kur'ân-ı Kerim'de, bir topluluğun onunla âmel etmeyeceği hiçbir âyet yoktur.»

Bu söz, gayret sahibi bütün ilim tâliplerini, kelâmın ulaşacağı yer olan kalblerini tasfiye etmek sûretiyle, oradaki mânânın inceliklerini anlamaya ve sırların derinliklerine inmeye teşviktir. Sûfîler dünyâda tam mânâsıyla zühd hayatı yaşadıkları ve kalblerini Allah'tan başta bütün herşeyden tecrid ettikleri için, her âyetin mânâsına muttali olmuşlardır. Onlar Kur'ân-ı Kerim'i her okuduklarında yeni bilgilere ve anlayışlara sâhip olurlar. Her anladıklarını tatbik ederler, anlayışları onları amel etmeye yönelir. Amelleri, hitab edilen (Kur'ân) mânâlarını en saf bir şekilde anlamalarına ve derinliklerine nüfûz etmelerine sebep olur. Böylece Fehmden ilme, ilimden amele ulaşırlar. İlim ve amel bu şekilde nöbetleşerek tekrar edilir. Az önce geçen amel, kalblerin âmelidir. Kalbin âmeli ise kalıbın amelinden başkadır.

Kalblerin âmelerinde letâfeti ve parlaklığı sebebiyle ilim için zorluklar vardır. Çünkü onlarda maksatlar, sırlar, rûhî özellikler, kalbe has edebler, gizli sohbetler vardır.

Ne zaman bu âmellerden birini yerine getirirlerse, onlar için ilimden bir sınır kaldırılır ve yeni bir âyetin mânâsını anlamaya yükseltirler.

Anlaşılması güç sırlara muttali olmak, sadece âyetlerde gizli olan ince mânâları anlamaya yetecek saf bir anlayışa sahip olmak değildir. Aynı zamanda muttali olunan her âyette Allah'ın kudret ve beyânına şâhid olabilecek bir idrâk de gerekir. Çünkü âyetler, ilâhî husûsiyet ve vasıfları da taşımaktadır. Bunların okunması veya dinlenilmesi ile ilâhî tecelliler yenilenir ve kişi Allah'ın azamet ve celâlinin aksettiği bir ayna olur.

Cafer Sâdık (r.a.) hazretlerinin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah kullarına kelâmı ile tecelli eder, fakat onlar bunu idrak edip göremezler.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere her âyetin bu şekilde bir kaynağı, bir muttali olma yeri vardır. «Had» kelâmının sınırları, ihata ettiği mânâ, «Muttalâ» ise sözden, sözün sahibini müşâhede etmeye yükselmek, demektir.

Cafer Sâdık hazretlerinden nakledildiğine göre: Bir gün namaz kılarken düşüp bayıldığında, ne olduğu sorulmuş, şu cevabı vermiş: Âyeti okurken sanki O'nun; yâni Allah'ın konuştuğunu duydum!

Sûfi tevhid nûrunu müşâhede ettiğinde, ilâhî va'd ve tehdide kulak verdiğinde, Allah'tan başka her şeyden vazgeçip, kendini arındırdığında Allah'ın huzûrunda bulunur ve onu müşâhede eder. Kişi bu makamda Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ (a.s.)'a ağaçtan «Ben Allah'ım» sözüyle hitab etmesi gibi, okuduğu her sözü —O'nun veya başkalarının olsun— bir kabûl eder ve onda ilâhî kelâmı duyar. Duydukları ve dinledikleri Allah katından olunca, duyduğu gördüğü olur, gördüğü duyduğu, ilmi ameli, ameli ilmi olur. Sonu evvelki hâline döner, evveli sonu olur.

Bu şu demektir: Allah Teâlâ insan zürriyetine: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?¹⁴ diye hitâb ettiğinde, hepsi bu hitâbı bütün incelik ve açıklığıyla duyup anladılar. Sonra bu zürriyetler sulplerden, rahimlere intikal etti.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ya Muhammed! Senin kalıp kendisine secde edenler arasında bulunduğunu gören Allah'a güven!¹⁵

Âyetin mânâsı: Ey peygamber, senin en küçük zerren bütün özellikleriyle vücûdunda ortaya çıkana kadar, peygamber cedlerinin secde eden ehli arasında yaşadı. Varlığın gayb âleminden şehâdet âleminde ortaya çıkana kadar, ilâhî kudretin hikmetiyle nesilden nesile örtülerek devam etti ve her defasında gizliliği arttı.

Allah Teâlâ kuluna güzel şeyleri duyurmayı, ve kendisini

14. el-A'raf (7), 172.

15. eş-Şuarâ (26), 219.

saflaştırıp, sûfi yapmayı istediğinde, onu hikmet âleminin sıkıntılı darboğazlarından kurtarıp, kudret âleminin engin fezâsına ulaştırana kadar, tezkiye ve tahliye makamlarına yükseltmeye devam eder, gözünün önündeki pencereden hikmet perdeleri kaldırılır. Böylece «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» hitabını açık ve net bir şekilde duyar; tevhid ve irfanı açık bir delil ve izah olur; her nesilde kazandığı kötülükler, ilâhî nûrların parlaması ile kendiliğinden yok olur.

Bu hususta bazıları: «Ben sizin Rabbiniz değil miyim?» hitabında, bu hâle bir işaret olduğunu düşünüyorum.» demişlerdir.

Sûfi bu vasfı nefsinde elde ettiği zaman, vakti sonsuzlaşır ve müşâhedesi ebedî, duyusu devamlı ve yeni olur, Allah ve Rasûlünün sözlerini tam mânâsı ile duyup anlar.

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: «İlmin ilk merhâlesi dinlemektir. Sonra anlamak, sonra ezberlemek, sonra öğrendiği ile amel etmek, sonra da bildiklerini öğretmek gelir.»

Bazıları: «İyi ve güzel konuşmayı öğrendiğin gibi, güzelce dinlemeyi de öğrenmelisin» demişlerdir.

Denilmiştir ki: Konuşana sözünü bitirinceye kadar mühlet vermek, dinlerken sağa sola dönmek ve hatibin yüzüne bakmak, iyi dinlemek ve anlamak adâbındandır. Nitekim Allah Teâlâ Nebisi (s.a.)'e Ey Muhammed! Kur'ân sana vahyedilirken vahiy tamamlanmadan, unutmamak için acele edip durma!¹⁶ ve Ya Muhammed! Cebrâil sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber tekrar etme! Sadece dinle!¹⁷ buyurmuştur. İşte bu, Allah Teâlâ'nın Rasûlü (s.a.)'ne iyi dinlemeyi öğretmesidir.

Âyetin mânâsı hakkında şöyle denilmiştir: «Ya Muhammed, mânâsını iyice düşünerek anlayıp, herkes tarafından anlaşılama-

16. Taha (20), 114.

17. el-Kıyame (75), 16.

yan seçkin lâfız ve esrarlı ifadelerinden ilk zevk alan sen olmadıkça, âyetleri ashâbına yazdırma!»

Denilmiştir ki: Rasûlullah (s.a.) Cibrîl kendisine gelip âyetleri vahyettiği zaman, zihninden sür'atle kaybolup gitmemesi ve unutmamak için, yeni gelen âyetleri devamlı okurdu. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i bundan nehyetti. Bunun anlamı: «Cibrîl âyetleri senin gönlüne iyice yerleştirip bitirmeden onları okumakta acele etme!» demektir.

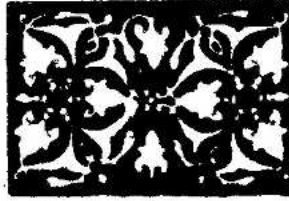
Çeşitli ilimleri öğrenmek ve Rasûlullah'tan gelen haberleri anlamak, tam mânâsıyla dinlemekle mümkündür. İlim öğrenmek isteyen kişinin, Rasûlullah'tan gelen haberleri, sâlihlerin hayat hikâyelerini, âhiret azabından kurtuluşa vesile olabilecek çeşitli hikmet ve atasözlerini bilmeye ihtiyacı vardır. Bütün bunlar, aynı zamanda kişinin iyi dinleme âdâbını öğrenmesini de sağlar, çünkü bunun çeşitli nevilerini de içine alır. Nitekim akıl, zühd ve takvâ yoluyla iyi dinleme özelliklerine ulaşmaya müsâid olduğu şeylerin en iyisini almaya başlar. Mütalâa ettiği şeylerin en iyisini almış olur.

Çalışıp öğrenmenin yollarından bazıları şunlardır: Hadis veya ilim mütalâa etmek istediğinde kişi bu isteğinin nefsi arzularından mı doğduğu, yoksa zikir, tilâvet ve amel'e karşı sabrının azlığından mı kaynaklandığını bilmelidir. Kişi insanlarla beraber olup konuşmaktan zevk aldığı gibi, mütalâa etmekten de zevk alabilir. Bu yüzden zeki kişi bu hususta kendini kontrol etmelidir. Vaktini çok alacak şekilde kitab mütalâa etmekten zevk almayan kişi, bu hususta ifrata düşmekten de sakınmalıdır.

Bir kitabı okumak veya bir ilmi öğrenmek isteyen kimse, gerekli tedbirleri almadan ve kendini tam mânâsıyla vermeden, Allah Teâlâ'ya yönelmeden, Allah'tan kendisine yardım etmesini talep etmeden bu hususta ilerleyemez. Böyle yaparsa mütalâa ettiği şeyde derecesini yükseltecek şekilde rızıklandırılır. Bunun için önceden istihâre yaparsa daha iyi olur. Böyleleri için Allah Teâlâ ilâhi ikrâmına ve ilimden açıkladığı hususlara ilâve olarak, anlama ve anlatma kapılarını da açar.

İlmin bir dışyüzü, bir de içyüzü vardır. İçyüzü fehmin, anlama duygusudur. Nitekim Allah Teâlâ anlamanın faziletini şu âyet-i kerimesiyle bizlere bildirmiştir: Süleyman'a bu meselenin hükmünü anlatmıştık, herbirine de hüküm ve ilim verdik.¹⁸

Fehmin daha pekçok özelliklerine işâret edilmiş, ilim ve hikmetin farklılıkları gösterilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur: **Doğrusu Allah dilediği kimseye işittirir.**¹⁹ İşittiren Allah olursa, bir kere lisan vâsıtasıyla işitilir, bir kere de açıklanan kitabdan mütalâa edilmek sûretiyle anlaşılır. Böylece Allah Teâlâ kitablari mütalâa eden ve iyi dinleme bereketiyle kendi tarafından rızıklandırdığı kişilere onun mânâlarını açmış olur. Böylece kişi bu hususta kendini kontrol etmiş, bu ilmi ve edebini öğrenmiş olur. Bu durum onun için hayır kapılarından büyük bir kapının, aynı zamanda rahmet kapılarının açılması ve âhiret hayatına faydalı olacak şeylerin artması için, sûfîlerin şeyhlerin kendini Allah'a adanmış zühd ehli alimlerin emeklerinden bir amel olmuş olur.

18. el-Enbiyâ (21), 79.

19. Fâtır (35), 22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF İLMİNİN FAZİLETİ*

Şeyhülislâm Ebu'n-Necib es-Sühreverdi, (r.h.) el-Ahves b. Hakîm'den, o da babasından rivayetle, bir adamın Rasûlullah'a «şerrin ne olduğunu» sorduğunu bilirdi. Rasûlullah: Bana şerden sormayınız, hayırlı şeylerden sorunuz dedi ve bunu üç kere tekrarladı. Sonra: Şerlerin en kötüsü âlimlerin şirretliğidir; hayırların en hayırlısı ise ulemânın hayırda en ileri gidenidir¹ buyurdu.

Ulemâ, ümmetin yol göstericisi, delîli, dinin direğidir; ümmeti kaplayan cehâlet karanlıklarını aydınlatandır; İslâm cemiyyet meclisinin şeref üyeleridir; kitab ve sünnet hükümlerinin güvencesidir, kulların tabîbidir, İslâm ümmetinin mütehassıslarıdır, büyük emânetin taşıyıcılarıdır, takvânın hakikatini bilmede halkın en isâbetli olanı ve dünya hayatında zühde en çok muhtaç olanlarıdır. Çünkü onlar, kendileri için olduğu kadar başkaları içindirler. Onların bozulmaları başkalarına da sirâyet ettiği gibi sıhhat ve âfiyetleri de diğer insanlara sirâyet edicidir.

**Süfyan b. Uyeyne şöyle demiştir: √«İnsanların en câhili bil-
diği hâlde yapmayan ve insanların en faziletlisi ise Allah'tan en
çok korkandır.» Bu söz gerçekten doğrudur. İlmiyle âmil olma-
yanın hakikaten âlim olmadığını ortaya koymaktadır. Böyle ki-**

---

* Bu konuyu krş. Serrâc, el-Luma', s. 28 - 30; Hucviri Ali b. Osman el-Cül-lâbi, Keşfu'l-mahcûb, (trc. Suâd Abdülhâdi) Kahire 1394/1974, I. 203 - 215.

1. Dârimî bu hadisi el-Ahves b. Hakîm'den o da babasından mürsel olarak rivâyet etmiştir. Bezzâr ise hasen bir senedle: İnsanların en kötüsü, içlerindeki âlimlerin en kötü olanıdır, şeklinde rivâyet etmiştir.

şilerin düzgün ve güzel konuşması, olgun görünmesi, mahâretli oluşu, münâzara ve münâkaşada kuvvetli oluşu seni aldatmasın! O hakikatte câhildir, âlim değil! Allah'ın, ilmi berekâtıyla O'nun tevbesini kabûl buyurması hâli müstesnâ, İslâm yolunda elde edilecek bilgi sâhibini zarara uğratmaz. İlmiyle âmil olmayan âlimin ilmi bereketiyle amele dönmesi umulur.

İlim bir yönü ile farzdır, diğer yönü ile ise fazilettir. Farz oluşu, dinî meselelerde neyin vâcib olduğunu bilmek bakımındandır ve bu, herkes için kaçınılmazdır. Faziletine gelince, kitab ve sünnete uygun olarak kendisi için elde ettiği faziletlerin ilim sebebiyle her ân artmasıdır.

Kitab ve sünnete uygun olmayan, bu ikisinden istifâde etmeyen, görüşlerinde bu ikisinden yardım almayan ve onlara dayanmadan olduğu gibi tek başına ortaya çıkan her ilim, faziletli değil, rezilânedir. Bu gibi ilimlerle insan dünya ve âhirette hafif, aşağılık ve rezil olur.

Farz olan ilim, insanın câhil kalmasına imkân vermez. Nitekim Şeyhimiz Seyhülislâm Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi'nin, Hz. Enes (r.a.)'den naklederek bize bildirdiğine göre: Rasûlullah (s.a.): İlim Çin'de de olsa onu elde etmeye çalışınız. İlim elde etmeye çalışmak bütün müslümanlara farzdır.² buyurmuştur.

Farz olan ilmin ne olduğu hususunda ulemâ ihtilaf etmiştir. Bazıları: Bu ilim ihlâs ilmidir; amelleri bozan şeylerin, nefsin âfet ve kötülüklerinin bilinmesidir, demişlerdir. Çünkü insanlar iyi âmel işlemekle olduğu kadar ihlâslı ve samîmî olmakla da memûr ve mecbûrdurlar. Nitekim Allah Teâlâ, Allah'a can u gönülden ibâdet ve kulluk etmeniz size emrolunmuştu.³ buyurur.

İnsanlar ihlâslı olmakla emrolunmuşlardır. Fakat, nefsin ve gururun hileleri, tuzakları gizli ve tehlikeli arzuları, korunmaya memûr olunan ihlâs binâsını tahrîb eder. İşte bu yüzden ihlâs farz

2. Bu hadisi Beyhakî, Suab'da ve İbn Adiy, Kâmil'de, ve başkaları başka yerlerde zayıf senedle rivâyet ettiler.

3. el-Beyyine, 5.

olduğu gibi, ihlâs ilmi de farzdır. Nitekim kul farzları, farz olmadıkça yerine getirmez.

Bazıları ise, farz olan ilim insan için tehlikeli olacak düşünce ve davranışları bütün incelikleriyle bilmektir, demişlerdir. Çünkü bütün davranışların asıl kaynağı ve başlangıcı düşüncelerdir. İşte bu yüzden şeytânî düşüncelerle, şeytânî olmayanları tanımak, aralarındaki farkı iyice anlamak lâzımdır. Bu bilinmedikçe ameller doğru olmaz. Kulun Allah için yaptıklarının doğru olabilmesi için bu ilmin bilinmesi gerekli olduğundan, öğrenilmesi farz olan ilim budur, denilmiştir.

Bazıları ise, öğrenilmesi farz olan ilim vakit ilmidir, demişlerdir.⁴ Sehl b. Abdullah bu hususta şöyle demiştir: «Farz olan ilim, ilm-i hâlini öğrenmektir.» Yâni kulun dünya ve âhirette Allah ile kendi arasındaki durumunu bilmesidir.

Denilmiştir ki bu ilim, helâl yemek farz olduğu için, helâli bilmeye yarayacak ilimdir. Nitekim Helâl rızık elde etmeye koşmak çok mühim bir farzdır.⁵ Bu farz olduğuna göre, bunun ilmini öğrenmek de farzdır.

Denilmiştir ki: «Bu ilim bâtın ilmidir.» Bâtın ilmi kişinin gizli bilgilerde kesin mâlûmat elde etmesidir. Bu ilim, Allah'ın kendi ordusuna seçip aldığı, mukarrabın'den olan zâhidler, yakın uleması ve sâlih kişilerle bir arada olmak ve onlarla sohbet etmek sûretiyle elde edilen ilimdir. Bu ilim sahipleri, Peygamber (s.a)'in ilmine vâris olan, tâlibleri bu ilimle Allah'a sevk eden, onları yollarında destekleyen ve hedeflerine ulaşmalarını sağlayan sâlihlerdir. Yakın ilmi onlardan öğrenilir.

Bazıları ise: «Farz olan ilim, alış-veriş, nikâh ve talak ilimleridir», demişlerdir. Bunlardan biriyle ilgilendiği zaman kişinin bu ilimleri öğrenmesi farz olur.

4. Bu sûfilerin işâret ettikleri bir husustur. Onlara göre uygun vaktin bilinmesi farzdır. Bu yüzden vaktin bilinmesi ve tanınmasını öğretecek ilim de farz olur.

5. Bu hadisi Taberânî İbn Mes'ûd'dan zayıf bir senedle rivâyet etmiştir.

Bazıları da: «Kişinin yapmak istediği bir işte ilâhî hükümden habersiz olması hâlinde bu işi kendi re'yi istikametinde yapması caiz olmadığı için, lehinde ve aleyhinde olan hükümleri bilmediği zaman bir âlime sorması ve kendi düşüncesi ile hareket etmemesi icab ettiğinden câhili olduğu bu ilmi elde etmesi farzdır» demişlerdir.

Bazılarına göre, ilm-i tevhidi öğrenmek farzdır. Bazıları bunu elde etmenin bir yolu da nazar ve istidlâldır, demişlerdir. Diğer bir yolun ise nakil yolu olduğu söylenmiştir.

Bazıları demişlerdir ki, kulun iç dünyası huzurlu olup İslâm'a tâm mânâsıyla teslim olarak boyun eğmiş, içini dürtükleyen şüphelerden kurtulmuş ise, o emniyettedir. Eğer kalbini tırmalayan bir takım şüpheleri; inancını kemiren vesveseleri varsa veya kendisini bid'at ve dalâlete götüren kötü olduğuna inanmadığı bir şüpheyeye düşmüşse, şüphelerini tesbit etmeli ve ilim ehline veya kendisine doğru yolu gösterecek kişilere başvurmalıdır.

Şeyh Ebû Talib el-Mekki (r.h.) buyurmuştur ki: «Öğrenilmesi farz olan ilim, İslâm'ın üzerine binâ edildiği beş ana temeldir. Çünkü bunları yerine getirmek farzdır.»

Yerine getirilmesi farz olan şeyleri amel etmeyi bilecek kadar öğrenmek de farzdır. Nitekim beş ana farzın ilki kelime-i şehadet olduğu için, tevhid ilmi de buna dâhildir, denilmiştir. İslâm'ın ayrılmaz bir parçası olduğu için ihlâs da buna dahildir. Nitekim ihlâs ilmi, İslâm'ın sağlam yapısı içinde olduğu için Rasûlullah (s.a.) bunu öğrenmenin her müslümana farz olduğunu, böylece müslümanın cehâletten kurtulması icab ettiğini bildirmiştir.

Buraya kadar nakledilen çeşitli görüşlerin ekserisi, müslümanın cehlîni yok etmeğe ma'tûftur. Çünkü kişi ilm-i havâtır, ilm-i hâli ve ilm-i helâli bütün yönleriyle bilemediği gibi, âhiret ulemâsından istifâde ederek öğrenilebilecek yakın ilmini de bilemez. Nitekim müslümanların çoğunu bu hususlarda câhil görmektesin. Bu sayılan ilimleri öğrenmek müslümanlara farz kılın-

saydı Allah'ın öğrenmelerini istedikleri hariç, çoğu bunu yerine getirmekten âciz kalırlardı.

Buraya kadar nakledilen görüşler içinde ben en çok Şeyh Ebû Tâlib'in görüşüne rağbet ediyor, onu doğru buluyorum. Bir de, -bu gibi işlerle uğraştıkları takdirde- alış-veriş, nikâh-talak ilimlerinin bilinmesi gereklidir, diyenlere katılıyorum. Yemin ederim ki bu ilimleri bilmek müslümana farzdır.

Şeyh Ebû Tâlib'in bu husûsta söyledikleri bana göre gerekli ilimleri öğrenmek isteyen ilim yolcusu için çizilmiş derli toplu bir çerçevedir. Daha doğrusunu ancak Allah bilir.

Ben derim ki: Bütün müslümanların öğrenmesi farz olan ilim, emir ve nehyi bildiren ilimdir.

Emrolunan kişi yaptıklarından dolayı sevap alır, terkettikleri için ceza görür; nehyolunan kişi ise, nehyolunduğu şeyi yaptığında ceza görür; yapmadığında ise sevâb elde eder.

Emir ve nehiyler, İslâm'ın hükmüne göre kulun devamlı riâyete mecbur olduğu hususlardır. Bir hâdise karşısında kulun ne yapacağını bilmesi de emir ve nehiyleri bilmesine bağlıdır. İslâm'ın hükmüne göre devamlı bilinmesi lâzım olan şeyler, İslâm'ın zarûretlerinden (zarûrât-ı diniye) bilinmesi vâcib olan şeylerdir.

Yeni ortaya çıkan meselelerde emir ve nehyin ne olduğunun bilinmesi meselesi, müslümanın câhil kalması mümkün olmayan bir husûstur. Bu sınırlama daha önce geçen görüşlere göre, daha geniş muhtevâlıdır. Doğrusunu ise Allah bilir.

Sûfiyye meşâyihî ve dünyada zühd içinde yaşayan âhiret ulemâsı, farz olan ilmi elde etme husûsunda çok büyük gayretler gösterdiler ve onu hakkıyla bildiler, emir ve nehyi yerli yerine oturtular, Allah'ın lütuf ve yardımıyla bu mes'ûliyetten kurtuldular. Allah'ın istikâmet üzere olmayı emrettiği husûslarda, Rasûlullah (s.a.)'a tâbi olarak Allah Teâlâ'nın: Ey Muhammed! Sen, beraberindeki tevbe edenlerle birlikte, emrolunduğun gibi

istikâmet üzere ol!⁶ buyurduğu şekilde istikâmet üzere bulundukları için, Allah da onlara yukarıda zikri geçen ilimlerin kapılarını açtı.

Bazıları demiştir ki: Güçlü müşâhedelerle, apaçık nûrlarla, âyet ve hadislere dayanan ilâhî nimetlerle desteklenerek istikâmet üzere tesbit edilenlerden başka kimin, bu ilâhî hitapta sözü edilen şekilde istikâmet üzere olmağa gücü yeter? Nitekim Allah Teâlâ: Biz seni doğru yol üzerinde sabit kılmıyorduk...⁷ buyurmuştur. O müşâhede makamında ve ilâhî hitaba mazhar olduğu yerde muhafaza edildi. Böylece makam-ı kurb ile şereflendi. Burada muhatap, ünsiyet yaygısı üzerinde bulunan Muhammed (s.a.)'dir.

İşte bundan sonra ona Emrolunduğun gibi istikâmet üzere ol! buyrulmuştur. Eğer Allah tarafından önceden desteklenmemiş olsaydı tutmakla emrolunduğu istikâmet yolu üzerinde olmaya gücü yetmezdi.

Ebû Hafs'a: «Hangi amel en faziletlidir?» diye sorulduğunda: «İstikâmet üzere olmaktır. Nitekim Resûlullah (s.a.): Gücünüz yettiği kadar istikâmet üzere bulununuz⁸ buyurmuştur», dedi.

Cafer Sadık: Emrolunduğun gibi istikâmet üzere bulun! âyeti hakkında: «Tam mânâsıyla azmederek Allah'a sığınmak, ona iltica etmektir.» buyurdu.

Sâliklerden biri, Rasûlullah (s.a.)'ı: rüyasında görmüş ve ona: «Ya Rasûlallah, senin, Hûd sûresi ve benzeri sûreler beni ihtiyarlattı⁹ dediğini naklediyorlar.» deyince, Rasûlullah: «Evet» buyurmuş. Bunun üzerine: «Bu sûrede ne var ki seni ihtiyarlattı?

6. Hûd, 112.

7. el-İsrâ (17), 74.

8. İbn Mâce, Tahâre, 4; Dârimi, Vudû, 2; Muvatta', Tahâre, 36; İbn Hanbel, V, 277, 280, 282.

9. Taberânî ve başkaları bu hadîsi sahih bir senedle rivâyet etmiştir. Taberânî'nin Ukbe b. Âmir'den rivâyeti şöyledir: «Bir adam Rasûlullah'a: «Sen ihtiyarlamışsın» deyince, Efendimiz: «Beni Hûd ve benzeri sûreler ihtiyarlattı» buyurdu. Krş. el-Aclûni İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ, Beyrut 1351, II, 15.

Peygamberlerin hayat hikâyeleri ve ümmetlerin helâki mi?» demiş. Rasûlullah (s.a.): «Hayır, bunlar değil! Benî, Allah'ın «Emr-olunduğun gibi dosdoğru ol! talimatı ihtiyarlattı» buyurdu.

Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.)'e bazı ilk müşâhedelerden sonra bu şekilde hitap edildiği ve kendisinden hakkıyla istikâmet üzere olması istendiği gibi, Allah'ın kendilerini bu husûsta mükâfâtlandırarak pay ve hisse sahibi yaptığı zâhid âhiret ulemâsı ve meşâyih-i sûfiye'nin ileri gelenlerinden de aynı şey istenmiştir. Ayrıca onlara, gerçekten istikâmet üzere olmayı icab ettirecek bir toparlanmayı Hakk'tan talep etmeleri ilham edilmiştir. Böylece onlar istikâmet üzere olmayı en faziletli bir istek ve en şerefli bir emir telakkî etmişlerdir.

Ebû Ali el-Cüzcânî şöyle buyurmuştur: «Allah'tan istikâmet üzere olmayı isteyenlerden ol, kerâmet sahibi olmayı talep edenlerden değil. Çünkü nefsin kerâmet arzusu peşinde koşarken, Rabbin, senden istikâmet üzere bulunmanı bekler.» İşte bu düşünce, bu yolun kapısındaki büyük esâslardan biri olduğu gibi tasavvuf tâlibi ve sülûk ehli olanlardan çoğunun hakikatini bilmekte gaflet gösterdiği bir sırdır.

Müctehid ve âbidler ilk zâhidlerin seyr ü sülûklerinden duydukları kerâmet ve harikulâde davranışlara râğbet etmediler. Nitekim gönüllerinde asla böyle bir arzu bulunmadığı gibi, bu şekilde keşf ehli olmayı da istememişlerdir. Onlardan biri kırık kalbli olmayı ve âmelinin sıhhatinden dolayı nefsini itham ederek kendini suçlamayı, kerâmetten, kendilerine birşey açıklanmış olmasından (keşf) üstün tutarlardı. Bununla beraber, Allah Teâlâ'nın sadâkatle çalışan bazı kimselere bu hususta bir kapı açtığı bilinmektedir. Bunun hikmeti böylelerinin bazı harikulâdelikleri ve ilâhî kudretin tecellilerini görerek hevâ ve heves peşinde koşmaktan kurtulmaları ve dünyada zühd hayatı yaşamak için azimlerini takviye etmeleridir.

Bazan bu gibi hârikulâdelikler, bazı kulların bu şekilde yakın mertebesine ulaştırılması ve kalblerindeki perdelerin kaldırılmasına vesile olur. Böylece yakın mertebesine ulaştırılan kişi-

nin, artık benzeri harikulâdelikleri görmeye ihtiyacı kalmaz. Çünkü bundan maksad, yakın mertebesine ulaşmaktır. Yakın bir kerre hâsıl olduktan sonra -kişi bu mertebeye bu şekilde ulaşmış olsa bile- yeni harikulâdeliklerle yakini artmaz. Bulunduğu mer-tebe istiğnâ makamı olduğu için, ilâhî kudretin harikulâdelikler vasıtasıyla bilinmesine ihtiyaç olmadığı gibi, bunda ilâhî bir hikmet de yoktur. İhtiyacı olan kişiye bu hârikulâdeliklerin gösterilmesi ise ilâhî hikmetin gereğidir.

Bu ikinci hâl, yâni ilâhî kudretin lâayıkıyla idrâki için hârikulâdeliklere ihtiyacı olmayanın hâli, ehliyet ve kabiliyet bakımından birincisinden daha tam ve makbûldür. Çünkü o bu mertebeye, kudretin tecellilerini görmeden, yâni vâsitasız olarak ulaşmış ve yakini elde etmiştir. Bir takım hârikulâdelikler vâsıtasıyla yakine ulaşmakta ise ucûb gibi bir takım âfetler bulunduğundan, kerâmet ve benzerlerinden yüzçevirmişlerdir.

Sâdık kişilerin yolu, nefislerinden istikâmet üzere olmaları hususundaki haklarını istemeleridir. Bu da tamamiyle kerâmettir.

Eğer bir kişi mârifet yolunda ilerlerken kerâmet ve harikulâde bazı şeylere rastlarsa, bu câiz ve güzeldir. Böyle bir şeye rastlamazsa, bu mühim olmadığı gibi, bir eksiklik de değildir. Asıl eksiklik hakkıyla istikâmet üzere olmak hususunda vâcib olan bir şeyi yerine getirmemektir. Bu iyice bilinmelidir, çünkü tâlib için en büyük esas, hakkıyla istikâmet üzere olmayı temin eden vâciblerin bilinmesidir.

Zühhd uleması, meşâyih-i sûfiye ve mukarrebûn, hakkıyla istikâmet üzere olmanın vâciblerini yerine getirmeye özen gösteriyor; daha önce zikrettiğimiz gibi, ilk zâhidler ve âlimlerin işaret ettiği diğer ilimlerle de rızıklandırıldıklarından, istikâmet üzere olmanın farz olduğu kanâatini taşıyorlardı.

İşte «hâl» ilmi, «kıyâm» ilmi,¹⁰ ve «havâtır» ilmi de bunlar-

10. Sûfîlere göre kıyam ilmi ile kulun bütün harekât ve sekenâtında Allah Teâlâ'yı müşâhede etmesi, onunla kaim ve beraber bulunmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ: Herkesin yaptığını gören Allah [er-Ra'd (13), 33] buyurarak bu hâle işaret etmektedir.

dandır. Havâtır ilmini ayrı bir bölümde ele alıp açıklayacağız inşaallah.

İlm-i yakîn, ilm-i ihlâs ve ilm-i nefis gibi ilimleri bilmek, özelliklerini ve yapılarını tanımak gerekir. Bilhassa ilm-i nefis'i ve özelliklerini bilmek sûfîler indinde en kıymetli ilimlerdenidir. Bu yüzden onlar, mukarrebûn arasında en kıymetli ve kuvvetli olanlardır.

Sûfîler nefsi en iyi tanıyanlar olduğu gibi, dünyanın çeşitli hâllerini, hevâ ve hevesin inceliklerini, nefsin gizli arzularının aşırılıklarını, kötülüklerini ve geçici hazlarını da en iyi bilenlerdir. Onlar, nefsin söz, davranış, soyunma, giyinme, yeme ve uyu- ma gibi zarûrî isteklerine karşı, zarûret sınırında durmayı bildikleri gibi, tevbenin hakikatlerini de en iyi bilenlerdir. Gizli günahları bilmek ve iyi kişilerin hasenâtları hükmünde olan kötülükleri tanımak, mâlâyânîyi terkederek nefsin çeşitli isteklerinden kurtulmak, insanın hatırına gelen gizli günahlardan kaçınmak, zihni meşgûl eden faydasız düşüncelerden uzaklaşmak onların en iyi bildiklerindendir. İlm-i murâkabeyi ve onun aksayan yönlerini, ilm-i muhâsebe ve riâyeti, ilm-i tevekkül'ün hakikatlerini, tevekkül edenlerin düştükleri günahları ve tevekkülün kötü taraflarıyla kötü olmayan cihetlerini ve imanın gereği olarak vâcib olan tevekkül ile ehl-i irfâna aid tevekkülün özelliklerini ve farklarını da en iyi bilen onlardır.

Yine onlar ilm-i rızâyı ve rızâ makamının günâhlarını, ilm-i zühdü ve onun zarûrî sınırları ile onu hakikatinden ayırmayan şeyleri, zühdün zühd içindeki gerçeğini, zühd içinde zühdün üçüncü hâli olan zühdün aslını bilirler. İlm-i inâbet ve ilticâyı, duâ edilecek en iyi zamanları bildikleri gibi, duâdan ne zaman vazgeçileceğini ve nerede susulacağını da en iyi bilirler.

İlm-i muhabbeti ve emre uymak olarak tefsir edilen muhabbetin geniş mânâsı ile dünya ulemâsının bir kısmının inkâr ettiği, âhiret ulemâsının özel muhabbeti arasındaki farkı da iyi bilirler. Nitekim dünya ulemâsı özel muhabbeti inkâr ettiği gibi rızayı da inkâr etmişler ve «rıza sabırdan başka bir şey değildir»

demişlerdi. Sûfîler ise ayrıca özel muhabbetin, muhabbet-i zat'tan muhabbet-i sıfata kadar değişen kısımlarını; kalbî muhabbet ile rûhî muhabbet, aklî muhabbet ile nefsî muhabbet arasındaki farkları da bilirler. Ayrıca makam-ı muhib ile mahbûb, mûrid ile murâd arasında ne fark olduğunu da bilirler.

Sonra onlar, ilm-i heybet, ilm-i üns, ilm-i kabz ve bast gibi müşahede ilimlerini, kabz ile hemm, bast ve neşât arasındaki farkı bilirler.

«Fenâ ve Bekâ» ilimlerini bildikleri gibi fenâ'nın çeşitli dereceleri arasındaki özellikleri, kişiyi Rabbinden ayıran perdeleri, tecelliyi, cem'i, fark'ı, levâmi'i, tavâlii, bevâdi'i, sahv'ı, sekr'i ve benzerlerini iyi bilirler. Eğer vakit geniş olsaydı bunları uzun uzun anlatır, cildlerle şerhederdik. Fakat ömür kısa, vakit kıymetli. Gaflet oku olmasa, vakit bu kadar da daralmazdı.

Burada kısaca zikredilen bu ilimler ehl-i tasavvuf'un sahip olduğu ilimler hakkında yeteri kadar malûmat vermektedir. Kul-larına karşı ikrâm sahibi olan Allah Teâlâ'dan bizi bu ilimlerden faydalandırmasını, bunları aleyhimize değil, lehimize delil olarak kabûl buyurmasını niyâz ederiz.

Bütün bunlar, ilim içinde ilimdir ve gereği ile amel etmek lâzımdır. Buna ise zühd ehli olan âhiret ulemâsı muvaffak olmuşlar, dünyaya ve dünyevî ilimlere rağbet eden âlimler bundan mahrum kalmışlardır. Bütün bu ilimler zevk ile anlaşılan ilimler olduğundan onlara ancak, zevk ile tatmak ve vicdanî olarak yaşamak sûretiyle ulaşılır, dışarıdan bakmakla değil! Bunlar tatlı ve şeker gibidir, anlatmakla tadına varılmaz, ancak tadan bilir!

Tasavvuf ilminin şerefi, zâhid âlimlerin kıymeti hakkında bilgi sahibi olmak istersen, bil ki bütün ilimlerin tahsili esnasında dünya muhabbeti ve takvanın hakikatlerinden uzak kalmak tahsile mâni olmaz. Hatta bazan dünya muhabbeti onları elde etmeye yardımcı bile olur. Çünkü ilimle uğraşmak çok zordur. Ancak kişi makam ve yükselme arzusu sebebiyle ulaşmak istediği yere bu ilmi elde etmekle ulaşacaksa, bütün güçlüklerle katlanır, geceleri

uyanık olur, gurbete ve yol güçlüklerine karşı sabır gösterir, çeşitli arzu ve lezzetlere karşı koyar.

Fakat ehl-i tasavvufun ilmi, dünya menfaatleriyle elde edilmez, hevâ ve hevesten kaçınmadıkça bu ilmin hakikatine ulaşılmaz, takva medresesi dışında da öğrenilmez. Nitekim Allah Teâlâ: **√ Allah'tan ittika edin, o size bu hususta gerekeni öğretir¹¹** buyurmaktadır. Bununla hakiki ilmin, takvânın mirâsı olduğu anlatılmaktadır. Bu topluluğun ilminden başkası şüphesiz bu ilimlerden daha kolaydır.

Âhiret ulemâsının ilminin fazileti ancak akıl ve basîret sahiplerince tam mânâsıyla anlaşılır. Gerçek akıl ve basîret sahipleri ise dünyada zühd hayatı yaşayanlardır.

Bazı fakihler demiştir ki: Bir kişi malını insanlar içinde akıl sahibi olanlara vasiyet etse, bunu mirascı olarak, ancak zahidler tasarruf edebilirler. Çünkü onlar, mahlûkatın en akıllılarıdır.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî şöyle buyurmuştur: «Aklın bin ismi vardır. Bunun herbir isminin de bin ismi vardır. Bunlardan her birinin birincisi dünyayı terketmektir.»

Şeyh Salih b. Ebu'l-Fütûh Muhammed b. Abdülbaki, Hâtim el-Esam'ın arkadaşı olan Abdullah el-Havvâs'tan naklederek şunları anlattı:

Ebû Abdurrahman Hâtim el-Asam, hacca gitmek isteyen üç yüz yirmi kişi ile beraber Rey şehrine girdiğinde ben de onlarla beraberdim. Hepsinin üzerinde yüz elbise ve cübbe vardı. Yanlarında azık torbası ve yiyecek olarak ise hiçbir şey yoktu. Şehre girdiğimizde geceyi tüccardan, zühd ve takvâya mütemâyil, derviş ve garipleri seven bir zâtın evinde misâfir olarak geçirdik. Sabah olunca tüccâr: «Ya Ebâ Abdurrahman bir ihtiyacın var mı? Ben yaşlı ve hasta bir âlimi ziyârete gitmek istiyorum,» diyerek izin istedi Hâtim «Madem senin ziyâret etmek istediğin hasta bir âlim var, onu ziyaret etmek çok faziletlidir, yüzüne bakmak ibâdettir.

11. el-Bakara (2), 282.

Bu yüzden ben de seninle gelmek istiyorum.» dedi. Hasta olan bu zat, Rey kadısı Muhammed b. Mukatil idi. Tüccar: «O halde buyurun beraber gidelim yâ Ebâ Abdurrahman» deyince kalkıp gittiler. Evin kapısına geldiklerinde, kapıda güzel bir teşrifatçı gördüler. Bu sırada Hâtim kendi kendine şöyle dedi: «Bir âlimin kapısında bu hal!...» Kendilerine izin verilince eve girdiler. Geniş tam teşkilatlı bir ev, gösterişli örtü ve perdelerle süslü bir salon. Hâtim bu duruma da şaşır kalmış, düşünceye dalmıştı. Biraz sonra hastanın ve ziyaretçilerin bulunduğu odaya girdiler. Hasta geniş ve gösterişli, yumuşak bir yatakta yatıyordu. Başucunda elinde yelpaze bulunan bir köle vardı. Tüccar oturarak hemen sorular sormaya başladı. Hâtim ise bu esnâda hep ayaktaydı. İbn Mukatil, Hâtim'e oturmasını işaret ettiyse de o «Hayır oturmam» dedi. Bunun üzerine İbn Mukatil «Bir ihtiyacın mı var?» deyince: «Evet» diye cevap verdi. İbn Mukatil: «Nedir?» diye sordu. «Sana bir suâl sormak istiyorum» dedi Hâtim. İbn Mukatil «Sor bakalım» deyince «Kalk düzgünce otur ki sorayım» dedi. Bunun üzerine İbn Mukatil kölesine emir verdi ve ona yaslanarak oturdu. Hâtim: «Bu ilim sana nereden geldi?» diye sordu. İbn Mukatil: «Sağlam ve güvenilir kimselerden» dedi. «Onlara kimden intikal etti?» Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbından» «Rasûlullah (s.a.)'ın ashabına kimden intikal etti?», «Rasûlullah (s.a.)'dan», «Peki Rasûlullah'a nereden geldi?» deyince İbn Mukatil: «Cebrâil'den» dedi. Bunun üzerine Hâtim: «O halde Cebrâil, Allah'dan alarak Rasûlullah'a ulaştırdı. Rasûlullah, ashabına, onlar da güvenilir sika kişilere ulaştırdılar. Sen de onlardan öğrendin! Peki, evinde krallar gibi yaşayan, süsü gösteriş daha fazla olanın Allah indinde makamının daha yüksek olduğuna dair ilmi birşey duydun mu?» diye sorunca İbn Mukatil: «Hayır» diye cevap verdi. «Peki bu husûsta ne duydun?» deyince de İbn Mukatil: «Dünyada zühd hayatı yaşayan ve âhiret hayatına râğbet eden, fakir fukarayı seven ve âhiretini herşeye tercih edenin Allah indindeki yeri daha kıymetlidir.» diye cevap verdi. Hâtim: «O halde sen kime uyuyorsun? Hz. Peygamber ve sâlih ashâbına mı, yoksa yer yüzünde yüksek ve süslü binâlar inşa eden Fir'avun ve Nömrâdlara mı? Ey kötü âlimler! Dünyaya tâlip ve ona râğbet eden canîler, sizin gibi.

leri gördüğünde şöyle derler: «Madem ki âlimler bu durumdadır. Ben ne yaparsam onlar kadar kötü olmam!» Hâtım sözlerini bitirince oradan ayrıldı. Bunları duyan İbn Mukatil'in de hastalığı şiddetlendi.

Rey halkı İbn Mukatil ile Hâtım arasında cereyan edenleri duyunca ona: «Yâ Ebâ Abdurrahman, Kazvin'de bundan daha kötü bir âlim var, diyerek ona et-Tanâfisi'den bahsettiler.

Ebû Abdurrahman doğruca ona gitti, yanına girdi ve «Allah sana merhamet etsin!» diyerek söze başladı: «Ben acemi bir adamım, senden dinimin ilk esasını ve namazın anahtarı olan abdesti öğretmeni istiyorum. Namaz için nasıl abdest alınır?» diye sordu. O: «Peki öğreтейim» diyerek kölesine seslendi: «Evlâdım bana su dolu bir kap getiriver!» İstedğini getirdiler, bir yere oturdu, her âzâsını üçer defa yıkayarak abdest aldı. Sonra «İşte böyle abdest alınır» dedi. Hâtım de aynı şekilde, her azasını üçer kere yıkayarak abdest almaya başladı. Fakat kollarını yıkarken dörder defa yıkadı. Bunun üzerine Tanâfisi: «O ne, suyu israf ettin!» dedi. Hâtım «Niçin?» diye sorunca «Kollarını dörder defa yıkadın dedi. Hâtım ise: «Fesubhânellah! Ben bir avuç su israf ettim. Fakat sen bu etrafındakilerin hepsiyle isrâfta değilmisin?!» dedi. Bu cevap üzerine Tanâfisi sorunun bunun için sorulduğunu, kendisinden bir şey öğrenilmek istenilmediğini anladı. Odasına çekildi ve kırk gün dışarı çıkmadı. Rey'li tüccar, Hâtım ile Tanâfisi ve İbn Mukatil arasında olan biteni yazdı. Hâtım, Bağdad'a vardığında Bağdat halkı etrafında toplanarak onu karşıladı ve ona «Ey Ebû Abdurrahman, sen Arapça'yı zor konuşan bir yabancı olduğun halde seninle kimse konuşmıyor, sen onları heceletiyor, susturuyorsun! Bu nasıl oluyor? Dedi ki: «Benim üç özelliğim var, onlar sayesinde hasımlarıma galip gelirim.» «Onlar nelerdir?» diye sorulunca dedi ki: «Hasımım, sözünde isâbet ederse sevinirim; hatâ ederse üzülürüm. Kendimi câhil kalmaktan korurum.»

Bu sözleri Ahmed b. Hanbel'e ulaştınca, Ahmed b. Hanbel onu ziyarete gitti ve dedi ki: «Sübhane'llah ne akıllı bir kişi!» Yanına girince de: «Ey Ebû Abdurrahman! Dünyadan nasıl emin olursun?» diye sordu. Hâtım: «Ey Ebû Abdullah, eğer dört özelliğe sahip olmazsan dünyadan emin olamazsın!» «Bunlar nelerdir ey

Ebû Abdurrahman?» «Halkı cehâletinden dolayı affetmelisin, kendi cehlîni onlardan uzak tutmalısın. Herşeyini onlara dağıtmalısın. Onların hiçbir şeyinden ümitvâr olmamalısın. Böyle olursan selâmette olursun.» dedi ve Medine'ye doğru yola çıktı.

Allah Teâlâ: Allah'tan gerçek mânâsıyla sâdece âlim kulları korkar¹² buyurmuştur. Buradaki kelimesi Allah'tan korkmayanların ilmi olmadığını göstermek içindir. Tıpkı «Eve sadece Bağdadî girdi.» dendiğinde bu söz Bağdadî'den başka herkesi dışarda bıraktığı gibi. Böylece, ehl-i kurb makamına ve ilâhî bilgilere ulaştıran yolun kapalı olduğu ve buna ulaşmanın sadece zühd ve takva ile mümkün olacağı ahiret ulemasınca anlaşıldı.

Ebû Yezid (r.h.) bir gün arkadaşlarına dedi ki: «Ne kadar uğraştıysam dün geceyi sabaha kadar Lâ ilâhe illallah diyemeden geçirdim.» «Niçin?» diye sorulunca: «Çocukluğumda söylediğim kötü bir kelimeyi hatırladım. Bu kelimeyi söylemekten dolayı nefret geldi ve bu tevhid kelimesini söylememe mâni oldu. Allah Teâlâ'yı, O'nun sıfatlarından biriyle muttasıf olan kişinin zikretmesi garibime gitti. Saf bir takvâ ve zühdde kemâl, ilimde üstün olmakla elde edilir: Nitekim Vâsıtî ilimde üstün ve seçkin olanlar, ruhları gayb'ül-gaybte, sırru's-sırda üstün ve seçkin olanlardır.

Onlar kendilerine bildirilenleri bilmişlerdir. Onlar daha çok şeyi anlamak istediklerinden ilim denizine daldılar, kelimelerdeki her harfin altında bulunan gizli mânâ hazineleri ve esrarengiz hitaplar onlara açıldı. Böylece hikmetlerle konuştu oldular.

Bazıları «Râsih» kelimesi için, sözden tam anlaşılması gerekeni anlayanlardır, demiştir.

Harrâz ise: «Onlar bütün ilimleri şahıslarında toplayan ve bilenlerdir. Yaratılmışların bütün hepsinin aklından geçenlere muttalidirler» demiştir.

Ebî Said el-Harrâz'ın bu sözü, ilimde üstün ve seçkin olanların, ilimlerin bütün kısımları üzerinde durmaları ve onları elde

etmeleri gerektiği mânâsına gelmez. Çünkü Ömer b. Hattâb (r.a.) ilimde üstün ve seçkin olanlardan idi ve Allah Teâlâ'nın

وَفَاكِهَةٌ وَأَبَا

¹³ âyetinde zikrettiği «ebbâ» kelimesi karşısın-

da duraklamış, «Ebbâ ne demek?» diye sormuş, sonra da bunu bilmek güçtür, demişti. «Ebbâ» kelimesinin mânâsı karşısında bu duruma düşenin Ebû Bekir (r.a.) olduğu da söylenmiştir.

Ancak Ebû Said el-Harrâz ilk sözünü «onlar bütün mahlûkâtın akıllarından geçeni bilirler.» sözü ile açıklamıştır. Çünkü muttakî; takvâya ulaşan, zâhid ise dünyada hakkıyla zühd ve takvâ hayatı yaşayandır. Bu şekilde içleri temizlenmiş, gönül aynaları cilâlanmıştır. Böylece Levh-i mahfûz'dan bazı bilgilere sahip olmuştur. İç temizliği ile de bütün ilimlerin esasını ve usûlünü elde etmiştir. Onlar ulemânın ilimde ulaştıkları son noktayı ve bütün ilimlerin faydalarını bilirler. Cüz'î ilimler tâlim ve mümâsere yoluyla kişiler arasında dağılmıştır. Küllî ilimleri ihâta eden kişinin cüz'î ilimlere dönmeye, onlarla uğraşmaya ihtiyâcı yoktur. Bazıları ise cüz'î ilimlerle doludur ve onunla meşguldür, ve cüz'î ilimlerle olan alâkası onu, küllî ilimden koparmıştır. Zâhid âlimler, şeriatın esâsından ve dinin aslından vazgeçilmesi mümkün olmayan bilgileri elde ettikten sonra Allah'a yöneldiler ve diğer ilimlerden uzaklaştılar. Böylece ruhları, makam-ı kurba ulaşarak ruhlarından taşan nurlar kalblerine doldu ve kalbleri her türlü ilmi idrâk edecek hâle geldi. Sonunda ruhları ezeli âleme bağli kalarak her nevi ilmi anlayacak seviyeye yükseldi ve maddi varlığından soyunarak ilimle dolmaya hazır bir kap haline geldi.

Allah Teâlâ bazı semâvî kitaplarda şöyle vahyetti: «Ey İsrailoğulları, ilim gökyüzündedir, onu kim indirecek? Veya yer altındadır, onu kim çıkaracak? Veya denizlerin ötesindedir, onu kim aşip da getirecek? demeyin! İlim kalblerinizdedir. Benim huzurunda melekler gibi terbiyeli olun, bana siddik kişilerin ah-

13. Abese (80), 31. Bu hususta İbn Kesir der ki: «Bu haber sahih isnadla birden çok kişi tarafından Hz. Enes'den rivâyet edilmiştir. Ömer (r.a.) bu kelimenin bir nevi bitki mânâsına geldiğini bildiği halde, şeklini cinsini ve özelliklerini tanımak istediği için sormuştur. Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm, IV, 473.

lâkı ile gelin,¹⁴ ki kalblerinizdeki ilmi ortaya çıkarayım da onunla örtünüp, onunla kaplanın.»

Meleklerin edebi ile edeplenmek nefsi tabiatının gereği ile başbaşa bırakmak ve bütün söz ve hareketleri de ilmin hükmü altına almaktır. Bu da huzuru ancak Allah katında aramakla, onu bilmekle ve ona yakın olmakla mümkün olur. Bu ise hakk'ı Hakk için, ona has bir şekilde korumadır.

Şeyhimiz Ebu'n-Necîb Abdülkahir es-Sühreverdi icâzet yoluyla bize haber verdi ki: Şeddâd b. Evs (r.a.)'ın bir eve geldiği ve «bana bir sofraya hazırlayın,» dediği zannedilerek, kendisine yiyecek gönderildiğinde, «böyle bir şey istemediğini» söyleyerek: «Müslüman olduğumdan beri sözlerime dikkat ettim, kelimelerimi gemleyerek, daima ölçülü söz söylemeye gayret ettim, bana böyle bir söz isnad etmeyin» dediğini öğrendim. İşte bu, melekler gibi terbiyeli olmanın bir örneğidir.

İncil'de şöyle denmektedir: «Öğrendiğiniz şeylerle amel etmedikçe yeni şeyler öğrenmeyin!»

Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle bir hadis vârid olmuştur: Şeytanın sizi ilimle oyalaması pek mümkündür. «Ya Rasûlallah ilimle oyalanmak nasıl olur?» dediğimizde buyurdular ki: Şeytan size, «Daha çok ilim elde etmeye bakın, öğrendiklerinizi yaşamaya değil!» der, kişi de şeytanın bu sözüne aldanarak daha fazla ilim elde etmeye çalışır, amelle oyalanmıyayım derken, hiçbir şey yapmadan ölür gider.¹⁵

İbn Mes'ûd (r.a.) buyurur ki: «İlim çok şey bilmek değil, saygılı olmaktır.»

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: «Allah Teâlâ sâdece ilmi ve bilgisi olana değil, bilgisi ile birlikte anlayışı ve kavrayışı iyi olana daha çok önem verir.

«Ulûmu'l-verâse», «ilmu'd-dirase'den» elde edilmiştir. «İl-

14. Bir hadis-i kudsi'de: Bana en sâdik kişilerin ahlâkı ile gelin ki, ilmi kalblerinizden ortaya çıkarayım, sizi ilim sahibi yapayım, buyrulmuştur.

15. Hadis Hz. Enes'den (r.a.) zayıf bir isnadla rivâyet edilmiştir.

mû'd-dirase» içenlerin boğazından yağ gibi kayan saf süte benzer. «Ulûmu'l-verâse» ise bu sütün elde edilmiş tereyağı gibidir. Eğer süt olmasaydı, tereyağı da olmazdı. Fakat tereyağı, sütün yağlı kısmından meydana gelen bir maddedir. Sütün sulu kısmı, yağın esasının; yâni ruhun elde edilmesine yarayan bir maddedir. Süt de ancak içindeki yağ miktarı ile kıvamını bulur. Nitekim Allah Teâlâ: **Biz her şeyi sudan yarattık!**¹⁶ Ölü iken kalbini **dirilttik**¹⁷ buyurmuştur. Bu son âyet: «Küfürleri sebebiyle ölü gibiydiler, biz onları İslâm ile dirilttik» demektir.

İslâm ile hayata kavuşturmak, ilk esas ve en mühim vasıftır. İslâmî ilimler ve İslâm binâsının istinad ettiği en mühim unsurdur. İman ettikten sonra İslâm, sadece tasdike bakar. Fakat İslâmın tahakkukundan sonra imanın kısımları vardır. Bunlar da ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn gibi mertebelerdir. Bunlara aynı zamanda «tevhid», «marifet» ve «müşâhede» makamları da denilmiştir. İmanın herbir mertebesi için ona âit bir ilim vardır. İslâmî ilimler, lisanî ilimler; imanî ilimler ise kalbî ilimlerdir. Kalbî ilimlerin husûsî ve umumî olmak üzere iki özelliği bulunmaktadır. Umumî olanı ilm-i yakîn'e nazar ve istidlâl yoluyla ulaşabilmektir ve bunu dünyevî ilimlerle uğraşan da, uhrevî ilimlerle meşgul olan da elde edebilir. Fakat bu ilmin çok husûsî bir özelliği vardır ki sadece âhiret ulemâsına hastır. O da Allah'ın mü'min kullarının kalblerine imanları artsın, diye ilham ettiği sekînet ve ferahlıktır. Bu yüzden husûsî vasfıyla iman bütün bu rütbelere şâmil olduğu halde, umûmî olarak şâmil değildir. Husûsî yanına baktığımızda yakîn ve dereceleri imandan, umumî vasfı ile yakîn, imanın üzerine ilâve edilmiş değerli bir fazlalıktır.

Müşâhedenin, yakîn mertebesinde husûsî bir yeri vardır, o da «ayne'l-yakîn»dir. Ayne'l-yakîn derecesinde husûsî bir mevki vardır ki o da «hakka'l-yakîn»dir. O halde «hakka'l-yakîn» derecesi müşâhede makâmının üstündedir. Hakka'l-yakîn'in gerçekleşeceği ve devam edeceği yer ise âhiret âlemdir. Ancak

16. el-Enbiyâ (21), 30.

17. el-En'âm (6), 132.

«hakka'l-yakîn» mertebesine lâıyk olan kişiler dünyada az da olsa onu tadabilirler.

Hakka'l-yakîn mertebesinde elde edilen bilgiler, vicdânî olduğundan, ilâhî ilimler içinde en kıymetlisidir. İşte bu yüzden nazar ve istidlâl yoluyla ilimde yakîn derecesine ulaşan zâhir ulemâsının bilgileri, sûfîlerle, zühdde en ileri dereceye ulaşmış âlimlerin ilimleriyle mukayese edildiğinde, yukarıda zikrettiğimiz gibi, «ilm-i dirâse» ile «ilm-i verâse»nin birbiri ile alâkası gibidir. Zâhir ulemâsının ilmi süte benzer; içinde esas unsurlar, yakîn ve iman bir aradadır.

Sûfîlerin Allah Teâlâ hakkındaki bilgileri müşâhede neticesidir. «Ayna'l-yakîn» ve «hakka'l-yakîn» süttten çıkarılan yağ gibidir. İnsanın kıymeti ilminin kıymetine, hareket ve davranışlardaki vakar ve sükûn ise ilimden elde edilen hissenin miktarına göredir.

Bir hadis-i şerîf'de, Peygamberimiz'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: Âlimin çok ibadet eden (âbid)e göre durumu, benim ümmetime karşı durumum gibidir.¹⁸ Burada kastedilen ilim alış-veriş, boşanma ve köle âzâd etme husûslarındaki bilgi değil, bilhassa Allah'ı hakkıyla bilmek ve yakîn mertebesindeki kuvvetli ilimdir.

Kul ancak tam bir yakîne sahip olunca, Allah Teâlâ'yı hakkıyla bilen âlimlerden olur, bu da onun farz-ı kifâyeyi bilmesi ile mümkün değildir.

Rasûlullah (s.a.)'ı nashâbı, yakîn mertebesinin hakikatlerini ve mârifetin inceliklerini tabiûn ulemâsından daha iyi bildi. Tabiûn ulemâsı ise, ahkâm ilimleriyle, fetvâ hususunda onların bazılarında daha kuvvetli idi.

Rivâyet edildiğine göre: Abdullah b. Ömer (r.a.) kendisine bir şey sorulduğunda: «Bunu Said b. Müseyyib (r.a.)'den sorun!»

18. Ebû Dâvud, İlim, 1; Tirmizî, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 39; İbn Hanbel, V, 196.

derdi. Abdullah b. Abbas (r.a.) ise: «Câbir b. Abdillâh'a sorun! Eğer bütün Basra halkı ondan fetva isteselerdi, onların sorularına rahatlıkla cevap verebilirdi.» derdi.

Enes b. Mâlik hazretleri (r.a.): «Hz. Hasan el-Basrî'den sorun, o öğrendiklerini güzel muhafaza etmiş, biz ise unutmuşuz.» derdi.

Sahâbe-i kirâm, fetvâ ve ahkâm ilimleriyle ilgili sorular soran insanları tabiîn ulemasına havâle ediyor, kendileri ise yakın'ın hakikatlerini ve marifetin inceliklerini insanlara öğretiyorlardı. İlâhî vahiyle sıcağı sıcağına karşılaştıklarından bu hususlarda tabiînden daha kuvvetli idiler.

Mücmel ve mufassal ilimlerin bereketi onları kapladığından, onlardan bir grup mücmel ve mufassal ilimleri elde ettiler, bir diğer grup da sadece mufassal ilimleri öğrendiler. Mücmel bilgi ilmin aslıdır, mufassal bilgi ise kalb temizliği, seciye kudreti ve büyük bir kabiliyetle elde edilir. Bu da havas'a mahsûsdur.

Allah Teâlâ, Peygamber'ine (s.a.): İnsanları Allah'ın yoluna, hikmetli sözlerle ve güzel nasihatlarla dâvet et, onlarla en güzel şekilde münakaşa et! ¹⁹ De ki, benim yolum budur, insanları bilerek Allah'a inanmaya dâvet ederiz. ²⁰ buyurmuştur. Bu yüzden bu yolun istekleri olduğu gibi, bu dâveti kabûle hazır kalbler de vardır. Bunlardan bazıları yaradılış ve tabiatının sertliği üzerinde donup kalmış, güç yola gelir kişilerdir. Bunlar ancak cehennem korkusuyla ve uyarıcı vaazlarla yumuşayabilirler. Bazıları ise, temiz bir yaradılışa sâhip veya ona yakın ve uygun bir gönül taşıyan tertemiz kişilerdir. Nefsi kalbine üstün gelen kişi öğütlerle dâvet edilir, kalbi nefsine galip gelen hikmetle dâvet edilir. Öğütlerle dâvete ebrâr uyar, bu dâvette, cennetle müjdelemek ve cehennemle korkutmak esastır.

Hikmetle dâvete ise mukarrebûn rağbet eder, bu dâvette ise ilâhî lütuflardan işâretler, tertemiz ve saf bir bilgi, tevhid'den

19. en-Nahl (15), 125.

20. Yûsuf (12), 106.

izler vardır. İlâhî işâretler ve rabbânî bilgilere muttali olanlar, bu dâvete ruhları, kalbleri ve nefisleriyle icâbet ederler; böylece söylenenlere uymaları nefisleriyle kabûl ettiklerini; uygun davranışlarda bulunmaları kalbleriyle kabûl ettiklerini gösterdiği gibi, dâvet edildiklerini her yönüyle yaşayarak emirlere uygunluk göstermeleri ise ruhları ile kabûl ettiklerini gösterir. Sûfilerin kabûlleri ise bu üçünün aynı anda olmasıyla gerçekleşir, başkalarının ise bunlardan bir kısmıyla icabet etmeleri mümkündür.

Ömer (r.a.) buyurmuştur ki: «Allah Süheyb (r.a.)'e rahmet etsin! Onun Allah'a karşı gelmekten sakınması, ondan korktuğu için değildir.» Bu şu demektir: O'na cehenneme kat'iyen girmeyeceğine dair bir emannâme yazılıp verilseydi, ilâhî emrin azametini tam mânâsıyla idrâk ederek, kulluğun gereklerini hakkıyla yerine getirmesi hususunda bu ona daha büyük bir azim ve gayret verirdi.

Sûfilerin ilâhî dâvete icâbet etmeleri, kişinin sevgilisinin dâvetine derin bir haz ve lezzet duyarak kolaylıkla koşması gibidir. Diğerlerinin ise uğraşıp gayret göstererek güçlükleri yenmesiyle gerçekleşebilir. Sûfilerin dâvete, icâbet etmelerindeki kolaylık eserini, kulluğun hakikatlarını ve istikâmetin gerçeklerini ortaya koymakla gösterir.

Allah Teâlâ buyurmaktadır ki: **Elinde bulunandan verenin, Allah'a karşı gelmekten sakınanın, Allah'ın birliğini tasdik ederek en güzel sözü söyleyenin işlerini kolaylaştırırız.**²¹

Bâzıları âyette geçen **أَعْطَى** kelimesinin «iki dünyada hiçbir karşılık beklemeden verdi, mânâsına; **اِنْتَقَى** kelimesinin «her türlü kötülük ve azgınlıktan sakındı» demek olduğunu; **صَدَّقَ بِالْحُسْنَى** cümlesinin ise; Allah'a yakın olma, arzusunda sebat etti, mânâsını taşıdığını bildirmişlerdir.

21. el-Leyl (92), 5-7.

Bu âyetin Ebû Bekir es-Sıddık (r.a.) hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Âyetin mânâsı husûsunda başka bir vecih daha

vardır: **أَعْطَى** bu şekilde davranmayı, yani devamlı olarak vermeyi âdet edindi; **وَاتَّقَى** «insanın hatırına gelen faydasız şey-

ler ve vesveseden sakındı;» **وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى** ise «içini vücûd

âleminin sıkıntı ve kirliliklerinden temizleyerek şuhûd âleminin nurlarıyla doldurmada sebat gösterdi» demektir. Âyetlerin devâmı şöyledir: Biz ona amellerinde, hayatında ve bize yakın olması yo-

lunda kolaylık kapısını sonuna kadar açarız; **وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ** amellerinde cimrilik yapan, **وَاسْتَغْنَى** hareketleriyle zengin oldu-

ğunu herkese göstererek, müstağni davranan **وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى** melekût âleminde herşeyin içyüzünü görebilen uyanık bir basirete sahip olmadı. **فَسَيِّسْرُهُ لِّلسَّرِّ** Bu yüzden biz de ona kolaylıklar kapısını bütünüyle kapattık.

Bazıları da: Allah bir kulu için iyi şeyler murad etmedi mi, ona hayırlı ameller işleme kapılarını kapatır, tembellik kapılarını ise açar. Bu yüzden sûfiler, ilâhî dâvetin zâhir ve bâtınına nefisleri, kalbleri ve rûhlarıyla icâbet ettiklerinde, ilimden daha çok haz aldıklarından ve ma'rifetten daha fazla hisse elde ettiklerinden, bütün amel ve hareketleri daha faziletli ve tertemizdir.

Muâz (r.a.)'a bir adam gelerek sordu: «Bana iki adam hakkında bilgi ver. Bunlardan biri devamlı olarak ibâdet eder, çok çalışır günahı çok azdır, bununla beraber yaptıklarına itimadı az, şüphesi çoktur.» Muâz (r.a.): «Şüphesi sebebiyle yaptıkları mutlaka boşa gider.» dedi. Adam: «O halde ameli az olmakla birlikte, kendine itimâdı çok olan, fakat günahı da fazla olan adam hakkında ne dersin?» deyince, Muaz sustu. Bunun üzerine adam:

«Vallahi» dedi. «Madem ki birinci adamın şüphesi iyi amellerinin boşa gitmesine sebep oluyor, ikincinin de kendine ve yaptıklarına itimadı, bütüñ günahlarının yok olmasına kâfi sebeptir.» Muâz (r.a.), adamın elini tutarak: «Bu adam kadar anlayışlı birini, şimdiye kadar görmedim!» dedi.

Lokman oğluna vasiyyetinde şöyle demiştir: «Yavrucuğum! Amellere, ancak onlara güvenmekle güç yetirilir. Kişinin ameli ancak ona güveni kadardır. Bir şey yapmak isteyen kişinin itimadı azalmadıkça, ameli de azalmaz!»

Yakîn (İtimad), ilmin en faziletlisidir. Çünkü yakîn insanı daha çok amelde bulunmaya yöneltir. İnsanı kulluk yapmaya sevkeden amelden başka bir şey değildir. İnsanı Allah hakkında gerekli olanı yapmaya sevkeden şey kulluktan başka bir şey değildir. Yakîn'den ve ilâhî ilimden tam mânâsıyla haz almak, sadece sûfilerle, zühd ehli ulemâyâ hastır. Sûfilerin ve ilimlerinin (tasavvuf) üstünlüğü böylece ortaya çıkmış oldu.

Ben, ayrıca bir hâdise anlatarak, ondan âlim, zâhid ve ârif olan kişinin nefsinde topladığı bu sıfatlarla başkalarından daha faziletli olduğunun kabûl edilmesinin sebeplerinin açıkça ortaya çıkmasını istiyorum:

Âlimin biri bir mescide girdi. Kendini ilim ve mevki bakımından orada bulunanlardan üstün gördüğü için, onlardan ayrı, yalnız başına, kendine lâayık gördüğü bir yere oturdu. Bu sırada onun gibi bir âlim daha gelerek kendisinin üst tarafına oturunca ilk gelen âlim sıkıldı, âdetâ dünyası karardı; hattâ imkânı olsaydı, orada üzerine çullanıp, onu perişan edecekti. İşte bu durum, böylelerinin hâlini pek güzel ortaya koyan ve tutulduğu hastalığı gösteren bir hâldir. Bu kişi, durumunun gizli bir hastalık olduğunu, tedâviye muhtaç bulunduğunu anlamadığı gibi bu hastalığın sebebi hakkında da hiç düşünmemişti. Eğer bunun cehâleti sebebiyle ortaya çıkıp yayılan bir şey olduğunu, cehlinin ise kibrinden kaynaklandığını, kibrinin de kendini başkalarından hayırlı görmesinden doğduğunu bilseydi; insanın kendini başkalarından büyük görmesinin kibir olduğunu anlardı ve

bu şekilde davranmanın kibirlenmek olduğunu idrâk ederek, sıkıldığı yerde böyle davranmasının fiilen tekebbür olduğunu da iyice idrâk ederdi.

Âlim ve zâhid bir sûfî nefsinin müslümanlardan üstün tutmaz, kendini, husûsî bir yer ve ayrıcalığı olan bir mevkide görmezdi. Böyle bir durum başına gelse bile, başkalarının kendisine tercih edilmeleri ve üstün tutulmalarından sıkıldığında, bunda nefsinin ve onun isteklerini görür, bunun bir hastalık olduğunu anlardı. Eğer nefsin sıkıştırmasına ve arzularına meylederek bundan hoşlansa bu hatalı bir davranış olurdu. Halini ve hastalığını Allah'a arzeden, nefsinde ortaya çıkan bu durumdan şikâyetçi olur, nefsinde ortaya çıkan kötülüğün arkasını keserek kalbini ona teslim eder ve Allah'a bağlılığını artırarak nefsinden ona sığınır. Böylece kendinden üstün yere oturan kişi hakkında kötü düşünmektense, kendi nefsindeki hastalığı tesbit ederek, onun devâsını elde etmekle meşgûl olurdu. Hatta kendinden üstün yere oturan kişiyi mevcut günahlarından kaçınarak ve hastalığını tedavi ederek, daha fazla tevâzu ve kolaylıkla kabûl ederdi. İşte iki adam arasındaki fark da böylece ortaya çıkmış oldu.

Bu durumda nefsinin inceleyen ve olayları değerlendiren kişi, kendini avâm-ı nâstan, dünyevî makamlar peşinde koşan biri olarak görür ve kendisiyle ilmi olmayan başkaları arasında nasıl bir fark olduğunu anlar.

Bu meseleyi anlatmakta daha ileri gitseydik, zâhidlerin fazileti hususunda daha başka deliller gösterebilir ve insanlar arasında onların mirâsına râğbet edenlerin ne kadar az olduğunu açıklayabilirdik.

İşte buraya kadar anlattıklarımızın hepsi, tasavvufî ilimler hakkındaki ilk malûmatlardır. Herhalde artık, tasavvufî ilimlerin kıymet ve ehemmiyetini, ve sûfîlerin sâhip oldukları şerefi anlamışsındır, sanırım.

Allah, yegâne doğruya ulaştırandır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜFİLERİN HALLERİ VE TARİKATLERİ*

Şeyh Ziyâeddin Ebû Ahmed Abdülvehhâb b. Ali, bize şöyle bildirmiştir: Hz. Enes b. Mâlik (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'in kendisine: Evlâdım, gücün yeterse, geceni gündüzünü kalbinde hiç kimseye karşı en ufak bir kin ve düşmanlık bulunmadan geçirmeye bak dediğini ve sözlerine devamla: Evlâdım, bu benim sünnetlerimden birisidir. Sünnetimi tatbik ederek yaşayan beni yaşıtmış, ihyâ etmiş gibidir. Beni ihyâ eden ise, cennette benimle beraberdir¹ buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Rasûlullah (s.a.)'in, sünnetin yaşatılması hakkındaki bu sözleri, sünneti ihyâ edenler için şereflerin en büyüğü ve faziletlerin en mükemmelidir.

Sünneti ihyâ edenlerin en önde gelenleri sûfilerdir. Onlara göre en mühim esas kalbin her türlü kin ve düşmanlıktan temizlenmiş olmasıdır. İşte bu düstûrları sebebiyle kıymetleri ortaya çıktı ve faziletleri açıkça anlaşıldı. Böylelikle sünnetleri ihyâ etmeye muvaffak oldular ve dünya hayatındaki zühdleri sebebiyle, sünnetleri hakkıyla yerine getirmede öne geçtiler; dünya hayatını ise, ona sahip olmak isteyerek peşinde koşanlara bıraktılar. Çünkü kin ve düşmanlığın kaynağı, dünya sevgisiyle, insanların sahib olduğu makam ve mevkilere olan düşkünlüktür. Sûfiler ise bunların tamamından el etek çekmişlerdir. Nitekim

---

* Bu bahsi krş. es-Serrâc, el-Luma' fi't-tasavvuf, s. 29; Ebû Talib el-Mekki, Kutû'l-kulûb, Beyrut, Darümasâdir, I, 146 - 163.

1. Tirmizi, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 15.

bu hususta bazıları şöyle demiştir: «Bizim yolumuz pislikleri ruhlarıyla süpürenlerden başkalarının girebilecekleri bir yol değildir.» Kalblerinden dünya sevgisi, makam arzusu çıktıktan sonra, onlar içlerinde hiç kimseye karşı, hiçbir kin ve düşmanlık olmadan yaşadılar. «Pislikleri ruhlarıyla süpürülmüştür» sözü onların son derece mütevâzi olduklarını anlatmakta ve kendilerini hiçbir müslümandan farklı görmedikleri halde nefislerini aşağılamaları kin ve düşmanlık kapılarını tam mânâsıyla kapatmak içindir.

Bu anlatıldığında bizimle beraber bulunan bazı dervişler: Bize öyle geliyor ki, «çöplükler ruhlarıyla temizlendi» sözünün mânâsı şu olsa gerektir, dediler: «Çöplükler» kelimesiyle nefisler kastedilmiştir. Çünkü nefis, çöplük gibi bütün pislik ve kötülüklerin kaynağıdır; «onun temizlenmesi» ise ilâhî ruhtan onlara ulaşan nur iledir. Çünkü sûfilerin ruhları kurb makamındadır, ilâhî nurlar oradan nefislere tesir etmektedir. Bu nurların nefislere ulaşmasıyla nefisler temizlenir, kin, düşmanlık, çekeme mezlik, hased ve benzeri kötülükler ortadan kalkar ve sanki ilâhî nûr ile süpürülmüş olur. Her ne kadar söyleyenin murâdı kesin olarak belli olmasa bile, bu söz çok güzel ve doğru bir sözdür.

Allah Teâlâ cennet ehlinin vas'fları hakkında şöyle buyurmuştur: Biz onların gönüllerindeki kını çıkardık; artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.² Ebû Hafs şöyle demiştir: Allah ile yakınlık ve ülfet kesbeden, onun sevgisi üzerinde birleşen, onun kitabı üzerinde toplanan ve onun zikriyle yalnızlığını gideren kalblerde nasıl olur da kinden eser kalır? Muhakkak ki bu kişiler, nefsin fenâlıklarından ve kötü huyların karanlıklarından temizlenmiş oldukları gibi, kalpleri de tevfik nurları ile şifâ bularak kardeş olmuştur.

Halkı Rasûlullah (s.a.)'in sünnetini yaşamaktan men'eden, nefsin sâhib olduğu kötü sıfatlardır.

Nefsin kötü sıfatları değiştiği zaman perdeler ortadan kalkar ve sünnete uygun hareket etmek mümkün olur. Bütün ha-

2. el-Hicr (15), 47.

reket ve davranışında Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber olmanın getirdiği uyumluluk ve huzûr hâli ortaya çıkar ;işte o zaman Allah Teâlâ'nın o kuluna sevgi ve muhabbet göstermesi vâcib olur. Nitekim Allah Teâlâ: Ey Muhammed! De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyum, Allah da sizi sevsin! ³ buyurarak, Rasûlullah (s.a.)'a uymanın Allah sevgisine delâlet ettiğini gösterdiği gibi, kişiyi, Rasûlullah (s.a.)'a güzelce uymasının karşılığı olarak kendi sevgisiyle mükâfatlandırdı. Bu yüzden, insanlar arasında Rasûlullah (s.a.)'a uymada en ileri giden ilâhî muhabbetten de en çok nâsibini alandır.

Sûfiler diğer müslümanlar arasında Rasûlullah'a tam mânâsıyla, tâbî olmakta en muvaffak olanlardır. Çünkü onlar, Peygamber'in sözlerine kayıtsız şartsız boyun eğdikleri gibi, onun emirlerini harfliyyen yerine getirdiler ve yasakladığı yerde durdular. Nitekim Allah Teâlâ Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden men'ederse ondan geri durun ⁴ buyurmuştur. Onlar da amellerinde, rızıklarında, ibadetlerdeki içtihadlarında, tehec-cüdde, namaz ve oructaki nafilelerde ve daha pekçok meselede Rasûlullah (s.a.)'ın izinden gitmişler; söz ve davranışlarıyla ona uymanın bereketleriyle rızıklanmışlar; hayâ, hilm, afv, müsâma-ha, şefkat ve merhamet, sohbet ve latîfe ile tevâzu gibi ahlaki özellikleriyle ahlâklanmışlardır. Yine onun, haşyet, sekînet, heybet, tâzîm, rızâ, sabır, zühd ve tevekkül gibi çeşitli hâllerinden pay alarak bereket kazandılar. Bu sûretle Efendimiz (s.a.)'e tam mânâsıyla uymanın bütün yönlerinden tümüyle istifâde ettiler ve sünneti gerçek mânâsıyla yaşayıp ihyâ ettiler.

Abdolvâhîd b. Zeyd'e: «Size göre sûfi kimdir?» denildiğinde dedi ki: Akıllarıyla sünneti anlamaya dikkat edenler, ona tam mânâsıyla ve ayrılmamak üzere, kalbleriyle bağlananlar, nefislerinin şerrinden efendilerine sığınanlar, işte bunlar gerçek sûfilerdir.

Bütün bunlar sûfilerin en mühim özellikleridir. Nitekim Ra-

3. Âlû İmrân (3), 31.

4. el-Hasr (59), 7.

sûlullah (s.a.) dâima Mevlâ'sına sığınarak şöyle derdi: Yâ Rabbi, bir sâniye bile olsa, beni nefsimin eline bırakma, küçük bebekleri koruduğun gibi beni de gözet! ⁵ Sûfilerin Rasûlullah (s.a.)'a uymakla elde ettikleri başarıların en şerefli si bu vasıf, yani dâimâ Allah'a sığınmak ve O'na ilticâ etmektir. Ancak bunu, sadece Allah'a bütün varlığıyla yönelerek gerçekleştirmek mümkün değildir. Ayrıca, kulun iç âlemi saf bir mârifet nuru ile aydınlatılmış, gönlü yakın nurları parlatılmış, kalbi Allah'a en yakın olma derecesine ulaşmış, sırları ilâhî sohbetin lezzetleriyle geçip gitmiş ve nefsi bütün bu sayılanlar arasında esir gibi kalmış olmalıdır. Bununla birlikte sûfilerin hepsi, nefsi bütün kötülüklerin kaynağı kabûl ederler. Çünkü nefis ateş gibidir. Ondan kalacak bir kıvılcım bütün âlemi yakmaya yeter. Çok hareketli, birden fikir değiştiren, kaçıp kurtulmayı isteyen bir yapısı vardır. Allah Teâlâ tam bir lütufla onu sûfilere tanıttı; önce Rasûlullah (s.a.)'a tanıtarak sûfilerin de onu bu sûretle en güzel şekilde tanımalarını sağlamış oldu. Nitekim Rasûlullah nefsinin şerrinden daima Allah'a sığınmıştır. Nefis kulun kırıbağı gibidir. Kişinin Allah'a ilticâ ettiği ve tam mânâsıyla ona teslim olarak yalvardığı dakikalarda bile bütün kötülükleriyle arkasından bir dakika bile ayrılmaz. Sûfi, Allah'ı bir saniye dahi unutmadığı gibi, nefsin kendi peşini bir sâniye olsun bırakmayacağını da bilir. Kişinin nefsini bilmesi Allah'ı tanıması gibidir. Nitekim Nefsinin bilen Rabbini bilir⁶ buyrulmuştur. Bu irtibat, gece ile gündüzün birbiri ile alâkasını bilmek gibidir.

Rasûlullah'ın sünnetlerinden biri olan bu sünneti, Allah'ı gerçekten tanıyarak dünyada zâhidâne bir hayat sürüp takvâya en sağlam ve temiz bir şekilde yapışan sûfilerden başka, yaşayarak ihyâ eden kim vardır?

Bu hâlin faydalarını sûfilerden başka, insanlara kim göstermiştir? Onların Rableri karşısında devamlı boyun bükmele ri, Allah Teâlâ hazretlerine yakın olmak ve ona sığınmak içindir.

5. Hadisi, Bezzâr zayıf bir senedle rivâyet etmiştir. Seneddeki bazı şahıslar metruktur. Krş. Keşfü'l-hafâ, I, 189.

6. Bkz. Keşfü'l-hafâ, II, 262.

Bu sığınmada rûhî bir istiğrak ve kalbin duâ makamına yakın olması gizlidir. Kalbîn lisan-ı hâl ile duâ makamına yerleşmesi ise nefsin eski durumdan çıkarak yükselmesini; değişen çeşitli isteklerinden vazgeçmesini ve Allah'ın koruyup gözetmesi ile ilmin geniş yoluna kolayca yerleşmesini temin eder.

Allah Teâlâ'nın bu şekildeki güzel tedbirleriyle yola gelmiş nefis, her türlü kin ve nefretten, hıyânet ve hasedden ve diğer kötü huylardan korunmuş olur. İşte bu sûfinin gerçek hâlidir. Sûfinin bütün davranışları iki özellikte toplanır. Bu ikisi sûfinin değişmez vasıflarındandır. Allah Teâlâ bu vasıflara şu âyet-i kerime ile işaret etmiştir: **Allah dilediğini kendisi için çekip alır, kendisine yöneleni ise doğru yola ulaştırır.**⁷ Sûfilerden bir kısmı tam mânâsı ile bu cezbe-i ilâhiye nâil olanlardır. Diğer bir kısmı ise önce tevbe ederek Allah'a teslim olmak şartıyla hidayete ulaşmışlardır. **Tam cezbe hâline ulaşmak kulun elinde değildir.** Bu hâl, Allah'ın sevdiği ve istediği kulunu, onun bu mertebeye ulaşmak için bir çalışması olmadığı halde, sadece, arzu ve tesbitiyle, ilâhî lütfu ve inâyetiyle vâki olur. Sûfilerden bir grup bu şekilde ilâhî lütfu mazhar olmuşlardır ve kalblerindeki perdeler kaldırılmış, yakın nurlarının yüksekliği onlara sür'atle ulaşmış olduğu için mazhar oldukları bu hal onlarda çalışma ve ilerleme arzusunu artırarak sâlih ameller işlemenin tadına varmışlardır. Bu şekilde zevkli bir hayat sürmek, onlar için büyük bir sevinç kaynağı olmuştur. Mazhar oldukları keşf, en zor amelleri bile kolayca yerine getirmelerini temin etti. Bu tıpkı sihirbazların Mûsâ (a.s.) eliyle karşılaştıkları saf bilginin lezzetiyle, Fir'avn'ın tehdidi karşısında: **Artık bu kadar açık deliller karşısında senin sözlerin bize tesir etmez!**⁸ demeleri gibidir.

Câfer es-Sadık (r.a.) bu hâdise için şöyle demiştir: Sihirbazlar ruhlarında ezeli ve ebedî olan Allah'ın yardımını, lütfunu hissettiklerinden, Fir'avn'ın tehdidi karşısında hiçbir şeyden korkmadan: **Âlemlerin rabbi olan Allah'a iman ettik.**⁹ diyerek secde-i şükrâna kapandılar.

7. eş-Şûrâ (42), 13.

8. Tâhâ (20), 72.

9. el-A'râf (7), 121.

Ebû Zûr'a Tahir b. Ebî'l-Fazl icazetle, **Ebû Saîd el-Harrâz**'ın şöyle dediğini haber verdi: Allah'ın hâlis kulları, «el-murâdûn»¹⁰ adı verilen kullardır. Rableri onları kendisi için seçti, nimetine garketti, onlar için kerâmetler hazırladı ve başkalarından birşey istemeye sebep olabilecek arzu ve davranışları onlardan uzaklaştırdı. Böylece onların bütün hareket ve davranışları, bütün gayretleri, Allah'a yakın olmak, dâimâ onu zikretmek, her zaman ona yalvararak nimetlenmek, ona yakın olmakla yetinmekten ibaret oldu.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aynı isnadla **Harrâz**'ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: «Murâdûn» ifâdesinin içinde yer alan «murâd» lafzı; sûfilerin Hakk'a hizmetteki hareket ve gayretlerinde ilâhî yardıma nâil olmuş, kendi kendilerine yeterli hale ulaşmış, şuhûd ve nazar âleminin kötülüklerinden korunmuş mânâsına gelmektedir. İşte **Ebû Saîd el-Harrâz**'ın bu kelimayle anlatmak istediği bu olduğu gibi, nâfile ibâdetleri tavsiye etmeyen sûfilerin içinde bulundukları hâlin gerçeği de bu sebeple tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayrıca meşâyihden pek çoğunun nâfile ibâdetlerle az meşgûl olduğunu görenler, onların dâima böyle olduklarını zannederek, nâfileleri terkedip farzlarla yetinmelerinin tarîkate yeni giren tâliblerin el-mürîdûn ilk hâline benzediğini de bilememişlerdir. Halbuki onlar hâl mertebesine ulaşmanın verdiği huzûr ve sükûn halet-i rûhiyesine erince, gayretleri sonucu keşf sâhibi olarak hâl ile dolduklarından, nâfile amelleri terketmişlerdir.

«Muradûn»dan olanlar, farz ve nâfile ibâdetlerden vazgeçmek yerine, bunları fazlasıyla yerine getirmekten büyük bir zevk almışlardır. Bu mertebede bulunanlar biraz önce zikrettiğimiz gruba girenlere nazaran daha mükemmel ve daha kıymetlidir.

Bu açıkladığımız sûfilerin bir grubudur. Diğerine gelince: Onlar «Mürîdûn» olarak anılanlardır. «Mürîdûn» grubuna gi-

10. Mürîd ve murâd kelimelerini krş. **Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, et-Taarruf li - Mezhebi ehli't-tasavvuf** (nşr. Mahmud Emîn en-Nevâvî) Kahire 1400/1980, s. 166 - 167.

renler, kendilerine «inâbe» şart koşulmuş ve Allah'ın kendisine yönelenlerden dilediğine hidâyet eder ¹¹ âyetinde açıkladığı keşfe nâil olmadan evvel, bunun için gayret ve faaliyet göstermeleri istenilen kişilerdir.

Nitekim Allah Teâlâ: Bizim için çalışanlara, bize yönelenlere, bize ulaşan yolu gösterir, hidâyet ederiz ¹² âyetiyle onları gece karanlıklarında uykusuz, en sıcak günlerde susuzluk gibi çeşitli riyâzât ve mücâhedelerle kazanç yollarında, ağır ağır yürüteceğini anlatmak istemiştir. Böylece gönüllerinde arzu ateşleri alevlenir, lâıyk olmayanlara hakikat nurlarının erişmesi engellenir, iradenin kızgın çöllerinde dolaşırlar, kendilerine hoşgelen bütün âdet ve alışkanlıklardan vazgeçerler. İşte bütün bunlar, Hakk Sübhanehû ve Teâlâ hazretlerinin onlara şart koştığı ve hidâyete ulaşmalarına sebep kıldığı «inâbe»lerdir.

Daha önce de işaret edildiği gibi birdenbire tecelli eden husûsî hidâyet, kişiyi doğrudan doğruya Allah'a ulaştıran özel bir hidâyet olup, ilk bilgiler gereği, emir ve neâıylere uyma sonucu ortaya çıkan umumî hidâyetten farklıdır. Allah'ı sevip yoluna sülûk eden, O'na yönelen müridin hali, işte böyledir. Bu sebeple inâbe, neticede, husûsî hidâyete son bulan umûmî hidâyetin de aynısı olmuştur. Ancak bir farkla ki, husûsî hidâyete mazhar olanlar, inâbeleri sebebiyle hidâyete ulaşanlardan önce hedefe varmışlardır. İnâbe tarikiyle hidâyete ulaşanlar neticede çeşitli güçlüklerle dolu darboğazlardan aşarak, kolaylıklar fezâsına ulaştıkları için çalışmanın sıkıntılarını geçerek, hâlin rahatlığına varırlar. Bu da keşfe ulaşmadan önce gerekli çalışmayı yapmalarının neticesidir. «Murâdûn» grubuna girenler ise bu yolda herhangi bir faaliyet göstermeden doğrudan keşfe ulaşmışlardır.

Şeyhu's-sika Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülbakî, Cüneyd'in şu sözünü nakleder: «Biz, tasavvufu kiyl u kâl ile değil, açlık, ve dünya'yı terk sûretiyle nefsin ve tabîi arzuların hoş gördüğü şeylerle alâkayı keserek elde ettik.»

11. eş Şûrâ (42), 13.

12. el-Ankebût (29), 69.

Muhammed b. Hafif der ki: «İrâde, kalbin ulaşmak istediği şeye yükselme arzusudur. İrâdenin hakikati ise, şeref peşinde koşmaktan vazgeçmek ve râhatı terketmektir.»

Ebû Osman der ki: Mürîd kalbinde Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeyin yaşamadığı, yalnız Allah'ı arzû eden, dâimâ ona yakın olmayı isteyen, sadece onu arzulayan, Rabbine duyduğu bu şiddetli iştîyak sebebiyle gönlünden dünyevî arzuların tamamen yok olup gittiği kişidir.

Ebû Osman, yine buyurmuştur ki: Mürîd'in kalbinin cezası, amellerin ve makamların hakikatının zıdlarıyla kendisine perde olmasıdır.

İşte bu iki yol, sûfilerin özelliklerini toplayan ana esaslardır.

Bunların dışında iki yol daha vardır ki, ikisi de tasavvufun elde edilme yollarından değildir.

Birincisi, ilâhî keşfe mazhar olduktan sonra, cezbe hâli üzere yaşayarak, tekrar kulluk faaliyetine döndürülmeyen meczûb.

İkincisi, çok çalıştığı hâlde ilâhî keşfe mazhar olamayan abid kişi. Sûfilik tarikatlerinde hüsn-i mütâbaat sûretiyle girecek pek çok kapı ve sıhhatli yol vardır. Mütâbaat yolu dışında kim bir maksada ulaşacağını veya istediğini elde edeceğini zannederse o ilâhî yardımdan mahrum kalmış, gururlu biridir.

Şeyhimiz Ebu'n-Necib es-Sühreverdi, Ebû Saîd Harrâz'ın şu sözünü bize bildirdi: «Zâhirin muhâlif olduğu bütün gizlilikler (bâtın) bâtıldır.»

Cüneyd (r.h.) şöyle derdi: «Bizim bu bilgimiz, Rasûlullah (s.a.)'ın hadisi ile iç içe ve ona tam mânâsı ile bağlıdır.»

Bazıları ise: «Kim söz ve hareketleriyle sünneti tatbik ederek yaşarsa, hikmetle konuşur, kim de söz ve davranışlarında nefsinin arzularına uyarsa yalan, yanlış konuşur» der.

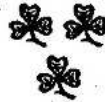
Hikâye olunduğuna göre Bâyezîd el-Bistâmî devrinde zühd ve takvâsıyla meşhûr, ziyâretçisi bol bir âbid vardı. Bâyezîd bir

gün arkadaşlarına: «Haydi kalkın, kendinin velî olduğunu etrafa yayan şu adama gidelim.» dedi. Öraya vardıklarında adam mes-cide gitmek üzere evinden çıkmıştı. Bu esnada onun kibleye doğ-ru tükürdüğünü gören Bâyezîd: «Haydi dönelim» diyerek adama selâm vermeden yürüdü gitti. Ve: «Bu adam, Rasûlullah (s.a.)'ın ahlâkıyla ahlâklanmamış biridir, nasıl olur da evliyâ-yı salihîn'in makamına ulaştığını iddia eder?» dedi.

Şiblî'nin hizmetçisine, vefâtı sırasında Efendisi'nin neler yaptığı soruldu. Dedi ki: «Dili tutulduğu, sıkıntıdan alını bon-cuk boncuk terlediği zaman, işaretle kendisine abdest aldırma-mı istemişti. Abdest aldardım, fakat sakalını hilâllemeyi unut-muşum, elini elimin üstüne koyarak parmaklarımı sakalının ara-sına sokturup sakalını hilâlletti.»

Sehl b. Abdullah der ki: $\sqrt{\text{Kitap ve sünnet'in kabûl etmediği}}$ bütün vecd hâlleri bâtıldır.

İşte bunlar, sûfîlerin hâlleri ve yollarıdır. Bunların dışında başka haller ızhar edenler, her kim olursa olsun, yalancıdır, ku-ru iddiacıdır, mecnûndur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFUN MAHİYETİ *

Şeyh Ebû Zür'a Tâhir b. Ebi'l-fadl, kitabında İbn Ömer (r.a.)' den Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu haber vermektedir. «Her şeyin bir anahtarı vardır. Cennetin anahtarı da sabırlı fakir ve miskinleri sevmektir. Çünkü sabırlı fakir ve miskinler, kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın nezd-i ilâhîsinde bulunacaklardır.»¹ Fakr, tasavvufun mâhiyetini oluşturan esas ve temel dayanaktır.

Ruveym der ki: «Tasavvuf, üç haslet üzerine kurulmuştur. Birincisi fakr duygusuna bağlı olmak, ikincisi bezl ve isârı gerçekleştirmek, üçüncüsü başkalarının işlerine ve hâllerine karışmak, irâdeyi terketmektir.»

Cüneyd'e tasavvuftan sordular. Söyle cevap verdi: «Mâsiva ile alâkayı terkederek Allah ile olmaktır.»

Ma'rûf el-Kerhî der ki: Tasavvuf, hakikatleri almak, insanların elindekinden ümid kesmektir. Fakr'ı gerçekleştiremeyen tasavvufu gerçekleştirememiş sayılır.

Şibli'ye Fakr'ın hakikatinden sordular. Şu karşılığı verdi: «Hakk'tan başka her şeyden müstağni olmaktır.»

Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî der ki: «Fakirin sıfatı, yokluk hâlinde sükûnet ve rıza duygusunu korumak, varlık zamanında da dağıtmak, başkalarını kendisine tercih etmektir.»

* Bu bahsi krş. el-Kelâbâzi, et-Taarruf, 208; es-Serrâc, el-Luma', s. 45 - 49.

1. es-Sûyûtî Celâleddin, el-Câmiu's-sağır, Mısır 1954, II, 212.

Bir sûfî şöyle der: «Gerçek fakir, zenginliğin gönlüne girip fakirlik anlayışını bozmasından korkarak zenginlikten sakınandır. Nitekim zengin olan kimsenin, üzerine fakirliğin gelip zenginliğini bozmasından korkması gibi.»

Muzaffer el-Kırmisîni der ki: «Fakir, Allah'a arz edilecek hâceti olmayandır.»

Ebû Bekir el-Mısri de fakiri şöyle tarif eder: «Fakir hiç bir şeye mâlik olmayan ve hiç bir şeyin de kendisine mâlik olamadığı kişidir.»

✓ Muzaffer el-Kırmisîni'nin «Fakir, Allah'a arzedilecek hâceti olmayandır» sözünün mânâsı şudur: Fakir, Rabbına güveni tam olandır. Fakir, Rabbi'nin kendisini koruyacağını bildiğinden kul-luk vazifesiyle meşguldür. Rabbi'nin kendi hâlini bildiğini bildiğinden ihtiyâcını gidermeye lüzûm hissetmez. İstemeyi de zâ-id görür.»

Meşâyih'in sözleri, anlamları bakımından birbirinden farklı ve çeşitlidir. Çünkü onlar sözlerinde makamlardan başka, içinde bulundukları durum ve hâllere işâret etmişlerdir. Bunların birbiriyle açıklanabilmesi için bazı kaidelerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Fakr'ın mânâsı konusunda zikredilenler gibi, tasavvufun anlamı konusunda da bazı şeyler zikredilecektir. Çünkü bu konuda bir benzerlik meydana geldiğinden farkları gösterecek açıklamaya ihtiyaç vardır. Fakr konusundaki işâretler, bir taraftan zühd'ün mânâlarına benzerken, diğer taraftan tasavvufun anlamlarına benzemektedir. İrşad talebinde bulunan kişi, bunun birini diğerinden ayıramaz. Bu yüzden biz diyoruz ki: «Tasavvuf başka, fakr başkadır. Zühd başka, fakr başkadır. Tasavvuf başka, zühd başkadır. Tasavvuf, fakr'ın mânâları ile zühdün mânâlarını cem'eden bir isimdir. Bunlardan fazla olarak tasavvuf, kişinin sûfî olabilmesi için gerekli bazı sıfat ve özellikleri de cem'etmektedir. Bu ziyâde sıfatlar olmadan kişi «zâhid» ve «fakir» adını alsa bile «sûfî» adını alamaz. (Yâni tasavvuf daha şumûllü bir kelimedir).

Ebû Hafs der ki: «Tasavvuf edebden ibârettir. Her ânın, her

hâlin ve her makamın kendine göre bir edebi vardır. Vaktinin edebine riâyet eden, «ricâl» seviyesine erer. Âdâba riâyet etmeyen kimse, her ne kadar kendini kurb makamında zannetse bile uzaktadır, amellerinin kabûl edileceğini umsa da bu ümidi boşunadır.»

Yine Ebû Hafs der ki: «Zâhir edebindeki güzellik, bâtın edebinin göstergesidir.» Çünkü Peygamberimiz (s.a.): Şâyed onun kalbinde huşû olsa, organlarında huşûun eseri bulunurdu ² buyurmaktadır.

Ebû Muhammed el-Cerirî'ye «Tasavvufun'un ne olduğu» soruldu. Şöyle cevap verdi: «Her güzel huyu benimsemek, her kötü huydan kaçınmaktır.»

«Tasavvuf'un güzel ahlâkın elde edilmesi, kötü ahlâkın değiştirilmesi» şeklindeki rihânâsı ortaya çıkınca tasavvufun zühd ve fakrdan daha üstün olduğu anlaşılmış olur.

Denilir ki: «Şeref ve değerine rağmen, fakrın son mertebesi, tasavvufun başlangıcıdır.»

Şam tarafının sûfileri, tasavvuf ile fakrı birbirinden ayrı görmezler ve derlerdi ki: «Allah Teâlâ: $\sqrt{\text{Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adayıp yeryüzünde dolaşamayan fakirlere verin, }^3$ buyurur. Bu âyetteki özellik, sûfilerin sıfatıdır. Bu yüzden Allah onları fukârâ diye isimlendirmiştir.

Tasavvuf ile fakrın arasındaki farklı hâlin mânâsını sana açıklamak için derim ki: «Fakir, fakr duygusuna sıkı sıkıya bağlıdır, fazileti onunla gerçekleştirmiştir. Fakirliği zenginliğe tercih eder, Allah nezdinde fakirliğe karşılık, alacağı mükâfatı düşünür. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.) buyurur: Ümmetimin fakirleri zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir, o da beşyüz yıllık bir süredir. ⁴

2. el-Câmiu's-Sağır, II, 219.

3. el-Bakara (2), 273.

4. Ebû Dâvud, İlim, 13; Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 6; Dârimî, Rikak, 118; İbn Hanbel, II, 296, 343, 451, III, 63.

Fakirliğin yerine verilecek ebedî karşılığı düşünen, fânî varlıktan vazgeçer, fakra sarılır, aza kanaat eder, fazileti ve uhrevî karşılığını kaybetmemek için fakirliğin ortadan kalkmasından korkar. Bu hâl, sûfiler arasında ma'nevî çarpıklığın ta kendisidir. Çünkü bu durum, âhirette verilecek olanı düşünerek dünyalığı terketmektir. Sûfî, terkettiği şeyleri, onun yerine verilmesini vaad olunan karşılıklar için değil, hâl ve makamının gereği olarak bırakır. Çünkü «sûfî ibnü'l-vakt»tir.⁵

Aynı şekilde fakir'in geçici hazzı bırakarak fakr ile yetinmesi kendi irâde ve ihtiyarıyla yaptığı bir davranıştır. Şahsî irâde ise sûfinin hâline tesir eden bir hastalıktır. Çünkü sûfî, eşyâ üzerinde ilâhî irâde ile kâimdir, şahsî irâdesiyle değil. Sûfî, fakirlikte de, zenginlikte de bir fazilet görmez; fazileti Hakk'ın kendisini muvaffak buyurarak yönlendirdiği ve bu yönlendiriş sebebiyle o işte izn-i ilâhî bulunduğu inandığı şeylerde görür. Bazan Allah Teâlâ izn-i ilâhisiyle kulunu fakr'a ters düşen bir zenginliğe sevkeder. Bu zaman fakir, fazileti Allah'ın izniyle gelen bu zenginlikte görür. Sadık müridlerin izn-i ilâhiye olan bağlılıkları sağlamlaşmadıkça zenginliğe dalıvermelerine izin verilmez. Burası ayakların kaydığı, iddiâcılara iddiâ kapısının açıldığı bir yerdir. Hâl sâhibinin hâli Allah'ın izniyle gerçekleşir. Ancak bazan, muhal hâle sâhip bulunduğunu anlatan iddiâcılar da çıkabilir. Allah, helâk olan apaçık bir delille helâk olsun, yaşayan da apaçık bir delille yaşasın diye öyle yaptı.⁶ âyet-i kerimesi buna işârettir.

Bu saydıklarım, fakr ile tasavvuf arasındaki farkı açıkça ortaya koymaktadır. Anlaşılmıştır ki fakr, tasavvufun esası ve dayanağıdır. Bu anlayış, tasavvufî mertebelere ermenin yolunun fakr olduğu mânâsına göredir. Yoksa, fakrın tasavvufla gerçekleştiği anlamına göre değildir.

Cüneyd der ki: «Tasavvuf, Hakk'ın seni seninle öldürüp kendisiyle diriltmesidir». Bunun mânâsı, mutasavvıfın eşyâ üzerinde

5. İbnü'l-vakt: Her vakitte, işlenmesi en hayırlı olan şeyle meşgul olan, o vakitte kendisinden istenen görevi yerine getiren, demektir. bk. Kuşeyrî Abdülkerim, er-Risâle (nşr. Abdülhalim Mahmûd), Kahire 1972, s. 201.

6. el-Enfâl (8), 42.

kendi nefsiyle değil, Allah ile kaim olmasıdır. Fakir ve zâhidin eşyâ üzerindeki tasarrufu, irâdelerine bağlı olarak kendi nefisleriyle, ilimleriyle sınırlı olarak eşyâya tasarrufa gayret ederler. Sûfî ise nefsini ithâm ettiğinden ilmine güvenmez, bilgisine aldanmaz. Rabbi'nin irâdesiyle kaimdir, nefsinin murâdıyla değil.

Zünnûn el-Mısri der ki: «Sûfî arzu ve istekleri (olmadığı için) kendini yormayan, kendisinden alınan şey, kendisini rahatsız etmeyen kimsedir.»

Yine Zünnûn: «Sûfiler, Allah'ı her şeye tercih eden, Allah'ın da kendilerini her şeye tercih buyurduğu kimselerdir. Onların Allah'ın ilmini kendi ilimlerine, Allah'ın iradesini kendi iradelerine tercih etmeleri hep bu düşüncedendir,» der.

Sûfilerden birine:

— Kimleri dost edinirsin? diye sormuşlar,

— Sûfileri, demiş. Çünkü işlenen hata sebebiyle onlardan özür dilemek için bir yol ve yön bulunabilir. Seni onlar nezdinde yükseltecek; senin onlarınkinden büyük bir amelin olamaz ki, ucbe düşesin. Bu anlayış, fakr düşüncesini ve zâhidliği benimseyenlerde bulunmayan bir görüştür. Çünkü zâhid dünyayı terk etmiş olmayı çok büyütür, ona sahip olmayı da ayıp sayar. Fakr'ı benimseyenler de böyledir. Bu onların kalblerinin darlığından, bilgilerinin donukluğundan, yâni müsamahasızlıklarından kaynaklanır.

Sûfilerden biri şöyle der: «Sûfî, iki güzel hâl ve güzel huy ile karşılaştığında bunlardan daha güzelini seçebilendir. Fakir veya zâhid ise iki güzel huy arasındaki farkı tam olarak kavrayamadığı gibi, bazan terkedilmesi ve dünyevî meşgâleler arasına sokulmaması gereken davranışları bile seçip benimseyebilir. Bu konuda onlara, sahip oldukları bilgi etkili olur.

Sûfî, Cenâb-ı Hakk'a olan ilticâsındaki sadakâti, O'na gönülden bağlılığı ve yakınlığı sebebiyle Allah nezdinde en güzelini ne olduğunu açıkça bilir. Çünkü onun marifet-i ilâhiyyeden nasibi vardır. Hakk Teâlâ onun gönlüne ilham etmektedir.

Rüveyr der ki: «Tasavvuf, Allah'ın murad buyurduğu şekilde nefsi O'na yâr etmektir.»

Amr b. Osman el-Mekki der ki: «Tasavvuf her zaman, o vakitte yapılması en iyi olan şeyle meşgul olmaktır,»

Bir başka sûfi şöyle der: «Tasavvufun başı ilim, ortası amel, sonu Cenâb-ı Hakk'tan gelecek mevhibe-i ilâhiyye'ye kavuşmaktır.»

Şöyle iki söz daha vardır:

1. «Tasavvuf topluca zikirdir, dinleyip vecde ermek, uyup amel etmektir.»

2. «Tasavvuf, külfeti terk, rahatlık ve kolaylığı yaymaktır.»

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî der ki: «Sûfi kalb bulanıklığından kurtulmuş, kafası ve kalbi tefekkürle dolmuş, insanlardan gereksiz ilgisini kesip Hakk'a yönelmiş, gözünde toprak ile altın eşit hâle gelmiş kimsedir.»

Bir sûfiye «tasavvuf nedir?» diye sordular. Şu karşılığı verdi: «İnsanlarla iyi geçinerek kalbi tasfiye etmek, tabiatındaki kötü huylardan sıyrılıp beşeri sıfatların tesirini yok etmek, nefsin çağrılarından uzaklaşarak rûhânî sıfatlara bürünmek, ilm-i hakikate bağlanarak şariat konusunda Rasûl (s.v.)'e uymaktır.»

Zünnûn der ki: «Şam civarında bir kadın gördüm.

— Nereden geliyorsun? dedim.

— «Geceleri yanlarını yataktan ayırıp ibâdet eden⁷ bir topluluğun yanından» dedi.

— Nereye gitmek istiyorsun? dedim.

— Ticâret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı erlerin⁸ yanına, diye karşılık verdi.

7. es-Secde (32), 16.

8. en-Nûr (24), 37.

— Bana onların özelliklerini anlatır mısın? dedim. Şu beyitleri okudu:

— Onlar kalplerini Allah'a bağlamış; düşünceleri, yalnız Allah olan, başka hiç kimseye yönelmeyen bir topluluktur.

Onların bütün arzuları, Cenâb-ı Mevlâ'dır. Onların, hiç kimseye muhtaç olmayan ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu Mevlâ'ya yönelişleri ne güzeldir!

Onların çalışması ne dünya, ne bir ikbal, ne zevk, evlâd ü iyâl, ne parlak libas, ne de memleketlerinde sevinç ve neşe ile yaşamak içindir.

Onların gayretleri, manevî makamlara ermek ve ebediyete uzanan menzillere varmak için bir yarıştır.

Onlar sahralardaki su birikintileri ve dağlardaki vadiler gibidir, sayıları azdır.

Cüneyd der ki: «Sûfi toprak gibidir. Her kötü ve beğenilmeyen şey, onun üzerine atılır. Fakat ondan çıkan sadece tatlı ve güzel şeylerdir.»

Yine Cüneyd: «Sûfi, üzerine iyinin de günahkârın da bastığı toprak gibidir. Altında herşeyin gölgelendiği buluta ve her şeyi sulayan yağmura benzer.» der.

Sûfiler tasavvufun mahiyeti hakkında lâfızları farklı ve mânâları birbirine yakın binlerce söz söylemişlerdir. Bunların hepsini nakletmek uzun sürer. Bu mânâların hepsini birleştirip bir tesbitte bulunmak üzere bazılarını zikrederek diyoruz ki:

«Sûfi, dâimâ kalb tasfiyesi ile meşgul olan kişidir. Nefsin şâibelerinden kalbi tasfiye ederek her ânını dünyevî bulanıklıklardan temizler, O'nun bu tasfiyesine, Mevlâ'sına karşı dâima boynu bükük (fakr) hâli yardımcı olur. Bu hâl, onu sıkıntı ve dünyevî bulanıklıklardan arıtır. Nefsi harekete geçip nefsanî sıfatlarından biriyle ortaya çıkacak olsa sûfi onu, uyanık basiretiyle derhal farkederek ve nefsten kaçıp Allah'a sığınır. Tasfiyeye devam sâyesinde cem⁹ hâlini yaşar. Nefsin harekete geçmesiyle

9. Cem: Bütün irade, kudret, kuvvet ve fiilleri Allah'tan görmek.

fark¹⁰ hâli ortaya çıkarak keder ve bulanıklık meydana gelir. Rabb'ından güç alarak kalbine hükmedince kalbi de nefsinin etkisi altına alır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: «Ey inananlar, Allah için adâletle şahidlik edenler olun.¹¹ Âyette geçen «Allah için adâletle şahidlik» sıfatı, ancak tasavvufî tahakkuk eder.

Sûfilerden biri der ki: «Tasavvuf çiledir, sıkıntıdır, ıstırap ve çilenin olmadığı yerde tasavvuf yoktur.»

Bu sözdeki sır şudur: «Rûh Cenâb-ı Hakk katına doğru çekilür. Yâni sûfinin rûhu, kurb-i ilâhî cihetine çekilir. Nefs ise aşağı çökme özelliği sebebiyle kendi âleminde (dünyada) kalmak ister, ancak daha sonra ruhtaki değişmelere tâbi olur.

Sûfî devamlı hareket hâlinde olmalı, ihtiyacını yalnız Allah'a arz ederek daima O'na sığınmalıdır. Nefsin etkisine düşmek için iyi bir murakabe yapmalıdır. Bu mânâlara vâkıf olan tasavvufun değişik ifâdelerle anlatılan mânâlarının hepsini kavramış olur.

10. Fark: Eşyayı Allah'dan ayrı, fakat Allah'a âid görmek. Hakk'a ayrı, eşyaya ayrı vücûd izâfe etmektir. Eşyanın vücûdu itibâridir.

11. el-Mâide (5), 8.

ALTINCI BÖLÜM

SÜFİ KELİMESİNİN KÖKÜ*

Şeyh Ebû Zür'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir (r.a.), bize Enes b. Mâlik (r.a.)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Rasûlullah (s.a.) kölelerin da'vetlerine gider, çağrılarına cevap verir, eşeğe biner ve yün elbiseler giyerdi.¹

Bu sebeple bir grup, yumuşaklığı, te'minindeki kolaylık ve peygamberlere mahsûs bir giyecek olması dolayısı ile sûfilerin yün ve yünlü elbise giymelerini dikkate almış, onlara, «yün elbise giyen» anlamında «sûfi» adını vermiştir.

Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: Mekke-i Mükەرreme ile Medine-i Münevvere arasındaki çölde bir yerleşim bölgesi olan Revhâ'ya yetmiş kadar peygamber uğradı. Onlar çıplak ayakları ve yün elbiseleri ile Kâbe-i Mu'az-zama'ya dönerek ibâdet ediyorlardı.²

Başka bir rivâyette: Hz. İsâ (a.s.)'nın kıl ve yünden yapılmış

---

1. Üsâme b. Zeyd (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.)'ın üzerinde saçaklı bir eğer bulunan eşeğe bindiğini ve arkasına da başka birini aldığını rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Taberâni, Hz. Peygamber (s.a.)'in yün elbise giydiğini sahîh bir senedle nakletmiştir. Tirmizî, Cenâiz, 32.

2. Revhâ, Mekke ile Medine arasında bir yerin ismidir. Hâkim, sahîh bir senedle Abdullah (r.a.)'dan şöyle dediğini rivâyet etmiştir: «Peygamber yün elbise giymeyi severdi.» Hâkim, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğunu söylemiş, Zehebi de aynı görüşe katılmıştır. Adı geçen hadisi Ebâ Ya'lâ, Taberâni'den rivâyet etmiştir.

* Bu bahsi krş. el-Luma', 38 - 42; et-Taarruf, 28 - 35; Kuşeyri, er-Risâle, II, 550 - 557; Keşfü'l-mahcûb, I, 227 - 240.

elbise giydiği, kendiliğinden yetişen kır meyvelerinden yediği, gecelerini akşamladığı yerde geçirdiği» nakledilmiştir³

Hasan Basrî (r.a.) der ki: «Bedir savaşına katılmış yetmiş kadar sahâbi ile karşılaştım. Elbiseleri yündendi.

Ebû Hüreyre ve Fudâle b. Ubeyd (r.a.) «Ashâb-ı Suffe»'yi tanıtırken şöyle derlerdi: «Onlar açlıktan kendilerinden geçer ve yerlerde sürünürler, bu durumlarını gören arablar da onların deli olduğunu zannederlerdi. Elbiseleri yündendi. Terledikleri zaman elbiselerinden, yağmur altında kalan koyunlardan çıkan koku gibi çevreye garip bir koku yayılırdı.»⁴

Bu yüzden bazıları, «bunların kokuları bizleri rahatsız ediyor, sizi rahatsız etmiyor mu?» şeklinde Rasûlüllah (s.a.)'a hitâben şikâyetle bulunmuşlardı.

Sûfilerin yün ve yünlü elbiseleri diğer giyeceklerle tercih etmelerinin sebepleri arasında; dünyanın geçici süslerini terketmek, aldatıcı câzibelerine kapılmamak, açlıklarını giderecek kadar yemek, avret yerlerini örtecek kadar giyinmek, bu hususlarda kanaatkâr davranmak, maddî-ma'nevî bütün güçlerini âhiretle ilgili işlere vermek, zikredilebilir.

Sûfiler bütün gayretlerini âhirete yöneltmeleri, Mevlâlarına hizmet ve ibâdet etmek için çokça çalışmaları sebebiyle nefislerinin isteklerini yerine getirmeye ve rahatlarını düşünmeye fırsat bulamadılar.

3. Dünyaya değer vermemesi ve ona karşı isteksiz davranması sebebiyle Hz. İsa (a.s.)'ın akşamları sığınacağı ve başını sokabileceği bir evi yoktu. Vâdilerde kendiliğinden yetişen ve sahihsiz olan ağaçların meyvesinden yedi.

4. Ebû Musâ (r.a.)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Sen bizi Hz. Peygamber (s.a.) de aramızda iken görseydin, kokumuzu koyun kokusu zannederdin. Çünkü; giyeceğimiz yün, yiyecek ve içeceğimiz su ve hurmadan başka bir şey değildi.» Bu hadisi Taberânî rivâyet etmiş ve senedindeki şahısların sağlam ve güvenilir olduğunu söylemiştir.

Ebû Bürde (r.a.)'den şöyle dediği nakledilmiştir: «Babam bana: Yağmur altında kahrp ıslandığımız zaman, Hz. Peygamber (s.a.) de aramızda iken bizi görseydin. Kokumuzu koyun kokusu zannederdin.» diye söylemiştir. Ebû Dâvûd, İbn-i Mâce ve Tirmizî'nin rivâyet ettiği bu hadisin hasen ve sahîh olduğu söylenmiştir.

«Tasavvuf»'un yün mânâsına gelen «sûf»'tan türetildiği düşüncesi hem mânâ hem de türetilme esasları bakımından doğru kabûl edilmektedir. «Kamîs» (gömlek) giyen kimseye «Gömleğini giydi» anlamında «Tekammesa» denildiği gibi; «sûf (yün)» giyen kimseye de «Yün ve yünlü elbise giydi» anlamında «Tesavvefe» denilmiş olabilir.

Sûfiler, dâima bir hâlden diğer bir hâle geçtikleri, yüce bir hâlden daha yüce bir hâle yükseldikleri için «Seyr» ile «Tayr» arasında ve değişken bir durumda bulunmaktadır. Bu yüzden onların oldukça geniş ve değişken olan durum ve özelliklerini belli bir takım kelime ve sıfatların dar kalıpları arasına sığdırarak ifade etmek mümkün değildir.

Gerek ilim, gerekse hâl olarak sûfilerin üzerine açılan kapılar pek çok ve çeşitlidir. Onların bâtınları ve gönül dünyaları bir çok hakikatların kaynağı, pek çok ilimlerin de toplandığı bir yerdir. Onların vicdanlarında meydana gelen değişiklik ve yakaladıkları ma'nevî terakkiler çok çeşitli olduğu için, onların bu özelliklerini bir hâl, ya da tek bir sıfat ile ifade etmek imkânsızdır.

Bu düşünceden hareketle sûfilerin dış görünüşlerini toparlayıcı bir özellik düşünülmüş ve giydikleri elbiseye göre anılmaları cihetine gidilmiştir. İç dünyaları oldukça değişken olan sûfilerin bu yönleriyle değil de dış görünüşlerinden hareketle tanıtılması, kendilerini en iyi ve apaçık olan bir ifadeyle tarif etme, çok çeşitli olan özelliklerini ortak bir vasıfta toplayabilme arzusundan kaynaklanmıştır. Çünkü yün ve yünlü elbise giyme, hem peygamberlerin hem de kendilerinden önceki sûfilerin âdeti idi. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi sûfilerin hâli «mukarreb»lerin hâline benzemekteydi.

Allah'a olan yakınlığı ifade etmek çok güç olduğu için, sûfilerin hâllerini gizlemek, makamlarının yüceliğini dillere düşmekten korumak üzere yalnızca dış görünüşlerine ve elbiselerine işaret etmekle yetinildi. Çünkü kulun Allah'a olan yakınlığını göstermek ve bunu apaçık ortaya koymak oldukça güç ve yüce bir iştir.

Onların gönüllerindeki gizleyerek, kıyafetleriyle tanıtılması edebe de en uygun olan bir davranıştır. İçte ve dışta, sözde ve davranışlarda edebi gözetmek sûfilîğin temeli, tasavvufun da esasıdır.

Sûfilerin giydikleri elbiseye nisbetle tanıtılması şöyle de değerlendirilebilir: Onların giydikleri elbiseye nisbetle tanıtılması, dünyaya karşı gösterdikleri kayıtsızlığa ve yumuşak elbise isteme hususundaki nefslerinin, hevâ ve heveslerinin çağrılarına değer vermediklerine işaret etmek içindir.

Bu sebeple tarîkata yeni giren ve sûfilerin arasına yeni karışan mübtedî bir mürid, kendisini her türlü güçlüğe, sıkıntıya ve azlığa alıştıırır. Yiyecek-icecekler ile giyeceklerle karşı gösterilecek tavrın birbirinden farklı olmadığını bilir ve bu duygular içinde tarîkata adımını atar. Tasavvufu böyle tanıtmak, mübtedîlerin bile anlayabileceği bir iştir.

Sûfiler dış görünüşleri ile değil de, çok değişik olan iç hâllerinden biri ile ta'rif etmek ve böylece isimlendirmek, kendilerinin tanınmasını ve mübtedîlerin keyfiyeti kavramalarını güçleştirir. Bu yüzden sûfilerin zâhirî özellikleriyle tanıtılması ve adlandırılması, anlaşılmalari bakımından daha kolay ve faydalıdır. Aksine sûfilerin yaşadıkları yüce hâllerden birine dayanılarak sûfi diye adlandırılması, aldatıcı bir iddiayı da ihtiva edebilir. Onların giydikleri yün ve yünlü elbiseye nisbetle sûfi diye anılması, onları böyle bir iddiâdan da uzaklaştırır. Benlik, böbürlenme ve öğünme gibi iddialardan uzak olan her şey sûfilerin hâlini ifade ve işarete daha lâyıktır.

Sûfilerin yün ve yünlü elbise giymeleri, aynı zamanda kendilerinin dış görünüşlerine de işaret eder. Zâhirî bir hükümdür. Onların, içinde yaşadıkları bir hâl, ya da bir makam ile adlandırılması ise bâtinî bir hükümdür. Zâhirî hüküm, bâtinî hükümden daha doğru ve daha iyidir. Giydikleri yün elbiseler dolayısıyla bunlara «sûfi» denilmesi, durumlarını en iyi ifâde eden, tevâzû ölçüsüne de en yakın bir düşüncedir.

Tasavvufun menşei hakkında şöyle bir düşüncenin ileri sü-

rülmesi de mümkündür. Sûfîler, kendiliklerinden bilinmemeyi gizli kalmayı, alçak gönüllülüğü, boynu büküklüğü, bir kenara çekilerek gizlenmeyi tercih ettikleri için, toplum tarafından değer verilmeyen ve iltifat edilmeyen, yolda bulunmuş bir hırka, ya da işe yaramaz diye atılmış bir yün parçasına benzetilmişler. Bu sebeble; Kûfe'ye nisbet edilen bir kimse nasıl «Kûfî» diye adlandırılıyorsa, değersiz bir yün parçası olan «Sûfe»'ye nisbet edilenler de «sûfî» diye isimlendirilmiş ve bazı ilim adamları bu tercihi benimsemişlerdir. Böyle bir düşünce, kastedilen manaya yakın, türetiliş bakımından da uygun denilebilir. Çünkü sûfîler, sâlihler, zâhidler, giyimine önem vermeyen kimseler ve âbidler, yün ve yünlü elbise giymeyi âdet hâline getirdiler. Bunu da asla terketmediler.

Bize, Ebû Zür'a Tâhir'in Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsa ile konuştuğu gün, üzerinde yün bir cübbe, yünden bir şalvar, kolu yün, diğer tarafları yün olan bir elbise, ayaklarında da murdar eşeğin derisinden yapılmış, papuçlar vardı.⁵

Sûfîler, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda ön safta bulunmaya özei bir önem verdikleri için kendilerine «sûfî» adının verildiği söylenmiştir. Çünkü onlar, kalbleri ile Cenâb-ı Hakk'a yönelmeye, iç dünyâları ile O'nun huzûrunda bulunmaya ehemmiyet veriyorlar, maddî-ma'nevî bütün güçlerini O'na tevcih ediyorlardı.

Sûfî kelimesinin aslında «Safevî» olduğu, (dile ağır geldiği için fâ ile vâv'ın yer değiştirdiği) ve böylece «sûfî» olduğu da ileri sürülmüştür.

Sûfilere, Hz. Peygamber (s.a.) zamanında, O'nun çevresinde ve terbiyesi altında yaşayan, fakir ve muhâcirlerden oluşan

5. Tirmizî, Libas, 10, Hâkim Müstedrek'inde, diğerleri de eserlerinde bu hadîsi naklederken «Tirmizî'nin Humeyd b. Ali el-Kûfî'den nakledilen bir hadîs olduğunu söylediği ve hakkında garîb hükmünü verdiğini» belirtmişlerdir. Buhârî ise «Hâkim'in rivâyet ettiği senede göre bu hadîsin münker olduğunu» ileri sürmüştür.

ashâb-ı suffice'ye nisbetle «Sûfî» denildiği de söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk onları Kur'an-ı Kerim'de şöyle tanımaktadır: Sada-kalarınızı varlıklarını Allah yoluna hasreden ve Allah yolunda ka-panıp kalan şu fakirlere (verin ki) Onlar yeryüzünde gezip do-laşmazlar. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sa-nır. Onları simâlarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan birşey istemezler. Muhakkak ki Allah, yaptığınız hayırları bilir.»⁶

Böyle bir fikir, Arap dilindeki türetiliş kâidelerine uymaz ise de, mânâ bakımından doğrudur. Çünkü sûfilerin hâli ile âyet-i kerimede de açıklanan ashâb-ı suffice'nin hâli birbirine benzemek-tedir. Onlar da Suffa ashâbı gibi Allah için bir araya geliyor, toplanıyor, sohbet ediyor ve Allah yolunda birbirlerini seviyorlar. Sayıları dörtyüz kadar olan ashâb-ı suffice'nin Medine-i Münevve-re'de sığınacak bir yuvası, başını sokabilecek bir evi, aralarında katılabileceği aşiret ve akrabaları yoktu. İlk sûfilerin mescidler-de, sonrakilerin de ribat ve zâviyelerde toplandığı gibi, ashâb-ı suffice de Mescid-i Nebevî'de toplanıyor ve orada yaşıyorlardı. Yaşamak ve karınlarını doyurmak için ekip, biçmeye, süt sağmaya, beslenmeye, ya da ticarete ihtiyaç duymuyorlardı. Gündüzleri hurma çekirdeklerini öğütüyor ve onlarla karınlarını doyuruyor-lardı. Geceleri ibadet etmek, Kur'an-ı Kerim okumak ve okut-makla geçiriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) onlara yardım ediyor, ashâbına da onlara yardım etmeye çağırıyordu.

Rasûlüllah (s.a.) onlarla birlikte oturuyor, birlikte yemek yiyor ve zaman zaman aralarında bulunuyordu. Hz. Peygamber (s.a.)'e ashâb-ı suffice hakkında şu âyet-i kerimeler indi: Sabah-akşam Rab'larının rızasını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureys büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma!⁷ Sabah-akşam Rablerine (sırf) O'nun cemâlini dileyerek duâ edenlerle beraber candan sabr (ü sebat) et!^{7a} Suffe ashabından İbn Umm-i Mektûm hak-kında da şu âyet-i kerime nâzil oldu: Kör geldi diye surat astı

6. el-Bakara (2), 273.

7. el-En'âm (6), 52.

7a. el-Kehf (18), 28.

ve döndü. Ne bilirsin belki o arınacak? Yahut öğüt dinleyecek de o öğüt, kendisine yarar sağlayacak.⁸ Abdullah b. Umm-i Mektûm gibi âmâ ve suffe ehlinen bir zat yüzünden Efendimiz (s.a.) Allah tarafından azarlandı.

Hız. Peygamber (s.a.) onlarla musâfaha ettiğı zaman, elini onların elinden çekmezdi. Maddi durumu elverişli olan ashabdan her birine üçer, dörder suffe ashâbından ayırır ve onlarla birlikte gönderirdi. Sa'd b. Muâz (r.a.) ashâb-ı suffe'den seksen kişiyi evine götürür ve doyururdu.

Ebû Hureyre (r.a.), ashâb-ı suffe hakkında şöyle buyurmuştur: «Bedr savaşına katılmış yetmiş kadar suffe ehli sahâbe ile karşılaştım. Tek bir elbise ile namaz kılıyorlardı. Bazılarının elbisesi dizkapaklarına bile ulaşmıyordu. Öyle ki namazda rükûa eğildikleri zaman, avret yeri açılacak korkusu ile elbiselerini elleri ile tutuyorlardı.»⁹

Suffe ehlinen biri kendilerini anlatırken şöyle der: Toplu olarak Hız. Peygamber (s.a.)'in huzûruna çıktık ve:

«— Yâ Rasûlallah! (devamlı yediğimiz) hurma karınlarımızı kavurdu.» (diye şikâyetle bulunduk). Rasûlullah (s.a.) bunu duydu, minbere çıktı ve şöyle konuştu:

Bazı kimselere ne oluyor ki «hurma karınlarımızı kavurdu» diye şikâyet ediyorlar. Gördüğünüz ve yediğiniz hurmaların Medine ehlinin tek yiyeceğı olduğunu bilseydiniz, böyle söylemezsiniz. Onlar bizi onunla beslediler. Onların bize sunduğı bu hurmadan biz de size veriyoruz. Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki iki aydan beri Rasûlullah'ın evinden ekmek pişirmek için duman çıkmadı. Onlar için de rızık olarak şu iki esmerin dışında bir şeyler yoktur. Su ve hurma.¹⁰

Şeyh Ebu'l-fütûh Muhammed b. Abdalbâki, kitabında, Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan şöyle dediğini rivâyet etmiştir. Ra-

8. Abese (80), 1-10.

9. Bir benzerini de Buhârî rivâyet etmiştir.

10. İbn Hanbel, III, 487.

sûlullah (s.a.) suffice ehlinden birinin önünde durdu. Onların içinde bulunduğu fakirliği, nefsleriyle mücâhedelerini ve kalblerindeki temizliği görünce şöyle dedi:

— Ey suffice ashâbı! Sizden biri içinde bulunduğu şu andaki hâline râzı olduğu gibi, bundan böyle de aynı özelliğini devam ettirirse kıyâmet günü benim en yakın arkadaşım olacağını ona müjdeleyin.

Sûfilerden, Horasan'da yaşayan, şehir ve köylerdeki yerleşim bölgelerinde bulunmamak için mağara ve sığınaklarda barınan bir grup vardı. Bunların sığındığı, yerleştiği ve içinde yaşadığı mağaranın adı «Şiküft» olduğu için, Horasan'da bu mağaraya nisbet edilerek sûfilere «Şiküftiyye» adı veriliyordu.

Şamlılar ise sûfilere «Cû'iyye» adını veriyordu.

Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerim'de iyi ve hayırlı olan kimse-leri «Ebrâr» diye isimlendiriyor, diğer bir âyette de «Mukarrabîn» şeklinde adlandırıyor. Bazı âyet-i kerîmelerde bu grup, «sabredenler», «sâdıklar», «zikredenler», «gerçek mânâda Allah'ı sevenler» diye anılıyordu. «Sûfî» ismi yukarıdaki âyetlerde geçen isim ve özelliklerin tümünü içine alan bir ad oldu. Ancak bunun yaygın bir isim olarak zuhûru Hz. Peygamber döneminde değil de tâbiîn dönemine rastlıyordu.

Hasan Basrî (r.a.)'den şöyle dediği nakledilmiştir: «Kâ'be-i Muazzama'yı tavaf ederken bir sûfî gördüm. O'na birşey vermek istedim, almadı ve: «Yanımda dört çeyrek dirhemim var. O da bana yeter.» şeklinde cevap verdi.

Süfyan'dan rivâyet edilen şu söz de bu düşüncenin doğruluğunu göstermektedir: «Ebû Hâşim es-Sûfî'yi tanımasaydım riyânın inceliklerini bilemezdim.»

Bu cümleler tasavvuf ve sûfî isminin eskiden beri bilindiğini gösterir. Sûfî isminin Hicretin 200. yılına kadar bilinmediği ve kullanılmadığı söylenir. Çünkü asr-ı saâdette yaşayan kimselere, Hz. Peygamber (s.a.) ile sohbetin yüceliğinin bir ifâdesi olarak «Sahâbî» denilmekteydi. Hz. Peygamber (s.a.) ile sohbe-

işâret eden bir isim, diğer bütün isimlerden daha güzel ve daha uygundu.

Hız. Peygamber (s.a.)'in mes'ûd devri geçtikten sonra bir kısım insanlar ilmi, ashâb-ı kirâm'dan öğrendiler. Kendilerine de «Tâbî'i» adı verildi. Rasûlullah (s.a.)'in zamanı geçtikten sonra, peygamberlik dönemi geride kaldı. İlâhî vahiy kesildi. Hız. Peygamber (s.a.)'in nûru gözlerden uzaklaşmaya ve gizlenmeye başladı. Çeşitli görüşler ve muhtelif arzular ortaya çıktı. Herkes kendi fikirleri ile bir grup oluşturmaya başladı. Şahsî arzûlar ve indî düşünceler ilmin tadını kaçırdı. Müttakilerin oluşturdukları çevre ve fikirler sallanmaya, zühd sahiplerinin gayretleri sarılmaya başladı. Cehâlet ve bilgisizlik çoğaldı. Cahilliğin ördüğü ağ ve oluşturduğu perdeler gerçekleri gizledi. Âdet ve alışkanlıklarla, bunlara sâhip olanlar arttı. Dünya ve dünyaya âid değerler kıymetlendi. Bunları elde etmeye çalışanlar çoğaldı.

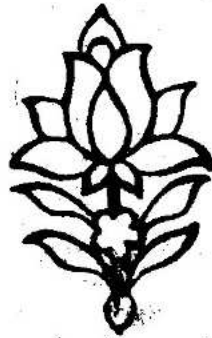
Menfî şartların istilâ ettiği ortamda bazı insanlar sâlih amelleri, yüce hâlleri, azîmette sadâkatleri, dîne ve dînî emir ve yasaklara kuvvetli bağlılıkları ile ayrı bir grup oluşturdu. Dünyaya ve dünyevî değerlere karşı zühdü benimsediler. Yalnızlığı ve uzlet hayatını tercih ettiler. Kendileri için zaman zaman toplanabilecekleri, diledikleri zaman da tek başlarına kalabilecekleri zâviyeler inşa ettiler. Hayatlarını suffice ehlinin hayatına benzeterek ve yalnızca onları örnek almak sûretiyle, sebeplere sarılmayı terkedip bütün varlıkları ile âlemlerin Rabbi olan Cenâb-ı Hakk'a yöneldiler. Bunun üzerine kendilerine güzel âmeller, yüce hâller bahşedildi. Verilen ilmi anlayabilmeleri ve alabilmeleri için anlayış berraklığı ihsan edildi. Onların dilerinin içinde başka bir dil, ma'rifetlerinin içinde ayrı bir ma'rifet, imanlarının ardından ayrı bir iman ortaya çıktı. Hârîse'nin, içinde bulunduğu iman derecesinden daha yüksek bir iman mertebesi kendisine açıldığında: «İşte şimdi gerçek bir mü'min olmaya başladım.»¹¹ demesi de bunu göstermektedir.

11. Hârîse: «Ben gerçek ve hakîkî mü'minim» deyince ona birisi: «İmanın hakikati nedir?» dedi. Bezzâr bu hadîsi Enes'den rivâyet etmiştir. Taberânî de Hârîs b. Mâlik'den nakletmiştir. Her iki hadîs de zayıf olup biri diğerini te'kid etmektedir.

Neticede yalnızca kendilerinin bildiği ilimler ve yine kendilerinin anlaşılabildiği işâretler meydana geldi. Bildikleri bu mânâlara ve yakaladıkları bu hâllere işâret etmek üzere kendilerine hâs ıstılah ve terimler araştırmaya başladılar. Sonrakiler, öncekilerden aldıkları bilgi ve hâl birikimiyle bir silsile, her asırda devam eden bir yol ve dengeli bir uzmanlık dalı oluşturdular. Sûfî ismi bu grubun arasında ortaya çıktı. Kendileri de, başkaları da onları bu isimle anmaya başladı. Böylece sûfî ismi onların adı ve alâmeti, Allah'ı gerçek mânâda bilmek onların özellikleri, ibâdet ve tâ'atlar onların kıyafetleri, takvâ remizleri, hakikatların da sır dolu dünyaları oldu.

Bu özellikleri ile sûfiler, toplumun garibleri, faziletlerin sahipleri, gayret kubbesinin sâkinleri, hayret ülkesinin insanlarıdır. Onlar üzerine Cenâb-ı Hakk'ın fazl ve keremi artarak gelmekte, Allah'a olan aşklarının ateşi devamlı yükselmektedir. Bununla da yetinmeyerek «daha var mı?» diye beklemektedirler.

Allah'ım, bizi bu topluluk içinde haşret ve onların yüce hâlleri ile bizi rızıklandır. Doğruyu en iyi bilen Allah'dır.

YEDİNCİ BÖLÜM

MUTASAVVIFLAR VE ONLARA BENZEYENLER

Şeyhûlislâm Ebu'n-necib es-Sühreverdi'nin Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet ettiğine göre; «Hz. Peygamber (s.a.)'e bir adam geldi ve :

— «Kıyâmet ne zaman kopacak?» diye sordu. Rasûlullah (s.a.), namaza kalktı ve namazdan sonra:

— Kıyâmetten soran kişi nerede? diye sordu. O da: »

— «Benim yâ Rasûlallah», diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) o'na:

— Kıyâmet için ne hazırladın? buyurdu. O da:

— «Kıyâmet için çokca namaz ve çokca oruç-veya çokca amel-hazırlamadım. Ancak Allah'ı ve Rasûlünü çok seviyorum», şeklinde cevap verince Hz. Peygamber (s.a.):

— Kişi sevdiği ile beraberdir. Sen de sevdiklerinle beraber olacaksın.¹ buyurdu. Bu cevap üzerine Hz. Enes (r.a.): «İslâm Dini'nden başka müslümanları bu kadar sevindiren ikinci bir şey görmedim.» dedi.

Kendisini sûfilere benzetmeye çalışan kimse (Müteşebbih), -insanlar arasındaki gruptan başkalarını değil de- onlara karşı duyduğu sevgi dolayısıyla sûfilere seven ve onlara benzemeye çalışan, yine kendi isteği ile sûfilerin tavır ve davranışlarını benimseyen kimsedir. Ne var ki böyle bir kimsenin, sûfilerle bera-

1. Bkz. Tirmizi, Zühd, 10.

ber olmasına, aralarında yaşamasına, kendi sevgi ve irâdesi ile içlerinde bulunmasına rağmen, onların hâl ve tavırlarını tamamiyle yerine getirmede eksiklikleri olabilir.

Yukarıda açıklanan hadisten daha açık bir mânâyı ihtivâ eden başka bir hadis değişik bir metinle şöyle gelmiştir:

Ubâde b. es-Sâmit (r.a.) Ebû Zer el-Ğifârî (r.a.)'den şöyle dediğini nakletmiştir. Hz. Peygamber (s.a.)'e:

— «Yâ Rasûlallah. Onlar gibi yapamasa ve onlar gibi olmasa da onları seven adamın durumu nedir?» dedim. O da:

— Ey Ebu Zer! Sen, sevdiklerinle beraber olacaksın, buyurdu. Ben de:

— «Allah'ı ve Rasûlünü seviyorum», dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.):

— «Muhakkak ki sen, sevdiklerinle berabersin» buyurdu. Ebû Zerr (r.a.) bu tür sorularını devam ettirdikçe Hz. Peygamber (s.a.) de aynı cevabını tekrarlardı.²

Müteşebbih (Sûfilere özenen kimse)'in sûfilere olan sevgisi, sufilerin rûhlarının kendisini anladığı gibi kendi rûhunun da onları anlaması ve yakınlaşmasından kaynaklanmaktadır. Allah'ın emrine, O'na yaklaştıran şeye veya O'na yaklaştıran kimseye karşı hissedilen sevgi, rûhın câzibesıyla meydana gelir. Bu sevgiye rağmen müteşebbih, nefsin ve nefsânî arzûların etkisi altında kalmış, sûfi ise bunların engelleyici ve oyalayıcı tesirinden sıyrılmıştır. Mutasavvıf ise sûfilerin bu hâl ve özelliğine vâkıf olan kimsedir. Üzerinde nefsin ve nefsânî arzûların kalıntıları bakımından Mutasavvıf ile Müteşebbih birbirine benzer.

Sûfiyye yolunun ilk basamağı imân, ikincisi ilim, üçüncüsü de zevktir. Müteşebbih bu mânâda iman sâhibi seviyesindedir. İman, sûfiyye yolunun temel esaslarından biridir. Buna işâret etmek üzere Cüneyd (r.a.): «İman, bizim yolumuzda velâyetin

2. Buhârî, Fezailü's-sahâbe, 6; Edeb, 95 - 96; Dârimî, Rikâk, 71.

ta kendisidir.» buyurmuştur. Bu konuda değişik bir değerlendirme de şöyledir:

Muhakkak ki sûfiler, yüce hâlleri, insanların çoğunun anlayamayacağı gizli tarafları ile, toplum içinde ayrı bir özellik kazandılar. Çünkü onlar, kader sırrını ve ilmin inceliklerini açıklayabilecek, Cenâb-ı Hakk'ın emrinin ve O'na yaklaşmanın büyüklüğünü gösterebilecek kişilerdir. Bu anlamda iman, Cenâb-ı Hakk'ın yüce kudretine inanmak demektir.

Dinlerden bazıları evliyânın kerâmet gösterme kabiliyetini inkâr ettiler. Halbuki, iman Cenâb-ı Hakk'ın kudretine inanmak demektir. Sûfilerde bu tür ilimlerin bulunduğu, Cenâb-ı Hakk'tan nasibi olanlar dışındakiler inanmaz.

Müteşebbih, iman; mutasavvıf ise ilim sâhibidir. Çünkü mutasavvıf, imanından fazla olarak sûfilerin hâl ve yolları hakkında bilgilere sâhibdir. Böylece elde ettiği bilgileri başkalarına da anlatarak onlara yol gösterebilir. Sûfî ise zevk sâhibidir. Gerçek bir mutasavvıfta sûfilerin hâllerinden bir nebze bulunabilir. Müteşebbih de mutasavvıfın özelliklerinden bazılarını sâhip olabilir.

Bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu kanun geçerlidir. Şöyle ki: Hâl sâhibi olan herkeste zevk var, demektir. Bu zevk ile içinde bulunduğu hâlden daha yüksek bir hâlin bilinmesi ve keşfedilmesi gerekir ki, terakkînin devamlılığı sağlanabilsin. Birinci hâlde kişi zevk sâhibi olur. Önüne açılan ikinci bir hâlde de ilim sâhibi olur. Bu hâlin de üzerinde iman sâhibi vardır. Zevk hâli içinde olan kimse kadem sâhibi, ilim hâli içinde bulunan nazar sâhibi, bundan daha yüksek bir hâl içinde bulunan da iman sâhibi olur. Birbiri içinde gizlenen hâllerle, sülûk edilen yolların aranması ve devamlılığı te'mîn edilmiş olur.

Cenâb-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de Ebrâr'ı: Birr sâhibi olan iyiler (ebrâr) elbette nimet içindedirler. Koltukları üzerinde oturup (etrafa) bakarlar. Şeklinde tanıtırken, içeceklerini de şöyle ta'rif etmektedir: «O şarabın katkısı «Tesnîm»dendir. Tesnîm

bir pınardır ki onu yalnız «mukarrebler» içer.³ Böylece ebrâr'ın içeceği, mukarreb'in içeceği şarabın biraz karışığı ve katıklısı, mukarrabin'in şarabınınsa hâlis ve katıksız olacağı anlaşılmaktadır. Buna göre sûfinin şarabının saf ve hâlis, mutasavvıfın ki biraz karışık, müteşebbihin ki ise mutasavvıfın şarabının daha da katıklısı olduğu anlaşılmaktadır.

Sûfî, Cenâb-ı Hakk'a karşı kurbiyyetten, rûh makamına yükselen kimsedir. Sûfiye göre mutasavvıf, zâhîde göre zühdü taklid eden ve onlara özenen kimse gibidir. Çünkü mutasavvıf, üzerinde kalıntıları bulunan nefsin ve arzularının da etkisiyle büyük bir gayret ve sıkıntıları giderecek çare arayışı içindedir. Mutasavvıf, kendi yolunda, nefsinden Rabbına doğru seyretmeye çalışan bir kimsedir.

Rasûlullah (s.a.): Haydi koşunuz! İbâdet için bir köşeye çekilen müferridler herkesi geçti, deyince kendisine:

«Yâ Rasûlallah, müferridler kimlerdir?» diye soruldu. O da:

— Aşırı derecede Hakk'ın zikrine düşkün olan ve zikrin kendilerini her türlü dünyevî endişe ve günâhlardan alıkoyduğu, bu yüzden de kıyâmet günü Hakk'ın huzûruna hafif ve günahsız olarak gelen kimselerdir⁴ buyurdu.

İşte sûfî, adı geçen müferridlerin, mutasavvıf ise nefsinden veya dünyadan Rabbına doğru seyreden, seyrinde Cenâb-ı Hakk'ı zikir derecesinden kalb makamına ulaşan, murakabesi kalbiyle olan, bakışlarının tadını Cenâb-ı Hakk'a nazarda bulan kimsedir. Sûfî ise müşâhede sâhibi olup rûh makamında bulunan kimse-dir.

Mutasavvıf, kalb makamında ve murakabe sâhibi olan, müteşebbih ise nefsine ve arzularına karşı direnen mücâhede ve muhâsebe sâhibi olan kimsedir.

Sûfinin telvini, (hâlden hâle geçmesi) kalbini bulmakla, mu-

3. el-Mutaffifin (83), 23 - 26.

4. Tirmizî ve Hâkim, Ebû Hâreyre'den, Taberânî de Ebû'd-Derdâ'dan sahîh bir senedle rivâyet etmiştir. Bkz. Süyûtî, el-Câmiu's-sağir, II, 26.

tasavvufın telvini ise kalb mertebesinden nefis mertebesine düşerek, nefsinin görmekle gerçekleşir. Müteşebbihin telvini yoktur. Çünkü telvin, hâl sâhibi olan kimselere hâs bir özelliktir. Müteşebbih kendi gayretiyle çalışan ve belli bir yola girerek terakki etmeye uğraşan kimsedir. Fakat bunlar hâllerden öte gidemezler.

Buraya kadar anlatılan mânâların hepsi «İstifâ» çevresinde toplanabilir.

Sonra Kitab (Kur'an-ı Kerim)'i kullarımız arasından seçtiklerimize miras olarak verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur⁵ âyet-i kerimesinde geçen aşağıdaki ıstılahlar şöyle yorumlanmıştır.

Bazılarına göre zâlim; zâhid olan, muktesid (orta yolda giden), Allah'ı gerçek mânâda tanıyan «ârif» Sâbık (hayırda önde giden) da, Cenâb-ı Hakk'ı bütün varlığı ile seven muhibb ile açıklanmıştır.

Zâlim, belâ ve felâketlerin ağırlığı altında inleyen, muktesid, karşılaştığı musibet ve felâketlere sabreden, sâbık ise Hakk'tan geldiğine inandığı belâ ve musibetlerden zevk alan şeklinde açıklanmıştır.

Bir kısmı da: «Zâlim; âdet ve gafletle; muktesid, cennet ümid ve cehennem ateşinden korku ile; sâbık, Hakk'ın heybetini ve azametini hissederek, O'na karşı minnet duygusu ile ibâdet eden insandır.» diye yorumlamıştır.

Bazıları da; «Allah'ı diliyle zikredeni zâlim, kalbiyle zikredeni muktesid, Rabbini hiçbir an unutmayan ve her an O'nu zikredeni de sâbık» şeklinde tanıtmışlardır.

Ahmed b. Âsım el-Antaki ise: «İlâhî emir ve yasakları sözleriyle yaşayan (sâhib-i akvâl)'i, zâlim; fiil ve davranışlarıyla yaşayan (sâhib-i ef'âl)'i, muktesid; hâl, duygu ve şu'uru ile yaşayan (sâhib-i ahvâl)'i de, sâbık» diye tanıtmıştır.

Bütün bu benzetmeler ve farklı yorumlar; sûfî-mutasavvîf ve müteşebbih arasındaki benzerlik ve farklılıklara uymaktadır. Bunların hepsi de felâh ve necâha ererek kurtulan kimselerdir. Hepsini de «ıstıfâ» dâiresi içine almak ve öylece ifâde etmek mümkündür. Aralarındaki farklılığı, kendilerine tahsis edilen, iğreti yardım mânâsındaki «minah» ile karşılıksız ve kuşatıcı yardım mânâsındaki «ihsân» ve «iltifât»'ların derecesi yaklaştırabilir.

Şeyh Radıyyüddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvinî'nin Üsâme b. Zeyd (r.a.)'den naklettiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.) ...kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir.⁶ âyet-i kerîmesinde geçen «zâlim, muktesid ve sâbık'ın cennette olduğunu» müjdelemiştir.

İbn Atâ'ya göre: Cenâb-ı Hakk'ı dünyevî endişe ya da menfa'at için seven zâlim, âhiret endişe ve ümidiyle seven muktesid; her türlü arzu, istek ve değerlendirmesini terkederek, irâdesini Cenâb-ı Hakk'ın irâdesine terkeden kişi de sâbıktır.

İşte bu hâl, sûfîlerin hâlinin ta kendisidir. Bunlara özenen müteşebbih, istediği herşeyi özendiği ve beğendiği sûfîler grubu için ister. Bu arzû ve istek onu sûfîlere, sûfîleri de ona yaklaştırır. Böyle bir yakınlık ve sevgi her hayrın başıdır.

Şeyhimizden şöyle dediğini duydum: Dünyaya fazlaca değer veren bir takım insanlar Ahmed el-Gazzâlî'nin huzûruna çıktı. O sıralarda biz İsfahan'da idik. Onlar şeyh'den hırka istiyorlardı. Şeyh onlara beni kasederek: «Filanca kişiye gidin. O size hırkanın ne demek olduğunu anlatsın. Sonra gelin size hırka giydireyim» dedi. Sonra onlar bana geldi. Onlara hırkanın hakları ve sâhibi üzerindeki sorumlulukları, bunların nasıl yerine getirileceği, giyen kimsenin uyması gerekli edebi, bunu giymeye kimlerin yetkili olabileceğini anlattım. O kimse, hırkanın hak ve sorumluluğunun ağırlığını görünce, hırka taleb ve giyme isteğinden vazgeçti. Benim hırka isteyen şahsa karşı söylediğim

sözler şeyhe yeniden arzedilince, şeyh beni çağırarak, «Onu sana, hırka giymeye olan arzusunu artırasın diye gönderdik. Sensesi onun bu azim ve kararını kırıcı konuşarak ürküttün» diyerek azarladı. Sonra «söylediklerin doğru, hepsi de hırkanın hak ve gereklerindendir. Ancak mübtedî ve acemileri bununla mecbûr tutarsak, onlar bunu yerine getirmekten korkar ve yapamayacağını zannederek vazgeçerler. Biz böylelerine de hırka giydıririz ki kendileri sûfilere benzesin, onların giyindiği gibi giyinsin. Bu hırka ile sûfilerin toplantılarına katılsın ve yanlarında bulunsun. Onlarla bir arada bulunmanın bereketi, sûfilerin hâline bakmanın te'siri ile onların yoluna girmeyi ve onlar gibi olmayı sever. Böylece sûfilere sever ve ahvâlından bir şeyler kapabilir.»

Ahmed el-Gazzâlî'nin yukarıda zikredilen şu sözü ile Şeyhimiz Cüneyd el-Bağdâdî'den naklen söylendiği şu söz birbirine uygundur: «Ma'rifete ihtiyacı olan bir fakirle karşılaştığın zaman, (söze) ilimle başlama. Ona rıfk ve yumuşaklık göstererek davran. Ağır gelen ilim onu korkutup ürkütebilir. Rıfk ve sevecen davranış ise onu çeker, sevdırir ve alıştırır.»

Sûfilerin müteşebbihlere, müteşebbihlerin de mübtedîlere yumuşak davranması, mübtedî tâlibler için çok faydalıdır. İlmî ya da hâli ile diğerlerinden yüksek olan kimse, tâliblere rıfkı bakımından da yüksektir.

Anlatıldığına göre, mübtedî bir tâlib, sûfilerden biri ile arkadaş oldu. Bu arkadaşlığı yüzünden kendisini çok ağır muâmele ve mücâhedelerin altına itti. Onu bu yola sevkeden şey, kendini acemi olarak görmesi, sûfilerin edebî ile edeblenmeye çalışması ve onların davranışlarına uymasından başka bir şey değildi. İşte gerçek rıfk, bulunduğu yere güzellikten başka birşey götürmeyendir.

Gerçek müteşebbihin, özendiği sûflerin imânı gibi bir imânı, bu imânın gerektirdiği ameli ve yolun gereği olan mücâhede ve gayretleri vardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, müteşebbih mücâhede ve muhâsebe sâhibidir. Sonra mutasavvıf olur; murâkabe ile bilâhare de sûfî olur ve müşâhede özelliğini elde eder.

Sûfilik ve tasavvufun temel özelliklerinden veya birkaçı-

na yönelmeksizin, yalnızca zâhiri bakımdan kılık-kıyâfette özenmek, duygu, düşünce ve diğer manevî özellikler bulunmaksızın şekil ve görünüşte onlar gibi olmak ve kuru bir özentî ile sûfî ve mutasavvıfların hâlini anlayan kimsenin bu hareketi sûfilere benzeyen ve onları benimseyenlerden değildir. O bu hareketiyle sûfilere değil, yalnızca kıyâfet ve görünüş itibâriyle onlara benzemeye çalışan (müteşebbih)lere benzeyebilir. Bütün bunlara rağmen sûfilerle veya onlara benzemeye çalışanlarla beraber olan kimse, şâkî olmaz. Nitekim bir hadiste Bir kavme benzeyen kimse onlardandır.⁷ buyurulmuştur.

Şeyh Ebu'l-Feth Muhammed b. Selmân'ın Ebû Hüreyre (r.a.)'dan naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah'ın, kirâmen kâtibîn melekleri dışında, yollarda dolaşan ve zikir meclislerini arayan özel melekleri vardır. Allah'ı zikreden bir topluluk gördükleri zaman kanatları ile onları semânın bulutlarına kadar gizler ve onlara:

— Geliniz, ihtiyaçlarınızı giderin diye çağırırlar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk -durumu bildiği hâlde- meleklerine:

— Kullarım bana ne diyor? diye sorar. Melekler ise:

— Sana hamdediyor, seni tesbîh ediyor ve seni yüceltiyorlar, diye cevap verir. Cenâb-ı Hak ise:

— Onlar beni gördüler mi? diye sorar. Melekler ise «Hayır, (seni görmediler) şeklinde karşılık verirler.» Cenâb-ı Hakk:

— «Ya beni görselerdi nasıl davranırlardı?» diye sorar. Melekler de:

— «Onlar, seni görselerdi, bundan daha çok sana hamdeder, seni daha çok tesbîh eder ve daha çok yüceltirdi.» şeklinde cevap verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk:

— «Benden ne istiyorlar?» diye sorar. Melekler de:

7. İbn Hanbel, Ebû Dâvûd ve Taberânî Kebîr'inde bu hadisi İbn Ömer'den merfû olarak, Taberânî, Evsât'ında da Huzeyfe'den hasen bir senetle rivâyet etmiş, İbn Hıbbân da sahih olduğunu ileri sürmüştür.

— «Senden cennetini istiyorlar.» şeklinde cevap verirler. Cenâb-ı Hakk:

— «Onlar cenneti gördüler mi?» diye sorar. Melekler de:

— «Hayır, (görmediler) cevabını verir. Cenâb-ı Hakk:

«Eğer cenneti görselerdi nasıl yaparlardı?» diye sorar. Meleklerse:

— «Eğer cenneti görse ve bilselerdi onu daha çok ister ve ona karşı daha da hırslı bir arzu duyarlardı.» cevabını verirler.

Melekler:

— «Zikredenler cehennem ateşinden sakınmaya çalışıyorlar.» deyince Cenâb-ı Hakk:

— «Onlar cehennemi gördüler mi?» diye sorar. Melekler:

— «Hayır (görmediler)», cevabını verir. Cenâb-ı Hakk:

— «Eğer onlar bir de cehennemi görselerdi nasıl davranırdı?» diye sorar. Melekler:

— «Onlar cehennemden daha şiddetle sakınır ve ona sürükleyen suçlardan daha çok kaçınırlardı.» deyince Cenâb-ı Hakk:

— «Sizleri şahid tutarak söylüyorum ki ben onları affettim.» buyurur. Bunun üzerine melekler:

— «Onlar arasında, kendilerinden olmayan ve aralarında bir ihtiyacını gidermek için bulunan filânca var.» deyince Cenâb-ı Hakk:

— «Onlar öyle meclislerdir ki onlarla beraber, zikir meclisinde bulunanlar asla sapmaz ve sapıtmaz.»⁸ buyurdu.

Buna göre sûfilerle oturan ,onlara benzeyen ve onları seven asla eşkiya olmaz, ilâhî emir ve yasaklara karşı isyan etmez.

8. Muttefekun-aleyh bir hadistir. Burada hadis ezberden nakledilmiştir. Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Da'avât, 67; Müslim, Zikr, 35.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MELÂMETİLİK ve MELÂMETİLER*

Bazıları Melâmeti'yi; «iyiliğini açıklamayan, kötülüğünü de gizlemeyen kimse» diye ta'rif ediyorlar. Bunun yorumunu şöyle yapabiliriz. Muhakkak melâmeti; damarlarında ihlas zevkini tadan, sıdk ve sadâkati tam mânâsı ile gerçekleştiren bir kimsedir. O, bu durumda kendi hâline ve amellerine başkalarının vâkıf olmasını sevmez.

Şeyh Ebû Zür'a Tâhir b. Ebî'l-fadl el-Makdisî'nin Huzeyfe (r.a.)'den rivayet ettiğine göre şöyle buyurmuştur: Rasûlullah (s.a.)'a:

— İhlâs nedir yâ Rasûlallah? diye sordum. O da:

— Ben de «İhlâs nedir yâ Cibrîl?» diye Cebrâîl'e sordum. Hz. Cebrâîl ise:

— Ben de aynı soruyu Cenâb-ı Hakk'tan sordum, şu cevabı verdi:

— İhlâs, benim sırlarımdan bir sırdır. Onu kullarımdan sevdiğlerimin kalbine emânet olarak bıraktım.

Melâmetilerin ihlâsa sımsıkı sarılma konusunda kendilerine has, derin bir ihtisâsları vardır. Bu yüzden hâl ve amellerini gizlemeye büyük önem veriyor ve bunları gizlemekten zevk alıyorlar. Öyle ki melâmetiler, amel veya hâllerinden birinin ortaya çıkma-

---

* Bu konuyu krş. Kuşeyri, er-Risâle, II, 472 - 479; Keşfu'l-mahcûb, 259 -266; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Usûlü'l-melâmetiyye ve Galatâtü's-sâfiyye, (nşr. Abdülfettâh el-Favî), Kahire, 1985.

sından, suçunun zuhûrundan korkan günahkâr gibi korkar ve çekinirler.

Melâmetî, ihlâs dolu bir çevrede ve kendi usûlü üzere ihlâsını geliştiren, melâmetiliği benimseyerek ihlâsa sımsıkı sarılan kimsedir. Sûfî ise ihlâsından dolayı kendi ihlâsını dahi bilmeyen kimsedir.

Ebû Ya'kûb es-Sûsî, sûfilerin ihlâs hususundaki hâllerine işaret ederek şöyle demiştir: «Onlar ihlâsları içinde kendi ihlâslarının varlığını görürlerse, bu ihlâslarının da yeni bir ihlâsa muhtaç olduğunu bilirler.»

Zünnûn el-Mısri der ki: Şu üç şey ihlâs alâmetlerindendir:

1. Nazarında halkın övme ve yermesinin aynı olması,
2. Amelleri unutmak, amelin farkına bile varmamak,
3. Amelin âhirette sevab kazandıracağı duygusunu terketmek.

Ebû Zür'a, Ebû Osman el-Mağribî'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: «İhlâs, ufacık da olsa içinde nefsin payı bulunmayan bir ameldir.»

Bu ihlâs, avamın ihlâsıdır. Havassın ihlâsı ise; özel bir cehd ve gayretle değil, kendiliğinden gelen bir hâldir. Duygu ve düşünce olarak kendileri amellerinden büsbütün ayrı ve kapalı olmalarına rağmen, onlardan güzel amel ve tâatlar zuhûr eder. Ne var ki onlar bu amellerinin farkına bile varmaz, onu görmez ve ona fazlaca bir değer vermezler. Bu da havassın ihlâsıdır.

Şeyh Ebû Osman el-Mağribî, ihlâsı böyle sınıflara ayırdığı gibi sûfî ile melâmetî arasındaki farkı da şöyle ifade etmektedir: «Melâmetî hâlini ve amelini halktan saklayan ve halkı aradan çıkaran fakat nefsinde karşı bunda muvaffak olamayan kimsedir. Bu «Muhlis»tir. Sûfî ise; hâlinden ve amelinden halkı çıkardığı gibi nefsinde de çıkaran kimsedir. Bu da «Muhlas»dır. Kendi gayreti ile ihlâs sâhibi olan mânâsındaki «Muhlis» ile, ilâhî bir inâyet ve lütüfla ihlâsa erdirilmiş anlamındaki «Muhlas» arasında ne büyük fark vardır.

Ebû Bekir ez-Zekkâk: «Bir muhlisin ihlâsında kendi ihlâsını hissetmesi ve görmesi onun için bir eksikliktir. Cenâb-ı Hakk onun ihlâsını hâlis kılmak istediği zaman, onu, ihlâsı içinde kendi ihlâsını görme durumundan uzaklaştırır. Böylece bu zat, Allah tarafından ihlâsa erdirilmiş anlamında Muhlis değil, Muhlas olmuş olur.

Ebû Sa'id el-Harrâz der ki: «Âriflerin riyası, müridlerin ihlâsından daha üstündür.» Bunu şöylece açıklamak mümkündür. Müridlerin ihlâsı, ihlâsını görmek ve ihlâsının farkında olmak suçu ile zedelenmiştir. Ârifler ise, ameli ibtâl eden her türlü riyâdan uzak bulunmaktadır. Bazan ârif, amelinden ve hâlinden olan bir şeyi, ya müridi cezbetmek, ya da amelin izharı husûsunda nefsin huylarından birini sıkıştırıp terbiye etmek için bilerek ortaya koyabilir. Burada âriflerden başka kimsenin kavrayamayacağı ve anlayamayacağı bir incelik vardır. O yüzden, ilmî yönden eksik olanlar, âriflerin böyle bir hareketini riyâ olmadığı hâlde, şeklen riyâ olarak değerlendirir. Ancak ihlâs, içerisinde nefse ait bir pay ve onu zedeleyecek bir tehlike olmayan ve yalnız Allah için ve yalnız Allah'a yönelik apaçık bir ilimdir.

Ruveym ihlâsı; «sâhibinin amelinde, dünya ve âhiret endişesinden uzak, maddî-manevî her türlü alakadan berî olması» diye tanımlamıştır.

Bazıları ihlâsın sadâkatini, «nazar ve dikkati Hakk'a yönelterek, amelde halkı görmeyi unutmak ve Hakk'a yönelerek halktan kopmak» şeklinde açıklamıştır. Melâmetî, halkı görür, amelini ve hâlini onların gözlerinden saklamaya çalışır. Sûfinin ihlâsı ve özellikleri ile ilgili bilgileri evvelce vermiştik. Bu yüzden **Zekkâk** şöyle demiştir: «Her muhlisin, kendi ihlâsını görmekten kurtulması lâzımdır. Çünkü bu, ihlâsta kemâlin eksikliğinden kaynaklanır. İhlâs, eksiksiz olabilmesi için, Allah'ın sâhibini kötülüklerden ve ihlâsa mâni şeylerden korumayı üzerine aldığı bir ameldir.»

✓ **Ca'fer el-Huldi** şöyle demiştir: Cüneyd el-Bağdâdî'ye «ihlâs ile sıdk arasında ne fark vardır?» dedim. O da: «Sıdk asl, ihlâs

fürû; birincisi kök, ikincisi ise daldır. Dâimâ ikincisi birincisine tâbîdir.» diyerek şöyle devam etti: Aralarında fark vardır. Çünkü ihlâs, ancak amele girdikten sonra meydana gelir. Ameli her türlü yabancı duygu ve düşüncelerden arıtma işlemidir. İkinci kademede ihlâsın da hâlis hâle getirilmesi, üçüncü olarak da ihlâsı hâlis kılma işinde de ter-temiz bir ihlâs içinde bulunmak lâzımdır. Amelleri, yabancı duygu ve düşüncelerden arıtma mânâsındaki ihlâs melâmetîlerin hâli, ihlâsı da hâlis kılma gayreti sûfilerin hâlidir. İhlâsı hâlis kılma işinde de saf ve temiz bir ihlâsa sahip olmak, ancak, ihlâsın yabânî duygulardan temizlenmesi neticesinde elde edilir. Bu ise, kulun her türlü şekil ve kaideden kurtulması, ibâdet ve amellerini kendi gayreti ile yerine getirdiğini düşünmekten uzaklaşması, varlığını bile Cenâb-ı Hakk'ın elinde görererek kendini aradan çıkarması, aksine Hakk'ın varlığında kendi varlığını yitirerek hiçbir şeyde kendi varlığının bulunmadığını bilmesi, (fenâ) böylece amelini ve hâlini başkalarından saklama durumundan da kurtulması demektir. Bu durum, sûfî hâlinin ardından gelen, ondan daha yüksek bir mertebedir.

Melâmetî, ihlâs dâiresi içinde yaşayan fakat ihlâsının hakikatini kavrayamayan kimsedir. Böylece sûfî ile melâmetî arasında bârız fark vardır. Horasan'da yaşayan melâmetîlerden bir grup vardı. Onların hâlini bilen ve durumlarına uygun esaslar koyan şeyhleri bulunmakta idi. Bu isimle meşhur olmadıkları hâlde, Irak'ta melâmetîye mesleğine giren insanlar gördük. Bu isim Iraklıların dilinde çokça kullanılmakta idi.

Çağrıldığı bir semâ meclisine gitmekten kaçınan bir melâmetînin bu davranışının sebebi sorulduğu zaman şöyle dediği nakledilmektedir: «Semâ meclisine girdiğim takdirde benden bir vecd hâli ortaya çıkabilir. Bense hiç kimsenin bu hâlime vâkıf olmasını arzû etmem.» Aynı şekilde Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin Ebû Süleymân Dârânî'ye şöyle dediği nakledilmiştir: «Halvette olduğum ve insanlardan ayrı yaşadığım zaman yaptığım amellerden aldığım lezzeti, insanların arasında yaptığım zaman bulamıyorum.» Bunun üzerine kendisine: «Öyle ise sen zayıf bir kişisin.» denmiştir.

Melâmetî, ihlâsa sımsıkı sarılmış, sadâkatle bunun gereğini yapmaya çalışan birisi olsa da, amel ve hâlinde mahlûkatın değerlendirmesini dikkate alan, bununla beraber ihlâs ve sıdkı da beraberinde gerçekleştirmeye çalışan kimsedir. Sûfî ise, amel ve hâlinde mahlûkatın değerlendirmesini terketmesi, bunları bütünüyle bir kenara bırakması bakımından, amelinde saf olan, bu kalıntı duygulardan kurtulan kimsedir. Sûfî, mahlûkatı ve mahlûkata ait değerlendirmeleri fenâ ve zevâl gözüyle gören, bunları yok farzeden, kendisinde O'nun yüzü (Zatı)'nden başka her şeyde helâk olacaktır.¹ âyet-i kerîmesinin sırrı zâhir olan, her şeyde Hakk'ın vahdetini gören kimsedir. Sûfilerden bazıları, bu na işâret etmek üzere vecd ve istiğrâk hâllerinde: «Dünyada da âhirette de Allah'tan başka bir şey yoktur.» diye söylemişlerdir.

Melâmetî'nin hâlini başkalarından gizlemesi iki şekilde olur: Birincisi: Amel ve hâlinde ihlâs ve sadâkati gerçekleştirme gayreti, ikincisi ise: Bir tür kıskançlık ile hâlini başkalarından saklamak için yapılan gizleme işlemidir. Nitekim, sevgilisi ile başbaşa kalan kimsenin, bu hâlini başkalarından saklaması, bunu başkalarının bilmesinden hoşlanmaması böyledir. Sevgilisi için duyduğu ve hissettiği sevginin başkalarınca bilinmesini asla istemez. Melâmetî, sûfiyye yolunda ne kadar yükselirse yükselsin yine de bir takım eksiklik ve noksanlıkları vardır. Bununla beraber melâmetî, mutasavvıftan ileri, sûfiden de geri bir derecede bulunur.

Melâmetîyye usûlüne göre zikir dört kısımdır:

- 1 — Dille zikir,
- 2 — Kalble zikir,
- 3 — Sırrla zikir,
- 4— Ruhla zikir.

Ruhla zikretme derecesi gerçekleştiği takdirde sırr, kalb ve lisan susar, zikretmez. Bu müşâhede makamında yapılan zikir-
dir. Sırrla zikir gerçekleştiği zaman kalb ve dil zikretmez. Bu,

1. el-Kasas (28), 88.

«Heybet» makamının zikridir. Kalb zikretmeye başladığında dil susar. Bu da Allah'ın nî'met ve lütuflarının ifâdesi olan zikirdir. Kalb, zikirden gafil olduğu zaman, dil zikre yönelir. Bu da âdet olarak yapılan zikirdir. Mevcut zikir türlerinden her birinin kendine hâs incelikleri ve tehlikeli tarafları vardır.

Rûhla yapılan zikrin âfeti, sırrın bu zikrin farkına varması; sırr ile yapılan zikrin âfeti, kalbin yapılan zikre muttâlî olması; kalb ile yapılan zikrin âfeti; nefsin zikre vâkıf olması; nefsin zikrinin âfeti ise zikrini tanıması, kendinden bilmesi, zikrini büyüterek karşılığında sevâb umması veya bu zikrin kendisini makamlardan birine ulaştıracağını zannetmesidir. Melâmetiler nezdinde insanların kıymet bakımından en değersiz olanı, amelini ve hâlini ortaya koyan, halkın değerlendirmesine yönelerek onlardan bir beklenti içinde bulunan kimsedir.

Melâmetilerin koyduğu prensiplere göre bu sözlerin sırrı şudur: Ruhun zikri, zât zikri; sırrın zikri, sıfat zikri; kalbin zikri, nimet ve lütuflar karşılığında yapılan ilâhî sıfatların eserlerinin zikri; nefsin zikri ise muhtelif sebeblere yönelik olarak yapılan zikirdir.

Melâmetilerin «Sırrın, rûhun yaptığına muttâlî olması» demelerinin mânâsı, kişinin (rûhu ile) zât zikrini icrâ ederken, mutlak fenâyı gerçekleştirebilmesidir. Zât zikri esnasında heybet zikrini ve sıfat zikrini gerçekleştirmek heybetin varlığının işâretidir. Heybetin varlığı, başka bir varlığın bulunmasını ve varlığını gerektirir. Hakk'tan başka bir varlığın bulunması ise Fenâ hâline aykırıdır. Sırrın zikri heybetin varlığı; sıfatın zikri ise Hakk'a yakınlığın vücûdunu; kalbin zikri ise Cenâb-ı Hakk'ın nî'met ve lütuflarını zikretmek demektir ki bu, nî'metle meşgûl olup, o nî'meti veren Cenâb-ı Hakk'ı unutmak demek olan bir tür Hakk'tan uzaklığın işâretidir.

Nî'metleri bağışlayan Allah'ı görmeksizin nî'met ve lütuflarla meşgûl olmak, Hakk'tan uzaklığın bir başka görüntüsüdür. Nefsin amel ve hâlinin karşılığını beklemesi, ma'nevi bir derde tutulmanın ta kendisidir.

Bunlar melâmetilerin çeşitli kısımlarıdır. Bazısı bazısından daha üstün bir dereceye sâhibtir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SÜFÎ OLMADIKLARI HALDE SÜFÎ ZANNEDİLENLER

Kendilerini bazan «Kalenderiyye», bazan da «Melâmetiyye» diye adlandıran grup bunlardandır. Bundan önceki bölümde melâmetîlerin durumunu açıkladık. Onların hâlinin yüce, makamlarının aziz olduğunu, hadislere ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olduklarını, amel ve hâllerinde ihlâs ve sadâkatin gerçekleşmesine çalıştıklarına işaret ettik. Fitneye tutulmuş olan çarpık düşünce sâhiblerinin zannettiği şeyler melâmetîlerde yoktur.

«Kalenderiyye»; kalb temizliğinin verdiği sarhoşlukla şer'i hudutları bozan, bir arada oturma ve birlikte olma konusundaki her türlü kayıtları ve âdâbı ortadan kaldıran gruptur. Bunlar kalblerindeki temizliğin istediği istikâmette hareket ettiler. Farzların dışında, namaz-oruç gibi ibâdetleri azalttılar. Şeriatın izin verdiği, dünyevî lezzetlerden mübâh olanını yemek ve içmek konusunda hassas davranmadılar. Bu konularda azîmet yolunun inceliklerini değil de, ruhsatların kolaylığını tercih ettiler. Bununla beraber, kalenderîler dünyevî ihtiyaçları giderecek para, yiyecek, içecek ve giyecek gibi eşyaları biriktirmeyi, bunları toplama ve çoğaltmayı terkettiler. Dindar, zâhid ve âbid kimselerin kıyafet ve davranışlarını almadılar. Allah ile beraber olduğuna inandıkları kalblerinin güzelliği ve temizliği ile yetindiler. Bütün güçlerini bu noktaya teksif ederek, kalblerinin temizliği dışında erişecekleri bir hedef, muttali olmak istedikleri bir nokta bırakmadılar.

Kalenderî ile Melâmetî arasındaki fark şöyle açıklanabilir: Melâmetî, ibâdetlerini gizlemeye özen gösterir. Kalenderî ise âdet-

leri tahrib etmek, alışılanları bozmak için çalışır. Melâmetî, her türlü iyilik ve hayrın kapılarına sımsıkı sarılır ve bunlarda fazilet olduğunu kabul eder. Ancak bütün amelleri ve hâllerini başkalarından gizlemeye çalışır. Melâmetî kendisini, avam derecesindeki insanlar seviyesine kor, kılıkta, kıyafette, hareket ve davranışlarında onlar gibi gözükersen hâlini gizlemeye ve tanınmama-ya çalışır. Bununla beraber o, bulunduğu derecelerden daha yüksek derecelere varmak ister. Kendisini Ma'bûduna yaklaştıracak herşeyi bütün gücüyle yapmaya çalışır. Kalenderî, bilinmeye ve bilinmemeye aldırılmaz. Belli bir kıyafet ve görünüş içine girmez. Bütün sermâyesi olarak kabul ettiği «kalb temizliği» dışındaki şeylere aldırılmaz.

Sûfiye gelince o, her şeyi yerli yerine kor. Bütün vakitleri ve hâlleri bilerek harcamaya ve tedbirli hareket etmeye çalışır. Hakkı Hakk yerine, halkı da halk yerine kor. Gizlenilmesi gereken yerde gizlenir. Açık tavır alınması gereken yerde de açıkça davranır. Her işi yerinde ve zamanında yapmaya, yapılması gereken herşeyi huzurlu bir akıl, kâmil bir ma'rifet ile, ihlâs ve sadâkat kaidelerine riâyet ederek yerine getirmeye çalışır.

Kendilerine «Melâmetîyye» adını veren, sûfilerle uzaktan yakından alâkaları olmadığı hâlde, onlardanmış gibi gözükmek için sûfi kisvesine bürünen ve onlar gibi giyinen sapık bir grub daha vardır. Bunlar bazan çevreden sakınmak bazan da sûfîlik iddiasında bulunmak için, sûfi kisvesine bürünür ve kendilerini gizlemeye çalışırlar. Fakat onlar büyük bir gaflet ve aldanış içindedirler. Zira onlar ibâhîlerin yolunu tutarak içlerinin Allah'a ulaştığını iddia ediyor ve bunun da erişilmesi gereken hedef olduğunu söylüyorlar. Şeriatın gerektirdiği şekilde, emirlere yapışarak, nehiylerden kaçınarak yaşamamanın, anlayışları kıt olan avam derecesindeki insanlar için lüzûmlu olduğu, bunların kuru bir taklidle başkalarına uyma durumunda bulunanlar tarafından yapılması gerektiğini söylüyorlar. Bu tür fikirler, ilhadın, zındıklığın ve Hakk'tan uzaklaşmanın ta kendisidir. Zira Şeriatın reddettiği herşey zındıklıktan başka bir şey değildir. Aldatılmış olan bu tür kimseler, şeriatın kulluğun gerektirdiği bir hak ve vecîbe,

Hakikatın da, kulluk görevlerinin inceliklerine vâkıf olmak demek olduğunu bilemediler. Hakikat derecesine ulaşan kimse, kulluk görevlerinin gerektirdiği bütün hakları yerine getirmek zorundadır. Hakikat mertebesindeki insandan, diğerlerinden fazla olarak bazı iş ve ibâdetleri yapması istenir ki bunlar bu mertebeye ermeyen kimselerden istenmez. Bu, içlerini şüphe ve tereddütlerin kapladığı ibâhîlerden olduğu gibi ibâdet, tâat ve mükellefiyetlerden kurtulmayı gerektirmez.

Ebû Zür'a, İbn Mes'ûd'dan şu hadisi rivâyet etmiştir: Hz. Ömer İbn-i Hattâb, (r.a.)'ın şöyle dediğini işittim: İnsanlar, Hz. Peygamber (s.a.)'ın zamanında vahy ile hesaba çekiliyordu. Fakat şimdi vahy kesildi. Biz ancak sizi görebildiğimiz amelinizle hesaba çekeriz. Hayır işleyen ve bunu gösteren kimseleri, kendimize yaklaştırır ve onları teminâtımız altına alırız. Kişinin gönlündeki gizli şeyler bizi ilgilendirmez. Kulu iç âlemindeki şeylerle Allah hesaba çeker. Hayır ve iyiliğin dışında davranış gösteren kimseler «bizim içimiz iyidir ve temizdir» dese de güvenmeyiz.¹

Hz. Ömer (r.a.)'den rivayet edilen bir başka hadiste şöyle buyurduğu nakledilmiştir: «Kendisini töhmet altında bırakacak duruma sokan kimse, bu yüzden hakkında kötü düşünen kimseleri kınamasın. Biz bir kimsenin; farz namazları ihmal ettiği ve şer'i sınırlarda gevşek davrandığını gördüğümüzde, onun namazın, orucun ve tilâvetin tadına varmadığını kabul ederiz. Haram ve çirkin olan yerlere giden kimseleri reddeder, kabul etmeyiz. Onların: «Bizim gönlümüz iyidir.» demelerine de itibar etmeyiz.»

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin Ebû Muhammed el-Cerîrî'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: Cüneyd-i Bağdâdî'nin birisine ma'rifet makamının zikri konusunda bir şeyler söylediğini duydum. Adam şöyle dedi:

— Allah'ı gerçek mânâda tanıyan ma'rifet ehli, takvâ ve Allah'a birr ile davranmak noktasından başlayarak bir takım ha-

1. Buhârî rivâyet etmiştir.

reketlerin terkini gerektiren makama ulaşıyorlar, dedi. Bunun üzerine Cüneyd el-Bağdâdî dedi ki:

— Bu söz, amellerin kaldırılmasından bahseden bir grubun (ibâhîlerin) sözüdür. Bana göre bu çok tehlikeli bir sözdür. Hırsızlık yapan, zinâ eden bir kimse hâl bakımından böyle söyleyen kimseden daha iyidir. Muhakkak ki ârifler amelleri Allah'tan bir emirle aldılar ve yine O'na onunla döneceklerdir. Dünyada bin yıl da yaşasam, güzel amellerden bir zerresini bile eksik yapmam. Ancak benim için bunun dışında başka şeyler takdir edilmişse o konuda bir şey diyemem. Bu durum ancak benim ma'rifetimi te'kid eder ve hâlimi kuvvetlendirir.

Bu tür fikirler, hulûl iddiasında bulunan, daha önceleri hristiyanlarca nâsût âlemlerinde meydana geldiği söylenen ve buradan kendilerine geçerek: «Allah'ın yine kendisinin seçtiği cisimlere hulûl ettiğini» iddia eden sapıkların sözlerindendir. Bunlardan bazıları, Hakk'ın onlarda tecelli ettiğine işâret ederek güzellere bakmayı ve onları hayal etmeyi mübâh saymışlardır. Bazıları da sûfîlerin cezbe ve coşkunluk hâllerinde söyledikleri, Hallâc-ı Mansûr'un «Enel-hakk (= Ben Hakk'ım)» ve Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin «Sübhânî ma a'zamaşânî» gibi sözlerde kendi fikirlerinin gizlice gösterildiğini ileri sürmüşlerdir. Ebû Yezîd el-Bistâmî'nin Rabb'ından bir şey anlatırken söylemesinin dışında, böyle bir sözü söyleyeceğine inanmıyoruz. Hallâc'ın veya Bistâmî'nin sözlerinde gizli bir hulûl fikrinin bulunduğunu bilseydik, hulûlîleri reddettiğimiz gibi onları da reddederdik.

Rasûlullah (s.a.) bize tertemiz, bembeyaz ve şerefli bir şeriatı getirdi. Öyle ki bütün eğriler o şeriat ile doğruldu ve düzelir. Akıllarımız, Allah hakkında söylenmesi câiz olan ve olmayan sıfatları bize gösterdi. Allah herhangi bir şeye hulûlden münezzehtir. Bazen başka bir şeyin hulûlünden de münezzehtir. Bazı sapık kimseler, temiz ve güzel huylu da olsalar, içleri ile alâkalı bazı sözleri duyuyor ve düşüncesinde bunlarla öyle hem-hâl oluyor ki içinden geçen konuşmaları Allah'a nisbet ediyor ve kendisinin Cenâb-ı Hakk'la konuştuğunu söylüyor. «Bana dedi», «Ben ona dedim» gibi ifadeler kullanıyor. Böyle bir adam; ya cahildir. Kendini de, sözünün nereye vardığını da, Rab-

bını da, Rabbi ile konuşmanın nasıl olduğunu da bilmez. Ya da âlim biridir. Sözünün yanlış ve bâtıl olduğunu, hevâ ve hevesinin kendisini bu iddiâyâ sevkettiğini bilir. Böylece bir şeyler kazandığı vehmine kapıldığının farkındadır. Bunların hepsi de dalâletin ve sapıklığın ta kendisidir.

Hakikat derecesine ermiş bazı muhakkıkların, sohbetlerinde duydukları gibi konuşmaya ve yanlış anlamalara sebep olacak sözler söylemeye cesaret etmelerinin sebebi, uzun muâmele ve mücâhedeler sonunda zâhiri ve bâtinî olarak bu sözlerin kendilerine gelmesi, sûfiye topluluğunun esasları olan takvâda sadâkat, dünyaya karşı gösterilen zühd ve kemâl gibi prensiplere sımsıkı sarılmalarıdır. Bunların sırları ve iç dünyaları, yabânî duygulardan arınınca gönüllerinde kitab ve sünnete uygun bir takım sözler ve konuşmalar oluşur. Bu konuşmalar onlara ve onların gönüllerine özellikle cezbe ve istiğrâk hâllerinde indirilir. Bu, onların işitebileceği bir konuşma türü olmayıp, kendi kendilerine hissedecekleri, kitab ve sünnete uygun, ehlince anlaşılabilen konuşma cinsinden bir takım sözlerdir. Bunlar ilme uygun, ehlince de bilinen şeylerdendir. Bazan kendi kendilerine ve gönüllerine münâcatı, bazan da gönüllerinin kendilerine yalvarmasını işleyen konuları ihtiva eder. Anlatılan ma'nevî gelişmelere rağmen nefislerini ubûdiyyet, Cenâb-ı Hakk'ı da Mevlâ olarak Rubûbiyyet makamına korlar. Nefslerinde buldukları şeyleri Rabb'larına izâfe ederek söyleyebilirler. Fakat bunların Allah kelâmı olmadığını, Allah'ın bâtınlarında sonradan meydana getirdiği bir ilim olduğunu bilirler. Bu tür konuşmaları anlatabilmenin en güzel ve doğru izah tarzı, onların nefislerinde hissettikleri ve bâtınlarında duydukları şeyleri Cenâb-ı Hakk'a nisbetle söylemeleri şeklindedir. Onların gönül dünyaları hevâ ve hevesten arınınca, içlerine bazı duygu ve düşünceler ilhâm edilir. Cezbe anında bunlar hissettiklerini; «hâdis'e değil de Muhdis'e, konuşana değil de konuşturana bak» kabilinden Allah'a izâfe ederek anlatırlar. Düşüncelerinin bozulması ve tereddüde sevketmesinden bunları korumak için mesele böyle açıklanabilir.

Kendilerini ma'rifet denizinde garkolmuş gören, nefislerini

hiçbir konuda en ufaklık bir hareket, ya da davranışa yönlendirmeyen, her konuda ve herşeyi yapmada mecbûr olduklarını iddia eden sapık bir grub daha vardır. Bunlar yaptıkları her işi mutlaka Allahla berâber yaptıkları için, sorumluluğu da Cenâb-ı Hakk'a havâle ediyor ve kendilerini nefislerinin istediği her tür kötülüğe atıyorlar. Allah'tan gafil olmayı, gaflette devamlı bulunmayı, şer'i sınır ve hükümlerle, helâl ve haramı terketme, din-den çıkma konularında işlediklerini kahramanlık zannediyorlar.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî bir adama sordu: O da «Ben bir kapı gibiyim. Hareket ettirilsem hareket eder, açılırsam açılır, kapanırsam kapanırım.» cevabını verdi. Bunun üzerine Tüsterî şöyle devam etti: «Böyle bir sözü ya siddîk ya da zındık bir adam söylemiştir. Siddîk böyle bir sözü; kulluk hak ve vazifelerine riâyet ettiği, şer'i asıllara sım sıkı sarıldığı halde, eşyanın kendi kendine değil ancak Allah'ın verdiği kudretle bir varlık olabileceğine işâret için söylemiştir. Zındık ise; bütün işleri Allah'a havâle ederek, nefsinin aradan ve sorumluluktan kurtarmak, dini emir ve yasakların baskısından kurtulmak için söylemiştir.»

Ancak, helâl ve harama, şer'i hudûd ve hükümlere inanan, kendisinden bir suç sâdır olduğu zaman günâhkâr olduğunu ve bu günâhına karşılık tevbe etmesi gerektiğini söyleyen kimse sağlam ve sahîh inançlı biridir. Kahramanlık zannederek işlediği kusurların altında kalan, nefsinin arzuladığı herşeyi anında yapan ve hevâ-heves çerçevesinde hareket eden, her türlü lezzet ve şehveti elde etmeye çalışan, içinde yaşadığı kötü hâlleri kendine götürecektir, kendini terbiye edip yetiştirecek bir şeyhi olmayan kimsenin durumu çok tehlikelidir. Allah, hakka ittiba ve bâtıldan kaçınmada herkesi muvaffak kılsın, âmin.

ONUNCU BÖLÜM

ŞEYHLİK MAKAMI*

Hız. Peygamber (s.a.)'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: Muhammed'in nefsi kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederek söylüyorum ki: Siz isteseydiniz, Allah'ı kullarına, kulları da Allah'a sevdiren ve yeryüzünde insanlara nasihat için dolaşan insanların Allah'ın en sevgili kulu olduğuna yemin ederdim.

Burada Hız. Peygamber (s.a.)'in anlattığı husûs, şeyhlik ve Allah'a dâ'vet rütbesinin ta kendisidir. Çünkü şeyh, Allah'ı kullarına gerçek mânâda sevdiren, kullarını da Allah'a sevdiren ve yaklaştıran kişidir. Şeyhlik rütbesi; tarikat yolunun en yüce mertebesi, Allah'a dâ'vet konusunda peygamber vekilliğinin en üstün derecesidir.

Şeyhin, kulları Allah'a yaklaştırması şöyle açıklanabilir. Şeyh, müridi, Rasûlullah (s.a.)'e her konuda uyma yoluna götürür. Kimin Hız. Peygamber (s.a.)'e uyması dosdoğru olur, onun her davranış ve hareketini benimsemesi eksiksiz bulunursa Allah o kulunu sever. Çünkü Cenâb-ı Hakk De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.¹ âyet-i kerimesinde, sevgisini Hız. Peygamber (s.a.)'e ittibâ şartına bağlamıştır.

Şeyhin Allah'ı kullarına sevdirmesine gelince, onu şöyle izah edebiliriz. Şeyh, müridi nefsinin kötülüklerden tezkiye yoluna so-

1. Âli İmrân (3), 31.

* Bu bahsi krş. el-Luma', 56 -64; Kuşeyri, er-Risâle, 601 - 610, 664 - 665; et-Taarruf, 162 - 165 Keşfü'l-mahcûb, I, 252.

kar. Nefs temizlenince, kalbin yansıtıcı özelliğe sâhip aynası parlar. Oradan çevreye ilâhî azâmetin nurları aksetmeye başlar. Kalbe vahdet-i ilâhînin güzelliği gözükür. Basîretin göz bebeği Cenâb-ı Hakk'ın kıdemi ve celâlinin nurlarını seyretmeye dalar. Kemâl-i ezeli'yi görür. Böylece kul, herşeyde gördüğü ve hissettiği Rabbini sever. Çünkü bu sevgi, nefsi tezkiye etme ve fitratındaki kötülüklerden temizlemenin bir neticesidir. Bu konuya işâret etmek üzere Cenâb-ı Hakk: Nefsini temizleyen felâha ermiştir.² buyurmuştur. Kulun nefsinden ve onun şerlerinin elinden kurtulması, Allah'ı tanıma ve O'nu ma'rifet konusunda zafere ulaştırmasıyladır.

Aynı şekilde kalb aynası parladığı ve onun üzerini kaplayan duman gibi duygular ayıklandığı zaman, dünya bütün çirkinliği, gerçek yüzü ve muhtevası ile kalbte gözükür. Âhiret ve âhiretin güzellikleri bütün incelik ve zerafetiyle gönülde zuhûr eder. Dünya ve âhiretin gerçekleri, her iki âlem neticesinde ele geçecek olan şeyler basîret gözüyle görülmeye başlar. Öyle ki, kul fânî ve geçici olan dünyadan vazgeçerek âhireti ve onunla ilgili şeyleri bile bir kenara itip yalnız Bâkî olan Cenâb-ı Hakk'ı sever. Böylece nefsi temizlemenin neticesi ortaya çıkar. Şeyhlik ve başkalarını terbiye etmenin yolu açılır. Şeyh müridlerini Allah'a yönlendiren O'nun ordularından bir askerdir. İsteyenleri Allah'ın dosdoğru yoluna iletir.

Ebû Zür'a, Abdullah b. Bîsr'den şöyle bir hadis nakletmiştir. Hz. Peygamber (s.a.): Yirmi kişi ya da daha fazla insan bir araya geldiğinde, aralarında Cenâb-ı Hakk'ın azametini yüreğinde hissedenden biri yoksa, işin sonu gelmiş demektir buyurmuştur.

Şeyhlerin üzerinde Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ettiği bir vakar bulunmalı. Aslında onlar zâhirî ve bâtınî yönden bu vakarla terbiye edilir. Cenâb-ı Hakk «İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği ve doğru yoluna ilettiği kimselerdir. Onların yoluna uy.»³ buyuruyor.

Şeyhler, doğru yolda ve sırat-ı müstakîm çizgisinde bulun-

2. es-Sems (91), 9.

3. el-En'am (6), 90.

dukları ve takvâ sâhiplerinin imamı oldukları zaman kendilerine uyulma hakkına sâhip olurlar.

Hız. Peygamber (s.a.) Rabbından hikâye ederek bir hadis-i kudside şöyle buyurmaktadır: Kulunun benimle meşgûl olması ve benim zikrimle uğraşması fazlalastığı zaman, onun bütün gücü ve lezzetini benim zikrimde toplarım. Onun himmetini ve tattığı lezzeti benim zikrimde toplarsam, onu kendime âşık kılarım. O'nu bana âşık yaptığım zaman da, onunla benim aramdaki her türlü perde ve engeli, beni anmasına mâni olan her türlü duygu ve düşünceleri kaldırırım. İnsanlar beni unuttuğu ve muhtelif meşgaleler içinde benden gafil oldukları zaman, onlar beni asla unutmazlar. İşte böyle kimselerin sözleri, peygamberlerin sözleri gibi tesirli olur. Onlar Allah yolunda gerçek kahramanların ta kendileridir. Yeryüzüne bir belâ ve azap vermek istediğim zaman hatırladığım ve kendileri yüzünden insanlardan azabı kaldırdığım kimseler işte bunlardır.^{3a}

Sâlikin şeyhlik rütbesine ermesindeki sır, nefsi siyâset ve idareyle iyiye yönlendirmeden sorumlu bulunmasında ve nefsin insanı içten vuran özellikleriyle mücâdeleden mes'ûl olmasındadır. Sâlik, seyr ü sülûkdaki davranışlarında «nefs-i mutmainne»ye erinceye kadar dosdoğru olmak zorundadır. Nefsin itmi'nana ermesi ve kötülüğü emreden özelliğinden kurtularak, sâhibini iyiliğe yönlendirmeye başlaması, yaratılışından beri kendisiyle beraber olan kuruluk ve soğukluğun, ondan sökölüp alınması ile anlaşılır. Böylece tâatlara yönelmeye ve ibâdetlere sarılmaya başlar. Nefsten kuruluk kalkınca, kendisine ulaşan ve yansıyan rûhun sıcaklığı ile yumuşar. Nefsin bu yumuşaklığına işâret etmek üzere Cenâb-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'inde: «Derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine (ve bu zikrin gereğini yapmaya) yumuşar.»⁴ buyurmuştur.

Kulun duygu ve şuur merkezi olan kalbinin, bir nefse dışı geri de rûha yönelik iki yüzü vardır. Rûha bakan tarafı ile rûh-

3a. Alâeddin Ali el-Muttakî b. Hüsâmuiddin el-Hindî, Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl, Halep ts., Mektebetü't-türâs el-İslâmî, T. 433, Hadis Nu: 1872.

4. ez-Zümer (39), 23.

tan, nefse bakan tarafı ile de nefs'ten te'sirler alır. Nefsin kalb üzerindeki menfi etkisi itmi'nana erinceye kadar devam eder. Sâlikin nefsi, seyr ü sülûk ile mutmainne derecesine erdiği zaman, artık nefs de kalbe müsbet te'sirler yapacağı için onu yönlendirmekten kurtulur. Sülûkü sona erer. Çünkü o, nefsin kötülüğü emreden isteklerine karşı mücâdelede başarılı olmuş ve kendisini, iyiliğe sevkeder hâle getirmiştir. Böylece nefs, dizginlenince Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini yerine getirmeye koyulur. Kalb de nefse yönelik tarafa boynunu uzatarak oradan da iyi te'sirler almaya başlar. Böylece müridlerin, tâliblerin ve sâdıkların nefsi, kalb ile nefsin aralarındaki cins benzerliğinden dolayı kalb özelliğini alır. Bu değişiklikte şeyh ile mürid arasındaki ülfet, sevgi ve saygının da etkisi vardır. [Şeyhten müride, iyiliklerin yansıması şeklinde olan ve müridin nefsinin etkisi altına alan bu yansıma, Cenâb-ı Hakk'ın lûtfettiği karşılıklı rûhî bir yakınlasmadan kaynaklanmaktadır.] Nitekim Cenâb-ı Hakk: Ve onların kalblerinin arasını uzlaştırdı. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine de onların kalblerinin arasını uzlaştıramazdım. Fakat Allah, onların arasını uzlaştırdı. ⁵ buyurarak bu ülfet ve te'life işâret etmiştir. Şeyh daha önce kendi nefsinin nasıl düzeltmiş ise müridlerin nefislerini de aynı uslûb ve usûl ile düzeltir. Şeyh'de Hz. Peygamber (s.a.)'in Rabb'ından hikâye ederek naklettiği bir hadis-i kudsiye göre Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma meydana gelmiştir: Birr sâhiblerinin bana kavuşmaya olan arzu ve şevkleri ne kadar artarsa, benim de onlara kavuşma şevkim daha çok artar. Aman dikkat edin. Allah'ın, sohbet eden ile sohbet edilen, seven ile sevilenin arasını te'lif etmesi ve uzlaştırmasının bir neticesi olarak, mürid, doğan bir çocuğun babasının bir parçası olduğu gibi, sanki şeyhinin bir parçası olur. O'nun ahlâkı ve özelliklerini taşır. Müridin bu yeni hâli ikinci ve ma'nevî bir doğum olarak değerlendirilir. Nitekim Hz. İsa (a.s.)'dan rivâyet edilen haberde: İkinci doğumunu gerçekleştirmeyen kimse, semanın melekûtuna yükselemez, buyurulmuştur. Kişinin birinci doğumu onun âlem-i mülk ile olan irtibâtını sağlar. İkinci

---

5. el-Enfâl (8), 63.

ve manevî doğum ise melekût âlemiyle olan irtibatını temîn eder. Bunu ifade etmek üzere Cenâb-ı Hakk: Böylece biz, İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu (büyük ve hârikulâde muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki, (kudretimize ve azametimize) kesin inananlardan olsun.⁶ buyurmuştur. Âyet-i kerime-de ifâde edilen Kesin inananlardan ve yakîn sâhiblerinden olma mes'elesi ancak bu manevî doğumla kazanılabilir. Manevî doğuma sâhib olmayan kimse, peygamberlerin mirasçısı olmaya hak kazanamaz. O, ne kadar anlayışlı ve zekî de olsa, ikinci bir doğumu yoksa, peygamber mirasçılığı kendisine ulaşmaz. Çünkü anlayış ve zekâ aklın neticesidir. Halbuki akıl şeriatın nûrundan mahrum ve kuru olursa, mülk âleminde ne kadar dolaşırsa da Melekût âlemine müdâhele edemez. Bu âleme giremez. Bundan dolaydır ki akıl, Mülk âleminde tasarrufa sâhib olduğu için matematik ilminin delillerine vâkıf olabilir. Fakat Melekût âlemine yükselmez.

Âlem-i mülk; kâinatın dış yüzü ve görünüşü; âlem-i melekût, kâinatın iç yüzü ve esrarı; akıl rûhundili ve tercümanı; hidâyet nûrlarının kendinden kaynaklandığı basîret, kalbin nûrudur. Tercüman yani dilin konuştuğu şeyler, kalb tarafından bilinen tercüme edilen, şeylerdir. Kalbin bildiği şeyler, genellikle tercüme eden dil tarafından bilinmez. Bu yüzden, enbiyâ ve onlara tâbi olanlar nezdinde insana Allah'ın lûtfu olan hidâyet nûrundan yoksun kuru bir akılla mes'elelere bakanlar, çoğu zaman doğruyu bulmaktan mahrûm olur. Mes'elelere kuru akılla bakanlar, kalbin ve rûhun açıklamalarından mahrum oldukları için önlerine perdeler sarkıtılır ve gerçeği bulamazlar.

Tabii doğumda, babanın sulbüne tevdi edilen çocuğa âid özellikler, her bir çocuğun zerrelere sayısınca çocukların sulblerine intikal eder. Cenâb-ı Hakk'ın, Misâk günü: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye hitap ettiği bu zerreler, Mekke ile Taif arasındaki Nu'man'ın ortasına atılan Hz. Âdem'in Cenâb-ı Hakk sırtını sıvazladığında onun vücûdundan insanoğullarının sayısın-

6. el-En'am (6), 75.

ca, deriden çıkan ter damlacıkları gibi dışarı çıktılar, bu hitaba cevap verdikten sonra tekrar Âdem'in sırtına döndüler. Babalar bu zerrelere taşıyarak neslini devam ettiriyor, sulbüne bir şey bırakılmayanların ise nesli kesiliyor. Şeyhlerin durumu da aynen böyledir. Bazılarının ikinci doğum dediğimiz hâdise ile mânevî çocukları çoğalır, kendisinden aldıkları ilim ve hâli başkalarına aktarırlar. Bu ilim ve hâller sohbet yolu ile Hz. Peygamber'den kendilerine nasıl ulaştı ise onları müridlerine yansıtırlar. Böylece şeyhlerin nesli devam etmiş olur. Aksine bazı şeyhlerin evlâtları az, bazılarının da nesli kesilmiş olur. Bu nesil, kâfirlerin Hz. Peygamber için: «O, ebterdir. Nesli kesilmiştir.» dedikleri zaman Cenâb-ı Hakk'ın: Asıl sana buğzedenlerin nesli kesiktir. ⁷ diye onlara cevap verdiği nesildir. Hz. Peygamber (s.a.)'in nesli kıyamete kadar devam edecektir. Mânevî bir silsile ile ilim mirâsı, ilim ehline intikâl edecek ve bu neslin devamlılığı sağlanacaktır.

Şeyhimiz Ebu'n-Necîb Ziyâuddîn es-Sühreverdî, bize yazdırarak Kesir b. Kays'ın şöyle söylediğini rivâyet etmektedir: Ebû'd-Derdâ ile Şam Mescidinde oturuyorduk. Bir adam geldi ve ona şöyle dedi:

— Yâ Eba'd-Derdâ, Hz. Peygamber (s.a.)'in şehri Medîne'den sana, senin rivâyetinle bana ulaşan Hz. Peygamber'den naklettiğin bir hadis için geldim. Ebû'd-Derdâ ona:

— Ticâret maksadı ile mi geldin? diye sordu.

— Hayır, dedi.

— Başka bir gâye ile mi geldin? diye sordu.

— Hayır, dedi. Bunun üzerine Ebû'd-Derdâ şöyle dedi:

— Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle dediğini duydum: İlim aramak üzere yola çıkan kimseleri Allah, cennet yollarından bir yola iletir. Melekler, ilim talebinde bulunanlardan memnûn oldukları için üzerlerine kanatlarını gererler. İlim öğrenmeye ça-

lısan kimse için yeryüzü ve gökteki herşey hattâ sudaki balıklar bile istiğfâr eder. Âlimin âbid üzerine olan üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Muhakkak ki âlimler peygamberlerin mirâsçısıdır. Peygamberler kendilerinden sonrakilere dinârı, ya da dirhemi değil, yalnızca ilmi mirâs olarak bıraktılar. Bunu alan kimse, mirâstan payını almış olur. -İlmi öğrenen kimse mirâs-ı nebevî'den hissesini fazlası ile almış olur.-⁸

Ebulbeşer Hz. Âdem (a.s.)'e tevdi edilen ilk şey'in ilim ve hikmet idi. Unutkanlık, isyan, nefsin ve şeytanın çağırdığı tehlikeler nasıl Hz. Âdem'den bize intikal etti ise, ilim ve hikmet de ondan intikal etmiştir.

Cenâb-ı Hakk, Cebrâil (a.s.)'e yeryüzünden bir avuç toprak almasını emretti. Allah Teâlâ ilk önce yarattığı cevherden oluşan bu parçaya nazar etti. Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî nazarına mazhar olan bu parçada, ilâhî hitabı işitme ve bu hitaba cevap verme özelliği meydana geldi. Öyleki Cenâb-ı Hakk: «İsteyerek veya istemeyerek (Mutlak varlığa) gelin.» diye yeryüzü ve gökyüzüne seslendiği zaman, onlar da «İsteyerek geldik.» şeklinde cevap verdiler.⁹ Yeryüzü, mezkûr hitâbın işâret ettiği işitme ve cevap verme özelliğini, Hz. Âdem'in yaratılması ve şeklinin oluşturulması için kendi parçalarından bir kısmının alınması ile kaybetti. Yeryüzündeki ilâhî hitabı işitme ve cevap verme özelliği, böylece Hz. Âdem'in cesedine intikal etti. Hz. Âdem'in cesedinde, yeryüzünden alınan parçalar oranında hevâ-heves meydana geldi. Bunların etkisi ile elini, buğday ağacı da denilen fenâ (yokluk-kısa ömürlülük) ağacına uzattı. Bu yüzden bedenine fenâ âriz oldu. Onu düzenleyip (insan şekline koyduğum) ve ona kendi rûhumdan üflediğim zaman hemen ona secdeye kapanın¹⁰ âyetinde ifâde edildiği şekilde, Allah'ın insanoğluna ilâhî bir ikrâmı olan «rûh nefhi» ile Hz. Âdem (a.s.) ilim ve hikmet sâhibi oldu. Böylece Âdem (a.s.) «Tesviye» ile nefse, «nefh-i rûh» ile rû-

8. Bkz. Buhâri, İlim, 10; Tirmizi, Kur'ân, 10; İlim, 19; Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

9. Fussilet (es-Secde), (41), 11.

10. el-Hicr (15), 29.

ha erişti. Bunun şerhi epey uzundur. Bu kadar bilgi vererek ıktifâ edelim. Kalbi hikmet, kalıbı hevâ ve heves kaynağı oldu. İlim ve hikmet iki ayrı mirâs olarak Hz. Âdem'den çocuklarına intikal etti. Böylece Hz. Âdem, tabii doğumla nesilden nesile intikal eden, tabii hasletlerin, hevâ ve hevesin, manevî doğumla da nesillere ulaşan ilim ve hikmetin babası oldu. Zâhiri ve tabii doğuma fenâ ârız oldu. Mânevî doğumla intikal eden ilim ve hikmet ise fenâdan korunmuş oldu. Çünkü mânevî doğum, İblis'in sonsuzluk ağacı diye tanıttığı ve Hz. Âdem'i yanılttığı buğday ağacından değil, ilim ve gerçek sonsuzluk ağacından alınmış. İlim ve hikmetten meydana gelmiştir. Her zaman olduğu gibi burada da şeytan, yanlış görmüş, yanlış değerlendirmiş ve Hz. Âdem'e de buğday ağacını «sonsuzluk ve ebedîlik ağacı» diye takdim etmiştir.

Buraya kadar anlattığımız bilgilerden şeyhin mânevî bir baba olduğu açıkça anlaşılmıştır. Bu yüzden Şeyhimiz Ebu'n-Necib Ziyâuddîn es-Sühreverdi çoğu zaman: «Benim yoluma giren, usûlûme uyan ve böylece hidâyete ererek doğru yolu bulan kimse çocuğum olur.» derdi.

Kendi usûlû ve fikir silsilesi ile mânevî hâller kazanan şeyh; bazan ve özellikle ilk zamanlarda muhibbîn (Allah'ı gerçek anlamda sevenler) arasından, bazan da mahbûbîn (Allah'ın sevdikleri) arasından çıkarılmış olabilir. Şeyhlik konusunda sâlih sâliklerin durumu dört kısımda incelenebilir.

1. Mücerred sâlik,
2. Mücerred meczûb,
3. Sâlik-i meczûb (seyru sülûk ile cezbeye eren).
4. Meczûb-i sâlik (cezbeden sonra sülûke başlayan).

1) Mücerred sâlik: Mutlak mânâda seyr ü sülûkda bulunan sâlik, şeyhlik makamına lâayık değildir. Üzerinde nefse aid bazı sıfatların bulunması dolayısıyla şeyhlik derecesine erişemez. Seyr ü sülûk içindeki riyâzat ve muâmele makamlarından, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği kadar nasibini alır. Fakat ma-

neviyat yolunda güçlüklerle karşılaşanları hâli ile ferahlatacak bir seviyeye ulaşamaz.

2) **Mücerred meczûb:** Mutlak mânâda meczûb, Hakk'ın ve Hakk'a aid tecellilerin kendisine seyr ü sülûksuz olarak ve yakın derecesinde zuhûr ettiği kimsedir. Belli bir seyr ü sülûk esasına tâbi tutulmadığı, riyâzat ve mücâhedenin güçlükleriyle karşılaşmadığı hâlde, kalbi ile Cenâb-ı Hakk arasındaki her türlü unutturucu perdelerin kaldırıldığı kimsedir. Seyr ü sülûk ile girilen, şeyh ile mürid arasındaki muâmeleleri, müstakil bir bölüm hâlinde ileriki bahislerde inşallah açıklayacağız. Mutlak mânâda meczûb da, mücerred sâlik gibi şeyhlik makamına lâayık olmaz. Bunlar, farzların dışında belli bir amelleri ve seyr ü sülûkleri olmadığı hâlde, Allah'ın kendilerine lütfettiği kadar, rûhî huzûr ve sükûna erişilen hâllerden nasiblerini alırlar.

3) **Sâlik-i meczûb:** Cezbe kabiliyetine sâhib olan aynı zamanda belli bir seyr ü sülûk çizgisinde bulunan sâlik, başlangıçta her türlü riyâzat, mücâhede, mânevî sıkıntı ve muamelelere ihlâs ile sarılır. Şartlarını eksiksiz olarak yerine getirir. Ardından acı bir meyveden sonra yenilen bal gibi, riyâzat ve mücâhedenin yakıcı ve yıkıcı güçlüklerinden kurtarılarak, rûhî ve mânevî bir huzûra erişilen hâle ulaşır. Hakk'ın fazilet ve bereket rüzgârlarının kokusunu alır. Sıkıntı ve güçlüklerin darboğazından sıyrılarak, kolaylığın genişliği ve rahatlığına erer. Cenâb-ı Hakk'ın celâl tecellilerini gönül hoşnutluğu ile karşılamaya alıştırılır. Kendisine müşâhede makamının kapıları açılır ve aradığı, derdinin dermanını bulur. Gönül kabı taşarak kendisinden hikmetli ve muhatabına tesir eden sözler dökülür. Kalbler ona meyletmeye ve onu sevmeye başlar. Gayb âleminin açılması ve gizlilikleri keşfetme özelliği (feth-i ilâhî) birbiri ardından üzerine gelir. Dış organları kapalı, Allah'tan başka her şeyle alâkasını kesmiş, iç dünyası ise her ân Allah'ı, müşâhede eden, O'nu hisseden bir durumda bulunur. Artık celvete ve toplum arasına girmeye lâayık hâle gelmiş olur. Hattâ onun celveti, halvet hâline dönüşür. Ticâret, alış-veriş ya da başka dünyevî bir meşgale kendisini Allah'tan alıkoyamaz hâle gelir. Hâdiselere ve olaylara o hâkim olur.

Hiçbir şey onu etkisi altına alıp da kendisine Cenâb-ı Hakk'ı unutturamaz. Her şeyi o avlar, ağına düşürebilir. Fakat hiç birşey onu avlayamaz ve Rabbından ayrı koyamaz. Böyle bir sâlik şeyhliğe lâayık olabilir. Çünkü o, işe muhibbin tariki ile başlamış ve bu yoldan yetişmiştir. Sâlihlerin ve «berr» sâhibi (ebrâr) kimselerin amellerinin yaşandığı yola girdikten sonra kendisine Allah'a yaklaştırılmış (mukarrabin) kimselerin hâllerinden bir hâl bağışlanmıştır. Böylece kendisinden ilim alan bir tâbiler grubu oluşur. Onun yolundan çevreye bereketler yansımaya başlar. Ancak kendisi dâimâ bulunduğu hâl ile başbaşa kalır. Hâli içinde öyle sağlam ve kararlı bulunur ki, hiçbir şekilde bu hâlinden alınması ve şuurunun Hakk'tan başka bir yere kayması mümkün olmaz. Buna rağmen yine de, kendisine lütfedilen hâllerin kemâline ulaşamaz. Ancak Hakk'ın lütfettiği kadar hâllerden nasibini alır. Bu nasib oldukça çok ve güzel olan, beğenilen ve beklenen bir nasiptir. Çünkü ilim ve hikmet sâhiblerinin dereceleri çok farklı ve birbirinden ayrıdır. Şeyhlik makamında en yüksek derece olan dördüncü derece ise meczûb-i sâliktir.

4) Meczûb-i sâlik: Cezbe tarafı ağır basan sâlike Hakk, keşf ve yakın nûrları ile zuhûr eder. Hakk ile kalbi arasındaki bütün perdeler kaldırılır. Müşâhede nûrları ile aydınlanır. Sadr'ı ve kalbi genişler. Her türlü tecelliyi alabilecek hâle gelir. Gurur evi ve adanış yeri olan dünyadan uzaklaşır. Ebedilik ve sonsuzluk yurdu olan âhirete yönelir. Mânevî yücelik kazandıran hâllerin denizinden kana kana içer. Her türlü mânevî rahatsızlıklardan ve kendini bağlayıcı dünyevî alâkalardan kurtulur. Böyle mânevî bir terakkîye erdikten sonra çevresine: «Ben görmediğim Rabbime ibâdet etmem» diye ilân etmeye başlar. Çünkü o, her an ve her zaman Cenâb-ı Hakk'ı görmekte, hissetmekte ve bir an bile O'ndan kopamamaktadır. Batınından çıkan bu hâller zâhirine intikal etmeye ve çevresine doğru taşmaya başlar. Seyr ü sülûk, riyâzat ve mücâhedelerin güçlüğü ona sıkıntısız ve kolay gelir. Mânevî lezzetler ve mutluluklar içinde bulunur. Kalıbı ve dış görünüşü kalbinin özelliklerine kavuşur. Kalbi Hakk'ın sevgisi ile dolup-taştığı için, derisi ve cesedi de kalbinin yumuşadığı gibi yumuşar. Cildin ve cesedin yumuşaması, kalbin amel

ve ibâdetlere yöneldiği gibi bedeninin de tâatlara yönelmesinden anlaşılır. Cenâb-ı Hakk ona özel bir irâde ihsan eder. O'nu Hakk tarafından istenilen ve sevilen grubun (mahbûbîn) hâs, özel bir muhabbetiyle rızıklandırır. Her şeyden alâkası kesilerek vuslata erdirilir. Allah ile alâkayı koparıcı herşey ondan uzaklaştırılır ve Hakk tarafına yönlendirilir. Nefsinin kuruluşu ve donukluğu giderilir, rûhun ateşi ve ilâhî özellikleri ile bezenmeye başlar. Kalbindeki nefse âid damarlar daralır.

Cenâb-ı Hakk: Allah, sözün en güzelini, (Kur'an'ın âyetlerini güzellikte) birbirine benzer, ikişerli bir kitab hâlinde (her yönden ikili bir sistem takib ettiği karşılıklı zıdlıkları mukâyese sûreti ile vererek mes'elelerin daha iyi kavratılmasını istediği bir uslûb ile) indirdi. Rabb'lerinden korkanların, ondan derileri ürperir. (Ondaki müjde ve tehdidi duyunca, tüyleri diken diken olur. Sonra Allah'ın feyzi içlerine dolar, huzûra ererler.) Derileri ve kalbleri Allah'ın zikrine yumuşar. ¹¹ âyet-i kerimesinde, kalblerin yumuşadığı gibi derilerin de yumuşadığına işâret etmektedir. Bu yumuşaklık, Allah tarafından sevilen (mahbûbîn) derecesine erişmekle gerçekleşir.

Bir haberde, İblis'in insanoğlunun kalbine nüfûz edebilmek için yol aradığı ve ona şöyle cevap verildiği bu ifâde ile anlatılır: «Senin kalbe girmen mümkün değildir. Ancak senin için, kalbe kadar varan iç-içe girmiş damarların içlerinde bir yol vardır. Damarların içine girdiğin zaman, yer darlığından dolayı orada terlersin. Bu ter damlacıkların, aynı damarda akan, kalbten gelen, süzülmüş rahmet suyuna karışır. Ancak böylece tesirin kalbe ulaşabilir. Ben kimi peygamber, ya da velî kılmışsam onların bu damarlarını koparıp attım. Ki kalbleri her türlü şeytânî ve nef-sânî duygu ve düşüncelerden uzaklaşmış olsun. Böylece sen onların damarlarına girsen bile, iç-içe girmiş bu da damarlardan kalblerine ulaşamazsın. Kalbe saltanat ve hâkimiyetin yetişmez.»

Seyhlik makamına lâayık olan ve Allah tarafından sevilen ve istenen (el-mahbûbü'l-murad) sâliklerin, kalbi selim olur. Sadrı

11. ez-Zümer (35), 23.

(göğsü) genişler, derisi yumuşar. Kalbi, rûhun özelliklerine sâhib olur. Nefsi, her türlü isyana istekli ve kötülüğü emredici iken yumuşayarak ibâdet ve tâata yönlendirici hâle gelir. Nefs yumuşadığı için cild ve cesed de yumuşayarak sâhibini, hissettiği ve bulduğu bir hâl ile amel ve ibâdetlere yönlendirir. Rûhu, ilâhî huzûrda kesintisiz bir cezbe içinde bulunur. Rûh kalbin, kalb nefsin, nefis de bedenın kendisine tâbi olmasını ister. Kalbi ile bedeni birbirine, zâhiri bâtınına, bâtını zâhirine, kudreti hikmetine, hikmeti kudretine, dünyası âhiretine, âhireti dünyasına öylesine karışmıştır ki, bunlardan menfi olanlar da, müsbete inkılâb etmiş ve sâhibini ibâdet ve taata teşvik edici hâle gelmiştir. Hattâ böyle bir kimsenin: «Hakk ile aramdaki tüm perdeler kaldırılırsa, yine de yakınlığı artırmazdı. Çünkü bunlara zâten yakın derecesinde inanmaktayım.» demesi mümkün olabilir. Artık bu sâlik, hâlin etkisinden kurtarılabilir. Çünkü o, hâl üzerine hâkim, hâl ona hâkim değildir. O bu özellikleri ile her yönden hür, mâsivâ'dan âzâde, Hâlık'ı ile hem-hâl olmuş bir kimsedir. Cezbe ağırlıklı sülûktan sonra gelen ve Allah'ı gerçek mânâda seven (muhibler) arasından çıkan ve şeyhliğe ehil olan kimse, nefsin ve nefsanî duyguların köleliğinden kurtulmuş, fakat kalbî duyguların köleliğinden kurtulamamıştır. Mahbûbin (Allah tarafından sevilenler) arasından çıkan ve sülûkü ağır basan meczûb-i sâlik olan şeyh, nefsanî duyguların köleliğinden kurtulduğu gibi, kalbî hislerin köleliğinden de kurtulmuştur. Bu durum şöyle açıklanabilir: Sâlik-i meczûb usûlü ile yetişen şeyhin kurtulduğu nefis, sâlik ile Allah arasında oluşan zulmânî ve süflî âleme yönelik karanlık perdelerdir. Sâhibini menfî fikir ve hareketlere sevkettiği için nefse «zulmânî hicâb» denmiştir. Meczûb-i sâlikler arasından yetişen şeyhin etkisinden sıyrıldığı kalb ve kalbe ait düşünce ve niyetlerse nûrânî ve ulvî âleme yönelik his, düşünce ve davranışlardır. Burada da kişinin şuûrundan ve irâdesinden iyi şeylere yönelik bulunan niyetlere, kişiyi Allah'tan başka şeylerle meşgûl etmesi ve O'nu unutturması bakımından nûrânî perdeler denmiştir. Meczûb-i sâlik arasından yetişen şeyh her zaman kalbi ve kalbinin sevkettiği şeylerle değil Rabbi ile berâber olur. Vakitle değil, o vakti veren Hakk'la meşgûldür. Allah'a ger-

çek mânâda bir kul olur. O'na «Hakka'l-yakîn» derecesinde ibâdet eder. Yaratanına tam bir sadâkatle inanmıştır. Gönlü, hayâî ve her şeyi ile yalnız Allah'a, yine Allah için secde eder. O'na bütün fuâdı ile inanır. Lisanı ile Hakk'ı ikrar eder. Hz. Peygamber (s.a.)'in bazı secdelerinde ifâde buyurduğu gibi, bedeni ve rûhunun hiçbir parçası, hattâ tek bir kılı bile ibâdetten kopmaz. Bu şekliyle onun ibâdeti, meleklerin ibâdetine benzemiş olur. Cenâb-ı Hakk bu duruma işâretle şöyle buyurmuştur. Göklerde ve yerlerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Göl-geler de sabah akşam (uzanıp kısalarak) O'na secde etmektedirler.¹²

Bedenler ve kalıplar; Hakk'a yaklaştırılmış rûhların uzanıp kısalarak secde eden gölgeleri bunlardır. Asılları, şehâdet âleminde kesif, gölgeleri latiftir. Gayb âleminde ise asılları latîf, gölgeleri kesiftir. Bu âlemde bulunan bir kul, latîfi ve kesîfi ile Cenâb-ı Hakk'a secde eder. Bu mertebe, Allah'ı sevenler (muhibbîn) yolunda yetişen sâlikler için değildir. Çünkü bunlar amellerin dış şekillerine tâbi olup, kendilerinin ulaştırıldığı ma'nevî hâl ile gönülleri dolan kişilerdir. Bu durum ilimde bir eksiklik, nasibde bir azlıktır. Eğer ilmi biraz çoğalsa, rûh ile cesed arasında bağ gibi, ameller ile hâller arasında da bir irtibatın bulunduğunu görürdü. Şehâdet âleminde, kalıp ve bedenden müstağni kalmanın mümkün olmadığı gibi, amellerden de müstağni bulunmanın imkânsızlığını bilirdi. Kalıp ve beden bâkî olduğu sürece amelde bâkidir.

Yukarıdan beri zikrettiğimiz makamı elde eden ve şartlarını gerçekleştiren kişi gerçek mânâda şeyhdir. Allah'ı hakka'l-yakîn tanıyan bir ârîftir. Her türlü maddî-ma'nevî, nûrânî ve zulmânî perdelerden sıyrılmış, Cenâb-ı Hakk tarafından sevilen kimsedir. Nazarı devâ, sözü şifâdır. Etkileyici sözü ve te'sirli bakışı ile insanları terbiye eder. Konuşması Allah'la, sükûtu Allah'ladır. Yani hayatının her anında, bir an bile Hakk'tan gaflete düşmez. Bir hâdis-i kudsi'de de belirtildiği gibi; Kulum bana

nâfilelerle yaklaşımaya devam eder ve ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da, onun gözü, kulağı, eli, ve her bakımdan destekleyicisi olurum. Ta ki benimle görür, benimle konuşur...¹³ Hakk'a yakınlığı ve bunun normal neticelerine sâhib olmuştur.

Böyle bir şeyh, verdiğinde de vermediğinde de Allah iledir. O'nun nezdinde lütuf ile kahr arasında bir fark yoktur. Aksine lehine ve aleyhine olan herşeyi murâd-ı ilâhî olarak değerlendirebilir. Cenâb-ı Hakk kendi muradını ona öğretir. Herşeyde kendi muradıyla değil, Cenâb-ı Hakk'ın muradı ile hareket eder. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin övülen, hoş bir şekle girmesini istediğini bilirse, Allah'ın kullarına hizmet görevini yerine getiren hâdimlerin hilâfına, ona Allah istediği için girer. Zâhiren o işin hoş ve övülmüş olmasından dolayı değil!

Şeyh Ebû Zür'a el-Hâfız'ın Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle anlatılır: Hz. Peygamber (s.a.) Meru'z-zahrân'da iken kendisine bir yemek getirildi. Efendimiz (s.a.), Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e hitaben:

— Geliniz ve yiyiniz, dedi. Onlar ise:

— Biz oruçluyuz, diye cevap verdiler.

Hz. Peygamber (s.a.) onlara:

— Sahibinize gidiniz. Sâhibinize çalışınız. Geliniz ve yiyiniz, buyurdu.

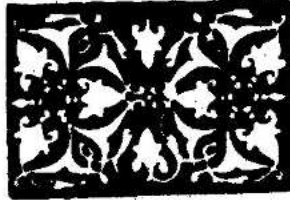
Burada Hz. Peygamber (s.a.) onlara: «Siz oruçla kendinizi hizmetten alıkoyacak, size hizmet edecek birine muhtaç olacak kadar zayıf düştünüz. Geliniz yiyiniz ve kendinize hizmet ediniz.» diyerek onları hizmete teşvik etmiştir.

Hâdim, hizmetle fazilete sâhip olmayı büyük bir arzu ile ister. Bu hizmeti, bazan kendi kazancı ile, bazan bir arkadaşı, ba-

13. Buhârî, Rikak, 38, bu hadisi Tevâzû bâbında uzun bir hadisten tahrir etmiştir ve orada: «Kulum bana nâfilelerle yaklaşır ve ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Bir şey istediği zaman veririm. Bana sığındığı zaman onu korurum.» şeklindedir.

zan terzilik, gibi bir meslek bazan kendisine tercih edilen bir vakit vasıtasıyla yerine getirmeye çalışır. Çünkü ona göre hizmet çok değerli, üzerinde ısrarla durulması gereken sevaba ulaştırıcı en iyi yoldur. Hizmetle elde edilecek fazilet konusunda şeriât'ın kınamadığı, girilebilecek heryere girmekten çekinmez. Şeyh ise basîretinin etkisi ve ilminin kuvveti ile başarının ve hizmette muvaffakiyetin tam bir ilimle, gizli şehvet ve nefsânî tesirlerden niyyeti temizlemek için yapılan büyük bir mücâdele ile gerçekleşebileceğini bilir. Eğer hâdim'in niyyeti bu etkilerden uzak olsaydı, içinde sevaba yönelik kendi arzusu bulunduğu için hizmete rağbet etmezdi. Hâli, şahsî muradı terkederek onun yerine Hakk'ın muradını hâkim kılmaya çalışmak olurdu.

Ebû Zür'a, Cüneyd el-Bağdâdî ile Seriy es-Sakatî arasında geçen bir konuşmayı şöyle anlatmaktadır: Cüneyd el-Bağdâdî, Seriy'in, «kişiyi cennete götürecek orta ve kısa bir yol biliyorum» dediğini duyunca ona: «O nedir?» diye sordum. O da şöyle cevap verdi: «Kimseden bir şey istememen, kimseden bir şey almaman, beraberinde de kimseye verecek bir şey bulundurmamandır.»

ON BİRİNCİ BÖLÜM

HÂDİMLER ve ONLARA BENZEYENLER

√ Cenâb-ı Hakk, Dâvûd (a.s.)'a: Ey Dâvûd! Bana tâlib olan ve beni isteyen birini gördüğün zaman onun hizmetçisi (hâdimi) ol!» diye vahyetmiştir. Hâdim, Cenâb-ı Hakk'ın hizmetlerine karşılık kulları için hazırladığı sevab ve ecri arzulayarak hizmete girer. Hâdim, tâlibleri gönül rahatlığına ulaştırmak, Allah'a yönelenlerin duygu ve düşüncelerini, dünyevî endişelerden kurtarmak ister. Yaptığı her şeyi, sâlih bir çevrede, temiz bir niyetle ve yalnız Allah için yapar. Şeyh her konuda Cenâb-ı Hakk'ın murâdını, hâdimse niyyetini bilir. Hâdim her işini Allah için, şeyh ise Allah ile birlikte, O'ndan gaflet etmeksizin yapar. Şeyh «mukarrabîn», hâdim ise «ebrâr» makamındadır. Hâdim daima «bezl» ve «isâr» yolunu tercih eder. Verdiğini isteyerek verir. Başkalarından alarak yine başkalarına hizmet yolunu seçer. Onun vaktinin görevi, Allah'ın kullarına hizmeti yerine getirmektir. Hizmetten konusunu bir fazilet telâkki eder ve bunu amellerine ve nâfile ibâdetlerine tercih eder. Hâdim ile şeyhi birbirinden ayıramayan kimse, hâdimi şeyh zannedebilir. Fakat hâdim, bu güzel hasletlerine rağmen nefsin hâlleri ve onun tuzaklarından habersizdir. Günümüzde tasavvuf ve sûfiler ile ilgili bilgileri öğrenmediği, ya da bu konudaki kıt ilmi yüzünden nefsinin şeyh zannedebilir. Dervişlerden bazıları, ilimsiz ve hâlsiz, yalnızca lokma ile şeyh olunabileceği kanaatindedir. Onlar nazarında kendilerini en fazla doyuran ve yediren kimse şeyhliğe daha lâyıktır. Halbuki o zatın şeyh değil, hâdim olduğunu bilmezler. Hâdim, Allah'ın kullarına hizmeti şiar edinen, güzel bir makam ve Hakk'tan sâlih bir nasib üzere olan kimsedir.

Hâdimin ve hizmetin faziletine delâlet eden bir rivâyette şöyle denmiştir:

Hâdim, hizmeti, karşılıksız yardımda bulunmayı, başkalarını kendisine tercih etmeyi, cennetin yollarından biri olarak bilir. Hizmetin faziletini bildiği için, onu nâfile ibâdetlere üstün tutar. Hizmet, karşılığında sevab bekleyerek yaptığı nâfile ibâdetten üstündür. Ancak, kişinin Allah ile beraber olabilme hâlini düzeltmek ve devamlı kılmak için yaptığı nâfileler bunun dışındadır. Birinci nâfilenin ifâsından beklenen şey, gelecek olan bir vaad, ikinci nâfile türünde ise kazanılan şey peşindir. Bu yüzden ikinci tür nâfile, birincisinden ve dolayısıyla hizmetten daha üstündür.

Hizmetin nâfile üzerine üstünlüğüne delâlet eden bir haber, Ebû Zür'a kanah ile Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet edilmiştir: «Bir kısmımız oruçlu, bir kısmımız da oruçsuz olduğu hâlde Hz. Peygamber (s.a.)'in beraberinde idik. Sıcakın oldukça şiddetli olduğu bir gün bir yere konaklamak üzere indik. Oruçlular uyudu. Oruçsuzlar ise bir yandan çadırlar kurdular. Diğer yandan, yolları suladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): Bugün oruç tutmayanlar sevabları aldı götürdü.¹ buyurdu. Bu hadis, kullara hizmetin nâfileden üstün olduğuna delâlet eder.

Hâdim'in, arzu edilen ve beğenilen yüce bir makamı vardır. Ancak hizmette niyyetini nefsanî etkilerden temizlemesini bilmeyen kimse, hâdim değil, onlara benzemeye çalışan bir kimse-dir. O da fakirlere hizmet için çırpınır. Hizmet için girilebilecek her yere girer. Hüsn-i niyyetle hâdimler gibi hizmet için çalışırlarsa bile yine de hizmeti ve niyyeti şâibeden kurtulamaz. Böyle bir hâdim, topluma hizmette iyi niyeti ve imanı olduğu takdirde, yerli yerinde hizmet edebilir. Bazan da niyyetine hevâ-heves karıştığı için hizmeti yerinde ve isabetli olmaz. Yapılmaması gereken yere hizmet götürmüş olabilir. Hizmet ve tasarruflarını hevâ-hevesiyle birlikte yapabilir. Bazan hizmete lâayık olmayana hizmet götürebilir. Yaptığı her iş ve hizmet karşılığında Hakk'ın

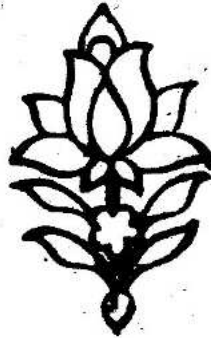
1. Benzer bir hadis için bkz. Buhâri, Cihad, 71; Müslim, Sıyâm, 100.

sevabı ve rızasını istediği gibi, halkın da sevgi ve övgüsünü bekler. Bazan övülmek için hizmet eder. Bazan da, hevâ ve hevesiyle hareket ettiği için sevmediği bir durumla karşılaştığı kimse- nin hizmetine mâni olur. Kalbine ve niyyetine hevâsı karıştığı ve nefsânî duygular gönlünü zedelediği için, sevinçli ve kızgın ol- duğu durumlarda hizmetin gerektirdiği edebe riâyet edemez. Do- layısı ile hizmetinde isâbet etmediği anlar olabilir. Gerçek hâ- dim ise, gerek sevinçli, gerek kızgın olduğu anlarda bile hevâ ve hevesinin etkisi altında kalmaz. Hiçbir kınayıcının kınaması onu, Allah yolunda bildiğini yapmaktan alıkoyamaz. Her şeyi yerli ye- rinde ve zamanında yapar. Bu bilgilere ve yukarıda verilen özel- liklere göre, hizmet anlayışında nefsânî etkilerden kurtulamayan kimse hâdim değil, «mütehâdim» olabilir. Niyyetlerinin saflaştırıl- ması nefsânî hevâ ve heveslerden arındırılması konusunda ge- rekli bilgiye sâhip olmayan kimse, gerçek hâdim ile mütehâdimi birbirinden ayıramaz.

Mütehâdim, çoğu tasarruflarında ve pek çok hizmetlerinde hâdimin sevabı derecesine erişebilir. Ancak, niyyetine hisleri ka- rıştığı ve hâli bakımından hâdimden geride kaldığı için, mütehâ- dim onun derecesine ulaşamaz. Belli bir mevki elde etmek veya hissesine düşecek olan payı çabucak almak için hizmet eden bir kimse, beklenen hizmetlerin artması için eline bir vakıf teslim edilerek fakirlere hizmet makamına getirilirse, o fakirlere değil, ancak kendisine hizmet etmiş olur. Böyle çarpık bir hizmet anla- yışına sâhip olan kimse, beklentisi gerçekleşmez ve umduğu çık- mazsa hizmet etmez. Bazan kendisine hizmet edenlere hizmet et- mek ister. Hizmet edilmekten hoşlandığı için, kendisine yaltakla- nan kimselere hizmet eder. Muhtelif çevrelerde kendisi ve hizme- ti ile övünenlerin bulunmasını ister. Hizmeti, tâbilerin ve çevresin- de toplananların çoğalmasını arzu ettiği için gerçekte nefesine yö- nelmiş olur. O, hislerine, hevâ ve heveslerine hizmet eden, dün- ya ve dünyalık isteyen biridir. Hizmetle erişeceği hedefe varmak, kendisini, âilesini ve çocuklarını memnûn etmek için gecesini gün- düzüne katarak çalışır. Dünyada genişliğe ve bol rahatlığa erer. Fakirlere ve hâdimlere âit olmayan kıyâfetlerle gezer. Nefsi, onu arzu ettiği şeylere yönlendirir. Riyâset sevdası her yanını kaplar.

Rıfkı çoğaldıkça, heveslerinin istekleri de çoğalır. Fakirlere yönelerek bunları hizmet ile elde etmeye çalışır. Fakirler, eli altındaki vakıftan hisselerine düşecek payı keseceği korkusu ile rızasını ve sevgisini kazanmak için ona aşırı derecede yaltaklanma ihtiyacı duyarlar. Böyle bir kimseye hâdim, ya da mütehâdim değil, müstahdim (hizmet bekleyen) demek durumuna daha uygun düşer. Bütün bunlara rağmen, hepsi de kendi arzuları ile başkalarına hizmeti tercih ettiği ve sûfiler grubuna benzemeye çalıştığı için onların bereketine nâil olur. Bu konuda «müsned» olarak şu haber nakledilmiştir: Onlar kendileriyle birlikte bulunanların eşkiyâ olmadığı bir gruptur.²

---

2. Buhârî, Da'avât, 66; Tirmizî, Da'avât, 129.

ON İKİNCİ BÖLÜM

SÜFİLERE GÖRE HIRKANIN HÜKMÜ *

Hırka giymek, şeyh ile mürid arasında bir bağlantı kurmak; müridin, nefsi ile kendisi arasında şeyhinin hakemliğini kabûl etmesi ve şeyhine ait bir elbise ile tâlibin nefsinde hâkimiyet te'sis etmesi, demektir. Dünyevî mes'elelerde bir başkasının hakemliğine râzı olmak câizdir. Öyle ise, dünyevî işlerde birisinin hakemliğini kabul eden bir kimse, iyi niyet ve sağlam bir inançla şeyhine yönelen, samimî olarak terbiye edilmesini isteyen bir tâlibin, uhrevî işlerle alâkalı olarak nefsi ile kendi arasında şeyhini, hâkem kabûl etmesini ve bunun işâreti olarak hırka giymesini nasıl inkâr edebilir? Mürid, giydiği hırka ile, özellikle dîni mes'elelerde kendisine doğruyu göstermesi, doğru yola iletmesi, vecd yollarını öğretmesi, nefsin sâhibine kurduğu tuzakları ve bu tuzakların amelleri nasıl bozduğunu anlatması, düşmanın gönüle giriş yollarını tanıtmaları için, temsîlî olarak şeyhinin hakemliğine rızâ göstermiş demektir. Böylece kendisini şeyhinin irâdesine terkederek, onun görüşüne teslim olur, bütün tasarruflarında onun doğru kabûl ettiğini yapmaya çalışır. Bu sebeple şeyhin, müridin nefsinin üzerindeki hakemliğine ve tasarruflarına işâret olmak üzere ona bir hırka giydirmesi, işlerini mürşidine tefvîz ve irâdesini şeyhine teslim etmenin bir alâmeti olarak bir bey'at ve intisâb merasimi ile şeyhin hâkimiyeti altına girmenin ve Hz. Peygamber (s.a.)'e bey'at sünnetini ihyâ Rasûlullah'ın ve Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufuna razı olmanın bir ifâdesi olarak değerlendirilir.

---

* Bu konuyu krş. Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 747 - 748; *Keşfü'l-mahcûb*, I, 241 - 254, II. 665. *el-Luma'*, 248 - 249.

Ebû Zûr'a Ubâde b. es-Sâmit (r.a.)'den bey'at konusunda şunları haber vermiştir: «Biz Hz. Peygamber (s.a.)'e, her türlü güçlük ve kolaylıkta isteyerek itaat edeceğimize, iyi ve kötü gün-de O'nun yanında olacağımıza, O'nun ehline tevdi ettiği emir ve işler konusunda tartışmayacağımıza, nerede olursak olalım Hak ve hakikatlı söyleyeceğimize ve Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayacağımıza dair bey'at ettik.»¹

Gerçekte mürid tarafından giyilen hırka şeyhi ile arasında akdedilen karşılıklı bir sözleşmenin ifâdesidir. Hırka, sohbet yoluna girişin ilk basamağıdır. Sohbet ise asıl maksaddır. Müridin, şeyhi ile sohbet ederek, pek çok hayırları elde etmesi mümkündür.

Bâyezid el-Bistâmî'den «Üstâdı ve şeyhi olmayan kişinin kılavuzu şeytandır.» dediği nakledilmiştir. Üstâd Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî, Şeyhi Ebû Ali ed-Dekkak'ın şöyle dediğini anlatmıştır: «Bir başkası tarafından dikilmeksizin kendiliğinden yetişen ağaç, yapraklansa bile meyve vermez. Vâdilerde ve dağlardaki ağaçlar gibi meyve verse bile, meyveleri bakımlı bahçelerin meyvesi gibi tatlı olmaz. Bir yerden diğer bir yere nakledilen fidanın meyvesi hem çok, hem de diğerinden tatlı ve güzel olur. Çünkü üzerinde tasarruf vukû bulmuş, ehil birisi tarafından ona emek verilmiştir. Bu sebeple şariat, köpeklerin bile eğitilmesine izin vermiş, özel olarak yetiştirilmiş köpeklerin avladıklarını helâl kılmıştır.»

Şeyhlerden çoğunun: «Kurtarıcısını göremeyen ve bilemeyen kişinin kurtulamıyacağını» söylediğini duydum. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.) bizim için en güzel bir örnektir. Ashâb-ı kirâmın bütün ilmi ve âdâbı Hz. Peygamber'den öğrendiği bilinmektedir. Hatta bazı sahâbenin: «Hz. Peygamber (s.a.) bize her şeyi, hatta def-i hâcet etmeyi bile öğretti.»² dediği rivâyet edilmiştir.

Sâdık ve samîmî olan bir mürid, şeyhinin irâde ve yönetimi-

2. Selmân-ı Fârisî'nin: «Peygamberiniz size herşeyi hattâ deve gütmeyi bile öğretti mi?» sorusuna «Evet» cevabını verdiği nakledilmiştir. Müslim, Nevevî Şerhi, III, 152.

1. Buhârî, Ahkâm, 43; Fiten, 2; Müslim, İmâre, 41 - 42; Nesel, Beyân, 1 - 5; İbn Mâce, Cihad, 41.

ne girerse, onun edebi ile edeblenir. Bir mumdan yakılan bir başka mum gibi, şeyhin bâtınından müridin bâtına hâl sirâyet eder. Şeyhin güzel ve etkili tavrı ve davranışı müride yansır. Şeyhin sözleri, müridin gönlüne telkîn edilir. Te'sirli sözler onun iç dünyasında ma'nevî bir aşî etkisi yapar. Şeyhin hikmetli sözleri ve güzel hâllerinin birikimi yoğun bir te'sir gücü kazandığı için, sohbet yolu ve sohbetteki etkili ve hikmetli sözleri dinlemekle şeyh ile müridi arasında bir duygu alış-verişi ve hâl intikâli sağlanır. Böyle bir alış-veriş kendi irâdesinden sıyrılarak nefsinin şeyhinin hâkimiyetine veren, şahsî istek ve arzularını terkederek şeyhinde fenâ bulan müridlerde meydana gelir.

Cenâb-ı Hakk'ın yakınlaştırması ve ilâhî bir te'lif ile sohbet edenler arasında mânevî bir kaynaşma meydana gelir. Fıtrî temizlik ve rûhî bir alâkanın bulunması ile mürid, öylesine şeyhinin edeb ve ihtiyarına bürünür ki, bir noktadan sonra şeyhinin irâdesini de terkederek Allah'ın irâdesine teslimiyet noktasına yükselir. Şeyhinden aldığı ve anladığı pek çok şeyi, Cenâb-ı Hakk'tan almaya ve anlamaya başlar. Bütünü ile anlatılan bu hayırların başı, sohbet ve şeyhlerin huzûr ve meclisine devam etmektir. Hırka ise bunların bir başlangıcı demektir.

Hırka giyme konusunda sünnetten rivâyet edilen bir hadis Ebû Zûr'a vasıtası ile Ümm-i Hâlid bint Hâlid (r.a.)den şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.)'e üzerinde kırmızı-siyah nakışlar bulunan bir elbise getirildi. Kimi görürseniz bunu ona giydirin, buyurdu. Efendimiz'in karşısında bulunan topluluk sustu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): Ümm-ü Hâlid bana gelsin, diye emretti. Bir süre sonra Ümm-ü Hâlid geldi ve: «Ben senin yolunda ve seninle birlikteyim.» dedim. Hz. Peygamber (s.a.) kendi eliyle elbiseyi bana giydirdi. İki defa da: İyi günlerde giy, güzel günlerde eskit! buyurdu. Ardından elbise üzerindeki kırmızı-sarı renkteki nakışlara bakarak: «Ey Ümm-ü Hâlid, bu çok güzel, çok güzel oldu, buyurdu.³

3. Hâkim, Buhâri ve Müslim'in şartlarına göre sahîh hükmünü vermiş, Zehbî de bu hükmü benimsemiştir. Benzer hadis için bkz. Buhâri, Libâs, 22 - 32.

Zamanımızdaki şeyhlerin benimsedikleri ve tesbit ettikleri biçimde hırka giymenin Hz. Peygamber (s.a.) zamanında olmadığı açık bir gerçektir. Ancak belirli şekil ve biçimde hırka giymenin şeyhler tarafından âdet hâline getirilmesi ve muayyen bir şeklin tesbiti, bunun, insanlar için faydalı olduğunun «istihsan» yoluyla kabûl edilmesindendir. Bunun aslı, yukarıda rivâyet ettiğimiz hadis-i şeriftir.

Bu konuda bir delil de; yukarıda anlatılan, müridin nefsi ile kendi arasında şeyhinin hakemliğini kabûl etmesi ve bunun temsîli bir ifâdesi olarak hırka giymesidir. Ayrıca halkı Hakk'a dâvet ve hakikate yönlendirme konusunda kendisine en mükemmel ve en güzel şekilde uyulması gereken Hz. Peygamber (s.a.)'in sünnet-i seniyyesine uymak da bir delil olarak kabûl edilebilir. Cenâb-ı Hakk; ümmetinin Hz. Peygamber'in hakemliğine râzı olmaları konusunu Kur'an-ı Mecid'inde zikretmiştir. Şeyhlerin yaptığı da, âyet-i kerîmede ve sünnet-i seniyyede mevcûd olan hakemlik müessesesini ihyâ etmek ve müridlerin şeyhlerinin irâdesine teslimiyetle onların hakemliğine razı olmasından başka bir şey değildir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: Hayır, Rabb'im hakkı için onlara aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir burukluk duymadan (verdiğin hükme gönül hoşluğu ile razı olup) tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olamazlar,⁴ buyurarak bu hakemliğe işaret etmiştir.

Bu âyet-i kerîme'nin sebab-i nüzûlü olarak şu hadise nakledilmiştir:

«Hz. Peygamber (s.a.)'in halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm ile ensâr'dan bir sahâbi, susuzluktan yanmış ve çatlamış taşlık bir arazinin sulanması konusunda anlaşmazlığa düştüler. Meseleyi Hz. Peygamber (s.a.)'e arzettiler. Sahâbe'nin hurmalığını sulayacak su, Zübeyr b. Avvâm'ın bahçesinden geçmekte idi. Hz. Peygamber (s.a.): «Yâ Zübeyr, önce sen sula, sonra da suyu komşuna ver.» deyince ensârdan olan zat kızdı ve «Hz. Peygamber (s.a.) halasının oğlunun lehine hükmetti» dedi. Bu hâdise üzeri-

4. en-Nisâ (4), 65.

ne Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber'le bir arada bulunmanın âdâbını öğretmek üzere bu âyet-i kerimeyi indirdi.⁵ Ashâbın âyet-i kerime de belirtilen teslimiyeti göstermeleri gerektiği ifâde edildi. Burada belirtilen teslimiyet, zâhiren Efendimiz'e kesinlikle itaat etmek; «iç burukluğu hissetmeksizin razı olmak» yerinde kullanılan «Harac»'ın kaldırılması da bâtinî teslimiyet olarak gösterilmiştir. Bâtınî teslimiyet, müridin şeyhinin hakemliğini kabûl etmesinden sonra uyması gereken bir şarttır.

Hırka giymek, şeyhinin bütün tasarruflarında müridin bâtininde doğacak şüpheleri ortadan kaldırır. Mürid için öldürücü bir zehir gibi değerlendirilen ve şeyhinden feyz almasına mâni olan «itiraz» ı engeller.

Bâtınî yönüyle şeyhine itiraz eden bir müridin feyz alıp, felâha ermesi pek nâdirdir. Müridin, kendisine güç ve ağır gelen şeyhinin tasarrufları konusunda Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hızır (a.s.)'in arasında geçen kıssayı hatırlaması gerekir. Nasıl, Hızır (a.s.)'in tasarruflarına karşı çıkan Hz. Mûsâ (a.s.), perdeler kaldırıldığında mes'elenin mâhiyetini kavlıyor ve işin iç yüzünü anlıyorsa, müridin de şeyhinin söz ve davranışları karşısındaki tavrı öyle olmalıdır. (bkz. Kehf sûresi 50-83 arası âyetler.)

Mürid, şeyhinin doğruluğu konusunda, kendisine zor gelen bir tasarrufu ile karşılaştığında, mürşidinin elinde mes'elenin doğruluğuna delâlet eden deliller bulunduğunu bilmesi gerekir. Kendisine hırka giydiren şeyhin elinin gerçekte Hz. Peygamber (s.a.)'in elinin vekili olduğunu, şeyhine teslim olan müridin, hakikatte Allah'a ve Rasûlü'ne teslim olduğunu bilmesi lâzımdır. Nitekim Cenâb-ı Hakk: (İslâm uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere sana söz verenler), Sana bey'at edenler, gerçekte Allah'a bey'at etmektedirlere. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Kim ahdini bozar-

5. Müslim bu hadisi şöyle bir ilâve ile rivâyet etmiştir: «Ensârdan olan zât kızdı ve: «Yâ Rasûlallah, karşı taraf halanın oğlu olsa da mı böyle hükmediyorsun?» dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yüzü renkten - renge girdi. sonra da: «Yâ Zübeyr, suyu al, arazla doyuncaya kadar da suyu hapsed.» dedi. Zübeyr, «bu âyetin mezkûr hâdisi üzerine indirildiğini zannetmiyorum.» dedi ve âyeti okudu. Buhârî, Şûrb, 6, 7, 8; Tirmizi, Hukkâm, 36; Ebâ Dâvûd, Akdiye, 31.

sa, kendi aleyhine bozmuş olur. ⁶ buyurarak bu vekâlete işâret etmiştir.

Şeyh, hırkanın şartlarını yerine getireceğine ve edebine riâyet edeceğine dâir müridinden söz alır. Ona hırkanın haklarını, giymenin gerektirdiği sorumlulukları öğretir. Mürid için şeyh, ilâhî isteklere ve Hz. Peygamber'in rıza gösterdiği şeylere, onun arkasından baktığı bir sûret gibidir. Bunları kendi kısır bilgi ve eksik tavrı ile değil, şeyhin anlattığı ve gösterdiği şekilde değerlendirmeye çalışır.

Mürid, şeyhini, Allah'ın kendi katına ulaştırmak için önüne açtığı bir kapı olarak kabûl eder. Hakk'ın katına oradan girilip, oradan çıkılacağına inanır. Kendisine gelecek dinî-dünyevî feyz ve bereketlerin önce şeyhine indiğini, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın kendisine indireceğine inanır. Bu konularda şeyh, müridinin kendisine geldiği gibi O'da müridi için Cenâb-ı Hakk'a yönelir. O'na müracaat eder. Çünkü uyku ve uyanıklık hâllerinde bile şeyhler üzerine açılmış, Allah ile mükâleme ve muhadese kapısı vardır. Şeyh müridi üzerinde hevâ ve hevesi ile tasarruf etmez. Çünkü mürid kendisine Cenâb-ı Hakk'ın bir emânetidir. Kendi dinî ve dünyevî ihtiyaçları için Cenâb-ı Hakk'tan yardım niyazında bulunduğu gibi müridinin de ihtiyaçları için Allah'tan yardım talebinde bulunur.

Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiy ile (kulunun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak), yahut perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder. O, (yaratıkların niteliklerinden) yücedir, hakîmdir (her şeyi hikmeti uyarınca ve yerli yerince yapar) ⁷ âyet-i kerimesinde, Cenâb-ı Hakk'ın kulları ile konuşma esasları belirtilmekte ve bunlardan «elçi gönderme», ile «vahy indirme» peygamberlere, «perde gerisinden ilhâm ederek konuşma», «sâhibini görmeden işitilen bir sesle konuşma» ve «rüyada bildirme» şeyhlere ve ilimde kemâl mertebesine eren râsihlere mahsus olarak açıklanmıştır.

Müridlerin şeyhleri ile beraber olduklarında onlardan feyz

6. el-Fetih (48), 10.

7. eş-Şu'arâ (42), 51.

ve hâl sütü emdikleri zamanlar olduğu gibi, bunlardan kesildiği zamanlar da vardır. Bu konunun geniş izahı «Ma'nevî doğum» bölümünde anlatıldı.

Süt emme zamanları, müridin şeyhinin sohbetine devam etmesi gereken vakitlerdir. Şeyh bunun vaktini, zamanını ve süresini bilir. Müridin şeyhinden izinsiz olarak ayrılması ve sohbetinden uzaklaşması doğru değildir. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: Mü'minler o kimselerdir ki, Allah'a ve peygamberine (gönülden) inanmışlardır. İctimâî bir iş (görüşmek) üzere o (Allah'ın Rasûlü) ile beraber bulundukları zaman ondan izin almadan gitmezler. (Ey Muhammed), senden izin alanlar, işte onlar, Allah'a ve Rasûlüne inanan kimselerdir. Bundan dolayı bazı işleri için senden izin istedikleri zaman onlardan dilediğine izin ver.⁸ Âyet-i kerîmede geçen «emr-i câmi», dinî işlerin en büyük ve en önemlilerinden biri diye açıklanmıştır. Bu yüzden şeyh, müridinin sütten kesilmesi gerektiğini kesinlikle bilmeden, onun kendisinden ayrılmasına izin vermez. Müridin nefsi ile başbaşa kalması gerektiğini şeyh takdir eder. Allah'tan müridin gönlüne bir fehm ve anlayış kapısı açılması hâlinde, nefsi üzerinde müstakil davranmasına yine o karar verir.

Mâridin, ihtiyaclarının ve önemli mes'elelerinin Allah'tan bir ilhâmla çözümlenmesi, her konuda Allah'tan geleni anlama kabiliyetine ermesi hâlinde, sütten kesilme ve müstakil hareket etme seviyesine geldiği anlaşılır.

Mürîd, vaktinden önce sütten kesilen çocuk gibi, şeyhinden ayrılır ve müstakil hareket etmeye başlarsa, dünyaya meyletmek, hevâ ve heveslerine tâbi olmak gibi tarikat hastalıklarına yakalanabilir. Bu durum, şeyhinden mürîdlik hırkası giyen ve şahsî irâdesinden vazgeçen hakikî müridin, şeyhinin sohbetine devam etmesi ve kemâl vakti gelmeden ayrılması gerektiğine işaret eder.

Şeyhlerin müridlerine giydirdikleri hırka iki çeşittir:

1 — Müridlik hırkası,

8. en-Nûr (24), 62.

2 — Teberrük hırkası.

Şeyhlerin müridlerine giydirmek istedikleri asıl hırka, «Mürîdlik hırkası»'dır. Teberrük hırkası ise mürîdlik hırkasına benzeyen bir hırkadır. Mürîdlik hırkasını gerçek mürîdler, teberrük hırkasını ise mürîd olmayan fakat onlara benzemeye çalışan «müteşebbih mürîdler» giyer. Bir topluma benzemeye çalışan kimse onlardan kabûl edilir.⁹

Hırkanın sırrı şudur: «Niyyetinde samîmî olan sâdık tâlib, kendisini ve irâdesini şeyhine teslim ederek, onun sohbet halkasına girdiği, babasının yanında yetişen çocuk gibi şeyhinin çevresinde bulunduğu zaman, şeyhi onu, Allah'tan aldığı ilmi, Cenâb-ı Hakk'a olan samîmî fakrı, emir ve nehiyleri yaşamadaki üstün istikâmeti ile mânen yetiştirir. Bir dereceden diğerine yükselir. Şeyhe basîretinin etkisi ile bâtınları yönlendirme kabiliyeti verilmiştir. Bazan mürîd, zâhidlerin ve dünyaya değer vermeyenlerin giydiği gibi sert ve rahatsız edici elbise giyebilir. Ancak böyle bir kıyâfet içinde bile mürîdin kendisini zâhid görmesine yönelik gizli bir arzu bulunabilir.» Bundan daha da tehlikelisi, bolluk ve genişlik içinde ferah bir hayat yaşamak isteyen mürîdin nefsinde, kendi kanaat ve heveslerine göre sertliği - yumuşaklığı, uzunluğu - kısalığı, kollarının durumu belirlenmiş özel bir kıyâfet giyme arzusunu bir arada bulundurmasıdır. Yâni mürîd, her iki hayat şeklini birlikte yaşamak isteyebilir. İşte şeyh, böyle düşünen mürîdine, nefsindeki garaz ve hevesleri kırmak için bir elbise giydirir. Bazan mürîdin belirli bir biçim ve şekilde ya da yumuşak bir elbise giymesi gerekebilir. Böyle bir elbise içinde bile mürîdin nefsi, bazı hususlara alışkanlık kazanabilir. İşte şeyh mürîde, nefsinden, âdet ve heveslerinden kurtaracak bir hırka giydirir.

Şeyh, mürîdinin yiyeceklerinde, iftarında, orucunda, dinî hayatı ile ilgili konularda, manevî hayatı için gerekli gördüğü zikre, nâfile ibâdete, tilâvete ve hizmete devam etmesi gibi hususlarda nasıl tasarruf ediyorsa, onun giyeceği elbise ve hırkada da istediği tasarrufu yapabilir. Mürîdin dünyevî işlerine yönelik

9. Ebû Dâvûd, Libas, 4; İbn Hanbel, II, 50.

kazanç yolları ve rızık kapılarında tasarruf ettiği gibi neleri - nasıl giymesi gerektiği gibi hususlarda da tasarruf edebilir. Çünkü şeyhe bâtınları yönlendirme ve kabiliyetleri geliştirme (mânevi feth) gücü verilmiştir. Dünyevî ve uhrevî her işte mürîde faydalı olacak şeyleri emreder. Her müridin ihtiyaç ve kabiliyetine göre ayrı ayrı irşâd usûlü seçebilir. Çünkü kabiliyetlere göre değişik dâvet ve irşâd sistemi vardır. Buna işâreten Cenâb-ı Hakk: (Ey Muhammed), sen hikmetle, güzel öğütle Rabb'ının yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et.¹⁰ buyurarak değişik dâvet usûllerini göstermiştir. Hikmet, mev'iza ve mücâdele, dâvet ve irşâdda ayrı ayrı derecelerdir. Hikmetle çağrılan kimse- nin mev'izâ ile, mev'izâ ile çağrılan kimsenin de hikmetle irşâd edilmesi mümkün değildir. Burada anlayış seviyeleri ve kabiliyetlerin farklılığını gözönünde bulundurmak lâzımdır. İşte şeyh, kimi nereye koymasına gerektiğini, kimin ebrâr, kimin de mukarabîn durumunda olduğunu, hangi müridin ne kadar zikretmesi ve nâfile namaz kılması lâzım geldiğini bilir. Kimde ne kadar zühde, ya da lükse dönük heveslerin bulunduğunu görür ve ona göre müridi âdet ve alışkanlıklarından kurtarır, onu nefsanî his ve heveslerin etkisinden çıkarır, ona kendisinin gerek gördüğü kadar yedirir ve hâline en uygun olan elbiseyi yine kendi arzusu ile giydirir. Şeyh biçim ve şekli tesbit edilmiş özel bir hırka ile onu, hevâ ve heves derdinden kurtarmaya, böylece müridi Hakk'ın rızâsı tarafına yaklaştırmaya ve yönlendirmeye çalışır.

Gönlü irâde ateşi ile kavrulmuş olan gerçek mürid, işin başında ve irâdesini teslim edecek bir yer arayışı içinde iken, zehirli ve öldürücü bir böcek tarafından sokulmuş olan kendisini ölümden kurtaracak olan bir doktor veya bu zehirin etkisinden sıyrarak bir uzman arayan kimse gibidir. Böyle ateşli bir şekilde şeyh aramakta olan mürid, ansızın bir mürşidle karşılaştığı zaman, şeyhin gönlünden müridin gönlüne bir inâyet ve etkili bir tesir akışı meydana gelir. Çünkü şeyh onun içinden geçeni ve neyi niçin aradığını bilmektedir. Aynı şekilde müridin gönlünde de, rûhlar aleminde koklaşma ve tanışma, kalblerin birbirine ısın-

10. en-Nahl (16), 125.

ması ve «Elest bezmi»nde Cenâb-ı Hakk'ın ikisini buluşturmasının da tesiriyle şeyhine yönelik çarpıcı ve samimi bir sevgi doğar. Böylece Allah için, Allah'ta ve Allah'la iki kişinin birlikte olmasının sırrı ve bu sırrın neticeleri ortaya çıkar. Müridin gözünde, mürşidinin kendisine giydirdiği hırka; şeyhin ilâhî inâyetle müjdeler sunan, cennet kokuları taşıyan bir gömlek gibi gözükür. Hz. Yûsuf'un gömleği Hz. Yâkub'un nasıl âmâ gözlerini açmışsa, şeyhin giydirdiği hırka da müridde aynı tesirleri yapar. Basîret gözünün açılmasına sebep olur.

Hz. İbrâhim (a.s.)'in ateşe atıldığında elbiselerinin soyulduğu ve çıplak alevlere atıldığı nakledilmiştir. O anda Cebrâil (a.s.) ona ipekten yapılmış cennet elbiselerinden bir gömlek getirip giydirmiştir. Bu gömlek vefatına kadar Hz. İbrâhim'in beraberinde kalmış ölümünden sonra, önce İshâk (a.s.)'a, sonra da Hz. Yakub (a.s.)'a mirâs olarak intikal etmiştir. Hz. Yakub (a.s.) ise onu bir nazarlık veya muska kutusu içinde saklayarak, hiç ayrılmayacak şekilde oğlu Hz. Yûsuf'un boynuna takmıştır. Hz. Yûsuf (a.s.) çıplak olarak kuyuya atıldığı zaman Hz. Cebrâil gelmiş, üzerinde asılı bulunan kutudan gömleği çıkarak Hz. Yûsuf'a bizzat giydirmiştir.

Radiyyüddin Ahmed b. İsmâil, Mücâhid'den şöyle bir rivâyet nakletmiştir: «Yûsuf (a.s.) kendi gömleğinin Hz. Yakub'un âmâ gözlerini açamayacağını biliyordu. Ne var ki yanındaki gömlek sıradan bir giyecek değil Hz. İbrâhim'e âid olan ve miras yoluyla babasına kadar gelen cennet elbiselerinden bir elbise idi. Bundan sonra yukarıda anlattığımız şeyi söyledi- ve şöyle devam etti. Hz. Cebrâil, Hz. Yûsuf'a gömleğini babasına göndermesini emretti. Çünkü o gömlekte cennet kokusu vardı. Dokunduğu her dertliyi derdinden kurtarır, sakatı da sakatlığını gidererek eski sağlığına kavuştururdu. Gerçek bir mürid de şeyhi tarafından giydirilen hırkasının kendisine cennetten kokular taşıdığını düşünmelidir. Çünkü o hırka ile mürid, Hakk ile sohbet etme alışkanlığını kazanır. Mürid, hırka giyme ve giydirme işini kendisine ihsân edilen ilâhî inâyetlerden biri kabûl eder ve onun şahsına Allah'ın bir ihsânı olarak verildiğine inanır.

Teberrük hırkası ise, müridlere benzemek ve onlar gibi olmak isteyen kimselere giydirilir. Böyle bir kimseden, giydiği hırkanın gerektirdiği sorumluluk ve şartları yerine getirmesi istenmez. Ona şeriâtın gösterdiği sınırlara sıkısıkıya bağlı kalması tavsiye edilir. Sâde kıyâfetle de olsa sûfilerle bir arada bulunan böyle bir kimse onların bereket ve feyzlerine nâil olur. Onların takındığı edebi elde edebilir. Bu kazançlarla müteşebbih mürid, teberrük hırkası giymek sûretiyle müridlik hırkası giymeye hak kazanabilir. Teberrük hırkasından müridlik hırkası seviyesine yükselir. Teberrük hırkası her isteyene giydirilebilir. Ancak müridlik hırkasının samimî ve sâdik müridlerden başkasına, yâni ehil olmayanlara giydirilmesi yasaktır.

Hırkada mâvî rengin tercih edilmesi, bu rengin şeyhler tarafından benimsenmesindendir. Şeyh müridine başka renkte bir hırka giydirmesini uygun görürse buna karşı çıkmaya kimsenin hakkı yoktur. Çünkü şeyhlerin düşünceleri, içinde bulundukları ânın icâb ve ihtiyaçlarına göre meydana gelir. Bu sebeple şeyhimiz şöyle dedi: «Dervişin kolları kısa hırka giymesi gerekir ki, böylece daha fazla ibâdet edebilsin.»

Şeyhin müridine defalarca hırka giydirmesi ve onun ihtiyacına göre, giyim ve renk konusundaki hevâsını anlatıldığı şekilde giderebilmesi için değişik renk ve biçimleri seçmesi câizdir. Daha yumuşak, kir götürücü ve fazla yıkanmaya ihtiyaç göstermemesi bakımından dervişlere mavi renkli hırka giydirilmesi tercih edilmiştir. Bunların dışında hırka konusunda mutasavvıflarca ileri sürülen fikirler, ustalıkla söylenmiş iknâ edici fikirlerdir. Fakat bunlar dinden ve hakîkatten bir şey değildir.

Sedidüddin Ebu'l-fakr el-Hemedânî'nin şöyle anlattığını işittim: «Bağdat'ta Ebû Bekr eş-Şurûti'nin yanında idim. Üzerinde kirli elbiseler bulunan bir derviş zâviyesinden çıkarak yanıma geldi. Diğer dervişlerden bazıları: «Elbiselerini niçin yıkamadın?» diye sordular. O da: «Ey kardeşim, onu yıkayacak boş vakit bulamadım.» cevabını verdi. Bunun üzerine Şeyh Ebu'l-fakr el-Hemedânî: O dervişin «yıkamak için zaman bulamadım» deyişindeki tatlılığı ve samîmiyeti hâlâ unutamam. Çünkü o sö-

zünde oldukça samimî idi. Bunu her hatırlayışında aynı tad ve bereketi hissederim, dedi. Bu yüzden şeyhler renkli hırkaları tercih etmişler, müridlerinin vakitlerini korumaya önem verdikleri için dünyevî işlerle ömür tüketmelerini istememişlerdir. Bunun yanında şeyh müridine beyaz ve başka renkli bir hırka giydirse bu durum onun iyi niyeti ve geniş ilmine hamledilir. Bu tercihin müridin lehine olduğu düşünülür. Bununla beraber biz, hırka giymeyen ve giydirmeyen şeyhler, hırka giymeksizin seyr ü sülûka giren müridler gördük. Müridler tarafından şeyhlerinden böyle de ilim ve edebler alınmakta, kemâl kazanılmakta idi.

Selef-i sâlihîn'den hırka nedir bilmeyen ve müridlerine de hırka giydirmeyen bir grup vardır. Ancak hırka giydiren şeyhlerin de sahîh ve samimî bir gâyeleri, sünnetten dayanakları, şeriattan delilleri vardır. Hırka giydirmeyen şeyhlerin de bir görüşü ve samimî bir gâyeleri vardır. Bütün şeyhlerin tasarrufları iyiye ve doğruya yorumlanmalıdır. Onlar her konuda olduğu gibi hırka konusunda da sahîh ve sağlam niyyetten ayrılmamışlardır.

Cenâb-ı Hakk bizi onlarla ve onların güzel eserleri ile nimetlendirsın. İnşaallah Teâlâ.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİBAT (TEKKELERDE) YAŞAYAN DERVİŞLER

Cenâb-ı Hakk: (Bu kandil) Allah'ın yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Onların içinde sabah - akşam O'nu tesbîh eder (Şanının yüceliğini anar) lar. Kendilerini, ne ticaretin, ne de alış-verişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erkekler, (onlar), yüreklerin ve gözlerin (dehşetten) ters döneceği günden korkarlar¹ buyurmuştur. Bu âyet-i kerimede geçen ve evler mânâsına gelen «Büyût» kelimesi; mescidler, Medine evleri, Hz. Peygamber (s.a.)'in evleri şeklinde açıklanmıştır. Hattâ bu âyet-i kerime indiği zaman Hz. Ebû Bekir (r.a.) ayağa kalkmış ve «Hz. Ali ve Fatma'nın evleri de bu evlerden midir?» diye sormuş ve Efendimiz: Evet hem de en faziletlilerinden biridir, diye cevap vermiştir.

Hasan ise, yeryüzünün bütünüyle Hz. Peygamber ve ümmeti için mescid kılındığını dikkate almış ve «Büyût» kelimesini yeryüzünün bir parçası şeklinde açıklamıştır. Ancak bu yer, şekliyle sıradan bir yer değil, içinde zikreden insanların bulunduğu bir mekân olarak düşünülmelidir: Zikretmek için toplanan insanların bulunduğu yerler, «Cenâb-ı Hakk'ın yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evler» olarak anlaşılmalıdır.» demiştir.

Enes b. Mâlik (r.a.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Her gün sabah-akşam yeryüzünün bir parçası diğerine şöyle sesle-

---

1. en-Nûr (24), 36 - 37.

nir: «Bugün senin üzerinden namaz kılan ve Allah'ı zikreden biri geçti mi?» Bazısı: «Evet», bazısı da: «Hayır» cevabını verir. «Evet» diyen yer parçası, üzerinde namaz kılma ve Allah'ı zikretmenin kendisi için bir üstünlük ve fazilet olduğunu bilir.

Ribat ve tekkelerde yaşayan dervişler; Ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ın zikrinden alı koyamadığı² kimselerdir. Çünkü onlar varlıklarını tekkelerinde ibâdete adanmış, herşeyden ilgilerini keserek yalnız Cenâb-ı Hakk'a yönelmiş, bu davranışlarının mükâfâtı olarak da Allah'ın dünyayı ayaklarına serdiği kimselerdir.

İmran b. Husayn (r.a.)dan rivâyet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: İlgisini herşeyden keserek yalnız Allah'a yönelen ve O'nunla meşgûl olan kimsenin rızık ve ihtiyacını Cenâb-ı Hakk hiç umulmayan yerlerden karşılar. Kim de bütün dikkatini dünyaya çevirir ve yalnız onun için çalışırsa, Cenâb-ı Hakk, onu dünyası ile başbaşa bırakır. Yalnız ve yarımsız kılar.³

Ribatın aslı, atların bağlandığı yer idi. Sonraları, ardından gelecek tehlikelere karşı, içindekileri korumak için yapılan hüdüd boylarındaki tekkelere ribat denmiştir. Ribatlarda, koruma görevinde bulunan mücâhid, dervişleri arkasından gelecek tehlikelerden korur. Ribatlarda yaşayarak kendisini Allah'a itaat ve ibâdete adayan derviş, hem çevreyi gözetlemesi, hem de duası ile çevresindeki beldeleri ve halkı musibetlerden korur.

Şeyh Radıyyüddin Ebu'l-Hayr Ahmed b. İsmail el-Kazvinî'nin İbn Ömer'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygam-

2. en-Nûr (24), 36.

3. Ebû's-Şeyh ve Beyhaki'nin İmrân'dan hasen olarak rivâyet ettiği bu hadisin kimden işitildiğinde ihtilâf edilmiştir. Başlangıcı «Kendisine yönelenlerin bütün ihtiyaçlarını Allah giderir.» şeklindedir. Aynı şekilde Hâkim'in Ma'kûl b. Yesâr'dan rivâyet ettiği mâkbûl bir hadis-i şerif aynı husûsa şöyle işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.): Rabbımız size: Ey âdemoğlu yalnız bana kulluk et, diğer alâkalarını kes, kalbini zenginlik, elini rızıkla doldurayım. Ey âdemoğlu Benden uzak kalma. Aksi hâlde kalbini fakirlik, elini lüzûmsuz meşgalelerle doldurum diye seslenir, buyurmuştur. Hâkim, sahîh bir senedle bu hadisi rivâyet etmiştir. Krş. Ebû Dâvûd, Vitr, 26; İbn Hanbel, I, 248.

ber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Cenâb-ı Hakk, sâlih ve samimî bir müslüman sebebiyle, onun komşularından ve yakın çevresinden yüz kişiyi belâ ve musibetlerden korur.⁴

Bir başka hadis-i şerifte: Cenâb-ı Hakk'ın çokça rükû eden (namaz kılan) kullar, süt emen çocuklar ve meralarda otlayan hayvanlar olmasaydı Allah Teâlâ üzerinize şiddetli azab indirirdi^{4a} buyurulmuştur.

Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan Hz. Peygamber'in: Muhakkak Cenâb-ı Hakk, birinin salâhı ile, onun çocuğunu, torununu, ev halkını ve yakın çevresini ıslah eder. O, aralarında olduğu sürece, bunlar Hakk'ın hıfz ve himâyesinde bulunurlar^{4b} buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Dâvud b. Sâlih, Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın kendisine şöyle dediğini rivâyet etmiştir. «Ey kardeşim oğlu,» اصبروا

وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا⁵ «âyet-i kerimesinin indiriliş sebebini ve ne hakkında indiğini biliyormusun?» diye bana sordu. Ben de: «Hayır» dedim. O şöyle devâm etti: «Hz. Peygamber (s.a.) zamanında atların bağlandığı ve içinde binicilerin nöbet tuttuğu bir savaş olmadı. Buradaki «Râbitû'nun mânâsı, «bir namazın ardından diğerini gözetleyiniz» «Ribât, nefis ile savaşmak» «Ribatlar da ikâmet eden derviş (murâbit) ise, nefisini gözetim altında bulundurarak devamlı onunla mücahede eden» demektir. Allah-ü Teâlâ: «Allah uğrunda ve O'na yaraşır şekilde cihâd edin. O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yükledi.»⁶ buyurmuştur. Abdullah b. Mübarek, bu âyet-i kerimede geçen «Gerçek ve Hakk'a lâyık cihâdın, nefis ile, hevâ ve hevesle cihâd olduğunu ve bunun da en büyük savaş olduğunu» söylemiştir. Rasûlullah (s.a.)'ın

4. Taberânî bu hadisi, zayıf bir senedle şöyle rivâyet etmiştir: «Allesinden ve komşularından yüz kişiyi belâlardan korur.»

4a. Suyûtî, el - Camî'u's - sağır, II, 113. (Taberânî ve Beyhakî'den).

4b. Hadis, Taberânî rivâyetidir.

5. Âlû İmran (3), 200.

6. el-Hacc (22), 78.

bazı savaşlardan döndüğü zaman ashâbına yönelerek: **Küçük savaştan, büyük savaşa döndük** 7 dediği rivâyet edilmiştir.

Sâlihlerden birinin diğer bir kardeşini savaşa çağırmak için ona şöyle mektup yazdığı anlatılmıştır. «Ey kardeşim, bütün geldikler, benim için bir yerde toplanmış ve kapısı da üzerine kilitlenmiştir.» Bu yazı üzerine o da şunları söylemiştir: «Eğer insanların tümü senin yaptığın gibi bir köşeye çekilmeyi tercih etseydi, müslümanların düzeni bozulur ve kâfirler galip gelirdi. Bu yüzden bize her şeyden önce cihâd ve gazâ lâzımdır.» Buna cevap olarak diğeri: «Eğer insanlar benim yaptığımı yapsalar, tekkelerinde ve seccâdelerinde oturarak samîmî bir şekilde: «Al-lahü Ekber» deselerdi. Konstantiniyye'nin sırları kendiliğinden yıkılırdı.» demiştir.

Hakimlerden biri; «Allah'a ibâdet edilen mâbedlerden zikir seslerinin, büyük bir hüsn-i niyyet ve tam bir iç temizliği ile yükselmesi, gökyüzünde dolaşan gezegenlerdeki esrârı çözer.» Ribât-larda oturanların toplantıları, istenilen şekilde olur, tekkelerinde mücâhede ile meşgul olan murâbitlar, iyi davranmayı, vakitlerin hakkına riâyeti, amelleri bozan şeylerden kaçınmayı, hâllerini düzeltecek ve besleyecek şeylere sarılmayı gerçekleştirdikleri takdirde, hem kendilerine hem de çevresindeki kul ve beldelere bereket gelir» demiştir.

Seriyy es-Sakati; **إَصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَافْعَلُوا الْخَيْرَ**

âyet-i kerimesindeki; **لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ** «Isbirû'yu; Dünyaya ve dünyevî şeylere karşı kararlı ve dosdoğru durun. Ayrılmayın

7. Beyhâkî, Züh'd bölümünde Câbir'den bu hadîsi naklederken, senesinde zayıflık olduğunu söylemiştir. Hatîb ise Tarih'inde Câbir'den şöylece rivâyet etmiştir: «Fî'len savaşılarak önden kendiniz için ne güzel şeyler gönderdiniz. Fakat şimdi siz küçük cihaddan büyük cihada döndünüz. Büyük cihad ise kişinin kendi hevâ ve hevesi ile savaşımasıdır.» Süyûtî, Câmi'inde bunun zayıf olduğunu söylemiştir. Bkz. Keşfü'l-hafâ, I, 424 - 425.

رَابَطُوا yu; Nefs-i levvâme'nin arzuları hevâ ve heveslerini gözetleyiniz. اِتَّقُوا yu; ardından size pişmanlık verecek amellerden sakının لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ u da: Böylece yarın kerâmet döşeklerinde kurtuluşa eresiniz.» şeklinde açıklamıştır.

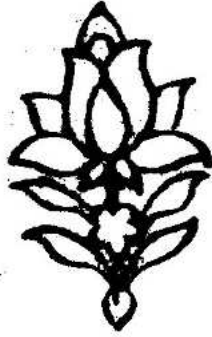
Aynı âyet-i kerime; «Belâlarımâ sabredin, nimetlerime karşı direnip üstün gelin, düşmanlarıma karşı cihada hazırlıklı olun, onları gözetleyin, benden başkasını sevmekten sakının. Umulur ki böylece siz yarın bana kavuşabilirsiniz.» şeklinde açıklanmıştır.

Aşağıdaki esaslar, ribatlarda yaşayan dervişlerde bulunması gereken şartlardandır:

Mahlûkatla olan ilgi ve alâkayı keserek azaltmak, Hakk ile olan alâka kapısını açarak O'nunla meşgûliyeti çoğaltmak, Cenâb-ı Hakk'ın kefâleti ile yetinerek rızık için çalışmayı terketmek, kişinin kendisini ve nefsini mâsiva ile hemhâl olmaktan alıkoyması, şehvetlerden, hevâ ve hevesten kaçınmak, her türlü alışkanlıklarının yerine, gecesini gündüzüne katarak ibâdetleri ikame etmek. Bütün meşgalesi, vaktini gaflet ve nisyandan korumak, evrâdına devam etmek, namazlarını aralarına gaflet sokmadan birbiri ardından beklemeli ki, ancak bu şartlara riâyette hakiki mücâhid ve murâbıt olunabilir.

Şeyhimiz Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi'nin Ali b. Ebû Tâlib (r.a.)'den naklen rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Bütün organların hakkını tam vererek eksiksiz abdest almak, ayakları mescide yönlendirmek, bir namazın ardından diğerini beklemek suyun organları yıkadığı gibi hataları yıkar ve temizler.

Bir başka rivayette de: Allah'ın kendisi ile hatâları giderdiği ve dereceleri yükselttiği şeyi size haber vereyim mi? şeklinde Hz. Peygamber sorduğu zaman ashâbı: «Evet yâ Rasûlallah, bize bildir.» dediler. Efendimiz de: Organların hakkını tam vererek abdest almak, mescidlere giderken adımları çoğaltmak, bir namazın ardından diğerini beklemek. İşte size ribât, işte ribât cevabını verdi.⁸

---

8. Buhârî, Vudû, 6; Müslim, Tahâre, 34 - 41; Tirmizî, Tahâre, 39; İbn Mâce, Tahâre, 5 - 49.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SUFFE ASHÂBI VE RİBÂTLARDAKİ DERVİŞLER *

Cenâb-ı Hakk: Orada asla namaza durma. Tâ ilk günden takvâ üzerine kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever¹ buyurmuştur. Bu âyet-i celîlede Hz. Peygamber (s.a.)'in ashâbının özellikleri dile getirilmektedir. Onlara: Ne yapıyordunuz ki, Allah sizi Kur'an-ı Kerim'inde böylesine bir övgü ile övdü? diye sorulduğu zaman: «Taharette suyun ardından taş kullanmayı âdet hâline getirmiştik.» dediler.

Ashâb-ı kirâmın temizlikteki hassâsiyetini gösteren bu rivâyet ve benzeri diğer özellikler, ribâtlarda yaşayan sûfîlerin birbirlerine karşı devamlı yaptıkları görev ve edeblerdendir. Ribât, onların evi ve ikâmetgâhıdır. Herkesin bir evi olduğu gibi ribâtlar da onların evi olmuştur.

Ebû Zür'a'nın Talha (r.a.)'dan rivâyet ettiği bir habere göre sûfî ve murâbıtlar, bu özellikleri ile suffice ehline benzemektedir. Nitekim: «Medine'ye gelen bir adam, eğer tanıdığı varsa onun, değilse suffice ehlinin yanına iner ve orada kalırdı. Hz. Talha (r.a.): «Ben de kendilerine has ribâtta yaşayan suffelilerin yanına inenlerdendir. Onlar birbirine benzer şekilde yaşayan, aynı gâye ve aynı maksad için çalışan kimseler idi.» şeklinde onların hayatını tanıtmaktadır.

Buna göre, ribâtlar ve ribâtlarda yaşayan dervişler şu âyet-i

---

* Bu konuyu krş. el-Luma'. 183 - 184.

1. et - Tevbe (9), 106.

kerimede belirtilen özelliklere sâhip olmalıdır: Onların göğüs-
lerindeki kını söküp attık; (hepsi) kardeşler olarak köşkler üye-
rinde karşı karşıya oturur (sohbet eder)ler.²

İster gizlice içlerinden, isterse açıkça dışlarından, birbirine
karşı iyi davranmak bunların özelliklerinin başında gelir. İçin-
den kardeşine karşı bir kin duysalar bile, yüz-yüze geldikleri za-
man bunu davranışlarında göstermezlerdi. Ehl-i suffice'nin de bir-
birine karşı davranışları böyleydi. Çünkü, bu kin ve düşmanlık
kalplerde dünyevî duyguların varlığı ve kalıntısını gösterir. Dün-
ya sevgisi bütün hataların başı ve yanlış davranışların kaynağı-
dır. Bu yüzden ehl-i suffice, dünyayı bir kenara itmiş, davranışla-
rında buna yer vermemiştir. Onlar dünyada ekip-biçmeye ve
süt sağmaya önem vermemişlerdir. Bâtınlarından her türlü kin
ve düşmanlık kaybolup gitmiştir. Ribâtlardaki dervişler de böy-
le yapmış, içleri ve dışları bir olarak samimice bir araya gel-
miş, dostluk ve sevgi ile toplanmış, yemek ve güzel konuşmak
için karşı-karşıya gelmişler, cemaat olmanın ve bir arada bulun-
manın bereketi ile tanışmışlardır.

Vahşi b. Harb'in babasından, babasının da dedesinden rivâ-
yet ettiğine göre ashaptan bir grub, Peygamber (s.a.)'e «Biz yi-
yoruz fakat doymuyoruz» deyince Efendimiz onlara: Herhalde
siz yemeklerinizi ayrı ayrı yiyorsunuz. Bir arada ve topluca yi-
yin. Allah'ı zikredin. Öylece Allah sizin yemeklerinizi bereketlen-
dirir³ buyurmuştur.

Enes b. Mâlik (r.a.): «Hz. Peygamber (s.a.) yerden yüksekçe
bir sofrada, içine yemek konulan tabaklarda yemek yememiş,
kendisine yufka ekmek de sunulmamıştır.» dediği zaman: «Öyle
ise Hz. Peygamber (s.a.) yemeklerini neyin üzerinde yiyordu?»
diye sorulmuş o da: «Yere serilen sofra üzerine yedikleri»ne işâ-
ret etmiştir.⁴

Abidler ve zâhidler, toplantıların kendilerine mânen zarar
verdiğini görünce tek başına yaşama yolunu tercîh ettiler. Nefs-
lerinin ilâhlığa özenerek kendilerini istediği tarafa yönlendirme-

2. El-Hicr (15), 47.

3. Ebû Dâvûd, Et'ime, 14; İbn Hanbel, III, 501.

4. Buhâri, Et'ime, 8, 23.

ğe ve lüzumsuz konularla ilgilendirmeye çalıştığının farkına varınca, kurtuluşu yalnızlıkta ve toplum dışında yaşamakta buldular.

Sûfiler ise, amellerinin kuvvetli, hâllerinin sağlamlığı ve yukarıda belirtilen olumsuz etkilerin kendilerinden sökülüp alınması sebebiye toplum içinde bulunmaya, onlarla birlikte, evlerde, seccâdeler üzerinde toplanmaya karar verdiler. Onlardan herbirinin seccâdeleri zâviyeleri olmuş ve orada yalnız kendi işleri ile ilgilenmiş, sûfilerden hiçbiri kendi şahsî işlerini seccâdelerine sokmamışlardır.

Sûfilerin seccâde edinmeleri ve buna özel önem vermeleri konusunda sünnet-i seniyye'den delilleri vardır. Nitekim, Ebû Seleme b. Abdurrahman (r.a.), Hz. Aişe (r.a.)'nin: «Hz. Peygamber (s.a.)'e liflerden yapılmış bir hasır sererdim. Geceleri namazlarını onun üzerinde kılardı.»⁵ dediğini rivâyet eder.

Hz. Peygamber (s.a.)'in hanımı Meymûne (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: «Hz. Peygamber (s.a.) namazlarını mescidde önüne serilen küçük bir seccâde üzerinde kılardı.»⁶

Ribâtlarda yaşayan dervişler arasında, gençler, yaşlılar, hizmetçiler ve halvete girenler bulunur.

Zâviyelerde şeyhlere bakmak ve onlarla birlikte bulunmak, nefsin sâhibini çağırdığı ve sevdiği uyku, istirahat, tek başına serbestçe hareket etmek gibi şeylere bakmaktan daha hayırlıdır. Nefslerin, bağımsızlığa ve serbestçe hareket etmeye karşı ayrı bir arzusu vardır. Bu sebeple, cemaat evlerindeki kaidelerle gençler üzerinde nefsin hâkimiyet sahası daraltılır. Gözlerin ona çevrilmesi, üzerinde davranışlarını kontrol eden bakışların çoğalması ile gençler, cemaat içinde murâkabe altına alınır ve terbiye edilir. Böyle bir terbiye usûlü, ancak, cemaat evlerinde toplanarak vakitlerini muhafaza, nefislerini dizginleme ve hislerini koruma-

5. Bu hadis sahih kitaplarda rivâyet edilmiştir. Buhâri, Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın Hz. Aişe (r.a.)'den naklettiği rivâyeti şöyle vermektedir: «Hz. Peygamber (s.a.)'in kendine has bir hasırı vardı. Onu gündüzleri serer, geceleri de insanlardan gizlemek için toplardı.» Ayrıca bkz. Nesei, Kible, 13; İbn Hanbel, VI, 40, 61, 241.

6. Müslim, Mesâcid, 270; Buhâri, Salât, 91; Ebû Dâvûd, Salât, 90; Edeb, 161.

ya önem veren, cemaat evlerindeki ribât toplantılarında gerçekleşebilir. Hz. Peygamber (s.a.)'in ashâbı böyle yaptıkları için haklarında: O gün, onlardan her birinin kendine yeter derecede (ayrı) bir işi vardır.⁷ buyurulmuştur.

Her sahâbenin kendini başkalarıyla uğraşmaktan alıkoyacak âhiretle ilgili bir meşgalesi vardı. Seyr u sülûkünde sâdık olan samîmî müridlerin ve sûfilerin toplantılarının hâllerine zarar verecek nitelikte olmaması gerekir. Gençlerin zamanlarını toplantılarda faydasız ve gereksiz işler ihlâl edince tenhâ ve uzleti seçmek evlâ olur. Böylelerine şeyhleri zâviyedeki halvet - hâneği tavsiye eder. Çünkü genç, nefsinî mâlâyânî'ye düşmekten, hevanın çağrılarına uymaktan ancak bu sûretle koruyabilir. Şeyhler ise mânevî hâllerinin güçlüğü, insanların iltifatlarına aldırma-yışları ve halkın arasına karışmanın kötü tesirinden kurtulmuş olmaları sebebiyle cemaat toplantılarına katılabilirler. Zira şeyhler, halkın arasında vakarını korumasını bildiklerinden, başkaları da o sâyede kendine çeki düzen vererek mânevî bir zarar görmez.

Hizmet ise, başkalarına karşı davranmanın ve hizmet etmenin lezzetini almış, muâmelenin tadına varmamış, ribâtlara ilk defa giren, acemi ve mübtedî müridlerin yapacağı iştir. İbâdetinin hizmet olması ve güzel hizmeti ile ehlullahın kalblerini kendine çekebilmesi için böylelerine, öncelikle dervişlere hizmet etmesi emredilir. Bu hizmetle mürid yukarıdaki bereketlere sahip olacağı gibi, ibâdetle meşgûl olan kardeşlerine yardım etmekle, bu yardımın sevâbına da nâil olmuş olur.

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Mü'minler kardeş-tirler.. Birisi diğerinden ihtiyacını ister. O da onun ihtiyacını giderir⁸ buyurmuştur.

Dervişlere hizmetle gençler ve mübtedî müridler, kendilerini gereksiz işlerle uğraştıran, kalplerini öldüren başı - boşluktan kurtarmış olur. Sûfilere göre hizmet, amel-i sâlih arasında sayılmıştır. Hizmet yüce derecelere ulaştıran yollardan biri, sâhibine

7. Abese (80), 37.

8. Tirmizi, Hudûd, 3; İbn Hanbel, II, 9.

güzel haslet ve üstün hâlleri kazandıran bir davranış kabûl edilmiştir. Sûfiler kendilerinden olmayan kimselerin, kendi hizmetlerinde olmasını uygun görmedikleri gibi, kendi hidâyet ve delâletleri sebebiyle onların da hidâyete ermelerini istemezler. Böyle bir beklenti ve arzuları yoktur.

Şeyh Ebu'l-Feth'in Vesîk b. er-Rûmî'den naklettiği bir haberde şöyle söylenmiştir: «Ben Hz. Ömer b. Hattâb (r.a.)'ın kölesiydim. Bana sık sık: «Müslüman ol. Eğer müslüman olursan, üzerimde emânet olan müslümanların işlerinde senden faydalanmak isterim. Müslümanların işlerinde, onlardan olmayan birinden istifâde etmem doğru değildir.» derdi. Ben de bu teklifi reddettim. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.): Dinde zorlama yoktur! ⁹ âyetini okudu. Ömrünün son zamanlarında beni âzâd etti ve «İstedığın yere serbestçe git» ¹⁰ dedi. Bu sebeble sûfiler, ne kendilerinin başkalarına ne de başkalarının kendilerine hizmet etmesini istemez, yabancılarla haşır - neşir olmayı da sevmezler. Çünkü, sûfileri sevmediği hâlde aralarında kalmak zorunda kalan kimse, onlara bakarken elde ettiği faydadan çok zarara uğrayabilir. Sûfiler de bir insandır. İnsan olmaları sebebiyle onlardan da bazı davranışlar zuhûr edebilir. Kendilerinden olmadığı ve onları sevmediği hâlde aralarında bulunmak zorunda kalan yabancı kimse ise, sûfilerin gâyelerini bilmediği için onların bu tabii hareketlerini kınayabilir. Bunun için sûfiler hizmetlerinde yabancı birini istihdam etmek istemezler. Onların böyle düşünmeleri ve kendilerine yabancı birinin hizmet etmesini uygun görmemeleri, mahlûkata şefkat noktasındandır. Kendilerini, diğer müslümanlardan üstün görmeleri, ya da onlara karşı gurur taslamalarından değildir.

Ribâta giren ve samîmî olarak seyr ü sülûk isteyen genç, Allah'a ibâdet ve tâatla meşgûl olan ehlullah'a hizmet ettiği takdirde, onların kazandığı sevaba ortak olmuş olur. Sûfilerin sâhip

9. el-Bakara (2), 256.

10. İbn Kesir bu hadisi, Abdurrahman b. Avf'dan İbn Ebi Hâtim vasıtası ile rivâyet etmiş, Tefsir'inde de mezkûr âyeti açıklarken Vesîk'den nakletmiştir. I, 232.

olduğu yüce hâlleri elde etmeğe ehil olmasa bile buna ehliyeti olan kişilere hizmet etmiş olur. Onun, Allah'a yakınlık kazanmış kimselere hizmet etmesi, Allah'ın kendisini, kendisinin de Allah'ı sevmesinin alâmetlerindendir.

Ebu'l-feth Muhammed b. Süleyman, Enes b. Mâlik (r.a.)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir. «Hz. Peygamber (s.a.) Tebük'ten ayrılıp ta Medine'ye yaklaştığı zaman şöyle buyurmuştur: «Medine'de öyle kimseler var ki, attığınız her adımda geçtiğiniz her vâdide onlar sizinle beraberdi.» Ashâb-ı kirâm:

— «Onlar Medine'de kaldıkları halde bizimle beraber miydiler? deyince Efendimiz::

— Evet, onların Tebük savaşına katılmalarına mâzeretleri mâni olmuştur ¹¹ buyurdu.

Mâzeretleri ya da ehliyetsizlikleri sebebiyle aralarında bulunamadıkları topluluğa bütün gücüyle hizmette bulunan ve gerideki işleri yürüten kimse, fiilen onlarla beraber olmasa da kazanılan neticede hisseleri vardır. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk onları mükâfâtların en güzeli ile mükâfatlandırır. Onları sınırsız başlıklarına sâhip kılar.

Ehli suffice de böyle yapıyor, birr ve takvâ üzerine yardımlaşıyor, dinî mes'eleler için toplanıyor ve kardeşlerini malları ve bedenleri ile destekliyorlardı.

11. Müslim, İmâre, 159; Ebû Dâvûd, Cihad, 19.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

MURÂBITLAR VE SÚFİLERİN ÖZELLİKLERİ

Ribatların manevî birer müessese olarak kurulması, her zaman doğru yolu gösteren ve sırât-ı müstâkim olan bu dinin yer yüzündeki süsüdür. Ribatlarda yaşayan dervişleri, toplumun diğer gruplarından ayıran, kendilerine has bir takım hâlleri vardır. Bu özellikleri ile onlar: İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların yoluna uy! ¹ âyetinde ifâde edilen «Rablerinden bir hidâyete» nâil olmuş kimselerdir.

Zamanımızda ribat sâkinlerinden bazılarında birtakım noksanlıkların görülmesi ve selefin gösterdiği çizgiden sapmaların bulunması, yollarının doğruluğu ve işlerinin aslına zarar vermez. Mevzî ve arızî birtakım kusurların varlığı, bu işin ruhunu zedeleyemez. Mutasavvıfların ribatlarda yaptıkları toplantılar ve bunların hâlen kalıntı olarak devam eden izleri bile bu mesleğin doğruluğuna yeterli bir delildir. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk, geçmişteki meşâyihin bâtınlarında toplanan mârifet ve kendilerine ilâhî bir lütuf olarak bahşedilen nimetlerin bereketiyle, bu yolun takipçilerine kusurlarına rağmen- rıfk ile muâmele ve onlar için ne güzel mükâfâtlar hazırlamıştır.

Hâlen ribâtlarda yapılan toplantılar, geçmişte hâli ile temâyüz etmiş şeyhlerin bâtınlarında topladıkları nurun, şimdi ise şeyhlerin tâkip ettikleri, selefin usûlü üzere icrâ edilen sülûkün tesiri altında yapılmakta, Allah'a taati esas alan zâhirî bir edep çerçevesinde uygulanmaktadır. Ribâtlarda onlar, kalpleri bir, he-

---

1. el-En'am (6), 90.

defleri bir, tek bir vücûd gibi tam bir birlik içinde yaşamakta ve aralarında kendilerinden olmayan bir yabancı bulunmamaktadır. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın Allah, kendi yolunda kurşunla kaynatılmış binalar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever² şeklinde açıkladığı ayrılması ve dağılması imkânsız birliğin temsilcisidir. Düşmanları da Allah: «...Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalbleri darmadağındır.»³ şeklinde tanıtarak, perişanlıklarını bildirmiştir.

Nûman b. Beşir (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Muhakkak mü'minler, bir organı rahatsızlandığı zaman bütün vücûdu rahatsızlanan tek bir insan gibidir. Bir mü'min sızlanıp şikâyet ettiği zaman bütün mü'minler o sızıyı duyar⁴ buyurmuştur.

Bâtınlarında toplanan mânevî hâlleri muhâfaza etmeleri, iç dünyalarına ârız olan karışıklığı gidererek tefrika ve ayrılıktan kurtulmaları, sûfîlerin mutlaka yapması gereken ve önde gelen görevlerindendir. Çünkü onlar «Elest bezmi»ndeki rûhlar gibi bir araya gelmiş, kendilerini birbirine kaynaştıran ilâhî bir ülfetle toplanmış, kalblerinin karşılıklı müşâhede ile anlaşıp, nefslerini terbiye, kalblerini tasfiye etmek için ribâtlarda hem iç, hem de dış düşmanlarını gözetleyerek tehlikelerden korunmaya çalışan kimselerdir. Onlara, birbirini sevmek, birbirini dost edinmek ve birbirlerine nasihat ederek doğru yolu göstermekten başka bir davranış şekli yakışmaz. Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Mü'min, seven ve sevilen, iyi geçinen ve kendisiyle iyi geçinilen insandır. Sevmeyen ve sevilmeyen, geçinmeyen ve geçinilmeyen kimsede hayır yoktur.⁵

2. es-Saff (61), 4.

3. el-Hasr (57), 14.

4. İbn Hanbel ve Müslim, bu hadisi Nu'mân b. Beşir'den şu şekilde rivâyet etmiştir: Mü'minler birbirlerini sevmeye, birbirlerine karşı şefkat ve merhametle bir cesed gibidir. Cesedin bir organı rahatsızlandığı zaman, vücûdun diğer organlarını nasıl uykusuz bırakır ve rahatsız ederse onlar da öyledir. Müslim, Birr, 67; İbn Mâce, Tıbb, 5, 55.

5. Dârekutnî, müfredler arasında, Ziyâ, Câbir'den; İbn Hanbel, II, 400, V, 235.

Ezû Zür'a'nın Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.): Rûhlar, donatılmış ordular gibidir. Orada tanışanlar birbirleriyle anlaştı. Birbirinden hoşlanmayanlar da anlaşmazlığa düştü.⁶

Onlar, ribâtlarındaki toplantılarında, bânınlarını dağınıklıktan kurtarır; toparlar, nefislerini de kontrol ve kayıt altına alırlar. Çünkü, onlardan biri, diğerinin üzerinde murâkabe edici bir göz gibidir. Nitekim: **Mü'min mü'minin aynasıdır.**⁷ buyurulmuştur. Ne zaman aralarındaki bir kimsede, tefrika zuhûr ederse onu kınar ve bundan vazgeçirirler. Çünkü tefrika, nefsin zuhûru ile ortaya çıkar. Nefsin ortaya çıkması ise, vaktin hakkının kaybolması ve gereğinin yapılmaması demektir. Ne zaman dervişin nefsi ortaya çıkarsa onun cemiyet dâiresinden çıktığını bilir ve vaktinde hâkimiyetin kaybolduğuna hükmederler. Mürîd, vaktin hakkını ancak huzûrla verebilir. Bir anlık gaflet, bu vaktin hat-ta anın kaybı demektir.

Vakt üzerinde kontrolün ihmal ve kaybı, hakkının gerektiği şekilde verilememesi, sûfilerin toplantılarında ve kendi aralarında ayıplanması, kınanması gereken davranışlardan sayılır.

Ziyâuddîn Ebû'n-Necîb Abdülkahir es-Sühreverdi, Muhammed b. Abdullah'dan haber vermiştir: Ruveym'in: «Sûfiler birbirlerini kınamadığı sürece hayırda olmazlar. Onlar aralarında anlaştıkları ve kınamayı kaldırdıkları zaman helâk olurlar» dediğini işittim. Ruveym'in bu sözü, sûfilerin nefislerinin ortaya çıkmasından korumak için birbirlerinin hâllerini kendi aralarında güzelce gözetmeleri gerektiğine işâret etmektedir. Ruveym burada şunu söylemek istiyor: Sûfiler anlaştığı ve aralarında ayıplamayı, birbirini kontrol etmeyi kaldırdıkları zaman; bânınlarını müsâmaha işgal ederek başboşluk, gösteriş, vaktin gerektirdiği edebin inceliklerine riâyet gibi hususlarda birbirlerini uyarmamalarından korkulur. Bunun neticesinde nefisler ortaya

6. Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 157 - 160; Ebû Dâvûd, Edeb, 16.

7. Taberânî Evsât'ında, Ziyâ ise eserinde, Enes'den hasen bir senedle rivâyet etmiştir.

çıkart ve sâhibini hükmü altına alır. Bunun içindir ki Ömer b. Hattâb: «Bana ayıplarımı ve kusurlarımı göstererek doğru yola sevkeden kişiye Allah merhamet etsin» buyurmuştur.

Ebû Zür'a, Muhammed b. Nu'mân'dan naklederek Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir. Ömer (r.a.) muhâcir ve ensârın bulunduğu bir toplantıda onlara:

— «Bazı konularda size hakkım olmayan ruhsatları verdiğimi görseydiniz ne yapardınız?» dedi. Hepsi de sustular. Bunu iki veya üç defa tekrarladı ve yine:

— «Bazı konularda size hakkım olmayan ruhsatları verdiğimi görseydiniz ne yapardınız?» dedi. Buna cevâben Bîşr b. Sa'd:

— Böyle yapsaydın bizde seni eğri çubuğu doğrultur gibi doğrulturduk, dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.):

— «Siz sizsiniz ve doğru yol üzerindesiniz.» dedi.

Bir sûfinin, ihvanına karşı nefsi, gazab ve düşmanlıkla ortaya çıktığı zaman, kardeşinin, bunun nefsine kalbi ile karşılık vermesi gerekir. Muhakkak ki nefs, kalble karşılaştığı zaman, kötülük ve şer ondan defolup gider. Aksine nefs, nefs ile karşılaştığı zaman da fitne yayılır ve ismet (kötülükten sakınma duygusu) kaybolur. Buna işâretle Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: **İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle aranda düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir.**⁸

Kardeşinden şikâyet eden bir derviş, şeyhe ya da hâdime geldiği zaman, ona düşen görev her ikisini de dilediği gibi azarlamaktır. Suçluya ve kardeşine haksızlık edene: «Niçin böyle yaptın? Niçin kardeşine haksızlık ettin?» Şikâyet edene de: «İşlediğin suç nedir ki Allah sana arkadaşını musallat kıldı ve dostun senin üzerine geldi? Kardeşine rıfk ve yumuşaklıkla, onun nefsine, kalbinle karşılık versen, fütûvvetin ve sohbetin gerektirdiği davranışı gösteren olmaz mıydı?» der. Böylece her ikisini

8. Fussilet (41), 34.

de hesaba çekmiş olur. Bunlardan herbiri ayrı ayrı suçlu ve cemiyet dâiresinden çıkmış demektir. Şeyh onları bu davranışı ile cemiyete tekrar döndürür. Dervişler kusûrlarından dolayı istiğfâr eder, bu yolda asla ısrar etmezler.

Hz. Âişe (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Allah'ım beni, iyilik yaptıkları zaman müjdelenen, kötülük yaptıklarında da istiğfâr eden kullarından eyle.⁹ Zâhirî istiğfâr, ihvan ile, bâtınî istiğfâr Allah'la berâber yapılır. Yâni Cenâb-ı Hakk bütün azametiyle hissedilerek icrâ edilir. İstiğfâr ederken sanki Allah'ı görürler. O'nun huzûrunda, mütevâzî ve alçak gönüllü bir tavır içinde boynu bükük olarak, düzgün bir saf hâlinde dururlar.

Kendisi ile kardeşleri arasında kırgınlık bulunan bir dervişe şeyhimizin: «Kalk ve istiğfâr et» dediğini duydum. Derviş de: «Bâtınımı tevbeyle lâayık bir saflıkta görmüyorum. Kalbimde safâ olmadığı için de zâhiren istiğfâr için ayağa kalkmaya cesaret edemiyorum.» dedi. Şeyh: «Sen kalk. Gayretin ve tevbeyle teşebbüs etmenin bereketi olarak safâ ile rızıklandırılırsın.» dedi. Böylece şeyh safayı bulur, fakirdeki eserini görür, kalbler incelik ve kırgınlık ortadan kalkar.

Bu durum, yalnızca dervişlere has bir özelliktir. Bâtınlarında bir kırgınlık, bir dargınlık hissettikleri halde bir gece bile geçirmezler; gönüllerinde bir burukluk olduğu zaman yemek için bile toplanmazlar. Dervişler zâhirî olarak kendi işleri için toplanmayı, ancak bâtınları ile toplandıktan, tefrika ve dağınıklıktan kurtulduktan sonra uygun görürler. Bir derviş kusurundan dolayı özür ve af dilediği zaman, onun af dilemesini hiçbir şekilde reddetmek doğru olmaz.

Abdullah b. Amr (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle rivâyet etmiştir: Merhamet gösterin ki merhamet edilesiniz. Affedin ki affedilesiniz.¹⁰

9. İbn Mâce, Edeb, 57; İbn Hanbel, VI, 129, 145, 188.

10. İbn Hanbel, IV, 365.

Sûfîlerde, istiğfardan sonra şeyhin elini öpmek âdettir. Bu konuda sünnette delil vardır. Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: «Ben, seriyyelerinden birinde Hz. Peygamber'le birlikte idim. İnsanlardan bir kısmı seriyyeden kaçtı. Ben de kaçanlar arasında idim. Kendi aramızda: Biz sıkıntıdan kaçtık. Kızgınlıkla seriyyeden firar ettik. Nasıl edelim? Ne yapalım? dedik. Sonra: «Medine'ye gider ve kusurumuzdan dolayı tevbe ederiz.» diye karar verdik. Ardından da: «Keşke durumumuzu Rasûlullah'a arzetsaydık, bizim için tevbe olurdu. Ama biz böyle yapmadık» dedik. Kuşluk namazından önce gittik, Hz. Peygamber (s.a.)'in huzuruna çıktık. Hz. Peygamber (s.a.): Bu topluluk ne, bunlar kim? diye sordu. Biz de: «Biz seriyyeden kaçanlarız.» dedik. O da: Hayır. Aksine siz geri dönenlersiniz. Ben sizin grubunuzdan biriyim. Ben müslümanlardan biriyim, buyurdu. «Her hangi bir görev verilen ve bu görevinden defalarca dönen kimseye

عَكَارٌ denir. (Döner, vazgeçen, sık sık bunu tekrarlayan kimse). Biz de hemen gittik ve Hz. Peygamber (s.a.)'in elini öptük»¹¹ buyurdu.

Ubeyde b. el-Cerrâh (r.a.)'ın Medine'ye geldiğinde Hz. Ömer (r.a.)'in elini öptüğü rivâyet edilmiştir.

Ebû Mersed el-Gınevî'nin: «Rasûlullah (s.a.)'a gittiğimiz ve huzûruna çıktığımız zaman, ben O'nun elini öptüm» dediği rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetler, el öpmenin câiz olduğuna delâlet eden birer ruhsattır.

Ancak, sûfinin edebi, el öpmekten dolayı nefsinde bir gurur meydana geldiği, büyüklendiği, ya da böyle bir vasfın ortaya çıktığını hissettiği an, nefsini ve kendini bundan alıkoymalıdır. Böyle bir tehlike yoksa, el öpmeye, af dilemenin ardından ihvanı ile kucaklaşmada bir sakınca yoktur. Aralarındaki kırgınlıkların dostluğa dönüşmesi, tefrikadan kurtularak birlik ve beraberliğe dönebilmeleri için bu, gerekli bir davranıştır.

Nefsin ortaya çıkışı ile dervişler tefrikaya düşerler ve bir-

11. İbn Mâce, Edeb, 16; İbn Hanbel, II, 70.

birinden uzaklaşırlar. Tefrikanın ortadan kaybolması ve af dileme ile, cemiyete dönerek arkadaşları ile buluşurlar. Kardeşlerden biri kusurundan dolayı özür diler ve affını ister de diğeri bunu kabul etmezse, yanlış davranmış demektir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.)'den, içinde tehdit bulunan şöyle bir hadis nakledilmiştir: Kusurundan dolayı kardeşi kendisinden özür dileyen ve bu özrü kabul etmeyip reddeden kimsenin durumu, zekât malından çalan, ya da mükelleflere ödeyemeyeceği kadar vergi yükleyen memurun durumu gibidir.¹²

Aynı şekilde Câbir (r.a.), Hz. Peygamber'den: Kendisinden bir kusur sebebiyle özür dilenen ve bunu kabul etmeyen kimse, bizim havuzumuza gelmesin? dediğini rivâyet etmiştir.

Af diledikten sonra kardeşlerine birşeyler takdim etmek sünnettir. Nitekim Ka'b b. Mâlik (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.)'e: «Malımın hepsinden kurtulmak, içinde günah işlediğim yurdumdan ayrılmak benim tevbemdir» dediği zaman Efendimiz: Bunların üçte birini vermen sana yeter¹³ buyurmuştu.

Bu yüzden sûfiler af dileme, ya da kınamadan sonra mal talep etmeyi, aralarında âdet haline getirmişlerdir. Onların bundan maksadı, dostluk, karşılıklı sevgi ve saygıyı korumak, zâhiren toplanıp birbirine yakın oldukları gibi, bâtınlarını da toplamak ve birbirini kaynaştırmak içindir.

Ribâtlarda yerleşen ve ribâtın vakfından yemek isteyen, ya da dervişlere yönelik terzilik ve benzeri hizmetleri yapması istenen sâdık dervişlerin, geçim kaygısına düşmemeleri ve dünyevi ihtiyaçlarını gidermek için gösterdikleri gayretin günlerini alması ve bütün vaktini Allah ile meşgûliyeteye vermesi şarttır. Aksi halde -işsizlik ve başıboşluk sebebiyle kişinin kendini ilgilendir-

11a. Krş. İbn Mâce, Edeb 23; et - Tergîb ve't - Terhîb, III. 493.

12. İbn Mâce, Edeb, 23.

13. Rivâyetlerde şöyle de nakledilir: «Yâ Rasûlallah, Allah ve Rasûlü için sadaka olarak bütün malım ve mülkümden kurtulmak benim tevbemdir.» dedim. Hz. Peygamber de: «Onların bir kısmını elinin altında tutman daha hayırlıdır.» buyurdu. Bkz. Buhârî, Eymân, 24; Vesâyâ, 16; Ebû Dâvud, Eymân, 23; Neseî, Eymân, 36 - 37.

meyen faydasız işlere girmesi dışında, irâde ehli gayret ve çalışma konusunda bir şart koymazlar, kendisini Hakk ile meşgûliyet veremeyen dervişin ribât malından yemesi doğru değildir. Kendi kazandığından yer, o zaman, zamanını Hakk değil, kazanma hırsı işgal eder. Çünkü ribâtlardaki yemek, Allah ile meşgalelerini kâmil mânâda ifâ eden dervişler içindir. Dervişler Mevlâ'larına hizmetle meşgûl oldukları için, dünya da onlara hizmet eder. Ancak tarikatı iyi bilen, sohbetinden istifade edilen ve irşadı ile doğru yol bulunan şeyhin siyâset ve ribâtı idâre anlayışı bu şartı değiştirebilir. Şeyh vaktini Hakk'a bütünü ile veremeyen dervişlerin doyurulmasını ve ribât malından yemelerini uygun görebilir. Bu konuda şeyhin tasarrufu ancak, basîretle olur. Şeyh şöyle düşünebilir. Bu tip kimseleri dervişlere hizmete yönelik işlerin yapılması niyyeti ile istihdâm ve onları dervişlere hizmetle meşgûl edebilir. Böylece onlar da emeklerinin karşılığını yemiş olurlar.

Ebû Amr ez-Zeccâcî'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Cüneyd el-Bağdâdî'nin yanında bir müddet kaldım. Beni dâimâ bir ibâdetle meşgûl vâziyette gördü. Bana bir tek kelime söylemedi. Bir gün ribât boşalıp da kimse kalmayınca kalktım, elbisemi değiştirdim ve ribâtı süpürüp temizledim. Yerleri suladım. Helâları ve abdest alma yerlerini temizledim. Şeyh dönüp te üzerimdeki toz lekelerini görünce; «Ne güzel yapmışsın, eline sağlık buna devam et.» dedi.

Sûfiler ve şeyhler, gençleri başı boşluktan korumak için, dervişlere hizmet etmekle görevlendirirler. Onlardan herbirinin muameleden ve dervişlere hizmetten almaları gereken bir nasibi vardır.

Ebû Mahzûre (r.a.): «Hz. Peygamber (s.a.) Harem-i Şerif'te ezan okuma görevini, hacıları sulama görevini Benî Haşim'e, Kâ'be'nin anahtarını ve Beytullah'ı koruma görevini de Benî Abdüddâr'a vermiştir.» dedi.

Bu sebeble şeyhler ve sûfiler dervişlere hizmetle görevli bir grubun istihdamını benimsemişlerdir. Şeyhler dervişlere, vakitlerini tamamen dolduran kâmil mânâda bir meşgale dışında bir

görev vermezler. Burada biz «kâmil mânâda müridlerin tüm vak-tini işgal eden iş» derken, organları meşgûl eden işleri değil, ma-nen vaktin hukukuna riâyete devam etmeyi ve dâimi bir muha-sebe duygusunu kastediyoruz. Kalble ve kalıbla vaktin hakkını vermek, kalıpsız fakat kalble vakti Hakk'la meşgûliyeteye vermek, bu görevde eksiklerini gidererek, vaktin hakkını verme yollarını artırmaya çalışmak, yani dervişlerin vaktin manen hakkını ver-mek, gafletten kurtularak vuslata nâil olmak için yaptıkları her iş, tam bir meşgale demektir. Böylece dervişler, boş vakit nime-tinin, kendine yeteri kadar verilen rızıkların da şuurunu elde etmiş olur. Tembellik ve başı boşlukta, boş vakit ve yeterli rızık nimetlerine nankörlük vardır.

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebu'n-Necîb Abdülkâhır'ın Ali b. Ab-dülhamid el-Fezâirî'den şöyle dediğini haber vermiştir: «Seriyy es-Sakatî'nin: «Kendisine lütfedilen nimetlerin kıymetini bilme-yen ve şükrünü edâ etmeyen kimseden, bu nimetler hiç bilmedi-ği yollardan geri alınır.» dediğini duymuştum.

Kazanma gücünden mahrum, bir iş yapamayacak kadar za-yıf ve güçsüz olan yaşlı ihtiyarlar, ribât yemeklerinden yeme ko-nusunda mâzûrdur. Ancak gençler, eli-ayağı iş yapabilecek du-rumda olanlar mâzûr değildir. Bu hüküm, sûfiler arasında mut-lak olarak benimsenmiş bir şarttır. İşin şer'î fetvâsına gelince: «Ribâtları veya ribâtlara yiyecekleri vakfeden şahsın şartı, mu-tasavvıflara, mutasavvıflara benzemeye çalışan tâliblere ve sû-filerin hırkasını giyen kimselere yönelik ise, ribât yemeğinden yemek, fetva olarak mutlak mânâda câizdir. Bu fetvâ, müridlerin yapmaya çalıştığı azimet yolunun değil, ruhsat yolunun göster-diği bir kanâati ifâde etmektedir.»

Eğer vâkıfın şartı, amel ve hâl olarak sûfiyye yoluna giren ve seyr ü sülûke devam eden dervişlere yönelik ise; ömürlerini, vakitlerini zâyî etmekle tüketen, başıboş ve tembel kimselerin ri-bât malından yemesi câiz değildir. Sûfiyye meşâyihî arasında, müridlerin yolları pek meşhurdur.

Ebû'l-fütûh'un Ebû Saïd el-Hudrî (r.a.)'den naklen rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Mü'min gemine (veya ipine) bağlı ata benzer. At döner-dolaşır yine gemine (ya ipine) gelir. Mü'min de önce hatâ eder, sonra döner imana gelir. Öyle ise müttakilere, Allah'tan sakınan kimselere yemeklerinizden yediriniz. Her türlü iyilik ve güzel davranışlarınızı mü'minlere gösteriniz.¹⁴

---

14. İbn Hanbel, III, 38 - 55.

ONALTINCI BÖLÜM

SEFER VE İKÂMET ÂDÂBI *

Sefer konusunda tasavvuf büyükleri, değişik hâl ve görüşlere sahiptirler. Sûfilerden bir kısmı sülûklerinin başlangıcında sefere çıkıp nihâyet-i hâllerinde mukim olmayı tercih ederler. Bir kısım sûfiler ise başlangıçta mukim olup sülûkün nihâyetinde sefere çıkma fikrini benimser. Diğer bir grubu ise hiç sefer etmeden devamlı mukim olmayı tercih ederken bir başka grubu da devamlı seferde olmayı ikâmetten üstün tutarlar. Biz, bunlardan herbir grubun maksad ve gayelerini tek tek açıklamaya çalışacağız:

I — Başlangıçta sefer edip nihâyette ikameti tercih edenler:

Bunların seferden maksadlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Sefer sâyesinde birşeyler öğrenip ilim elde etmek. Nitekim Rasûlullah (s.a.) İlim Çin'de de olsa onu arayıp bulunuz ¹ buyurur. Sûfilerden biri şöyle der: «Bir kimse, kendisini hidâyete sev-

---

* Sefer: Ziyâret maksadıyla yapılan yolculuk ve seyahat anlamındadır. Tasavvufta bir maddî, bir de mânevî olmak üzere, iki çeşit sefer vardır. Burada kasdedilen sefer, maddî anlamdaki yolculuktur. Çünkü sûfilerin bir özelliği de dünya sevgisini terkederek vatanlarından ayrılmak ve memleket memleket dolaşmaktır. Bu yüzden sûfilere «Seyyahin» (gezgin dervişler) adı da verilmiştir. Krş. el - Kelâbâzî Ebu - bekr Muhammed, et - Taarruf, 29; el - Lüma', 250 - 252; Keşfû'l - Mahcûb, II, 588, 595 vd; Gazzâlî, İhyâu ulûmi'ddin, Kahire ts., II/244 - 302; Kuşeyrî, Risâle, II/565 - 574; Kutûl - Kulûb, II/204 - 207.

1. Keşfu'l - hafâ, I/138'de; Beyhaki, el - Hatib, İbn Abdilberr ve Deylemi'den rivâyet olunmuştur.

kedecek; helâkten kurtaracak bir kelime öğrenmek için Şam'-dan kalkıp Yemen'in en uzak bölgelerine kadar sefer etse, onun bu seyahati boşa gitmiş sayılmaz.» Nitekim Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Üneys'in Rasûlullah (s.a.)'dan rivâyet ettiğini duyduğu bir hadîs-i şerif'i öğrenmek üzere Medine'den kalkıp bir aylık bir yolculuktan sonra Mısır'a gitmiştir. Rivâyet edilen hadîs-i şerif şu meâlde idi: İlim öğrenmek kasdıyla evinden çıkan kimse evine dönünceye kadar Allah yolundadır.² Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'deki «es-Sâihûn»³ kelimesi «İlim öğrenmek için seyahat edenler» diye tefsir olunmuştur.

Şeyhimiz Ziyâuddin Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi yazdırarak bize şöyle bir rivâyet nakletti: «Ebû Hârûn anlatıyor: Biz Ebû Saîd'in yanına giderdik de bize: «Merhabâ ey Allah Rasûlünün vâsîleri» derdi. Çünkü Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştu: İnsanlar sizin tâbilerinizdir. Yeryüzünün muhtelif diyarlarından dinlerinin inceliklerini öğrenmek üzere size gelecekler. Geldiklerinde siz onlara hayrı tavsiye ediniz.⁴ Bir başka hadîs-i şerifte Aleyhi's-salâtu ve's-selâm Efendimiz şöyle buyurmuştur: İlim öğrenmek kadın erkek her müslümana farzdır.⁵

Âişe (r.a.) rivâyet ediyor: Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işittim. Allah Teâlâ bana vahyetti ki, ilim öğrenmek hususunda bir yola giren kimseye ben de cennetin yolunu kolaylaştırırım.⁶

2. Şeyh aramak ve sâdık ihvân bulmak. Çünkü sâlih ve sâdiklarla yapılan her görüşme, müridin hâlinde inkişâf sağlar. Ricâlullâh'ın lâfızları ve sözleri kadar, nazarları ve hâlleri de mües-sirdir. Nitekim: «Nazarı ve vakarı, fayda ve tesir sağlamayanın sözü de tesir ve fayda sağlamaz.» denilmiştir. Bu söz iki anlama gelir:

2. Tirmîzi, İlim, 3; İbn Mâce, Cihâd, 13.

3. et - Tevbe (9), 112.

4. Tirmîzi, İlim, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 22.

5. İbn Mâce, Mukaddime, 17; Keşfu'l - hafâ, II/43.

6. Hadîs-i şerifi benzer lâfızlarla Tirmîzi rivâyet etmiştir. İlim, 16 Ayrıca krş. Ebû Dâvud, İlim, 1; Buhârî, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 17; İbn Han-hal II/252.

Birincisi, sıdk makamına ermiş sıddık, sâdık kimselerle söz ve kâl lisânından çok, fiil ve hâl lisânıyla konuşur. Sâdık mürid, sıddıkın vâridatında, halvet ve celvetinde, kelâm ve sükûtundaki tasarruflara bakacak olursa nazar tarikiyle istifâde etmiş olur. Bu bakış, hâl ve fiilleri mülâhaza sûretiyle istifâde sağlar. Fiilleri ve hâli müessir olmayanın sözü ve kali hiçbir fayda sağlayamaz. Çünkü böylelerinin konuşması hevâidir. Sözün nûrâniliği, kalbin nûrâniyeti kadardır. Kalbin nûrâniyeti, istikâmete ve ubûdiyyet vazifesini hakkıyla ve gerçek anlamıyla yerine getirmeye bağlıdır.

İkincisi, ilimde rüsûh kazanmış âlimlerin ve ermiş velîlerin nazarı bir panzehir gibi müessirdir. Böyleleri, sâdık bir müride nazar ettiğinde nûr-ı basîretleri saliki hüsn-i istidâd sâhibi yapar; Allah Teâlâ'nın mevâhib-i sübhânîsine lâayık hâle getirir. Bu mânevî alış-veriş sâyesinde sâdık müridin sevgisi, ermiş velînin gönlüne düşerek ona basîret ve muhabbet nazarıyla bakışı, ona güzel bir hâl kazandırarak hoş bir tesir icrâ eder. Bu hâllere karşı çıkan kimse, Allah'ın kudretini nasıl inkâr edebilir ki? Allah Teâlâ, engerek yılanına verdiği, insanı bir bakışta helâk edebilme özelliğine benzer tarzda bir nazarlarıyla sâdık müridlerine mânevî hayat ve rûhî hâl kazandıracak bir istidat vermekten âciz midir?

Merhûm şeyhim, Minâ'da Mescidu'l-Hayf'in etrafında insanların yüzlerine bakarak dolaşırken kendisine «Neden öyle insanların yüzlerine baktığı» soruldu. Şu cevabı verdi: «Allah'ın öyle kulları vardır ki, nazar kıldıkları kimseye saâdet ve hafiflik kazandırırılar. Ben böyle birini arıyorum.»

3. Alışkanlıklardan, hoş giden şeylerden uzaklaşmak; nefsin bildiği, güvendiği ve dayandığı şeyleri ortadan kaldırarak dostlardan, ehl u iyâlden ve vatandan uzaklaşmanın acılığını nefse tattırmak. Sevdiklerinden ve alışkanlıklarından Allah indindeki ecri düşünerek uzaklaşıp sabreden kimse büyük bir fazilete nâil olur.

Ebü Zür'a b. Ebi'l-Fadl el-Hâfız el-Makdisî bize şöyle haber verdi: **Abdullah b. Amr b. Âs** rivâyet eder: Medine'de doğan bir

adam yine Medine'de vefat etmişti. Peygamber Efendimiz (s.a.) onun cenâze namazını kıldırır ve şöyle buyurdu: «Keşke doğduğu yerden başka bir yerde vefat etmiş olsaydı! «Sordular: Niçin böyle söylüyorsunuz ya Rasûlallah?» Şöyle buyurdular: Eğer kişi doğduğu yerden başka bir yerde ölürse kendisine cennetten doğduğu yerle izinin bulunduğu yer arası mesâfe ölçülür (ona göre ecir verilir.)⁷

4. Nefsin ince hile ve tuzaklarını meydana çıkarmak; iddiâ ve saplantılarını ortaya koymak. Çünkü sefer olmadan bu gerçeklerin ortaya çıkması hemen hemen imkânsızdır. Sefere, sefer denilmesinin sebebi, huy ve ahlâkı ortaya çıkarmasıdır. İnsan hastalığını öğrenince süratle tedâvisine başvurabilir, Sefer mânevî yola yeni giren kimsenin nefsinde namaz, oruç, teheccüd ve benzeri nâfile ibâdetler kadar tesir bırakır. Nâfile ibâdetle meşgûl olan, gaflet mevzilerinden Allah'a yakınlık mevkilerine seyredip yol alan kimse demektir. Gerçek sefer ehli, hüsn-i niyyetle çölleri ve sahrâları geçip mesâfeler kat ederek nefsinin hoşlanmamasına rağmen dünya câzibelerine aldanmadan Allah Teâlâ'ya doğru koşandır. Nitekim Şeyhimiz, bize icâzet tarîkıyla Şeyh Nûrî'nin şöyle söylediğini nakletmişti: «Tasavvuf nefse aid hazzları terkten ibârettir.»

Mübtedî sâlik, nefsinin hazlarını terkettiği zaman nefsi itmi'nân derecesine erer. Nâfilelere devamla kazanacağı yumuşaklığı bu sâyede de kazanabilir. Tabaklamak nasıl derideki pis kuyu, kuruluk ve katılığı giderip onu pis deri hüviyetinden temiz elbise hüviyetine sokarsa aynı şekilde sefer de nefsi tuğyan ve isyândan imana döndürür.

5. Eskiye âld ibretli eserleri görmek; tefekkür ve tasavvura konu olacak şeylere nazar etmek, dağları, yerleri ve insanların ayak bastığı bölgeleri inceden inceye incelemek, cemâdâtın tesbihine kulak vermek, etrafındaki varlıkların lisân-ı hâl ile söylediklerini anlamaya çalışmak. İbretli eserlerin ve işâretlerin görülmesiyle yakaza hali tâzelenir. Gezip görülen yerlerin ibretle

7. Neseî, Cenâiz, 8; İbn Mâce, Cenâiz, 61; İbn Hanbel, II/177.

mütalaası Hakk'ın kudret ve azametinin delil ve şâhidlerini çoğaltır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır. Biz onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.⁸ Seriiy es-Sakatî sûfilere şöyle derdi: Kış çıktığı, Mart girdiği ve ağaçlar çiçek açtığı zaman her yana güzel kokular yayılır. Böylece Bahar'ın geldiği anlaşılır. Çünkü herşeyin bir alâmeti ve işâreti vardır.

6. Unutulmayı, gözden uzak olmayı tercih ederek halkın göstereceği hüsn-i kabûle olan tutkuyu kalbten söküp atmak. Sâdık'ın sıdkı, hüsn-i hâli sebebiyle, hemen her yana yayılır ve bu yüzden insanlardan hüsn-i ikbâl ve alâka görür. Sıdk ve ihlâs sâhibi bir kulun uzun süre insanlardan râğbet ve alâka görmemesi nâdirâtandır. Nitekim meşâyıhtan birinin şöyle bir sözü rivâyet ettiğini duymuştum: «Halkın bana râğbetini isterim ama, nefsim bundan hazz duyacağı için değil. Çünkü ben, insanlar hüsn-i kabûl de göstellersen, arkalarını da dönseler aldırmam. Fakat halkın râğbet ve ikbâli, sıhhat-i hâle işâret olrğundan bunu isterim.» Hüsn-i hâl sâhibi olan mürid, nefsinin halkın ikbâline güvenme tehlikesine düşmesinden emin olamaz. Bu durumda bazan mürid için «rıfk» yolu açılır, nefis iyilik ve güzel şeylere dühûl sûretiyle mürîde nüfûz eder. Ve ona Allah'ın kullarına, bütün varlıklara ikram ve hizmetin fazilet ve ehemmiyetini göstermeye çalışır. Nefis ve şeytan, insanı halkın hüsn-i kabûlünde sükûn bulunca ya kadar kandırmaya ve bunun esbâbını hazırlamaya devam ederler. Hatta bazan kuvvetlerini artırarak onu bu hususta yapmacık davranışlara da sevk edebilirler. Ki bu sûretle yama üzerindeki delik daha da büyüsün; nefsin problemleri daha da artsın. Sulehâdan bir zatı kendi mürîdine şöyle nasihat ederken duymuştum: «Şu anda sen, şeytanın şer kapısından sana ulaşamayacağı bir makama ulaşmış bulunuyorsun. Fakat şeytan, bu hâlinle sana hayır kapılarından nüfûz edebilir. Bu makam ayakların en çok kaydığı tehlikeli bir makamdır.» Allah Teâlâ sâdık bir mürîde böyle bir ibtilâ verdiğinde bunun idrâkini de bahşeder. Ve onu inâyet-i ilâhiyesiyle sefere zorlar. Böylece mürid, tanıdıklarından ve kendi-

sine inâyet-i ilâhîyye kapısının açıldığı yerden uzaklaşır, sefere çıkarak Allah Teâlâ ile başbaşa kalır. İşte bu, sâdık müridlerin sefer konusundaki maksad ve gayelerinin en güzelidir.

Bütün buraya kadar saydıklarımız, sûfilerin başlangıç hâllerinde seferden maksadlarına dâirdir. Ancak hac, gazâ ve Beyt-i Makdis'i ziyâret bu maksadların dışındadır. Nitekim rivâyet olduğuna göre İbn Ömer (r.a.), Beyt-i Makdis'i ziyâret maksadıyla Medine'den çıktı. Kudüs'e vardı ve orada beş vakit namaz kıldıktan sonra ertesi gün derhal Medine'ye geri döndü.

Allah Teâlâ, hâl-i bidâyetinde işlerini sağlamlaştırarak sefere yönelen, ibret duygusundan nasîbini, ilimden ihtiyâcı kadar hissesini alan; sâlihlerle birlikte olmaktan gerekli istifâdeyi sağlayan, müttakîlere nazar ederek kalbine onların hâli nakşolunan, iç dünyası mukerrebûnun marifet kokularıyla kokulanan, ehlullah'ın nazar-ı himmetiyle korunan, nefsinin ahvâline vakıf olarak onun kötü ahlâkından ve gizli isteklerinden sefer edip uzaklaşan, halkın değer vermemesine aldırmayan sadık müridi, Mûsâ (a.s.) kıssasında «Sizden korkunca aranızdan kaçtım, sonra Rabb'im bana hikmet verdi ve beni peygamberlerden biri yaptı»⁹ buyrulurak haber verildiği gibi, dâimâ galip kılıp mağlûp olmama makamına yerleştirir ve sayısız nimetleriyle perverde kılar, müttakîler için tâbi olunacak bir önder, mü'minler için hidâyet vesilesi bir rehber yapar.

II — Başlangıçta ikâmeti tercih edip nihâyette sefer yolunu seçenler:

Böyleleri, Allah'ın kendilerine başlangıçta sohbeti müyesser kıldığı kimselerdir. Cenâb-ı Hakk böylelerine önce tarikatına girebileceği âlim bir şeyh nasîb ederek irâdesini ona teslim ve sohbetlerine devam sûretiyle âdetlerini ibâdete çevirerek tahkik derecesine erdirir. Mevlânâ Şibli, hâl-i bidâyetinde el-Husri'ye şöyle demişti: «Bir cumadan diğer cumaya kadar; yâni bir hafta süresince gönlüne Allah'tan başka şeyler geliyorsa benim huzuruma gelmen haram olsun.»⁹ Sohbetten böylesine nasîb alan için sefer

9. eş-Şuarâ (26), 21.

haramdır. Böyleleri için sohbet, kasdettiği her türlü seferden ve faziletten daha hayırlıdır. Nitekim Radiyyuddin Ebu'l-hayr Ahmed b. İsmâil el-Kazvinî icâzet tarikiyle bize şöyle bir rivâyet nakletmiştir: Ebû Bekir ez-Zekkak şöyle buyurmuştur: «Mürîd ancak, sol omuzunda bulunan melek, yirmi sene süreyle kendisi için yazacak bir günah bulamazsa, gerçek mürîd olabilir.» Kendisini böylesine güzel hâllere ve sağlam azîmetlere çağıran bir zâ-tın sohbetinden hissedâr olanların seferi ihtiyâr ederek onun sohbetinden ayrılması haramdır.

Mürîd, hâl-i bidâyetinde işini sağlam tutup sohbe mülâzemetle, gereğini yerine getirerek hâl denizinden kana kana içer, ricâlullah derecesine ulaşır, kalbinden âb-ı hayat çeşmeleri fışkırır ve nefsi saâdet menbaı olursa yerküresinin her kıtasındaki en uzak bölgelerden sâdik ihvânın göğünden taşan «nef-i Rahmân» ın kokularını alır, âfâkın her yanını sür'atle dolaşır. Allah Teâlâ böylelerini insanların faydası için memleketlere sefere sevkeder. Böyleleri hâllerindeki câzibe ile sadakat ehlinin gizli kabiliyetlerini ortaya çıkarır, Hakk'ı arayan gönül erlerine yol gösterir, kalb arazisine felâh tohumları ekerler. Sohbetleri bereketiyle salâh ehlinin sayısı artar. Hidâyet rehberi olan bu zevâtın İncil'de şöyle tasvir edildiğini Kur'ân haber vermektedir. Bir ekin gibidirler ki, filizini çıkardı, onu güçlendirdi, kalınlaştırdı, derken gövdesinin üstüne dikildi.¹⁰ Bazılarının hareketi diğerlerini etkiler, birkısım insanların hâli diğerlerine tesir eder. Böylece veraset yolu mâ-mûr, istifâde sahası geniş olur.

Şeyhimiz bize, Ebû Hüreyre (r.a.)'den Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: İnsanları hidâyete dâvet eden kimseye kendisine tâbi olanların ecrinden hiçbir şey eksiltmeden onlar kadar ecir verilecektir. Aynı şekilde dalâlete davetçilik yapana da kendisine tâbi olanların günahlarından hiçbir şey eksiltmeden onlar kadar günah yazılacaktır.¹¹

III — Devamlı olarak ikâmeti ihtiyar edip sefere hiç çıkma-

10. el - Feth (48), 29.

11. Müslim, İlim, 16; Tirmizi, 15; İbn Mâce, Mukaddime, 14, krş. Buhârî, İ'tisâm, 15.

yan sûfiler: Bunlar Hakk Teâlâ'nın terbiye ve murakabesinde yetişen kimselerdir. Cenâb-ı Hakk böylelerini hayır kapılarını açarak inâyet-i ezeliyyesiyle kendi cihetine cezbetmiştir. Nitekim Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe, ins ve cinnin ameline denktir.¹² buyurulmuştur.

Mürîd, sıdk sıfatını Allah'tan bilerek hâcetini kendisine fayda sağlayabilecek olana; yâni Allah'a arzederse, Allah onu sıddik kulları cihetine sevkeder. Tâ ki onların lâtif hâli ve güzel sözleri onu teyid etsin, nazarları onu yetiştirsın, mânevî hâlleri ona tesir etsin, sohbetleri onun kemâlini artırsın. Hikmetin gereğini yerine getirmek için esbaba sarılmak husûsunda sünnetullah'ın icrâsı sohbetin kolaylığına bağlıdır. Böylece az sözle çok tesir meydana gelir, görüşme ânındaki sohbet onu başkalarından müstağnî kılar. Hikmetin zâhiren yerine getirilmesi için sebeplere hakkıyla sarılma konusunda sünnetullah'ın icrâsı az bir sohbe muhtaç kılar, böylece azdan çoğu anlar, az bir sohbet, çok nasib yanında ona yeterli olur. Çokça görüşmek onu seferlerden müstağnî kılar. Böyle hâl sâhibi birinin nûrunun tesiri, kâinâtın âsârını ve değişik hâdiselerini seyretmeye bedeldir. Nitekim sûfilerden biri şöyle demiştir: «İnsanlar, açın gözünüzü de görün» derler. Ben ise, «gözlerinizi yumun öyle bakın ve öyle görmeye çalışın, diyorum.» Sulehâdan birinin şöyle dediğini işitmiştim. «Allah'ın öyle kulları vardır ki, onların Tûr-i Sînâsı dizleridir, onların başarıları dizleri üzere eğiktir, fakat onlar Cenâb-ı Hakk'a en yakın bir mahaldedirler.» Halvethânesinde hayat suyunu bulanın karanlıklarda ne işi var? Şühûdu esnâsında semâvatın katları gözünün önüne serilen kimseye semâvâtı göz ucuyla seyretmesi ne sağlar? Basîret gözüyle kâinâtın muhtelif yerlerini görebilen çölde dolaşmaktan ne fayda elde edebilir? Fıtratındaki özellik sâyesinde âlem-i ervâhta kurtuluşa ermiş olana bir hayalden ibâret olan görüntülerin çokluğu ne fayda sağlayabilir?

Anlatıldığına göre Zünnûn el-Mısırî, Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye bir adam gönderir ve ona: «Kervan göçtü, bu rahat ve uyku ne

12. bk. Keşfu'l - hafâ, I/332.

zamana kadar sürecektir?» diye sor, der. Ebû Yezid elçiye şöyle cevap verir: «Kardeşim Zünnûn'a söyle, bütün gece boyunca uyan, kervandan önce evinde olur.» Çünkü o evinden; asıl makamından hiç ayrılmamıştır ki. Zünnûn bu sözü duyunca şöyle der: «Kardeşim Ebû Yezid'i tebrik ederim. Bizim durumumuz bu seviyeye ulaşamadı.»

Bısr el-Hâfi der ki: «Seyahat ediniz ki, tertemiz olasınız; zira su bile, bir yerde çok kaldığında tadı, renk ve kokusu bozulur, güzelliğini kaybeder.» Sûfilerden birinin, Bısr'ın bu sözünü «Deniz gibi ol ki, özelliklerin bozulmasın.» mânâsında açıkladığı söylenir.

Mürîd, kötülüğü emretmekle mârûf olan nefsinin yolunu keserek bâtını seyre devam ettiği; hattâ bu sûretle nefsinin tehlikeli makamlarını kat'ettiği, kötü ahlâkı güzel ahlâk ile değiştirdiği sıdk ve ihlâs ile taraf-ı ilâhiyyeye erdiği zaman dağınık olan şeyleri birleştirmiş olur. Böylece de hazarda seferden çok istifâde edilir. Çünkü sefer yorgunluk, külfet, karışıklık ve peşpeşe gelen musibet ve felâketlerden hâlî değildir. Bu yüzden zayıf ve mukavemeti az olanların bilinçle bu güçlüklerle karşı koyması ve bu tehlikeleri göğüslemesi zordur. Seferin bu tür zorluklarına ancak mukavemeti iyi olan kimseler dayanabilir.

Ömer b. Hattâb (r.a.), yanında birini medheden bir adama: «O'nun güzel ahlâkını tanıyacak şekilde birlikte yolculuk yaptın mı?» diye sormuş, adam: «Hayır,» deyince de «Sen onu nasıl tanıyorsun ki?» buyurmuştu.

Cenâb-ı Hakk, sülûkünün başlangıcında seferin zorluklarından koruduğu, hazarda hüsn-i ikbâl ve «cem-i himmet»le nimetlendirerek kendisine salâh-ı hâl kazandıracak ricâl ile görüşmek nasib ettiği kuluna ihsan etmiş; en iyi şekilde muâmele buyurmuş, demektir.

Kur'ân'daki: Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. ¹³ âyet-i kerime-

si şöyle tefsir olunmuştur: Herşeyiyle Allah'a yönelen kişiye din işlerinde bir müşkil ârız olduğunda, Allah onun o müşkilini çözecek birini derhal gönderir ve onu bu sıkıntıdan kurtarır.

Mürîd, başlangıçta gerekli şartlarla sâbit-kadem olursa Cenâb-ı Hakk'ın inâyetine mazhar olur ve böylece seferi gerektirmeyen makamda bulunur. Hâl-i nihâyeti ise devamlı sûrette istikrar üzere olmaktır, ki bu makam sulehânın cem'olunduğu makamdır.

IV — Devamlı sûrette seferde bulunmayı tercih edenler:

Böyleleri kalbin mâsivâ şâibesinden kurtuluşunu ve hâlin muhâfazasını seferde görürler. Nitekim sûfilerden biri bu mânâda şöyle buyurmuştur: «Her gece ayrı bir mescidde misâfir olmaya çalış ve ölüm sana iki menzîl arasında iken gelsin.» yani ölüm sana bir yerden diğerine giderken ulaşsın.

İbrahim el-Havvâs, sûfilerin bu tabakasındandı. Hiçbir belde kirk günden ziyâde ikamet etmezdi. Eğer bir belde kirk günden fazla kalacak olursa bunun tevekkülünü ifsâd edeceğine inanırdı. Çünkü insanların kendisini bilip tanımasını tevekküle mâni görürdü. Nitekim onun şöyle dediği hikâye edilir: «Bir çölde onbir gün hiç yemeden kaldım. Nefsim kuru ekin saplarını yemeyi arzuladı. O esnâda yeşil bir otun bana doğru uzandığını gördüm. Hemen arkamı dönüp kaçtım. Sonra geri baktığımda gördüm ki, o da benden uzaklaşmakta.» Sordular: «Niye kaçtın ondan?» Şöyle cevap verdi: «Nefsim bana Allah'ın dileğini kabûlünü şirin göstermişti de ondan ürktüm ve kaçtım.» Bunlar dinlerini korumaya çalışan gerçek takvâ ehli kimselerdir.

Ebû Zûr'a Tâhîr b. el-Hâfız Ebî'l-fadl el-Makdisî, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle bir hadis-i şerifini nakletmiştir: Allah'ın en çok sevdiği gariplerdir. Sahabiler sordular: «Kimlerdir o garipler?» Şöyle buyurdular: Dinleri uğruna firâr edip gurbetli ihtiyar edenlerdir ki kıyâmet gününde İsa b. Meryem'in yanında toplanacaklardır.¹⁴

14. Krş., Keşfu'l-hafâ, II/77-78.

Bütün bunlar üzerinde ihtilâf edilen ahvâl ve mes'elelerdir. Erbab-ı tasavvuf, bunlardan kendince sahih olanına ve Allah için hüsn-i niyyete en yakın olanına tâbi olur. Hüsn-i niyyet sadakattı, bizzât şeriatın övdüğü sadakati gerektirir. Hüsn-i niyyete bağlı ahvâl nasıl bozulabilir? Seferi tercih eden müridin hâl sâhibi olmaya çalışması ve niyyetini bu istikâmette tashih etmesi gerekir. Niyyetin nefis şâibelerinden korunabilmesi ancak iyi bir ilim, sağlam bir takvâ ve dünyaya karşı gerçek bir zühd anlayışına sâhip olmakla mümkündür. Nefsinin gizli hevâsına kapılan ve zühd yolunu araştırmayan kimse tashih-i niyyete kadir olamaz. Nefsânî duygular onu sefere dâvet eder de o, nefsin bu dâvetini Hakk'ın dâveti zanneder.

Tashih-i niyyet konusunda kişi önce kalbe ârız olan «havâtır»ı tanımak zorundadır. Havâtır'ı tanıtmak için de başlıbaşına bir bölüme ihtiyaç vardır. Biz şimdi burada onunla karşılaşanların anlayabileceği şekilde imâ edip geçiyoruz. Dervişlerin ekserisi bu ilimden ve havâtırı tanımaktan mahrûmdur. Şu kadarı bilinmelidir ki, nefsin hilelerinden zikrettiklerimiz, dervişler için çoğu zaman aynıyla vakidir. Derviş nefsin sıkıntılarından kurtulmanın yolunu bazan sahrâlara, bağ ve bahçelere çıkmakta bulur. Bu şekilde sağlanan ferahlık, ikincisinin vukuunda zararlı olur. Kişi o anda her ne kadar kalbini hoş hissederse de bu hoşluğun sebebi, nefsin ferahlığıdır. Nefsin arzularına ulaşmasının verdiği genişliktir. Sahrâya ve tenezzühe çıkmak sûretiyle hevâ ve isteklerine kolayca erişmesidir. Nefis rahata erdikçe kalbe zulmeder, onu hevâsıyla ilgili şeylere teşvik ederek asıl vazifesinden alıkor. Kalb rahat ve sükûnete erer, fakat sahrâya çıkarak değil, aksine nefisten uzak kalarak. Kendisini meşgûl eden arkadaşını kişinin yanından uzaklaştırarak rahatlatması gibi.

Derviş bahçeden ve sahrâdan zâviyesine döndüğü, işinin başına geçtiği ve hâlini kontrol ettiği zaman nefsinin verdiği usanç sebebiyle sıkleti artarak nefsin kalbine yaklaşmış gibi bulur. Nefsin kalbe olan ağırlığı arttıkça kalb, kederden kurtulamaz. Nefsin kalb üzerindeki ağırlığının sebebi, nefse her istediğini yapma fırsatının verilmiş olmasıdır. Hâl böyle olunca sahrâya çıkmak, derdin ve hastalığın ta kendisidir. Halbuki derviş onu bir

rahatlama ve devâ zanneder. Şâyed halvethânesinde tek başına sabretse nefsin erimesi de artacak, hafifleyecek ve lâtif hâle gelip kalbe ağırlık vermeyen salih bir arkadaş olacaktır. Sefere çıkarak rahata erme buna kıyas olunmalıdır. Nefis rahata ermeye düşkündür. Bu inceliği kavrayan, nefsin geçici, gâilesinden pek emin olunmayan ve sonu da hiç hoş olmayan rahatlıklarına aldanmaz. Sefer düşüncesi ortaya çıktıkça sabitkadem olmaya çalışır, bu tür düşüncelere aldırılmaz. Aksine nefsten gelen istekleri kötü görerek iltifat etmeden onları gönlünden çıkarmaya bakar. Allah bilir ama Rasûlullah (s.a.)'ın şu sözü bu kabilden olsa gerektir: Güneş şeytanın iki boynuzu arasında doğar.¹⁵ Güneşin doğma anında nefsin birtakım şiddetli arzuları olur. Nefisten gelen bu şiddetli arzû ve istekler, mizaç ve karakterden kaynaklanır. Bu sözü açıklamaya kalkışacak olursak söz dağılır ve derinleşir. Sabahleyin akşamın tersine hastanın hastalığının hafiflemesi bu kabildendir. Nefsin coşkunuğu, kalbin hareketlerine bağlıdır. Derviş, nefsinin taşkınlık ve heyecanını kalb hareketi zannettiğinden bu yolla pekçok âfete dûçar olur. Bazan derviş, kendini Allah'a vâsıl olmuş olarak görür. Ve kendisini Allah ile konuşuyor, Allah ile hareket ediyor, sanır. Halbuki bu, nefsin hareket ve hilesinden başka bir şey değildir. Bu tip karışıklık ve şüpheler, erbâb-ı kulûb ve erbâb-ı ahvâlden başkasında olmaz, hâl ve gönül ehlinin dışındakilerde bulunmaz. Dolayısıyla bu makam, avâmın dışında, havâssa mahsûs ve fakat ayakların kaydığı tehlikeli bir makamdır. Bunu böyle bilmek lâzımdır. Çünkü bu bilgilerin en şerefliisidir.

Dervişler sefere çıkmadan önce hareket yönlerini sağlamlaştırmak üzere en azından bir istihâre namazı kılmayı ihmâl etmemelidirler. Eğer gönlüne ârız olan sefer ve seyahat düşüncesinin sıhhati veya seyahattaki fayda, istihâresinde kendisine açık bir sûrette tebeyyün edecek olursa ne âlâ. Çünkü sûfler, hatıra ve gönle düşen bilgileri anlamak ve bu meziyetleri açıklamak konusunda derece derecedirler. Bu yüzden bütün bu tür hayır iş-

15) Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11; İbn Mâce, İkame, 148.

lerinde sünnet-i seniyyeye uyarak istihâre namazı ihmâl olunmamalıdır. Bu bir teberrüktür. Ve Rasûlullah (s.a.)'ın öğrettiği hususlardandır. Şeyhimiz Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi bize yazdırarak şöyle haber vermiştir. «Câbir (r.a.)'den: Rasûlullah (s.a.) bize Kur'ân'dan bir sûre öğretir gibi istihâreyi öğretiyordu. Şöyle buyurmuştu: Sizden biriniz bir işe niyyet ettiği veya bir iş yapmak dilediği zaman iki rekât nâfile namaz kılın ve şöyle duâ etsin:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ ، وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ ، فَإِنَّكَ تَقْدِرُ ، وَلَا أَقْدِرُ ، وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ ، وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ — وَيَسْمِيهِ بِعَيْنِهِ — خَيْرٌ لِي فِي دِينِي ، وَمَعَاشِي وَمَعَادِي ، وَعَاقِبَةُ أُمْرِي — أَوْ قَالَ عَاجِلُ أَمْرِي وَآجِلِهِ — فَاقْدِرْهُ لِي ، ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ ، وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي مِثْلَ ذَلِكَ — وَاصْرِفْنِي عَنْهُ — وَاقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ

«Allah'ım, senin ilm-i ezeliyyenden hayır diliyorum ve senin kudret-i le'm-yezel'inden güç istiyorum. Senin büyük fazl u lüt-funa sığınıyorum. Takdir eden ve her şeye gücü yeten sensin, ben değilim. Sen gaybleri bilensin. Eğer bu iş senin ilm-i ezeline göre şahsım, dinim, dünyam ve âhiretim hakkında hayırlı ise (burada iş bizzat zikredilmelidir.) onu benim için mukadder kıl ve onu bana mübarek eyle! Şâyed bu iş şahsım, dinim, dünyam ve âhiretim için zararlı ise onu benden uzaklaştır. Onun yerine bana başka bir hayır takdir buyur.»¹⁶

16. Buhâri, Deavât, 49; Tirmîzi, Vitr, 18; İbn Mâce, İkame, 188; İbn Hanbel, III/139.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

SEFERİN FARZLARI VE FAZİLETLERİ

Seferin fıkhi durumu fıkıh kitaplarında anlatılmış olduğundan bu kitabın mevzûunun dışındadır. Fakat biz, teberrüken seferin esaslarını şer'i ahkâmıyla birlikte kısaca anlatacağız. Sefere karar veren sûfi'nin teyemmümün, mest üzerine meshin, farz namazları kasr ve cem'etmenin ahkâmını bilmesi gerekir.

1 — Teyemmüm:

Suyun bulunmaması veya kullanıldığında cana, mala zarar vermesinden veya hastalığın artırmasından korkulması halinde abdesti olmayan abdest yerine veya cünüblükten kurtulmak için teyemmüm câizdir. Sahih olan görüş budur. Buna bir de yanında bulunan suya kendisinin, hayvanının veya arkadaşının içmek için ihtiyaç duyması hâli, ilâve edilebilir. Bu hâllerin hepsinde teyemmümle namaz kılınır ve bu namaz daha sonra îade edilmez. Soğuktan korkan kimse de teyemmümle namaz kılabilir; fakat sahîh olan kavle göre bu namaz daha sonra îade edilir.

Teyemmüm, ancak su bulunabilecek yerlerde suyu arayıp bulamamak şartına bağılı olarak câizdir. Suyun aranacağı yerler yolcunun konakladığı mahalde odun ve çer-çöp toplamak üzere dolaştığı yerlerdir.

Su, vakit girdikten sonra aranır. Bu konuda kısa yolculuğun hükmü, uzun yolculuğun hükmü gibidir. Suyun varlığı bilinmekle beraber vaktin sonunda zaman darlığı, sebebiyle teyemmümle kılınan namaz, -sahîh olan kavle göre- câizdir. Her ne suretle olursa olsun teyemmümle kılınan namaz îade olunmaz; Na-

maz kılındıktan sonra geriye vakit kalsa bile. Suyun var olduğunu sanan kimsenin teyemmümü bâtıldır, hükümsüzdür. Nitekim bir kafilenin gelmesi veya benzeri bir imkânın zuhûrunda da teyemmüm câiz değildir.

Teyemmümlü olan kimse, namaz kılarken su görse namazı bozulmaz; namazını iâde etmesi de gerekmez.* Ancak namazını bozarak o suyla abdest alması, -sahih olan kavle göre- müstehaptır. Farz namaz için vakit girmeden teyemmüm alınmaz. Her farz namaz içinde ayrı ayrı teyemmüm gerekir. Bir teyemmümle istenildiği kadar nâfile namaz kılınabilir. Ancak nâfile namaz için alınan teyemmümle farz namaz kılınması câiz değildir.

Su ve topraktan hiçbirini bulamayan kimse, namazını kılar, su veya topraktan hangisine ulaşırsa abdest veya teyemmümle namazını iâde eder. Ancak bu durumda olan kimse, abdestsiz ise Kur'an'a el süremez. Cünüp ise namazı esnasında Kur'an okuyamaz. Kur'an kıraati yerinde namazda «zikr-i ilâhî» ile meşgûl olur.

Teyemmüm, kum ve çakıl karışmamış temiz toprakla yapılır. Hayvanın sırtındaki ve elbisenin üstündeki tozla teyemmüm câizdir.

Teyemmümün Şekli:

Teyemmüme besmele ile başlanır. Eller toprağa vurulmadan önce namazın câiz olabilmesi için teyemmüme niyyet edilir. Parmaklar, iyice meshetmek üzere yüze sürülür. Şâyet farz olan mahalden mesholunmadık bir kısım kalırsa teyemmüm sahih olmaz. Parmaklar aralık olduğu halde eller tekrar yere vurulur ve farz olan mahal iyice toprağa sürülür. İki darbdan fazlasına kadir olamayan hiç olmazsa farz olan mahalle toprağı ulaştırmalıdır. El ayasıyla önce bir kol, sonra diğer kol meshedilir. Kıl diplerine kadar toprağı ulaştırmaya zorlamadan, mümkün mertebe el, kol üzerinde gezdirilir.

---

* Hanefilere göre namaz bozulur ve iade gerekir.

2 — Mest üzerine mesh:

Mest üzerine meshin seferdeki süresi üç gün, üç gecedir. Mukim olan için bu süre, bir gün bir gecedir. Bu sürenin başlangıcı mestin giyilmesinden itibaren değil, mesti giydikten sonra abdestin ilk bozulması anından itibaren dir. Meshi giyerken niyyete ihtiyaç yoktur. Ancak tam bir temizliğe ihtiyaç vardır. Nitekim bir ayağını yıkamadan yıkadığı ayağına mestin giyilmesi halinde mest üzerine mesh câiz değildir; yani mestler iki ayak yıkanıldıktan sonra giyilmelidir. Mest giyildiğinde yürünülebilecek cinsten ve farz olan mahalli örtecek çeşitten olmalıdır. Mestin üzerine yapılacak mesh yeterlidir. Fakat evlâ olan mestin altını ve üstünü bir defa meshetmektir.

Sürenin sona ermesi ya da üzerinde bir sargı bulunsa ve temiz olsa bile farz olan mahalden mestin çıkması halinde meshin hükmü ortadan kalkar. Böyle bir durumda sahih olan kavle göre yeniden abdest almaksızın sadece ayakların yıkanması yeterlidir.

Seferde mesheden kimse mukim olduğunda, mukimin mesh hükümlerine tâbidir. Aynı şekilde mukim olan sefere çıktığında yolcunun hükümlerine tâbi olur. Keçenin, çoraba veya köseleye dikilmiş hâline de meshetmek câizdir. Ayağın örtülmesi farz olan kısmını örten ve fakat delik olan meste meshetmek de câizdir. Yüzü ayağın bir kısmını örten ve geri kalan kısmı da sargı ile kapatılan kumaş üzerine meshetmek ise câiz değildir.

3. Seferde namazların kasr ve cem'i:

Seferî olan kimse öğle ve ikindi namazlarını aynı vakitte cem'edebilir. Ancak her biri için ayrı ayrı teyemmüm gereklidir.¹ İki namazın arasını konuşma ve benzeri şeylerle açmamak gerekir. Akşam ile yatsı namazının cem'edilmesi de bu şekildedir. Akşam ve sabah namazlarında kasr, yâni farzları kısa kılma

1. Müellif Şihâbüddin es-Sühreverdî, Şâfiî olduğu için bu hükümleri de mezhebi esaslarına göre yazmıştır. Okuyucularımızın bunu nazar-ı itibâra almaları gerekir. (Mütercim).

imkânı yoktur. Seferî bu iki namazı, aslî şekilleriyle kılar. Seferî, sünnet namazları da öğle ve ikindinin farzlarından önce cem' ederek kılabilir. Öğle namazının farzından sonra iki veya dört rek'at sünnet kılabilir. Akşam ve yatsı namazlarından sonra da sünnet namazları ve salât-ı vitri kılar. Farz namazların, şiddetli muhârebe hâlindeki gâziler hariç, hayvan üzerinde kılınması câiz değildir. Fakat sünnet ve nâfile namazların hayvan üzerinde kılınması câizdir. Hayvanın sırtı böyle bir nâfile namaz kılmaya yeterlidir, rükû ve secde îma ile yapılır. Secdenin îması, rükûun îmasından biraz daha fazlaca eğilerek olur. Ancak bu durum, bini- tin üzeri geniş olmayıp orada secde edilememesine göredir. Yolcunun yöneldiği cihet, kible hükmündedir. Bu yüzden gideceği istikâmete doğru namazını kılar. Yönü kibleye veya gideceği istikâmete yönelik olmazsa namazı câiz değildir. Nitekim yolcunun hayvanı, yolu şaşırırsa ve kendi yolundan çıksa, gittiği istikâmet de kible ciheti olmasa namazı bozulur.

Yaya olarak giden kimse de yürüyerek nâfile namaz kılabilir. Yayanın namaza giriş tekbiri anında kibleye yönelmesi kâfidir. Giriş tekbirini kibleye dönerek aldıktan sonra rükû ve secdeyi îma ile yapar. Binek üzerinde namaz kılan tekbir ânında da kibleye yönelmek zorunda değildir.

Misafir iken mukim olup, tekrar sefere çıkan kimsenin o günün orucunu ikmâl etmesi gerekir. Misafir iken mukim olanın durumu da aynıdır. O da o gün yemeden akşamı bekler.

Seferde iken ruhsattan yararlanmayıp oruç tutmak, tutmaktan daha efdaldır. Namazları kasretmek de tam kılmaktan efdaldır. Sefer konusunda bu kadarcık hükm-i şer'iyi öğrenmesi sûfiye kâfidir.

Sefer âdâbı:

1 — Sûfinin sefere çıkmadan önce kendisine dinî meselelerde yoldaş ve seferinde arkadaş olacak birisini araştırması müstehabdır. Bu yüzden, önce yoldaş sonra yol² denilmiştir. Nite-

². Keşfu'l - hafâ, I, 179'da Taberânî, İbn Ebi Hayseme, el - Askerî ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir.

kim Rasûlullah (s.a.) Bir kimsenin tek başına yolculuğa çıkmasını yasaklamıştır.³ Ancak nefsinin âfetinden haberdâr olan bir sûfinin basiretinden dolayı yalnızlığı tercih etmesi mahzûrlu değildir.

Yolcuların, sayıları üçe varan bir cemaat olmaları halinde içlerinden birini emir seçmeleri gerekir. Nitekim hadis-i şerifte: Üç kişi bir yolculuğa çıktığınız zaman içinizden birini emir yapınız.⁴ buyurulmuştur.

Sûfilerin «Yüşerrir» diye isimlendirdikleri emirin, o cemaatın en zâhîdi ve en müttakisi, mürüyyet ve sehâvet bakımından en üstünü, şefkat cihetinden en iyisi olması gerekir. Abdullah b. Ömer, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet ediyor: Allah indinde arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına karşı en iyi davranandır.⁵

Anlatıldığına göre Abdullah el-Mervezi, Ebû Ali er-Ribâtî ile arkadaşlık etmişti. Abdullah ona: «Emir sen mi olacaksın, ben mi?» diye sordu. Ebû Ali de: «Sen» dedi. Abdullah el-Mervezi kendisinin ve arkadaşı Ebû Ali'nin azığını sırtında taşıyıp duruyordu. Bir gece yağmur yağmıştı. Abdullah bütün gece arkadaşının baş ucunda elbisesiyle onu yağmurdan korumaya çalışarak ayakta sabahladı. Ebû Ali: «Böyle yapma» dedikçe o: «Ben emir değil miyim? Sana düşen itaat etmektir.» diye cevap veriyordu.

Riyâset sevgisi ve insanlara baş olma tutkusuyla dervişlerle arkadaşlık eden, zâviyedeki hizmetçileri emri altına almayı şeref telâkki eden ve bu sûretle nefsinin isteklerine erişen emirlik düşkünleri, câhil ve hevâlarının esiridirler. Sûretâ sûfiyye yoluna sülûk etmiş olsalar bile, dünyalık biriktirme ve dünyaya kul olma durumundadırlar. Nefsinin isteklerini gerçekleştirmek için kendisine, dünyaya tutkun ve ehl-i dünyadan olmaya hevesli arkadaşlar edinir. Böylelerinin toplantılarında gıybet, çirkin konuşma ve çekişmeler; tekkelerinde de gezip tozma ve dünya ni-

3. İbn Hanbel, II, 91; krş. Buhârî, Cihâd, 135; İbn Mâce, Edeb, 45.

4. Ebû Dâvûd, Cihâd, 80.

5. Tirmizî, Birr, 28; Dârimî, Siyer, 3; İbn Hanbel, II/168.

metlerinden istifâde gibi dünyevî maksatlar eksik olmaz. Böylelerinin tekkelerde tanıdığı ne kadar çok olursa -dinî sebepler zorlaşsa bile- oralarda uzun süre kalırlar. Dinî sebepler, ne kadar kolaylaşsa da, tekkede tanıdıkları az olursa orada uzun kalmayıp hemen ayrılırlar. Bu, sûfilerin yolu değildir.

2 — Sefere niyetlenen sûfî, ihvânına vedâ ile kardeşlerine Rasûlullah (s.a.)'ın duâsı ile duâ etmelidir.

Tabiînden birisi şöyle demiştir. Abdullah b. Ömer'le Mekke'den Medine'ye kadar arkadaşlık ettim. Ondan ayrılacağım zaman beni uğurladı ve şöyle dedi: Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işittim. Lokman oğluna şöyle söylemişti: Ey oğulcağızım! Allah Teâlâ kendisine emânet olunan şeyi korur. Ben de senin dinini, emanetini ve amelinin akıbetini Allah'a emânet ediyorum.⁶

Zeyd b. Erkam, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Sizden biriniz bir yolculuğa çıkacağı zaman kardeşlerine vedâ etsin. Çünkü Allah Teâlâ onların duâsı sâyesinde ona bereket ihsân eder.⁷

Rasûl-i Ekrem (s.a.)'den gelen bir başka rivâyette o, bir adama vedâ ederken şöyle buyurmuştu: Allah seni takvâ ile rızıklandırsın, günahlarını bağışlasın ve dâimâ hayra karşı getirsin.⁸

Sefere gidecek sûfî, kardeşlerine vedâ ederken, onlar kendisinden duâ talep ettiklerinde Cenâb-ı Hakk'ın duâsını kabûl buyuracağına inanmalıdır. İşte bir misâl: Rivâyet olunduğuna göre Ömer (r.a.), halka ihsanlarda bulunurken yanına oğluyla birlikte bir adam çıkageldi. Hz. Ömer, o adama: «Sana bundan daha çok benzeyen bir başkasını görmedim.» dedi. Adam, şöyle karşılık verdi: «Yâ Emîre'l-mü'miniyn, onun durumunu sana anlatayım. Annesi ona hâmile iken, ben bir sefere çıkmayı murâd

6. Kırş. Tirmizi, Deavât, 44; İbn Mâce, Cihâd 24; İbn Hanbel, II/7, 25, 38.

7. Taberânî'nin Evsat'ında zayıf senedle Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmiştir.

8. Tirmizi, Deavât, 44; Dârimî, İstizân, 41.

etmiştim. Annesi bana: «Beni bu hâlde bırakıp nereye gidiyorsun?» dedi. Ben de, «karnındakini Allah'a emânet ediyorum» dedim ve çıktım. Geldiğimde hanımın ölmüştü. Oturduk, âile ef-râdıyle sohbet ediyorduk. Hanımının mezarında bir ateş parıltısı gördüm. Yanımdakilere «Nedir bu ateş» diye sordum. Onlar da: «O senin hanımının kabri, biz her gece onun üzerinde bu ışığı görüyoruz.» dediler. Bunun üzerine ben: «Allah'a and olsun ki o, namuslu, namazlı, abdestli bir kadındı.» dedim ve kazmayı elime alarak kabrin yanına vardım. Kabri kazdık, içinde bir kandil bulduk. Biraz daha eşeledik, debelenip duran bir oğlan çıktı. O esnada gaibden denildi ki: «İşte emânetin, eğer annesini de bize emânet etmiş olsaydın, onu da sağ salım bulurdun.» Hz. Ömer, «Bu oğlan, karganın kargaya benzediği kadar sana benziyor.» dedi.

3 — Uğranılan; mola verilen yerden en az iki rekât namaz kılmadan ayrılmamak:

Yolcu bu esnâda şöyle duâ etmelidir: Beni takvâ ile rızıklandır, günahlarımı bağışla ve daima hayra karşı getir.⁹

Enes b. Mâlik rivâyet ediyor: «Rasûlullah (s.a.) konakladığı hiçbir evden en az iki rekat namaz kılmadıkça ayrılmazdı.»¹⁰

4 — Binek vâsıtasına bindiği zaman şöyle duâ etmek:

سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ، بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ ،
تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ ، لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ اللَّهُمَّ
أَنْتَ الْحَامِلُ عَلَى الظُّهْرِ ، وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى الْأُمُورِ .

Lâyık olmadığımız halde bunu bize müsahhâr kılan Allah'ı tesbih ederim.¹¹ Allah'a tevekkül ederim. Kuvvet ve kudret, aza-

9. a.g. kaynaklar.

10. Hâkim, Enes b. Mâlik'ten sahih senetle rivâyet etmiştir.

11. ez-Zuhruf (43), 13.

met ve yücelik Allah'ındır. Allahım binekte taşıyan sensin her işte yardımcımız da sen! ¹²

5 — Yolculuğa sabah erkenden ve özellikle perşembe günü çıkmak.

Kâb b. Mâlik şöyle rivâyet ediyor: Rasûlullah (s.a.)'ın Perşembenin dışındaki günlerde sefere çıktığı pek nâdirdir. Bir yere bir seriyye göndermek murad ettiği zaman da gündüzün erken saatlerinde gönderirdi. ¹³

6 — Bir eve veya konak yerine yaklaştığı zaman şöyle duâ etmek:

اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أُظْلَنَ وَرَبَّ الْأَرْضِينَ وَمَا أَقْلَنَ ،
وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أُضْلَنَ وَرَبَّ الرِّيَّاحِ وَمَا ذَرَّيْنِ ، وَرَبَّ الْبَحَارِ وَمَا
جَرَّيْنِ ، أَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا الْمَنْزِلِ وَخَيْرَ أَهْلِهِ ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذَا
الْمَنْزِلِ وَشَرِّ أَهْلِهِ

«Ey yerlerin ve göklerin, şeytanların ve onların saptırdıklarının Rabbi! Ey rüzgârların ve uçurduğu şeylerin ilâhı! Ey denizlerin ve onların akıttığı şeylerin tanrısı! Senden bu evin ve ehlinin hayrını dilerim. Bu menzilin ve ehlinin şerrinde sana sığınırım.»

Yolcu, o ev veya konak yerinde konaklayacak olursa iki rekat namaz kılmalıdır.

7 — Yolcunun uyması gereken âdâbdan biri temizliktir.

Anlatıldığına göre İbrahim el-Havas, hizada ve seferde dört şeyi yanından ayırmazdı: Matara gibi bir su kabı, ip, iğne-iplik ve makas.

12. krş. Ebû Dâvud, Cihâd, 74; Tirmizî, Deavât, 49; İbn Hanbel, II/144.

13. Ebû Dâvud, Cihâd, 77; Dârimî, Siyer, 3.

Aişe (r.a.)'nin rivâyetine göre, **Rasûlullah (s.a.)** da yolculuğa çıkacağı zaman şu beş şeyi beraberinde götürürdü: Ayna, sürmedânlık, saç fırçası, misvak ve tarak.¹⁴

8 — Yolculuk esnasında asâlarını yanlarından ayırmamak:

Muaz b. Cebel, **Rasûlullah (s.a.)**'in şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Benim minber kullandığım gibi, **İbrahim (a.s.)** de kullanmıştır. Benim asâ kullandığım gibi **İbrahim** ve **Musâ (a.s.)** da kullanmıştır.¹⁵ Rivâyet olunduğuna göre **Abdullah b. Abbâs (r.a.)** Asâyâ dayanmak veya asâ kullanmak **Peygamberlerin âdetlerindendir**, demiştir.

Peygamberimiz (s.a.)'in de dayandığı bir asâsı vardı¹⁶ ve asâ kullanmayı tavsiye ederdi. İnsanın yolculuk ânında yanında matara veya bardak cinsinden bir şey bulundurması da sünnettir. Nitekim **Câbir b. Abdillâh** rivâyet ediyor: «**Rasûlullah (s.a.)** bir defasında aramızda bir su kabından abdest aldı da, halk ona doğru seğırtti. Ağlayan çocuğun koşarak annesine sığınıp ağlaması gibi **Allah Rasûlünün** etrafını çevirdiler. **Rasûlullah (s.a.)**: «Size ne oluyor böyle?» diye sorunca dediler ki: «Yâ **Rasûlallah**, sizin elinizdekinden başka içecek ve abdest alacak hiç suyumuz yok.» Bunun üzerine **Rasûlullah (s.a.)** elini su kabına daldırdı. Bir baktım ki ne göreyim, onun parmaklarının arasından pınar gibi sular akıyor, bütün herkes bu su ile abdest aldı. **Râvî sahâbiye**: «o gün kaç kişi idiniz?» diye sorulduğunda o: «Şayet yüz bin kişi olsak bile o su bize yeterdi. Filvâki biz, binbeşyüz kişiydik ve **Hudeybiye** gazvesinde bulunuyorduk.»¹⁷ dedi.

9 — Bele kemer (ya da kuşak) bağlamak da sûfiyyenin güzel âdetlerinden biri olduğu gibi, sünnettir.

Ebü Said şöyle rivâyet ediyor: **Rasûlullah (s.a.)** ve ashâbı

14. **Taberânî** *Evsat*'ında; *Beyhâkî*, *Sünen*'inde; *el - Harâîti*, *el - Mekârimü'l - ahlâk*'ta rivâyet etmişlerdir.

15. **Taberânî**, ve **Bezzâr**, **Câbir (r.a.)**'den rivâyet etmiştir.

16. krs. **Ebü Dâvûd**, *Salât*, 223, 152; **İbn Mâce**, *Rüyâ*, 10; **İbn Hanbel**, V/2522.

17. **Buhârî**, *Menâkıb*, 25; *Megâzi*, 35; **İbn Hanbel**, *IN*/339.

Medine'den Mekke'ye yürüyerek gidip haccettiler. Raşûlullah (s.a.) o zaman şöyle buyurdu: «Peştemallerinizi; ihramlarınızın alt kısmını belinize sıkıca bağlayınız.» Biz de öylece yaptık, onun arkasından «hervele» yürüyüşüyle yürüdük.

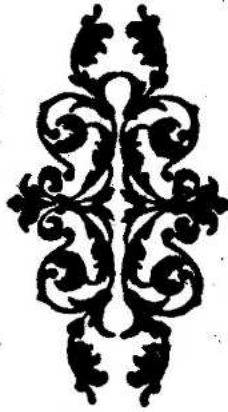
Daha önce de söylediğimiz gibi sefer günü sabahleyin erkenden tekkeden çıkarken iki rekat namaz kılmak sûfiyyenin zâhirî âdâbındandır. Derviş, iki rekât namazdan sonra tekkeden çıkar, ayakkabısını çevirir, tozunu silkeler. Önce sağ paçasını, sonra sol paçasını sıvar, beline «Miyâbend» denilen kuşağını çeker, ayakkabı torbasını eline alır ve tozunu silkeler, ayakkabılarını giymeyi arzuladığı yere kadar gelir. Seccâdesini yere iki kat yayar, ayakkabılarını birbirine sürter. Ayakkabılarını sol eline, torbayı sağ eline alır. Ayakkabıları sol eliyle torbanın dip tarafına gelecek şekilde kor. Sonra seccâdenin üzerine oturur ve mestini sol eliyle çevirir ve tozunu silkeler ve sağdan başlayarak giyer. Mest ve ayakkabı cinsinden hiçbir şey bırakmadan yerine yerleştirir. Sonra ellerini yıkayarak yüzünü yola çıkacak hale getirir ve orada bulunanlara vedâ edip ayrılır. Tekke dışına çıkarak su kabını taşımak isteyene; asâ ve ibriğini götürmek arzû edene mâni olmaz. Kendisini yolcu edenlere vedâ ettikten sonra su kabını sağ elini kaldırarak omuzuna takar. Sol elini sağ koltuğunun altından çıkararak su kabını sol tarafına bağlar. Sağ omuzu boş kalır, sadece su kabının bağı sağ tarafta bulunur. Yolculuğu esnasında iyi bir mevkie ulaştığı, ya da ihvandan bir grup veya sûfiyyeden bir şeyh kendisini karşıladığı zaman sırtındaki su kabını çözer, oraya yerleşip bir süre ikâmet eder, onlarla görüşür ve selâmlaşır. Oradan ayrılınca su kabını yeniden bağlar, tekke veya benzeri bir konağa yaklaşıncâ su kabını tekrar çözer ve onu sol koltuğunun altında taşır, asâ ve ibriği de sol elinde tutar.

Bütün bu saydıklarımız Horasan ve Cebel * sûfilerinin seçip benimsediği kaidelerdir. Irak, Şam ve Mağrib (Kuzey Afrika) sûfilerinin ekserisi bunlara riâyet etmez. Dervişler arasında bu kai-

* Cebel: Eskiden Irak bölgesine verilen ad. bkz. Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, Beyrut ts. Dârusâdır, II. 103.

deler riâyet hususunda bir mücâdele devam eder durur. Bu kaidelere riâyet etmeyenler kendilerini şöyle savunurlar: «Bunlar uyulması gerekli kaideler değildir. Bunlara bağlanmak insanı şekle ve sûrete bağlı kılar, gerçeklerden ve özden uzaklaştırır.»

Bu kaideleri benimseyenler de şöyle derler: «Bunlar, bizden öncekilerin koyduğu âdâbdır.» Bu gruptaki sûfiler, bu kâideleri ihlâl eden birini gördükleri zaman ona hakaret ve istiskal nazarıyla bakarlar. Hattâ böyleleri için «Bu sûfi değildir.» derler. Her iki taife de birbirlerinin görüşünü reddetmek hususunda aşırı gidiyorlar. Bu hususta gerçek ölçüye göre bu kâidelere bağlı kalanlar reddolunamaz; çünkü bunlar şeriata aykırı şeyler değildir ve güzel bir edebden ibarettir. Bunu böyle kabul etmeyenlerin görüşü de büsbütün reddolunamaz. Çünkü bunlar şeriatın gerekli kıldığı şeyler de değildir. Horasan ve Cebel dervişlerinin ekserisi bu kaidelere riayette mübalağa ediyor ve işi ifrâta vardiyorlar. Irak, Şam ve Mağrib ülkeleri dervişlerinin çoğu da bu kaideleri ihlâl ederek işi tefrit sınırına zorluyorlar. Halbuki en münâsibi, şeriatın reddettiğini reddetmek, onun reddetmediğini reddetmeyip kabûl etmektir. Davranışlarında münker veya meşrû olanı ihlâl eden bir tavır bulunmadıkça ihvân mâzurdur. Başarıya götüren Allah Teâlâ'dır.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

SEFERDEN DÖNME ÂDÂBI

Derviş sefere çıkarken seferin meşakkatinden Allah'a sığındığı gibi seferden dönerken de ikâmetin meşakkatinden Hakk Teâlâ hazretlerine sığınmalıdır. Nitekim şöyle me'sûr bir duâ vardır:

اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوْذُ بِكَ مِنْ وَعَثَاءِ السَّفَرِ ، وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَسُوْءِ الْمَنْظَرِ
فِي الْاَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ .

Allah'ım seferin meşakkatinden; seferden kötü bir şekilde dönmekten, çoluk-çocuğumu ve malımı fenâ bir hâlde bulmaktan sana sığınırım. ¹

Derviş ikâmet edeceği yere, yüksekçe bir yerden bakarak oranın ölülerine ve dirilerine işâretle selâm verir. Kur'ân'dan bazı âyetler okuyarak ölülere ve dirilere bağışlar ve tekbir getirir. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'ın gazâ veya hac dönüşü yüksekçe yerlerde üç defa tekbir aldığı ve:

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ، اَيُّوْنَ تَائِبُوْنَ عَابِدُوْنَ سَاجِدُوْنَ لِرَبِّنَا حَامِدُوْنَ
صَدَقَ اللّٰهُ وَعْدُهُ ، وَنَصَرَ عَبْدُهُ ، وَهَزَمَ الْاَحْزَابَ وَحْدَهُ

1. Müslim, Hacc, 425 - 427; Ebû Dâvûd, Cihâd, 72; Tirmîzi, Duâ, 41.

Allahtan başka tanrı yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, Hamd O'nadır. O her şeye kadirdir. Biz Rabbımıza tevbe ediyoruz, kulluk ediyoruz, secde ve hamdediyoruz. Allah va'dinde durdu ve kulunu muzaffer kıldı, tek başına bütün orduları dağıttı.² şeklinde duâ ettiği rivâyet olunmaktadır.

Derviş beldesini gördüğünde: Allah'ım, burasını bizim için rızık ve karar mahalli kıl diye duâ eder. Allah Rasûlü (s.a.)'nün Mekke'ye girmek için gusûl abdesti alması sünnetine uyarak dervişin de sefer dönüşünde gusletmesi muvafık olur.

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) Efendimiz, Hendek savaşı sonrası, hezimete uğrayan müşrikleri takipten dönüp Medine'ye gelince zırhını çıkararak güzelce yıkanmıştı. Derviş de böyle zamanlarda hiç olmazsa abdestini tazelemeli, üstünü başını temizlemeli, güzel kokular sürünerek kardeşleriyle görüşmeye hazır olmalı, ölüleri ve dirileri teberrüken ziyâret etmelidir.

Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah için kardeş edindiği kimseyi ziyârete gidenin yoluna Allah bir bekçi melek koyar. Oradakiler: «Bu sözünüzle neyi kasdediyorsunuz?» diye sordular: O: Meselâ ben bir kimseyi ziyâret ederim, bu ziyâret herhangi bir akrabalık ve onun bana yaptığı iyilik sebebiyle değil, sadece Allah rızası için; onu Allah için sevdiğimden dolayı olmalıdır. Allah için olan sevginiz sebebiyle Allah da sizi sever. Ben Allah'ın size gönderdiği Peygamberiyim. Sizin kardeşinize karşı Allah için olan sevginiz sebebiyle Allah da sizi sever.³ buyurdu.

Yine Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Bir kimse hasta olan müslüman kardeşini veya herhangi bir kardeşini Allah için ziyâret ettiği zaman Allah Teâlâ ona şöyle buyurur: Ne iyi yaptın, ziyâretin ne iyi oldu! Bu sâyede cennette kendine bir köşk kazandın.⁴

2. Buhâri, Umre, 12, 2Deavât, 52; Müslim, Hacc, 428; Ebû Dâvûd, Menâsik, 34, 56; Tirmizî, Hacc, 104; İbn Mâce, Menâsik, 84.

3. İbn Hanbel, II/292.

4. Tirmizî, Birr, 4; İbn Mâce, Cenâiz, 3; İbn Hanbel, II/326, 344.

Rasûlullah (s.a.) buyurmuştur: Ben sizi kabir ziyâretinden men'etmişim. Şimdi siz onları ziyâret ediniz. Zira kabir ziyâreti insana ölümü hatırlatır.⁵ Ölülere ve dirileri ziyâret, dervişe büyük faydalar sağlar.

Derviş, şehre girince mescidlerden birinde iki rekât namaz kılarak işe başlar. Bu namaz, eğer beldenin en büyük camiinde kılınırsa şüphesiz daha efdal olur. Nitekim Allah Rasûlu (s.a.), Medine'ye geldiğinde önce Mescid-i Nebevî'ye gider ve iki rekât namaz kılar, ondan sonra evine gelirdi.

Tekkeler dervişler için ev mesâbesindedir. Bu yüzden derviş de mescidden sonra tekkeye gider. Dervişin tekkeye girmesi Talha (r.a.)'dan nakledeceğimiz rivâyete göre sünnettir. Nitekim Talha (r.a.), şöyle anlatıyor: Medine'ye gelen bir adam eğer Medine'de tanıdığı, dostu varsa onun evine giderdi. Eğer böyle bir tanıdığı yoksa Mescid-i Nebevî'nin sofasına iner, orada konaklardı. Ben de suffede konaklayanlardım.⁶

Derviş tekkeye girdiğinde mestlerini çıkaracağı yere geçer, önce ayakta iken belinin bağını çözer, sonra sol kolundan sol eliyle torbayı çıkarır, sağ eliyle torbanın ağzını açar ve sol eliyle tekkede giyeceği ayakkabılarını çıkarıp yere koyar. Sonra belinden çıkardığı kuşak vs.'yi torbanın içine atar. Önce sol, sonra sağ mestini çıkartıp ayağıyla, tekkede giyeceği ayakkabılarının üzerine basar. Eğer abdestli ise mestlerini çıkardıktan sonra ayaklarının tozunu ve kirini yıkar. Seccadenin üzerine basınca soldan başlayarak seccâdesini toplar ve dürdüğü seccâde ile ayağını siler. Sonra kibleye yönelir ve iki rekât namaz kılar. Selâm verince ayağıyla seccadesinin secde mahalline basmamaya dikkat eder.

Sûfiyyenin ileri gelenlerinin seçtiği bu zâhire müteallık kâidelere bağlı kalanlar ayıplanıp kınanamaz. Çünkü bu kâideler meşâyihın koyduğu kurallardır. Onların bu konudaki niyetleri, davranışlarını belli bir edeb ve azîmete bağlı olarak yapmak ve

5. Tirmizî, Cenâiz, 60; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 77; Nesai, Cenâiz, 100; İbn Mâce, Cenâiz, 47; İbn Hanbel, 145.

6. Hâkım, rivâyet etmiştir. Zehebi de hadisin sahih olduğunu kabûl etmiştir.

mürîdleri, mânâsız hareket etmemeleri için özel sûrette her yönden bağımlılık altına sokmaktır. Dervişlerden herhangi bir sûretle bu kâideleri ihlâl eden, vâcip ve mendûp olan şeyleri ihlâl etmedikçe ayıplanamaz. Çünkü Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbı, sûfilerin bağlandıkları kâidelerin çoğuna bağlı değillerdi. Bazı genç dervişlerin niyyeti nazar-ı itibara almadan bu kâidelere bağlı kalarak vâridata ermeyi istemeleri, yanlış bir yoldur.

Derviş kolunun yenleri sıvanmamış olarak tekkeye girebilir. Şer'an mendûp olan bir şeyi ihlâl etmeksizin ve «halk görsün» şeklinde bir niyyet taşımaksızın sadece yolculuk sebebiyle, yenlerini toplamamış olabilir. Diğer taraftan yenlerin sıvalı olması kuşak kuşanmaya kıyasladır. Kuşak kuşanmak sünnettir. Nitekim Allah Rasûlünün ashâbının, Mekke ve Medine arasındaki seferlerinde bellerine kuşak bağladığını daha önce söylemiştik.

Yenlerin sıvalı olması hafiflik ve yürümede kolaylıktır. Beli sıkıca bağlanmış ve paçaları çemrenmiş olan derviş, tekkeye de bu hâliyle girebilir. Seferde beline kuşak bağlı olmayan veya bineği bulunmayan kimse kuşak bağlamaz. Doğrusu tekkeye bu şekilde girmek sıdk ifâdesidir. Kuşak bağlamak ve paçaları sıvamak insanların görmesi için riya kasdıyla yapılmaz. Çünkü bunlar insana zor gelen ve halkın hoşuna gitmeyen şeylerdir. Aslında tasavvufun esası da sıdktır ve insanların ne diyeceğine aldırmamaktır.

Mutasavvifenin tenkide uğradığı husûslardan biri de tekkeye girdikleri zaman selâm vermemeleridir. Derler ki: «Bu münkerdir, mevcûd şer'i kâideye aykırıdır.» Sûfilerin bu husustaki dayanaklarını bilmeden redd ve inkâra kalkışmak yakışık almaz. Sûfilerin tekkeye girince selâmı terketmelerinin bazı sebepleri vardır:

1 — Selâm, esmâ-i ilâhiyyedendir. Abdullah b. Ömer'den şöyle rivâyet olunmuştur: «Bir adam Rasûlullah bevlederken onun yanına vardı ve selâm verdi. Peygamberimiz onun selâmını almadı. Nihayet adam gözden kaybolmak üzereyken Peygamberimiz elini duvara vurarak yüzüne ve kollarına meshetmek sûre-

tiyle teyemmüm yaptı. Sonra da adamın selâmını aldı ve şöyle buyurdu: Selâmını temiz olarak almak arzûsuyla hemen mukabele etmedim.. Bir başka rivâyette abdest almadan selâma mukabele etmedi. Sonra da özür sadedinde şöyle buyurdu: Allah'ın adını temiz olmadığım bir hâlde ağzıma almak istemedim.⁷

2 — Bazan seferde dervişlerden bir grup beraberce sefere çıkar ve birbirlerine arkadaş olurlar. Bunlardan birinin abdesti bozulmuş olabilir. Abdestli olan selâm verdiğinde abdestli olmayan mukabele etmeyince durumu açığa çıkar ve abdestsiz olduğu anlaşılmış olur. Bazan da tekkede ikâmet edenlerin bir kısmı abdestsiz bulundukları için selâma mukabele etmek üzere abdest hazırlığı ile meşgûl olurlar. Çünkü «Selâm» Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden biridir. Tekkede selâm vermeme sebepleri arasında en uygunu da budur.

3 — Yoldan gelenle, tekkedeki ihvan kucaklaşacaktır. Halbuki yoldan gelende hâliyle kir ve koku bulunabilir. Bu yüzden abdest ve temizlikle ihvanla kucaklaşmaya hazırlık yapar ve öylece selâm verip kucaklaşırsa daha münâsip olur.

4 — Tekkede bulunan sûfîler, hâl sâhibi, murakabe ehli kimselerdir. Onların yanına selâm verilip hemen giriliverince murakabe ve huzurları haleldar edilmiş olur. Abdest alarak, ayak yıkayarak iki rekât namaz kılarak meşgûl olmak ve selâmı bunlardan sonraya bırakmak tekkede bulunanların hazırlanıp toparlanmalarına imkân verir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: Başka evlere izin alıp selâm vermeden girmeyin⁸ buyurmuştur. Her topluluğun izin alma şekli, kendisine lâîyk olan biçimdedir.

5 — Derviş, kendisine yabancı olmayan, aksine mânevî bir nisbetle aynı tarîkata bağlı ihvanının bulunduğu bir eve giriyor. Orası onların müşterek evleridir. Derviş evinin kapısını, halka hüsn-i muameleden önce, Hakk'a hüsn-i muâmele ile açmayı te-

7. Ebû Dâvûd, Tahâret, 8; İbn Hanbel, V/80.

8. en-Nûr (24), 27.

berrük saydığından selâmı terkte mâzûrdur. Sûfîlerin sefer dönüşü tekkeye girdiğinde hemen selâm veren kimseyi, terkedeni ayıplamadıkları gibi ayıplamamaları gerekir. Çünkü her ikisinin de gönlünde kendisine göre bir niyyeti vardır. Yukarıda saydığımız âdâbdan, kuşak bağlamak, asâ ve su matarası kullanmak, giyecekleri giyerken sağdan, çıkarırken soldan başlamak hususunda şer-i ahkâm vârid olmuştur. Ebû Hüreyre (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir. **Ayakkabı giydiğiniz zaman önce sağ ayağınızdan başlayın. Yahut da ikisini birden çıkarın ve ikisini birden giyin.**⁹

Câbir (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) önce solu, sonra sağ çıkarırdı. Önce sağ, sonra solu giyerdi.

Seccâde sermek husûsunda da sünnet-i seniyye vârid olduğunu daha önce söylemiştik. Dervişlerden birinin diğerinin seccâdesine oturmaması bu bakımdan daha uygundur. Nitekim uzun bir hadiste şu ifâdeler vârid olmuştur: «Bir kimseye, hükümrân olduğu yerde veya çoluk çocuğu arasında kendi izni olmadıkça imam olunmaz. İzni olmadıkça seccâdesine ve kilimine oturulmaz.»¹⁰

Derviş ihvânına selâm verince onlarla kucaklaşır. Nitekim Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan şöyle rivâyet olunmuştur: Câfer (r.a.), Habeşistan'dan geldiği zaman Rasûlullah (s.a.) onu kucaklamış; yâni muânaka etmiştir.¹¹ Dervişin böyle uzun bir yolculuktan sonra ihvânını öpmesinde bir mahzûr yoktur. Câfer (r.a.)'in Habeşistan'dan gelişinde Rasûlullah'ın onu alnından öptüğü ve şöyle buyurduğu mervîdir: Câfer'in gelişine Hayber'in fethinden daha çok sevindim.¹²

Seferden dönen derviş, ihvân ile musâfaha eder. Nitekim

9. Müslim, Libâs, 19; Ebû Dâvûd, Libâs, 41; Tirmizi, 27; İbn Mâce, Libâs, 28; Muvatta', Lübs, 15; İbn Hanbel, II/223.

10. Müslim, Mesâcid, 290, 291; Tirmizi, Salât, 60, Edeb, 27; Nesei, İmâmet, 3, 6; İbn Mâce, İkame, 46.

11. Muânaka için bkz. Buhâri, Edeb, 143; Tirmizi, İstizân, 32.

12. Taberânî, Kebîr, Evsât şe Sagir'inde rivâyet etmiştir.

Aleyhissalatü vesselam Efendimiz: Mü'minin, mü'min kardeşini öpmesi musâfahadır ¹³ buyurmuştur.

Enes b. Mâlik şöyle bir hadis-i şerif rivâyet etmiştir: Rasûlullah Efendimiz'e soruldu: «Müslüman, din kardeşiyle karşılaştığı zaman, ona eğilerek mi selâm versin.» Peygamberimiz: «Hayır», buyurdular. «Onun elini öpsün mü?» diye sordular. Efendimiz: «Hayır.» buyurdu. «Onunla musâfaha etsin mi?» dediler. «Evet.» ¹⁴ buyurdu.

Tekke'de ikâmet eden dervişlerin de seferden gelen müridlere «hoş geldiniz» demesi müstehabdır. Nitekim İkrime'den rivâyet olunduğuna göre o, müslüman olup Rasûlullah'ın huzuruna gittiği zaman Peygamberimiz ona iki defa Hoş geldin ey atlı muhâcir ¹⁵ buyurmuştu. Eğer dervişler bu «hoş âmedî» esnasında ayağa kalkacak olurlarsa ziyânı yok; çünkü o da sünnettir. Nitekim Efendimiz (s.a.), Cafer Tayyâr hazretlerinin gelişleri esnasında ayağa kalkmıştı. ^{15a}

Tekkede bulunan hizmetçilerin de seferden yeni gelen kardeşine yemek sunması müstehaptır. Lakîb b. Sabure'nin şöyle bir rivâyeti vardır: «Biz bir hey'et halinde Rasûlullah (s.a.)'ı ziyârete geldik. Fakat O'nu evinde bulamadık. Hz. Âişe (r.a.)'yi bulduk. O bizim için un ile yapılmış bulamaç emretti ve yapıp getirildi. Ayrıca bize içinde hurma bulunan bir kap getirildi, ve o tabağın içindeki hurmaların hepsini yedik. Sonra Rasûlullah (s.a.) geldi: Size bir şey verildi mi? diye sordu. Biz de «Evet ya Rasûlallah!» dedik. ^{15b}

Yoldan gelen dervişin tekkede bulunanlara hakk-ı kudûm olarak bir şeyler ikram etmesi de âdâbdandır. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'ın Medine'ye gelişinde deve kesip ikram ettiği vâridir.

13. el - Mehâmîlî, Emâli'de ve Müsnedü'l - Firdevs'te Enes'den sahih senedle rivâyet etmiştir.

14. Tirmizi, İstizân, 31 - 32.

15. Taberânî, mürsel olarak rivâyet etmiştir.

15a. Ebû Dâvûd, Edeb, 157.

15b. Ebû Dâvûd, Et'ime, 4.

Sûfilerin yoldan gelenin ikindi vaktinden sonra tekkeye girmesini istememeleri, yine sünnete ittibalarındandır. Nitekim Nebî (s.a.) seferden geceleyin dönmeyi yasaklamıştır.¹⁶

Sûfiler ikindiden sonra temizlenerek geceyi karşılamaya, zikir ve istiğfar ile meşgûl olmaya hazırlanırlar, Câbir (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Sizden biriniz seferden döndüğünde çoluk çocuğunun yanına gece vakti gitmesin.¹⁷ Kâ'b b. Mâlik'ten rivâyet olunduğuna göre Peygamberimiz (s.a.) seferden kuşluk vakti dönerdi. Bu yüzden sûfiler seferden öğlenden önce dönmeyi tercih ederler. Eğer günün ilk saatlerinde dönmeyecek olurlarsa, yolda bir mâni çıkması ihtimaline binâen dervişin ikindiye kadar gelmede gecikmesi mâzûr görülür. İkindiden sonraya kalmışsa bu onun kusuruna ve sünnetine itina göstermemesine hamlolunur. Bu yüzden sûfiler, sefer dönüşü ikindiden sonra eve veya tekkeye dönmeyi iyi saymazlar. Dönüş, ikindi vaktini bulacak olursa kuşluk vakti dönmeyi sağlamak için ertesi güne tehir edilir. Bunun bir sebebi de ikindi namazından sonra nafil namazın mekruh oluşudur. Çünkü dervişin tekkeye gelince iki rekat nafil namaz kılması âdâb-tandır. Bunun için sûfiler seferden ikindiden sonra dönmeyi mekruh sayarlar. Seferden dönen dervişlerden tekkeye girme alışkanlığı az olan veya tekkeye girmekten çekinenlere yaklaşmak, dostluk ve güleryüz göstermek de sünnettir. Ayrıca bu suretle onun çekingenlik ve korkusu zâil olur. Hüsn-i muâmelede büyük faziletler vardır. Nitekim Ebû Rifâa (r.a.) şöyle anlatıyor: Peygamberimiz halka konuşma yaparken huzuruna geldim ve ona: «Yâ Rasûlallah, dini hakkında hiçbir bilgisi olmayan garip bir adam, dini hususunda bazı şeyler sormak için geldi.» dedim. Rasûlullah konuşmasını bırakarak bana doğru geldi. Sonra ayakları demir bir sandalye getirildi ve Allah Rasûlü onun üzerine oturdu. Sonra Allah'ın kendisine öğrettiklerini bana öğret-

16. Tirmizi, İstizân, 19; Ebû Dâvûd, Cihâd, 163; Buhâri, Nikâh, 120; Müslim, İmâre, 182 - 183; İbn Hanbel, III/104, 395.

17. Müslim, İmâre, 56.

meye başladı. Sözüünü bitirince gitti ve halka yaptığı konuşmasının kalan kısmını tamamladı.»¹⁸

Dervişlere yakışan en güzel ahlâk, müslümanlara rıfk ile muâmele etmek, gördüğü ve duyduğu çirkinliklerin üzerine varmamaktır. Bazan bir derviş bir tekkeye girip onların âdetlerine aykırı bir davranış yapacak olsa derhal azarlanır ve dışarı atılır. Bu büyük bir hatadır. Bazan olur ki, sulehâdan ve evliyâdan bazıları ile bu zâhiri âdet ve merasimleri bilmeyebilir. Onların tekkeye gelişleri sâlih ve halis bir niyyete mebnîdir. Tekke'de nâhoş bir sûrette karşılanacak olurlarsa, bu eziyetten gönüllerinin incinmesinden korkulur. Bu yüzden dinî ve dünyevî bakımdan yanlış bir saplantıya kapılabilirler. Bu tip davranışlardan sakınarak Allah Rasûlünün örnek ahlâkına ibret nazarıyla bakmak lâzımdır. O'nun halk ile muâmelesinin esası, incelik ve yumuşaklıktır. Nitekim sahih bir rivâyete göre Mescid-i Nebevî'ye bir bedevî gelmiş ve bevletmişti. Peygamber (s.a.)'de: Bir kova su getirilip hemen oracığa dökülmesini emretmiş¹⁹ ve bedevîyi asla azarlamayarak yumuşak muâmele etmişti. Bu suretle de rıfk ve mülâyemetin gereğini göstermiş ve öğretmiş oldu.

Kabalık, çirkin tavır, müslümanları söz ve davranışlarla incitmek «nefs-i habise»den kaynaklanır. Bu da sûfilerin hâline ters düşer. Tekkeye gelen kimse, oraya girmeye lâayık olmayan biri dahi olsa kendisine yemel m edildikten ve güzel sözlerle iltifât edildikten sonra en uy ekilde oradan uzaklaştırılmalıdır. Tekke ehline yakışan da budur.

Dervişlerin güzel âdetlerinden ve iyi muâmelelerinden biri de yoldan gelenin sırtını ovmak ve masaj yapmaktır. Nitekim bu konuda sünnet-i seniyye de vârid olmuştur. Ömer (r.a.) anlatıyor: «Peygamber (s.a.)'in yanına varmışım, Habeşli bir köle O'nun sırtını ovuşturuyordu. Dedim ki: «Yâ Rasûlallah bu ne hâl?» Buyurdu ki: «Deve yolculuğu beni yordu.»

18. Müslim, Cum'a, 60; İbn Hanbel, V/80.

19. Buhâri, Vudû, 58, Edeb, 35; Müslim, Tahâret, 98 - 100; Ebû Dâvûd, Tahâret, 136; Tirmizi, Tahâret, 112; Nesei, Tahâret, 44; İbn Mâce, Tahâret, 78; Dârimî, Vudû, 62; Muvatta', Tahâret, 111; İbn Hanbel, III/239.

Seferden dönüşte ve yorgunluk anında sırtın ovulması hoş gider. Masajı alışkanlık hâline getiren ve buna düşkünlüğünden dolayı ancak o suretle rahatlayıp uyuyabilen dervişe bu hâl yakışmaz. Her ne kadar şeriat nazarında mübah olsa bile.

Bazı dervişlerin masaj ve ovuşturmadan lezzet alarak ihtilâm oldukları bile olur. Bu durum masajda ahesteliğin ve aşırılığın bir cezasıdır. Azîmet erbâbı, ruhsat verilen konuda genişlik ve gevşeklik göstermezler.

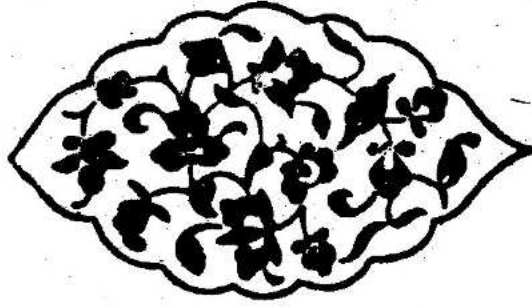
Dervişin, seferden dönüp yerine yerleştikten sonra kendisinden konuşması istenmedikçe konuşmaya başlamaması da âdâbıdır. Üç gün süre ile hiç kimse ile görüşmeden beklemesi güzel olur. Bundan maksad, seferin meşakkat ve yorgunluğunun üzerinden gitmesi, gönlünün hey'et-i asliyyesine dönmesidir. Çünkü seferin yorgunluğu insanın kalbini sıkıp ruhunu daraltabilir. Böylece üç gün kimseyle görüşmeden beklemesi, himmetini taksif ve ruhunu ferahlatma bakımından faydalı olur ve bu bekle-yiş onu meşâyıh ile görüşmeye elverişli zihnî bir aydınlığa kavuşturur. Dervişin ruhu aydınlandığı zaman ziyaret edeceği ihvanından ve meşâyıhtan daha çok istifâde etmesi mümkün olur. Nitekim şeyhimden ihvâna şu tavsiyelerde bulunduğunu işitmişimdir: «Tasavvuf ehli ile gönüllerinin en saf olduğu zamanlarda konuşun ki, çok fayda sağlayasınız. Çünkü sözün nûru ve tesiri, kalbin nûrâniyeti ölçüsünce'dir. Kulağın nûrâniyeti de kalbin nûrâniyeti kadardır.»

Derviş, bir şeyh veyâ ihvânını ziyaret ettiği zaman izin almadan yanlarından ayrılmamalıdır. Nitekim Abdullah b. Ömer (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Sizden biriniz bir kardeşinizi ziyaret ettiği zaman, kendisinden izin alıncaya kadar yanında otursun, kalkmasın.²⁰ Derviş, vakti müsâid olup tekkede uzun süre ikâmete niyyet eder, sonra da gönlüne işsiz kaldığı düşüncesi ârız olursa tekke ehline hizmetle vaktini değerlendirir. Eğer, daimü'l-amel yani devamlı ibâdet ve amelle meşgûl biri ise, ibâdet ona meşgûlîyet ola-

20. Deylemi, Müsnedü'l - Firdevs'te İbn Ömer'den rivâyet etmiştir.

rak kâfidir. Çünkü ehl-i ibâdete hizmet de ibâdet makamına ka-
imdir.

Tekkede yaşayan derviş, kendisinden ileride olan derviş, şeyh veya halifelerin izni olmadıkça, tekkeden ayrılmaz ve onların re'yini almadan kendi başına bir işe kalkışmaz. Bütün bunlar sûfiyyenin ve tekke erbâbının benimsediği davranışlardır. Allah Teâlâ fazl u keremiyle bu ahlâk ile ahlâklanmayı sûfiyyeye nasib buyursun.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

ESBÂBA TEVESSÜL VE SÜFİLER*

Esbâba tevessül ve sebeplere sarılmayı terk husûsunda sûfiyenin durumu birbirinden farklıdır. Feth-i ilâhî denilen keşf ve mükâşefeye mazhar olanlar, Allah'tan gayrı bir varlığa güvenmez, kazanmak için esbâba sarılmaz ve kimseden bir şey istemez. Sûfilerden diğer bir grubu, sadece içinde bulunduğu ânın rızkını arar, fazlasını değil. Bunların her birinin kendine göre riâyet ettikleri âdâbı; tecavüz edemeyecekleri bir sınırı vardır. Dervişin nefsi, ilmi sebebi ile kendini vesveseye düşürdüğü zaman, Allah Teâlâ, ona esbâba sarılma veya esbâbı büsbütün terk hususunda bir idrâk verir. Dervişin mümkün mertebe kimseden birşey istememesi esastır. Nitekim Peygamberimiz istemeyi terk etmek husûsunda ısrarla emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Efendimiz: «Kim bana bir tek şeyi garanti ederse, ben de ona cenneti tekeffül ederim?» diye sordu. Sevbân (r.a.): «Ben yâ Rasûlallah» dedi. Bunun üzerine Efendimiz İnsanlardan birşey isteme! ¹ buyurdu. Bu hâdiseden sonra Sevbân (r.a.)'ın elinden kırbacının düştüğü olurdu da onu inip kendisi alır, yerdekilerden istemezdi.

Ebû Hüreyre (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Sizden sırtıyla odun taşıyıp onunla rızkını temin eden ve tasaddukta bulunan bir kimse, başkasına gidip isteyen ve bazan istediği kendisine verilen, bazan da verilmeyen

---

* Esbâba tevessül konusunu krş. el - Luma', 259 - 262; Ebû Tâlib el - Mekki, Kutu'l-kulûb, Kahire ts., II/10 - 19. 261 - 285.

1. İbn Mâce, Zekât, 25; Müsîm, Zekât, 35; İbn Hanbel, V/275 - 277, 279, 281.

adamdan daha iyidir. Çünkü veren el, alan elden hayırlıdır.²

Bize Ebû Zûr'a Tahir bin Ebi'l-Fadl el-Hafız el-Makdisî, Hilâl b. Husayn'ın şöyle söylediğini haber verdi: Medine-i Münevvere'ye geldim ve Ebû Said'in evinde misafir oldum. Beraberce bir mecliste bulunduk. Bize şunları anlattı: «Bir gece evimizde hiç yiyeceğimiz yoktu. Sabah olunca; açlıktan karnıma taş bağladım. Hanımım bana dedi ki: «Git Rasûlullah'a birşeyler iste! Nitekim falanca kişiler gitti ve Rasûlullah onlara birşeyler verdi.» Bir şeyler istemek üzere Rasûlullah'ın huzûruna vardığımda O, halka şu konuşmayı yapıyordu: Her kim haram ve çirkin şeylerden kaçınmaya çalışırsa Allah onu iffet sahibi kılar. Müstağnî davrananı da zengin yapar. Bizden bir şey isteyene bulur ve veririz. Kim de istemez istiğnâ gösterirse, isteyenden daha sevimlidir. Rasûlullah'ın bu sözleri üzerine hiçbir şey istemeden döndüm, geldim. Sonra Cenâb-ı Hakk beni öylesine merzûk kıldı ki ensârın içinde benim âilem kadar zengin olanını bilmiyorum.»³

Rasûlullah (s.a.) istemeyi men hususunda şöyle buyurmuştur: Sizden birindeki dilencilik, yüzünde bir parça et olmaksızın Allah'a kavuşuncaya kadar devam eder.⁴ (Dilenciliğe sakın alışmayasınız.) Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma ile çeviriliveren kimse değildir. Gerçek miskin insanlardan istemeyen ve yeri bilmediği için kendisine bir şey verilemeyen kimsedir.⁵

İşte bu gerçek fakirin hâlidir. Tahkik ehlinden olan sûfi de insanlardan birşey istemez. Sûfilerden öyleleri vardır ki, istememe hususundaki edebe riâyetleri yüzünden Allah Teâlâ'dan dünyevî birşey istemekten hayâ eder hâle gelirler. Nefsinde bir-

2. Buhâri, Zekât, 50, 53; Büyû', 15; Nesei, Zekât, 85; İbn Mâce, Zekât, 25; Muvatta; Sadaka, 10; Müslim, Zekât, 33, 35; İbn Hanbel, I/164.

3. krş. Buhâri, Zekât, 18, 50; Müslim, Zekât, 124; Ebû Dâvûd, Zekât, 28; Tirmizi, Birr, 77; Dâr'imi, Zekât, 18; Muvatta', Sadaka, 7.

4. Müslim, Zekât, 35; İbn Hanbel, III/15.

5. Buhâri, Zekât, 53; Ebû Dâvûd, Zekât, 24; Nesei, Zekât, 76; İbn Hanbel, II/260.

şeyi isteme arzusu belirlediği zaman hâl-i heybet, onu izâle eder. Böyle birşeye tâlib olmayı, bir cür'et sayarlar. Allah Teâlâ da böy-
lelerine istemeden verir. Nitekim İbrahim (a.s.) kıssası buna ör-
nektir. İbrahim (a.s.) ateşe atıldığı zaman havada iken Cibrîl
gelip sorar:

- Bir ihtiyacın var mı? İbrahim (a.s.):
- Sana mı, hayır.
- Öyleyse Rabbinden iste!
- İstememe ne hâcet, O benim hâlimi bilmiyor mu?

Misâller çoğaltılabilir. Allah insanlardan kulluk diler. O, in-
sanların istemesine hâcet kalmadan herkesin kısmetini kendisi-
ne ulaştırır.

Bize, sulehâdan birinin şöyle buyurduğu haberi ulaştı: Der-
vişin nefsinin birşeye tâlib olması, boşuna değildir. Bu taleb, ba-
zen Cenâb-ı Hakk'ın kendisine vermeyi murad ettiği bir rızık se-
bebiyle olur. Nefis bu yüzden intibâha gelir. Bazı dervişler, vu-
kubulacak hadiseler âdetâ kendilerine haber verilmişcesine mut-
tali olurlar. Bu taleb bazen de mevcut bir günahın cezası olarak
karşımıza çıkar.

Derviş, nefsini böyle bir şeyi ister hâlde bulunca hemen
ayağa kalksın, güzelce abdest alsın ve iki rek'at namaz kılarak
şöyle duâ etsin: «Ya Rabbi bu taleb, günahımın bir cezasıysa sen-
den mağfiret diler, sana tevbe ederim. Eğer bu istek, bana tak-
dir buyurduğun bir rızık içinse onu bana çabucak ulaştır.» Eğer
bu taleb, kendisine ulaşacak bir rızıktan kaynaklanıyorsa Allah
ona o rızkı gönderir. Değilse gönlündeki bu isteği izâle eder.

Derviş ihtiyaçlarını hak ölçülerine vurmalıdır. İster bir ni-
metle merzûk olsun, ister bir musîbete dûçâr olsun, isterse de
kalbinden bir istek sökülüp atılsın. Bütün bunların ölçüsü hak-
ka uygunluktur. Cenâb-ı Hakk'ın hikmet yolunun da, kudret yo-
lunun da kapıları vardır. Şâyet hikmet yolundan bir kapı açma-
yacak olursa, kudret yolundan bir kapı açar ve kuluna Meryem
(a.s.)'e ulaştırdığı gibi harikulade olarak bazı nimetler ulaştırır.
Kur'ân'da buyrulur: Zekerîyyâ onun yanına; mâbede her girdi-

ğinde bir rızık bulurdu. «Ey Meryem bu sana nereden?» derdi. O da: «Bu Allah tarafından,» diye cevap verirdi.⁶

Sûfiyyeden birinin şöyle buyurduğu hikâye olunur: «Birgün çok acıktım. Bir şey isteyebilecek durumda değildim. Bağdâd'da «Allah Teâlâ acaba bana bir kulu vasıtasıyla bir imkân bahşeder mi?» diye sağa sola bakınarak pek çok yere girdim, çıktım; fakat böyle bir şey mukadder olmadı ve aç olarak uyudum. Uykum esnâsında bana birisi geldi ve: «Filân yere git.» diye bir mahal tayin etti ve hemen oracıkta mâvi bir bez parçası içinde dünyalık var, onları çıkar ve ihtiyacını gör!» dedi.

Mahlûkattan tecerrüd eden, Allah ile başbaşa kalan kimse, Gânî ve hiçbir şeyin kendini acze düşüremiyeceği Kadir Allah iledir. Allah ona hikmet ve kudret kapılarını nasıl dilerse öyle açar. Nefsi için talepte bulunanların en iyisi, nefsine karşı sabır dileyendir. Çünkü gerçek sâdık, nefsi kendisine icâbet ve itâaat edendir, nefsine icâbet eden değil.

Anlatıldığına göre oğlu bir gün merhûm şeyhimize gelerek «Az bir miktar buğday istedi.» Şeyhimiz bu kadarcık şeyi ne yapacaksın?» diye sordu. O da: «Canımın çektiği bir şeyi satın alacağım.» dedi. Babasından ses çıkmayınca çocuk; «İzninizle ben gideyim ve ödünç bulayım» dedi. Şeyh de ona: «Evet sen onu sana ödünç vermeye en lâayık olan nefsinden iste.» dedi. Yâni bu isteğinden vazgeç, demek istedi. Nitekim bir şâir bu mânâda şöyle demiştir:

«Dar zamanında nefsinin arzularına harcamak üzere borç almak istersen, önce sabır hazinesinden harcamayı nefsine öğret, bolluk zamanında ona yumuşak yüz gösterip çok harcamaya alışmasına fırsat verme. Eğer nefsini buna alıştıırırsan müstağni olursun; nefsinin hoşuna gitmese de. Çünkü her yasak sonunda genişlik getirir.»

Derviş, nefsinin esâretinden kurtulmak için gayret gösterir, zaafını farkederek zarûrete düşer. Mevlâsından istediği hâlde, O da bir imkân takdir buyurmaz ve kendi mânevî hâliyle meşgûli-

6. Âlû İmrân (3), 37.

yetinden dolayı çalışıp kazanmaya fırsat bulamazsa esbâba te-
vessûl kapısını çalıp halktan isteyebilir. Sulehâ yokluk zamanla-
rında böyle yaparlardı. Nitekim Ebû Saîd el-Harrâz'ın yokluk za-
manında elini uzatıp: «Allah için bir şey» diyerek insanlardan
istediği naklolunur. Yine Cüneyd el-Bağdâdî'nin üstadı Ebû Ca-
fer el-Haddâd, akşamla yatsı arası çıkar ve bir iki kapı dolaşıp
bazı şeyler isterdi. Pek tabîî bu getirdikleri bir veya iki günlük
ihtiyâca yetebilecek şeylerdi.

Rivâyete göre İbrahim b. Edhem de Basra Camii'nde bir sü-
re itikâfa girmişti. Üç gecede bir iftâr ediyordu. İftar ettiği ak-
şamlar kapı kapı dolaşıp yiyecek istiyordu. Süfyân es-Sevrî de
Hicaz'dan Yemen-San'âya yolculuğu esnâsında yolda halktan
azık istemişti. Kendisi bunu şöyle anlatır: Misafirliğim esnâsın-
da ben onlara hadis rivâyet ederdim, onlar da bana yemek ve-
rirlerdi. Ben de ihtiyacım kadarını yer, gerisini bırakırdım.

Nitekim şöyle rivâyet vardır: «Kim aç olduğu hâlde istemez
ve o hâl ile ölürse cehenneme girer.»

Ehl-i ilimden olan ve Allah ile bir hâl-i mânevîsi bulunan
kimse bunlara aldırılmaz. O ilim ister, ilim istemek uğruna azık
istemeyi terkeder.

Şeyhlerimizden biri şöyle anlatır: Günahta ısrarlı bir adam
vardı. Sonra intibaha geldi, güzelce tevbe etti ve ehl-i hâlden bi-
ri oldu. O şöyle anlatır: Bir kafiyle birlikte haccetmeye karar
verdim ve «hiç kimseden hiçbir şey istememek ve Cenâb-ı Hakk'-
ın durumumu bilmesiyle yetinmek üzere» niyet ettim. Günlerce
yollarda kaldım, ihtiyaç anında Cenâb-ı Hakk bana su ve azık
nasip ediyordu. Sonra birden durum değişti ve Cenâb-ı Mevlâ
bana hiçbir nasib göndermedi. Hattâ o kadar ki açlık ve susuz-
luktan tâkatsız düştüm, yürüyemez oldum ve yavaş yavaş kafi-
leden geri kaldım ve kafiye beni terkedip gitti. Ben kendi kendi-
me şöyle konuşmaya başladım: «İşte bu kendi kendini tehlikeye
atmak. Halbuki Allah bundan bizi menetti. Şu anda zarûret ha-
lindeyim, öyle ise istemeliyim. Kendi kendime istemeye karar
verdiğim esnâda içimden bu hâlimi reddeden bir ses yükseldi:
«Allah ile yaptığım ahdimi bozmam.» Kararından dönmekten

dolayı, ölümün iyiden iyiye yaklaştığını hissettim. Bir ağacın altına gittim ve gölgesine oturdum. Ölüm korkusu ile başımı yere bırakıverdim. Kafile gitmiş ve ben orada yalnız başıma kalmıştım. Derken kılınc kuşanmış bir genç çıkageldi ve beni dürterek uyardı, kalktım. Bir elinde su kırbaşı vardı. Bana: «İç bundan» dedi. Ben de içtim, sonra yemek verdi ve: «Buyur ye» dedi. Ben de yedim. Sonra bana: «Kafilene ulaşmak arzu eder misin?» diye sordu. Ben de: «Kafile nerde, ben nerde? Onlar çekip gittiler.» dedim. «Kalk!» dedi ve elimden tuttu, benimle birlikte birkaç adım yürüdü. Sonra «Otur, kafile bir saat sonra sana ulaşır.» dedi ve bir saat kadar oturdum. Bir de ne göreyim, kafile arkamda. İşte bu, Mevlâsı ile muâmelesi sıdk üzre olanların hâlidir.

Ebû Tâlib el-Mekkî, sûfîlerden birinin Rasûlullah (s.a.)'ın Mü'minin yediklerinin en helâli kendi eliyle kazandığıdır.⁷ hadisini «Yokluk zamanında istemek» şeklinde te'vil ettiğini zikretmiş ve bu te'vili reddetmiştir. Câfer el-Huldi, bu görüşün sûfiye meşâyihından birine aid olduğunu nakletmiştir. Bana göre bu şeyh, bu görüşüyle **Ebû Tâlib**'in reddettiği gibi, «El emeğini» kasdetmiş değildir. Aksine o, el emeğini kabûl etmiş, fakat ihtiyaç anında hâlin Cenâb-ı Hakk'a arzedilmesini istemiştir. Kulun yediği en helâl şeylerden birisi de, Cenâb-ı Hakk'ın duâsına icâbetle ona verdiği rızıktır. Hakk Teâlâ Hazretleri, Mûsâ (a.s.)'nın şöyle duâ ettiğini haber vermektedir: **Rabbim, bana indireceğin her hayra muhtacım.**⁸ **Abdullah b. Abbâs** (r.a.) «Mûsâ (a.s.) bu sözü, açlıktan ve zayıflıktan karnında yiyeceklerin yeşilliğinin görüldüğü bir zamanda söylemiştir.» der. **Muhammed el-Bakır** da, «Mûsâ (a.s.)'nın bunu yarım hurma dânesine muhtaç iken söylediğini» rivâyet eder.

Ebu Abdurrahman es-Sülemi, en-Nasrâbâzî'nin bu âyet-i kerime hakkında şöyle söylediğini rivâyet etmektedir. Mûsâ (a.s.) **İndireceğin her şeye muhtacım** demekle ihtiyacını halka değil,

7. krş. Buhâri, Büyû', 15; Neseî, Büyû', 1; İbn Mâce, Ticârât, 1; Dârimi, Büyû', 6; İbn Hanbel, II/334.

8. el - Kasas (28), 24.

Hakk'a arz etmişti. Hakk Teâlâ'dan nefsi için gıdâ değil, kalbi için sükûn istemişti.

Ebû Saîd el-Harrâz der ki: İnsanların şaşkınlığı kendilerinin olanla kendilerine verilenin arasını tefrik edememelerindendir. Kendisine verilen mala emânet nazarıyla bakan, fakr lisânıyla konuşur. Fakat onu kendi malı gibi seyre dalan, fahr lisânıyla ve hayalperestlerin dili ile konuşur. Mûsâ (a.s.)'nın hâlini görmez misiniz ki, O Cenâb-ı Hakk'ın havâssa nasıl hitap ettiğini görünce **Yâ Rabbi, bana kendini göster de sana bakayım**⁹ demişti. Kendi nefsine bakınca da fakr sıfatı zâhîr olarak: **Bana indireceğin her hayra muhtâcım** deyivermişti.

İbn Atâ der ki: «Ubûdiyyetin rubûbiyyete nazarı, huşû ve hudû meydana getirir. Kul envâr-ı ilâhiyyeden sırrına doğan vâridat sebebiyle fakr lisânıyla konuşmaya başlar. Bu fakr, kulun Allah'a karşı her zaman olan fakirliği ve ihtiyacıdır. Yoksa ondan bir şey talep etmemesi değildir.

Hüseyin, bu âyetteki «fakîr» kelimesinin, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yâkîne terakkî imkânı sağlayan ilme'l-yakîn demek olduğunu söylemiştir.

Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir ama, «Bana indireceğin her hayra muhtacım» âyet-i kerimesi hakkında benim düşüncem de şudur: «İnzâl, gerçek kurb makamından uzaklaşmak demektir. Bu yüzden inzal fakirliğin tâ kendisi demektir. Gerçek fakir, indirilene kanaat etmez ve bizzat bu nimetleri indirenin yakınlığını murad eder. Bundan başkası onu tatmin etmez. Fakrı sahih olanın âhiret işlerindeki fakrı da, dünya işlerindeki fakrı gibidir. O dünyada ve âhirette Hakk'a rücû eder. Her iki dünyasının ihtiyaçlarını O'ndan ister. O'nun nazarında dünya ve âhiret ihtiyaçları müsâvidir. O'nu Allah ile meşgûliyetinden alıkoyan mal, iki âlemde fuzûlî meşgûliyetin tâ kendisidir.

9. el - A'râf (7), 143.

YIRMINCI BÖLÜM

FETH-İ MÂNEVÎ VE İHSÂN-I İLÂHÎ *

Sûfî, Allah ile meşgûliyetin kemâline ererek takvâda kemâl sahibi olunca, hâli onu esbaba tevessülü terke mecbur edebilir. Tevhid-i ilâhî bütün sarahatiyle ona münkeşif olduğundan gönlünden rızka ihtimâm duygusu çıkar gider. Bu hâlin başlangıcında Cenâb-ı Hakk ona bir kapı açar ki, bu sâyede kendisinden sâdır olan her fiilin; hattâ gerek kendi hâli itibariyle günah sayılan, gerekse gerçekten şeriatın günah saydığı şeylere dûcâr olmasını içinde bulunduğu hâlin karşılığı sayar. Nitekim sûfilerden biri «günaha düşdüğümü çocuğumun kötü ahlâkından anlıyorum.» demiştir. Rivâyete göre sûfilerden biri, farenin mestini yediğini görünce üzölmüş ve şöyle demişti:

«Şayet ben M â z i n kabilesinden olsaydım Z ü h l b. Ş e y - b â n kabilesinin kolu olan Lakitaoğulları develerimi almayı mübah görmezdi.»

«İnsanın başına gelenler bunu gerektiren şeylere mukabil-
dir. İlâhî dersleri ihtivâ eden karşılıklar, mürid, iyi bir muhasebe
ile kulluk haklarını zâyî etmeden, murakabe ve vaktin hükmüne
muhalefet etmemeğe itinâ sûretiyle, kendini koruma altına alın-
caya kadar devam eder; veren ve vermeyenin Allah olduğunu
ilim ve imân olarak değil, zevk ve hâl olarak görünceye kadar
sürer. Çünkü Allah'tan başkalarının müstakil bir fiili yoktur.

Teâlâ, inayet-i ilâhiyesiyle kuluna idrâk kazandırarak

* konuyu krş., el - Luma', 256 - 258; et - Taarruf, 87 - 96; Kuşeyri, -er
Risâle, 360 - 665; Keşfü'l - mahcûb, 453 - 474.

onu tevhide ve Hakk ile meşgûl olmağa muvaffak kılar. Nitekim sûfilerden birinin gönlüne rızık endişesi ârız olur ve sahrâlara çıkar. Orada kör, zayıf ve kötürüm bir serçe görür. Hayretle durup kendi kendine: «Görmeye, yürümeye ve uçmaya iktidarı olmayan bu serçe acaba ne yiyor» diye düşünmeye başlar. O böyle düşünedursun birden yer yarılr, oradan birisinde temiz su, diğesinde susam bulunan iki kap çıkar. Serçe susamdan yer, sudan içer ve karnını doyurur. Sonra yer yarılp kaplar tekrar kaybolur. Bu hâli gören sûfinin kalbinden rızık endişesi zâil olur.

Hakk Teâlâ, kulunu bu makama erdirince gönlünden rızık endişesini de izâle eder. Böylece kul esbaba sarılmayı, Hakk'ın fiiline müdâhale olarak görür. İsteyerek veya başka sûretlerde mal kazanmak da avamın işidir. Fiil-i İlâhiye'ye nâzır, emr-i ilâhiye muntazır oluşundan dolayı ağyâra muttali olmayan ve ihtiyarı selbolunan kimseye, taksimi ilâhî olan rızıkı sevkolunarak in'âm kapıları açılır. Allah'ın tecelliyât-ı ef'alinden kendisine münkeşif olan hâdiseleri tarassut ve mulâhazaya devamla kul, tecelli-i ef'âlden tecelli-i zâta yükselir.

Bu tecellilerde yakîn rütbesine; tevhid makamlarına işâret, herşeyin üstünde, herşeyden saf ve açıktır.

Tecelli-i ef'âl, rızâ ve teslimiyeti doğurur.

Tecelli-i sıfat, heybet ve üns kazandırır.

Tecelli-i zât ise fenâ ve bakâ duyguları bahşeder.

Fenâ, terk-i ihtiyâr ve fiil-i ilâhiye vukufun adıdır. Sûfiler, fenâ kelimesiyle irâde ve hevânın yok olmasını kasederler. İrâde, hevânın en lâtif olan kısmıdır. İrâdenin fâni olması, fenâ-i zâhîridir. Fenâ-i bâtinî, Hakk'ın vücûdunu müşâhededen meydana getirdiği nûrun parıltısıyla vücûd ve varlık izlerinin yok olmasıdır ki, o da tecelli-i zât ânında olur. Dünyada yakînin en üstün derecesi budur. Cenâb-ı Hakk'ın zâtının bizzât tecellisi ise, ancak âhirette olacaktır. Bu tecelliyi müşâhade, sadece Peygamberimiz'e, Mirâc gecesinde nasîb olmuştur. Mûsâ (a.s.) bile Sen beni göremezsün ¹ kelâm-ı ilâhî ile dünyada bu tecelliden mah-

1. el - A'râf (7), 143.

rûm kalmıştır. Bizim tecellî husûsundaki sözümüz, basîret sahiplerine ve yâkin ehline bir işâret olarak kabûl edilmelidir. Tecellî çeşitlerinin ilkinde ulaşan bir kul, mâsivânın fiilinden tecerrüd etmiş olduğundan fiil-i ilâhîyi mütâlâa ve müşâhade hâlinde dir. Onun diğer tecellîlere ulaşması «Feth-i ilâhî» yâni mükâşefe sayesinde olur. Rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kendisine istemeden rızık verilen kimse onu alsın ve onunla rızıkını biraz daha genişletsin. Eğer kendisinin durumu iyi ise, onu daha fazla ihtiyacı olan birine versin.²

Bu hadîs-i şerifte, kulun ihtiyacından fazlasını, başkasına vermek niyeti ile almasının câiz olduğu açıkça belirtilmektedir. Fiil-i ilâhî'yi gören, verileni nasıl alsın ki? Böyle bir şey alındığında sûfîlerden bir grubu, «Onu hemen ihtiyaç sahibine vermek lâzımdır.» görüşüne sahiptir. Diğer grubu ise Cenâb-ı Hakk'tan özel bir işâret vârid oluncaya kadar beklemeyi tercih ederler, ki almaları da Hakk ile olsun, vermeleri de.

Bize Şeyh Ebû Zûr'a Tâhir, Ömer b. Hattâb'ın şöyle buyurduğunu haber verdi: «Rasûlullah (s.a.) bana bazı atıyyeler verirdi. Ben ona: Ya Rasûlallah bunu daha fazla ihtiyacı olan kimselere versen derdim. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyururdu: Bunu al, istersen kendine sakla, dilersen başkasına ver. Bu mal, senin talebinle ve senin kontrolünde olarak sana ulaşmadığı için alabilirsin. Böyle olmayan mala gönlün meyletmesin!³ Sâlim (r.a.) diyor ki; bu yüzdendir ki İbn Ömer, hiç kimseden birşey istemez ve kendisine verilen hiçbir şeyi de reddetmezdi.

Rasûlullah (s.a.) ashabını, tedricen ve nefsin tedbirinden, fiil-i ilâhîyi müşâhade ve Hakk'ın hüsn-i tedbirine yönelmeye hazırlardı.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye «Hâl ilmi»nin ne olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermişti: «Tedbiri terktir hâl ilmi. Bu sıfat kendisinde bulunan «Evtâd»dandır. «Zeyd b. Hâlid (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kardeşin-

2. İbn Hanbel, IV/221, krş. Nesei, Zekât, 94.

3. Buhâri, Ahkâm, 17, krş. Müslim, Zekât, 111; Nesei, Zekât 94.

den kendisine, istemeden ve onda gözü olmadan bir ihsân ulaşan kimse onu alsın. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine gönderdiği bir rızıktır.^{3a} Cenâb-ı Hakk'ın kendisine sevkettiği rızık kabûl hususunda ilm-i ilâhiye vakıf olan kul, korktuğundan emindir. Kendisine gelen böyle bir rızık reddedenin durumundan korkulur. Çünkü böyle bir şeyi reddeden, nefsin..ı kendisine zühd hilesiyle müdâhalesinden emin değildir. Halbuki bu nakamda aldığını vermek sûretiyle, zühd içinde zühd tahakkuk etmektedir.

Feth-i ilâhiye; keşfe mazhar olan sûfilerden bazısı, bu mazhariyeti bilir. Bazısı ise bunun farkında değildir. Onlardan kimileri de mükâşefeyi ancak Allah'tan kendisine ulaşan bir ilimle alır. Kimisi de fiilden soyutlanmış olduğu cihetle keşf-i ilâhiyi kendisine ilim sunulmasına beklemeden alır. Kendisine ilim sunulmasını beklemeyen Allah ile sohbeti tam olduğu ve ihtiyarı terk konusunda iradesinden sıyrıldığı için, kendisine ilim sunulmasını bekleyenden üstündür.

Onlardan bir kısmına da feth-i ilâhî, kendisine bir ilim sunulmadan Allah Teâlâ'da fiilden soyutlanmayı görmeden ulaşır ki, böyleleri nimeti görme yoluyla bir parça muhabbetle merzûk olur. Bu kimselerin bu kadarcık nimeti, alışılan nimetin değişmesiyle bulunabilir. İlk iki hâle göre bu hâl zayıftır. Çünkü o, sevgide ve siddiklar katındaki sadakat konusunda havassın illettir; hastalıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine istemeden rızık nasib ettiği kimse onu alırken ilâhî bir işâret beklediği gibi, verirken de işâret bekler. Çünkü alırken olduğu gibi, verirken de nefsin müdahalesi söz konusudur. Bu hâlin en kâmil şekli, kişinin alırken de verirken de ihtiyarı ile hareket etmesidir. Cenâb-ı Hakk'tan gelecek mânevî işareti beklemek, ancak nefsin müdahalesi endişesi bulunduğu zamana mahsustur. Sarih bir bilgiyle, nefis endişesi ortadan kalkınca yine bir mânevî işaret beklemeden alıp verebilir. Bu hâl, Rasûlullah (s.a.)'ın hadis-i kudsisinin sırrına erenlerin hâlidir: Ben, onu sevdiğim zaman onun kulağı gözü olurum. Benimle iştir. Benimle görür, benimle ko-

3a. et - Tergîb ve't - terhib, I, 599. (Taberânî ve Ebû Ya'lâ'dan).

nuşur.⁴ Marifeti sağlam olanın tasarrufu; yaptığı işi de sağlam olur. Sahib-i marifet, hâl hususunda kibrit-i ahmerden daha üstündür.

Şeyhimiz Ziyâuddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdi, Şeyh Hammâd ed-Debbâs'ın şöyle söylediğini naklederdi: «Ben Allah'ın fazlından başka yemek yemezdim. Birine rüyasında «Hammâd'a şunları götür» diye tâlimât verilirmiş, o da onları bana getirdi.

Hikâye olunduğuna göre o, şöyle derdi: «Fazl u ihsân yemekleriyle beslenen bir vücûda belâ uğramaz.» Yâni bunlar, keşfe mazhar, iyi bir mânevî hâle sahib olduğunun delilidir. Hâli böyle olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın zengin kıldığı bahtiyârlardandır.

Vâsıtî şöyle der: «Allah'a muhtaç olduğunu bilmek (iftikar) müridlerin en üstün derecesi, Allah'tan başka birşeye tâlib olmamak (istiğnâ) siddîkların en yüksek mertebesidir.»

Ebû Saîd el-Harrâz: «Arif, tedbiri Hakk'ın tedbirinde fânî olandır. Keşfe mazhar ve Hakk'a vâkıf olan, Allah'a nâzırdır, fiil-i ilâhiyi seyreder.»

Bu konuda anlatılan kıssaların en güzeli şudur: Sûfilerden biri, Nûri'yi elini açıp dilenirken gördü. O'nun bu hâlini yadırgayarak hemen Cüneyd el-Bağdadi'ye gitti ve gördüğünü ona anlattı. Cüneyd ona: «Sen onun bu hâlini yadırgama. Çünkü Nûri, aldıklarını âhirette onlara vermek için ister. İnsanlar, o sâyede onun ecrini eksiltmeden ecre nâil olurlar.» dedi.

Cüneyd'in «onlara vermek için» sözü bazılarının hadisteki «el-Yedü'l-ulya» (üstteki el)'i, alanın eli olarak teviline benziyor. Çünkü üstteki el, sevâbı alacak olan eldir.

Cüneyd «getirin kantarı» dedi ve yüz dirhem tarttı. Sonra bir avuç daha alıp o yüz dirhemın üzerine ilâve etti. Ve o adama: «Haydi al bunu Nûri'ye götür» dedi. Adam kendi kendine: «Hem tartıyor, hem de belli olmayan bir miktarı tarttığı ile ka-

rıştırıyor? Bu nasıl hikmet ehli böyle?» diye düşündü; fakat sormaya da utandı. Bir kafilâ ile birlikte Nûrî'ye gitti. Nûrî de hemen: «Bana bir kantar getirin.» dedi. Yüz dirhemi tarttı ve getiren adama: «Bunu ona geri ver ve ona benim ondan bir şey kabûl etmediğimi söyle.» dedi ve yüz dirhemden fazlasını da aldı. Adamın hayret ve şaşkınlığı iyice arttı. Dayanamayıp bu yaptığının sebebini sordu. Nûrî şöyle cevap verdi: «Cüneyd, hikmet sâhibi bir zat. Bu yüzden de ipin iki ucundan da tutmak istiyor, yâni iki türlü ecir almak istiyor. Yüz dirhemi, sevabını kendi almak için tarttı ve ona bir avuç da Allah için ilâve etti. Ben Allah için verdiğini aldım. Nefsi için tarttığını da geri gönderiyorum.» dedi.

Tartılan kısım Cüneyd'e iâde edildince o ağladı ve: «O kendine âid olanı aldı, benimkini iâde etti.» dedi.

Şeyhimizin arkadaşlarından duyduğum bir başka lâtife de şöyledir: Şeyhim bir gün müridlerine: «Bildığınız gibi bugün birazcık bir şeylere ihtiyacımız var. Halvethanelerinize gidin ve Allah Teâlâ'dan dileyin. Allah Teâlâ size ne nasib ederse (feth) bana getirin.» der. Onlar gidip öylece yaparlar. Bir müddet sonra içlerinden İsmail el-Bataihî isimli birisi, elinde bir kâğıt ve kâğıdın üzerine otuz daire olduğu hâlde gelir ve şeyhimize «vâkıam esnâsında bana nasib eden keşif (feth) budur.» der. Şeyh Efendi, kâğıdı alır ve henüz aradan çok az bir süre geçmiştir ki, elinde altınları olan bir şahıs içeri girer. O da elindekini şeyhe takdim etti. Şeyh Efendi kâğıdı açtı ve baktılar ki içinde tam otuz altın. Şeyh efendi herbir altını bir dâirenin üzerine koydu ve: «İşte bu Şeyh İsmail'in fütûhâtı» dedi veya benzer şeyler söyledi.

Şeyh Abdülkadir'in de şöyle bir kıssasını işitmiştim. Şeyh Abdülkadir bir zâta adam göndererek «Gidin onun yanında emânet olarak bulunan falan kimseye âid maldan biraz yiyecek ve biraz altın isteyin. Aldığınız altını ve yiyeceği bana getirin» dedi. Emânete bekçilik eden adam gelen elçiye: «Ben bana emânet olarak bırakılan malı nasıl tasarruf ederim ki? Aynı durumda sen olsan ne yaparsın? Buna fetvâ verebilir misin?» diyerek özür

diledi. Ancak şeyhin ısrarı üzerine adam, şeyh hakkındaki hüsn-i zannına binâen istediklerini verdi. Bu emânet malda tasarruf vuku bulduktan sonra, Irak taraflarında bulunan emânet sahibinden: «Malımdan şu kadarını Şeyh Abdülkadir'e götür» diye bir mektup geldi. Mektuptaki miktar Şeyh Abdülkadir'in istediği kadardı. Neticede, şeyhin elçisi, adamı duraksamasından dolayı muâheze eyleyip dedi ki: «Sen zannediyorsun ki, sûfîlerin işaretleri herhangi bir ilme dayanmayan asılsız şeylerdir. Kulun Allah ile beraberliği sağlam, fiil ve hevâsı rızâ-ı ilâhîde fânî olunca Allah Teâlâ, onun gönlünden dünya düşünce ve sıkıntısını çıkarır. Ona gönül zenginliği verir, rıfk ve rızk kapılarını açar.»

Dervişlerden bazısına musallat olan sıkıntılar, kalblerinin Allah ile meşgûliyetini, kulluk hukukuna riâyetini kemâle erdirmek içindir. Kul, Allah ile olan meşgûliyetinden hâlî olduğu ölçüde dünya sevgisine mübtelâ olur. Gönlünü himmet-i ilâhî ile dolduran dünya sıkıntılarıyla işkenceye uğramaz, kanâat sâhibi olur, dünyadan mânevî istifâdesi olur. Rivâyete göre Avn b. Abdullah el-Mes'ûdî'nin 360 kadar dostu vardı ve herbirinin yanında bir gün kalırdı. Eir başkasının otuz dostu vardı ve herbirinin yanında bir gün süre ile kalırdı. Bir diğerrinin yedi arkadaş vardı. Herbirinin yanında haftada bir gün kalırdı. Bunların dostları kendilerinin mâlûmu, tanıdığı kimselerdi. Cenâb-ı Hakk fiil-i ilâhîye nâzır olana belli bir kısmet verince onun tevhidi, kutlu bir nimet olur, böylece işin hakikatine erer.

Fiil-i ilâhîyi eşyâda temâşâ edebilen, ahvâl-i seniyye sâhibi ve irâdesi Hakk'ın irâdesiyle selbolunmuş, ihtiyar'ı terk konusunda eskilerin çoğunu geçtiğini temkin ve kudretinde sahih bir hâl olarak gördüğümüz Şeyh Ebu's-Suûd'a bir adam geldi ve: «Ben sana hergün belli bir miktar ekmek getirmek istiyorum. Fakat sûfîlerin mâlûm bir şeyi uğursuz saydıklarını biliyorum,» dedi. Şeyh bu söz üzerine: «Biz mâlûmu uğursuz saymayız. Hakk'ın bize ayırdığını biz O'nun fiilli olarak görürüz. O'nun her taksimini de mübârek görürüz, uğursuz değil. » dedi.

Ebû Zür'a, icâzet tarikiyle bize şöyle haber verdi: Ebû Bekr

el-Kettânî diyor ki: Ben, Amr el-Mekkî ve Ayyâş b. el-Mehdî otuz yıl süreyle birbirimizi dost edinmiştik. İkinci abdestiyle sabah namazı kılardık. Mekke'de yalnız başımıza, toprak üstünde, otururduk, paramız da yoktu. Bazen bir, iki, üç, dört veya beş gün süreyle aç kaldığımız olurdu. Hiçbir şey gelmese bile, kim-seden bir şey istemezdik. İstemeden ve mukabilinde bir şey vermeden rızık elde etmenin yolunu öğrenmiştik. Böylesini kâbul ediyor ve yiyorduk, değilse açlığa devam ediyorduk. Açlık şiddetlendiği ve farzları edâ etmeye iktidarımız kalmadığı zaman ise Ebû Saîd el-Harrâz'a gidiyorduk. O bize çeşit çeşit yemekler hazırlardı. Başkasına gitmezdik. Çünkü onun takvâ ve verâ ehli oluşundan gönlümüz rahattı..

Ebû Yezîd'e sordular: «Rızık için çalıştığını görmüyoruz. Maişetini nereden temin ediyorsun.» Şöyle cevap verdi: «Benim Mevlâm, köpeği ve hınzırı bile rızıklandırıyor. Ebû Yezîd'i aç bıraka-cağını mı sanıyorsunuz?»

es-Sülemî, Muzaffer el- Kırmisîni'nin şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: «Fakir Allah'tan başkasına muhtaç olmayandır.»

Sûrîlerden birine sordular:

— Fakr nedir? Cevap verdi:

— Kulun kalbiyle ihtiyacına vukufu ve Allah'tan başkasına ihtiyaç duymamasıdır.

Sûfîlerden biri der ki: Derviş, sadakayı verenden; yâni bizzat Cenâb-ı Hakk'dan alır; eline ulaştırandan değil. Sadakayı, eline ulaştıran vâsıtadan kabûl eden kimse, himmetinin eksikliği yüzünden sûretâ fakirdir, gerçek fakir değildir. Çünkü gerçek fakir, ihtiyacını sâdece Rabbına arzeder ve hâl çâresini ondan bekler.

Bize şeyhimiz Ziyâuddîn Ebû'n-Necib es-Sühreverdi, Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin şöyle buyurduğunu haber verdi: «Zühd ehlinin son adımı, tevekkül erbâbının ilk adımı mesâbesindedir»

Rivâyet edilmiştir ki, bir derviş zühd yolunu tuttu, zühdünde mübalağa ederek insanların arasından ayrıldı ve şehirden

dağlara çıktı. Şöyle azmetti: «Rızkım bana gelinceye kadar hiç kimseden bir şey istemiyeceğim.» Bir dağın eteğinde yedi gün süreyle tesbih ve namazla meşgûl oldu. Fakat kendisine hiç rızık ulaşmamıştı. Neredeyse açlıktan telef olacaktı ki, Rabbına şöyle münâcâtta bulundu: «Yâ Rabbi, eğer beni seviyorsan bana ayırdığın rızkımı gönder, değilse rûhumu kabzet.» Cenâb-ı Hakk onun kalbine şöyle ilhâm buyurdu: «İzzetim ve celâlim hakkı için sen, şehre: insanların arasına girmedikçe ben sana rızık vermem. Bunun üzerine bu zâhid-sûfi, şehre döndü ve insanların arasına karıştı. İnsanların kimi ona yiyecek, kimi de içecek getirdi. Onları yedi ve içti. Fakat yaptıklarından dolayı kalbine bir korku düştü ve hâtiften şöyle bir nidâ işitti: «Sen dünyaya karşı zâhid tavrınla Hakk'ın hikmetini ortadan kaldırmak istedin. Bilmez misin ki, O'na göre insanları kendi elleriyle rızıklandırmak kudret eliyle rızıklandırmaktan daha hoştur.»

Feth-i ilâhî'ye mazhar olana göre, insanın insanlar veya melekler eliyle merzûk kılınması müsâvîdir. Böyleleri için kudret eli ile, hikmet eli, sahralarda dolaşmak ile, esbâba tevessülü terk veya sebeblere sarılmayı kazanç vesilesi saymak hep müsâvîdir. Gerçek tevhid ehlinin nazarında esbâba tevessülün mânâsı yoktur.

Şeyhimiz bize, Yahya b. Muâz er-Râzî'nin şöyle buyurduğunu haber verdi: «Anahtarsız mâişet kapısını açmak isteyen mah-lûkat vekil olur.» Yâni Cenâb-ı Hakk onu rızıklandırmak üzere mahlûkatı görevlendirir.

Zâhidlerden biri şöyle der: «Güzel bir sanatım vardı. Onu bırakmam istendi. Hemen hatırıma geldi ki: «Ne ile geçineceğim?» Hâtiften şöyle bir ses duydum: «Ben, seni bana yönelmiş bir zâhid olarak görmüyorum. Sen rızık konusunda benim sana bir dostumu hâdim, veya düşmanlarımdan bir münâfığı musahhar kılamıyacağımı mı zannediyorsun?»

Sûfinin hâli sıhhat bularak tamâ ve istekleri azalıp nefsinin arzuları sükûnet bulunca dünya ona iyi bir hizmetçi olur. Mükâşefe ehli bir derviş, nefsinin süslü hareket ve isteklerini günah ve cinayet olarak görür.

Rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, Şam'da bir gün çarşıya çıktı ve un satın aldı. O anda orada unu taşıyacak kimse yoktu. Birden Eyyûb isminde bir hammal ile karşılaştı. Çuvalı o sırtlandı ve eve götürdü. Ahmed b. Hanbel de ona belli bir taşıma ücreti ödedi. Ahmed b. Hanbel unu getirince hâne halkı bundan ekmek yapmaya karar verdiler. Yaptıkları ekmeği sedirin üstüne koymuşlardı. Savm-ı dehr tutan Eyyûb de onu gördü. Ahmed b. Hanbel, oğlu Salih'e: «Eyyûb'a git, o ekmekten ver» dedi. Sâlih, ona iki ekmek götürdü ise de kabûl etmedi. Ahmed, oğluna: «Onları buraya bırak» dedi. Bir müddet sonra tekrar oğluna: «Onları alıp Eyyûb'a götür» dedi. O da ikisini de aldı ve götürdü. Eyyûb bu sefer reddetmedi. Sâlih, hayretler içinde dönüyordu. Babası sordu: «Önce reddedip sonra almasına şaştın, değil mi?» O da «Evet» dedi. Ahmed b. Hanbel: «Bu, sâlih bir zâttır. Önce ekmeği gördü ve nefsi onu arzuladı. Nefsinin arzusu üzerine biz kendisine verince almak istemedi. Reddedince ise ye'se düşmüştü. Ümitsi bir hâlde iken gelen nimeti ise hemen kabûl etti.» dedi.

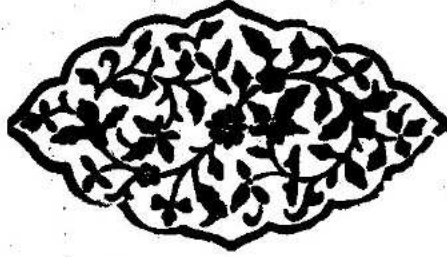
Sıdk erbâbının hâli odur ki, istediklerinde bilerek isterler. İstemekten vazgeçmeleri ise hâlleri icâbıdır. Verileni kabûl etmeleri de yine bilerekir. Mükâşefe ehlinden olanın, ilim şartına bağlı olarak, kesbi de, istemesi de vâridir; câizdir.

İhtiyâcından ve zarûret miktarından fazlasını isteyen sülûle alâkası yoktur. Nitekim Ömer (r.a.) birinin dilendiğini duymuştu. Dilencinin yanındaki adama: «Ben, sana: Bu adama akşam yemeği yedir, demedim mi?» diye sordu. Adam: «Evet yedirdim,» dedi. Hz. Ömer şöyle bir baktı, bir de ne görsün, dilencinin koltuğunun altında içi ekmek dolubir torba var. Hz. Ömer sordu: «Senin çoluk çocuğun var mı?» Dilenci «Hayır» diye cevap verdi. Hz. Ömer bu sefer: «Sen dilenci değil, tüccarsın» dedi ve o torbayı muhtaç olanların önüne döktü ve dilenciye de kırbaçlattı.

Rivâyete göre Ali b. Ebi Tâlib (r.a.) şöyle buyurmuştu: «Fakirlik mahlûkatın bazısı için mükâfat, bazısı için cezâdır.» Fakr sâhibinin ahlâkının güzel olması fakirliğin mükâfat oluşuna alâ-

mettir ki, fakir bu sûretle Rabbına mutî olur, hâlinden şikâyet etmez ve fakirliğinden dolayı Allah'a şükreder. Fakirin ahlâkının kötü olması da fakirliğin cezâ oluşunun alâmetidir. Çünkü fakir, bu kötü ahlâk sebebiyle Rabbına isyân eder, şikâyetleri eksik olmaz ve Hakk'ın kaderine isyânkâr olur. İstemede ve mükâşefe hâlinde sûfinin durumu, hüsn-i edebe riâyet ve her hâl ü kârda Allah'a karşı sîdk üzere olmaktır.

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM

SÛFİLERE GÖRE EVLİLİK VE BEKÂRLIK *

Sûfilere göre bekâr kalmanın bir gayesi ve zamanı olduğu gibi evlenmenin de bir gayesi ve zamanı vardır. Sûfîlerin evlenmeleri de, bekârlığı ihtiyar etmeleri de Allah içindir. Sâdık bir mürid bekârlığın da, evlenmenin de gerekli olduğu zamanı iyi bilir. Sûfinin serkeş tabiatı, ilim dizginiyle dizginlenir. Derviş, bekârlık tabiatına uygun düştüğü sürece evlenmeyi düşünmez. Ve nefsi serkeşlik ve taşkınlık yapmadığı sürece evlenmede acele etmez. Bu durum nefis itâatkar olduğu, kendisinden istenilene bir çocuk gibi bağlı kaldığı ve kendisine zararlı olandan da men' olunduğunda isyân etmediği sürecedir. Nefis kontrol altına alınıp itâata zorlandığında emr-i ilâhî'ye yönelirse kalbe olan düşmanlığı zâil olur ve kalbe nefis arasında tam bir anlaşma ve dengeli bir yaklaşma meydana gelir.

Sûfilerden kendilerine takdir olunan zamana kadar bekârlığa sabredenlere bir eş intihap olunur. Allah Teâlâ böylelerine yardımcı olacak esbabı hazırlar ve onları rıfk nimeti ve rızıkla mükâfatlandırır. Mürid acele ederek karanlığa düştüğü, şehvetin ilim ışıklarını söndüren dumanı kendisini kapladığı, halinin gereği, müridliğinin icâbı ve sadakatının şartı olan azimet yolundan Cenâb-ı Hakk'ın avama merhameti eseri olan ruhsat yoluna yuvarlandığı zaman, noksanlığı tescil olunur. Böylelerinin neticesinin hüsrân olmasından korkulur. Evlenme husûsunda böylesi bir acele, erkeklerin mânevî yolda gerilemesi demektir.

---

* Bu konuyu krş. el - Luma', 264 - 267, Keşfu'l - Mahcûb, II/606 - 612; İhyâ, II/21 - 61; Kutû'l - kulûb, II/ 237 - 259.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî şöyle demiştir: «Mürîdin hâlinde ilerleme ve gelişme oldukça iptilâdan uzak kalamaz. İptilâ ânında bulunduğu hâlden daha aşağıya düşen mürîd, noksanlık ve eksikliğe dûçâr olmuş sayılır.

Bir dervişe şöyle sorulduğunu duymuştum:

— Niçin evlenmiyorsun? Şöyle cevap vermişti:

— Kadınların ıslahı, ricâlin işidir. Ben henüz ricâl, yâni gerçek adam seviyesine gelmedim ki evleneyim. Sâdık mürîdler, bülûğa ermedikçe evlenmezler. Tabii onların bülûğu, «ricâl» olma çağıdır.

Bekârlık veya evlenmenin fazileti hususunda birbiriyle çelişkili veya birbirine benzeyen rivâyetler ve hadîs-i şerifler vardır. Peygamber (s.a.)'in bu konudaki sözleri, insanların durumlarının farklılığından dolayı, muhtelifdir. Bazıları için bekârlık, bazıları için ise evlilik fazilettir. Bütün bu çelişkiler, takvâsı ve nefsin arzularının galebesi kemâl derecesinde olduğu için şehvet ateşi kendisine soğukluk ve selâmet mesâbesinde olan kimseler hakkındadır. Değilse bunların dışında fitneye dûçâr olmasından korkulan ve ifrât derecede şehvete sahip bulunanlar hakkında evlenmek vâciptir. İmamlar arasındaki ihtilâf, şehvetin doruğunda olmayan kimseler hakkındadır.

Sûfî evli olduğu zaman, kardeşlerinin onu kendilerine tercih ederek yardımcı olmaları gerekir. Özellikle durumu zayıf, ricâlullah mertebesinde aşağı durumda olanlara destek sağlama-ları lâzımdır. Daha önce de açıkladığımız üzere sabreden, vakti gelince umduğuna nail olur.

Bize Ebû Zür'a, Avf b. Mâlik'ten rivâyet edilen şöyle bir hadîs-i şerif nakletmiştir: «Rasûlullah (s.a.)'a ganimet malı geldiğinde, aynı gün onu taksim eder, evlilere iki, bekârlara bir hisse verirdi. Yine bir gün ganimet taksimi için çağrıldık. Ben, Ammar b. Yâsir'den önce çağırılmıştım. Rasûlullah bana iki, ona bir hisse verdi. Ammar'ın buna canı sıkıldı. Rasûlullah (s.a.) ve orada bulunanlar onun hosnutsuzluğunu yüzünden farkettiler. Rasûlullah'ın yanında ganimet mallarından bir altın zincir kal-

mişti. Rasûlullah (s.a.) onu asasının ucuyla kaldırıyor ve zincir yere düşüyordu. Efendimiz (s.a.) şöyle buyurdu: **Acaba siz bundan daha fazlasına kavuşacağınız zaman nasıl olacaksınız? Hiç kimse cevap vermedi. Yalnız Ammar (r.a.) şöyle konuştu: «Ya Rasûlallah, bunun çoğaltılmasına sevinirdik.»**¹

Çoluk- çocuktan soyutlanmak, dervişin işini kolaylaştırır, himmetini toplamaya yardımcı olur. Bu sâyede derviş, hayattan daha çok zevk alır. Sülûkunun başlarında derviş için en sağlam yol, «kat-ı alâik ve mahv-ı avâik»tir, yani dış dünya ile münâsebetleri asgariye indirmek ve dünyevî bağları koparmaktır. Seferle mekân değişikliği yaparak, manevî dereceleri kat'etmek, dünyalık bağlardan koparak maneviyâta perde olan hâllerden uzaklaşmaktır. Evlenmek, azimet mertebesinde ruhsat derecesine düşmektir. Rahattan sıkıntıya dönmektir. Çoluk-çocuk endişesiyle bağlanmaktır. Eğriliklerin etrafında dönüp dolaşmaktır. Dünyaya rağbeti terkten sonra tekrar ona yönelmektir. Tabiat ve âdet muktezası olan hevâî duyguların önünde iki kat eğilmektir. Ebû Süleyman Dârâni şöyle buyurmuştur: «Üç şey vardır ki, onlara tâlip olan dünyaya bel bağlar: Maişet endişesi, evlenmek arzusu ve hadis yazmak sevdâsı.» O yine «Bizim arkadaşlarımızdan evlenip de mânevî derecesini muhafaza edebileni görmedim» buyurmuştur.

Bize Şeyh Tâhir, Üsame b. Zeyd'den Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir. Ben, benden sonraki erkeklere, kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım.²

Recâ b. Hayve, Muaz b. Cebel'den şöyle bir hadîs-i şerif rivâyet etmiştir: «Biz sıkıntıya müptelâ olduğumuzda sabrettik, fakat refâha müptelâ olunca sabredemedik. Sizin hakkınızda en çok korktuğum kadın fitnesidir. Çünkü onlar altın bilezik takılarak ve zar denilen ince Şam çarşafı, Yemen kumaşı gibi kıymetli elbiseler giyinerek zengin koca peşinde koşarlar, fakir erkekleri de külfete sokarlar.»

1. Taberâni, rivâyet etmiştir.

2. Buhâri, Nikâh, 17, Tirmizî, Edeb. 31; İbn Mâce, Fiten, 19.

Hükemâdan biri şöyle demiştir: «Bekârlığa galebe, kadınlarla uğraşmaktan daha iyidir.»

Selh b. Abdullah et-Tüsteri'ye kadınlardan soruldu. Şöyle buyurdu: «Onların yokluğuna sabır, varlığına sabırdan daha iyidir. Varlıklarına sabır da ateşe düşmekten daha hayırlıdır.»

Kur'ân'daki: İnsan zayıf yaratılmıştır.³ âyet-i kerimesi «İnsanoğlu kadınlara karşı sabırsızdır» şeklinde, Ey Rabbımız bize kaldıramayacağımız yükleri yükleme!⁴ âyet-i kerimesindeki «kaldıramıyacağımız yük» şehvet galebesi, nefis çılgınlığı şeklinde tefsir edilmiştir. Dervişin kadri, nefsine mukavemetiyle ölçülür. Derviş, nefsine galebesi ve ona tahammülündeki hüsn-i muâmelesi ölçüsünde «ilm-i ledün»ne mazhar olur. Bu sâyede fazilet kazanır, aklını kullanma imkânı elde ederek en kolay yolu bulur. Rasûlullah (s.a.) buyurdu.

İkiyüz yıl sonra en hayırlınız «hafifü'l-hazz» olanlarıdır. Sordular: «Yâ Rasûlallah, nedir bu hafifü'l-hazz?», Efendimiz şöyle cevap verdi: «Ehlü ıyâli; çoluk çocuğu az olan kimse.»⁵

Sûfilerden birine «Evlen!» denildiğinde şu cevâbı vermişti: «Ben nefsimi boşamaya çabalarken nasıl evlenebilirim ki..»

Bişr b. el-Hâris'e: «Halk senden bahsedip duruyor» dediler. O sordu: «Ne diyorlar?» Diyorlar ki: «Bir sünneti; yani evlenmeyi terketti.» Bişr şöyle karşılık verdi: «Onlara söyleyin benî sünnetten alıkoyan farz ile meşgûliyetimdir.»

Şöyle söylerdi: «Eğer çoluk çocuğum çok olsa köprü üzerinde bir cellât olmaktan korkardım.» (Evlenip çocuk sahibi olunca onları cehenneme sürüklemiş olmaktan korkardım).

Sûfinin nefsiyle ve nefsinin istekleriyle başı derttedir. O nefsiyle meşgûl olmaktan kurtulmaya çalışırken buna bir de, ha-

3. en - Nisâ. (4), 28.

4. el - Bakara, (2). 286.

5. Ebû Ya'lâ, Mûsned'inde, rivâyet etmiştir.

nımının istekleri eklenecek olursa, bu samimi dileği zayıflar, iradesi zaafa uğrar, ve azimete riâyeti gevşer.

Nefis tamaha düşürülür ve kendisine ümit verilirse tama'kâr, kanaate zorlanırsa kanaatkâr olur. Genç bir mürid, evlenme düşüncesini hazırlayan sebepleri ortadan kaldırmak için oruca devam etmelidir. Çünkü orucun nefsi öldürmek ve tesirlerini söküp atmak hususunda etkisi apaçıktır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) taşla oynayan bir grup gencin yanına varmış ve onlara şöyle buyurmuştu: Ey gençler, sizden evlenmeye gücü yetenler evlensin. Evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruca devam etsinler. Çünkü oruçta «vicâ» tesiri vardır.⁶ Vicâ, husyelerin küçülerek cinsi gücün azalmasıdır. Araplar koçları iğdiş ederek erkekliğini giderir ve bu sûretle yağlanmasını sağlarlardı. Bu kelime bir başka hadis-i şerifte de şöyle vârid olmuştur: Peygamberimiz (s.a.) kurban bayramında «vicâ» (iğdiş) edilmiş iki alaca koç kurban etmişti.⁷

Denilmiştir ki: «Nefis öyle bir şeydir ki, sen onu meşgûl etmezsen, o seni meşgûl eder.» Genç mürid, amele devam ederek nefsinin ibâdete alıştırdığı zaman nefsin havâtırı abalır. Dervişin ibâdetle meşgûliyetinin semeresi, herkese hüsn-i muâmele etmeyi sevmek ve hüsn-i muâmeleyi çoğaltmaktan hoşlanmaktır. İbâdetle meşgûliyet, ona amelde dirlik, düzenlik ve kolaylık kapılarını açar. Hanımı düşünmek sûretiyle kederlenmediği için kiskanılacak bir manevî hâl ve dereceye yükselir.

Dervişin gönlünde kadın düşüncesine yer vermemesi, bekârlığında riâyet edeceği hüsn-i edebden biridir. Mürid, gönlüne kadın ve şehvet düşüncesi düştükçe tevbe ederek Hakk Teâlâ'ya sığınmalıdır ki, Allah Teâlâ ona, o anda azimete sarılma imkânı bahşetsin ve nefsine hâkim olma gücü versin. Böylece tevbe ve hüsn-i inâbe sevâbından hâsıl olan kalb nûru, nefis üzerine tesir ederek nefsin istekleri sükûnet bulur. Derviş, nefsinin evlilik se-

6. Buhâri, Nikâh, 2; Müslim, Nikâh, 1, 3; Nesai, Nikâh, 3, Siyâm, 43; İbn Mâce, Nikâh, 1; Dârimî, Nikâh, 3.

7. Ebû Dâvûd, Edâhî, 4; İbn Mâce, Edâhî, 1; İbn Hanbel, V/196, VI/8, 220, 225.

bebiyle düşebileceği zillet ve kötülükleri düşünür; meselâ meşrû olmayan yollardan kazanç elde etme, kadına hâkim olma ve korunma gibi külfetlerle gönlün meşgûl olmasını evliliğin getirebileceği zorluklar olarak nefesine anlatır ve kendi kendini bu konuda iknâya çalışır.

Abdullah b. Ömer (r.a.)'e «Cehdül-belâ» yâni belânın en zorunun ne olduğu sorulduğunda: «Çoluk çocuğun çok, malın az olması» diye cevap vermiştir.

Şöyle bir söz vardır: «Evlad ü iyâlin çokluğu iki fakirlikten biri, çoluk çocuğun azlığı iki zenginlikten biridir».

İbrahim b. Edhem şöyle buyurdu: «Kadınların baldırına düşkün şehvet kurbanları, iflâh olmaz.» Kadın tabiatı icâbı refah ve lükse düşkündür. Bu yüzden kadın, dervişin geceleri namaz kılarak, gündüzleri oruç tutarak hukuk-ı ilâhiyye ile fazlaca meşgûl olmasına mâni olur. Bunun neticesinde fakirlik korkusu ve mal biriktirme arzusu onun gönlüne musallat olur. Bütün bunlar bekârın uzak olduğu tehlikelerdir. Şöyle bir hadîs-i şerifin vârid olduğu mervîdir: İkiyüz yıl sonra ümmetime bekârlık mübah olacak.⁸

Dervişin gönlüne devamlı surette evlenme düşüncesi ârız olur, namaz, zikir ve Kur'ân tilâveti esnasında rûhunu daraltacak olursa, derviş bu durumda önce Cenâb-ı Hakk'a sığınmalı, sonra şeyhine ve ihvana başvurarak durumunu onlara anlatmalı ve müşkilinin hâlli için onların duâlarını talep etmelidir. Ölülere ve dirileri, makberleri ve mescidleri ziyaret etmeli, içinde bulunduğu durumu küçümsememeli; evliliğe sevinçle adım atmamalıdır. Çünkü evlilik, büyük bir fitne ve tehlikedir. Nitekim Allah Teâlâ: Hanımlarınızdan ve evlâdlarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının.⁹ buyurmuştur.

Böyle durumlarda derviş, Hakk Teâlâ'ya yalvarır, halveti esnasında O'nun huzurunda gözyaşı döker. Tekrar istihâre yapar.

8. Kaynağı bulunamadı.

9. et - Tegabun, (64), 14.

Bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın kendisini muhayyer bırakacağı zamana kadar, kendisine bekârlığa tahammül güç ve sabrı verilirse ne âlâ. Bu durum onun kemâline ve sülûkunu tamamlamasına vesile olur. Bazan Allah Teâlâ sâdık mürîde doğrudan keşfen, bazan uykuda veya yakaza hâlinde kesin sûrette, bazen de hâliyle ve kâliyle kendisine güvenilen bir zâtın lisânıyla açıkça bekârlıktan men'edildiğini bildirir. Basîret sahibi bir zâtın işareti ve hakkı söyleyen bir kimsenin beşâreti ile evlenmesi tebeyyün etmiş mürîdin izdivâcî bir tedbir ve destekten başka bir şey değildir.

İşittiğimize göre Şeyh Abdülkadir el-Cîlî (r.a.)'ye sulehâdan bazıları «Niçin evlendin?» diye sormuşlar. O da şu cevabı vermiş: «Rasûlullah (s.a.) bana: «Evlen» deyinceye kadar evlenmedim.» Suâli soran zât bu sefer: «Rasûl (s.a.) ruhsatı emreder. Halbuki sûfiye yoluna sülûk edenler, azimeti iltizam ederler» demiş. Şeyh Abdülkadir'in buna ne cevap verdiğini bilmiyorum ama, ben şahsen şöyle diyorum: «Rasûlullah (s.a.) ruhsatı emrederdi. Fakat onun ruhsatı emretmesi, şariat lisânı üzere idi. Hakk Teâlâ'ya sığınıp fakrı ihtiyar eden istihâre ile Allah'ın kendisini uykusunda keşfen ikaz buyurduğu kimselerin işi, ruhsat üzere olamaz. Aksine böyleleri azîmet erbâbının yoluna girer. Çünkü hâl ehlindendir, kâl ehlinden değil.

Benim bu düşüncemin doğruluğuna Abdülkadir el-Cîlî'den nakledilen şu söz delâlet eder. «Bir zamanlar evlenmek istemiştim, fakat hâlimin bozulmasından korkarak evlenmeye cesaret edememiştım. Takdir olunan zamana kadar sabredince Cenâb-ı Hakk bana iradelerini ve ilgilerini teslim eden dört hanım nasîb etti ki, bu sabr-ı cemîlin mükâfâtıdır.»

Derviş sabırla Allah'ın kendisini sıkıntıdan kurtarmasını dilerse, Allah ona ferahlık ve çıkış yolu ihsan eder. Nitekim: Allah'tan korkana Cenâb-ı Hakk bir çıkış yolu ihsan eder ve onu hiç ummadığı yerden rızıklandırır.¹⁰buyurmuştur.

Dervişin seyr ü sülûkünü tamamladıktan, duâ ve tazarrûlarda bulunarak kendisine evlenme konusunda Hakk Teâlâ'dan

10. et - Talâk, (65), 3 - 4.

izn-i ilâhî vârid olduktan sonra evlenmesi, nihâî sınırdır.

Derviş, izn-i ilâhînin vürûduna kadar sabredemeyip duâ ve tazarrû ile bütün gayretini sarfederse, bazan Allah'ın lûtfuna uyar, hüsn-i niyetinden, sadâkatinden ve ilticâsından dolayı inâyet-i ilâhîyeye mazhar olur. Böyle bir dervişin dayanağı Rabb'idir.

Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın şöyle buyurduğu nakl olunmuştur: «Gencin ibâdet ve zühdü, ancak evlenmek sûretiyle kemâle erer.»

Horasan meşayihından, dâima en az iki veya üç hanımı bulunan bir şeyh, kendisini çok evlendiğinden dolayı kınayanlara şunu sordu: «İçinizden Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda bulunduğu veya insanlarla bir iş gördüğü esnâda, kalbine şehvet duygusu düşmeyen hiçbir kimse var mı?» Şöyle cevap verdiler: «Doğrusu bu duygu, bazan bize musallat olur.» Horasanlı Şeyh dedi ki: «Ömrüm boyunca sizin düştüğünüz duruma düşmeyi bir kere kabullenseydim asla evlenmezdim. Fakat, benim gönlüme içinde bulunduğum hâlden beni alıkoyacak şehvet duygusu, asla düşmemiştir. Çünkü ben onu tatmin edip tesirinden kurtuluyor ve asıl meşgûliyetime dönüyorum.» Sonra şöyle devam etti: «Kırk seneden beri gönlüme günah düşüncesi ârız olmamıştır.»

Sadık müridler nikâh yolunu gözü kapalı değil, basiretle seçerler. Onların nikâhtan maksatları nefsin ateşini söndürmektir. Manevî olgunluğa ermiş sûfilerin ve ilimde rûsûh kesbetmiş âlimlerin de evlenmelerinin kendilerine göre özel sebepleri vardır. Çünkü böylelerinin nefisleri uzun mücâhede, murakabe ve riyazattan sonra itminana ermiş; kalbleri sekînet bulmuştur. Zira kalbler zikrullahı bazen yatkın, bazen de isteksiz olur.

Sûfilerden biri şöyle der: «Kalblerin istekli ve isteksiz olduğu zamanlar vardır. İsteksiz olduğu zaman yumuşaklıkla canlandırılır. Aşırı istekli olduğu zaman, «Elest bezmi»ndeki ah dine döndürülür. Böylece çok azı dışında kalbler, dâima istekli hâlde kalır. Kalblerin istekli halde devamı ancak nefislerin itminânı ve kalb ile çekişmeden alıkonması, nefislerin kalblere saldır-

masının terki ile olur. Nefisler itminâna erip hafif-meşreplik, Hakk'tan uzaklaşma ve dağınıklıktan kurtularak istikrar kazanınca hakları çoğalır. Belki haklarından hazz duyar hâle gelir. Çünkü hakkı yerine getirmede itâat, hakkını almada bir genişlik vardır.»

Bu saydıklarımız, sûfiyye ilminin inceliklerindendir, bilesin. Onlar, nefse hazlarını tattırmak için mübah olan nikâhta bir beis görmüyorlar. Çünkü nefislerin hastalıkları kendilerine ilâç olunca ya kadar arzularına zıd gitmeye devam edilir. Sonunda mübah istekler ve meşru zevkler, ona zarar vermez hâle gelir, azimetlere karşı gücünü azaltmaz olur. Tezkiyeye ermiş nefisler, nasibi olan hazlara eriştiğinde kalblerin inşirâhı artar. Kalble nefis arasında anlaşma meydana gelir ve birbirlerine şefkat gösterirler, birinden diğerine ulaşan haz artar. Kalb, hazz-ı ilâhiden nasibini alınca nefse itminân hil'ati giydirilir. Ve böylece kalbin sekineti, nefsin itminânı artar. Nitekim şâir şöyle der:

«Gök bulutlarla kaplandığında yeryüzüne hil'at giydirir. Bulutlar çisentisiyle yeryüzünün ziynetlerini yetiştirir.

«Kalp, müşfik komşunun, ancak komşusunun huzuruyla rahata ermesi gibi nefsin nasibini almasıyla rahata erer.»

Dervişlerden birini şöyle derken duymuştum: «Nefis kalbe, sen yemekte benimle olursan, ben de namazda seninle olurum, der.» Bu hâl ancak âlim-i rabbânilere yakışan değerli ahvâlden biridir. Nice iddiâcılar vardır ki, nefislerindeki bu tip iddiâları sebebiyle helâk olmuşlardır. Alim-i rabbânî için nikâh, derecesini artıran, fakat eksiltmeyen bir vesiledir. Kulun ilmi kemâle erince, eşyâdan istifâde eder. Ama eşya onun birşeyini eksiltmez.

Cüneyd (r.a.) şöyle buyurdu: «Ben yemeğe ihtiyaç duyduğum kadar evlenmeye de ihtiyaç duyarım.»

Ulemâdan biri, halktan birinin sûfiyyeye dil uzattığını duyunca sordu:

— Onların senden neleri noksan?

— Çok yiyorlar.

— Onların acıktığı kadar sen de acıksan, sen de onlar kadar yersin.

— Çok evleniyorlar.

— Onların namusunu ve gözlerini haramdan koruduğu kadar sen de koruyabilsen, sen de onlar gibi çok evlenirsin.

— Daha başka?

— Güzel sese ve söze kulak verip semâ yapıyorlar.

— Eğer sen de baktığına onların nazarıyla bakabilsen, sen de semâ edersin.

Süfyân b. Uyeyne şöyle derdi:

«Çok kadınla evlenmek, dünya sevgisinden değildir. Çünkü Hz. Ali (r.a.), Allah Rasûlü'nün ashâbının en zâhidi olduğu hâlde dört hanımla evliydi ve onyedî tane câriyesi vardı.»

Peygamberler târihi ile ilgili bir kıssada şöyle anlatılmıştır: «Kendini ibâdete vererek zamanın insanları arasında seçkin bir mevki kazanan bir âbid vardı. Onu devrin Peygamberine anlatılar. Devrin nebisi: «Evet, eğer bu zat bir sünneti terketmemiş olsaydı gerçekten âbidlik mertebesine yükselirdi» dedi. Bu sözü duyan âbid gayrete gelip doğruca devrin nebisine giderek: «Sünneti terkettiğimden dolayı ibâdetimin bana hiç faydası olmayacak mı?» diye sordu. Nebî ona: «Evet, çünkü sen evlenmeyi terk etmişsin» buyurdu. Âbid: «Ben evlenmeyi kendime haram kıldığım için terketmedim. Benim kendi kendime evlenmeyi yasaklamışım hiçbir şeye mâlik olmayan bir fakir oluşumdandır. Ben halkın iyâli durumundayım. Halkın bir kere biri, diğer defasında biri, beni yedirip içiriyorlar. Ben bana sıkıntı verecek, işimi zorlaştıracak bir kadınla evlenmekten hoşlanmam.» dedi. Devrin nebisi: «Seni evlenmekten men'eden bunlar mı?» diye sordu. Âbid: «Evet,» dedi. Nebî, «Ben seni kızım ile evlendireceğim,» dedi ve onu kızıyla evlendirdi.

Abdullah b. Mes'ûd şöyle derdi. «On günlük ömrümün kaldığını bilsem yine evlenmek isterdim. Tâ ki Rabbimin huzûruna bekâr olarak çıkmayayım.»

Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Hakîm'inde hiçbir bekâr Peygamberin adını zikretmemiştir.

Yahya b. Zekeriyâ (a.s.) sadece sünnet olduğu için evlenmiş, fakat zevcesine yaklaşmamıştır.

İsâ (a.s.) kıyâmete yakın yeryüzüne indiğinde evlenip çocuk çocuk sâhibi olacaktır.

Şöyle buyurulmuştur:

«Evlinin iki rekât namazı, bekârın yetmiş rekât namazından daha efdaldır.»

Bize, Şeyh Tahir b. Ebû'l-Fadl, Âişe (r.a.) den rivâyetle Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi işlemezse ümmetimden değildir. Evleniniz, çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm. Sizden gücü yeten evlensin. Evlenmeye imkân bulamayan oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti kırmaya bir vesiledir. ¹¹

Evli olan sûfinin vaktinin düzenini bozacak ve evrâdına mâni olacak şekilde hanımıyla ihtilât ve muâşerette ifrâtta sakınması gerekir. Çünkü bu konudaki ifrât, nefsi ve nefsin askerlerini güçlendirir. Himmet ve enerjiyi zaafa uğratar.

Evli olan kişiye hanımı sebebiyle iki fitne ulaşabilir. Birincisi, umûmî hâliyle ilgili fitne, diğeri husûsî hâliyle ilgili fitnedir. Umûmî hâliyle ilgili fitne, maîşet temini husûsunda esbâba tevessülde ifrâta varmaktır. Nitekim Hasan (r.a.) şöyle buyuruyor: «Bugün hanımının hevâî arzusuna itaatkâr olan hiçbir adam yoktur ki Allah onu yüzüstü cehenneme sevketmemiş olsun.»

Haberde şöyle vârid olmuştur. İnsanlar öyle bir zamana erecekler ki erkeğin helâki, hanımının, ebeveyninin veya evlâdının elinden olacak. Onlar onu fakirlikle ayıplayacaklar ve ona altın-

11. İbn Mâce, Nikâh, 8; Nesei, 11; İbn Hanbel, III/158, 245.

dan kalkamayacağı yükler yükleyecekler. Bu sebeble o adam, dinini alıp götürecektir yollara saparak helâke uğrayacak. ¹²

Rivâyete göre bir grup insan Yûnus (a.s.)'un yanına vardılar. Yûnus (a.s.) onları misâfir etti. Yûnus (a.s.) içeri girip çıkıyor, hanımı da durmadan onu incitecek şeyler söylüyor, o ise susuyordu. Bu durum misâfirlerin hayretini mûcib oldu. Fakat işin aslını Yûnus (a.s.)'dan sormaya çekindiler. Yûnus (a.s.) onlar sormadan şöyle buyurdu: Çünkü ben Allah'tan «Yâ Rabbi âhi-rette beni ne ile cezâlandıracaksan onu bu dünyada çektir.» diyerek bir talepte bulundum. Hakk Teâlâ buyurdu: «Senin cezan, filânın kızıdır, onunla evlen.» Ben de evlendim ve gördüğünüz gibi bu cezaya sabrediyorum, dedi.

Dervişin hanımına karşı yumuşak davranmada ifrâta varması hâlinde hanımının gönlünü almak için mâişet işlerinde ortayolu aşması muhtemeldir. Bu durumlar dervişin umûm hâlinin fitnesidir.

Husûsî hâlinin fitnesi ise devamlı sûrette hanımının yanında bulunup çokça ihtilât ederek bu hususta ifrâta varmaktır. Bu tür bir ifrât, nefsin itidâl bağlarını koparır. Sevinç ve ferahın artması, dervişin asıl gâyesini zaafa uğratarak neticede kalbini unutkanlık ve gaflet istilâ eder, kendisini mânevî yolundan geri bırakacak şeylere sarılır, evrâdı azaldığından vâridâtı da azalır. Amel için gerekli şartlara riâyet etmediğinden mânevî hâli sıkıntıya (kabz) dûçâr olur.

Bu iki fitneden daha ince ve farkedilmesi güç bir fitne daha var ki, o da «kurb ve huzûr ehlinin fitnesidir.» Bu fitne, nefisle sağladığı uyum sâyesinde kuvvetlenerek artar, nefsin donuk tabiatı bu sayede canlanır, sönük ateşi de bu sayede alevlenir. Bu fitneden korunmak için, evli sûfinin hanımıyla oturup kalktığı zaman iki zahiri, iki de bâtinî gözü olmalıdır ki, bâtinî gözleriyle Cenâb-ı Mevlâ'ya nazar etsin, zâhirî gözlerini de nefsi yoluna kullansın ve bu sûretle gaflete düşmesin. Râbia el-Adeviyye'nin bu meâlde şöyle bir şiiri vardır:

12. Beyhaki, Zühed, 436.

«Ben seni kalbimde sözcü yaptım. Bedenimi bana yoldaş olana tahsis ettim. Bedenim, benimle oturana dosttur. Kalbimin sevgilisi de kalbimdeki dosttur.»

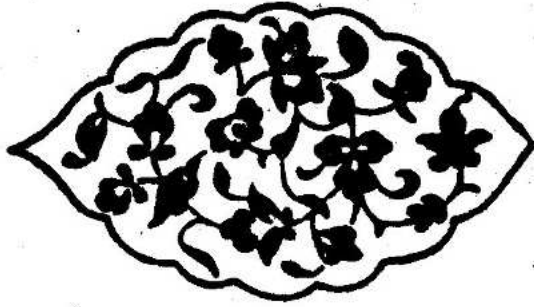
Evlilerin korkacağı bundan daha gizli bir fitne de şudur: «Rûhun, cemâl lûtfunda sükûnet bulur hâle gelmesidir. Bu sükûnet, rûha bağlıdır ve zât-ı ilâhîyyeye bağlı olan rûhun sevgisine etki eder ve böylece mükâşefenin artış kapısı kapanır. Rûhtaki bu donukluğu hissetmek güçtür, bundan sakınılmalıdır. Müşâhede ehli olduğunu söyleyen bir gruba fitne işte buradan girer.

Helâl yoldan sükûnet (meselâ hanımına bakmak gibi) sevgiye medhal olduğu zaman, bundan Cenâb-ı Hakk'ın sevgisinin gerektirdiği vazifeleri yerine getirmede rûha bir durgunluk, bir tenbellik arız olur. O halde, «bu sevgiyi gayr-ı meşrû bir yolda arayan, sonra nefsinin sükûnetine aldanan ve şâyed bu nefsin arzusu kabilinden olsaydı, nefis asla sükûnete ermezdi.» diyen kimse hakkında ne dersin? Nefs, ebediyyen bu durumda sükûnet bulmaz. Aksine rûhtan bu özelliği söker alır ve rûhu kendine çeker.

Müşâhedeye aldananların ne ile imtihân olduklarını araştırdım. Gördüm ki, bundan korunan kimse katında günâhkârlığın (fısk) sûreti şehvet şarabının kaymağıdır. Şarab gidince kaymağı kalır mı? Bundan şiddetle sakınılmalıdır. Bunda hâl ve doğruluk iddiâ edene kulak verilmez. O sadece bir yalancı ve iddiâcıdır. Bu yüzden tabibler, sevilenin dışında biriyle cimânın da aşk heyecanını yatıştırdığını söylerler. Bilinsin ki bu, şehvetin dayandığı bir hiledir. Ve bunda hâl iddiâ eden, tasdik edilemez. Bu saydıklarımız, evli olan müridlerin fitneleridir.

Bekâr olan dervişin fitnesi, zihnini ve hayâlini kadın düşünce ve tasavvurunun işgal etmesidir. Kendisine temiz kalblilik ve saf-gönüllülük sıfatı verilen kimse, gönlünü şehvet düşünceleriyle kirletmesin. Gönlüne böyle düşünce geldiğinde onu Hakk Teâlâ'ya tam bir yönelişle (hüsn-i inâbe) gidersin. O'na sığınarak o düşünceden kurtulmaya çalışsın.

İnsanın gönlüne böyle bir düşünce saplanınca vesvese artar. Ve bu düşünce kalbden sadra doğru yol alır. O esnâda organları da uyarır. Böylece bu düşünce gizli bir görünüm kazanır. Huzûr ve yakaza hâline erişmiş sâdık bir mürid için bunun kadar çirkin bir şey düşünülemez. Bu, ehl-i hâlin zinâsıdır. Hatta şöyle bir söz vardır: «Âriflerin gönlüne zinâ düşüncesinin ârız olması, onu işleyenlerin durumuna düşmeleri demektir.»

YIRMİKİNCİ BÖLÜM

SÜFİLERİN SEMÂI*

Hakk Teâlâ buyuruyor: Sözü dinleyip en güzeline tâbi olanları müjdele! Onlar Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Onlar akıl ve basiret sahipleridir.¹ Bu âyet-i kerimedeki **أَحْسَنَ** kelimesi, «Sözün en doğrusu, en düzgünü» olarak tefsir edilmiştir.

Yine Allah Teâlâ buyuruyor: Rasûl'e indirileni işittikleri zaman sen, onları Hakk'a mârifetlerinden dolayı gözlerinden yaşlar akıttıklarını görürsün.²

Bu iki âyet-i kerimedeki «semâ»; yâni işitip kulak verme, üzerinde ihtilâf vâki olmayan ve ehl-i imana âid olan semâdır. Bu tür semâ, sâhibini hidâyete ve işin gerçeğine doğru yönlendirir. Bu tür semâ'nın harâreti, yakîn duygusunun burûdeti üzerine gelince gözlerinden yaşlar boşanır. Semâ bazan hüznün verir, hüznün ise yakıcıdır; bazan şevk verir, şevk de yakıcıdır; bazan da pişmanlık verir o da yakıcıdır. Semâ'nın bu tür yakıcı harâretleri, kalbi, yakîn duygusunun bürûdeti; serinliği ile dolu bir kimseye ulaşınca bunlar göz yaşına dönüşür ve o kimse ağlayıp göz yaşları dökmeye başlar. Çünkü hararet ve bürûdet, yâni sıcak hava ile soğuk hava birbirine karıştığında yağmur ve çığ meydana gelir. Bazen de semâ kalbe tesir edince süratle yayılarak vücûd

---

* Semâ konusunu krş., Kuşeyri, Risâle, 637 - 659; Keşfu'l-Mahcûb, II/ 638 - 659; İhyâ, II/266 - 298; el-Lama', 338 - 372; et-Taarruf, 190 - 191.

1. ez-Zümer. (39), 18.

2. el-Mâide (5), 83.

üzerinde tesirleri zâhır olur ve deri üzerinde ürperti ve titremeler başlar. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: Allah'tan korkularından dolayı derileri ürperir.³

Bazen de semâ daha büyük tesir bırakarak dimağa isâbet sûretiyle beyin üzerinde etkili olur. Bu yeni uyarılarla gözden yaşlar dökülür. Bazı kere de semâ'nın tesiri rûha isâbet ederek rûhtan manevî dalgalar meydana getirir. Hatta neredeyse rûh bundan daralır, fakat kalp tahammül gösterir. Böyle zamanlarda feryâd ve ızdırap fazla olur. Bütün bu durumlar, ehl-i hâlden sâdır olan ahvâldir. Bazan bunlar, nefsin hevâsının eseri olarak bâtil ehli kişilerden de nakledilebilir.

Rivâyete göre Ömer (r.a.) bazan vird olarak bir âyet-i kerime okur, âyetin tesiriyle ağlamaktan boğulacak gibi olur, yere düşer, bir iki gün evinden dışarı çıkamazdı. Hatta halk onu hasta zannederek ziyârete gelirdi.

Semâ, Kerim olan Allah'ın rahmetini celbeder. Zeyd b. Eslem şöyle rivâyet eder: Übey b. Kâ'b, Rasûlullah (s.a.) h'zûrun-da Kur'ân okumuştı da orada bulunanların kalpleri iyice yumuşamıştı. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Kalbiniz yumuşayıp inceldiği esnâda duâyı ganimet biliniz. Çünkü bu hâl, rahmet-i ilâhiyyedendir.⁴

Ümm-ü Gülsüm (r.a.) rivâyet eder: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah korkusundan kulun derisinin ürperip titremesi, kuru ağacın yapraklarının dökülmesi gibi, günahları döker.⁵ Yine şöyle vârid olmuştur: Allah korkusundan derisi ürperene Cenâh-ı Hakk cehennemi haram kılar.⁶

Bu saydıklarımız, reddi kabil olmayan ve üzerinde ihtilâf bulunmayan meselelerdir. İhtilâf, nağme ile söylenen şiirlerin dinlenmesindedir. Bu konuda pek çok görüş ve birbiriyle çelişkili fikirler vardır. Bu tür semâ'ı fıska ilhâk edivermek münker, vâ-

3. ez - Zümer (39), 23.

4. Keşfu'l - hafâ, I/149'da Deylemi'den naklen rivâyet edilmiştir.

5. Süyutî, ei - Câmî'u's - sağır, I, 17 (Taberânî'den).

6. Süyutî, el - Câmî'u's - sağır, I, 41 (Deylemi'den).

zih bir gerçek olduğuna şehâdet etmek, aşırı bir müsâmahadır. Biri ifrat, diğeri tefrît.

Ebü'l-Hasan b. Sâlim'e sordular:

— Büyük sûfilerden Cüneyd, Seriy es-Sakatî ve Zünnûn el-Mısri semâ yaptıkları halde siz semâ'ı neden inkâr ediyorsunuz? Şöyle cevap verdi:

— Ben onu nasıl reddedebilirim ki, benden daha iyi kimse-ler onu dinlemiş, câiz görmüştür. Nitekim Câfer et-Tayyâr da se-mâ yapardı. Münker olan, semâ esnasındaki oyun ve eğlencedir.» Bu, doğru bir görüştür.

Şeyh Tâhir b. Ebi'l-Fadl, bize Hz. Âişe (r.a.)'den şöyle bir hadîs nakletmiştir. «Hz. Âişe'nin yanında iki câriye şarkı söy-lerken Hz. Ebû Bekir (r.a.), O'nun yanına geldi Hz. Rasûlullah (s.a.), elbisesiyle örtünmüş olarak orada bulunuyordu. Ebû Be-kir (r.a.), hemen câriyeleri şarkıdan menedince Rasûlullah (s.a.) yüzünü açarak şöyle buyurdu: Yâ Ebâ Bekir, bırak onları. Bu-gün bayramdır. 7

Âişe (r.a.) şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.) beni ridâsıyla ör-ter ve Mescid'de Habeş oyunları oynayan Habeşlileri, usanınca-ya kadar bana seyrettirirdi. 8

Şeyh Ebû Tâlib el-Mekki, sahâbî, tâbiî ve tebe-i tâbiînden olmak üzere seleften pekçoklarının görüşlerini naklederek semâ'-ın câiz olduğunu anlatmıştır. İlminin derinliği, mânevî hâlinin kemâli, seleftin ahvâline vukufu, takvâ ve verâdaki durumu, en doğru ve en evlâ olanı araştırması sebebiyle Ebû Tâlib el-Mekki'nin görüşüne itibâr olunur. O'nun bu konudaki görüşü şöyledir: «Semâ, haram, helâl ve şüpheli olmak üzere üç çeşittir. Haram olan semâ, mücerred nefis ve nefsanî duygularla yapılan semâ'dır. Şüpheli olan semâ, kişinin hanımının ve câriyesinin söyle-diği mubah, fakat içine eğlence unsuru karışmış şeyleri dinle-

7. Müslim, İydeyn, 16; İbn Hanbel, VI/33, 84, 99.

8. Buhârî, İydeyn, 25; Müslim, İydeyn, 17, 18; Nesei, İydeyn, 35; İbn Han-bel, VI/84.

mesidir. Helâl; yâni mubah olan semâ ise, Hakk'a delâlet eden mânâları müşâhede ve Hakk'ın celâl tecellilerini seyru temâşâ makamında bulunan bir kalble yapılan semâ'dır.» Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî'nin bu görüşü doğru ve isâbetlidir. Bu duruma göre bazı zâhid âlimlerin inkârda mubâlağa ettikleri gibi, semâ'ın yasaklanması ve semâ yapanın reddedilmesi husûsunda mutlak bir söz söylenemeyeceği gibi, semâ'a aşırı düşkünlüğü olan ve onun âdâb ve şartlarını ihmâl ile bu konuda ısrar edenlerin yaptığı şekilde semâ'a mutlak bir müsâmaha da gösterilemez. Biz bu durumu tafsîlâtıyla haram ve helâl oluşunun mahiyetlerini açıklayarak anlatacağız.

Def ve şebâbe⁹ konusunda Şâfiî mezhebinde müsâmaha varsa da, ihtilâflı bir konuda ihtiyatlı olmak için terki evlâdır. Âhîret için amel yapmaya teşvik ile Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini tavsif eden ilâhî ve kasîdeleri dinlemeyi redd ve inkâr ise mümkün değildir. Gâzilerin ve huccâcın hâllerini anlatan, hacc ve gazâlarını tavsif eden, gâzilerin azimlerini, hacıların şevkini artırmaya yarayan kasîde ve ilâhîler de bu kabildendir. Yanaklardan, dudaklardan, boy ve postan bahsederek kadınları tasvir eden şarkıları dinlemek, dindar kimselere yakışan bir davranış değildir. Mürîdi değişik hâllerden kurtararak âfâta dûçâr olmasını önleyen, âhîret işlerine yaklaştırmaya vesile olan, ayrılık, vuslat ve gurbeti anlatan şiir ve ilâhîler, eğer dinleyene kaçırdığı manevî fırsatlar için üzüntü veriyor, gelecek azmini tazeliyorsa bunları dinlemek de reddolunamaz. Nitekim visâl ehli bazı kimselerin semâ ile beslendiği, vuslat için semâ ile güçlendiği ve bu şevkle açlığın ateşini söndürdüğü söylenmektedir. Kul kalbiyle bir şiirin beytine kulak verdiği zaman sanki o şiiri okuyanın şöyle söylediğini duyar:

«İlâhî, sana tevbe ederim; çünkü günahkârım. Hem de günahlarım kat kattır. Ama artan Leylâ arzusu ve sevgimden tevbe edecek değilim.»

Ölümle ilgili emr-i Hakk'a sebât, azme dönüşünce kalb saf-

9. Şebâbe: Bir çeşit telli çalgı âleti.

laşır ve bu durumda bulunanın semâ'ı zikr-i ilâhî mesâbesinde olur.

Bir arkadaşımız şöyle derdi: «Biz arkadaşlarımızın vecdini üç yerde anlarız: Suâl sorulduğunda, öfke ânında ve semâ esnâsında.»

Cüneyd şöyle der: Üç yerde bu tâifeye rahmet-i ilâhîyye iner;

1 — Yemek yerken; çünkü zarûret hâlinde yerler.

2 — Müzâkere anında; çünkü müzâkerelerinde nebîlerin ahvâli ve siddıkların makamları konuşulur.

3 — Semâ esnasında; çünkü sûfîlerin semâ'ı vecd ile ve Hakk'ı müşâhede iledir.

Ruveym'e «Sûfîlerin semâ anındaki vecdinden» soruldu. Şöyle cevap verdi: «Başkalarından gelen ve onlara işâret veren mânâları anlıyor ve bu sûretle ferah nimetinden nasiblerini alıyorlar. Mânevî durumları üzerine bir hicab vâki olunca ferah ağlamaya dönüşüyor. Onlardan bir kısmı üstünü başını parçalıyor, bir grubu ağlıyor, diğer bazıları ise sayha atarak bağırıyor.»

Ebû Zür'a icâzet yoluyla bize Ebû Sehl Muhammed b. Süleymân'ın şöyle söylediğini haber veriyor: «Dinleyen (müstemi) tecellî ile istitâr arasındadır. İstitâr ateşi tutuşturur; tecellî bu ateşi artırır. İstitâr müridlerin hareketlerini doğurur ki, zaaf ve acz mahallidir. Tecellî ise, vuslata ermişler için sükûn doğurur ki, istikâmet ve temkin makamıdır. Bu makam heybet-i ilâhîyyenin altında ağız kurumasından başka bir şeyin bulunmadığı huzûr makamıdır.»

Şeyh Ebû Abdurrahman es-Sülemî, dedesinin şöyle söylediğini naklediyor: «Semâ yapanın diri bir kalb, ölü bir nefisle semâ yapması gerekir. Kalbi ölü, nefsi diri olana semâ, helâl değildir.»

Kur'ân'daki: O yaratmada dilediğini artırır,¹⁰ âyet-i kerî-

10. Fâtır (25), 11.

mesi güzel ses olarak tefsir edilmiştir. Efendimiz (s.a.) Allah, güzel sesiyle Kur'ân okuyan adama, güzel sesli câriyesini dinleyenden daha fazla kulak verir.»¹¹ buyurur.

Cüneyd'in şöyle söylediği naklolunur. İblis'i rüyamda gördüm ve sordum:

— Bizim arkadaşlarımızı; yâni sûfilerin hiç alt ettiğin ve onlar sebebiyle birşeyler elde ettiğin oluyor mu? Şöyle cevap verdi:

— İki vakit müstesnâ, bu benim için zor ve büyük bir iş. Sordum:

— Onlar hangi vakitler? Şu karşılığı verdi:

— Semâ vakti ve nazar; yâni bir şeye bakma ânı. O zaman onların kalblerinden birşey çalabilir ve müdahâle edebilirim.

Şeyhlerden birine bu rüyâmı anlattım. «Keşke (şeytanı) görmüş olaydın, nerde göreceksin?» dedi. Ben de ona: «Ey ahmak, onu işiten işitti, gören gördü. Senin bundan kazancın ne?» dedim ve kendi kendimi tasdik ettim.

Âişe (r.a.)'den şöyle rivâyet olunmuştur: «Yanımdaki câriye birşeyler söylüyor, ben de dinliyordum. Rasûlullah (s.a.) içeri girdi: Cârîye, hâli üzere söylemeye devam etti. Biraz sonra Ömer içeri girdi. Cârîye hemen seğirtip kaçtı. Hz. Peygamber bu hâle gülünce Hz. Ömer sordu: «Yâ Rasûlallah, neye gülüyorsunuz?» Ben ona câriyenin birşeyler söylemekte olduğunu anlattım. O da: «Rasûlullah (s.a.)'ın dinlediğini ben de dinlerim.» dedi. Rasûlullah (s.a.) câriyeye emretti, o da birşeyler söyledi.¹²

Ebû Tâlib el-Mekkî şöyle anlatıyor: Atâ'nın şarkı söyleyen, güzel sesli iki câriyesi vardı. Atâ'nın ihvânı (söylediklerini dinlemek için) bu iki câriyenin etrafında toplanırlardı.

Yine Ebû Tâlib diyor ki: Biz, Ebû Mervan el-Kâdî'ye eriş-

11. İbn Mâce, İkame, 176; İbn Hanbel, VI/19, 20.

12. krş. Buhâri, İydeyn, 25; Müslim, İydeyn, 16.

tik. Onun sûfîler için hazırladığı güzel sesleriyle semâ yapan câriyeleri vardı.

Ebû Tâlib der ki: Bana göre doğru olan bu tür şeylerden sakınmaktır. Bu tip şeyler, ancak kalb temizliği, göze sahip olmak ve Allah Teâlâ'nın Allah gözlerin hâin bakışını ve kalblerde olanı bilir.¹³ âyet-i kerimesine vefâkârlık şartıyla sahih olabilir.

Ebû Tâlib'in bu görüşü gerçekten tuhaf karşılanmıştır. Doğru olan ise bu tip yerlerden uzaklaşmak, böyle şüpheli şeylere bulaşmamaktır.

Dâvûd (a.s.)'u medheden bir hadis-i şerifte «Zebûr okurken insanların, cinlerin ve kuşların onun güzel sesini dinlemek üzere toplandığı ve O'nun meclisinden her defasında binlerce cenaze kaldırıldığı»¹⁴ belirtilmektedir.

Aleyhi's-salâtü vesselâm Efendimiz, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin medhi sadedinde şöyle buyurmuştur: O'na Dâvud (a.s.)'un mizmârlarından, yani güzel sesinden verilmiştir.¹⁵ Efendimiz (s.a.), «Şiirin bazısı hikmettir.» buyurmuştur.

Rasûlullah (s.a.)'ın yanında bulunan sahâbîlerden bir grubu Kur'ân, bir grubu da şiir okurken bir adam çıkageldi ve «Yâ Rasûlallah, hem Kur'ân, hem şiir. İkisi bir arada hâ!» dedi. Efendimiz: «Bir ondan, bir ondan»¹⁶ buyurdu

en-Nâbiğa, içinde şu beyitler bulunan şiirini Rasûlullah (s.a.)'ın yanında okudu:

«Hilminin saflığı öfkeyle karışmayan ve gadabı bulunmamasının yumuşaklığında hayır yoktur.

Hikmet ehli olmayanda da hayır yoktur, ki o bir iş ortaya koyduğu zaman gereğini yerine getirebilsin.»

13. Gâfir (40), 19.

14. bk. İhyâ, II/269.

15. Buhârî, Fazailu'l-Kur'ân, 31; Müslim, Mûsâfirin, 235, 236; Tirmîzî, Menâkıb, 55; Nesel, İftitâh, 83; İbn Mâce, İkâme, 176; Dârimî, Salât, 171; İbn Hanbel, II/369.

16. Benzer bir hadis-i şerif için bkz. Nesel, Sehv, 99.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Ne güzel söyledin yâ Ebâ Leylâ, Allah senin ağzını bozmasın! Bu duâ sâyesinde o, yüz yıldan fazla yaşadı ve insanların en güzel dişli olanıydı.

Rasûlullah (s.a.), Hassan için Mescid-i Nebî'ye minber koydurur, Hassan onun üzerine çıkarak Rasûlullah'ı hicvedenleri hicvederdi. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyururdu: Hassan, Rasûlullah'a yardımcı oldukça Ruhu'l-kuds onunla beraberdir.¹⁷

Sulehâdan bir zât, Ebu'l-Abbas Hıdır (a.s.)'ı gördü ve: «Bizim arkadaşlarımızın üzerinde ihtilâf ettikleri semâ konusunda görüşünüz nedir?» diye sordu. Şu cevabı aldı: «Semâ safâdır, fakat ulemâdan başkasının ayaklarını kaydıran bir safâ.»

Mimşâd ed-Dineverî'den naklolunur: Rasûlullah (s.a.)'ı rüyâda gördüm. Dedim ki: «Yâ Rasûlallah, semâ'ın, reddettiğin kısmı var mıdır?» Buyurdu ki: «Semâ'ı reddetmem; fakat ihvanına söyle ki, semâ'a Kur'ân kırâatiyle başlasınlar ve sonunu kırâat-i Kur'ân'la tamamlasınlar.» Ben de dedim ki, «Yâ Rasûlallah, ihvânım bana, hem ezâ veriyorlar, hem de şâd ediyorlar.» O buyurdu: «Yâ Ebâ Ali, sen onların ezâsına sabret; çünkü onlar senin kardeşlerin.»

Mimşad iftiharla şöyle derdi: «Rasûlullah (s.a.) bana kâfi, dileyen dilediğini söylesin.»

Yasaklanan semâ, henüz tarîkata yeni girmiş müridlerin nefs ile mücâhededede tam bir sadâkat kazanmadan yaptıkları semâdır. Çünkü böylelerine nefs sıfatının ve kalb ahvâlinin zuhûruyla bir keşf vâkî olsa, hareketlerini şeriat bilgisine uydurabilecek ve bu ölçüyü muhâfaza edebilecek güce sahip değillerdir. Varidâtтан kendilerinin lehinde veya aleyhinde olanı bile tefrik edemezler.

Rivâyete göre Zünnûn el-Mısri, Bağdat'a geldiğinde, yanlarında bir ilâhî okuyucusu bulunan bir grup, onun yanına vardı.

17. Tirmizi, Edeb. 70; Ebû Dâvûd, Edeb. 87; Müslim, Fazailu's - sahâbe, 157.

Zünnûn'dan ilâhî okuyucusunun birşeyler okuması için izin istediler. O da izin verdi ve şunları söyledi:

«Ey küçük okuyucu, aşkın bana azab veriyor. Ya o aşka bir de ben sahip olaydım. Kalbimdeki ortak aşkı sen topladın. Dost güldüğü zaman ağlayan şu dertliye bir mersiye okumaz mısın?»

Okuyucunun kalbi söylediklerinden zevk alınca kalktı ve vecd gösterisine başladı. Sonra yüzüstü düştü. Yüzünden kanlar damlıyordu, fakat yere kan düşmemişti. İçlerinden biri kalkınca Zünnûn ona bakıp şöyle seslendi: «Ayağa kalkınca seni görenden kork.» Bunu duyan o zat, oturdu. Onun bu oturuşu sıdk ve ilim gösterisiydi. Çünkü onun bu vecd gösterisi için kalkışı kemâlden ve salâhtan uzaktı. Böyle biri, kıyam hakkında bir bilgi ve düşüncesi olmadan âhenkli bir ses duyduğunda ayağa kalkar, işittiğini tab'ında icrâ etmek düşüncesiyle sesin ve müziğin ahenğiyle sallanmaya başlar. Tabiatın şâd olmasıyla şad olan nefsin hicâbı kalb üzerine düşer. Tabiattan kaynaklanan bu canlılık, kalbi kararsız kılar, kalb kararsız olunca da derviş, kalkıp tasanu' ve ahenkli hareketlerle raksetmeye başlar. Böyle bir semâ ve raks, ehl-i hak nezdinde haramdır. Öbürü ise bu hâli kalbin hazı sanır. Kalbinin hâlini ve onun hazzının Allah'a bağlı olduğunu görmez. Andolsun bu, kalbin zevkidir, fakat nefis boyasıyla boyanmış, hevâ ve hevese meyyâl, mânevî geriliğe râzı bir kalbin zevki. Böyle bir mürid hareketlerinde hüsn-i niyyete eremez, müridliğin sıhhat şartlarını bilemez. Böyle bir raks düşkününe şöyle denilmiştir: «Raks noksanlıktır. Çünkü raksın kaynağı, iyi niyyete yakın olmayan tabiat; yâni cesedir. Özellikle buna, hâzırundan iyi niyyetli olmayanlara meveddet ve yakınlık sûretiyle sarıh bir nifak karışınca durum daha da vehâmet kazanır. Kucaklaşma, el ve ayak öpme ve benzeri, mutasavvifenin tasvib etmediği hareketler, nefsin diri oluşunun işaretidir. Bu tip hareketler gerçek tasavvuf ehli olanlarda değil, tasavvufun sadece libâs ve sûretine bağlı bulunanlarda olur. Okuyucunun son derece kıvrak ve nefisleri cezbederek onlara semâdan lezzet almayı ve gönüllerine kötü düşünceler yerleştirmeyi başardığı semâ meclisleri ile, cemaatin arasında kadınların bulunduğu raks, vecd

gösterisi gibi hareketler sebebiyle kadınların câzibesinin nefislere davetiye çıkardığı meclisler, bizzat fısk meclisleridir ve haramlığında «icmâ» vardır. Fısk u fücûr mahallerine devam edenler, kalbi ve hareketleri bu şekilde olanlardan daha umutlu durumdadırlar. Çünkü onlar fısk içinde olduklarını bilirler. Birinciler ise fıskını görmez, ve bilmeyenlere durumunu ibâdet gibi göstermeye çalışırlar. Hangi dine sahip olursa olsun böyle davranışlardan hoşnud olup reddetmeyi gördün mü?

Nice hareketler vardır ki öfkeyi mûcibdir, nice hareketler de vardır ki, hâlin güzelliğini giderir. Müptedî bir mürîde münker olan bir hareketin redd yoluyla anlatılması onun böyle bir duruma düşmesine mâni olur. Onu bu tür meclislerden uzaklaştırır. Böylesi hareketler, reddi sahih olan davranışlardır.

Sâdık mürîdlerden bazıları da âhenk ve vezinle vecd gösterisinde bulunmadan raks ve semâ eder. Böylelerinin raks ve semâdan kasdı, hareket hâlinde bulunan dervişlere uyarak hâl ve vecd iddiâsında bulunmadan ritmik bir şekilde sallanmaktır. Bunların bu hareketi, her ne kadar hükm-i şer'î ile haram kılınmış bir davranış değilse de bâtıldır. İçinde lehviyât; yâni eğlence unsuru bulunması sebebiyle helâl sayılamaz. Bu hareketler ve raks, olsa olsa, içine kahkaha, şakalaşma ve çoluk çocukla oynama gibi unsurların karıştığı mubâh bir iş olabilir ve kalbi rahatlatıp dinlendirme faslına girebilir. Böyle bir hareket, nefsi rahatlatmaya niyyet edilerek hüsn-i niyyetle yapıldığında ibâdet olur. Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan şöyle buyurduğu menkûldür: «Ben hakkı i'lâya bana yardımcı olması için bâtil bir şeyle nefsimi rahatlatırım.» Nitekim devamlı Allah için çalışan âbidlerin istirahatı için bazı vakitlerde namaz kılmak, tahrimen mekrûh kılınmıştır. İşte bu, nefsin bâtil olan bir şeyle dinlendirilmesi demektir. Nefisler, ameli terk cihetinden birbirlerinin maksadlarına yardımcı olurlar ve ameli geciktirmeyi hoş görürler.

Daha önce bir başka bölümde açıklandığı gibi, insanoğlu, terkiibinin muhtelif, hılkatindeki esasların çeşitli olmasından dolayı, mahzâ Hakk için sabır konusunda vefakâr değildir. Anlatığımız gibi, bâtıla varan mubah eğlencelerde genişlik, ve musâ-

maha Hakk'a yardımcı olabilir. Çünkü mubah, bâtil değilse de meşrûdur. Mubahın sınırında, iki yan müsâvidir. Helâl ve haram birbirine eşittir. Fakat mubahın bâtil oluşu, hâle nisbetle değerlendirilir.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, «sadık»ı vâsfettiği bir kelâmında şöyle der: «Sâdık'ın cehli ilmini, boş şeyi hak duygusunu, dünyası âhiretini artırmaya vesiledir.» Bu mânâdan olmak üzere, Rasûlullah (s.a.)'a sevdiren şeylerden biri de kadınlardı. Kadınların Peygamberimize sevdirenmiş olması, nefesine de nasibini vererek kadınların hukukuna riâyeti öğretmek ve böylece kadınlara da bir kudsiyet kazandırmaktı. Başkası hakkında şeriatın ruhsatı ile amel kabûl edilebilir. Azîmete riâyet eden Rasûlullah (s.a.) için ise kabûl edilemez. Mubahlardaki mahzâ bâtilin hissesi, böylece ibâdet kisvesi kazanmış olur.

Nikâhın fazileti hakkında onun ibâdet hükmünde olduğunu gösteren deliller vârid olmuştur. Buradan hareketle nikâhın dîni ve dünyevî işlere şümûlü, fukahânın uzun uzadıya anlattığı gibi, nâfile ibâdetlerle süslenmek; mânevî hâl kazanmak gibidir.

Nefsini rahatlatmak için, hâl iddiâsından uzak olarak semâ yapanın raks ve semâ'ı faydalı da değildir, zararlı da. Bazen hüsn-i niyyetle nikâh, ibâdet olur. Hele hele, gönlünde Allah için bir sevinç bulunan, Allah'ın rahmet ve lütfuna nazar edene göre semâ ibâdet neşvesi kazanır. Fakat şeyhlerin ve kendilerine tâbi olunan manevî liderlerin raksetmeleri hiç yakışık almaz. Çünkü raksta oyun ve eğlenceye benzer bir özellik vardır. Oyun ve eğlence ise onların mânevî makamlarına yaraşmaz, hâllerine ters düşer.

Semâ'ı kabûl etmeyenleri reddetme meselesine gelince; semâ'ı inkâr eden şu üç durumdan birindedir:

- 1 — Ya sünnet-i seniyyeden ve âsârdan habersizdir,
- 2 — Ya kendisinin iyi amellerine aldanmıştır,
- 3 — Ya da donuk tabiathılığından; zevkten nasibi olmadığı için semâ'ı inkârda ısrarlıdır.

Bu üç gruptan her birine biraz sonra anlatacaklarımızla mukabele edilebilir:

1 — Sünnet ve âsârdan habersiz olan Hz. Âişe (r.a.)den rivâyet edilen ve daha önce zikri geçen hadis-i şerifi ve bazılarının hareketleri husûsunda vârid olan âsâr ve haberleri bildirmek gerekir. Peygamber (s.a.)'in Habeşlilere raks konusundaki ruhsatı ve Âişe vâlidemiz'in Rasûlullah Efendimiz'le birlikte onlara bakması olayı, mârûftur. Bu durum, hareketin zikrettiğimiz mekrûhlardan sâlim olması hâlidir. Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.), Ali (r.a.)'ye: Sen bendensin, ben de senden. ¹⁸ buyurmuş, O da bu iltifâttan duygulanarak sallanmıştı. Cafer (r.a.)'e: Senin tipin de, huyun da bana benzer buyurunca o da aynı şekilde sevinç taşkınlığı gösterdi' Zeyd (r.a.)'e: Sen benim kardeşim ve âzâdlımsın, buyurunca o da sallandı. Peygamberimiz'in bu sözleri Hamza'nın kızına bakma konusunda Cafer, Ali ve Zeyd arasında ihtilâf vâki olduğunda söylenmiş ve muhâtaplar üzerinde gözle görülebilecek bir tesir meydana getirmişti.

2 — İyi amellerine aldanarak semâa karşı çıkana şöyle demek lâzım: «Sen uzuvlarını ibâdetle meşgûl ederek Allah'a yakınlık kesbediyorsun. Şayed kalbinde bir niyyet taşımasan uzuvlarının amelinin hiçbir değeri yoktur. Çünkü Ameller, niyyetlere göredir. Herkese niyyeti kadar ecir vardır. ¹⁹ Niyyet, Rabb Teâlâ'ya korku ve ümid arası nazar etmendir. Şiir ve ilâhî dinleyen ondan aldığı mânâ ile Rabbını hatırlar. Bu hatırlayış, ya sevinçli, ya hüznü, ya da boynu bükük bir hâlde hiçliğini anlayarak olur. Artık şiir onun kalbinde bu nevilerden hangisiyle etki yaparsa, zâkir Rabbını o hâl üzere hatırlar. Bir kuş sesi bile dinlese, bu ses onun hoşuna gider ve Allah'ın kudretini düşündürür. Onu uyaran kuşun hançeresi, büyüleyen kuşun boğazı; yani sesinin çıktığı yer ve o sesin kulaklara ulaşan icrâsıdır. Bütün bu düşünceler, tesbih ve takdistir. Bir insan sesi işitildiğinde de ben-

18. İbn Hanbel, V/204; krs. Buhâri, Ashâbu'n - Nebi, 9. 10.

19. Buhâri, Bed'u'l - vahy, 1; Müslim, İmâre, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 11; Nesei, Tahâret, 59; İbn Mâce, Zühed, 26.

zeri düşünceler hatıra gelip insanın içini zikir ve fikirle dolduracak olursa bunu reddetmek nasıl mümkün olabilir?

Sulehâdan biri şöyle anlatmıştır: Kızıldeniz kenarında Cidde'de bir câmide itikâftaydım. Bir gün camiin bir kenarında bir grubun bir şeyler söylediklerini gördüm ve içimden kendi kendime: «Allah'ın evinde şiir okuyorlar.» dedim, o gece Rasûlullah'ı rüyamda gördüm. Camiin içinde şiir okuyanların oturduğu yere oturmuş. Yanında bulunan Ebû Bekir (r.a.)'e bir şeyler söylüyor, elini de vecd ehlinin yaptığı gibi göğsünün üstüne koyuyordu. Kendi kendime: «Bunlardan dinlediklerimi inkâr etmemem gerekirdi. İşte Ebû Bekir, Rasûlullah (s.a.)'ın yanına oturmuş söylüyor. Allah Rasûlü de onu dinliyor» dedim. Rasûlullah'a doğru yönelince O'nun şöyle buyurduğunu duydum: «Bu Hakk ile haktır veya Hakk'tan gelen bir haktır.»

Evet, bu ses kendisine bakarı fitneye düşürecek bir taze oğlan veya nâ-mahrem kadın sesi ise söylediği şeyler, -anlattığımız gibi zikre ve fikre dâir şeyler bile olsa- fitne korkusuyla böyle bir sesi dinlemek haramdır. Haram olan mücerred ses değil, fitne endişesidir. Sesi dinlemek, sesin haremine girmek demektir. Her haramın bir haremi; yani «yasak bölgesi» vardır ki maslahata binâen oraya girmekten men'olunmuş gibi çekinmek gerekir. Meselâ, işi cinsi münâsebetle vardırma korkusu bulunan genç oruçlunun karısını öpmesi, bir erkeğin nâ-mahrem kadınla yanında mahremi olmadan kapalı bir yerde başbaşa kalması gibi. Buna göre, dinleyicinin hâli ve dinlemesinin ona yapacağı tesir bilindiği zaman, maslahata binâen böylelerinin dinlemekten men edilmeleri gerekir. Böylece yasaklama işi daha haramın haremindedeyken başlamış olur.

3 — Semâ'ı inkâr eden donuk tâbiatlı zevk mahrumlarına ise, şöyle demelidir: «İnnin,²⁰ cinsi münâsebetin tadını bilmez. Âmânın güzellikten ve renkten bir istifadesi olmaz. Musibete uğ-

ramayan: اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ Biz Allah'a âidiz ve O'na dö-

20. İnnin: Cinsi iktidarı olmayan kişi.

neceğiz,²¹ demez.» Bâtını şevk ve muhabbetle terbiye etmekten hoşlanan bunu nasıl inkâr edebilir? Çünkü böyleleri lâtif rûhun nefs-i emmâre kafesine hapsedildiğini görür, üns yurdundan esen lâtif rüzgâr rûha uğrar ve onu irfan ordularının ışıklarıyla aydınlatır. Çünkü rûh, nefsin varlığı sebebiyle kendisini gurbette hissetmekte, hicrân kâsesini yudumlamaktadır. Mücâhedenin zorluğu altında inlemekte, müşâhede sünûhâtına sabr ve tahammül gösterememektedir. Çok amel sâyesinde nefs makamlarını kat'etse bile, vuslat Kâbe'sine yaklaşılamamakta, perdeler bir türlü kalkmamaktadır. Ki, meşakkatten kurtulsun, şiddetin tesirinden sıyrılarak sevinebilsin. Rûh kendisine mâni olan nefs ve şeytana hitâben şöyle seslenir:

«Ey iki dağ, sabâ rüzgârının önünü açın, esintileri bana gelsin. Sabâ öyle bir rüzgâr ki, üzgün bir kalbe estiğinde üzüntüleri giderir. Özünden başka hiçbir şeyi kalmamış ciğerin ateşini düşürür veya ona serinlik verir. Leylâ yüzünden dertlerim eskidir. Âşıkların eski hastalığını ben sabâ rüzgârıyla öldürürüm.»

Semâ'a karşı çıkan münkir muhtemelen şöyle diyebilir: «Emr-i ilâhî'ye sarılmaktan başka sevgiye lâayık bir şey biliniyor mu? Allah'tan başkasından korkulur mu hiç?» O, bu sözüyle ilimde rûsûh kesbetmiş ulemâya ve mukarrabinden olan evliyâyâ mahsûs muhabbeti reddetmiş olur. O kasır idrâkiyle muhabbetin misali, hayâli, cins ve şekli bulunduğunu anlayınca hemen sûfîlerin muhabbetini reddeder. Bilmez ki sûfîler, iman mertebelerinden hissedilebilenin en mükemmeline ulaşmış, rûhlarıyla keşfde, nefisleriyle ıyânda ciddiyete varmış kişilerdir.

Ebû Hüreyre'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) İsrâiloğulların'dan dağda yaşayan bir çocuğu anlattı. Bu çocuk bir gün annesine sordu:

— Gökyüzünü kim yarattı? Annesi:

— Allah dedi.

— Yeryüzünü kim yarattı?

— Allah.

— Dağları kim yarattı?

— Allah.

— Bulutları kim yarattı?

— Allah, deyince çocuk:

— Ben Allah'ın şânını duyuyorum, dedi, kendini dağdan aşağı atarak paramparça oldu.

Cenâb-ı Hakk'ın cemâl-i ezelisi, keyfiyetini aklın ve idrâkin kavrayamayacağı bir tarzda rûhlara açıktır. Rûhlar Cemâlullah'a âşinâ ve müştaktır. Akıl sâdece şehâdet âlemini tanımakla görevli bulunduğu için Cenâb-ı Hakk'ın varlığından başka bir şeyi kavrayamaz. Rûhlara açık olan gayb âlemindeki şuhûd tecellîlerinin haremine aklın yol bulabilmesi mümkün değildir. Bu, cemâl-i ilâhiyi müşâhede makamı, özel manevî bir rütbedir. Bundan daha şumûllü bir derece vardır ki, o da Cenâb-ı Kibriyâ'nın celâl ve cemâlini kemâliyle müşâhedededen kaynaklanan «Muhabbet-i hâssa» makamıdır. Buna erişmek lütuf ve nasible, ebediyyet yolunda taksim olunan ve ezelden mülâzemet edilen sıfatlarıdır. Kemâl sıfatının bir cemâli vardır, fakat duyu organlarıyla idrâk olunamaz, kıyasla da kavranamaz. Muhabbet ehlinin aldığı, cemâl müşahedesinden sıfat-ı ilâhiyye tecellisine mahsûs şeylerdir. Onlar bu tecelliden nasibleri kadar, zevk, şevk, vecd ve semâdan nasib alırlar. «Evvelûn» dediğimiz ilk büyükler, zât tecellisinden de nasiblerini aldılar. Bu yüzden onların vecdleri, vücûdları kadar, semâları da şühûdları kadardır.

Meşâyıhtan biri şöyle anlatır: «Suda yürüyen, havada uçan ve semâ yapan bir topluluk gördük ki, semâ onlara vecd veriyor, vecdin şiddetiyle de akılları başlarından gidiyordu.»

Bir başkası şöyle söyler: Bir sâhile inmiştik, ihvânımızdan biri semâ yaparak suyun üzerinde dolaşmaya başladı. Suyun üzerinde gidip geldikten sonra tekrar yerine döndü.

Bir başka rivâyete göre, sûfiyeden bazıları semâ anında ateş

üstünde dolaşır ve ondan bir acı hissetmezlerdi. Bir sûfinin de semâ anındaki vecd ile eline aldığı mumu gözüne sürdüğü rivâyet olunur. Olayı nakleden diyor ki: Ben ona bakıyorken mumu gözüne öyle yaklaştırdı ki, gözünden nûr veya nâr şeklinde ateş çıktığını o ateşin tekrar muma geçtiğini gördüm.

Bir diğerrinin semâ anındaki vecd ile ayaklarının yerden keşildiği bir «zirâ» yüksekte, havâda gidip geldiği rivâyet olunmuştur.

Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî (r.h.) kitabında şöyle diyor: «Eğer semâî, mutlak mânâda, toptan, hiçbir kayıt ve tafsîlât zikretmeden reddedecek olursak, bizim bu reddimiz yetmiş siddîkînkî inkârı demek olur. Her ne kadar bu inkârın ham sofuların ve âbidlik iddiâsında bulunanların hoşuna gideceğini bilsek bile. Doğrusu ben bunu yapmam. Çünkü biz onların bilmediklerini de biliyoruz ve seleflerimiz ashâb ve tâbiinden onların duymadıkları şeyleri de işittik.» Bu söz Şeyh Ebû Tâlib'in sünnet ve âsâra olan derin vukufu ve doğruyu araştırmadaki cehdinin ifâdesidir. Fakat biz, inkâr yolunu tutanlara hatâlı olduklarını gösterip «Müesir» olan semâ ile «münker» olan semân farkını göstereceğiz.

Şibli, bir şâirin:

«Ben Selmâ'yı arıyorum. Onun nerede konakladığını bilen yok mu?» dediğini duyunca bağırarak şöyle dedi: «Hayır, vallahi iki dünyada da ondan haber veren kimse yok.»

Tâat, zâhiri sıfatların sırrı olduğu gibi, vecd de bâtîni sıfatların özüdür. Zâhirî sıfatlar, hareket veya sükûnet tarzındadır. Bâtîni sıfatlar ise ahvâl ve ahlâk şeklindedir, denilmiştir.

Ebû Nasr es-Serrâc der ki: «Ehl-i semâ üç tabakadır:

1 — Dinledikleri şeylerde Hakk'ın kendilerine olan hitabına rücû ederek «Elest» bezmindeki hitabı duyanlar,

2 — İlme bağlı ve semâ esnâsında sadâkatle işaret-i ilâhiyeye tâlib olanlar,

3 — Kalblerine dünyâ ve dünyalık sevgisinin kirleri bulaş-

mamış; dünya ile bağlarını koparmış, kendilerini Allah'a vermiş dervişler. Bunlar, kalblerini şâd etmek için semâ yaparlar ve semâ, böylelerine yakışır. Çünkü onlar insanlar içinde selâmete en yakın, fitneden en sâlim olanlardır. Dünya sevgisiyle mülevves kalbin semâı, tâbiatın yâni cesedin semâdır ve zor bir semâdır.»

Sûfilerden birine «Semâda tekellûf» yâni insanın kendini semâ'a zorlamasının hükmü soruldu. Şöyle cevap verdi: «Semâda tekellûf iki çeşittir.

Birincisi, bir mevki veya dünyevî bir menfaat uman kimse- nin kendi semâa zorlaması ki, aldatma ve hıyânettir.

İkincisi, vecde ermeye çalışanın kendini vecde zorlaması gibi semânın hakikâtine ermek için kişinin kendini zorlamasıdır. Bu durum insanın kendini Kur'ân okurken ağlamaya zorlamasına benzer.»²²

«Böyle bir maksadla semâ için toplanmak bid'attir» diyenin sözüne şöyle karşılık verilmelidir: «Mahzûrlu ve yasak olan bid'at, sünnetin emrettiğini ortadan kaldıran bid'attir. Böyle olmadı- ğı sürece bir beis yoktur. Bu, meclise girene hürmeten aya- ğa kalkmağa benzer. Bu da aslında şeriatta yoktur. Ve arapla- rın âdeti, içeri giren için ayağa kalkmamaktır. Hattâ Rasûlullah (s.a.) bir meclise girdiğinde ayağa kalkılmazdı. Ayağa kalkma- nın âdet olduğu memleketlerde gönülleri hoşnûd etmek ve insan- larla iyi geçinmek kasdıyla bu âdetin icrâsında bir beis yoktur. Çünkü böyle yerlerde bu âdetin terki kalblerde nefret uyandırır ve insanların canını sıkar. Dostluk ve güzel arkadaşlık vesilesi ol- duğundan bid'at bile olsa, bunda beis yoktur. Çünkü sünnetin emrettiğine bir zarar vermez.

22. krş. İbn Mâce, İkâme, 176, Zühd, 19.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEMÂA KARŞI ÇIKANLAR

Şimdiye kadar semâın, sıdk ehline lâayık olan sahih tarafını zikrettik. Semâ yoluyla fitneye düşenler çoğaldı. Semâ konusunda sâfiyet ortadan kalktı. Ona olan düşkünlüklerinden dolayı amelî az, ahvâli bozuk kimseler onu savunmaya yeltendi. Böyleleri sık sık semâ toplantıları düzenlemeye başladı. Hattâ bazen bu toplantılara semâa rağbeti olmayanların da ilgisini çekmek için sâdıkların yaptığı gibi yemek verildiği de oluyor. Böylece semâ nefislerin şehvet talebine, eğlence ve gaflet yerlerini hoş göstermeye bağılı kaldığından yara alıyor, sakatlanıyor. Böyle bir hastalık, müridin mânevî bakımından ilerlemesine mâni olduğu gibi zaman kaybetmesine, ibâdetlerden az nasip almasına müncer oluyor. Bu tip toplantılara rağbet, şehvetin gereğine talip olmaktan, işret, oyun ve eğlence düşkünlerinin sükûnet bulmayı arzulamalarındandır. Sıdk ehli nazarında böyle bir toplantının merdûd olduğu âşikârdır.

Şöyle bir kavil vardır: «Semâ, temkin ehli âriflerden başkası için sahih olmadığı gibi, mübtedî müridlere de mübah değildir.»

Cüneyd (r.h.) şöyle buyurmuştur: «Semâa tâlip bir mürid gördüğünüz zaman bilin ki, onda hâlâ tenbellik eseri vardır.»

«Semâı terkettiği» haberi çıkınca Cüneyd'e sordular:

— Sen daha önce semâ yapıyordun? Şöyle cevap verdi:

— Kiminle? Dediler ki:

— Kendi kendine. O da:

— Kimden? Çünkü sûfiler ancak birbiriyle semâ yaparlar. İhvân yoksa semâı terkederler, dedi. Sûfilerin semâı ihtiyâr etmeleri, şartlarına ve âdâbına riâyete mümkün olur. Semâ onlara âhireti hatırlatır. Cennete teşvik ve cehennemden tahzir eder, gayretlerini arttırır, hâllerini güzelleştirir. Ancak şunda ittifak vardır ki, sûfilerin semâa düşkünlükleri bazı zamanlarda evrâdlarını terketmeye sebep olmamalıdır.

Kitâbu'l-kadâ'da İmam Şâfiî'nin şöyle buyurduğu naklolunmuştur: «Şarkı (gınâ) bâtıla benzeyen çirkin bir eğlencedir. Bununla çokça meşgûl olan sefih sayılır, sefihin de şehâdeti müteber değildir.» Şâfiî ulemâsı na-mahrem kadının sesini dinlemenin câiz olmadığına ittifak etmişlerdir. Bu kadın ister hür, ister câriye olsun, ister yüzü açık olsun, isterse perde arkasından okusun, netice değişmez.

Rivâyete göre İmam Şâfiî, kılıç kalkan oyununu mekrûh sayarak şöyle buyurmuştur: «Bu zındıkların Kur'an'ı dinlememek üzere vaz'ettikleri bir âdettir. Güzel ses ve lâhinle hangi şekilde olursa olsun Kur'ân okumakta ise beis yoktur.»

İmam Mâlik'e göre, bir câriye satın alan kimse satın aldığı câriyenin şarkıcı olduğunu görünce, onu bu ayıbı sebebiyle iâde edebilir. Medine ulemâsından diğerlerinin görüşü de bu istikamettedir. İmam Ebû Hanife'nin görüşü de böyledir.

Şarkı dinlemek günahtır. Fukahâdan onu mübah sayan pek az kimse vardır. Şarkı dinlemeyi mübah sayan fakihler, onun mescid ve mukaddes yerlerde söylenmesine cevâz vermezler.

İnsanlardan, bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan sap-tırmak için gerçeği boş sözlerle (Levhe'l-hadis) değişenler vardır.»¹ âyet-i kerimesindeki **لَهُوَ الْحَدِيثُ** Abdullah b. Abbâs'ın şarkı ve şarkı dinlemek olarak tefsir ettiği mervidir.

Yine, Siz habersiz oyalanmaktasınız (Sâmidûn)² âyet-i ke-

1. Lokman (31). 6.

2. en - Necm (53), 61.

rimesindeki «sâmid» şarkı söyleyenler olarak tefsir olunmuştur, İkrime'nin Abdullah b. Abbâs'dan rivâyetine göre bu tefsir Himyer lügatine göredir. Yemenliler biri şarkı söylediği zaman onu, bu kelime ile anlatırlardı.

Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat³ âyet-i kerimesindeki sesi Mücâhid, şarkı ve müzik âletleri olarak açıklamıştır. Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu mervîdir: İlk sayha atan; nara vuran da, ilk şarkı söyleyen de İblîstir.

Abdurrahman b. Avf (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Günah olan iki sesi yasakladım: Nîmet ânında bağırma, musîbet zamanında feryâd.^{3a}

Osman (r.a.)'ın şöyle buyurduğu mervîdir: «Râsûlullah (s.a.)'a bey'at ettiğim günden beri şarkı söylemedim ve söylemeyi de istemedim. Sağ elimle zekerime dokunmadım.»

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'un şöyle söylediği rivâyet olunur: «Şarkı kalbe nifâk tohumları eker.»

İbn Ömer (r.a.)'e içlerinde şarkı söyleyen bir adamın da bulunduğu ihramlı bir grup geldi. İbn Ömer onlara: «Allah sizin duânıza icâbet etmesin, Allah sizin duânıza icâbet etmesin.» dedi.

Bir zat, Kasım b. Muhammed'e «Şarkı söylemek hakkında fikrini» sordu. O şöyle dedi: «Seni ondan men'ederim ve onun senin için çirkin olduğunu söylerim.» Adam «O haram mı ki?» diye sordu. Kasım: «Ey kardeşimin oğlu, Allah, hak ve bâtili birbirinden ayırdığı zaman şarkıyı hangi tarafa koymuş, şöyle bir düşün!»

Fudayl b. İyâd: «Şarkı, zinânın büyüsidür» der.

Dahhâk, «Şarkının, kalbleri ifsad ettiğini Rabb Teâlâ'yı gadaplendirdiğini,» söyler.

3. el - İsrâ (17), 64.

3a. et - Tergib ve't - Terhib, IV, 350.

Sûfilerden biri: «Şarkıdan uzak durmaya bakın. Çünkü şarkı şehveti arttırır, mürüvveti tahrip eder. İçkinin yerine geçerek onun verdiği sarhoşluğu verir» der. Bu zatın söylediği bu söz doğrudur. Çünkü ağır tabiat, şarkı ve şiirle hafiflediğinden semâ anında bu tabiatın sâhibi, parmak şıkırdatmak, el çırpma ve raks gibi hiç de hoş olmayan şeyleri hoş görmeye başlar ve kendisinden, akıl noksanlığına delil sayılan hareketler sâdır olur.

Hasan şöyle buyurmuştur: «Def müslüman âdeti değildir.»

Rasûlullah (s.a.)'ın şiir dinlemiş olması, şarkının mübâh olmasına delil sayılmaz. Çünkü şiir manzûm sözdür, şiir dışındaki sözler, nesir şeklindedir. Şiirin güzeli güzel, çirkini çirkindir. Şarkı ise nağme ile söylenen şiirdir.

Ehl-i insâf, günümüz insanların toplantılarında şarkıcının elinde defiyle oturmasını, diğer mûsikî âleti çalanlarının durumunu insafla düşünecek olursa, bu tarz bir oturuş, hiç Rasûlullah'ın huzurunda vâki olmuş mudur? Onlar hiç toplantılarına, dinlemek üzere okuyucu getirmişler midir? Şüphesiz Rasûlullah ve ashâbından böyle bir hâl vâki olmamıştır. Şayet bunda fazilet olsa, ihmâl etmezlerdi. Bunda bir fazilet olduğundan dolayı toplanıldığını söyleyen kimse, Allah Rasûlünün, ashâbının ve tabiinin mârifet ahvâlinde nasibsizdir. Müteahhirin ulemâsından bazıları bu meclisleri güzel sayarak bu konuda yanılmışlardır. Onlara seleften delil getirildiğinde hemen müteahhirinden delillerle karşı çıkıyorlar. Halbuki selef, Rasûlullah'ın çağına daha yakın olduğu gibi onların hidâyeti Rasûlullah'ın hidâyetine daha uygundur. Dervişlerden çoğu da Kur'ân kırâatini büsbütün tesirinde kalmadan dinliyorlar.

Abdullah b. Urve b. ez-Zübeyr şöyle anlatır. Büyük annem Esmâ bint-i Ebû Bekir (r.a.)'e «Allah Rasûlünün ashâbı Kur'ân okuduğu zaman ne yapıyorlardı?» diye sordum. O şöyle cevap verdi: «Onlar Allah'ın kendilerini tavsif buyurduğu gibiydi. Gözlerinden yaşlar akar, derileri ürperirdi.» Ben ona: «Bugün bazı insanlar Kur'ân dinliyorlardı, içlerinden biri düşüp bayıldı» dedim. O da: «Allah'ın huzûrundan kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım» dedi.

Rivâyete göre Abdullah b. Ömer (r.a.) ehl-i Irak'tan yere düşüp bayılmış bir adamı gördü, sordu: «Ne oldu buna?» Dediler ki: «Kur'ân okunmuştu, zikr-i ilâhiyi duyunca düştü.» İbn Ömer (r.a.): «Biz de Allah'tan korkuyoruz ama düşüp bayılmayız. Onun içine şeytan girmiş. Allah Rasûlünün ashâbı böyle yapmazdı.» dedi.

İbn Sîrin'e Kur'ân okunduğunda sar'âlı gibi titreyip bayılan kimselerden bahsedilince o: «Onlardan biri, bizim ve onların huzûrunda bir evin üstüne çıkıp ayaklarını açıp oturacak ve Kur'ân baştan sona okunacak, eğer kendisini yere atarsa o sözünde ve hâlinde sâdıktır,» dedi. Bazı sadık müridler için ittifâk hâsıl olunca bu söz, onları mutlak mânâda red anlamını taşımaz. Fakat bu sözün mânâsı birçokları hakkındaki ithâmı kaldırmaktır. Bu tip bayılma ve kendinden geçmeler, bazan yapmacık ve riyâ olabilir. Bazan bu tip hareketler, eksik bilgi ve nefsâniyet karışmış cehâletten kaynaklanır. Fakat insan bunun nefisten olduğunu bilmez. Çünkü nefis, semâ hırsızlığı yaparak vecd durdurulması gereken bir raddeye varır. Bu ise sıdk sıfatına ters düşer.

Rivâyete göre Mûsâ (a.s.), ümmetine vaaz ediyorken biri gömleğini yırttı. Mûsâ (a.s.)'ya denildi ki: «O gömleğin sahibine söyle, gömleğini yırtıp açacağına gönlünü açmaya baksın!»

Semâ, eğer parlak bir oğlanın⁴ sesini dinleyerek yapıyorsa ona fitne karıştığından dindar kimselerin bunu reddi gerekir.

Bakıyye b. Velid, «Sûfîlerin güzel ve parlak oğlanlara bakmayı mekrûh saydıklarını» söyler. Atâ: «Kalbte arzû uyandıran her bakış, hayırsızdır.» demiştir.

Tabîinden biri «Tevbe eden, mâneviyat yoluna giren gencin, parlak oğlanlarla oturmasından korktuğum kadar, yırtıcı hayvandan korkmam.» demiştir.

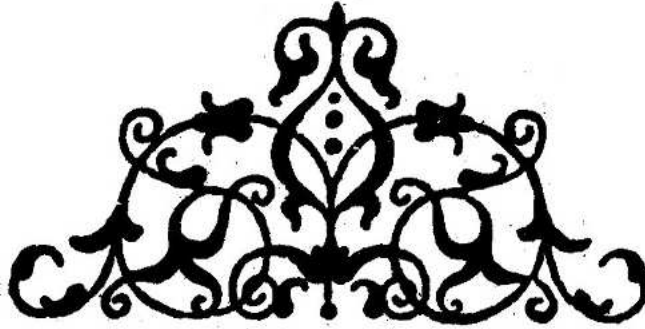
Tabîinden bir başka bir zât: «Lûtîlik (homoseksüellik) üç

4. Sobbetü'l - ahdâs denilen genç oğlanlarla düşüp kalkma konusunda krş. Kuşeyri, er - Risâle, II, 744 - 746; Keşfü'l - mahcûb, II, 665.

çeşittir. Bir çeşidi sadece bakar, bir grubu eliyle yoklar, bir nev'i de o çirkin fiili işler,» der.

Bütün bu sözlerden sûfiyenin bu tip topluluklardan kesinlikle kaçınması ve töhmet yerlerinde dolaşmaktan korunması zarûreti ortaya çıkmaktadır. Çünkü tasavvufun tamamı sadakat ve ciddiyettir. Nitekim bir sûfî: «Tasavvufun tamamı ciddiyettir. Ona şaka ve ciddiyetsizlik karıştırmayın.» der.

Saydığımız bu rivâyetler, semâ'dan sakınmayı ve kaçınmayı gösteren rivâyetlerdir. Önceki bâbta şartlarına riâyet ve mekrûhlarından sakınmak sûretiyle semânın câiz olduğunu zikrettik. Sözü açarak, kasîde ile şarkı arasındaki farkı belirttik. Sulehâdan bir grub, kendileri semâ yapmazlar; fakat iylniyetle ve edebine riâyetle semâ edenin semânını da reddetmezler.

YIRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEMÂA İHTİYAÇ DUYMAYANLAR

Bilesin ki vecd, geçmişte kaybettiğini hissetmektir. Çünkü kaybetmeyen bulamaz. Kendini kaybetme kulun rûhî varlığı ile beşerî sıfatlarının ve onların kalıntılarının bir araya sıkışmasından meydana gelir. Halbuki kul, sadece kul olsaydı nefsânî sıfatlardan sıyrılırdı, tamamen hür olurdu. Tamamen hür olansa vecdin şirkinden ve müdâhalesinden kurtulurdu. Çünkü vecdin şirki, nefsânî sıfatların kalıntılarını avlar. Kalıntıların varlığı bâzı ilâhî lütuflara mânî ve perde olur.

el-Husrî (r.h.) der ki: «Kendisini vecd hâlinde sahv hâline uyaracak birine ihtiyaç duyanın durumundan daha aşağı hâl yoktur. Rahatsız edici özelliği ve bâtındaki tesiri itibâriyle semâ ile vecd, ehl-i bâtıl hakkında vârid olduğu gibi, ehl-i Hakk katında da vâridir.»

Semânın tesiri zâhirde de görülür, kulu bir hâlden diğer hâle sokar. Ancak ehl-i Hakk ile ehl-i bâtılın hâlleri birbirinden farklı olur. Ehl-i bâtıl nefsinin hevâsını bulduğu için vecde ulaşır. Ehl-i Hakk ise kalbinin murâdına erdiğinden vecd duyar. Bunun için denilmiştir ki: «Semâ, kalbte yeni bir şey meydana getirmez, ancak kalbte mevcûd olanı harekete geçirir. Bâtın, Hakk'tan gayri birşeyle meşgûl ise semâ onu harekete geçireceğinden ehl-i semânın vecdi hevânın eserinden ibâret olur. Bâtını muhabbet-i ilâhiyye ile meşgûl olan ise kalbinin muradı olan şeyle vecde erer. Nefsin perdeleri, arzî ve zulmânî hicâplardır. Kalbin perdeleri semâvî ve nûrânî hicâplardır. Şühûdu elde etmeye çalışa-

rak fenâ mertebesine eremiyen, varlığın akıbetine vâkîf olamayan semâ yapmasın, vecde ulaşmaya da kalkmasın.

Bu görüşle ilgili olarak sûfinin biri şöyle der: «Vecd kanın ateşidir, sözle anlatılmaz.»

Mimşâd ed-Dîneveri (r.h.), içlerinde ilâhî okuyan birinin de bulunduğu bir cemaate uğradı. Onlar, Mimşâd'ı görünce sustular. Mimşâd onlara: «Biraz önceki hâlinize dönün. Allah'a andolsun ki, bütün dünya eğlenceleri benim kulağında toplansa, yine benim düşüncemi meşgûl edemez, bendeki dertlerin hiçbirine şifâ olamaz.» dedi.

Vecd ehl-i bâtıl için nefsin etkisine düşmüş rûhun feryâdı, ehl-i hakk için kalbin tesirine girmiş rûhun feryâdıdır. Rûhun vecdinin rûhânî heyecânı, ehl-i hakk içinde ehl-i bâtıl için de vâridir. Vecd, bâzan mânâların anlaşılmasından ortaya çıkar, bâzan da sadece nağme ve mûsikî tesiriyle olur. Ehl-i bâtılın semâında nefsin rûh ile müşâreketi, mânâların anlaşılmasından meydana gelen semâ nev'inden değildir. Ehl-i hakkın semâında rûh ile kalb müşâreket hâlindedir. Bu yüzden onların vecdi sadece nağmeden oluşan bir vecd değildir. Mücerred rûhun semâıdır. Fakat ehl-i bâtılın semâında nefis kaçamak olarak semâı diler, ehl-i hakkın semâında da kalb kaçamak yapar. Rûhun nağmelerden lezzet alması, rûhlar âleminin cemâl ve hüsn âlemi olması, bu âlemde onlarla mütenâsib fiil ve söz gibi güzelliklerden rûhun hoşlanmasıdır. Sûret ve heykel gibi cansız varlıklardaki tenâsüb, rûhâniyetten mirâstır. Rûh ne zaman tatlı bir nağme, ahenkli bir mûsikî işitse, bu güzellikten etkilenir. Sonra âlem-i hikmetin maslahatlarını şeriatla sıkı sıkıya bağlar. Kul için ilâhî hudûda riâyet, dünyada da âhirette de dâima maslahatın ta kendisidir.

Diğer taraftan, rûh nağmelerden zevk alır. Çünkü nağmeler vasıtasıyla rûh, nefisle konuşmuş olur. Âşıkların remiz, işâret ve imâ ile gizlice konuşması gibi. Nefislerle rûhlar arasında esaslı bir aşk vardır. Bu aşk, nefsin dişiliğinden, rûhun erkekliğinden çıkan bir aşktır. Dişi ile erkek arasındaki karşılıklı sevgi ve aşk

tabiata bağlı bir olaydır. Nitekim Allah Teâlâ: O Allah ki sizi bir tek nefisten yarattı ve gönlü ısınsın diye ondan eşini var etti.¹ buyurmuştur. Âyetteki «Ondan» kelimesi, aralarındaki ülfet için gerekli olan yakınlık ve beraberliğe işâret etmektedir. Aşk ve nağme, rûha zevk verir. Çünkü aşk ve nağmeler âşıkları birbirine yaklaştırır. Nitekim âlem-i hikmette Havvâ, Âdem'den yaratıldığı gibi âlem-i kudrette de nefis, lâtif bir varlık olan rûhtan yaratılmıştır. Aralarındaki üfet, asıllarının apayrı olmasındandır. Rûh-i hayvânî demek olan nefis ile, rûhânî olan rûhun tabiatları birbirine yakındır. Nefis rûhla aynı cinsten olmakla beraber, insandaki lâtif rûha yakınlık sebebiyle hayvanlardaki rûhlardan ayrı bir özelliği vardır ve bu yüzden nefis adını alır. Bu duruma göre, kudret âleminde nefsin rûh-ı rûhânîden yaratılması, hikmet âleminde Havvâ'nın Âdem'den yaratılması gibidir. Ülfet, aşk, dişilik ve erkekliğe nisbet, hep bu benzetmeden çıkmıştır. Rûh nağmelerle şâd olur. Çünkü nağmeler, âşıklar arasında haberleşme ve konuşma gibidir. Nitekim şair şöyle der:

«Vücûdumuzda sadece gözlerimiz konuşuyordu, biz susuyorduk, hislerimiz ve isteklerimiz konuşmaya devam ediyordu.»

Rûh nağmeden zevk alınca nefis, hevâ ve hevesle mâkul bir vecde erer ve kendisine ârız olan hisle sallanmaya, hareket etmeye başlar. Aynı şekilde rûh nağmeden zevk alınca, kalb kendi murâdı olan vecde erer. Rûhun kendi istediğini alması sebebiyle cesed, hareket etmeye başlar.

İçtik ve bir damla da yere döktük. Yerin de cömertlerin kâsesinden nasibi vardır.

Ehl-i bâtılın nefsi, kalb semâsına göre, yer mesâbesindedir. Ehl-i hakkın kalbî, rûh semâsına göre arzdır. Gelişen, olgunlaşan, ricâl mertebesine erer. Hâl hırsından soyulmuş ve öze tâlip olan kimse Vâdi-i mukaddes'te kalb ve nefis nâlinlerini çıkarır.² Muktedir Melîkin huzûrunda sıdk makamında³ istikrara erer, sev-

1. el - A'râf (7), 189.

2. Tâhâ (20), 12.

3. el - Kamer (54), 55.

gilisine kavuşur, müşâhede nûruyla nağmenin günâhını yakar; rûhu, gerçek sevgilisinin âsârını müşâhede ile meşgûl olduğundan âşıkının güzel sözlerine kulak vermez. Sevgilisine müştâk olan âşıkın sıkıntısını; karanlığını âşıklar gideremez. Bu yüzden semâ onu harekete geçiremez. Nağmeler lâtif münâcâtla, gizli ve güzel sözlerle beraber rûha tâbî olmayınca, mânâları idrâk şeklindeki bir semâ onu nasıl izleyebilir. Ki bu mânâlar, daha da yoğundur. Lâtif işâretleri taşımaya gücü yetmeyen, ağır ibârelere nasıl tahammül edebilir?

Anlaşılması bundan daha kolay bir ibâre de şudur: Vecd, kaynağı Hakk Teâlâ olan bir vâridâttır. Allah'ın zâtını murâd eder, O'nun indinden gelenle yetinmez. Makam-ı kurba erişmiş olan kimseyi nezd-i ilâhiden gelen bir vâridât meşgûl etmez ve harekete geçirmez. Vâridât, kulun Allah'a uzaklığını gösterir. Halbuki kurb makamındaki kimse aradığını bulmuştur.

O'nun vâridâtla ne işi olabilir? Vecd, ateştir. Rabbını bula-
nın kalbi nûrdur. Nûr, nârdan daha latiftir. Kesif olan, lâtif olana hükmedemez. Cenâb-ı Hakk'a âlem-i ezelide verdiği sözden inhirâf göstermeyen, istikâmette ciddiyet üzere yürüyen, mânevî bakımdan yetişmiş bir kimse semâ ânında vecd duymaz. Kendisine bir gevşeklik arız olur, ya da Allah Teâlâ'nın ibtilâ ettiği kusurlar ona mâni olursa, sıkıntıları çeşitli ibtilâlardan ibâret olur; yâni ona bir varlık âriz olur. Ki bu sâyede vecde eren kimse, ibtilâ anında, kalb perdelerine kulluğun dönüşünü idrâk eder. Hakk ile olan ayağı kayınca kalbi üzere sâbit olur, kalb ile olan ayağı kayınca nesfinin üstüne düşer.

Şeyhlerimizden birini bir başka şeyhın semâ esnasında vecde geldiğini ve kendisine «Sendeki bu hâl nereden?» diye soranlara «Biri geldi ve onun gelişi ile beni bu vâridât yakaladı.» dediğini hikâye etmiştir.

Sehl'in arkadaşlarından biri şöyle anlatır: Senelerce Sehl ile arkadaşlık ettim, sohbetinde bulundum, zikir ve Kur'ân dinlerken onda hiçbir değişiklik olduğunu görmedim. Yalnız âhir-ömründe yanında Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenler-

den fidye alınmaz ⁴ âyet-i kerimesi okunduğunda sarsıldı, neredeyse yere düşecekti. Ona bunun sebebini sorduğunda şöyle cevap verdi: «Evet, bana bir zaaf âriz oldu. Bir defa da İşte o gün gerçek mülk, Rahmân'ındır. ⁵ âyet-i kerimesini işitince yine ürperdi. Arkadaşı İbn Sâlim, bu hâlin sebebini sorunca: «Zayıf düş-tüm» diye cevap verdi. Ona: «Bu zaaftansa, kuvvetten olan nedir?» diye sordular. O da: «Kuvetli olan ehl-i kemâlin, hâl gücü ile hazmedemeyeceği hiçbir varidât yoktur.» diye cevap verdi. Vâridât, güçlü ve kâmil olanı değiştiremez. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'-in Kur'ân kıraati esnâsında ağlayan birini görünce söylediği: «Kalblerimiz sertleşmeden önce biz de böyleydik.» Sözü bu kabildendir. O'nun sözündeki sertleşmek, Kur'ân tilâvetine alışarak Kur'ân nûruyla ülfet etmek, dolayısıyla bu nûrun ona garip gelmeyerek halinde değişiklik yapmamasıdır. Vecd ehli şaşkın gibidir. Bunun için sûfilerden biri: «Namazdan önceki hâlim, namazdaki hâlim gibidir,» demiştir. Bu söz, hâl-i şühûdun devamlılığına işârettir. Semâdaki hâl de semâdan önceki gibi olmalıdır.

Cüneyd: «İlmin ziyâdeliğinin yanında vecdin eksikliği zarar vermez. Çünkü ilmin ziyâdeliği vecdin fazlalığından daha üstündür,» der.

Şeyh Hammâd'ın şöyle söylediği rivâyet olunur: «Ağlamak, vecdin uzantısıdır. Vecdi bilen ve ne olduğunu tanıyan kimseler için vecd ve ağlamak birbirine mânâları bakımından yakın şeylerdir. O da, anlamak şerefi ve vücûd-i ilâhîyi idrâk onurudur.»

Bilesin ki, semâ anında ağlayanların ağlayış sebepleri birbirinden farklıdır. Bir kısmı korkudan ağlar, bir kısmı şevkten ağlar, bir kısmı da sevinçten ağlar. Nitekim bir şâir şöyle der:

«Üzerime sevinçler saçıldı. O kadar ki, beni sevindirenin büyüklüğü beni ağlattı.»

Şeyh Ebû Bekir el-Kettânî der ki: «Avâmın semâı tabiatın gereğine uymaktır. Mürîdlerin semâı şevk ve korkudur. Evliyânın semâı Allah'ın nimetlerini görmektir. Âriflerin semâı müşâhede üzere olmaktır. Ehl-i hakikatin semâı, keşf ve ıyândır. Bunlardan her birinin ayrı ayrı makam ve dereceleri vardır.»

Yine el-Kettânî şöyle söyler: «Kalbe doğan vâridât, orada ya karışık bir duruma rastlar, ya da kendine uygun olanla karşılaşır. Karışık bir durumla karşılaşan vâridât onun içinde erir. Kendine uygun olana rastlayan onda sükûnet bulur. Bütün bunlar, semâ ehlinin vecdleridir. Ve bizim söylediklerimiz semâdan yüz çevirenlerin hâlidir.»

Bu ihtilâf, korkarak, şevk ve sevinme sebebiyle ağlama çeşitlerinin üzerindeki bir menzildir. Bu ağlamaların en iyisi sevinerek ağlamaktır ki, uzun bir gurbetten sonra çoluk-çocuğuna kavuşan bir kimsenin ağlamasına benzer. Böyle biri, çoluk-çocuğunu görünce sevincinin çokluğundan dolayı ağlar. Ağlamanın bundan daha üstün bir derecesi vardır. Anlayışı kıt olanlara göre onu hatırlatmak ululuk; yaymak ise büyüklüktür. Bazan ondan bahseden redd ile mukabele görür, bazan da gizliden gizliye abartılır. Ağlamanın bu çeşidini bizzat ona erişen bilir. Bu ağlama, sevinçten ağlamadan ayrı olarak vicdanın ağlaması; yâni içten ağlamadır, ve hakka'l-yâkine erildiği bazı vakitlerde olur. Mânâları kolayca ve iyice anlamak, dünyada iken erilen hakk'l-yâkin duygusundandır. Kadim Allah ile sonradan olan varlıklar arasındaki farklılık ve çelişkilerin bulunmasından dolayı bazı hâllerde ağlama vârid olabilir. Cenâb-ı Hakk'ın kudreti, azâmeti ile gece ve gündüzün ısı farkından meydana getirdiği çiğ gibi, ağlama da insan vücûdunun bir sızıntısıdır. Şehâdet âleminde bulutların ısı farkından dolayı yağmur damlacıkları hâline dönüşmesi gibi. Bu azdır ama, yine de mahzâ fenâyâ tesir eden bir kalıntının varlığına işâret eder.

Evet kul, her türlü tesirden tecerrüd ederek ve envâr-ı ilâhî'ye dalarak «fenâ» duygusunu gerçekleştirir. Sonra oradan «Baka» makâmına yükselerek kendisine tertemiz bir vecd hâli verilecek olursa korkarak şevkle, sevinçle ve vicdanen ağlama hâlleri geri döner. Bunun çelişkili görüntüleri sebebiyle, gerçeğinin ne olduğunu ancak erbâbı anlayabilir. Bu ağlama ile birlikte bazan semâ da avdet eder. Bu onun nasibidir ve onunla beraber helâk olur. Kul bunları dilerse alır, dilerse reddeder. Bu semâ, artık itminâna ermiş ve nûrlanmış olan nefsin semâdır. Nefsin tabiatıyla çelişkili ve nefse itminan kazandıran semâdır. Rûh ona ken-

dinden bir mânâ kazandırmıştır. Bu yüzden bu semâ, nefsin mübah olan lezzet ve şehvetlerden yararlanması gibi, nefsin istifâde ettiği bir semâ olur. Semâ ondan ne birşey eksiltir, ne de artırır. Ne de bir tesir meydana getirir. Bu hâlde nefs, babasının evinde bazı istekleri görülen çocuk gibi sevinçlidir.

Ebû Muhammed er-Râşî'den bu kabil bir kıssa nakledilir: «**Ebû Muhammed er-Râşî'nin** arkadaşları semâ ile meşgûldü. O, onlardan uzak bir köşede namaz kılarken nağmeler onun kulağında çınılıyordu. Nefsi bu nağmelerden istifade etmeye meylettii. Fakat, o esnada rûhundaki ünsün verdiği sâfiyet, vâridâtını artırmıştı. Çünkü nefs, rûhtan uzak kendi âleminde ve itmînân duygusu içinde bu nağmelere kulak veriyordu. Nefsin itmînân içinde istifâde ile meşgûl olması, rûhun mükâşefeden nasibini artırıyordu. Namazda nağmelerin onun kulağına ulaşması, münâcâtına ve kelimelerin anlaşılmasına mâni oluyordu. Rûh ve itmînâna ermiş nefse âid hisseler, hiç birbirine sıkıntı olmadan mahalline ulaşıyordu. Çünkü iman ile «şerh-i sadr» gerçekleşmişti. Allah Teâlâ ihsân sahibidir. Ve dilediğine dilediği nimeti verir.

Bunun için, «Semâ, bazıları için devâ, bazıları için gıdâ, bazıları için yelpâze gibi rahatlama vesilesidir» denilmiştir.

Rasûlullah (s.a.)'den rivâyet olunan şu hâdise de meşrû ağlamanın çeşitlerinden biridir. Allah'ın Rasûlü (s.a.) **Übey b. Kâ'b'a**; «**Oku**» diye emretti. **Übeyy**: «**Kur'ân sana nâzil olduğu hâlde, ben onu huzûrunda nasıl okurum?**» dedi. Efendimiz; **Kur'ân'ı** başkasından dinlemek benim hoşuma gider buyurdu. Bunun üzerine **Übeyy**, Nisâ sûresinden okumaya başladı. Nihâyet: Her ümmetten (inançlarının bozukluğuna, işlerinin kötülüğüne tanıklık edecek) bir şâhid, seni de bunlara şâhid getirdiğimiz zaman (hâlleri) nice olur ⁶ âyetine gelince Efendimiz'in iki gözünden yaşlar boşandı. ⁷

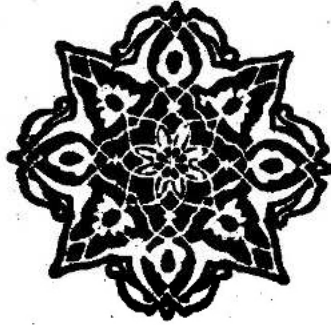
6. en - Nisâ (4), 41.

7. Ebû Dâvûd, İlim, 13; Tirmizî, Tefsîru Sûre, 4, 11, krş., Buhârî, Tefsîru Sûre, 4, 9; Müslim, Müsâfirin, 247, 248.

Bir başka rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) Hacer-i Esved'in yanına varıp selâm verdikten sonra, iki dudağını uzunca bir süre koyarak öpmüş ve ağlayarak şöyle buyurmuştur: «Yâ Ömer! İşte burası gözden yaşların boşandığı yerdir.»⁸

Ağlamak, temkin sâhibini ihtiyârlatır. Bu husûstaki fazilet Rasûlullah (s.a.)'a sorulduğunda şöyle buyurdu: «Allahım beni gözü yaşlı olmakla merzûk kıl!»

Ağlama, lillâh, fillâh ve billâh olursa tam ve kâmil olur. Bekâ makamında Mennân ve Kerîm olan Allah'ın vücûduyla kâim olmak için bu şarttır.

---

8. İbn Mâce, Menâsik, 27.

YIRMİBESİNCİ BÖLÜM

SEMA ADABI

Bu bölüm, semâın âdâbını, hırka yırtmanın hükmünü, bu konuda meşâyihın işâretleri ile mahzûrlu ve sünnete uygun olan taraflarını ihtivâ etmektedir.

Tasavvuf, sıdk ve diğer hâller üzerine binâ edilmiştir. Tasavvuf tamâmen ciddiyettir. Mürîd-i sâdık, niyyetini Allah için hâlis hâle getirmediğçe, semâ yapılan toplantılara katılmamalıdır. Semâ sebebiyle mürîdlik ve dervişliğinin artmasını beklememeli ve nefsinin hevâsına meyletmekten sakınmalıdır. Mürîd, semâ toplantılarına katılmadan önce istihâre yapar, katılmaya karar verdiği zaman Cenâb-ı Hakk'tan bereket ihsan etmesini diler. Meclise varınca sükûneti iltizâm ederek sadâkat ve vakarını korur.

Ebû Bekir el-Kettânî (r.h.) der ki: «Semâ yapanın, semâından itminân bulmaya çalışmaması gerekir. Semâ ona vecd şevk, taşkınlık ve vâridât şeklinde bir heyecan vermemeli ve vâridâtını hareket ve sükûnetle yok etmelidir. Sâdık mürîd, vecde dâvetiye çıkarmaktan korkmalıdır. Semâ meclisinde, özellikle şeyhlerin huzûrunda herhangi bir lüzûmsuz hareket yapmaktan sakınmalıdır.»

Hikâye olunduğuna göre Cüneyd (r.h.)'in sohbetine devam eden bir genç vardı. Ne zaman semâ etse bağırır ve hâli değişirdi. Cüneyd, bir gün ona: «Eğer bundan böyle senden bu tip bir hâl zâhir olursa, benim sohbetime katılma!» dedi. O genç bundan sonra nefsinin tutar, çoğu zaman semâdan dolayı o sıkıntılı

hâl gelince buram buram terlerdi. Günlerden bir gün nârâ attı ve oracıkta rûhunu teslim etti.

Vecde gelmeden vecd gösterisinde bulunmak, hâl sâhibi olmadan hâl iddiâ etmek sadâkate yakışmaz. Aksine münâfıklığın tâ kendisidir. Anlatırlar ki: en-Nasrâbâzî (r.h.) semâa çok düşküdü. Bazıları bu düşkünlüğünden dolayı onu kınadılar. O şöyle karşılık verdi: «Evet, semâ bizim oturup gıybet etmemizden daha hayırlıdır.» Nasrâbâzî'nin bu sözü üzerine ihvânından Ebû Amr b. Buceyd ve diğer bazıları ona: «Heyhât yâ Ebâ'l-Kasım, semâdaki ayak kayması, bir sene müddetle insanları gıybet etmemizden daha kötüdür.» Bu sözde semâdaki sürçmenin Allah'a karşı olduğuna, kendisine verilmeyen bir hâli canlandırmaya çalışmak demek olduğuna işâret vardır. Tabîî, bu da müteaddid günahları ihtivâ etmektedir. Onlardan bazıları:

1 — Allah kendisine bir hâl vermediği hâlde Allah'ın kendisine bir hâl ihsân ettiğini söyleyerek O'na yalan isnâd etmek. Allah'a yalan isnâd etmek ise günahların en büyüğüdür.

2 — Meclisde bulunanları kendisi hakkında hüsn-i zanna sevk ederek aldatmak. Aldatmak, hıyânettir. Efendimiz (s.a.): **Bizi aldatan bizden değildir**¹ buyurmuştur.

3 — Ehl-i bâtıldan olduğu hâlde, kendini ehl-i salâhdan gördüğü için, ondan içinde bulunduğu hâl sebebiyle insanların inancını bozacak hâller zâhir olur. Kendisi gibi olanları ehli hayırdan zannettiği için kendi inancı da bozulur. Böylece ehl-i salâh hakkındaki iyi düşüncelerin bozulmasına sebebiyyet vermiş olur. İyi zannettiği kimseler hakkındaki inancın bozulmasından dolayı zarara uğrar ve sulehâdan ümidini keser. Sulehâdan ümidini kesmekten dolayı ayağının sürçeceği pek çok belâ ortaya çıkar.

4 — Mecliste bulunanları, oturup kalkmalarında kendisine uymaya meylettirir. Böylece halkı kendi bâtıl yoluna zorlamış

1. Müslim, İman, 164; Ebû Dâvûd, Büyû', 50; Tirm'zi, Büyû', 72; İbn Mâce, Ticârât, 36; Dârimî, Büyû', 10; İbn Hanbel, II/50, 242, 417.

olur. Cemaatin içinde ferâsetli olanlar onun ehl-i bâtıldan olduğunu anladığı hâlde cemaatle iyi geçinmek için ona muvafakata tahammül ederler. «Günahları açıklamak onları çoğaltır.» Bu yüzden bu durumda olan Allah'dan korkarak aksırması gelen kimsenin onu geri çevirmeye kâdir olamaması gibi hâkim olamayacağı çok şiddetli bir ürperti gelmedikçe herhangi bir hareket yapmasın. Böyle bir zarûri hareket, insan vücûdunun yakmak için aldığı nefes mesâbesinde kaçınılmaz ve faydalıdır.

Seriy şöyle der: «Vecd ehlinin feryâd etmesinin meşrû olmasının şartı, vecdlinin yüzüne kılıçla vurulsa acı hissetmeyecek dereceye ulaşmasıdır.» Bu hâl, ehl-i vecdden bazılarında nâdiren vâki olur. Ehl-i vecd, gaybet derecesinden bazan bu mertebeye ulaşamaz. Fakat, nârâ, teneffüs gibi zarûretle karışık bir hâl, irâde ile çıkar. Bu konuda kendini zabtetmek; hareketlerine dikkat ve riâyet etmek ve gelen nârâları geri çevirmekle olur. Vecd esnâsında elbise yırtmak konusunda daha dikkatli olmak gerekir. Çünkü elbise yırtmak, malı telef etmek ve beyhûde yere harcamaktır. Şarkı veya ilâhî okuyana hırka atmak da bu cinstendir. Yakışan, böyle bir şey yapmamaktır.² Şu kadar var ki, bunu herhangi bir niyyete mebnî yapıyorsa o zaman da tekellüf ve riyâdan sakınmalıdır. İyi bir niyyetle hırkasını okuyucuya atıyorsa onda beis olmayabilir. Rivâyete göre Kâ'b b. Züheyr, Mes-cid'de Rasûlullah (s.a.)'ın yanına girdi ve:

«*Sûad uzaklaştı, kalbim bugün hastadır.*» diye başlayan ve «*Rasûl (s.a.), ışıldayan bir kılıçtır. Allah için çekilmiş bir kılıçtır o.*» beyitleriyle sona eren şiirini okudu. Rasûlullah (s.a.) ona: «Sen kimsin? dedi. O da, kelime-i şehâdet getirdikten sonra: «Ben Kâ'b b. Züheyr'im.» diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.) sırtındaki hırkayı çıkarıp ona verdi.³ Muâviye, hilâfeti zamanında, Kâ'b b. Züheyr'e elçi gönderip «Rasûlullah (s.a.)'ın hırkasını

2. Hırka yırtmak konusunu krş. İhyâ, II/301 vd.; Kuşeyri, Risâle, II/747. Keşfu'l - Mahcûb, II/665 vd.

3. bkz. Hakim en - Nisâbüri, el - Müstedrek, III/582 - 583; İbn Hacer el - Heysemî. Mecmau'z - zevâid, IX/394; İbn Hacer el - Askalâni, el - İsbâbe fi Tem-yizi's - Sahâbe, III/394, el - Luma', 613.

onbin dirheme bana sat.» dedi. Kâ'b, onun yanına giderek: «Allah Rasûlünün giydiği bir şeyi hiç kimseye tercih edemem.» dedi. Kâ'b ölünce Muaviye, onun evlâdlarına 20.000 dirhem göndererek hırkayı aldı. Bu hırka bugün İmam en-Nâsır li-dînillâh'ın nezdinde muhâfaza edilmektedir. ⁴ «O'nun bereketiyle parlak günler geri gelsin!»

Mutasavvıfların ittifakla vaz'ettiği birtakım âdâbı vardır. Onlara riâyet, sohbet ve muâşeretin hüsn-i edebidir. Selefin ekserisi böyle âdâba riâyet etmezdi. Fakat onların güzel saydığı, muvâfakat ettiği ve şeriatın reddetmediği şeyleri inkâra imkân yoktur.

Eski sûfilerden biri, semâ esnâsında hareket yapacak olsa, ya hırkası düşer, ya vecd ârız olarak sarığını okuyucuya atardı. Sûfilere göre başı açmak husûsunda müstahsen olan, -mecliste şeyh veya halife varsa- meclistekilerin ona uymasındır. Şeyhlerin huzûrunda gençler bulunuyorsa, ihtiyarların gençlere uyması gerekmez. Gençlere uymayı terk husûsunda meclistekilerin geri kalanlarına ihtiyarların hükmü uygulanmaz; yâni onlar gençlere uyarak başlarını açabilirler. Semâ sona erince, vecde gelen hırkasını geri alır, sarıkları çıkarmak husûsunda önce meclistekilere uyar, sonra da içinde bulunduğu hâle uyarak sarığı başına koyar.

Hırka okuyucuya verilmek kasdıyla atılmışsa hırka onunundur. Eğer ona verilmek kasdıyla atılmamışsa, bile yine hırka okuyucunundur, denilmiştir. Çünkü hırkanın atılmasını gerektiren hareket, okuyucudan sâdır olduğundan muharrik odur. Bu yüzden hırka onunudur. Bazı sûfiler, «Hırka cemaatindir, okuyucu da onlardan biridir. Çünkü vecdin meydana gelmesinde muharrik cemaatin bereketiyle beraber okuyucunun sözü ve sesidir. Bu yüzden hırkayı almak hususunda okuyucu cemaattan biri gibidir» derler.

- Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.), Bedir günü Kim şurayı tu-

4. Bugün, Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet dairesinde muhâfaza edilen hırka, bu hırkadır.

tarsa ona şunlar vardır. Kim düşmanı öldürürse ona şunlar verilecektir. Kim esir alırsa onun mükâfatı da şudur buyurunca gençler hemen ileri seğırttiler. Yaşlılar yerlerinde kaldı. Büyük sahâbîler, sancakların altında idi. Cenâb-ı Hakk müslümanlara zafer ve ganimet nasib edince, gençler bunu kendilerinin olsun istediler. Yaşlılar da: «Biz sizin muhâfız ve yardımcınızдық, biz almadan ganimet mallarını götürmeyin» dediler. Allah Teâlâ şu âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu: Sana ganimet mallarından soruyorlar. De ki, ganimet malları Allah'ın ve Rasûlünüdür.⁵ Nebî (s.a.), bu âyet inince ganimet mallarını sahâbîler arasında eşit şekilde taksim etti.

Bir başka görüşe göre, eğer okuyucu o cemaattan biri ise, hırkayı almak hususunda onlardan biri gibidir. Eğer o cemaattan değilse, onun vecde tesir eden bir değeri olmadığından- derişler, hırkayı yırtarak aralarında taksim edecek olursa ona hisse düşmez.

Diğer bir kavle göre, eğer okuyucu ücretli ise hırka taksimâtından bir şey alamaz. Eğer, teberrük için okuyorsa, o zaman öbürüne tercih edilerek hisse verilir.

Bütün bunlar, o mecliste hüküm verecek bir şeyhin bulunmaması halinde ortaya çıkacak durumlardır. Eğer orada mehâbetli ve emrine imtisâl olunan bir şeyh varsa, o kendi reyine göre hükmeder, hiç kimse de ona itiraz edemez. Hazırûndan bazıları veya bazı muhibler, hırkadaki hissesinden fedâkârlık yapacak olurlarsa okuyucu, herkesin râzı olduğuna râzı olur. Veya herkes kendi çıkardığı hırkasına dönecek olursa zaten mesele yok. Şayet, bu hırkasını çıkarmış olanlardan biri, çıkarırken içinde bulunduğu niyyeti sebebiyle vermekte ısrar ederse, o zaman okuyucu tercih eder.

Herhangi bir hâl galebesiyle irâde ve ihtiyarını kaybeden sâdık vecd ehlinin hırkasını yırtıp parçalaması, nefis galebesiyle parçalamak gibidir. Semâa katılmamayı tercih eden, fakat hırkayı parçalayıp dağıtmak isteyenlerin niyyetleri, hırka ile teber-

5. el - Enfâl (8). 1.

rük etmek içindir. Çünkü vecd ile Cenâb-ı Hakk'ın lütfunun eserinden müteessir olan hırkanın hakkı, insanlar için fedâ edilmek, ikrâm ve i'zâz için başlarda taşınmaktır. «Evlerinden yeni ayrılmış oldukları için geldikleri gün elbiselerinden Necid kokuları yayılırdı.» Rasûlullah (s.a.) yağmuru karşılar ve onunla teberrük eder ve «O, Rabbinin katından yeni ayrılmıştır.»^{5a} bu yururdu.

Hırkayı parçalayıp dağıtmak sûfilere göre ahdi yenilemektir. Hırka yırtık ise hemen mecliste bulunanlara yırtılıp taksim edilir. Eğer sağlam ise, şeyh nasıl hükmederse o şekilde yapılır. Meselâ şeyh efendi, onu dervişlerden birine verecek olursa hırka artık onundur. Veya onu parçalayıp dağıtacak olursa yine hüküm onundur. Bu konuda bu tefrittir ve israftır, denilemez. Çünkü ihtiyâç anında küçük parçalar da büyükleri kadar işe yarar.

Emîrü'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'den şöyle bir hadis-i şerif nakledilmiştir: «Rasûlullah (s.a.)'a ipek bir elbise hediye edilmiş, o da, onu bana göndermişti. Ben de onu giyerek Rasûlullah (s.a.)'ın huzûruna varınca bana: **Kendimin hoşuna gitmeyen bir şeyi sana verdim ki, hanımlara başörtü yapasın**, buyurdu. Bir başka rivâyette: **Rasûlullah'a gittim ve ona ben bunu ne yapacağım, giyecek miyim?** diye sordum. O buyurdu: **Hayır, onu Fâtıma'lara başörtüsü yap!** Fâtıma'lardan murad: Fâtıma bint-i Esed, Fâtıma bint-i Rasûlillah (s.a.) ve Fâtıma bint-i Hamza'dır. Bir başka rivâyette **Hediye edilen elbise ipekten güzelce dikilmiş bir elbise idi** ⁶ ki, bu rivâyet elbisenin parçalanıp yama hâline getirilmesine sünnetten bir delildir.

Anlatıldığına göre Nisâbur fakih ve sûfileri bir dâvette bir araya gelirler. Mecliste bulunanlara teberrük olarak bir hırka verilir. O gün için fakihlerin reisi Ebû Muhammed el-Cüveynî, sûfilerin şeyhi de Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî'dir. Hırka, sûfilerin âdet

5a. krs. Müslim, İstiska, 13; Ebû Dâvûd, Edeb, 105; İbn Hanbel, III, 133, 267.

6. Buhâri, Menâkıbu'l - ensâr, 12; Libâs, 12, 62; Müslim, Libâs, 18; Tirmizi, Menâkıb, 50; İbn Mâce, Libâs, 18.

üzere taksim edilir. Fukahâ'nın reisi Ebû Muhammed, fakihlerden birine hafifçe: «Bu malı isrâftır.» der. Ebû'l-Kasım El-Kuşeyrî, söyleneni duyar, fakat sesini çıkarmaz. Taksimat bitince hizmetçiyi çağırır ve «Bak bakalım cemaatin içinde bez parçalarından yapılmış seccâdesi olan var mı? Varsa al bana getir.» der. Hizmetçi ona bir seccade getirir. Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî, bir mütehasıs çağırarak: «Bu seccadeyi açık artırmada kaçâ alır-sın?» diye sorar. Adam bir dinara, der. «Şayet bir parça olsa o zaman ne dersin?» diye sorunca adam, «Yarım dinar» diye karşılık verir. Bunun üzerine Kuşeyrî, Cüveynî'ye dönerek: «Buna malı isrâf ve ziyân, demezler,» der. Kesilen hırka, sûfilerden olsun veya olmasın, sûfilere hüsn-i zannı olan ve mecliste bulunanların hepsine teberrüken dağıtılır.

Tarık b. Şihâb, rivâyet eder: «Basralılar, Nihavend'e gazâyâ gitmişlerdi. Kûfeliler de başlarında Ammâr b. Yâsir olduğu halde onlara imdâda geldiler ve savaş kazanıldı. Basra'lılar, ganimet mallarından Kûfe'lilere birşey vermek istemediler. Temim kabilesinden bir adam Ammâr b. Yâsir'e şöyle dedi: «Ey Ecda',⁷ sen bizim ganimet mallarımıza ortak olmaya mı kalkıyorsun?» Durum, Ömer (r.a.)'e yazılı olarak soruldu. Gelen cevapta Hz. Ömer şöyle diyordu: «Ganimet savaşa katılan herkesin hakkıdır.»

Sûfilerden bazısı yama parçalarından dikilmiş hırkanın cemaate taksim edilmesi görüşündedir. Onun okuyucuya verilmesi sahîh değildir Ebû Katâde'nin rivâyeti buna delildir. Ebû Katâde diyor ki: «Huneyn gazvesi günü silâhlılar harbe giriştiği ve biz de cemaattan ayrıldığımız zaman Rasûlullah (s.a.) buyurdu: Öldürülenin eşyası öldürene âiddir.⁸ Sağlam hırkanın durumu bu hadis-i şerife göre kimin eline geçmişse ona âiddir. Yamalı hırkanın ise meclistekilere taksim edilmesidir. Daha önce mecliste bulunmadığı halde taksim esnasında gelene bir de hisse verilir.

Ebû Mûsâ el-Eş'âri (r.a.) şöyle anlatmıştır: «Hayber dönü-

7. Ecda': Kulak veya burnu kesik, bakımı iyi olmayan, demektir.

8. Ebû Dâvâd, Cihâd, 136, 144; Tirmizî, Siyer, 13; İbn Hanber, III/114, 123, 190.

şü Rasûlullah (s.a.) ile birlikte üç gün içinde Medine-i Münevvere'ye geldik. Ganimetleri bize taksim etti, fakat fethe iştirâk edenlerden başkasına hisse ayırmadı.»⁹

Semâ anında sûfilerin, semâdan zevk almayan ve sûfilerin reddetmediğini reddeden zühd meraklıları ile ve dünyaya aşırı meyli olan ehl-i dünyâ ve zorla vecde ulaşmaya çalışarak cemâatın ahvâlini bozan yabancılarla bir arada bulunması mekrûhtur.

Ebû Zûr'a Tâhir, bize Enes (r.a.)'den şöyle bir hadîs-i şerif nakletti: Cebrâil (a.s.) gelip de Rasûlullah (s.a.)'a Yâ Rasûlallah, senin ümmetinin fakirleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir. Bu yarım gün beşyüz yıla muâdildir¹⁰ dediğinde biz, Rasûlullah'ın yanında idik. Allah'ın Rasûlü (s.a.) sevinerek: «İçinizde bize şiir okuyacak kimse yok mu?» diye sordu. Bir bedevî, «Evet yâ Rasûlallah, ben söyleyebilirim.» dedi. Peygamberimiz: (s.a.): «Haydi gel» dedi ve Arâbi şu şiiri söyledi:

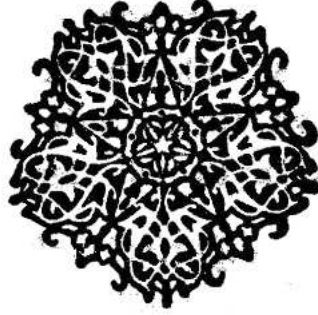
«Nefis ve hevâ yılanı ciğerimi soktu. Onun doktoru da, efsûncusu da yok. Fakat, benim kendisine âşık olduğum bir sevgilim var ki, benim efsûnum da, panzehirim de ondandır.»

Rasûlullah, ashâbıyla birlikte vecde gelerek omuzundan ridâsı düştü. Sahâbiler oradan ayrılınca herbiri yerlerine geri döndüler. Muâviye b. Ebi Süfyân: Eğlenceniz ne güzel yâ Rasûlallah!» diye sordu. Peygamberimiz (s.a.): Böyle şeyleri bırak yâ Muâviye, semâ anında Sevgiliyi hatırlayıp da ürpermeyen kerim sayılmaz buyurdu. Sonra ridâsını orada bulunan 400 kişiye parça parça taksim etti. Bu hadîs-i şerifi biz, elde ettiğimiz ve işittiğimiz şekilde müsned olarak rivâyet ettik. Bunun sıhhati hakkında ehl-i hadîs ileri geri söz etmişlerdir. Biz Rasûlullah (s.a.)'dan naklolunan haberler arasında bu hadîs kadar günümüz insanlarının vecdine benzeyen bir başka rivâyete rastlamadık. Şâyet bu hadîs-i şerif sahih ise, günümüz sûfilerinin semâlarına, hırkalarını yırtıp taksim etmelerine ne güzel bir delildir. Doğrusunu Allah bilir. Gönlüme öyle geliyor ki, bu hadîs, sahih de-

9. İbn Hanbel, IV/406; Buhârî, Megazî, 38.

10. İbn Hanbel, II/343, 451, 513.

ğildir. Ben, bu hadiste Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbıyla yaptığı toplantıların hazzını bulamadım. Üstelik sahâbiler, bu hadiste bize ulaşan esaslara bağlı değillerdir. Bu yüzden onu kabûlden imtinâ ediyor, «En doğrusunu yine Allah bilir,» diyorum.

YIRMİALTINCI BÖLÜM

HALVET, ÇİLE veya ERBAIYN *

Sûfilerin erbaından, erbainin dışındaki zamanlarda tâlib oldukları özel bir maksatları yoktur. Hâllerine ters düşen yasak arzular bastırınca, hâllerini erbain ile sıkı sıkıya bağlamak isterler. Bunu, erbainin tesirinin bütün zamanlarına yayılması ve her vakit erbaında oldukları gibi olabilmek için yaparlar. Bunun kırk günle tahsis olunması Peygamberimiz'n şu hadisinde zikredilmiş olmasıdır. Kırk gün Allah için ihlâsla amel eden kimsenin kalbinden diline doğru hikmet pınarları akar.¹

Erbain'i Hakk Teâlâ Hazretleri Mûsâ (a.s.) kıssasında zikretmiş ve Mûsâ (a.s.), kendisine yönelişini artırmak için ona erbaini emretmiştir. Allah Teâlâ bunu: Mûsâ ile otuz gece (bana ibâdet etmesi için) sözleştik ve bu otuz geceye on gece daha kattık.² buyurarak anlatır. Mûsâ (a.s.), İsrailoğulları Mısır'da iken onlara: Allah Teâlâ, onların düşmanlarını helâk edip onları onların elinden kurtarınca Allah indinden kendilerine helâl ve haramı açıkayan, hudûdu ve ahkâmı gösteren bir kitab getireceğini vaddetmişti. Cenâb-ı Hakk, Fir'avn'ı helâk edip onları kurtarınca Mûsâ (a.s.) Rabbından kitabı istedi. Cenâb-ı Hakk ona otuz gün oruç tutmasını emretti. O zaman Zilkâde ayı idi ve otuzuncu günün gecesi tamamlanınca ağzının kokusundan hoşlanmayarak hırnûb ağacından yapılmış misvakla yıkadı. Bunun

* Halvet ve uzlet konusunu krş. el - Luma', 277 - 279; Kuşeyri, I/298 vd.; İhyâ, II/221 - 241.

1. Keşfu'l - hafâ, II/224'de Ebû Nuaym ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir.

2. el - A'râf (7), 142.

üzerine melekler, Mûsâ (a.s.)'a: «Biz senin ağzından misk kokusu duyuyorduk, sen onu misvâkla ifsâd ettin,» dediler. Cenâb-ı Hakk, ona Zilhicce'nin on gününü de oruçlu geçirmesini emreterek: «Bilmez misin ki, oruçlunun ağız kokusu, benim nezd-i ilâhîmde misk kokusundan daha güzeldir.» buyurdu. Mûsâ (a.s.)'nın orucu, gündüzleri yemeyi içmeyi terkedip akşamları yemek tarzında bir oruç değil, aksine kırk gün boyunca hiç yememek şeklinde bir oruçtu. Midenin yiyeceklerden hâli olarak boş bulunması, Mûsâ (a.s.)'yı Cenâb-ı Hakk ile mukâlemeye hazır hâle getirmiştir.

Allah'a yönelen âriflerin kalblerindeki ilm-i ledün, aslında Kur'ân'daki bu mükâlemeden kinâyedir. Kırk gün süreyle ihlâs-la ve boş mide ile nefsini kontrol ederek Allah'a tam olarak yönelen kimseye Hz. Mevlâ, ilm-i ledün kapılarını açar. Nitekim Peygamber (s.a.) Efendimiz bu hadîs-i şeriflerinde; Cenâb-ı Hakk da Mûsâ kıssasında süreyi, kırk gün olarak vermiştir. Müddet'in kırk gün olarak tâyin ve tahdid edilmesinde mutlaka hikmetler vardır. O hikmeti, Cenâbı Hakk'ın kendilerine bildirdiği peygamberleri ve peygamberlerin dışında husûsî bir bilgi verdiği kimselerden başkası bilemez. Bunda yalnız Allah'ın bildiği birtakım gizli mânâlar vardır. Nitekim Allah Teâlâ'nın Âdem (a.s.)'i topraktan yaratmayı murâd ettiği zaman, Âdem'in çamurunun mayalanması için de, bu kadar bir süre tayin buyurduğu rivâyet olunmuştur. Âdem (a.s.)'in çamurunu kırk sabah, eliyle yoğurmuştur. Çünkü Âdem (a.s.) dâreyni (iki âlemi) mâmûr etmek için yaratılmıştı. Allah Teâlâ ondan cenneti mâmûr etmesini istediği gibi, dünyayı da mâmûr etmesini istemişti. Onun terkibinin toprak oluşu, hikmet ve şehâdet âlemi olan dâr-ı dünyaya uygun düşmüştür. Süfli topraktan yaratılmamış olan bir varlığın dünyayı imar etmesi, hikmet kanunlarına muvâfık değildir. Âdem'in topraktan yaratılmış olması ve toprağının kırk gün süreyle yoğrulmuş olması, onu huzûr-ı ilâhîden kırk perde uzaklaştırmak içindir. Her hicâb, Âdem'in dünyayı imâra salâhiyet kazanması ve huzûr-ı ilâhîden; kurb makamlarından perdelenmek için Âdem'in içinde bekletildiği yer, mânâsınadır. Eğer Âdem böylesi hicâblarla perdelenmemiş olsaydı dünyayı imâr edemez-

di. İçinde bulunduğu kurb makamından uzaklaşarak ayrılması, hikmet dünyasının imârı ve Allah'ın yeryüzünde halifesi olduğu içindir.

Ademoğlunun kendini Allah'a ibâdete vererek, her şeyiyle O'na yönelmesi ve gündelik maişet endişesinden sıyrılması, onu içinde bulunduğu bu hicâblardan kurtarır. Perdelerin zâil olması ölçüsünde bütün ilimlerin kaynağı ve merkezi demek olan huzûr-ı ilâhîdeki kurb menziline yaklaşır. Erbain tamamlanınca bütün hicâblar, zâil olarak ilim ve mârifet ona doğru akmaya başlar.

İlim ve mârifet, azameti ilâhiyye nûrunun iksirine ittisâl ile mahzâ nûr olan âyândır. Nefsteki konuşma âyânı, ilhâmî bilgilere dönüşür. Nefs, zât-ı ilâhiyye nûrlarını almağa başlar. Nefsin vücûdu ve konuşması olmasa, ilâhî ilimler ortaya çıkmazdı. Çünkü nefsin konuşması, (hadisü'n-nefs) nûrları almak için maddî bir kap mesâbesindedir. Hadd-i zâtında kalbin ilim alacak birşeyi yoktur.

Peygamber (s.a.) Efendimiz'in Onun kalbinden lisânına akan hikmet menbâları oluşur sözü, kalbte nefis için bir yön bulunması ve o yönün teveccühünün şehâdet âlemi olması bakımından, kalbe işâret sayılır. Teveccühün âlem-i gayba olması itibarıyla kalbin, rûha taalluk eden bir yönü vardır. Kalb mahlûkat ile ilgili ilimleri nefsten alır. Ve onları tercümanı mesâbesinde olan dil ile dışarı çıkarır, başkalarına verir. İlimlerin çıkış yeri kalbtir. Çünkü hepsinin kökleri oradadır.

Kalb ve rûhun ilhâm rütbelerinin fevkinde gerçek ilhâm kaynağı olan Allah Teâlâ'ya yakınlık noktasında değişik mertebeleri vardır. Kul, insanlardan ayrılıp Allah Teâlâ'ya yönelmesi sayesinde mesâfeler kat'ederek nefis mâdeninden ilim cevherleri çıkarır. Haber'de şöyle vârid olmuştur: İnsanlar, altın ve gümüş gibi madenlerdir. Eğer bilirlerse onların «câhiliyye» döneminde hayırlı olanları, İslâm devrinde de hayırlı olur.³

Amellerindeki ihlâs sâyesinde, kulu Allah'dan uzaklaştıran cibilliyetindeki türâbî tabakalardan hergün bir tabaka açılarak erbaînin tamamlanmasıyla birlikte hicâb katları açılmış olur. Kulun sağlam yolda olduğunun alâmeti, erbaînden tesir aldığı-
nın işâreti ve ihlâs şartlarına bağlılığın isbâtı, erbaînden sonra dünyadan büsbütün uzaklaşması, aldanma ve yanılma yeri olan dünyadan koparak ebediyyet diyârına meyletmesidir. Çünkü dünyadan kopup uzaklaşmak (zühd) hikmetin ortaya çıkması için zarûridir. Dünyadan uzaklaşmayan, hikmet kazanmaya muvaffak olamaz. Erbaînden sonra hikmete muvaffak olamayanın erbaînin şartlarını ihlâl ettiği ve niyyetinde hâlis olmadığı ortaya çıkar. Niyyeti hâlis olmayanın kulluğu Allah için olmaz. Çünkü Allah Teâlâ bizi amel ile emrettiği gibi ihlâs ile de emretmektedir. Oysa kendilerine, dini yalnız Allah'a hâlis kılarak Allah'ı birleyenler olarak Allah'a ibadet etmeleri... emredilmiştir.⁴

Şeyh Tâhir b. Ebu'l-Fadl bize, icâzet tarikiyle Safvân b. Asel'den rivâyetle Peygamberimiz (s.a.)'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: Kıyamet günü olunca ihlâs ve şirk gelip Allah Teâlâ'nın huzûrunda diz çökerler. Rabb Teâlâ, ihlâsa: «Sen ve sâhiplerin haydi cennete!» buyurur. Sonra şirke dönüp: «Sen de ehlin de haydi cehenneme!» buyurur.

Sülemî'nin isnâd zinciriyle birlikte zikrettiği bir rivâyetle, Huzeyfe (r.a.), Peygamberimiz'e: «İhlâsın ne olduğunu» sorar. Efendimiz (s.a.), Cebrâil ve Cenâb-ı Mevlâdan naklederek buyurur: «İhlas, sevdiğim kullarımın kalblerine tevdi ettiğim bir sırdır.

İnsanlardan, nefsin hoşlanmamasına rağmen halvete girmek sûretiyle nefsinin alıştığı yerinden ayırıp rahatsız ederek Allah'a itâat için hapseçen kimse, bu acıların ardından kalben bu işten halâvet ve zevk duymaya başlar. Çünkü nefis ve nefsin tabiatı, halvetten hoşlanmaz, insanların arasına karışmaya meyyâldir.

Zünnûn el-Misrî (r.h.): «Halvetten daha ziyâde ihlâsa teş-

vik eden bir şey görmedim. Halveti seven ihlâsın esaslarına iyice sarılmış, sıdk erkânına kavuşmuş olur.» der.

Şibli (r.h.) kendisinden nasihat isteyen birine: «Yalnızlığı iltizâm et, halka ismini unuttur, ölünceye kadar yüzün kible duvarına dönük olsun» buyurdu.

Yahyâ b. Muâz: «Yalnızlık sıddıkların idealidir.» der.

İnsanlardan gönlünde halvet çağrısı bulunan ve nefsi o yana cezbolunan kimse, buna tam kabiliyetli, kâmil kişidir.

Ziyâuddin Ebu'n-Necib'in bize yazdırarak rivâyet ettiği hadîs-i şerif'te Rasûlullah (s.a.)'ın hâlinde buna âid işler vardır. Aîşe (r.a.) şöyle rivâyet ediyor: «Rasûlullah (s.a.)'a vahy, uykuda gördüğü sâdık rüyâlarla başladı. Hiçbir rüyâ görmezdi ki, ertesi gün aynıyla vâki olmasın. Sonraları yalnızlıktan, halvetten hoşlanmaya başladı. Hira dağına gider, orada günlerce tefekkür ve ibâdetle meşgûl olur, orada gıdalanırdı. Bilâhere Hatice'nin yanına döner, tekrar gıdalanırdı. Hirâ mağarasında bulunduğu sırada Hakk, O'na melek gönderip hitâb-ı ilâhisini ulaştırdı. Melek O'na: «Oku» dedi, O «Okumak bilmem» diye karşılık verdi. Sonra melek onu kanatlarının arasına alıp tâkatsız bırakıncaya kadar sıktı ve bıraktı. Tekrar «Oku» dedi. Rasûlullah (s.a.) yine: «Okumak bilmem» diye cevap verdi. Melek tekrar O'nu takatsız bırakıncaya kadar sıktı ve «Oku» dedi. Rasûlullah (s.a.) yine «Ben okumak bilmem» deyince Melek üçüncü defa O'nu sıktı ve Alâk sûresinin: Oku, yaratan Rabbinin adıyla. O insanı kan pıhtısından yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir O kalemle yazmayı öğretti, insana bilmediğini öğretti. âyetlerini okudu. Rasûlullah (s.a.) da tekrarlardı ve meydana gelen vâridâtın tesiriyle şiddetle ürperdi. Hatice'nin yanına gelince: «Beni örtün, beni örtün» buyurdu. Örttüler ve korku hâli gidineye kadar örtülü kaldı. Hatice'ye (r.a.): «Bana ne oldu böyle» diyerek olanları anlattı ve: «Aklımın başımdan gitmesinden korktum.» dedi. Hz. Hatice: «Hayır, sen üzülme! Andolsun ki Allah seni mahzûn etmez. Çünkü sen akrabana sıla-i rahim yapar. sözün doğrusunu söyler, yetimleri korur, düşkünlere yardım

eder, misafiri ağırlar ve hak sahibine hakkını verirsin.» dedi. Hatice (r.a.), O'nu alıp Varaka b. Nevfel'e götürdü. Varaka, câhiliyyet döneminde hristiyan hayatı yaşayan bir kimseydi. Arapça okuyup yazması vardı. Arapça İncil'den Allah'ın kendine verdiği imkân ölçüsünde bir şeyler okur, yazardı. Gözleri âmâ, yaşlı bir ihtiyardı. Hatice (r.a.) ona: «Amca, kardeşinin oğlunu bir dinle!» dedi. Varaka: «Ey kardeşimin oğlu, anlat bakalım neler gördün? dedi. Rasûlullah (s.a.) gördüklerini anlattı. Varaka: «Bu sana gelen Mûsâ (a.s.)'ya gelen Nâmûs isimli melektir. Keşke genç olsaydım, keşke kavminin seni ülkenden çıkardıklarında sağ olsaydım.» dedi. Rasûlullah (s.a.): Yoksa onlar beni ülkemden çıkaracaklar mı? diye sordu. Varaka da: «Evet, senin getirdiğini getiren hiçbir kimse yoktur ki, kendisine düşmanlık edilmiş ve eziyete mârûz kalmamış olsun. Eğer senin gününe erişirsem bütün gücümle sana yardımcı olmak isterim.»⁵ dedi.

Câbir b. Abdulah (r.a.) şöyle rivâyet eder: Rasûlullah (s.a.)'ı vahyin kesilişini anlatırken dinledim, şöyle buyuruyordu: «Ben bir gün yürürken gökten bir ses işittim, başımı kaldırınca bir de ne göreyim. Hirâ'da bana gelen melek gök ile yer arasında bir sandalyeye oturmuş. Son derece korkarak dönüp geldim. «Beni örtün,» dedim ve örttüler. Sonra Allah şu âyetleri inzâl buyurdu: Ev elbisesine bürünen, kalk, uyan, Rabbinin büyüklüğünü an, elbiseni temizle, pislikten kaçın!»⁶

Nakloluğuna göre Rasûlullah (s.a.) defalarca kendini dağların tepesinden atmaya teşebbüs etti, fakat kendini atmak üzere dağların tepelerine ulaştığı her defada Cebrâil (a.s.) O'na görünerek: «Ey Muhammed, sen Allah'ın gerçek peygamberisin» diyor ve O'nun heyecânını yatıştırıyordu. Vahiy gelmediği zamanlar uyuduğunda aynı duygu Rasûlullah'a dönüyor, ama Cibril hemen kendisine görünerek aynı sözleri tekrarlıyordu.⁷

Peygamberimiz'in, vahyin başlangıcı hâlindeki durumunu

6 el - Müldessir (74). 1 - 5.

5. Buhârî. Be'î'ül - vahy, 3.

7 krş. Buhârî, Tefsiru Sûre, 74; Müslim, İyman, 255; Tirmizî, Tefsiru Sûre, 74.

anlatan bu rivâyetler, sûfî şeyhlerin mürid-tâlibler için halveti tercih edişlerinin asıl sebebleridir. Eğer halvetlerinde Allah için ihlâsı muhâfaza edebilirlerse Allah onlara, kendisi için terkettikleri şeylere bedel olmak üzere hoşlarına gidecek lütuf ve ihsanlarda bulunur.

Sûfilerin, hareketi daimidir. Ancak erbain ve erbaini tamamlamanın, Hakk'ın lütuf kaynaklarının ve mevâhib-i seniyyesinin ortaya çıkamasında pek büyük tesiri vardır.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

HALVETTE VÂKİ OLABİLECEK FETHLER*

Sûfilerden bir grup halvet ve erbaîn konusunda şaşkınlık göstererek sözü mahallinden saptırdılar ve şeytanın müdâhalesine uğradılar. Şeytan onları yanılttığından ihlâsla hakkını vermeden asıl istikametten uzak bir tarzda halvete girmeye başladılar. Meşâyih ve sûfiyenin halvetlerinde bir takım vâkıa ve keşflere mazhar olduklarını duyarak bu maksatla halvet yolunu ihtiyar ettiler. Bu durum yoldan sapmanın ve dalâlete düşmenin tâ kendisidir. Gerçek sûfiler, halveti ve yalnızlığı dinin selâmeti, nefis ahvâlinin yok olması ve amellerin Allah'a ihlâsla yapılabilmesi için ihtiyar ederler.

Ebû Amr el-Enmâtî'den naklolunduğuna göre o, şöyle demiştir: Akıl, ıslah gereken hâllerini iyice ıslah etmeden ve içinde bulunduğu hâllerin kendisini eksikliğe mi, kemâle mi götürdüğünü iyice anlamadan saf bir âhiret anlayışı elde edemez. Bu yüzden onun, arzusuna mâni olan meşgalelerin hücûmuna uğramaması için halvete tâlib olması gerekir.

Tâhir b. Ebu'l-Fadl, bize icâzet yoluyla Ebû Temîm el-Mağribî'nin şöyle söylediğini haber vermiştir : «Halveti sohbe tercih edenin zikr-i ilâhî dışında bütün düşüncelerden hâlî olması, murâd-ı Sübhânî'den başka bütün isteklerinden uzaklaşması ve nefsinin istekleriyle ilgili sebeblerin tamamından kesilmesi lâzımdır. Halvete bu sıfatla girmeyen mutlaka bir fitneye ve belâya dūçâr olur.»

---

* Feth: Kalb gözünün açılması sûretiyle gönle gelen mânâ, feyiz ve bereket, ilâhî ihsân ve keşf demektir.

«Ebû Zûr'a bize, yine icâzet yoluyla Muhammed b. Hâmid'den şöyle naklediyor: «Ebû Bekir el-Verrâk'a bir adam geldi ve «Bana nasihat et!» dedi. Ebû Bekir el-Verrâk şöyle dedi: «Ben dünya ve âhiretin hayrını halvet ve tenhâda buldum. Dünya ve âhiretin şerrini de kalabalık ve insanlarla ihtilâtta buldum. Halvete iş olsun, diye oyalanmak için girene şeytan müdâhale ederek onu çeşitli taşkınlıklara teşvik eder ve onu aldatır. O, kendisini hüsn-i hâl üzere zanneder.»

Şartlarına riâyet etmeden halvete giren sûfiler fitneye dû-çâr olurlar. Zikr-i ilâhî'den birine yönelerek nefislerini halvetten uzlete teksife çalışırlar ve duyu organlarını râhiblerin, brahmanların ve bazı filozofların yaptığı gibi meşgûliyetten alıkoymaya çalışırlar. Himmet ve gayretin teksif edildiği yalnızlık (halvet), iç âlemin tasfiyesinde mutlak müessirdir. Bu yalnızlık hâli, şeriata mutâbık ve Rasûlullah (s.a.)'ın sünnetine muvâfık bir tarzda olursa kalbi nûrlandırır, dünya rağbetini keser, zikrin tadına erdirir, namaz, tilâvet ve benzeri her türlü ibâdetin ihlâsla yapılmasını sağlar. Şeriata ve sünnet-i seniyye'ye uygun olmayan halvet ise, nefsi tasfiye ederek filozofların ve dehriyyûnun itinâ ettikleri, riyâzata dayalı ilimleri elde etmeye yarar. Ve çoğu zaman Allah'tan uzaklaştırır. Bu yola yöneleni, şeytan elde ettiği riyâzat bilgileri ve gönlüne ârız olan, doğruluğu görülen havâtır sâyesinde sapıtır, durur. Neticede halvet riyazata tam olarak bağlanır ve kendisini maksadına ermiş sanır. Bilmez ki, bu yol, hristiyanlar ve brahmanlar için yasak olmayan faydalı bir yoldur. Halbuki halvetten maksad, keramet değildir. Nitekim sûfilerden biri şöyle der: «Hakk Teâlâ senden istikâmet istiyor, sen kerâmet peşindesin!»

Bazan sâdık müridlere, olağanüstü kabiliyet ve firâset kapıları açılarak istikbâlde olacak bazı olaylar, âşikâr olmaya başlar. Bazan da kendilerine böyle kabiliyet verilmeyebilir. Böyle olağanüstü şeyler izhar etmeyişlerinden dolayı onlara dil uzatılamaz. Kınanacak ve dil uzatılacak bir durum varsa, o da istikamet çizgisinden sapmaktır. Sâdık müridlerin mevhibe-i ilâhiyyeye mazhar olmaları, yakîn duygularını artırır. Mücâhede,

müâmele, zühd ve güzel ahlâkla bezenme husûsunda sadâkat ve ciddiyete medâr olur. Şeriat ölçülerine uymayan kimselere zâhir olan olağanüstü hâller ise onların aldanıp Hakk'tan uzaklaşmalarına, hamakatlerinden kendilerini insanlardan üstün saymalarına ve halkı hakir görmelerine sebep olur. Bu hâl, boynundan İslâm bağını çözmeye, şer'î ahkâmı, helâl ve haramı inkâr etmeye kadar varır. Böyleleri ibâdetlerden gâyenin sâdece zikr-i ilâhî olduğunu zannederek Rasûl (s.a.)'ün sünnetine mütâbaatı terkeder. Sonra da derece derece ilhâd ve zındıklık mertebesine varır. Bu tip sapıklıklardan Allah'a sığınırız.

Bazı sûfiyye grubları zihinlerine düşen bir takım hayâlleri vâkıa zannederek işin hakikatını bilmeden bunları meşâyihün vâkıâtına benzetmeye kalkarlar. Bu işin hakikâtini öğrenmek isteyen bilsin ki, kul, Allah'a karşı ihlâs ve hüsn-i niyetle kırk gün veya daha fazla bir süre halvete girer. Böylelerinden bazısı, saf bir yakın duygusu elde ederek kalbinden hicâb kalkar ve sûfilerden birinin «Kalbin Rabbımı gördü.» dediği hâle ulaşır. Sûfi bu dereceye bazan, vaktini sâlih amellerle ihyâ etmek, uzuvlarını haramlardan korumak, zikir, Kur'ân tilâveti ve namazdan oluşan evrâdını bütün zamanına dağıtmak sûretiyle ulaşır. Bazan da Hakk Teâlâ böyle bir kuluna çok sıkı bir gayret göstermeden sadâkat, kuvvetli bir istidâd ve mânevî imkân nasib eder. Bazan da mücerred bir zikre devamla kul böyle bir hâli elde edebilir. Çünkü onun söyleyip durduğu bu zikir ve sünnetleriyle birlikte kıldığı beş vakit namaz, ona kâfidir. Namaz vakitleri dışında Allah'ın zikriyle meşgûl olması, vaktini boş geçirmeye ve kusurlu hâl ile bulunmaya mâni olur. Devamlı sûrette zikre mülâzim olan kimse abdest zamanında ve yemek ânında bile zikirden fâriğ olmaz.

Meşâyihün bir kısmı zikir için «Lâ ilâhe illallah» kelime-i tevhidini ihtiyâr etmişlerdir. Sâdık bir müridin ihlâsla tevhid kelimesine devam etmesinin bâtını nûrlandırma, himmet ve gayreti teksif etmede özel bir yeri ve tesiri vardır. O, Cenâb-ı Hakk'ın bu ümmete bir ihsânıdır ve bu ümmet için tevhid kelimesinin bir takım husûsiyetleri vardır. Nitekim şeyhimiz Ziyâuddin, bi-

ze yazdırarak Abdurrahman b. Zeyd'in babasından naklen şöyle dediğini haber vermiştir: «Meryemoğlu İsâ (a.s.): «Yâ Rabbi, bana ümmet-i merhûmeden haber ver,» deyince Cenâb-ı Hakk: «O Muhammed (a.s.)'in ümmetidir. Onlar, peygamberler gibi âlim, mütevâzi, muttakî, halîm, sâfî kimselerdir. Benim az bir ihsânıma râzıdırlar. Ben de onların az amellerine râzı olur ve onları «Lâ ilâhe illallah» kelime-i tevhidi sâyesinde cennete koyarım. Yâ İsâ, ehl-i cennetin ekserisi onlardır. Kelime-i tevhide mülâzim olanların lisanı, başkalarının dillerinin düştüğü zillete dûçâr olmaz. Yine secdeye mülâzim olanların boyunları, diğerlerinin düştüğü zillete düşmez.»

Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.): Ey şanlı Peygamber, biz seni şâhid, beşir ve nezîr olarak gönderdik¹ âyet-i kerimesinin, mü'minleri korumak ve ümmîlere bir lütuf ve ihsân olmak üzere Tevrat'ta da yazılı olduğunu, söylemiştir. Bunun mânâsı: Sen benim kulum ve rasûlümsün. Ben seni mütevekkil olarak tavsif ediyorum. Mütevekkil, kaba, sert ve hoyrat değildir. Çarşılar da bağırıp çağırılmaz. Kötülüğe kötülükle değil, afv ve müsâmaha ile mukabele eder. Bozuk bir millet, O'nun vâsıtası ile ve kelime-i tevhid sâyesinde düzelinceye; kapalı gözlerini sağır kulaklarını ve perdeli kalblerini açıncaya kadar ben, onun ruhunu kabzetmem, demektir.

Kul, kalbin de muvâfakat ve iştirâkiyle halvet esnâsında kelime-i tevhidi tekrarlamaya devam edince, neticede tevhid kelimesi, nefsin itirazlarını izâle ederek kalbe yerleşir. Kalbe yerleşen kelime-i tevhid, nefsin, itirazlarını önler. Kelime-i tevhid, lisânı istilâ edip dilden kolayca akmaya başladığı zaman kalbe sirâyet eder. Lisân sükûta geçse bile kalb, durmaz; zikrini sürdürür ve neticede kelime-i tevhid kalbte cevher hâline gelerek «yakîn» nûrurun kalbe yerleşmesini sağlar. Hattâ kelime-i tevhid lisândan ve kalbden gitse bile onun nûru kalbte bir cevher olarak kalır ve kul, zikrettiği azamet-i ilâhiyyeyi müşâhede ile zikretmeye başlar. Böyle bir zikir, zât-ı ilâhiyyenin zikri demektir.

1. el-Ahzâb (33), 45.

Bu zikir, müşâhede ve mükâşefe ile yapılan zikirdir. Zât-ı ilâhîyenin zikrinden maksat da zikir nûrunun kalbe bir cevher hâlinde yerleşmesidir. Halvetten elde edilmesi beklenen asıl maksad budur. Bazan bu hâl, halvette kelime-i tevhid zikri olmadan Kur'ân tilâvetiyle de hâsıl olabilir. Eğer mürid, çokça Kur'ân okur ve kalbini diliyle söylediğine uygun hâle getirmeye çalışırsa kelâm-ı ilâhî dil üzerinden akarak nefsin itirâzlarına mâni olur ve sâlik, kolaylıkla Kur'ân okuyup namaz kılmaya başlar. Tilâvet ve namazdaki bu sühûlet gönlü nûrlandırır. Kelâm-ı ilâhînin nûru, cevher olarak kalbe yerleştiğinden Kur'ân tilâveti zât-ı ilâhînin zikri mesâbesinde olur. Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatının azametini müşâhede ile kelâm-ı ilâhînin nûru kalbte toplanır. Bu tür mevhibe-i ilâhîler olmadan kula ledünn ilminin kapıları açılmaz. Kul, Kur'ân tilâveti ve zikir sâyesinde bu mer-tebevi elde edip bâtını tasfiye edince üns duygusunun kemâlin-den ve zikrin halâvetinden gaybet hâline geçer. Onun zikir esnasındaki gaybeti uyuyanın hâline benzer. Uyuyan kimseye hakikatler nasıl hayâl şeklinde münkeşif olursa, gaybet hâlinde olan sâlike de gerçekler, önce hayâl görüntüsüyle tecelli etmeye başlar. Meselâ, uykusunda yılan öldürdüğünü gören kimsenin rüyâsını tabirci, düşmana karşı zafer kazanacağı şeklinde yorumlar. Onun düşmana karşı gerçekten zafer kazanmış olması, Hakk Teâlâ'nın kendisine nasib ettiği bir keşf olur. Bu zafer, yılan hâliyle rüyâ meleğinin cesed kalıbına döktüğü mücerred rûhî bir olaydır. Zaferin önceden görülmesi demek olan ruh görünümündeki bu rüyâ, aslında ihbâr-ı ilâhiyyedendir. Hayâl ve rüyânın şekli, cesed mesâbesindedir. Uyanık iken vehim ve layâl güçlerinin birbiriyle yakınlığından dolayı, uykuda onu gören nefsin çizdiği bir semboldür. Zaferin önceden görülmesi şeklinde bir rûhu ve yılanı andıran bir sembolü bulunan bu rüyâ, tâbire muhtaçtır. Özü düşmana karşı zafer kazanmak olan bu rüyâ, cesed mesâbesinde olan sembolden uzak olsaydı, tâbire ihtiyaç kalmazdı. Rüyâyı gören, doğrudan yılanı öldürdüğünü görmeden zaferi görür ve o gördüğü rüyâ da aynen tahakkuk ederek sahîh olurdu.

Hayâl ile vehmin, birbirine yakın şeyler olmasından dolayı.

uykuda görülen ve gerçek olmayan, yakaza hâlinde görülenden ayrıdır. Bu yüzden uykuda görülen ve tabir olunamayan rüyâlar vardır. Hayâl bazan da bir hakikâte kap olmaksızın kendi kendinden kaynaklanarak halvet sahibinden soyutlanır. Bu durumda üzerine hüküm bina edilmez ve değer verilmez. Çünkü bu bir gerçek olmayıp sâde hayâlden ibarettir. Sâdık mürîde «zikr-i ilâhî» esnâsında gaybet hâli gelince bütün hisleri dumura uğrar. O anda birisi içeriye girecek olsa gaybetinden dolayı onun farkında olmaz. Böyle zamanlarda bazan keşfin asıl kaynağından üflenen hayâl ve semboller, nefse doğru akmağa başlar. Mürîd gaybet hâlinden huzûra dönünce bu hayâllerin yorumu, ya bir mevhîbe-i ilâhî olmak üzere içinden gelir, ya da şeyhi uykuda gördüklerini tefsir ettiği gibi bunları da yorumlar. Böylece o hayâller, vâkıa hâline gelir. Çünkü hakikat, sembol ve rumûzlar şeklinde münkeşif olur. Vâkıanın sahîh olabilmesinin ilk şartı, zikirde ihlâs üzere olmaktır. İkinci olarak da zikirde müsteğrak olmaktır. Bunun âlâmeti dünyaya karşı zâhid olarak takvâya sarılmaktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk onu, mükâşefe sâyesinde hikmet kaynağına ulaştırır. Hikmet, zühd ve takvâ ile hükmeder. Neticede zâkire, hakikatler misâl elbiselerinden soyulmuş olarak Allah'ın kendisine özel bir haberi ve keşfi hâlini alır. Bu bazan görerek, bazan da duyarak olur. Bazan içten duyar, bazan da hafiften bir nidâ olarak işitir ve bilir ki, bu işin kendisi veya başkası için olmasını isteyen Cenâb-ı Hakk'tır. Allah'ın kendisine böyle bir haberi ulaştırması, mürîdin yakîn duygusunu artırır. Ya da mürîd, herşeyin hakikatini rüyâ yoluyla görür.

Sûfilerden birine bir bardak içecek getirilmişti. Onu elinden bırakarak şöyle konuştu: Şu anda dünyada bir olay oldu; ben bunun ne olduğunu öğrenmedikçe bu bardaktakini içmeyeceğim. O anda ona: «Bir grup insanın Mekke'ye girdikleri ve orada öldükleri» haberi münkeşif oldu.

Ebû Süleyman el-Havvâs'ın şöyle söylediği anlatılır: «Bir gün merkebime binmiştim. Bir sinek onu rahatsız ettiğinden başını öne doğru eğiyordu. Ben de elimde bulunan sopayla onun kafasına vurmuştum. Merkep bana başını kaldırdı ve «Vur vur, na-

sıl olsa senin başına da vurulacak.» dedi. Sordular ki; «Yâ Ebâ Süleyman, bu senin vâkıan mı, yoksa gerçekten böyle bir söz işittin mi?» Şöyle cevap verdi: «Ben bu sözü, sizin beni işittiğiniz gibi işittim.»

Ahmed b. Atâ er-Rûzbârî'den şöyle nakledilir: «Benim tahâret husûsunda takib ettiğim bir usûlüm vardır. Bir gece, gecenin üçte birini istincâ ile geçirdim, kalbim yine mutmain olmadı. Bu hâlden sıkılarak ağladım ve «Yâ Rabbi beni afvet!» diye duâ ettim. Sâhibini göremediğim bir sesin bana şöyle seslendiğini duydum: «Yâ Ebâ Abdillâh! Avf ilimledir. Allah Teâlâ kulumu terbiye etmek, onun yakîn duygusunu ve îmânını güçlendirmek için bazı işâret ve kerâmetlerle ona keşf hassası verir.»

Câfer el-Huldî (r.h.)'nin değerli bir yüzük taşı vardı. Bir gün Dicle'de bir kayığa binmişti. Kayıkçıya birşeyler vermesi gerektiğini farkedince hırkasını çözdü ve yüzük taşını Dicle'ye bıraktı. O, kaybolan eşya için etkisi tecrübeyle sâbit (mücerreb) bir duâ biliyordu. Onu okumaya başladı ve nehre bıraktığı yüzük taşını, bakıp araştırdığı yaprakların ortasında buldu. Duâ şuydu:

يَا جَامِعَ النَّاسِ يَوْمَ لَا رَيْبَ فِيهِ اجْمَعْ عَلَيَّ ضَالَّتِي

«Ey geleceğinden şüphe edilmeyen bir günde, insanları toplayacak olan Mevlâ! Benim kayıplarımı da toplamayı bana nasib et.»

Seyhimiz Hemedan'da iken, birisi ona, şöyle bir keşfini anlatmıştı: «Halvetlerimden birinde bana Ceyhun'da bulunan oğlumun gemiden suya düşmek üzere olduğu münkeşif oldu. Ben onu, bağırarak uyardım ve düşmekten kurtuldu.» Bu zât Hemedan civarında, oğlu ise Ceyhun'da bulunuyordu. Oğlu bizim yanımıza geldiğinde gerçekten suya düşmek üzere olduğu ve babasının sesini duyarak düşmekten kurtulduğunu haber verdi.

Ömer (r.a.) Medine'de Rasûlullah (s.a.)'ın minberinden Nihâvend'de bulunan Sâriye'ye: «Yâ Sâriye! el-Cebel!» diye seslenmiş, bunun üzerine Sâriye dağı tutarak düşmana karşı zafer kazanmıştı. «Sâriye'ye dağı tutmak aklına nereden geldiği»

sorulduğunda Ömer'in «Yâ Sâriye! Dağa dikkat et!» dediğini duydum, diye cevap vermiştir.

İbn Sâlim, şöyle buyurmuştur: «İmânın dört rüknü vardır:

1 — Kudret-i ilâhiyyeye iman,

2 — Hikmet-i ilâhiyyeye iman,

3 — Allah'ın güç ve kudret açısından başkalarına ihtiyâcı olmadığına iman,

4 — Her şeyde ve her hâlde yalnız Allah'dan yardım dilenmesi gerektiğine iman.

«Kudret-i ilâhiyyeye iman» sözüyle neyi kasdediyorsun? diyenlere: «Şarkta sağ ayağı üstünde bulunan ricalullahdan birinin, Allah'ın kudret-i ilâhisinden kendisine verdiği bir kerâmet, sâyesinde sol ayağı ile Mağrib'e ulaşabileceğine inanman ve bunu reddetmemendir. Biz bunun olabileceğini câiz görenlerdeniz.» cevâbını verdi.

Bana bir derviş şöyle anlatmıştı:

«Kendisi Mekke'de bulunan bir zâtın, Bağdat'ta ölüm haberi yayılır. Fakat o esnada Bağdat çarşısında dolaşmakta olan bir zâta Cenâb-ı Hakk keşfen onun ölmediğini bildirir. Hattâ o zât, mükâşefesini ihvânına söyler ve der ki: «Ben, onu Bağdat çarşısında demirci dükkânında çekiç sesleri arasında gördüm.»

Bunların hepsi mevhibe-i ilâhîdir. Sûfilerden bir grup kendilerine verilen bu mevhibeler sâyesinde mükâşefe ehlinden olurlar. Bazan bu mükâşefelerden hiçbirine sâhib olmayan kimse, bunların fevkinde bir mevki elde eder. Çünkü bu tür mükâşefelerin hepsi yakîn duygusunu takviye içindir. Halis bir yakîn duygusunu elde edenin böyle şeylere ihtiyâcı kalmaz. Bu saydıklarımızdan başka diğer bütün kerâmetler, kalbe zikrin yerleşmesinden ve zât-ı ilâhînin tecellilerinin kalbde bulunmasındandır. Bundaki hikmet, mürîdleri mânen takviye, sâlikleri rûhen terbiyedir. Ki bu sûretle nefislerinin itirâzına ve dünyanın kendilerini avutmaya kalkmasına rağmen, kendilerini cezbeden yakîn

duyguları artsın, zamanlarını manevî yakınlığa vesîle olacak amellerle imâr için azimleri ziyâdeleştirin; gönülleri rahatlasın ve kendilerine hâlis bir yakîn duygusu münkeşif olanların derecesine yükselsinler. Bu yol, nefsin icâbetini sağlama açısından daha serî, inkıyâdını sağlamak bakımından daha kolay, kabiliyetini harekete geçirmek noktasından daha kâmil bir yoldur. İlk sûfîler, bu yolun tehlikeli görülen yönlerini yumuşatmışlar ve gizli taraflarını ortaya koymuşlardır. Hidâyet yollarını benimsememiş, helâk yoluna girmiş olan kimselerin, haklarında mekr ve istidrâç olduğu için, râhiblerin ve brahmanların usûllerini benimsemelerine engel olunmaz. Çünkü zâten onlar, hâllerini güzel sanarak ilâhî huzûrdan kovulmuşlara âid makamlara yerleşirler. Ve böylece irâde-i Sübhânî'nin kendilerine takdir buyurduğu dalâlet ve sapıklık, helâk ve vebâl içinde kalırlar. Sâlik kendisine açılan keşfe aldanmamalı, suda yürüse ve havada uça bile takvâ ve zühdün hakkını vermedikçe bunların kendisine bir fayda sağlamayacağını bilmelidir. Hayâle aldanıp muhâle kanarak hâlvetini ihlâs esası üzere yapmayan kimse, boş yere halvete girmiş ve kendisini kandırarak çıkmıştır. İbâdet ve hüsn-i muâmelenin lezzetini söküp almış, kalbinden şeriat endişesi çıkıp gitmiş, böylece o, dünya ve âhirette rezil olmuştur.

Sâdık mürid, halvetten gâyenin zamanını değerlendiren ve uzuvlarını mekrûh olan şeylerden alıkoyarak Allah Teâlâ'ya yaklaşmak olduğunu bilmelidir. Halvet erbâbı sûfîlerden bir grubu için, evrâdını bütün vakitlerine dağıtarak devam ettirmek faydalı olur. Diğer bir gruba göre, bir zikre devam etmek iyi olur. Bir başka gruba göre ise, murâkabeye devam münâsip olur. Diğerlerine de zikirten evrâda intikal veya evrâddan zikre intikal uygun düşebilir. Bunların şekil ve miktârını rehber-şeyh bilir ve tâyin eder. Böyle bir şeyh, insanların durumlarını ve onların farklı karakterde yaratıldığını bilen, bütün ümmete şefkatinden dolayı öğüt veren, müridi nefsi için değil, Allah için murad edendir. Kendisine tabi olunmayı istemesi nefsinin arzusundan değildir. Çünkü insanların kendisine tabi olmasını nefsi için isteyen, ifsâdı ıslâhından çok olur.

YIRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

HALVETE NASIL GİRİLİR?

Rivâyete göre Dâvûd (a.s.) bir hatâyâ dūçâr olduğu zaman Rabbr'ndan kendisine mağfiret ulaşıncaya kadar kırk gün, kırk gece secdeye kapanırdı. Yalnızlık ve uzletin, işin özü ve sıdk er-bâbının yolu olduğu takarrur etmiştir. Bütün vakitlerinde böyle olmaya çalışan, ömrü boyunca halvette sayılır ki, bu din için en sâlim yoldur. Kendisine halvet müyesser olmayan ve önce nefsinin, sonra çoluk-çocuğunun ibtilâsına uğrayan kimse, kendisine bundan bir nasib aramaya baksın.

Süfyân es-Sevrî, Hâlid b. Zeyd'in şöyle söylediğini rivâyet eder: «Kırk gün Allah'a ihlâsla ibâdet eden kimsenin kalbine Allah, hikmet tohumları eker, onu dünyaya karşı zâhid yapıp derdini de devâsını da gösterir. Kul senede bir defa nefsiyle bu ahdi yenilemelidir.»

Mürîd-i tâlib halvete girmeyi murâd edince dünyadan tecerrüd için hazırlıklarını ikmâl ederek mâlikî bulunduğu şeylerin arasından çıkar. Seccâdesini ve elbiselerini tertemiz bir şekilde hazırladıktan sonra güzelce guslederek iki rekât namaz kılar, ağlayıp gözyaşı dökerek, yalvarıp yakararak Allah'a günahlarından tevbe eder. İçiyile dışını bir hâle getirir. İçindeki gıll u gış, hased ve hıyânet gibi sıfatları çıkardıktan sonra halvet yerine yerleşir. Cuma namazı ve diğ er vakitlerini cemaatle kılma arzusunun dışında dışarıya çıkmaz. Cemaate devamı terketmek hatâlı ve yanlıştır. Dışarıya çıktığında gönlünde bir dağınıklık meydana geliyorsa o zaman halvethanesinde bulunan kimselerle cemâat olur. Her hal ü kârda münferid olarak namaz kılmaya

razi olmaz. Çünkü müridin cemaatı terk sebebiyle bir takım âfetlere dâcâr olmasından korkulur. Halveti esnâsında zihni karışan kimseler de gördük. Belki de onların bu hâle düşmeleri cemaatle namaza devamı terketmekteki ısrarlarının kötü neticesiydi. Deriş halvetinden namaz için dışarıya çıktığı zaman zikrinden fâriğ olmamalı, gördüklerine uzun süre ve ilgiyle bakmamalı, duyduğu her sese kulak kabartmamalıdır. Çünkü hâfıza ve muhayyile, görülen ve duyulan herşeyin resminin nakşolunduğu bir tahta gibidir. Görülen ve duyulan şeyler, vesveseyi ve nefsin itirâzları ile hayâli artırır. Halvetteki mürid, imama iftitâh tekbinde yetişecek şekilde cemaate devam etmeye gayret göstermelidir. İmam selâm verip namazdan çıkınca, o da halvetine geri dönmelidir. Dışarı çıktığında mümkün mertebe halkın nazarından uzak olmaya çalışmalı, kendisinin halvette olduğunu bilmelerinden sakınmalıdır. Hattâ şöyle bir söz vardır: «İnsanlar nezdinde bir makam murâd ettiğin amelinle, Allah indinde bir derece umma!»

İnsanların nazarından uzak olmak! ihmâl edildiğinde pek çok ameli ifsâd eden, itinâ edildiğinde pekçok hâli düzelten bir esastır. Mürid halveti esnâsında bütün zamanını, kendisine Allah için verilen bir şeye gönül hoşnudluğuyla tahsis eder. O da ya Kur'ân tilâveti, ya zikr-i ilâhî, ya nâfile namaz, ya da murâkabe olur. Bu vazifelerden ne zaman kendisine yorgunluk ve gevşeme âriz olursa uyur. Dilerse namazların rek'atlarını ve tilâvetin miktarını belli bir sayı ile tâyin eder. Böylece bir onu, bir diğerini yapar. Eğer içinde bulunduğu hâle göre tercih yapmak isterse bunlardan kalbine en hafif geleni, yerine getirir. Ondan da bıkkınlık gelince uyur. Eğer secde rükû veya kıyamda uzunca bir süre kalmak isterse dilediği kadar kalabilir. Halveti esnasında devamlı abdestli bulunmaya çalışır. İyice bastıran uykusunu def'etmekten âciz düşünceye kadar uyumaz. Gece ve gündüz meşgûliyeti budur. Zikri «Lâ ilâhe illallah» kelime-i tevhididir. Nefs, dil ile zikirden usanınca, dilini hareket ettirmeden kalbiyle bunu söylemeye başlar. Sehl b. Abdullah: «Lâ ilâhe illallah, dediğin zaman o kelime-i tevhidle uzun süre meşgûl ol ve Hakk'ın kıdem sıfatına bak ki, Hakk sâbit, mâsivâ yok olsun, bilinsin ki bu iş,

zincirin halkalarının birbirine bağılılığı gibi devâm ister. Bu bakımdan fiil-i rızâ'ya mülâzim olmak lâzımdır.»

Halvette azık ve yiyecek:

Halvet ve erbaînde önce ekmek ve tuzla yetinilmelidir. Ve mürid bir gece bir ritl-ı Bağdâdî¹ ölçüsünde yer, onu da yatsı namazından sonra. Eğer iki öğüne taksim edecek olursa, yarısını gecenin evvelinde, diğer yarısını da gecenin sonunda sabaha karşı yer. Böylesi, mide için daha hafif, kalkıp geceyi zikir ve namazla geçirmek için daha elverişli olur. Eğer sabaha karşı yiyeceğini seher vaktine tehir etmek arzû ederse öyle yapabilir. Mürid katık yememeğe sabredemiyecek olursa, katık da alabilir. Katıktan aldığı ölçüde ekmeğini azaltır. Yediğini daha da azaltmak isterse, her gece lokmasını azaltarak erbainin son on gününde yarım ritl ile incek hâle getirir. Erbain'in başından itibaren nefsinin kanaat duygusunu yarım ritl ile güçlendirir. Ve her gece tedricen azar azar eksiltmeye devam eder ve neticede son gün, sâhûr yemeği, çeyrek ritl kadar iner.

Meşâyih-ı sûfiyye, tasavvufun dört esas üzerine binâ edildiğinde ittifak etmişlerdir. Az yemek, az uyumak, az konuşmak, ve halktan uzaklaşmak. Onlara göre açlığın iki süresi vardır. Bunlardan birincisi, yirmi dört saatin sonundadır. Böylece bir yemede her iki saat için ritlin bir okkasını yemiş olur. Bir ritl, ya yatsıdan sonra bir defada, ya da yukarıda söylediğimiz gibi, iki defada yer. Diğer ise yetmiş iki saatte bir yemektir. İki gece yemeden üçüncü gece yemek. Her gece üçte bir ritl, yenmiş olur. Bu iki müddetin arasında bir vakit daha vardır ki, o da iki gecede bir iftâr etmektir. O zaman gün başına düşen azık miktarı, yarım ritl olur. Nefse usanç ve bıkkınlık vererek, onun zikir ve ibadetlere karşı arzusunu azaltmadıkça, bu yol uygulanmalıdır. Eğer böyle sıkıntılı bir durum ortaya çıkacak olursa o zaman her gün

1. Ritl-ı Bağdâdî: Sâ'in sekizde biri civarında bir ölçü birimi. Bir Sâ', 3 kg. civarında olduğuna göre bir ritl-ı Bağdâdî 375 gram kadardır. bkz. Subhi es-Sâlih, İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri, (terc. İbrahim Sarmış), İstanbul 1983, s. 313 vd.

iftâr etmeli, bir ritl yiyeceği bir vakitte veya iki vakitte yemeli-
dir. Nefse önce iki gecede bir iftâr etme şekli başlatılır, sonra
gecede bir iftâra dönülürse nefis buna râzı olur. Her gece iftâr
etmesine müsâmaha edilecek olursa bir ritla râzı olmaz, başka
şeyler ve katık da istemeye başlar. Buna kıyasla «nefis, ümid ve-
rilirse tamaa, ümid verilmezse kanaata yönelir,» diyebiliriz.

Bazı sûfiler, nefsi azığın en azına alıştırıncaya kadar her
gece rızıklarını eksiltirler. Sulehâdan bazısı da azıklarını hurma
çekirdekleriyle ölçerler ve her akşam bir çekirdek ağırlığında ek-
siltirler. Bazıları da azıklarını yaş odunla tartar ve hergün odu-
nun kuruyup ağırlığının azaldığı ölçüde eksiltirlerdi. Bir kısmı
da her gece bir ekmeğin yirmi sekizde birini eksiltir ki, bir ayda
bir ekmeği bitirebilsin. Diğer bir kısmı da yemeği azaltmadan
tehir ederdi. Fakat, tehiri de tedrici olarak yaparlardı ki, bu sü-
re bir gecelik vakte ulaşsın. Kendilerini yemeği tehirle yemeğe
alıştıranlardan yeme süresini yedi gün, on güne, onbeş güne ve
hattâ kırk güne kadar çıkaranlar vardır.

Sehl b. Abdullah'a «Kırk gün veya daha uzun sürede bir ke-
re yemek yiyenin açlık ateşi nereye gidiyor?» diye sordular. O
şöyle cevap verdi. «Nûr, açlığın nârını; ateşini öldürüyor. Kendi-
lerine bu hâli sorduğum bazı sûfiler bana «Rabbî ile bulunmak-
tan hâsıl olan ferahın, açlığın ateşini söndürdüğüne delâlet eder»
ibârelerini hatırlattılar. Bu aslında halk için de vâkidir. Sevin-
dirici bir haber alan kimse, aç olsa bile açlığı zâil olur. Korku ve
dehşet hâlinde olan kişi de açlığını unuttur. Nefsini bu saydığımız
yollardan biriyle yavaş yavaş açlığa alıştıran kimsenin sıdk ve
ihlâsı devam ettikçe böyle bir açlık aklına noksan, bedenine sı-
kıntı vermez.

Açlığın sınırı, yediği şeylerden; ekmekle katığı birbirinden
ayıramayacak hâle gelmesidir. Ekmekte kusur arayan nefis, aç
sayılmaz. Açlığın bu derecesi bazan üç gün kaldıktan sonra gö-
rülür. Bu, siddıkların «cû» sıfatıdır. Böyle zamanda yiyecek is-
temek, bedene güç vererek farz olan ibâdetleri ifâ bakımından
zarûrettir. Tedrici bir sûrette yemeği azaltma durumunda bu-
lunmayan kimseler için bu hâl, zarûret sınırındır. Daha önce de

anlattığımız gibi, nefsini tedricen açlığa alıştırmak isteyen kimse, erbaini tamamlayıncaya kadar diğerlerinden daha fazla sabretmek durumundadır. Sûfîlerden biri, açlığın sınırı, tükürdüğü zaman tükürüğüne sinek gelmemesidir. Çünkü bu hâl, midenin yağdan hâlî olduğunu, tükürüğünün sineklerin bile ilgisini çekmeyecek saf bir sudan ibâret olduğunu gösterir.

Rivâyete göre Süfyân es-Sevrî ve İbrahim b. Edhem, üçer gün süreyle aç kalırlar, üç günde bir iftâr ederlerdi. Ebû Bekir Sıddîk (r.a.) altı günde bir, Abdullah b. Zübeyr (r.a.), yedi günde bir iftâr ederdi.

«Ammuyeh» diye mâruf dedem Muhammed b. Abdullah'ın hâlî ise pek meşhûrdur. O, Ahmed el-Esved ed-Dineverî'nin arkadaşuydı ve kırk gün süreyle aç kalabilirdi. Devrine ulaştığımız zâtlar içinde en uzun süre açlığa dayanabilen bir tek zât vardı. Ben onu görmedim. Çünkü o, Ebher'de idi. Ona «Zâhid Halife» diyorlardı. Ayda bir badem yedi. Bu ümmetin içinde onun eriştiği bu dereceye tedricen ulaşan kimse duymadık. Mürîdliğinin ilk zamanlarında azığını odunla tartarak azalttığı hikâyeye olunur. Nihâyet azığını kırk günde bir bademle iktifâ edecek dereceye kadar düşürdü.

Bu yola sâdık mürîdler sülûk ettiği gibi, bazen sâdık olmayan, bâtınında hevâ duygusu taşıyan kimseler de sülûk eder. Böyleleri insanların nazarında yükselmek niyyeti taşıdığı sürece yemeği terketmeyi hafife alır, küçümser. Bu nifâkın ta kendisidir. Biz böyle bir durumdan Allah'a sığınırız. Sâdık mürîd, kendisinin peş peşe oruç tuttuğunu bilen olmadıkça buna muktedir olabilir. Başkası onun bu hâline muttali olunca azimetini zayıflar. Mürîdin peşpeşe oruç tutmadaki sadâkati ve bu durumdaki kimseye bu hâlimden dolayı nazarı, onun bunu kolayca yapmasını sağlar. Bir başkası onun bu hâline muttali olunca ise, azimetini zaafa uğrar ki, bu sadâkat alâmetidir. Nefsinin, «halk tarafından yemeyi azaltmış bir kimse gözüyle görülmeyi arzuladığını» hissedince, nefsini itâm eder. Çünkü bu hâlde nifâk şâibesi vardır. Allah için günleri birbirine ekleyerek aç kalanın gönlüne, Allah onun yerine bir ferah verir ve yemeği ona unutturur.

Bazan mürid, yemeği unutamaz ama, kalbin nûr ile dolması, rûhun çekici kabiliyetini güçlendirir. Bu sayede rûh, onu kendi merkezine ve âlem-i rûhanîdeki yerine doğru cezbetmeye başlar. Bu sâyede sâlik, nefsanî şehvet duygularından nefret eder. Nefsin itminânda kemâle ermesi ânında nefsin câzibesini, rûhun câzibesinden geri kalıp nûrlanmış kalb sâyesinde rûhun nûrları nefse akseder. Evet, mıknatısın çekici özelliği demire karşıdır. Çünkü, mıknatıs demiri, demirde bulunan ve mıknatıstakine benzeyen bir özellik sebebiyle cezbeder. Bu cezbedişin, kendi özelliği nisbetindedir. Kalb vasıtasıyla nefse ulaşan rûhun nûru ile nefis, birbirine yakın husûsiyetler taşıyorsa, nefiste kalbin rûhtan istimdâd edeceği ve onu nefse götürecektir bir rûh oluşur. Böylece rûh, nefiste oluşan rûh ölçüsünde nefsi, kendine çeker ve nefis, dünya yiyeceklerini, hayvanî şehvetleri küçümsemeye başlar. Neticede onun katında Rasûlullah'ın Rabbim katında geceledim, o beni yedirir ve içirir.² hadîs-i şerifi gerçekleşmiş olur.

Bu tavsif ettiğimiz dereceye, sözleri, işleri ve diğer ahvâli zarûret ölçüsünde olan kullardan başkası güç yetiremez. Böyleleri yemeği zarûret ölçüsünde yer. Eğer zarûret olmadan bir kelime konuşacak olursa açlık ateşi onun içini yakar. Çünkü, uyan nefis, her uyarıcı ile uyanır. Uyandığı zaman da istekleri harekete geçer. Kul, nefisini güzelce idâre edip ilimle meşgûl edince oruç tutup açlığa tahammül göstermek ona kolay gelir. İnâyet-i ilâhiyyeye mazhar olur.

Dervişin biri bana şöyle anlatmıştı: «Şiddetli bir açlığa mârûz kalmıştım. Ne yiyecek isteyebilir, ne de bu husûsta bir sebebe başvurabilirdim. Günler sonra açlığım son râddesine ulaşınca Cenâb-ı Hakk bana bir elma nasib etti. Elmayı aldım, yemeğe niyyetlenerek kıldım. İçinden kurtçuklar çıktı. Ben onlara bakınca içimde öyle bir sevinç hâsıl oldu ki, günlerce yemeğe ihtiyaç duymadım. Elmanın ortasından çıkan bu kurtçuklar bana; «kudret-i ilâhiyyenin, imânın erkânından olduğunu» hatırlattı. Bu gerçeği bir daha reddetmemek üzere kabullendim.

2. Buhârî, Temennî. 9. Savm, 20; Müslim, Siyâm, 57; Muvatta'; Siyâm, 58; İbn Hanbel, III/8, VI/126.

Sehl b. Abdullah (r.a.): «Kırk gün hiç yemeden oruçla geçirene âlem-i melekûtun esrârı zâhir olur.» demiştir.

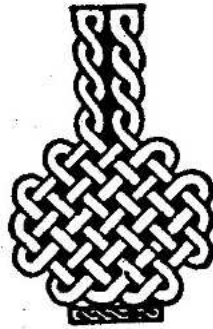
«Kul, Melekût âleminin kudretini müşâhede etmedikçe şâibesiz, gerçek zühde ulaşamaz» denilmiştir.

Şeyh Ebû Tâlib el-Mekki (r.h.) şöyle anlatır: «Yemeği tehir etmek sûretiyle nefsini riyâzata alıştırıran ve kırk gün peş peşe aç kalabilen bir zât bilirim. Her gece iftarı, gecenin ondörtte biri kadar geciktiriyordu. Nihâyet, yarım ayda bir tam gece, senede veya on dört ayda kırk gün aç kalabilme derecesine ulaştı. Yâni günleri ve geceleri tedricen artırarak kırk gün, bir gün mesâbesine getirdi.»

Böyleleri Melekût'un alâmetlerine mazhar olduğu ve Ceberût âleminin kudreti kendilerine münkeşif bulunduğu için, Allah Teâlâ'nın onlara dilediği gibi tecelli edeceği, hatırıma geliyor.

Bilmek lâzımdır ki, bu mânâların hepsi yemeği azaltmak ve peş peşe günlerce açlığa tahammül etmek sâyesindedir. Şayed bunlar bizzât fazilet demek olsaydı peygamberlerden hiçbirini fevtetmezdi. Rasûlullah (s.a.) bu konuda en ileri dereceye ulaşan kimse olurdu. Nefsini açlıkla terbiye etmekte şüphesiz redd ve inkâr olunamıyacak faziletler vardır. Fakat, Hakk Teâlâ'nın mevâhib-i ilâhiyyesi buna münhasır değildir. Bazan, her gün yiyip içen kimse, kırk gün aç kalabilenden daha faziletli olabilir. Bazan da kudret-i ilâhiyyeden kendisine herhangi sır münkeşif olmayan kimse, sırf marifet sayesinde, keşfe ulaşmış olandan daha üstün olabilir. Kudret, Kadîr olan Allah'ın eseridir. Kadîr Mevlâ, kurb ehlinden olana kudret âsârından hiçbir şeyi yadırgamaz ve reddetmez. Kudretin, ilm-i hikmetin perdeleri arasından kendisine tecelli etmekte olduğunu görür. Kul, kırk gün süreyle Allah Teâlâ'ya karşı ihlâsını muhafaza ederek amel, zikir, azık ve benzeri konularda zikrolunan ahvâli korumaya çalışırsa erbâinin bütün saat ve zamanları onun için berekete dönüştür. Çünkü erbâin, sâlihlerin bir grubunun seçip benimsediği güzel bir usûldür. Sulehâdan bazıları, erbâin için Zilkâde ayı ile Zilhiccenin ilk on gününü seçerler. Çünkü bu günler, Mûsâ (a.s.)'nin erbâinidir.

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebu'n-Necib, bize icâzet tarıkıyla Mek-hûl'den şu hadîs-i şerifi nakletmiştir. Rasûlullah (s.a.) Kırk gün süre ile ihlâsla Allah ibâdet eden kimsenin, kalbinden lisanına akan hikmet pınarlar oluşur³ buyurmuştur.

---

3. Kesfu'l - hafâ. II/224'de Ebû Nuaym, ve diğerlerinden.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

SÛFİYYE'NİN AHLÂK ANLAYIŞI

Sûfiyye, Rasûlullah (s.a.)'a uyma noktasında insanların önde gelenlerinden olduğu için O'nun sünnetini ihyâya en lâayık olanlardır. Rasûlullah (s.a.)'ın ahlâkıyla ahlâklanmak, O'na uymanın ve O'nun sünnetini ihyâ etmenin en güzel yoludur. Nitekim şeyh ve âlim, Şeyhu'l-İslâm lâkabıyla mâruf, Ziyâuddin Ebû Ahmed Abdulvahhâb b. Ali, bize, Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet edilen bir hadis-i şerifi haber vermiştir. Enes (r.a.) diyor ki: Rasûlullah (s.a.) bana: Oğulcağızım, sen kalbinde hiç kimseye karşı kin ve düşmanlık beslemeden bulunmaya güç yetirebildiğin sürece öyle yapmaya devam et,¹ buyurdu. Sonra tekrar: Oğlum, bu benim sünnetimdir. Benim sünnetimi ihyâ eden beni ihyâ etmiş sayılır. Beni ihyâ eden de cennette benimle beraberdir² buyurdu.

Sûfiler, Rasûlullah (s.a.)'ın sünnetini ihyâ etmişlerdir. Çünkü sûfiler, başlangıçta Rasûlullah (s.a.)'ın sözlerini, yolu yarılınca da vukuf kesbederek O'nun fiillerini ihyâ ederler. Hâl-i nihâyetlerinde ise O'nun ahlâkıyla ahlâklanmanın semeresine erişirler. Ahlâkın güzelleşmesi ancak nefis tezkiyesi sâyesinde olur. Tezkiye'nin yolu Şer-i şerife boyun eğmeden geçer. Nitekim Allah Teâlâ, Nebisi (s.a.) için Sen büyük bir ahlâk üzeresin³ buyurmuştur. Çünkü o, insanların en şerefli olanı, insanlar içinde nefsi en iyi tezkiye edilmiş ve en güzel ahlâka erişmiş bulunanı-

1. bk. Tirm'zi. İlim 16.

2. Tirm'zi. İlim 16; İbn Mâce. Mukaddime. 15.

3. el - Kalem (68) 4

dır. Mücâhid, «Büyük ahlâktan maksad, büyük dindir. Zira din, âmâl-i sâlihanın ve güzel ahlâkın mecmuûdur.» der. Âişe (r.a.)'ye Rasûlullah (s.a.)'ın ahlâkı sorulduğunda o: O'nun ahlâkı Kur'ân'dı. demişti.⁵ Katâde «Çünkü Rasûlullah (s.a.), Allah'ın emrine sarılır, nehyinden sakınırdı.» demiştir.

Hazret-i Âişe'nin «O'nun ahlâkı Kur'ân'dı.» sözü büyük bir sırrın, derin bir ilmin ifadesidir. Hazret-i Âişe bu sözü, ancak ilâhî vahyin bereketinden ve Rasûlullah (s.a.)'ın sohbetinden Cenâb-ı Hakk'ın kendisine tahsis buyurduğu bir ilimle söylemiştir. Âişe'nin husûsî bir ilme mazhariyetine şu hadis-i şerif delildir: «Dinin yarısını şu Hümeyrâ (Âişe)'den öğreniniz.»⁶

Nefsler, kendilerinin ihtiyaç duyduğu ve ayrılmaz bir parçaları olan bir tabiat ve karakter üzere yaratılmışlardır. İnsan topraktan yaratıldığı için karakterinde hilkatindeki toprak miktarı türâbî özellik, toprağı su ile yoğrulup yaratıldığı için tabiatında mâî hususiyet vardır. Aynı şekilde mayasındaki şekillenmiş balçık⁷ ve ateşte pişmiş çamur, gibi temel unsurlar, onun hayvânî saldırgan ve şeytanî sıfatlarını oluşturmıştır. İnsandaki şeytânî sifata işaret, Allah Teâlâ'nın İnsanı ateşte pişmiş çamurdan yarattı.⁸ âyet-i kerimesidir. Bu âyetle insanın çamurunun çanak çömlek gibi ateşte pişirildiği haber verilmektedir. O Allah ki, cinleri dumansız hâlis ateşten yarattı, âyet-i kerimesiyle de cin ve şeytanın aslının ateş olduğu belirtilmektedir.

Allah Teâlâ lütfu ve inâyeti sâyesinde Rasûlullah (s.a.)'dan şeytâniyet sıfatını söküp almıştır. Nitekim Peygamberimiz'in süt annesi Halime bint-i Hâris'den rivâyet edilen uzunca bir hadis-i şerifte bu durum şöyle anlatılmaktadır:

«Biz, evimizin arkasında oturuyorduk. Rasûlullah (s.a.) süt kardeşiyle birlikte bir ara gözümüzden kayboldu. Az sonra süt kardeşi telâş ve korkuyla yanımıza geldi. Ve: «Şu Kureys'li kar-

4. Müslim. Müsâfirin. 129.

5. Müslim. Mesâcid. 267; Ebû Dâvûd, Edeb. 1; İbn Hanbel, III. 270.

6. Keşfü'l-hafâ; I/374'de İbn Hacer, ve diğerlerinden naklen.

7. er - Rahmân (55), 24.

8. er - Rahmân (55), 15.

deşime bir şeyler oluyor. Beyazlar giymiş iki adam gelip onu yere yatırdılar ve göğsünü yardılar,» diye haber verdi. Ben ve süt babası, telaşla koştuk ve onu rengi uçmuş bir halde bulduk.

Babası elini onun omuzuna atarak: «Sana ne oldu?» diye sordu. Rasûlullah (s.a.) o zaman şöyle cevap verdi: «Beyazlar giymiş iki adam geldi ve beni yere yatırıp göğsümü yardı. Sonra oradan bir şey çıkarıp fırlatıp attılar. Sonra karnımı eski haline getirdiler.» Beraberce geri döndük. Babası: «Halime, ben bu çocuğun başına bir şey gelmesinden korkuyorum. Korktuğumuz başımıza gelmeden O'nu ailesine teslim edelim,» dedi. Sonra onu alıp ailesine götürdük. Annesi bizi görünce şaşırarak: «Ne oldu da, bunu geri getirdiniz? Halbuki siz onu alıp götürmeye çok hevesli idiniz.» dedi. Biz de: «Hayır, Allah'a andolsun ki bir zarar söz konusu değil. Biz, Allah'ın bize verdiği vazifeyi yerine getirmeye çalıştık. Çocuğun telef olmasından ve başına bir hâl gelmesinden korktuğumuz için onu size iade ediyoruz,» dedik. Bunun üzerine Peygamber'imizin annesi: «Siz ona şeytanın zarar vermesinden mi korkuyorsunuz? Hayır, asla şeytan ona yanaşamaz. Bu benim oğluma has bir durumdur. İsterseniz onun hikâyesini de size anlatayım: Ben ona hâmile olduğumda sanki, ona hâmile olmadan önceki hâlimden daha hafımdım. Ben ona hâmile olduğumda Şam saraylarını aydınlatan bir nûrun benden çıktığını gördüm, onu dünyaya getirdiğim zaman hiçbir çocukta meydana gelmeyen bir olayla karşılaştım: «O elleriyle yaslanmış başını göğze kaldırarak anne-babasına duâ ediyordu.»⁹

Allah Teâlâ, Rasûlünü, şeytanın tasallutundan temizleyince, Peygamberimizin tezkiye edilmiş nefsi, beşeriyetin nefislerinin en üst noktasında yer almıştır. O nefsin ahlâk ve sıfatlarıyla Rasûl-i Ekrem (s.a.)'de zuhûru, mahlukâta rahmet vesilesidir. Bu sıfatların esasının, zulmetinin fazlalığıyla birlikte ümmetin nefislerinde bulunması Rasûlullah'ın durumu ile ümmetin farklılığını gösterir. Bazı nefsânî sıfatların Râsulullah'da bulunması,

9. bk. İmam Kastalânî, el-Mevâhibu'l-ledünîyye Terc. İstanbul 1983, I. 52

muhkem âyetlerle Allah'ın, Nebisini özel rahmeti ile terbiyesine ve ümmetine örnek olmasına vesiledir. Bu sûretle inen âyetler, ümmete zuhûr edip bu sıfatların terbiyesine vesile olur. Nitekim Allah Teâlâ: İnkâr edenler: «Kur'ân O'na bir defada indirilmeli değil miydi?» dediler. Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak (kolayca ezberlemeni sağlamak) için onu böyle peyderpey indirdik. Ve onu ağır ağır okuduk.¹⁰ buyurmuştur. Kalblerin sâbit hâle gelmesi, nefis ile kalb arasındaki irtibat sebebiyle, sıfatların zuhûrundan ve nefisteki hareket sebebi ile meydana gelen ızdırıp ve sıkıntı hâline sonradır. Her sıkıntı hâli, gerek sahîh, gerekse dolaylı olarak güzel ahlâkî tazammun eden bir işarettir. Nitekim, mübârek dişleri kırıldığı ve kanlar yüzüne aktığı zaman, nefis-i Nebvîleri harekete gelip, Rasûlullah (s.a.) bir eliyle yüzünü silerek şunları söylüyordu: «Kendilerini Allah'a dâvet eden Peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir kavim nasıl felâha erebilir?» Cenâb-ı Hakk bu hâdise üzerine şu âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu: «Sana göre birşey yok.»¹¹ Bu âyetin nü-zûlüyle birlikte Peygamberimizin kalb-i Nebvîleri ızdırıp ve sıkıntıdan sabra yönelerek onda karar kıldı. Muhtelif zamanlarda nefsânî sıfatlar ortaya çıktıkça gelen âyet-i kerimelerle Peygamberimizin ahlâkî, Kur'ân ahlâkî olacak şekilde tasfiye edildi. Rasûlullah (s.a.)'ın nefsinde bu kadarcık bir özelliğin bulunması «Sünnet olsun diye bazan ben unuturum veya bana unutturulur.»¹² hadîs-i şerifinin mânâsının gereğidir. Kur'ân âyetlerinin inme zamanında bu tür nefse müteallık sıfatların ortaya çıkması, aslında ümmetin nefislerini tezkiye içindir. Ümmet hakkında rahmet vesilesi bir eğitimidir. Bu sûretle onların nefisleri tezkiye edilir, ahlâkları da değer kazanır. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ahlâk, nezd-i ilâhîde saklıdır. Allah Teâlâ onu, hayır murâd ettiği kuluna verir. Bir başka hadîs-i şerifte de Ben ancak «mekârim-i ahlâkî» tamamlamak üzere gönderildim»¹³ buyurulmuştur. Bir diğesinde de: Allah Teâlâ'nın yüz on kûsûr

10. el - Furkan (25), 32.

11. Âlü İmrân (3), 128.

12. Muvatta', Sehv, 2.

ahlâkı vardır. Kime ondan bir tane verirse o, cennete girer¹³ buyrulur.

Ahlâkın miktar ve sayısı ancak vahy-i ilâhî ve sünnet-i Nebî ile tesbit olunur. Allah Teâlâ, sıfatlarını gösteren esmâsını insanlara açıklamıştır.¹⁴ Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına isimlerini açıklamasının sebebi, kendisine o esmâ ile duâ edilmesi içindir. Şayet Allah Teâlâ, beşeriyete bu ahlâk ile ahlâklanma gücü vermiş olsaydı onlara, kendisine duâ etmek üzere bu isimleri de öğretmezdi. Allah dilediğini rahmetine hâs kılar, o da rahmet-i ilâhîden uzak kalmazdı. Allah bilir ama Hz. Âişe (r.a.)'nin «O'nun ahlâkı Kur'ân'dı.» sözünde ahlâk-ı rabbâniyeye gizli bir mânâ, mânidâr bir işâret vardır. Hz. Âişe, (r.a.) «O ahlâk-ı ilâhî ile mütehallıktı,» demekten Allah'tan hayâ ederek bu mânâyâ işâret olacak tarzda: «O'nun ahlâkı Kur'ân'dı» deyiverdi. O'nun bu sözü, celâl-i ilâhîden hayâ ederek lâtif bir ifadeyle mevcûd hâli setretmektir. Bu tavır, O'nun ilminin derinliğinden, edebinin kemâlinden kaynaklanıyordu. Allah Teâlâ'nın Biz sana Seb'al-Mesâniyi ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik¹⁵ âyetiyle Muhakkak sen yüce bir ahlâk üzeresin¹⁶ âyet-i kerimesi arasında Hz. Âişe'nin «O'nun ahlâkı Kur'ân'dı.» sözünü hatırlatan bir münâsebet vardır.

Cüneyd (r.h.) «O'nun ahlâkı yüceydi, çünkü O'nun himmeti mâsivaya değil, Mevlâ'ya idi.» diyor.

Vasîtî (r.h.) «Rasûlullah (s.a.) Hakk adına dünya ve âhireti fedâ etmiştir.» der.

«Peygamber (a.s.) kalbiyle onlara muhâfzet etse bile iyi ahlâkı sebebiyle insanlarla iyi geçinirdi» denilmiştir. Bazıları tasavvufun mânâsını böyle ifade etmişler ve demişlerdir ki: «Tasavvuf, halka iyi muâmele, Hakk'a sadâkattir.» Şöyle bir söz var-

13. Buhârî, Edeb, 39; Muvatta', Hüsn-i hulk, 8; İbn Hanbel, II/381.

13b. el-Câmiu's-sağır, I. 81 (Ebû Ya'lâ'dan).

14. Allah, Âdem'e esmâ (isimleri)'nin hepsini öğretti el-Bakara (2) 31. âyeti buna delildir.

15. el-Hicr (15). 87.

16. el-Kalem (68), 4.

dır: «Kâinâtın sırlarını müşâhede ile insanın gozunde mükevenât küçülünce, ahlâk yücelir, güzelleşir.»

Peygamberimizin «Yüce ahlâk» ile tesmiye edilmesi, bütün güzel ahlâkın onda toplanmış olmasıdır. Şeyh ve Âlim Ziyaeddin Abdulvahhâb b. Ali'nin Câbir (r.a.)'den naklen bize haber verdiği bir hadîs-i şerifte Peygamberimiz (s.a.) ümmetini güzel ahlâka teşvik ve dâvet etmiştir. Sizin bana en sevimli olanlarınız ve kıyâmet gününde bana en yakın bulunacak olanlarınız ahlâkı güzel olanlarınızdır. Bana göre en sevimsiz olanınız ve kıyâmette bana en uzak bulunacak olanlarınız «sersâr», «müteseddık», ve «mütefeyhık» olanlarınızdır. Sahabîler:

— «Yâ Rasûlallah, sersâr ve müteseddık'ı bildik. Mütefeyhık nedir?» diye sorunca Efendimiz: «Kibirîliler»¹⁷ buyurdu. Ser-sâr; gevezeler, müteseddık da uzun uzun, lüzûmsuz konuşanlar, demektir.

Vâsıtî (r.h.): «Yüce ahlâk, kimseyle mücâdele ve münakaşa etmeyen ve kendisiyle münâkaşa edilmeyen, geçim ehli kimsele-
rin ahlâkına denir. Sen yüce bir ahlâk üzeresin¹⁸ âyeti, senin vicdanında sırrını müşâhedededen meydana gelen bir halâvet vardır, mânâsınadır. Sen, benim sana ihsan ettiğim ve senden önceki nebîlere ve rasûllere ihsânımın en güzelini bu sâyede alabiliyorsun.

Hüseyin, bu âyetin mânâsı; «Sen Hakk'ın müşâhedesıyla bulunduğun için mahlûkatın cefâsı sana tesir etmez.» demektir, der. Bir başka kavle göre yüce ahlâkın mânâsı, takvâ libasına bürünmek ve ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmaktır. Çünkü ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmaktan sonra geriye başka tehlike kalmaz.

Sûfilerden biri, Allah Teâlâ'nın: Eğer o, bazı lâfları uydurup bize iftirâ etse, biz 'onun gücünü alırdık.¹⁹ âyetindeki yemin, tam ve kâmil olan demektir. Çünkü Hakk Teâlâ; وَأَنْتَ «Çünkü

17. Tirmizî, Birr, 71; İbn Hanbel, II/379.

18. el - Kalem (68), 4.

19. el - Hakka (69), 44.

sen» buyurduğu zaman O'nu bizzat kudret-i ilâhisiyle hazırlamış oluyor. Cenâb-ı Hakk onu bizzat hazırlayıp yetiştirince de perdeleyip gizliyor. Diğer âyetteki «Biz onun gücünün tamamını alırdık» ifadesi «fenâ» anlamı taşır, diyor. Bu sözü söyleyen sûfiye karşı şöyle bir görüş ileri sürülebilir: Eğer bu âyet fenâ'ya delâlet ediyorsa Sen yüce bir ahlâk üzeresin²⁰ âyeti hem bakâ'ya delâlet eder; hem de fenâdan sonra gerçekleşen bakâ'ya. Bakâ, fenâya nazaran daha kâmil ve peygamberlik makamına daha lâyıktır. Fenâ, kötü sıfatları sıkıştırıp tazyik ettiği için değerlidir. Mezmûm sıfatlar, vücûddan sökölüp atılınca ve sıfatların özelliği değişince fenânın ne değeri kalır? Bakâ, sıfatına erişen kul, nefsiyle değil, Allah ile hâzırdır. Bakâ sıfatının olduğu yerde perdeden eser kalmaz.

Kendisine hulk-ı azim»; yâni «yüce ahlâk» verilen kimseye makamların en yücesi verilmiş demektir. Çünkü bütün makamların birbiriyle umûmî bir irtibatı vardır. Ahlâk, sıfat ve özelliklerle irtibatlıdır.

Cüneyd, «Yüce ahlâkta dört esas vardır. Cömertlik, ülfet, nasihat ve şefkat» der.

İbn Atâ: «Hulk-ı azim; kulun kendi ihtiyârı olmadan nefsin-den ve alışkanlıklarından sıyrılarak (meleke hâlinde) yüce ahlâkın hükmü altına girmesidir.» diyor.

Ebû Saîd el-Kuraşî: «Azim, Allah'dır. Azim olan Allah'ın ahlâkı da; cömertlik, kerem, günahı görmemek, bağışlamak ve ih-san gibi sıfatlardır. Cenâb-ı Peygamber (a.s.)'in şu hadisini görmez misin ki, O ne buyuruyor: Allah'ın yüz on kûsûr ahlâkı vardır. Bunlardan biriyle gelen cennete girer. Ahlâk-ı ilâhî ile ahlâklanmayı başaran Süphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin âyet-kerimesiyle senâya lâyık olur.

Şöyle bir kavil de vardır: «Ahlâkını yüceltmeye bak. Çünkü sen ahlâkını beğenmez, beşerî sıfatlarda sükûnet bulmadan ilerlemeye devam edersen zât-ı ilâhî'ye ulaşabilirsin.»

20. el - Kalem (68), 4.

«Muhammed (a.s.) Hicaz'a peygamber olarak gönderilince nefsi her türlü şehvet ve lezzetlerden korudu. Garip kalarak memleketinden ayrıldı. Bu sûretle ahlâkı nefsânî kirlilerden temizlenince hakkında Sen yüce bir ahlâk üzeresin hitâb-ı ilâhîsi vârid oldu» diyenler de vardır.

Bize, Şeyh Salih Ebû Zür'a b. el-Hâfız Ebi'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, Âişe (r.a.)'den naklen şu hadîs-i şerifi haber verdi: Mekârim-i ahlâk, ondur. Babada bulunur, oğlunda bulunmaz. Oğlunda olur, babasında olmaz. Kölede olur, efendisinde olmaz. Allah Teâlâ saâdet murâd ettiği kimselere onu taksim etmiştir. Onlar da: Doğru sözlülük, ümitsizlik hâlinde bile doğruluk, komşusu ve arkadaşı açken karnını doyurmamak, onları da düşünmek, isteyene vermek, iyiliğe iyilikle mukabele, emâneti korumak, sıla-i rahm yapmak, arkadaşının kusurlarını örtmek, misâfiri ağırlamak ve hepsinin başı hayâ.»²¹

Rasûlullah (s.a.)'dan «İnsanları en çok cennete sokacak şeyin ne olduğu» soruldu. O: Allah'tan korkmak ve güzel ahlâk²² diye cevap verdi. Yine «İnsanları en çok cehenneme sokacak şeyin ne olduğu» soruldu. O da: «Gam ve ferah» buyurdu: Bu gam, geçici zevkleri kaçırmaktan meydana gelen gamdır. Çünkü böyle bir gam öfke ve sıkıntı doludur. Öfkenin böylesi, bir mânâda Allah'a itiraz ve kazâya adem-i rızâdır. Hadîste zemmedilen ferah, geçici zevklere aldanıp sevinmektir. Başına gelecekleri önceden bir kitaba yazdık ki kaybettiğinize üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği sevinip şımarmayasınız²³ âyet-i kerimesiyle böyle zevklerle ferahlanmak yasaklanmıştır. Bir başka âyette ferah hakkında şöyle buyurulmuştur: Kavmi ona dedi ki, ferahlanma; çünkü Allah böyle geçici şeylere aldanıp ferahlananları sevmez.²⁴ Kârûn'un serveti, anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıyabileceği bir seviyeye ulaşınca kavmi ona bu nasihatı yapmıştı.

21. Benzer bir hadîs için bkz., Muvatta', Kelâm, 17; İbn Hanbel, II/177.

22. Tirmizi, Birr, 62; İbn Mâce, Zühd, 29.

23. el - Hadid (57), 23.

24. el - Kasas (28), 76.

Uhrevî nimetlere sevinmek güzeldir ve buna dâir teşvik de vardır. Nitekim âyet-i kerimede: **De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle (evet) ancak onunla ferahlansınlar. Bu onların toplayıp yığdıklarından hayırlıdır**²⁵ buyurulmuştur.

Abdullah b. Mübarek, hüsn-i hulk'u tefsir ederken şunları söylemiştir: «Hüsn-i hulk, güleryüzlü olmak, iyiliği yaymak ve eziyeti kaldırmaktır.»

Sûfiler, mücâhede sayesinde nefislerini güzel ahlâka uymaya râzı ettiler. Nice nefis vardır ki, amellere icâbet eder, fakat güzel ahlâka icabet etmez. İbâdete düşkün olanların nefisleri, amellere icâbet eder. Fakat ahlâkı terkeder. Zâhidlerin nefisleri ise ahlâkın bazısına icabet eder, bazısını terkeder. Sûfiyye'nin nefisleri, güzel ahlâkın hepsine icabet eder.

Bize, Şeyh Zür'a icâzet yoluyla Ebû Bekir el-Kettânî'nin şöyle buyurduğunu haber verdi: «Tasavvuf ahlâktır. Ahlâkî bakımdan senden üstün olan tasavvufî yönden de üstündür.»

Âbidlerin nefisleri, amellere icâbet eder. Çünkü onlar, ibâdet yoluna nûr-ı islâm ile girmişlerdir. Zâhidler zühd yoluna nûr-ı imânla girdiğinden onların nefisleri ahlâkın bir kısmına icâbet eder. Sûfiler ise ehl-i kurb olduğundan ihsan nûruyla yola girmişlerdir. Sûfiye ve ehl-i kurb'un bâtınları, yakîn nûrunu elde edince ve bu nûr onların kalblerine yerleşince kalb, her bakımdan salâha erer. Çünkü kalbin bir kısmı İslâm nûruyla, bir kısmı da iman nûruyla, tamamı ise ihsân nûruyla aklaşır. Kalb aklaşıp nûrlanınca onun nûru nefse akseder. Kalbin, biri nefse, diğeri rûha âid olmak üzere iki yönü vardır. Nefsin de, biri kalbe, diğeri tabiat ve karaktere âid iki yönü vardır. Kalb tamamıyla aklanmayınca bir yönü rûha, bir yönü nefse olmak üzere iki yönü olur. Rûha yönelişi tam olmaz. Kalb tamamıyla aklanınca bütünüyle rûha yönelir ve rûhun desteğine ulaşarak nûru ve aydınlığı artar. Kalb, rûh cihetine cezbolununca, nefis de kalb tarafına çekilir. Bu cezbe, nefsin kalbe tesir eden yönüyle birlikte,

kalbi yönlendirir. Nefsin nûrlanması, nefsin kalbe tesir eden cihetinin kalbe yönelmesi içindir. Nefsin nûrlanmasının alâmeti itminân derecesine ermesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: Ey itminâna ermiş nefs, dön Rabbına, O senden, sen O'ndan razı olarak ²⁶ buyurmuştur.

Nefsin kalbe tesir eden cihetinin nûrlanması, incinin parlaklığı sâyesinde dışındaki sedefin bir yanının parlamasına benzer. Nefiste bir zulmet eserinin kalması, nefsin tabiat ve karakterine âid bir cihetinin bulunmasındandır. Nitekim sedefin dış kısmı, içinin aksine, deniz suyunun çarpması ve benzeri dış tesirler sebebiyle siyahlığını kaybetmez. İki yönünden biri nûrlanınca nefis, ahlâkını güzelleştirmeye ve sıfatlarını tebdil etmeye meyleder. Nefislerindeki bu tebdil yüzünden abdâllara «abdâl» adı verilmiştir. Bu işin en büyük sırrı, sûfinin kalbinin devamlı sûrette Allah'a yönelik olması, ve dilinin zikr-i ilâhiye bağlı olarak zât-ı ilâhî zikrine yükselmesidir. İşte o zaman sûfinin kalbi «Arş-ı Rahman» mesâbesinde olur. Çünkü Arş, halk ve hikmet âleminde kâinatın kalbidir. Kalb de emir ve kudret âleminde Arş mesâbesindedir. Nitekim Sehl b. Abdullah et-Tüsterî «Kalb, arş gibi, sadr ve kürsî gibidir.» der. Şöyle bir hadis-i kudsi vârid olmuştur: Ben yere ve göğe sığmadım, fakat mü'min kulumun kalbine sığdım. ²⁷

Kalb, zât-ı ilâhî zikriyle canlandığı ve kurb duygusunun lâtif rüzgârıyla dalgalı bir deniz olduğu zaman nefsin ahlâk kanallarından tertemiz huylar ve güzel sıfatlar akmaya başlayarak ahlâk-ı ilâhî tahakkuk etmiş olur.

Şeyh Ebû Ali Farmedî'nin şeyhi Ebû'l-Kasım el-Kürkânî'den naklen anlattığına göre o, «Doksandokuz esmâ-ı ilâhiyye, sülûke giren bir kulun vuslat mertebesine ermediği hâlde sıfatları hâline gelir.» demiştir. Şeyh, bu sözüyle, «Kulun Cenâb-ı Hakk'ın esmâ-ı hüsnâsından herbirini beşerin kusurlu ve zayıf hâline uygun düşecek tarzda sıfat olarak alabildiğini» kasetmiştir. Mese-

26. el - Fecr (89), 27 - 28.

27. bkz. Keşfu'l - hafâ, II/195.

lâ kulun esmâ-i ilâhîden Rahîm isminden alacağı, insan olmanın kusur ve noksanı ölçüsünde rahmet ve merhamettir. Meşâyih'in en şerefli ilimleri sayılan esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye konusundaki işâret ve rumûzları aslında hep bu mânâyadır. Onların bu işâret ve yorumlarını «hulûl ve ittihâd» olarak vehmedenler küfür ve zındıklığa düşerler. Rasûlullah (s.a.) Muâz (r.a.)'a güzel ahlâkı anlattığı tavsiyesinde şöyle buyurmuştur. Yâ Muâz! Sana takvâyı, doğru sözlülüğü, ahde vefâyı, emâneti yerine getirmeyi, hıyâneti bırakmayı, anlaşmayı muhafaza etmeyi, yetime şefkat göstermeyi, yumuşak huylu olmayı, selâmı yaymayı, güzel muameleyi, emelleri azaltıp amellere yönelmeyi, imana sarılmayı, Kur'ân'ı inceden inceye anlamaya çalışmayı, âhireti sevmeyi, hesaptan korkmayı, şefkatli ve merhametli olmayı, tavsiye ederim. Yumuşak başlı kimselere sövmekten, doğru adamı yalanlamaktan, günahlara tamâ etmekten, âdil devlet adamlarına karşı gelmekten, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan sakın. Sana tenhâda, kalabalıkta, her yerde Allah'tan korkmayı tavsiye ederim. Her günahattan sonra tevbe etmeye bak. Sır, sır olarak, alenî olan da öylece muhafaza edilmelidir. Bunlar, Allah'ın kullarına öğrettiği âdâbdır. Allah kullarını iyi ahlâka ve güzel âdâba çağırır.²⁸

Şeyh Ziyâuddin Abdulvahhâb b. Ali, Ebû'd-Derdâ'dan bize şöyle bir hadis-i şerif nakletmiştir: Mizâna konulacak şeyler içinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey yoktur. Güzel ahlâk sahibi, güzel ahlâkı sayesinde nâfile oruç ve namazla meşgûl olanların derecesine ulaşır.²⁹

Rasûlullah (s.a.)'ın güzel ahlâkından bazıları şunlardır: «O insanların en cömerdiydi. Yanında bir dinar, bir dirhem veya daha fazlası olduğu hâlde asla gecelemezdi. Eğer elindekini verecek kimse bulamaz, ve o hâlde gece olursa onu birine verip kurtulmadıkça evine gitmezdi. Dünyalığa nâil olmağa çalışmazdı. O'nun sene boyunca en çok yediği azığı, hurma ve arpadan

28 İbn Hanbel, V/245; Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ, Beyrut 1967, I, 240 vd.

29. Tirm'zi, Birr, 61; Ebû Dâvâd, Edeb, 7; İbn Hanbel, VI/442, 446.

pek az bir miktardı. Zarûrî ihtiyâcından fazlasını hemen fî sebilillâh harcardı. Hiç kimseden istemez, kendisi verirdi. Başkalarını kendisine tercih ederek istiyenlere senelik azığını verir, kendisi o yıl içinde muhtaç duruma düşerdi. Ayakkabılarını tamir eder, yırtığını diker, ev işlerinde âilesine yardımcı olur, onlarla birlikte et doğrardı. İnsanların en hayâlisi ve en alçak gönüllüsüydü. Allah'ın salât u selâmı onun, ehl-i beytinin ve ashâbının üzerine olsun.»³⁰

---

30. Geniş bilgi için bkz. el - Kadi İyad b. Mûsa el - Endelûsî, c4 - Şifâ, Dimâşk ts., II. c. (Tahkik; Muhammed Emin Kara Ali, Üsâme er - Rifâî, Cemal es - Seyrvan, Nureddin Kara Ali).

OTUZUNCU BÖLÜM

SÜFİLERİN AHLÂKI

1 — Tevâzu:

Sûfiyye ahlâkının en güzeli tevâzudur. İnsan tevâzudan daha faziletli bir libas giymemiştir. Tevâzu ve hikmet hazinesine nail olan, herkese lâayık olduğu değeri verir. Herkes de ona lâayık olduğu saygıyı gösterir. Tevâzudan nasibini alan gönül rahatlığına erer. Fakat bunu da ancak ilim sahibleri kavrayabilir.

Bize, Ebû Zür'a, Enes (r.a.)'in rivâyetiyle gelen şöyle bir hadîs-i şerifi haber verdi: Allah Teâlâ bana mütevâzi olmanız gerektiğini, birbirinize zulmetmemeniz icâb ettiğini vahy yoluyla bildirdi.¹

Peygamberimiz (s.a.), Söyle Habibim, eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olunuz² âyet-i kerimesi hakkında «İyilikte, takvâda, korkuda ve nefsi zelil kılma hususunda bana tâbi olunuz buyurmuştur.

Rasûlullah (s.a.) tevâzunun gereği olarak hür olsun, köle olsun herkesin dâvetine icâbet eder, bir yudum süt veya bir tavşan bacağı bile olsa hediyeeyi kabûl eder, onları yemekten çekinmez hediyelere mukabelede bulunur, câriye veya miskin bile olsa dâvetlerine icâbetten çekinmezdi.

Ebû Zür'a, icâzet tarikiyle Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu haber veriyor: Tevâzuun ilk şartı, rastladığın herkese

1. Müslim, Cennet, 64; Ebû Dâvûd, Edeb, 40; İbn Mâce, Zühd, 16.

2. Âlû İmrân (3), 188.

selâm vermen, sana selâm verenin selâmına mukabele etmen, meclisin en aşağısına râzı olman ve öğülmekten, iyiliklerinin sayılıp dökülmesinden hoşlanmamandır.

Bir başka hadis-i şerifte: Noksansız tam tevâzu gösterene ve nefsinin meskenete düşürmeden zelil edene ne mutlu.³ buyurulmuştur.

Cüneyd'e tevâzudan sordular. Şöyle cevap verdi: «Tevâzu, alçak gönüllülük kanatlarını indirmek, çevresine yumuşak davranmaktır.»

Aynı sual Fudayl'e soruldu, O: «Hakk'a karşı hudû ile boyunu bükük olmak, söylenene kulak verip kabûl etmektir.» diye cevap verdi. Yine Fudayl bir başka defasında «Nefsinde bir değer gören kimsenin, tevâzudan nasibi yoktur.» demiştir.

Vehb b. Münebbih der ki: Semâvî kitaplarda şöyle yazılıdır: «Ben, Âdem'in sulbünden onun zürriyetini çıkardım ve onlar içinde en mütevâzi olarak Mûsâ (a.s.)'yı buldum ve bu yüzden onu kendime Kelimullah seçtim.»

Şöyle bir söz vardır: «Nefsinin gizliliklerini bilen üstünlük ve şerefe tamâ etmez, tevâzû yolunu tutar. Kendisini zemmedene düşmanlık etmez, medhedildiği zaman da Allah'a şükreder.»

Ebû Hafs der ki: Kalbinin tevâzû hisleriyle dolu olmasını isteyen sâlihlerin sohbetine devam etsin ve onlara hürmette kusur göstermesin. Kişi sâlihlerin aşırı tevâzuu sâyesinde onlara uyarak büyüklük gösteremez.

Lokman (a.s.) «Herşeyin bir bineği vardır, amelin bineği de tevâzudur.» buyurur.

Nûrî: «Beş kimse dünyada mahlûkatın en şereflieleridir: Zühd sahibi âlîm, sûfî fakîh, mütevâzi zengin, hâline şükreden fakir ve sünnete bağlı şerîf (Peygamber torunu)» diye söyler.

3. Keşfu'l - hafâ, II/47'de Askerî, Begavî ve diğerlerinden.

el-Cellâ: «Tevâzuda bir şeref olmasa, biz böbürlenerek çalim-
lı yürürdük.» der.

Yusuf b. Esbât'a tevâzuun sınırı sorulduğunda şu karşılığı
verdi: «Dışarıya çıktığında gördüğün herkesi kendinden üstün
ve hayırlı görmendir.»

Beraber bulunduğum Şam seferinde Şeyhimiz Ebû'n-Necîb
es-Sühreverdi'nin şöyle bir hadisesine şahid oldum: Bazı kimse-
ler, zincire vurulmuş firenk esirlerinin bulunduğu bir yere şey-
himiz için yiyecek göndermişlerdi. Sofra hazırlandı. Esirler, sı-
yırmak için boşalacak kapları bekliyorlardı. Şeyhimiz yerinden
kalkarak gitti, onlardan birisi gibi aralarına oturdu. Ve bera-
berce yediler. Allah için tevâzuundan, biz, şeyhin yüzü karnına
değecek zannettik. İlmin, imanın ve amelin gerektirdiği kibirden
uzak bir tavırla, boynu büyük olarak oturuyordu.

Ebû Zür'a bize icâzet tarikiyle el-Cerîrî'nin şöyle buyurduğu-
nu haber vermiştir: «Ehl-i marifete göre dinin beşi zâhirî, beşi de
bâtınî olmak üzere on sermayesi vardır. Zâhirî olanlar: Doğru söz-
lülük, cömertlik, tevâzu, başkasına eziyet vermemek ve yapılan
eziyete de sabretmek, Batınî olanlar da: Efendisi (Allah)'ı sev-
mek, Efendisinden ayrılmaktan korkmak, Efendisine vuslatı ar-
zulamak, yaptıklarına pişmanlık duymak ve Rabb'ından hayâ et-
mektir.»

Yahya b. Muâz: «Tevâzu halkda güzeldir, fakat zenginlerde
daha güzeldir. Kibir halkta çirkindir, fakat fakirlerde daha çir-
kindir,» diyor.

Zünnûn: «Tevâzuun üç alâmeti vardır. Ayıplarını bilerek
nefsini küçük görmek. Tevhid inancına hürmeten insanlara say-
gı göstermek. Kimden gelirse gelsin hakkı ve nasihati kabûl et-
mek.» der.

Ebû Yezîd'e sordular: «İnsan ne zaman mütevâzi olur?»
şöyle cevap verdi: «Nefsinin şerrini ve aybını bilerek kendisinde
bir değer ve mânevi bir hâl görmediği ve kendini insanlardan
daha kötü gördüğü zaman.»

Ehl-i hikmetten biri der ki: Edebe bağılı olmayan ve cimrilikle bir arada bulunan tevâzu bile, edeb ve cömertlikle beraber bulunan kibirden daha iyidir.

Hukemâdan birine: «Kıskanılmayan bir nimet ve sahibine acınmayan bir belâ biliyor musun?» diye sordular. Şöyle cevap verdi: «Evet, kıskanılmayan nimet tevâzu, sahibine acınmayan belâ kibirdir.»

Gerçek tevâzu, kibir ile zillet arasında i'tidâli koruyarak alçak gönüllü olmaktır. Kibir, insanın kendisini olduğundan yüksek göstermesi, zillet ve meskenet ise insanın kendisini ayıplanacak ve acınacak bir mevkie sokarak haklarını zâyî edecek bir duruma düşmesidir.

Meşâyih'in tevâzu ile ilgili işâret ve açıklamalarının çoğundan onların tevâzuu zillete vardırtdıkları ve nefsânî duygular karıştırarak ifrâttan tefride düştükleri anlaşılmaktadır. Bu da i'tidâl çizgisinden ayrılmayı gösterir. Meşâyih'in tevâzu konusunda mübalağa göstermekten kasıdları, müridlerin kibir ve ucbe düşmelerinden korkarak, onların nefsinden bir duyguyu söküp atmaktır. Müridin ucub hâlini ortaya çıkaracak sebeplerden ayrılabilmesi pek nâdir vaki olur. Hattâ büyük şeyhlerin pek çoğundan ucub hâline delil sayılabilecek pek çok söz nakledilir. Meşâyih'tan nakledilen bu kabil ucub kokusu taşıyan sözlerin hepsi onlardaki sekr hâlinin bakiyyeleridir. Ve bu sözler, hâl-i bidâyetlerinde sekrin iç daraltısından sahv genişliğine çıkmamış bulundukları hâle münhasırdır. Bu hâl, basiret sahiblerinin basiretle baktıklarında, kalbe vâridatın gelmesi anında nefsin alelacele yaptığı bir hırsızlıktan ibâret olduğunu anladığı bir hâldir. Nefs, kalbe doğan vâridatı çalıp kendine mal etmeye kalkınca mânevi hâlini kaybeder ve nefis kendinde varlık görmeye başlar. Ucub kokusu taşıyan kelimeler, böyle zamanlarda söylenir. Mesele: «Gök kubbenin altında benim gibisi var mı?» «Benim ayağım bütün evliyânın omuzlarının üstündedir.» «Atımı eğerledim ve gemini ağzına vurup yeryüzünün her tarafını dolaştım ve «Var mı bana rakib olabilecek biri?» dedim, hiç kimse çıkmadı.» Bu kabil sözler, onun asrının feridi olduğunu gösteren işâretler-

dir. Bu sözlerin, nefsin, kalbin vâridâtına kulak vererek çalıp benimsediği şeyler olduğunu bilemeyen kimse, bunları Allah Rasûlünün ashâbının terazisiyle tartсын ve onların tevâzû ölçülerine, bu tür sözlerden kaçınmadaki hassâsiyetlerine ve kul için gösterilmesi câiz olan şeylerden bile uzaklaşmaktaki anlayışlarına vursun ve öyle değerlendirsın. Fakat bu sözleri sadakatle söyleyenlerin sözlerinde bir doğruluk tarafı ve hakikat yönü de vardır. Bu yüzden denir ki: Bu sözler, sekr hâlinde onların bardaklarının dolup taşmasıdır. Zira sarhoşların sözlerine aldırılmaz.

Temkin sahibi olan meşâyih, nefislerde gizli ucub hastalığını farkedince, müridlerde bu hastalığı tedâvî için, meskenet ve zillete varacak şekilde tevâzuda ifrâta meylederler. Tevâzuda i'tidâl, insanın lâayık olduğu aşağılığa razı olmasıdır. İnsan, nefsinin azgınlık ve taşkınlığından emin olunca onu, lâayık olduğu sınırdan tutmalıdır, daha aşağıda ve daha yukarıda değil. Fakat, nefis, karakterinde ateşte pişmiş çamurdan⁴ yaratılmış olması sebebiyle ateşe nisbetinden dolayı bir azgınlık taşıyorsa o zaman, tevâzuda lâayık olduğunun daha aşağısına indirilerek tedâvî edilmeye ihtiyaç gösterir. Bu usûl, kibrin, nefsin kapılarını çalmaya imkân bulamaması içindir. Kibir, insanın kendini başkalarından büyük görmesidir. Tekebbür, kibir duygusunu dışa vurmaktır. Kibir ve azamet, ancak Allah'a âid bir sıfattır. Mahlûkattan kibir iddiâsında bulunanlar yalancıların tâ kendisidirler.

Kibir, ucubdan kaynaklanır. Ucub güzelliğin hakikatini bilmekten; cehâletten, cehâlet de hakikat-i insaniyeden uzaklaşmaktan kaynaklanır. Allah Teâlâ Allah kibirlenenleri sevmez⁵ âyet-i kerimesiyle kibirin günahının büyüklüğünü ifâde buyurmuştur. Allah Teâlâ bir başka âyet-i kerimede Cehennemde yüklenenler için yer yok mudur?⁶ buyurmuştur. Bir hadîs-i kudside de: Kibriyâ benim örtüm, azamet de izârımdır. Bu sıfatlardan biri sebebiyle benimle münâzaa etmeye kalkanı helâk ede-

4. er - Rahmân (55), 14.

5. en - Nahl (16), 23.

6. ez - Zümer (39), 60.

rim.⁷ buyurulur. Bir başka rivayette «O'nu cehenneme atarım» buyurulmuştur. Allah Teâlâ, insanın azgınlık ve taşkınlıkta aşırı bir hadde ulaşmasını men için şöyle buyurmuştur: Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir, ne de uzunlukta dağlara erişebilirsin?⁸ Bir başka âyette Allah Teâlâ: İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, hızla atılan bir sudan yaratıldı.⁹ buyurmaktadır. Bu hususta Allah Teâlâ'nın şu kavli keriminden ibret alınmalıdır: *Kahrolası insan ne kadar nankör. Allah onu hangi şeyden yarattı? Nutfeden yarattı ve ona biçim verdi.*¹⁰

Sûfilerden biri, mütekebbirlerden birine: *İlk hâlin pis bir su, son durumun necis bir cife. Sen de bu iki menzil arasında bir pislik taşıyıcısın?»* diyerek kibrin anlamsızlığını belirtmiştir. Bu mânâda şairin biri şöyle der:

√Ebediyyen pisliği sevgilisi gibi kendisiyle beraber bulunan nasıl övünebilir, nasıl kibirlenebilir?

Kalbten tevâzû gidip yerine kibir yerleşince onun eseri bazı organlarda görülmeye başlar. Çünkü kapta ne varsa dışarıya o sızar. Kibir, bazan boynun kasılması, bazan da yanağın kırıştırılması şeklinde izlerini gösterir. Nitekim Allah Teâlâ: İnsanlara karşı yanağını kırıştırma!¹¹ buyurmaktadır. Kibrin alâmeti, nefsin isyâna meyletmesi ânında, bazan da insanın başında görülür. Nitekim: Onlara; gelin Allah'ın Rasûlü sizin için mağfiret dilesin, dendiği zaman başlarını çevirdiler.¹² âyet-i kerimesi kibrin başta görülen bu şeklini anlatmaktadır.

Kibrin âzâlara ve organlara göre kısımları ve onların da bazı şûbeleri vardır. Bunların bâzısı; teyh, zehv, izzet ile benzerleri ve daha karmaşık çeşitleridir. Şu kadar varki bunlar, şekil

7. Müslim, Birr, 136; Ebû Dâvûd, Libâs, 25; İbn Mâce, Zühd, 136; İbn Hanbel, II/248, 376.

8. el - İsrâ (17), 37.

9. et - Târık (86), 5 - 6.

10. Abese (80), 17.

11. Lukmân (31), 18.

12. el - Münâfikun (63), 5.

bakımından kibre benzerse de aslı itibariyle kibirden farklıdır. İzzetin kibre benzemesi, tevâzuun zillet ve meskenete benzemesi gibidir. Nitekim Allah Teâlâ: **İzzet Allah'ın Rasûlünün ve mü'minlerindir.**¹³ buyuruyor.

İzzet, kibirden ayrı bir şeydir. Mü'minin nefsinin zillete ve meskenete düşürmesi helâl olmaz. İzzet, insanın nefsinin hakikatini bilmesi ve dünyevî istekleri sebebiyle zelil etmeden ona ikram etmesidir. Kibir insanın nefsini tanımayarak onu kendi yerinden daha yukarı koymaya çalışmasıdır.

Birisi Hasan'a: «Nefsini yüceltmene sebep nedir?» deyince o, «Ben nefsimi yüceltmiyorum, nefsimin izzetini ifâde ediyorum.» demiştir.

İzzet, kötü bir sıfat olmadığından kibirle izzeti birbirinden ayırmak oldukça zordur. Allah Teâlâ'nın **Haksız yere yeryüzünde büyüklük tashyorsunuz.**¹⁴ kelâmında, Hakk'ın izzetini isbât eden gizli bir işâret vardır. Meskenet ve zillete düşmeden tevâzû sınırında durmak, kibir ateşinin ortasına kurulmuş izzet köprüsünde durmak gibidir. Bunu becerebilen ve bu hususta sâbit-kadem olabilenler ancak râsih ulemâ kurb makamına ermiş sâdât-ı kirâm ile abdâlların önde gelenleri ve siddiklardır. Süfîlerden biri, «Kibirlenen nefsinin horluğunu gösterir. Mütevâzi olan ise tabiatının iyiliğini izhâr eder.» diyor.

Hakim Tirmizî der ki: «Tevâzu iki çeşittir. Birincisi, Kulun Allah'ın emir ve nehyine karşı mütevâzi olmasıdır. Çünkü nefsin rahatına düşkün olduğundan emr-i ilâhî'den yüz çevirir. Nefsin istekleri yasak olana tutkundur. Kul, nefsinin emr-i ilâhî ve nehy-i ilâhîye boyun eğdirince tevâzuun birinci şeklini elde etmiş olur. Tevâzuun ikincisi, azamet-i ilâhîye karşısında nefsinin hakir görmektir. Allah'ın helâl kıldığı şeylerden birini arzulasa bile, nefsinin ondan uzaklaştırmaktır. Bütün bunlar, Allah'ın dileğini öne alarak kendi dileğini terketmektir.

13. el - Münâfikun (63), 8.

14. el - Ahkâr (46), 20.

Kul, gerçek tevâzua ancak kalbinde müşâhede nûrunun parlamasıyla erişebilir. Çünkü müşâhede ânında nefis erir. Nefsin tesirini yitirmesiyle kul, kibir ve ucübün aldatmalarından kurtulur. Bu sâyede nefis, Hakk'a karşı itâatkâr, halka karşı yumuşak olur. Gerçek tevâzudan en çok nasib alan şüphesiz kurb makamına ermiş bulunan Peygamberimiz (s.a.) idi. Nitekim Âişe (r.a.)'nin rivâyet ettiği uzunca bir hadîs-i şerif şöyledir. «Bir gece Rasûlullah (s.a.)'ı yanımda bulamadım. Kadınlığın verdiği kıskançlık duygusuyla O'nun, diğer zevcelerinden birinin yanına gittiğini zannettim. Ve O'nu hanımlarının hücrelerinde aradım, fakat bulamadım. Mescid'e vardım ve O'nu orada secdeye kaplanmış buldum. Secdede şunları söylüyordu: **Vücudum ve hayâlim sana secde ediyor, kalbim sana îmân ediyor, lisânım seni ikrar ediyor, işte ben huzûrundayım ey Yüce Mevlâ! Ey büyük günahların bağışlayıcısı!**

Peygamberimizin «Vücûdum ve hayâlim sana secde ediyor?» sözü, tevâzu ile varlık, benlik eserlerini yok ederek secdede zâhiren ve bâtınen varlıktan, benlikten zerre eser kalmadığını ifade eder.

Sûfî, kurb makamında has bir tevâzua nâil olursa, halka karşı tevâzuu fazla olmaz. Bunlar gelince toptan gelen mutluluklardır. Tevâzu, sûfîlerin ahlâkının en şerefliilerindendir.

2. İnsanlara yumuşak davranmak:

Sûfiyye ahlâkından biri de insanlara yumuşak davranmak, insanların eziyetlerine sabır ve tahammül göstermektir. Rasûlullah (s.a.)'ın insanlarla iyi geçinmesine dâir şöyle bir rivâyet bize ulaşmıştır: Ashabdan biri, yahûdiler tarafında ölü olarak bulundu. Rasûlullah (s.a.) bu sebeble hiçbir kimseyi sıkıştırıp zulmetmedi. Hak sahiblerinin hakkının üzerinden uzun bir süre geçmesine fırsat vermeden öldürülenin akrabalarına yüz deve diyet ödedi.¹⁵ Halbuki ashab ihtiyaç içinde idiler ve bir deveyi bile kaybetmekten korkuyorlardı.

¹⁵ Buhâri, Diyât, 22; Müslim, Kasâme, 2-6; Ebû Dâvûd, Zekât, 26; Nesefî, Kasâme, 3-5; İbn Mâce, Diyân, 28.

Rasûlullah (s.a.) herşeyi hoş karşılamasının bir gereği olarak asla hiçbir yemeği beğenmezlik etmezdi; hiçbir hizmetçiyi azarlamazdı. Şeyh Ziyâuddin Abdolvahhâb b. Ali, Enes (r.a.)'in şöyle buyurduğunu nakleder: Rasûlullah (s.a.)'a on yıl süreyle hizmet ettim. Bana asla «üf» bile dememiştir. Bana yaptığım bir şey için «Bunu niçin böyle yaptın?» demediği gibi, yapmadığım bir şey için de «Bunu niçin yapmadın?» dememiştir. O, insanların en güzel huylu olanıydı. Elim Allah Rasûlünün elinden daha yumuşak bir atlas ve ipeğe dokunmamıştır. Rasûlullah (s.a.)'ın terinden daha güzel kokan bir misk ve kokuyu da koklamadım.¹⁶

Aile efrâdı, komşu, arkadaş ve halkın hepsiyle iyi geçinmek sûfiyye ahlâkıdır. Eziyete sabır ve tahammül, nefsin cevherini, gizli tabiatını ortaya koyar. $\sqrt{\text{Herşeyin cevheri vardır, insanın cevheri aklıdır. Aklın cevheri de sabırdır,}}$ denilmiştir.

Ebû Zür'a Tâhir'in bize naklettiği bir hadis-i şerifte Abdullah b. Ömer'in rivâyetiyle Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: İnsanlar arasına karışıp onların ezâlarına sabreden mü'min, insanlar arasına karışmayarak onların ezâlarına sabretmeyen mü'minden daha hayırlıdır.¹⁷

Haberde şöyle vârid olduğuna göre Efendimiz (s.a.) Sizden biriniz Ebû Damdam kadar da mı olamıyorsunuz?» diye sormuş, sahâbiler de: Ebû Damdam ne yapardı? deyince Efendimiz: Ebû Damdam, sabah olunca: Bugün malımı bana zulmedene bağışladım. Beni döveni ben dövmeyeceğim. Bana sövene sövmeyeceğim. Bana zulmedene zulmetmiyeceğim, derdi^{17a} buyurdu.

Ziyâuddin Abdolvahhâb, Âişe (r.a.)'nin rivâyet ettiği şöyle bir hadis-i şerifi bize haber verdi: Bir adam, Rasûlullah (s.a.)'ın yanına girmek için izin istedi. O anda ben de Rasûlullah (s.a.)'ın yanında bulunuyordum. Rasûlullah (s.a.): «Ne kötü aşiretin oğlu veya ne kötü aşiretin kardeşi» dedi. Sonra adama huzûra

16 Buhâri, Menâkıb, 23; Müslim, Fazâil, 81, 82; Dârimî, Mukaddime, 10; İbn Hanbel, III/107.

17. İbn Mâce, Fiten, 23; İbn Hanbel, III/43.

17a. Hindî, Kenzü'l-ummâl, III, 377, (İbnü's-Senîyy ve Deylemî'den)

girmek üzere izin verildi. Rasûlullah (s.a.) ona son derece yumuşak sözler söyledi. Adam çıkıp gidince ben: «Yâ Rasulallah, ona önce söyleyeceğini söyledin, sonra da yumuşak lâflar ettin?» dedim, Rasûlullah (s.a.) o zaman şöyle buyurdu: Yâ Âişe, insanların en şerlileri insanların fenâlığından korkarak dokunmayıp kendi hâline bıraktıkları kimselerdir.¹⁸

Ebû Zerr (r.a.)'in rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur: «Nerde olursan ol, Allah'tan kork! Kötülüğün hemen arkasından bir iyilik yap ki, onu mahvetsin. İnsanlara iyi ah-lâkla muâmele et!¹⁹

İnsanlarla iyi geçinmek kadar kişinin akıllılığına, ilminin ve hilminin çokluğuna delâlet eden bir başka şey yoktur. Nefs isteğinin aksini yapandan hoşlanmaz, kin ve öfke nefsin metâ-netini yok eder. İyi geçinme sâyesinde nefsin şiddeti kesilir, nefis tiksınme ve hafif meşrebliğinden vazgeçer. Bir hadis-i şerifte: İntikamını almaya gücü yettiği hâlde öfkesini yenen kimse kıyamet gününde mahlûkatın gözleri önünde dilediği hûri ile evlenmek üzere muhayyer bırakılır.²⁰ buyurulmuştur.

Cabir (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Cehennem kendisine haram olduğu kimseyi size haber vereyim mi? İnsanlarla kolay anlaşılan, yumuşak tabiatlı ve insanlara yakınlık gösterene cehennem haramdır.²¹

Ebû Mes'ûd el-Ensârî (r.a.) şöyle rivâyet eder: «Rasûlullah (s.a.)'a bir adam getirilmişti. Adam, Rasûlullah'ın huzûrunda titremeye başlayınca Efendimiz: Titreme, ben melik değilim, Kureyş'ten kurumuş et yiyen bir kadının oğluyum²² buyurdu.

Sûfilerin yumuşak yönünü anlatımda birisinin şöyle bir sözü rivâyet edilir:

18. Buhâri, Edeb, 48, 38; Müslim, Birr, 73, Ebû Dâvûd, Edeb, 5; Tirmizi, Birr, 73.

19. Dârimî, Rikak, 64.

20. Ebû Dâvûd, Edeb, 3; Tirmizi, Birr, 74; İbn Mâce, Züh'd, 18; İbn Han-bel, III/438.

21. Tirmizi, Kıyâme, 45.

22. İbn Mâce, Et'ime, 30.

«Kolay anlaşılır, yumuşak huyludurlar. İnsanlara kolaylık gösterirler, şerefli dirler, insanları iyi idâre ederler, konuşurlarsa kötü söz söylemezler. Çekişirlerse ileri gitmezler. Onlardan birine rastlarsan, «gece yol yürüyene yol gösteren yıldızlar misâli insanların efendilerine rastladım.» de!»

Ebû'd-Derdâ (r.a.)'nın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Yumuşaklıktan nasib alan, hayırdan hissesini almış demektir. Yumuşaklıktan mahrûm olan, hayırdan mahrûmdur. ²³

Şeyhimiz Ziyâuddin Ebû'n-Necib yazdırarak bize şöyle bir hadis-i şerif nakletti: «Bir bedevî anlatıyor: Huneyn gazvesinde ayağımdaki kalın ayakkabı ile Rasûlullah'ın ayağına basarak incittim. O da elindeki kırbaçla hafifçe bana vurdu. Ve: «Bismilâh, canımı yaktın» dedi. Ben kendi kendime «Rasûlullah'ı incittim, yumuşak davranmalı ve yumuşak konuşmalıyım» diye düşündüm. Bir geceyi, Allah'a malûm olduğu üzere, bu düşünce ile geçirdim. Sabah olunca bir adam: «Filân nerede?» diye beni arıyordu. Ben hemen: «Dünkü o hadise, benden vâki olmuştu.» dedim ve korkarak Rasûlullah'ın yanına gittim. Rasûlullah (s.a.) bana: Sen dün ayakkabınla benim ayağıma basarak canımı yaktın. Ben de sana elimdeki kırbaçla vurdum. Şu seksen koyun senin, al götür onları buyurdu.

3 — İsâr; yâni başkalarını kendine tercih etmek:

Onları isâra sevkeden şey, tabiatlarında bulunan aşırı şefkat ve merhamet ile şeriata bağlılıklarından doğan yakîn duygusudur. Bu duygularla, ellerinde olanı başka kardeşlerine verip kendileri yokluğa sabrederler. Bu konuda Ebû Yezid el-Bistamî şöyle anlatıyor: «Belhli bir gencin beni mahcûb eden sözünü hiç unutamam. Bu delikanlı hacc için gelmiş ve bana: «Siz zühdü nasıl anlarsınız?» diye sormuştu. Ben de «Bulunca yeriz, bulamayınca sabrederiz,» dedim. Delikanlı: «Bunu bizim Belh'in köpekleri de yapıyor» dedi. Bu sefer ben, «Size göre zühdün ölçüsü

nedir?» diye sordum. O da: «Biz bulamayınca şükreder, bulunca başkalarına dağıtırız.» dedi.

Zünnûn üç şey, şerh-ı sadra ermiş zâhidin alâmetidir:

- 1 — Olanı dağıtmak,
- 2 — Olmayanı istememek,
- 3 — Azıkta başkalarını kendine tercih etmek.

Abdullah b. Abbâs (r.a.)'ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) Beni Nadir gazvesi günü ensâr topluluğuna şunları söylemişti: **Sizler kendi isteğinizle Muhâcir kardeşlerinize mallarınızı bölüştürerek onları ganimete ortak yaptınız. İsterseniz muhâcirlerdeki mallarınız ve evleriniz tekrar sizin olsun. Siz ganimet hissesi almayın. Ensâr şöyle cevap verdi: «Hayır, biz mallarımızı ve evlerimizi onlarla bölüştük, ganimet mallarının taksiminde onları kendimize tercih ederek bu husûsta onlara ortak olmak istemiyoruz.»**²⁴ Bu olay üzerine «İhtiyaçları olduğu hâlde kardeşlerini kendilerine tercih ediyorlar.»²⁵ âyet-i kerimesi nâzil oldu.

Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre, fakirliğe dûçâr olmuş bir adam Rasûlullah (s.a.)'a gelerek: «Yâ Rasûlallah açım, bana yiyecek ver.» dedi. Peygamber (s.a.) hanımlarına haber göndererek «yanlarında yiyecek birşeyler bulunup bulunmadığını» sordu. Hepsi de yanlarında «sudan başka birşeyin olmadığını» haber verdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz, o adama: Bu gece sana yedirecek bir yiyeceğimiz yok dedi. Sonra sahabilere dönüp: Bu gece bu zatı misafir edene Allah rahmetiyle muâmele buyursun dedi. Ensârdan bir adam kalktı ve: «Ben, misafir ederim yâ Rasûlallah!» dedi. Ve onu evine götürdü. Ailesine: «İşte bu, Allah Rasûlünün misafiri, ona bir şey eksik bırakmadan ikram edin, dedi. Ev sahibinin hanımı, kocasına: «Evde çocukların yiyeceğinden başka birşey yok.» dedi. Bu sefer adam hanımına «Öyleyse kalk ve çocukları oyalayarak hiçbir şey yedirmeden

24. Muhtasar İbn Kesir, Beyrut 1981, III, 474.

25. el - Haşr (59), 9. Bkz. İbn Seyyidi'n - nâs, Uyûnü'l - eser, Kahire 1356, II, 50 - 51.

uyut. Sonra kandili yak ve misafir yemeğe başlayınca sanki lâmbayı düzeltiyormuş gibi yaparak ışığı söndür. Sonra misafirin karnını doyuruncaya kadar yemesi için biz ağızlarımızı yemek yiyormuş gibi şapırdatmaya başlarız, der. Bunun üzerine kadın kalkar ve çocuklara hiçbir şey yedirmeden oyalayıp uyutur. Sonra kalkıp tirid yemeği hazırlar ve lâmbayı yakar. Misafir yemeğe başlayınca kadın kalkıp lâmbayı düzeltiyormuş, gibi yaparak söndürür. Karı koca birşey yemeden ağızlarını şapırdatmaya başlarlar. Misafir, gerçekten onlar da yiyor zannederek karanlıkta karnını güzelce doyurur. Karı-koca da açlıklarını gizleyerek gecelerler. Sabah olunca erkenden Rasûlullah (s.a.)'ın huzuruna varırlar. Rasûlullah bu karı-kocayı görünce tebessüm ederek: Bu gece, falan adam ve filân kadın Allah Teâlâ'yı hoşnud ettiler. Allah Teâlâ onlar hakkında: «Kendi ihtiyaçları olduğu hâlde, kardeşlerini kendilerine tercih ettiler.»²⁶ âyetini inzâl buyurdu, der.²⁷

Enes (r.a.), bu âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir başka olay nakleder: Sahâbilerden birine ihtiyaçlı olduğu bir sırada kızarmış bir kelle, hediye edildi. O, onu komşusuna, öbürü de komşusuna vererek kelle, yedi hâneyi dolaştıktan sonra tekrar ilk sahibine geldi ve bu hâdise üzerine bu âyet indi.

Rivâyete göre, Rey köylerinden birinde bulunan Ebu'l-Hasan el-Antâki'nin yanına otuzdan fazla misafir geldi. Ortaya serilen sofradaki ekmeklerle beş kişi bile doymazdı. Ekmekleri parçaladılar ve kandili söndürüp yemeğe oturdular. Yemek sofradan kaldırılınca gördüler ki, olduğu gibi duruyor. Herkes «Ben yiyeceğime kardeşim yesin.» diye düşündüğünden yemek hiç yenmemiş.

Huzeyfetü'l-Adevî anlatıyor: «Yermük harbinde amcamın oğlunu bulmak ve yanımdaki sudan biraz vermek üzere yaralıların arasına girdim. Ben kendi kendime şöyle düşünüyordum: «Eğer ölmemişse ona su verir, yüzünü meshederim. Ben böyle düşün-

26. el - Haşr (59), 9.

27. Buhârî, Menâkıbu'l - ensâr, 10.

dururken onun yanına vardım ve sordum: «Su ister misin?» Başıyla «Evet» diye işaret etti. Tam o esnada bir yaralının susuzluktan «Aaah,» diye inlediği duyuldu. Amcamın oğlu bana: «Ona götür suyu!» dedi. Hemen ona vardım. Bir de ne göreyim, o inleyen Hişam b. As imiş, ona da: «Su ister misin?» diye sordum. O esnada «Aaah,» diye bir başka feryâd duyuldu. Hişam bana: «Ona götür suyu» dedi. Ben de ona koştum, yanına vardığımda ölmüştü. Sonra Hişam'a yetişeyim, diye koştum. Geldiğimde o da ölmüştü. Bari amcamın oğluna yetişeyim istedim, fakat yanına vardığımda o da rûhunu teslim etmişti.

Ebû'l-Hasan el-Büşencî'ye «Fütüvvet nedir?» diye sordular. Şöyle cevap verdi: «Bana göre fütüvvet, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da ensârı vassfettiği şu âyet-i kerimedir: Onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen ve imana sarılanlar.²⁸

İbn Atâ, «İsâr» âyetini «Aç ve fakir oldukları hâlde nefisleri için cömerdlik ve keremi seçerler.» şeklinde mânâlandırmıştır.

Ebû Hafs: «İsâr, dünya ve âhiret işlerinde kardeşlerinin hissesini kendi hissesinden öne almaktır.» der.

Bir başka sûfî, İsâr hakkında şunları söyler: «İsâr, irade ve ihtiyâr ile değildir. İsâr, halkın haklarını kendi haklarının önünde görmektir. Bu hususta kardeş, arkadaş ve tanıdık birbirinden ayrılmaz.»

Yusuf b. el-Huseyn der ki: «Nefsine mülkiyet hakkı tanıyanın isârî sağlıklı değildir. Çünkü, o kendine âid gördüğü mala nefisini daha lâayık bulur. Gerçek isâr, eşyanın tamamını Hakk'a âid olarak kabul edenlerin isârıdır. Bu dereceye ulaşanın isârı, en doğru olandır. Çünkü bu dereceye ulaşan kimse kendisini ve elini, emâneti sahiblerine dağıtmakla görevli bir emanetçi olarak görür.»

Sûfilerden biri: «İsârın gerçeği, âhiret nasîbini dünyada iken ihvâna vermektir. Çünkü dünya, isâra; yani başkalarını kendine tercihe medâr olduğu zaman, tehlikesi azalır.»

28. el - Haşr (59), 9.

Bu meâlde şöyle bir olay nakledilir. Birisi, yüzünde tebessüm azlığından dolayı, diğer kardeşin kardeşliğini reddedince öbürü şöyle der: Kardeşim, Rasûlullah (s.a.)'ın: İki mü'min karşılaştığı zaman onlara yüz rahmet iner. Bu yüz rahmetin doksanı, karşılaşmadan dolayı çok sevinene (mütebessim olana) on tanesi de sevinci az olanadır²⁹ buyurduğunu duydum. Karşılaşmalarımızda ecrin çoğunun sana âid olmasını dileyerek senden daha az sevinçli görünmeye çalışıyordum, diyerek işin gerçek niyetini açıklar.

Şeyh Ziyâuddîn Ebû'n-Necib icâzet tarîkıyla bize Ebû Bekir b. Ebî Sa'dân'ın şöyle söylediğini haber vermiştir: «Sûfîlerle arkadaşlık eden, onlarla nefis, kalb ve mülkiyet ölçülerine bağlı olmadan arkadaşlık etmeye çalışsın. Bir şeye belli sebeblerle nazar eden maksadına ulaşamaz.»

Sehl b. Abdullah: «Sûfî kanını heder, mülkünü başkalarına helâl gören kimsedir,» der.

Ruveym de, «Tasavvuf, üç haslet üzerine binâ kılınmıştır: Fakr ve ıftikâr anlayışına sarılmak, bezl ve îsârı gerçekleştirmek, isteme (irâde) ve ihtiyar düşüncesini terketmek.» der.

Sûfîler aleyhinde yapılan kötü propaganda sebebiyle Cüneyd, fakih olduğu için bir kenara ayrılıp, Şeccâm, Rakkam ve Nûrî yakalanarak boyunları vurulmak üzere hazırlık yapıldığında Nûrî öne çıktı, kendisine «Neden acele ediyorsun?» diye soruldu. «Kardeşlerimin benden bir saat fazla yaşamalarını kendime tercih ediyorum» dedi.

er-Rûzbârî, müridlerinden birinin evine gitti. Ev sahibi evde olmadığı gibi kapı da kilitliydi. Yanındakilere «Hem sûfî, hem de kapısı kilitli. Kırın şu kapıyı» diye emir verdi. Kapıyı kırdılar ve içeri girdiler. Şeyh bu sefer evde bulunan herşeyin toplanıp satılmasını emretti. Müridler topladıklarını çarşıya götürerek kolayca bir meblağ elde ettiler ve dönüp evde beklediler. Ev

29. el - Câmîu's - sağır, I. 18 (Hakim ve Ebû's - Şeyh'ten).

sâhibi gelip durumu gördü, fakat hiç birşey söylemedi. Hanımı da sırtındaki elbisesiyle eve gelince elbiseyi çıkarıp attı ve şöyle dedi: «Bu da evdeki eşyanın bakiyyesidir, onu da satın.» Hanımının bu sözü üzerine kocası: «Neden kendi irâdenle böyle bir külfete giriyorsun?» diye sordu. Kadın: «Sus, böyle bir şeyh, bize değer verip evimize geliyor ve bizim hakkımızda bir tasarrufta bulunuyor. Biz hâlâ dünyalık şeyleri biriktirip bekletelim mi?» diye karşılık verdi.

Kays b. Sa'd hastalandı. İhvânı onu ziyârette biraz geciktirler. Kays bunun sebebini soruşturdu. Dediler ki, kardeşlerin sana olan borçlarından dolayı senin yanına gelmeye hayâ ediyorlar. Kays bunun üzerine: «Kardeşlerimi beni ziyaretten alıkoyan malı Allah kahretsin,» dedi. Sonra bir münâdiye «Kays'a borcu olan borcundan âzâddır.» diye nidâ etmesini emretti. Akşam olunca ziyaretçilerin çokluğundan kapının eşiği aşındı.

Adamın biri borç almak için dostuna gitti ve kapıyı çaldı. Ev sahibi dışarı çıkarak dostunun geliş sebebini sordu. O da: «Dört-yüz dirhem borç almak için geldim,» dedi. Ev sahibi içeri girdi ve dört-yüz dirhemi getirerek arkadaşına verdi. İçeriye girerken ise ağlıyordu. Hanımı: «O'na olan itimadsızlığından dolayı borç vererek isteğine icâbet ettiğine pişman mısın?» diye sordu. Adam, «Hayır, ben ona değil, o benden istemedi ben neden onun ihtiyacını araştırıp bilemedim? diye üzüntümden ağlıyorum» dedi.

Şeyh Ebû Zür'a, bize Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin rivâyet ettiği şöyle bir hadis-i şerifi haber vermiştir: «Eş'ârî'ler, gazâda azıkları tükendiği ve çoluk çocuklarının yiyeceği azaldığı zaman yanlarında bulunan erzâkı bir örtü üstüne toplayıp sonra bir kaba boşaltarak hepsine eşit şekilde dağıtırlardı. Eş'ârî'ler benden, ben onlardanım.»³⁰

Câbir (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'ın gazâyâ çıkmayı murad ettiği zaman şöyle buyurduğunu nakleder: Ey muhâcır ve ensâr

30. Müslim, Fazâilü's - Sahâbe, 167.

topluluğu! Sizin kardeşlerinizden hiçbir malı ve malzemesi olmayan bir grup var. Sizler,, onları birer, ikişer ve üçer yanlarınıza alın. Hiçbirinizin devesinin üzeri boş kalmasın. Câbir der ki, Ben onlardan iki veya üçünü aldım. Devemin üzerinde benim zor sığacağım bir yer kalmıştı.^{30a}

Enes (r.a.)'in rivâyetine göre, Abdurrahman b. Avf, Medine-i Münevvere'ye gelince Peygamber (s.a.) onu, Sa'd b. Rebî ile kardeş yaptı. Sa'd b. Rebî, Abdurrahman b. Avf'a: «Malımı ikiye bölüp yarısını sana vereceğim. Bir de benim iki hanımım var, bunlardan birini boşayayım da iddeti bitince sen onunla evlen.» dedi. Abdurrahman b. Avf: «Ehlin de malın da sana mübarek olsun.» diye karşılık verdi.^{30b}

Sûfilerin «İsâr» ile amel etmeleri, nefis tezkiyesi ve karakter terbiyesinden geçmiş olmalarından başka bir sebeble değildir. Allah Teâlâ, karakterini düzeltmeyen sûfiye isâr sıfatı nasib etmez. Tabiatında sehâvet sıfatı bulunanların neredeyse tamamı sûfidir. Çünkü sehâvet karaktere âid bir sıfattır. Sehâvetin zıddı «şuhh» yâni cimriliktir. Cimrilik ise nefsanî sıfatlar cümlesindedir. Nitekim Allah Teâlâ: Nefsinin cimriliğinden korunanlar felâha erenlerdir³¹ buyuruyor bu âyette felâhın hükmü, cimrilikten korunma şartına bağlanmıştır. Kendilerine verilen rızıklardan infâk edenler, Rabblarından bir hidâyet üzeredir ve felâha erenlerin tâ kendileridir.³² âyet-i kerimesinde de felâhın şartı, infak ve bol bol dağıtma esâsına tâlik edilmiştir. Felâh, iki cihan saâdetini içine alan kelimedir.

Nebî (a.s.) Helâke götüren üç şey ile, kurtuluşa götüren üç şeyi anlattığı hadîs-i şerifinde helâke götüren şeylerden birinin hükmüne râm olunan pintilik duygusu³³ olduğuna dikkat çekmiştir. Mücerred cimriliğin değil, emrine râm olunan, ıslahına çalışılmayan pintilik duygusunun insanı helâke götüreceğini ha-

30a. Krş. Ebû Dâvûd, Cihâd, 34.

30b. Buhârî, Menâkıbü'l - ensâr, 3; Neseî, Büyû', 97.

31. el - Haşr (59), 9.

32. el - Bakara (2), 3 - 5.

33. Benzer bir hadîs için bkz. Ebû Dâvûd, Melâhim, 17

ber vermiştir. Cimriliğin nefiste tesirsiz olarak bulunması tabiidir. Çünkü, cimrilik nefsin gereğidir, nefsin aslı topraktır, toprakta da sıkma ve tutma özelliği vardır. Bu yüzden insanın fitrâtında bulunan cimrilik duygusuna şaşılmaz. Şaşılacak olan şey, insanın fitrâtında bulunan sehâvettir. Böyle bir sehâvet duygusu, sûfilerin nefislerini bezl ve isâra yönlendirir.

Sûfilerin nefislerini isâra ve bol bol dağıtmaya sevkedenden sehâvettir. Sehâvet, cömerdliğin tam ve kâmil hâlidir. Cömerdliğin zıddı bahillik, sehâvetin zıddı da pintiliktir (şuhh). Cömerdlik ve bahillik âdetle kazanılan huylardır. Sehâvet ve pintilik, cömertlik ve bahilliğin aksine karakterde meknûz bulunan sıfatlardır. Bu yüzden her sehâvet sahibi kişi cömerddir ama, her cömerd, sehâvetli değildir. Hakk Teâlâ Hazretleri sehâvet sıfatıyla tavsif olunamaz. Çünkü sehâvet, karakterin ürünüdür. Allah Teâlâ karakter ve tabiattan münezzehtir. Riyâ, daima cömerdliğin kıpısını çalamaz. Çünkü sehâvetin menbaı, dünyada ve âhirette herhangi bir karşılık beklemekten arınmış; tezkiye edilmiş bir nefistir. Zira karşılık beklemek cimrilik alâmetidir. Sehâvet, karşılık bekleme duygusundan uzak bir sıfattır. Sehâvet, tasfiye görmüş, ehl-i safâya âid bir husûsiyettir. İsâr, gönlü nûrlanmış kimsele-
rin hâlidir.

Kur'ân'daki: Biz sizi Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz ³⁴ âyet-i kerimesinin de ifâde ettiği gibi, Allah için yapılan ikrâm, karşılık beklenen ikrâm demek değildir. Aksine tabiatın temizliği, insanı murad-ı ilâhiye cezbediyor, demektir. Karşılık bekleyerek değil, Allah için yapılan ikrâm, tabiatın temizliği sebebiyle sehâvetlerin en mükemmelidir.

Esmâ bint-i Ebû Bekir (r.a.) şöyle rivâyet ediyor: «Peygamber (s.a.)'e: Yâ Rasûlallah, Zübeyr'in bana getirdikleri dışında hiç birşeyim yok. Ondan sadaka vereyim mi?» diye sordum. Efendimiz (s.a.) buyurdu: Evet, ver. Cimrilik yapma ki, sana cimri davranılmasın! ³⁵

34. el - İnsan (76), 9.

35. Buhâri, Zekât, 21; Ebû Dâvûd, Zekât, 46; Tirmizi, Birr, 40; Nesel, Zekâ, 62; İbn Hanbel, VI/344.

4 — Afv ve Müsâmaha:

Sûfiyyenin ahlâkından biri de intikamdan vazgeçip afvetmek, kötülüğe iyilikle mukabele etmektir. Süfyân şöyle der: «İhsan, sana kötülük yapana iyilik yapmandır. İyilik yapana iyilik ise ticâret gibidir. Yâni al parayı, ver falan malı, der gibi.»

Hasan: «İhsan, güneş, rüzgâr ve yağmur gibi umûmîdir, hûsûsî değil.» der.

Enes (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.) şöyle buyurmuştur. «Cennette yüksek köşkler gördüm ve Cebrâil'e:» Bunlar kimin için hazırlandı?» diye sordum. Cebrâil bana: «Bunlar, öfkesine sahib olanlar ve insanları bağışlayanlar içindir» dedi. ^{35a}

Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile oturuyorlarken bir adam geldi ve Ebû Bekir (r.a.)'e sövmeye başladı. Ebû Bekir (r.a.), Cenâb-ı Peygamber (s.a.) tebessüm ediyordu. Bir müddet sonra Ebû Bekir (r.a.) onun söylediklerinin bir kısmına mukabele etti. Peygamber (a.s.)'in buna canı sıkılarak kalktı. Hz. Ebû Bekir de hemen arkasından kalkarak ona yetişti ve sordu: «Yâ Rasûlallah, o bana söverken siz gülüyordunuz. Ben onun söylediklerinin bir kısmına mukabele edince neden öfkelenip kalktınız?» Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu: Sen susarken yanındaki bir melek senin namına ona mukabele ediyordu. Fakat sen konuşmaya başlayınca, işe şeytan karıştı. Ben de şeytanın bulunduğu yerde oturmak tansa kalkmayı tercih ettim. Yâ Ebû Bekir, üç şey vardır ki hepsi haktır:

√ 1 — Haksızlığa uğrayan ve bunu büyötmeyerek bağışlayan kimseyi Allah Teâlâ nusret-i ilâhiyyesiyle aziz kılar.

√ 2 — Allah'ın kendisine dilek kapısını açtığı fakat aza razı olmayarak çoğa talib olan bir kula Cenâb-ı Hakk ancak azı nasib eder.

3 — İhsan ve vuslat kapısı açıldığında ancak rızâ-ı Bâri'yi isteyenlere Allah Teâlâ bol bol ihsan ve inayetlerde bulunur.³⁷

Bize Ziyâuddin Abdülvahhâb b. Ali'nin Huzeyfe (r.a.)'nin vâsıtasıyla rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: İnsanlar bize iyilik yaparsa, biz de onlara iyilik yaparız. Eğer zulmedecek olurlarsa biz de onlara zulmederiz, diye inatçılık edenler gibi olmayın. Nefislerinizi, insanlar size iyilik edince iyilik etmeye, kötülük ettiklerinde zulmetmeye alıştırın.³⁸

Sahâbîlerden biri Peygamberimiz'e: «Yâ Rasûlallah, kendisine uğradığımda beni misâfir edip ağırlamıyan adam bana geldiğinde ben de ona aynıyla mukabele edeyim mi?» diye sordu. Peygamberimiz (s.a.): Hayır, sen onu ağırla³⁹ buyurdu.

Fudayl: «Fütüvvet, kardeşlerinin hatâlarına müsâmaha göstermendir.» der.

Rasûlullah (s.a.): Gerçek sıla-i rahm, gelen akrabaya gitmek değil, gelmeyen ve alâkayı kesmiş olan akrabayı aramaktır⁴⁰ buyurmuştur.

Bir başka hadis-i şeriflerinde de: Sana haksızlık edenı afvetmen, seninle sıla-i rahimi terkedene sıla-i rahm yapman, sana vermeyene vermen mekârimi ahlâktandır⁴¹ buyurmuştur.

5 — Güleryüzlülük ve tatlı dillilik :

Güleryüzlü ve tatlıdilli olmak da sûfiyye ahlâkındandır. Sûfi, tenhâda ağlar, halkın arasında gülervüzlü ve tatlıdilli olur. Sûfinin yüzündeki tatlı tebessüm, kalbindeki nûrun eseridir. Sû-

37. İbn Hanbel, II/436.

38. Tirmizi, Birr, 62.

39. Tirmizi, Birr, 63.

40. Buhâri, Edeb, 15; Ebû Dâvûd, Zekât, 45; Tirm'zi, Birr, 10; İbn Hanbel, II/163.

41. Benzer bir hadis için bkz. İbn Hanbel, IV/158.

finin gönlüne ilâhî tecelliler ve kudsi mevhibeler inince kalb onlarla gıdalanarak sevinç ve sürûr ile dolar. Nitekim: De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle (evet) ancak onunla ferahlansınlar ⁴² buyurulmuştur.

Sevinç ve sürûr kalbe yerleşince onun eserleri yüzden dışarıya taşmaya başlar. Allah Teâlâ buyurur: O günde nûrlu, aydınlık ve sevinçli yüzler vardır. ⁴³ Denilmiştir ki: Yüzün aydınlanması uzun süre Allah Yolunda gösterilen ihtimamdan sonra olur. Ve kalbteki nûrun yüze taşması, kandilin nûrunun fanûsa yansıyarak fenerin dışına taşmasına benzer. Yüz fener, kalb fânûs, rûh da kandil mesâbesindedir. Kalb, vuslat zevklerini tadınca onun sevinci yüzünde zâhir olur. Nitekim Allah Teâlâ: Yüzlerinde nimetin sevinç ve parıltısını sezersin. ⁴⁴ buyurur. Âyetteki «nadra» parlaklık ve aydınlık demektir. Bir başka âyette de: O gün yüzler vardır, ıslıl ıslıl parlar, Rabblarına nâzırlardır ⁴⁵ buyrulur.

Sûfiyyenin müşahede ehli olanları, basiretleri müşahede nûruyla aydınlanmış, ezeli, cemâl-i ilâhî nûrunun yansımasıyla kalb aynaları parlamış kimselerdir. Nitekim güneşin ışığı, parlak ve tozsuz bir aynaya vurunca, ayna parıldar ve o ışık da etrafını aydınlatır. Allah Teâlâ: Onların yüzlerinde secde izinden nişan vardır ⁴⁶ buyurmuştur. Göklerde ve yerde bulunanların gölgele-ri de, sabah akşam O'na secde etmektedirler ⁴⁷ âyet-i kerimesinin ifâdesiyle maddî olduğu bildirilen secde yerlerinden bile etkilenen insan yüzünün cemal-i ilâhîden müteessir olmaması mümkün müdür?

Ziyâuddin Abdulvahhâb b. Ali, bize Câbir b. Abdullah (r.a.)'dan şöyle bir hadis-i şerif nakletmiştir: Her iyilik sadakadır. Kar-

42. Yûnus (10), 58.

43. Abese (80), 38 - 39.

44. el - Mutaaffifin (83), 24.

45. el - Kıyâme (75) 22 - 23.

46. el - Fetih (48), 29.

47. er - Ra'd (13), 15

deşine güler yüzle muamele etmen ve su çektiğin kovandan kardeşinin kabına su boşaltman da iyiliktir. ⁴⁸

Sa'd b. Abdurrahman ez-Zebîdî der ki: «Yumuşak huylu, güleryüzlü, insanları neşelendiren âbidler hoşuma gider. Karşılaştığında sen güleryüz gösterdiğin hâlde sana asık suratla bakan âbidlere gelince sanki onlar, seni minnet altında bırakmak ister gibi, bir tavır içindedirler. Allah böyle âbidlerin sayısını artırmasın, eksiltsin.»

Şakalaşma ve yumuşak muâmele:

Kolaylık, yumuşaklık ve insanlara tabiatlarına göre muamele ederek kötü muâmeleyi ve zorbalığı terketmek de sûfiyye ahlâkındandır. Rasûlullah (s.a.)'dan bu hususta bâzı rivâyetler vardır. Sûfiyyenin ahlâkı, Rasûlullah (s.a.)'ın ahlâkı ile müeyyecdür. Efendimiz (s.a.) şöyle buyururdu: Ben şaka da yaparım fakat, daima hakkı söylerim. ⁴⁹

Rivâyete göre Asr-ı saadet'te Zâhir b. Haram isimli bir bedvî vardı. Rasûlullah (s.a.)'ın huzûruna, hediye getirmek maksadının dışında, pek sık gelmezdi. Yine bir gün Medine'ye gelmişti, henüz huzûr-ı Nebîye varmadan Rasûlullah (s.a.) onu Medine çarşısında kendisi için bir şeyler alırken buldu ve iki eliyle onu arkasından yakalayarak alış-verişine mâni oldu. Zâhir dönünce Rasûlullah'ı gördü ve ellerini öptü. Peygamberimiz (s.a.): Bu köleyi kim satın alır? diye lâtife yapınca o: «Yâ Rasûlallah siz para etmeyen bir mala rastladınız.» diye karşılık verdi. Efendimiz: Fakat bu, Allah nezdinde kıymetli bir köle. Her şehirlinin bir hedevisi (köylüsü) vardır. Muhammed (s.a.)'in ehl-i beytinin köylüsü Zâhir b. Haram'dır, ^{49a} buyurdu.

Ebû Zür'a Tâhir b. Hahız el-Makdisi, bize Enes (r.a.)'den şöyle bir hadîs-i şerif nakletmişti: Rasûlullah (s.a.)'a bir adam gelerek: «Yâ Rasûlallah beni deveye bindir» demişti de Rasûlul-

48. Tirmizî, Birr, 45; İbn Hanbel, III/344, 360.

49. Benzer bir hadîs için bkz. İbn Mâce, Cihâd, 40, krş. Keşfu'l - hafâ, I/275.

49a. İbn Hanbel, III. 161.

lah (s.a.): «Ben seni deve yavrusuna bindireyim,» demişti. Rasûlullah'ın bu sözü üzerine adam: «Beni deveye bindir, diyorum, sen, deve yavrusuna bindireyim, diyorsun» demişti. Peygamberimiz de: Her deve, mutlaka bir başka devenin yavrusudur diyerek lâtife yapmıştı.

Suheyb (r.a.) anlatıyor: Rasûlullah (s.a.)'ın yanına vardım, o önündeki hurmadan yemekle meşgûldü. Beni görünce: «Bu yiyecekten sen de al.» dedi. Ben de hurmadan yemeğe başladım. Rasûlullah (s.a.) bana Gözünde görme bozukluğu olduğu hâlde sen nasıl yiyorsun? dedi. Ben de: «Gözlerimle değil dişlerimle çiğniyorum» dedim.⁵⁰ Rasûlullah (s.a.) tebessüm buyurdu.

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) bir gün Enes (r.a.)'e «İki kulaklı»⁵¹ diye takılmıştı.

Âişe (r.a.)'ye «Rasûlullah (s.a.)'ın evde başbaşa kaldıkları zamanki davranışları» soruldu. Âişe (r.a.): O, insanların en yumuşak sözlü olanı, en güzel yüzlüsü idi, dedi. Hattâ rivâyete göre Rasûlullah (s.a.), Hz. Âişe ile koşu yapar, bazan biri, bazan diğeri koşuyu kazanırdı.⁵² Daha sonraları devamlı olarak Peygamberimiz (s.a.) kendisini geçmiş ve: Bu önceki yarışın rövanşındır, buyurmuştu.

Ziyâuddîn Abdolvahhâb b. Ali, bize Enes (r.a.) vâsıtasıyla şöyle bir hadis-i şerif haber vermiştir: Rasûlullah (s.a.) bizim aramıza karıştığı zaman, benim küçük kardeşime: Yâ Ebâ Umeyr, nugayr ne yapıyor? diye takılırdı. Nugayr, küçük serçe demektir.

Rivâyete göre Ömer (r.a.) ile Zübeyr (r.a.) yarış ettiler. Bir defasında Zübeyr, Ömer'i ikincisinde de Ömer, Zübeyr'i geçti. Ömer, Zübeyr'e Kâbe'nin rabbına andolsun ki seni geçtim, dedi.

Rivâyete göre Hz. Ömer, Abdullah b. Abbâs'a ihramlı iken: «Gel seninle yarış edelim, bakalım suda hangimiz daha uzun süre nefesini tutabilecek?» diye şaka yapmıştı.

Bekr b. Abdullah'ın rivâyetine göre Allah Rasûlünün ashâbı bir biriyle şakalaşır, hattâ birbirine karpuz kabuğu attıkları

50. İbn Mâce, Tıbb, 3.

51. Tirmizi, Menâkıb, 45; Ebû Dâvûd, Edeb, 84; İbn Hanbel, II/117.

52. Ebû Dâvûd, Cihâd, 61; İbn Hanbel, VI. 264.

bile olurdu. Mühim ve ciddi bir iş olunca hemen ciddileşirler, işin ehli olarak o işi halletmeye koyulurlardı.

Ebû Zür'a bize, Âişe (r.a.)'den gelen şöyle bir hadîs-i şerifi haber vermiştir. Âişe (r.a.) şöyle anlatır: Bir miktar un bula-macı pişirip getirdim. Rasûlullah (s.a.) Sevde ile benim aramda oturuyordu. Sevde'ye: «Buyur bu yemekten ye,» dedim. O ye-mek istemedi. Tekrar; Ye» dediysem de yine o, imtinâ etti. Ben bu sefer, «Ya yersin, ya da yüzüne gözüne sıvaştırırım.» dediysem de o yine yemedi. Ben bunun üzerine elimi bulamacın içine sokup onun yüzüne çaldım. Peygamber (s.a.) güldü ve kenara çekilip Sevde'ye: Sen de onun yüzüne sür» dedi. O da benim yü-züme sürdü. Nebi (a.s.) güldü. O esnada Ömer (r.a.) hâne-i saa-detin kapısına gelerek «Yâ Abdullah,» diye seslendi. Cenâb-ı Peygamber (s.a.) O'nun içeriye gireceğini sanarak bize: **Kalkın yüzlerinizi yıkayın** dedi. Ben, Rasûlullah (s.a.)'ın Ömer (r.a.)den çekinmesinden dolayı, dâima Ömer'den korkardım.

İbn Tâvûs'u şöyle tavsif ederler: «O, çocukla çocuk, büyükle büyük olurdu. Dostlarıyla başbaşa kaldığı zaman şaka da ya-pardı.»

Rivâyete göre Muaviye b. Abdulkerim şöyle anlatır: «Biz Muhammed b. Sîrîn'in meclisinde şiir müzakere ederdik, O da şiir söylerdi. Biz ona şaka yapardık, o da bizimle şakalaşırđı. Bu yüzden biz onun huzûrundan gülerек ayrılırdık. Hasan Basrî'nin yanına da giderdik fakat, onun huzûrundan neredeyse ağla-yacakmışız gibi mahzûn ayrılırdık.»

Bu hadîs-i şerifler ve bu rivâyetler, insanın çevresindekilere lâtif muamele etmesinin güzelliğine ve sûfilerin hâlinin doğru-luğuna delâlet etmektedir. Sûfilerin benimsediğı tekkelerdeki şakalaşma ve insanlara tabiatlarına göre uygun muamele şek-lindeki güzel ahlâk, sûfilerin rahmet-i ilâhiyyenin genişliğini görmelerinden kaynaklanmaktadır. Onlar yalnız başlarına ka-lınca ricâullahın tavrını takınır, amellere sarılarak o ânın ge-rektiğı hâli yaşarlardı. Bu hâl ve tavrı ancak nefsini yenmiş, nef-sinin tabiat ve ahlâkını bilen sûfiler muhâfaza edebilirler. Böy-leleri ifrat ve tefrit arasında itidali koruyabilirler.

Mübtedî müridlerin çokça şakalaşmaları pek uygun olmaz. Çünkü henüz nefsi ile ilgili bilgi ve marifetleri yeterli olmadı-ğından itidâl sınırını her an aşabilirler. Ayrıca böyle zamanlar-da nefsin inad yolunu tutarak fesada çeken temayül ve enerjisi vardır. İnsanların seviyesine inmek, onlardan üstün olanlar için güzel bir husûsiyettir. Böyle biri insanların seviyesine bilerek indiği için zarar söz konusu değildir. Fakat, hâliyle insanlardan daha üstün bir mânevî makam kazanamamış olan ve tabiat ve nefsinin derûnunda mizah kalıntıları bulunan nefs-i emmâre sahibleri şakalaşmaya başlayınca nefis bundan nasiblenerek istek-lerine kavuşur ve ruhsat rahatlığına erer. Ekserî vakitlerini azi-metle geçirenin bazan ruhsatla amel etmesi güzeldir, fakat müb-tedî müridin durumu böyle değildir.

Yukarıda anlattığımız gibi, âlim sûfiler kalblerin böyle bir rahatlatmaya ihtiyaçtan dolayı vaz'olunan bir şeyden ihtiyaç kadar yararlanırlar, ihtiyacın ölçüsünü tayin ise ancak derin ilim sahiblerinin bilebileceği bir husustur.

Saîd b. As, oğluna: «Şakalaşmada orta yolu tut. İfrata var-ma, değerini kaybedersin de ahmak ve câhillerin sataşmalarına fırsat verirsin. Şaka ve lâtifeyi büsbütün terketmek ise sana ya-kınlık kurmak isteyen dostların canını sıkarak ve görüştüğün kim-seleri korkutur.» diye nasihat etmiştir.

Sûfilerden biri: «Mizah, insanın değerini kaybettirir, kar-deşliğe zarar verir.» diyor.

Şakalaşmada orta yolu bulmak zor olduğu gibi, gülmede or-ta yolu bulmak da zordur. Fîlvaki gülmek, insana âid husûsiyet-lerden biridir. İnsan bu özelliği sayesinde hayvanlardan ayrılır. Gülmek, hoş giden, taaccüb edilecek bir olayın meydana gelme-siyle olur. Taaccüb, düşünme duygusunu harekete geçirir. Düşünme, insanın en şerefli özelliğidir. Gülmede itidâl ölçüsünü ya-kalayabilmek, ilimde rûsûh kesbetmiş ulemânın işidir. Bu yüz-den: Çok gülmekten sakın. Çünkü çok gülmek kalbi öldürür,⁵³

53. Tirmizi, Zühd, 2; İbn Mâce, Zühd, 19; İbn Hanbel, II/310.

buyurulmuştur. Ayrıca «çok gülmek ahmaklık alâmetidir.» diye bir söz vardır.

İsâ (a.s.)'nin şöyle buyurduğu mervîdir: «Şaşılacak bir şey olmadan çok gülen ve ihtiyaç olmadan dolaşan adama Allah Teâlâ buğz eder.»

Mizâh ile lâtîfe arasında fark vardır. Lâtîfe, ciddî söylense bile kızılmayan şakadır. Mizâh söylendiğinde insanın canını sıkabilecek türden şakalardır.

Ebû Hanîfe (r.h.) namazda kahkaha ile gülmeyi günah sayarak, böyle yapanın namazı gibi, abdestinin de bozulacağına hükmetmiş ve: «o günah, namazı irâdesiyle bozanın hükmündedir.» demiştir.

Mizâh ve gülmede itidâl, bunların havf, kabz ve heybet duygularının şiddetli olması birbirini güzelleştirir ve böylece itidâl ortaya çıkar, hâl de istikâmet kazanır. Mizâh ve gülmeyi doğuran bast ve recâdır. Havf ve kabz ise itidâli sağlamlaştırır.

7 — Yapmacık davranışları (tekellüf) terketmek:

Tekellüf terketmek de sûfiyenin ahlâkî cümlesindendir. Tekellüf, nefsin arzusu üzere insanlara gösteriş olsun diye yapılan yapmacık hareketlerdir. Yapmacık hareket (tekellüf) sûfiyenin hâliyle çelişen bir husûstur. Tekellüfün bir kısmı, mukadderâta gizli itiraz; Hakk'ın takdirine adem-i rızâ mânâsı taşır. Halbuki, Tasavvuf tekellüf terktir denilmiştir. Tekellüf geri kalmadır, hem de sâdıkların gayesinden uzaklaşıp geri kalma.

Enes b. Mâlik anlatıyor: «Rasûlullah (s.a.)'ın bir düğün yemeğine şahid olmuştum ki, o yemekte ekmek ve et yoktu.»^{53a}

Rivayete göre birkaç arkadaşı Câbir (r.a.)'i ziyârete gelmişlerdi. Câbir onlara ekmek ve sirke çıkararak: «Buyurun, yeyin. Çünkü ben Rasûlullah (s.a.)'ın Sirke ne güzel katıktır⁵⁴ buyurduğunu işittim» demişti.

53a. İbn Mâce, Nikâh, 24; İbn Hanbel, III/255.

54. Ebû Dâvûd, Et'ime, 39; Neseî, Eyman, 21; İbn Mâce, Et'ime, 33; Dârimi, Et'ime, 18.

Süfyân b. Seleme anlatıyor: **Selman el-Fârisî**'nin yanına gitmiştim. O bana tuz ve ekmeğe çıkardı ve: «Ye, bakalım, şâyed Rasûlullah (s.a.) bizi tekellüften yâni külfete girmekten men'etmemiş olsaydı, ben de size külfetli şeyler hazırlardım,» dedi.

Tekellüf, insanın başkalarına gösteriş için, giyinmeye, süslü konuşmaya ve yaltaklanmaya kendini zorlaması şeklinde çirkin bir özelliktir. Hele yaltaklanma, günümüz insanların ısrarla benimsediği bir huy hâline geldi ki, bu felâketten kurtulabilen pek az insan kaldı. Pek çok kimse yaltaklandığının farkında bile değil. Bazan yaltaklanmada açıkca nifaka düşenler bile olur. Oysa ki bu durum, sûfinin hâliyle çelişir.

Şeyh Ziyâuddîn Abdolvahhâb b. Ali bize **Ebû Ümâme**'den naklen şöyle bir hadis-i şerifi haber vermiştir: **Hayâ** ve konuşmaktan hicâb duymak, imanın iki ayrı şubesidir. Kötü sözler söylemek ve çok konuşmak da nifakın şubeleridir.⁵⁵ Bu hadiste «çok konuşmak» diye terceme ettiğimiz «beyan», insanlara yaltaklanarak ve onları överek yapmacık davranışlara kalkışmaktır ki bu, ehl-i sıdk'ın işi değildir.

Ebû Vâil anlatıyor: Bir arkadaşım ile birlikte **Selmân (r.a.)**'i ziyaret etmiştim. **Selmân** bize arpa ekmeği ve çekilmemiş iri tuz çıkardı. Arkadaşım: «Bu tuzun yanında sa'ter⁵⁶ olsa ne güzel olurdu» deyince **Selmân** hemen kalktı ve matarasını rehin verip sa'ter aldı geldi. Yemeği yiyince arkadaşım: «Bize verdiğin rızka kanaat etme imkânı da veren Allah'a hamdolsun» diye duâ etti. **Selmân** bu duâyı duyunca: «Eğer kanaat etmiş olsaydın, su mataram rehin olmayacaktı» dedi. **Selmân**'ın bu tavrı, o'nun sözünde ve fiilinde yapmacıklıktan; tekellüften uzak olduğunu gösterir.

Yûnus (a.s.)'u birkaç arkadaşı ziyarete gelmişlerdi. **Yûnus (a.s.)** onlara biraz arpa ekmeği ile yetiştirdiği kuru bakladan

55. Tirmizî, B.rr, 80; İbn Hanbel, V/269.

56. Sa'ter: Beyaz çiçekli ve hoş kokulu karanfile benzer, dağlarda yetişen bir kır bitkisi, kekik otuna benzer bir bahârât.

ikram etti ve: «Şayet Allah Teâlâ, olduğundan fazla görünmek isteyenlere lânet etmiş olmasaydı, size daha başka şeyler de hazırlamaya çalışırdım» dedi.

Sûfilerden biri şöyle der: «Ziyâretine gelene, hazırda bulunanı takdim et, Sen birini dâvet ettiğin zaman ise hiçbir hizmeti ihmâl etme!» (Türkçe'deki misâfir umduğunu değil, bulduğunu yer» atasözü bu anlamadır.)

Zübeyr b. Avvâm anlatıyor: Rasûlullah (s.a.)'ın münâdîsi bir gün şöyle sesleniyordu: Ümmetimin ölülerine duâ eden kimseleri ve işleri zorlaştırmayan kişileri bağışla yâ Rabbi! Ben ve ümmetimin sâlihleri tekellüften uzağız.

Rivâyete göre Ömer (r.a.). Allah Teâlâ'nın Orada, dâneler, üzüm, yoncalar, zeytinler, hurmalar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyvâlar ve çayırlar bitirdik ⁵⁷ kavl-i kerimini okudu ve şöyle dedi: «Bunların hepsini anladık da bu «ebb» nedir?» Hz. Ömer'in elinde bir âsâ vardı. Onunla yere vurdu ve: «Andolsun bu tekellüftür. Ey insanlar size zâhir olana râzı olun, bildiğiniz şeyleri yapın. Bilmediklerinizin ilmini Allah'a havâle edin, Allah bilir, deyin.» buyurdu.

8 — Mal biriktirmeyi terkederek bol bol vermek:

Sûfiyyenin ahlâkından biri de çoluk çocuğu dara düşürmeden bolca dağıtmak ve mal biriktirmemektir. Sûfi, Hakk'ın hazinelerini bir deniz, kendini de o denizin kenarında oturan biri olarak görür. Çünkü deniz kıyısında oturan her zaman suyun yakınında olduğu için suyu saklayıp biriktirmeye ihtiyaç duymaz.

Ebû Hüreyre (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: Her gün iki melekten biri «Dağıtan kimseye yenisini ver» diye duâ ederken, diğeri «Malına bekçilik edenin malını telef et,» diye duâ eder. ⁵⁸

Enes (r.a.)'ın rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem (s.a.) ertesi gün

57. Abese (80). 27 - 31.

58. Müslim, Zekât, 57; İbn Hanbel, II/306.

için bir şey ayırmazdı.⁵⁹ Bir başka rivâyete göre Rasûl-i Ekrem (s.a.)'e üç kuş hediye edilmiş ve hizmetçisi bunlardan birini pişirmişti. Ertesi gün hizmetçi aynı yemeği getirince Rasûl-i Ekrem (s.a.): Ben size ertesi güne bir şey saklamayı yasaklamamış mıydım? Allah Teâlâ her günün rızkını ayrı ayrı verir⁶⁰ buyurdu.

Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) bir gün Bilâl'in yanına vardı ve onun yanında bir miktar biriktirilmiş hurma gördü. Rasûlullah (s.a.): Bunlar nedir yâ Bilâl? diye sordu. Bilâl (r.a.): «Kış için biriktiriyorum yâ Rasûlallah!» diye cevap verince, Allah Rasûlü: Biriktirmekten dolayı Allah'tan korkmuyor musun? Dağıt bunları yâ Bilâl! Arş'ın sâhibinin malının eksileceğinden korkma!⁶¹ buyurdu.

Rivâyete göre İsâ b. Meryem (a.s.) ağaç yaprakları yer, kıldan dokunmuş elbiseler giyer, akşama nasıl ulaşırsa öyle gecelerdi. O'nun ölecek bir evlâdı, harâb olacak bir evi yoktu. Yarın için bir şey de saklamazdı.

Sûfinin saklayacağı bütün şeyler, tevekküllerinin sağlamlığından ve Rabblarına olan güvenlerinden dolayı Allah'ın hazinelerinden olanlardır. Dünya, sûfi için gurbet mekânıdır. Orada biriktirme ve malı çoğaltma düşünülemez. Nitekim Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz: Siz gerçek anlamıyla tevekkül etmiş olsaydınız, Allah Teâlâ kuşları rızıklandığı gibi, sizi de rızıklandırdı.⁶² buyurmaktadır.

Bize şeyhimiz Ziyâuddîn Ebû'n-Necib'in Câbir (r.a.)'den rivâyetle haber verdiğine göre Efendimiz (s.a.) kendisinden istenilen hiçbir şey için, «yok» veya «hayır, olmaz» dememiştir. İbn Uyeyne'nin ifâdesine göre yanında bulunmayan şeyleri bile vaad sûretiyle yerine getirmeye çalışmıştır.

Dârimî'nin Zühri'nin kardeşinin oğlundan rivâyetine göre

59. Tirmizi, Zühd. 38.

60. İbn Hanbel, III/198.

61. Keşfu'l-hafâ, I/210'da Taberânî, Ebû Ya'îâ, ve diğerlerinden.

62. İbn Mâce, Zühd, 33; İbn Hanbel, I/30.

Cebrâil (a.s.) Yeryüzünde dolaşmadığım hiçbir ev kalmadı. Fakat o evlerden hiçbirinde Muhammed'den daha çok infâka düşkün birini görmedim, demiştir.

9 — Aza kanaat etmek:

Az bir dünyalıkla yetinmek de sûfiyye ahlâkindandır. Zün-nûn el-Mısri der ki: «Kanaat ehli olan, zamanın fitnelerinden kurtulur ve emsâline karşı üstünlük kazanır.»

Bişr b. Hâris: «Kanaatin hiçbir özelliği olmasa kanaat ehline kazandırdığı izzet ve şeref yeter.» der.

Bünyân el-Hammâl şöyle der: «Tama'kâr olmayan kul hürdür. Kanaati olmayan hür ise köledir.»

Bir başka sûfi: «Düşmanından intikamını kisasla aldığın gibi, hırsından intikamını da kanaatla al.» demiştir.

Ebû Bekir el-Merâgî der ki: «Akıllı kişi dünya işini kanâatle ve ileriye atarak idâre eder. Âhiret işini ise hırs ve acele ile yapar.»

Yahya b. Muâz der ki: «Rızık peşinde koşan âhiretini kaybeder, hayatını güzelleştirir.»

Emîru'l-mü'minin Ali bin Ebî Tâlib (k.v.) «Kanâat, körelmeyen bir kılıçtır.» buyurur.

Ebû Zür'a'nın bize Ebû Saîd vasıtasıyla rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Ebû Saîd, Rasûlullah (s.a.)'ın minber üzerinde şöyle buyurduğunu işittiğini anlatıyor: Az, fakat yeterli olan mal, çok fakat kulluktan alıkoyan maldan hayırlıdır.⁶³

Rasûlullah (s.a.) bir başka hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur: Rızıkı yetecek ölçüde (mikdar-ı kâfi) olan ve buna sabreden müslüman, felâha ermiş demektir.⁶⁴

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivayete göre Rasûlullah (s.a.) şöy-

63. Keşfu': - hafâ, II/192'de E'û Ya'lâ, ve Askeri'den naklen.

64. Tirmizi, Zühd, 35; İbn Mâce, Zühd, 4; İbn Hanbel, II/255.

le duâ ederdi: Yâ Rabb, Muhammed âilesinin rızkını yetecek kadar ver!⁶⁵

Câbir (r.a.)'den rivayete göre Efendimiz (s.a.): Kanaat tükenmez bir hazinedir ⁶⁶ buyurmuştur.

Ömer (r.a.)'in «Kitaplara iyi sarılın, hikmet pınarı olmaya bakın. Kendinizi ölü farzedin. Allah Teâlâ'dan rızkı günlük olarak isteyin. Rızkınızın çok olmaması size bir zarar vermez» dediği mervidir.

Ebû Zür'a Tâhîr'in bize Mihsan (r.a.)'dan rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kalbinden emîn, bedeni sağlam olarak sabaha çıkan ve yanında o günün rızkı bulunan kimse, dünyaya mâlik olmuş gibidir.⁶⁷

Biz ona güzel bir hayat yaşatırız ⁶⁸ âyet-i kerimesindeki «güzel hayat,» kanâat olarak tefsir edilmiştir.

Sûfi, nefsinin tabiatını bilerek daima ona adâletle davranır. Kanâatın faydası, nefsin derdini ve devâsını bilerek nefsin kötü tabiatını çıkarıp atmasıdır. Nitekim Ebû Süleyman ed-Dârânî: «Vera' zühdden kaynaklandığı gibi, kanâat da rızâdan kaynaklanır.» der.

10 — Münâkaşa ve cedelden uzak durmak:

Hakk'ı söylemenin dışında münâkaşa ve cedeli terkedip öfkeden uzak durarak yumuşak davranmak sûfiyye ahlâkındandır. Çünkü nefisler, cedel ve münâkaşayı sevenlerde daha ataktır. Sûfi arkadaşının nefisini kabarmış görünce ona kalbiyle mukabele eder. Kalb ile mukabele gören nefisten, korku ve soğukluk zâil olur, böylelikle cedel fitnesinin ateşi söner. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: Sen kötülüğü en güzel şekilde sav. O zaman ba-

65. Buhârî, Rikak, 17; Müslim, Zühd, 18, 19; Tirm'zi, Zühd, 38; İbn Mâce, Zühd, 9; İbn Hanbel, II/232.

66. Keşfu'l-hafâ, II/102'de Taberânî, ve Askerî'den naklen.

67. Tirm'zi, Zühd, 34; İbn Mâce, Zühd, 9.

68. en-Nahl (16), 97.

karsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sı-
cak bir dost oluvermiştir. ⁶⁹

Kin ve hileden temizlenmiş nefislerden cedel ve münâkaşa arzusu çıkarılıp atılmıştır. Nefiste kin ve hile bulundukça insa-
nın içinde cedel ve münâkaşa duygusu da bulunur. İnsanın için-
den çekişme duygusu çıkınca, dışında da bunun eseri kalmaz. Ne-
fisteki kin duygusu bazan rekabet duygusuna benzer hâlde bu-
lunur. Dünyadan zühd yoluyla uzaklaşan ve zühdünün ateşi, nef-
sini eriten kimselerin bânında kin ve hileden eser kalmaz. Mal
ve makam sevgisi gibi, dünyevi isteklere rağbet bulunmaz. Ni-
tekim Allah Teâlâ: Onların göğüslerinde kinden ne varsa çıkā-
rıp atmışsıdır ⁷⁰ buyurmaktadır.

Ebû Hafs der ki: «Allah ile ülfet eden, O'nun sevgisinde it-
tifâk eden, O'nun dostluğuyla bir araya gelen ve O'nun zikriyle
üns duygusuna eren kalblerde kinden eser nasıl bulunsun? Çün-
kü bu kalbler, nefsin kötü hislerinden tabiatın zulmetinden arın-
mış, tevfik nûruyla aydınlanarak birbirinin kardeşi olmuştur.»

Tevhid kelimesi etrafında toplanan, tarikatın şartlarına bağ-
lanarak başarıya ulaşmaya çalışan ehl-i tsavvufun kalbleri işte
böyledir.

İnsanlar iki kısımdır:

Birincisi: Allah indindekine tâlib olan, nefsini ve başkaları-
nı Allah'a çağıran kimse. Tahkik ehli olan bir sûfi, böyle biriyle
rekabete girmez, cedelet tutuşmaz. Çünkü böyle biri, onunla ay-
nı yolda ve aynı yöndedir. O'nun kardeşi ve yardımcısıdır. Mü'-
minler bölümleri birbirine bağlı bir bina gibidir. ⁷¹

İkincisi: Mal, makam ve mevki sevdâsına kapılan, insanların
takdir duygularına aldanan kimse. Sûfi böyleleriyle de çekiş-

69. Fussilet (41), 34.

70. el - A'râf (7), 43; el - Hicr (15), 47.

71. Buhâri, Salât, 88; Müslim, Birr, 65; Tirmizi, Birr, 18; Nesei, Zekât, 67;
İbn Hanbel, IV/404.

mez. Çünkü sûfî, böylelerinin râğbet ettiği dünyevî makamları zühd sâyesinde terketmiştir. Sûfinin şânına yakışan, böylelerinin aldandığını ve hakikatı göremediklerini farkederek onlara şefkat ve merhamet nazarıyla bakmak, cedel ve münakaşaya teşvik eden faktörün nefis olduğunu bilerek böyleleriyle açıktan münakaşa etmemek ve onlara karşı kin beslememektir.

Şeyh Ziyâuddîn Abdolvahhâb b. Alî'nin bize İbn Abbâs'dan naklettiği bir hadis-i şerifte Efendimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur. **Kardeşinle cedelleşme! O'na yerine getiremeyeceğin bir vaadde bulunma!** ⁷²

Haber'de şöyle vârid olmuştur: «Haksız olduğu hâlde cedeli terkedene cennet bahçelerinde bir binâ inşâ edilir. Haklı olduğu hâlde münâkaşayı terkedene cennetin ortasında bir binâ, huyunun güzelliğinden dolayı da, cennetin üst tarafında bir binâ inşâ edilir.»

Şeyhimiz Şeyhulislâm Ebû'n-Necîb, bize İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet olunan şöyle bir hadis-i şerifi haber verdi: **Âlimlere bilgiçlik taslamak, beyinsizlerle münâkaşa etmek ve insanların yönünü kendine çevirmek kasdıyla ilim tahsil eden Cenâb-ı Hakk cehenneme sokar.** ⁷³

Peygamberimiz (s.a.)'in beyinsizlerle münâkaşa etmeyi cehenneme giriş sebebi olarak zikretmesine, ibretle bakmak lâzımdır. Çünkü münâkaşa ve cedel, ezme ve üstün gelme arzusundandır. Ezmek ve üstünlük taslamak ise insandaki şeytânî sıfatlardır.

Sûfilerden biri: «Cedelci ve münâkaşacı, münâkaşa esnâsında suyuna kanmıyacağı ve doymayacağı bir havuzun yanına bırakılmış kimse gibidir. İknâ olmayan kimse, ancak başkasının fikrini kabûl etmemekle kâni olur. Böylesini iknâya yol bulunamaz. Sûfinin bu tür sıfatları değişmiş, ondan şeytanlık ve yırtı-

72. Tirmizî, Birr, 58.

73. Benzer bir hadis için bkz. İbn Mâce, Mukaddime, 23; Dârimî, Mukaddime, 34; İbn Hanbel, I/290.

cılık sıfatı gitmiştir. Bu sıfatların yerini yumuşaklık, kolaylık ve itminân almıştır.

Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu mervidir: Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a andolsun ki kul kalbi ile ve diliyle selâmete çıkmadıkça kâmil müslüman, komşusu kötülüklerinden emin olmadıkça da kâmil mü'min olamaz.⁷⁴

Peygamber (s.a.)'in kalb ve dil selâmetini nasıl müslümanlığın şartı yaptığına ibretle bakmak lâzımdır.

Rivâyete göre Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz, taş çıkaran insanların yanından geçerken onlara: «Bu nedir?» diye sordu. Onlar da: «Bu, güç yarışı yaptığımız bir taş» dediler. Efendimiz: «Siz bundan daha güçlüsünü haber vereyim mi? Kardeşine öfkelenildiği sırada kendisinin ve kardeşinin şeytanını mağlûb ederek küsmeden onunla konuşan kişi^{74a} buyurdu.

Rivâyete göre bir çocuk Ebû Zerr'in yanına gelmiş ve koyununun ayağını kırmıştı. Ebû Zerr: «Niçin kırdın?» deyince: «Kasten yaptım» dedi. Ebû Zerr: «Niçin kasden kırıyorsun?» diye sorunca: «Seni kızdırıp beni döverek günaha girmen için» dedi. Bu sefer Ebû Zerr: «Ben, sana değil, seni beni kızdırmaya teşvik eden şeytana kızıyorum» dedi ve onu afvetti.

Asmaî, bir ârâbînin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: «Hangisinin daha doğru olduğunu anlamakta müşkilât çektiğin iki iş ile karşılaşınca, nefsinin arzusuna en uygun olanı terket. Çünkü hatâların ekserisi nefsin isteğine uymaktan kaynaklanır.»

Ebû Zür'a'nın bize Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet ettiği bir hadîs-i şerif şöyledir: Üç şey kurtuluşa, üç şey de helâke götürür. Kurtuluşa götürenler: Gizli ve âşikâr Allah'dan korkmak, kızgın hâlde de, normal zamanda da hak ile hükmetmek, fakirlikte ve zenginlikte orta yolu muhafaza etmektir. Helâke götüren

74. Krş. Buhâri, Edeb. 29; Müslim, İman. 73; İbn Hanbel, I/387.

74a. Krş. et - Tergib ve't - Terhib, III, 447.

üç şey ise: Ram olunan cimrilik duygusu, ardından gidilen hevâ, kişinin kendini beğenmesi.⁷⁵

Kızgın hâlde ve normal zamanda hakk ile hükmetmek ancak nefesine kumandan olabilen âlim-i Rabbânî'lerin yapabileceği bir iştir. Böyleleri uyanık bir kalble akıllarını nefislerine esir etmeden hareket ederek Allah Teâlâ'ya hüsn-i zanla nazar ederler. Menkuldür ki: Bu gibiler müslümanları incitmemeğe azmetmişlerdir. Onlara göre kötü sözlerden ağzını temizlemek güzel bir yemekten sonra ağızlarını yıkamaktan daha hoştur.

Abdullah b. Abbâs: «Abdest iki yolla bozulur, biri normal abdest bozulan mahalden, diğeri de ağızdan çıkan sözlerden.» der.

Hilim ve vakar kuşağını çözen, ancak öfkedir. Öfke anında insan haddi tecâvüz ederek adâlet sınırından zulüm sınırına atlayabilir. Öfke ile kalbtteki kanın hareketi sür'atlenir. Eğer insan, gadabının gereğini yapamıyacağı, kendinden yukarı seviyede bir kimseye karşı öfkelenecek olursa, kan derinin dışına hücum ederek tekrar kalbde toplanır. Bu basıncın tesirinden, üzüntü ve keder hâsıl olur. Sûfide böyle bir hâl olmaz. Çünkü o, hâdiselerin Allah'ın kudreti eseri olduğunu bilir, bu yüzden kederlenmez ve üzülmaz. Sûfî, rızâ makamında, sükûnet ve sekînet sahibidir. Çünkü Peygamber (s.a.), üzüntü ve kederin öfke ve şüpheden meydana geldiğini haber vermiştir.

Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan gam ve gadabın mahiyeti sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: «Çıkış noktaları aynı, fakat lâfızları farklıdır. Çekiştiği kimseye karşı kendini güçlü hisseden zâhir olan, gadabdır. Çekiştiği kimseye karşı kendini güçsüz hisseden kimsede gadabın yerini hüzn alır.»

Harad, kelimesi de gadab demektir. Öfkelenilen kimseye öfke gereğiyle yönelindiğinde kullanılır. Öfke intikam almakta tereddüt edilen kimseye karşı meydana gelecek olursa o zaman kalbtteki kan, kabz ile bast arasında gider, gelir. Böyle durum-

75. Keşfü'l - hafâ, I/323'de Bezzâr, Taberânî ve Ebû Nuaym'den naklen.

larda hased ve kin ortaya çıkar. Bu gibi sıfatlar sûfinin kalbine sokulamaz. Çünkü Allah Teâlâ: **Biz onların göğüslerinden kin duygusunu söküp aldık⁷⁶** buyurur.

Sûfinin kalbinin ve hâlinin sağlamlığı söyesinde -denizin dalgasının, köpüğünü dışarıya atması gibi-, heybet ve üns dalgaları, ondaki kin köpüklerini dışarıya atmaya vesile olur. İnsanın kendisinden daha aşağı durumda bulunan, intikam alınabileceği kimseye karşı öfkelenmesi, kanı beyne sıçratır. Kalb, kanı harekete geçirince kalbin hareketi de hızlanır, katılaşır ve sertleşir. Kalb sertleşince de rikkat ve yumuşaklık zâil olur, yanaklar kızarır. Çünkü kalbteki kan, hızlanıp bütün vücûda yayılarak damarlardan yukarı doğru yükselmeye başladığından onun eseri ve yansıması yanaklarda görülür. Bu derece öfkelenen kimse, sövmek veya dövmek sûretiyle sınırı aşmaya başlar. Sûfîlerde böyle bir hâl, ancak nâmûsları haleldâr edildiği veya Allah için gadab zarûreti hâsıl olduğu zaman görülebilir. Bunun dışındaki zamanlarda sûfî, öfkelenince taraf-ı ilâhiye nazar eder, Allah'tan korkarak ,sözünü ve hareketini şariat ve adâlet terâzisi ile tartarak sabreder ve nefsinin kazâya rızâ göstermemek ile ithâm eder, ayıplar.

Sûfîlerden birine sormuşlar: «İnsanlar içinde nefsinin en iyi şekilde mağlûp eden kimdir?» Şöyle cevap vermiş: «Kadere rızâda en ileri noktada olan.»

Bir başka sûfî de şöyle demiştir: «Hükm-i kazânın tecellî ettiği yerler müstesnâ, bende sürûr ne gezer?»

Sûfî, öfkelenildiği zaman nefsinin ithâm edecek olursa ilm-i ilâhî ona erişir. İlm-i ilâhî ışığı kalbe doğunca, kalb güçlenir, nefis sükûnet bulur. Kalbin atışı yavaşlayarak kan, kendi yerine döner, durum normale avdet ederek yanakların kırmızılığı geçer. Böylece ilmin fazileti, tesirini göstermiş olur.

Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimiz: İyi hâl dostluk ve orta yol nübüvvetin yirmidört cüz'ünden biridir⁷⁷ buyurur.

76. el - A'râf (7), 43.

77. Tirmizî, Birr, 66; Muvatta, Şiir, 17.

Hârise b. Kudâme, Rasûlullah (s.a.)'e gelerek: «Yâ Rasûlallah bana öğüt ver, fakat benim muhâfaza edebileceğim kadar az ve öz olsun» dedi. Peygamberimiz: «Öfkelenme,» ⁷⁸ buyurdu. **Hârise** talebini tekrarladıkça Peygamberimiz aynı şeyi söyledi. Sonra da: **Gadab** ateşten bir kordur. Öfkelenen adamın, gözlerinin nasıl kızardığını, boynundaki damarların nasıl fırlayıp şiştiğini görmez misiniz? Sizden biriniz öfkelenildiğinde ayakta ise otursun. Oturuyorsa yatsın ⁷⁹ buyurdu

Ziyâuddîn Abdulvahhâb b. Ali'nin bize **İbn Abbas (r.a.)**'dan haber verdiği bir hadis-i şerifte Rasûlullah (s.a.), **Abdulkays'ın** Eşecc'ine hitâben: Sende Allah'ın sevdiği iki haslet var, biri hilm, öbürü temkin ⁸⁰ buyurdu.

11 — İnsanları sevmek ve onlarla kaynaşmak:

Sevgi, ülfet, ihvân ile iyi geçinmek, onlara muhâlefeti terk etmek sûfiyye aklâkındandır. Allah Teâlâ, Rasûlünün ashâbını vasfederken şöyle buyurmuştur: O'nunla beraber bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. ⁸¹ Sen yeryüzünde bulunan herşeyi harcasan onların kalblerini birbirine ısındıramazdın. Fakat Allah Teâlâ, onların aralarını telif buyurdu. ⁸²

Dostluk ve ülfet haberde de vârid olduğu üzere «rûhların birbirilerine yakınlığından» kaynaklanmaktadır. Onların âlem-i er-vahtaki tanışması, aralarında ülfeti doğurmuştur. Allah Teâlâ: Siz Allah'ın ihsânıyla birbirinize kardeş oldunuz. Allah'ın ipine (Kur'ân'a) sınıksız sarılın, dağılmayın ⁸³ buyuruyor. Peygamberi-

78. Buhâri, Edeb, 76; Tirmizi, Birr, 73; Muvatta; Hüsnü'l-hulk, 11; İbn Hanbel, II/175, 262, 466.

79. Krş. Tirmizi, Fiten, 26; İbn Hanbel, III/19, 21.

80. Müslim, İman, 25, 26, Eşecc: Yüzünde bıçak ve kılıç yarası olan kimse demektir. Mekke'nin fethinden önce Rabîa kabilesinin Abdülkays kolu tarafından Peygamberimize gönderilen heyetin başkanı Münzir'e Peygamberimizin taktığı lâkap. bkz. Sofuoğlu Mehmed, Sahih-i Müslim Terc. İst. 1967, I, 74 vd.

81. el-Feth (48), 29.

82. el-Enfâl (8), 63.

83. Âlû İmrân (3), 103.

miz (s.a.) de: Mü'min, başkalarıyla iyi geçinen ve kendisiyle iyi geçinilebilen kimsedir. Başkalarıyla geçinemeyen ve kendisiyle geçinilmeyende hayır yoktur⁸⁴ buyurmuştur. Bir başka hadis-i şeriflerinde de: Karşılaşan iki mü'min birbirini yıkayan iki el gibidir. İki mü'min karşılaşıncı birinin diğerinden istifâdesi hayırdan başka bir şey değildir⁸⁵ buyurur.

Ebû İdris el-Hûlânî Muâz (r.a.)'a: «Ben seni Allah için seviyorum» dedi. Muâz (r.a.), ona: «Sev, yine sev. Çünkü ben, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işitmiştim: «Kıyâmet gününde Arş'ın etrafında insanlardan bir grup için kürsiler konulur. O insanların yüzleri ayın ondördü gibi parlaktır. İnsanlar korku içinde olduğu hâlde onlar, korku nedir bilmezler. Onlar, korkmayan ve mahzûn olmayan evliyâullah'tır. Sahâbiler: «Kimlerdir onlar ya Rasûlallah?» diye sorunca, Allah Rasûlü: Birbirlerini Allah için sevenler⁸⁶ buyurdu.

Şöyle bir söz vardır: «Eğer insanlar birbirlerini sevseler ve muhabbet sebebi olan şeyleri birbirinden esirgemeseler, adâletten müstağnî olurlardı. Çünkü adâlet, muhabbetten sonradır. Muhabbet mevcûd olmayınca adâlete ihtiyaç olur.»

Sevgi ile itaat, korkarak itâattan daha faziletlidir. Çünkü severek itâat, içtendir; korkarak itâat ise dışıdır.

Bu mânâda sûfiyyenin sohbeti, birbirlerine oldukça müessirdir. Çünkü onlar, birbirlerini Allah için sevince birbirlerine güzel ahlâkı öğütlemeye başlarlar. Aralarındaki muhabbet sebebiyle bu öğütler hemen kabûl görür. Böylece mürid, şeyhinden, ihvân birbirinden yararlanmış olur. Allah Teâlâ'nın mahalle sâkini mü'minlerin günde beş defa mescidlerde, kasaba ve şehirlerde oturan daha kalabalık kitlelerin haftada bir defa câmilerde, daha kalabalık toplulukların senede iki defa bayramlarda ve bütün dünya müslümanlarının ömürde bir defa hacda toplanmalarını emretmiş olması, mü'minler arasında ülfet ve sevgiyi güçlendirir.

84. İbn Hanbel, III/400, V/335, (7) krş. İbn Hanbel, V/343.

85. Krş. Ebû Dâvûd, Edeb, 153.

86. Krş. İbn Hanbel, V/343.

meşe mâtuftur. Nitekim Allah Rasûlü Mü'minler, bölümleri birbirine bağı bir binâ gibidir⁸⁷ buyurmuştur.

Ebû Zür'a bize, Nûman b. Beşir'den naklen şöyle bir hadis-i şerif haber vermiştir: Nu'mân b. Beşir, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işittim, diyor: Mü'minler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet göstermeye bir vücûd gibidirler. Nasıl vücûdun uzuvlarından biri rahatsızlansa diğerleri uykusuzluk ve ateşle ona eşlik ederse mü'minler de öyledir.⁸⁸

Ülfet ve sevgi, sohbet vesîlelerini güçlendirir. İyilerle sohbet son derece müessirdir. «İhvân ile mülâkî olmak, insanların birbirine iyilik aşılmasıdır.» demektir. İnsanların iç âlemleri, birbirini aşılar ve güçlendirir. Hattâ, sâlih kimselere sâdece bakmak bile insana iyi bir hâl kazandırır. Dıştan dışa bakmak bile, bakılan kimsenin ahlâkının dışıyla münâsebetinden dolayı, bir tesir bırakır. Nitekim üzüntülü kimseye devamlı olarak bakan, mahzûn olur, sevinçli olana bakan da mesrûr olur.

«Nazarı fayda vermeyenin sözü de faydalı olmaz,» Serkeş deve, itâatkâr devenin yanında durmak sûretiyle itâatkâr olur. Bir şeye yakın olmak, hayvanlarda, bitkilerde ve cansız varlıklarda bile tesir sebebidir. Meselâ, cîfeye yakın olan su ve hava zamanla bozulur. Bozuk yere yakın olan ekinler, yerin ve bitkinin bozukluğu sebebiyle çoraklaşır ve bozulur. Yakın ve beraber olmak, eşyaya bu kaçır müessir olduğuna göre, bunun insan nefsindeki tesiri elbette daha fazla olacaktır.

İnsan «gördüğü iyi ve kötü herşeyle ünsiyet peydâ edebilme kabiliyetinden dolayı» bu adı almıştır. Ülfet ve sevgi, ünsiyeti daha da artırır. İnsanlardan uzaklaşarak yalnız yaşamak, ehl-i şer ve kötü insanlara nisbetle güzeldir. İlim ehli, tasfiye görmüş, vefâkar ve güzel ahlâk sahibi kimselere yakın olmak ganîmettir. Onlarla ünsiyet kurmak, Allah ile ünsiyete vesiledir. Nitekim onları sevmek, Allah'ı sevmek demektir. Onlarla bir arada

87. Buhârî, Salât, 88. Edeb. 36; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesefî, Zekât, 67; İbn Hanbel, IV/104, 405, 409.

88. Buhârî, Edeb. 27; Müslim, Birr, 66.

bulunmak Allah Teâlâ'ya râbitadır. Bunların dışındakilerle bir arada bulunmak ise tabiatın esiri olmaktan kaynaklanır.

Sûfî, sûfî olmayanların yanında açıkça farkedilir. Sûfilerle beraber olduğunda ise, kendi kusûrlarını görmeye çalışır. Zira, mü'min mü'minin aynasıdır. Mü'min, mü'min kardeşine baktığı zaman onun sözlerinin, fiillerinin ve hâllerinin arkasında ilâhî tecellilerin, işâret ve alâmetlerin, Allah'ın gizli bir ihsânı olarak zâhir olduğunu görür. Mâsivâ aradan çekilip bizzat nûr ile karşı karşıya kalır.

12 — İyilik yapana teşekkür ve duâ:

İyilik yapanın iyiliğine teşekkür ve iyilik sâhibine duâ da sûfiyenin ahlâkındandır. Sûfilerin iyiliğe teşekkürü, Allah'a tevekkülün kemâlinden, tevhid inancının sâfiyetinden, mâsivâyâ nazar etmemelerinden ve nimetleri Allah Teâlâ'dan görmelerindendir. Bunu Rasûlullah (s.a.)'a uymak maksadıyla yaparlar. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'ın bir hutbesinde şöyle buyurduğu mervidir: Dostluğu ve iyilikleriyle insanlar içinde bize Ebû Kuhâfe kadar hakkı geçen yoktur. Şayed bir dost edinecek olsam Ebû Bekir'i dost seçerdim.⁸⁹ Bir başka hadis-i şerifte de: Hiçbir kimşenin malı bana Ebû Bekir'in malı kadar faydalı olmamıştır.⁹⁰ buyurmuştur.

Mahlûkat, vererek veya mahrûm bırakarak birbirine Allah'ı unutturur. Sûfî, hâl-i ibtidâsında halktan fânî olarak eşyâyı Allah'tan görür. Çünkü o, tevhid hakikatine ermiş, halkı gerçek tevhidden men'eden perdeleri yırtmıştır. Halka verme veya mahrûm bırakma özelliği atfetmez, Hakk'ı müşâhede ettiğinden mahlûkatın aracılığını farketmez. Sûfî, tevhidin zirvesine ulaşınca Hakk'a şükrün arkasından, halka teşekkürü de ihmâl etmez. Gerçek müsebbibi gördükten sonra, halkın vermek veya mâni olmak konusundaki dahlini kabûl eder. Bu kabûl ediş, ilminin genişlemesi ve mârifetinin güçlenmesi sebebiyle vesile ve vâsıta-

89. Buhârî, Salât, 80; Tirmizî, Menâkıb, 15; İbn Hanbel, I/270, III/478.

90. İbn Mâce, Mukaddime, 11; İbn Hanbel, II/253, 366.

ların âlemdeki yerini anlamaktadır. Sûfinin halkın varlığını kabûl etmesi, avâmda olduğu gibi, Hakk'ın vücûduna perde olmaz. Hakk'ın vücûduna âşinâ olması, mübtedî müridlerde olduğu gibi, onda halkın varlığına perde olmaz. Sûfinin şükrü Hakk Teâlâ'yadır; çünkü veren, nimetin sâhibi, yegâne müsebbib hep O'dur. Sûfî halka müteşekkirdir; çünkü halk sebep ve vâsıtaadır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: Cennete ilk çağrılacak olanlar, sıkıntı zamanlarında da bolluk anlarında da Allah'a hamdedenlerdir.⁹¹

Aleyhissalâtü vesselâm, bir başka hadis-i şerifte şöyle buyurur: Acıkıp, susayıp dâima hamdedenin Allah, en aşağısı cüzzam olmak üzere yetmiş hastalığını def'eder.^{91a}

Câbir (r.a.): Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Kulun, Allah'ın verdiği nimete hamdi, nimetten daha değerlidir.

Peygamberimiz'in «Kulun hamdi, nimetten daha değerlidir.» sözü Hakk Teâlâ'nın şükür olarak ona râzı olacağına ve hamdin nimet olarak asıl nimetten daha faziletli olduğu mânâsına hamledilir. Böylece hamd, kendisine hamdedilen nimetten daha değerli olmuş olur. Sûfiler önce nimeti verene şükür, sonra insanlardan nimetin kendisine ulaşmasına vasıta olana teşekkür ederler ve kendisine duada bulunurlar.

Enes (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'ın sofralarında iftâr ettiği kimselere şöyle duâ ettiğini nakleder: Oruçlular yanınızda iftar etsin. Yemeğinizi iyiler yesin. Üzerinize sakin ve huzûr insin.⁹²

Ebû Zûr'a bize Ebû Hüreyre (r.a.)'den naklen şöyle bir hadis-i şerif rivâyet etmiştir. Kardeşine, Allah seni hayırla mükâfatlandırsın, diye duâ eden hamd ü senânın en beliğ olanını yapmış demektir.⁹³

91. Dâr'îmî, Mukaddime. 2.

91a. Benzer bir hadis için bkz. el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, 233.

92. İbn Hanbel, III/118.

93. Tirmizî, Birr, 87.

13 — Makamı müslümanlara hizmette kullanmak:

Makamı ihvâna ve bütün müslümanlara hizmet için kullanmak da sûfilerin ahlâkındandır. İlim sahibi olan ve nefsinin kusurlarını, âfet ve gafletlerini görebilen bir kimse, makam ve itibarını, müslümanların aralarını ıslah konusunda kullanmalı ve bu sûretle müslümanların sıkıntılarını gidermeye çalışmalıdır. Bu tip işler, çok bilgi ve tecrübe gerektirir. Çünkü bu tür işler, halkın arasına karışmak ve onlarla iyi geçinmekle alâkalı işlerdir. Bunu da ancak hâl sâhibi, âlim-i rabbânî dediğimiz kimseler becerebilir.

Zeyd b. Eslem, peygamberlerden birinin; padişaha yakınlık peydâ ederek, bu sâyede insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere sultanın özengisini tutma görevini üstlendiğini, rivâyet etmektedir.

Atâ, şöyle der: «Bir adamın, içinde bir mü'mini yaşatacağı bir makamı elde etmek üzere senelerce beklemesi, sadece nefsini kurtarmak için yaptığı hâlis amelden daha mükemmeldir.»

İnsanlara hizmet için makama tâlib olma işi, ince bir husustur. Câhil ve iddiâ sâhibi kişilerin bu sûretle fitneye dûçar olmalarından emin olunamaz. Bu iş ancak, Allah'ın kendi bânîlerine muttali kıldığı has kulların işidir. Böyleleri mal ve makama râğbet etmemek gerektiğini bilirler. Yeryüzünün padişahları hizmetleriyle meşgûl olsa bile, taşkınlık göstermez, üstünlük iddiasında bulunmazlar. Yanan bir ocağa girseler, nefisleri bu hâli reddeden bir feryâd koparmaz. Böyle zamanda nefislerinden apaçık bir inkâr olarak ortaya çıkabilecek hâlleri yakıp atarlar. Bu hâl, halktan pek az kimsede ve sâdıkların bazılarında bulunur. Çünkü böyleleri ihtiyarlarından soyulmuş, Allah'ın, mükâsefe yoluyla murâd-ı ilâhîsini kendilerine gösterdiği kimselerdir. Bunların böyle münâsebetlere girmeleri de murâd-ı ilâhî iledir. Allah'ın, kendilerinden halkın arasına karışmayı ve makamı insanlar için kullanmayı istediğini anlayınca, nefis sıfatlarından sıyrılarak böyle bir vazifeye ve makama girerler. Bu durum «Ölmeden evvel ölmek» sırrına erenler içindir. Fenâ makamını sağ-

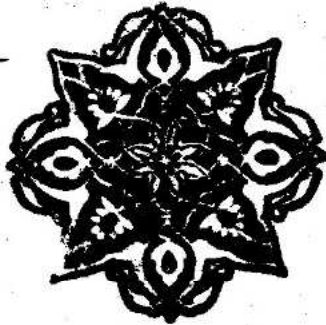
İamladıktan sonra bakâ makamına yükselenler içindir. Onların girdikleri ve çıktıkları her işte, bir delilleri, taraf-ı ilâhîden izinleri vardır. Onlar, Rabblarının kendilerine nasîb ettiği basîret üzeredirler. Onlar, gizli kitaptaki sarîh muradı anlayabilecek keşfi açık bir kalbe sâhib olduklarından işlerinde şüpheyeye medâr bir şey yoktur. Onlar, eşyâya tesir eder, eşya onlara tesir edemez. Ancak beldelerin birinde, bu hâli gerçekleştirebilmiş bir kişi bulunabilir.

Ebû Süleyman el-Hîrî der ki: «Kalbinde şu dört şey müsâvî olmayan, kâmil bir adam olamaz: Vermek ve mahrûm bırakmak, izzet ve zillet.» Böyle bir adamın makam elde edip onu insanlar için kullanması yukarıda zikrettiğimiz gibi, câiz ve doğrudur.

Sehî b. Abdullah da şöyle der: «İnsan, şu üç hasleti şahsında toplamadıkça riyâsete lâîyk olamaz. Onlar da:

- 1 — Bilgisizlikle insanlara zarar vermemek,
- 3 — İnsanların cehâletine sabretmek,

3 — İnsanların elindekine göz dikmemek ve kendi elindekini de onlar için harcamak. Böyleleri için riyâset, yüz çevrilecek bir husûs değildir. Riyâsetten kaçmak, sülûke zarar vermesi ve sıdkı haleldâr etmemesi içindir. Anlattığımız riyâset ise, halkın selâmeti için Hakk'ın verdiği bir riyâsettir. Böyle bir riyâseti eline geçiren kimse, Hakk'ın emirlerini yerine getirerek nimetlerine şükreder.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF'TA EDEB*

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) Beni Rabbım terbiye ettiğinden edebim ne güzeldir¹ buyurmuştur. Edeb, zâhir ve bâtın terbiyesidir. Kul, zâhiren ve bâtın terbiye edilince müeddeb olur.

Ziyâfete «me'dübe» denilmesi ziyâfette mâddi ve mânevi edebin bir arada bulunmasındandır. İnsanda edeb, ancak mekârim-i ahlâkın tekâmülüyle kemâle erer. Mekârim-i ahlâkın tekâmülü, huyun güzel olmasına bağlıdır. Hilkat; yâni tabiat, insanın dışı ve görünen tarafı, hulk ise mânâsıdır. Bazı âlimler; hulk da hilkat, yâni sûret ve cesed gibi değişmez, derler. Nitekim «Rabbınız sûretinizin, huyunuzun, rızkınızın ve ecelinizin yaratılmasını tamamlamıştır.» şeklinde bir rivâyet vardır. Allah Teâlâ: Allah'ın yarattığında değişiklik olmaz² buyurmaktadır. Doğru olan görüş, sûret ve cesedin aksine, ahlâkın değişmesinin mümkün olduğudur. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'ın Ahlâklarınızı güzelleştiriniz buyurması bunu gösterir. Allah Teâlâ insanı, salâh ve fesâdı; iyi ve kötüyü kabûle istidâdli olarak yaratmış ve onu, edeb ve güzel ahlâka lâayık kılmıştır.

İnsandaki edebe ehil olma kabiliyeti, çıkmakta ateşe olan kabiliyete, hurma çekirdeğinde hurma ağacı olma istidâdına benzer. Allah Teâlâ kudreti eseri insana ilhâm ederek onu çekirdeği yetiştirmeye yönlendirir ve çekirdek, hurma olur. Allah Te-

* Edeb konusunu krş., el - Luma', 194 - 197, 273 - 277; Kuşeyri, II/558 - 564.

1. Keşfü'l - hafâ, I/70'de Askerî ve diğerlerinden naklen.

2. er - Rûm (30), 30.

âlâ, insan nefsinde hayra da, şerre de kabiliyet halk etmiş, ıslaha da fesâda da imkân vermiş ve Kur'ân'da şöyle buyurmuştur: Andolsun nefse ve onu şekillendirene, ona bozukluğunu ve korunmasını; ısyânı ve itâatı ilhâm edene.³ Şekillendirme iki şeye de kabiliyetli kılmaktır. Allah Teâlâ devamla: Nefsini temizleyen felâha ermiş, onu kirleten ziyâna uğramıştır⁴ buyurur. Nefis terbiye edilince akıl idâreyi ele alarak nefsin zâhiri ve bâtını ahvâli düzelir, ahlâk güzelleşir, edeb kökleşir.

Edeb, var olan bir gücün harekete geçirilmesi demektir. Bu da insanın mayasında güzel bir seciye bulunması sâyesinde olur. Çünkü seciye, Allah'ın fîli olduğundan beşerin onu meydana getirmeye gücü yoktur. Çakmakta ateşin oluşması da buna benzer. Ateş, mahzâ Allah'ın fiilidir, insanların kesbi onu meydana çıkarmaktır. Edeb'in menbaı, Allah vergisi olan iyi seciyedir.

Allah Teâlâ, seciyyeleri kemâle erdirmek sûretiyle sûfîlerin iç dünyasını hazırlayınca onlar, Allah'ın nefislerine yerleştirdiği kabiliyetlerini kuvve'den fiile çıkarmak üzere mûmârese ve ri-yâzat yolunu tutarak edeb ve terbiye kazanırlar. Âdâb, bazı kimselerde Allah'ın fîratlarına verdiği kabiliyetlerin kuvvetinden fazla ri-yâzat ve mûmareseye ihtiyaç kalmadan kuvveden fiile çevrilir. Nitekim Allah Rasûlü'nün: Beni Rabbım terbiye etti de edebim ne güzel oldu sözü buna işârettir.

Bazı kimselerin fîratlarındaki kabiliyetin eksikliği uzun mûmareseye ihtiyaç gösterir. Bu yüzden müridler, şeyhin sohbetine muhtaçtır. Çünkü sohbet ve bilgi öğrenmek, tabiattaki kabiliyetin ortaya çıkmasına yardımcıdır. Allah Teâlâ: Nefislerinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem (ateşin) den koruyun⁵ buyuruyor. İbn Abbas (r.a.), korumanın, fıkıh ve edeb öğretmek sûretiyle olacağını belirtmektedir.

Yukarıdaki hadis-i şerifin bir başka rivâyetinde şu lâfızlar yer almaktadır: Beni Rabbım terbiye etti de benim edebim ne

3. eş - Şems (91), 7 - 8.

4. eş - Şems (91), 9 - 10.

5. et - Tahrîm (66), 6.

güzel oldu. Sonra Rabbım bana mekârim-i ahlâkı emrederek: **Afv cihetini tut, iyilikle emret ve cahillerden yüz çevir**⁶ buyurdu.

Yusuf b. Hüseyin: İlim edeble anlaşılır. Amel ilimle sıhhat kazanır. Hikmete amelle erişilir. Zühd, hikmetle kâimdir. Dünya zühd sâyesinde terkedilir. Ahirete rağbet, dünyayı terketmekle mümkün olur. Allah indinde mânevî derecelere, âhirete yönelmek sûretiyle erilir» der.

Derler ki: **Ebû Hafs**, Irak'a vardığında **Cüneyd** onun yanına gelmişti. **Cüneyd**, **Ebû Hafs**'ın müridlerinin, onun baş ucunda durarak emirlerini eksiksiz yerine getirdiklerini gördü ve **Ebû Hafs**'a: «Müridlerini meliklerin âdâbıyla yetiştirmişsin» dedi. **Ebû Hafs** da ona: «Hayır, öyle değil yâ **Eba'l-Kasım**! Fakat zâhirdeki hüsn-i edeb, batındaki edebin görüntüsüdür.» diye karşılık verdi.

Ebû'l-Huseyn en-Nûrî der ki: «Kulun âdâb-ı şeriatı ıskat eden bir makamı, hâl ve marifeti olamaz. Çünkü şeriatın âdâbı, zâhirin süsüdür. Allah Teâlâ, organları edebin güzellikleriyle süslemekten mahrûm bırakmayı mübah kılmaz.

Abdullah b. Mubârek: «Hizmetteki edeb, hizmetten daha yücedir.» der.

Ebû Ubeyd el-Kasım b. Selâm anlatıyor: Mekke'ye vardım, bazan Kâbe'ye yanımı dönüp paralel olarak oturuyor, bazan da ayağımı uzatıp sırtüstü yatarak uyuyordum. **Âişe el-Mekkiyye** isimli bir hanım, yanıma gelerek dedi ki: «Yâ **Ebâ Ubeyd**, senin ehl-i ilimden olduğun söylenir. Benim söyleyeceğim bir iki kelimiyi de kabûl buyur: Kâbe'ye karşı, edebini takınarak otur, yoksa adın «divânı kurb»dan silinir.» **Ebû Ubeyd** diyor ki: «Bu kadın, belli ki ârife bir hanımdı.»

İbn Atâ'nın şöyle bir sözü vardır: «Nefs, sû-i edeb üzere yaratılmıştır. Kul, edebe sarılmakla emrolunmuştur. Nefs tabiatı icâbı, muhâlefet meydanlarında dolaşır. Kul ise onu edebden nasibini almaya zorlar. Nefsine muhâlefet ederek onu hayra zorla-

maktan vazgeçen kimse, nefsin dizginini salıvermiş, nefsini idâreden gâfil düşmüş demektir. Nefsinin taleblerinde ona yardımcı olduğu sürece de günahına ortaktır.»

Cüneyd der ki: «Nefsinin hevâsına yardımcı olan, nefsini katletmeye iştirâk etmiş sayılır. Çünkü kulluk, edebe sarılmaktır, azgınlık ve isyân ise sû-i edebdir.»

Şeyh Ziyâuddîn Abdolvahhâb b. Ali bize, Câbir b. Semüre'den rivâyetle şöyle bir hadîs-i şerifi haber vermiştir. Bir adamın çocuğunu edeble terbiye etmesi, bir sâ'⁷ ölçüsünde sadaka vermesinden daha hayırlıdır.⁸ Bir başka hadîs-i şerifte de: Bir baba, evlâdına güzel edebden daha iyi bir armağan vermiş olamaz⁹ buyrulur.

Âişe (r.a.), Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Çocuğun ana-baba üzerindeki hakkı, ona güzel bir isim vermesi, iyi bakması ve güzel bir edeble yetiştirmesidir¹⁰

Ebû Ali ed-Dekkak der ki: «Kul, tâatı sâyesinde cennete, tâatındaki edebi sâyesinde de rızâ-i Bâri'ye kavuşur.»

Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî anlatıyor: Üstad Ebû Ali'nin otururken bir şeye yaslanma âdeti yoktu. Birgün bir toplantıda onu, bir şeye yaslanmamış olarak görünce arkasına bir yastık koyayım, istedim. Şöyle sağa sola bakınarak yastık araştırdım. Sonra onun yastığa yaslanmaktan kaçındığı hatırıma geldi. Çünkü o, yastık, seccâde veya hırka üzerine oturmazdı. «Ben, yaslanmaktan hoşlanmam, derdi. Daha sonra şöyle bir düşündüm de, onun ebediyyen hiçbir şeye yaslanmadığını hatırladım.»

el-Celâl el-Basrî der ki: Tevhîd, imanı gerektirir. İmanı olmayanın tevhîdi de yoktur. İman şeriatı icab ettirir. Şeriat'a bağlanmayanın imanı da tevhîdi de yoktur. Şeriat edebi gerektirir. Edebi olmayanın şeriatı, imanı ve tevhîdi yoktur.»

7. Sâ': Ölçü birimidir. Yaklaşık 3 kg'a tekabül eder.

8. Tirmizî, Birr, 33; İbn Hanbel, V/96, 102.

9. Tirmizî, Birr, 33; İbn Hanbel, III/412, IV/77 - 78.

10. el-Hindî, Kenzü'l-ummâl, XVI, 417.

Sûfilerden biri şöyle der: «Zâhiren ve bâtinen edebe sıkı sıkı sarıl. Zâhiren sû-i edeb, zâhirî cezâyı gerektirir. Bâtinen sû-i edeb de bâtinî cezâyı mûcib olur.»

ed-Dekkak'ın hizmetçisi olan genç bir sûfi, şöyle anlatıyor: Parlak bir oğlana bakmıştım. ed-Dekkak da beni ona bakarken gördü ve bana: «Seneler sonra da olsa bunun cezâsını görürsün,» dedi. Gerçekten yirmi sene sonra, ezberimdeki Kur'ân'ı unutmak sûretiyle cezâsını gördüm.

Seriyy anlatıyor: Bir gece virdimi tamamladıktan sonra mihrapta şöyle ayaklarımı uzatıvermiştim. Şöyle bir nidâ işittim: «Ey Seriyy, bu oturuşun sultanların oturuşuna benziyor.» Hemen ayaklarımı topladım ve: «İzzetine andolsun yâ Rabbi, bir daha ebediyyen ayaklarımı uzatmıyacağım.» dedim. Cüneyd diyor ki: «Seriyy, bundan sonra altmış yıl yaşadı, fakat gece ve gündüz asla ayaklarını uzatmadı.»

Abdullah b. Mübârek: «Edebi küçümseyip önem vermeyen, sünnetlerden mahrûmiyetle cezalandırılır. Sünnetleri küçümseyen, farzlardan fire vermeye başlar. Farzları küçümseyen, mârifet-i ilâhî'den mahrûm olur.» der.

Seriyy'e «sabır» hakkında bir mes'ele soruldu, Seriyy konuşmaya başladığında bir akrep onun ayağında dolaşüyor ve iğnesini batırmaya çalışıyordu. Seriyy'e dediler ki: «Zararından korunmak için onu def'etmeyecek misin?» Şöyle cevap verdi: «Bildığime muhâlefet eder bir hâlde konuşmaktan dolayı Allah'tan hayâ ederim!»

Peygamber (s.a.) edebinden: «Yeryüzü benim için dürülüp toplandı ve ben onun şarkını da garbını da gördüm.» buyurmuş, fakat: «Ben yeryüzünün şarkını ve garbını gördüm dememiştir.

Enes b. Mâlik, «Amelde edeb, amelin makbûliyetinin alâmetidir.» der.

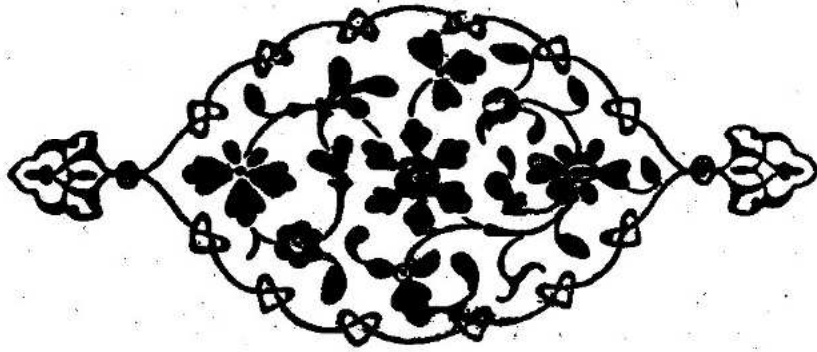
İbn Atâ: «Edeb, iyi ve güzel olan şeylerle beraber bulunmaktır.» der. «Nedir bunun mânâsı?» diye soranlara: «Gizli ve âşikâr, Allah'a karşı muâmelelerinin edeb çerçevesinde olmasıdır.

Böyle yaparsan yabancı ve garib bile olsan, edebli olursun,» cevabını verdi ve şu beyti okudu:

«O sevgilinin konuşması da tatlıdır, susması da!»

el-Ceriri diyor ki: Yirmi yıldan beri halvette; yâni yalnız olduğum zamanlarda ayağımı uzatmadım. Çünkü Allah'a karşı hüsn-i edeb, edebın en güzel ve evlâ olanıdır.

Ebû Ali de şöyle söyler: Edebi terkedeni kovarlar. İçerde edepsizlik eden kapıya gönderilir. Kapıda súi- edeb eden hayvanlara bakmaya gönderilir,

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

HUZÛR-I İLÂHÎ'DE EDEB

Her türlü edeb, Rasûlullah (s.a.)'dan alınıp öğrenilir. Çünkü Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz, zâhiri ve batınî bütün edebleri şahsında toplamıştır. Allah Teâlâ O'nun huzûr-ı ilâhî'deki edebini şöyle haber veriyor: **Huzûr-ı ilâhî'deki müşâhedesi sırasında Muhammed'in gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı.**¹ Bu, âdâbın Rasûlullah (s.a.)'a mahsûs inceliklerinden biridir. Allah Teâlâ, O'nun yüce kalbinin yönelme ve yüz çevirmedeki itidâlini bildirerek mâsivâdan yüz çevirip Allah'a yöneldiğini, dünyayı, dünyalık hazları geride ve yerde bıraktığını, semâları ve âhiret yurdunu hazlarıyla birlikte terkettiğini haber vermektedir. O, Allah'ın yüz çevirttiği şeye iltifat etmemiş, yüz çevirdiği şeyden kaybettiklerine de üzülmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ **Kaybettiklerinize üzülmeysiniz diye...**² buyurmuştur. Bu hitâb-i ilâhî, herkes için geçerlidir. O'nun gözü şaşmadı âyet-i kerimesi, umûma âid hitâb-ı ilâhînin mânâsından Peygamber (s.a.)'e âid, özel bir vasfı bildirmektedir. «O'nun gözü şaşmadı» âyeti, Peygamberimiz'in yüz çevirmedeki durumunu ve «Kâbe kavseyn» makamındaki vâridâtı rûh ve kalb ile telâkki ederek Hakk'a yönelmedeki hâlini göstermektedir. Allah'ın Rasûlü, o esnâda, Allah'ın azameti karşısında O'ndan hayâ ederek gözlerini önüne eğmiş; eriştiği nimetlerden sevinç duyarak tuğyâna düşmesin diye, nefsinin yokluğa ve hiçliğe mahkûm etmiştir. √ Çünkü kendinde varlık hissedince tuğyâna düşmesi, nefsin sıfatıdır. Nitekim Al-

1. en - Necm (53), 17.

2. el - Hadîd (57), 23.

lah Teâlâ: Hayır (Rabbının bu kadar ihsanına rağmen) kendini zengin; yâni kendine yeterli gördüğü için insan, azar³ buyurmaktadır.

Rûh ve kalbe vâridat vâki olduğunda nefis, kulak hırsızlığı yapar. Yani bu vâridatı duyup anlamaya çalışır. Eğer bir ihsân-ı ilâhiye nâil olacak olursa istiğnâ göstererek taşkınlığa başlar. Tuğyân; yani takşınlık aşırı sevinçten kaynaklanır. Sevinçteki ifrât veya bast halinin aşırısı, vâridatın çoğalmasına mâni olur. Nefsin hemen taşkınlık göstermesi, mevâhib-i ilâhiyyeyi ihâta edecek genişlikte olmamasındandır.

Mûsâ (a.s.) için, «O'nun gözü şaşmadı» âyet-i kerimesinin iki cihetinden, ancak biri tam ve sahîh olmuştur. O hüsn-i edebinden dolayı kaybettığıne iltifât etmemiş, üzüldüğü hâlde taşkınlık göstermemişti. Fakat ihsânı ilâhî ile gereği kadar dolup taşmış, nefis de kulak hırsızlığına devam ederek bu ihsanlara muttali olmuştu. Nefis, bu ihsanlara muttali olunca, istiğnâ göstermiş, kendisine ulaşan vâridât ile dolup taşarak ağzının bağı çözülmüş, aşırı sevinçten haddi aşarak Yâ Rabbi, bana kendini göster de sana bakayım⁴ deyivermişti. Mûsâ, bu sözünden sonra, daha fazlasına nâiliyetten mutlak olarak men'olunmuştur. Böylece Habîb (Muhammed a.s.) ile Kelimullah (Mûsa a.s.) arasındaki fark ortaya çıkmış oldu. Burada kurb ehli ve güzel hâl sahipleri için ince bir işâret vardır. Her kabz hâlinde, bir ceza söz konusudur. Çünkü her kabz hâli, ihsân kapısını kapatır. Bast hâlindeki ifrât, kabz ile cezalandırılmayı gerektirir. Bast, itidâl üzere olunca, kabz ile oyalanmak gerekmez. Bast hâlinin itidâli, kalb ve rûh üzerine inen mevâhib-i ilâhiyyeyi nefse kaydırma-
dan, yine onlar üzerinde tutmaktır. Mevâhib-i ilâhiyyenin kalb ve rûh üzerinde tutulması daha öncede anlattığımız gibi, Peygamber (s.a.)'in hâline uygun olmalıdır. Nitekim O, Mirâc'ta kendisine vâki olan mevâhib-i ilâhiyye karşısında nefsinin yokluk

3. el - Alâk (96), 6 - 7.

4. el - A'râf (7), 143.

ve hiçliğe mahkûm etmiş, Allah'dan hayâ ederek yine ona sığınmıştı ki bu hâl, edebin en üst noktasıdır.

Rasûlullah (s.a.) böyle bir edebe nâildi. Nefsi bastta ifrâta varmadığı için kabz ile mukabele görmemiş ve mevâhib-i ilâhiyeden nasibi, dâimâ artarak «Kâbe kavseyn» makamına ermişti. Nitekim: O'nunla arasındaki mesâfe iki yay kadar, yahut daha da az kaldı⁵ âyeti bunu anlatmaktadır.

«O'nun gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı» âyet-i kerimesi ile ilgili izahlarımıza benzeyen bir izahı da, Ebû Abbas b. Atâ yapmış ve şöyle demiştir: «O'nu, sapıklığa düşürecek bir şaşkınlık değil, itidâl ölçüleri içinde gördü, müşâhede etti.»

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî der ki: «Rasûlullah (s.a.) nefsinin gördüğüne ve müşâhede ettiğine kanmadı. O, Rabbını bütünüyle müşâhede etti. Öyle bir müşâhede ki, o makamda bulunması gereken bütün sıfatlardan zâhir olanları görerek. «Bu söz, bizim rumûzlarla şerhetmeye çalıştığımız hususlar için, Sehl b. Abdullah'tan muvâfık bir beyândır.

Şeyhimiz Ziyâuddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdi'nin Ebû Muhammed el-Cerîrî'den naklen bize haber verdiği şu söz, bunları te'yid eder mâhiyettedir: «Halvet ve yalnızlığı anlamaya çalışmak, O'nu elde etmeye vesiledir. Mükâşefe sınırında durmak, kurtuluştur. Allah'a yakınlığın ilmini öğrenmek, vuslattır. Cevab vermemeyi çirkin görmek, azıktır. İlâhi hitâbı dinlemeye götürücü yolları kabûlden imtinâ etmek, tekellûf ve zorlamadır. Allah'a yönelişde sâhib olunan ilm-i idrâkin yok olmasından korkmak, günahtır. Nefsin fısıltılarına kulak kabartmak, Hakk'tan uzaklaşmaktır. Karşılaşma sırasında boyun eğebilmek, yitiliktir. Üns makamında sevinç, aldanmadır.» Bütün bu kelimeler, sâhibleri için huzûr-i ilâhiye âdâbındandır.

«O'nun gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı» âyet-i kerimesinin anlatılanlardan daha ince bir yönü vardır. «O'nun gözü şaşmadı» gözü, basiretinden daha geri veya basiretine nazaran kusur-

lu değildir. «Sınırı aşmadı», gözü basiretini geçmiş değildir ki, sınırı tecâvüz ederek onun makamından ileri gitsin. Bilakis göz, basiretle istikamete erer. Zâhir bâtınla, kalb kalıpla tam olur. Nazarın sınırı, ayak ucudur. Nazarın ayak ucundan ileri geçmesi, sınırı aşmaktır. Nazarın mânâsı ilimdir. Ayak, kalıbın sembolüdür. Nazar ayağa tekaddüm etmezse, sınırı aşma olur. Ayak nazardan geri kalmazsa noksanlık ifâde eder. Ahvâl birbirine denk olduğu, kalb kalıp, kalıp kalb, zâhir bâtın, bâtın zâhir, basar basiret gibi olduğu zaman, nazar ve ilmin sona ermesi itibâriyle ayak ile hâl birbirine mukarin olur. Bu mânâ itibâriyle nûru zâhirine akseder. «Burak» isimli binit gelerek nazarın sona ermesi sebebiyle, adımlar da biter. Burak'ın ayağı nazarının ulaştığı yerden geri değildir. Nitekim, Mîrâc hadisinde geçtiği gibi, Burak'ın kalıbı, mânâsına benzer. Rasûlullah (s.a.)'ın hâl ve mânâsının kuvvetinden dolayı Burak da onun sıfatıyla muttasıf olmuştur.

Peygamber (s.a.) Mîrâc hadisinde Peygamberlerin makamlarına işâret etmiş, ve her bir semâda kendisinden aşağı makamlarda bulunan peygamberleri görmüştür. Semâvâtın birinde Mûsâ (a.s.)'yı gördü. O'nun, semâvattan birinde bulunması, nazarının ayağını geçip ayağının nazarından geri kalarak «Yâ Rabbi, bana kendini göster de sana bakayım» demiş olmasındandır. Bu söz «O'nun gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı» âyetindeki iki özellikten birini, ihlâl etmiştir. Rasûlullah ise ayağını sâbit tutmağa tahammül gösterdi. Yüzündeki hayâ ve tevâzû yaşmağı sebebiyle, gözlerini ayak ucundan ileriye götürmedi. Şâyed hayâ ve tevâzû yaşmağını kaldırıp gözünü ayak ucundan ileriye doğru uzatacak olsaydı, bazı peygamberlerin semâvâtın aşağı katlarında oyalanıp kalması gibi, O da daha aşağılarda oyalanır kalır, ileri geçemezdi. Halbuki Aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz, semâvâtın perdeleri yırtılıp açılincaya kadar edebe riâyet ederek yaşmağıyla kalmıştır. Bu sâyede O'na, kurb makamının bütün kapıları açılmış, perdenin karanlıkları dağılarak «O'nun gözü şaşmadı ve sınırı aşmadı» âyetinin sırât-ı müstakimine ulaşmış ve bir şimşek hızıyla Hakk Teâlâ'nın vuslat ve lütuf makamına

varmıştır. İşte bu edebin en üst sırrı, «ereb» in; yâni zekânın en yüksek seviyesidir.

Ebû Muhammed b. Ruveym'e yolunun âdâbından sorulduğunda şu cevabı vermişti: «Kalbinin durduğu yer, makarrı olacağına göre, yolcunun himmeti, ayağından ileri gitmesin.»

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebû'n-Necib'in bize icâzet tarıkıyla haber verdiğine göre, İbn Abbas (r.a.), Peygamberimiz (s.a.)'in, Yâ Rabbi, bana kendini göster de sana bakayım, âyet-i kerimesini okuduktan sonra şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Yâ Mûsâ, beni gören diri ölür, beni gören yaş kurur, beni gören kuru parçalanır. Beni ancak ehl-i cennet, cennette ölmeyecek olan gözleri ve eskimeyecek olan cesedleriyle görecekler.⁶

Huzûr-i ilâhî âdâbından biri de, Şiblî'nin söylediği gibi, Hakk ile beraberliğin sevinciyle edebi terketmektir. Bu durum, bazı hâllere ve bazı şeylere mahsûstur, bazılarına değil. Herhalde mutlaka bulunmaz. Çünkü Allah Teâlâ, duâ ile de emretmiştir. Mûsâ (a.s.) bast hâlinde, dünyevî bir talepte bulunmaktan imtinâ etmişti, tâ ki Hakk Teâlâ onu kurb makamına yükseltsin. Halbuki Allah Teâlâ O'na, bast hâlinde taleb için izin vermiş ve: «İste benden, isterse hamuruna katacağın bir tuz olsun.» buyurmuştu. Bast hâlinden bir başka hâle geçince: Yâ Rabbi, bana indireceğin her hayra muhtacım⁷ demişti. Çünkü başlangıçta âhiret ihtiyaçlarını istiyor, fakat dünyayı hor gördüğünden dünyevî ihtiyaçlar için bir talepte bulunmayı kabûl etmiyordu. Çünkü Mûsâ (a.s.) azamet-i ilâhiyye karşısında âdî dünya isteklerini görmüyordu. Buna dünyevî bir örnek verecek olursak, koca padişahтан büyük şeyler istenir. İnsan koskoca padişahтан, basit ve sıradan şeyler istemekten çekinir. Aralarındaki haşmet perdesi kalkıp insan padişâhın yakını olunca, ondan küçük şeyler de, hattâ tehlikeli şeyler de isteyebilir.

Zünnûn el-Mısırî der ki: «Ârifin edebi, her edebin üstündedir.

6. krş. İbn Hanbel, IV/11.

7. el - Kasas (28), 24.

Çünkü onun iyiliği, kalbini edeblendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.»

Sûfilerden biri der ki: «Hakk Subhânehû ve Teâlâ şöyle buyurur: «Esmâ ve sıfatlarımla kıyâma yönlendirdiğim kimseye, edebi de gerekli görürüm. Hakikat-i zâtıma keşfen muttali olanları, fenâ duygusuna da ilzâm ederim. Artık sen dilersen edebi, dilersen fenâ'yı seç.» Bu söz, esmâ ve sıfatların ayrı ayrı edebe ihtiyaç gösterdiklerine işaret etmektedir. Çünkü Zat-ı ilâhiye âid azamet nûrunun parlamasıyla birlikte, beşeri sıfatlarla nefse âid hazların âsârı kalmaz. Atab, yâni helâkin anlam, fenâ'nın gerçekleşmesi demektir. Fenâ son gayedir.

Ebû Ali ed-Dekkak: Eyyûb'a da (lütftettik). Rabbına, bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin, diye dua etmişti.⁸ âyet-i kerimesinde Eyyûb'un da «Bana merhamet et yâ Rabbi» demeyi edeben terkettiğini ve sadece «Sen Erhâmurrâhimsin» demekle yetindiğini belirtiyor.

İsâ (a.s.), huzûr-ı ilâhî edebine riâyetinden: «Ben söylemedim» demek yerine Eğer söylemiş olsam sen onu bilirsin.⁹ demiştir.

Ebû Nasr es-Serrâc der ki: «Dindar kimselerden oluşan havassın edebi, kalb temizliğine itinâ, kalbin esrârına riâyet, ahd vefâ, hâli korumak, havâtıra ve avâika aldırmamak, için ve dışın bir olması, Hakk'tan birşey talep ederken, kurb makamında ve huzûr ânında hüsn-i edebe bağlı kalmak.»

Edeb ikidir: Kavli edeb, fiili edeb, Fiili edeble Hakk Teâlâ'ya yakınlık kesbedilirse, Allah Teâlâ, kalblerin sevgisini de ihsân eder.

8. el - Enbiya (21), 83.

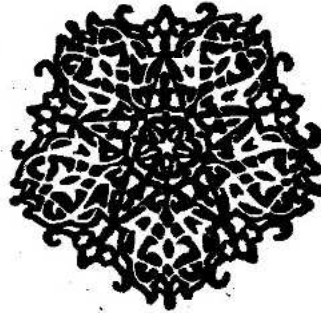
9. el - Maide (5), 116. Âyet-i kerimenin tamamı şöyledir: Kıyâmet gününde Allah Teâlâ şöyle buyuracak: Ey Meryemoğlu İsâ! Allah'ı bırakıp da beni ve annemi ilâh edimin diye insanlara sen mi söyledin. İsâ: Seni tesbîh ederim, hak olmayan sözü söylemek bana yakışmaz. Eğer söylemiş olsam muhakkak sen onu bilirsin.

İbn Mübarek der ki: «Çok ilimden ziyâde, az edebe daha çok muhtacız. Ârif için edeb, mübtedî için tevbe mesâbesindedir.»

Nûrî şöyle der: Durumunu (vaktini) edebe uygun şekle getirmeyenin çirkin ve gadabı mûcibtir.

Zünnûn el-Mısri şöyle söyler: Mürîd edeb sınırından çıkınca, eski hâline rücû eder.

İbn Mübârek'in bir başka sözü de şöyledir: «Edeb hakkında insanlar çok şeyler söyledi. Biz de diyoruz ki edeb, nefsi tanımadır.» Bu söz, nefsin her türlü cehâletin kaynağı olduğuna işarettir. Edebi terketmek cehâletin kandırmacasıdır. İnsan nefsinin tanıyınca haberde vârid olduğu gibi, irfan nûruyla karşılaşır. Nitekim: Nefsini tanıyan Rabbini tanır¹⁰ buyurulmuştur. İrfan nûru, nefsten cehâletle zâhir olmaz. Ancak sarîh ilimle nefsinin zelil eden kimselerde zâhir olur. O zaman nefis, edeb kazanır. Huzûr-i ilâhî âdâbını yerine getiren kimse, başkalarına karşı âdâbı muhâfazada daha güçlü ve daha titizdir.

10. bk. Keşfü'l - hafâ, II/262.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAHÂRET ÂDÂBÎ*

Allah Teâlâ Hazretleri, ashâb-ı suffeyi vasfederken şöyle buyurur: Orada temizliği seven kimseler vardır. Allah da temiz olanları sever.¹ Bu âyetin tefsirinde, bunların, abdestsizlikten abdestle, cünüblükten gusüle, necâsetten su ile temizlenmeyi sevdikleri, ifâde edilmiştir. el-Kelbî, «temizlikten murâd, insandaki abdest bozma yerlerinin su ile yıkanmasıdır.» diyor. İbn Ata da: «Onlar su ile istincâ yaparlar, gece cünüb olarak uyumazlardı.» der.

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.)'ın bu âyet-i kerime nâzil olduğunda Kuba'lılara: «Allah Teâlâ'nın temizlik hususunda sizi senâ ettiği şey nedir?» diye sormuş, onlar da «Biz su ile istincâ yaparız» şeklinde karşılık vermişlerdi. Rasûlullah (s.a.) bundan önce de ashabına şöyle söylemişti: Sizden biriniz helâya çıktığınız zaman üç taşla istincâ yapsın.² Bu âyet nâzil olduğunda istincânın şekli böyleydi.

Selmân (r.a.)'a: «Peygamber (s.a.) size abdest bozmaya ve temizlenmeye varıncaya kadar her şeyi öğretti.» dediler. Selmân da: «Evet, büyük veya küçük abdest bozarken Kible'ye dönmeyi, sağ elle tahâretlenmeyi, üçten az taşla, tezek veya kemikle istincâ yapmayı yasakladı» dedi.

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebu'n-necib bize yazdırarak Ebû Hürey-

---

* Bu konuyu krş. el-Luma', 197 - 202; Kütü'l-kulûb, II/90 - 93; Keşfü'l-mahcûb, II/532 - 535; İhyâ, I/128 - 145.

1. et - Tевbe (9), 108.

2. krş. Tirmizî, Tahâret, 12; Ebû Dâvûd, Tahâret, 4; İbn Hanbel, V. 439.

re (r.a.)'den şu hadisi nakletti: «Peygamberimiz buyuruyor: Ben size bilmediklerinizi öğreten babanız makamındayım. Sizden birinizin büyük abdesti geldiği zaman kibleye önünü de, arkasını da dönmesin. Sağ eliyle temizlenmesin.³

Peygamber (s.a.) üç taşla temizlenmeyi emreder, tezek ve kemikle istincâyı nehyederdi.⁴

İstincânın farzı ikidir:

Birincisi: Pisliği izâle etmek,

İkincisi: Temizlik için kullanılan taş veyâ suyun temiz olması, kemik veya tezek cinsinden bir şey olmaması, daha önce temizlik için kullanılmış bulunmamasıdır.

İstincâyı tekli sayılarla yapmak sünnettir. Yani, ya üç, ya da yedi taşla yapmak. Taşlardan sonra su kullanmak sünnettir. Ayette geçen «temizlenmeyi sevenler» ibaresinin tefsirinde denilir ki: «Onlara nasıl temizlendikleri» sorulunca: «Biz taşla temizlendikten sonra su kullanırız.» demişlerdir. İstincâyı sol elle yapmak, istincâdan sonra eli toprağa sürmek sünnettir. Çölde, yer ve toprak temiz olursa, el toprağa sürülmek sûretiyle temizlenir.

İstincâ nasıl yapılır?

Taş sol ele alınarak birincisinde mahrecin ön tarafından pisliğe değmeyen yerden başlanarak taş geri tarafa doğru sürülür. Pisliği, bir taraftan diğerine bulaştırmamağa dikkat edilerek taş mahrecin arka kısmına kadar götürülür. İkinci sefer, taş arkadan öne doğru sürülür. Üçüncüsünde ise taş mahrecin etrafında dolaştırılır. İstincâ yapılan taş, üç çıkıntısı olan bir taş ise, onunla üç defa istinca yapmak da câizdir.

3. krş. Müslim, Tahâre, 58; Neseî, Tahâre, 12, 41; Ebû Dâvûd, Tahâre, 4; İbn Hanbel, V/437 - 439.

4. Ebû Dâvûd, Tahâre, 4; Neseî, Tahâre, 35; İbn Mâce, Tahâre, 16; İbn Hanbel, II/247, 250.

İstibrâ:

İstibrâ, işeme bitince sidik artıklarının tamamıyla dışarı çıkması için zekeri dip tarafından, sünnet kısmına doğru üç defa çekip sündürmek ve üç defa, içindeki damlacıkları akıtmak, istinka yâni tam bir temizlenme meydana gelinceye kadar istibrâda itinâlı hareket etmektir. İstinka'nın yolu üç defa öksürmektir. Çünkü sidik borusu, sidik torbasından zekere doğru uzanmaktadır. Öksürmek sâyesinde borunun içindeki şeyler sıkışarak dışarıya atılır. Bir kaç adım yürümek veya öksürmeyi artırmak, daha iyi olur. Fakat, fıkıh ilminin gösterdiği sınıra riâyet ederek şeytanın vesvese vermesine fırsat vermemek ve dolayısıyla vakit zâyi etmemek de gerekir. Son olarak zeker, rutûbetten eser kalmayacak şekilde üç veya daha fazla silinip temizlenir.

Ulemâdan bir kısmı, zekeri, memeye teşbih ederek çekilip sündürüldükçe ondan rutûbetin eksik olmayacağını söylemişler ve bu husûsta şer'i hudûda riâyeti kâfi görerek sayıların tek olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Silme işi, temiz toprak veya temiz taş üzerinde olur. Eğer taş küçüklüğünden dolayı ele alınacaksa sağ ele alınır. Zeker sol elde bulunur ve o sûretle zeker taş ile silinir. İstincânın sağ elle yapılmamış olması için sol el hareket eder, sağ el sâbit, zekeri tutar. Taş veya topraktan sonra su kullanılmak istenirse, yer değiştirilir. Sidik haşefe üzerinde yayılmamışsa taşla temizlenmek yeterli olur.

İbn Abbâs'dan rivâyet edilen hadis-i şerifte vârid olduğu gibi, istibrâ ederken iyice temizlenmeyenler hakkında ilâhî tehditler vardır. İbn Abbas şöyle anlatıyor: Rasûlullah (s.a.) iki kabrin yanından geçerken şöyle buyurdu: Şu ikisi azab görüyor. Hem de büyük günahdan dolayı değil. Şu biri, iyice istibrâ etmez, idrardan iyice temizlenip temizlenmediğine itinâ göstermezdi. Diğeri ise koğuculuk yapardı. Sonra yaş bir hurma dalı istedi ve onu ikiye bölerek birini bir kabre, diğerini öbür kabre dikti. Ar-

kasından şöyle buyurdu: Bu hurma dalları kurumadıkça inşâallah azabları hafifler.⁵

Câbir (r.a.)'in rivâyetine göre, Rasûlullah (s.a.) kazâ-i hâcete çıkacağı zaman, kimsenin göremiyeceği uzak yerlere giderdi.⁶ Mugîre b. Şu'be (r.a.): «Rasûlullah (s.a.) ile seferde, birlikte bulunuyorduk. Rasûlullah (s.a.) kazâ-i hâcete çıkacak ca, yoldan uzak bir yere gitti.»⁷ diye anlatıyor.

Rivâyete göre Rasûlullah (s.a.), barınak, konak hazırlar gibi kazâ-i hâcet için yer hazırladı. Ya bir duvarın, ya bir tepeliğin, ya da bir taş yığınının ardına kendini gizlerdi.

Çölde bulunan kimsenin, bineğinin arkasına gizlenmek sûretiyle, ya da idrar serpintilerinden elbisesini koruyabilmek şartıyla, elbisesinin eteği ile kendini setretmesi câizdir.

Düzgün yere ve yumuşak toprak üzerine bevletmek müstehabtır. Nitekim Ebû Mûsâ şöyle anlatıyor: «Rasûlullah (s.a.) ile beraber bulunuyorduk. Bevletmek arzu edince, bir duvarın dibinde yumuşak bir yere gitti ve oraya bevletti ve şöyle buyurdu: Sizden biriniz bevlettiği zaman kendini gizlesin, açılıp saçılmasın, açıkta bevletmesin!»⁸

Bevleden kimsenin önünü veya arkasını kibleye, güneş ve ay cihetine çevirmemesi gerekir. Binalarda kibleye doğru bevletmek, mekrûh olmamakla birlikte, evlâ olan bundan sakınmaktır. Çünkü fakihlerden bazısı, binâların içinde bevleiderken de kibleye, yönünü dönmenin mekrûh olduğu görüşündedir.

Yere iyice yaklaşmadıkça elbise kaldırılmaz. İdrâr serpintilerinden korunmak için rüzgâr yönünden uzaklaşmak gerekir.

5. Buhârî, Edeb, 46; Müslim, Tahâre, 111; Ebû Dâvûd, Tahâre, 11; Nesai, Tahâre, 26; İbn Hanbel, V/39.

6. Dârimî, Vudû, 4; İbn Mâce, Tahâre, 22.

7. Ebû Dâvûd, Tahâre, 1; Tirmizî, Tahâre, 16; Nesai, Tahâre, 15; İbn Mâce, Tahâre, 22.

8. Ebû Dâvûd, Tahâre, 2; Tirmizî, Tahâre, 16; İbn Mâce, Tahâre, 23; İbn Hanbel, IV/196.

Bedevî sahâbilerden birine, birisi, münâkaşa sırasında: «Ben, senin büyük abdestini bile şer'î ölçülere uygun olarak yaptığını sanmıyorum.» dedi. Bedevî: «Hayır, iyi yapıyorum.» deyince adam: «Nasıl yaptığını anlat bakalım.» Dedi. Bedevî: «İnsanlardan uzaklaşır, çöle doğru giderim. Bir yavşan otu bulur, önümü ona, arkamı rüzgâra dönerim. Ceylân oturuşu gibi, bacaklarımı açarak otururum. Deve kuşu misâli, kalçalarımı yere yaklaştırmam.» dedi. Yani yavşan otu veya başka bir bitkinin köküne doğru dönerim, üzerime sıçramasın diye, rüzgârı arkama alırım, diye anlattı.

İstincâ mahallinden ayrılırken:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَطَهِّرْ قَلْبِي مِنَ
الرِّيَاءِ، وَخَصِّنْ قُرْبِي مِنَ الْفَوَاحِشِ

«Allah'ım Muhammed'e ve ehline salât'u selâm olsun. Kalbimi riyâdan temizle, nâmûsumu fuhşîyyâtta muhâfaza buyur» der.

Gusledilen yere bevletmek mekrûhtur. Nitekim Abdullah b. Muğaffel (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) hamama bevletmeyi yasaklayarak: Şeytanlık ve vesvesenin hepsi ondadır⁹ buyurmuştur.

İbn Mübârek der ki: «Suyu akıp giden hamamda bevletmeye müsâade vardır.»

Helâ binâ şeklinde kapalı bir yerse oraya önce sol ayakla girilerek şöyle denir:

بِسْمِ اللَّهِ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ

«Allah'ım adıyla erkek ve dişi cinlerden Allah'a sığınırım.»

9. Ebû Dâvûd, Tahâre, 15; Tirmizi, Tahâre, 17; Nescî, Tahâre, 31; İbn Mâce, Tahâre, 12; İbn Hanbel, V/56.

Şeyhimiz Şeyhu'l-İslâm Ebû'n-Necib es-Sühreverdi bize Zeyd b. Erkam (r.a.)'dan naklen şöyle bir hadis-i şerif haber vermiştir: Şu hurmalıklar, şeytanların uğrak yerleridir. Sizden biriniz, kazâ-i hacete çıkacağı zaman Bütün erkek ve dişi cinlerden Allah'a sığınırım¹⁰ desin.

Hadisteki «huşûş», kesif hurmalık demek olup helâ mânâsına kullanılmıştır. Sahâbiler evlerine helâ yapmadan önce, bu hurmalıklara kazâ-i hâcet ederlerdi. Peygamberimiz, oraları, şeytanın uğrak yerleri olarak tavsif ederek, oralara kazâ-i hacet yapılmasını yasaklamıştır.

Kazâ-i hâcete otururken sol ayak üzerine ağırlık vererek yaslanılır. Eliyle avret yerine dokunulmaz, otururken duvara veya yere yazı yazılmaz. Avret mahalline, zarûret olmadıkça, bakılmaz ve konuşulmaz. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Avret mahalleri açık olduğu halde büyük abdest bozan ve birbiriyle konuşan iki kişi Allah'ın gadabına uğrar.¹¹

Helâdan çıkarken:

غُفْرَانِكَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي وَأَبْقَى عَلَيَّ مَا يَنْفَعُنِي

Allahım beni bağışla, bana eziyet veren şeyi gidererek faydalı olanı bırakan Allah'a hamdolsun!

Helâya giren kimse üzerinde ism-i ilâhî bulunan altın, yüzük ve benzeri şeyleri yanında bulundurmaz. Başı açık helâya girmez. Nitekim Âişe (r.a.), babası Ebû Bekir (r.a.)'ın şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: «Allah'dan hayâ edin. Ben Allah'dan hayâ ettiğimden dolayı belimi bükmeden ve başımı örtmeden helâya girmem.»

10. Ebû Dâvûd, Tahâre, 3; İbn Mâce, Tahâre, 9; İbn Hanbel, IV/369. 373.

11. Ebû Dâvûd, Tahâre, 7; İbn Hanbel, III/36.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABDEST ÂDÂBI

Abdest almak için önce dişleri misvâk ile ovmak lâzımdır. Nitekim şeyhimiz Ebu'n-Necib'in, Zeyd b. Hâlid el-Câhenî'den rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.): Ümmetime zor gelmeyeceğini bilsem yatsı namazını gecenin üçte birine tehir eder, her farz namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim¹ buyurmuştur. Âişe (r.a.)'nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte ise, Misvak ağız temizler, Rabbin rızasını kazandırır² buyurmuştur. Huzeyfe (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.), gece kalktığı zaman misvakla dişlerini ovardı.³

Her namaz vaktinde, her abdest alma anında, kapalı durmak veya başka sebeblerle ağız kokusunun değiştiği zamanlarda, misvâk kullanmak müstehaptır. «Ezm» dişlerin birbirine geçerek ağzın kapanmasıdır. Nitekim sükût da bir ağız kapanması şeklidir. Ağzın kokusu, kapalı durmaktan bozulur, bu yüzden misvâk kullanmak isâbetli olur. Oruçlu kimsenin öğleden sonra misvâk kullanması mekrûhtur. Oruçlu için misvâk kullanmanın müstehap olduğu zaman, zevâlden önceki zamandır. Misvâk kullanmanın en faziletli olduğu zaman da cuma günü gusûl abdesti esnâsında ve gece namaza kalkıldığı zamandır.

1. Buhâri, Mevâkit, 24; Cum'a, 8; Müslim, Tahâre, 42; Ebû Dâvûd, Tahâre, 25; Tirmizi, Tahâre, 18; Nesei, Mevâkit, 20; İbn Mâce, Tahâre, 7; Darimi, Salât, 168; Muvatta', Tahâre, 114.

2. Buhâri, Savm, 27; Nesei, Tahâre, 4; İbn Mâce, Tahâre, 7; Darimi, Vudû, 19; İbn Hanbel, I/3.

3. Buhâri, Vudû, 83; Müslim, Tahâre, 46; Ebû Dâvûd, Tahâre, 30; İbn Mâce, Tahâre, 7; Darimi Vudû, 20; İbn Hanbel, V/382.

Kuru misvâk, su ile ıslatılarak, hem yukarıdan aşağı, hem de yanlara doğru sürtmek sûretiyle kullanılır. Vaktin dar olduğu zamanlarda, yukarıdan aşağı sürtmekle iktifâ edilir. Misvâklama işi bitince misvâk yıkanır ve abdest almak üzere oturulur.

Abdest Duâları:

Abdest alırken kibleye yönelik oturmak efaldır. Önce:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ
الشَّيَاطِينِ، وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Yâ Rabbi, şeytanın vesveselerinden sana sığınırım. Ve onların yanımda bulunmasından da sana sığınırım, ya Rabbi⁴ dedikten sonra sırasıyla şu duâlar okunur.

Elleri yıkarken:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَهَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَةِ

Allah'ım, senden yümnü bereket isterim. Her türlü kötülük ve tehlikeden sana sığınırım.

Ağıza su verirken:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَأَعِنِّي عَلَى تِلَاوَةِ
كِتَابِكَ وَكَثْرَةِ الذِّكْرِ لَكَ

Allah'ım, Muhammed'e ve Muhammed'in ehl-i beytine salât ve selâm olsun. Kitabını okumaya ve seni çok zikretmeye yardımcı ol Allah'ım!

4. el - Mü'minûn (23), 98.

Buruna su verirken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ، وَاَوْجِدْنِيْ رَائِحَةَ
الْجَنَّةِ وَاَنْتَ عَنِّيْ رَاضٍ

Sen, benden râzı olduğun hâlde cennet kokusunu bana ulaştır!

Burundan sümkürerek suyu geri çıkarırken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ، وَاَعُوْذُ بِكَ مِنْ
رَّوَاحِحِ النَّارِ وَسُوءِ الدَّارِ

Cehenpem kokularından ve âhiret yurdunun kötülüğünden sana sığınırım.

Yüzü yıkarken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ، وَيَبِّضْ وَجْهِيْ يَوْمَ
تَبْيِضُ وُجُوهُ اَوْلِيَائِكَ، وَلَا تَسْوَدَّ وَجْهِيْ يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ اَعْدَائِكَ

Allah'ım, Muhammed'e ve O'nun ehl-i beytine salât ü selâm olsun. Veli kullarının yüzlerinin ak olduğu günde benim yüzümü de ağart. Allah düşmanlarının kara olduğu günde benim yüzümü kara çıkarma ya Rabbi!

Sağ kolu yıkarken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى آلِ مُحَمَّدٍ، وَاَتِنِّيْ كِتَابِيْ بِيَمِينِيْ
وَحَاسِبِيْ حِسَابًا يَّسِيرًا،

Allah'ım, benim kitabımı sağ elime ver ve hesabımı kolaylaştır.

Sol kolu yıkarken:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تُؤْتِيَنِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي

Allah'ım kitabını sol eliyle ve arkasından alacaklardan olmaktan sana sığınırım.

Başa meshederken:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَعَشِّنِي بِرَحْمَتِكَ
وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ، وَأُظِلَّنِي تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا
ظِلَّ إِلَّا ظِلُّ عَرْشِكَ

Beni rahmetinle donat, bana bereket ihsân eyle. Beni, arşının gölgesinden başka gölge bulunmadığı bir günde, Arş'ının gölgesi altında gölgelendir.

Kulakları meshederken:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ يَسْمَعُ
الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُ أَحْسَنَهُ، اللَّهُمَّ أَسْمِعْنِي مُنَادِيَ الْجَنَّةِ مَعَ الْأَبْرَارِ

Allah'ım beni sözü dinleyip en güzeline tabi olanlardan eyle.. İyilerle beraber cennete çağıran münâdinin sesini bana duyur.

Boynu meshederken:

اللَّهُمَّ فَكِّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَأَعِزِّدْ بَكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْأَغْلَالِ

Boynumu cehennemden kurtar. Allah'ım boyna vurulacak zincir ve bukağılardan sana sığınırım.

Sağ ayağı yıkarken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَثَبِّتْ قَدَمِيْ عَلَى الصِّرَاطِ مَعَ اَقْدَامِ الْمُؤْمِنِيْنَ

Mü'minlerin ayakları ile birlikte ayağımı Sırat üzerinde sâbit-kadem eyle!

Sol ayağı yıkarken:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَأَعُوْذُ بِكَ اَنْ تَنْزِلَ قَدَمِيْ عَنِ الصِّرَاطِ يَوْمَ تَنْزِلُ فِيْهِ اَقْدَامُ الْمُنَافِقِيْنَ

Münâfıkların ayaklarının kaydığı günde Sırat üzerinde ayağımın kaymasından sana sığınırım.

Abdest tamamlandıktan sonra başı semâya kaldırarak şu duâyı okumalıdır:

أَشْهَدُ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ اَنْ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُوْلُهُ، سُبْحَانَكَ اَللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ، عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِيْ، اَسْتَغْفِرُكَ وَاتُوْبُ اِلَيْكَ فَاغْفِرْ لِيْ وَثَبِّتْ عَلَيَّ، اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ، اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، وَاجْعَلْنِيْ مِنَ التَّوَّابِيْنَ وَاجْعَلْنِيْ مِنَ الْمُتَطَهِّرِيْنَ، وَاجْعَلْنِيْ صَبُوْرًا شَكُوْرًا، وَاجْعَلْنِيْ اَذْكُرًا كَثِيْرًا، وَاسْبِّحْكَ بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا

Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur ve O tektir, ortağı da yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür. Allah'ım, seni hamdinle tesbih ederim. Senden başka ilâh yok. Ben günah işledim, nefsimi zulmettim. Senden mağfiret diler, sana tevbe ederim. Beni bağışla ve tevbemi kabûl

buyur. Çünkü sen tevbeleri kabûl eden ve son derece merhametli olansın. Allah'ım, Muhammed'e salât ü selâm olsun, Muhammed'in ehl-i beytine de, yâ Rabbi beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle! Beni sabırlı ve şükredici kıl! Beni, seni çok zikreden, gece ve gündüz tesbih eden bir kul yap!

Abdestin Farzları:

1 — Niyyet: ⁵ Abdestte niyyet etmenin en son zamanı yüzü yıkarkendir.

2 — Yüzü Yıkamak: Yüzün sınırı alnın üstünden çeneye, sakalın görünen kısmının uzandığı yere kadardır. Yandan da kulaktan kulağa uzanan kısımdır. Kulak ile sakal arasındaki sakalsız kısım da yıkanmaya dâhildir. Başın iki yanında yer alan ve saç bulunmayan çıplak kısımların yüz ile birlikte yıkanması müstehaptır. Suyu tüy bitim yerine kadar ulaştırmak, çene ve alt dudak arasındaki kıllarla bıyık, kaş ve favorileri su ile iyice ovuşturmak gerekir. Bunlardan mâadasında mübâlağa etmek şart değildir. Sakal eğer altındaki derisi görünecek derecede seyrek ise, suyun sakal diplerine kadar ulaştırılması lâzımdır. Şayet sakal sık ise suyun sakal diplerine ulaştırılması gerekmez. Gözün kenarlarında biriken sürmeleri temizlemeye gayret göstermek lâzımdır.

3 — Dirseklere kadar kolları yıkamak: Yıkanmaya dirseklerin de dâhil edilmesi gerekir. Hattâ pazuların yarısına kadar yıkamak müstehaptır. Tırnaklar parmak uçlarını aşacak derecede uzunsa, sahih kavle göre, onların altının da yıkanması lâzımdır.

4 — Başı meshetmek: Mesh'te, mesh ismi itlak olunan kısım yeterlidir. Meshin başın tamamını kaplaması sünnettir. O da

---

5. Müellif, Şâfiî mezhebinden olduğu için abdestin farzlarını da kendi mezhebine göre saymıştır. Bizim mezhebimiz (Hanefiyye)'e göre abdestin farzı dördtür: 1 — Yüzü yıkamak, 2 — Kolları dirsekleriyle birlikte yıkamak, 3 — Başın dörtte birini meshetmek, 4 — Ayakları topuklarıyla beraber yıkamak. Bizim mezhebimizde, abdestte niyyet, sünnettir.

sağ elin parmak uçlarıyla sol elin parmak uçlarını bitiştirip başın ön tarafından başlayarak enseye kadar meshetmek ve aynı şekilde geriye doğru başladığı yere kadar tekrar parmaklarıyla meshetmektir. İki elinin, ıslaklığının yarımını yukardan aşağı meshederken, yarımını da aşağıdan yukarı meshederken kullanır.

5 — Ayakları yıkamak: Ayakları yıkamaya topuklar da dahildir. Bacakların yarı yerine doğru bir kısmının yıkanması müstehaptır. Sadece topukları yıkamakla yetinmek de mümkündür. Birbirine yapışmış parmakların arasını açmak ve ayağın iç tarafından sol elin küçük parmağıyla, ayak parmaklarını hilâllemek gerekir. Sağ ayağın küçük parmağından başlayarak sol ayağın küçük parmağında bitirilir. Ayaklarda yarık varsa, suyun onların içine kadar ulaştırılması gerekir. Eğer yarıkların içine hamur veya mum gibi birşey konmuşsa onların da izâle edilmesi lâzımdır.

6 — Tertibe riâyet: Abdestin farzlarının kelâm-ı ilâhî'de gösterilen tertibine uygun olarak yapılması lâzımdır.

7 — İmam Şâfiî'ye göre âyet-i kerimedeki farzları aralıksız peşpeşe yapmak, ara vermemek. Ara vermenin ölçüsü, normal bir havada, bir uzvun suyu kuruyacak kadar bir sürenin geçmesidir.

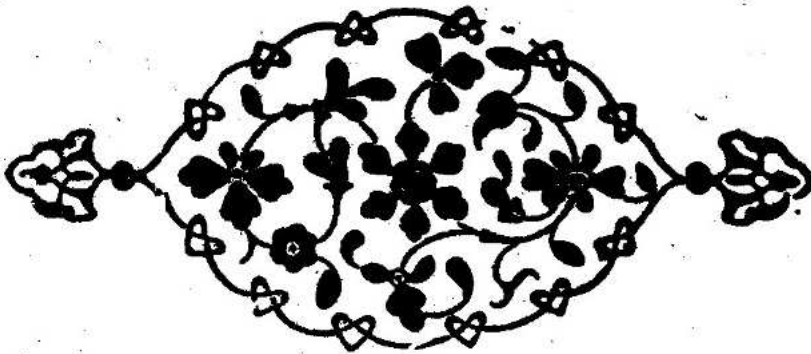
Abdestin sünnetleri on üçtür:

- 1 — Besmele ile başlamak,
- 2 — Elleri bileklere kadar yıkamak,
- 3 — Ağıza su vermek,
- 4 — Buruna su vermek,
- 5 — Ağıza ve buruna su vermede mübâlağa etmek mazmaza ederken suyu gırtlığa kadar ulaştırmak için gargara yapmak. Suyu buruna çekerken nefesle birlikte genize ulaştırmaya çalışmak. Oruçlu iken bu ikisinde mübâlağa etmemek,
- 6 — Sık sakalı hilâllemek,
- 7 — Açık olan parmak aralarını hilâllemek,

- 8 — Dâimâ sağdan başlamak,
- 9 — Abdest âzâlarını normal sınırından fazlasıyla yıkamak,
- 10 — Bütün başı kapsayacak şekilde meshetmek,
- 11 — Kulakları meshetmek,
- 12 — Organları peşpeşe üçer kere yıkamak ve üçten fazlasından sakınmak,
- 13 — İmam Şafii'nin fetvasına göre abdest azalarını peşpeşe yıkamak.

Eli silkmemek, abdest esnâsında konuşmamak, suyu yüzüne çarpmamak, alınan abdestle bir namaz kılmış olmak şartıyla abdesti tazelemek de müstehabdır. Hiç namaz kılmadan abdest tazelemek ise mekrûhtur.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

HAVÂSS'IN ABDEST ÂDÂBI

Sûfilerin ahkâm-ı ilâhiyyeden sonra riâyet ettikleri bâzı âdâb vardır. Onların abdestle ilgili edebleri şunlardır:

1 — Uzuvarı huzûr-ı kalb ile yıkamak: Sulehâdan birinin şöyle söylediğini duymuştum: «Huzûr-ı kalb ile alınan abdest ile kılınan namaz da huzûrlu olur. Abdestte huzûr gider, yerini sehv ve gaflet alırsa, o namaz vesveseli olur.»

2 — Devamlı abdestli bulunmak: Çünkü abdest mü'minin silâhıdır. Organları, şeriatın emrettiği şekilde abdestli olanın kapısını şeytan az çalar.

Adî bin Hâtim der ki: Müslüman olduğumdan bu yana hiçbir namaz yoktur ki, ona kamet getirilsin de ben de abdestli bulunmayayım.

Enes b. Mâlik şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.) Medîne'ye geldikleri zaman ben sekiz yaşlarındaydım. Rasûl (s.a.) bana: Abdestli bulunmaya gücün yettiği sürece öyle yap. Abdestli olduğun halde ölen kimse için abdest şahidlik eder.¹ buyurmuştu.

Akıllının hâli, dâima ölüme hazırlıklı olmaktır. Ölüme hazır olmakta abdeste mülâzemetle mümkündür.

el-Husri'nin şöyle söylediği anlatılır: Bazan geceleyin uyanır, eğer uykum açılmışsa kalkar, abdest tazelerdim ki, ikinci uykuya abdestsiz olarak başlamayayım.

---

1. el - Hindî. Kenzû'l - ummâl, IX, 293.

Şeyh Ali b. el-Heytemî'nin sohbetinde bulunan birisi şöyle anlatmıştır. Şeyh el-Heytemî bütün gece oturur, eğer uyku galebe edecek olursa oturduğu yerde öylece uyuklardı. Uyandığı zaman kendini oturur halde bulunca: «Sû-i edeb etmemişim» der, kalkıp abdest tazeleyerek iki rekât namaz kılardı.

Ebû Hüreyre (r.a.), Peygamberimiz (s.a.)'in Bilâl'e, sabah namazında şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: Yâ Bilâl, bana söyle bakalım, yaptığın en güzel amelin nedir? Ki ben, cennette önüm sıra senin nâlinlerinin sesini işitiyorum ² Bilâl şöyle cevap verdi: «Benim öyle pek ümit verici amelim yok. Ancak gece veya gündüz hiçbir zaman abdestsiz olmamaya çalışırım ve farz namazlarımı bu şekilde abdestli olarak karşılarım.»

3 — Suyu israf etmemek, itidâl sınırına vâkıf olmak: Şeyh Ziyâuddin Abdulvâhhab b. Ali, bize Übeyy b. Ka'b'ın rivâyet ettiği şöyle bir hadis-i şerifi haber vermiştir: Abdestin «Velhân» denilen bir şeytanı vardır. Onun size, su kullanırken vesvese vermesinden sakının. ³

Ebû Abdillâh el-Rûzbârî der ki: «Şeytan âdemoğlunun bütün amellerinden nasip almak ister. Şeytan daha çok, insanların emrolunduklarından fazlaya kaçtıkları veya emrolunduklarından eksik yaptıkları amellerinden nasip alır.»

İbnü'l-Kernebi, bir gece ihtilâm olmuştu. Üzerinde kalın, kaba bir hırka vardı. Dicle kenarına gitti. Hava çok soğuktu. Nefsi, havanın soğukluğunu bahâne ederek onu suya girmekten alıkoymak isteyince, sırtında hırkası ile kendisini suya attı. Dışarı çıkınca kendi kendine: Bu hırkayı üzerimde kuruyuncaya kadar çıkarmamaya ahdettim, dedi. Tam bir ay hırkayı bütün kabalığı ve sertliğine rağmen üstünden çıkarmadı. Allah'ın emrine uymaktan imtinâ eden nefse karşı edeb budur.

Sehl b. Abdullah, müridlerini suyu çok içip az kullanmaya

2. Bahâri, Teheccüd, 17; Fazâilu's - Sahâbe, 23; İbn Hanbel, II/333.

3. İbn Mâce, Tahâre, 48; İbn Hanbel, V/136.

teşvik ederdi. Çünkü o, çok su içmenin, şehvetleri kıracağı, kuvvetleri azaltacağı görüşündeydi.

Abdest için ihtiyâtî su bulundurmak sûfîlerin âdetlerindedir. Anlaşıldığına göre İbrâhim el-Havvâs, çöle gittiği zaman yanında hiçbir şey bulundurmasa bile, mutlaka su kırbası bulundururdu. Susadığı zaman ondan çok az içer, kalanını abdest için muhâfaza ederdi. Hatta O'nun Mekke'den Kûfe'ye kadar yol yürüdüğü halde abdest için yanında su bulundurmasından dolayı teyemmüm etmek zorunda kalmadığı mervidir. «Yanında su kırbası bulundurmeyen bir sûfî görürseniz bilin ki o, ya isteyerek, ya da isyânından dolayı namazı terketmeye azmetmiştir.» sözü ona âittir.

Sûfîlerden birinin tahâret husûsundaki edebi o dereceye vardırmıştı ki, evinde toplanan âbidlerden hiçbiri onun helâya girdiğini görmemişti. Çünkü o, nefsini te'dîb için, helâya çıkmak üzere ortalığın en tenhâ olduğu zamanı kollardı.

Anlatırlar ki: Havvâs, Rey câmiinde suyun içinde ölmüştü. Havvâs karınağrısı rahatsızlığına mübtelâ idi. Kalktığı zaman suya girer ve yıkanırdı. Bir kere yine girdi ve su içinde öldü. O'nun bu su içine girmekten maksadı, abdestli olmak ve temiz bulunmaktı.

İbrahim b. Edhem, geceleyin sık sık kalkardı. Bir gecede yetmişden fazla kalkıp her defasında abdestini tazelediği ve iki rekât namaz kıldığı rivâyet edilir.

Sûfîlerden bazıları nefislerini öylesine terbiye etmişlerdi ki, büyük abdestin dışında asla yellenmezler, tenhâda bile edebe riâyet ederlerdi.

Abdest aldıktan sonra havlu kullanmayı mekrûh sayan ve «Abdest suyu tartıya girecektir» diyen bir grup olduğu gibi, bunu câiz gören bir grup da vardır. Câiz görenlerin delilleri, Şeyh Ziyâuddin b. Ali'nin Hz. Âişe'den naklen bize haber verdiği hadis-i şeriftir. Hz. Âişe (r.a.), «Peygamberimiz (s.a.)'ın abdestten

sonra âzâlarını kuruladığı bir bez parçasının bulunduğunu»⁴ söylemektedir.

Muâz b. Cebel der ki: Rasûlullah (s.a.)'ın abdest aldığıında elbisesinin bir kenarıyla yüzünü silerken gördüm.⁵

Sûfiyenin hassâsiyet ve gayreti bâtınlarını çirkin sıfat ve kötü ahlâktan temizlemeye yöneliktir. Zâhirlerini bilinen ölçünün fevkinde temizlemeye değil. Nitekim Ömer (r.a.) hristiyanların şaraptan sakınmadıklarını bildiği halde, bir hristiyana âid kaptan abdest almıştı. Tabii ki, tahâretin gerektirdiği zâhiri temizliği yaptıktan sonra.

Rasûlullah (s.a.)'ın ashâbı, seccâde sermeden yer üstüne namaz kılarlar, yolda yalınayak yürürler, uyuyacakları zaman altlarına birşey sermezlerdi. Bazı zamanlarda istincâ yaparken sâdece taşla yetinirlerdi. Onların zâhiri temizlikte tavırları müsâmahakârdı. Fakat bâtını temizliğe çok önem verirlerdi. Sûfilerin durumu da aynen öyledir.

Bazı kimseler, temizlik konusunda ifrâta kaçıyorlar. Bu tür ifrât, genellikle nefisten kaynaklanır. Böylelerinin elbisesi kirlecek olursa hemen canı sıkılır, fakat gönlündeki kin, kibir, ucüp, riyâ ve nifak gibi mânevî hislere hiç aldırılmaz. Şeriatın müsâadesine rağmen, yalınayak yere basan kimseye belki mâni olmaya çalışır ama, gıybet eden kimseyi o fiilinden men'etmez. Bütün bunlar, ilim eksikliğinden, ulemâ-i râsihinden olan sâdıkların sohbetiyle gerekli edebî kazanılmamış olmasındandır.

Havâs, istibrâ esnâsında zekerin fazlaca ovuşturulmasını mekrûh sayarlar. Çünkü idrar yolu serbest ve gevşek bırakılınca bevli tutmaz, ve kalan damlacıklar dökülür, derler.

Tahâret ve abdest konusunda mutasavvife, Ebû Amr ez-Zücâcî'nin şöyle bir hikâyesini anlatırlar. Ebû Amr, otuz sene kadar Mekke'de mücâvir olarak bulundu. Bu süre içinde Harem dâhi-

4. Tirmizî, Tahâre, 40.

5. a.e. göst. yer.

linde büyük abdest bozmaz. Harem hudûdlarından dışarıya çıkardı. Ruhsat bulunduğu halde, Harem dâhilinde büyük abdest bozduğu pek nâdirdir.

Sûfilerden birinin yüzünde yara çıkmış ve tam oniki yıl süreyle bu yara iyileşmemişti. Çünkü, yaraya su vurmak zarar veriyordu. Fakat buna rağmen o, her farz namaz vaktinde abdest tazelemeyi bırakmamıştı.

Bir başka sûfinin de gözü sulanıp akmaya başlamıştı. Doktora götürdüler ve tedâvi için pekçok para harcadılar. Nihâyet doktor: «Bunun, birkaç gün abdest almadan sırtüstü yatması lâzım,» dedi. Fakat sûfî onu dinlemedi ve gözünü kaybetmeyi, abdesti terketmeye tercih etti.

OTUZALTINCI BÖLÜM

NAMAZ'IN FAZİLETLERİ*

Abdullah b. Abbâs (r.a.)'ın rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ, Adn cennetini yarattığında onun içinde hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insan kalbinin düşünemeyeceği nimetler yarattı ve ona: «Konuş!» dedi. O da üç defa: «Namazlarını huşû ile kılan mü'minler felâha ermiştir.»¹ dedi. Kur'ân-ı Kerim, namaz kılan mü'minlerin felâha ereceğine bu âyet-i kerime ile şehâdet etmektedir. Rasûlullah (s.a.) buyurur ki: Güneşin zevâl vaktinden batıya kaydığı bir vakitte Cebrâil bana gelip öğle namazı kıldırды.²

صلاة kelimesi, ateş mânâsına gelen صلى kökünden gelmektedir. Eğri ağaç, düzeltilmek istenince ateşte ısıtılarak düzeltilir. İnsanda da nefis-i emmârenin mevcûdiyetinden dolayı eğrilikler vardır. Namaz sâyesinde münkeşif olan vech-i ilâhînin azamet nûrları, namaz kılan kimsenin nefsindeki eğrilikleri yakarak düzeltir. Böylece de namaz ile mirâç gerçekleşir. Namaz kılan, ateşte ısınan ve eğrilikleri düzeltilen ağaç gibidir. Namaz ateşiyle ısınarak eğriliklerini izâle eden kimsenin, ateşe helâl olan uzuvları hâriç, vücûdu cehenneme mârûz olmaz. Ateşe mârûz olmayacak olan, yedi secde uzvudur.

Şeyh Radhyüddin Ahmed b. İsmail el-Kazvîni icâzet tari-

* Bu konuyu krş. el - Luma', 203 - 210; Kâtü'l - Kulûb, II/93 - 106; Keşfü'l - Mahcûb, II/542 - 547; İhyâ, I/145 - 209.

1. el - Mü'minûn (23), 1 - 2.

2. el - Câmîü's - Sağır, I, 5 (Beyhaki'den).

kıyla bize Ebû Hüreyre (r.a.)'den şu hadis-i şerifi nakletti. «Peygamber (s.a.) Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu haber verdi: «Namazı benimle kulum arasında ikiye taksim ettim. Kulum: «Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla »deyince Allah Teâlâ: «Kulum beni yüceltti,» der. Kul: «Hamd âlemlerin rabbına mahsustur,» dediğinde Allah Teâlâ: :«Kulum bana senâ etti,» der. Kul, «Din gününün sâhibi» dediğinde Allah Teâlâ: «Kulum işini bana havâle etti,» der. Kul: «Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz,» deyince Allah Teâlâ: «Bu benimle kulum arasındaki bir husustur,» buyurur. Kul: «Beni doğru yola, hidayet verdiklerinin yoluna ilet. Gadaba uğramışların ve sapıkların yoluna değil!» deyince: «Bu kulumundur ve kulumun benden istediği verilecektir,» buyurur.»³

Namaz, kul ile Rabbı arasında bir kavuşma vesilesidir. Allah ile kulun kavuşmasında kulun, Rabbinin azameti karşısında kulğunun gereği olarak huşû içinde olması gerekir. Vârid olduğuna göre «Allah Teâlâ bir şeye tecelli edince, o şey ona boyun eğer.»⁴ Namazda sılayı gerçekleştiren kimse tecelli nûrlarıyla huşûa erer. Felâh, namazlarını huşû ile kılanlara mahsustur. Huşûun bulunmaması felâhın da yokluğu, demektir.

Allah Teâlâ: Beni hatırlamak; unutmamak için namaz kıl⁵ buyuruyor. Namaz hatırlama vesilesi olunca onda unutma ve gaflet nasıl düşünülebilir? Nitekim âyet-i kerimede Hakk Teâlâ Hazretleri buyurur: Sarhoş olduğunuz zaman ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayınız.⁶ Ne söylediğini bilmeyen nasıl namaz kılabilir? Zira Allah Teâlâ onu namazdan men'etmiştir. Sarhoş, akli başında olmadığı hâlde, gâfil de sarhoş gibi akli başında olmadığı halde namaz kılar.

Nalinlerini çıkar. Çünkü sen, mukaddes vâdide; Tûvâ'dasın⁷ âyet-i kerimesindeki «Na'leyn» (iki pabuç) kelimesi Garîbül-Kur'.

3. Müslim, Salât, 38, 40; Ebû Dâvûd, Salât, 132; Tirmizi, Tefsiru Sûre, 1; Nesei, İftitah, 23; İbn Mâce, Edeb, 52; İbn Hanbel, II/241.

4. Nesei, Kûsûf, 16; İbn Mâce, İkame, 152; İbn Hanbel, IV, 267.

5. Tâhâ (20), 14.

6. en - Nisâ (4), 43.

7. Tâhâ (20), 12.

an tefsirlerinde: «Hanımından ve koyunundan» yâni malından sıyrıl, şeklinde tevil edilmiştir. Namazda Allah'tan başka şeylere ihtimam, sarhoşluktur.

Anlatıldığına göre Allah Rasûlünün ashâbı namazda gözlerini gökyüzüne kaldırıyorlar, sağa sola bakınıyorlardı. «Namazlarını huşû ile kılan mü'minler felâha erer.»⁸ âyet-i kerimesi nâzil olunca gözlerini secde mahalline çevirmeye başladılar. Hattâ bu âyetin nüzûlünden sonra namazda secde mahallinden başka taraflara bakan sahâbi görülmemiştir.

Ebû Hüreyre (r.a.) Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: İnsan namaz kılarken Allah'ın huzûrundadır. Namazda sağa sola bakacak olursa; Allah Teâlâ der ki: «Kime dikkatle bakıyorsun? O dikkatle baktığın senin için benden daha mı hayırlı? Âdemoğlu bana yönelirse ben ona dikkatle baktığı kimselere nazaran daha hayırlıyım.»⁹

Rasûlullah (s.a.) namazda sakalıyla oynayıp duran birini göstererek şöyle buyurdu: Bu adamın kalbinde huşû olsa, eseri organlarında da görülürdü.¹⁰

Allah Rasûlü bir başka hadis-i şeriflerinde Namaz kıldığın zaman son namazınmış gibi kıl!¹¹ buyurmaktadır.

Namaz kılan kimse, kalbi ile Allah'a yönelmiş, nefsinin isteklerini, dünyayı ve topyekûn mâsivâyı terketmiştir. Namaz lügatte «Duâ» mânâsınadır. Namaz kılan kimse, âdetâ bütün organlarıyla Allah'a duâ eder, O'nun bütün organları zâhiren ve bâtinen, sanki dil kesilmişlerdir. Muhtaç olduğu için isteyen, yalvaran kimsenin yalvarmalarında zâhiri, şekil ve hareketleriyle, bâtının tazarrularına iştirak eder. Kul bütün âzâlarıyla Allah'a yalvarıp duâ edince, o da buna icâbet eder. Çünkü bu, O'nun vaad-i ilâhîsidir. Bana duâ edin, duânıza icabet edeyim!¹²

8. el - Mü'minûn (23), 1.

9. et - Tergîb ve't - Terhîb, I, 370.

10. el - Câmiu's - Sağır, III, 44.

11. İbn Mâce, Zühd, 15; İbn Hanbel, V/412.

12. Gâfir (40), 60.

Hâlid er-Rab'î der ki: «Duâ ediniz, duânıza icâbet edeyim.» âyet-i kerimesi hoşuma gidiyor, Allah Teâlâ o âyetle kullarına duâyı emrediyor ve şartsız olarak icâbet edeceğini vaad buyuruyor. Duânın kabûlü, kulun duâsının tesir göstermesi demektir. Nûr-i yakîn ile kime duâ ettiğinin şuûrunda olan sadık bir kul, duâ edince perdeler açılır ve dilediği yerine getirilmek üzere, huzûr-i ilâhiye ulaşır.

Fâtiha sûresini indirmekle Allah Teâlâ, bu ümmete husûsî bir ikrâmda bulunmuştur. Çünkü o sûrede hamd ü senâ, duâdan öncedir. Hamd ü senânın duâdan önce gelmesi, duâyı icâbeti hızlandırır. Zira Allah Teâlâ duânın keyfiyetini bu sûre ile kullarına bu şekilde öğretmiştir.

Fatihâtü'l-Kitap diye yedi âyeti bulunan Fâtiha sûresine ve Kur'an'ın tamamına denir.¹³ Fâtiha'nın «Mesânî» diye adlandırılması, biri Mekke'de diğeri Medine'de olmak üzere iki defa nâzil olmasındandır. Her nâzil oluşunda ayrı bir mânâ ile nâzil oluyordu. Ümmet-i Muhammed'in muhakkık derecesine ermiş olanlarına bu sûre-i celîlenin sırları zâhir olur. Her defasında bu sûrei celîlenin deryâsından inciler toplar. Fâtiha'ya «Mesânî» denmesi, bir başka görüşe göre, diğery peygamberlerin dışında sadece Peygamberimiz'e has kılınmasıdır.

Ümm Rûmân şöyle anlatır: Namazda sağa sola bakınırken, beni Ebû Bekir gördü ve bundan öyle şiddetle men'etti ki, ben neredeyse namazdan çıkacaktım. Sonra şöyle dedi: Ben, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu işittim: Sizden biriniz namaza durduğu zaman, sağıyla soluyla oynamayı bıraksın ve yahûdiler gibi, sağa sola meyledip durmasın. Çünkü namazda organların huzûra ermesi, namazın kemâlindedir.¹⁴

Allah Rasûlü (s.a.) Huşûunuzun münâfıklarinkine benzemesinden Allah'a sığınırım, buyurunca sahâbiler: «Münâfıkların huşûu nasıl olur?» diye sordular. Efendimiz (s.a.): Kalb nifakla do-

13. el-Hicr (15), 87'de: «Andolsun ki, sana dâima tekrarlanan yedi âyetli Fâtiha'yı ve Kur'an'ı biz verdik.» buyrulmaktadır.

14. el-Câmiü's-Sağır, I, 27.

lu olduğu halde, bedenin huşû içinde görülmesi sûretiyle, buyurdu.

Yahûdilerin namazda sağa sola salınmalarına gelince, Mûsâ (a.s.), İsrailoğullarına iç dünyalarının zayıflığından dolayı daha çok zâhiri muâmelâtı öğretirdi. İşleri mümkün olduğu kadar kolaylaştırarak, değerlerini yücelterek anlatırdı. Allah Teâlâ, yahûdilerin zâhire düşkünlüklerinden Mûsâ (a.s.)'ya Tevrat'ı altınla bezemesini emretmişti. Doğrusunu Allah bilir ama, ben şöyle zannediyorum: Mûsâ (a.s.), namaz kılarken ve Allah'a yalvarırken gönlüne doğan vâridâtın tesiriyle, sâkin bir denizin, esen rüzgârın tesiriyle dalgalanmaya ve dalgaların birbiriyle çarpışmaya başlaması gibi, kalb rüzgârının esmesiyle kalb denizinde meydana gelen dalgaların çarpışmasından sağa sola salınırdı. Ruh, huzûr-ı ilâhiye ittilâ kesbederek yücelmeyi ve yükselmeyi arzu edip beden de ona uyum sağlayınca kalb sıkışır ve sağa sola salınmaya başlardı. Yahûdiler, Mûsâ (a.s.)'ın zâhirini görerek, bâtınları bu hazdan bir nasip almadan salınmaya başlamışlardır. Bu mânâdan olmak üzere, Rasûlullah (s.a.) ehl-i vesveseyi reddederek şöyle buyurmuştur: İsrailoğullarının kalblerinden azamet-i ilâhiyye çıkıp gittiğinden, onların şehâdetleri, bedenleriyle- dir, kalbleriyle değil. Allah Teâlâ bedeni gibi kalbi ile de şehadet getirmeyen kimsenin namazını kabûl etmez. Kalbi gâfil olarak ve namazı eğlenceye alarak namaz kılan kimseye bir ecir bile yazılmaz. ¹⁵

Allah Teâlâ'nın beş vakit namazı farz kıldığını bilerek Rasûlullah (s.a.)'ın **Namaz dinin direğidir, namazı terkeden küfre düşer** ¹⁶ hadis-i şerifini hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Ubûdiyetin gerçekleşmesi ve Allah'a karşı rubûbiyyet hukukunun yerine getirilmesi namaz sâyesinde mümkündür. Diğer ibâdetler namazdaki sırrı gerçekleştirmeye vesiledir.

Sehl b. Abdullah der ki: Kul, farzları tam yerine getirebilmek için sünnetlere ihtiyaç duyar. Sünnetleri ifâ etmek için de,

15. bkz. et - Terğib ve't - Terhib, I, 348.

16. bkz. Keşfü'l - Hafâ, II/31 vd.

nâfile ibâdetlere muhtaçtır. Nâfilelerin tekemmülü de âdâba riâyete bağlıdır. Dünyayı terketmek de âdâb cümlesindendir.

Ömer (r.a.)'in minberden söylediği şu sözü, Sehl'in söylediği ile aynı mânâyadır: «Adam vardır ki, müslüman olarak ihtiyarlamıştır, fakat Allah için kıldığı tam bir namazı yoktur.» sordular: «Bu nasıl olur?» Hz. Ömer şöyle cevap verdi: «Namazdaki huşû ve tevâzuu tam olmayan ve herşeyi ile Allah'a yönelmeyenin hâli, budur.»

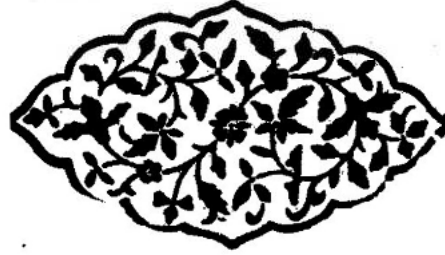
Haberde vârid olduğuna göre kul, namaza kalktığı zaman Allah Teâlâ, kulu ile arasındaki perdeleri kaldırır ve kul, Cenâb-ı Hakk'ın vech-i kerimine yönelir. Melekler gökyüzüne doğru onun omuzlarına çıkarak onunla birlikte namaz kılarlar, duâsına «Âmin» derler. Namaz kılan kimsenin başına semâdan ihsân-ı ilâhî yağar. Bir münâdî şöyle seslenir: «Eğer namaz kılan kimse, kime münâcâtta bulunduğunu bilmiş olsa, sağa sola bakınmaz, namazını huşû ile kılar.» Allah Teâlâ, namaz kılanların her rek'atında ehl-i semânın farklı şekillerini cem'etmiştir. Şöyle ki: Allah'ın kendilerini yarattığı günden beri rükû ederek kıyâmete kadar bu hâli muhafaza edecek olan melekler vardır. Aynı şekilde yaratıldıkları andan kıyamete kadar secde, kıyâm ve kuûd ile memûr olan melekler vardır. Uyanık bir mü'min, rükûu, secdesi, kıyam ve kuûdu esnâsında kendisini sanki onların arasında ve onlardan biri farzederek, onların sıfatlarına bürünmeye çalışır. Farz namazların dışında nâfile namazı kılarken rükûda, rükûun tadına varıncaya kadar beklemek ve uzun süre rükûdan kalkmama itina etmek lâzımdır. Eğer, fıtrat-ı beşeriyye gereği, bir bıkkınlık hissedecek olursa, hemen tevbe ederek, bu duruma lâ-yık huşûu tatmanın yolunu aramak üzere bir süre beklemelidir ki, kalb bu hâlin rengine ve zevkine girebilsin. Rükûun hakkını vermeye çalışan kimseye, rükû ve secde hâinden kalkma duygusu zâhir olacak olursa, o hâlin hakkını vermemiş sayılır. Onun gayreti, o halde kendinden geçmiş olarak diğer vaziyetleri unutturmalıdır. Bu şekilde, her vaziyetin bereketinden çokça nasip almış olur.

İnsan tabiatının körüklediği sür'at ve acele, mânevî feth ka-

pısını kapar. Kul, ilâhî nefhaların estiği mahalde nasibini bekler, durur. İbâdetine olan güveni sebebiyle o güzel kokuların tesiri zâil olur. Uzlet yolunda vuslata eremeden kalır.

Namazda dört rükün (hey'et) ve altı zikir vardır. Rükünler: Kıyam, kuûd, rükû ve sücûddur. Zikirler de: Tilâvet, tesbih, hamd, istiğfâr, duâ ve Peygamber (s.a.)'e salât ü selâm. Böylece hey'etlerin ve zikirlerin toplamı, on olur. Bu on hey'et ve zikir için, melekler ayrı ayrı saf bağlamışlardır. Her safta onbin melek bulunmaktadır. Bu sûretle bir rek'atta yüzbin melek toplanmış olmaktadır.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

NAMAZIN KEYFİYETİ VE EVSÂFI

Bu fasılda namazın keyfiyetini, şekillerini, şartlarını, zâhiri ve bâtını âdâbını, ilmimizin ve idrâkimizin imkân verdiği ölçüde ve bu konudaki sözlerin ve görüşlerin hepsini nakletmekten imtinâ ederek anlatmaya çalışacağız. Çünkü bu konuda, istenilen kısalık ve özlükte anlatılamıyacak kadar çok görüş vardır. Allah'dan muvaffakiyet dileriz.

Kul, namaz vakti girmeden önce abdest alarak namaza hazırlık yapmalı, abdest almayı namaz vaktine kadar geciktirmemelidir. Günlerin uzunluk ve kısalığına göre, ölçüler değiştiğinden namaz vakitlerini tâyinde, zevâl vaktini bilmeye ihtiyaç vardır. Gölgelelerin en kısa olduğu zamana «zevâl vakti» denir. Zevâl vakti, günün ilk yarısı sayılır. Gölgelelerin uzamağa başladığı andan, güneş batmasına kadar olan zaman da günün ikinci yarısıdır. Zevâl vaktinde gölgelelerin ölçüsünün ne kadar olduğu bilinirse, günün ilk yarısı, ikinci yarısı ve ikindi vakti de bilinir. Namaz vakitlerini tayinde, fecrin ne zaman doğduğunu ve gecenin diğer zamanlarının hangi vakitlerde başladığını bilmek için ayın menzil ve hareketlerinin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu konu uzun uzadıya açıklamalar gerektiren ve özel bir bahsi kapsayacak, geniş bir konudur.

Namaz vakti girdiği zaman önce sünnet kılınır. Bunda bir takım ince sır ve hikmetler vardır. Doğrusunu Allah bilir ama, bunlardan biri şudur: Halkın arasına karışmışken, tabiatının durumunu unutmuş olmaktan, âdet üzere yiyip-içme ve uykuyla meşgûl olmaktan dolayı insanın gönlü ve düşüncesi (himmeti)

karışık ve dağınıktır. Önce sünnet namaz kılmak sûretiyle insanın gönlü namaza cezbolunarak münâcâta hazırlanır. Sünnet, namaz, insan gönlündeki gaflet ve sıkıntıyı giderir. Bu sûretle insanın iç dünyası salâh kazanarak farz namaza hazır hâle gelir.

Sünnet namaz, berekât-ı ilâhiyyenin inmesini ve nefehât-ı sübhâniyyenin yayılmasını sağlayan bir mukaddimedir. İnsan, sünnet namazdan sonra, farz namaz için, işlediği umûmi ve husûsi mânâda her günâha tevbesini yeniler. Büyük ve küçük günahların umûmi olanları, şer'i şerifin işâret buyurduğu; kitap ve sünnetin tâyin ettiği günahlardır. Husûsî olanlar ise, şahsın durumuna göre, kendisine günah olan şeylerdir. Her şahsın safâ-i hâline göre, durumuna uygun düşen ve bildiği günahları vardır ki, bunlar husûsî günahlardır. Bu yüzden «Ebrârın iyilikleri, mukarrebine göre seyyiât, kötülük ve günah mesabesindedir» denilmiştir.

Namaz mümkün mertebe cemaatle kılınmalıdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.): Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmiyedi derece efdaldır¹ buyurmuşlardır.

Kul, hazırlıklarını tamamladıktan sonra, zâhiren kibleye, bâtinen huzûr-i ilâhiye yönelir. Nâs Sûresi'ni ve teveccüh âyetini (bk. el-En'âm (6), 79) okur. Bu teveccüh âyeti, namazdan önce okunur. Namazdan önceki bu hazırlık, zâhirî yönünü kibleye çevirmek içindir. Kibleye yönelmek şeklindeki bir teveccüh, aslında namazın cihetini göstermez. Kibleye yönelme işi, bitince ellerini omuz hizasına kadar kaldırır, başparmaklarının uçlarını diğer parmaklar yumuk olduğu halde kulak memelerine doğru kaldırır. Parmakların açık olması câiz olmakla birlikte, evlâ olan yummaktır. Çünkü el, açık olacak denilmiştir, parmaklar değil. Eller parmaklarda iken tekbir alınır, «Ekber» kelimesinin «ba»sı ile «râ»sı arasına elif sokularak meddedilmez. Ekberin sonu mec-zûmdur. Allah kelimesinin lâm'ı medli okunur. Sonundaki «he»-

1. Buhâri, Ezân, 30. 31; Tirmizi, Mevâkît, 47; Neseî, İmâmet, 42; İbn Mâce, Mesâcid, 16; Muvatta', Cemâat, 1; İbn Hanbel, 1/376, 452.

nin ötresi de mübâlâğa edilmeden, hafifçe belirtilerek okunur. Tekbire, eller omuz hizasında, tam istikrarlı bir vaziyet alınca başlanır ve tekbir ile birlikte titretip sarsmadan, salıverilir. Vakar kalbe yerleşince, organlar da onun şeklini alırlar ve onun vakarını teyid ederler ki, doğru ve evlâ olan şekil budur. Kıldığı namazın tekbir hâleti kalbinden kaybolmadan, tekbir ve namaza niyeti cem'eder, yani tekbir esnâsında niyyeti tamamlamış olur. Cüneyd el-Bağdâdî şöyle buyurur: «Herşeyin en hâlis olan tarafı vardır. Namazın en iyi ânı ve en hâlis yanı, ilk tekbir ânidir. Çünkü namaza başlangıç ve niyyet zamanıdır.»

Ebû Nasr es-Serrâc der ki: İbn Sâlim'in şöyle söylediğini duydum. «Niyyet, Allah ile beraber, Allah için ve yine O'ndan olur. Namazda niyyetten sonra ortaya çıkan âfetler düşmandandır. Düşmanın, yâni şeytanın müdâhalesi ne kadar çok olursa olsun, Allah için ve Allah ile olan niyyete, denk olamaz. Bu niyyet, ne kadar az olsa bile.»

Ebû Said el-Harrâz'a sordular: «Namaza nasıl girilir?» Şöyle cevâp verdi: «O'na teveccüh kıyâmet günündeki yönelişin gibi olsun. O'nun huzûrunda duruşun öyle olsun ki, aranızda bir tercüman, bir aracı olmadan, o seni karşılıyor, sen de kimin huzûrunda bulunduğunu bilerek O'na münâcât ediyorsun. Çünkü O, en büyük meliktir.»

Âriflerden birine sordular: «İlk tekbiri nasıl alıyorsun?» Şöyle cevap verdi: «Allahü Ekber dediğin zaman, Allah ism-i celâlinin elifiyle birlikte ta'zim, lâmıyla heybet, hâsıyla murâkabe ve kurb duyguları taşıman gerekir.»

İnsanlardan öyleleri vardır ki, «Allahü Ekber» dediği zaman azamet-i kibriyâ'ya müşâhedesinden dolayı gaybet hâline geçer, içi nurla dolar ve onun sadrında kâinât bütünüyle çöle atılmış bir hardal dânesi kadardır. Vesvese ve nefsin müdâhalelerinden korkmaz o. Dünyanın bir hardal tanesi gibi gönlünden atılvırılmış olması, ona bir ucüb vermez ki, vesvese ve nefsin müdâhalesi onu sıkıntıya soksun. Azamet-i rabbâniye ve gayb âlemini mütalâa niyyetiyle ve azamet-i ilâhî'yi müşâhede sûretiyle, rûhun

kazandığı son derece lâtif bir hâl kulu kaplamışken onun aklına nasıl vesvese gelebilir?

Kalb, niyyetle üstünlük kazanır. Niyyet, en lâtif sıfatları ile, güneşin ışıklarıyla aydınlanan yıldızlar gibi, azameti ilâhiyye nûrları neşrederek kalbde yer alır.

Sonra sağ elini, sol elinin üzerine koyarak göğsüyle göbeği arasına yerleştirir. Sağ elin, solun üzerine konması, sağ elin şerefini gösterir. İşâret parmağı ile orta parmak, bileğin üzerine doğru uzatılır, geri kalan üç parmak sol eli iki taraftan kavrar.

Emirü'l-Mü'minin Ali (r.a.) Allah Teâlâ'nın: **فَصِّلْ لِرَبِّكَ**

«**وَائْخَرْ**»² âyet-i kerimesindeki «**وَائْخَرْ**» emrini, «sağ elini sol el üzerinde, göğsün altına konması» şeklinde tefsir etmiştir. Bu göğsün altındaki yer, «Nahr» adı verilen bir damardır. Bu duruma göre, âyetin meâli: «Elini nahr damarının üzerine koy» demektir.

Bazıları da «**وَائْخَرْ**» emrini nahr damarını kibleye yönelt» şeklinde yorumlamışlardır. Ashında elin böyle konması, gayp perdelerinin ardından görülen gizli bir sırdır. Allah Teâlâ ince hikmeti gereği insanoğlunu yaratmış, onu şerefli ve mükerrem kılarak nazargâh-ı ilâhî ve tecelligâh-ı vahy-i semâvî yapmış ve bu sûretle onu, hem rûhânî, hem de cismânî bakımdan göklerin ve yerin gözbebeği kılmış, boyunu yerden göğe doğru yükselterek hey'eti umûmiyyesine bir yücelik vermiştir.

Allah, insanoğlunun kalbinden yukarıda bulunan tarafını, semâvî esrârın hazinesi hâline getirmiş, süflî olan cihetini (göbeğinden aşağısını) yeryüzüne âid esrâra mahzen yapmıştır. Nefsin yeri ve merkezi, süflî olan taraftır. (Göbekten aşağı kısım) Rûhun mahalli ise, rûhânî olan cihettir. (Göbekten yukarıdaki kısım) Kalb, yukarı tarafta yer alır. Rûh ile nefsin câzibesi bir birine galip olmak üzere çekişir durur. Bunlardan biri şeytanır

2. «Allah için namaz kıl, kurban kes» el - Kevser (108). 2.

diğeri meleğin yoldaşdır. Özellikle namaz vakitlerinde iman ile fitrat arasındaki çekişmenin mevcûdiyetinden, bu çekişme daha da artar. Nefsin câzibesinden dolayı, fenâ ile bakâ arasında tereddüd eden semâvî bir kalbe sahip musallî, nefsin merkezinden organlara ve organların hareketlerine tesir eden güçle yükselerek batınî mânâlar arasında bir irtibat ve denge bulunduğunu keşfen görür. Sağ elin, sol elin üzerine konması, nefsin kuşatılması ve câzibelerinin yükselmesinin önlenmesi demektir. Bunun tesiri bilhassa namazda vesvesenin def'edilmesinde ve nefsin müdâhalelerinin yok edilmesinde görülür.

Rûhî câzibeler güçlenerek, üns duygusunun kemâli ânında tepeden tırnağa hâkimiyeti ele geçirip özlenen müşâhede duygusu gerçekleşince, nefs mağlûp ve zelil olur. Nefsin merkezi rûhun nûruyla aydınlanmaya başlar ve o zaman nefsin câzibeleri güçten düşer. Nefs merkezinin rûhtan aldığı nûr ölçüsünde ibâdetlere karşı direnme gücü, zâil olur. O zaman nefse mukavemet ve nefsin câzibelerini, sağ eli sol elin üzerine koymak suretiyle önlemeye, gerek kalmaz. O anda iş artık kolaylaşmıştır. Doğrusunu Allah bilir ama, Rasûlullah (s.a.)'ın bâzan ellerini yana bırakması, ihtimâl bu sebeptedir. Bu şekilde kıyamda elleri yana bırakmak İmam Mâlik (r.a.)'in görüşüdür.

Sıra artık **وَجْهَتْ وَجْهِي** 3 âyetini okumaya gelmiştir. Bu âyetin namazdan önce okunması, kalıbın; cesedin temizlenmesi demektir. Fakat burada, namazın içinde okunması, kalbin temizlenmesidir. Bu âyetten sonra şu duâyı okur:

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا
إِلَهَ غَيْرُكَ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، سُبْحَانَكَ
وَبِحَمْدِكَ، أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ، ظَلَمْتُ نَفْسِي، وَاعْتَرَفْتُ

بِذُنِّي فَاعْفِرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ،
وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ، فَإِنَّهُ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ،
وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئًا فَإِنَّهُ لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئًا إِلَّا أَنْتَ، لَبَّيْكَ
وَسَعْدَيْكَ، فَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ، تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ
وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

«Allahım, hamdinle seni tesbih ederim. Senin adın ne yücedir, ne büyüktür. Senden başka ilâh yoktur. Allahım sen, senden başka ilâh olmayan bir Meliksin. Seni hamdinle tesbih ederim. Sen benim Rabbımsın, ben senin kulun. Ben nefsim zâlimim, günahımı itiraf ediyorum, benim günahlarımın hepsini bağışla. Senden başka günahları bağışlayabilecek hiç kimse yoktur. Beni ahlâkın en güzeline ulaştır. Senden başka ahlâkın en güzeline ulaştırabilecek kimse yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka benden onu uzaklaştırabilecek hiç kimse yoktur. Buyur yâ Rabbi, lütfet yâ Rabbi. Her türlü hayır senin elindedir. Sen büyüksün ve yücesin. Senden mağfiret diler, sana tevbe ederim.»

Namaz kılan kimse kıyamda iken secde mahalline bakmak için başını, hafifçe öne doğru eğer ve kıyâmı, dizlerini, böğrünü ve bedeninin diğer kısımlarını bükmeden, hâkimin huzûrunda durur gibi dosdoğru bir şekilde tamamlar. Sanki bütün vücûduyla toprağa nazar ediyormuş gibi durur ki, bu hal organların huşûundandır. Kalbteki huşû, cesette huşûun meydana gelmesini sağlar.

Kıyamda ayakların arası dört parmak kadar açık tutulur. Ayak topuklarının bitştirilmesi nehyedilmiştir. Ayağın birini hafif yerden keserek diğeri üzerine ağırlık verecek şekilde durmak ta nehyedilmiştir, ki her ikisini de Rasûlullah (s.a.) yasaklamıştır. İtidâl, iki ayağına aynı şekilde ağırlık vermektir. Eli göğüs tarafından dışarıya çıkacak şekilde bağlamak mekrûhtur. Namaz kılan kimse, elbisesini omuzlarına alarak yanlarını yere salıver-

mekten de sakınmalıdır. Çünkü bu hâl, gurûr ifâdesi taşır. Bunun şekli şöyle târif edilmiştir: Eller içerde kalacak şekilde elbiseyi üzerine alıvermek ve o şekilde rükû ve secde yapmaktır. Bunun bir mânâsı «ellerin gömleğin içinde kalmasıdır.»

Secdeye varırken elbisesini eliyle çekmekten sakınmalıdır. Elin böğürde bulunması veya iki elin belde ve pazuların vücûd-
dan aralık olarak durması mekrûhtur.

Namazın anlattığımız şekillerine vâkıf olarak ve mekrûhlardan sakınarak kıyamı kemâliyle tamamlayıp, teveccüh âyetini ve söylediğimiz duâları okuduktan sonra, Eûzü-besmele çeker. Eûzü-besmeleyi her rekâtta kıraatten önce tekrarlar, sonra da Fâtiha'yı ve zamm-ı sûreyi huzûr-i kalble, dikkatini (himmetini) teksif ederek, dil kalb ahengi içinde, vuslat, yakınlık, heybet, huşû, haşyet, ta'zim ve vakarla, müşâhede ve münâcâttan tam olarak nasib alacak şekilde okur. İmam olan kimsenin Fâtiha ile zamm-i sûre arasında şu duâyı okuması iyi olur.

اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ
وَالْمَغْرِبِ وَتَقْنِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُتَقْنَى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ
الدَّنَسِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ

«Allahım, benimle günahlarım arasını, doğu ile batının arası kadar aç! Beni, beyaz elbisenin kirden temizlenmesi gibi, hatalarımdan temizle. Benim günahlarımı, su, kar ve dolu ile yıkar gibi pâk et!»

Rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) de böyle söylerdi. Münferid namaz kılan kimse, bu duâyı kıraatten önce okumalıdır. İnsan bilir ki, bu duâları okumak, dilin konuşmasıdır. Mânâları ise kalbin konuşmasıdır. Her konuşanın bir muhâtabı vardır. Konuşanın dili, kalbindekini söyler. Eğer konuşan kimse, dil olmadan konuştuğunu anlatmaya imkân bulsa öyle yapar. Lâkin, lisân olmadan anlatmanın zor olması sebebiyle, lisan konuşana tercümanlık etmektedir. Kalbtekine uygun olmayan sözler

söyleyen lisan, tercüman olamaz. Bu durumdaki kimse ihtiyacı-
nı Allah'a duyurmaya çalışan bir okuyucu bile değildir. Allah'ın
emrini ve hitâbını anlayarak kulak veren biri de olamaz. Onun
dili, ne dediğinin farkında olmadan, gafil bir kalble hareket edip
durmaktadır. Halbuki onun yalvararak konuşması, anlayarak ku-
lak vermesi, uyanık bir halde bulunması gerekir. Havassın na-
mazdaki mertebelerinin en aşağı derecesi, tilâvet esnasında li-
sanın söylediğine kalbin de katılmasıdır. Havassın bundan baş-
ka birtakım ahvâli de vardır. Fakat onları izâha kalkışmak, sözü
uzatır.

Havâsdan biri şöyle der: «Namaza başlayınca beni ilgilendi-
ren tek şey, dilimin söylediğidir. Ondan başkasıyla alâkam kal-
maz.»

Amir b. Abdullah'a sordular: «Namazda dünya işlerine dâir
birşeyler hatırına geliyor mu?» Şöyle cevap verdi: «Bana göre
mızrakların altında kalmak, sizin namazda hatırladıklarınızı ha-
tırlamaktan daha hoştur.»

Bir başka sûfî'ye de: «Namazda nefsin sana dünya işlerini
hatırlatıyor mu?» diye sorulmuş o da: «Ne namazda, ne de na-
mazın dışında böyle birşey olmaz.» diye karşılık vermiş.

İnsanlardan bazıları namazda; Allah'a yöneldiklerinde «İnâ-
be»yi tam anlamıyla gerçekleştirirler. Çünkü Allah Teâlâ inâbeyi
namazdan önce zikretmiş ve Yalnız ona yönelin (inâbe), O'ndan
korkun ve namaz kılın⁴ buyurmuştur. Bu yüzden namaz kılan
önce, tam anlamıyla Allah'a yönelir, sonra mâsivâdan temizle-
nerek Allah'dan korkar ve islâma açılmış bir sadr, in'âma susa-
mış bir kalb ile namaz kılar. Kur'ân lisanından çıkar, kalbi onu
dinler ve o kelime, içinde başka birşey bulunmayan kalbe düşer.
Kalb onu anlayarak ve dinlemenin tadına vararak benimser. Din-
leme zevki ve anlama hazzıyla âdetâ onu, yudum yudum içer. Zi-
kirden oluşan ve tefekkürden teşekkül eden bu mânâlar ve Kur'-
ân'ın zâhiri anlamları, nefsin azığı olur. Mutmeinne makamına

---

4. er - Rûm (30), 31.

eren nefis, Kur'ân'ın mânâlarıyla meşgûldür. Çünkü zâhiri mânâlar, hikmet ve şehâdet âlemine yöneliktir. Kur'ân'ın bâtını mânâları, âlem-i melekûtdan kalbe, mânevî bir azık olarak münkeşif olur. Ve bu mânâlar, «Kelâm» sıfatının sahibi Allah'ın, azametini müşâhede sebebiyle, ceberût âleminin perdeleri önündeki mukaddes rûha mahsûstur. Böyle bir müşâhede, şevk içinde tam bir istiğrak hâli yaşayanlarda olur. Nitekim Müslim b. Yesâr birgün Basra mescidinde namaz kılıyordu. Mescidde bir direk yıkıldı. Direğin yıkıldığını, bütün çarşı esnafı duyduğu halde o, duymamış ve hiç birşeyden habersiz, namaza devam etmişti.

Rukûa varmak isteyince kırâat ile rükûun arasını ayırmalıdır. Kıyamda olduğu gibi, belden aşağısını ve dizlerini bükmeden rükûa varır. Dirseklerini yana ayırır, boynu ile sırtını bir hizâda dümdüz tutar, iki elini parmakları açık olarak dizlerine koyar.

Mus'ab b. Sa'd anlatıyor: Sa'd b. Mâlik'in yanında namaz kılmıştım. Namazda, rükû' esnâsında ellerimi dizlerimden yukarı oyluklarımın arasına sokup sıkıştırmıştım. Sa'd elime vurarak: «Ellerinle dizlerini iyice tut! Oğlum, biz de böyle yapardık. Sonra ellerimizle dizlerimizi tutmakla emrolunduk.» dedi.

Namaz kılan kimse bundan sonra üç defa «Subhane Rabbi-yel-Aziym» der. Üç defa, en aşağı sınırdır. Tam olanı, onbir defa söylemektir. Ve bu tesbihe rükûa tam olarak eğildikten sonra başlanır. Ve sonuncusunu söylemeden kalkılmaz. Rükûa eğilirken ve rükûdan kalkarken eller, omuz hizâsına kaldırılır. Rükû' esnâsında ayaklarının ucuna bakar ki, böylesi secde yerine bakmaya nazaran huşûa daha uygundur. Secde mahalline ancak kıyamda iken bakılır. Rükûda tesbihten sonra şöyle denilir.

اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ، وَلَكَ خَشَعْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ، وَلَكَ أَسَلْتُ،
خَشَعَ لَكَ سَمْعِي وَبَصَرِي وَعَظْمِي وَمَخْيِي وَعَصَبِي

«Allah'ım, senin huzûrunda huşû ile eğildim. Sana inandım

ve sana teslim oldum. Kulağım, gözüm, kemiğim, iliğim, sinirlerim ve herşeyim sana karşı huşû ile doludur.» ^{4a}

Rükû' esnâsında kalb, rükûun tevâzu mânâsına gelen anlamıyla muttasıf olur. Sonra «Semiallahu limen hamideh» diyerek ve ne söylediğini bilerek rükûdan doğrulur. Tam olarak doğrulunca:

رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمِْلْءَ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدَ

«Gökler ve yer dolusu hamd sanadır ya Rabbi! Bunlar dışında dilediğin kadar yaratacağın şeyler dolusu» ^{4b} der. Sonra şu duâyı okur:

أَهْلَ الشَّانِ وَالْمَجْدِ أَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ، وَكُنَّا لَكَ عَبْدٌ : لَا مَانِعَ لِمَا أُعْطِيتَ، وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ

«Ey senâ ve övgüye lâyık olan, kulun diyeceği en doğru ve en güzel şey şudur: Ya Rabb, hepimiz senin kulunuz. Senin verdiğine engel olacak, vermediğini verecek hiçbir güç yoktur. Biz hepimiz senin kulunuz. Hiçbir mal ve mülk, senin azabına karşı sâhibine fayda veremez.» ^{4c}

Nâfile namazlarda rükûdan kalktıktan sonra ayakta durmayı uzatacak olursa mükerreren dilediği kadar رَبِّي الْحَمْدُ der. Farz namazlarda ise, sınırı açık bir sûretle, fazlaca aşmamalıdır. Bunun da ölçüsü, omurga kemiklerinin tam olarak düzelip insanın kendisinin rükûdan doğrulduğuna kâni olmasıdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle bir hadis-i şerif vârid olmuştur:

4a. Müslim, Müsâfirin, 201; Tirmizi, Deavât, 32; Nesei, Tatbik, 13.

4b. Müslim, Salât, 194; Tirmizi, Salât, 82.

4c. Buhârî Ezân, 155; Müslim, Salât, 194.

Allah Teâlâ rükûdan sonra ve secdeler arasında omurga kemiğini tam olarak düzeltmeyene rahmet nazarıyla bakmaz.^{4d}

Sonra secde için tekbir getirerek uyanık bir kalble huzûr ve huşû içinde, kime ve niçin yere kapandığını bilerek secdeye varır. Secdeye varanlardan öyleleri vardır ki, kalblerini hayâ ile, ruhlarını azamet-i kibriyâ'nın şuûru ile doldurmak için, yerin derinliklerinde secdeye kapanırlar. Nitekim Cebrâil (a.s.)'in de Allah'tan hayâ ederek kanadının altına gizlendiği, rivâyet olunur. Secde edenlerden öyleleri de vardır ki, secdelerinde kevn ile mekân düğürlerek, kalbleri keşf ve müşâhede âlemini seyre dalar, onun secdesiyle birlikte semâvâtın katları da eğilir ve onun müşâhedesinin kuvvetinden kâinattaki bütün şekiller, maddî sûretler yok olur. Ve o, azamet-i ilâhiyye ridâsının kenarına secde eder. Bu hâl, beşer düşüncesinin ulaşabileceği ve insânî güçlerin vâsıl olabileceği en üst seviyedir. Peygamberlerin ve velîlerin azamet-i ilâhiyye karşısında ve onu kavramada durumları birbirinden farklıdır. Herkesin kendi durumuna göre bu konuda özel bir nasibi vardır. Çünkü Her ilim sahîbinin fevkinde ondan daha bilgili biri bulunur⁵ buyurulmuştur.

Secde edenlerden öyleleri de vardır ki, ilâhî tecellilere açık olan kabı geniştir ve ondan etrafa ışık saçılır. O Peygamberler ve velîler mertebesine yaklaşmıştır. Hakk Teâlâ'nın büyüklüğü karşısında kanatlarını yere yayarak kalbiyle küçüklüğünü anlar. Hakk'ın bir ikramı olmak üzere, rûhuyla yükselir, üns ve heybet, huzûr ve gaybet, firar ve karar duygularını gizli (setr) ve âşikâr (ızhâr) hallerini cem' ederek secdesinde, sanki şuhûd deryâsında yüzmeye başlar. Bir kılı bile onun secdesine iştirâkten geri kalmaz. Nitekim Seyyidü'l-beşer (s.a.) secdesinde: Vücûdum ve hayâlim sana secde etti⁶ buyurmuştur. Allah Teâlâ da: Yerde ve gökte ne varsa tav'an (isteyerek) veya kerhen (istemeyerek) Allah'a secde eder.⁷ Tav'an, secdeye olan kabiliyetinden dolayı kalb

4d. et - Terğib ve't - Terhîb, I, 336.

5. Yûsuf (12), 76.

6. Kırş. Müslim. Hazâilu's - Sahâbe, 106; Tirmizi, Deavât, 32; Nesai, Tatbik, 13, 14; İbn Hanbel, I/95, 102, 119.

7. er - Ra'd (13), 15.

ve rûh ile ve isteyerek, demektir. Kerhen ise, secdeye yabancılığından dolayı nefis ile istemeden, demektir.

Secdede üçten ona kadar «Sübhâne Rabbiyel-A'lâ» denir. Bu on sayısı bunun kemâlidir. Secdede gözler açık bulunur. Çünkü gözlerin de secdesi vardır. Secdeye eğilirken önce dizler, sonra eller, alın ve burun yere konur. Secdede burnunun kenarlarına bakar. Bu durum, secde eden için huşûa daha uygundur. Ellerini seccâdeye yapıştırır ve ellerini elbisesinin içine koymaz. Baş, ellerinin arasındadır. Kollar da sağa sola fazla kaymadan omuz hizâsında bulunur. Tesbihten sonra şöyle der.

اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ ، وَبِكَ آمَنْتُ ، وَلَكَ أَسْلَمْتُ ، سَجَدَ
وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ، فَتَبَارَكَ اللَّهُ
أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

Allahım sana secde ettim. Sana inandım, sana teslim oldum. Yüzüm kendisini yaratana, ona şekil verene ve onda kulak ve gözü yaratana secde etti. Allah yaratıcıların en yücesidir.⁸ Emiru'l-Mü'minin Ali (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) secdede bu duâyı okurdu. Bu duânın arkasından سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ

الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ güzel olur. Hz. Aîşe (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) secdede bu duâyı da okuyordu.^{8a}

Secdede iken dirseklerin yanlarından uzak bulundurulması ve parmakların secde esnâsında kible cihetine doğru çevrilmesi gerekir. Parmaklar başparmaklar da dâhil olmak üzere birbirine bitiştirilir, kollar yere yapıştırılmaz. Secdede duâlar tamamlanınca Allahü Ekber diyerek baş secdeden kaldırılır. Sol ayağının üzerine oturur. sağ ayağın parmak uçları, kible cihetine gelecek

8. el - Mü'n (23). 14; Müslim, Müsâfirin, 201; İbn Mâce, 'ikâme, 70.

8a. Müslim, Salât, 233.

şekilde, dikilir. Eller açılmaya ve kapanmaya zorlanmadan, tekel-lüfsüz, uylukların üzerine konulur ve şöyle denir:

رَبِّ اغْفِرْ لِي ، وَارْحَمْنِي ، وَاهْدِنِي ، وَأَجِبْ لِي ، وَغَايِبِي
وَاعْفُ عَنِّي

«Yâ Rabbi beni bağışla, bana merhamet et, beni doğru yola ilet. Bana ihsan et, bana şifâ ver ve beni affet!»^{8b}

Farz namazlarda iki secde arasındaki bu oturuş, fazla uza-tılmaz. Nâfilelerde رَبِّ اغْفِرْ ، وَارْحَمْ diyerek uzatılmasında bir beis yoktur. Bu ara oturuşundan sonra tekrar Allahü Ekber diye-rek ikinci secdeye varılır.

Otururken, mak'adı yere koyup, ayakları dikerek oturmak mekruhtur. Secdeden sonra ikinci rekâta kalkmak istenilince, yi-ne çok kısa bir oturuş yapılır, her rekâtın sonunda teşehhüd için oturulur.

Namazda Mi'râc sırrı vardır ve namaz kalblerin mirâcıdır. Teşehhüd, semâvâtın katlarında tedricen ilerleyip, mesâfeleri katedip vuslat makamına ermek, huzûra varmaktır. et-Tahıyyât'-da âlemlerin Rabbi'na selâm vermektir. Buna göre insan, söy-lediğini düşünmeli, kiminle konuştuğunun şuûruna ererek edeb takınmalıdır. Böyle yaparsa söyledikleri ona tesirli olur. Rasûlul-lah (s.a.)'ı kalbiyle gözünün önünde canlandırarak ona selâm ve-rir. Sonra bütün sâlih kullara selâm verir. Selâm vermediği hiç-bir sâlih kul kalmaz. Sağ elini, sağ uyluğunun üzerine, şehâdet parmağı hâriç, diğerleri yumulu olarak koyar. Şehâdet parmağı-nı kelime-i şehâdetin «Lâ»sını değil, «İllâ»sını söylerken kaldırır.^{8c} Ancak bu kaldırış, dize paralel bir şekilde olur, dik olarak değil. Bu hâl, işaret parmağının huşûu ve kalbin huşûunun ona intikal ettiğinin delili sayılır. Namazın sonunda kendisine ve bütün mü'-minlere duâ eder. Eğer imamsa, sadece kendisine değil, arkasın-

8b. Tirm'zi, Salât, 95; İbn Mâce, İkamet, 23.

8c. Bu hâl, Şâfiilere göredir. Hanefîlerde ise şehâdet parmağı «Lâ ilâhe» derken kaldırılır, «illâ» da indirilir. Karıştırmaktan korkanlara terki tavsiye edil-miştir.

daki cemaata da duâ etmelidir. Uyanık bir imam, namazda sultanın kapısında duran ve ona elçilik yapan bekçiye benzer. Arkasında bulunan ihtiyaç sâhiplerinin dileklerini O'na ileterek, onlar nâmına, O'ndan talepte bulunur. Nitekim: Mü'minler bölümleri birbirine bağlı bir binâ gibidir.⁹ buyrulmuştur. Allah Teâlâ mü'minleri bu sıfatla tavsif ederek: Sanki onlar birbirine kurşunla kaynatılmış binâlar gibidir.¹⁰ buyurmaktadır. Bu ümmetin önceki kitaplarda anlatılan özelliği, onların namazda bağladıkları saflar gibi, saf bağlayarak Allah yolunda cihâd etmesidir.

Şeyhimiz Ziyâuddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdi bize yazdırarak Kâ'bu'l-Ahbâr'dan şöyle bir hadis nakletmiştir. Kâ'bu'l-Ahbâr'a: «Tevrâtta Rasûlullah (s.a.)'ın sıfatlarını buluyorsun—» diye sorulduğunda şu cevabı vermişti: Muhammed b. Abdullah'ı biz Tevrat'ta, Mekke'de doğan, güzel bir beldeye hicret eden, mülkü Şam'a kadar uzanacak olan, haddini bilen, sokaklarda yürürken normal insanlardan farklı olmayan, fakat kötülüğe kötülükle mukabele etmeyen; bağışlayan ve afveden sıfatlarla görüyoruz. O'nun ümmeti her sevinçli hallerinde Allah'a hamdeder, yükseğe çıkınca tekbir getirir ve etrafını aydınlatırlar. Bellerinden aşağısına peştemal bağlarlar, namazdaki safları, savaşlarındaki safları gibi olur. Onların mescitlere devamlılığı, arının kovana devamlılığı gibidir. Gökyüzündeki dâvetçiyi duyup câmilere koşarlar.

Namazda imam, şeytanla muhârebede safın önündeki ilk kişidir. İmam, huşû, zâhirî ve bâtınî edebe riâyet bakımından, cemaat içinde en iyi durumda olmalıdır. Uyanık bir kalble namaz kılanların zâhirleri ve bâtınları aynı noktada toplanmıştır. Zâhir ve bâtın birbirine yardımcı olmakta, birbirini güçlendirmekle, birinden diğerine nûr ve bereket sirâyet etmektedir. Yeryüzünün bütün bölgelerinde namaz kılan müslümanlar arasında kalblerinin islâma bağlılıkları ve îmâna inkiyâdları sebebiyle, mânevi bir yardımlaşma ve birbirini güçlendirme söz konusudur.

9. Buhâri, Salât, 88; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesefî, Zekât, 67; İbn Hanbel, IV/104.

10. es - Saff (61), 4.

Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.)'a meleklerle yardım ettiği gibi, mü'minlere de melâike-i kirâm vâsıtasıyla imdâd edecektir. Mü'minlerin şeytanla muhârebede buna ihtiyacı, kâfirlerle olan mücadelelerinden daha çoktur. Bu yüzdendir ki, Rasûlullah (s.a.) **Küçük cihaddan büyük cihâda döndük** ¹¹ buyurmuştur. Küffâr ile savaş, onlara mülk kazandırmış, fakat nefisleriyle olan sadakatli bir mücâdele onları, eflâke yükseltmiştir.

Bundan sonra namazdan çıkmak arzu ederse, sağ tarafına selâm verir. Selâm ile birlikte namazdan çıkmaya da niyyet eder. Selâm, meleklerle, orada hazır bulunan cemaate ve cinlerin mü'min olanlarıdır. Selâm verirken yanağını sağ omuz başına doğru eğer. Sağa selâm ile, sola selâm arasını biraz açar. Çünkü bu iki selâmın vasledilmesi nehyolunmuştur. Vasledilmesi yasak olan durumlar, aslında beş tanedir. Bunlardan ikisi imama ikisi cemaate, biri ise hem imama, hem de cemaate mahsûs şeylerdir. İmama mahsûs olan ve nehyedilen vasıllar, kıraatın tekbîre, rû kûun da kırâate vasledilmesidir. Cemâate mahsûs olan vasıllar ise iftitâh tekbirinin imamın tekbirine, selâmın da imâmın selâmına vasledilmesidir. İmam ve cemâatin müşterek olduğu vasıl ise, farz selâmın, nâfile selâma vasledilmesidir. Selâm, sonu cezmedilerek ve medd yapılmadan okunur. Selâmdan sonra istenildiği kadar din ve dünya işleri için duâ edilebilir. Selâmdan önce de aynı şekilde duâ edilebilir. Çünkü bu duâlar müstecâb duâlardır.

Beş vakit namazı cemaatle kılan kimse karayı ve denizi ibâdetle doldurmuş gibi olur. Bütün makamların ve hâllerin özü cemaatle kılınan beş vakit namazdır. O, dinin sırrı, mü'minin keffâreti, günahları azaltmaya vesiledir. Nitekim şeyhimiz Şeyhu'l-islâm Ziyâuddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdi icâzet yoluyla bize Ehû Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerifi haber vermiştir. Rasûlullah (s.a.) buyuruyor: **Beş vakit namaz, günahların keffâretidir.** ¹² Dilerseniz Allah Teâlâ'nın «İyilikler günahları giderir. Bu, zikir ehli için bir öğüttür» ¹³ fermânını okuyun.

11. Bkz. Keşfü'l-hafâ, I/424 vd.

12. Buhârî Mevâkit, 4. 6.

13. Hud (11), 114.

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

NAMAZIN ÂDÂBİ VE SİRLARİ

Namaz kılan kimsenin riâyet etmesi gereken âdâbın en güzeli kalbi dünyevî bir şeyle meşgûl etmemektir. Uyanık kalbli zeki kimseler, emrolundukları gibi namaz kılabilmek için dünyevî meşgaleleri terkederler. Dünyâ ve dünyevî meşgûliyet, kalblerini işgal edecek olursa Hakk'a yalvarmaya düşkünlükleri Allah'a yakınlık arzuları, kâinatın Rabbına bağlılıkları sebebiyle dünyâyâ rağbeti bırakırlar. Namazda zâhirin huzûru, zâhirin itâat ve teslimiyetidir. Kalbin mäsivâdan temizlenmesi ise bâtının itâat ve teslimiyetidir. Sûfîler, zihin karışıp insanı kullukdan alıkoymadıkça bâtın huzûrunu zahir huzûrundan geri kalmış saymazlar. Ancak böyle bir şeye fırsat verebilecek meşgûl bir zihinle namaza durmaktan da sakınırlar.

Denilir ki: Kişinin namazda zihnini meşgûl edebilecek hâceti gördükten sonra namaza başlaması, onun dinî bakımdan ince anlayışını gösterir. Nitekim şöyle bir hadîs-i şerif vârid olmuştur: Akşam yemeği ve akşam namazı bir araya geldiğinde yemeği namazdan öne alın¹

Büyük veya küçük abdesti sıkışan kimsenin bu halde namaza durmaması gerekir. Aynı şekilde, yellenme ihtiyacında olan kimse de o hâliyle namaza durmamalıdır. Mestlerinin ayağını sıkması, zihnini meşgûl edecek durumda olan kimse de o halde namaz kılmamalıdır. Bir kavle göre, herhangi sıkıntısı bulunan kimsenin bile namaza durmaması gerekir.

---

1. Ebû Dâvûd, Et'ime, 10.

Yine bu bahsettiğimiz neviden olmak üzere, öfkeli veya çok üzüntülü bir halde iç dünyası normalden anormale dönüşmüş bir kimsenin o haliyle namaz kılması âdâba uygun düşmez. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur: Sizden biriniz canı sıkın iken namaza durmasın, kızgın iken de namaz kılmasın.

√ Kul, bütün organları tam bir sükûnet içinde iken namaza başlamalıdır. Namaz kılanın bürüneceği en güzel libas, sekînet, tevâzû ve huşû libasıdır. Sağa sola bakınmadan başını önüne eğmektir, sağ eli sol elin üstüne koymaktır. Yüce Melik'in huzurunda zelîl bir kulun boynu bükük duruşu ne güzeldir. Gerçi peşpeşe üçe kadar yapılan hareketlere şer'i bakımdan cevaz vardır ammâ, azîmet ehli namazda her türlü fuzûlî hareketi toptan terketmeyi tercih eder. Nitekim bir kere cemaatle namaz kılar-ken namazda elimi hareket ettirmiştım. Yanımda bulunan sâlih bir zât benim bu durumumu beğenmiyerek namazdan sonra: «Bizim anlayışımıza göre kul, namaza durduğunda câmid bir madde gibi olmalı ve ondan fuzûlî hareket sâdır olmamalıdır.» dedi.

Haber'de şöyle gelmiştir: «Yedi şey vardır ki bunların namazda olması şeytandandır: Burun kanaması, uyuklama, vesvese, esneme, kaşıntı, sağa sola bakınma, bir şeyle oynama.» «Unutma ve şüpheli» de buna ilâve edenler vardır.

Rivâyet olunduğuna göre Abdullah b. Abbâs (r.a.) şöyle der: «Namazda huşûun ölçüsü, sağında ve solunda bulunanla ilgilenmemek, hatta onların kim olduğunu bile fark etmemektir.»

Naklölunduğuna göre Süfyân şöyle demiştir: «Huşûu olmayanın namazı fâsid olur.» Muâz b. Cebel (r.a.)'in sözü bundan daha ağırdır: «Namazda sağında ve solunda kimin bulunduğunu anlamaya çalışan, namaz kılmamış sayılır.»

Bir grup âlim de şöyle söyler: «Namazda iken duvarda veya yerde bulunan yazıyı okumaya çalışan kimsenin namazı bâtıldır.» Nitekim, Namazlarında devamlı olanlar² âyet-i kerimesinin

2. el - Meâric (70), 23.

tefsirinde «namazlarına huzûr, tevâzu ve itminân ile devam edenler» denilmiştir.

Sûfilerden biri der ki: «İftitâh tekbirini aldığın zaman Allah'ın sana nazar buyurduğunu ve içinden geçeni bildiğini düşün. Namaz kılarken cenneti sağ yanında, cehennemi sol yanında farzet. Cennet ve cehennemi bu şekilde biri sağında, biri solunda olarak düşündüğün zaman kalb, âhiret ile meşgûl olmaya başlar. Kalbin âhiret ile meşgûliyeti vesveselerin ardını keser ve vesveselerin savuşturulması için bir tedâvi aracı olur.»

Şeyhimiz Ziyaüddin Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi, icâzet tarikıyla bize Sehl'in şöyle söylediğini haber verdi: «Kalbini âhiret düşüncesinden uzaklaştıran kimsenin gönlüne şeytan, vesvese tohumlarını eker. İç dünyasını yakın duygusunun safveti ve marifet nûruyla bezeyenlerin ise kalblerinden vesveseyi def'etmek üzere bir takım temsili düşüncelerle zihinlerini meşgûl etmeye ihtiyacı kalmaz.» (Onların kalbleri artık Allah ile meşgûldür.)

Ebû Saîd el-Harrâz der ki: «Rükûda edeb, sırt dümdüz bir halde iken vücûdun yere yaklaşması, bütün eklem yerlerinin düzgün bir şekilde Arş'a paralel, bedeninin toprağa eğilmesidir. Kalbde Allah'ın azametinden başka bir şey kalmayacak şekilde Hakk'ı yüceltmek, nefsi toz zerresinden daha küçük bir şekle gelinceye kadar küçültmektir. Baş rükûdan kalkınca Allah'a hamdetmeli ve O'nun hamdimizi duyduğunu bilmelidir.» Ebû Saîd el-Harrâz'ın buna ilâveten «Kulun namazda Allah korkusundan eriyecek hâle gelmesi lâzım geldiğini» de söylediği rivâyet edilir.

Serrâc der ki: «Kulun namazda Kur'an okumaya başlayınca riâyet edeceği edebi, Kur'an'ı sanki Cenâb-ı Hakk'tan dinliyormuş gibi kalbin, okunana kulak vermesi veya sanki okuduklarını Allah'a okuyormuş gibi okumasıdır.»

Yine Serrâc şöyle söyler: «Namazdan önce murakabe ile kalbin havâtırdan korunmasına riâyet, Allah'ın dışında her türlü mâsivânın kalbten savuşturulması, sûfilerin namazda uydukları âdâbdandır. Onlar, namaza kalktıklarında huzur-ı kalb ile namaza dururlar. Sanki bir namazdan çıkıp öbürüne giriyormuş

gibi kalb huzûrunu dâimî olarak korurlar. Nefis ve akıllarıyla namaza girenlerin hâline acırlar. Namazdan çıkınca tekrar huzûr-ı kalb ile işlerine dönerler. Onlar sanki dâima namazda imiş gibi o hâllerini muhâfaza ederler. İşte namazda uyulacak âdâb budur.»

Şöyle bir hikâye anlatırlar: Sûfilerden biri, namazdaki vecd ve istiğrak hâlinden dolayı rekâtların sayısını şaşırırmış. Bu yüzden arkadaşlarından biri onun yanında oturur ve kaç rekât kıldığını sayarmış.

Derler ki: Namaz dört şeyle olur. Cesedin seccâdede, aklın huzûr-ı ilâhîde, kalbin huşû, âzâların hudû ile dolu olmasıyla. Çünkü huzûr-ı kalb, perdelerin kalkmasıdır. Aklın namaza şühûd ile iştiraki, ilâhî cezâyı kaldırır. Nefsin hudû ve tevâzuu, manevîyat kapılarını açar, organların itminân ve sekîneti, sevâba nail olmayı sağlar. Huzûr-ı kalb olmadan namaz kılan, kendi kendini aldatır. Akli başka şeyde iken namaz kılan, namazından gafil-dir. Nefsini hudû ve tevazûdan uzak tutan boşuna cefâ çekiyor, demektir. Yukarıda vâsfedilen şekilde namaz kılan ise gerçekten namaz kılıyor, demektir.

Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle bir hadîs-i şerîf vârid olmuştur: Kul kalbi, kulağı ve gözüyle Allah'a yönelerek farz namazı kılmağa başlarsa, namazından anasından doğduğu gündeki gibi günahsız olarak çıkar. Allah yüzün yıkanmasıyla yüzün hatâlarını, ellerin yıkanmasıyla ellerin günahlarını, ayakların yıkanmasıyla onların irtikâp ettiği suçları bağışlar. Bu sûretle kul, üzerinde günâh lekesi kalmadan namaza girmiş olur.³

Allah Rasûlü (s.a.)'nın yanında hırsızlıktan söz edildi. Efendimiz sordu:

— Hırsızlığın hangi çeşidi daha çirkindir?

Sahâbîler:

—Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, diye cevap verdiler. Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurdu:

3. et - Tergîb ve't - Terhîb, I, 283; Müslim, Tahâret, 32; Muvatta', Tahâret, 31; İbn Hanbel, II, 308.

√ — Hırsızlığın en çirkini kulun namazdan çaldığıdır. Sahâbiler:

— Kişi namazdan nasıl çalar? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.):

— Rükûunu, secdesini, huşû ve kıraatini eksik yapmak; tamamlamamak sûretiyle, ⁴ buyurdu

Rivayete göre Ebû Amr b. el-Alâ'yı imamlığa geçirmek istediler. O: «Ben lâıyk değilim, yapamam» dediyse de yanındakiler ısrar edince geçti. Fakat tekbir alır almaz bayıldı. Hemen bir başkası imam oldu. Ebû Amr, kendine gelince niye bayıldığını sordular. Şöyle cevap verdi:

— Cemaate: «Saflarınızı düzeltin» deyince, hâtiften bir ses bana: «Sen Allah ile olan işini düzelttin mi ki safları düzeltin diye başkalarını uyarıyorsun?» dedi. Bunun üzerine bayıldım.

Allah Rasûlü buyurur: Kul, güzelce abdest alır, namazı vaktinde kılar, rükû, secde ve diğer rükünlerin şartlarına riâyet ederse namaz ona hâl lisanı ile: «Sen beni koruduğun gibi Allah da seni korusun» der ve bir nûr ile birlikte semâya yükselir. Nihâyet semâya ulaşır ve huzûr-ı Bârif'e varır. Cenâb-ı Hakk'tan sahibi için kendisini şefaâtçı kılmasını ister. Eğer kul namazın erkânını zâyî edecek olursa namaz ona: «Sen beni zâyî ettiğin gibi Allah da seni zâyî etsin» der ve bir zulmetle birlikte semâ kapılarına kadar yükselir, onun önünden semâ kapıları kapanır. Sonra eski paçavra gibi dürülüp sâhibinin yüzüne çarpılır. ⁵

Ebû Süleyman ed-Dârânî der ki: Kul namaza durduğu zaman Allah Teâlâ şöyle buyurur: «Kulum ile benim aramdaki perdeleri kaldırın.» Kul sağa sola meyletmeğe başlarsa Allah Teâlâ: «Onunla benim aramdaki perdeleri yeniden salıverin» buyurur.

Ebû Bekir el-Varrâk şöyle der: «Bazan iki rekât namaz kılıyorum da bu namazdan zinâ eden kimsenin hayâ etmesi gibi, Allah'dan hayâ ederek çıkıyorum.» Bu söz, onun namaz âdâbı

4. Dârimi, Salât, 78; Muvatta', Sefer, 72; İbn Hanbel, III, 56, V. 210.

5. Taberânî, Enes'ten rivâyet etmiştir. Krş. et - Terğib ve't - Terhib, I, 339.

konusundaki büyüklüğünü gösterir. Herkesin namazdaki âdâbı Allah'a olan yakınlığı ölçüsündedir.

Musa b. Câfer'e dediler ki:

— İnsanlar sen namaz kılarken önünden geçerek namazını bozdular. O şöyle cevap verdi:

— Benim kendisi için namaz kıldığım zât bana, benim önümden geçenden daha yakındır.

Söylendiğine göre Zeyne'l-âbidîn All b. el-Hüseyin (r.a.) namaza durmak istediği zaman yüzünün rengi o kadar değişirdi ki tanınmaz hale gelirdi. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda: «Benim kimin huzurunda durduğumu biliyor musunuz?» diye cevap verirdi.

√Ammâr b. Yâsir'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.): Kişîye namazdan yazılacak ecir, kalb huzûrundan başkası değildir⁶ buyurmuştur.

Aynı hadis şu lâfızlarla da vârid olmuştur:

Sizden bazıları namazı tam kılar, bir kısmı yarın kılar, bir kısmı üçte bir, bir kısmı çeyrek, bir kısmı beşte bir. Bu sayı onda bire kadar çıkar.⁷

el-Havvâs şöyle der: «Kişi nâfile namazlarını farzlardan noksanlarını ikmâl niyyetiyle kılmalıdır. Böyle bir niyyet olmadan kılınan nâfile namazdan dolayı sahibine hiç bir ecir yazılmaz.» Bize ulaşan bir rivayete göre Allah Teâlâ, farzı edâ etmeyenin nâfilesini kabûl buyurmaz. Allah Teâlâ böyleleri için: «Sizin hâliniz borcu dururken hediye ile uğraşan kötü insanın hâline benzer» buyurur.

el-Havvâs'ın bir başka sözü şöyledir: «Halk iki davranış sebebiyle Allah'dan uzaklaşır. Bunlardan biri nâfile ile meşgûl olurken farzları zâyi etmektir. Diğer de zâhiren amel yapıyor gö-

6 Bkz. İhyâ, I. 160.

7. Bkz. a.g.e. I. 161. (İbn Hanbel'den).

rünüp nefse sıdk ve nasihatı yerleştirememiş olmaktadır. Allah Teâlâ sıdk esasına bağlı olmayan amelleri kabûl buyurmaz.»

Namazda gözlerin açık bulundurulması kapalı tutulmasından daha iyidir. Ancak sağa sola bakmaktan dikkatini toplayamayanlar, huşûa yardımcı olması için gözlerini yumabilir.

Namazda esnemek ihtiyacı duyan kişi, imkân ölçüsünde ağzını açmamaya; dudaklarını kapatmaya çalışır. Çenenin büsbütün göğsün üzerine yapıştırılması da uygun olmaz. Namazda başkalarını sıkıştırıp zahmet vermemek gerekir. Nitekim: «Zahmette uğrayan kimse, kendisine zorluk verenlerin namaz(larının ecr)ini alır götürür.» denilmiştir. Bu konuda bir başka söz de şöyledir. «Kim birinci saftakileri sıkıştırmamak için ikinci safa durursa Allah ona birinci saftakilerin ecrinden bir şey eksiltmeden onların sevabı kadar sevap verir.»

Namaz kalktığı zaman İbrahim (a.s.)'in uzaktan kalbinin atışı duyulurdu.

Aişe (r.a.)'den rivayete göre, Rasûlullah (s.a.)'ın namazda göğsünden tencere fokurtusuna bēnzēr tarzda sesler gelirdi. Hat-tâ bu seslerin bazı Medine sokaklarından duyulduğu söylenir.⁸

Cüneyd'e sordular:

- Namazın farzı nedir? Şöyle cevap verdi:
- Dünyevî bağları koparmak, dikkati toplayarak huzûr-ı ilâhîye durmak.

Hasan der ki: Namaz kendisine kolay gelene dinin emirlerinden hangisi zor gelir?

Allah Teâlâ, peygamberlerinden birine vahyederek şöyle buyurmuştur: «Namaza başladığın zaman bana kalbini huşû ile, bedenini hudû ile teslim et, gözlerinden yaşlar akıt. Çünkü ben sana çok yakınım.»

8. Kırş. Nesei, Sehv, 18; Ibn Mâce, Mukaddime, 3; Ibn Hanbel, IV. 25.

Ebu'l-Hayr el-Akta' şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.)ı rüyâda gördüm ve «Bana nasihat et!» dedim. Şöyle buyurdu:

— Yâ Eba'l-Hayr, namazına dikkat et. Ben Rabbim'dan öğüt istemiştım de bana namazı tavsiye etmiş ve $\sqrt{\text{«Senin bana en yakın olduğun zaman, namazda olduğun ândır.»}}$ buyurmuştu.

İbn Abbâs (r.a.) der ki: Huzûr ile kılınan iki rekât, bütün geceyi gafletle ibadetle geçirmekten hayırlıdır.

Muhammed b. Yusuf el-Fergânî, Hâtım el-Esamm'ı halka vaaz ederken gördü ve ona:

— Yâ Hâtım, görüyorum ki, halka vaaz veriyorsun. Nasıl, namazı güzel kılıyor musun bâri? diye sordu. Hâtım:

— Evet, dedi. el-Ferganî tekrar:

— Peki namazı nasıl kılıyorsun anlat bakalım, dedi. Hâtım şöyle cevap verdi:

— Namaza âid hazırlıklarımı tamamlar, haşyetle yürür, heybetle namaza girer, azamet-i ilâhî'yi tekbirle ikrar eder, tertil üzere kırâatımı tamamlarım, huşû ile rûkûa varır, tevâzu ile secdeye kapanırım. Tam anlamıyla teşehhüde oturur, sünnet üzere selâm veririm ve namazı Rabbıma takdim ederim. Hayatım boyunca günlerimi bu hâl ile geçirmeye çalışırım. Nefsimi kötüler dururum. Benim söylediklerimi kabûl etmiyeceğinden korkar, kabûl etmesini dilerim. Çünkü ben korku ile ümid arasındayım. Bana öğretilene teşekkür ederim. Bana sorana söylerim. Rabbim bana hidâyet verirse hamdederim.

Bunun üzerine Muhammed b. Yusuf:

— Elbette vâizliğe senin gibisi yakışır, dedi.

Sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın! 9 âyetine «dün-yâ sevgisinden sarhoş olduğunuz hâlde» veya «dünyaya aşırı ilgiden sarhoş olduğunuz hâlde» mânâları da verilmiştir.

Efendimiz (s.a.) şöyle buyurur: İçinden, dünyalık bir şey geçirmeden iki rekat namaz kılan kimsenin geçmiş bütün günahları bağışlanır. ¹⁰

Bir başka hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

Namaz, tevazudur, yalvarmadır, günahdan pişmanlıktır ve elleri kaldırıp Allah'ım, diye yakarmadır. Kim böyle yapmazsa onun namazı eksiktir. ¹¹

Vârid olduğuna göre, mü'min namaz için abdest aldığı anda şeytan korkusundan ondan uzaklaşır. Çünkü o, Melik'in huzûruna girmeye hazırlanmaktadır. Tekbir alınca İblis ondan saklanır, yani onunla arasına duvar çeker ki kendisine bakıp onu da Cebbâr olan Allah'a yöneltmeye kalkmasın. Kul «Allahu Ekber diye» tek bir alınca Allah Teâlâ kulunun kalbine bakar, gerçekten orada kendisinden daha değerli bir varlık yoksa: «Söylediğin gibi kalbinde Allah'ın azametini tasdik ediyor» buyurur. Onun kalbinden çıkan nur, Arş'ın melekûtunu tutar. Bu nûr sayesinde yer ve göklerin melekûtu ona açılır ve bunların hepsi kendisine hasenât olarak yazılır. Câhil ve gâfil biri de namaza kalktığında sineklerin bir damla bala üşüştüğü gibi şeytanlar onu sarıp ağına düşürür. Böyle biri tekbir aldığı zaman Allah Teâlâ onun kalbine bakar, eğer kalbinde Allah'dan daha değerli şeyler varsa: «Sen yalan söylüyorsun. Senin kalbinde en büyük olan söylediğin gibi ben değilim» buyurur. O anda namaz kılanın kalbinden bir duman çıkar ve semâya varır. Bu bulut onun kalbine melekût için bir perde olur. Her geçen gün bu perdenin kalınlık ve katılığı artar. Nihayet şeytan onun kalbini tutar ve ona üfürmeye, vesvese vermeye ve yaptıklarını güzel göstermeye çalışır. O kimse namazını bitirinceye kadar bu hâl üzere bulunur ve ne yaptığının farkında bile olmaz. Nitekim haberde vârid olmuştur ki: İnsanın kalbinin etrafında şeytanlar dönüp dolaşmasa insan semânın melekûtuna bakabilir (ve görebilir) di.

Zâhire âid âdâbı tam olduğu gibi, bâtinî edebde kemâle eren

10. et - Terğib ve't - Terhib, I. 252.

11. Kırş. Tirmizi, Salât, 166; İbn Hanbel, I. 211.

temiz kalbler, semâvî kalblerden olurlar. Ve namaza girer gibi tekbir ile semâyâ dâhil olurlar. Allah Teâlâ semâyı şeytanların tasarruf ve tasallutundan korur. Bu yüzden şeytan, semâvî kalbe girecek yol bulamaz. Böyle kalbler için tehlike olarak bir tek nefsin havâtırı kalır. Nefsin havatırının kalb semâsına hücûmları, şeytanın tasarrufunun kesilmesi gibi kolay kolay olmaz. Ancak Hakk'a yakınlıkları murad olunan kalbler yavaş yavaş bu yakınlığı elde edebilir ve semâ katlarına yükselebilirler. Semâ tabakalarının her birinde nefsin zulmeti diğerinden farklıdır. Semâvatı geçmek için, havâtır dâimâ nefsin zulmeti ölçüsünde azalır ve nihayet Arş'in önünde durur. Orada Arş'in nûrunun tesiriyle nefis havâtırı tamamen kaybolur. Nefsin karanlığı kalbin nurunda, gecenin karanlığının gündüzün ışığında kaybolması gibi, yavaş yavaş kaybolur. Bu şekilde âdâbın hakkı gerçek anlamıyla verilmiş olur.

Bizim namazın âdâbına dâir bu saydıklarımız pek azdır. Namazın durumu bizim tanıttığımızdan çok büyük, anlattığımızdan çok daha mükemmeldir. Bazı tasavvuf zümreleri, hatâ ile, namazdan maksadın «zikr-i ilâhî»den ibâret olduğunu sanırlar. Zikir hasıl olunca da namaza ihtiyaç kalmadığını söyleyerek sapık yollara girerler ve bâtil düşüncelere dalarlar. İlâhî ahkâmı yok sanıp helâl ve haramı redde kalkışırlar.

Bir başkaları da, bu konuda belki sapıklıktan uzak, fakat kendilerini hâl açısından noksan bırakan bir yola girerek sadece farzları kabûl ile nafilelerin faziletini inkâra kalkışırlar ve çok basit ruhî bir hâle aldanıverirler. Amellerin faziletini ihmal ederler. Her hey'et ve harekette de Allah'a âid bir takım sırlar ve hikmetler bulunduğunu bilmezler. Hâller ve ameller ruh ve cisim gibidir. Kulun dünyada amellerden yüz çevirmeye devam etmesi taşkınlık ve şaşkınlıktır. Ameller, hâl ile tezkiye görür, iyileşir ve güzelleşir; hâller de ameller sâyesinde gelişir.

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

ORUCUN FAZİLET VE TESİRİ*

Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle buyurduğu rivayet olunmaktadır: Sabır imanın yarısıdır, oruç da sabrın yarısıdır.¹

Şöyle bir rivâyet vardır: «İnsanoğlu'nun amelleri içinde oruç kadar günahlara keffâret olabilecek bir başka amel yoktur. Çünkü oruca verilecek ecrin belli bir ölçüsü yoktur. Nitekim Allah Teâlâ kıyamet gününde: «Oruç benim içindir, hiçbir kimse onunla diğer amelleri kıyaslamasın.» buyuracaktır.

Haberde **Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben vereceğim**² şeklinde bir hadis-i kudsi vârid olmuştur. Denilir ki: Cenâb-ı Hakk orucu kendisine izâfe etmiştir; çünkü oruçta Samed sıfatının tecellisi vardır. Oruç bir şeyi terk kabilinden gizli bir ameldir. Allah'dan başka hiçbir kimse ona muttali olamaz. Kur'an'daki es-Sâihûn³ âyet-i kerimesi «oruç tutanlar» olarak tefsir edilmiştir. Çünkü oruçlar açlık ve susuzlukla Allah'a doğru seyahat ederler. Sabredenlere mükâfâtları sınırsız olarak verilecektir^{3a}, âyet-i kerimesinde sabredenlerin oruç tutanlar olduğu söy-

---

* Bu bahsi krş. el-Luma', 216 - 221; Kütü'l-Kutûb, I, 73 - 75; Keşfü'l-Mahcûb, II. 564 - 571.

1. Tirmizi, Deavât, 86; İbn Mâce, Sıyam, 44; Dârimî, Vüdû, 3; İbn Hanbel, IV. 260, V. 363.

2. Buhâri, Savm, 3; Müslim, Sıyam, 160; Tirmizi, Sıyam, 54; Nesai, Sıyam, 41; İbn Mâce, Sıyam, 1; Muvatta', Sıyam, 58; İbn Hanbel, I. 447, III. 232.

3. et - Tevbe (9), 112.

3a. ez - Zümer (39), 10.

lenmiştir. Sabr, orucun isimlerinden biridir. Oruç, oruçluyu içini boşaltıp temizlemeye yöneltir ve zorluklara alıştıırır.

Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan göz aydınlığını kimse bilmez ⁴ âyet-i kerimesinin tefsir vecihlerinden biri de «onların ameli oruçtur» şeklindedir.

Yahya b. Muâz: Kişi çok yemeğe mübtelâ olduğu zaman melekler ona acıyarak ağlarlar. Hırsla yemek yemeğe mübtelâ olan şehvet ateşiyle yanar.» der.

İnsanoğlunun şerre giden bin uzvu vardır ki bunların hepsi şeytanın eline bağlıdır. İnsanın karnı acıktığında, boğazı bu açlığı kabûl ederek nefsi de buna râzı olursa, bütün organlar kurur veya açlık ateşiyle yanar. Şeytan da onun yanından kaçır. Fakat insan karnını doyurup boğazını arzu ve isteklerinin lezzetlerine terkediverirse bütün organlar canlanır ve böylece şeytan kendisine imkân bulur. Tokluk, nefste şeytanların dolaştığı bir nehir, açlık ruhta meleklerin dolaştığı bir nehirdir. Şeytan uyuyan aç bile mağlûb olur. Ayakta bulunan, uyanık aç nasıl mağlûb olmasın? O ayakta olan tokların bile boğazına sarılır. Uyuyan tokun boğazına nasıl sarılmasın? Sâdık müridin kalbi, nefsinin yiyecek içecek isteklerine karşı Cenâb-ı Hakk'dan yardım diler.

Adamın biri et-Tayâlisî'nin yanına vardı. O, su ile ıslatılmış kuru ekmeği iri tuza batırarak yiyordu. Adam:

— Bunu nasıl canın çekiyor? diye sordu. et-Tayâlisî:

— Canım çekinceye kadar yemiyorum. İyice acıkınca da canım çekiyor ve yiyorum, dedi.

Şöyle bir söz vardır: «Yemede ve içmede israf edenlere âh-retten önce dünyada iken zillet ve küçüklük çabucak geliverir.»

Sûfilerden biri şöyle der: «Allah'a açılan en büyük kapı, gıdayı azaltmaktır.»

Bişr: «Açlık kalbleri temizler, istekleri öldürür, dakik bir ilim; yâni hikmet doğurur» der.

Zünnûn ise: «Doyuncaya kadar yemedim, kanıncaya kadar da su içmedim. Allah'a isyana düştüğüm veya günah peşinde koştuğum zamanlar müstesnâ.» der.

el-Kasım b. Muhammed, Âişe (r.a.)'nin şöyle söylediğini rivâyet eder: «Onbeş gün, bir ay geçirdi ki bizim evimizde kandil ateşinden başka bir ateş yanmazdı.» Ben ona:

— Subhanallah, peki ne ile hayatınızı devam ettirebiliyordunuz? diye sordum.

— Hurma ve su ile. Ensardan komşularımız içinde -Allah kendilerini hayırla mükâfatlandırsın- sağlamal hayvanları olanlar bir şeyler gönderirdi.⁵

Ömer kızı Hafsa (r.a.), babasından:

— Allah'ın rızkı geniştir. Ben senin yediğinden çok yiyecek olsam, senin giydiğinden daha yumuşak ve iyi şeyler giymiş bulunsam ne olur? diye sordu. Ömer (r.a.):

— O zaman ben seninle mücâdele ederim. Rasûlullah (s.a.) pek çok defalar bundan sakındırmamış mıydı? dedi. Bunun üzerine Hafsa ağladı.

Hız. Ömer de şöyle buyurdu:

— Ben sana öğretmiş oldum. Allah'a and olsun ki ben, Allah Rasûlünün güçlüklerle dolu hayatı gibi yaşamaya devam edeceğim. Umarım ki neticede O'nun huzurlu hayatına nâil olurum.

Ömer'in yakınlarından biri der ki: «Ne zaman unu elemeye; yâni yiyecek konusunda aşırılık göstermeye kalksam Ömer'e âsi olurum.» (Çünkü o, elemeden ekmek yapmayı emrederdi.)

Âişe (r.a.) der ki: Allah Rasûlünün karnı, ömrü boyunca üç gün peş peşe arpa ekmeği ile doymamıştır.⁶

5. Buhârî, Rikak, 17; Müslim, Zühd, 28.

6. Müslim, Zühd, 25 - 28.

Âişe (r.a.) «Melekût kapısını, açılıncaya kadar çalmaya devam edin.» deyince:

— Ne ile? diye sordular.

— Açlık ve susuzlukla,⁷ diye cevap verdi.

İblis üzerinde kilitler ve tuzaklar bulunduğu halde Yahya b. Zekeriyâ (a.s.)'ya göründü. Yahyâ (a.s.):

— Nedir bunlar? diye sordu. İblis:

— Âdemoğlu'na hazırladığım şehvet tuzakları, dedi. Yahya sordu:

— Benim için de bir tuzak var mı onların içinde?

— Bir defadan başka yok. Hani bir gece karnını iyice doyurmuşun da biz sana gece namazını ve zikri ağır ve zor göstermiştik. Yahya (a.s.) dedi ki:

— Öyleyse ben artık ebediyyen karnımı doyurmam. İblis de:

— Öyleyse ben de bundan böyle hiç kimseye nasihat etmem, dedi.

Şakik der ki: «İbadet san'attır. Onun dükkânı halvet, âletleri ise açlıktır.»

√ Lokman oğluna şöyle nasihat ederdi: «Miden doyunca fikrin uykuya dalar, hikmet susar, âzalar ibadetten geri kalır.»

Hasan: «İki katığı birleştirmeyin, çünkü iki katığı bir arada yemek, münafıkların işidir.» derdi.

Sûfilerden bir başkası: «Çeşit çeşit yiyeceklerle midelerini fesada uğratan zâhidden Allah'a sığınırım.» derdi.

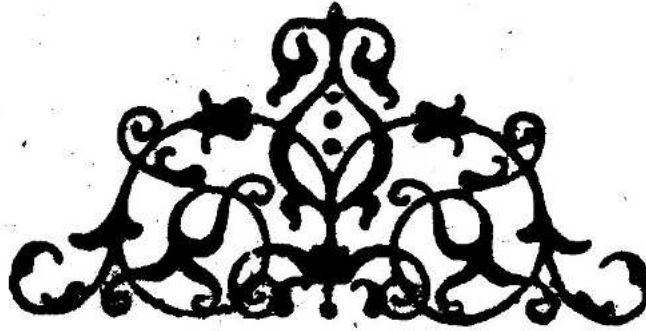
Müridin dört günden fazla oruçsuz bulunması mekruhtur. Çünkü bu takdirde nefis oruçsuzluğu âdet hâline getirerek şehvetler güçlenir.

7. Bkz. Seyyid Alizâde Ya'kûb, Şerh Şir'at'l-İslâm, İstanbul, 1299, s. 245.

Denilir ki: Dünya karnındır. Dünyadan zühdün, karnına karşı zâhidliğin kadardır.

Efendimiz (s.a.) buyurur: İnsanoğlu kendi karnından daha kötü bir kabı doldurmamıştır. İnsanoğluna belini doğrultacak birkaç lokmacık yeter. Eğer bu kadar ile yetinemiyorsa bari mi-deni üçe taksim ederek üçte birini yemek, üçte birini su, kalan üçte birini de nefesi için ayırarak boş bıraksın.⁸

Feth el-Mevsili der ki: «Otuz şeyhle sohbet ettim. Her biri yanlarından ayrılırken bana, «genç oğlanlarla birlikte bulunma-mayı ve az yemeyi» tavsiye ettiler.

---

8. Tirmizi, Zühd, 48; İbn Mâce, Et'ime, 50; İbn Hanbel, IV. 132.

KIRKINCI BÖLÜM

ORUÇLA İLGİLİ MUHTELİF GÖRÜŞLER

Sûfîlerden bir grubu haza da ve seferde, devamlı sûrette ölünceye kadar oruç halini sürdürmekte icmâ etmişlerdir. Ebû Abdullah b. Cebbâr, elli küsûr sene haza da ve seferde hiç bozmadan oruca devam etmiştir. Bir gün arkadaşları onu, orucunu bozmaya zorladılar. Bozdu, fakat bu yüzden günlerce hasta yattı.

Mürîd kalbinin sağık ve selâmetini oruca devamda görüyorsa daimâ oruç tutmalı, bazan da oruçsuz bulunmalıdır. Çünkü ara sıra orucu bırakmak müridin muradına erişmesine iyi bir yardımcıdır.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: Savm-ı dehr tutan; yâni hiç ara vermeden devamlı oruçlu olan kimseye cehennemde yer yoktur.¹

Bir grup ulemâ, savm-ı dehr'i mekrûh sayar. Bu konuda Ebû Katâde'nin rivâyet ettiği şöyle bir hadis-i şerif vârid olmuştur:

Rasûlullah (s.a.)'e sordular:

— Savm-ı dehr tutanın durumu nedir? Şöyle cevap verdi:

— Ne orucunun, ne de oruçsuzluğunun bir faydası vardır.²
(Yâni oruç tutmamış gibidir.)

Sûfîler, önceleri savm-ı dehri, bayram günleriyle teşrik tek-

1. Bkz. İbn Hanbel, IV. 25, 26.

2. Müslim, Sıyam, 36.

birleri günlerinde bile tutuyorlardı. Mekrûh olan savm-ı dehr budur. Eğer bayram günleri ile teşrik tekbirleri günleri oruçsuz geçirilmek suretiyle savm-ı dehr tutulacak olursa bu oruç Peygamberimiz (s.a.)'in mekruh saydığı oruç değildir.

Sûfilerden bir grubu ise bir gün oruç tutup bir gün tutmamayı tercih ederler. Bu konuda şöyle bir hadis-i şerif vârid olmuştur. Orucun en faziletlisi kardeşim Dâvud (a.s.)'un orucudur ki o, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı.³ Sâlihlerden bir grup bunu beğenerek bir gün sabra, bir gün şükre vesile olmak üzere bu yolu tutmuştur.

Sûfilerden bir başka grubu, iki güç oruç tutup bir gün oruçsuz geçirmeyi, ya da bir gün oruç tutup iki gün oruçsuz bulunmayı, diğer bir grup da pazartesi, perşembe ve cuma günleri oruçlu bulunmayı tercih eder.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî normal zamanda onbeş günde bir kere, Ramazan'da ayda bir kere yedi ve sünnet yerini bulsun diye akşamları su ile iftar ederdi.

Anlatıldığına göre Cüneyd, devamlı olarak oruçlu bulunmaya çalışırdı. Müridleri yanına gelince onlarla birlikte orucunu bozar ve şöyle derdi: «İhvana yardımın fazileti, nâfile orucun faziletinden daha az değildir. Orucu bozmanın bu çeşidinden başkası, ilim gerektirir. Çünkü bazan insanı oruç bozmaya dâvet eden nefsinin isteğidir, ihvana muvafakat niyyeti değil. Nefs arzusuyla karışık ihvana muvafakat duygusunun birbirinden ayrılması ve niyyetin hâlis hâle getirilmesi zor bir olaydır.»

Şeyhimden şöyle dediğini duymuştum: «Gerek yalnız başına olduğum zaman, gerekse davetli bulunduğum zaman nefsimin arzusuyla asla yemek yemedim. Aksine ikram edileni, Allah'ın bir fazl u ihsanı ve fiili olarak gördüm ve Hakk'ın fiiline muvafakat ettim.»

Anlatıldığına göre şeyhimin canı bir gün yemek yemek is-

3. Müslim, Sıyam, 35.

ter, yemek hazır değildir. Çünkü yemek vakti yiyeceğinin ona götürülmesi âdettendir. Kendisi şöyle anlatıyor: İçinde yiyecek bulunan odanın kapısını açtım ve yemek üzere bir nar aldım. O sırada kapıdan içeriye bir kedi girdi ve orada bulunan tavuğu kapıp gitti. Ben kendi kendime: Bu bana narı almamın yâni sabırsızlığımın bir cezasıdır, dedim.

Şeyh Ebu's-Suûd (r.a.)'un bir günde defalarca yemek yediğini görmüştüm. Her ne zaman kendisine yemek getirilse ondan yiyordu. Hazırlanan yemekten almayı Hakk'a muvafakat olarak görüyordu. Çünkü o, maiyyet-i ilâhiyyeye ermiş⁴, yeme, içme, giyme ve diğer konularda ihtiyarı terkederek Hakk'ın iradesine teslim olmuştu. O, Hakk'ın fiiliyle beraber olma ve Hakk'ın iradesine teslim olma haline ermişti. Bu onu yücelten bir başlangıçtı. Onun günlerce hiçbir şey yemediği, hiç kimseye de hâlini açmadığı, buna rağmen nefsi için herhangi bir tasarrufda bulunmadığı, birşeyler elde etmek için esbâba tevessül yerine rızkın kendisine Hakk'ın fiili olarak gelmesini beklediği bir süre hiç kimse bunu farketmediği için çok sıkıntı çektiği nakledilir. Neden sonra Cenâb-ı Hakk onun hâlini açığa vurup ona arkadaş ve talebeler göndererek yemeğini onlara getirtip hazırlattırmıştır. O, bu hareketiyle Hakka' teslim olmanın faziletine ereceğine inanırdı. Onu şöyle söylerken işi miştım: «Bana en hoş gelen şey, hergün oruç tutmaktır. Hakk Teâlâ bazan fiil-i ilâhîsiyle benim oruca olan sevgimi nakzediyor, ben de Hakk'ın fiiline muvafakat ederek orucumu açıyorum.

Anlatıldığına göre Vâsıtlı sâdık bir mürid, yıllarca oruç tutmuştu. Fakat Ramazan hâriç, hergün güneş batmasından biraz önce orucunu açardı.

Ehû Nasr es-Serrâc der ki: «Sûfilerden bir grup, nâfile bile olsa orucun bozulmasına karşı çıkarken diğerleri, bunu hoş görmektedir. Çünkü böyle yapan hem açlıkla nefsini terbiye etmek. hem de oruçlu görünme nimetinden istifâde etmek istemektedir.

4. Maiyyet-i ilâhiyye: Her nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir. [el-Hadid (57), 4] âyetinin sırrına ererek daima Hakk ile olmaktır.

Benim gönlüme öyle vâkı oluyor ki bu kişi, oruçlu görünme nimetinden istifade etmeme niyyetinde ise bu hareketiyle oruçlu görünme nimetinden yoksun görünmenin nimetini de tatmış oluyor. Bu teselsül böyle sürüp gider. Halbuki ilme muvafakate yakışan, orucu geçerli kılmaktır.

Nitekim Hakk Teâlâ Hazretleri Amellerinizi boşa çıkarmayın⁵ buyurur. Fakat sıdk ehlinin yaptıkları işlerde taşıdıkları iyiniyyetler vardır. Onu aşmazlar. Sıdk bizzat övgüye lâıyk görüldüğü halde sıdk ehli olanlar sadakatını nasıl bozup değiştirebilirler.

Biri de şöyle der: «Nâfile oruç tutan bir sûfi gördüğün zaman bilesin ki o oruçla bir dünyalık şeyi birleştirmektedir.»

Denilir ki: Şekil bakımından birbirine uyumlu bir topluluk içinde onların oruca teşvik ettiği bir mürid bulunur ve onlar onun oruç tutmasına yardımcı olmazlarsa bâri karnını doyurmasına yardımcı olsunlar, ona acıyarak kendilerine terettüp eden külfete katlansınlar. Onun hâlini kendi hâllerine benzetmeye çalışsınlar. Şeyh ile birlikte ise, şeyh oruç tutuyorsa yanındakiler de oruç tutarlar, değilse onlar da oruçlu bulunmazlar. Şeyhin başka bir şekilde emretmesi hâli bundan müstesnâdır.

Derler ki: Sûfilerden biri, sohbetine katılan bir gencin kendisine bakarak edeb kazanması ve kendisi ile birlikte oruç tutması için yıllarca oruç tutmuştu.

Hikâye olunduğuna göre Ebu'l-Hasan el-Mekkî hiç bozmadan devamlı oruç tutardı (savm-ı dehr). Kendisi Basra'da oturur ve sadece cuma geceleri ekmek yedi. Onun aylık azığı ancak dört dirhem tutarındaydı. Eliyle liften ip yapar, onu satarak geçimini sağlardı.

Sevh Ebu'l-Hasan b. Sâlim: «Ben ona ancak bir şey yediği ve orucunu bozduğu zamanlarda selâm veririm.» der ve onu bu

konuda gizli bir duygunun (riyâ) esiri olmakla itham ederdi. Çünkü o, halk arasında bu sıfatıyla meşhur olmuştu.

Sûfilerden biri şöyle der: «Kul, tanınmamaktan hoşlanır hâle gelmedikçe Allah'a karşı gerçek bir ihlâsa ermiş sayılmaz. Çok yiyen kimseden bu fazlalık, çok konuşma şeklinde çıkar.»

Anlatıldığına göre Ebu'l-Hasan et-Tenisi arkadaşlarıyla birlikte yedi gün süreyle (Mekke) Haremi'nde ikâmet ettiler ve hiç bir şey yemediler. Arkadaşlarından biri temizlik maksadıyla Harem dışına çıktı ve orada bir karpuz kabuğu gördü, alıp yedi. Onu gören birisi peşi sıra artıkları götürüp arkadaşlarının önüne koyuverdi. Şeyh:

— Kim işledi bu cinâyeti? diye sordu. Derviş:

— Abdest için gittiğim yerde bulduğum karpuz kabuklarını yiyivermişim, deyince, Şeyh:

— Sen cinâyetinle başbaşa kalasın, dedi. Derviş:

— Efendim bu suçumdan tevbekârım, diyecek oldu ise de Şeyh Efendi:

— Tevbe edenin tevbesinden sonra söz söylemesine ihtiyaç yoktur, dedi. (Onun taşkınlığından hoşlanmadı.)

Sûfiler «eyyâm-ı biyz» orucunu müstehab sayarlar. Eyyâm-ı biyz, kameri ayların onüç, ondört, ve onbeşinci günleridir.

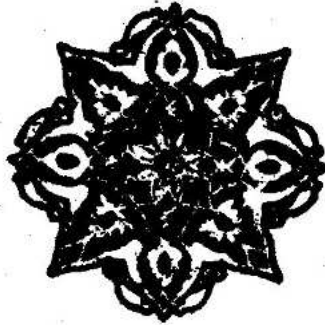
Rivayete göre Âdem (a.s.) yeryüzüne indirildiği zaman günahı sebebiyle vücudu simsiyah kesilmişti. Tevbe edip tevbesi Hakk nezdinde makbûl olunca Allah Teâlâ kendisine eyyâm-ı biyz orucu tutmasını emretti. Her gün vücûdunun üçte biri beyazlayarak eyyâm-ı biyz'in üçüncü günü bütün vücûdu bembeyaz oldu.

Şaban ayının ilk onbeşini oruçlu, ikinci onbeşini oruçsuz geçirmek müstehaptır. Eğer Şaban ile Ramazan birleştirilmek istenirse onda da bir beis yoktur. Eğer Şaban'ın ikinci onbeşinde oruçlu bulunulmazsa Ramazan'dan bir veya iki gün önce Ramazan'ı karşılamak için oruç tutulmamalıdır.

Ulemeden bir kısmı Receb'in tamamını oruçlu geçirmeyi Ramazan'a benzemesi endişesiyle mekruh sayarlar.

Zilhicce ve Muharrem aylarının ilk on gününde oruçlu olmak müstehabdır. Eşhür-i hurum olarak bilinen (Zilkade, Zilhicce, Receb, Muharrem) aylarının perşembe, cuma ve cumartesi günleri oruçlu olmak müstehab sayılmıştır. Nitekim Haber'de şöyle vârid olmuştur: Şehr-i harâmın perşembe, cuma ve cumartesi günlerinde oruç tutan kimse cehennemden yediyüz yıl uzaklaşır. ⁶

6. el - Ezdi. ed - Duafâ'da nakletmiştir. Bkz. el - Câmî's - sağır, II. 148.

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

ORUCUN ÂDÂBI

Oruç konusunda sûfîlerin âdâbı zâhir ve bâtına sahip olmak, nefisini yemekten alıkoyduğu gibi, organlarını günahlardan uzaklaştırmak, gönlünü teferruat ile meşgul olmaktan korumaktır.

Duyduğuma göre Irak'ta sâlihlerden biri müridleriyle birlikte oruç konusunda şu yolu izliyor: Oruç tutarken kendilerine iftardan önce bir nasib gelse onu çıkarıp başkasına veriyorlar. Ancak tam iftar vaktinde gelen ilâhî armağanlarla iftar ediyorlar. Müridin helâlden elini çekip haram ile iftar etmesi âdâba yakışmaz.

Ebu'd-Derdâ der ki: «Zeki insanların uykuları ve oruçsuzlukları ne güzeldir. Onlar, ahmakların gece namazlarına ve nâfile oruçlarına niye aldansınlar. Yakîn ve takvâ ile yapılan küçük bir amel, kendi kendini kandıran câhillerin dağlar gibi amelin-den daha faziletlidir.»

Orucun fazilet ve âdâbından biri de yemeğin oruçsuz zamanlardakinden daha az yenmesidir. Oruçlu, öğünleri iftar vaktinde bir defaya toplayacak olursa âdetâ kaçırdığı öğünleri kazâ etmiş gibi olur.

Sûfîlerin nâfile oruçtan maksadları nefsi yenerek arzularını frenlemektir. Yemeği zarûret ölçüsüne indirmeleri ise, nefsi diğer konularda da zarûret ölçülerine çekebilmek içindir. Sen Allah için nefisini bir konuda zarûret ölçüsüne getirebilirsen o tabiatı gereği diğer konularda da zarûret ölçüsünü aşmaz. Bu sû-

retle onun uyku ihtiyacı, konuşma ve hareket arzusu hep zarûret ölçüsünde kalır. İleri gitmez. Bu durum ise ehlullahın arayıp bulmaya çalıştığı büyük bir hayır kapısıdır. Zarureti ve zarûretin faydasını bilmeye bağlı da değildir. Buna ancak Allah'ın kehdisine yakın olmasını istediği ve bu maksatla tasfiye edip terbiye ettiği kullar talip olurlar. Böyleleri oruçlu iken hanımını elleyip okşamaktan sakınır. Çünkü oruçlu iken bu tür hareketlerden sakınmak daha nezih bir davranıştır. Bunlar sünnete uyarak sahura kalkarlar. Çünkü sahurun oruç için iki önemli yanı vardır. Birincisi sünnet bereketinden istifade, diğeri sahur yemeği sayesinde oruca güç kazanma. Nitekim Enes b. Mâlik (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: **Sahura kalkınız. Çünkü sahurda bereket vardır.**¹

Sünnete uyarak iftarda acele etmek gerekir. Eğer yatsı namazından önce yemek yenilmek istenmiyor ve akşam ile yatsı arasının ibadetle ihyası murad ediliyorsa o takdirde su veya birkaç kuru üzüm, ya da hurma dânesiyle iftar edilir. Eğer nefis, yatsı ile akşam arasını ihyâ etme konusunda itiraz ediyorsa birkaç lokma atıştırmak münâsib olur. O vakti bu suretle ihyâ daha faziletlidir. Eğer böyle bir iç çekişmesi söz konusu değilse o zaman sadece sünnet yerine gelsin diye su içmekle yetinilir.

Şeyh Ziyâuddin Abdülvehhâb b. Ali'nin Ebû Hüreyre'den naklen haber verdiği bir hadis-i şerifde Peygamberimiz (s.a.) Cenâb-ı Hakk'tan naklen şöyle buyurmaktadır: **Kullarım içinde bana en sevimli olanlar iftarde acele edenleridir.**²

Nebî (a.s.): **İnsanlar iftarda acele ettikleri sürece hayra devam ediyorlar demektir.**³ buyurur.

İftarın akşam namazından önce olması sünnettir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bir yudum su veya süt, ya da birkaç hurma dânesi ile namazdan önce iftâr ederdi.

1. Buhâri, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 45; Tirmizi, Savm, 17; Neseî, Sıyâm, 18; İbn Mâce, Sıyâm, 22; Dârimi, Savm, 9; İbn Hanbel, II. 277, 477; III. 32.

2. Tirmizi, Savm, 13; İbn Hanbel, II. 238, 329.

3. Buhâri, Savm, 45; İbn Mâce, Sıyâm, 24; Muvatta', Sıyâm, 6, 7.

Haberde şöyle vârid olmuştur: Nice oruç tutan kimseler vardır ki, oruçtan nasipleri açlık ve susuzluktan ibarettir.⁴ Çünkü gündüzleri aç kalır, akşam haram ile iftar eder, denilmiştir. Bu haberi, gündüzleri helâl yiyeceklerden nefsinin mahrum bırakarak oruç tutar, fakat gıybet sebebiyle insan eti yiyerek iftar ederler, şeklinde yorumlayanlar da vardır. Nitekim Süfyân: «Gıybet edenin orucu bozulur» der.

Mücâhid de iki özelliğin orucu bozduğunu söyler: «Gıybet ve yalan.»

Ebû Talib el-Mekkî: «Allah haram yemek sebebiyle kulağı bâtıla, söz ve dili de günaha yaklaştırır,» der. Nitekim: Onlar yalana kulak verirler, haram yerler,⁵ buyurulmuştur.

Haberde vârid olduğuna göre Rasûlullah (s.a.) devrinde iki kadın nâfile oruca niyyetlenmişlerdi. Açlık ve susuzluktan dolayı akşam üzeri neredeyse ölecek hâle gelen bu kadınlar, Peygamberimize elçi göndererek oruçlarını açmak üzere izin istemişlerdi. Peygamberimiz onlara bir kap göndererek: «O kadınlara bu kaba yediklerini kusmalarını söyleyin.» buyurdu. Onlardan biri bu kabın yarısına kustu ve çıkan kan ve et parçalarıydı. Diğer de kabın kalan yarısını aynı şekilde kusarak kan ve et parçalarıyla doldurdu. Görenler hayrete düşmüşlerdi. Bütün bu olanlar üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Bu iki kadın nâfile oruç tutarlar, fakat haram olan şey (gıybet) ile oruçlarını bozdular.⁶

Peygamberimiz (s.a.) bir başka hadîs-i şeriflerinde: Sizden biriniz oruçlu bulunduğu gün cahillik edip kötü söz söylemesin, sövüp saymasın. Eğer birisi kendisine sövecek olursa «Ben oruçluyum» desin.⁷

Haberde: «Oruç emanettir. Siz emâneti korumaya dikkat ediniz.» şeklinde bir rivâyet vârid olmuştur.

4. İbn Mâce, Sıyâm, 31; İbn Hanbel, II. 373.

5. el - Maide (5), 42.

6. İbn Hanbel, Ubeyd'den rivâyet eder.

7. Buhâri, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 120; Ebû Dâvûd, Savm, 29; Nesei, Sıyâm, 43; Muvatt', Sıyâm, 57; İbn Hanbel, II. 245.

Sûfinin rızık konusunda belli bir ölçüsü (mâlûm) olamaz. O rızık kendisine ne zaman geleceğinin farkında olmaz. Eğer Hakk Teâlâ kendisine bir rızık verirse onu edeble alır. Çünkü o daima vaktini ve hâlini kontrol altında tutmaktadır. Onun oruçsuzluğu belli bir şeye (mâlûm) güvenmesinden daha faziletlidir. Bununla beraber yine oruç tutacak olursa fazileti ikmal etmiş olur.

Anlatıldığına göre Ruveym şöyle der: «Göç yolculuğum esnasında idi. Bağdad sokaklarından birinden geçiyordum, çok susamıştım. Bir evin kapısını çaldım. Bir de ne göreyim elinde içi buz gibi soğuk su dolu bir kap bulunan bir câriye. Suyu elinden alıp, tam içeceğim sırada: «Hem sûfi, hem de güpe gündüz oruçsuz, su içiyor.» deyince, bardağı yere çarpıp uzaklaştım.» Ruveym diyor ki: «Bilâhare bu yaptığımdan utanarak bir daha hiç oruçsuz kalmamaya nezrettim, azmettim.»

Sûfilerden bir grubu da devamlı sûrette oruçlu bulunmayı mekruh sayarlar. Çünkü nefis oruca alışıp bağışıklık kazanınca bu sefer ona oruçsuzluk zor gelmeye başlar. Pek tabii oruçsuzluğa alışan nefse de oruç zor gelir. Bu yüzden sûfiler, nefsin âdet ve alışkanlıkların kurbanı olmaması gerektiği görüşündedirler. Bu sebeple de bir gün tutup bir gün bırakmayı, nefse daha ağır sayarlar.

Oruç tutmayan kimselerin sohbetine katılacak ve onlarla birlikte bulunacak olan kimsenin onların izni olmadan oruç tutmaması da âdâbdandır. Çünkü o cemaatin gönülleri onun oruçsuzluğunu ister. Cemaatin izniyle oruç tutana ilâhî bir nasib ulaşırsa oruç tutanların onu oruçlu kardeşlerine ayırıp saklamaları gerekmez. Çünkü cemaat oruçsuzduz ve buna ihtiyaçları vardır. Allah Teâlâ Hazretleri oruçlunun rızkını gönderir. Şu kadar var ki, oruçlu kimse, hâlinin veya niyyetinin zayıflığı, ihtiyarlık ve benzeri sebeblerle iyi ve yumuşak muâmeleye muhtaçtır. Oruçlunun bundan istifade ile hissesini alıp saklaması yakışık almaz. Çünkü böylesi bir davranış, hâlin zayıflığını gösterir. Eğer gerçekten zayıf ise hâlini ve zayıflığını itiraf ile hissesini ayırıp saklayabilir.

Buraya kadar anlattıklarımız belli bir yeri ve belli bir programı olmayan sûfilere âid hükümlerdir. Belli bir tekkede ikâmet eden ve durumları bilinen sûfilere yakışan ise oruca devamdır. Oruçsuzluk konusunda cemaata uymak onları bağlamaz. Bu durum kendilerine gündüzleri birşeyler takdim olunan bir topluluk içinde bulunan kimselerde zâhir olur. Gündüzleri belli birşey kendilerine sunulmak âdeti bulunmayan kimseler arasında bulunan sûfî hakkında şöyle bir rivâyet vardır: «Oruçluların oruç tutmayanlara destek ve yardımcı olması, oruçsuzların oruçlulardan kendilerine uymalarını istemelerinden daha iyidir.»

Sûfilerin işinin esası, sıdktır. Niyyetin ve nefsin durumunun kontrolü de sıdktandır. Bu konuda gerek oruç tutmak, gerek oruçsuzluk, gerek oruç tutmayanın ısrarıyla orucu bozmak gerekse bozmamak şeklinde sağlam bir niyyete bağlı olan her amel efdaldır. Ancak meseleye sünnet açısından bakılacak olursa oruçsuza uymak için orucunu bozan oruçlu için bir vecih, bozmayarak ona muvafakat etmeyen için de bir ecir söz konusudur. Oruçsuza uyarak orucunu bozan kimsenin vechi bize Ebû Zür'a'nın Ebû Saïd el-Hudrî'den naklen haber verdiği bir hadis-i şerifdir. Ebû Saïd der ki: Ben Rasûlullah (s.a.) ve ashâbı için bir yemek hazırlamıştım. Yemeği kendilerine takdim edince aralarından biri çıkıp «Ben oruçluyum» dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): Kardeşiniz sizi çağırdı ve sizin için hazırlık yaptı. Şimdi sen, «oruçluyum» diyorsun. Orucunu boz ve onu bir başka gün kazâ et! ⁸ buyurdu.

Oruç tutmayana muvafakat etmemek konusunda da şöyle bir rivâyet vârid olmuştur: Rasûlullah (s.a.) ve ashâbı, Bilâl'in oruçlu bulunduğu bir meclisde yediler içtiler ve Peygamberimiz (s.a.): «Biz rızkımızı yiyoruz, Bilâl'in rızkı ise cennettendir.» ⁹ buyurdu.

İnsanoğlu, orucunu bozmadığı için ondan incinecek bir kalbin varlığını ya da kendisinin orucu bozarak kendilerine uyma-

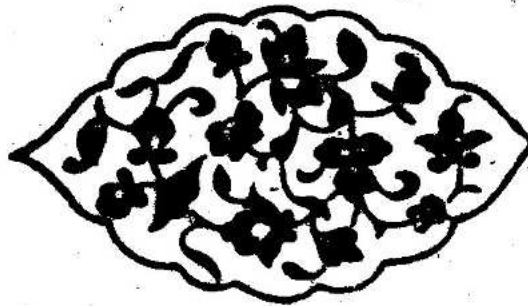
8. Benzer bir hadis için bkz. Tirmizi, Savm, 36; Ebû Dâvûd, Savm, 14; Muvatta', Sıyâm, 50; İbn Hanbel, VI. 263.

9. İbn Mâce, Sıyâm, 46.

sını ganimet bilerek bir fazilet görürse o takdirde nefis ve tabiat isteği olduğu için değil, iyi niyetle orucunu bozar. Eğer kendinde böyle bir iyi niyet bulamazsa istek ve nefsin isteğiyle hareket etmeyerek orucunu tamamlar. Çünkü bu tür icâbetler bazan kardeşinin gönlünü yapmak için değil, nefsin çağrısına uymak için yapılır, ama insan bunun farkında olmaz.

Müridin oruç konusunda uyacağı âdâbdan biri de şudur: Mürid iftar edip yemek yedikten sonra gönlünde bir değişiklik, nefsinde ibadetleri edâya karşı bir gevşeklik görecektir. Kalbdeki bu değişikliği düzeltmek için tedâviye başvurur ve kılacağı namazlarla, okuyacağı Kur'an âyetleri, zikir, istiğfar ve duâlarla yediği yemeği eritmeye çalışır. Nitekim Haber'de şöyle vârid olmuştur: **Yediklerinizi zikirle eritiniz!** ¹⁰

Orucun mühim âdâbından biri de onu mümkün mertebe gizlemektir. Ancak buna tam bir ihlâs ile sarılmış olanların, izhar etmesi de, gizlemesi de, neticeyi değiştirmez. (Çünkü onların oruçlarını açıklamaları kendilerini riya'ya düşürmez.)

10. Bkz. Keşfü'l - hafâ, I. 74; (Taberâni, Evsât'ından).

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

YEMENİN FAYDA VE ZARARI *

Sûfinin iyiniyeti, sağlam maksadı, ilminin inceliği ve âdâba riâyeti sayesinde âdetler, ibâdet hükmüne dönüşür. Sûfi vaktini Allah'a vermiş, hayatıyla Allah'ın rızâsını murad eden bir insandır. Nitekim şu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e emir buyurmaktadır: **Söyle Habîbim: Namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir.**¹

Sûfi, âdet olan şeylere, ancak insanlığının zarûrî kıldığı ölçüde ve ihtiyacı kadar rağbet eder. İyiniyyetinin ve uyanık hâlinin gerektirdiği kadar ihtiyaç duyar. Bu sûretle âdetler, nûrânî bir kisveye bürünerek ibâdet şekline dönüşür. Nitekim bu konuda: **Âlimin uykusu ibâdet, nefesi tesbihtir**^{1a} şeklinde bir rivâyet vârid olmuştur. Bu hüküm, uykunun gafletin ta kendisi olmasına rağ-mendir. Fakat ibadete yardımcı olan herşey ibadet hükmüne dâ-hildir.

Yemek yeme konusu, dinî ve dünyevî maslahatları tam kapsayabilmesi için geniş bilgiye ihtiyaç gösteren mühim bir konudur. Çünkü yemenin kalbe ve kalıba tesiri söz konusudur. Yemek yemek sûretiyle beden kuvvet bularak sünnet-i ilâhiyyenin yerine getirilmesi mümkün olabilmektedir. İnsanın cesedi kalbin binitidir. Kalb ve kalıp ikisi birlikte dünya ve âhiretin imarına muvaf-

---

* Bu konuyu krş. el-Luma', 242 - 245; Keşfu'l-mahcûb, II, 591, Kutû'l-kulûb, II, 178 - 191; İhvâ. II, 3 - 61.

1 el-En'âm (1), 162.

1a. Keşfü'l-hafâ, II, 325 (Beyhakî ve Ebû Nuaym'den).

fak olabilirler. Nitekim şöyle vârid olmuştur: Cennetin arazisi ovalıktır. Oranın nebâtı tesbih ve takdisdir.^{1b} Beden yalnız başına hayvanî bir tabiata mâlik olup ondan dünyanın imârı konusunda yararlanılabilir. Ruh ve kalb ise melek tabiatlı olup âhiretin imârında yararlıdır. Beden, ruh ve kalbin sulh yoluyla bir araya gelmesi dünya ve âhiretin mâmûr olmasına vesiledir. Allah Teâlâ ince hikmetleri sebebiyle insanı cismâniyyât ve rûhaniyyâtın cevherlerinin en özellerinden terkib buyurmuştur. Onu göklerin ve yerlerin özü ve özeti kılarak şehâdet âlemi ile ondaki bitki ve hayvanları onun bedenine güç kaynağı yapmıştır. Nitekim Allah Teâlâ: O, yeryüzündeki herşeyi sizin için yarattı.² buyurmaktadır.

Allah Teâlâ sıcaklık ve rutûbet, serinlik ve kuruluştan ibâret olan tabiat âlemini yaratınca o sâyede bitkileri meydana getirdi ve bitkileri hayvanlar için bir güç kaynağı yaparken hayvanları da insanın emrine verdi. İnsan hayvanlardan bedenini güçlendirmek ve hayatını sürdürmek üzere yararlanır.

Yemek önce mideye ulaşır. Midede dört özellik vardır. Allah Teâlâ bedenin normal olarak hayatını devamını murad ettiği zaman bu dört özellikten her biri yiyeceklerden kendine zıd olan şeylerden güç alır. Serinliğe karşı hararet, kuruluğa karşı rutûbet, yiyecekler sâyesinde oluşarak insan tabiatı, normal dengesine kavuşur ve ârizalardan kurtulur. Allah Teâlâ bedeni yok etmek murad ettiği zaman ise midedeki her özellik, yiyeceklerden kendi cinsinden olan husûsiyetleri alır ve midenin tabiatı o tarafa meyleder ve denge bozularak bünye muzdarip düşer, beden hastalanır. Bu güçlü ve Alim olan Allah'ın kanunudur.³

Rivayete göre Vehb b. Münebbih şöyle der: «Ben, Âdem (a.s.)'in Tevrâta şu sıfatlarla anıldığını gördüm: Ben Âdem'i yarattım ve onu dört şeyden terkib ettim: Rutûbet, kuruluk, hararet ve serinlik. Ben onu topraktan yarattığım için kuruluk

1b. et - Tergib ve't - Terhib, II. 425.

2. el - Bakara (2), 29.

3. Yâsin (36), 38.

özelliği vardır. Ondaki rutûbet hilkatindeki sudandır. Harareti nefsinin husûsiyyeti, serinliği ise rûhunun özelliğidir. İlk yaratılıştan sonra cesedde dört şeyi daha yarattım. Onlar benim iznimle cesedin özünü oluşturur, cesed ancak onlar sâyesinde kıvamını bulur. Bunların kıvamı ise birbirinin kıvamına bağlıdır. Birinin kıvamı eksik olsa diğerine etki eder. Onlar da: Safra, sevdâ, kan ve balgamdır. Sonra ben bunları birbiri içine yerleştirdim, sevdânın içine kuruluğu, safranın içine rutûbeti, kanın içine harâreti, balgamın içine de serinliği yerleştirdim. Vücûdun özü ve kıvamı sayılan bu özellikler kendisinde dengeli olarak bulunan ve her biri eksiksiz, noksansız faaliyet gösteren vücûd, sıhhatli ve dengeli demektir. Bu dört özellikten biri diğerleri aleyhine artacak olursa o takdirde diğerlerine etki ederek onları kendi cihetine yönlendirerek dengeyi bozar ve bu suretle vücûda o artan özellik ölçüsünde hastalık ârız olur. Hattâ vücûd takattan düşerek diğerlerinin sayı ve oranlarını dengeleyemez olur.»

Yemek konusunda en önemli husus, yemeğin helâl olmasıdır. Şeriatın kötü ve yasak saymadığı herşey Cenâb-ı Allah'ın kullarına rahmet ve ruhsatı eseri olarak helâldir. Şeriatın ruhsat ölçüleri olmasa iş iyice zorlaşarak helâl rızık temini imkânsızlaşır.

Nimet üzerinde nimeti verenin eserini görüp yemekten önce elleri yıkamak sûfilerin âdâbındandır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.): Yemekten önce elleri yıkamak fakirliği ortadan kaldırır.⁴ buyurmuştur.

Fakirliğin sona ermesi için yemekten önce ellerin yıkanması gerekir. Çünkü yemekten önce elleri yıkamak, nimeti edeble karşılamak demektir. Bu ise nimete şükür sayılır. Şükür, nimeti artırdığına göre, yemekten önce elleri yıkamak nimeti celbederek fakirliği giderir. Nitekim Enes (r.a.)'den rivayet olunduğuna göre Nebî (s.a.) şöyle buyurmaktadır: Evinin hayrının çok olmasını isteyen yemek hazır olduğu zaman ellerini yıkasın ve yemeğe besmele ile başlasın.⁵ Allah Teâlâ'nın Üzerine Allah'ın adı anılma-

4. Ebû Dâvûd, Et'ime, II.; İbn Mâce, Et'ime, 5.

5. İbn Mâce, Et'ime, 5.

6. el - En'am (6), 12.

muş olan şeyleri yemeyiniz! 6 âyet-i kerimesinin tefsirinde «Allah'ın adıyla kesilmeyen hayvanları yemeyin» denilmiştir. İmam Şâfî ile İmam Ebû Hanîfe hayvan boğazlarken besmele çekmenin hükmü konusunda ihtilâf etmişlerdir. Sûfiler ise âyetin zâhirî mânâsına bakarak Allah'ın adı anılmayan yiyeceklerin her türlüşünün yenilmemesinin gerektiğini belirtmişlerdir. Yiyeceğin besmeleye yakınlığı vaktin ve edebin bir gereğidir. Yemek yemeyi ve su içmeyi nefsin arzusunu yerine getirmek ve ona tabi olmak şeklinde gördüklerinden besmeleyi ona karşı bir ilâç ve bir tedbir olarak kabûl ederler.

Âişe (r.a.)'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) as-hâb-ı kiramdan altı kişiyle yemek yerken bir bedevî geldi ve sofradakileri iki lokmada bitiriverdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.): Şayed besmele ile yeseydi bu yemek hepinize yeterdi. Sizden biriniz yemek yiyeceği zaman besmele çeksin. Eğer besmeleyi başta unutacak olursa hatırlayınca «Bismillâhi fî evvelihî ve âhırîh» desin. 7

Müstehab olan, ilk lokmada bismillah, ikincide bismillahirrahmân, üçüncüde de bismillahirrahmanirrahim diyerek besmeleyi tamamlamaktır. Suyu da üç defada içmek müstehabdır. İlk defasında elhamdülillâh, ikincisinde elhamdülillâhi rabbilâlemin üçüncüsünde de elhamdülillâhi rabbilâlemin, er-Rahmanirrahim» denilir.

Yukarıda az önce anlattığımız gibi midede yemeğin özelliklerine uyarak şekil alan bazı özellikler vardır. Uyanık, basîret ve murakabe sahiplerine göre kalbin de tabîi bir özelliği vardır. Kalbin tabîi özelliğinin bozulması yenilen lokmadan bilinir. Yenilen lokmada bazan insanı fuzûlî ve boş şeylere yönlendiren hareket enerjisi meydana gelir, bazan da kalpte kişiyi vaktin vazifesinden alıkoyan tenbelliğe âid bir soğukluk oluşur. Bazan ise gaflet ve unutkanlığın donukluğu ortaya çıkar, bazı kereler de dünyevi hazlar sebebiyle sıkıntı ve üzüntüye âid bir kuruluk oluşur.

Bütün bu sayılanların hepsi, ancak uyanık kimselerin fark edebileceği ârizalardır. Uyanık mü'min bu arızalar sebebiyle cedin değişmesi suretiyle kalbin normal halinden çıktığını fark-

eder, cesed için itidal mühim ise de, kalb için ehemmdir. İtidalin ve dengenin bozulması kalbe kalbden daha çok ve daha çabuk tesir eder. Kalbe hastalık veren şey, itidâlin bozulması sayılır. Çünkü kalb, kalıbın ölümüyle ölür. Allah'ın adını anmak, kötülüklerden korunmada denenmiş faydalı bir devâdır, hastalıkları giderir, şifâyı çağırır.

Hikâye olunduğuna göre Muhammed el-Gazzâlî Tûs şehrine geldiğinde kendisine bir köyde bulunan sâlih bir zattan bahsettiler. Gazzâlî onu ziyâret etmek üzere yola koyuldu ve ona sahrada buğday tohumu ekerken rastladı. Gazzâlî'yi görünce şeyh ona doğru gelerek yanına sokuldu. Şeyhin adamlarından biri, şeyhden tohum torbasını kendisine vermesini istedi. Böylece şeyhin Gazzâlî'yle meşgûl olduğu sırada onun yerine tohum ekmeği arzu etmişti. Şeyh torbayı ona vermedi. Gazzâlî kendisine:

— Torbayı niye vermedin? diye sorunca şeyh şöyle karşılık verdi:

— Ben bu tohumları huzûr-ı kalb ve zikreden bir lisanla ekerek onun her yiyene bereket olmasını diliyorum. Torbayı ona verip de zikretmeyen bir dil ve huzuru olmayan bir kalb ile tohum ekilmesini istemiyorum.

Dervişin biri yemekle birlikte Kur'an'dan bir sûre okumağa başlar ve bu sûretle hâlinin huzurlu olmasını sağlardı. Hatta bu sûretle zikrin nûru ile yemek parçaları erir, yemeği çirkin bir davranış takip etmemiş ve kalbin hâli normalden çıkmamış olurdu.

Şeyhimiz Ebu'n-Necib es-Sühreverdi: «Ben namaz kılar gibi yemek yerim» diyerek yemeği namazdaki kalb huzûru ile yediğine işâret ederdi. Belki de yemek esnasında uyanıklık ve dikkati dağılmaması için, kendisini meşgûl eden iş ve kişilere fırsat vermezdi. Çünkü o, yemenin zikir ve kalb huzuru konusunda küçümsenemeyecek derecede büyük tesiri olduğu görüşündeydi.

Yemek ânında Allah'ın insana verdiği ve yemeğe yardımcı olan kesici ve azı dişlerin değerini düşünmek bile bir zikir çeşididir. Tatlı suyun ağızdaki tadını değişmeden koruyan, pınar suyunu iç yağlarının bozulmasını önlemek için vücudda tuzlu hâle getiren Allah'ın ikramlarını düşünmek de öyledir. Tuzlu suyun ağız ve dilin kenarlarından çıkarılıp lokmanın çiğnenip yu-

tulmasına nasıl yardımcı olduğunu düşünmeli de aynı suyun ciğerin de yardımıyla yiyecekleri parçalayıp eriterek hazmettirmesini tahayyül etmeli. Hazım için ciğerin ateş, midenin tencere rolü oynadığını, ciğerde meydana gelebilecek bozukluk ölçüsünde hazım sisteminde de bozukluk meydana geldiğini, yiyeceklerin bozulup hazma uğramadan mideden geçtiği için organların gıdadan nasiplerini alamayacağını, organların ciğer, dalak ve böbreklerden alacağı etkilerin buna benzediğini tefekkür etmelidir. Bu konuyla ilgili açıklamalar uzun gideceği için burada kesiyorum. Bu konudan ibret ve ders almak isteyenler, organların keşilmiş hallerini, anatomisini incelesinler. O zaman Cenâb-ı Allah'ın kudretinin organları birbirine nasıl bağlayarak güçlendirdiğini görürler. Gıdaların hazmedilerek güç ve enerjinin birinden diğerine nasıl gidip geldiğini ve bu gıdaların nasıl kan, süt ve tortuya dönüştüğünü, yavrunun kan ve pislik arasından gelen tertemiz ve içenlerin boğazından âfiyetle geçen sütle⁸ nasıl beslendiğini ibretle düşünmek gerekir. Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!⁹

Yemek esnasında bu tür tefekkür ile hikmetlerin inceliklerini anlamaya çalışmak ve nimetin değerini takdir, hep zikirden sayılır.

Yemeğin kalbin tabiatını değiştiren menfi tesirini gidermenin yollarından biri de yemeğin başında duâ ederek Allah'dan yemeği kendimize taata vesile kılmasını dilemektir. Duâ şöyledir: «Allah'ım Muhammed'e ve O'nun ehline salât u selâm eyle. Bizi sevdiğin nimetlerle rızıklandırdın, onları bize sevdiğin işlerde yardımcı kıl. Sevdiklerimizden bize vermediğin şeyleri de hakkımızda sevdiğin şeylerde kullanacağımız bir fırsat ve vesile yap!»

8. en - Nahl (16), 66.

9. el - Müminûn (23), 14.

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEME-İÇME ADABI

1) Yemeğe tuzla başlayıp tuzla bitirmek: Nitekim rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) Ali (r.a.)'ye hitâben: Yemeğe tuzla başla ve tuzla bitir. Çünkü tuz, cinnet, cüzzam, alatenlilik, karınağrısı ve diş ağrısı gibi yetmiş hastalığa devâdır, buyurmuştur.

Âişe (r.a.) rivâyet eder ki, Rasûlullah (s.a.)'ın sol ayağının başparmağını bir şey ısırması. Allah'ın Rasûlü: «Şimdi bana, hamurda kullanılan tuzdan lâzım,» buyurdu. Hemen biraz tuz getirdik. Onu avucuna koydu, diliyle üç defa ağzına götürüp yaladıktan sonra artanını ısırılan yere sürdü ve yaranın ağrısı derhal kesildi.

2) Yemeği topluca yemek: Nitekim sûfiler tekke ve benzeri toplantı yerlerinde yemeği topluca yerler. Câbir (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah'ın en hoşlandığı taâm, topluca yenilen ve içine uzanan ellerin çok olduğu yemektir.¹

Bir grup gelip Rasûlullah (s.a.) dediler ki:

— Biz yiyoruz, fakat doymuyoruz? Efendimiz şöyle buyurdu:

— Öyleyse siz yemeği ayrı ayrı yiyorsunuzdur. Yemeği topluca yiyin ve besmele çekerek yiyin, yemeğiniz bereketlenir.²

3) Yemeği yer sofrasında yemek: Bu da sûfilerin âdetlerin-

1. eş - Şifâ, I, 186 (Ebû Ya'lâ'dan).

2. Ebû Dâvûd, Et'ime, 15.

den ve Rasûlullah (s.a.)'ın sünnetlerindendir. Nitekim Şeyh Ebû Zûr'a'nın Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyetine göre Allah'ın Rasûlü, masa üstünde ve özel tabak içinde yemek yememiştir. Enes (r.a.)'e: «Peki öyleyse nasıl yemek yiyordu?» diye sorulunca «Sofra üstünde»³ diye cevap vermiştir.

4) Lokmaları küçük küçük almak ve iyice çiğnemek: Yemek esnasında önüne bakarak yemek yiyenlerin yüzüne bakmamak, sol ayak üzerine oturup sağ dizi dikerek, ve yaslanmadan mütevâzîâne oturmak, hep yemek âdâbından sayılmıştır. Nitekim Peygamber (s.a.) «Yaslanarak yemek yemeyi»⁴ de yasaklamıştır.

Rasûlullah (s.a.)'a bir koyun hediye edilmişti. Peygamberimiz de onu diz çökerek oturmuş yiyordu ki bir bedevî geldi ve:

— Bu nasıl oturuş ya Rasûlallah? diye sordu. Rasûlullah (s.a.):

— Allah beni kul olarak yarattı, kendini beğenen bir zorba kılmadı,⁵ buyurdu.

5) Yemeğe önce yaş ilim bakımından üstün olan kimse-
nin başlaması: Nitekim H üreyfe (r.a.) şöyle der: «Biz Allah'ın Rasûlü ile birlikte olduğumuz yemeklerde ondan önce yemeğe hiç kimse elini uzatmazdı.»

6) Yemeği sağ elle yemek: Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Sağ elinizle yiyin, sağ elinizle için, sağ elinizle alın ve sağ elinizle verin. Çünkü şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer, sol eliyle alır ve sol eliyle verir.⁶

Yenilen gıda hurma gibi çekirdekli veya ısırılarak yenilen bir meyve ise çekirdeklerin ve artıkların, yiyeceklerin bulunduğu kapta veya meyve bulunan elin içinde biriktirilmemesi gerekir. Artık çekirdekler, diğer avuçda biriktirilip uygun bir yere veya kaba konulur.

7) Tirid (gibi sulu yemekler) i kabın ortasından yememek:

3. Buhâri, Et'ime, 8, 23; Tirmizi, Et'ime, 1 ; İbn Mâce, Et'ime, 20; İbn Hanbel, III, 130.

4. Kırş. Buhâri, Et'ime, 13; Ebû Dâvûd, Et'ime, 16; Dârimi, Et'ime, 31.

5. Ebû Dâvûd, Et'ime, 17; İbn Mâce, Et'ime, 6.

6. İbn Mâce, Et'ime, 7.

Nitekim Abdullah b. Abbas (r.a.), Peygamberimiz (s.a.)'in şöyle buyurduğunu haber vermektedir: **Önünüze bir yemek konulduğunda kenarından yiyin, ortasına uzanmayın. Çünkü yemeğin bereketi ortasına iner.**⁷ Böylece kenarından yiyenler, o bereketten istifâde ederler.

8) Yemekte kusur aramamak: Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) hiçbir yemeği beğenmezlik etmemiştir. Canı çekerse yemiş, değilse bırakmıştır.

9) Yere düşen lokmayı almak: Enes b. Mâlik (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.): **Birinizin elinden lokması düşecek olursa toz ve benzeri maddeleri temizledikten sonra onu yesin, şeytana bırakmasın!**⁸ buyurmuştur.

10) Parmakları yalamak: Câbir (r.a.)'in rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **Yemek yediğiniz zaman parmaklarınızı yalayın. Çünkü bereketin nerede olduğu bilinmez.**⁹

11) Yemek kabını iyice sıyırp yemeği temizlemek. Enes (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) «yemek kabının sıyırlıp temizlenmesini» emrederdi.

12) Yemeğin içine üflememek: Âişe (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.): **Yemeğe üfleemek, bereketi giderir** buyurur. Abdullah b. Abbâs (r.a.) Rasûlullah (s.a.)'in «yiyecek ve içecekleri asla üflemediğini»¹⁰ rivâyet eder. Yemek kabının içine solmak da edebe uygun değildir.

13) Sofrada sirke ve yeşillik cinsinden şeyler bulundurmamak: Nitekim «Üzerinde bakliyat bulunan sofraya meleklerin de geleceği» şeklinde bir kavil vardır. Nitekim Ümm Sa'd, der ki: Ben, Âişe'nin yanında iken Allah'ın Rasûlü çıkageldi ve:

— Yiyecek bir şeyiniz var mı? diye sordu. Âişe:

7. Tirmizi, Et'ime, 12; Ebû Dâvûd, Et'ime, 16.

8. Müslim, Eşribe, 134, 136; Ebû Dâvûd, Et'ime, 49; Tirmizi, Et'ime, 11; İbn Mâce, Et'ime; Dârimî, Et'ime, 7; İbn Hanbel, III. 100.

9. Müslim, Eşribe, 133 vd.; Buhâri, Et'ime, 52; Ebû Dâvûd, Et'ime, 49; Tirmizi, Et'ime, 10; Dârimî, Et'ime, 5.

10. Buhâri, Vudû, 18; Eşribe, 35, 36; Müslim, Tahâre, 41; İbn Mâce, Eşribe, 23; İbn Hanbel, I, 330.

— Ekmek, hurma ve sirke var, dedi. Efendimiz (a.s.):

— Sirke ne güzel katıktır! Allah'ım sirkeyi benim hakkımda mübarek kıl. Çünkü sirke benden önceki peygamberlerin katığı idi. İçinde sirke bulunan ev, fakir sayılmaz ¹¹ buyurdu.

14) Yemekte suskun durmamak; Çünkü yemekte hiç konuşmamak, acemlerin; müslüman ve arap olmayanların âdetidir.

15) Et ve ekmeği bıçakla kesmemek: Bu konuda yasak vardır. ^{11a}

16) Sofradakiler ellerini çekmedikçe yemeğe devam etmek: İbn Ömer (r.a.)'den rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: Sofra konulunca, sofraya kalkmadan kimse kalkmasın ve sofradakiler yemeği bırakmadıkça doysa bile kimse yemekden elini çekmesin; yiyor gibi görünerek oyalansın. Çünkü adam vardır, onun elini çekmesiyle utanarak daha ihtiyacı olduğu halde yemeği bırakır. ^{11b}

17) Sofraya ekmek konulunca başka bir şey beklememek: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin rivâyetine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ekmeğe değer veriniz, onu aziz tutunuz. Çünkü Allah Teâlâ ekmek sâyesinde yerin, göklerin, demirin, hayvanların ve insanoğlunun bereketini onunla sizin emrinize sunmuştur. ¹²

18) İyice acıkmadan yememek ve iyice doymadan sofradan kalkmaktır, yemek âdâbının en güzeli ve en önemlisidir. Nitekim Rasûlullah'ın şöyle buyurduğu rivâyet olunmaktadır: İnsanoğlu karnından daha kötü bir kab doldurmamıştır. ¹³

19) Hizmetçi cemaatle birlikte sofraya oturmayacaksa ona yemekten bir kaç lokma yedirmek, sâfîlerin âdeti ve Rasûlullah'ın sünnetidir. Nitekim Ebû Hüreyre (r.a.)'nin rivâyetine göre

11. Ebû Dâvûd, Et'ime, 39; Nesei, Eymân, 21; İbn Mâce, Et'ime, 27 Dârimi, Et'ime, 18.

11a. Bkz. et - Tergib ve - Terhib, III. 132.

11b. İbn Mâce, Et'ime, 21.

12. Bkz. Keşfü'l - Hafâ, I, 170.

13. Tirmizi, Zühd, 47; İbn Mâce, Et'ime, 50; İbn Hanbel, IV. 132.

Ebu'l-Kasım (s.a.) şöyle buyurur: Hizmetçiniz size bir yiyecek getirdiğinde siz onu beraber sofraya oturtamayacaksanız bâri bir kaç lokmacık yedin. Çünkü o yemeğin sıcağına ve buharına katlanarak onu size hazırlamış ve belki de ondan canı çekmiştir. ¹⁴

20) Yemekten kalkınca Allah'a hamdetmek: Ebû Saïd, Rasûlullah (s.a.)'ın yemek yediğinde: Bizi yediren içiren ve mü'min kılan Allah'a hamdolsun! ¹⁵ diye duâ ettiğini rivâyet eder.

Bir başka rivâyette Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: Yemek yiyen ve «Bana bunu yediren ve beni benden bir güç ve etki olmadan onunla rızıklandıran Allah'a hamdolsun» diyen kimsenin geçmiş günahları bağışlanır. ¹⁶

21) Yemekten sonra dişleri kürdanla (misvak veya fırça ile) temizlemek: Rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.): Dişlerinizi temizleyiniz. Temizlik imana çağırır. İman da sahibini cennete götürür. buyurmuştur.

22) Elleri yıkamak: Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Elinin bulaşğını yıkamadan geceleyen kimseye bu hâliyle bir fenâlık (bir hastalık) ârız olacak olursa başkasını değil ancak kendisini suçlasın. ¹⁷

Elleri bir leğende yıkamak da sünnettir. İbn Ömer (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur: «Mecûsîlere muhâlefet ederek tasları doldurun.» ¹⁸

23) Elinin ıslağı ile gözlerini meshetmek: Ebû Hüreyre'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.): Abdest aldığınız zaman suyu gözlerinize de ulaştırınız. Fakat ellerinizin suyunu silkelemeyin, çünkü bu hâl şeytanların yelpazesidir ^{18a} buyurmuştur. Ebû Hüreyre'ye:

14. Buhâri, Unuk, 18. Et'ime, 55; Müslim, Eymân, 42; Ebû Dâvûd, Et'ime, 50; Dârimî, Et'ime, 33; İbn Hanbel, III. 259.

15. Tirmizi, Deavât, 55; Ebû Dâvûd, Et'ime, 52; İbn Mâce, Zühd, 10; Dârimî, Et'ime, 3.

16. Krş. Ebû Dâvûd, Libas, 1, Edeb, 98; Tirmizi, Deavât, 55; İbn Mâce, Et'ime, 16.

17. Tirmizi, Et'ime, 48.

19. Keşfü'l-hafâ, I. 38 (Beyhaki'den).

18a. el - Hindî, Kenzü'l - ummâl, IX, 308 (Deylemi'den).

— Bu hâl, abdestle birlikte diğer el yıkamalarda da geçerli midir? diye soruldu. O da:

— Evet hem abdestte hem diğer el yıkamalarda, diye cevap verdi.

24) Elleri yıkarken sağ elle dişleri ovma ve dişleri ovarken dişlerin arasından çıkan kırıntıları yutmamak. Diliyle dişlerinin arasından çıkardığı kırıntıyı yutmakda bir sakınca yoktur.

25) Yemek esnasında yapmacık davranışlardan sakınmak ve yalnızken nasıl yiyorsa halk içinde de o şekilde yemek. Çünkü insanın her türlü davranışına riyâ karışabilir. Nitekim ulemâdan birine, bir âbidi bazı özellikleriyle anlattılar. Âlim onların bu övgüsüne katılmayınca:

— Onun hoş gitmeyen bir kusurunu mu biliyorsunuz yoksa? diye sordular. Âlim:

— Evet, dedi. Ben onu yemek yerken pek yapmacık bir hava içinde görmüştüm. Yemek yerken yapmacık tavır içinde bulunan amellerinde de tasannu yapmamasından emin olunamaz.

Yenilen yemeğin helâl olduğu biliniyorsa: İyi işler nimetleriyle tamamlanan, bereketi nimetleriyle yeryüzüne indiren Allah'a hamdolsun. Allah'ım Muhammed'e, O'nun ehl-i beytine salât ü selâm olsun. Allah'ım, bize tertemiz şeyler yedir, bizi iyi işlerde istihdam et, diye duâ edilmelidir.

Eğer yenilen şeyin helâl oluşunda bir şüphe söz konusu ise: Her hâl ve durumda Allah'a hamdolsun. Muhammed'e salât ü selâm olsun. Bu yediğimizi sana isyâna yardımcı bir güç kılma! diye duâ ederek hüznle çokça istiğfar etmeli, şüpheli yiyecekler yediği için hâline ağlamalı, sevinip gülmemelidir. Şüphesiz ağlayarak yiyen, gülüp oynayarak yiyen gibi değildir.

26) Yemekten sonra İhlâs ve Kureş sûrelerini okumak:

27) Bir topluluğun yanına tam yemek vaktinde gitmekten sakınmak. Nitekim haberde şöyle vârid olmuştur: «Dâvet olunmadığı yere giden kimse fasık olarak gider ve haram yemiş olur.» Bir başka rivayette Hırsız olarak girer ve hâli değişmiş olarak çıkar.,^{18b} denilir. Bunun bir istisnâsı vardır, o da: Dâvet olun-

18b. Ebû Dâvûd, Et'ime, 1.

madan gittiği hâlde ittifakla kendisini görünce sevineceklerini bildiği bir topluluğun yanına yemek vakti girmektir.

Ev sâhibinin misâfirleri kapıya kadar yolcu etmek üzere çıkması da müstehabtır. Misâfir ağırlayan kişinin çok ikramda bulunmak gibi bir niyyet taşıması hâli müstesnâ, tekellûf ve külfetten sakınılmalıdır. Çok ikram da hayâ ve ar belâsına değil, içten gelerek yapılmalıdır.

Akşamdan sonra bir topluluğun yanında yemek yiyen kimse yemekten sonra şöyle duâ etmelidir: Oruçlular yanınızda iftar etsin, iyiler yemeğinizi yesin, melekler size duâ etsinler.¹⁹

Bir başka rivâyette şöyle duâ edilmesi tavsiye edilir: Gü-nahkâr olmayan, geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçirenlerin duâsı sizinle olsun. Sahâbilerden bazıları böyle duâ ederdi.

28) Önüne konulan yemeği azımsayıp küçümsememek: Nitekim sahâbilerden bazıları şöyle derdi: «İnsanın önüne konulan yemeği küçümsemesi mi, yoksa yanında bulunan şeyi misâfirin önüne koymaya lâayık görmemesi mi daha kötüdür, bilemiyoruz.»

29) Övünmek kasdıyla pahalı yiyecekler yemek, düğün ve cenaze merasimlerinde külfetli masraflar yapmak mekruhtur. Ağıt-çılar için hazırlanan yemek yenmez. Tâziye için hazırlanan yemeği yemekte bir beis yoktur. Çünkü her iş yerini bulur; yani her şey yapıldığı niyyete göre hüküm taşır.

Kişi, kardeşinin durumunu bilerek onun yiyeceğinden tasarrufta bulunmaktan dolayı memnun olacağını kestirirse onun yemeğinden izinsiz olarak yemesinde bir sakınca yoktur. Nitekim Allah Teâlâ: Samimî dostlarınız müstesnâ²⁰ buyurarak buna izin vermiştir.

Anlatıldığına göre bir grup arkadaşı Süfyân es-Sevrî'yi ziyârete geldiler ve onu evde bulamadılar. Kapıyı açıp içeri girdi-

19. Ebû Dâvûd, Et'ime, 54; İbn Hanbel, III. 138.

20. en - Nûr (24), 61'deki bu âyetin meâli şöyledir: Evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kızkardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya kâhyası olup anahtarları sizde olan evlerde ya da samimi dostlarınızın evlerinde izinsiz yemek yemenizde bir sakınca yoktur.

ler ve sofrâ kurup yemek yediler. Süfyân onların üzerine varınca sevindi ve:

— Bana selefin ahlâkını hatırlattınız, onlar böyle yaparlardı, dedi.

30) Yemeğe çağrılan kimsenin dâvete icâbet etmesi sünnettir. Hele bu dâvet düğün yemeği olunca o zaman daha da artar. Bazı insanlar kibirleri sebebiyle bu tür dâvetlerden geri dururlar ki yanlıştır. Böyle bir dâvete icâbet edip yapmacık hareketlerde bulunarak riyâyâ düşmek, kibir sebebiyle dâvete icâbet etmemekten daha az günahdır.

Rivayete göre Peygamberimiz (s.a.)'in torunu Hasan b. Ali bineğiyle bir yoldan geçerken yol kenarında dinlenerek topladıkları ekmek artıklarını yayarak sofrâ kurup yemekte olan bir fakirler grubuna rastladı. Yanlarına varıp selâm verdi. Selâmına mukabele ederek:

— Buyur berâber yiyelim ey Allah Rasûlünün torunu! diye onu da dâvet ettiler. Hasan (r.a.):

— Allah kibirlenenleri sevmez, dedi ve hayvanından inerek onlarla birlikte yere oturdu ve yerdeki ufaklardan yemeğe başladı. Sonra da onları tekrar selâmlayarak yanlarından ayrıldı.

«İhvân ile yenilen yemek, âile efradı ile yenilenden daha faziletlidir,» denilir. Rivâyet olunduğuna göre Hârun Reşid, Ebû Muâviye ed-Darîr'i dâvet ederek kendisine yemek hazırlanmasını emretmişti. Darîr, yemeği yedikten sonra Hârun Reşid onun eline su dökerek ellerini yıkamasına yardımcı oldu. Hârun Reşid sordu:

— Yâ Ebâ Muâviye, eline su dökenin kim olduğunu biliyor musun? Ebû Muâviye:

— Hayır, bilmiyorum, deyince Hârun Reşid:

— Mü'minlerin emîri, dedi. Bunun üzerine Darîr:

— İlim ehline ikram ederek ilmin şanını yücelttin. Sen ilme ve ehline ikram ettiğin gibi Allah da sana ikram etsin ve seni yüceltsin, diye duâ etti.

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÜFİLERİN GİYİNME KONUSUNDA ÂDÂBÎ*

Açlığı gidermek için yemek nasıl bir ihtiyaçsa, giyinmek de vücudun, sıcak ve soğuktan korunması için tabii ve zarûrî ihtiyaçlarından. İnsan nasıl yemek yemeğe doymaz, bazan daha fazlasını arzu ederse, giyinmede de daha fazlasını ve güzelini ister. Giyinmede çeşitli gâyeler ve değişik zevkler vardır. Ancak sûfiler giyim husûsunda nefislerinin isteğine karşı koyarak saf ilmin ortaya koyduğu ölçülere uyarlar.

Bazı sûfilere: «Elbisen yırtık» dendiğinde, «ama helâl'dir»; «eski püskü» dendiğinde, «ama temizdir. » diye cevap vermişlerdir. Hakikatleri görebilen bir bakış, elbisenin helâl ve temiz olmasının her şeyden mühim olması gerektiğini anlar. Çünkü Rasûlullah (s.a.)'dan gelen bir haberde Efendimiz: On dirheme ahnan bir elbisenin bedeli içinde bir dirhem haram para olsa, Allah Teâlâ o kişinin tevbesini ve doğru davranışlarını bile kabul etmez¹ buyurmuştur. Yani onun farz ve nâfile ibadetleri kabûl edilmez.

Elbisenin helâl olmasından sonra en önemli husûs, temizliktir. Çünkü elbisenin temiz olması namazın sıhhatinin şartlarından. Bu iki görüşten başka, üçüncü bir görüş de, elbisenin vücudu soğuk ve sıcaktan koruma özelliğidir, ve bunun vücûda faydası vardır. Bütün bunlardan başka giyim hususunda nefsin istekleri insanı fuzûliyata, lüzumsuz tasarruflara ve insanlara bakıp özenmeye götürür. Fakat sadıklar, elbiseyi ancak Allah

* Bu bahsi krş. el - Luma', 248 - 250; Keşfü'l - mahcûb, 241 - 254.

1. el - Câmîu's - sağır, II, 280.

için giyerler. Bu da setr-i avret veya vücûdu sıcak ve soğuktan korumak maksadıyla ilgilidir.

Süfyan es-Sevrî'nin bir gün farkına varmadan tersinden giydiği bir elbiseyle evden dışarı çıktığı anlatılır. Onu bu halde görenler durumu kendisine söylediğinde, elbisesini çıkarıp düzgün olarak yeniden giymek isterse de, sonra bundan vazgeçer ve der ki: «Elbisemi Allah rızâsı için niyet ederek giymiştim, ama şimdi onu halk istediği için değiştirmek durumundayım, ilk niyetimi ikincisiyle bozmamak için vazgeçtim.»

Sûfîler ahlâkî temizliğe çok ehemmiyet verirler ve bu sebeble Allah'ın kendilerine kolaylaştırdığı istîdat, ehliyet ve salâhiyetle, temiz bir ahlâkla rızıklandırıldılar. Ahlakî temizlikte ve onun kuvvetlenmesinde, nefsin bütün sıfatlarında mevcut olan özelliklere uygunluk vardır. Nefsin bu uygunluğuna Allah Teâlâ'nın şu âyetinde işâret edilmiştir: Onu uygun hâle getirdik ve rûhumuzdan ona nefhettik.² İşte buradaki tesviye, düzeltme, uygun hâle getirme, tenasübtür. Bu yüzden elbiselerinin yiyeceklerine, yiyeceklerinin sözlerine, sözlerinin uykularına uyması pek tabiidir. Onlardaki bu uygunluk bütün durumlarda ilme bağlı, ilimle alâkalı ve aynı şekilde ilmin karar verdiği, gösterdiği ölçülerdedir. Zamanımızdaki mutasavvıflar hevâ ve hevesleriyle karışık bir tenâsübe rağbet etmektedirler. Onların tenâsüp hususundaki bu bilgileri kendilerinden öncekilerin sahip olduğu tenâsüb anlayışından kaynaklanmaktadır.

Ebû Süleyman ed-Dârânî demiştir ki: Onlardan biri üç dirhem kıymetinde bir abâ giyer, fakat bunun altında, gönlünde gizlediği şehvet beş dirhemliktir. İşte bu, tenâsübü reddetmektir. Elbisesi kaba kumaştan olanın yiyeceği de aynı şekilde olmalıdır. Yiyeceklerle elbisenin aynı seviye ve kalitede olmaması kişide gizli bir arzunun varlığına delâlet ederek, birtakım aykırılıkların mevcûdiyetini gösterir. Bu, ya giyilen elbisenin halka hoş görünmek için olduğunu veya yiyeckte çok büyük kötülüklerin varlığını ifâde eder. Her iki durum da bir hastalıktır ve normale dönmek için mutlak tedâviye ihtiyaç vardır.

Ebu Süleyman ed-Dârânî bir gün kullanılmış eski bir elbise

2. el - Hicr, (29), 15.

giymişti. Ahmed ona: «Niçin daha iyi bir elbise giymedin?» diye sordu. «Ne olurdu dedi: «Elbisenin başkalarının giydiği gömlekten daha kötü olması gibi, kalbim de diğer kalblerden daha kötü olsaydı. Fakirler yamanmış elbise giyer, bazıları çöplüklerden kumaş parçaları toplayıp onlarla elbiselerini yamarlar. Hatta salih kişilerden bazıları da böyle yapmıştır. Müracaat edecek yerleri ve imkânları olmadığından yamaları çöplüklerden, lokmaları kapılardan topluyorlardı.

Ebû Abdullah er-Rifâi otuz sene fakirlik ve tevekküle tahammül etti. Fakirler için yiyecek hazırladığında onlarla beraber oturmazdı. Bu husûs kendisine hatırlatıldığı zaman: «Siz tevekkülün hakkını yiyorsunuz ben ise miskinliğin.» diyordu. Sonra akşamla yatsı arasında çıkıyor, kapıları çalarak yiyecek kırıntıları topluyordu. İşte bu tavır, tanıdıklara bile mürâcaat edip minnet altına girmemektir.

Hikâye edildiğine göre yamalı elbiseler giyen bir topluluk **Bişr b. Hâris**'in yanına gittiler. Bişr onlara: «Ey cemâat! Allah'tan korkun ve bu elbiselerle ortalarda dolaşmayın, tanınıyorsunuz ve insanlar bu sebeple size ikrâm ediyorlar» dedi. Hepsi susarak sözlerini kabûl ettiler. Yalnız içlerinden bir genç: «Bizi tanınan ve bu sebeple kendilerine ikrâm edilenlerden ettiği için Allah'a hamedederim. Vallahi bütün hareket ve davranışlarda sadece Allah rızası gözetilene kadar bu elbiseler giyilecektir» deyince Bişr: «Aferin oğlum! Sen yamalı elbise giyenleri lâıykıyla temsil ettin!!» dedi. O zamanlar bu genç, üzerinde giydiğinden başka, hiçbir elbisesi olmayan biriydi.

Emirü'l-mü'minin Hz. Ali'nin üç dirheme satın aldığı güzel bir elbisenin kolunu parmak uçlarına kadar yırttığı rivâyet edilir. Yine onun, **Ömer b. Hattâb (r.a.)**'a: «Eğer iki dostunla (Peygamber (s.a.) ve Ebû Bekir) karşılaşmak istiyorsan yamalı gömlek, tamir edilmiş ayakkabı giy, tûl-i emel sahibi olma, doymayacak kadar ye!» dediği rivayet edilmiştir.

el-Cerîrî'den nakledildiğine göre: Bağdat camiinde yaz kış neredeyse aynı elbiseyi giyen bir adama, niçin böyle yaptığı sorulmuştu. Adam: «Ben eskiden çok çeşitli elbiseler giymeyi pek severdim. Bir gece rüyamda cennete girdiğimi gördüm. Fakir dostlarımdan bir kısmının bir sofrada oturduklarını görünce ben

de onlarla oturmak istedim. Fakat meleklerden bir cemaat, elimden tutarak beni oradan kaldırdı ve bana: «Bu sofrada oturanlar hep aynı elbiseyi giyiyorlar, senin üzerinde ise değişik bir elbise var, onlarla beraber oturamazsın!» dedi. Bundan sonra işin farkına vardım, Rabbime kavuşuncaya kadar bir tek elbise giymeye and içtim.»

Denilmiştir ki: Ebû Yezîd el-Bistâmî vefât ettiğinde, geriye üzerindeki ödünç elbiseden başka hiçbir şey kalmamıştı. Onu da sahibine teslim ettiler.

Şeyhimizin şeyhi Şeyh Hammâd'dan bize nakledildiğine göre: O daima kiraladığı bir elbiseyi giyerdi. Hiçbir zaman da sâhib olduğu bir elbiseyi giymemiştir.

Ebu'l-Hafs el-Haddâd buyurmuştur ki: «Fakir'in kıymetli ve güzel bir elbise giydiğini gördüğün zaman, bunu hayra yorma!»

Cüneyd el-Bağdadî'nin üstadı İbnü'l-Kernebi vefât ettiğinde üzerinde yamalı bir elbise vardı. Söylendiğine göre: Onun ağırlığı tahminen 13 ritl* idi.

Sâlihlerden büyük bir kısmı bu şekilde kalın ve sert kumaşlardan dikilmiş elbiseler giymiş oldukları gibi, diğer bir kısmı da kendilerini yamasız fakat gösterişsiz, fakirce kıyafetle giymeye zorlamışlardır. Bu şekilde giymekten niyetleri ise, ya hallerini gizlemek ya da, yamalı elbise giymenin icablarını yerine getirememekten korkmak olmuştur.

Denilmiştir ki: Ebu'l-Hafs el-Haddâd daima yumuşak ve güzel elbiseler giyerdi. Döşemesi kumdan ibaret bir odada, altına hiçbir şey sermeden, kumlar üzerinde yatardı. Nitekim ashâb-ı suffe'den bir kısmı da toprakla kendi aralarına herhangi bir örtü girmesine bile tahammül edemezdi. Ebû Hafs'ın bu şekilde yumuşak kumaştan güzel elbise giymesi Allah Teâlâ'ya en güzel bir şekilde kavuşma arzu ve niyyetindendir. İşte sâdık kişilerden bazılarının sert ve kalın kumaş yerine yumuşak ve güzel kumaşlardan yapılmış elbiseler giymesi böyle bir maksada bağlıdır. Onların bu şekilde davranışlarına itiraz etmek doğru olmadığı gibi, kalın kumaştan yapılmış veya yamalı elbise giymek de sûfiy-

* Yaklaşık 5 kg. ağırlığında kaba ve kalın elbise.

ye fukarası için dünya nimetlerinin süs ve güzelliklerini küçümsemek niyetiyledir. Nitekim hadis-i şerifte: Güzel bir elbiseyi giymeye gücü yettiği halde Allah rızası için bundan vazgeçene Allah cennet elbiseleri giydirebilir³ buyrulmuştur.

Ancak, hâl sâhibi, nefsinin istek ve arzularını bilen, içindeki gizli hırsların mâhiyetini anlamış olan ve bunlara rağmen hüsn-i niyetle Rabbına kavuşmak isteyen âlimler için yumuşak ve güzel kumaşlardan yapılmış elbise giymek uygundur. Bu hüsn-i niyet açıklandığında izahı uzayacak pek çok özelliklere sahiptir.

İnsanlardan bazıları elbiseyi ne güzel ve yumuşak, ne de kaba ve sert olduğu için değil, sadece vaktin icâbına ve kendi ictimâî durumlarına uygun bir elbise olduğu için giyerler ki, bu da güzeldir. Kendine uygun olanı bulup giymek ise en güzelidir. Kişi, eğer Allah'ın kendisine giydirdiği elbise için nefsinde aşırı bir düşkünlük veya gizli ve açık şiddetli bir arzu görürse arzusunu terkederek Allah ile beraber olabilmesi için o elbiseyi çıkarmalı, başka bir şey giymelidir. İşte o zaman bu, Allah'ın kendisine giydirdiği elbise olur.

Şeyhimiz Ebu'n-Necib es-Sühreverdî'nin (r.a.) özel bir kıyafeti yoktu. Aksine belirli bir arzu ve maksada bağlanmadan, tekellüfsüz bir sûrette giyerdi. Bazan 10 dinarlık bir sarık sarar, bazan da bir.

Şeyh Abdülkadir (r.a.) ise hususî bir kıyafet giyer ve değişik bir sarık sarardı. Şeyh Ali b. el-Heysemî ise siyah renkli bir derviş elbisesi giyerdi. Ebû Bekir el-Ferrâ ise halkdan basit biri gibi sert ve kaba tüylü posttan yapılmış bir kürk giyerdi. Fakat hepsinin giyim kuşamında hâlis bir niyet vardı. Bunların birbirinden farklı giymelerinin sebeblerini açıklamak mümkün olmakla birlikte, bu çok ta uzun olur.

Allah ile beraber olduğundan ihtiyârı terk mertebesinde olan Şeyh Ebu's-Suûd'a yumuşak kumaştan yapılmış elbise gönderildiğinde bunu giyerdi. Bu sebeble kendisine: «Seni bu elbise ile gören insanların kalbinden, senin kıymetsiz biri olduğun fikri geçebilir» denildiğinde: «Şeriatın zâhirî hükmüne göre, bizden

3. Bkz. Tirmizî, Kıyâme, 39.

hakkını isteyen iki kişiden başka hiçbir şeyden endişe etmeyiz. Birinci adama: Giydiklerimiz arasında şeriatın kötü gördüğü veya haram kıldığı birşey görüyor musun? dediğimizde, «Hayır» der. İkincisi azimet sahiblerinden bir grubun davrandığı şekilde hareket etmemizi isteyen adamdır. Ona da: Giydiklerimizi seçtiğimizi, büyük bir zevk duyarak giydiğimizi görüyor musun? diye sorarız o da «Hayır» diyecektir» şeklinde cevap verdi.

Bazı insanların yumuşak ve gösterişli elbiseler giydiği, diğerlerinin ise sert ve kaba kumaşlardan yapılmış elbiseleri tercih ettiği görülmektedir. Fakat bazıları da Allah Teâlâ'nın onun için seçtiği husûsî kıyâfetleri giymeyi daha çok severek, bu sûretle Allah'a daha fazla ilticâ etmeyi ve ona daha çok sığınmayı arzu eder. Aynı elbiseyi hevâ ve hevesine uymak maksadıyla değil, Allah Teâlâ'nın en çok hoşuna gidecek, dinini ve dünyasını ıslah edecek bir kıyâfet olduğu için giymeyi O'ndan ister. Allah Teâlâ da ona ihsân ederek bu husûsî elbiseyle tanınmasını kolaylaştırır. O da bu elbiseyi, dâima Allah rızası için giymiş olur. İşte bu şekilde giyinmek, daha önce belirtilen Allah için giymekten daha tam ve mükemmel bir giyim şeklidir.

İlimden daha fazla nasib almak isteyen insanlar ancak Allah'ın kendilerine daha fazlasını lütfettiği kişilerdir. Onlar ilim ve yakın elbiselerini giydiklerinden ister yumuşak ve güzel kumaşlardan, isterse sert ve kaba kumaştan yapılmış olsun diğer elbiselerle ilgilenmez, onlara değer vermezler.

Bazan kişinin zevk alarak seçtiği ve giydiği güzel bir elbise, bu sebeble onun küfre düşmesine, kötü görülmesine, bağışlanmamasına sebep olabileceği gibi, Allah Teâlâ nefsinin arzû ettiği şeyi ele geçirmesine yardım eder. Böylece o şahıs tam bir tezkiye ve temizliğe ulaşmış, sevilmiş, istenmiş olarak buna ulaşmak isteyenlerden ayakları kayan pek çoğunun haricinde sevdiği ve istediği şeyi çabucak ele geçirmesine Allah yardımcı olur.

Yahya b. Muâz er-Râzî'nin önceleri yünlü ve eski elbiseler giyerken, ömrünün sonlarına doğru yumuşak ve güzel elbiseler giymeye başladığı anlatılır. Bu durum Ebû Yezîd'e söylendiğinde: «O Miskin Yahyâ, önemsiz ve kıymetsiz şeyler karşısında sabredemedi, kıymetli ve güzel şeylere nasıl sabredip dayanacak » diye cevap verdi.

İnsanlardan bir kısmına daha önceden ne giyeceğine dair bir bilgi verilmiş olduğundan o ilimle güzel elbise giyerler. Sâdıkların bütün halleri, farklılıklarına rağmen güzeldir. Nitekim Kur'an'da: De ki: Herkes yaratılış hâl ve şekline göre amel eder. Rab-bim kimin doğru yolda olduğunu daha iyi bilendir.^{3a}

Kalın kumaşlardan yapılmış gösterişsiz elbiseler giymek, ki-şi için daha iyi, daha güzel ve sevimli olduğu kadar, onu çeşitli âfetlerden de uzaklaştıran bir şeydir. Mesleme b. Abdilmelik'in anlattığına göre: Ömer b. Abdülaziz'i hastayken ziyâret etmiş-tim. Gömleğinin kirli olduğunu görünce, hanımı Fatma'ya: «Emiru'l-mü'minin'in elbisesini yıkasaydınız ya!» demiştim. «Pe-ki, inşaallah yıkayacağız» dedi. Bir müddet sonra tekrar ziyarete gittiğimde, gömleğinin yine yıkanmamış olduğunu gördüm ve hanımı Fatma'ya, «Size geçen sefer yıkamanızı söylemedim mi?» dedim: «Vallahi bundan başka gömleği olmadığı için çıkarıp yı-kayamadım», demişti.

Sâlim demiştir ki: Halife olmadan önce Ömer b. Abdülaziz, insanların en sâde giyineni idi. Halife olduğunda başını önüne eğmiş, ağlamaya başlamış, sonra da eski bir elbise isteyip onu giymişti.

Ebu'd-Derdâ vefat ettiği zaman elbisesinde kırk yama bu-lunmasına rağmen, Hak rızası için bağışladığı paranın dört bin lira olduğu söylenmiştir.

Zeyd b. Vehb dedi ki: Ali b. Ebi Tâlib, Rey'de dokunmuş gömlek giyer ve kolu parmaklarının ucuna kadar inerti. Hâricî-ler onu, ayıpladığında: «Bunun için mi beni ayıplıyorsunuz? Bu, kibirden uzak ve müslümanların bana uymalarına en elverişli kıyafettir.» dedi.

Denilmiştir ki: Hz. Ömer (r.a.) bir adamın üzerinde çok in-ce ve güzel bir kumaştan yapılmış iki parçalı bir elbise görünce, kırbacıyla vurarak: «Bu göz alıcı, parıltılı elbiseyi kadınlara ve-riniz!» dedi.

Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: «Kalb-lerinizi yün elbiseler giyerek nurlandırın. Böyle elbiseler dünya

hayatında aşağılayıcı olsalar bile âhirette nûrdur. Lüzumsuz yere insanları övüp yücelterek dininizi bozmaktan sakınınız.»

Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.) bir çift ayakkabı giymişti. Ayakkabıların güzelliği hoşuna gidince, Allah'a secde etti. Niçin böyle yaptığı sorulunca: «Rabbimin benden yüz çevireceğinden korktum ve mütevâzi olduğumu göstermek için secde ettim, ama Allah'ın bu sebeble bana azab etmesinden korkarım. Artık bu ayakkabılar yanımda kalamaz», buyurdu ve onları ayağından çıkararak, karşılaştığı ilk fakire verdi; kendisi için bir çift yamalı ayakkabı satın alınmasını emretti.⁴ Efendimiz (s.a.)'in yünlü elbise, yamalı ayakkabı giydiği ve kölelerle beraber yemek yediği rivâyet edilmiştir.

Nefis bütün kötülüklerin kaynağı olduğundan, onun hilelerine vâkıf olmak, gizli arzularını anlamak; isteklerinin esrârını farketmek cidden çok güçtür. Bu sebeble en doğru, en gerekli, en birinci tedbir nefsin etrafını bir duvarla çevirmek ve şüpheli olan şeyleri terketmektir.

Nefis tezkiyesini tamamlamadan vüs'atın ne olduğunu bilmeden kişinin nefsinin râhata salıvermesi câiz olmaz.. Ancak bu, istek ve arzularının yok edilerek nefsin tesirsiz hâle getirildiği, niyyetin saflaştırıldığı, davranışların açık ve net bir bilgiye dayalı olarak düzeltildiği zaman mümkün olur.

İnce ve hafif elbiseler giyenin dini de incelir denilmiştir. Ancak zühde yönelmeyen kişilerin böyle elbiseleri şer'i hudûtlar dâhilinde giymesine izin verilmiştir.

Alkame (r.a.), Abdullah b. Mes'ûd'un Rasûlullah'tan (s.a.) şu sözleri duyduğunu rivâyet etmektedir: Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişi cennete girmeyecektir.⁵ Bir adam Efendimize (s.a.): «Güzel bir elbise şık bir ayakkabı giymeyi seven biri için ne dersiniz?» deyince Rasûlullah (s.a.): Allah güzeldir ve güzellikleri sever⁶ buyurmuştu. Ancak bu izin giyim hususunda nefsinin arzularına uymayan, giyinişle iftihara etmeyen ve kibirlenmeyen kişilere verilmiştir. Malıyla övünmek için kıymetli ve

4. Bu meâlde bir başka hadis için bkz. İbn Mâce, Libâs 1, Et'ime, 49.

5. İbn Hanbel, I, 416.

6. Müslim, İmân, 148; İbn Hanbel, IV, 133 - 134.

güzel elbiseler giyen kişiye gelince onlar için korkutucu emirler mevcuttur:

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.): «Mü'minin diz kapaklarının altına, ayaklarının yarısına kadar uzanan izarı'nın topuklarına kadar inmesinde bir mahzur yoktur. Ancak topuklarını aşarak yerlerde sürünecek kadar uzun giyen cehennemdedir. Allah eteklerini yerlerde sürükleyerek, şımarık bir şekilde yürüyen kişiye kıyamet gününde merhamet nazarıyla bakmaz. Sizden önceki kavimlerden bu şekilde giyip böbürlenerek yürüyen bir adam kendini beğenerek kibirlendiğinde, Allah onu yerle bir etti ve kıyamete kadar da orada debelenip duracaktır.⁷

Bu konuda insanların durumu farklıdır. İlminin doğruluğu sebebiyle hâl ve hareketi doğru olan kişinin yeyip içtiğinde, giyip kuşandığında ve diğer işlerde niyyeti de doğru olur, bütün hâllerinde istikamet üzere bulunur, kalbini daima Allah ile beraber olmaya yöneltir. İşte böylece kulun bütün harekât ve davranışları, Allah Teâlâ'nın hüsn-i tevfiği ile istikamet bulur.

7. el - Câmiu's - sağir, 1, 63.

KIRKBEŞİNCİ BÖLÜM

GECELERİ İHYA ETMENİN FAZİLETİ*

Allah Teâlâ: Allah kendi katından bir güven işâreti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytan vesvesesini gidermek, kalblerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti¹ buyurmuştur. Bu âyet, Bedir Savaşı esnâsında müslümanların üzerinde batmadan yürümeye imkân vermeyecek, hayvan ayaklarıyla âdetâ delik deşik edilmiş yumuşak kumlarla örtülü bir vâdiye geldiklerinde nâzil olmuştur. O gün müşrikler müslümanlardan önce davranarak büyük Bedir kuyularını tutmuşlar ve gâlip geçmişlerdi. Ertesi sabah, müslümanlar içecek, gusledecek, abdest alacak su bulamamışlar. aralarında şiddetli bir susuzluk başgöstermişti. Şeytan, «Siz haklı olduğunuzu zannediyorsunuz. Allah'ın Nebîsi de sizinle, ancak müşrikler size üstün gelerek su kuyularını da elde ettiler, abdest alamadan, gusledemeden teyemmümle namaz kılıyorsunuz, bu hâlde nasıl zafer kazanmayı umarsınız» gibi düşüncelerle içlerine vesvese vermişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bol bir yağmur lütfetmiş, vâdiler suya doymuş; müslümanlar su ihtiyaçlarını gidermiş, gusledip abdest almışlar, hayvanlarını sulamışlar, su kapları ağızlarına kadar doldurulmuş, kum sertleşmiş, üzerinde rahatça yürünür hâle gelmiştir.

Allah Teâlâ: O yağmurla bastığınız yerleri sertleştirdi. Rabbi meleklerle «Ben sizinle beraberim»² buyurarak müşriklere gâlip gelmeleri için melekler vâsıtasıyla müslümanlara yardım etti.

Kur'an'daki bütün âyetlerin zâhirî ve bâtinî mânâları had-

* Bu konuda krş. Kâtûl - kulûb, 31 - 50, 61 - 63; İhyâ, 333.

1. el - Enfâl (8), 11.

2. el - Enfâl (8), 11.

di, yani mânânın sınırı ve muttalâ'ı yani anlaşılma noktası vardır. Allah Teâlâ, bilhassa Bedir'deki müslümanları, yâni ashâbı saran uyku hâlini de onlar için rahmet ve emniyet vesilesi yapmıştır. İşte bu uyku hâli, müridler için dünya hayatının kısımlarından bir kısımdır ve kalblerinin, nefsin sıkıntılarından emin olmasıdır. Çünkü nefis, uyku ile istirahat eder. Yorgunluk ve sıkıntılar sebebiyle kalb bunaldığı için uyuyarak istirahat eden kişi yorgunluk ve sıkıntılardan şikâyetçi olmaz.

Kalb ile nefis birbirleriyle mücâdele ettiği sırada, şartlarına riâyet ederek, dengeli bir şekilde uyumak, sâlih ve müridlerin kalblerinin sükûn bulmasına sebep olur.

Denilmiştir ki: Bedenin rahatlaması için gece ile gündüzün üçte birinin mutlaka uyku ile geçirilmesi gereklidir. Mürid, bu sekiz saatlik uykunun iki saatini gündüz, altı saatini ise gece uykusuna ayırmalıdır. Ancak gecenin uzun veya kısalığına, mevsimin yaz veya kış oluşuna göre gece veya gündüz uyku saatlerini gerektiği şekilde artırıp eksiltebilir. Bazan uyku saatleri kuvvetli bir irâde ve sâlih bir niyyetle azaltılabilir. Yavaş yavaş, alışıarak, bunu bir adet hâline getirmenin zararı yoktur. İnsan rûhu ve bedeni az uyumanın ve erken kalkmanın zorluğuna dayanabilir. Uykunun tabiatı soğuk (bârid), ve rutubet (ratb) olduğu için bedene ve dimâğa faydası vardır. Micâzdaki kuruluk ve harâreti teskin eder. Sekiz saatten az uyumak, dimâğa zarar vereceğinden ve vücûdun bu sebeble rahatsız olacağından korkulursa da, ruh, kalb ve üns uykunun yerini tuttuğunda, ruh ve ünsün tabiatı, uyku gibi soğuk ve rutûbetli olduğu için, az uyku zarar vermez. Rûhun varlığı sebebiyle gecenin uzunluğu âdeta kısalmıştır. Uzun geceler de bu sebeble kısa gibi olur. Sevgili ile beraber geçirilen bir sene, bir an gibi gelir, ondan ayrı olarak en kısa süre bile uzun bir sene gibidir. İşte bunun gibi gece de ehl-i rûh'a kısa gelir.

Ali b. Bekkâr'dan nakledildiğine göre: «Kırk senedir beni en çok mahzûn eden şey güneşin doğuşudur.» demiştir.

Birisine: «Geceyle aran nasıl?» dediklerinde: «Onun hakkını yerine getiremedim. O yüzünü bana gösterir ve sonra dönüp gider, düşünüp ummaya bile fırsat kalmaz.» demiştir.

Ebû Süleyman ed-Dârânî: «Geceleri ihyâ edenlerin bundan

aldıkları manevi haz, eğlenceye düşkün olanların eğlenceden aldıkları zevkten kat kat fazladır.» demiştir.

Bazıları demiştir ki: Geceleri ihyâ ederken münâcaat hâlinin tatlılığından «Ehl-i temellük'ün kalblerinde doğan zevkten başka dünyada hiçbir şey cennet ehlinin sâhip oldukları nimete benzemez. Münâcaattaki zevk ise geceleri ihyâ edenlerin en sür'atli bir şekilde sevâba nâil olmasıdır.

Âriflerden biri demiştir ki: Allah Teâlâ seherlerde uyanık olanları bilir ve kalblerini nûr ile doldurur, böylece kablerinin özelliklerini değiştirerek, parlamalarını sağlar, sonra kalblerindeki çeşitli güzellikler, gâfillerin kalblerine yayılır.

Bilindiği gibi Allah Teâlâ çeşiti peygamberlerine bazı husûsları bildirerek buyurmuştur ki: «Benim bazı kullarım vardır. Beni çok sevdikleri için ben de onları çok severim, beni arzû ettikleri için, ben de onlara müstakım; beni zikrettikleri için ben de onları dâimâ hatırlarım; bana yöneldikleri için ben de onları gözetirim; onların yoluna girersen seni severim, onlardan yüz çevirirsen sana buğz ederim.» «Onlar nasıl belli olurlar?» diye sorulunca buyurdu ki: «Onlar, çobanın koyunlarını güneşten korumak için gölgeleri seçmesi gibi, gündüzleri gölgelere yani tenha yerlere sığınarak, kendilerini korurlar; kuşların yuvalarını özlemeleri gibi, hasretle güneşin batışını arzû ederler. Akşamın alaca karanlığı onları sardığında, adetâ karanlığa karıştıklarında, sevgililer sevdikleriyle başbaşa kaldıklarında, bütün arzûlarıyla bana yönelirler, yüzlerini bana çevirirler. Bazan ağlayıp inleyerek, bazan âh u vâh ile bana yalvarmalarında, benim için nelere tahammül ettiklerini görür, bana karşı sevgilerini has'ı izhar ettiklerini duyarım. Onlara verdiğim şeylerin birincisi, kalblerine nûrumu bütün kuvvetiyle doldurmam ve bu sûretle, benim onlardan haberdar olduğum gibi, onların da benden haberdar olmalarını temin etmemdir. İkincisi ise; yedi kat yer ve gök ile içindekiler terâzinin bir kefesine konsa, amellerinin ağır gelmesi için diğer kefeyi yükseltir, amellerini ağırlaştırırım. Üçüncü olarak; onları rızâma nâil ederim. İşte o zaman, rızâma nâil olanın ne hâle geleceğini bir görmelisiniz! Nimetime gark ettiğim kişiye neler ihsân edeceğimi, tam mânâsıyla kim idrak edebilir?»

Geceyi sadece Rabbine münâcâtla geçiren gerçek müridin,

geceyi bu şekilde ihyâ ederek elde ettiği nimetler, gününün her ânına yayılır ve gündüzü gecesinin himâyesinde olur. Bu ise kalbinin ilâhî nûrlarla dolu olması demektir. Gün boyunca bütün hareket ve davranışları, gece biriken nûrların fışkırmasından kaynaklanır ve bedeni, ilâhî bir cisim hâline gelerek onu yanlış davranışlardan korur ve sükûnetinin artmasına sebep olur.

«Geceleri namaz kılanların gündüz yüzleri ak olur» denmiştir. Bu sözün iki mânâsı olabilir: Birincisi: Fânûs ışığı muhafaza etmek içindir, yakîn ışığı kalbte yandığında, gece ameli kandinin yağını çoğalttığı için ışık daha çok parlar ve lâmbanın aydınlatması artar. Böylece beden nûr ve güzellik kazanır.

Sehl b. Abdullah şöyle derdi: Yakîn ateştir, ikrâr fitil, amel de yağ. Allah Teâlâ: Onlar yüzlerindeki secde izi ile tanınırlar³ Onlar içinde ışık yanan bir fânûs gibi nurludurlar⁴ buyurmuştur. Beden fânûsunu aydınlatan ilâhî nur da yakîn nuru, amel yağı sebebiyle daha parlak ışık verir ve beden fânûsu parlak bir yıldız gibi olur, camdan akseden nurlar, beden fânûsunu aydınlattığı gibi aynı zamanda nur ateşiyle kalb yumuşar ve bu yumuşaklık bedene sirâyet eder, beden kalbin yumuşaklığıyla yumuşamış olur. Böylece ikisini de içine alan bu yumuşaklıkla onlar tam mânâsıyla yumuşayarak beden ve kalb birbirine benzemiş olur. Allah Teâlâ: Sonra onların beden ve kalpleri Allah'ı zikrederek yumuşadı⁵ buyurarak bedeni yumuşaklıkla vasıflandırdığı gibi kalbi de aynı şekilde vasıflandırmıştır. Kalb nûr ile doldurulduğunda, kalp yani beden de ondan sirâyet eden üns ve sürûr ile yumuşar, zaman ve mekân kalbin nurları içinde yok olduğu gibi kelâm, âyetler ve sûr'da yok olur. Arz, beden dünyasını Rabbinin nûruyla aydınlatır, çünkü kalb sema olduğundan, beden arz olur. Münâcât sırasında Allah kelâmını okumanın lezzeti, kâinatın varlığını kaplar. Yüce kelâm şuhûd âleminin saflığındaki sıkıntılardan kurtulmada bütününü diğer mevcudâtın yerini tutar. O zaman kişinin söyleyeceği söz kalmaz, akla gelen gizli hisler duyulmaz. Bu halde olunca da Kur'ân-ı Kerim, Fâtiha'dan sonuna kadar, hiçbir ka-

3. el - Feth (48), 29.

4. en - Nûr (24), 35.

5. ez - Zümer (39), 24.

rışıklığa ve kırâata mahal kalmadan zihinde tasavvur edilerek tilâvet edilir. İşte bu büyük bir ilâhî lütufudur.

Hadîs-i şerîfin ikinci mânâsı ise yöneldiği çeşitli işler güzelleşir, ve bütün tasarruflarında Allah Teâlâ'nın yardımlarını idrâk eder. Başladığı ve bitirdiği her işde kendisine yardım edilmiş olur, hareket ve davranışları güzelleşir. Sözler kalbin doğru olmasıyla istikamet bulacağından, sözlerinde dâimâ doğruluk ve itidâl üzere bulunur.

KIRKALTINCI BÖLÜM

GECELEYİN KALKIŞ ve UYKU ÂDÂBI

Kişinin güneş batarken abdest tazeleyip kıbleye yönelerek zikir ile meşgul bir sûrette geceyi karşılaması; akşam namazının vaktinin girmesini beklemesi, gece namaza kalkmaya yardımcıdır. Bu vakitte yapılacak evrâd ve ezkârın en iyisi tesbih ve istiğfardır. Nitekim Allah Teâlâ, Peygamber (s.a.)'e bu sûretle emretmiştir: **Günahının bağışlanmasını iste! Akşamı, sabah, Rabbinı hamd ile tesbîh et!!**¹

Akşam ile yatsı arasını namaz, Kur'ân tilâveti ve zikirle geçirip iki vakti bu sûretle birleştirmek de gece namazına yardım eder, vakitte en efdal ibâdet nâfile namazdır. Çünkü akşam ile yatsı arasının namaz kılarak değerlendirilmesi, gündüz insanlarla görüşüp konuşmaktan; onların söylediklerini duyup dinlemekten kalbde meydana gelen keder ve üzüntülerin izlerini temizler. İnsanlarla görüşüp konuşmak; onlar arasına karışmak kalblerde bir iz ve tesir bırakır. Hatta devamlı olarak onlara bakmanın bile, yerine göre kalbde meydana getireceği bir etki söz konusudur. Tabii bu tür etkileri, ancak kalb safâsına, gönül duruluğuna ermiş olan kimseler kavrayabilir. Halka bakmanın basirete tesiri, göze düşen çöpün görmeye olan tesiri gibidir. Akşamla yatsı arasının bu şekilde ibâdet ve zikirle değerlendirilmesinin bu tür etkileri gidereceği umulur.

Yatsı namazından sonra konuşmamak da gece kalkmayı kolaylaştırır. Çünkü yatsıyı müteakip yapılacak konuşmalar akşamla yatsı arasını ibadetle geçirmekten dolayı kalbde meydana gelen nûrun etkisini giderir. Özellikle kalb uyanıklığından

mahrûm olanları gece namazından alıkor. Yatsıdan sonra abdest tazelemek de aynı şekilde gece namazına ve geceyi ihyâya yardımcı olur.

Dervişlerden biri bana, Horasan'da bulunan şeyhinin biri yatsıdan sonra, biri gece uyandıktan sonra, biri de sabah namazından önce olmak üzere gecede üç defa guslettiğini anlatmıştı. Yatsıdan sonraki abdest ve guslün geceyi ihyâ ve gece namazı kılma konusunda belirgin bir etkisi vardır. Uyku bastırınca kadar zikir ve namazla meşgûl olmaya insanın kendisini alıştırmasıdır. Bu şekilde zikir ve namaza alışkanlık, insanın çabuk uyanmasına yardımcı olur. Şu kadar var ki insan nefsine ve alışkanlıklarına da güvenmemelidir. Zikir ve namaza alışan ve alışkanlıklarına güven beslemeyen kimse, vaktinde kalkabilmek için zamanında yatmaya ve uyumaya çalışır. Müridlerin ve tâliplerin durumuna uygun düşen uyku iyice bastırıldığında uyuma hâli, bundan farklıdır. Mürid ve tâliplerin uykusu, sevenlerin hâlidir. Nitekim: «Onların uykusu boğulanların uykusu gibidir. Yemeleri de hastaların yemesi gibidir. Konuşmaları zarûret ölçüsündedir» denilmiştir. Geceyi ihyâ arzusunda bulunan kimse uyku galebesiyle uyusa, o yine geceyi ihyâya muvaffak olmuş sayılır. Nefis ancak, yedirilip doyurulduğu ve uykuya rahatça salıverildiği zaman kendisini uykuya bırakır. Fakat sağlam bir niyyet ve azimetle zorlandığında ise kendini rahatça salıvermez. Nefsteki sağlam azimetten kaynaklanan bu zorlama, sıcak yataktan kalkabilme neticesini doğurur. Nitekim Allah Teâlâ: **Yanlarını yataktan ayırırlar korku ve ümidle Rablarına duâ ederler.**² buyurmaktadır. Çünkü geceyi ihyâ gayret ve azimet, insanın yanı ile yatağın birbirine kavuşmasına engel olur, yatağı çabuk terketmesini sağlar.

Denilir ki: Nefse iki türlü bakılır. Biri bedenın hakkını almak için aşağıya nazar, diğer ulvî ve rûhânî kısmın hakkını almak için yukarı nazar, Azîmet sahipleri Rahmânî ve ulvî olan tarafa nazar ettiklerinden yanlarını yataklarından ayırıp gece ibâdeti yaparlar, nefislerine de uykudan hakkını verirler, fakat ondan hazz almasına engel olurlar. Çünkü nefis, cevheri toprak, yâni cemâdât olduğundan uykudan tad alır ve ondan uzak dü-

şünülemez. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: O (Allah), sizi topraktan yaratandır³. Bunun mânâsı, ben insanı yarattığım her unsuru, ona tabiat yaptım, demektir. Dibe çökmek, toprağın sıfatı olduğu için, tenbellik, gevşeklik, uyusukluk da insana tabiat olmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın Yoksa o, Rabbinin rahmetini umarak gece saatlerinde secdeye kapanan, kıyamda duran gibi midir? Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? ⁴ buyurarak haklarında ilimle hükmettiği himmet sâhibi âlimlerin geceyi ilimle ihyâ etmeleri gerekir. Çünkü bu tip âlimler, ilim için nefislerini, nefsin tabiatının makarrı olan uyku ve tenbellikten alıkoymuşlar ve yanlarını yataklarından ayırarak uykuyu bir yana bırakarak gaflet ve uyusukluk sıfatından kurtulmuşlardır.

Alışkanlıkları değiştirmek de gece kalkmayı kolaylaştırır. Nitekim yastık kullanma alışkanlığında olan onu, yatak kullanma itiyadında bulunan bunu terketmelidir. Sûfilerden biri şöyle dedi: «Bana göre evimde şeytan görmek, yastık görmekten daha hoştur. Çünkü yastık beni uykuya çağırır». Yastık, yaygı ve yatak konusunda alışlagelen usûlün değiştirilmesi nefse tesir konusunda son derece etkilidir, yastık ve yatak nev'inden âdetlerden bir şeyi, nefse hâkimiyet azım ve niyyetiyle terkedenin niyyetini Allah bilir ve bu konuda kolaylık ihsân ederek onu sâbit kılar.

Midenin yemekle dolu olmaması (hiffet-i mi'de) de geceleyin kalkışa yardımcı bir sebeptir. Yenilen yemeğin, uyanık bir kalb ve zikr-i ilâhî ile yenilmesi, geceyi ihyâ etmeye yardımcı olur. Çünkü zikr-i ilâhî sâyesinde yemeğin vereceği sıkıntı ve hastalık zâil olur. Mideye ağır gelen bir yemeğin, kalb için daha fazla ağırlık meydana getireceği bilinmelidir. Akşamleyin yemek yiyen kimse onu zikir, Kur'an tilâveti ve istiğfar ile eritmedikçe uyumamalıdır. Nitekim sûfilerden biri şöyle der: «Akşam yemeğinden bir lokma eksik yemek, bana göre geceyi nâfile ibâdetle geçirmekten daha hoştur.»

İhtiyat yolunu tutarak vitr namazını uykudan önce kılmak gerekir. Çünkü daha sonra ne olacağı bilinmez. Vitr namazı kılınırken abdestin tazelenmesi ve dişlerin yeniden misvaklanma-

3. Gafir (40), 67.

4. ez - Zümer (39), 9.

sı uygun düşer. Bu sûretle sûfî uykuya abdestli olarak girmiş olur. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: İnsan abdestli olarak uyuyacak olursa rûhu Arş'a yükselir ve gördüğü rüyâ, sâdık olur. Abdestsiz uyuduğu zaman ise rûhu oralara erişemez. Rüyâsı da karmakarışık olur ve doğru çıkmaz.⁵

Evli mürid, yatağa abdestli yattığında hanımına dokunmakla abdesti bozulursa da, dokunmanın nefse verdiği lezzete kendini kaptırmadıkça ve kalbin yakaza hâli yok olmadıkça, abdestli yatmanın faydasını zâyi etmez. Fakat kendisini nefsin aldığı lezzete salıvererek gaflete düşen kimselerin rûhu daralır ve perdelenir.

İnsanın gönlünün ve iç dünyasının nefsânî hevâ ve isteklerin etkisinden, dünya sevgisinden temizlenmesi, kin ve hased hastalıklarından arınması, sadık rüyâlar görebilmeyi sağlayan bir temizliktir. Nitekim şöyle vârid olmuştur: Hiçbir kimseye zulmetme niyyeti taşımadan, hiç kimseye hased etmeden yatağına giren kimsenin günahları bağışlanır.⁶

Nefs kötülüklerden temizlenince kalb aynası parlar ve uykusunda Levh-i Mahfûz'la karşı karşıya gelir. Levh-i Mahfûz'daki gayba âid hayret verici haber ve olaylar, ayna gibi kalbe yansıtılarak nakşolunur. Sıddîk kimseler arasında uykusunda Hakk Teâlâ ile konuşanlar vardır. Allah Teâlâ onlara emir ve yasaklarını bildirir. Onlar uykuda olduğu halde bunu anlarlar. Böylelerine uykuda vârid olan emir ve nehy şeklindeki keşf-i ilâhînin durumu, zâhirî emir ve nehy gibidir. Şâyed o kimse, bu emir veya nehyi, ihlâl edecek olursa âsi olmuş olur. Üstelik böyle mânevî emirler daha sağlam ve daha güçlüdür. Çünkü zâhirî emirlere muhâlefetin günâhı, tevbe ile ortadan kalkabilir. Tevbe eden hiç günah işlememiş gibi olur.⁷ Böyle özel emirler ise Allah ile kulun arasındaki hâle müteallıktır. Binaenaleyh böyle bir emrin ihlâlinde müridlik yolunun kapanmasından korkulur. Bu durum Allah'tan başkasına yönelmek olacağından gadab-ı ilâhîyi mûcib olur. İnsan bâzan abdestinin bozulmasından dolayı uyku anında abdest tâzelemesine engel olacak bir tenbellik ve

5. Krş. Ebû Dâvûd, Edeb, 97.

6. Krş. Tirmizî, Deavât, 92; Ebû Dâvûd, Edeb, 98.

7. İbn Hanbel, V, 417.

gevşeklik illetine mübtelâ olacak olursa o zaman en azından abdest azalarını suyla meshetmek sûretiyle uyanık mü'minlerin fiilini işleyerek gafiller zümresinden çıkmaya çalışmalıdır. Uyanıktan sonra kalkıp namaz kılmak hususunda tenbellik gösteren kimse de en azından dişlerini misvak ile ovarak ve abdest organlarını suyla meshederek uyanırken gâfiller kafilesine katılmaktan kurtulmaya çalışmalıdır. Uykusu çok, namazı az olan kimsenin bu kadarını bile yapmasında büyük faziletler vardır.

Rivâyet olunduğuna göre Rasûlullah (s.a.) geceleyin uykudan uyandıkça gecede bir kaç defa dişlerini misvakla ovardı. Uykuya yatarken kibleye yönelik bulunurdu. O'nun uykuda kibleye yönelmesi iki sûrette olurdu. Ya sağ yanı üzere kibleye müteveccih olarak kabre konulmuş bir mevtâ gibi yatar, ya da sırtüstü ayakları kibleye çevrili bir cenaze gibi yatardı ve şu şekilde duâ ederdi:

باسمك اللهم ربي وضعت جبتي وبك ارفعها ، اللهم إني
أمسكت نفسي فاغفر لها وارحمها ، وإن أرسلتها فاحفظها بما
تحفظ به عبادك الصالحين ، اللهم إني أسلمت نفسي إليك ،
ووجهت وجهي إليك ، وفوضت أمري إليك ، لا ملجأ ولا
منجى منك إلا إليك ، آمنت بكتابك الذي أنزلت ، وبيك
الذي أرسلت ، اللهم قني عذابك يوم تبعث عبادك ، الحمد
لله الذي حكم فقهر ، الحمد لله الذي بطن فحير ، الحمد
لله الذي ملك فقدر ، الحمد لله الذي هو يحيى الموتى وهو
على كل شيء قدير ، اللهم إني أعود بك من غضبك ، وسوء
عقابك ، وشر عبادك ، وشر الشيطان وشره

«Senin isminle ey Rabbım yanımı yere koydum. Yine senin yardımınla kaldırıyorum. Eğer ruhumu alıyorsan rahmet eyle, eğer tekrar verirsen onu sâlihleri muhafaza ettiğinle muhâfaza eyle.»

Ey Rabbim bütün varlığımı sana teslim ettim, işimin tasarrufunu sana havâle ettim, yönelişim sanadır, korkum da sendendir, senin azabından kaçıp sığınılacak yine senin rahmetindir. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin Rasûlüne iman ettim. Allah'ım, kullarını yeniden yarattığın günde azâbından koru. Hamd, hüküm ve kahr elinde olan Allah'adır. Hamd, görünmeyen ve kudretiyle hayrette bırakan, her şeye gücü yeten, her şeye mâlik olan; ölüleri diriltten, ve her şeye kadir olan Allah'adır. Gadabından ve cezândan sana sığınırım. İnsanların, şeytan ve şeytan yoldaşlarının şerrinden de sana ilticâ ederim.

Bu duâdan sonra Bakara sûresinin baş tarafından dört âyet okunur. Beşinci olarak da **إِنْ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** ⁹

âyeti, Âyete'l-kürsî, Âmene'r-Rasûlü, **وَإِنْ رَبُّكُمْ اللَّهُ** ¹⁰

وَقُلْ اذْعُو اللَّهَ ¹¹ âyetleriyle Hadid sûresinin baş tarafı, Haşr sûresinin son tarafı. Kâfirûn sûresi, İhlâs sûresi, Felak ve Nas sûreleri okunur. Bitince ellerin içine üflenerek yüz ve bütün vücûda meshedilir. Bu okunanlara ilâveten Kehf sûresinin başından ve sonundan onar âyet ilâve edilecek olursa güzel olur. Sonra şöyle duâ eder:

اللهم أيقظني في أحب الساعات إليك ، واستعملني بأحب
الاعمال إليك التي تقربني إليك زلفى ، وتبعدني من سخطك
بعداً ، أسألك فتعطيني ، واستغفرك فتغفر لي ، وادعوك
فتستجيب لي ، اللهم لا تؤمنني بمكرك ، ولا تولني غيرك ،
ولا ترفع عني شرك ولا تنسني ذكرك ولا تجعلني من الغافلين

«Ya Rabbi, beni, en hoşlandığın bir vakitte uyar. Beni sana yaklaştıracak ve gadabından uzaklaştıracak en güzel amellere

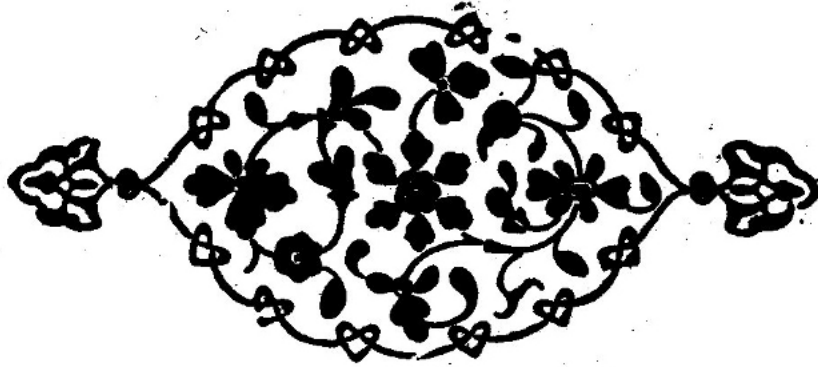
9. el - Bakara (3), 164.

10. el - A'râf (7), 54.

11. el - İsrâ (17), 110.

muvaffak buyur. Ben istiyorum, sen verirsen, ben mağfiret diliyorum, sen bağışlarsın. Ben duâ ediyorum, sen kabul buyurursun. Beni mekrinden emîn olanlardan eyleme, beni kendinden başkasına bırakma. Kusurlarımı örten örtünü üzerimden kaldırma! Bana zikrini unutturma! Beni gafillerden eyleme.»

Vârid olduğuna göre bu lâfızlarla duâ eden kimseyi namaza uyandırmak üzere Allah Teâlâ üç melek gönderir. O namaza kalkar ve duâ ederse onlar onun duâsına «âmin» derler. Eğer kalkamayacak olursa melekler havada ibâdet ederler ve onlara bu ibâdetlerinin sevabı yazılır. Onların her biri 33 kerre tesbih (Subhânallah), 33 kerre tahmîd (el-Hamdulillâh), 33 kerre de tekbîr (Allahu Ekber) getirirler. Yüzüncü de de «Lâilâhe illallahu vallahu Ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-Alîyyi'l-Azîm» derler.

KIRKYEDİNCİ BÖLÜM

GECE NAMAZI VE ADABI

Müezzin akşam ezânını bitirdikten sonra, ezanla ikamet arasında kısa iki rek'at namaz kılınır. Ulemâ bu namazı cemaate katılmak için çıkmadan önce çabucak evlerinde kılarlardı ki, halk bu iki rekâtlık namazı devamlı kılınan sünnet bir namaz zannedip de kendilerine uymaya kalkışmasın.

Akşam namazının farzından hemen sonra iki rek'at sünnet kılınır, çünkü bu iki rek'at, farzla birlikte nezd-i ilâhî'ye ref' olunur. Birinci rek'atta Kâfirûn, ikinci rek'atta İhlâs sûreleri okunur. Namazın sonunda gece meleklerine, kirâmen kâtibin meleklerine selâm verilir ve şöyle denilir: «Merhabâ ey gece melekleri ve merhabâ ey kirâmen kâtibin, benim amel defterime yazın ki, ben Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü bulunduğuna şehâdet ederim. Yine şehâdet ederim ki, cennet haktır, cehennem haktır. Havz ve şefaât haktır. Sırat ve mizân haktır, şüphesiz kıyamet kopacaktır. Allah'ım hatâlarımı bağışla, günahlarımı affet, mizânımı ağırlaştır, beni mizanından yana emin kıl, kusurlarımdan geçiver yâ Erhame'r-rahimiyn!»

Akşam ile yatsı arasındaki zamanı, cemaati bulunduğu mes-cidde geçirerek değerlendiren kimse, bu işi itikâfla birleştirmiş gibi olur. Fakat evine giderek akşam ile yatsı arası zamanını orada değerlendirmek isteyen kimse bunu dini için daha sâlim bir yol, ihlâsa daha yakın bir davranış, ve gayretini toplamaya daha uygun bir hareket olarak görüyorsa öyle yapsın. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'a: Yanlarını yataklarından ayıranlar¹ âyet-î kerîmesinin mânâsı sorulduğunda:

1. es - Secde (32), 16.

— Bu, akşam ile yatsı arasında kılınan namazdır, buyurdu.

Efendimiz (a.s.), bir başka hadisi şerifte: Yatsı ile akşam arasında kılınan namaza dikkat edin ve iyi sarılın. Çünkü o namaz, gündüzün boş şakalaşmalarının son vaktinin günahlarını giderir² buyurur.

Akşamla yatsı arasında kılınan namazın ilk rekâtında Bûrûc sûresi, ikincisinde Târik sûresi okunur. Sonra iki rek'at, onun arkasından iki rek'at daha kılınır. Birincisinin ilk rek'atında Bakara sûresinin ilk on âyeti ile **إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ** diye başlayan iki âyet-i kerime³ sonuna kadar ve onbeş kere İhlâs sûresi, ikinci rek'atta Âyete'l-kürsi, Amene'r-Rasûlü ve yine onbeş defa İhlâs okunur. İkinci iki rek'atta Zümer ve Vâkıa sûreleri okunur. Bundan sonra dilediği kadar namaz kılar. Bu esnâda dilerse namazda veya namaz dışında günlük virdi olan cüzlerini okur. Ya da Fâtiha ve İhlâs okuyarak yirmi rek'at namaz kılar. Akşamla yatsı arasını iki rek'at nâfile kılarak değerlendiren kimsenin kıraatini uzatması iyi olur. Bu iki rek'atı Kur'an'dan kendi hizbini okuyarak, ya da tekrarlayarak, ya da duâ ve hizbini birlikte tekrarlayarak kıyamını uzatır. Meselâ:

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

âyetini⁴ veya benzer duâ mâhiyetindeki bir âyeti tekrar tekrar okur. Böyle tekrarlayarak okumak kişinin gayretini toplamaya ve fazilete ermeye vesile olur.

Yatsıdan önce dört sonra da iki rek'at nâfile kılarak evine veya halvethânesine gider. Orada da bir dört rek'at daha kılar. Nebî (s.a.), evine girdiğinde oturmadan önce dört rek'at nâfile namaz kılardı. Bu rek'atlardan ilkinde Lokman sûresi, ikincisinde Yâsîn, üçüncüsünde Duhân, dördüncüsünde Mülk sûresi okunur. Eğer daha kısa okumak arzu edilirse Âyete'l-kürsi, Âmene'r-Rasûlü ile Hadîd sûresinin ilk âyetleri ve Haşr sûresinin son âyetleri okunur. Bu dört rek'attan sonra on bir rek'at daha kılı-

2. el - Câmî's - sağır, II, 54 (Taberânî'den).

3. el - Bakara (2), 163.

4. el - Müntehine (60), Meâli: «Rabbımız, Sana güvendik, Sana yöneldik, dönüş Sanadır.»

nır ve bu onbir rek'atta Kur'ân'dan üç yüz âyet okunur. Târik sûresindeki Kur'ân'ın sonuna kadar toplam üçyüz âyet vardır. Nitekim Ebû Tâlib el-Mekkî böyle zikretmiştir. Eğer arzu edilirse, bu kadar âyet, daha az rek'atta okunabilir. Şâyet Mülk sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan 1000 âyetlik kısım okunacak olursa büyük bir hayır olur. Hâfız olmayan kimseler her rek'atta beş ya da on kere, ya da daha fazla, İhlâs sûresini okuyabilir.

Teheccüd'e kalkma alışkanlığı olmayan ve bu hususta kendine güvenemeyen kimseler, vitir namazını, teheccüd vaktine tehir etmemelidirler. Fakat kendine güvenen kimselerin ise vitri teheccüd vaktine tehir etmeleri daha faziletlidir.

Ulmâdan bâzısı uyumadan vitir kılacak olsa, gece kalkar bir tek rek'at kılarak vitrini çift rek'ata tamamlardı. Sonra da diledikleri kadar nâfile kılarlardı. Vitri gecenin evvelinde kıldıklarında vitirden sonra oturdukları yerde iki rek'at nâfile kılarlardı. İlkinde Zilzâl, ikincisinde Tekâsûr sûresini okurlardı.

Şöyle bir rivâyet de vardır: Vitri çift yapmak üzere oturarak kılınan iki rek'at, ayakta kılınan bir rek'at menzilesindedir. Teheccüd kılmak isteyen öyle yapar, teheccüdün sonunda vitir kılabilir. Bu iki rek'ata ancak nâfile diye niyyet edilebilir, başka değil. Bu namazı kılanlardan gördüğüm bazıları nasıl niyyet edeceklerini bilemiyorlardı.⁵

Her gece el-Müsebbihat denilen Hadid, Haşr, Saff, Cum'a, Tegabûn sûreleriyle el-A'lâ sûresinin okunması iyi olur. Çünkü ulemâ bu sûreleri okurlar ve berekâtıyla teberrük ederlerdi.

Uykudan uyanınca riâyet edilmesi gereken edeplerin en güzeli gönlü Allah'a yöneltmek, düşünme melekesine mâsivâ düşüncesi ârız olmadan, fikrini Hakk'ın fiillerine çevirmek, dili zikir ile meşgûl etmektir. Sâdık mürid, uyuduğunda bir şeyin arzu ve sevgisiyle uyuyup uyandığında tutkun olduğu o şeyi isteyen çocuk gibidir. Sâdık âşıkın da Allah sevgisi ve O'nunla meşgûliyeti, ölüme, kıyamet ve haşre kadar sürer. Bu yüzden insan uyandığında hangi şeye ihtimam gösterdiğine, gönlüne ilk ârız olan şeyin ne olduğuna ibretle bakmalıdır. Çünkü kabirden kal-

5. Burada müellifin verdiği bilgiler, kendi mezhebi (Şâfiî) çerçevesindeki görüşlerdir. Bu yüzden bu nazarla okunması ve değerlendirilmesi gerekir.

kış da böyledir. Kabirden önce düşüncesi Allah olanın kabirden kalkarken de düşüncesi Allah olacaktır. Değilse bu şereften mahrûm kalacaktır.

İnsan uykudan uyanınca gönlü, fitrî sâfiyetine dönmüş olur. Bu yüzden gönlün, zikr-i ilâhî'den gayrı şeyle meşgûl olarak değişmesine, uyandığındaki fitrat nûrunun zâil olmasına fırsat verilmemelidir. Gönülde mâsivânın yer tutmasından korkarak mümkün mertebe Allah'a ilticâ etmek gerekir. Çünkü bu işin ölçüsü Allah'a ilticâdır. Bu ölçü sâyesinde nurlu yol bulunur, ilâhî nefhalara erilir. Gecenin tamamı bu duygulara ermeğe fedâ edilse lâyıktır. Kurb-ı ilâhî kula sığınak ve barınaktır. Uyku-
dan uyanan kimse şöyle der: «Beni öldükten sonra dirilten ve dönüş ancak kendisine olan Allah'a hamdolsun.» Arkasından Âlî İmrân sûresinin son âyet-i kerîmesini okur ve temiz su aramaya gider. Allah Teâlâ buyurur: Allah sizi arıtmak için gökten su indirmişti ⁶ Allah gökten su indirir, dereler onunla dolar taşar. ⁷ Abdullah b. Abbas (r.a.) der ki: «Bu âyette gökten inen sudan maksad, Kur'ân'dır. Derelerden maksad da kalblerdir. Kalbler onunla dolar ve alabildiği kadarını taşır. Su temizleyicidir, Kur'ân da. Fakat Kur'ân temizlemeye daha lâyıktır. Suyun yapacağı temizlik başka şeylerle de yapılabilir ama, Kur'ân'ın ve ilmin yapacağını bir başka şey yapamaz ve onun yerine hiçbir şey kaim olamaz. Arı ve duru su zâhiri temizler, ilim ve Kur'ân ise bâtını temizler, şeytanın vesvesesini giderir.

Uyku, tabiatın özelliklerinden sayılan bir gaflettir. Bu yüzden uykunun şeytan oyun ve tuzakı olması münâsiptir. Çünkü uyku içinde insan, Allah'tan gâfildir. Allah Teâlâ insanı yaratırken yeryüzünden bir avuç toprak getirilmesini emretmişti. Bu bir avuç toprak, yerin yüzünden alındığından toprağın dış kısmı idi. Derinin de iki kısmı vardır. Bir dış deri, bir de iç deri. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: Ben çamurdan bir insan yaratacağım. ⁸ İnsanın derisi (beşere) ve beşeriyet sıfatı, onun zâhir ve sûretinden ibârettir. İç deri (edme) ise, bâtın ve âdemiyyetin ifâdesidir. Âdemiyyet, güzel ahlâkın toplandığı sıfattır. Toprak,

6. el - Enfâl (8), 11.

7. er - Ra'd (13), 17.

8. Sâd (38), 71.

İblis'in ayaklarıyla çiğnediği yerdir. Bu yüzden toprakta zulmet sıfatı vardır. Topraktaki bu zulmek sıfatı, insanoğlunun toprağıyla yoğrulmuş ve bundan da kötü ahlâk ve çirkin sıfatlar meydana gelmiştir. Gaflet ve unutmama bu sıfatlardandır. Su kullanarak temizlik yapıldığı ve Kur'ân okunduğu zaman iki temizleyici bir araya gelir ve insandaki şeytanın vesveseleri, tesir ve aldatmaları zâil olur; insan ilimle muhkem hâle gelir ve cehâletten kurtulur.

Uykudan sonra temiz su ile abdest almak, kalb üzerinde rehâvet meydana getiren ve tabiatın gereği olan uykunun etkisini kaldırıp kalbi nurlandırmada tesirli olan şer'i bir durumdur. Çünkü kalbin nûru, uyku zulmetiyle yok olur. Bu yüzden bâzı âlimler, abdesti, ateş değen yere su dökerek serinletmek olarak kabûl ederler. Nitekim Ebû Hanîfe (r.h.), namazda iken kahkaha ile gülmeyi, günaha dâvetiye çıkaran bir davranış olarak görür, abdesti ve namazı bozduğu söylenir. Günâh, şeytanın vesvese sûretiyle oyuncağı olmaktır. Su şeytanın vesvesesini giderir. Bazıları, gıybet ettiklerinde, yalan söylediklerinde veya öfkeli olduklarında abdest alırlar. Çünkü onlar, bu davranışları, kalbden kaynaklanan ve şeytanın tasarrufundan oluşan fiiller olarak görürler. Nefsini murakabe eden, muhafazakâr bir kimse kendini mübah konuşmaya, halkın arasına karışmaya veya buna benzer tarzda azîmete ters düşen malâyânî tarzında sözlü ve fiilî davranışlara serbestçe salıverecek olursa bunun akabinde kalbinin nezâhet ve temizliğini korumak için abdestini tazelemelidir. Gözün görmesi için göz kapağı ne ise, basîret için de abdestin durumu aynıdır. Bunu ancak ilim ve mârifet ehli olan kimseler anlayabilir.

Seni uyandıran şeyi düşünürsen, bereket ve etkisini bulabilirsin. Uykudan uyanma ve yukarda sayılan sebeplerden dolayı abdest alınacak olursa kalbin nûru artar. Kulun Allah'a münâcâta hazırlanırken bütün gayretini sarfetmesi bakımından her farz namaz için gusûl abdesti alması en uygun olan şekildir. Bâtin temizliğinin de tevbe ve inâbe ile yenilenerek tâzelenmesi gerekir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: Allah'a yönelerek (inâbe) ona karşı gelmekten sakının ve namaz kılınız.⁹ Bu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, inâbeyi; gönülden Allah'a yönelmeyi na-

9. er - Rûm (30), 31.

mazdan önce almıştır. Fakat Allah Teâlâ, rahmet-i ilâhiyyesi ve müsâmahakâr hânîf dininin bir özelliği olmak üzere zorlukları kaldırmış, guslün yerine abdesti meşrû kılarak farz namazları abdestle kılmayı câiz görmüştür. Bununla ümmetin avamı, bir zorluktan kurtulmuşsa da azîmet sahibi olan havâssın, birinci yolu tutarak en üstün sülûk tarîkına girmeleri gerekir.

Geceleyin namaza kalkan kimse, teheccüd için iftitâh tek-biri alarak namaza duracağı sırada:

اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

diyerek şu
der, sonra on defa: سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ

duâyı okur:

الله اكبر ذو الملك والملكوت ، والجبروت والكبرياء ، والعظمة
والجلال ، والقدرة ، اللهم لك الحمد أنت نور السموات
والأرض ، ولك الحمد أنت بهاء السموات والأرض ، ولك
الحمد أنت قيوم السموات والأرض ، ولك الحمد أنت رب
السموات والأرض ومن فيهن ومن عليهن ، أنت الحق ، ومنك
الحق ، ولقاؤك حق ، والجنة حق ، والنار حق ، والنبيون حق
، ومحمد عليه السلام حق ، اللهم لك أسلمت ، وبك آمنت
، وعليك توكلت ، وبك خاصمت ، وإليك حاكمت ، فاغفر
لى ما قدمت وما أخرت ، وما أسررت وما أعلنت ، أنت
المقدم وأنت المؤخر لا إله إلا أنت ، اللهم آت نفسى تقواها
وزكها أنت خير من زكاها، أنت وليها ومولاها ، اللهم اهدنى
لأحسن الأخلاق ، لا يهدى لأحسنها إلا أنت ، واصرف عنى
سيئها لا يصرف عنى سيئها إلا أنت ، أسألك مسئلة البائس
المسكين ، وأدعوك دعاء الفقير الذليل ، فلا تجعلنى بدعائك
رب شقياً وكن لى رؤفأرحيماً ياخيرالمستولين ويا أكرم المعطين

«Allah en büyüktür, mülkün, Melekût'un, Ceberût'un mâliki, azamet, kibriyâ, celâl ve kudret sâhibidir. Allah'ım, hamd sanadır sen göklerin ve yerin nûrusun. Hamd sanadır, göklerin ve yerin güzelliği sensin. Hamd sanadır. Sen gökleri ve yeri ayakta tutansın. Hamd sanadır. Göklerin, yerin, onlarda ve içinde bulunanların Rabbi sensin. Sen Hakk'sın, Hak sendendir. Sana kavuşmak haktır. Cennet haktır, cehennem haktır, peygamberler haktır, Muhammed -aleyhisselâm- haktır. Allah'ım sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim, sana boyun eğdim, senin hakemliğine râzı oldum. Benim daha önce ve sonra, açıktan ve gizliden işlediğim günahlarımı bağışla! Önceki de sonraki de sensin. Senden başka ilâh yok. Bana takvâ nasîb et! Nefsimi temizle, sen nefisleri tezkiye edenlerin en hayırlısı, nefsimi yönelt, sen onun sâhibi ve efendisisin. Beni ahlâkın en güzeline ulaştır. Çünkü ona ulaştıracak ancak sensin. Kötü ahlâkı benden gider, çünkü onu benden gidebilecek ancak sensin. Senden âciz ve ihtiyaç sahibi bir kul olarak istiyorum. Sana zelîl bir kul olarak duâ ediyorum. Beni, duâmı kabûl ile şâkîlerden eyleme ya Rabbi, bana rahmet ve şefkatle muâmele buyur, ey kendisinden istenilenlerin en hayırlısı ve istenilenleri verenlerin en cömerdi!»

Duâ tamamlandıktan sonra iki rek'at «Tahiyyetü't-tahâre» (Abdest namazı) kılınır. Birinci rek'atta Fâtiha'dan sonra

وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ   âyeti; ¹⁰ ikinci rek'atta

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءً أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا

âyeti ¹¹ okunur.

Bu iki rek'attan sonra bir kaç defa istiğfar eder. Sonra tekrar tekbir alarak kısa iki rek'at daha kılar. Dilerse bu iki rek'atta Âyete'l-kürsî ve Âmene'r-Rasûlü okur. Dilerse bir başkasını da okuyabilir. Sonra iki uzun rek'at daha kılar. Rasûlullah (s.a.)'in teheccüd namazını bu sûretle kıldığı rivâyet olunmuştur. Son olarak öncekilerden biraz kısa iki rek'at daha kılınır. Bu sûretle tedricen bu sayı on ikiye, ya da sekize kadar uzatılır. Bundan fazla kılmakta da fazilet vardır. Doğrusunu Allah bilir.

10. en - Nisâ (4), 64.

11. en - Nisâ - (4), 110.

KIRKSEKİZİNCİ BÖLÜM

GECEYİ BÖLÜMLERE AYIRMAK

Allah Teâlâ buyurur:

Onlar, gecelerini Rableri için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler.¹ Yaptıklarına karşılık onlar için saklanan müjdeyi kimse bilmez.² Bu âyet-i kerimenin tefsirinde «onların yaptıkları»ndan murad, «gece namazı»dır, denilmiştir.

Sabır ve namazla Allah'dan yardım dileyin³ âyetinde yardım dilenecek namaz; nefis mücâhedesine yardımcı olan gece namazı olarak tefsir olunmuştur. Haber'de şöyle vârid olmuştur: Gece namazına devam edin; çünkü o, Allah'ın rızasını kazanmaya vesiledir. Sizden önceki sâlihlerin sünnetidir, günahattan alıkoymaya vasıtaadır, şeytanın hilesini ortadan kaldırır, beden hastalıklarına devâ olur.⁴ Sâlihlerden bir grubun gecenin tamamını namaz kılarak geçirirdi. Hatta bunlardan kırk kadar tabinin yatsı abdestiyle sabah namazını kıldıkları rivayet olunmaktadır. Saîd b. el-Müseyyib, Fudayl b. İyâd, Vüheyb b. el-Verd, Ebû Süleyman ed-Dârânî, Ali b. Bekkâr, Habîb el-A'cemî, Kehmes b. el-Minhâl, Ebû Hazim, Muhammed b. el-Münkedir, Ebû Hanîfe ve diğer bâzıları bu gruptandır. Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-kulûb adlı eserinde bunları, adları ve nesepleriyle zikretmektedir.

Gecenin tamamını ihyâ etmekten âciz olanların gecenin üçte ikisini, veya üçte birini ihyâ etmeleri müstehaptır. Müstehap

1. el - Furkan (25), 64.

2. es - Secde (32), 17.

3. el - Bakara (2), 153.

4. Tirmizî, Deavât, 101; İbn Hanbel, VI. 126.

olan sınırın en azı, gecenin altıda biridir. Böyleleri gecenin ilk üçte birinde uyur, yarısını namaz kılarak geçirir. Son altıda birinde yine uyur, ya da ilk yarısını uyur, üçte birinde kalkar ve altıda birinde tekrar uyurdu.

Rivayete göre Dâvud (a.s.) şöyle duâ etti: «Yâ Rabbi, ben sana kulluk ve ibâdetten hoşlanıyorum. Hangi vakit namaz kılayım?» Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: «Gecenin evvelinde, ve âhırında değil, ortasında kalk ve namaz kıl. Çünkü gecenin ilk vaktinde uyanık olan sonunda, sonunda uyanık olan başında uyur. Gece yarısı benimle başbaşa kalabilirsin, ihtiyaçlarını bana arz et!» Böylece gece namazı iki uyku arasında olmuş olur. Değilse nefisle mücâdele eder ve gecenin ilk kısmında nâfile namaz kılar. Uyku bastırınca da uyur. Uyanınca tekrar abdest alır. Bu sûretle iki bölük uyku ve iki bölük namaz olmuş olur. Bu da önceki yaptığından daha faziletli olur. Ne söylediğini bilmeyecek kadar namaz ve tilâvete mâni olan uyku hâliyle namaz kılınmaz. Nitekim şöyle vârid olmuştur: Gecenin ibâdeti için kendinizi sıkıntıya sokmayınız.

Rasûlullah (s.a.)'a:

— Bir kadın var, gece namazına devam ediyor. Uyku bastırınca da (uyumamak için kendisini iple bağlıyor» dediler. Rasûlullah (s.a.) bundan nehyederek:

— Sizden biriniz geceleyin yapabildiği kadar namaz kılsın. Uyku bastırınca da uyusun⁵ buyurdu.

Bir başka hadîs-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

Dinde aşırı gidip boy ölçüşmeye kalkışmayın, çünkü onun ölçüleri sağlamdır. Kim dinle boy ölçüşmeye kalkarsa mağlûp olur.⁶

Allah'a ibâdet için nefsine buğzetmek tâlibe yakışmaz. Tâlib, uykuda iken tanyerinin ağarmaması gerekir. Tabîî gecenin uzunca bir kısmını namazla geçiren kimse, tanyeri ağarırken uykuda bulunursa ma'zûrdur. Buna rağmen gece yarısı daha az namaz kılıp tanyeri ağarmasından önce kalkmak daha faziletli-

5. Krş. Neseî, Kıyâmü'l - leyl, 61.

6. Buhârî, İmân, 29; Neseî, İmân, 28; İbn Hanbel, IV, 422, V, 350 - 351.

dir. Sonra fecrin doğuşuna kadar uyku. Tanyeri ağarmadan uyanan çokça istiğfar getirir, tesbih çeker ve bu saati ganimet bilir. Geceleyin kılınan her iki rek'at namazdan sonra biraz oturulur. Tesbih, istiğfâr ve Peygamberimiz (s.a.)'e salât u selâm ile meşgûl olunur. Böylece iki rek'at arasında ara vermek tekrar namaza güç kazandırır. Sâlihlerden biri şöyle derdi: «Uyku ilk uykudur. Bir kere uyandıktan sonra tekrar uyumaya devam edecek olursam Allah beni uyutmasın.»

Dervişlerden biri bana, şeyhinin müridlerine gecede bir uyku, günde bir yemekle yetinmeyi emrettiğini anlatmıştı.

Haber'de şöyle vârid olmuştur: Bir koyun sağacak kadar bir süre için bile olsa geceleyin kalk, namaz kıl! ⁷ Söylendiğine göre bu süre dört veya iki rek'at namaz kılacak kadar bir süredir.

Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın ⁸ âyet-i kerîmesinin tefsirinde bu, gece namazıdır, denilmiştir. Kim azîmet konusundaki gevşeklik ve tenbelliğinden veya kendi hâline aldandığından dolayı gece namazı kılmaktan mahrum kalırsa büyük hayır kapısından uzaklaşmış olur.

Hâl sahibi bazı kimseler, kurb makamına yaklaşıp o makamın manevî refâhına erince şevkleri azalmaz olur ve onlar gece namazını şevk makamına vâkıf olarak görürler. Ancak bu makam son derece aldatıcı ve iddiâ sahiplerini helâke götürücü bir makamdır. Kendisinde böyle bir hâl bulunan kimse bunun devamlı olmasının zor olduğunu bilmelidir. İnsan, kusur, şüphe ve hataların sergilendiği bir yer gibidir. Rasûlullah (s.a.)'ın hâlin-den daha değerli bir hâle sahip olan kimse bulunmadığı halde o, gece namazından uzak kalmazdı. Kıyâmı o kadar uzatırdı ki ayakları şişerdi.

Rasûlullah (s.a.)'ın böyle ayakları şişecek derecede gece namazı kılması, kendisine delil gösterilenlerden bazısı: «Rasûlullah'ın bu hâli, bunun meşrû olduğunu göstermek içindir», der. Biz de deriz ki:

— «Biz Rasûlullah (s.a.)'ın gösterdiği bu meşrû hükme tâ-

7. et - Tergib ve't - Terhib, I, 430.

8. Âlü İmrân (3), 26.

bi olmuşsak ne olmuş yani?» Bu ince bir konudur. Bilirsiniz ki, fazileti gece namazını terketmekte görüp uyku ve uyanıklığı eşit sayarak Cenâb-ı Hakk'a yakınlık iddiâ etmek, yok olanı var saymak şeklinde bir ibtilâdır, içinde bulunulan hâle bağlanıp kalma ve bir hâlden başka hâle geçmeye engel değildir. Güçlü sûfîlere hâl tahakküm edemez. Aksine onlar, amellerin zâhiri içinde hâle tasarruf ederler. Bunun böyle olduğu bilinmelidir. Biz pek çok sûfî arkadaşımızı da bu hâlde gördük. Allah Teâlâ, keşfen bize, hâle mahkûm olmayı gerileme ve kusur olarak bildirdi.

Biri Hasan (Basrî)'ye sordu:

— Yâ Ebâ Saîd, sağlığım yerinde olduğu, geceyi namazla ihyâ etmekten hoşlandığım ve hatta abdest suyunu hazırladığım hâlde gece bir türlü kalkamıyorum. Bunun sebebi ne olabilir?

Hasan Basrî şöyle karşılık verdi:

— Günahların seni bırakmıyor. Kul gündüzleyin, gece ibadetine bağ olan günahlardan sakınmalıdır.

Nûrî (r.h.) der ki:

— İşlediğim bir günah yüzünden yedi ay gece namazından mahrum oldum.

Sordular:

— Neydi o günah?

Dedi ki:

— Ağlayan bir adam görmüştüm. Kendi kendime: «Bu adam, gösteriş yapıyor.» dedim.

Sûfilerden biri anlatıyor:

Kürz b. Vebre'nin yanına vardım, ağlıyordu.

— Niye ağlıyorsun, akrabalarından birinin ölüm haberini mi aldın yoksa? diye sordum.

— Daha beter, dedi.

— Dayanılmaz bir ağrın mı var? dedim.

— Daha beter, dedi.

— Nedir öyleyse? dedim.

— Kapım kapandı, örtüm açıldı (aybım ortaya çıktı). Dün gece okumam gereken hizbimi okuyamadım. Bu da olsa olsa işlediğim bir günahtan dolaydır.

Sûfilerden bazısı «Gece ihtilâm olmak mânevî bir cezâdır.» der. Doğrusu da budur. Çünkü haram-helâle dikkat eden, kendi durumunu bilerek haramdan korunan kişi, ihtilâm kapısını kapamaya güç yetirebilir. İhtilâm, ancak kendi durumunu bilmeyen ve zamanının değerini ihmâl eden ve edebe riâyet etmeyen kimselerin kapısını çalar. Nefsine dikkat eden, haram, helâli gözetten ve edebi muhafaza eden kimselerden de bazan ihtilâma sebep olacak günah ve başını yastığa koyma hâli zuhûr edebilir, yastığa başını koyma husûsunda azîmet sâhibi olsa bile. Uyku için uzanan ve yastığa başını koyan kimselerin gece kalkmaya güç kazanmak şeklinde iyi bir niyyetleri bile olsa bazı kimselere göre bu dahi mânevî bir suçtur. Eğer bu uzanma, ihtilâma sebep olacak ölçüde olursa artık sen düşün ve diğer ahvâle âid kusurlarını bununla kıyasla! Bu tür mânevî kusur ve hatâlar erbâbına mahsûs olan ve ancak ehli tarafından bilinen kusurlardır. İyi bir niyyetle yatağa ve yastığa kendini bırakan kimse, işin inceliklerini bilince ihtilâm olsa da önemli değildir. Nitekim nice uyuyan kimseler vardır ki ilim ve edepdeki iyi niyyetleri sebebiyle nâfile namaz kılanları geçmişlerdir.

Haber'de şöyle gelmiştir:

İnsan uyuduğu zaman şeytan onun başına üç düğüm atar. Besmeleyle kalkıp yatağına oturunca bu düğümlerden biri çözülür. Abdest alınca biri daha çözülür. İki rek'at namaz kılınca düğümlerin tamamı çözülmüş olur. Böylece insan diri bir gönülle dinç bir halde güne başlamış olur. Eğer böyle yapmazsa tembel ve gönülsüz olarak güne başlamış olur.⁹

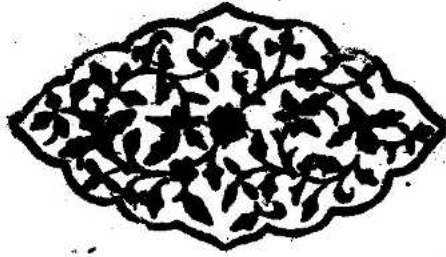
Bir başka haber'de şöyle vârid olmuştur:

Sabaha kadar uyuyanın kulağına şeytan işer.¹⁰

9. Krş. Buhâri, Teheccüd, 12; Müslim, Müsâfirin, 207; Ebâ Dâvûd, Tâtavv'u, 18; İbn Mâce, İkame, 174; Muvatta', Sefer, 95; İbn Hanbel, II. 243.

10. Krş. Buhâri, Teheccüd, 13; Müslim, Müsâfirin, 205; Nesai, Kıyamü'l-leyl, 5; İbn Mâce, İmame, 174; İbn Hanbel, I, 375.

Gece namazına mâni olan şeylerden bazıları dünya işlerine fazla itina göstererek onlarla çokça meşgul olup âzâları yorgun düşürmek, yemekle karnı doyurmak, çok ve boş konuşmak, halkın arasına karışmak, kaylûle uykusunu terketmektir. Gece kalkmaya muvaffak olan kimse ise, vaktinin değerini bilen, hastalığının ve şifâsının ne olduğunun farkında olan kimsedir. Böyle olan kimse ihmalkâr davranmaz, ihmâl ederse ihmale uğrayacağını bilir.

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

GÜNDÜZÜN ÂDABI

Allah Teâlâ buyurur:

Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl! ¹

Müfessirler, âyette geçen gecenin iki ucundan birinin sabah olduğunda görüş birliği hâlinededir. Diğer ucu ne olduğunda ise ihtilâf vardır. Bir grup bundan murad, akşamdır, derken diğer bir grup yatsıdır, demişlerdir. Bir grup müfessir ise sabah ve öğle gündüzün bir ucu, ikindi ve akşam diğer ucudur. «Gündüze yakın olan zaman» ise yatsıdır der.

Âyetin devamında Allah Teâlâ, namazın bereketinden, şerefinden, fayda ve semeresinden haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: İyilikler kötülükleri yok eder. Yâni beş vakit namaz, hatâların günahını giderir, demektir.

Rivâyete göre Ebu'l-Yusr Kâ'b b. Amr el-Ensâri hurma ticâreti yapardı. Bir kadın kendisinden hurma almaya geldi. Kâ'b: kadına: «Bu hurma iyi değil, evde daha güzeli var. Arzu edersen ondan vereyim?» dedi. Kadın «Peki» deyince beraberce eve gittiler. Eve varınca Kâ'b kadına sarılıp öptü. Şaşkına dönen kadıncağız: «Allah'tan kork! deyince Kâ'b, pişman oldu ve kadını bıraktı. Sonra Rasûlullah (s.a.)'a geldi ve:

— Bir kadınla oynayan, fakat onunla cimâ etmeden salıveren bir adam hakkında ne buyurursun ya Rasûlallah? diye sordu. Mecliste bulunan Hz. Ömer:

— Eğer günahını gizlesen Cenâb-ı Hakk da seni setrederdi, dedi.

Peygamberimiz herhangi bir cevap vermeden «hakkında vârid olacak ilâhî hükmü bekle!» dedi. İkinci namazı vakti girdi. Peygamberimiz ikinci namazını kıldırıktan, hemen sonra Ceb-râil geldi ve yukarda geçen iyilikler kötülükleri yok eder âyetini getirdi. Nebî (a.s.) sordu:

— Ebu'l-Yusr nerede?

— Buradayım yâ Rasûlullah, dedi. Peygamberimiz:

— Sen bu namazı bizimle birlikte kıldın mı? diye sordu. O da:

— Evet, deyince:

— Hadi git, bu namaz, yaptığına keffârettir, buyurdu.

Hız. Ömer:

— Yâ Rasûlallah, bu hüküm sadece ona mı mahsûs? Yoksa bize de şâmil mi? diye sordu. Peygamberimiz (a.s.):

— Bütün herkese,² buyurdu.

İnsan, tan yeri ağarmadan temizlik ve abdest hazırlıklarını tamamlayarak sabah namazını karşılamalıdır. Gecenin evvelinde olduğu gibi kalbî hazırlıklarını da tamamlayarak sabahı karşılamalıdır. Ezân okunurken ezan lâfızlarını tekrarlayarak müezzine icâbet eder. Sonra iki rek'at sabah namazının sünnetini kılar. Birinci rek'atta Fatiha'dan sonra Kâfirûn sûresini, ikinci rek'atta İhlâs sûresini okur. Ya da arzu ederse birinci rek'atta Bakara sûresinin 136. âyet-i kerîmesini, ikinci rek'atta Alü İmrân sûresinin 53. âyet-i kerîmesini okur. Sonra tevbe ve istiğfâr ile meşgûl olur ve kendisine uygun gelen sayıda Hakk Teâlâ'yı tesbih eder.

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ لِذَنْبِي سُبْحَانَ اللَّهِ بِحَمْدِ رَبِّي

«Günahımdan dolayı Allah'tan mağfiret diler, Rabbımı hamdiyle tesbih ederim» lâfızlarını tekrarlayan kimse istiğfar ve tesbihi birleştirmiş olur. Sonra şöyle duâ eder:

2. Krş. Tefsiru İbn Kesir, II, 235 - 236. Hadis için bkz. İbn Hanbel, I, 445; Tirmizi, Tefsir sûre, 11; Ebû Dâvûd, Hudûd, 31.

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد ، اللهم إني أسألك رحمة
 من عندك تهدي بها قلبي ، وتجمع بها شملتي ، وتلم بها شعثي
 ، وترد بها الفتن عني ، وتصلح بها ديني ، وتحفظ بها غائبي
 ، وترفع بها شاهدي ، وترزقي بها عملي ، وتبيض بها وجهي
 ، وتلقني بها رشدی ، وتعصمني بها من كل سوء ، اللهم
 أعطني إيماناً صادقاً ، و يقيناً ليس بعده كفر ، ورحمة أنال بها
 شرف كرامتك في الدنيا والآخرة ، اللهم إني أسألك الفوز
 عند القضاء ، ومنازل الشهداء ، وعيش السعداء ، والنصر
 على الأعداء ، ومرافقة الأنبياء ، اللهم إني أنزل بك حاجتي
 ، وإن قصر رأيي ، وضعف عملي ، وافتقرت إلى رحمتك ،
 وأسألك يا قاضي الأمور ، ويا شافي الصدور ، كما تجير بين
 البحور ، أن تجيرني من عذاب السعير ، ومن عدوة الثبور ،
 ومن فتنة القبور ، اللهم ما قصر عنه رأيي ، وضعف فيه عملي
 ، ولم تبلغه نيتي وامنيتي ، من خير وعدته أحداً من عبادك
 ، أو خير أنت معطيه أحداً من خلقك ، فأنا راغب إليك
 فيه ، وأسألك إياه يا رب العالمين ، اللهم اجعلنا هادين مهدين
 ، غير ضالين ولا مضلين ، حراً لأعدائك وسلاماً لأوليائك
 ، نحب بحبك الناس ، ونعادي بعداوتك من خالفك من خلقك
 ، اللهم هذا الدعاء مني ومنك الاجابة ، وهذا الجهد وعليك
 التكلان ، إنا لله وإنا إليه راجعون ، ولا حول ولا قوة إلا
 بالله العلي العظيم ، ذي الجبل الشديد والأمر الرشيد ، أسألك

الأمّن يوم الوعيد ، والجنة يوم الخلود ، مع المقربين الشهود ،
 ، والركع السجود ، والموفين بالعهود ، إنك رحيم ودود ،
 وأنت تفعل ما تريد ، سبحان من تعطف بالعز وقال به ،
 سبحان من لبس المجد وتكرم به ، سبحان الذى لاينبغى
 التسبيح إلا له ، سبحان ذى الفضل والنعم ، سبحان ذى
 الجود والكرم ، سبحان الذى أحصى كل شىء بعلمه ، اللهم
 اجعل لى نوراً فى قلبى ، ونوراً فى قبرى ، ونوراً فى سمعى
 ، ونوراً فى بصرى ، ونوراً فى شعرى ، ونوراً فى بشرى ،
 ونوراً فى لحمى ، ونوراً فى دمى ، ونوراً فى عظامى ، ونوراً
 من بين يديّ ونوراً من خلفى ، ونوراً عن يمينى ، ونوراً عن
 شمالى ، ونوراً من فوقى ، ونوراً من تحتى ، اللهم زدنى نوراً
 وأعطنى نوراً واجعل لى نوراً

«Allah'ım, Muhammed'e ve O'nun ehl-i beytine salât ü se-
 lâm eyle! Allah'ım, senden kalbimi hidayete yönlendirecek, da-
 ğınıklığımı toparlayacak, karışıklığımı düzeltecek, fitneleri ben-
 den uzaklaştıracak, dinimi ıslah edecek, kaybettiğimi koruyacak,
 delilimi yüceltecek, amelimi tezkiye edecek, yüzümü ağartacak,
 bana doğruyu bulduracak ve beni her türlü kötülükten koruya-
 cak bir rahmet istiyorum.

Allah'ım, bana sağlam bir iman, küfre dönme ihtimâli bu-
 lunmayan yakın duygusu dünya ve âhirette ikramının şerefine
 nâil olabileceğim bir rahmet-i ilâhiyye ver!

Allah'ım, senden kazâlardan kurtuluş, şehidlik makamı,
 mutlu bir yaşayış, düşmanlara karşı zafer, nebîlerle arkadaşlık
 şerefi diliyorum.

Allah'ım, kısır görüşüme, zayıf amelime bakmadan, rahme-

tine olan ihtiyacım sebebiyle, hâcetimi sana arz ediyorum. Ey işleri yürüten, gönüllere şifâ dağıtan, denizler arasını koruduğun gibi cehennem azâbından, helâke uğramaktan ve kabir azabından beni korumanı diliyorum. Benim bu konudaki düşüncem eksik, amelim zayıf. Kullarından birine vaad ettiğin yahud halktan birine verdiğin hayra erişecek bir niyyet ve ümidim yok. Fakat yine de ben seni istiyorum, senden böyle bir hayır diliyorum yâ Rabbe'l-âlemin. Allah'ım bizi hidâyet yolunu tutan ve hidâyete erdirenlerden eyle, sapıklardan ve saptırıcılardan değil, düşmanlarınla savaş, dostlarınla barış halinde olmak isterim. İnsanları seni sevdiğim için seviyorum. Mahlûkattan sana muhalefet edenlere senin için düşmanlık besliyorum. Allah'ım duâ benden, icâbet senden. Gayret benden, tevekkül sanadır. Biz Allah'a âidiz ve yine ona döneceğiz. Büyük ve yüce olan, sağlam ipin ve doğruluğun sahibi Allah'dan başka gerçek güç ve kuvvet sâhibi yoktur. Allah'ım kıyâmette senden güven isterim, şühûd makamında mukarreb kullarla, rûkû ve secdesi olan namazlı kimselele ebedi cennet yurduna girdirmeni dilerim. Sen merhamet sâhibi dostsun. Sen dilediğini yaparsın. İzzetle muâmele eden Allah'ı tesbih ederim, kerem ve şeref libası giydiren Mevlâ'yı tesbih ederim. Tesbih ancak kendisine lâîyk olan, fazilet ve nimet, cûd ve kerem sahibi, ilmiyle herşeyi sayıp bilen, Allah'ı tesbih ederim. Allah'ım kalbimde bir nûr, kabrimde bir nûr, kulağında bir nûr, gözümde bir nûr, saçında, derimde, etimde, kanımda, kemiğimde önümde, arkamda, sağımda, solumda, üstümde, altımda bir nûr kıl. Allah'ım benim nûrumu artır, bana nûr ver ve beni nûr eyle!»

Bu duânın mühim bir etkisi vardır. Bu duâyâ devam edenlerin açık bir hayr ve bereket içinde bulunduklarını görmüşümdür. Bu duâ, sâdık mü'minlerin birbirlerine ezberlemeyi ve devamlı okumayı tavsiye ettikleri bir duâdır. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'ın sabah namazında sünnetle farz arasında bu duâyı okuduğu nakledilir, O bu duâyı okuduktan sonra cemaatle sabah namazı kılmak üzere Mescid'e giderdi. Evinden çıkarken:

وقل رب أدخلني مدخل صدق وأخرجني مخرج صدق واجعل لي من لدنك سلطاناً نصراً

«De ki: Rabbim, beni dâhil edeceğin yere hoşnutluk ve esen-

likle dâhil et! Çıkaracağın yerden de hoşnutluk ve esenlikle çıkar. Katından beni destekleyecek bir kuvvet ver³ diye duâ ederdi.

Yolda ise şu duâyı okurdu:

اللهم إني أسألك بحق السائلين عليك ، وبحق ممشاي هذا إليك ،
لم أخرج اشراً ولا بضرأً ولا رياء ولا سمعة ، خرجت اتقاء
سخطك وابتغاء مرضاتك ، أسألك أن تنقذني من النار ، وأن
تغفر لي ذنوبي ، إله لا يغفر الذنوب إلا أنت

Allah'ım, senden isteyenler hürmetine ve senin için olan bu yürüyüşüm hürmetine istekte bulunuyorum. Ben evden şer için, taşkınlık için, riyâ ve gösteriş için çıkmadım. Senin gadabından korkarak, hoşnutluğunu umarak çıktım. Beni âteşten kurtarmamı dilerim; günahlarımı bağışlamamı isterim. Çünkü günahlarımı senden başka bağışlayacak yok.⁴

Ebû Saïd el-Hudrî (r.a.)'den rivâyete göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Evinden namaz için çıkan kimse bu duâyı okursa Allah Teâlâ onun için mağfiret dilemek üzere yetmiş bin meleği görevlendirir. Allah Teâlâ namazını kılincaya kadar ona ilâhî ikramlarıyla muâmele eder.»

Bu duâyı okuyan kimse, câmiye girdiği veya seccâdesine namaz için ayak bastığı zaman şöyle der:

بسم الله ، والحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله ، اللهم
اغفر لي ذنوبي ، وافتح لي ابواب رحمتك

Allah'ın adıyla. Hamd Allah'a'dır. Salât u selâm Rasûlullah'adır. Allah'ım benim günahlarımı bağışla! Bana rahmet kapılarını aç!⁵

Camiye veya seccâdeye sağ ayakla basılır, sol ayakla çıkılır.

3. el - İsrâ (17), 80.

4. İbn Mâce, Mesâcid, 14; İbn Hanbel, III. 21.

5. Tirmizî, Salât, 117.

Sûfinin seccâdesi, mescid ve ev makamındadır.

Sabah namazı cemaatle kılınıp selâm verildikten sonra şöyle duâ edilir:

لا إله إلا الله وحده لا شريك له ، له الملك وله الحمد يحيى ويميت وهو حي لا يموت ، بيده الخير وهو على كل شيء قدير
لا إله إلا الله وحده ، صدق وعده ، ونصر عبده ، وأعز جنده ، وهزم الأحزاب وحده ، لا إله إلا الله ، أهل النعمة والفضل والثناء الحسن ، لا إله إلا الله ولا نعبد إلا إياه ،
مخلصين له الدين ولو كره الكافرون

Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. Dirilten ve öldüren O'dur. O ölmeyen diridir. Hayr O'nun elindedir. O herşeye kadirdir. O'ndan başka tanrı yoktur, tektir. O sözünden caymaz ve kulunu muzaffer, ordularını aziz kılar. Bütün düşman ordularını dağıtır. O'ndan başka ma'bûd yoktur. Nimetin, faziletin ve güzel senânın sahibi O'dur. O'ndan başka ma'bûd yoktur. Biz ancak O'na taparız, hem de kâfirler hoşlanmasa da hâlis bir dinî anlayışla O'na kulluk ederiz.⁶

Bundan sonra **هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ**

diye başlayarak 99 esmâ-i hüsnâ okunur. Sonra yine duâyâ devam edilir:

«Kulun, nebin ve rasûlün ümmî peygamber Muhammed' ve ehl-i beytine salât ü selâm olsun. Salât, senden rızâ, O'ndan edâdır. O'na vaad ettiğin makam-ı mahmud'u ve cennetteki derecesi olan «Vesile»yi ver. Ona, bizim' içimizde peygamberlere 'ümmietleri içinde verdiğin hakkı ver. O'nun bütün peygamber ve siddik kardeşlerine, şehid ve sâlihlerle de salât eyle. Evvelkiler içinde de sonrakiler arasında da Muhammed'e salât eyle! Muhammed'e kıyâmete kadar salât eyle. Rûhlar içinde Muhammed'in rûhuna,

6. Krş. Nesei, Kıyâmü'l-leyl, 48.

cesedler içinde Muhammed'in cesedine salât eyle! En üstün salâvatın, en yüce berekâtın, merhamet, şefkat, selâm ve rızân, kullun, Rasûlün ve Nebî'n Muhammed'e olsun. Sen Selâm'sın. Selâm da sendendir. Selâm yine sana dönecektir. Ey Rabbimiz, bizi selâmınla selâmla! Bizi selâm yurduna girdir. Sen yücesin celâl ve kerem sâhibisin.

Allah'ım ben hoşlanmadığım şeyi savuşturmaya güç yetiremem, umduğum şeye kavuşmaya da gücüm yetmez. İş benim elimde değil, amellerim sana rehin. Benden daha düşkün bir fakir yok. Düşmanımı bana güldürme, dostumun kötülüğünü bana eriştirme. Musibetin dinim konusunda olmasın, beni dünyaya düşkün kılma. Bana acımayanları bana musallat eyleme! Allah'ım bugün, yeni bir gündür. O'nun kapısını bana taatla aç, mağfiret ve hoşnutluğunla kapa! Beni bugünde kabûl buyuracağın iyilikle rızıklandır. O iyiliği riyâdan temizle ve mükâfâtını kat kat ver! İşlediğim günahları bağışla, çünkü sen Gafûrsun, bağışlarsın, Rahîmsin; acırsın, Vedûd'sun, seversin. Ben Rabb olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i seçtim.

Allah'ım senden bugünün ve bu mekânın hayrını dilerim, bu zamanın şerrinden ve bu mekânın şerrinden Allah'a sığınırım. Gecenin ve gündüzün âfetlerinden, ansızın gelen kazâlardan -ki bunların hepsi senden bir hayrla kapıyı çalar- sana sığınırım ey dünya ve âhiretin Râhman ve Rahîm tanrısı! Ayağımın kaymasından veya kaydırılmasından, sapıklığa düşmekten ve düşürülmekten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan, haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan, sana sığınırım. Dostluğun yücedir, övgün büyüktür, esma-i ilâhîyyen kudsîdir, nimetlerin sonsuzdur. Yere girenin ve yerden çıkanın şerrinden sana sığınırım, gökten inenin ve göğe yükselenin şerrinden de sana sığınırım.

Allah'ım, zenginlerin övünmesinden, fakirlerin dövünmesinden, zâlime yardım etmekten, mazlûmu yardımsız bırakmaktan, ilimsiz ilim konuşmaktan, yakînsiz dînî amellerden sana sığınırım. Bilerek sana ortak koşmaktan sana sığınır, bilmeyerek düştüğüm şirklerden mağfiret dilerim. Cezândan afvına, gadabından rızâna, senden yine sana sığınırım. Benim, senin kendini senâ bu yurduğun gibi senâ etmeye gücüm yetmez.

Allah'ım, sen benim Rabbim'sın, senden başka ilâh yoktur. Ben senin kulun ve kullarından birinin oğluyum. Gücüm yettikçe senin vaadine ve ahdine bağlıyım. Yaptığım kötülüklerden sana sığınırım. Bana olan nimetlerini ve buna mukabil günahlarımı itirâf ediyorum. Günahlarımı bağışla, çünkü günahları bağışlayabilecek ancak sensin.

Günümüzün başlangıcı olan şu ânı salâh, ortasını felâh, sonunu ise başarı vakti kıl. Günümüzün başı rahmet, ortası nimet, sonu kerem olsun. Mülk, azamet, kibriyâ, ceberût, saltanat, gündüz, gece ve ikisinde olanlar, tek ve kahhâr Allah'ın olduğu halde sabaha erdik. İslâm fıtratı, ihlâs ve peygamberimiz Muhammed (s.a.)'in dini üzere, Hanîf dîninin sâhibi tevhid ehli ceddimiz İbrahim yolu üzre sabahladık.

Allah'ım senden, hamdin ancak sana olmasını diliyoruz. Senden başka ilâh yok. Sen lütufkârsın, merhametlisin, yeri ve gökleri sanatkârane bir sûrette yaratan, celâl ve ikrâm sâhibisin. Sen teksin, hiçbir şeye muhtaç değilsin, doğmadın, doğrulmadın, hiçbir şey sana denk olamaz.

Ey mülk sahrâsında hiç canlı bulunmadığı zaman da ve ileride hiç canlı kalmayacağı zaman da diri olan Hayy, ey ölüleri diriltten Hayy, ey dirileri öldüren Hayy, yerin ve göğün yegâne vârisisin sen. Her şeye güç veren «Kayyûm» sensin. İsteklerimize besmeledeki isimlerine, Hayy, Kayyûm isimlerine hiçbir uyku ve gevşeme ârız olmayan sıfatına arz ediyorum. İsteklerimizi, kendisiyle duâ edildiğinde icâbet ettiğin, istendiğinde verdiği yüce ism-i Azam'ına arz ediyoruz. Sen nûrun kaynağı ve her umurun dayanağısın. Kalblerdekini bilirsin. Sen işiten, yakîn olan, duâları kabûl eden, dilediğine lütufla muâmele eden, merhametli, şefkatli olansın. Büyüksün, yücesin. Allah'sın, Rahman'sın, celâl ve ikrâm sahibisin.

Elif, Lâm, Mim; Hayy ve Kayyûm olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Yüzler, Hayy ve Kayyûm olana boyun eğdi. Ey tanrım! Ey her şeyin tanrısı ve kendisinden başka ilâh bulunmayan tek tanrı!

Allah'ım, dileklerimizi kendisinden başka ilâh olmayan «Allah Allah» lâfza-i celâline arz ederiz. O, Arş'ın büyük rabbıdır. O Melik ve Hakk sıfatlarının sâhibi, Yüce Allah'tır. O kendisinden

başka ilâh olmayan, Arş'ın Kerim Rabbıdır. Sen ilksin, sonsun, görünensin, görünmeyensin. İlim ve rahmetin her şeyi kuşatmıştır.

Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd; Hâ - Mîm; Ayn, Sîn, Kaf; Elif, Lâ, Râ, Hâ, Mîm; Nûn; Yâ Vâhîd, yâ Kahhâr, yâ Azîz, yâ Cebbâr, yâ Ahad, yâ Sâmed, yâ Vedûd, yâ Gafûr, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah, görüneni ve görünmeyeni bilendir O. Rahman ve Rahîm'dir. O'ndan başka ilâh yoktur. Seni tesbîh ederim, çünkü ben nefsimi zulmedenlerdenim.

Allah'ım, senin Münzil, Selâm, Tuhr, Tâhir, Kuddûs ve Mukaddis gibi gizli isimlerine sığınırım. Ey Ebedî ve Ezeli olan, devâmlı olan, sonu gelmeyen, ey kendisinden başka ilâh olmayan, ey kendisini kendisinden başkası bilmeyen, ey tabiatın yaratıcısı! Ey Rûh, ey her şeyden önce var olan, her şeyden sonra da var olacak olan. Ey her varlığın var edicisi, ey büyük işleri meydana getiren Eğer senden yüz çevirecek olurlarsa kendisinden başka tanrı olmayan Allah bana kâfidir. O'na dayandım. O Arş'ın büyük sahibidir de.⁷ Hiçbir şey onun misli gibi değildir. O işten ve görendir.⁸

Allah'ım, Muhammed'e, O'nun ehl-i beytine, İbrahim'e ve ehl-i beytine salât ettiğin gibi salât eyle. Muhammed'e ve ehl-i beytine İbrahim'e ve ehl-i beytine ihsân ettiğin bereketi ihsân eyle!

Allah'ım, faydasız ilimden, ürpermeyen kalbden, kabûl olunmayan duâdan sana sığınırım. Deccâ'nın fitnesinden, kabir azabından, ölüm ve hayatın fitnesinden sana sığınırım. Bildiklerimin ve bilmediklerimin şerrinden sana sığınırım. Gözümün, kulağımın, dilimin, kalbimin şerrinden sana sığınırım. Gafletten, kalb katılığından, zilletten ve meskenetten sana sığınırım. Yoksulluktan, nankörlükten, fâsıklıktan, münâfıklık, isyânkârlıktan, kötü ahlâktan, geçim sıkıntısından, riyâ ve gösterişten sana sığınırım. Sağırılık ve dilsizlikten, delilik ve cüzzâmdan, alatenlilik ve benzeri hastalıklardan sana sığınırım.

Allah'ım, nimetinin sona ermesinden, verdiği âfiyetin de-

7. et - Tevbe (9), 129.

8. eş - Şûrâ (42), 11.

ğışmesinden, birdenbire nimetten mahrûmiyetten ve her türlü gadabından sana sığınırım. Allah'ım, Muhammed'e ve ehli beytine salât buyurmanı diliyorum. Hemen ve daha sonra, bilebildiğim, bilemediğim her türlü hayrı senden istiyorum. Hemen veya daha sonra gelebilecek, bildiğim ve bilemediğim her türlü hayrı şerden sana sığınıyorum. Senden cenneti ve ona yaklaştıracak her türlü söz ve davranışı bana nasîb etmeni diliyorum. Cehennemden ve ona yaklaştıracak her türlü davranış ve sözden ilticâ ediyorum. Senden, peygamberin ve kulun Muhammed (a.s.)'in istediği herşeyi istiyorum. O'nun sana sığındığı herşeyden de sana sığınıyorum. Hakkımda akîbeti iyi olan bir işle hükmetmeni rahmetinden diliyorum ey merhametlilerin en merhametlisi!

Ey Kayyûm olan Allah, rahmetini diliyorum. Beni göz açıp kapayıncaya kadar nefsimi bırakma. Hâlimi bütünüyle ıslah et ey göklerin ve yerin nûru, ey göklerin ve yerin güzelliği, ey göklerin ve yerin direği, ey göklerin ve yerin san'atkârı, ey ikrâm ve celâl sâhibi, ey feryâd edenlerin feryâdını duyan, ey rahmet dileyenlerin yardımcısı, ey isteklilerin son durağı, ey sıkıntıda olanları kurtaran, ey üzüntüleri rahatlatan, ey darda kalanların duâsını kabûl buyuran, kötülüğü kaldıran, merhametlilerin en merhametlisi ve âlemlerin ilâhı, her türlü ihtiyaç sana arzolunur yâ Erhame'r-râhımın!

Allah'ım, kusurlarımızı ört, korktuklarımızdan emin kıl, hatalarımızı azalt! Beni önümden, arkamdan, sağımdan, solumdan ve üstümden gelebilecek belâlardan koru, aşağıdan helâk olmak dan sana sığınırım.

Allah'ım, ben zayıfım, rızânla zaafımı güçlendir, beni hayra yönlendir. İslâm benim hoşnudluğumun son durağı olsun. Allah'ım ben âcizim, bana güç ver. Allah'ım ben zelilim, beni aziz kıl. Ben fakirim, rahmetinle beni zengin kıl ey merhametlilerin en merhametlisi!

Allah'ım, sen benim içimi dışımı biliyorsun. Özrümü kabûl buyur. Neye muhtaç olduğumu da biliyorsun, bana dileğimi lûtfet, gönlümdekini biliyorsun. Günahlarımı bağışla. Senden kalbime dolan bir iman, sağlam bir yakîn duygusu diliyorum. Tâ ki bu sûretle bana gelen herşeyin senin kaderinle olduğunu bileyim, senin taksimine razı olayım ey Celâl ve kerem sahibi!

Ey sapıtanları doğru yola yönelten, ey günahkârlara merhametiyle muâmele eden, kullarının sürçmelerini bağışlayan, durumu tehlikeli olan bu kuluna merhamet et, bütün müslümanlara acı. Bize, peygamberlerin, siddîk, şehid ve sâlih kullarına verdiklerini lütfederek bizi, sevdiklerinden ve lütfa uğrattıklarından eyle, âmin ey âlemlerin Rabbi.

Allah'ım, sen gizlileri bilensin, dereceleri yükseltensin. Senin emrinde kullarından dilediklerine rahmet ulaşır. Sen günahları bağışlarsın, tevbeleri kabûl edersin, cezan şiddetlidir, nimet sâhibisin. Senden başka ilâh yok. Sen Vekîl'sin, dönüş sanadır. Ey bir durumu diğer durumuna engel teşkil etmeyen, birini dinlemesi başkasını dinlemeye mâni olmayan ve sesleri karıştırmayan, ey dillerin farklılığından dolayı meseleleri birbirine katmadan anlayan ve ısrarla isteyenlerin ısrarından usanmayan Allah, bana afvının tadını, rahmetinin lezzetini tattır!

Allah'ım, senden selîm bir kalb, doğru söyleyen bir dil, kabûle lâayık bir amel dilerim. Senden bildiğinin en iyisini isterim. Bildiğinin en şerlisinden Allah'a sığınırım. Benim farkında olmadığım senin bildiğin günahlarımdan mağfiret dilerim. Sen bilinmeyenleri bilensin. Allah'ım senden dönüşü olmayan bir iman, tükenmeyen nimet ve edebî bir gözyaşlılığı ile Peygamber'in Muhammed'e yoldaş kılmanı dilerim. Senden sevgini, sevdiklerini sevdirmeni ve senin sevgine yaklaştıracak amelleri sevdirmeni isterim.

Allah'ım, gayb sana mâlûmdur, gücün yaratıkların üzerindedir. Beni, benim için hayr olan bir hayat için dirilt. Benim için hayr olan bir ölümle rûhumu kabzet! Görünen ve görünmeyen yerlerde senden korkmayı nasib etmeni dilerim.

Senden, kızgın ânımda da, normal zamanımda da bana doğruyu söyletmeni, zenginlik ve fakirlikte tutumlu kılmanı, senin cemâline bakmanın tadına, sana kavuşmanın şevkine vardırmanı dilerim. Zararlıının zararından, saptırıcının saptırmasından sana sığınırım.

Allah'ım, sana isyana perde olacak bir korku nasib etmeni, cennetine girdirecek bir itaata muvaffak buyurmanı, dünyevî musibetleri basit gösterecek yakın duygusu vermeni dilerim. Allah'ım, bizi tehdidinin korkusuyla mahzûn, vaadinin ümidiyle

sevinçli kıl, ta ki istediğimizin tadını bulalım, kaçtığımızın korkusuna erelim.

Allah'ım, yüzlerimize bir hayâ libası geçir, kalblerimizi sevinçle doldur! Gönüllerimize azametinden bir mehâbet ver! Azalarımız hizmetine boyun kessin, kendini bize mâsivâdan daha sevgili kıl! Bir başkasından değil, ancak kendinden korkanlardan eyle! Tam bir tevbe ile nimetin kemâlini, devamlı bir âfiyet ile günahlardan uzak kalmayı, güzel bir şekilde ibâdete şükür derdine düşmeyi dilerim.

Allah'ım, hayatın bereketini ve hayrını diler, hayatın ve vefatın şerrinden sana sığınırım. Hayat ile ölüm arasının hayrını diler, bakayı seven saîdlerin hayatıyla dirilmeyi, Allah'a kavuşmayı dileyenlerin vefatıyla ölmeyi isterim, ey rızık verenlerin en hayırlısı, tevbeleri kabûl edenlerin en güzeli, hüküm verenlerin en sağlamı, merhamet edenlerin en merhametlisi ve âlemlerin Rabbi!

Muhammed'e ve ehl-i beytine selâm olsun, yaratıklarına merhamet et, kaderinin eseri olanlara mağfiret et, rızkımızı tertemiz kıl, nimetini tamamla yapmaya çalıştıklarımızı kabûl buyur, korunmaya çalıştıklarımızdan koru, gizlediklerini açığa vurma. Çünkü senden başka ilâh yoktur. Zikrinden başka her lezzetten istiğfar ediyorum, hizmetinden başka her sevinçten, seninle olmaktan başka her ferahtan, seninle muâmeleden başka her amelden bağışlanma dilerim.

Allah'ım, tevbe edip tekrâr döndüğüm günahlarımdan dolayı affetmeni isterim. Söz verip yerine getiremediğim her ahdimden dolayı bağışlanmamı umarım. Bana ihsan ettiğin ve fakat kendisiyle ancak sana isyana kuvvet kazandığım nimetlerin sebebiyle de af dilerim. Senden başkalarını da karıştırarak yaptığım (riyâ dolu) amellerden dolayı afvına sığınırım. Allah'ım, Muhammed'e ve O'nun ehl-i beytine salât etmeni dilerim. Senden her türlü hayrı, başıyla ve sonuyla isterim. Her türlü şerden başıyla ve sonuyla sana sığınırım.

Bize emir buyurduğun konularda bizi hıfz ve himaye buyur, nehyettiklerinden de koru. Bize verdiklerini bizim için hıfz buyur ey koruyucular koruyucusu, seni zikrinle ananların zikrini duyan, fazlınla şükredenlerin şükrünü kabûl buyuran! Ey sığınacağımız, beni göz açıp kapayıncaya kadar nefsime bırakma, de-

ğilse helâk olurum, yarattıklarından birine de bırakma (yolumu) kaybederim. Babanın evlâdını koruduğu gibi beni muhâfaza buyur.

Ben senin kulunum, kulunun oğluyum. Yüzüm elindedir, benim hakkımda senin hükmün geçerlidir, hakkımdaki kararım doğrudur, düşüncen uygulanacaktır. Eğer azâb edeceksen buna en lâayık olan benim. Eğer rahmetinle muâmele edeceksen sana bu yakışır. Ey Mevlâ'm, Rabb'im, Allah'ım, sen neye lâayıksan onu yap, benim lâayık olduğumla muâmele etme! Çünkü sen takvânın ve mağfiretin sâhibisin. Ey günahlar kendisine zarar vermeyen ve mağfiretini noksanlaştırmayan Allah! Bana, sana zararlı olmayan şeyleri ver. Bize sabır ver ve müslüman olarak ölmeyi, sâlihler arasına katılmayı nasib et! Sen dostumuzsun, bizi bağışla, bize rahmet et. Sen bağışlayanların en hayırlısısun. Rabbımız, bize gayb hazinenden rahmet ver, bizi, işlerimizi düzelt. miz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki aşırılıklarımızı bağışla, ayaklarımızı sabit kıl, kâfirlere karşı bizi muzaffer eyle! Ey Rabbımız, bize gayb hazinenden rahmet ver, bizi işlerimizi düzelt. Bize dünyada ve âhirette iyilik ver. Bizi cehennem azâbından koru!

Allah'ım, Muhammed'e ve O'nun ehl-i beytine salât eyle! Tâat, günahlardan korunma, hizmette sabretme, nimete şükretme konusunda bize yardımcı ol! Senden iyi bir son dileriz, yakın duygusu ile seni lâayıkıyla tanımayı isteriz. Senden muhabbet, güzel bir tevekkül, rızâ ve zâtına güvenme şerefi talep ederiz. Sana iyi bir sûrette dönmeyi umarız.

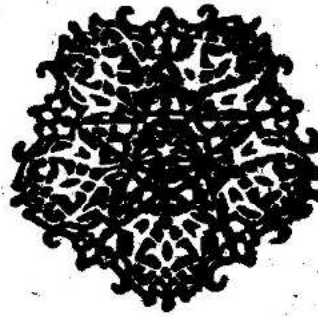
Allah'ım, Muhammed'e, O'nun ehl-i beytine salât olsun. Muhammed ümmetini ıslâh eyle! Muhammed ümmetine rahmetinle muâmele eyleyip çarçabuk sıkıntıdan kurtar!

Rabbımız, bize ve bizden önce imanla göçen kardeşlerimize mağfiret et! İnananlara kalblerimizde kin ve hasedden yer bırakma! Çünkü sen son derece şefkatli ve merhametlisin.

Allah'ım, bana, ana - babama mağfiret et, onlar bana küçüklüğümde nasıl merhametle muâmele etmişlerse sen de onlara merhametle muâmele et! Amcalarımıza, halalarımıza, dayılarımıza, teyzelerimize, çoluk - çocuğumuza bütün erkek ve kadın mü'min ve müslümanlara, mü'minlerin ölülerine ve dirillerine

mağfiretinle muâmele et ey merhametlilerin en merhametlisi, mağfiret edenlerin en hayırlısı!».

Duâ, ibâdetin beyni hükmünde olduğundan bu yazdığımız kısımdan bereketi umulan uygun bir kısmın alınması ve okunmasını güzel bulduk. Bu duâyı Şeyh Ebû Tâlib el-Mekki, Kût'ül-kulûb adlı eserinde nakletmektedir. O'nun naklinde tam bir güven ve bereket vardır. Bu yüzden yalnız veya cemaatle kılan, imam olan veya imama uyan herkes bu duâyı okuyabileceği gibi kısaltarak da okuyabilir.

ELLİNCİ BÖLÜM

GÜNLÜK İBADETLERİN VAKİTLERE GÖRE DAĞILIMI*

Kişinin, sabah namazını kıldığı yerden ayrılmaması ve kibleye yönelik oturması bunlardan biridir. Konuşma ihtiyacı duymamak ve herhangi bir şeye gönül vermemek din için daha faydalı görüldüğü takdirde yer değiştirilebilir. Sabah namazından sonraki sükûnetin, sessiz ve sâkin bir ortamın kişiler üzerinde, gönül erbâbı ve muamele ehlince bilinen açık bir te'siri vardır. Hz. Peygamber (s.a.) sabah namazından sonra böyle davranmayı uygun görmüştür. Bu sükûnet içinde kişi, Fatiha ile Bakara sûresinin ilk beş âyeti ile 163. ve 164. âyetlerini; sonundaki iki âyetle birlikte Âyetü'l-kürsî'yi; başından bir âyetle Âmene'r-Rasûlü'yü, Âl-i İmrân sûresinin 18. ve 26. âyetlerini; A'râf sûresinin 54 - 56. âyetlerini; Tevbe sûresinin 128 ve 129. âyetlerini; İsra sûresinin 110 - 111. âyetlerini; Kehf sûresinin 107 - 110. âyetlerini; Enbiya sûresinin 87 - 89. âyetlerini; Fetih sûresinin 27 - 29. âyetlerini; Hadîd sûresinin 1 - 6. âyetlerini ve Haşr sûresinin 21 - 24. âyetlerini okuduktan sonra 33 defa «Sübhanallah», 33 defa «el-Hamdülillâh», 33 defa «Allahü Ekber» der ve bunu: «Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh»le birlikte 100'e tamamlar. Yukarıdaki tilâvet ve zikirleri tamamladıktan sonra, ezberden veya Mushaf-ı Şerîf'ten Kur'an okumaya, çeşitli zikirlerle meşgûl olmaya devam eder. Bunları, gevşemeden, gaflete ve uyku sersemliğine düşmeden, eksiksiz yapmaya çalışır. Çünkü bu saatlerde uyumak cidden kötü görülmüştür. Uyku ağır bastığı takdirde kişinin, namazını kıldığı yerde kibleye dönük olarak ayağa kalkması, uyku böyle de giderilemediğinde kibleye doğru birkaç adım atılması, yön değiştirmeksizin tekrar geri geri gelinme-

* Bu bahsi krş. Kutû'l - kulûb, I, 40 - 43; İhyâ, I, 185 - 189.

si tavsiye edilmiştir. Günün başlangıcı olan bu vakitlerde, kıbleye dönük bulunmak, konuşma ve uykuyu terkederek uyanık bir şekilde zikirle meşgûl olmak, mânen oldukça etkili ve bereketlidir. Allah'a hamdolsun, biz bunu kendi nefsimizde uyguladık, neticesini aldık, isteyenlere de aynı şekli tavsiye ediyoruz.

Zikirlerini kalb ve lisanla birlikte yapanlar için bunun te'siri daha çok ve daha açıktır. Bu vakit ve önündeki günün -gündüz, maddî ve ma'nevî pek çok tehlikelerle dolu bir zamandır- başlangıcı anlatıldığı şekilde ihyâ edilerek sağlamlaştırıldığı takdirde, günün temeli sağlam atılmış ve bütünüyle gün sağlam bir temel üzerine kurulmuş demektir. Güneşin doğuşu yaklaştığında da, Hızır (a.s.)'ın İbrahim et-Teymî'ye öğrettiği kendisinin de Rasûlullah (s.a.)'dan öğrendiği «el-Müsebbeâtü'l-aşr» okumaya başlar. Bunlara devamla zikir duânın her türlüşü yerine getirilmiş olur. el-Müsebbeâtü'l-aşr: (Yedişer defa okunan on duâ) şunlardır: Fâtiha, Felak, Nas, İhlâs, Kâfirûn sûreleri, âyetü'l-kürsî, Sübhanallahî ve'l-hamdülillâhî velâ ilâhe illallahü vallahü ekber, Hz. Peygamber (s.a.)'e, âl ü ashâbına salât ü selâm, kendisi, ana-babası ve bütün mü'minler için tevbe ve istiğfâr ile

اللَّهُمَّ افْعَلْ بِي وَبِهِمْ عَاجِلًا وَآجِلًا فِي الدِّينِ وَالْدُنْيَا وَالْآخِرَةِ
مَا أَنْتَ لَهُ أَهْلٌ وَلَا تَفْعَلْ بِنَا يَا مَوْلَانَا مَا نَحْنُ لَهُ أَهْلٌ إِنَّكَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ جَوَادٌ كَرِيمٌ ، رَوْفٌ رَحِيمٌ

duâsını yedişer def'a okur.

İbrahim et-Teymî'nin bunları Hızır (a.s.)'dan öğrendikten sonra okuduğu bir gün, cennete girdiği, meleklerin ve peygamberleri gördüğü, cennet yiyeceklerinden yediği ve sonra da dört ay süre ile dünyevî hiçbir şey yiyip-içmediği rivâyet edilmiştir. Bu durum cennet yiyeceklerinden yiyen İbrahim et-Teymî'nin dünyevî yiyeceklere ihtiyaç duymadığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu on süre ve duâyı yedişer defa okumayı tamamladıktan sonra, güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar tesbih, istiğfâr ve Kur'ân okumaya devam eder:

Hızır (s.a.)'den: Fecir'den güneşin doğuşuna kadar Allah'ı zikrettiğim bir mecliste bulunmam bana dört köle

âzad etmemden daha sevimli ve kıymetlidir¹ buyurduğu rivâyet edilmiştir. Kişi böyle bir zikir meclisinin ardından iki rek'at namaz kılar. Hz. Peygamber (s.a.)'in de aynı şekilde iki rek'at namaz kıldığı nakledilmiştir. Bu namazla ancak, mezkûr vak-
tin edebine riâyetin faydası ortaya çıkmış olur.

Bir kimse bu iki rek'atlık namazı büyük bir dikkat, berrak bir anlayış ve güzel bir tefekkürle kıldığı zaman, eğer bu davranışlarında gerçek ve samimî ise okuduğu herşeyin tesirini nûr, rûh ve ünsiyyet olarak iç dünyasında bulur. Bu amelinden dolayı kendisine hemencecik verilecek ecir ve bereketi elde eder. Bu namazın ilk rek'atında Âyete'l-kürsî, diğerinde ise Âmene'r-rasû-

lû ve **اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ**² diye başlayan Nûr âyetini sonuna kadar okur. Mezkûr iki rek'atlık namaza, bir gün ve gecede Cenâb-ı Hakk'ın verdiği nimetlere şükür niyetiyle başlanır. Ardından ilk rek'atında Felak, ikinci rek'atında Nâs sûrelerini okuyacağı iki rek'at, ayrı bir namaz kılar. Bunu da bir gün ve gecede şerlerden Allah'a sığınmak niyetiyle edâ eder. Sonra:

أَعُوذُ بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ السَّامَةِ وَالْهَامَةِ وَأَعُوذُ
بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ عَذَابِكَ وَشَرِّ عِبَادِكَ وَأَعُوذُ
بِاسْمِكَ وَكَلِمَتِكَ التَّامَّةِ مِنْ شَرِّ مَا يَجْرِي بِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ إِنَّ
رَبِّي اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

«Allah'ım, her türlü bitki ve hayvanata âid zehirlerin şerrinden senin ismine ve kelâm-ı tâmmına sığınırım. Kullarının ve azâbının şerrinden yine ismine sığınırım. Gece ve gündüz dolaşan şeylerin şerrinden de ismine sığınırım. Rabbim, kendinden başka tanrı bulunmayan Allah'tır. O'na dayandım. O Arş'ın yüce sâhibidir.» duâsını okur. İstiâze namazı denilen bu namazdan önce kılınan şükür namazından sonra da:

1. Ebû Dâvûl, İlim, 13.

2. en - Nûr (24), 35.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ لَا أَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَا أَكْرَهُ وَلَا أَمْلِكُ نَفْعَ مَا
أَرْجُو وَأَصْبَحْتُ مُرْتَهَنًا بِعَمَلِي وَأَصْبَحَ أَمْرِي بِيَدِي غَيْرِي فَلَا
فَتِيرَ أَفْتَرِ مَنِي اللَّهُمَّ لَا تَشْمِتْ بِي عَدُوِّي وَلَا تَسِيءْ بِي
صَدِيقِي وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتِي فِي دِينِي وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ
هَمِّي وَلَا مَبْلَغَ عِلْمِي وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ مَنْ لَا يَرْحَمُنِي اللَّهُمَّ إِنِّي
أَعُوذُ بِكَ مِنَ الذُّنُوبِ الَّتِي تُزِيلُ النِّعَمَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الذُّنُوبِ
الَّتِي تُوجِبُ النِّقَمَ

«Allah'ım, benim, hoşlanmadığım şeyleri savuşturmaya gü-
cüm yetmez. Umduğumdan fayda sağlamak da elimde değil. Yap-
tıklarına rehinim. İş benden başkasının elinde. Benden âciz ve
sana muhtaç kimse yok. Düşmanlarımı bana güldürme! Dostu-
mun bana kötülüğünü dokundurma! Musibetim dinim konusun-
da olmasın! En büyük kederim ve bilgimin nihâyeti, dünya ol-
masın. Bana merhamet etmeyen kimseyi üzerime musallat et-
me! Nimetleri ortadan kaldırıp nimetsizlik ve mahrumiyet do-
ğuran günahlardan sana sığınırım.» diye duâ eder. Ardından is-
tihâre niyyetivle gün boyunca yapacağı her iş için iki rek'at na-
maz daha kılar. Bu namaz mutlak mânâda duâ demektir. Haber-
lerde kişinin yapmak istediği her işten önce kılması gerektiği ri-
vâyet edilen İstihâre namazının ilk rek'atında Kâfirûn, ikinci
rek'atında İhlas sûresini okuyacağı rivâyet edilir. Namazdan son-
ra diğer bölümlerde verilen istihâre duâsını yaparak: «Bu gün
yapmak istediğim her söz ve işte tercihi sana bırakıyorum» der.

Bundan sonra: İlk rek'atında Vâkıa, ikinci rek'atında A'lâ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْ حُبَّكَ أَحَبَّ
الْأَشْيَاءِ إِلَيَّ وَخَشْيَتَكَ أَخَوْفَ الْأَشْيَاءِ عِنْدِي وَاقْطَعْ عَنِّي
حَاجَاتِ الدُّنْيَا بِالشَّوْقِ إِلَى لِقَائِكَ وَإِذَا أَقْرَزْتُ أَعْيُنَ أَهْلِ الدُّنْيَا
بِدُنْيَاهُمْ فَأَقْرِزْ عَيْنِي بِعِبَادَتِكَ وَاجْعَلْ طَاعَتَكَ فِي كُلِّ شَيْءٍ
يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

sûresini okuyacağı iki rek'atlık bir namaz daha kılar. Bu namazın ardından:

«Muhammed'e ve ehli beytine salât ü selâm olsun. Allah'ım, sevgini benim için en sevimli şey kıl. Senden korkmak korkuların en büyüğü olsun. Sana kavuşma şevkim dünyevî isteklerimi azaltsın. Ehl-i dünyayı dünyalıkla sevindirdiğin; gözlerini aydın ettiğin gibi, beni de ibâdetle sevindir. Her şeyde sana itaati bana nasîb et ya Erhamerrahımın» duâsını okur.

Ardından, her rek'atında Kur'ân-ı Kerim'den hizb olarak seçtiği yerleri okuyacağı iki rek'atlık ayrı bir namaz daha kılar. Eğer dünyevî bir meşgalesi yok, vakti de elverişli ise, kuşluk vaktine kadar namaz, zikir, tilâvet gibi amellerle meşgûl olur. Kendisi ya da âilesi için yapılması gerekli dünyevî bir işi olan kimse, işine giderken evinden iki rek'at namaz kılarak çıksın. Her zaman böyle yapmak gerekir. Herhangi bir yere gitmek üzere evinden ayrılacak kimse, Allah'ın kendisini çıkışla birlikte gelmesi muhtemel kötülüklerden koruması için iki rek'at namaz kılsın. Aynı şekilde evine girerken de, girişin getirebileceği kötülüklerden Cenâb-ı Hakk'ın himâyesi için âilesine ve çocuklarına selâm verdikten sonra iki rek'at namaz kılsın. Evde kimse yoksa

yine de: **السَّلَامُ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ الْمُؤْمِنِينَ** «Selâm Allah'ın sâlih ve mü'min kulları üzerine olsun» desin.

Vakti elverişli ve dünyevî bir meşgalesi olmayan kimsenin, bu vakitten kuşluk vaktine kadar yapacağı en güzel iş, namaz kılmaktır. Kazâya kalan namazı olan kimse öncelikle bir-iki ve ya daha çok günlerin namazlarını kazâ eder. Değilse Kur'ân-ı Kerim okuyarak çokça nâfile namaz kılar. Bazı sâlihler bir gün ve gecede kıldıkları namazlarda Kur'ân-ı Kerim'i İhlâs gibi kısa sûreler ve Kur'ân'dan:

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا ، وَإِلَيْكَ أَتَيْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

Ey Rabbımız, sana güvendik, sana yöneldik, dönüş sanadır.³ âyeti gibi muhtevası duâ olan âyetlerle çokça namaz kılsın. Her bir rek'atında bu ve benzeri âyetleri bir defa ve dilediği kadar tekrar ederek okur. Güneşin doğumundan kuşluk vaktine kadar

dileyen 100 rek'âta kadar namaz kılabilir. Bazı sâlihler bir gün ve gecede 100, 200, 500 hattâ 1000 rekâta kadar namaz kılmayı vird edinmişlerdi. Dünya ile işi ve alış-verişi olmayan kimse onu sâhiplerine terketsin. Cenâb-ı Hakk'a hizmet nimetiyle meşgûl olmayı geciktirmesin. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî: «Kulun kalbinin Allah'la meşgûl olması, içinde dünyaya ihtiyaç duygusu bulundukça tamam olmaz» demiştir.

Güneşin öğle ile akşam arasını ortaladığı zamanda ikindi namazı kılındığı gibi, sabah ile öğle arasının ortaladığı zamanda da kuşluk namazı kılınır. Bu vakit, kuşluk namazı için en uygun vakittir. Rasûlullah (s.a.): Kuşluk namazı, güneş sıcağının (artması karşısında) deve yavrusunun annesinin gölgesinde uyumaya başladığı zaman (kılınır.)»⁴ buyurmuştur. Ayrıca, kuşluk, güneşin hararetinden ayakların kızmaya başladığı zamandır⁵ denmiştir. Kuşluk namazının en azı iki rek'ât, en çoğu da on iki rek'âttır. Her iki rek'âtın sonunda tevbe ve istiğfar eder, tesbih ile meşgûl olur. Kuşluk namazından sonra, hasta ziyâreti ve baş sağlığı dileme gibi üzerinde yapılması gereken mendûb bir görev varsa onları yerine getirir. Değilse, Allah için, zahiren ve bâtinen, kalben ve bedenlen aralıksız ibâdet ve tâatle meşgûl olmaya devam eder. Aksi halde kalıbı ile işi, kalbiyle de ibâdetini sürdürür. Bunun düzenlenmesi şöyledir: Gönlü ibâdete elverişli, nefsi de etkilenmeye hazır bir vaziyette ise namaz kılar. Namaza karşı bir isteksizlik duyarsa, namazı bırakarak tilâvete devam eder. Çünkü tilâvet, nefse namazdan daha kolay gelir. Tilâvetten usanmaya başladığı zaman da kalbi ve dili ile Allah'ı zikretmeye yönelir. Çünkü zikir, tilâvetten daha hafiftir. Zikirden de usanırsa, diliyle zikri terkederek kalbiyle murakabeye devam eder. Murakabe, kalbin kendisinin Allah'ın nazargâhı olduğunu bilmesidir. Kalbin bu bilgi ve duyguyu devamlı hissetmesi murakabedir. Murakabe, zikrin ta kendisi ve ondan daha faziletli-sidir. Buna karşı da kendisinde bir güçsüzlük ve isteksizlik hissederek, içini vesveseler, gönlünü nefsin fısıltıları (hadis-i nefis) kaplarsa o takdirde uyur. Zira uykuda hadis-i nefis zâil olur. Hadis-i nefis, çok konuşmak kadar kalbe kasvet verir. Çünkü hadis-i nefis, insanın kendi kendine dilini devreye sokmadan sessizce, iç-

4. Müslim, Müsâfirin, 143; İbn Hanbel, IV, 366, 367, 372, 375.

5. Bu konuda geniş bilgi için bkz. et - Tergib ve't - Terhib, I, 461 - 466.

ten konuşmasıdır. Uyku sâyesinde insan, bundan da korunmuş olur. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî: «Nefsin gönülde uyandırdığı hisler; hadis-i nefis) mâsiyetlerin en kötüsüdür.» demiştir. Ma'rifet yoluna giren tâlib, dış görünüşüne önem verdiği gibi iç dünyasına da önem vermelidir. Nefsin etkisiyle vuku bulan hisler de nefsin gördüğü, duyduğu, yaşadığı bir olayı sahibine hatırlatması, hayâlen bunlarla birlikte olması sanki içindeki gizli bir şahısla konuşması gibidir. Zahirini ameller ve çeşitli zikirlerle kontrol altına aldığı gibi, gönlünü de murakabe ve riayetle kontrol altında tutar. Gayretli ve çalışkan bir tâlib, kuşluk vaktinden zevâl vaktine kadar 100 rek'ât ayrı bir namaz daha kılabilir. Bunun en azı kısa sûrelerle kılınan yirmi rek'ât bir namazdır. Namazın her iki rek'âtında Kur'ân'dan bir cüz veya, bir cüzden çoğunu, ya da azını okuyabilir. Kuşluk namazı ve bundan sonraki namazların ardından biraz uyumak en iyisidir.

Süfyan es-Sevrî: Sûfiler ibadetlerini ifâ ettikten sonra kendi selâmetleri için, artakalan zamanlarında uyumayı tercih ederlerdi.» demiştir. Nâfile olan bu namazlardan sonra uyumanın pekçok yararları vardır. Şöyle ki: «Gece teheccüd için kalkmaya yardımcı olur. Nefs dinlenir ve kalb, günün geri kalan bölümünde güzel amellerde bulunmak için saflaşır. Nefs dinlendiğinde âdetâ yenilenir ve güç kazanır. Gündüz uyunan bu uykudan uyandıktan sonra kişi sabahleyin olduğu gibi gönlünde bir neş'e ve bir arzû duyar. Böylece sâdık bir müridin bir gününde, Allah'a hizmeti ibâdet ve tâata devam etmeyi ganimet bileceği iki gündüz bölümü meydana gelmiş olur.

Kişinin zevâl vaktinden bir saat önce gündüz uykusundan uyanması gerekir. Tâ ki güneş tam tepeye gelmeden evvel abdestini alsın, tahâretini tamamlasın. Zira istivâ vaktinde, Kur'ân okuyarak, tesbih çekerek veya zikrederek kibleye dönük olarak bulunmak lâzımdır. Cenâb-ı Hakk: Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve gecenin (gündüze) yakın saatlarında namaz kıl; çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür. 6 Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabb'ini överek tesbih et; gece saatlerinden bir kısmında ve gündüzün taraflarında (O'nu) tesbih et ki memnûn olasın. 7 buyurmuştur.

6. Hûd (11), 24.

7. Tâhâ (20), 130.

Bu âyetle: «Güneşin doğmasından önce» ifâdesi sabah namazı; «güneşin batmasından önce ibâresi» de ikindi namazı; «Gece saatlarından bir kısmında» cümlesi yatsı namazı; «Gündüzün taraflarında» ifâdesi de öğle ve akşam namazı olarak yorumlanmıştır. Çünkü, öğle gündüzün ilk tarafı, akşam da güneş batımının diğer tarafıdır. Böylece öğle gündüzün ilk tarafı, akşam da diğer tarafın sonu olmuştur. Günün ilk tarafını yakaza ve zikirle uyanık olarak karşıladığı gibi, diğer tarafını da aynı şekilde karşılar. Gece uykusundan sonra sabaha nasıl taze bir başlangıç yapıyorsa, gündüz uykusundan sonra da günün ilk tarafına öylece başlamalıdır. Öğle namazının sünnet ve farzından önce, tam bir teslimiyetle dört rek'ât namaz kılar. Zira Hz. Peygamber (s.a.) bu namazı kılardı. Bu öğle vaktinden önce kılınan zevâl namazıdır. Bunda, müezzinler güneşin tam tepe noktasında iken vuku bulan kerâheti ilâna gitmeden önce, ve vakte uyanık olarak girmek için kılmaya özen göstermek gerekir. Zevâl namazına başlar ve bunun tam ortasında iken öğle ezanını duyar. Sonra öğle namazına hazırlanır. Eğer bu durumda iken gönlünde, toplumla içiçe olmak ve onlarla oturmaktan dolayı bir bulanıklık hissederse, Cenâb-ı Hakk'a sığınarak O'ndan tevbe ve istiğfarda bulunur. Gönlünde, namaz kılmaya uygun bir hal hissetmedikçe öğle namazına başlamaz. Hakk'a sığınmanın tadını kavrayanların, mutlak namazda Hakk'la ünsiyyetin sağlığını yakalamaları gerekir.

Kişiler az da olsa mübahlara yönelme arzusuna kapılıyor ve bânîlarında ibâdetlere karşı bir isteksizlik ve engelleyici bir duygu hissediyorlar. Bunun sebebi çoğu zaman çoluk çocukla birlikte ve onlarla haşır - neşir olmaktır. Halbuki kişinin âilesiyle beraber olması ibâdettir. Ne var ki: «Ebrârın iyiliklerinin Mukarabin'in kötülükleri olduğu» unutulmamalıdır. Zevâl namazından sonra öğle namazını kılacak olan kimse, gönlündeki bu bulanıklığı, ibâdete karşı isteksizliği gidermedikçe namaza durmaz. Bunlar, tevbe ve istiğfarda samimiyet, Cenâb-ı Hakk'a tazarrû ve niyazla giderilir. Çoluk çocukla haşır - neşir olmanın getirdiği gönül bulanıklığını gidermenin yolu ise, ailesiyle otururken tüm duygu ve düşüncesini onlara vererek değil, kaçamak bakışlarla da olsa kalbiyle Cenâb-ı Hakk'a nazar etmesi ve onlarla birlikte iken de Hakk'la beraber olmaya çalışmasıdır. Allah'a yapılan bu bakış ve yönelişler belki çoluk - çocukla birlikte olmanın keffâreti olabi-

ilir. Hâli ve gönül duyguları kuvvetli olan kimseyi, mahlûkatla birlikte olmak Hakk'tan ayıramaz, iç dünyasında bir ukde meydana getiremez. Halk arasına girerken namaza girer gibi girer ve orada da kalb ve gönüllerinin Hakk'la beraberliğini korurlar. Nefsleri ehli ve iyâliyle birlikte olmayı arzû ederken bile bunu kalbinin rûhu ve gönlündeki imanın etkisiyle arzu eder. Çünkü bunlar zâhirleriyle halkla oturup-kalkarken bâtınlarıyla da ilâhî huzurda bulunma şuûrunda olurlar. Halk ile irtibât, gönüllerinin Hakk ile birliğine mânî olmaz. İşte yukarıda anlattığımız zeval namazı, öğle namazından önce meydana gelen ukdeleri çözmek ve gönlü öğle namazına hazırlamak içindir. Zevâl namazında uzun günlerde Bakara sûresinden bir miktarını, kısa günlerde de bunlardan kendisine kolay gelen kısa sûreleri okur.

Cenâb-ı Hakk: Göklerde ve yerde, günün sonunda da, öğleye erdiğiniz zaman da hamd, O'na mahsustur.⁸ buyurmuştur. İz-hâr (öğle vaktinde hamdi ortaya koyma) işte budur. Tek başına sünneti kıldıktan sonra cemâatın gelmesini beklerse, sabah namazının farzı ile sünneti arasındaki duâyı okuması güzeldir. Hz. Peygamber (s.a.)'in sabah namazlarında bu duâyı okuduğu rivâyet edilmiştir. Öğle namazından sonra, Fâtiha ve Âyete'l-kürsî'yi okur. Otuz üçer defa da Sübhanallah, el-Hamdülillah ve Allahü Ekber diyerek tesbih eder.

Yukarıda anlattığımız sabah namazından sonra okunan duâların öğle namazından sonra da bütünüyle okunmasının çok büyük hayrı ve faziletleri vardır.

Azminde sâdık gayretli bir tâlib, ne kadar çok yaparsa yap-sın işlediği hiçbir ameli Allah için çok kabûl etmez. Elinden geldiğince amellerini artırmaya çalışır. Akşamla yatsı arasını namaz, kırâat, zikir ve murakabe ile ihya ettiği gibi, öğle ile ikindi arasını da öylece ihyâ etmeye çalışır. Uzun günlerde, gecesini devamlı uyanık geçiren kişi, öğle ile ikindi arasında biraz uyur. Öğle ile ikindi arasını iki rek'âtlık bir namazla ihyâ edecek olan bir kimse, her ikisinde Kur'ân-ı Kerim'in dörtte birini okusun. Eğer bunu dört ayrı rek'âta ikmal ederse daha hayırlı ve bereketlidir. Bu vakti yüz rek'âtlık bir namazla ihyâ etmek isteyen kim-

se için uzun günler daha müsâittir. Her bir rek'âtında elli defa İhlâs okuyacağı yirmi rek'atlık namazla da ihyâ mümkündür. Kişi eğer oruçlu ise zevâlden önce ağzını misvaklar. Oruçlu değilse ağzının tadının değiştiği her an misvak kullanabilir. Çünkü hadis-i şerifte Misvak azğı temizleyici ve Rabb'ın rızâsına erdiricidir⁹ buyrulmuştur. Farzları kılmaya kalkarken misvak kullanmanın müstehab olduğu ifâde edilmiştir. Ayrıca: Misvak kullanarak kılınan bir namaz, misvaksız kılınan bir namazdan yetmiş derece daha faziletlidir veya daha hayırlıdır,^{9a} denilmiştir. Öğle ile ikindi arasında kılacağı yirmi rek'atlık bir namazın her rek'âtında Kur'ân-ı Kerim'den âyetler okumak isteyen kimse:

Birinci rek'âtında:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

10

İkinci rek'âtında:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

10a

Üçüncü rek'âtında:

رَبَّنَا لَا تُؤْخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَغُفْ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

11

9. Buhâri, Savm, 27; Nesai, Tahâret, 4; İbn Mâce, Tahâret, 7; Dârimî, Vüdü, 19; İbn Hanbel, I. 3 - 10.

9a. İbn Hanbel, VI, 272.

10. el - Bakara (2), 201.

11. el - Bakara (2), 286.

Dördüncü rek'âtında:

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

12

Beşinci rek'âtında:

رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا
فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْآبِرَارِ

13

Altıncı rek'âtında:

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

14

Yedinci rek'âtında:

أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ

15

Sekizinci rek'âtında.

فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيُّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي
مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ

16

Dokuzuncu rek'âtında:

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ
شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

17

12. Âlû İmrân (3), 8.

13. Âlû İmrân (3), 193.

14. Âlû İmrân (3), 53.

15. el - A'râf (7), 155.

16. Yûsuf (12), 101.

17. İbrâhim (14), 38.

Onuncu rek'âtında:

قُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

18

Onbirinci rek'âtında:

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

19

Onikinci rek'âtında:

رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ

20

Onüçüncü rek'âtında:

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ

21

Ondördüncü rek'âtında:

رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

22

Onbeşinci rek'âtında:

رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ
وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ
الصَّالِحِينَ

23

18. Tâhâ (20), 114.

19. el - Enbiyâ (21), 87.

20. el - Enbiyâ (21), 89.

21. el - Mü'minûn (23), 118.

22. el - Furkan (25), 74.

23. en - Neml (27), 19.

Onaltıncı rek'âtında:

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ

24

Onyedinci rek'âtında:

رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ
وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُثَبُّتُ إِلَيْكَ
وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

25

Onsekizinci rek'âtında:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي
قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

26

Ondokuzuncu rek'âtında:

رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

27

Yirminci rek'âtında:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

28

Namaz kılmaya devam ettiği sürece de bu âyetleri okumaya

24. Ğâfir (40), 19.

25. el - Ahkâf (46), 15.

26. el - Haşr (59), 10.

27. el - Mümtehine (60), 4.

28. Nûh (71), 28.

devam eder. Namazda bu âyetleri okurken, «ihsân» makamında Cenâb-ı Hakk'ın huzurundaymışcasına, dilinin okuduğuna kalbinin de mânen katılmasını sağlamaya çalışır. Öğle ile ikindi arasında kılınan namazda okunması gereken bu âyetlerin, öğle ve ikindi namazlarında tekrarlanması gerekirse tekrarlanabilir.

Bütün vakitlerinde Rabb'ına duâ ederek, tazarrû ve niyâz halinde, Kur'ân okuyarak ve namaz kılarak bulunmaya, güzel ameller işlemeye, gündüzün her ânını, nefsini kâmil bir fakr, dünyaya karşı dopdolu bir zühd, heva heveslerine uymaktan kaçınarak tezkiye eden kullara yakışmayan usangaçlıktan uzak, bunların tadı ve lezzetiyle geçirmeye çalışır.

Üzerinde zühd, takvâ ve heveslere uyma kalıntıları bulunan kişinin ruhu, kendisini bütünüyle güzel amellere vermez. Bazan onlara karşı neş'eli ve istekli, bazan da isteksiz ve ağır bir tavır içinde bulunur. Zühd ve takvâsında samimî olsa bile kendisinde dünya sevgisi, takvâ noksanlığı ve heveslerine uyma kırıntısı bulunan kimsede ibâdetlere karşı neş'e ve tembellik nöbetleşe bulunur. Böyle bir kimse organları ile emeği terketse bile kalbi ile bunlardan uzak durmamaya, edâ edememenin ezikliğini içinde duymaya çalışır. Rûhunu bütünüyle güzel amellere vermek ve amel-i salih işlemeye yönelmek isteyen kimsenin nefsinin hevâ ve heveslerine uyma arzusunu imhâ etmesi gerekir. Hevâ ve hevesler nefsin rûhu durumunda olduğu için bunları gidermek mümkün olmaz, ancak bunlara uyma eğilimleri giderilebilir. Hz. Peygamber (s.a.) hevâ ve heveslerin varlığından değil, onlara uymaktan Cenâb-ı Hakk'a sığındı ve: **Kendisine uyulan hevâ ve heveslerden sana sığınırım.** buyurdu. Nefsin tabiî vasıflarından olan cimrilikten değil. **Kendisine boyun eğilen cimrilikten sana sığınırım** diyerek onun etkisi altına girmekten Allah'a sığındı. Hevâ ve hevesin incelikleri kişinin kalbinin saffeti ve hâlinin yüceliğine göre ortaya çıkar. Kişi insanlarla oturma, onlarla konuşma, haşır-neşir olma ve onlara bakmaktan zevk almakla, heva ve hevesine uyanlardan olur.

Yeme-içme ve uykuda normal ölçüyü kaçırmakla hevâ ve heveslere uyulmuş olur. Bunların dışında yalnızca dünyevî meşgalelerle meşgûl olmak da peşinden gidilen hevânın kısımlarındandır. Kul ikindi namazından önce dört rek'ât bir namaz kılar. Sonra mümkünse farz için tâze bir abdest alır. Eğer guslederse, kıla-

cağı namaz daha faziletli ve mütekâmil olur. Bütün bu anlatılanların insanın iç-dünyâsını tenvir etme ve namazın mükemmel olmasında açık tesirleri vardır. İkindiden önce kılacağı dört rek'ât-lık namazda Fâtiha'dan sonra Zilzâl, el-Âdiyât, el-Kâria ve et-Te-kâsür sûrelerini okur. Sonra ikindi'nin farzını kılar. Bunda bazı günler Fatiha'dan sonra el-Bürûc sûresini okur. İkindi namazının farzında el-Bürûc sûresinin okunmasının çıban gibi bazı dertlere karşı, koruyucu bir yönünün bulunduğunu duydum. İkindi'nin farzından sonra da yukarıda anlattığımız âyet ve duâlardan kendine kolay gelenlerini okur. İkindi'den sonra artık nâfile ibâdet vakti gitmiş, geriye tilâvet ve zikir zamanı kalmıştır. Bundan daha faziletli ve kişinin tek başına yapacağı zikir ve tilâvetten daha etkili şey, kişiye dünyadan zühd kazandıracak, sözünü ve davranışlarını düzeltecek, kendisine güvenen ve teslim olanların azm ü sebâtlarını takviye edecek müttakî ve zâhid bir âlimin meclisinde bulunmak, sohbetlerine iştirâk etmektir. Bu tür sohbetler, söyleyen ve dinleyenin niyyeti sağlam olduğu takdirde, kişinin tek başına yapacağı zikirden daha faziletlidir. Böyle bir meclis yoksa veya bir mazereti sebebiyle bu tür bir sohbe katılamıyorsa muhtelif nâfile zikirlerle meşgûl olarak vaktini değerlendirmesi gerekir. Kişinin ihtiyaçlarını gidermek ve maîşet işi için ikindi'den sonra evinden çıkması, sabah çıkmasından daha hayırlıdır. Evin-den işine gitmek üzere çıkarken abdestli bulunması lâzımdır. İkindiden sonraki vakte özel bir önem vererek taharetli bulunmayı bir grup ulema mekrûh saymışsa da şeyhler ve sâlihler buna cevâz vermiştir. Evinden çıkarken:

بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ اَللَّهُمَّ اِنِّكَ
خَرَجْتُ وَ اَنْتَ اَخْرَجْتَنِي

«Allah'ın adıyla, Allah ne güzel dilemiş. O bana kâfidir. Güç kuvvet ancak O'ndandır Senin (rızan) için çıkıyorum Beni çıkaran, «çıkma gücü veren» de sensin.»

duâsını, ardından Fatiha, Felak ve Nâs sûrelerini okur. Bir tek hurma ve lokma tanesi de olsa kendisine kolay gelen bir miktarı tasadduk etmeden evini terketmez. Çünkü, hüsn-i niyyetle verilen bir şey, az da olsa, çok sayılır. Nitekim Âişe (r.a.)'nin bir dilenciye çok az bir şey verdiği ve «bunda çok büyük bereketler vardır» dediği rivâyet edilmiştir.

Haberde: Her kişi kıyamet günü verdiği sadakaların gölgesi altındadır buyurulmuştur. İkinci'den akşam namazına kadar zikir olarak 100 defa:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

«Allah'tan başka tanrı yoktur. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. O, herşeye kadirdir» duâsını okur. Hz. Peygamber (sa.)'den Bunu hergün yüz defa söyleyen kimse, on köle âzâd etmiş gibidir. O'nun bu yüzden yüz kötülüğü giderilir ve kendisine yüz hasene yazılır. Bu onun için o gün, akşama kadar şeytan'dan koruyucu bir kalkan olur. O gün, ondan daha çok zikreden ve güzel amel işleyen daha faziletli bir kimse yoktur.²⁹ buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Yüz defa da: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ der.

Hiçbir kimse bir günde yüz defa لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ diyen kimsenin amelinden hayırlı bir amel işlememiştir³⁰ bu yururulmuştur.

Yüz defa,

سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ هُوَ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ
وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

Yüz defa,

سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ اسْتَغْفِرُ اللَّهَ

Yüz defa,

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ

29. et-Tergib ve't - Terhib, II, 419.

30. a.e. göst. yer.

Yüz defa,

اللهم صل على محمد وعلى آل محمد

Yüz defa,

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ أَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ

Yüz defa, ماشاء الله لا قوة إلا بالله der.

Mekke'de Mağrib asıllı bazı dervişlerin cebinde 1000 taneli tesbih taşıdığı ve bunu her gün muhtelif zikirlerle oniki defa çektiklerini gördüm. Bazı sahâbelerin bir gün ve gecede zikirlerinin bu olduğu nakledilmiştir. Bazı tabîilerin de bir gün ve gecede virdinin 33.000 olduğu rivâyet edilmiştir. Bir gün ve gece boyunca 100'er defa şu tesbih okunmalıdır:

سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَلِيِّ الدِّيَانِ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَشْغُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ ،
سُبْحَانَ مَنْ يَزْهَبُ بِاللَّيْلِ قِيَاتِي بِالنَّهَارِ ، سُبْحَانَ اللَّهِ شَدِيدِ
الْأَرْكَانِ ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْمُسَبِّحِ فِي كُلِّ مَكَانٍ ، سُبْحَانَ اللَّهِ
الْحَنَّانِ الْمَنَّانِ

«Kullarını hesaba çeken Yüce Allah'ı tesbih ederim. Bir durum bir başka şeye muttali olmasına mâni olmayan Allah'ı tenzih ederim. Gece ile gündüzü yer değiştiren Yüce Allah'ı takdis ederim. Güçlü Mevlâ'yı anarım. Her mekânda tesbih edilip duran Allah'ı ben de tesbih ederim. O son derece merhametli ve lütufkârdır.»

Abdâllardan birinin bir gece sâhilde gecelediği, ve gecenin sessizliği içinde bu zikri işittiği ve «şahsını görmedğim halde sesini işittiğim kimdir» diye sorduğu, O'nun da: «Ben, denizlerin vekâleti kendisine verilmiş, yaratıldığı günden beri Cenâb-ı Hakk'ı her gün bu zikirle tesbih eden meleklerden biriyim» diye cevap verdiği, «ismin nedir» diye sorduğunda da «Mehlîhiyâil» dediği, «Bu tesbihin sevabı nedir» denildiğinde ise: «Bunu bir günde yüz defa söyleyen kimse, cennetteki yerini görmeden veya

makamı bir başkası tarafından görülmedikçe ölmez.» diye cevap verdiği nakledilmiştir.

Hiz. Osman (r.a.)'ın Hiz. Peygamber (s.a.)'e: لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ
âyetinin tefsirinden» sorduğu, O'nun da: Senden başkasının şim-
âyetinin tefsirinden» sorduğu, O'nun da: Senden başkasının şim-

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، اللَّهُ أَكْبَرُ ، سُبْحَانَ اللَّهِ ، الْحَمْدُ لِلَّهِ ، لَا حَوْلَ
وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ، وَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْأَوَّلَ الْآخِرَ الظَّاهِرَ
الْبَاطِنَ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

kelimeleridir, ³¹ buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Bunu akşam ve sabah onar defa söyleyen kimseye altı özellik verilir:

1. İblis ve ordusunun şerrinden korunur,
2. Fazlaca ecir verilir,
3. Cennette derecesi yükseltilir,
4. Allah onu hurîlerle evlendirir,
5. On iki melek onun için istiğfar eder,
6. Haccetmiş ve umre yapmış kişinin sevâbını alır.

Bu vakitte ve günün başlangıcında:

اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي وَأَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنْتَ هَدَيْتَنِي وَأَنْتَ تُطْعِمُنِي
وَأَنْتَ تُسْقِينِي وَأَنْتَ تُمِيتُنِي وَأَنْتَ تُحْيِينِي ، أَنْتَ رَبِّي لَا رَبَّ
سِوَاكَ وَلَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ ، مَا شَاءَ اللَّهُ
، وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ، مَا شَاءَ اللَّهُ كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ ، مَا شَاءَ
اللَّهُ الْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدِ اللَّهِ ، مَا شَاءَ اللَّهُ لَا يَعْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللَّهُ
، حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

«Allah'ım beni yaratan sensin. Bana hidâyet veren de sensin. Beni yediren, içiren, öldürüp diriltecek olan da sensin. Sen benim Rabbımsın. Senden başka Rabb yok. Senden başka tanrı da yok. Senin ortağın mevcûd değil. Allah ne güzel dilemiş. O'ndan başka güç ve kuvvet kaynağı da yok. O ne güzel murad etmiş. Her nimet Allah'tan. Her hayır O'nun elinde. Kötülüğün tasarrufu da ancak O'na âid. Allah bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. O'na dayandım. O, Arş'ın yüce Rabbıdır.» der.

Böylece geceyi abdestli ve tahâretli olarak karşılamaya hazırlanmış olur. Güneşin batmasından önce yukarıda anlatılan on duâ ve virdi yedişer defa okur. Güneş kayboluncaya kadar tesbih ve istiğfara devâm eder. Güneş batarken tesbih ve istiğfar da bulunmaya dikkat eder. Güneş battığı anda da eş-Şems, el-Leyl, Felak ve Nâs sûrelerini okur. Gündüzü karşıladığı gibi geceyi de öylece karşılar. Cenâb-ı Hakk: İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O'dur.³² buyurmuştur. Geceyi gündüz, gündüzü gece takip ettiği gibi, kul da zikir ve şükürlerini birbirini takip edecek şekilde yapmalıdır. Gece ile gündüzün arasına başka bir şey karışmadığı gibi sâlik zikriyle şükürü arasına başka birşey sokmama çalışmalıdır. Zikir kalbin, şükürse organların amelidir. Cenâb-ı Hakk, Dâvud (a.s.)'a «Ey Dâvud âilesi şükredin,³³ buyurmuştur. Muvaffak kılan ve yardımcı olan Allah'tır.

32. el - Furkan (25), 62.

33. es - Sebe' (34), 13.

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

MÜRİD - MÜRŞİD MÜNASEBETLERİ

Müridlerin şeyhleriyle beraberken uymaları gereken edeb, sūfîlere göre en önemli hususlardan biridir. Onlar, bu konuda Rasûlullah (s.a.) ve ashâbına uyarlar. Cenâb-ı Hakk: Ey iman edenler, Allah'ın ve Rasûlünün huzûrunda (sözde ve işde) öne geçmeyin. Allah'dan korkun. Çünkü Allah hakkiyle işiten, (her şeyi) bilendir.¹ buyurur.

Bu âyetin nüzûl sebebi olan hadise, Abdullah b. Zübeyr (r.a.)'den şöyle nakledilmiştir: «Benî Temîm kabilesinden bir grup elçi Hz. Peygamber (s.a.)'in huzûruna geldiğinde Hz. Ebû Bekir: Ka'ka' b. Mâbed'i, Hz. Ömer de, Akra' b. Habîs'i onlara emir tayin edin, dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: «Yâ Ömer, bana muhalefet etmek için mi müdâhele ettin?» diye sordu. Hz. Ömer de: «Asla sana muhalefet etmek istemedim.» buyurdu. Birbirlerine karşı seslerini yükseltinceye kadar mücâdelelerinin devam etmesi üzerine Cenâb-ı Hakk yukarıdaki âyet-i celileyi inzâl buyurdu.

Abdullah b. Abbas (r.a.) âyette geçen لَا تَقْدُمُوا fiilini, «O konuşurken konuşmayın» şeklinde tefsir etmiştir. Hz. Câbir ise: «Kurban Bayramlarında bazı sahâbîler kurbanlarını Hz. Peygamber (s.a.)'den önce kesiyorlardı. Bu âyetle onların kurbanlarını Hz. Peygamber'den evvel kesmeleri yasaklandı.» şeklinde açıklamıştır. Bazıları da: «Bir kısım sahâbenin, keşke şu hususlarda âyet indirilseydi» demelerinin mezkûr âyetle kaldırıldığı anlamında yorumlamıştım. Hz. Aîşe ise: «Peygamberiniz oruca başlamadan oruç tutmayınız.» mânâsını vermiştir.

1. el - Hucûrât (49), 1.

Kelbî: «Hz. Peygamber (s.a.) tarafından emredilmedikçe, O'ndan önce hiçbir iş ve söze başlamayın» diye tefsir etmiştir. Müridin de şeyhiyle birlikte iken edebi böyle olmalı, gerek şahsında gerekse malında şahsî tercihi bulunmamalıdır. Şeyhinin izni olmadan ve ona başvurmadan kendisini ve malını ilgilendiren konularda hiçbir tasarrufu olmamalı, şeyhinin işâreti istikametinde hareket etmelidir. Bu konu, meşihat (şeyhlik) bölümünde genişçe ele alınmıştır.

« لَا تَقْدَمُوا » emrinin: «Allah ve Rasûlünün önünde yürümeyin» anlamına geldiği ileri sürülmüştür.

Bir rivâyette Ebü'd-Derdâ (r.a.): «Bir defasında Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in önünde yürüyordum. Rasûlullah (s.a.) Efendimiz: Dikkat et! Dünya ve âhirette senden daha hayırlı birinin önünde yürüyorsun, diye ikaz etti.» der.

Bu âyet-i kerîmenin Hz. Peygamber'e bir soru sorulduğunda, ondan önce konuya girerek cevap ve fetva vermeye kalkan sahâbîlerin susturulması için nâzil olduğu söylenmiştir.

Şeyhinin önünde diz çöken müridin de aynı şekilde yapması gerekir. Şeyhin huzûrunda dâimâ sükût etmeli, onun izni olmadıkça, gerekli ortam bulunmadıkça güzel de olsa herhangi bir söz söylememeli, onu dikkatlice dinlemelidir. Şeyh ona sorar ve kendisine konuşmak üzere bir fırsat verirse ancak, istenilen hususta konuşabilir. Şeyhinin huzûrunda bulunan mürid, deniz kenarında durup, Cenâb-ı Hakk tarafından kendisi için takdîr edilen rızkın sâhile vurmasını bekliyen kişi gibi olmalıdır. Şeyhinin sözlerinden gelecek feyzi böylesine dikkatli bir şekilde beklemek müridin en önemli görevidir. Bu tür bekleyiş müridin irâdesini takviye ve talebinin tahakkukunu te'mîn eder. Allah'ın fazlından kendisine gelecek nasibi artırır. Aksi halde müridin mürşidinin sözü yerine, kendisini talebinden uzaklaştıracak sözlere yönelmesi ve kendi sözüne bakması, onu mürşidinden feyz dileme makamından, terakkisini köreltecek bir cinayet olan nefsine pay çıkarma makamına döndürür.

Hâlinde ve hareketlerinde açıklanması gereken bir şey hissedilen mürid, bunu şeyhinden sorarak çözmelidir. Şu kadar ki talebinde samimî ve sadık olan bir mürid, şeyhinin huzurunda

sözle soru sormaya ihtiyaç duymaz. Aksine, şeyhinden zuhûr eden ve kendisi için istediği şeyleri sükûnetle beklemelidir. Çünkü, şeyh, konuşmasının Hakk'tan olmasını bekler ve Hakk'la konuşur. Samimî müridleriyle birlikte olan şeyh, kalbini Cenâb-ı Hakk'a açar ve çevresindekilere ilâhî rahmetin yağmasını ve onların muhabbet şarabı ile doyurulmalarını bekler.

Şeyhin dili söz söylemede, kalbi anlayışta, huzûruna gelen müridlerin muhtaç oldukları problemleri halletmeye yönelik ilhamlarla doludur. (Mürşid, müridlerinin gönlündeki problemlerin halli için en uygun çâreleri, ilâhî bir ilhamla bilir ve ona göre konuşarak yol gösterir.) Şeyh, huzûrunda bulunan bağılılarının, kendi sözünden ne beklediklerini, bunlardan hangisini almaya daha hazır olup olmadıklarını bilir. Konuşulan söz, toprağa atılan tohum gibidir. Tohum bozuk olursa, bitki yeşermez. Konuşmalar da hevâ ve hevesin karışmasıyla bozulur. İşte şeyh, konuşmaları hevâ-heves karışımından arındırarak temizler, onları bozulmaktan kurtarır ve öylece Allah'a teslim eder. Allah'tan yardım ve istikâmet dileyerek söyler. Böylece onun sözü, hevâ-heves şaibesinden uzak, yalnızca Hakk ile, Hakk'tan ve yine Hakk için söylenmiş olur.

Hız. Peygamber için Cebrail (a.s.) nasıl bir vahy emîni ise, şeyh de müridleri için bir ilham emînidir. Cebrâil'in vahyde ihâneti olmadığı gibi, şeyhin de ilhamda ihâneti olmaz. Rasûlüllah (s.a.) Efendimiz nasıl hevâ heves karışımıyla konuşmazsa, zâhiren ve bâtınan O'na ve O'nun sünnetine uyan şeyh de böyledir; sözlerine bu tür şaibeler karışmaz. Nefsânî arzu ve isteklerine göre konuşmaz.

Nefsin sözlerde zuhûr eden arzusu iki şekilde olur: Birisi kalbleri kendisine çekmek ve herkesin teveccühünü kendi tarafına döndürmek isteğidir ki, bu asla şeyhlerin yapabileceği bir iş değildir. Diğerisi ise sözlerin parlak ve ilginç kelimelerle süslenecek söylenmesi, benlik kokan bir kibirle ortaya çıkmasıdır ki bu da hakikat ehline göre bir ihânettir.

Şeyh, dilinden zuhûr edecek sözlerde, kendisini Hakk'ın nimetlerinden alıkoyacak olan nefsin bekler, parlak ve ilginç kelimelerle nefsinin zevklennesini bırakır. Bu durumda şeyh, Hakk'ın kendisinden zuhûr ettirdiği şeyleri, kendisinden dinleyen bir mürid gibidir. Ebu's-Su'ûd (r.a.), çevresindekilere, kendisine il-

hâm edilen şeylerle konuşur ve: «Ben de bu sözleri, sizin beni dinlediğiniz gibi dinliyorum.» derdi. Bu ifâde huzurda bulunanlardan birine anlaşılması zor geldi ve: «Ne dediğini bilerek konuşan biri, kendisine söylenecekleri duymadan bilmeyen biri ile nasıl aynı olabilir?» diye sordu. Bu zat o gece evine döndü, uyuduğunda rüyasında bir kişi kendisine şöyle diyordu: «Denizden inci çıkarmak isteyen dalgıç denize dalmaz mı? Torbasına içinde inci bulunan sedefi kor. Fakat denizden çıkıp, sedefi açıp, içindeki inciyi görmedikçe, sahilde bekleyenlerden farksızdır. O da inciyi ancak bekleyenlerle birlikte görür». Bu rüya üzerine o zat, şeyhinin sözündeki maksadını anladı.

Müridin, şeyhi karşısında edep olarak en güzel tavrı, şeyhten kendi lehine herhangi bir söz veya fiil meydana gelene kadar, sessiz, sâkin ve hareketsiz olarak beklemesidir. Aynı şekilde:

« لَاتَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ » âyet-i kerîmesi: «Onun

makam ve üstünlüğünden başka bir makam ve üstünlük aramayın.» şeklinde yorumlanmıştır ki, bu tavır edebin en güzel ve en üstün şeklidir.

Aynı şekilde müridin de şeyhinin makamından daha üstün bir makam aramaması gerekir. Her mürîd, kendi şeyhinin makamını en üstün makam kabûl etmeli, şeyhi için yüce hediyeler ve nâdir ilâhî mevhîbeler dilemelidir. Böylece müridin şeyhine olan bağlılığındaki samimiyet ortaya çıkar. Bu samimiyet, müridin diğer müridler arasındaki derecesinin yükselmesine sebep olur. Müridin şeyhi için arzu ettiği şey, kendisine ondan daha yüce dereceler kazandırır. Ayrıca şeyhinin irâdesine teslimiyetle mürîd, gıyabında da onun huzurunda bulunma edebine sahip olmuş olur.

Seriyy es-Sakâtî: «Güzel edeb, aklın tercümanı ve rehberidir.» demiş. Ebû Abdullah el-Hanîf: «Ruveyym bana: Ey oğulcuğum! Amelini tuz, edebini un yap, dedi.» diye nakletmiştir.

«Tasavvuf, baştan sona edebden ibarettir.» denilmiştir. Her halin, her makamın, her vaktin kendine göre en uygun bir edebi vardır. Bu hususların gerektirdiği edebi riâyet eden kimse «Ri-câlüllah» derecesine yükselir. Bundan mahrûm olan kimse de,

yakınlık beklediği yerden uzak kalır, kabûl edileceğini umduğu yerden de reddedilir.

Ey iman edenler, seslerinizi Peygamberin sesinden yüksek çıkarmayın. Ona sözle birbirinize bağırdığınız gibi bağırmayın ki siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.»² çyet-i celîlesi, Cenâb-ı Hakk'ın, ashab-ı kirâmın Hz. Peygamber (s.a.)'e karşı nasıl davranmaları gerektiğine işâret eden bir örnektir.

Kulağı ağır işiten Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın, farkında olmadan konuşurken sesi yüksek çıkardı. Biriyle konuşurken herkesi kendi gibi zannettiği için bağıra bağıra konuşurdu. Hz. Peygamber (s.a.) ile konuşurken de her defasında sesiyle onu rahatsız ederdi. Cenâb-ı Hakk, hem onu hem de diğer ashâbı bu tür davranışlardan uzaklaştırmak ve onlara edeb öğretmek için yukarıdaki âyeti inzâl buyurdu. Bunun üzerine Sâbit b. Kays (r.a.) Hz. Peygamber'in huzuruna gelmemeye başladı. Rasûl-i Ekrem Efendimiz onu arattı ve çağırttı. Sabit (r.a.): «Ya Rasûlallah! Bu âyet nâzil olunca, amelimin boşa gideceği endişesine kapıldım. Zira sesim oldukça yüksektir. Sizi rahatsız edebilir.» dedi. Hz. Peygamber (s.a.): Sen o durumda değilsin. Hayır ile yaşıyorsun. Hayır ile öleceksin. Sen cennet ehlindensin, gel! buyurdu.

Ziyâüddin Abdülvehhab b. Ali'nin Abdullah b. Zübeyr (r.a.)'den naklen haber verdiği göre: Akra' b. Hâbis, Hz. Peygamber (s.a.)'in huzûruna geldiğinde Hz. Ebû Bekir (r.a.): «Yâ Rasûlallah! Onu kavmine reis tayin et!» dedi. Hz. Ömer (r.a.) de: «Hayır! Onu tayin etme ya Rasûlallah» diye karşı çıktı. Birbirlerine karşı seslerini yükselterek Hz. Peygamber (s.a.)'in huzurunda konuşular. Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.)'e: «Sen bana muhalefet etmek için böyle yapıyorsun.» deyince o da: «Hayır, sana muhalefet etmek istemedim.» cevabını verdi. Huzûrda yüksek sesle vukubulan bu tartışma üzerine Cenâb-ı Hakk yukarıdaki âyeti inzâl buyurdu.³ Budan sonra Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in huzûrunda konuşacağı zaman, anlaşılabilir bir sesle konuşurdu.

Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın bu âyet-i kerimenin nüzûlünden son-

2. el - Hucürât (49), 2.

3. Tirmizî, Tefsîr Sûre, 3262.

ra Hz. Peygamber (s.a.) ile sanki ona sırrını söyleyen bir kardeş gibi, sessizce konuşmaya yemin ettiği, söylenmiştir. Müridin de şeyhi ile konuşurken böyle davranması gerekir. Şeyhi izin vermediği sürece yanında bağırıp çağırarak, sesini yükselterek ve çok konuşarak rahatsız etmemeye dikkat etmelidir. Yüksek sesle konuşma kişinin vakarını giderir, kalbine vakar yerleşen kişi ise söyleyeceğini düşünerek konuşur. İçlerinde şeyhe karşı bir hürmet ve vakar besleyen bazı müridler, müridlerinin yüzüne bakmaya cesaret edemezler.

Sıtmadan muzdarıpdım. «Geçmiş olsun» dileğinde bulunmak üzere amcam ve şeyhim Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi ziyâretime geldiğinde vücûdumdan terler boşanırdı. Ben de sıtmadan kurtulmak ve ateşimin düşmesi için terlemeyi isterdim. Şeyh Ali geldiğinde de aynı şeyler başıma gelirdi. Onların ziyareti benim için bir bereket ve şifâ olurdu. Evde yalnız başıma kaldığım bir gün, şeyhimin başına sardığı ve bana hediye ettiği örtü, yere düşmüştü. Ayağım ansızın onun üzerine basınca içimi bir korku sardı ve rahatsızlandım. Şeyhime karşı duyduğum bu hürmetten dolayı, arzuladığım bereket hasıl oldu.

Ibn Atâullah « لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ » âyet-i kerîmesi, hiç kimsenin kendinden daha yüksek bir mevkide bulunanlara karşı hürmeti terketmemesi gerektiğine işâret eden açık bir yasaktır.» demiştir.

Sehl ise aynı âyeti: «Hz. Peygamber (s.a.)'le konuşurken anlaşılabilir derecede kısık bir sesle konuşun.» şeklinde yorumlamıştır.

Ebû Bekir b. Tâhir ise: «Konuşmaya önce siz başlamayın. Cevap verirken de hudûdu aşmayın.» der.

Hız. Peygamber'e sözle birbirinize bağırdığınız gibi bağırıp çağırmayın.» âyeti; birbirinizi yâ Ahmed, yâ Muhammed diye bağırdığınız gibi ona kaba tabirlerle ve kendi ismiyle hitap etmeyin. Aksine O'na: Ya Rasûlallah, yâ Nebiyyallah» diyerek adını yükseltin ve ona hürmet gösterin.» demektir. Müridin de şeyhine karşı konuşma edebi böyle olmalıdır. İçine vakar yerleşen kalb, nerede, nasıl konuşulacağını bilir.

Çoluk çocuk sevgisiyle birlikte bir takım içgüdü ve nefsâni arzular da nefslere yerleşti. Bunlar, dilden garib cümlelerin dökülmesine sebep oldu. Nefse yüklenen bu sevgi ve içgüdüler dili etkisi altına alarak istedikleri gibi konuşturmayı başardı. Kalb, hürmet ve vakarla dolduğu zaman, dil bu etkilerden kurtulur ve nerede nasıl konuşulacağını öğrenir.

Bu âyet-i kerime naazil olduğunda Sabit b. Kays'ın yolda oturup ağlamaya başladığı rivâyet edilmiştir. Yolda onun bu halini gören Âsım b. Adiyy: «Niçin ağlıyorsun ya Sâbit?» diye sordu. O da: Siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir⁴ âyet-i kerimesinin benim için indirilmiş olmasından korkuyorum. Çünkü Rasûlullah (s.a.)'a karşı yüksek sesle konuşanlardanım. Bu yüzden amelimin boşa gitmesinden ve cehennem ehli olmaktan korkuyorum, dedi. Sâbit, Hz. Peygamber (s.a.)'e gitmek istedi. O sırada şiddetle ağlarken karısı Cemile bint Abdullah b. Übeyy b. Selûl çıkageldi. Sâbit ona: «Ağıla girdiğimde kapısını arkadan demir sürgü ile kilitle ki Allah Teâlâ benim canımı alıncaya, ya da Hz. Peygamber benden razı oluncaya kadar oradan çıkmayacağım.» dedi. Âsım, Hz. Peygamber (s.a.)'in huzûruna geldiğinde Sâbit'in durumunu anlattı. Hz. Peygamber de: «Git onu çağır.» dedi. Âsım, Sâbit'i gördüğü yere gitti. Orada bulamadı. Evi ne gitti ve onu ağılda yakaladı ve ona: «Rasûlullah (s.a.) seni çağırıyor.» dedi. Sâbit «artık kapının kilidini kırın» diyerek ahırdan çıktı.» Beraberce Hz. Peygamber (s.a.)'e gittiler. Efendimiz: «Ey Sâbit, seni ağlatan nedir?» diye sordu. O da: «Yâ Rasûlallah! ben yüksek sesle konuşan biriyim. Yukarıdaki âyetin benim için indirilmiş olmasından endişe ediyorum.» deyince Rasûlullah (s.a.): «Sâid olarak yaşamaya, şehid olarak ölmeye ve cennete girmeye râzı değil misin?» diye sordu. Sâbit de: Allah ve Rasûlünün müjdesine razı oldum. Bu bana yeter. Artık Rasûlullah (s.a.)'ın huzurunda yüksek sesle konuşmayacağım.» dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: Muhakkak Rasûlullah'ın huzûrunda seslerini kısıyanlar⁵ âyetini inzâl buyurdu.

Enes b. Mâlik (r.a.) der ki: Biz önümüzde bulunan cennet ehli kişilere bakarak hareket ederdik. Nitekim peygamberlik id-

4. el - Hucûrât (49), 2.

5. el - Hucûrat (49), 3.

diâsı ile ortaya çıkan Müseyleme ile Yemâme günü yapılan savaşta, müslümanların bir kısmının kırılganlık ve yulğunluğunu, bir bölümünün de yenilgisini gören Sâbit: «Yazık şu müslümanlara, yazık yaptıklarına.» diye hayıflanmış ve Sâlim b. Huzeyfe'ye: «Biz Hz. Peygamber (s.a.)'le Allah'ın düşmanlarına karşı böyle savaştık.» demiş ve ikisi birlikte şehid oluncaya kadar canla başla savaşmışlardır. Sâbit (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.)'in kendisini müjdelediği şekilde üzerinde zırhı bulunduğu halde şehid düşmüştür. Şehâdetinden sonra onu rüyâsında gören ashabdan bir zata şöyle demişti: «Müslümanlardan falanca zat zırhını çıkarıp kışlanın bir köşesine koydu. Yanında da atı var. Zırhın üzerine kazan koymuşlar. Hâlid b. Velid'e haber ver de zırhını oradan alsın. Hz. Peygamber (s.a.)'in halifesi Ebû Bekir'e söyle, falanca kimseye olan borcumu ödesin. Falanca da benim kölem-di. Ona da artık hür olduğunu ve kendisini âzad ettiğimi ilet.» Bu rüyayı gören zat durumu Hâlid'e bildirdi. Hâlid, zırhı ve atı rüyada anlatıldığı gibi buldu ve geri aldı. Borç mes'elesini de Hz. Ebû Bekir'e ilette. O da borcunu ödedi.» Mâlik b. Enes ise der ki: «Vasiyyeti ölümünden sonra kendi işâretiyle yerine getirilen bir başkasını bilmiyorum. Bu, takvasının üstünlüğü ve Hz. Peygamber (s.a.)'le birlikte iken gösterdiği edebi yüzünden Sabit b. Kays'dan zuhûr eden bir kerâmettir.»

Sâdık bir mürid, anlatılan bu kıssadan hisse almalı ve kendine göre şeyhini Allah ve Rasûlün'den bir hatıra, güzel bir misâl olarak bilmelidir. Şeyhi ile birlikte bulunurken, ashabın Hz. Peygamber (s.a.)'e karşı gösterdiği edebi örnek almalı ve öyle davranmalıdır. Ashab-ı kiram, Rasûlüllah Efendimiz'e karşı, gösterilmesi gereken edebe titizlikle uydukları için Cenâb-ı Hakk. Kur'an-ı Kerim'de onların hglini şöyle tasvir etmiştir: Onlar, Allah (c.c.)'ın kalblerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir.⁶

Yani, Allah onların kalblerini denedi, altının ateşle arıtılıp saflaştırıldığı gibi, mü'minlerin kalblerini de öylece tasfiye etti, demektir. Dil, kâlbın tercümanıdır. Sözün güzelliği nasıl kalbin güzelliği ve edebine bağlı ise mürid ile şeyhin durumu daa ynidır.

Ebû Osman: «Büyüklerin huzurunda bulunma ve velilerle

birlikte oturma edebine riâyet etmek, kişiyi yüksek derecelere, dünya ve ahirette en büyük hayırlara iletir. Cenâb-ı Hakk'ın: **Eğer onlar, sen yanlarına gelinceye kadar sabretseydiler kendileri için daha hayırlı olurdu** ⁷ ve Odaların arkasından seni çağırانların çoğu akılsızdır ⁸ âyetlerini görmüyor musun? Bu durum, Benî Temîm'i temsilen Hz. Peygamber (s.a.)'e gelen ve ona: «Ya Muhammed! Dışarı çık. Muhakkak bizi övmek bir süs, ayıplayıp karalamaksa suçtur.» diyen heyetin hâlini tasvir eder. Bu sözleri duyan Hz. Peygamber (s.a.) dışarı çıktı ve onlara: «Muhakkak sizin medhiniz yaldızlı ve parlak, zemminiz de kötüleyici ve karalayıcıdır.» buyurdu. Hz. Peygamber (s.a.)'e karşı tavırları uzun bir şekilde anlatılan, şâirleri ve hatipleriyle birlikte onun huzûruna gelen Benî Temîm'in şâirlerini Hassân b. Sâbit, hatiplerini de muhâcir ve ensardan bir grup genç susturmuştu.

Burada da şeyhinin huzuruna çıkan mürîdin, ona yöneldiğinde acele etmemesine ve şeyhin halvetinden çıkıncaya kadar bekleme konusunda sabır göstermesi gerektiğine dair bir edeb örneği vardır.

Şeyh Abdülkadir (r.a.)'in, ziyâret için bir mürîdin geldiği bildirildiğinde dışarı çıktığı, kapıyı açtığı ve onunla musafaha edip selâmlaştıktan sonra, derhal halvetine döndüğü ve kendileriyle oturup konuşmadığı, derviş olmayan bir ziyâretçi geldiğinde de onlara yakınlık gösterdiği, ve kendileriyle oturup konuştuğu rivâyetini duydum. Bunun üzerine şeyhin dervişlere karşı gösterdiği bu tavır ile derviş olmayanlara gösterdiği yakınlık, dervişlerden bazısının zihninde bir takım istifhamların doğmasına sebep oldu. Dervişlerin bu düşüncesi şeyhin kulağına ulaşınca: «Dervişlerle olan râbitamız kalbîdir. Onlar bizim âilemizden sayılır. Aramızda bir yabancılık yoktur. Bu yüzden onlarla kalbî muvafakat ve bu kadarcık zâhirî bir görüşme ile iktifâ ediyoruz. Derviş olmayan ziyâretçilere zâhire ve dış davranışlara düşkün olduklarından, kendilerine bu yönüyle itibar edilmediği takdirde bize yabancılaşıp uzaklaşabilir. Bu yüzden onlara daha fazla yakınlık gösteriyor ve zahirin hakkını veriyoruz.» cevabını verdi. İşte mürîde gereken zâhir ve bâtınını şeyhinin huzûrunda bulunma edebi ile mâmûr hale getirmektir.

7. el - Hucûrât (49), 5.

8. el - Hucûrât (49), 4.

Ebû Mansûr el-Mağribî'ye: «Ebû Osman'la ne kadar arkadaşlık edip sohbette bulundun?» diye sorulduğunda, «O'na hizmet ettim. Arkadaşlık etmedim. Şeyh'e hizmet, ihvan ve akranlarla da arkadaşlık edilir.» cevabını verdi.

Şeyhinin hâllerinden biri mürîde hoş gelmediği takdirde ona yakışan Hz. Musa (a.s.) ile Hızır (a.s.) kıssasını ve Hızır (a.s.)'ın Hz. Mûsâ'nın kabûl etmediği şeyleri nasıl yaptığını, işin gerçek yönünü açıkladığında da, Hz. Mûsâ'nın fikrinden nasıl vazgeçtiğini hatırlamasıdır. Bilgi kıtlığından dolayı şeyhinde beğenmediği bir şey gören mürîdin, bu tip konularda şeyhinin ilim ve hikmet yönüyle bir mâzeretinin bulunduğunu bilmesi ve ona teslim olması gerekir.

Dostlarından bir grup Cüneyd el-Bağdâdî'ye bazı sorular sordular. O da onlara cevap verdi. Bazıları verilen cevaba itiraz edince Cüneyd: «Bana güvenmiyor ve cevaplarımı doğru bulmuyorsanız derhal burayı terkedin.» dedi. Şeyhlerden bazıları da: «Kendisini yetiştiren şeyhe karşı hürmetsizlik eden kimse, onunla birlikte bulunma edebinin bereketinden mahrûm kalır.» demiştir.

Ayrıca: «Kendi mürşidine hayır diyen kimse ebediyyen kurtuluşa eremez.» denmiştir.

Şeyhimiz Ziyaüddin Abdülvehhab b. Ali'nin Ebû Hüreyre (r.a.)'den naklen haber verdiğine göre Rasûlullah Efendimiz şöyle buyurmuştur: Ben sizi terkettiğim ve size bir şey söylemediğim sürece siz de beni terkedin ve kendi hâlîme bırakın. Size söylediğim şeyleri de aynı şekilde benden kabûl edin. Sizden önceki ümmetler peygamberlerine karşı muhalefet etmeleri ve çok soru sormaları yüzünden helak olmuştur.⁹

Cüneyd el-Bağdâdî (r.h.): «Ebû Hafs en-Nisâbûrî ile birlikte bulunan, hiç konuşmayan, suskun bir insan gördüm. Arkadaşlarından birine: «Bu adam kimdir?» diye sordum. Bana: «Ebû Hafs ile sohbet eden ve bizim hizmetimizde bulunan kimsedir» cevabını verdiler. Bu zat kendine ait yüz bin dirhemi ona verdikten sonra, yüzbin dirhem daha ona vermek için başkasından borç

9. Buhârî, İ'tisam, 2; Müslim, Hacc, 411, Fezâil, 131; Tirmizî, İlm, 17; Neseî, Hacc, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 1.

istedi. Onun bu hâlini gören Ebû Hafs, ona tek kelime dahi söylemeyi uygun görmedi.

Bayezîd el-Bistamî der ki: «Ebû Ali es-Sindî ile sohbet ettim. Ben ona üzerine düşen farzları yerine getirmeyi, O da bana tevhid ve hakikat ilminin inceliklerini öğretiyordu.»

Ebû Osman: «Ben taze bir delikanlı iken Ebû Hafs ile sohbette bulundum. Beni: «Yanımda oturma diyerek» kovdu. Onun bu sözünü, kendisinden uzaklaşmam için yeterli bulmadım. Yüzüm kendisine dönük olduğu halde gerisin geriye, huzûrundan ayrılınca kadar yürüdüm. Kendime onun kapısı önünde bir kuyu kazıp, içerisine inerek oturmayı ve kendi izni olmadıkça da oradan çıkmamayı düşündüm. O benim bu durumumu fark edince, beni kabûl etti, kendisine yaklaştırdı, ömrümün sonuna kadar da beni has dostları arasına kattı.» demiştir.

Şeyhin bulunduğu yerde mürîdin, seccâdesini farz namazlar dışında nâfile namaz kılmak için sermemesi de zahirî edeblerden biridir. Mürîd, bütün dikkatini ona hizmete yöneltmelidir. Bunun dışında seccâde sermek; istirahat isteğine işâret ve gurura alâmet olarak değerlendirilir. Şeyhiyle birlikte semâ eden mürîd belirli bir dereceye gelmeden yerinden kımıldamaz. Şeyhin heybeti, mürîdi etkisi altına alarak, onun kendi âlemine dalmasına fırsat vermez. Mürîdin şeyhine nazar ederek, bütün dikkatini onda toplaması ve Cenâb-ı Hakk'tan şeyhi üzerine gelen tecellileri seyre dalması, onun semâda kendi kendine hareket etmesinden daha hayırlıdır.

Mürîdin kendinde meydana gelen hallerden hiçbir şeyi, Hakk'tan tecelli eden hiçbir mevhibeyi ve kendisinde zuhûr eden kerâmet ve benzerlerini şeyhinden gizlememesi de edebdendir. Cenâb-ı Hakk'ın bildiği kendi iç dünyasına âit herşeyi şeyhine açıklar. Açıklamaktan çekindiği ve utandığı şeyleri de imâ ve işâretle anlatır. Gönlünde düğümlenen bir şeyi açıkça veya imâ yoluyla şeyhine açıklamayan mürîdin iç dünyasında bazı ukdeler oluşur. Şeyhine söylemekle mürîd, bu ukdeleri çözmüş ve gidermiş olur.

Mürîdin kendi terbiye ve eğitime en lâayık olduğuna inanmadığı bir şeyhin sohbetine girmemesi de edebdendir. Mürîd, şeyhini kendi terbiye ve eğitimi için başkalarından daha lâayık

bilmelidir. Gönlünde şeyhinin dışında başka bir şeyhe temâyül bulunan müridin, şeyhi ile olan sohbeti saf olmaz. Şeyhinin sözü kendisinde etkili olmadığı gibi, şeyhinden kendisine sirâyet edecek hâli algılayacak bâtinî kabiliyeti de ortadan kalkar. Şeyhinin şeyhliğinde tek olduğuna kesinlikle inanan mürid, onun fazilet ve yüceliğini anlar. Ona karşı duyduğu sevgi daha da artar. Şeyhle mürid arasındaki hâl in'ikâsı için en verimli vâsıta, karşılıklı sevgi ve ülfettir. Şeyhine duyduğu sevginin derecesine göre, müridde kişilik ve hâl yansıması hâsıl olur. Çünkü sevgi karşılıklı tanışmanın, tanışmaksa bir kaynaşma, yakınlaşma ve aynileşmenin alâmeti, aynileşmek de şeyhin bazı hal ve davranışlarını müride celbeden ve ona kazandıran en önemli haslettir.

Güvenilir bir şeyh olan Ebü'l-Feth Muhammed b. Süleyman'ın Ebû el-Bâhilî'den naklen haber verdiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **Kur'ân-ı Kerim'den bir tek âyeti, herhangi bir kula öğreten kimse onun efendisi olur. O'nu dalma kendi nefesine tercih etmeli ve ona yardımcı olmalıdır. Bunu yapmayan kimse İslâm ile aralarındaki tutamaklardan birini koparmış olur.**

Bir müridin büyük küçük her işinde şeyhinin düşüncesi istikametinde hareket etmesi, şeyhinin hoşuna gitmeyen bir şeyi küçük görmemesi gerekir ki onun tavır ve davranışları şeyhin güzel ahlâkı, kâmil aklı ve idâresine uygun olsun.

İbrahim b. Şeybân: «Gençken Ebû Abdullah el-Mağribî ile arkadaşlık ediyor ve çöllerde birlikte dolaşıyorduk. Beraberinde yetmiş senedir onunla sohbette bulunan Hasan isminde bir şeyh daha vardı. Bizden bir hata zuhûr ettiği takdirde şeyhin bize karşı tavrı değişir, biz de bu şeyh vâsıtası ile şeyhimizden şefâat talebinde bulunur ve bize karşı eskisi gibi davranmasını sağlardık.» demiştir.

Müridin şeyhiyle birlikte iken uyması gereken edeplerden biri de rüyalarını ve hallerini şeyhine başvurmaksızın tek başına yorumlamamasıdır. Çünkü şeyhinin bilgi ve tecrübesi daha geniş, onun Allah'a olan kapısı açık ve daha büyüktür. Müridde tecelli eden rüyâ ve hâller Allah'tan ise şeyh buna rıza gösterir ve gereğinin yapılmasına izin verir. Çünkü Allah'tan gelen şeylerde ihtilâf olmaz. Eğer müridin rüyâsında bir şüphe varsa onu şeyhine arz etmek sûretiyle gidermiş olur. Böylece mürid, şey-

hinden rüyâların doğru bir şekilde yorumlanmasını öğrenmiş olur.

Rüyada mürîdi, nefsinde gizli bulunan şuuraltına ait bir arzu sarabilir. Uykuda, ya da uyanırken bu rüyâ ile şuuraltına ait arzular birbirine karışabilir. Bu acâib bir sır, bilmece gibi bir konudur. Nefsinde ve şuuraltında gizli olan bu duyguları mürîd tesbit edemeyebilir. Kendisinde bu tür arzular bulunmayan şeyhe konu arzedilince mes'ele daha kolay çözümlenir. Eğer rüya Hakk'tan ise bu şeyhin delâletiyle anlaşılmış olur. Aksine nefste gizli bir arzunun özleminden kaynaklanıyorsa bu da şeyh vasıtasıyla giderilir. Mürîdin dünyası genişler. Mürîd de vuku bulan bu tür ağırlığı mürşid, Cenâb-ı Hakk'a sığınmasının sıhhati ve marifetinin kemâli sâyesinde kolayca üstlenir. Böylece mürîd, hafiflemiş olur.

Mürîdin şeyhine karşı edeplerden biri de dinî veya dünyevî bir arzusunu şeyhine arzutmeye gittiği zaman soru sormak için acele etmemeli, konuşması bitene, şeyhi kendisini dinlemeye hazır hale gelinceye kadar beklemeli ve söze atılmamalıdır. Muhatabı Allah olan duânın, kendine göre bazı şartları, âdâbı ve erkânı olduğu gibi, Allah için yapılan bir amel olan şeyhle konuşmanın da bazı âdâb ve erkânı vardır. Mürîd şeyhiyle söze başlamadan önce, onunla konuşma edebinde muvaffak kılmasını Cenâb-ı Hakk'tan diler. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber'le konuşma edebi konusunda ashab-ı kirâmı şu âyet-i kerime ile uyarmıştır: Ey iman edenler! Rasûlüllah'a (herhangi bir konuda) başvuracağınız ve gizli konuşacağınız zaman, başvurunuzdan önce sadaka verin.¹⁰

Abdullah b. Abbas: İnsanlar Hz. Peygamber (s.a.)'e soru sordular. Sorularını o kadar çoğalttılar ki soru yağmuruna tutar gibi sorgularıyla ona eziyet vermeye başladılar. Cenâb-ı Hakk, Rasûlüne soru sorma konusunda onları, sadaka vermeden sormamalarını emretmekle eğitti.

Hz. Peygamber'in huzuruna zenginlerin daha çok çıktığı ve fakirlerden fazla onunla birlikte olduğu söylenir. Hz. Peygamber (s.a.) zenginlerin bu uzun konuşmalarından sıkılınca Ce-

10. el - Mücâdele (58), 12.

nâb-ı Hakk, O'nunla konuşmadan önce sadaka verilmesini emretmiştir. Ashab-ı kiram, bu âyet nâzil olunca Hz. Peygamber'le uzun uzun konuşmaktan vazgeçtiler. Çünkü fakirler O'nunla konuşmak için verecek bir sadaka bulamadıkları için, zenginler de cimriliklerinden dolayı sadaka vermemek için bundan kaçındı. Bu hâl ashâb üzerine ağır gelince Cenâb-ı Hakk: **Soru sormazdan ve Hz. Peygamber'e başvurmazdan önce sadaka vermekten kaçdınız mı?** ¹¹ buyurarak bu konuda ruhsat veren âyeti inzâl buyurdu.

Cenâb-ı Hakk, Rasûlüllah'a soru sormazdan önce sadaka verilmesi gerektiğini emrettikten sonra, Hz. Ali'den başka hiç kimsenin Hz. Peygamber'e bir şey sormadığı, rivâyet edilir. Çünkü o, her defasında önce bir dinar tasadduk eder, sonra sorardı. Bu yüzden Hz. Ali (r.a.): «Benden önce kimsenin kendisiyle amel etmediği, benden sonra da kimsenin kendisiyle amel etmeyeceği Kur'an-ı Kerim'de bir âyet vardır.» diyerek yukarıdaki husûsu açıklamıştır. Bu âyet indirilince Hz. Peygamber (s.a.)'in Hz. Ali'yi çağırarak: «Sadaka konusunda ne düşünüyorsun? Bir sadaka kaç dinar olsun?» diye sorduğu, onun da, «Ashabın buna gücü yetmez» şeklinde cevap verdiği, Hz. Peygamber'in ise «Öyle ise ne kadar olsun?» diye tekrar sorduğu, Hz. Ali'nin, «Bir arpa tohumu miktarınca altın olsun.» şeklindeki cevabı üzerine Hz. Peygamber (s.a.)'in: «Sen de pek zâhidmişsin.¹² buyurduğu rivâyet edilmiştir. Daha sonra ruhsat âyeti indirilerek sadaka âyeti neshedilmiştir. Sadaka âyetiyle Cenâb-ı Hakk'ın ashâbı uyardığı husûs ve bunda bulunan edeb güzelliği, kelimelerin ifâde ettiği sınırlı mânâlar ve buradaki hürmet duygusu neshedilmemiştir. Aksine bunun getireceği fayda baki bırakılmıştır.

Güvenilir râvî Ebu'l-Feth Muhammed b. Süleyman'ın Ubâde b. Sâmit (r.a.)'den naklen haber-verdiğine göre o, Rasûlüllah (s.a.)'in: **Büyüğümüze saygı, küçüğümüze sevgi göstermeyen, âlimimizin hakkını gözetmeyen kimse bizden değildir.** ¹³ buyurduğunu işittim, demiştir. Çünkü âlimlere hürmet tevfiik ve hidâyet, bunu terketmekse ilâhî inâyetten mahrûmiyet ve itaat-sizliktir.

11. el - Mucâdele (58), 13.

12. Tirmizi, Tefsîru Eûre, 58.

13. İbn Hanbel, V, 323.

ELLİKİNCİ BÖLÜM

ŞEYHİN RİÂYET EDECEĞİ ÂDÂB

1. Şeyhliğin en önemli edebi, sûfiler arasında sivrilip ortaya çıkmak için atılmamak, kendisine uyulup bağlanılmasını temin ve çevresindeki insanların gönüllerini celb için lütuf, merhamet ve güzel konuşma gösterisinde bulunmamaktır. Kendisine Cenâb-ı Hakk'ın müridleri ve irşada istekli kimseleri, sâdık bir irâde ve iyi bir niyyetle kendisine gönderdiğin gördüğünde, bunun Allah Teâlâ'dan kendisine bir ibtila ve imtihan olabileceğini düşünmelidir. Çünkü nefsler, insanları kendine hürmet etmesini ve şöhreti sever. Halbuki gerçek kurtuluş, şöhretten uzak bulunmaktır.

Kul, kendisinde tecelli eden ilâhî yazgının farkına varıp, hâlindeki istikamet ve kararlılığı muhafaza edince, müridlerin irşad isteği ile kendisine gelmelerini, onların terbiye edilip yetiştirilmelerine ilâhî bir işâret olarak anlar. Onlar bir babanın çocuğuna gösterdiği şefkat, ve itina içinde, müridlere faydalı olacak dinî ve dünyevî nasihatlarla bulunur.

Cenâb-ı Hakk'ın irşad isteklisi olarak kendisine gönderdiği her mürid için Allah'a sığınır ve O'na müracaat eder. İrşadından ve sözlerinden müridlerin etkilenmesi, iyiye güzele yönlendirilmesi talebinde bulunur. Kalbini, Cenâb-ı Hakk'a nâzır tutmaksızın ve sözünün taliblere hidâyet vesilesi olması hususunda O'ndan yardım dilemeksizin, müridlerle tek kelime dahi konuşmaz. Kalbini Cenâb-ı Hakk'a yönelik ve yalnız O'nunla birlikte bulunma duygusu içinde, şuurlu bir Hak'la beraberlik te'sis ettikten sonra konuşur.

Şeyhimiz Zıyâüddin Ebu'n-Necib es-Sühreverdî'nin arkadaşlarından birine şu tavsiyelerde bulunduğunu işittim: «Dervişler sözü ve sohbeti algılamaya hazır bulunmadığı sürece onlarla konuşma! Dinlemeye elverişli olmayan kişilerle konuşmama husu-

su, önemli bir tavsiyedir. Çünkü, tohum yere nasıl ulaşırsa söz de müridin kulağına öylece ulaşır. Değilse evvelce de söylediğimiz gibi çürük tohum, boş yere toprağa atılmış olur. Sözün çürüklüğü ona hevâ ve nefsânî duyguların karışmasıyla vukû bulur. Bir damla nefsânî heves, koskoca ilim denizini kirletir.»

Sâdıklar ve irâdesinde samimî olanlarla konuşurken, dilin kalbe, kalbin de Cenâb-ı Hakk'a bağlı bulunmasını gerekir. Dil, kalbin tercümanı olduğu gibi, müride karşı konuşurken mürşidin kalbi de, Hakk'ın tercümanı olmalıdır. Mürşid müridlere nasihat ederken gönlünü Cenâb-ı Hakk'a karşı tutmalı, ilâhî huzûra dalmış bir vaziyette bulunmalı, kendisinde konuşma şeklinde tecelli edecek ilâhî vâridâtın, üzerindeki irşâd ve terbiye emânetini yerine getirecek şekilde vukuunu beklemelidir. Şeyh, müridin her an değişebilen hâline dikkat etmeli, iman nûrunun verdiği firâset, ilim ve ma'rifetinin gücüyle mürid'de meydana gelen vâridâtı, anlamalı, onun kabiliyet ve istidatlarını kavramalıdır. Çünkü müridlerden bir kısmı, yalnızca ibâdet, tâat ve zâhiri amellere düşkün olduğundan ebrâr tariki ile irşâda; bir kısmı da mukarrabın tariki ile ve kalbî güzel muamelelerle irşad ve kurbiyete elverişli olabilir. Ebrâr ve muharrabın tarikinden herbirinin kendine göre başlangıcı ve sonu vardır. İşte şeyh, her müridin kendi durumuna en uygun ve en faydalı yolu bilerek yönlendirmelidir. Sahralarda dolaşanlar, oranın arâzî durumunu, neyin nerede yetiştiğini ve neyin nereye ekilebileceğini; her sanatkâr sanatının inceliklerini fayda ve zararlarını; bir kadın bile pamuğun nasıl sağlandığını; pamuktan incelik ve kalınlığına göre neler dokunabileceğini bilsin de, bir şeyh huzuruna gelen müridlerin durumunu, onların hallerine en uygun irşad tarzını bilsin olur mu?

Hız. Peygamber (s.a.), insanların durumuna göre konuşur, herkese, en faydalı olacak, eksiklerini giderecek sözleri sözlerdi. Ashabın bir kısmına infakı emrederken, diğerine biraz tutumlu olmayı öğütler, birine çalışıp gayret etmesini emrederken, ashâb-ı suffe'de bulunanlara da dünyevî meşgalelerden uzak durmalarını öğütlerdi. Rasûlullah (s.a.) huzuruna gelen her insanın durumunu bilir ve her birine söylenmesi gereken şeyleri söyler ve ona göre konuşurdu.

Umuma karşı konuşurken de konuları genel boyutları ile ele

alırdı. Çünkü O, fikirlerini delillerle isbat etmek için gönderilmişti. Delilleri açıklama zarûreti ise konuların mutlak ve geniş boyutları ile ele alınmasını gerektirir. Bu tür umûmî da'vetler, özel bir konu ile hidâyete erebilecek kişilere tahsis edilemez.

2. Şeyhe gereken edeblerden biri de celvet ile halk arasına karıştığında kendisine yararlı olması için, mahlûkatın tümüyle ilgisini keseceği özel bir halvet yeri ve zamanı bulunmalıdır. Nefsinin artık kuvvetlendiği, dolayısı ile halk ile haşırneşir olmanın ve onlarla sürekli bir arada bulunup konuşmanın kendine zarar vermeyeceği gibi yanlış bir vehme, halvete muhtaç olmadığı gibi yersiz bir düşünceye kapılmamalıdır. Unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber (s.a.) hâlindeki en üstün kemâle rağmen geceleri kalkıp teheccüd kılar, tezekkür ve tefekkürde bulunur, sürekli nâfile ibadetler yapar. günün belli vakitlerinde de halvette kalırdı. İnsan tabiatı az veya çok, latif veya kesîf, ne olursa olsun dâima siyâsete, ve iyiye güzele yönelik idâreye muhtaçtır. Kalbinin temizliğinden dolayı aza kanaat ederek, yapabileceğini yapmayan aldanmış nice kimse vardır. Kalbindeki bu safvet ve kabiliyeti yeğâne sermâye kabûl ederek kendisini aldatan ve bu güvenle halkla ve dünya işleriyle haşır neşir olarak bu kabiliyeti kaybeden nice insan vardır. Bu tür insanlar nefislerini, huzûrunda yapılan bir sohbet, önünde yenilen bir lokma yemeğe meylettirerek kendilerini aldatır. Çevresini, arzusu din, gayesi müttakiler yoluna sülûk olmayan menfaatçiler kuşatır. Bununla yetinmekle hem kendisi aldanır, hem de başkalarını aldatır. Faydasız, bir fâsid daire içinde kimseye faydası olmaksızın dolaşır durur. Bir şeyh, kalbi ye kalıbı ile devamlı Allah'tan yardım dilemedikçe, kalıbı ile olmasa bile kalbiyle O'nun huzurunda tazarrû ve niyaz içinde bulunmadıkça bu yanlışlıklardan kurtulamaz. Söyleyeceği her sözde Allah'a müracaat eder, her hareketinde O'nun ilâhî huzûrunda bulunduğu şuurunu asla kaybetmez. Bu tür aldatıcı fitneler, ancak kendilerinde bir kuvvet vehmeden halkla konuşup haşır-neşir olmanın kendilerine zarar vermeyeceğini zanneden, nefsin sıfatlarını tanımayan, kedisine lütfedilen az bir mevhibe ile yetinen ve şeyhler huzûrunda yeterli eğitim görmeyen kimselere âriz olur.

Cüneyd el-Bağdâdî (r.h.): «İki rekat namaz kılmanın sizinle birlikte bulunmaktan daha faziletli olduğunu bilseydim sizlerle

birlikte bulunmazdım.» derdi. O, fazileti halvette gördüğünde halvete girer, celvette gördüğünde dostlarıyla sohbet ederek celvet yapardı. Böylece celveti halvetinin himayesinde olur, bu celvet te halvetini arttırır, celvette bile halvetten uzak kalmazdı.

Burada anlaşılması gereken gizli bir özellik vardır: İnsanoğlu birbirine zıd farklı terkiplerden yaratılmıştır. Daha önce de anlattığımız gibi, insan bu farklı yapı ve yaratılıştan dolayı ulvî ile suffî alem arasında gidip gelen karışık duygular içinde bulunur. Bu farklılıktan dolayı, her insanın tab'ında, Hakk'ın emirlerini yerine getirmede sabırsızlıklar gözüktür. Aynı şekilde bu farklı terkip, ibâdetlere karşı bir isteksizlik ve durgunluk meydana getirir. Bu durgunluk bazan amellere karşı bî-gânelik, bazan da amellerin ruhsuz ve şuursuz yapılması şeklinde tezâhür eder. Fetret ve gevşekliğin amel şeklinde ortaya çıkmadığı zamanlar, müridlerin ve sâliklerin kaybettikleri zamanlardır, nefslerin tembelliğine aldandıkları anlardır. Şeyhlik rütbesine erişen kimse, boş zamanlarını ve fetret anlarını halkın irşadına tahsis eder, ölü sayılan bu vakitleri başkalarının kurtuluşuna ayırır. Mürşidin fetret anlarını değerlendirememesi, müridlerin hakkının kaybolmasına sebep olması demektir. Mürid, kendisine ârız olan durgunluğu, Allah'a yönelme arzusunun kuvveti ile giderebilir. Fetret vaktinde halkı irşâdı ile faydalandıran şeyh, fazilet kazanır. Arta kalan vakitlerinde ise halvetine çekilir. Büyük bir arzu ile kendi hâline döner. Kendisiyle başbaşa kalır. Fetret ânında dervişlerle bulunmasından hemen sonra şeyh, iradesini sınırlayıp bu durgunluktan kurtularak, susamış bir kalp, nurlu bir gönül, mâsivâ ile haşır-neşir olmanın sıkıntısından kurtulmuş bir ruh ve keskin bir irâde ile halvetine çekilir, burada sükûnet bulmaya çalışır.

3. Mürşidin, kendisinden irşadlarını isteyen taliblere güzel davranması, hürmet ve saygıya lâyık şeyhlere karşı görevini yaparak onların haklarına riayet etmesi, onlara mütevâzî davranması da şeyhliğin edeplerinden biridir.

er-Rakki'den şöyle dediği nakledilmiştir. Mısır'da dervişlerle birlikte bir mescidde oturuyorduk. Ebû Ali ed-Dekkak geldi ve hemen sütunlardan birinin dibinde namaza durdu. Biz de şeyh namazını bitirdikten sonra gider, ona selâm verimiz diye düşündük. O, namazını bitirince yanımıza geldi, bize selâm verdi. Biz:

«Şeyh bize selâm vermeden biz ona selam vermeliydik.» dedik. O: «Allah gönlümü asla böyle bir şeyle azab etmesin.» yâni hürmet edilmek ve huzuruma gelinmek suretiyle kendime bağlanılmasını istemesin, dedi.

Şeyhlerin edeblerinden biri de: Müridlerine rıfk ve mülâyemetle muamele etmektir. Şeyhlerden biri: «Bir derviş gördüğünde ona ilimle değil, rıfk ve hilimle yaklaş. Çünkü, rıfk kişiyi yaklaştırır, ilimse uzaklaştırır.» Şeyh bu sözdeki inceliği anlar ve müridine rıfk ile yaklaşırsa, doğacak sevginin bereketiyle onu yavaş yavaş ilimle yetiştirmeye çalışır. Sonra da öğrettiklerinin yaşanılmasını sağlar.

4. Mürşidin müridlerini sevmesi, sağlık ve hastalıklarında onların hakkını yerine getirmesi de şeyhlik edeplerinden. Şeyh, irâde ve sadakatlarına güvenerek asla onları terketmez. Şeyhlerden biri: «Seninle kardeşin arasındaki sevgi ve bağlılığa güvenerek asla onların hakkını zâyî etme.» derdi.

el-Cerîrî'den şöyle dediği nakledilmiştir:

Hacc farızasını ifa ettikten sonra Cüneyd'e rastladım. Onu üzmemek için sadece selâm verdim. Sonra evime geldim. Sonra kuşluk namazını kıldım. Geriye dönüp bir de baktım ki, Cüneyd arkamda duruyor. Ona: «Efendim! Sizi buraya kadar yormamak için sâdece selâm vermekle yetindim.» dedim. O da bana: «Bu gelişim senin hakkın; senin bana gelişin de senin faziletin.» dedi.

5. Mürşidin, müridlerinden bazısında nefislerini yenmek ve ezmek konusunda bir zaaf gördüğünde, onların azîmete yönelişteki sadakatına güvenerek, kendilerine rıfk ile muâmele etmesi, ruhsat sınırına kadar onların yaptığına müsâade etmesi de şeyhlik edeblerinden biridir. Bu tür davranışta büyük hayır vardır. Kişi ruhsatların sınırını aşmadıkça hürdür. Sonra azminde sâbit kalarak yavaş yavaş dervişler arasına katılır. Rıfk ile muâmele edilerek ruhsatın kolaylıklarından azîmetin güçlüğüne yavaş yavaş yükseltilir.

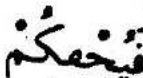
Ebû Saîd b. el-A'râbî der ki: İbrahim es-Sâîğ diye bilinen bir genç vardı. Babası oldukça zengindi. Sûfîlerle tanıştı ve Ebû Ahmed el-Kalânîsi ile sohbet etti. Çoğu kere Ebû Ahmed, birkaç dirheme ona biraz börek, kızartma ve helva satın alır, onu kendine

tercih eder ve: «Nimetler içinde yüzen bu adam, bu davranışı ile dünyadan çıkmıştır. Bu yüzden ona yumuşak davranmamız ve onu başkalarına tercih etmemiz gerekir.» derdi.

6. Şeyhlerin uyması gereken edeblerden biri de; müridlerden kendisine gelecek herhangi bir menfaat ya da hizmete tenezzül etmemesidir. Çünkü O, kendisine Allah için geldi. Allah rızası için irşâd ve nasihatlarından istifade etmek istedi. Şeyhin müride verdiği şey, sadakaların en faziletlisidir. Bu yüzden: «Sadaka veren hiçbir kimse, halk arasında yaydığı ilimden daha faziletli sadaka vermemiştir.» denilmiştir. Allah için yapılan işlerdeki bu niyyeti hâlis kılmak ve onu diğer şâibelerden korumak üzere Cenâb-ı Hakk kullarını şöylece ikaz buyurmuştur. Ancak biz Allah için sizi doyuruyor ve bunun karşılığı olarak ta hiç kimseden ne bir mükâfât, ne de bir şükür beklemiyoruz.¹ Mürşidin müridlerine verdiği irşad ve terbiye sadakası karşılığı olarak onlardan bir şeyler beklemesi şeyhliğe lâayık değildir. Ancak, böyle bir hediyeye karşısında Allah'tan bir vâridât gelir, şeyh'de, hediyeinin alınmasının müridin lehine olacağı kanaati hasıl olursa, alabilir. Şeyhin müridin malından giyinmesi ve onun hizmetinden istifâde etmesi, neticede müridin hayrına olacaksa câizdir.

Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: (Allah) size mükâfaatınızı verir ve sizden (bütün) mallarınızı istemez (sadece zekat ve sadaka gibi az bir miktar ister). Eğer onları isteseydi de sizi sıkıştırırsaydı, cimrilik ederdiniz ve (bu) sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı. (Allah'ın Rasûlüne karşı kin beslemeğe başlardınız)².

Buradaki : «sizi zorlar ve sıkıştırır», demektir.

Katâde ise: «Cenâb-ı Hakk, kulların kendi mallarından bir şeyi çıkarmalarının kinlerini dışarıya çıkarma demek olduğunu bildi. Bu şekilde verilen emir, Allah'tan bir te'dib ve terbiye örneğidir. Bu edeb de Allah'ın edebidir.» şeklinde açıklamıştır.

Cafer el-Huldî, şöyle anlattı: Bir adam Cüneyd el-Bağdâdî'ye geldi. Malının hepsini infak edip, onlarla birlikte dervişler arasına katılmak istedi. Cüneyd o zata şöyle söyledi: «Malının hep-

1. el - İnsan (76), 9.

2. Muhammed (47), 36 - 37.

sini dağıtma. Sana yeterli olacak kadarını bir kenarda tut. Fazlasını dağıt, geride kalanıyla da yetin, helâlinden rızık temini için çalış. Elinde avucunda ne varsa hepsini infak etme. Çünkü ben, nefsinin yine onları istemeyeceğinden emin değilim.»

Hız. Peygamber (s.a) bir şey yapmak istediklerinde mutlaka araştırırlardı. İşte şeyh de öyle olmalı ve müridin hâlini ve rûhî yapısını bilmelidir. Ondan mal ve benzeri bir şey çıktığında, hâlinde bir terakkî olacağını ve çıkan mala bir gönül meyli olmayacağını görünce Hız. Peygamber (s.a.)'ın bu emniyetle Hız. Ebû Bekir'in bütün malını dağıtmasına izin verdiği gibi, o da müridinin infâkına müsâade eder.

7. Mürşid, müridlerinden birinde hoş gitmeyen bir halin zuhûr ettiğini, düşüşe meyleden bir sapmanın vukua geldiğini gördüğünde veya onda nefsânî bir iddiâ ya da bir kibir ve böbürlenme bulunduğunu hissettiğinde, bu kusurları ona açıkça, şahsını hedef alarak söylememelidir. Aksine diğer müridleriyle konuşurken «Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla!» kabilinden telmih ve işâretle onun bu hareketinin farkında olduğuna işâret ederek ikazda bulunmalıdır ki bu da şeyhin uyacağı âdâb dandır. Böylece kötülüğün zararını özlü olarak cemaata anlatır. Nasihattan herkesin faydalanması sağlanmış olur. Bu tutum, hâ tâların gizlenmesi için en uygun, kalblerin kazanılması için en emin bir irşâd usûlüdür. Müridin hizmetinde bir kusûrunu gördüğü zaman, onu düzeltir. Kusuruna tahammül ederek doğrusunun nasıl yapılacağını gösterir ve onu affeder. Rıfk, merhamet ve yumuşaklıkla onu iyi ve güzel hizmetlere teşvik eder. Zıyaüddin Abdülvehhab b. Ali'nin Abdullah b. Ömer'den naklettiği bir haberde Hız. Peygamber (s.a.) ümmetini bu yola şöyle teşvik etmiştir: Bir adam Rasûlullah'ın huzuruna gelerek: «Ya Rasûlallah! hizmetçimin kusurunu kaç defa affedeyim» diye sordu. Efendimiz de: Bir günde yetmiş defa affet! cevabını verdi.»

Şeyhlerin ahlâkı, Hız. Peygamber (s.a.)'ın sîret ve sûretine en güzel bir şekilde iktidâ ve ittibâ ile süslenmiştir. İşte onlar, Efendimizin, her konuda emîr, mendûp, münker ve vâcip şeklinde tecellî eden sünnetini ihyâyâya en lâayık olan kimselerdir.

8. Şeyhliğin en önemli edeblerinden biri de müridlerde meydana gelen keşf ve ilham gibi vehbî vâridât ve esrârı koruması ve başkalarına açıklamamasıdır.

Müridin kendine âit bu sırlar, Rabbi ile şeyhinden başkasına sızmamalıdır. Aynı şekilde şeyh, müridin halvetinde keşf ve gâibden bir ses işitmesi gibi halleri küçük görmemeli ve ona, bu gibi şeylere takılıp kalmanın ve onlarla iktifâ etmenin kendisini Allah'tan alıkoyacağını, üzerine açılacak tecellî ve terakkî kapısını bunlarla meşguliyetin kapatabileceğini öğretir. Hattâ bunun şükredilmesi gereken bir nimet olduğunu, peşinden daha çok ilâhî nimetlerin bulunduğunu anlatır. Müride, işinin nimetleri değil, nimeti veren Cenâb-ı Hakk'ı talep etmek olduğunu söyler. Böylece müridin bu sırları, şeyhi ile kendi arasında muhafaza edilmiş, başkalarına sızdırılmamış olur. Müridin sırlarını ifşâ etmesi, gönül darlığından kaynaklanır. Gönül darlığı ise bunların başkalarına açılmasını ister. Bu ise, kadınların ve zayıf akıllı erkeklerin işidir. Sırrı ifşâ etmek, insanda alıcı ve verici iki zıt kuvvetten kaynaklanır. Bunların her ikisi de insanı kendi istekleri istikametinde yölendirmeye çalışır. Eğer Cenâb-ı Hakk, verici olan kuvvete bulunduğu hâli açıklama görevi vermemiş olsaydı, hiç bir sır ortaya çıkmazdı. Akıllı olan kişi, bu verici kuvvet, sırlarını açıklamaya zorlasa da o buna mâni olur. Durumu aklıyla kontrol altında tutarak herşeyi yerli yerine kor. Şeyhler ağırbaşlılıkları sebebiyle sırlarını ifşâ etmekten uzak bulunurlar. Müridlerin, sırlarını sağa sola söylememesi gerekir. Bu şekilde bir davranış, sâdık müridlerin ilham ve vâridatları alması, sağlıklı ve huzurlu bir şekilde Cenâb-ı Hakk'ın yardımına kavuşmasına sebep olur.

ELLIÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOHBET VE TE'SİRLERİ*

Arada cinsiyet benzerliği gibi bir asgarî müşteregin bulunması, insanlar arasında sohbeti ve arkadaşlığı gerektirir. Kişiyi sohbe sevk eden umûmî veya husûsî bir takım özellikler vardır. Arada bunlardan birinin bulunması, kişileri birbirine yaklaştırır, sohbet ve arkadaşlığa sebep olur.

Sohbete sevkeden genel sebeplerden biri, bir kısım insanların diğerlerine özel bir ilgi duyarak yakınlaşması, özel sebeplerden biri de aynı dine mensûb olanların birbirine yakınlık duymasıdır. Mes'ele biraz daha ince düşünüldüğünde, ibâdet ve tâata devam edenlerin birbirini, mâsiyet ve günah işleyenlerin de birbirini sevmesi, kendilerine benzeyenlere yakınlık duyması, sohbe, arkadaşlığa ve kaynaşmaya sebep olan daha da özel bir vasıf olarak ele alınabilir.

Bu asıl ve öz kavrandıktan sonra, yukarıda belirtilen umûmî ve husûsî bir takım özellik ve cinslerin, kişilerde karşılıklı asgarî müşterek hâlinde bulunmasının sohbeti sebep olduğu ve aynı vasıftaki kişileri birbirine yaklaştırdığı söylenebilir.

Herhangi bir şahısla arkadaşlığa ve sohbe meyleden insan, kendi kendisini şöyle bir yoklasın. Kendisini o şahsa yaklaştıran şeyin ne olduğuna bir baksın. Yakınlık duyduğu ve sevgi beslediği şahsın hâllerini ve davranışlarını şeriat terâzisi ile bir tartsın. Arkadaşının durumunu dosdoğru buluyorsa, kendisini iyi bir hâl ile müjdelesin. Kendi aynasını Cenâb-ı Hakk parlak ve pürüzsüz kıldığı için, ona kardeşinin aynasında iyi hâlin

---

* Bu bahsi krş. Kuşeyrî, er - Risâle, II, 574 - 580; Keşfü'l - mahcûb, II, 580 - 603; el - Luma', 224 - 227; İhyâ, II, 154 - 190; Kutû'l - kulûb, II, 213 - 237.

güzellikleri gözükmüştür. Aksine arkadaşının davranışlarını yanlış bulmuşsa, nefsini kınayarak ve itham ederek kendine dönsün. Çünkü, ona kardeşinin aynasında kendi durumunun kötülüğü gözükmüştür. O takdirde gerek arkadaşından gerekse kötü huylarından arslandan kaçır gibi kaçması gerekir. Aksi halde bu iki şahıs, birbiriyle arkadaş olduğu ve sohbet ettikleri zaman, davranışlarındaki kötülük ve zulmet daha da artar. Meylettığı ve sevgi duyduğu biri ile sohbet eden kimse, onun güzel hâlini bilir ve bu güzel hâli kazanmak konusunda nefesine söz geçirir. Bu güzellikler, kardeşinin aynasında kendisine gözüktür. Böylece kendilerini umûmî bir vasıf olarak birbirine yaklaştıran temâyülün, fıtratında mevcut olduğunu bilir. Meylin bu şekilde meydana geldiğini anlar. Kişileri birbirine yaklaştıran ilgi konusunda değişik hükümler söylenebilir.

Asgarî müstereklerin meydana getirdiği temâyüllere karşı nefste bir sükûnet ve bir meyil vardır. Genel bir vasıf olarak bulunan meyil, husûsî bir vasıf olarak bulunan meylin yerine geçer. Sohbet eden ve arkadaşlık kuran iki kişi arasında birbirlerine karşı tabîî bir eğilim ve fıtrî bir zevk meydana gelir. Kişiler birbirlerini severler. Tabîî olarak meydana gelen bu dostlukla, yalnız Allah için yapılması gereken sohbet ve kardeşliğin farkını ancak zâhid âlimler ayırdedebilir. Sâdık ve samîmî bir mürid, fâsidlerle bir arada bulunmaktan daha çok, sâlih ve iyi kimselerle beraber olmakla bozulur. Bu husus şöyle açıklanabilir. Böyle bir zat, yollarının kötülüğünü bildiği fâsidlerden kaçınır. Dolayısı ile zararlarından emin olur. Aralarındaki iyilik bakımından benzerlik bulunması dolayısı ile meylettığı, fakat iyiliklerinin kendilerini gurura sevkettiği ve aldattığı sâlih kimselerle beraber olunca, kendiliğinden tabîî bir eğilim ve fıtrî bir yakınlık meydana gelir. Onlarla, gerçek mânâda Allah için sohbet arasına bu aldatıcı yakınlık girer. Böylece o kimsede -bunların arasında kaldığı sürece- gevşeklik zuhûr eder ve hedefine varmaktan geri kalır. Sâdık mürid, bu inceliğe dikkat etsin. Sohbet konusunda en temiz olan kimseleri tercîh etsin. Kendisine, emeline ve hedefine varmaktan alıkoyan sohbet ve arkadaşlıktan kaçınınsın. Bu yüzden bazı kimseler: «Tanıdıklarımın ve yakınlarımdan gördüğüm kötülüğü kimseden görmedim.» demişlerdir. Anlatılan gerekçelerle seleften İbrâhîm b. Edhem, Dâvûd ettâî, Fudayl b. İyad, Süleyman el-Havvâs gibi kimseler sohbet benimse-

memiş, fazileti uzlette ve yalnızlıkta görmüşlerdir. Süleyman el-Havvas'dan nakledildiğine göre O'na: «İbrâhim b. Edhem geldi. O'nu karşılamıyacak mısın?» denildiğinde şu cevabı vermiştir: «İbrâhim b. Edhem'i karşılamaktansa yırtıcı arslanlarla karşılaşmayı ve onları karşılamayı daha çok severim. Çünkü ben onu gördüğümde, ona karşı en güzel sözler söylerim. Nefsimin en güzel hallerini ortaya koyarım. Bu ise fitnenin ta kendisidir.» Bu söz, nefsin ve nefsinin ahlâkını bilen bir kimsenin sözüdür. Bu tür hakikî yakınlık ve sohbet, ancak Allah'ın kendilerini fitne ve fesaddan koruduğu kimseler arasında meydana gelir.

Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdûlbâkî'nin Ebû Saïd el-Hudrî (r.a.)'dan haber verdiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Dinini fitnelerden korumak için bir müslümanın en hayırlı malı, nerede ise dağ eteklerinde, kıyı ve köşelerde otlatıldığı koyunları olacaktır. Cenâb-ı Hakk, Halîl İbrâhim (a.s.)'den haber vererek şöyle buyurmuştur: Sizden de, Allah'dan başka yalvardıklarınızdan da ayrılıyor ve yalnız Rabb'ime yalvarıyorum.¹ Böylece İbrâhim (a.s.) kendi kavmine karşı uzletten yardım istedi. Onlardan ayrılarak yalnızlığı tercih etti.

Uzlet, farz ve fazilet olan uzlet olarak ikiye ayrılmıştır. Farz olan uzlet; şerden ve şerli kimselerden, fazilet olan uzlet de, lüzûmsuz ve faydasız işlerle bunları âdet hâline getirmiş kimselerden uzak durmaktır. Halvetin uzlet olmadığı ileri sürülmüştür. Halvet; toplumdan ve insanlardan uzak bir köşeye çekilmek, uzlet ise; nefsdan, nefsin arzu ve isteklerinden, Allah'dan başkası ile meşgûl eden herşeyden kaçmak ve bunları terketmek demektir. Halvette vücûd çokluğu, uzlette ise vücûd azlığı vardır. Genellikle halvette toplumdan maddî bir ayrılış, uzlette ise manevî ve şûûrî bir ayrılış vardır.

Ebû Bekir el-Verrâk: «Hz. Âdem (a.s.)'den günümüze kadar fitnelerin ortaya çıkması ihtilâttan, insanların başkaları ile haşır neşir olmasından kaynaklanmıştır. Ancak bu ihtilâttan uzak ve selâmetin on şeyde olduğu, bunun dokuzunun sükût ve suskunlukta, birinin de uzlette bulunduğu ileri sürülmüştür. Halvet asıl ve dâimî, ihtilât ise geçici ve arızîdir. Sen asıl ve devamlı olanı seç. İnsanlarla ihtiyacını giderecek kadar bir arada ol.

1. Meryem (19), 48.

Onlarla toplu halde bulunduğunda mutlaka elinde bunu gerektirecek bir delil, zarûri bir sebep olsun. İnsanlarla birlikte olduğun zaman da sükût ve suskunluk yolunu seç. Muhakkak ki sükût asıl ve devamlı, konuşmak ise geçici ve ârizîdir. Meşrû bir gerekçen ve sağlam bir delilin varsa konuş, aksi halde sus. Sohbetin tehlikeli tarafları çoktur. Kul bu hususta bilgilerini artırmak, ihtilâttan ve çok sohbetten sakındıran haberleri, rivâyetleri bilmek ve bu konudaki malûmâtını artırmak ihtiyacındadır. Kitaplar buna işâret eden bilgilerle doludur. Haberler, bu husustaki bilgileri toplamış ve bize aktarmıştır.

Ebu'l-Feth'in Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.): İnsanlar üzerine, dinine bağlı kimse-
nin dininden emin olamayacağı bir zaman gelecek. O zaman bu tehlikelerden ancak, dinini korumak üzere bir köyden diğerine, bir dağdan öbür dağa göç eden, peşindekilerini şaşırtmak için saklanan, tilki gibi bir indenden diğer ine girenler kurtulacak, buyurmuş ve kendisine: «Bu durum ne zaman vukû bulacak yâ Rasûlallah?» diye sorduklarında şu cevabı vermiştir: **Maîşetler maîsiyetle, geçim haram yollardan sağlandığı zaman. İşte bu zaman gelince, bekârlık helâl olur.**» Bunun üzerine ashâb-ı kirâm: «Evlenmekle emrolduğumuz halde bekârlığın helâl olması nasıl olur yâ Rasûlallah?» diye sormuşlar. Efendimiz de şöyle buyurmuştu: Bu durum, kişinin helâki ana-babası elinde olduğu zaman gerçekleşir. Ana-babası yoksa karısı ve çocuklarının, karısı ve çocukları da yoksa akrabalarının elinde kişi helâk olduğu zaman mümkün olur.» Ashâb-ı kirâm: «Bu nasıl olur ya Rasûlallah?» diye tekrar sormuşlar. Efendimiz de şöyle açıklamıştır: Bu kimseler onu maîşet darlığı ve dar gelirlilik gibi sebeblerle ayıplarlar. O da kaldıramıyacağı bir yükün altına girer. Böylece bunlar o kimseyi helâk edici gelir ve kazanç yollarına sürüklemiş olurlar.²

Selef-i sâlihîn'den bir grup da, Cenâb-ı Hakk'ın inananları kardeş kıldığını bilerek, Allah için kardeşliğe, sohbeta ve mü'minleri bir araya getirmeğe önem verdiler. Allah Teâlâ: Allah'ın size olan ni'metini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz. (Allah) kalblerinizi birleştirdi. O'nun nimetiyle kardeşler haline gel-

2. Buhâri, Ta'bir, 1; İbn Hanbel, VI, 233.

diniz.³ buyurarak müslümanlar arasındaki ülfet, sohbet ve kardeşliğin gerekliliğine işâret ediyor. Diğer bir âyet-i kerîmede de konu ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: **Seni ve müminleri yardımıyla destekleyen, müminlerin arasını uzlaştıran O'dur. Sen yeryüzünde bulunan herşeyi verseydin, yine onların kalblerini birbirine ısındıramazdın; fakat Allah, onların arasını uzlaştırdı.⁴**

Bu ve benzeri diğer rivâyetleri ele alarak, Abdullah b. Mübârek, Saîd b. el-Müseyyib ve arkadaşları Allah yolunda sohbet ve kardeşliği tercih etmişlerdir.

Sohbetin faydası: Muhakkak, ehli ile sohbet etmek, bâtındaki kapalı gözenekleri açar. Sohbetle insan, hadiselerin hakikâtini kavrar, güçlüklerin nasıl aşılabileceğini öğrenir. «Maddî ve manevî âfetler konusunda insanların en âlimi, başına bu tür çok âfet gelen ve bunları bizzat yaşayan insandır.» denmiştir. İlmî asâleti ve mes'eleye vâkıf olmanın ciddiyeti ile bâtın güçlenir. Âfetlerin gelmesi ve devam etmesi ile kişide sadâkât ve samîmiyet kuvvetlenir. Yerleşik hâle gelir. Bu musîbetlerin menfî etkisinden imânı sâyesinde kuvvetlenir. Sohbet, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ile kalbin vücuttaki hâkimiyeti artar. Bedeni yönlendirecek hâle gelir. Ruhlar her türlü tehlikeden ve uğursuzluktan emin olur. Lüzûmsuz ve faydasız alâkalardan sıyrılarak, Refîku'l-A'lâ olan Cenâb-ı Hakk'a teveccühe ve yönelmeye muvaffak olur. Bir araya gelen ve toplu olarak çıkan seslerin göklere yükselmesi, ayrı ayrı ve cılız olarak çıkan seslerin de hedefine ulaşmaması ve istenileni gerçekleştirmemesi bu hakîkatı gösteren bir delil olabilir.

Hız. Peygamber (s.a.)'den rivâyet edilen bir haberde: **Mü'min, dostu ve kardeşi çok olan kimsedir buyurulmuştur.**

Cenâb-ı Hakk da dostu olmayan kimseyi tanıtırken şöyle buyurmuştur: **Şimdi artık bizim ne şefaathimiz var. Ne de sıcak ve güvenilir bir dostumuz.⁵** Ayette geçen « **الحميم** » kelimesi-

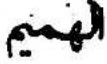
nin aslı **الهميم** idi. Mahreç yakınlığı ve her ikisinin de

3. Âlû İmrân (3). 103.

4. el - Enfâl (8). 63.

5. eş - Şuarâ (26). 100 - 101.

«Hurûf-ı halk»tan olması dolayısı ile (he) harfi (ha)'ya tebdil edildi. ( ): İhtimâm kökünden alınmıştır. «Kardeşinin iş ve ihtiyacına önem veren» mânâsında kullanılmıştır. Arkadaşının işini önemseme, gerçek dostluğu gösteren ve samîmî bir arkadaşta bulunması gereken en önemli özelliktir.

Hız. Ömer (r.a.)'da: «Sizden biriniz kardeşinden bir sevgi gördüğü ve bunu hissettiği zaman ona sımsıkı sarılsın. Ancak buna pek az rastlanır.» buyurmuştur. Bir başkası da şöyle söylemiştir:

«Hayatında sana bir arkadaş samîmîyetle yaklaştığı zaman (ona yaklaş). Çünkü dünyada arzu edilen ve beklenen şey budur. Fakat öyle dost nerede?»

Allah Teâlâ Davud (a.s.)'a: Yâ Dâvud ne oluyor ki, seni yapayalnız görüyorum deyince Dâvûd (a.s.): «İlâhî, ben halkı senin için terkettim.» cevâbını verdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: «Yâ Dâvûd, uyanık ol, kendine gerçek dost ara. Benim sevgime uygun düşmeyen kimse ile sohbet etme. Çünkü o, seni benden uzaklaştıran, kalbini karartan bir düşmandır.» buyurdu.

Bir hadis-i şerifte de: Sizden Allah'a en sevgili ve en yakın olanınız, başkaları ile kaynaşan ve kendisi ile kaynaşılabilen insandır. Mü'min de başkaları ile dost olan ve kendisi ile de dostluk kurulabilendir.⁶ buyurulmuştur. Buradaki bir inceliğe dikkat etmek lâzımdır. O da: Allah için uzleti ve yalnızlığı tercih eden ve toplumdan uzak tek başına yaşayan kimseden, «Başkaları ile dost olan ve kendisi ile dostluk kurabilen» kişiliğin ve bu özelliğin gitmemesi gerçeğidir. Hız. Peygamber (s.a.) burada, insanda doğuştan bulunan ahlâkî bir yapıya işâret etmiştir. Böyle bir ahlâk, ehliyet ve kabiliyet bakımından yetkili olan herkesin yanında kemâle erebilir. İnsanlar arasında bu vasfa en fazla sâhib olanlar önce peygamberler sonra da velîlerdir. Hepsî içinde ülfet bakımından en üstün olanı da şüphesiz peygamberimizdir. Hangi peygamberin çevresi ile ülfeti daha çok ise, ümmeti de o kadar çoktur. Peygamberimiz ise onlar içinde ülfeti en üstün, üm-

6. Bkz. İbn Hanbel, II, 400, V, 335.

meti de en çok olandır. Bu yüzden: Evleniniz, çoğalınız. Çünkü ben sizin çokluğunuzla, kıyâmet günü diğer ümmetlere karşı övüneceğim⁷ buyurmuştur.

«Ülfet etme ve ülfet edilme» özelliği konusunda Cenâb-ı Hakk, Habîb-i Ekrem'ini ikaz ederek şöyle buyurmuştur: Eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın, çevrendeki (insanlar) dağılır giderdi.⁸ Böylece Cenâb-ı Hak uzlet ve halvetin «Ülfet etme» özelliği ile birlikte yapılmasını istemiştir. Bu özellik kimde daha çok ve üstün derecede bulunursa, başlangıçta uzleti ve toplumdan uzak tek başına yaşamayı daha çok tercih eder. Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber (s.a.)'e özellikle vahy gelmeden önceki ilk günlerde halveti daha çok sevdirdi. Zaman zaman Hirâ mağarasına kapanır, geceler boyu Rabbına ibâdet ederdi. Uzleti tercih etmek «Ülfet etme ve ülfet edilme» özelliğini gidermez. «Ülfet etme ve edilme» faziletine ermek isteyen ve uzletin bu vasfı giderdiğini ileri sürerek terkeden kimseler, hatâyâ düşmüştür. Bu yanlış bir değerlendirmedir. Uzleti tercih etme, «ülfet etme ve edilme» vasfına en üstün derecede sâhib olan peygamberlerin yoludur. Birinci bölümde zikrettiğimiz gibi diğerleri buna göre sıralanabilir.

Genel bir vasıf olarak insanda, kendi cinsine karşı duyduğu bir temayül, hissettiği bir yakınlık vardır. Konunun uzmanı olan kişi bu gerçeği kavrayınca Cenâb-ı Hakk, genel temâyüllerden nefsinin kurtarması, tabii meyillerden sıyrılarak ulvî hedeflere yükselmesi ve ruhlarla ülfet edebilmesi için onun gönlüne halvet ve uzlet sevgisini ilham eder. Nefsinin bu alâkalarından tam mânâsı ile sıyrabildiği zaman, rûhu, nefhâ-i ilâhî ile kopup geldiği kendi âlemindeki hemcinsleri ile yavaş yavaş ülfet etmeye başlar. Daha sonra Cenâb-ı Hakk o ruhları, mahlûkat arasına ve onlarla ihtilâta tertemiz olarak iâde eder. Nefsler, rûhların nûru ile aydınlanıp tertemiz hâle gelince, onlarda «ülfet etme ve ülfet edilme» özelliği en üstün derecede tezâhür eder. Ülfet eden ve ülfet edilen kişilere göre ülfet, en önemli işler arasına girer. Bu durum uzlete çekilen kişinin «âlîf ve me'lûf» olduğuna delâlet eden

7. Bkz. Keşfü'l-hafâ, I, 218 (Beyhaki'den).

8. Âlû İmrân (3), 159.

en açık delillerdendir. Böylece uzlet ve sohbetin hakikatını bilmediği halde mutlak mânâda uzleti kötü gören ve ülfet konusunda yanlışlık yapan kimsenin hatâsı giderilmiş olur. Yeri ve zamanı geldi mi uzlet, yeri ve zamanı geldiğinde de sohbet tercîh edilir.

Muhammed b. el-Hanefiyye (r.h.): «İyi kişilerle dost olmayan, iyiliklerle birlikte bulunmayan kişi, berâber olduğu kimse-lerden nasibini alamayan kişi, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterinceye kadar akıllı bir kimse değildir.» demiştir.

Bişr b. el-Hâris şöyle derdi: «Cenâb-ı Hakk, kendisine karşı itâatta kusurlu davranan kulu, dostlarından ayırır. Sâdıklar için, gerçek mânâda ve Allah için dost demek, Allah yolunda arkadaş olan kullar arasında onu her an Allah'a yönelten kişi demektir. Gerçek dost, şeyh gibi insana faydalıdır. İnsan aynen şeyhlerinden istifâde ettiği gibi arkadaşından da mâ'nen istifade eder.» Dostsuzluktan dolayı halvetin ve uzletin terkedilmemesi gerekir. Kusurlu olan kişiyi Allah, kusurlarını giderecek biri ile arkadaş kılar. Değilse ona, müridleri arasında faydalanılacak arkadaşlar hazırlar. Burada anlatılan dostluk ve ünsiyet, insanlar arasındaki hemcins olma özelliğinden kaynaklanan ve umûmî bir yakınlık sebebi olan temâyüllerden değildir. Aksine, yalnız Allah ile, Allah'tan ve Allah yolunda sırf O'nun rızası için yapılan dostluk demektir.

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) Hazreti Peygamber (s.a.)'den şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Allah yolunda ve yalnız Allah için birbirini severler, tepesinde yetmişbin oda bulunan, kırmızı yakuttan yapılmış kuleler üzerinde bulunurlar. Bunlar cennet ehline doğru yöneldiklerinde, onların güzellikleri, cennet ehlini, güneşin dünya ehlini aydınlattığı gibi aydınlattır. Cennettekiler onlara: «Bize doğru dönün de, Allah yolunda birbirini sevenlere bir bakalım» derler. Onlar cennet halkına yöneldiği zaman, güneşin dünyayı aydınlattığı gibi onların güzelliği de cennet ahâlisini öylece aydınlattır. Üzerlerinde yeşil ipekten yapılmış elbiseler vardır. Alınlarında da: «İşte bunlar Allah yolunda ve Allah için birbirlerini sevenler yazılıdır.»

Ebû İdris el-Hûlânî; Muâz b. Cebel (r.a.)'a: «Ben seni Allah için seviyorum.» dediği zaman **Muâz:** «Seni tekrar müjdelerim ki ben, Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu bizzat işittim: «Cenâb-ı Hakk, bir grup insan için kıyâmet günü Arş'ın etrafında kürsüler hazırlar. Onların yüzü dolunay gibi pırıl pırıl parlar. Diğer insanlar korktuğu halde onlar kendilerinden emin bir vaziyette bulunurlar. İşte onlar, kıyâmet günü üzerlerinde korku olmayan ve mahzûn da olmayacak olan Allah'ın velî kullarıdır.» Bunun üzerine: «Onlar kimlerdir yâ Rasûlallah?» diye soruldu ve Efendimiz: «Allah için birbirini seven, Allah yolunda sevişenlerdir.» buyurdu.

Ubâde b. es-Sâmit (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle dediğini rivâyet etmiştir: «Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor: Benim yolumda birbirini seven, benim için birbirini ziyaret eden, benim rızam için birbirine bağışta bulunan ve yalnız benim için birbirleriyle dost olan kimselere muhabbetim gerçekleşmiştir.»

Şeyh Ebu'l-fütûh Muhammed b. Abdûlbakî, Saîd b. el-Müseyyib (r.a.)'den Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Namaz ve sadakadan sevabı daha çok olan şeyi size haber vereyim mi? Ashâb-ı kiram: «O nedir yâ Rasûlallah?» diye sordular. Efendimiz: «İki kişinin arasını düzeltmektir. Kin tutmak ve dargın kalmaktan sakınınız! Muhakkak ki kin tutmak, amelleri kökünden kazıyan bir davranıştır¹⁰ buyurmuştur. İbrâhîm el-Harbî, Ebû Müslim'den naklen, «Ebû Hüreyre (r.a.)'nin kin tutmaktan sakınma husûsunda şöyle dediğini işittim» diyerek şu haberi rivâyet etmiştir. O kin de, insanların halvete çekilen biri için aşırı hiddetlenerek veya sû-i zan besleyerek kızgınlık duymasıdır. Bu çok yanlış bir harekettir. Halvete çekilen bir insan, kendi nefesine kızarak, bizzat nefsindeki tehlikeli tavır ve davranışları bilerek, bu tehlikelerden yine kendisini korumak için halvete girer. Kendi kötülüklerinin halka bulaşmaması için uzlet tercih eder. İnsanların şerrinden kaçmak için değil, kendi kötülüğünden onları korumak için halveti tercih eder. Halvetinde niyyeti böyle olan kimse haberde geçen «helâk edici buğz» tehdidine muhatap olmaz. Çünkü buğz, dini helâk edici şey anlamındadır. Bu ise, mü'minlerin ve müslümanların birbirine öfke ve hiddet gözü ile bakması demektir.

10. el - Câmî's - sağır, I, 98.

Şeyh Ebu'l-Fetî, Hâlid b. Ma'dân'dan: «Allah Teâlâ'nın yarısı kardan yarısı da ateşten olan bir mülkü vardır.» dediğini nakletmiş ve duâlarında: «Allah'ım, bu, ateşle karı bir arada yaşattığın, karın ateşi söndürmediği, ateşin de karı eritmediği gibi, sâlih kullarının kalblerini de birbirine öylece kaynaştır.» diye Cenâb-ı Hakk'a niyâz ettiğini nakletmiştir.

Mîrac gecesi Hz. Peygamber (s.a.)'in, Kâbe kavseyn'deki en kıymetli vaktinde, kendisini hiçbir şeyin kuşatamadığı o mûcizevî gecede kemâl hâli üzere ve en yüce bir makamda bulunduğu ve kendilerini: «Allah'ın selâmı bizim ve O'nun sâlih kulları üzerine olsun.» şeklinde selâmladığı sâlihlerin kalbi birbiri ile nasıl kaynaşmaz. Onların birbirine yakın olmaları ve sohbetleri her zaman lâzımdır. Onlar ayrı ayrı yerlerde de bulunsalar birlikte olan kimselerdir. Dünyada ve âhirette onların kendi aralarında birlik olma ve ittifak etmeye yönelmeleri mutlaka gereklidir.

Ömer b. Hattâb (r.a.): «Bir adam gündüzlerini oruçla, gecelerini ibadetle uyanık olarak geçirse, sadaka verse ve cihad etse, eğer Allah için bir şeyi sevmiyor ve bir şeye buğzetmiyorsa bu ibadetlerinin kendisine bir faydası olmaz.» buyurmuştur.

Radıyyuddîn Ahmed b. İsmail'in Ebû Bekir et-Tilimsânî'den naklen: «Allah'la sohbet edin. Buna gücünüz yetmiyorsa Allah'la sohbet eden kimselerle sohbet edin. Onların sohbetinin bereketi sizi Allah ile sohbet seviyesine ulaştırabilir.» buyurduğunu nakletmiştir.

Şeyhimiz Ziyâuddîn Ebû'n-Necîb es-Sühreverdî, Ali b. Sehl'in: «Allah'la dost olup ünsiyet etmek (el-ünsü billâh), Allah'ın velî kulları ile ünsiyet etmek ve onlara madden ve mânen yakın olmak, Cenâb-ı Hakk'la ünsiyet etmek demektir. Onlar, sözü, sohbeti ve davranışları ile insana tesir ederek, onu Allah'a yaklaştırırlar.» dediğini rivayet etmiştir.

Şâirin biri şiirinde sohbet ve halvetin faydaları ile bu durumlarda sakınılması gereken noktaları, veciz bir şekilde şöyle ifâde etmiştir:

«İnsanın tek başına; halvet veya uzlette yaşaması, yanında kötü arkadaşın bulunmasından hayırlıdır.

Kişinin iyi ve temiz arkadaşlarla birlikte olması ise, uzlette tek başına yaşamasından hayırlıdır.»

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOHBET VE KARDEŞLİĞİN SORUMLULUKLARI

Cenâb-ı Hakk: **...İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın.¹ Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler² buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.)'in ashâbını tanıtırken de: **...O'nun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında da merhametlidirler³ buyurmaktadır. Bu âyetlerin hepsi, sohbet ve kardeşliğin hukuk ve âdâbına riâyet konusunda Allah'tan kullarına bir ikâzdır. Sohbet ve kardeşlik yolunu seçen birbirinin öncelikle uyması gereken edebî, nefsine ve arkadaşına, afv dilemek, duâ etmek, boynu bükük bir şekilde yalvarmak hususlarında Cenâb-ı Hakk'a teslim olması ve kardeşliğin bereketli olmasını istemesidir. Bu hareketi ile o, kendisine ya cennet, ya da cehennem kapılarından bir kapı açar. Eğer Allah ikisinin arasında bir hayır ve iyilik yolu açmışsa, işte bu cennet kapılarından bir kapı demektir. Cenâb-ı Hakk: O gün takvâ sâhibleri dışındaki dostlar birbirine düşmandır (Dünya için dost olanların dostlukları dünyada kalır. Fakat takvâ sâhiblerinin dostlukları Allah için olduğundan âhirette de devam eder.)⁴ buyurmuştur.****

Allah için dost ve kardeş olan iki kişiden birine: «Cennete gir» denilir. O ise hemen kardeşinin yerini sorar. Eğer onun mevkîi, kendisinden aşağıda ise, kardeşine kendi derecesinden bir yer verilinceye kadar cennete girmez. Ona: «O, senin yaptığın amel gibi güzel ameller işlemedi.» denildiğinde de: «Ben, hem kendim, hem de onun için amel ediyordum.» cevabını verir. Kar-

1. el - Mâide (5), 2.

2. el - Asr (103), 3; el - Beled (90), 17.

3) el - Fetih (48), 29.

4. ez - Zuhuruf (43), 67.

deşi için istediği herşey verilir ve o da onun derecesine yükseltir.

Allah, iki kişi arasında bir şer yolu açarsa bu da cehennem kanılarından bir kapıdır. Buna işareten Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: O gün zâlim ellerini ısırıp: «N'olaydı, keşke ben de peygamberle berâber (kendime) bir yol edineydim, Vah bana, ne olurdu, ben falanı dost tutmasaydım. (O) beni, bana gelen zikirden saptırdı. Zaten şeytan, insanı (uçuruma sürükleyip), yapayalnız ve yardımcısız bırakır» der.⁵ Bu âyet-i kerime meşhur kıssa hakkında nâzil olmuş ise de, Cenâb-ı Hakk, onunla kullarını, kendilerini Allah'tan ayıran kimseleri dost edinmeden sakınma, niyet ve maksadlarını bilmeyen, zarar, ya da fayda gelecek yerleri tanımayan câhillerin bilinçsizce yaptıkları gibi tesâdüfi kardeş ve arkadaş edinmeden uzak durma konusunda ikâz etmiştir.

Abdullah b. Abbas (r.a.) bir sözünde şöyle söylemiştir: «İnsanı, insanlardan başkası bozar mı? Sohbetle insanın bozulduğu gibi, düzeldiği de görülmektedir. Durum böyle olunca, dost seçimi yapılırken arkadaşın durumuna nasıl dikkat edilmez Çokça Allah'a sığınılarak, doğru bir seçim yapılarak, sohbetten hayır ve bereket istenerek ve önceden güzel bir istihâre namazı kılınarak durum değerlendirilmesi nasıl yapılmaz?»

Ayrıca dost ve arkadaş seçimi diğer normal ameller gibidir. O da iyi niyetle başlanmak ve güzel bir netice ile son bulmak ister. Hz. Peygamber (s.a.) Kıyâmet günü, hiç bir gölgenin olmadığı yerde Cenâb-ı Hakk şu yedi kişiyi Arş'ın gölgesi altında barındırır, şeklinde başlayan uzunca bir hadisinde, bunlardan birini de: Allah yolunda birbirini seven, bu sevgi üzerine yaşayan ve bu sevgi ile ölenlerdir⁶ şeklinde açıklamıştır. Böylece sohbet ve kardeşlikte «Hüsn-i hâtîme (dostluğun en güzel şekilde noktalınması)»nın şart olduğuna, aksi halde «Allah yolunda kardeşlik» sevâbının alınamayacağına işâret etmiştir. Karşılıklı sevgiye dayanan kardeşlik, dostluğun hukukunun kaybolması ile bozulduğu zaman, amel de baştan bozulmuş olur.

«Şeytan, iyilik üzerinde yardımlaşan, Allah yolunda birbiri-

5. el -Furkân (25), 27 - 29.

6. el - Câmîu's - sağır, II, 26.

ni kardeş edinen, Allah için birbirini sevenlere hased ettiği kadar hiçbir şeye hased etmez. Hem kendisi, hem de taraftarlarını seferber ederek böyle iki kişinin arasını bozmaya ve birbirinden uzaklaştırmaya çalışır.» denilmiştir.

Fudayl b. İyâd (k.s.) şöyle diyordu: «Kopukluk ve uzaklık başladığı zaman kardeşlik ortadan kalkar. Allah yolunda kardeşlik, yüz yüze olmayı ve yüz yüze söylemeyi gerektirir. Cenâb-ı Hakk böylelerini: Biz onların kalplerinden kini atarız, onlar kardeşler olarak köşkler üzerinde karşı karşıya oturup (sohbet eder) ler.⁷ şeklinde tanıtmıştır. İki kardeşten biri diğerine karşı bir kötülüğü veya ondaki beğenmediği bir davranışı gizlediği veya o hatayı giderinceye kadar arkadaşını ikaz etmediği ve bu kötülüğün giderilmesi için gerekli çareye baş vurmadığı zaman, ona yüz yüze davranmamış, aksine sırtını dönmüş olur.»

Cüneyd el-Bağdâdî (k.s.): «Biri diğerini herhangi bir illet veya dünyevi bir menfaat sebebiyle terkeden iki kişi Allah yolunda kardeş olamaz.» demiştir.

Allah yolunda kardeşlik, tatlı ve duru menba suyundan daha temizdir. Cenâb-ı Hakk, kendisi için olan herşeyde temizliği ve safayı ister. Saf ve temiz olan şey devamlı olur. Safânın devam etmesi ise Allah'a, O'nun emirlerine ve sohbetin gerektirdiği edebe aykırı davranmamakla gerçekleşir. Hz. Peygamber (s.a.) konuya ışık tutmak için şöyle buyurmuştur: **Kardeşini incitip rahatsız etme! Onunla aşırı derecede şakalaşma! Yerine getiremeyeceğin konularda ona söz verme!**^{7a}

Ebû Said el-Harrâz (k.s.): «Sûfîlerle elli sene birarada kaldım. Onlarla arkadaş olduk. Benimle onlar arasında bir tek anlaşmazlık çıkmadı.» deyince «Bu nasıl olur?» diye soruldu. O da: «Çünkü ben, onlarla birlikte olduğum zaman nefsimin aleyhinde idim. Ona hâkim oldum.» cevabını verdi.

Şeyhimiz **Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi** (k.s.), **Ebû Abdillâh b. el-Cellâ'dan** işittiğini söyleyerek şu haberi rivâyet etmiştir: Birisi ona: «Halkla nasıl dost olayım? Hangi şartlara riâyet ederek onlarla arkadaş olayım?» diye sorunca şu cevabı verdi: «Onlara

7. el-Hicr (15), 47.

7a. Tirmizî, Birr. 58.

iyilik yapamazsan bâri eziyet etme. Onları sevindirmezsensin de bâri kötülük yapma.»

Aynı senedle Ebû Abdillâh b. el-Cellâ'nın: «Seninle kardeşin arasındaki samimiyet ve sevginin gerektirdiği kardeşlik hakkını sakın kaybetme. Çünkü Cenâb-ı Hakk, her mü'mine, diğer kardeşi için yapması gereken bir takım hakları farz kılmıştır. Bu hakları, ancak Allah'ın hukukuna riâyet etmeyen kimseler, kaybedip hiçe sayar.»

Arada bir ayrılık, ya da aykırılık meydana geldiği vakit, dostunu iyilikleri ile anmak ta sohbet ve kardeşliğin âdâbından sayılmıştır.

Karısında beğenmediği ve sevmediği davranışlar olan bir adamın durumu şöyle anlatılmaktadır. Karısının durumundan haber vermesi istendiğinde o kişi: «Bir erkeğe karısının iyiliğinden başka bir şeyi söylemesi doğru değildir.» dedi. Karısından ayrıldı ve boşadı. Bu durumu anlatması istenince de şöyle dedi: «Benden ayrılan ve benimle hiçbir alâkası olmayan kadının durumunu nasıl anlatabilirim?» cevabını verdi. Bu tür davranmak, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmaların işidir. Şüphesiz ki Cenâb-ı Hakk, güzellikleri teşhir eder. Kötülükleri de gizler.

Birbirini kardeş gibi seven iki kişiden birinde, alâkayı ve yakınlığı kesmeyi gerektiren bir durum ortaya çıktığı zaman ona buğzedilir mi, edilmez mi? Konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebû Zerr el-Gıfârî bu konuda: «Arkadaşım içinde bulunduğu iyi durumdan başka bir duruma geçer, ahlâkî yapısını değiştirirse, ona buğzederim.» diyerek, kendisinde bir kötülük ortaya çıkan kimsenin kınanmasından yana olmuştur. Bazıları da dost ve kardeş edindikten sonra bir kardeşin kınanamayacağını, ancak yanlış davranışının eleştirilebileceğini ileri sürmüştür. Bu konuda Cenâb-ı Hakk, habîbi Hz. Peygamber (s.a.)'e Şayet sana (uymaz) karşı gelirlerse: «Ben sizin yaptıklarınızdan uzağım.» de!⁸ şeklinde emretmiş, «Ben sizden uzağım.» şeklinde kendilerinden değil de, «yaptıklarından uzağım» diyerek davranışlarına karşı çıkmasını istemiştir.

Ebû'd-Derdâ (r.a.)'nın sohbet meclisine devam eden, diğer

müdâvimlerden ayrı tuttuğu, daha çok sevdiği bir genç anlatır. Bu genç günâh-ı kebâir dediğimiz büyük günahlardan birine müptelâ olur. Bu hâdise Ebûd-Derdâ'ya ulaştığı zaman kendisine: «Keşke onu kendinden ve meclisinden uzaklaştırsaydın. Kovsaydın.» denildiğinde: «Sübhanallah (Cenâb-ı Hakk'ı her türlü kemâl sıfatlarına sâhip, her türlü eksiklikten de uzak tutarım.) Bir arkadaş yaptığı bir hatâdan veya kendisinde bulunan bir kötülükten dolayı terkedilmaz.» şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.

«Dostluğun ve sadâkatın kan bağı ve akrabalık gibi yapıştırıcı, yakınlaştırıcı ve kaynaştırıcı olduğu» ileri sürülmüştür. Bir defasında hakimin birine: «Kardeşin mi yoksa arkadaşın mı, hangisi sana daha sevimli, daha yakındır?» diye sorulduğunda: «Kan kardeşim, gerçek dostum olduğu zaman bana daha yakındır.» cevabını vermiştir. «Kardeş mi, arkadaş mı?» konusundaki farklı değerlendirme, zâhirî ve bâtinî farklılıklardan kaynaklanır. Zâhirde bir aykırılık ve uyuşmazlık ortaya çıktığı zaman, bâtinî durumun ne olacağı konusu, şahısların durumuna göre değiştiği için, gerektiğinde her şahısa hâlin icâb ettirdiği şekilde davranılması lâzım geldiği şeklinde açıklanmış, bu hususta kesin bir söz söylenemez, denmiştir. Bir insanın tavır ve davranışlarındaki değişiklik, Allah'dan ve O'nun emirlerinden dönüş, hakkında geçmişte kötülüğüne dâir verilen hükmün ortaya çıkması hâlinde, ona buğzetmek vâcib olur. Ayrıca bu durumun hak ve hakikata uygun olması gerekir. Tahminî değerlendirmelerle bir yere varılamaz.

Bir insanın hâl ve hareketlerinde meydana gelen değişiklik, sonradan meydana gelen ârizî bir sürçme veya ortaya çıkan bir zayıflıktan kaynaklanırsa, onun bu hareketten vazgeçip iyiye dönmesi beklenir. Doğrudan kendisinin kınanması ve bütünüyle ayıplanması doğru değildir. Ancak hâl-i hazırdaki menfî hareketi kınanır. Ona şefkat nazarı ile bakılarak onun bu kötülükten kurtularak ferahlığa çıkması, sulh ve sükûnete ererek iyileşmesi beklenir. Hz. Peygamber (s.a.), Kötülük işleyen bir adama, kendi kavmi sövmeye başlayınca onlara «durun», sabredin.» demiş ve onların bu hareketine: Kardeşinizin aleyhine şeytanın yardımcısı olmayın^{8a} hadisi ile mâni olmuştur.

8a. Buhâri, Hudûd, 5; İbn Hanbel, I. 438.

İbrahim en-Nehaî der ki: Kardeşin bir günah işlediği zaman onunla ilgiyi kesme! Çünkü o, bugün günah işlemişse yarın terk edebilir.

Haberde de: «Âlim kişinin sürçmelerinden sakının. Onunla alâkanızı kesmeyin. Onun hatasından vazgeçerek dönüşünü bekleyin.» buyurulmuştur.

Rivayete göre **Ömer b. el-Hattâb** (r.a.) Şam'a gitmek üzere seyahata çıkmış olan kardeşinin durumunu öğrenmek için kendisini ziyârete gelenlerden «O, ne yapıyor?» diye sordu. Onlardan biri: «O, şeytana kardeş oldu.» dedi. Bunun üzerine **H. Ömer** (r.a.): «Sabırlı ol, dikkatli davran.» deyince o: «Kardeşin büyük günahlardan birini işledi ve içkiye müptelâ oldu.» cevabını verdi. **H. Ömer** (r.a.): «Buradan ayrılacağın zaman bana uğra.» dedi. Ona: **Hâ-mîm**, Bu kitabın indirilişi, aziz (daimâ galip) ve alim (her şeyi en iyi bilen), günahı bağışlayan, tevbeyle kabûl eden, azabı çetin olan, lütuf sâhibi (Allah tarafındandır.) O'ndan başka tanrı yoktur. Dönüş O'nadır.»⁹ âyet-i kerimesini yazdı. Bu başlık altında onu azarladığını ve kardeşlikten azlettığını söyledi. Mektubu okuyunca kardeşi ağladı ve «Allah Teâlâ doğru söyledi. Ömer nasihat etti.» dedi. Hemen ardından, alışkanlığından vazgeçerek tevbe etti.

H. Peygamber (s.a.), **İbn Ömer**'in sağa sola dönerek dolaştığını görünce, «niçin böyle yaptığını »sordu. O da: «Yâ Rasûlallah! Bir adamı kardeş edindim. Onu arzu ettiğim halde göremiyorum.» cevâbını vermiştir. Bunun üzerine **Rasûlullah** (s.a.): **Ya Abdullah** birini kardeş edindiğin zaman ondan, ismini, babasının ismini ve evinin adresini iste. Hastalanırsa ziyaret eder, meşgûlse ona yardımda bulunursun buyurmuştur.

İbn Abbas (r.a.) şöyle diyordu: «Meclisime, muhtaç olduğu dünyevi bir menfaat beklemeksizin üç defa gelip giden insanın, mükâfâtını daha dünyada iken aldığını gördüm.»

Said b. el-As: «Benimle birlikte oturan bir dostuma, şu üç şeyi yaparım. Yaklaştığı zaman ona «merhabâ» derim. O konuştuğu zaman sözüne karşılık veririm. Oturduğunda da rahatça oturmasını sağlarım.» derdi.

Allah için sevginin tertemiz olmasının alâmeti: İçinde, iyilik ve ihsan türünden hemencecik elde edilmesi beklenen, şâibeli dünyevî bir arzunun bulunmamasıdır. Eğer sevgi böyle bir illetle lekelenmişse, ancak bunun giderilmesi ile temizlenebilir. Dostluğu ve kardeşliği dünyevî bir menfaata dayalı olmayan kimşenin arkadaşlığının devamına hükmedilir.

Allah için sevmenin şartlarından biri de, dinî ve dünyevî her konuda, gücünün yettiği kadar kardeşini kendisine tercih etmektir. Cenâb-ı Hakk: **Ve onlardan önce o yurda (Medine'ye) yerleşen, imana sarılanlar (yani daha önce Medine'yi yurt edinen en-sâr veya ilk önce hicret edip Medine'ye yerleşen müslümanlar), kendilerine göç edip gelenleri severler. Ve onlara verilen (ganimet) lerden dolayı göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilim) duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarına erenlerdir.**¹⁰ buyurarak muhabbette, kardeşin nasıl tercih edilmesi gerektiğine işâret etmiştir. Bu âyet-i kerimede geçen, «Kardeşini öz canına tercih etmek», «göğüslerinde bir sıkıntı duymaksızın» onların ellerindeki mala hased etmemek şeklinde verilen iki özellik, sevgi ve muhabbetin temizliğini tamamlar. Bunlardan birincisi dinî ve dünyevî her hangi bir şey için kardeşe ve elindekine hasedi ortadan kaldırmak, ikincisi de; gücünün yettiği kadar dostunu kendisine tercih etmek demektir.

Seyyidü'l-beşer (s.a.)'den naklen bildirilen bir haberde: Kişi dostunun dini üzeredir. Kendisi için uygun gördüğü ve istediği bir şeyi, senin için istemeyen bir kimse ile kurduğun arkadaşlıkta hayır yoktur¹¹ buyurmuştur.

Ebû Muâviye el-Esved: «Kardeşlerimin hepsi benden daha hayırlıdır.» diyordu. Kendisine: «Bu nasıl oluyor?» diye sorulduğunda şu cevabı verdi: «Onların hepsi beni kendilerinden üstün görüyorlardı. Beni kendisinden üstün tutan herkes benden daha hayırlıdır.»

Bir şâir bu konuyu şiirle şöyle ifâde etmiştir:

10. el - Haşr (59), 9.

11. Tirmizi, Zühd, 45; Ayrıca bkz. Keşfü'l-hafâ, II, 201. (Beyhaki ve Ku-râî'den).

*«Mütevâzi ve alçak gönüllü davranmanı, aptallık olarak de-
ğil fazilet olarak değerlendiren kimseye karşı sen de alçak gönül-
lü ol, kendisinde bir fazilet görerek arkadaşlarına karşı böbürlen-
men ve büyüklük taslayan kimsenin dostluğundan uzak dur.»*

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

SOHBET VE KARDEŞLİĞİN ÂDÂBI

Ebû Hafs el-Haddâd'a, dervişlerin, sohbet ve kardeşlikte gözönünde bulundurmaları gereken âdâb sorulduğunda şöyle cevap verdi: «Şeyhlere gereken saygı ve hürmeti göstermek, derviş kardeşleri ile güzelce geçinmek ve onlara iyi davranmak, kendinden küçüklere nasihat etmek, dervişlerden olmayan, marifetten nasibsiz kişi ile sohbeti ve dostluğu terketmek, her konuda kardeşlerini kendisine tercih etmek, lâzım olur endişesi ile dünya malı biriktirmekten kaçınmak, dinî ve dünyevî her konuda yardımlaşmaktır.»

1. **Kardeşlerin hatâsını görmezlikten gelmek**, nasihatı gerektiren yerde birbirlerine doğru yolu göstermek, arkadaşının yanlış davranışını ve ayıplarını gizlemek, bir kusuru görüldüğünde onu açıkça ikaz etmek, sohbet ve kardeşliğin edeblerinden kabûl edilmiştir.

Ömer b. Hattâb (r.a.): «Bana hatâlarımı ve ayıplarımı gösteren kişiye Allah merhamet etsin.» demiştir. Bu davranış, herkesin ayıplarını ve kusurlarını gösteren ikaz eden kişiye karşı göstermesi gereken umûmî bir esastır. **Câ'fer b. Berkan;** «Davranış ve sözlerimde hoşuna gitmeyen hatâ ve kusurları yüzüme söyle! Beğenmediği hareketlerini, kardeşinin yüzüne dostça söylemeyen kişi ona nasihat ve iyilik etmiş olmaz.» Samimi ve gerçek dost, kendisine her zaman doğru söyleyeni sever. Yalancı ve sahte arkadaş ise kendisine nasihat eden arkadaştan hoşlanmaz. **Cenâb-ı Hakk:** **Lâkin siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz¹** buyurmuştur. Ne var ki nasihat herkesin ortasında değil, gizli bir yerde yapılmalıdır.

---

1. el - A'râf (7), 79.

2. Kardeşlerine hizmet etmek ve onlardan gelecek olan her türlü sıkıntıya severek katlanmak: Böylece dervişin kabiliyet ve samimiyeti anlaşılmış olur. Ömer b. Hattâb (r.a.), Safâ ile Merve arasında bulunan yola uzanarak, gelen-geçene zarar veren Abdullah b. Abbas (r.a.)'ın evindeki su oluğunun kaldırılmasını emrettiği rivâyet edilmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas (r.a.): «Hz. Peygamber (s.a.)'in kendi eliyle koyduğunu kaldırttın.» diye Hz. Ömer'e serzenişte bulunmuş o da: «Öyle ise o oluğu, Ömer'in omuzu sana merdiven olmadıkça yerine koyma.» cevabını vermiş, İbn Abbâs'ı omuzuna çıkartarak oluğu eski yerine yerleştirmiştir.

3. Elindeki mal ve mülkü kendilerine ait görmemek: Onların bu konudaki tutumlarını İbrahim b. Şeybân: «Biz, benim takunya, larım, benim takunyalarım, diye söze başlayan biri ile arkadaşlık etmezdik.» şeklinde ifâde etmiştir. Bu hususta Radiyyüddîn'in Ahmed b. el-Kalânisi'den naklen şöyle söylediği rivâyet edilmiştir: «Bir gün Basra'da dervişlerin bulunduğu bir yere gittim. Bana ikram ettiler. Beni ağırladılar. Birgün onlardan birine: "Elbisem nerede?" diye sordum. O yüzden de gözlerimden düştüm.»

İbrahim b. Edhem (k.s.), kendisi ile dostluk kurmak isteyen bir arkadaşına şu üç şeyi şart koşuyordu: «Hizmet etmeyi bilmek, vakti gelince ezan okumak, Allah'ın kendisine ihsan ettiği dünyevî servetler konusunda ve bunların tasarrufunda kendi elini arkadaşının eli gibi hissetmek.» Arkadaşlarından birisi ona: «Benim bu şartlara gücüm yetmez.» deyince İbrahim b. Edhem; «Samîmiyet ve sadakatin böyle olması beni hayretlere düşürdü.» cevabını vermiştir. İbrahim b. Edhem, bağ, bahçe ve tarlaları eker, diker, mahsûllerini almak için çalışır, sonra da tümünü dostlarına dağıtırdı.

Bu konuda selefin ahlâkı şöyle idi: «Herhangi bir kardeşinin malına muhtaç olduğu an, kardeşine danışıp sormadan onu alıp ihtiyacında kullanabilirdi.» Cenâb-ı Hakk: «İşleri aralarında danışma, (konuşma ve yardımlaşma) iledir.»² buyurmuştur. Yâni: «İşlerini kendi aralarında eşit olarak bölüşmüşlerdir.» demektir.

Onlara arkadaşlarından birinin dostluğu ağır geldiği zaman,

bundan kendilerini sorumlu tutmaları ve bu ağırlığı giderebilmek, bunu bâtınlarından silebilmek için çâre aramaları, aralarındaki kardeşlik âdâbından sayılmıştır. Gönün arkadaş için bu tür sıkıntılara katlanması, sohbetin sırlarından kabûl edilmiştir.

Ebû Bekir el-Kettânî anlatıyor: «Birisi benimle arkadaş oldu. Bu dostluk kalbime büyük bir ağırlık vermekte idi. Bu ağırlığı kalbimden gidermek niyyeti ile ona bir şeyler bağışladım. Fakat gitmedi. Onunla başbaşa kaldığımız bir gün, ona; «Ayağını yanağıma koy» dedim. Kabul etmedi. Ben de: Bunu mutlaka yapmalısın.» diye ısrar ettim. Böyle yapınca, ağırlık kayboldu. Bir daha o ağırlığı gönlümde hissetmedim.»

er-Rakkî: «**Kettânî**'den bu hikayeyi duymak için tâ Şam'dan Hicaz'a kadar gittim.» demiştir.

4. Fazilet ve üstünlüğünü bildikleri kişiye değer vermek: Onu öne almaları, mecliste ona daha geniş ve rahat imkân tanımaları, onu yer konusunda ve diğer hususlarda kendilerine tercih etmeleridir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) dar bir sofrada otururken, Bedir ashâbından bir grubun huzûruna gelip oturacak yer bulamayınca Hz. Peygamber (s.a.), Bedir ashâbından olmayanları ayağa kaldırdı da, gelenler onların yerine oturdular. Bu durum Bedir ehlinde olmayanlara ağır gelince, Cenâb-ı Hakk şu âyet-i kerimeyi inzâl etti: Ey iman edenler, size «meclislerde yer açın» dendiği zaman genişletin (yer açın) ki, Allah da size (yerinizde ve rızkınızda) genişlik versin. Size: «Kalkın» dendiği zaman, kalkın ki, Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah, yaptıklarınızı haber almaktadır.³

Ali b. Bundâr es-Sûfî'nin **Ebû Abdullah b. Hafif**'i ziyâret için gittiğinde karşılaşmaları şöyle anlatılmaktadır: «**Ebû Abdullah** ona: «Buyur, sen öne geç» deyince **Ali b. Bundâr es-Sûfî:** «Hangi sebeble ben öne geçeyim?» diyerek kabûl etmek istemedi. Bunun üzerine **Ebû Abdullah:** «Çünkü sen Cüneyd'le karşılaştın, ben karşılaşmadım.» diyerek kendisine olan faziletini ifâde etti.

5. Gereksiz dünya işleri ile fazla ilgilenen kimselerin sohbetinden uzak durmak: Nitekim Cenâb-ı Hakk: Bizi anmaktan yüz

3. el - Mücâdele (58), 11.

çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden yüz çevir⁴ buyurmuştur.

6. Kardeşinin işine, kendi işlerinden daha çok önem vermek: Bu konuda bütün gücünü sarfetmek, nitekim Ebû Osman el-Hîrî: onun malına göz dikmen, kardeşlik ve sohbetin haklarındandır. Her zaman onu kendine tercih edip ondan seni tercih etmesini beklememen, Ona tâbi olup ondan sana tâbi olmasını istememen. Kardeşinden sana gelen şeyi büyütüp, senden ona giden iyiliği küçültmendir,» demiştir.

7. Çevresindekilere yumuşak muâmele etmek: Onlara güzel davranmak, nefsin kibir ve gururla ortaya çıkmasına mâni olmak, bu konuda Ebû Ali er-Rûdbârî şöyle demiştir: «Senden büyük ve yüksek olan birine karşı kibir, hürmetsizlik, seviyende olan birine karşı kibir, edepsizlik, senden aşağı derecede olan birine karşı kibir de âcizlik ve güçsüzlüktür.»

8. Söylediklerine dikkat etmek: Konuşurken «şöyle olsaydı bu olmazdı. Keşke şu şöyle olsaydı da böyle olmasaydı. Şöyle olmasını umarım.» gibi sözler sarfetmek, sûfilerin anlayışına göre kadere itiraz mâhiyeti taşır.

9. Kardeşliği devam ettirmek için bütün gücünü sarfetmek: Ayrılıktan şiddetle uzak durmaya çalışmak. Buna misâl olmak üzere şöyle denmiştir: «Bir adam, diğer biri ile arkadaş oldu. Sonra da ondan ayrılmak için izin istedi. O da: «Bizden üstün olanlardan başkası ile sohbet etmemek şartı ile. Hatta bizden üstün olanlarla da sohbet etme. Çünkü önce bizimle sohbet etmiştin.» dedi. Diğeri de: «Bu cevap üzerine ayrılma niyyeti kalbimden silindi.» dedi.

10. Küçüklere karşı şefkat ve sevgi ile muâmele etmek: İbrâhim b. Edhem'in ekip dikmek için tarlalarda çalıştığı, elde ettiğini de dostlarına dağıttığı şöyle anlatılmaktadır: Arkadaşları oruçlu olduğu için geceleri toplanıyor ve İbrâhim b. Edhem'in hazırladığını yiyorlardı. İbrâhim b. Edhem, bazı günler çalışması gerektiği için eve geç geliyordu. Böyle bir gece arkadaşları «Gelin bugün iftarı onsuz yapalım. O dönünceye kadar biz yemeğimizi yemiş olalım» dediler ve süratle iftar ettiler ve uyudular. İbrâhim b. Ed-

hem döndüğünde onları uykuda buldu ve kendi kendine: «Zavallılar, belki de yiyecek birşeyleri yoktu» diyerek undan birşeyler hazırlamaya karar verdi. Unu yoğurdu. Arkadaşları uyan-
dığında onu, yere abanarak ateşe üfler vaziyette buldular. Bu hu-
susta onlara: «Belki iftar edecek bir şey bulamadınız da onun
için uyudunuz diye düşündüm.» dedi. Arkadaşları da: Gelin bir
bizim ona yaptığımıza bir de onun bize yaptığına bakalım.» de-
diler.

11. Arkadaşı tarafından bir yere çağrıldığında «Nereye? Ni-
çin? Hangi sebeble?» gibi sorular sormamak: Âlimlerden biri:
«Bir adam arkadaşına “bizimle gel” diye çağırdığında o, “nereye?”
diye sorarsa onunla dost olma» demiştir. Diğer bir âlim de: «Kim
kardeşinden, malından biraz da bana ver diye istediğinde o, «Ne
kadar istiyorsun?» derse, o, kardeşlik hakkını yerine getirmemiş
olur.»

Bu konuda bir şâir şiirinde şöyle söylemiştir:

Sûfilerden biri diğerinden ihtiyacını giderecek bir yardım is-
tediği zaman, bunun sebebini, gerekçesini ve miktarını sormazlar.
Ona istediğinin kat kat fazlasını sınırsız verirler.

12. Kardeşlerine yük olmamak: Kardeşlerinin kendisini ağır-
lama konusunda teklif ve tekellüf terkedebilmesidir. Ebû Hafs,
Irak'a geldiği zaman Cüneyd'in ona çok çeşitli yemekler hazırla-
dığı; Ebû Hafs'ın bunu reddederek şöyle dediği anlatılır: «Arka-
daşlarım nâzik hanımlara benzedi. Onlara çok çeşitli şeyler sunu-
luyor, önlerine kendilerine lâyük olmayan şeyler konuluyor.»

Bize göre «fütüvvet»; ağırlama konusunda zorlanmayı, alışıl-
mış şekilde hazırlık yapmayı terketmek, elde-avuçta olan ve evde
bulunan ne varsa onları ikram etmekle yetinmektir. Muhakkak
ki teklif ve tekellüf, misafirin sıkılmasına ve ayrılmasına sebep
olur. Bunu terketmekle, kardeşin gelişi ile gidişi farksız olur. Böy-
lece arkadaş hiç sıkılmadan rahatça gidip gelebilir.

13. Birbirine karşı açık ve samîmî davranmak, yağcılığı da
terketmek: Müdârât ile Müdâhene birbirine benzerse de, mânâ
bakımından farklı olan iki kelimedir. Müdârât: Kardeşinin ıslâ-
hını ve iyiliğini isteyerek yanlışını kendisine açıkça ve güzelce
söylemen buna rağmen onunla iyi geçinmen, gördüğün kötülük-
lerine, ondan sâdır olan beğenmediğin hareketlerine de sabret-

mendir. Müdâhene ise; kişinin dünyevi bir menfaat ya da makam endişesiyle yapmacık bir tavırla karşısındakine olduğu gibi görünmemesidir.

14. İnkıbâz ile inbisât arasında orta yolu tercih etmek: İmam Şâfi'i'den şöyle dediği nakledilmiştir: «İnsanlardan sıkça kaçmak onların düşmanlığını, onlarla şenli benli olmak da kötü huyların sana yaklaşması neticesini doğurur. Bu yüzden sen orta yolu bul!»

15. Kardeşlerinin ayıp ve kusurlarını örtmek: İsâ (a.s.) ashâbına şöyle buyurmuştur: «Uyumakta olan kardeşinizin elbisesini rüzgârın açtığını görseniz ne yaparsınız?» diye sormuş, onlar da: «Onu gizler ve üzerini örteriz.» cevabını verince İsâ (a.s.): «Aksine onun aybını ortaya çıkarmış olursunuz.» şeklinde mukâbelede bulunmuştur. Bunun üzerine ashâbı: «Sübhanallah, bunu kim yapar?» diyerek hayretlerini ifâde etmişler, O da: «Sizden biriniz kardeşinizin bir sözünü işitir de bunun üzerine bazı ilâveler yaparak daha fazlası ile insanlar arasında yayarsa, kardeşinin avret yerini açmış olur.» cevabını vermiştir.

16. Kardeşleri için ayıplarında istiğfar talebinde bulunmak: Kardeşlerinin her türlü kötülükten uzak durmalarını sağlamak için Allah'a yalvarmaktır.

Birisi bir hevâya mübtelâ olan, diğeri ise buna karşı biraz kibirli davranmaya başlayan iki kardeşin hâli şöyle anlatılır: Birisi diğerine: «Ben bir dertle, hevâ ve hevesle başbaşayım. Bununla başım derttedir. Dilersen, Allah rızası için olan dostluğumuzu devam ettirmeyebilirsin. Bu konuda istediğin gibi davran.» dedi. O da: «Senin bir tek hatandan dolayı aramızdaki kardeşliği asla bozmayacağım.» dedi. Allah ile kendi arasında; kardeşi bu hevesinden kurtuluncaya ve Cenâb-ı Hakk şifasını ihsân edinceye kadar hiçbir şey yememeye ve içmemeye söz verdi. Bu durum kırk gün sürdü. Her defasında arkadaşına: «Hevesinin gidip gitmediğini» soruyor o da, deyam etmekte olduğunu söylüyordu. Kırk gün sonra, arkadaşısı derdinin kaybolduğunu ve etkisinden kurtulduğunu söyleyince yemeye içmeye başladı.

17. Kardeşlerini kendileriyle müdârât etmeye mecbûr bırakmamak: Arkadaşlarını kendisinden özür dilemek zorunda bırakmamalı, onlara güç işler yüklememelidir. Aksine, arkadaşlarının

arzu ve isteklerini kendi ihtiyaçlarına tercih etmeleridir. Bu konuda Ali b. Ebî Tâlib (r.a.): «Arkadaşın en kötüsü, sana gelerek ihtiyacını belirten, mâzeretle, özür dileyerek sana sığınan ve kendisi için külfete girdiğin kimsedir.» buyurmuştur.

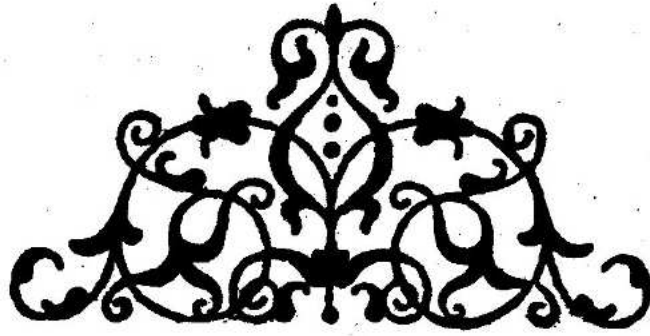
Câfer es-Sâdık (r.a.) şöyle buyurmuştur: «Bana kardeşliği ve yakınlığı ağır gelen kardeşim, benim için külfete giren, bu yüzden de kendisinden uzak durmaya çalıştığım kimsedir. Yakınlığı ve dostluğu kalbime hafif gelen de, yalnızken nasılsam, kendisi ile birlikte iken de öyle rahat hareket ettiğim kimsedir.»

Sohbetin âdâbı ve kardeşliğin hukuk ve mükellefiyetleri çoktur. Bu hususta hikâyelerin anlatılması uzar gider. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtu'l-kulûb'unda, konu ile ilgili anlatılan pek çok hikâyeler gördüm. Sohbet ve kardeşlikle alâkalı, güzel olan herşeyi kitabında özet halinde zikretmiştir. Onun fikirlerini şu bilgiler yeterince anlatabilir: Muhakkak ki bir kulun her konuda efendisine ait olması ve onu düşünmesi gerekir. İsteddiği her şeyi kendisi için değil, efendisi için istemelidir. Sohbet ve arkadaşlığı yalnız Allah için olan bir kimse, diğer bir arkadaşı ile sohbet ettiği ve Allah için onu dost edindiği zaman, her konuda onun lehine çalışır ve kardeşinin Allah'a olan yakınlığının artmasına gayret eder.

Kim Allah'a karşı olan hak ve vazifelerini tam yaparsa Cenâb-ı Hakk onu, nefsin ve kusurlarını tanıma ilmi ile rızıklandırır. Güzel ahlâk ve güzel edebîle onu tanıştırır. Üzerine borç olan her hak ve mükellefiyetleri basiretle edâya onu muvaffak kılar. Bu konuların inceliklerine vâkıf kılar. Hakk'ın hukuku ve O'na karşı yapılması gereken konularda ihtiyaç duyacağı hiçbir şey kalmaz. Halkın hukuku ile ilgili mes'elelerde de herşeyi bilir. Bütün kusur ve kötülükler, nefsin kötülüğünden, tezkiye edilmediğinden ve nefsânî sıfatların kalıntılarından bulunmasından kaynaklanır. Eğer nefs, sohbette bulunursa, bazan kendisi budan ifrat derecesinde rahatsız olur. Bazan diğerlerini de rahatsız eder. Hakk'a karşı ve halka karşı yapılması gereken konularda, dinî hikâyeye, vaaz ve nasihatlerde, riâyet edilmesi gereken edebîlerde haddi aşar. Bunları dinlemek nefste fazla bir te'sir meydana getirmez. Nefs, yukarıdan suyu çekilen ve içinde bir şey kalmayan kuyu gibidir. Hasenâttan asla istifâde edemez. Eğer nefs, takvâ ve dünyaya karşı zühd ile eğitilirse, ondan âb-ı hayât kaynar. Her şeyde mâhir olur. Faydalı herşeyi bilir. Hakk ve halka karşı olan huku-

ku eksiksiz yerine getirir. Allah Teâlâ'nın tevfikı ile her türlü âdâba riâyet eder.

ELLİALTINCI BÖLÜM

KENDİNİ TANIMA KONUSUNDA SÜFİLERİN GÖRÜŞLERİ*

Şeyhimiz Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi, Abdullah (r.a.)'dan naklen Hz. Peygamber (s.a.)'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: «Doğru olan ve doğruluğu kabul edilmiş bulunan Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Sizden birinizin ana rahminde nutfe hâlindeki yaratılışı kırk gün sürer. Sonra şunun gibi pıhtılaşmış kan şeklini alır. Sonra bir çiğnem et parçası hâline dönüşür. Sonra Cenâb-ı Hakk ona bir meleği, ameli, rızkı, şaki mi yoksa said mi olacağını bildiren dört kelimeyle gönderir. Ardından cenine rûh nefhedilir. Muhakkak ki kişi, cehennemle kendi arasında bir dirsek boyu mesâfe kalıncaya kadar cehenneme gidecek kişiler gibi amel eder. Hemen ardından Cenâb-ı Hakk'ın ilm-i ezeli ile meleşine bildirdiği kulun kaderi öne geçer ve o kimse cennetlikler gibi amel eder ve böylece cennete girer. Yine kişi, cennetle kendi arasında bir dirsek boyu mesâfe kalıncaya kadar cennetlik kimseler gibi amel eder. Sonra kulun ne yapacağına dâir Cenâb-ı Hakk'ın ilm-i ezeli ile verdiği hüküm öne geçer ve o kimse cehennemlikler gibi amel ederek, cehenneme girer.¹

Cenâb-ı Hakk: Andolsun biz insanı çamurdan (meydana gelen) bir süzmeden yarattık. Sonra onu bir nutfe (sperma) olarak sağlam bir karar yerine koyduk. Sonra nutfeyi alâka (embriyo)ya çevirdik. Alâka (embriyo)'yı bir çiğnemlik ete çevirdik. Bir çiğnemlik eti kemiklere çevirdik. Kemiklere et giydirdik; sonra onu bambaşka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli Allah, ne yü-

* Krş. Kuşeyri, er-Risâle, I, 270-274; Keşfü'l-mahcûb II, 427-441. II, 502-507; et-Taarruf, 83-84; el-Luma', 554-557; İhyâ, III, 3-17.

1. Buhâri, Tevhid, 28; Enbiyâ 1; Bed'ü'l-halk 6; Müslim, Kader, 16; Tirmizi, Kader 4; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

cedir.² buyurmuştur. Burada geçen «onu sağlam bir karar yerine koyduk» demek; «insanın aslı olan nutfeyi, dengeli bir şekilde yaşayarak süresini tamamlayabilmesi için, ana rahminde sağlam bir koruma altına aldık» mânâsındadır. Cenin hâlindeki oluşum demelerini zikrettikten sonra: ...Onu bambaşka bir yaratık yaptık buyurması da, «cenine rûh nefhi» ile izah edilmiştir.

Bilmek gerekir ki ruh konusunda konuşmak, ifâdesi en güç bir mesele olduğundan bu hususta suskunluğu tercih etmek akıl sâhiblerinin işidir. Cenâb-ı Hakk; rûhun durumunu yüceltmış, bu konuda az bilgi vermek sûretiyle rûhun hakikatini yaratıklardan gizlemiş ve şöyle buyurmuştur: Sana rûhtan sorarlar. De ki: «Ruh, Rabb'imın emrindedir. Size ilimden pek az birşey verilmiştir.³ Ayrıca Cenâb-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde rûhun, kullarına bir ikrâm-ı ilâhîsi olduğunu şöyle ifâde buyurmuştur: Andolsun biz, Âdemoğullarına (güzel biçim, mîzaç ve akli kabiliyetler vermek sûretiyle) çok ikram ettik.»⁴ Cenâb-ı Hakk, Hz. Âdem (a.s.) ve neslini yaratınca, meleklerin kendisine şöyle söylediği rivâyet edilmiştir: «Yâ Rabb, onları yiyen, içen ve evlenen bir özellikte yarattın. Dünyayı onlara, âhireti de bize ver.» Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk: «İzzetim ve celâlim hakkı için, "Ol" dememle "olan" ve kendi kudretimle yarattığım bir nesle böyle yapmam.» cevabını lutfetmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine kerâmet kabiliyeti vererek meleklerden yüksek bir mevkie erıştirdiği insanoğlu; rûhun mâhiyetini suâl edince Cenâb-ı Hakk bu konuda pek az bilgi verildiğini şöyle ifade etmiştir: Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabb'imın emrindedir. Size (bu konuda) ilimden pek az bir şey verilmiştir.⁵

İbn Abbâs (r.a.) anlatıyor: Bir yahûdi Hz. Peygamber (s.a.)'e «Rûh nedir? Bize anlat.Cesedde bulunan rûh nasıl azab edilir?» diye sordu. Muhakkak ki rûh, Allah Teâlâ'nın emrindedir. Kendisine de bu konuda bir şey indirilmemişti. O sebeble Hz. Peygamber (s.a.) onlara cevap vermedi. Bunun üzerine Cebrâil (a.s.) yukarıdaki âyet-i celileyi getirdi de Rasûlullah (s.a.) rûh ve mâhiye-

2. el - Mü'minûn (23), 12 - 14).

3. el - İsrâ (17), 85.

4. el - İsrâ (17), 70.

5. el - İsrâ (17), 85.

ti hakkında bilgi vermekten Cenâb-ı Hakk'ın vahyi ile kaçındı ve sustu. Bütün ilimlerin mâdeni ve hikmetlerin kaynağı olan Hz. Peygamber'in sustuğu ve konuşmaktan kaçındığı yerde bir başkasının mevzûya girmesi ve bu hususta bir şeyler söylemesi nasıl câiz olur? Bu hususta, faydasız işlerle uğraşmaya düşkün, susulması gereken her yerde aklına güvenen, çevresi hırslarla kuşatılmış insan nefsi, gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi imkânsız bazı olayları dikkate alır. Rûhu fikrî plânda serbestçe değerlendirmeye başlar ve onun mâhiyetini kavrama konusunda değişik mâcerâlara girerse, fikir ve yorumlar o kadar çoğalır ki, uçsuz-bucaksız sahralarda yolunu şaşırır ve bir kısır döngü içinde kıvranan insan hâlini alır. Akıl ve nakil sâhibleri rûh konusunda ihtilâfa düştükleri kadar hiçbir konuda ihtilâf etmediler. Bu hususta pekçok şey söylendi ve yazıldı.

Bu konuda nefisler ve insanlar aczini itiraf ederek haddini bilip sussaydı, daha iyi ve daha güzel olurdu. Ancak biz rûh konusunda konuşan, şeriata bağlı olmayan kimselerin sözlerini kitabımıza almaktan kaçındık. Çünkü bu sözler, doğru yoldan sapan, fesâd tarafına kayan, peygamberlere tâbi olarak hidayet nûrundan nasibini almamış akıl sâhiblerinin sözleridir. Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın tavsif ettiği gibi: Onlar ki beni anmağa karşı gözleri perde içinde idi ve (Kur'an-ı Kerîm'i) dinlemeğe tahammül edemezlerdi.⁶ Müşrikler dediler ki: «Bizi çağırdığın şeye karşı kalblerimiz örtüler içinde, kulaklarımızda bir ağırlık ve seninle bizim aramızda bir perde var. Sen (istediğini) yap, biz de (istediğimizi) yapıyoruz.»⁷ Bunlar hakikatla aralarında perde bulunan kimselerdir. Peygamberlere ve peygamberlerin getirdiği hakikatlere karşı perdeli olan bu kişiler, tebliğ edilen gerçekleri dinlemediler. Dinlemedikleri için de doğru yolu bulamadılar. Cehâletleri üzerinde ısrar ettiler de akılları ile düşündükleri şeyler onları gerçeklerden alıkoydu. Akıl, Allah'ın bir kavmi doğru yola sevkettiği, diğer bir kavmi de sapıklığa yönelttiği kulları üzerindeki delilidir. Bu tür kimselerin ruh konusundaki sözlerine ve ihtilâflarına kitabımızda yer vermedik.

Ancak ruh hakkında fikir yürüten şeriata sınıksı bağlı kim-

6. el - Kehf (17), 101.

7. es - Secde (41), 5.

selerin sözlerine gelince; bunlardan bir kısmı akıl yürütme ve nazar yoluyla hükümler çıkararak konuşmuş, diğer bir kısmı, akıl yürütmekle değil de zevk ve vecd yoluyla hissettiklerini söylemiştir. Hatta sûfî şeyhler bile rûh ve rûhun mahiyeti hakkında fikir belirtmişlerdir. Bu konuda, Hz. Peygamber (s.a.)'in edebine uyarak susmak daha iyi olurdu amma, biz bunların bir kısmını zikretmekten kendimizi alamadık.

Cüneyd-el-Bağdâdî (k.s.) der ki: «Rûh, mahiyeti ve hakikatı hakkında bilgiyi Allah Teâlâ'nın kendine has kıldığı bir konudur. Bu hususta verilen bilgilerin dışında konuşmak ve bir şeyler söylemek doğru olmaz.» Ancak yine de, sâdıkların rûh konusundaki söz ve hareketlerine itibâr eder ve onları bir kenara atmayız. Sâdıkların bu husustaki konuşmalarını Allah'ın kelâmı ve vahy ile indirilmiş olan âyetlerinin te'vili olarak değerlendirmek daha doğrudur. Çünkü bu tür konularda Cenâb-ı Hakk tefsiri yasaklamış, te'vili serbest bırakmıştır. Tefsir konusunda konuşmak ise ancak nakille mümkündür. Te'vile gelince, akıl ve düşünce bu konularda bir yere kadar belli şeyler söyleyebilir. Söylenenler ise, âyetlerin mânâsından anlaşılan, kat'î bilgi ve delâletlere dayalı yorumlar olmalıdır. Hal böyle olunca, rûh hakkında konuşulması veya konuşulanların aktarılmasını gerektiren bir görüş ve açık kapı bulunmaktadır.

Ebû Abdullah en-Nebâhî; «Rûh, his ve duyulardan lâtif, dokunma duyusundan üstün bir cisimdir. Onun hakkında mevcûd bilgilerin dışında bir şey söylenemez» demiştir. Bu zat, rûh konusunda konuşmayı doğru bulmadığı halde, kendisi rûhun cisim olduğuna hükmetmiş ve bir nevi o da konuşmuştur.

İbn Atâullah el-İskenderî: Allah Teâlâ ruhları cesedlerden önce yarattı. Cenâb-ı Hakk'ın: «Sizi (ruhlarınızı) yarattık» «sonra size şekil verdik. (Cesedlerinizi yarattık.)»⁸ âyet-i celilesindeki ifâdesi buna işâret etmektedir.» demiştir.

Bâzıları da; «Ruh, kesîf olan bedendeki lâtif olan görme kabiliyeti gibi, yine kesîf olan bedende mevcûd lâtif bir cevherdir.» Bir kısmı da: «Ruh bir yorumdur. Eşya onunla kâimdir. İşin doğrusu da budur.» şeklinde fikir beyan etmiştir. Her iki görüşte de, ruhun cesedlere canlılık veren «ihyâ» mânâsında yorumlanması

dışında şüpheli bir taraf vardır. Bazıları da; «Yaratma, yaratıcı Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı olduğu gibi, ihyâ da muhyî (eşyaya canlılık veren) olan Allah'ın sıfatıdır» der. Âyet-i Kerime'de: **De ki rûh, Rabbimin emrindedir.**⁹ buyurulmuştur. Allah'ın emri kelâm-ı ilâhîsidir. Kelâmı ise mahlûk değildir. Yâni; Allah Teâlâ'nın «diri ol» emri ile diri olan, diriliğe kavuştu demektir, şeklinde konuşmuşlardır. Buna göre rûh, cesedde bir mânâ değil, ona canlılık veren ayrı bir cevherdir. Ruh konusunda konuşanların bir kısmı rûhun kıdemine, diğer bir kısmı da hudûsuna (sonradan yaratıldığına) yönelik sözler söylemiştir.

Hız. Peygamber (s.a.)'e sorulan rûh konusunda insanlar ihtilaf etmiş, bir kısmı da: «O Cebrâil'dir.» demiştir. Bu hususta Emîrü'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'den şöyle dediği nakledilmiştir: «Rûh, meleklerden yetmişbin yüzü olan bir melektir. Her bir yüzün yetmişbin dili, her dilin, kendisi ile Allah'ı ayrı ayrı zikrettiği yetmiş bin lügatı vardır. Her bir zikir ve tesbihden bir melek yaratılır ve bu melek diğer meleklerle birlikte kıyâmet gününe kadar uçar.»

Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan: «Rûh, şekilleri insanoğlunun şeklinde olan Allah'ın yarattığı mahlûklardan biridir. Gökten inen her melek mutlaka beraberinde bir rûhla iner.» dediği rivâyet edilmiştir.

Ebû Sâlih: «Rûh, insanlardan olmadığı halde, insan şeklinde olan bir varlıktır.» demiştir.

Mücâhid ise: «Rûh, meleklerden olmadığı halde, insan şeklinde, eli, ayağı ve başı bulunan, yemek yiyen bir yaratıktır.» demiştir.

Saîd b. Cübeyr: «Allah, Arş-ı A'lâ'nın dışında rûhdan daha büyük bir şey yaratmamıştır. Eğer rûh, yedi kat yer ile yedi kat göğü bir lokmada yutmak isteseydi mutlaka bunu yapabilirdi. O'nun yaratılış şekli bir yönü ile melekler, diğer yönü ile insan şeklindedir. Kıyamet günü, beraberinde melekler bir saf hâlinde dizili iken Arş'ın sağ tarafından kalkar, gelir. O tevhid ehline şefâat edenlerdendir. Ruh ile melekler arasında nurdan bir perde olmasaydı, semâ ehli onun nurundan yanar kahrırdı.» demiştir. As

hâb ve tabîîn âlimlerinden nakledilen bu sözler, Hz. Peygamber (s.a.)'den konu ile ilgili kendilerine ulaşan sözlerinin duyulması veya nakledilmesinden başka bir şey değildir. Nakledilen bilgilere göre, mâhiyeti Hz. Peygamber (s.a.)'den sorulan ve yukarıda tanıtilen rûh, bedende bulunan ruhtan ayrı bir şeydir. Bu durumda, bedendeki rûhlar üzerinde konuşmak câizdir. Üzerinde konuşmak ve fikir yürütmek yasak da değildir.

Sûfilerden biri şöyle der: «Rûh, Cenâb-ı Hakk'tan nefhâ-i ilâhî olarak gelen ve belirli yerlere sirâyet eden bir lâtifedir. Bu konuda Allah Teâlâ'nın ifâdeleri dışında mevcûd bilgilerden daha fazla bir şey, söylenemez.»

Bir başkası da: «Rûh, Cenâb-ı Hakk'ın "kûn" (ol) emr-i celîli ile ortaya çıkmamıştır. Eğer böyle olsaydı onda zillet alâmetleri bulunurdu.» şeklinde açıklayınca, kendisine: «Öyle ise rûh nereden ve nasıl ortaya çıktı?» diye sorulduğunda: «Cenâb-ı Hakk'ın celâli ile cemâl tecellisi arasından zuhûr etmiştir. O, "Kûn" (ol) emri ile meydana gelen eşyâdaki zillet vasfından uzaktır.» cevabını verdi.

Ebû Sa'id el-Harrâz'a: «Rûh mahlûk mu?» diye sorulduğunda: «Evet, mahlûktur. Eğer öyle olmasaydı, «Elest Bezmi»'nde kendisine yöneltilen rübûbiyyet-i ilâhiyi kabûl etmezdi. Kaldı ki bedenlerin kendisi ile kâim olduğu ve hayat ismini almağa hak kazandığı rûh, «Belâ: (Evet, sen bizim Rabbimizsin)» cevâbını vermiştir. Akıl, rûhla bir varlık ve kişilik kazanır. Onunla eşya üzerine hüccet getirebilir. Eğer rûh olmasaydı, akıl dumura uğrar, hiçbir şeyin leh ve aleyhinde bir delil getiremezdi. Ancak o, yaratıkların en lâtifi cevherlerin en safı ve en parlağıdır. Gayblar onunla sezilebilir. Hakikat ehlinin keşfi onunladır. Ruh, bilinmesi güç, hatta imkânsız gibi olan şeyleri bilebilir. Eğer rûh, seyr ü sülûkûn kâidelerine riâyetten uzaklaşarak perdelenirse, vücûd organları ona karşı edepsizlik edebilir. Bu yüzden rûh, tecellî ve istitâr, kâbız ve nâzi yâni çekilme ve perdelenme arasında bulunur.» denmiştir.

«Ruhlara göre dünya ve âhiret arasında bir fark yoktur.» denmiştir. Aynı şekilde; ruhların kısımları olduğu ileri sürülmüş ve bunlar şöyle açıklanmıştır: «Berzahta dolaşan, dünyevî ahvâli ve melekleri gören, insanların durumları ile ilgili semâda yapılan konuşmaları duyan rûhlar, Arş'ın altındaki rûhlar, cennetlerde

uçan, dilediği ve gücü yettiği kadar hayatı boyunca Allah'a doğru koşan rûhlar.»

Sa'id b. el-Müseyyib, Selmân el-Fârisî (r.a.)'den: «Müminlerin ruhları, cesedlerine tekrar dönünceye kadar, yerden berzâha gider, dilediği miktarda yer ile gök arasında dolaşır.» dediğini rivâyet etmiştir.

İnsanlardan biri ölüp de rûhlar âlemine geldiğinde, tanıdıkları ile konuşur ve haber sorarlar. Cenâb-ı Hakk, dünyada yaşayan insanların amellerini ruhlara arz etmek üzere bir melek görevlendirmiştir. Ölümlere, dünyadaki insanların, cezâyı gerektirecek bir günah işlediği arzedildiğinde onlar: «Ona yardımcı olmak üzere Allah'tan özür diler, ona vekâleten af dileriz.» derler. Çünkü, yaptığı hatâdan dolayı tevbe edip özür dileyen kimseden Allah Teâlâ'nın daha fazla sevdiği hiç kimse yoktur. Haber'de Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle buyurduğu nakledilmiştir: Pazartesi ve perşembe günleri insanların amelleri Allah Teâlâ'ya arzedilir. Cuma günleri de peygamberler, anne ve babalara gösterilir de, onların iyilikleri ile sevinirler. Sevinçlerinden yüzlerinin beyazlığı ve parlaklığı artar. Öyle ise Allah'tan korkun ve ölümlerinize, yaptığınız kötü amellerle eziyyet etmeyin.»¹⁰ Diğer bir haberde ise: Amelleriniz ölmüş olan akrabâ ve yakınlarınıza gösterilir. Eğer amelleriniz iyi ise sevinirler, değilse: «Allah'ım, onları, bizi hidâyet ettiğin gibi hidâyete erdirmeden öldürme.» şeklinde duâ ederler, buyurulmuştur.

Yukarıda verdiğimiz haberler ve sözler, ruhların, cesedde bir mâna ve a'râz olmadığını, bedende a'yân olduğunu gösterir. Yâni ruh, bedende bir a'râz, sıfat ve vasıf değil, cevher, zât ve ayndır.

Vâsıtî'ye: «Hangi sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.) mah-lûkatın en güzel ve en yumuşak ahlâklısı idi?» diye sorulduğunda şöyle dedi: «Çünkü O'nun rûhu ilk önce yaratıldı ve temkin ve istikrâra arkadaş oldu.» Hz. Peygamber (s.a.)'in: Hz. Âdem rûh ile cesed arasında iken ben peygamberdim.¹¹ buyurduğunu görmüyor musun?

10. Müslim, Birr, 35 - 36; Ebû Dâvûd, Sıyam 43; Neseî, Sıyam, 70.

11. Aclûnî, Keşfü'l - hafâ, II. 132.

12. el - A'râf (7), 12.

Sûfilerden biri, «rûhun Cenâb-ı Hakk'ın izzet nûrundan, İblisin ise izzet nârından yaratıldığı, bu yüzden şeytanın: «Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten onu ise çamurdan yarattın.»¹² şeklinde böbürlendiği, nûrun nârdan daha hayırlı olduğunu bilmediğini» söyler.

Âlimlerden biri der ki: «Allah Teâlâ ilimle rûhu birbirine yaklaştırmıştır. Rûh letâfeti sebebiyle, gıdâlarla beden beslenip geliştiği gibi, o da ilimle gelişir. Bunun hakikatını kavramak Allah'ın ilmine mahsustur. Mahlûkatın ilmi ise, fazlaca bir me-sâfe kat'edemez.»

Kelâmcılardan çoğunun tercih ettiği görüşe göre; insanlık ve hayvanlık vasıfları, yaratılışından beri insanda var olan iki ayrı âraz, vasıf ve sıfattır. Ölüm bunları ortadan kaldırır. Ruh ise, varlığı ile beden hayata bulduğu bir âyân, öz ve cevherdir. Kıyâmet günü rûhun kendisine iâde edilmesi ile bedenler tekrar hayat bulur.

Kelâmcıların bir kısmı da: Ruh, yeşil ve taze çubuğun içinde bulunan su gibi, kesif bedenle içiçe girmiş, lâtif bir cisimdir, derler. Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî'nin tercihi bu yöndedir. Kelâmcıların çoğu ruhun âraz ve vasıf olduğu fikrini benimsemiştir. Ne var ki, ruhun, berzah'ta gidip-gelme (tereddüd) iniş ve çıkış (hübût ve urûc) kabiliyetine sâhip bir cisim olduğuna delâlet eden haberler, bunların fikirlerini reddetmektedir. Ruhun bu vasıfları ile tanıtılması onun cisim olduğunu gösterir. Halbuki âraz, belli bir vasıf ile târif edilmez. Vasıf mânâ kabûl edilirse o takdirde, mânâ yine kendisi gibi bir mânâ ile kâim olamaz. Bâzi kelâmcılar, ruhun âraz olduğu fikrini tercih etmiştir.

Ibn Abbas (r.a.)'a: «Ruhlar bedenden ayrılınca nereye gider?» diye sorulduğunda: «Yağı tükenen kandilin yanan ışığı ve aydınlığı nereye gider?» şeklindeki bir soru ile karşılık vermiş bunun üzerine: «Cesedler çürüdüğü zaman nereye gider?» diye sorulmuş o da: «Bedenin eti, hastalandığı zaman nereye gider?» diye bir soru ile cevap vermiştir.

Müslüman oldukları halde, ilimleri reddedilen ve bozuklukla itham edilen bir grup: «Rûh, lâtif bir cisim olarak bedenden ayrılabilir.» demiştir. Bir kısmı ise: «Rûh, bedenden ayrılınca onunla birlikte, konuşmaya aracı olan vehim kuvveti de gider.

Bu takdirde rûh, mânâlar ve duyular âlemini bilebilir. Rûhun, bedenden ayrılırken, ondan bütününü ayrılması mümkün değildir. Rûh, ölüm esnasında ve ölümden sonra, ölümü hisseder. Kendisi de bedeni ile birlikte kabre konulmuş olur. Hayatı boyunca ve bedende olduğu sürece inandığı şeylerin tümünü düşünür. Kabirdeki sevabı ve azabı hisseder.» demiştir.

Bazıları da der ki: «Bu konuda söylenmesi en doğru olan söz şudur. Rûh, kendisine bitişik olduğu sürece, Cenâb-ı Hakk'ın icrâ ettiği bir kanun olarak bedenin hayat bulduğu, sonradan yaratılmış bir şeydir. Rûh, cesedden daha üstündür. Beden rûhtan ayrılırken ölümü hissettiği gibi, rûh ta cesedden ayrılırken ölümü hisseder. Göz güneş ışığından gâfil olduğu gibi, akıl da rûhun keyfiyet ve mâhiyetini görmekten gâfildir.»

Kelâmcılar, «Bütün varlıklar kadim, cisim, cevher ve araz olmak üzere dört gruba hasredilmiştir. Rûh bunlardan hangisine dahildir,» diye sormuşlardır. Bazısı rûhun araz, bazısı da yukarıda belirttiğimiz gibi cism-i lâtif olduğunu söylemiştir. Bir kısmı da, rûhun emr-i ilâhî olduğunu, emrin kelâm, kelâm-ı ilâhî'nin de kadim olduğunu dikkate alarak rûhun kâdemi yolunu tercih etmiştir. Bu konuda sözü daha fazla uzatmadan susmak işin en güzelidir.

Şeyh Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-kulûb'unda, rûh ve nefsin bedende var olan âyân (öz-cevher) olduğuna işâret eden sözler söylüyor ve şunları zikrediyor: «Rûh, hayır için harekete geçer. Onun bu hareketinden kalbde bir nur meydana gelir. Melek bu nûru görür ve sâhibini hayır ve iyilik tarafına yönlendirmeye çalışır. Nefsler de şerler tarafına doğru hareket eder. Onun bu hareketi kalbde bir karanlık meydana getirir. Şeytan bu karanlığı görür ve sâhibini kötülüğe yönelterek aldatmaya ve sapıtmaya çalışır.

Rûhun mâhiyetine işâret eden şeyhlerin sözlerini bu şekilde buldum. Bana gelince, rûh hususunda, eksiksiz olarak naklettiğim bilgiler dışında şahsî bir mâlûmatım yoktur. Rûh konusunda konuşmamak ve susmayı tercih etmenin daha doğru olduğuna inanıyorum. «Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.» derim.

Ulvî ve semâvî olan rûh-ı insânî, emir âleminden, beşeri olan rûh-ı hayvânî de halk âlemindendir. Beşeri olan rûh-ı hayvânî,

ulvî olan rûh-ı insânî'nin yeri ve mekânıdır. Rûh-ı hayvânî, kalbden kaynaklanan, his ve hareket gücünü taşıyan latîf bir cisimdir. Kalb, bedenın sol tarafında, kendisine bu rûh emânet olarak verilmiş, belli şekildeki bizim bildiğimiz et parçası olan kalbdır. Rûh-ı hayvânî, damarların içerisine yayılır. Bu diğer hayvanlarda da vardır. Duyu organları gücünü bu rûhtan alır. Rûh-ı hayvânî, kalbde «safra, balgam, dem ve sevdâ»dan oluşan unsurları birbirine oranlı bir şekilde mezcederek tıbbî bir tasarrufta bulunur. Ulvî olan rûh-ı insânînin bunun üzerine galebe etmesi ile hayvânî rûh, diğer hayvanlardaki rûhlardan ayrılarak ayrı bir özellik kazanır. Konuşma ve ilham yeri olan nefis hâline dönüşür. Buna işâret etmek üzere Cenâb-ı Hakk: Nefse ve onu şekillendiren, ona bozukluğunu ve korumasını (isyanı ve itaatını) ilham edene andolsun ¹³ buyurmuştur. Nefsin şekillenmesi demek, rûh-ı insânînin, rûh-ı hayvânî üzerine galebe etmesi ve böylece hayvânî rûhun diğer hayvanlardaki rûh-ı hayvânî cinsinden ayrılmasıdır. Nefs, Allah'ın tekvin sıfatı ile ulvî ve insânî rûhtan oluşmuştur. İnsanoğlundaki hayvânî rûh olan nefis, âlem-i emirdeki ulvî ve insânî rûhtan oluşan bir nefis haline dönüşür. Hz. Havvâ vâlidemizin halk âleminde Hz. Âdem (a.s.)'in emir âleminde yaratılması gibi. Hz. Âdem ile Havvâ vâlidemiz arasında meydana gelen karşılıklı ülfet ve sevgi rûh-ı hayvânî ile rûh-ı insânî arasında bir aşk ve yakınlaşma vücûd bulur. Her ikisi de sahibinden ayrılacağı zaman ölümü tadacak hâle gelir. Cenâb-ı Hakk: Allah O'dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlü ısınsın, sükûnet bulsun diye ondan eşini yarattı¹⁴ buyurmuştur. Hz. Âdem (a.s.), Hz. Havvâ ile sükûnet bulduğu gibi ulvî olan rûh-ı insânî de rûh-ı hayvânî ile sükûnete kavuşarak, onu nefis hâline dönüştürmüştür. Rûhun sükûnete kavuşmasından kalbin nefsi meydana gelmiştir. Bu lâtif kalble, et parçası olan ve nefsin mahalli bulunan kalbi kastediyorum. Et parçası ise halk âleminde meydana getirilmiştir. Kalbin, emir âleminde rûh ve nefsten meydana gelmesi, halk âleminde zürriyetin Hz. Âdem ile Havvâ'dan meydana gelmesi gibidir. İki eşin birbirinde karşılıklı bir sükûnet bulması olmasaydı kalb meydana gelmezdi. Kalblerden biri, baba mesâbesinde olan ulvî ve insânî rûha meyleden

13. eş - Şems (91), 7 - 8.

14. el - A'râf (7), 189.

kalbidir. Bu, hadis-i şerifte geçen «kalb-i müeyyed»dir. Hz. Peygamber (ş.a.) şöyle buyurmuştur: Kalbler dört kısımdır: İçinde parlak bir kandil bulunan kalb-i ecred, mü'minin kalbidir. Tam bu kalbin ters çevrilmiş olan kalb-i esved, kâfirin kalbidir. Ka-buğuna bağlı olarak kalmış olan, kalb-i merbût, münâfıkların kalbidir. İman ile nifakın müstereken bulunduğu kalb-i musaf-fah'dır. Kalbde iman bir bakla tanesi gibi bulunur. Onu temiz bir su besler ve büyütür. Nifak ise çıban şeklindedir. Onu da irin ve iltihap geliştirir. Bu iki maddeden (iman ve nifaktan) hangisi diğerine üstün gelirse, ona göre hüküm verilir. Kâfirde bulunan ve ters çevrilmiş kalb olan kalb-i esved, daima anne me-sâbesindeki nefs-i emmâre'ye meyleder. Kalblerden biri de, üze-rine kalbin galebe çalması sebebiyle nefs-i emmâre'ye gidip ge-len ve ikisi arasında bocalama durumunda olan kalbidir. Kalbin saîd mi, yoksa şakî mi olduğuna dâir hüküm bu çekişmede hâ-kim ve gâlib olanın hükmüne göredir. Akıl, ulvî olan rûh-ı insâ-nî'nin cevheri, onun dili ve kılavuzudur. Aklın kalb'i müeyyed ve itmî'nana ermiş nefs-i zekiyye üzerindeki tasarrufu, bir babanın sâlih ve itaatkâr evlâdına bir kocanın sâlih ve mutî olan karısı-na muamelesine benzer. Kalb-i menkûs'un nefs-i emmâre üzerin-deki tasarrufu da, bir babanın âsî evlâdına, bir kocanın da ah-lâksız olan karısına muamelesi gibidir. Kalb-i menkûs, bir yönü ile tersine çevrilmiş diğer yönü ile de hem nefs-i emmâre, hem de kalb-i müeyyed tarafına doğru çekilmektedir. Öyle ise kalb için ikisinden birinin bulunması mutlaka gereklidir.

Aklın yeri konusundaki ihtilâflar ve bu hususta konuşulan sözlere gelince: Bir kısmı, aklın yerinin dimağ, diğer bir kısmı da kalb olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar işin hakikatını kavra-maya çalışan kimselerin sözleridir. Bu husustaki ihtilâflar aklın belli bir çizgide istikrarlı olarak devam etmemesinden kaynaklanmaktadır. Akıl bazan iyiliğe, bazan da kötülüğe yönelir. Kalb iyiliğe, dimağ da kötülüğe nisbet edilir. Aklın tasarruf ve tedbi-ri, kötülük ve isyana yönelik görülürse yerinin dimağ, iyilik ve güzelliklere yönelik olursa yerinin kalb olduğu ileri sürülmüş-tür. Uvî ve insânî rûh, kâinâttan ve kâinâtta meydana gelen olaylardan koparak Rabbi'na doğru yükselmeyi büyük bir aşk ve şevkle ister. Kalb ve nefs, onun dünya ile alâka ve bağlantı-sını sağlayan unsurlardır. Rûh yükseldiği ve terakkî ettiği za-man kalb ona doğru, şefkatli ve itaatkâr çocuğun babasına sev-

gi ile yöneldiği gibi yönelir. Nefs de, sevecen bir çocuğun, kendisini seven annesine, annesinin de çocuğuna şefkatle sarılıp yöneldiği gibi kalbe yönelir. Nefs kalbe yönelince, arzdan yükselir. Onun atar damarları süflî âlemden ayrılır. Onun, hevâ ve hevesle maddî tarafla olan âlâkası kesilir, dünyaya karşı zâhid olur. Ona değer veren bir gözle bakmaz. Gurur ve aldanış yeri olan dünyadan uzaklaşarak, ebedî olan âhiret yurduna yönelir.

Anne mesâbesinde olan nefis, ayrı bir özellik kazanmış olan rûh-ı hayvânî'nin yere yönelerek cibillî vasfını ortaya koymasıyla kuvvetlenir. Onun bütün dayanağı, süflî âlemin rûkûnleri olan tabiatlara meyiletmesidir. Cenâb-ı Hakk: **Dileseydik onu, o âyetlerle yükseltirdik, fakat o, yere saplandı ve hevesinin peşine düştü** ¹⁵ buyurmuştur. Anne yerinde olan nefis, arza yönelerek sükûnet bulunca, kalb-i menkûs da, kâmil ve müstakim olan babası yerine eğri, büğrü ve eksik olan annesine meyleden çocuk gibi nefse doğru çekilir. Rûh da, yaratılışı gereği babanın çocuğuna duyduğu temâyül gibi çocuk yerinde olan kalbe doğru gider. Bu takdirde Mevlâ'sının hakkını gerçek mânâda yerine getirmekten geri kalır. Bu iki tür cezbe ve temâyül ile saâdet ve şekâvet hükmü ortaya çıkar. Bu, Alim ve Hakîm Allah'ın takdiridir. ¹⁶

Dâvûd (a.s.)'dan gelen bir haber de, oğlu Süleyman (a.s.)'a: «Sendeki aklın yeri neresidir?» diye sorduğu, onun da: «Kalbdır. Çünkü kalb rûhun kalıbı, rûh da hayat ve canlılığın kalıbıdır.» şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.

Ebû Sa'îd el-Kureşî der ki: «Rûhlar, hayat ve memat rûhu olmak üzere iki çeşittir. Bu ikisi biraraya geldiklerinde ancak cismin hakikâtını kavrayabilir. Ruh'u'l-memat, bedenden ayrıldığı vakit onu canlı bir ölüye çeviren rûhdur. Ruh'u'l-hayat ise, nefeslerin kendisi ile alınıp verilebildiği, yeme ve içme gücü ile benzeri kuvvetlerin kendisinden kaynaklandığı rûhtur.»

Sûfîlerden biri der ki: «Rûh, kendisi ile hayata ve canlılığa kavuşulan güzel bir bahar rüzgârı; nefis, şehvetlerin ve kötülüklerin kendisinden kaynaklandığı sıcak ve kavurucu bir rüzgâr» diye tanımlamıştır. Adını zikrederek söylediğimiz bir mevsimde,

15. el-A'râf (7), 176.

16. Yâsin (38), 38.

«şu adamın başı sıcak» dendiğinde nefis konusunda ona bir ikaz yapılmış demektir. Meşâyih, nefsdan sâdır olan kötü fiil ve ahlâklara işâret ederek ondan sakınılmasını istemiştir. Bu kötü fiil ve ahlâklar hüsn-i riyâzatla nefsdan giderilebilir, ya da değiştirilebilir. Düşük ve kötü davranışlar giderilir. Kötü ahlâk da güzel ahlâkla değiştirilebilir.

Şeyh Radiyyuddin Ahmed b. İsmâil el-Kazvinî, Sa'id b. Ebi Hilâl (r.a.)'den, Hz. Peygamber (s.a.)'in: Nefsini temizlemiştir¹⁷ âyetini okuduğu zaman biraz durduğu, sonra da şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Allah'ım, nefsimi takvânı ver. Sen onun velisi ve mevlâsısın. Onu temizle. Muhakkak ki sen, nefsleri temizleyenlerin en hayırlısısın.¹⁸

«Ruh, kalbe tevdi edilmiş güzel bir sıfat ve ahlâkın menbâı olan bir lâtife olduğu gibi, nefis de, kalıba tevdi edilmiş, kötü sıfat ve ahlâkın kendisinden kaynaklandığı bir lâtifedir.» denmiştir. Göz görme, kulak duyma, burun koklama, ağız tadma yeri olduğu gibi, nefis kötü sıfatların, ruh da iyi ve güzel sıfatların mahallidir. Nefsin bütün ahlâk ve sıfatı iki kökten gelir. Birincisi hafiflik, diğeri de aç gözlülük ve ihtirastır. Hafifliği cehâletinden, açgözlülüğü de hırsından kaynaklanır. Hafifliği itibârı ile nefis bir düz satıhta yuvarlanan makaraya benzer. Yaratılıştaki ve fitratındaki özelliğe göre hareket etmeye devam eder. Hırsı bakımından da, kandilin ışığı etrafında dönen sonrada ateşinin içerisine kendini atan kelebeğe benzer. Helâkine sebep olan ateşe doğru hücum etmeksizin kendisine yeterli, az bir ışıkla yetinmez. Hafifliğinden dolayı sabırsız ve acelecidir. Sabır aklın cevheridir. Hafiflik nefsin sıfatlarından. Nefsin hevâsını ve fitri istikametine doğru gidişini ancak sabır durdurabilir. Akıl, hevâ ve hevesi hükmü altına alır. Açgözlülük ve ihtirastan da tama' ve hırs meydana gelir. Bu iki vasıf, tama' ve hırs, Hz. Adem (s.a.)'de ortaya çıkmış, cennete tama' etmiş ve yenmesi yasaklanmış ağaçtan yemeyi hırsıyla istemiş ve yemiştir.

Nefsin sıfatlarının, asıl yaratılıştan oluşan bir takım kökleri vardır. Çünkü o, topraktan yaratılmıştır. Toprağın da kendine has bir özelliği vardır. İnsanoğlundaki zaaf vasfının toprak-

17. eş - Şems (91), 9 - 10.

18. Müslim, Zikr, 13; Nesei, İsti'âze, 13 - 65.

tan, buhl ve cimrilik sıfatının çamurdan, şehvet vasfının pişmiş çamurdan, cehâletin de «salsal» diye tanımlanan cıvık balçıktan kaynaklandığı söylenir.¹⁹

Kur'an-ı Kerîm'de: «(O), insanı ateşte pişmiş gibi çamurdan yarattı.»²⁰ buyurulmuştur. Bu vasıf, pişmiş çamura ateş girmesi dolayısı ile, insanda şeytânî birşeyin bulunduğunu gösterir. Aldatma, hile ve hased gibî kötülükler, şeytanın özü olan ateşin insanın yaradılışına kısmen girmesinden kaynaklanır. Nefsin aslını, kaynağını ve fitrî karakterini bilen kişi, ona karşı galebe etmenin Cenâb-ı Hakk'a ve onu yaratana sığınmak ve O'ndan yardım istemekle gerçekleşeceğini de bilir. Bir kul, yaratılışında mevcud olan hayvânî insiyakları ilim ve adl ile eğitip yönlendirmediği insanlık derecesine eremez. Bu da her iki konuda ifrât ve tefritin gözetilmesi, itidâlin korunmasıdır. Böylece insandaki insânî kişilik güçlenir. İnsan bünyesinde mevcûd şeytânî vasıfları ve kötü ahlâkî anlar, insanlığın mânâsını kavrır. Bu konuda, nefsinin lehine olan şeylere râzı olmayacak derecede kemâle erer. Sonra onda kibir, izzet, nefsini görmek ve beğenmek, ucûb ve benzeri üzerinde ilâhlık iddiâsında bulunan kötü huylarla mücadeleye eden olumlu bir ahlâkî yapı ortaya çıkar. Gerçek kulluk ve ubudiyyetin rubûbiyyet konusundaki bu mücâdele ve münâzaayı terketmekte olduğunu bilir.

Cenâb-ı Hakk, Kur'an-ı Kerîm'inde nefsi üç özelliği ile zikretmiştir. Gerçekte bunlar tek bir nefsin muhtelif görüntüleri vasfı, Yoo, kıyâmet gününe and içerim. Yoo, dâima kendini kınayan nefse and içerim²² âyetinde kınayıcı mânâsındaki levvâme vasfı, Muhakkak ki nefis, dâima kötülüğü emredicidir.²³ âyetinde de kötülüğü emreden emmâre bi's-sûi» vasfı ile ayrı ayrı zikretmiştir. Gerçekte bunlar bir nefsin muhtelif görüntüleridir. Onun değişik sıfatları vardır. Kalb sekinet ile dolduğu zaman nefse itmînân verir. Çünkü sekinet imanı artıran bir hâldir. Bunda, yakîn makamına ermeye mâni olan şeye karşı kalbin, rûh makamına doğru yükselişi vardır. Kalb, rûha doğru yönelin-

19. el - Hicr (15), 26.

20. er - Rahman (55), 14.

21. el - Fecr (89), 27.

22. el - Kiyâme (75), 1 - 2.

23. Yûsuf (12), 53.

ce nefis de kalbe doğru meyleder. Nefsin mutmain oluşu, onun kalbe yönelişi ve onun emri altına girmesindedir. Nefs, cıbilli vasıflardan sıyrıldığı ve tabii karakterinden kurtulduğu zaman, itminân makamına doğru yönelmeye başlar. Bu nefsin adı lev-vâmedir. İtmî'ân mahallini bilmesi ve oraya bakması dolayısı ile nefis, kendini yine kendisi kınayarak, kendinde mevcut olan kötülüğü emredici normal haline çekilir. Nefs tabii halinde, pişmanlık duymaksızın ve kendine kıymaksızın durursa ilim ve mârifetin nûru onu etkilemez. Kötülüğün kaynağı durumundaki karanlık hâlinde devam eder. Bedende nefis ile ruh birbiri ile mücâdele hâlinedir. Bu mücâdelenin sahne olduğu yerse kalbtir. Kalb bazan rûhun çağrılarının, bazan da nefsin isteklerinin etkisi altında kalır.

Sırr makamına gelince; sûfiler bu konuya işaret etmişlerdir. Sırr ile ilgili kimselerin bir kısmının, sırrı kalbden sonra ve rûhtan evvel ele aldıklarını; bir kısmının da rûhdan sonra ve ondan daha yüce, daha lâtif bir makam olarak değerlendirdiklerini gördüm. Sûfiler; «Sırr, müşâhede mahalli; kalb de mârifet mahallidir.» demişlerdir. Mutasavvıfların işaret ettikleri sırr, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemiştir. Onda yalnızca rûh ve nefis anlatılmakta, nefsin değişik sıfatları, kalb, fuâd ve akıl belirtilmektedir. O kadar ki, Kur'an-ı Kerim'de sırr ve sırrın mânâsına delâlet eden bir kelime bulamadık. Sırr hususunda sûfilerin ihtilâf ettiklerini gördük. Bir kısmı rûhtan aşağıda olduğuna işaret etmiş, diğer bir kısmı da rûhtan daha lâtif ve üstün olduğu fikrini benimsemiştir. Biz işi Allah'a havâle eder ve O'nun en doğruyu bildiğini söyleriz. Sûfilerin sırr diye adlandırdıkları şey, rûh ve nefis gibi kendi başına müstakil bir varlığa sâhip birşey değildir. Nefs tasfiye ve tezkiye edildiğinde rûh, nefsin karanlık ve kötülüğe yöneltici etkisinden kurtulur. Allah'a doğru kurbiyyet makamlarında yükselmeye başlar. Bu halde kalb de, yerleşik bulunduğu durumdan ayrılarak rûha doğru yönelir ve ondan gelecek emir ve işaretleri beklemeye başlar. Kendi vasfına ilâve olarak ayrı bir müsbet vasıf daha kazanır. Araştırmacıların kalbden daha saf ve temiz gördükleri bu vasfı anlamak güç olduğu için, adına sırr ismi verilmiştir.

Rûh tarafına yönelip, onun etki alanına giren kalb, tabii safvetine ilâve olarak ikinci bir vasıf kazanınca, rûh da urûc makamındaki kendi özelliğine ek olarak ikinci bir vasıf kazanır. Bu-

nu kavramak güç geldiği için araştırmacılar ona «sırr» adını verdiler. Ve onu rûh'dan daha lâtif bir şey zannettiler. Onlara göre rûh kendine has bazı özelliklere sâhibdir. Onların rûhtan önce özelliklerine ilâveten yeni bir vasma sâhib olması ve bu vasfı ile sırr diye isimlendirdikleri şey, bildiklerinin dışında kalbin kendi gözükmesidir. Ruh ve kalbdeki bu terakki gibi nefis de kendi tabii vasfından kalb mahalline doğru yükselir. Kötülüğü emredici özelliği gizlenerek, mutmainne nefis hâline dönüşür. Kalb, bütün kuvvet, kudret, irâde ve ihtiyarını Allah'a has kılarak, Mevlâ'sının istedikleri ve emrettiklerini ister hâle gelmeden önce, nefis de muradlarının çoğunu bir önceki halde işaret edilen kalbden istemeye başlar. Kalb, nefsin yanında hâlis kulluğun tadına varınca, irâde ve ihtiyarında hür hâle gelir. Çünkü Hakk'ın irâdesinden başka bir şeyle ilgilenmez.

Akl'a gelince o, rûhun dili ve basiretin tercümanıdır. Rûh için basiret ise onun kalbi, akıl da lisanı yerindedir. Hz. Peygamber (s.a.)'den rivâyet edilen bir haberde: Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır. Ona «gel» dedi, o da geldi. «Dön» dedi, döndü. Sonra ona «otur» dedi, oturdu. «Konuş» dedi, konuştu. Sonra ona sus dedi sustu. Ardından da Cenâb-ı Hakk akla hitaben: İzzetim, cemâlim, azametim, büyüklüğüm, saltanatım ve ceberûtüm hakkı için söylüyorum ki, bana senden daha sevgili, bana karşı senden daha iyi bir mahlûk yaratmadım. Seninle bilinirim, seninle hamededilirim. Seninle itaat edilir, seninle alır, seninle veririm. Yalnız sana azab ederim. Sevab lehine, gazab aleyhinedir. Sana sabırdan daha faziletli bir şey vermedim.²⁴ buyurduğu rivâyet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.): Akılının kendisine ne gösterdiğini bilinceye kadar, bir insanın müslümanlığı sizi hayretlere düşürmesin buyurmuştur.

Hz. Âişe (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.) Efendimiz'e sorarak: «Yâ Rasulallah, İnsanlar ne ile birbirine üstünlük kazanır?» dedi. Efendimiz de: «Dünyada da âhirette de akıl ile» cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Âişe (r.a.): «İnsanlar amellerine göre cezalandırılmaz mı?» diye sorunca Rasûlullah (s.a.): Akıl dışında başka birşeyle Allah'a itaat edilir mi? İnsanlar akılları kadar amel eder, ettikleri amel kadar da mükâfat alır veya ceza görürler cevabını verdi. Yine Hz. Peygamber (s.a.): Muhakkak bir in-

24. Bkz. Keşfü'l - hafâ, I, 263.

san evinden veya işinden ayrılarak mescide gider. Namazını kılar. Fakat namazının sivrisineğin kanadı kadar değeri olmaz. Yine bir insan mescide gelir, namaz kılar. İçlerinden hangisinin akli daha güzel olursa onun namazı Uhud dağı kadar kabûle şâyan olur, buyurdu. Bunun üzerine Efendimiz (s.a.)'e: «İkisinden biri akıl bakımından diğerinden nasıl güzel olur?» diye soruldu. O da: Amel ve itaat bakımından aşağı derecede de olsa, içlerinden Allah'ın haramlarından en fazla kaçınanı, hayır ve iyilik sebeplerine en fazla sarılan (aklen diğerinden daha güzel olanı) dır.^{24a} cevabını verdi.

Nebiyy-i Muhtar (s.a.): Allah, kulları arasında akli değişik olarak dağıttı. İki insan, ilmi, iyiliği, orucu ve namazı bakımından birbirine eşit olabilir. Ancak akılları, zerre ile Uhud dağı arasındaki fark gibi değişiktir.^{24b} buyurdu.

Vehb b. Münebbih (r.a.)'den şöyle söylediği rivâyet edilmiştir: «Dünyanın başından sonuna kadar bütün insanlara verilen aklın değerinin Hz. Peygamber (s.a.)'in aklının yanında, kâinat-taki kumlardan bir kum kadar olduğunu, pek çok kitabta (yetmiş kadar) bulurum.»

Aklın mâhiyeti konusunda insanlar ihtilâf ettiler. Bu konuda söylenenler çoktur. Biz bu sözleri nakletmeyi uygun görmüyoruz. Zaten bu, gayemiz de değil.

Bir grub şöyle dedi: «Akıl ilimlerden biridir. İlimlerin bütününden hâli olan bir şeye akıl denilemeyeceği gibi, ilimlerin hepsi de akıl demek değildir. İlimlerin çoğundan nasibi olmayan bir kimseye akıllı denilebilir. Akıl nazarî ilimlerden değildir» dedi. ler. Ancak nazariyyenin önde gelen şartlarından biri, onda kâmil bir aklın önceden bulunmasıdır. Buna göre akıl, ilimlerin hepsi değilse de, zarûrî ilimlerden biridir. Duyu organlarından bazısı ârizalı olan kimse, zarûrî ilimlerden bir kısmını anlamış olsa da, kendisine akıllı kişi denilebilir.

Bir grup da: «Akıl ilimlerin kısımlarından biri değildir. Eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki mümkün ve muhallerden gâfil olan kimsenin akıllı sayılmaması gerekirdi. Halbuki biz,

24a. el - Hindi, Kenzü'l - ummâl, III, 381.

24b. a.e. III, 382.

çoğu zaman akıllıların gaflette bulunduğunu görüyoruz. Bu yüzden: «Akıl, kendisi ile ilimlerin idrak edilebildiği bir sıfattır» dediler.

Sûfîlerin en büyüklerinden biri olan Hâris b. Esed el-Muhâslî'den şöyle dediği nakledilmiştir: «Akıl, ilimlerin kendisi ile idrak edilebildiği bir tabiattır.»

Buna göre akıllı ifade ederken söylediğimiz sözler ortaya çıkmış olur. O da şudur: Akıl, rûhun dilidir. Çünkü rûh, Allah'ın emrindendir. O, dağların, yerin ve göklerin kaçındığı ilâhî emaneti taşıyan lâtifedir. Aklın nûru, rûhtan feyz alır. İlimler de aklın nûru ile öğrenilebilir. Akıl, ilimlere göre «yazı tahtası» mesâbesindedir. Akıl, normal yaratılışı gereği, bazan nefs tarafına çevrilmiş onun etkisine giren bir şekilde, bazan da derecesi yükselerek istikamete yönelmiş olarak bulunabilir. Akıllı nefs tarafına meyletmiş ve onun etkisine girmiş olan kimse, aklını kâinatın cüzlerine dağıtarak orta yolu kaybetmiş, doğruluktan ayrılmış olur. Akıllı derece itibarı ile yüksek olanı doğru yolu bulmuş kimsenin akıllı rûhun kalbi durumunda olan basiretle kuvvetlenmiştir. Kâinatı yaratan Cenâb-ı Hakk'a giden yolu bulmuştur. Kâinatı yaratıcısı ile tanımış, mârifetin bütün çeşitleri ile Mûkevvîn olan Allah'ı ve yarattığı olan kâinatı bilmiş olur. Böyle bir akıl, insanı doğru yola götüren akıldır. Ki Cenâb-ı Hakk, aklın, yönelmesini istediği bir hususta, kendisine yönelmesini, kötülüğünü göstererek, yüz çevirmesini emrettiği bir konuda da aklın bundan kaçınmasını sevmesi buna delâlet eder. Böyle bir akıl, Allah'ın sevdiği ve yapılmasını emrettiği şeyleri yapmaya, gazab ettiği ve yasakladığı şeylerden de kaçınmaya devam eder. Akıl ne zaman istikamet üzere bulunursa, basiretle kuvvetlendirilir. Sahibine doğru yolu gösterir, sapıklıktan uzaklaştırır.

Bazıları da der ki: Akıl iki kısımdır. Birincisi, kendisi ile dünya işleri görülen akıl, ikincisi de yine kendisi ile âhiret işleri görülen akıldır. Birinci aklın rûhun nûrundan, ikinci aklın da hidâyet nûrundan, etkilendiği belirtilmiştir. Birinci akıl, bütün insanlarda, ikinci akıl ise, müşrikler dışında, yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın birliğine inananlarda bulunur.

«Cehâlet karanlık olduğu için akla, akıl adı verilmiştir. Aklın basiretini nûr kaplayınca, karanlığın zulmeti giderek gerçek-

leri görmeye başlar. İşte akla, cehâlete mâni olduğu için mâni; engel anlamında akıl adı verilmiştir.» denilmiştir.

İmanın aklının kalbde yerleşik olduğu, buna yön veren şeyin de göğüsde, fuâdın tam ortasında yer aldığı ileri sürülmüştür.

«Ruhun dili» diye açıkladığımız akıl, gerçekte iki ayrı türde değil, tek bir akıldır. Ancak akıl derece itibarı ile yükselir ve istikamet üzere olursa, basiretle kuvvetlenir, mûtedil olur ve her şeyi yerli yerine kor ve öylece değerlendirir. Bu akıl şeriatın nûru ile aydınlanan akıldır. Çünkü onun yükselişi ve itidâle kavuşması, şeriat nûrunun aydınlatması ile doğru yolu bulmasındandır. Çünkü şeriat, Hz. Peygamber (s.a.)'in dili ile gelmiştir. Bu ise, O'nun rûhunun ilâhî huzûra ve Cenâb-ı Hakk'a yakın olmasından, Allah Teâlâ'nın âyet ve kudretlerine karşı kalb durumunda bulunan rûhî basiretinin keşf gücünden, aklının istikametinin basiretle takviye edilmesinden kaynaklanmıştır. Basiret, aklın içine aldığı ilimlerin tümünü kuşatır. Akıl bunu ifade etmekten âcizdir. Çünkü basiret, denizler tükense de tükenme bilmez, Allah'ın kelâmına kadar uzanır. Kalb içinde bulunan şeylerin bir kısmını dile verdiği, diğer kısmını da kendisine ayırdığı gibi, akıl da basiretin kendisine verdiği ve gösterdiği şeyleri ifâde edebilen bir tercümandır. Buna göre, şeriatın nûru ile aydınlanmayan mücerred bir akla dayanan ve yalnız onun verilerine göre hareket eden kimse, kâinâtın zâhirini ifâde eden mülk âleminin ve kâinatın ilimlerinden nasibini alabilir.

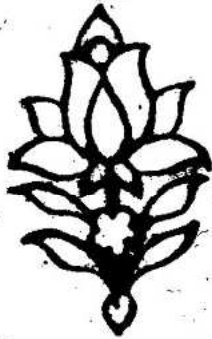
Aklı şeriat nûru ile aydınlanan ve basiretle takviye edilen kimse, basiret erbâbının ve yalnızca mücerred akla dayananmayan akıl sahiblerinin mükâşefesine mahsus olan ve kâinatın bâtınını ifâde eden melekût âlemini kavrayabilir.

Bazıları da: «Akıl, ikidir. Birisi, hidâyete götüren akıldır, kalbte yerleşmiştir. Bu, mü'minlerin ve imânlarında yakine ermişlerin kalbidir. Hidâyete götüren akıl yönlendiren şey, sadra fuâdın tam ortasındadır. Diğer akıl ise, dimağda yerleşmiş olup, yönlendirici sadrda, fuâdın iki gözü arasındadır. Birinci akıl, âhiretle ilgili işleri, ikinci akıl da dünya ile ilgili işleri idâre eder. Yukarıda belirttiğimiz gibi akıl birdir. Ancak o, basiretle takviye edildiği zaman, hem dünya, hem de âhiret işlerini; yalnız ve tek başına daldığı zaman da iki işten birini idâre eder. Böyle değer-

lendirmek daha açık ve daha kolay anlaşılabilen bir ifâdedir.

Bu babın baş kısımlarında, aklın nefs-i mutmainne ve nefs-i emmâre üzerindeki tesirlerine işâret etmiştik. Akıl, insanın kendisi ile esvaları ve olayları kavrayabildiği tek bir akıldır. Bu bazan basiretle takviye edilerek, nefsi iyi yönle sevkeder. Bazan da tabii özellikleri ile tek başına kalarak kötülüklere yöneltebilir. Doğruyu gösteren yalnızca Allah'tır.

KALBE GELEN HAVÂTIRIN TANINMASI*

ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

Şeyhimiz Ebû'n-Necib es-Sühreverdî'nin Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.): Muhakkak şeytanın ve meleğin insanoğlu üzerinde yönlendirici bir etkisi vardır. Şeytanın etkisi, kötülüğe sevketmeye ve hakkı yalanlamaya, meleğin etkisi ise hayra ve hakkı tasdik etmeye yöneliktir. Meleğe ald hayra yönelik te'siri gönlünde hisseden kimse, bunu Allah'tan bilsin ve O'na hamdetsin. Kötülük tarafına çekmeye çalışan bir te'sir hisseden kimse de, şeytandan ve şerrinden Cenâb-ı Hakk'a sığınsın.¹ buyurdu ve ardından şu âyet-i celîleyi okudu: Şeytan sizi fakirlikle korkutur, (Fakir düşeceğinizi söyleyerek sadaka vermekten geri kalmanızı ister) ve size çirkin şeyleri yapmayı emreder.² Doğru yola gitmek isteyen mürid, bu iki etkiyi bilmek ve gönlünde doğan ve kendisini belli yönler çekmek isteyen hâtıra (havâtır)ları birbirinden ayırmak ister. Böyle bir kimse bu tefrik yani havâtırı ayırd etmeye, susuzluktan dudakları çatlayan birisinin suya duyduğu hasret ve ihtiyaçtan daha fazla muhtaçtır. Mürid, hatıraların etkisinde kalmanın ne demek olduğunu, bunların tehlikeli taraflarını, kurtuluş yollarını, salâhını ve fesâdını ancak bu tefrik ile bilebilir. Böylece saf bir yakın duygusuna ve yakın sahiblerine bahşedilen ihsanlara doğru adım atan mürid istenilen ve kendisinden beklenen bir kul hâline gelir. (Abd-i murâd) yakîne ermeye en faza arzû duyan mukarrebler ile, onların yolunu tutan ve prensiplerini benimseyen kimselerdir.

* Bu bahsi krş. el - Luma', 418 - 419; Kuşeyrî, er - Risâle, I, 263 - 265; İhyâ, III, 17 - 46; et - Taarruf, 109, 181.

1. Tirmizi, Tefsiru Sûreti'l - Bakara, 35.

2. el - Bakara (2), 268.

Ebrârın yolunu tutan kimselerde, yakine ve havâtırı tefrike âid iştiyakın bir kısmı bulunur. Çünkü, havâtırı tefrike âid arzu ve istek, mürîdin himmeti, talebi, irâdesi ve Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği nasib kadardır. Mü'min ve müslümanların vasat seviyede bulunanları, şeytandan ve melekten gelen yönlendirici te'sirleri tanımaya ve hâtıraların iyisini kötüsünden ayırd etmeye pek fazla önem vermez. Havâtır, Allah'ın, kuluna gönderdiği elçilerdir. Bu yüzden bazıları: «Bende öyle bir kalb var ki ona isyan etsem, Allah'a karşı gelmiş olurum.» demişlerdir. Bu hal, kalbi istikamet üzere olan kulun hâlidir. Kalbin istikameti ise nefsin mutmain olmasındandır. Nefs, yükselerek itminân derecesine eriştiği zaman, şeytan ondan ümidini keser ve onu saptıramayacağını anlar. Çünkü nefsin ufacık kıpırdanması ve fitrî vasfına uygun hareket etmesi kalbin saffetini lekeler. Kalb lekелendiği zaman şeytan onu arzû ederek ona doğru yaklaşır. Çünkü kalbin safveti, zikir ve murakabe ile muhafaza altına alınmıştır. Zikrin kendine has bir nûru vardır. İnsanların ateşten korkup kaçtığı gibi, şeytan da o nûrdan kaçır. Bir haberde şöyle rivâyet edilmiştir: Şeytan insanoglunun kalbine gelir. Eğer insan Cenâb-ı Hakk'ı zikrederse, geri döner ve gizlenir. (Bir kenarda beklemeye başlar.) Allah'tan gâfil olursa, kalbini işgal eder. Ona vesvese verir, kötülöklere, doğru teşvik etmeye başlar. ^{2a} Cenâb-ı Hakk da: Kim Rahman (olan Allah)'ın zikrini görmezlikten gelirse ona biz şeytanı saldırtırız; artık o, onun (yanından ayrılmaz, ona sürekli olarak kötölükleri telkin eden) arkadaşı olur. ³ buyurmuştur. Diğer bir âyet-i kerime de de: «Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan gelen bir vesvese dokunduğu zaman (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlarlar, hemen (gerçeği) görürler.» ⁴ buyurmuştur. Hâlis bir zikir, ancak takvâ ile yapılır. Zikrin kapısı ancak takvâ ile açılır. Kul, organlarını ilâhî yasaklardan korumadıkça takvâyâ eremez. Kendisini haramlardan koruduktan sonra, lüzumsuz, faydasız ve geçici heveslerden organlarını muhafaza etmeyen gerçek takvâyı bulamaz. Söz ve davranışlar fuzûlî şeyler değil, zarûretler olmalıdır. Bunun ardından takvâ iç dünyaya geçer, gönlü temizler. Takvâ önce yasaklardan, sonra da lüzumsuz meşgalelerden alıkor, hattâ nefsin vesveselerinden (hadis-i nefis) bile sakınır.

2a. el - Câmîu's - sağır. II. 36.

3. ez - Zuhrûf (43). 36.

4. el - A'raf (7). 201.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (k.s.): «Mâsiyetlerin en kötüsü, insanın içinde konuşan nefsin sesi ve onun vesveseleridir (hadîs-i nefis) demiştir. Sehl, nefsin kendisine söylediği şeyleri günah olarak görür ve ondan kaçınmaya çalışır. Nefsin vesveselerinden Allah'ın zikri ile korunmaya çalışan kalbde, gökde doğan yıldızların nûru gibi bir nûr parlamaya başlar. Böylece kalb, yıldızlarla süslü gökyüzü gibi, zikrin nûru ile tezyîn edilmiş olur. Kalb böyle zikirle süslenince şeytan ondan uzaklaşır. Böyle bir kulda, şeytânî hatıralar ve onun vesveseye ve kötülüğe teşvik eden etkisi nâdiren meydana gelir. Kul, az da olsa içine doğan nefsânî hatıralardan kaçınmaya ve ilm ile onu ayırdetmeye muhtaç olur. Çünkü nefsin, yerine getirilmesinde bir sakınca bulunmayan hâtıraları da vardır. Nefsin normal ihtiyaçlarının giderilmesini istemesi buna misâl olarak düşünülebilir. Nefsin ihtiyaçları haklar ve hazlar olmak üzere iki kısımdır. Nefsin havâtırını birbirinden ayırmak ve onu hazlara âid isteklerle itham ederek kaçınmak için, zararlı ve zararsız hâtıraların bilinmesi böyle yerlerde gereklidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: Ey, insanlar, size fâsık (yoldan çıkmış) bir adam bir haber 'getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bil-meyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz⁵ buyurmuştur. (Yâni, bir fâsık tarafından size getirilen haberin doğruluğunu araştırın, istişâre edin, demektir. Bu âyet-i kerimenin indirilmesine sebep olan hadîse Velid b. Ukbe ile ilgilidir. Hz. Peygamber (s.a.) onu Benî Mustalik kabilesine elçi olarak gönderdiği zaman, Velid onlara yalan söyledi ve bu kabileyi küfür ve isyana sevk etti. Hatta Hz. Peygamber (s.a.) onlarla savaş hazırlığına bile girmişti. Yeniden Benî Mustalik'a Hâlid b. Velid'i gönderdi. Hâlid, orada akşam ve yatsı ezanlarının okunduğunu duyunca Velid b. Ukbe'nin yalan söylemiş olduğunu anladı. Bu hâdise üzerine Cenâb-ı Hakk, mezkûr âyet-i kerimeyi inzâl buyurdu. Âyet, mânâ bakımından da, nüzûl sebebi bakımından da apaçıktır. Bu âyeti kerime Cenâb-ı Hakk'tan, işlerinde gerçeği araştırma ve istişâre etme husûsunda kullarına bir îkaz ve uyarı oldu. Bu âyet-i celîle ile ilgili Sehl şöyle der: «Fâsık, yalancı, yalanlar da nefsin sıfatıdır. Çünkü nefis, vesvesesi ile eşyayı gerçeğe ve hakikate aykırı bir şekilde, sâhibine tersyüz ederek göstermeye, böylece kişiyi eğri tarafa sevketmeye çalışır.» Öyle ise nefsin hâtı-

rası gönülde doğduğu zaman, ona hemen uymak değil, bunun kimden geldiğini, melekten mi, şeytandan mı olduğunu, iyiye mi, kötüye mi sevketmeye çalıştığını araştırmak gereklidir. Kul, nefsin hâtırasını bilip, onun gerçek olup olmadığını araştırması gerekir. İçine doğar doğmaz gereğini yapmada ve nefsin hevesleri peşinden gitmede acele etmez. Bu sebeble bazıları: «Edebin en basiti bilmediğin zaman haddi aşmaman, en yükseği de şüphe ânında durmasını bilmendir.» demiştir.

Böyle bir şüphe ile karşılaşıldığında, gerekli olan edep, gönle doğan hâtıra'yı nefis tarafından uzaklaştırıp, onu Bâri ve Fâtır olan Cenâb-ı Hak tarafına yöneltmek, fakr ve ihtiyacını yalnız O'na arz etmek, cehâletini itiraf ederek, mârifet ve yardımı yine O'ndan beklemektir. Şüpheyeye düşen ve hâtıralarında tereddüdü olan kimse bu edebe girdiği zaman kendisine yardım edilir ve doğru yol gösterilir. Gönülüne doğan hatıranın hazza mı, yoksa hakka mı yönelik olduğu açıkça belli olur. Eğer bu havâtır, Hak'a yönelikse gereğini yapar, hazza ve nefsin heveslerine yönelik ise yapmaz ve ondan kaçınır. Hakikatın tesbiti için gerekli olan bu bekleyiş, zâhiri ilimlere göre havâtırın cinsi bilinmediği durumlarda olur. Gerçeği gösteren zâhiri delilin kaybolması halinde bâtın ilmine ihtiyaç duyulur. İnsanlardan bir kısmına, havâtırın yönü konusunda, haz tarafını bırakarak hak tarafını yapmasının dışında başkası câiz değildir. Haktan gelen havâtır bir kenara iterek, nefsin hazzına sevkeden havâtırın gereğini yaparsa, bu hâli onun için günah olur; diğer günahlarından tevbe ettiği gibi bundan da tevbe eder.

Havâtır hakkında şüpheyeye düşen insanlardan bir kısmı da, Allah'tan kendilerine verilen güçlü ilmin te'siriyle, haz tarafına meylenen havâtır ve onun gereğini yapma yoluna gider. Bu ilim, böyle durumlarda işin cevâzını izni ilâhî ile bilen ve kendisine bu hususta izin verilmiş olan kulun bildiği cevaz ilmidir. Buna sahip olan kişi, havâtırın hazza yönelik olanın isteğini yerine getirir. Bundan maksat, böyle birinin işini, durumuna en uygun ve en güzel kendisine yarayan bir şekilde basiretle yapmasıdır. Bu durumda olan bir kimse, havâtırın eksik ve fazlalıklarını bildiği gibi, kendi hâlini de, hâl ilminin gerekleri ile sağlamlaştırarak sahih bir şekilde bilir. Normal, herkes için ortaya konulan ilme, böyle birinin hâli kıyaslanamaz. Bu kimse, tercih yoluna kendiliğinden ve başkalarını taklid ile giremez. Çünkü bu tercih, özel bir durum ve

yalnızca has kullara mahsus bir haldir. Şeytanın üzerindeki yönlendirici etkilerinden kurtulma makamına eren, nefsânî hâtıraların iyisini kötüsünden ayırma gücüne sahip olan kulda, ilâhî ve hakka yönelik hatıralarla, meleğin yönlendirici te'sirleri çoğalır. Aslında dört çeşit olan havâtır, böyle bir kimse nezdinde üçe inmiş olur. Nefsin, içinde bulunduğu yerden sıkışarak çıktığı nâdir zamanlar müstesnâ, şeytanın hâtıra ve yönlendirici etkileri düşer. Şeytan böyle kimseye pek az etki yapabilir. Çünkü şeytan, nefs üzerindeki etki alanının genişlemesi ile insana tesir eder. Nefsdeki gücünün artması ise, hevâ ve hevese tâbî olmak, yeryüzünde şeytanın güzel gösterdiği şeylere meyletmekle meydana gelir. Hakka, hazza âid hatıraları birbirinden ayırarak nefsi üzerinde hâkimiyet kuran kimsede nefis daralarak etki alanı azalır. İmtihan ve ibtilâ için nâdiren girmesi dışında şeytanın etkisi silinmiş olur. Mukarreblerin makamına ermeye çalışan ve onların yolundan gitmek isteyen kimselerin durumuna gelince, yıldızlarla süslü gökyüzü gibi, zikrin nûru ile aydınlanmış olan kimsenin kalbi de yücelerek semâvi hâle gelmiş olur. Bâtını, hakikatı ve mânâsı ile semâların tabakalarına doğru yükselir. Kalb ve bâtın derece itibarı ile yükselince nefis küçülür, mutmainne hâline gelir ve ondan nefsânî ve şeytânî hâtıralar uzaklaşır. Böylece bâtınının yükselmesi ile semaları aşacak hâle ulaşır. Hz. Peygamber (s.a.)de bu urûcun zâhiri ve kalıbı ile zuhûra gelmesi bunu gösterir. Yüceliklere urûc tamamlanınca, Allah'a yakınlığın meydana getirdiği nurlarla gizlenen nefsin hâtıraları böyle birinden tamamen giderilir. Bu durumda nefis ondan uzaklaştığı gibi, ilâhî hâtıralarla da alâkası kesilir. Hâtıralar birer elçidir. Elçi ise uzakta olan kimseye gönderilir. Halbuki böyle bir kimse Allah'a uzak değil, belki O'nu her an hissedecek kadar yakındır.

Yukarıda özellikleri ile tanıttığımız urûc eden kişi, bu hâlini muhafaza ederek normal durumuna iner. Fakat hâli aynı şekilde devam etmez. İnişi ile birlikte nefsin istek ve ihtiyaçları menzilesine tekrar döner. Hakk'ın ve meleğin havâtırı yeniden gönlüne doğmaya başlar. Çünkü havâtırın bulunması, varlıklar seviyesinde olmayı gerektirir. Fenâ hâlinde işaret ettiğimiz duruma eren kimsede hiçbir havâtır yoktur. Hakk'a yakın olduğu ve «ihsan» duygusu ile her an O'nunla beraber olduğu için Hakk'a âid havâtır, nefsinden uzaklaştığı için de nefse âid havâtır ondan uzaklaşmıştır. Meleğe âid hâtıra ise, Cibrîl (a.s.)'ın Mirâc gecesi Hz. Pey-

gamber (s.a.)'in ardından gittiği ve bir yerde: «Birazcık daha yaklaşıydım, yanar helâk olurdum.» dediği yerde ayrıldığı gibi, belli bir noktada ayrılır.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî şöyle demiştir: «Kendisine hitâb olunup konuşulan kişiler derecelerinde gerçek vasıflarıyla bulunduklarında nefsin vesvesesinden korkmazlar. Nübüvvet, şeytanın ilgasından korunmuş olduğu gibi mükâleme ve muhadese mahallinde bulunan kimse de şeytanın fitne ve vesvesesinden korunmuş, Hakk ve sekînetle muhafaza altına alınmıştır. Çünkü sekînet, konuşan ve sohbet edenle nefsi arasında engelleyici bir perdedir.»

Ebû Muhammed b. Abdillâh el-Basrî'nin Basra'da şöyle dediğini duydum. «Havâtır dört çeşittir: Nefs'den gelen havâtır (Hevâcis): Hakk'tan gelen havâtır (kâtır-ı Hakk); Şeytandan gelen havâtır (Visvâs); Melek'ten gelen havâtır (İlham), Nefsdan gelen havâtır, kalbin alt tarafından yere yönelik ve yakın olan kısmından hissedilir. Hakk'tan gelen havâtır, kalbin üst kısmından; Melek'ten gelen havâtır, kalbin sağ tarafından, Şeytan'dan gelen havâtır ise kalbin sol tarafından hissedilir.» Bu zâtın anlatmak istediği şey şudur. Muhakkak kul nefsini ve kötülüğü emredici özelliğini zühd ve takva ile erittiği; vücûdunu yasaklar ve günahlardan temizlediği, zâhir ve bâtınını dosdoğru hale getirdiği zaman, kalbi pırıl-pırıl parlayan cilâlı bir ayna hâline gelir. Şeytan böyle bir kalbe hiç bir yönden giremez. Baş göstermek istediği zaman da sâhibi onu hemen farkederek ve görür. Kalp karardığı ve onu sahte süsler kapladığı zaman da sâhibi şeytanı göremez.

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.): Muhakka ki işlenen her günah sâhibinin kalbinde siyah bir iz bırakır. Bu günahdan vazgeçerek, istiğfarda bulunur ve tevbe ederse, kalbini cilâlamış ve temizlemiş olur. Tekrar günaha döner ve onu fazlalaştırarak işlerse, günah kalbini kaplar. Simsiyah hâle getirir⁶ buyurmuştur. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk da: Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur⁷ buyurmuştur.

6. Benzer bir hadis için bkz. İbn Mâce, Zühd, 29; İbn Hanbel, II. 297.

7. el-Mutaffifin (83), 14.

Âriflerden birinin kendisine keşfen açıklanan ve derin mânâlar ihtiva eden bir söz söylediğini duydum. Şöyle diyordu: «Konuşma insanın batinında meydana gelir. İsanın iç dünyasında ortaya çıkan hayal, kişinin kalbi ile zikrinin saffeti arasına girer.» Bu söz, yukarıda açıkladığımız hâle aykırıdır. Kalb ile nefis arasında karşılıklı bir irtibat ve konuşma, birbirine karşı bir sevgi, yakınlık ve kaynaşma vardır. Ne zaman nefis, söz ve fiilden oluşan hevesinden bir şeyin peşine takılıp giderse, kalb bundan etkilenir ve lekelenir. Aksine kul, nefsinin istek ve ihtiyaçlarının peşinden gitmekten vazgeçer; Hakk'ın zikrine, Cenâb-ı Hakk'a yalvarmaya yönelir ve hizmetini Allah için yapmaya başlarsa kalp, ayıplayıcı ve azarlayıcı bir tavırla nefse yönelir. Bu uygunsuz hareketinden dolayı nefsi kınayıp azarladığı gibi, söz ve fiilinde bulunan kötülüğü de ona hatırlatır. Hâtır, fiilden önce geldiğine göre, kulun en önemli işi, fiilin başlangıcını oluşturan havâtırın cinsini tanıması olmalıdır. Çünkü bütün fiiller, kendilerinden önce bulunan havâtırdan doğar. Fiil ve davranışları içindeki duygular ortaya çıkarır. Bu yüzden bir kısım âlimler, Hz. Peygamber (s.a.)'in: **İlim öğrenmek, kadın erkek her müslümana farzdır**⁸ hadisinde belirtilen farz-ı ayn ilimin, havâtır ilmi olduğu kanaatine varmıştır. «Çünkü, havâtır, fiillerin ilk başlangıç hâlidir. Havâtırın bozuk olması fiili de bozar» demişlerdir. Fakat ben yeminle söylüyorum ki hadis böyle yorumlanamaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) ilim talebini her müslüman üzerine vâcib kılmıştır. Fakat her müslümanda böyle bir kabiliyet ve zekâ, kendisi ile havâtırı tanıyacağı kesin bir bilgi yoktur. Ancak tâlib, havâtırın bir tohum gibi olduğunu, saâdetin de şakavetin de tohumunun bundan kaynaklandığını bilmelidir.

Havâtır konusunda şüpheye düşmek ancak şu dört sebepten dolayıdır. Bu sebeblerin bir beşincisi yoktur. Onlar da, yakın duygusunun zayıf oluşundan; ya nefsin sıfatları ve ahlâkını tanıma hususunda ilmin az ve yetersiz bulunmasından; ya takvânın gerektirdiği edebi çiğneyerek nefsin hevâ ve hevesi peşinden gitmekten; ya da dünyayı, makam ve mevkii, malı, insanlar nazarında büyük gözükmeyi sevmektir. Kim kendini bu dört sebepten korursa, şeytan ile meleğin iç dünyasındaki etkilerini rahat-

8. İbn Mâce, Mukaddime, 17.

ça birbirinden ayırdedebilir. Kim de kendini bunların eline düşerek havâtırla imtihan edilmekten kurtaramazsa, onların ne yönde olduğunu bilmediği gibi onlardan kurtulmayı da istemez. İnsanda bazan havâtırın ortaya çıkması yukardaki dört sebepten birinin kendisinde bulunmasındandır. Havâtırın iyisini kötüsünden ayırmada, insanların en kuvvetlisi nefsini bilme konusunda en kuvvetli olandır. Bu noktaya gelmek, zühd ve takvâda bütün gücünü sarfetmenin dışında pek kolay değildir.

Sûfi şeyhler, «yediği-içtiği haram olan kişinin ilham (melekten gelen havâtır) ile vesvese (şeytandan gelen havâtır)'yi birbirinden ayıramayacağı» hususunda ittifak etmişlerdir.

Ebû Ali ed-Dekkak da: «Gıdası mâlûm olan (Hakk'a tevekküle değil de biriktirdiği erzaka güvenen) kişi ilham ile vesveseyi birbirinden ayırd edemez.» demiştir. Bu hüküm mutlak mânâda değil, ancak bir kayıtla sahih olur. O da, kulun alması ve rızıklanması konusunda Allah'ın önceden izin vererek kuluna belli bir taksimle verdiği rızık da, **Dekkak**'ın sözündeki mâlûm'a girer. Halbuki mâlûm da olsa bir rızık, kulun ilham ile vesveseyi birbirinden ayırmasına mâni olmaz. Bu söz ancak, kendi şahsî irâdesi ve tercihi ile kazandığını söyleyen ve böylece mâlûm rızık sahibi olan kişi için söylenebilir. Birisi rızıkını Hakk'tan, diğeri ise kendinden biliyor. Farklı iki duygu, kişinin kazancı üzerindeki tasarrufu çok değişik yönlerle sevkeden en önemli iki âmil dir. Böyle bir kimse, şahsî irâdesinin bulunması sebebiyle havâtır tefrikten alıkonmuş olur. Kendi irâdesinden sıyrılarak, herşeyini Hakk'tan bildiğine evvelce işaret ettiğimiz kişi, rızık mâlûm zümreye girse de, ilham ve vesveseyi birbirinden tefrik edebilir.

Nefsten gelen hevâcis ile, şeytandan gelen vesvesenin birbirinden ayırd edilmesi hususunda şöyle dediler: «Nefs sahibinden bir şey ister. Bu istediği yerine getirilinceye kadar da hedefine ulaşmakta, aynı yöne sâhibini sevketmekte ısrar eder. Şeytan da birini bir günaha çağırdığı ve sâhibinden olumlu bir cevap alamadığı zaman, arzusunda direnmez. Hemen başka bir vesveseye geçerek kişiyi saptırmaya çalışır. Çünkü onun, doyurulması gerekli belli bir maksadı yoktur. Aksine şeytanın esas gayesi, nasıl ve ne şekilde olursa olsun, mümkün olan her konuda yalnızca kişiyi doğru yoldan saptırmayı düşünür. (Birinde muvaffak olamaz-

sa hemen kişinin başka bir zayıf noktasını aramaya koyulur. Onun için aslolan belli bir duygunun tatmini değil, kulun şaşırılması ve saptırılmasıdır.)

Şeyhler, her ikisi de Allah'tan gelen iki hâtırdan hangisine uyulması gerektiği konusunda farklı şeyler söylemiştir. Cüneyd el-Bağdâdî: «Hakk'tan gelen havâtırdan birincisi, diğerinden daha kuvvetlidir. Çünkü birincisi aynen kalır ve devam ederse sâhibi bu hususta düşünme durumunda kalır. Düşünmek ise ilim şartına bağlıdır. (Aynı konuda ve birbirine yakın müsbet iki hâtırdan hangisinin daha uygun olduğunu düşünmek, hâtırın yapılmasını istediği amelin gecikmesine sebep olur. Bu yüzden hâtır-ı Hakk'tan gönle ilk doğanı tercih etmek ve hemen gereğini yapmak daha doğrudur.)» demiştir.

İbn-i Atâ ise: «İkinci gelen hâtır-ı Hakk, birincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü o, ilk hâtırdan aldığı destekle daha da kuvvetlenmiştir.» demiştir.

Ebû Abdullah b. Afif de: «Hakk'tan gelen havâtırın her ikisi de eşittir. Birinin diğerine bir üstünlüğü yoktur. (Aslında ikinci hâtır geldiği zaman, diğeri bâkî kalmaz. Zira eser ve ârazların bâkî kalması câiz değildir.)» demiştir.

Sûfiler, vâridâtın havâtırdan daha umûmî bir mânâ ifade ettiğini söylediler. Çünkü havâtır, hitab (söz) nevinden olan veya bu mânâyâ gelen (ilham-feyz) gibi istek ve yönelişlere mahsûs bir terimdir. Vârid ise; bazan havâtır şeklinde tezâhür ettiği gibi, sürûr vâridi, hüzn vâridi, kabz vâridi, bast vâridi vb. mânâlara gelen havâtırdan daha geniş bir terimdir.

«Hakk'tan gelen hâtıra tevhid nûru ile, melekten gelen hâtıra mârifet nûru ile bilinir. İnsan, nefsinı kendisinden iman nûru ile uzaklaştırır. Düşmanına da islâmın nuru ile karşı kor.» denmiştir.

Gerçek zühdü anlamaktan âciz olduğu halde gönlüne doğan havâtırı birbirinden ayırdetmeye çalışan kimse, önce hâtırını şeriat ölçülerine göre değerlendirir. Farz veya nâfileye yönelmesini istiyorsa onu hemen yapar. Böyle değil de, haram ya da mekrûh bir şeye sevketmeye çalışıyorsa yapmaz. Bildiği kadarı ile ikisi de birbirine eşit iki hatırla karşılaşan kimse ise, ikisin-

den nefsin isteklerine karşı gelme durumu ağır basan hatırın gereğini yapar. Birbirine müsâvî olan her iki hatırda da nefsin yerleşik ve gizli kalmış bir arzusu vardır. Çoğu kere nefsin durumu eğrilik ve süflî tarafa doğru çekmeye yöneliktir. Bazan hâtır, nefsin istediği tarafa yönelir. Kul da bunun kalb tarafından geldiğini zannedebilir. Ayrıca, kalbin nefsle sükûnet bulması, onda nifakın meydana gelmesine de sebep olur. Bu yüzden sûfilerden bazıları şöyle söylemiştir: «Yirmi yıldan beri kalbim bir saat bile olsun nefsimle sükûnet bulmadı.» Kalbin nefs ile sükûn bulmasından, özellikle ilmî yönü zayıf olan kimselerin kalbinde, Hakk'tan gelen hâtıralara benzeyen, fakat ondan olmayan hâtıralar ortaya çıkar. Kalbin nifakını ve nifakından doğan bulanık hâtıraları, ilimde derinleşmiş ve zirveye ermiş kişilerden başkası anlayamaz.

Yakîn ve yakaza'dan nasibini biraz almış kimselerle, erbab-ı kulûba, böyle karışık durumlarda ârız olan âfetlerin çoğu bu kabilendir. Bu da, nefsi ve kalbi yeterince tanıyamamak ve içlerindeki hevâ ve hevese yönelik kalıntıları bilmekten kaynaklanır.

Her kul, üzerinde bulunan hevâ ve heves kadar, hatıralarını tefrikde şüpheyne düşeceğini bilmesi gerekir. İlmî az olan kişi, havâtırın tefrikinde bazan yanlışlık yapabilir. Bundan, üzerine şer'î bir sorumluluk düşmediği sürece mes'ûl tutulamaz. Fakat aynı hatalarda, kendilerine havâtırın tefriki konusundaki gizlilik ve incelikler bildirilmiş, bunu bildiği halde, üzerinde biraz olsun düşünmeden hemen havâtırın gereğini ifada acele davranan kimselerin yanlışlıkları müsamaha ile karşılanmayabilir.

Bir kısım âlimler der ki: Şeytan ve meleğin insan üzerindeki tesirleri, nefs ve rûhun hareket etmesinden kaynaklanır. Nefs harekete geçtiği zaman, onun asıl cevherinden bir zulmet çıkar. Bu karanlık kalbte kötülüğe sevkedici bir iz bırakır. Şeytan kalbe bakar. Girebileceği böyle karanlık bir kapı -ki buradan giren şeyin farkına varmaz- buldu mu, onu aldatmaya ve ona vesvese vermeye yönelir. Nefs'in hareketinin, ya nefse âid bir haz ve arzunun âcilen yerine getirilmesini isteyen hevâ ve heves; ya insanın iç dünyasındaki nefsânî duygulardan kaynaklanan, ulaşılması uzak bir gâye; ya da, aklın âfeti, kalbin de sevdiği şey olan sükûnet veya harekete çağıran duygulardan doğduğu yukarıda anla-

tılmıştır. Nefsin insan üzerinde etkisini sağlayan bu üç şey, ancak şu üç şeyden biri ile meydana gelir: Cehâlet, gaflet, lüzumsuz ve faydasız şeylerle meşgul olmayı arzû etmek.

Ruh da harekete geçtiği zaman, ondan kendi safvetine uygun parlak bir nûr doğar. Bu nûrdan, kalbde şu üç mânâdan birine delâlet eden yüce himmetler meydana gelir. Ya emredilen bir farz, ya mendûb olan bir fazilet, ya da sâhibinin salâhına yönelik bir mübah. Bu söz, ruh ile nefsin hareketlerinin, bedende bulunan şeytan ve meleğe ait etkilerden kaynaklandığını gösterir. Doğrusunu Allah bilir ama, bana göre, insanı yönlendiren bu iki ayrı tesir nefsin ve rûhun hareketinden önce gelir. Ruhun hareketi meleğin uyarısından, âlî himmetler de rûhun hareketinden hâsıl olur. Ruhdan meydana gelen hareket de meleğin yönlendirici tesirinin bereketi ile ortaya çıkar. Nefsin hareketi ise şeytanın etkisinden, süflî şeylere yönelik havâtır da nefsin hareketinden doğar. Bu ise şeytanın insan üzerindeki etkisinin kötülüğünü gösterir.

İnsan bu iki etki altına girdiği ve iki hareketten birini yapmakla karşı karşıya kaldığı zaman, kullarına ikram ve ihsanı bol, davranışları ile onları imtihan eden hüküm ve hikmet sâhibi Cenâb-ı Hakk'tan gelen ihsan ve imtihanın sırrı ortaya çıkar. Bu iki tesir ardarda ve birbirlerinin alternatifi olarak meydana gelir. Birisinin tesiri diğerini ortadan kaldırır. Akıllı ve uyanık olan kimseye, kendisindeki bu iki etkinin tesirlerini bilme ve üns kapısı açılır. Bunların te'sirlerini takib ederek, devamlı sûrette hâlini kontrol etme durumunda kalır.

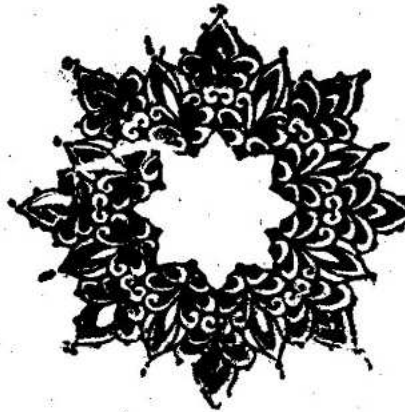
Havâtır arasında beşinci olarak zikredilen bir havâtır da, dört havâtırın tam ortasında yer alan ve zaman-zaman yer değiştirebilen aklın havâtırıdır. Kulun havâtırını temyiz edebilmesi ve kıyâmet günü hesaba çekilirken kendisine delil olarak gösterilmesi için akıl, nefis ve düşman durumunda bulunan şeytanla birlikte olur. Kul herhangi bir işe ancak akli ile girebilir. Aklını kaybettiği zaman da ceza ve hesab düşer. (Zira aklın kaybı mükellefiyeti ortadan kaldırır.) Bazan da fiilin serbestçe ve hür irâde ile yapılabilmesi ve kendisi ile de sevab kazanılması için melek ve ruhla birlikte olur.

Havâtır arasında altıncı olarak zikredilen bir havâtır da yâkin hâtırıdır. Bu, imanın rûhu ve kesinlikle bilmenin bir netice-

sidir. Altıncı hatır hakkında şöyle söylemek uzak bir ihtimal değildir. İnsandaki yakîn neticesinde kazanılan bir hâtır olup, sonunda Hakk'tan gelen hâtıra döner. Aklın hâtırı ise, bazan melekten bazan da nefsdan gelir. Aklın kendine has, bağımsız bir hatırı yoktur. Ya nefsin, ya da meleğin tesiri ile ortaya çıkar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi akıl, ilimlerin kendisi ile anlaşılabilirdiği tabii bir kabilyettir. Bazan nefs tarafından ilga edilen çağrılara doğru yönelir. Bazan da melek tarafından gösterilen hedefe doğru gider. Bazan melek, bazan da şeytanın çağrılarına cevap verir. Buna göre havâtırın sayısını dörtten yukarıya çıkarmak doğru olmaz. Hz. Peygamber (s.a.) ise, insanda etkili olan yönlendirici duyguların, melekten ve şeytandan gelen duygular olmak üzere iki duygu olduğuna işaret etmiştir. Bu iki te'sir asıldır. Ruha ve nefse ait diğer hareketler ise bunlardan kaynaklanan birer fûrûdur. Meleğin te'siri rûhu harekete geçirdiği zaman, o bu sarsıntı ile Allah'a doğru yaklaşmaya başlar. Bu yaklaşma esnasında da kula, Hakk'tan gelen havâtır te'sirini gösterir. Kul, gerçek kurbiyyeti elde ettiği zaman, fenâ da kendiliğinden gerçekleşmiş olur. Kurban (Allah'a yakınlık) bölümünde açıkladığımız gibi, insan üzerindeki ilâhî ve rabbânî hâtıralar böylece sükût bulmuş olur. Hâtır-ı Hakk'ın aslının da meleğin gönüldeki te'siri olduğu anlaşılmış olur.

Şeytanın etkisine gelince, nefis harekete geçti mi, yaratılış ve fitrî yapısındaki aslî özelliğine ve kötülüğe yönlendirici vasfına bürünür. Nefsdan ve nefsin hareketinden, onun yaratılışına tabii hasletine, hevâ ve hevesine uygun havâtırın meydana geldiği anlaşılmış olur. Bütün havâtırın aslı, melek ve şeytandan gelen bu iki etkili güç, diğerleri ise bunların değişik tezâhürleridir. Yakîn ve aklın hâtırı ise, kendiliğinden bunlar arasında yer alır. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAL-MAKAM VE ARALARINDAKİ FARKLAR*

Hal ile makam arasında büyük benzerlik vardır. Şeyhlerin konu ile ilgili işâret ve sözleri çok çeşitlidir. Hal ile makam birbirlerine çok benzedikleri ve yer yer birbirine karıştıkları için yekdiğeri ile ayırd edilememiş, bir şey, birine hal, diğerine makam olarak gözükmüş ve öylece değerlendirilmiştir. Yine de birbirine oldukça yakın gözüken hal ile makamı, yekdiğerinden ayıracak kesin bir delile ihtiyaç vardır. Hal ile makam şeklindeki isimlendirme, aradaki bu farka işâret etmektedir. Hal, sâbit ve kalıcı olmadığı, devamlı değiştiği için «hâl», diye adlandırılmıştır. Bir şey, önce hâl olarak başlar, bilahare «makam» hâline gelir. Meselâ, kulun gönlünde bir muhâsebe duygusunun doğması, sonra bu duygunun nefsânî sıfatların galebe etmesi ile kaybolması; aynı şekilde bunun bazan ortaya çıkması, bazan da kaybolması bunu gösterir. Kulun bu durumu sürekli olduğu müddetçe muhâsebe hâlini devam ettiriyor demektir. Nefsânî sıfatların zuhûru ile muhâsebe hâlinin kaybolması, Cenâb-ı Hakk'ın ilâhi yardımı kula gelinceye kadar devam eder. Hakk'ın yardımı ile muhâsebe hâli kula galip gelir, nefis mağlûp olur. Muhâsebe hâli bütün etkisi ile onu kuşatır, hükmü altına alır. Muhâsebe hâli, nefsin vatanı, yerleşme yeri ve makamı hâline gelir. Bunun devamlı hâle gelmesi ve muhâsebe'nin kulda yerleşik duruma yükselmesi hâlinde, muhâsebe hâlinden muhâsebe makamına yükselmiş olur. Muhâsebe kendisinde makam hâlinde olan kişide, murâkabe hâl olmaya başlar. Böyle bir kimsede murâkabe hâli, zaman zaman kendini hissettirir. Zaman zaman da kaybo-

---

* Bu konuyu krş. el - Luma', 60, 66; Kuşeyri, er - Risâle, I, 201 - 208; et - Taarruf, 104 - 108; Keşfu'l - mahcûb, II. 408 - 412; Kutû'l - kulûb, I. 178.

lur. Muhâsebeden murâkabeye yükseliş, murâkabeden muhâsebe-
beye iniş aralıklarla devam eder. Makamı muhâsebe olan kişinin
hâli, murâkabe olmuş olur. Kula, müşâhede hâline yükselme im-
kânı verildiğinde, murâkabe hâli yerleşmiş ve makama dönüş-
müş demektir. Kulun murâkabe makamından, müşâhede hâline
iniş çıkışı da aynı şekilde bazan gizli, bazan da açık olarak hâl
olmağa devam eder. Sâhibinde Hakk'ı ve eşyanın hakikatını ol-
duğu gibi görme durumu, bulanıklıktan kurtulur ve herşey apa-
çık müşâhede edilmeye başlanırsa, müşâhede makama dönüşmüş
olur. Müşâhede makamından sonra, fenâ fillâh'ı gerçekleştirme,
baka billâh'a ulaşma, aynel-yakîn'den hakka'l-yakîn'e yükselme
gibi kendisinden daha üstün derecelere çıkma, kemâlini artırma
ve bir halden diğerine terakkî imkânı başlar. Hakka'l-yakîn de-
recesi, kalbin etrafındaki perdeleri kaldırma yoluna girer. Bu,
müşâhede'nin en yüce tezâhürlerinden biridir. Bu sebeble Hz.
Peygamber (s.a.): Allahım, Senden kalbimin sesine uyan ve kal-
bimi yönlendiren bir iman dilerim¹ buyurmuştur.

Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî: «Kalbin iki yönü vardır. Birin-
cisi; bâtinî tarafıdır. Onun kulağı ve gözü vardır. Bu, kalbin de
kalbi, süveydâsı v seeasıdır. İkinci tarafı ise, organ olarak bulu-
nan zâhirî kalbdır. Onun da akı vardır. Kalbteki akıl, tıpkı göz-
deki görme kabiliyeti gibidir. Bu akıl, göz bebeğindeki cilâlı kı-
sım gibi, kalbde kendine has bir yeri olan cilâ demektir. Görülen
eşyayı kuşatan ışınlar, nasıl göz bebeğinden fışkırıyorsa, bilinen
eşyaları kuşatan ilim ışınları da akıldaki cilâlı kısmın eşyalara
nazar etmesinden kaynaklanır.» Göz, bebeğindeki ışınlarla gör-
düğü gibi, akıl da, bu ışınlarla eşyayı kavrar. Kalbin etrafındaki
perdeyi yakıp, yok eden, süveydâ noktasına ulaşan ve kalbin esas
merkezini kaplayan bu hâl, hakk'al-yakîn hâlidir. Bu hal, Allah'-
tan kullarına bağışlanan nimetlerin en yücesi, hâllerin en üstü-
nü ve en şereflişidir. Hakk'al-yakîn hâlinin müşâhede ile alâkası,
tuğlanın toprakla alâkası gibidir. Çünkü tuğla, önce toprak, son-
ra çamur, sonra kerpiç daha sonra da ateşte pişerek tuğla hâline
gelir. Müşâhede de toprak gibi asıl ve ilktir. Bundan çamur olma-
sı gibi, ikinci derecede fenâ, kerpiç yapılması gibi üçüncü derece-
de bakâ hasıl olur. Dördüncü derecede, kerpiğin ateşte yakılarak

1. Süyûtî, el - Câmîu's - sagır, I. 50.

tuğlaya dönüştürülmesi gibi hakk'al-yakîn hâli meydana gelir. Hakk'al-yakîn, müşâhedenin en son derecelerinden biridir.

Bütün hâllerin en yücesi, Hakk'tan kullarına sırf bir mevhibe-i ilâhîsi olan hakk'alyakîn hâlidir. Şahsi gayret ve cehde elde edilemez. Bu yüzden, Hakk'tan kullarına mevhibe olarak inen şeylere hâl adı verilmiştir. Çünkü kulun bunu kendi gayreti ve emeği ile elde etmesi mümkün değildir. Bu gerçeği dikkate alan şeyhler: «Makamlar kesbî, hâller vehbîdir.» demişler ve bu hüküm dilden dile dolaşarak onlarca benimsenmiştir. Yukarıda sıra ile verdiğimiz şeylerin hepsi birer mevhibedir. Mekâsibin etrafı mevhibe, mevâhibin etrafı da kesb ile kuşatılmıştır. Hâller Cenâb-ı Hakk'ın gönülde uyandırdığı şeyler, makamlar ise bunların yollarıdır. Ne var ki, makamlarda, kesb ve gayret ortaya çıkmış, mevhibe gizlenmiş, hâllerde de mevhibe ortaya çıkmış, kesb gizlenmiştir. Haller başlangıçtır ve Allah'tandır. Bunun ya kalanıp geliştirilmesi ve yerleşik hâle gelmesi ise kuldandır. Hâller, semâvî ve ulvî mevhibeler; makamlar ise bu mevhibelere giden ve götüren yollardır. Emiri'l-müminin Hz. Ali b. Ebi Tâlib'in: «Bana semalara giden yollardan sorunuz. Çünkü ben bu yolları, yeryüzündeki yollardan daha iyi bilirim.» demesi, makamlar ve hâllere işaret etmektedir. Semâvâtın yolları, tevbe, zühd ve benzeri diğer makamlardır. Bu yollar sebebiyle sâlikin kalbi, semâvî yüceliklere sâhib olur. Semâvî ve yüceliğe götüren yollar, ilâhî bereket ve atıyyelerin indiği yerlerdir. Hâller ancak, semâvî yüceliklere sahib kalblerce gerçekleşir.

Bazıları hâli gizli zikir diye tanıtmışlardır. Bu bizim yukarıda işaret ettiğimiz hususdur. Irak'ta bazı şeyhlerin şöyle söylediklerini işittim: «Hâl, Allah'ın kuluna ni'met olarak ihsan ettiği şeydir.» Gayret, amel ve çalışma ile kazanılan şeye de: «Kulun emeği ile elde ettiği şeydir.» diyorlardı. Müride, Cenâb-ı Hakk'tan bir mevhibe ve nimet bahşolunduğu zaman da: «Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna bağışladığı bir şey» dediler. Buna da, hâlin Cenâb-ı Hakk'tan bir bağış olduğuna işaret etmek üzere «hâl» adını verdiler.

Horasan sûfilerinden bazıları da: «Hâller, amel-i sâlihlerin neticesinde elde edilen şeylerdir.» demiştir.

Şeyhlerden bazıları: «Haller şimşekler gibidir. Parlar ve derhal kaybolur. Eğer devamlı olursa bu hâl değil, nefsin sözü ve

vesvesesidir (hadîs-i nefis)» demişlerdir. Bu söz, her hâl için değil, ancak önce ortaya çıkan, sonra da nefis tarafından yok edilen hâller için doğru olabilir. Suyun yağa karışmadığı gibi hâller de nefse asla karışmazlar.

Sûfilerden bazıları da hâllerin bâkî ve dâimî olduğuna işaret ederek: «Haller devamlı olmaz ve peş-peşe gelmezse hâl değil, levâih ve bevâdih adını alır.» demişlerdir. Levâih ve bevâdih, hâllerin başlangıcı olup, kendisi degillerdir. Ancak bu sıfat devam ederse o takdirde hâl ismini alır.

Şeyhler, içinde bulunduğu makamın bütün hükümlerini gerçekleştirmeden kulun diğer bir makama geçmesinin câiz olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, içinde bulunulan makamın hakkı verilmeden, gerekleri sağlamca gerçekleştirilmeden, diğerine geçmenin doğru olmayacağını ileri sürmüştür. Bazıları da, kulun içinde bulunduğu makam, ancak ondan daha üstün bir makama ulaştıktan sonra tamamlanmış olur. Makam sâhibi, eriştiği yüce makamdaki bir aşağısına bakarak, içinde bulunduğu makamı sağlamlaştırır.» demiştir. Allah daha iyisini bilir ama, burada şunlar söylenebilir. Şahıs bir makam içinde iken, kendisine, bundan daha üstün ve bilâhère erişeceği makamdaki bir hâl verilir. Bu yüce hâlin bulunması, kulun içinde olduğu makamı, istikâmete ve kemâle erdirir. Böylece bir kula içinde bulunulan hâlden daha yüce bir hâlin gösterilmesi ile Hakk'ın tasarrufu gerçekleşmiş olur. Hâlin gösterilmesi dışında, kula başka bir şey verilmez. Bundan sonrası kulun kesbine âiddir. Ya yükselir, ya da yükselmez. Muhakkak ki kul, makamlara ancak haller ile ulaşır. Hâller ise, makamlara yükselten, kendisinde kesbin mevhibe ile karıştığı birer ilâhî bağıştır. Kula, içinde bulunduğu makamdaki daha üstün bir hâl, ancak yükselişi ona yaklaştığı zaman gözüktür. Kul, makamlara yükselmeye, hâllerinin artması ve fazlalaşması ile devam eder. Yukarıda da açıkladığımız gibi, makamlar ve hâllerin birbirine karışması tevbede bile kendini gösterir. İçinde hâl ve makamın birlikte bulunmadığı hiçbir fazilet yoktur. Zühdde bir hâl ve makam vardır. Tevekkülde bir hâl ve makam vardır. Rızâda bir hâl ve makam vardır.

Bu hususa işaret etmek üzere Ebû Osman el-Hirî: «Kırk yıldan beri Cenâb-ı Hakk beni, sevmediğim ve hoşlanmadığım bir halde, ikâmet ettirmiştir. (O'nun verdiği her hâli sevmiş ve O'n-

dan gelen herşeye râzı olmuşumdur.)» demiştir. Bu sözü ile Ebû Osman el-Hirî, rızâya işaret etmiş, onun önce hâl, bilâheré de makam olacağını ifâde etmiştir. Muhabbet de hâl ve makamdır. Kul, gerçek tevbeye erişinceye kadar, hâl olan tevbe ile tekrar tevbe etmeye devam eder. Kulda tevbe hâlinin başlaması, onu önce işlediği fiilden men'etmekle başlar. Bazıları: «Men'etme hâli, kalbde meydana gelen bir heyecandır. Bu heyecanı ancak, gafletten uyanmak, ardından da sâhibini yakazaya götüren intibâh hâli teskîn edebilir.» demiştir. Yakaza haline kesinlikle eren kişi, doğru ile yanlış apaçık görmeye başlar. Bazıları ise: «Zecr ve men', kişiye maksadın yanlış tarafını gösteren kalbteki bir nurdur.» demiştir. Tevbenin başlangıcında meydana gelen zecr ve men' hâli üç şekilde tezâhür eder:

1 — İlim yoluyla men',

2 — Akıl yoluyla men',

3 — İman yoluyla men.

Tevbe eden bir kul, zecr hâline gidip gelmeye devam eder ki bu hâl, onu gerçek tevbeye götüren ilâhî bir mevhîbedir. Kulda, tevbe ve zecr hâli yerleşip makam olunca ve nefsânî duygularını tamamen imha edinceye kadar kul, kendisini nefsin, hevâ ve hevesinin tesirinden kurtaramaz. Zühdde de durum bundan farklı değildir. Kul, önce kendisine dünya ile meşgul olmayı terketmenin lezzetini gösteren ve kendisinin ona doğru yönelmesini kınayan bir hâl ile zühde ermeye başlar. Bu zühd hâlinin tesiri, nefsin dünyaya karşı açgözlülüğü ve hırsla yönelişini kırar ve onun öncelikle elde edilmesi gereken dünyevî şeyleri görmesini engeller. Cenâb-ı Hakk'tan kulu nefsinin elinden kurtaracak ilâhî bir yardım gelinceye kadar aynı hâl devam eder. Kul, böylece zühde erer, kendinde zühd yerleşik hâle gelir. Öylece hâl olan zühd, makam hâline dönüşmüş olur. Hemen ardından kulun, kalbini tevekkül hâli yoklamaya ve tevekkül hâline erinceye kadar gönül kapısını zorlamaya başlar. Aynı şekilde, rızâ hali de, kul rıza makamında mutmain oluncaya kadar gidip gelmesine devam eder. Periyodik tesir, devamlı olmaya başladı mı hâl, makama, rıza hâli de rıza makamına dönüşmüş olur. Burada bir incelik var. O da şudur: Rıza ve tevekkül makamları ile birlikte tabii bir sebeb ve gayretin bulunduğu hükmedilir ve öylece isbât edilir.

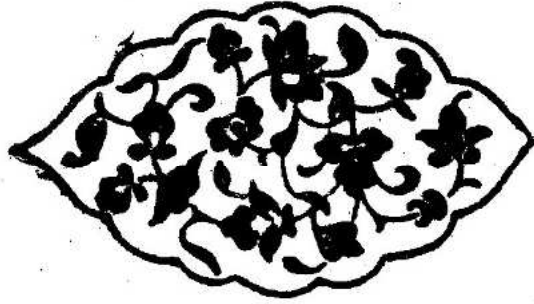
Ancak, tabii sebebin, rızâ hâli ile birlikte bulunabileceği söylene-
mez. Bu râzı olan ve rıza hâline eren kişinin, tab'ının hükümle-
ri gereği hissettiği kerâhete benzer. Fakat bunu rızâ makamında
bilmesi, tab'ın hükmünün ortaya çıkmasını engeller. Bu durum
onu rıza makamından uzaklaştırmaz. Ama hâl olan rızayı ibtâl
edebilir. Çünkü hâl, mevhibeden tecerrüd edildiği zaman tab'ın
çağrışımı ortadan kalkmış olur. Eğer; «Hal makamın başlangıcı,
makam da halden daha sağlam bulunduğu halde, rızâda hâl sâ-
hibi olmadan rızâ makamına ulaşmak nasıl mümkün olur?» diye
bir suâl sorulursa şöyle cevap veririz: Makam, kulun kesb ve gay-
reti ile karışık olduğu için, onda tabii duyguların ve etkilerin bu-
lunması muhtemeldir. Allah'tan bir mevhibe-i ilâhî olan hâl ise,
böyle bir tab'ın ve onun te'sirinin bulunmasından uzaktır. Öyle
ise rızâ hâli daha değerli, rızâ makamı daha sağlamdır. Makam-
lara ermek için mutlak halleri artırmak lâzımdır. Hâli geçtikten
sonra ancak makama erilebilir. Hâli geçmeksizin, yalnızca ma-
kamlara gitmek mümkün değildir.

Makam olan şey de, makam olmayan şey de hâllerden kabul
edilmiştir. Buradaki sır, yukarıda açıkladığımız gibi makamda
kesb ortaya çıkar, kesb gizlenir. Hâlde ise mevhibe zâhir olur,
kesb gizlenir. Hâle mevhibe hâkim olunca bunun belli bir kayıt al-
tına alınması mümkün olmaz. Böylece hâllerin, belli bir sınırının
olmadığı ortaya çıkar. Yüce hâllerin makama dönüşmesi bir lü-
tuftur. Cenâb-ı Hakk'ın kulları üzerindeki takdiri ve onlara ikrâ-
mı sınırsızdır. Bu sebeble sûfilerden biri «Eğer bana, İsa (a.s.)'-
nın rûhâniyeti, Mûsa (a.s.)'in mükâlemesi ve İbrâhîm (a.s.)'in
dostluğu verilse, bununla yetinmez onların da ötesindeki insan-
ları isterdim» demiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri sayıla-
mayacak kadar çoktur. Bu haller, peygamberlere âid hâller olup
velîlere verilmez. Ancak bunu söyleyen kimse, kulun Cenâb-ı
Hakk'tan gelen lütuf ve mevhibelere karşı sınırsız bir istek ve
arayış içinde bulunması, verilenle yetinmemesi, daha fazlasını is-
temekte ısrarlı olmasına işâret etmektedir. Çünkü Hz. Peygam-
ber (s.a.), bereketin fazlaca inmesini isteme ve talep kapısını çal-
ma konusunda kanaat etmemeye ve daha fazlasını istemeye teş-
vik etmiş ve bir hadisinde şöyle buyurmuştur: **Kendisinde ilmimi
artırmadığım her günün sabahı bana mübârek kılınmadı.**² Bir

2. bkz. Keşfü'l - hafâ, II. 126.

duasında da: **Yâ Rabbî**, yaratıklarından herhangi biri için lutfettiğin, hayra, hedefim ve niyyetimin ulaşamaz, amelim eksik olur da yapamaz ve bu konuda bilgim eksik olursa, bu za'fıma ve kusuruma rağmen beni, hayır va'dettiğin kullar arasına katmanı senden ister ve yine sana sığınırım³ der.

Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri sayılamaz. Hâller ise, kendisi tükenmeden denizler tükenen, kendisi sayılmadan kumların sayımı biten Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatına bitişik mevhibelerdir. Her türlü nimeti veren ve mahlûkatına bahşeden yalnız Cenâb-ı Hakk'tır.

---

3. Benzer bir hadîs için bkz. İbn Mâce, Daâvat, 30.

ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

MAKAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şeyhimiz Şeyhülislâm Ebu'n-Necib es-Sühreverdî'nin, Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyetle bize bildirdiğine göre; «Hz. Peygamber (s.a.)'e bir adam geldi ve: «Yâ Rasûlallah, ben katı ve sert bir insanım. Âileme karşı oldukça sert davranıyorum.» dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): İstiğfar nerde, sen neredesin? Halbuki ben, bir gün ve bir gece yüz defa Cenâb-ı Hakk'a istiğfar ediyorum.¹ buyurdu. Diğer bir hadis-i şerifte Ebû Hureyre (r.a.), âfendimiz (s.a.)'in: Muhakkak ben her gün Cenâb-ı Hakk'a yüz defa tevbe eder ve O'ndan mağfiret dilerim.» buyurduğunu rivâyet etmiştir. Ebû Bürde de Hz. Peygamber (s.a.)'in: Kalbime bir ağırlık gelir ve onun için Cenâb-ı Hakk'a günde yüz defa istiğfar ederim buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Cenâb-ı Hakk: Ey mü'minler, topluca Allah'a tevbe edin ki felâha eresiniz.² Muhakkak Allah tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever.³ Ey iman edenler, Allah'a yürekten tevbe edin. (Öyle tevbe edin ki tevbeniz, kendinize ve başkalarına öğüt verici, geçmişte yaptığınız hataları çıkarıcı olsun.)⁴ buyurmuştur. Tevbe bütün makamların aslı ve özü, bütün hâllerin anahtarıdır. Binâ için yer nasıl önemliyse, makamlar için de tevbe öyledir. Makamların ilkidir. Yeri olmayan kimsenin binası olmayacağı gibi tevbesi olmayan kişinin hâli de, makamı da olmaz. Ben bildiğim, çalıştığım ve gayret ettiğim kadarı ile bütün makam ve hâlleri, tevbenin bir neticesi ve semeresi kabûl ettim. Tevbenin,

1. İbn Mâce, Edeb, 57; Dârimî, Rikak, 15.

2. en - Nûr (24), 31.

3. el - Bakara (2), 222.

4. et - Tahrîm (66), 8.

imanın şartları, akideleri ve sıhhatından sonra üç şeyi topladığını gördüm. İmanla beraber bunlar dört oldu. Tevbeyi ve onunla birlikte bu dört şeyi hakîki ve mânevî doğumun gerçekleşmesinde, Cenâb-ı Hakk'ın tabii doğumun husûlü için koyduğu «tabâi-erbaa» (Hava, su, ateş, toprak) gibi gördüm. Bu dört şeyin hakikatına kim sâhib olursa, semâların melekûtuna yükselir. Kaderin ve âyât-ı ilâhiyenin sırrına erebilir. Allah tarafından indirilmiş olan ilâhî kelâmı anlayabilir, onların zevkine varabilir. Bu dört şeyden çıkan, bunlarla var olup, bunlarla yerleşik hâle gelen makam ve hallerin hepsine sâhib olabilir. İman'dan sonra üç şeyi içine alan tevbe-i nasûhtur. İkincisi, dünyaya karşı değer vermemek ve zâhid olmak, üçüncüsü; kalıp ve kalbe ait amelleri, zâhiren ve bâtınen kusursuz ve eksiksiz yaparak yalnızca Allah için amel etmeye devam ederek ubûdiyyet makamını gerçekleştirmek. Bundan sonra kendisine, dört şey üzerine diğer dört şeyi bütünü ile tamamlaması konusunda yardım edilir. O da, az konuşmak, az yemek, az uyumak ve insanlardan uzaklaşmaktır. Zâhid âlimler ve şeyhler, ancak bu dört husus ile bütün makamların yerleşeceği ve hâllerin doğru olacağı konusunda ittifâk etmişlerdir. Bu dört esası gerçekleştirmek ve Cenâb-ı Hakk'ın te'yidi ve O'nun güzel tefviki ile abdâllar abdâl olma vasfını kazanır. Bu açıklama ile anlaşıldı ki, diğer bütün makamlar tevbenin sıhhatli ve sahîh olmasından sonra ortaya çıkar. Gerçek tevbede başarılı olan kişi, diğer bütün makamlara yükselmede de başarılı olabilir. Bunun da ilki, imandan sonra gelen tevbedir. Sağlıklı bir tevbenin başlangıcında kişi hâllere muhtaç olur. Tevbe sahîh olduğu zaman da makamlar ve halleri içerisine alır. Tevbenin başında kişinin içinde onu kötülüklerden men'eden bir duygunun bulunması gerekir. Men'edici bu duygunun bulunması hâldir. Yukarıda hâllerin mevhibe-i ilâhî olduğu belirtildiği gibi bu hal de Hakk'ın bir lütfudur. Kulda zecr ve men'in hâl olarak bulunması tevbenin anahtarı ve başlangıcıdır.

Adamın birisi Bîşr el-Hâfî'ye: «Bana ne oluyor ki seni üzgün görüyorum?» dedi. O da: «Çünkü ben, arandığı halde, yolunu kaybetmiş biriyim. Benden istenilen ve beklenen yolu, ben kendim kaybettim. Eğer yolun maksada nasıl götüreceğini bilseydim, önce kendim giderdim. Ancak gaflet uykusu beni kuşattı. Nefsimin ondan men'edilmesi ve uzaklaşması dışında beni bu yuktan kurtaracak bir çıkış yolu da yoktur.» cevabını verdi.

Asmaî: «Basra'da, iki gözünden akan yaşlardan şikâyet eden bir adam gördüm ve ona: Gözlerini silmez misin? dedim. O: Doktor beni bundan men'etti. Men'edildiğinden sakınmayan kimse de hayır yoktur, cevabını verdi», demiştir.

İnsanın iç dünyasında bulunan, kötülükten men'edici duygu (zâcir) Cenâb-ı Hakk'ın kişinin bânına bahşettiği bir hâldir. Bu hâlin tevbe eden bir kulda mutlaka bulunması gerekir. Böyle bir men'edilme hâlinden sonra, kul «intibâh» hâlini hissetmeye başlar.

Bazıları da: «İçinde ansızın doğan hallere (tavârik) sarılan kişi intibaha erer ve gaflet uykusundan kurtulur.» demiştir. **Bâyezîd el-Bistâmî** ise: «İntibâhın alâmeti beştir. Kul nefsinı hatırladığı zaman boyun büküp muhtaçlığını idrak eder, günahını hatırladığında tevbe ve istiğfar eder, dünyayı hatırladığında ibret alır, âhireti hatırladığında sevinir. Cenâb-ı Hakk'ı hatırladığında ürperir ve tüyleri diken diken olur.» demiştir.

Bazı sûfiler de: «İntibâh, kişiyi hayra götüren hâllerin başlarında gelir. Kul gaflet uykusundan (intibâh ile) uyandığı zaman, bu intibah onu yakaza hâline ulaştırır. Yakaza'ya erdiği zaman, bu teyakkuz, sâhibinin doğru yolu istemesini sağlar. Hakk'tan başka bir yolda olduğunu bilip de doğru yola gitmeyi istediği zaman tevbe kapısına döner. İntibah hâli, teyakkuz hâlinin gelmesini sağlar.» demiştir.

Fâris der ki: «Hallerin en üstün ve en faziletlisi, teyakkuz ve ibret alma hâlidir.» Ayrıca: «Teyakkuz, kurtuluş yolu ve çıkış kapısını gördükten sonra, oraya gidecek yolu apaçık ortaya koymaktır.» denmiştir. «Teyakkuzu sağlam olan kişi, tevbe yolunun başında bulunur.» denmiştir.

«Yakaza; Hakk'tan korkan kimselerin kalbine Allah tarafından ihsan edilen ve onları tevbe etmeye yönlendiren ilâhî bir ikazdır.» diye târif edilmiştir. Yakaza hâli tam olan kişi, bu hâli ile tevbe makamına yükseltilir. Bu üç hâl, tevbeden önce gelen hâllerdir. Tevbenin sağlam ve dosdoğru olması, iyi bir muhâsebe'ye muhtaçtır. Tevbe ancak kâmil bir muhâsebe ile tamam ve sağlam olur.

Mü'minlerin emîri Hz. Ali (k.y.)'den şöyle dediği nakledil-

miştir: «Kıyâmette hesaba çekilmezden önce, kendinizi dünyada hesaba çekin. Âhirette tartılmadan önce, dünyada amellerinizi tartınız. Nefsinizi, herşeyin Allah'a arz edileceği kıyâmet gününe hazırlayınız. O gün (hesab için padişahlar pâdişahı Allah'a) arz olunursunuz. Sizden hiç bir sır (Allah'a) gizli kalmaz.»⁵ Muhâsebe, nefesleri korumak, hisleri kontrol etmek, vakitleri gözeterek hakkını vermek ve mânevî bakımdan önemli olan işleri tercih etmektir. Kul, bir gün ve gecede Allah'ın kendisine rahmet olarak beş vakit namazı farz kıldığını, Cenâb-ı Hakk'ın kullarının herbâlini bildiğini anlar. Gafletin kendisini kuşattığını farkeder. Hevâ ve heves ile dünyanın kendisini bu vecibeden uzaklaştırmaması gerektiğini idrak eder. Beş vakit namazın, Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyyet hakkını yerine getirebilmek için nefsi kulluk ve ubûdiyyet bölgesine çeken bir zincir olduğunu bilir. Kul, bir namazdan diğerine kadar olan zaman içinde nefsini güzel bir muhâsebe ile gözetim altında bulundurur. Böyle bir muhâsebe ve ilâhî emir ve yasaklara riâyette kul, şeytanın gönlüne girme yollarını kapatır. Kul, kalbindeki düğümleri, tevbe ve güzel bir istiğfâr ile çözmedikçe namaza giremez. Çünkü şeriâtın hilâfına söylenen her söz, yapılan her hareket, kalbte siyah bir nokta gibi leke bırakır. Kalb üzerinde bir düğüm meydana getirir. Doğru olanı yapma imkânlarını araştıran ve bu yüzden de her hâlini muhâsebe eden kimse, organlarına hâkim olarak batınını namaza hazırlar. Muhâsebe makamına geçmeye çalışır. Böylece gönlünün namaza bağlı olması, kulun bir namazdan diğer namaza kadar olan zaman içinde her ânının üzerine doğan bir nûr hâlini alır. Onun namazı, vaktinin her ânını bütünüyle aydınlatan bir nûr olduğu gibi, vakti de namazın nûru ile ma'mûr ve münevver hâle gelmiş olur.

Kendilerini sıkı sıkıya muhâsebeye çeken kimselerden bazıları namazlarını bir deftere yazar ve iki vakit namazın arasında beyaz bir aralık bırakırdı. Gıybet veya benzeri bir hata işlediği an, bulunduğu vakitler arasındaki yere bir çizgi çeker, mâlâyânî ve lüzâmsuz bir işle meşgul olduğunda nokta kordu. Bu davranışı ile, günahlarını ve fuzûlî işlerle geçen vakitlerini hesaplar, uyguladığı sıkı bir muhâsebe ile şeytanın ve nefsin gönlüne gidiş kapılarını daraltır, gerçek kulluk makamına ermek için gös-

terdiği hırs ve gayrette sadakatının artmasını te'mine çalışırdı. Gerçek bir muhâsebe ve ilâhî hukûka riâyet makamı sahîh ve sağlam bir tevbeden sonra meydana gelir.

Cüneyd (k.s.): «İlâhî hukûka riâyeti düzgün olan kimsenin velâyeti ve Allah'a olan yakınlığı da devamlı olur.» demiştir.

el-Vâsıtî'ye: «Amellerin en üstünü hangisidir?» diye sorulduğunda: «Sırrı gözetim altında tutmak, zâhiri muhâsebe, bâtını da murâkabe ile imâr etmek.» diye cevap vermiştir. Muhâsebe ile riâyet birbirini tamamlar. Tевbe de ancak bu ikisinin tam olması ile gerçek bir tevbe olma vasfını kazanır. Murâkabe ve sırra riâyet, tevbe makamının sahîh ve sağlam olması ile gerçek sıhhati-ne kavuşan ve bu dereceden sonra makam olabilen değerli iki hâldir. Tевbe, bu ikisinin kıvam ve kemâli ile dosdoğru bir tevbe olur. Buradan murâkabe, muhâsebe ve riâyetin, tevbe makamının zarûrî şartlarından olduğu anlaşılmıştır.

Ebû Zür'a'nın, Cerîrî'den naklen bildirdiğine göre şöyle demiştir: 'Bizim yolumuz olan tasavvuf, iki asıl üzerine binâ edilmiştir. Birincisi, sürekli olarak nefsi Allah ile murâkabe hâlinde bulundurmak, diğeri de zâhiri şeriat ilmi ile kâim kılmaktır.»

Mürtaiş der ki: «Murâkabe, her düşünce, her söz ve her hareket esnasında Hakk'ı ve O'nun huzurunda bulunduğunu düşünerek, her an sırrını korumaya çalışmandır.» şeklinde açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk: **Her nefsin kazandığını görüp gözetene (ortak koşullar mu?**⁶ buyurmuştur. Burada ifâde edilen husus, ilm-i kıyâm'ın ta kendisidir. Hâli bilmek, mârifetin eksik ve fazlalığını tanımak ancak bu ilimle, Cenâb-ı Hakk'ın herşeyi görüp gözettiğini idrâkle tamamlanır. Aynı şekilde ilm-i kıyâm, kişinin kendisi ile Allah arasındaki hâlinin derecesini bildiren bir ölçüdür. Bunların hepsi tevbenin sağlıklı ve sahîh olması için şarttır. Aynı şekilde sahîh bir tevbenin bulunması da bu hallerin kemâli için gereklidir. Çünkü hâtıralar, azimetlerin, azimetler ve gayretler de amellerin başlangıcını oluşturur. Hâtıralar kalbin irâdesi ile meydana gelir. Kalb ise organların emîri ve yöneticisidir. Organlar kalbin irâdesi ve hareketi olmaksızın bir yere kımıldayamazlar. Kalbin murâkabe ile kontrol altına alınması, onun menfi hâtıralarla olan alakasını keser. Murâkabenin tamamlan-

6. er - Ra'd (13), 33.

masından sonra sahîh bir tevbe meydana gelmiş olur. Organlara yardım olarak, kalbin menfi hâtıralarla olan ilgisinin koparılması yeter. Çünkü murâkabe ile kalbin kötülöklere yönelik damarları kısılmıştır. Murâkabenin önünden kaçan bazı şeyler de muhâsebe ile anlaşılır ve giderilir.

Ebû Zür'a'nın Ebû Osman el-Mağribî'den naklen bildirdiğine göre şöyle demiştir: Tasavvuf yolunda insanın kendisine gerekli kılması gereken en faziletli şey, muhâsebe, murâkabe ve amellerin şer'i bilgilerle yönlendirilmesidir. Tevbe sahîh olduğu zaman, inâbe de sahîh olur.

İbrâhim b. Edhem: «Kul, tevbesinde sâdık ve samîmi olduğu zaman münib (inâbe eden) olur. Çünkü inâbe, tevbenin ikinci derecesidir.» demiştir.

Ebû Sa'id el-Kuraşî ise: «Münib, kendisini Allah'tan alıko-yan her şeyden uzaklaşarak yalnızca O'na yönelen kişidir.» şeklinde açıklamıştır.

Bazıları: İnâbe'yi: «Başka bir şeyden değil, Allah'tan yine Allah'a dönmek.» şeklinde açıklamıştır. Başka bir şeyden Allah'a dönen kişi inâbenin iki özelliğinden birini kaybetmiş demektir. Münib; dâima hak ve hakikat üzere olan, Allah'dan başka döneceği yer olmayan, Allah'dan yine Allah'a dönen kişidir. Sonra Allah'a olan bu dönüşünden de dönen, Hakk'ın huzurunda, fiillerindeki kusûru görme ve nefse muhalefet hâlinde Hakk'ın zât denizinde cem' hâli ile müsteğrak olur. Özelliği ve vasfı olmayan bir gölge, bir hayal gibi kalır. Mücâhede, riâyet ve murakabenin gerçekleşmesinden sonra meydana gelir.

Ebû Abdullah es-Secezi ise: «İrâde hâlinde iken, kendi ahvâ-Onun her amelini hesaba çeker, muhâsebe ederim.» demiştir.

Ebû Abdullah es-Siczei ise: «İrâde hâlinde iken, kendi ahvâ-linden bir şeyi güzel gören kimsenin irâdesi bozulur. Tekrar işin başına dönerek nefsini terbiye etmesi gerekir.» demiştir. Nefsinin lehine ve aleyhine olan şeyleri sadâkat terâzisi ile tartmayan kimse ricalullah derecesine ulaşamaz. Fîil ve hareketlerdeki noksanlıkları görmek, sahîh ve sağlam bir inâbenin, o da tevbe makamının gerçekleştirilmesinin tabii ve zarûri sonuçlarıdır. Tevbe, ancak gerçek bir mücâhede ile sahîh olur. Kul, mücâhedeinde ancak sabrın bulunması ile muvaffak olur.

Bir rivâyette Fudâle b. Ubeyd: «Hz. Peygamber (a.s.)'den şöyle söylediğini işittim.» diyerek şu hadisi nakletmiştir: **Gerçek mücâhid, nefsi ile cihâd eden kişidir.**⁷ Mücâhede ancak sabırla tamamlanır. Sabrın en faziletlisi de, himmet ve gayreti bütünüy- le Allah'a yönelik olarak bulundurmak, kalbi sâdık bir murâka- be ile gözetim altında tutmak ve onun düşük hâtırlarla ilgisini kesmek için yapılan sabırdır; sabır, farz ve fazilet olmak üzere iki kısımdır. Farz olan sabır, farzları edâ ve haramlardan kaçın- mak için gösterilen sabırdır. Fazilet olan sabır ise; fakra karşı gösterilen sabır, felâketle ilk karşılaşıldığında sıcağı sıcağına gös- terilen sabır, açlığı ve güçlükleri gizlemek, şikâyeti terketmek için gösterilen sabır, fakirliği gizlemek için gösterilen sabır, ilâhî lütûf ve kerâmetleri, âyetleri ve ibretleri görmeyi sağlamak için gösterilen sabır, bu çeşittendir.

Sabrın farz ve fazilet olan çeşitleri pek çoktur. İnsanların ço- ğu sabrın bu kısımlarını yerine getiriyor fakat, murakabe'nin sıh- hati, ilâhî hukûka riâyet ve menfi hatırlardan kurtulmak için Allah'a karşı gösterilmesi lâzım gelen sabrı yapamıyorlar. Buna göre sabrın da, murâkabenin de esası tevbenin içindedir. Sabır, gerçek tevbe'ye dâhi olan, yakın sâhiplerinin en yüce makamlarından biridir.

Alimlerden biri; «Sabırdan daha faziletli ne olabilir? Çünkü onu Cenâb-ı Hakk, Kur'an-ı Kerim'inde doksandan fazla yerde zikretmiş, bunun dışındakileri o kadar sıkça anmamıştır. Tевbe'nin sağlıklı olması, bütün bu yüceliğine rağmen yine de sabrı içi- ne alır.» demiştir.

Sabrın bir çeşidi olan ve verilen nî'metleri Allah'a isyânda kullanmamayı gerektiren «Nimetlere karşı sabır» da tevbenin sıh- hati içinde yer alır.

Sehl b. Abdullah şöyle der: «Âfiyet ve iyiliklere karşı sabret- mek, belâ ve musibetlere karşı sabretmekten daha güçtür.»

Ashâb-ı Kirâm'dan bazılarından: «Sıkıntı ve güçlüklerle im- tihan edildik sabrettik ama, bolluk ve genişliğe müptelâ olduğumuzda sabredemedik.» dedikleri rivâyet edilmiştir.

7. Tirmizi, Fezâilü'l - cihad 2; İbn Hanbel, VI, 20 - 22.

Rıza ve gadabda orta yola riâyet, insanların övgüsüne karşı direnme, belâ ve musibetlere tahammül için gösterilen sabır da, sabrın çeşitlerindendir. Tevâzû ve züll, tevbeye dahil olmasa da zühdün içinde bulunur. Tevbe makamında geçen ve anlatılan güzel makam ve hallerin hepsi aynı zamanda zühdde de vardır. Çünkü zühd, yukarıda zikrettiğimiz, iman ve tevbeden sonra gelen, dört esasın üçüncüsüdür.

Sabrın hakikatı, nefsin itminâna ermesinden, onun itminâna ermesi, tezkiye edilmesinden, nefsin tezkiyesi de ancak tevbe ile ortaya çıkar. Nefs, tevbe-i nasûh ile tezkiye edildiği zaman, karakterindeki kötü huylar kaybolur. Sabrın azlığı, nefsin kötü huylarından, iyiliklere karşı direnmesi ve isyan etmek istemesindendir. Tevbe-i nasûh, nefsi yumuşatır, ondaki tabii özellik ve kötülükleri çıkararak yumuşaklığa sevkeder. Çünkü nefis, murâkabe ve muhâsebe ile saflaşır, hevâ ve hevese tâbi olmakla tutuşan ateşi söner. Nefs bu itminân hâli ile rızâ makamına ulaşır. Gücü yettiği kadar mutmainne vasfını kazanır.

Ebü Abdullah en-Nebbâcî: «Allah'ın sabır'dan utanan (gereğini yerine getiremedikleri için) ve kaçınan kulları vardır. Rızâdaki güçleri nisbetinde sabırdan birşeyler almaya bakıyorlar.» demiştir.

Ömer b. Abdülaziz şöyle der: «Kazâ ve kaderin şahsıma takdir ettiği şeyler dışında asla sevincim olmadı.» Rasûlullah (s.a.) İbn Abbas'a (r.a.) tavsiyesinde şöyle buyurdu: Rızâ konusunda amelini yakınle ve yalnız Allah için yap. Eğer bu olmazsa (sabıra yapış) Çünkü sabırda çok büyük hayırlar vardır. Diğer bir haberde Hz. Peygamber (s.a.)'den şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir. Allah'ın taksim ettiğine rızâ göstermekten daha hayırlı bir şey kimseye verilmemiştir.

Rızânın fazileti ve şerefi konusundaki haberler, rivâyetler ve hikâyelerde anlatılan şeyler, sayılamayacak kadar çoktur. Rızâ, tevbe-i nasûhun semeresidir. Kul, tevbe-i nasûhtan geri kaldığı sürece rızâdan da geri kalır. Buna göre tevbe, sabrın hâlini de, makamını da, rızanın hâlini de, makamını da içine alır.

Havf ve recâ, yakın ehline has değerli makamlardan, iki yüce makamdır. Bunlar da tevbe-i nasûhun içinde meydana gelir. Çünkü, kulun korkusu (havf), tevbeye yönelişinden hâsıl olur.

Eğer korkusu olmasa tevbe de etmez. Recâsı olmasa korkmaz. Recâ ve havf bir müminin kalbinde mutlaka bulunması gerekli iki haslettir. Tevbesinde istikamet bulunan kişinin, havfı ve recâsı mûtedil olur. Hz. Peygamber (s.a.) can vermek üzere olan bir adamın yanına geldi ve: «Kendini nasıl hissediyorsun?» diye sordu. O da: «Kendimi günahlarımdan korkar, Cenâb-ı Hakk'ın da rahmetinden ümit-var olarak hissediyorum.»⁸ cevabını verdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): Bir mü'minin kalbinde, şuracıkta bu iki şey, Allah'ın kuluna umduğunu vermesi, kötülüğundan da emin kılması ancak birlikte bulunabilir cevabını vermiştir.

(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.⁹ âyet-i kerîmesinde, kişinin kendisini elleri ile tehlikeye atması, kebâir işleyen bir kulun, «artık ben helâk oldum, bittim, bana amelim fayda vermez.» demesi şeklinde açıklanmıştır. Tevbe eden kimse, önce korkar, sonra tevbe eder ve Cenâb-ı Hakk'ın mağfiretini ümidle bekler. Tevbe eden bir kul, korkan ve uman biri olmadığı müddetçe tevbe etmiş olmaz. Mâsiyet ve kötülüklerden organlarını çekerek tevbe eden bir kul, Allah'tan, kendisine itaat etmek üzere, nimetleri ile yardım ister. Sonra verilen nimetlere şükreder. Çünkü organlardan herbiri ayrı bir nimettir. Onların şükrü ise, kötülükten uzak tutmak, ibâdet ve itaatta kullanmaktır. Yani; Allah'ın nimetlerine böyle şükreden bir kul, istikamet bakımından, tevbe eden kişiden daha üstündür. Tevbe makamı bütün makamları topladığına göre, onun içinde bulunan şeyleri şöylece sıralayabiliriz: Zecr hâli, intibâh hâli, teyakkuz hâli, nefse muhalefet, takvâ, mücâhede, fiillerinin ayıplarını görme, inâbe, sabır, rıza, muhâsebe, murâkabe, riâyet, şükür havf ve recâ'dır.

Tevbe-i nasûh yürekten yapılır ve sahîh olursa nefis tezkiye edilir, kalbin aynası parlar, dünyanın kötülüğü ondan uzaklaşır. Bu dereceye eren kimse, zühdü elde eder. Tevekkül, ancak zâhid'de gerçekleşir. Zâhid, mevcut olana değer vermesi ile değil, kendisine vaad olunana güvenmesiyle zâhid olur. Allah'ın va'detliklerini sükûnetle beklemek, tevekkülün ta kendisidir. Kul, tev-

8. Tirmizî, Cenâiz, 11; İbn Mâce, Zühd, 31.

9. el - Bakara (2), 195.

be-i nasûhdan sonra kendisinde gerçekleşmeyen bazı makamlar varsa onları da dünyaya karşı gösterdiği zühd ile ikmâl eder.

Ebû Mansûr Muhammed b. Abdulmelik b. Hayrûn, Abdullah b. Büreyde (r.a.)'den naklen şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Rasûlullah (s.a.) bir savaştan geldi. İlk defa da Hz. Fatıma (r.a.)'yı ziyaretle işe başladı. O'nun evde bir perde ihdâs ettiğini ve eline normalden fazla takılar taktığını görünce geri döndü ve içeriye girmedi. Sonra bir kenara oturdu. Önündeki yere birşeyler yapmaya başladı. Bunu yaparken: «Ben ne yapıyorum?» çevremdeki insanlar ne yapıyor?» Dünyaya karşı ben onlara ne söylüyorum?» Onlar ne yapıyorlar?»¹⁰ diyordu. Hz. Fatıma (r.a.), Efendimizin evdeki perde ve elindeki takılar yüzünden geri döndüğünü görünce, perdeyi ve takıları Hz. Bilâl (r.a.)'a gönderdi ve ona: «Hz. Peygamber (s.a.)'e git şunları götür ve: «Bunları benim tasadduk ettiğimi, istediği yere vermesini» söylediğimi söyle» dedi. Hz. Bilâl (r.a.) onları Hz. Peygamber'e getirdi ve Hz. Fatıma'nın: «Bunları tasadduk ettim, istediğin yere koy, istediğin yere ver.» dediğini söyledi. Hz. Peygamber (s.a.)'de: Anam-babam hakkı için doğru olanı yaptı, git bunları sat, buyurdu.

Biz yeryüzündeki şeyleri, kendilerine süs olsun diye yarattık ki onların, hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim.¹¹ âyet-i kerimesinde ifâde edilen imtihan, dünyaya karşı zühd» olarak açıklanmıştır.

Emîr'ül-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), zühdden sorulduğu zaman şu cevabı verdi: «Mü'min olsun, kâfir olsun dünyayı yiyen kimseye aldırmamandır.»

Şiblî'ye zühdden sorulduğunda: «Yazıklar olsun size. Sivrisinek kanadı kadar bir kıymeti olmayan (dünyada) zâhid olmak ve ona değer vermemekten soruyorsunuz.» cevabını vermiştir.

Ebû Bekir el-Vâsıtî: «Kenef kadar kıymeti olmayan dünyayı terketmeye ne zaman ulaşacaksınız. Allah katında sivrisinek kanadı kadar kıymet ifâde etmeyen dünyadan yüz çevirmeye ne zaman sâhib olacaksınız?» dedi.

Kulun zühdü tam oldu mu, tevekkülü de tam olur. Çünkü kulun tevekkülündeki sadakat ve samimiyeti, onun dünyaya karşı zühdünü de sağlamlaştırır. Tevbe'de istikamet sâhibi olan

10. Buhârî, Edeb, 120; Müslim, Hayz, 34.

11. el - Kehf (17), 7.

kimse, dünyaya karşı zâhid ve bütün makamları ihtivâ eden, bütün halleri içine alan bu iki makamı gerçekleştirmiş olur. Bütün hâl ve makamlar, tevbe ve zühdün içinde bulunur. Bunlarla diğerleri de tahakkuk eder.

Tevhenin murâkabe ile olan tertibi ve birinin diğeri ile olan münâsebeti, kulun tevbe etmesi ve sol tarafında bulunan, kötülükleri yazan meleğin yazacak birşey bulamayacağı kadar tevbesinde samimî olmasıdır. Sonra kulun, organlarını mâsiyetlerden temizleme derecesinden mâlâyânî ile meşgul olmama ve fuzûlî tek bir kelime söylememe, lüzumsuz tek bir hareket yapmama, temizliğine yükselir. Ardından riâyet ve muhasebe zâhirden bâtınını büsbütün istilâ eder. İşte bu derece, bâtınından önce mâsiyetle, sonra da fuzûlî işlere yönelik hâtıraların imhâsı ilm-i kıyamın gerçekleşmesi demektir. Kul, her türlü maddî ve ma'nevî tehlikeleri gözetlemeyi eksiksiz yaptığı zaman, organlarını ve kendisini ilâhî emirlere karşı gelmekten korumuş, tevbesini dosdoğru yapmış olur. Cenâb-ı Hakk, elçisi Hz. Peygamber (s.a.)'e: **Öyleyse emrolunduğun gibi dosdoğru ol; (Sen de) ve seninle beraber tevbe edenler de (hep dosdoğru olun) aşırı gitmeyin, Zira O, yaptıklarınızı görmektedir.**¹² buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk elçisine, O'na tâbi olanlara; O'nun ümmetine, tevbe'de müstakim olmalarını önemle emretmiştir. Bir mürid, günahlarını yazmaya memur sol tarafındaki melek, yirmi yıl süre ile yazacak bir şey bulmama derecesine ermedikçe gerçek mürid olamaz. Bu durum ismet (günahlardan Allah tarafından korunma)'ın varlığını gerektirmez. Ancak tevbesinde sâdık ve samimi olan kimsede günah nâdiren vâkî olur. Böyle birisi bir günahla imtihan edildiğinde bâtınındaki günahın izi, yine bâtınında meydana gelen daha latîf bir nedâmet ve pişmanlık duygusu ile silinir. Nedâmet, sol tarafta bulunan meleğin birşey yazmayacağı bir tevbedir. Kul, tevbe-i nasûh ile yürekten tevbe ettiği zaman dünyaya karşı zâhid olur. Öğle yemeğinden akşam, akşam yemeğinden de diğer öğle yemeğine ne yiyeceğini düşünmez. Bunlara asla önem vermez. Bir şeyler biriktirme, asla aklına gelmez. Yarın için ne gerektiğini düşünme gibi endişesi olmaz. Zühd ve fakr bunların hepsini bünyesinde toplamıştır. Zühd, fakrdan daha faziletlidir. Bunda hem fakr, hem de ondan daha fazla olan şeyler vardır.

---

12. Hûd (11), 112.

Çünkü fakr, bir şeyin yokluğuna mecbûren katlanan, zâhid ise elinde olan şeylere kendi isteği ile yüz çeviren ve onlarla ilgilenmeyen kimsedir. Kulun zühdü, tevekkülünü gerçekleştirir. Tevekkülü de rızasını meydana getirir. Rızası sabrını, sabrı nefisini kontrol altına almasını, mücâhedesini sadâkatini, nefisini Allah için kontrol altına alması havfini, havfı da recâsını doğurur. Bu makamların hepsi tevbe ve zühd ile elde edilebilir. Zühd ve tevbe, sahîh bir iman, bunun akidleri ve şartları ile (üçlü olarak) biraraya geldiği zaman, bunlar, kendisi ile tamamlanacakları dördüncü bir şartı gerektirir. O da amellere devam etmektir. Çünkü, güzel hâllerin bir kısmı bu ilk üç esasa (tevbe, zühd ve iman) keşfedilir. Bazı hâllerin kullar üzerine kolayca açılması, dördüncü şart olan amellere devamla sağlanır. Gerçek zühde eren ve tevbelerinde istikâmet sâhibi olan zâhidlerden çoğu, bu dördüncü esasta geri kaldıkları için, güzel ahvâllerin çoğundan da geri kaldılar. Dünyaya karşı zâhid olmak, ancak Allah rızası için amelleri devamlı yapmak üzere, gönlü sâir duygu ve alâkalardan boşaltmak ve böylece ilâhî inâyete mazhar olmayı sağlamak için istenir. Amelleri Allah için yapmak ise, kulun her an, ya zikreden, ya Kur'an okuyan, ya namaz kılan, ya da mutlaka lüzumlu tabii bir ihtiyacın dışında hiçbir şeyin onu bu hâlden alıkoymaması demektir. Kalbî amel, şer'î bir hükmün yerine getirilmesini istediği bir meşgale ile birlikte kalbî tamamen kapladığı zaman, zâhirî meşgale onun bâtınını bu kalbî amelden koparamaz, Aksine kalbî amel, zühd ve takvâ ile birlikte kalbî kaplar ve amelleri devamlı ve Allah için dosdoğru yapmaya devam ederse, kul bütün faziletlerde kemâle erer. Kulluk evubûdiyetle kemâle ermek için elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmaz.

Ebû Bekir el-Verrâk: «Hakk'a karşı ubûdiyyet görevlerinden çıkan kimseye, efendisinden kaçan köleye yapılan muamele gibi muamele edilir.» demiştir.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye: «Kul hangi menzilenin gereğini yerine getirdiği takdirde ubûdiyyet makamının hakkını vermiş olur?» diye sorulduğunda: «(Hakk'a karşı) şahsî tedbir ve ihtiyarını terkettiği zaman.» cevâbını vermiştir.

Kul, tevbeyi, zühdü ve Allah için amellerini devamlı yapmayı gerçekleştirdiği zaman, içinde yaşamış bulunduğu an, O'nu,

geleceğini düşünmekten alıkor. Böylece, ihtiyar ve tedbiri terketme makamına ulaşır. Ardından irâde ve ihtiyarına sâhip olur. Onları kontrol altına alır. O'nun irâde ve ihtiyarı, kendisinden hevâ ve hevesler, ilmini çoğaltma endişesi, bâtınından cehâletin sökülüp atılması mes'elesi kaybolduğu için Allah'ın irâde ve emirlerine paralel hâle gelir. O'nun irâdesine aykırı tek bir isteği bile olmaz.

Yahya b. Muâz er-Râzî şöyle demiştir: «Kul, ma'rifeti tadma-ya başladığında ma'rifete erinceye kadar kendisine: «Şahsî irâdenle seçme. Kendi ihtiyarınla birlikte olma denilir.» Hakîki ma'rifeti elde ettiği ve gerçek ârif durumuna geldiği zaman: «Dilersen seç. Irâdeni kullan. Dilersen seçme; çünkü sen birşeyi tercih ettiğinde bizim irâde ve ihtiyarımızla onu seçersin. Muhakkak sen, ihtiyarını da ihtiyarını terketmeni de bizimle yaparsın,» denilir. Şahsî irâdeden kurtulmak ve tedbiri terketmekten sonra, asıl gaye ve hedef olan bu yüce makam ve şerefli hâl, yukarıda zikrettiğimiz -iman, tevbe, zühd ve devamlı olarak amel- dört şartı eksiksiz yerine getirmekle elde edilir. Çünkü şahsî tedbiri terketmek, kişinin kendisini Cenâb-ı Hakk'ın irâdesinde yok etmesi ve fenâyâ ermesi demektir. Kulun tedbir ve ihtiyarına sahip olması Allah'tan ve Cenâb-ı Hakk'ın kuluna kendisi ile tasarruf edebileceği bir ihtiyar ve tercih kabiliyetini vermesi demektir. Yaptığını Hakk'la yapan, düşündüğünü Hakk'la düşünen ve O'nun emir ve yasaklarına aykırı ufacık bir şeye yönelemeyen kimsenin durumu bakâ makamıdır. Bu makam, kulun kendisinde var olan beşerî istek, temâyül ve tavırlardan sıyrılarak her zaman Hakk'la birlikte olan bir varlığa kavuşmasıdır. Böyle bir kulda, zerre kadar eğrilik kalmaz. Ubûdiyyetle zâhiri ve bâtını dosdoğru olur. İlim ve amel, zâhirini ve bâtını ma'mur eder. Allah'a karşı itaat, ibâdet ve iftihara sarılarak her an Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda bulunduğuna inanan ve ona göre davranan bir nefis ile Allah'a yakınlık (kurbiyyet) duyma makamına yerleşir. Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadis-i şerifini de böylece kulduğunda gerçekleştirmiş olur: **Yâ Rabbi, beni göz açıp kapayacak kadar kısa bir zaman için de olsa nefsimi bırakma. Yoksa helâk olurum. Mahlûkatından birine de bırakma, yoksa zâyi olurum. Beni tâze bir bebek gibi koru ve beni yalnız bırakma.**¹³

13. Ebû Davûd, Edeb 101; İbn Hanbel, V, 43-50.

ALTMİŞİNCİ BÖLÜM

MAKAMLAR HAKKINDA SÜFİLERİN GÖRÜŞLERİ

Tevbe*

Ruveym, tevbeyi; «tevbeden de tevbe etmek» şeklinde açıklamıştır. Tevbenin mânâsı Râbia'nın şu sözünde gizlidir: «(Elest Bezmi'nde verdiğim) sözümdeki sadâkat ve samimiyetsizlikten, büyük olan Allah'ım sana sığınırım ve senden affımı isterim.»

Hasan el-Meğâzili'ye tevbe'den sorulduğunda: «Benden inâbe tevbesini mi, isticâbe tevbesini mi soruyorsunuz?» dedi. Soran kişi de: «Inâbe tevbesi nedir?» şeklinde sordu. O: «Allah'ın senin üzerindeki kudretinin büyüklüğünü hissederek O'ndan korkmandır.» cevâbını verdi. Aynı zât: «İsticâbe tevbesi nedir?» diye sorduğunda da: «Cenâb-ı Hakk'ın sana olan yakınlığını yürekten duyarak O'ndan utanmandır.» cevabını verdi. Meğâzili'nin yukarıdaki sözlerinde ifâde edilen «isticâbe tevbesi» bir kulda gerçekleştiği zaman, o namaz kılarken kendisini meşgul eden, Allah'ın dışındaki her şeyden istiğfar eder. Bu tevbe, kurb ehlinin bâtınları için mutlak lâzım olan bir tevbedir. Şöyle denilmiştir: «Senin şahsî duygu ve düşüncelerinin varlığı, diğerleri ile mukayese edilemeyecek kadar büyük bir günahdır.»

Zunnûn el-Mısri: «Avamın tevbesi günahdan, havassın tevbesi gafletten, peygamberlerin tevbesi de, diğer peygamberlerin

---

* Tevbe konusu krş. el - Luma', 68; Kuşeyri, er - Risâle, I. 275 - 288; et - Taarruf, 111; Keşfü'l - mahcûb, II. 535 - 542; İhyâ, IV. 3 - 60; Kutû'l - kulûb, I, 178 - 193.

ulaştığı dereceye erişememe konusundaki aczlerini görmekten dir.» demiştir.

Ebû Muhammed Sehl'e: «Tevbe edip terkettiği bir şeyi bilâhere hatırlayan, onu kalbinde hisseden, bunu görerek ve duyarak ayrı bir zevk alan insanın durumu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: «Bu tür beşerî zaaflardan zevk almak insan olmanın bir gereği ve onun tabiatında mutlaka bulunması lâzım gelen bir şeydir. Kulun bu halâvetten kurtulmasının tek çâresi, kalbini Mevlâsına arzemesi, bu zevki kalbiyle reddederek ve kabul etmeyerek şikayetini Cenâb-ı Hakk'a iletmesi nefsinin bu zevki hor görmeye zorlaması ve bundan ayrılmamasıdır. Kendisine bu zevki unutturması ve onun yerine kendi zikri ve taati ile meşgûl edecek başka bir şey vermesi için dua etmesidir.» dedi ve şöyle devam etti: «Gönlüne doğan kötülükten zevk almayı hor ve hakir görmekten bir an bile gafil olan kişinin selâmette olamayacağı ve bu zevkin kalbine işlemesinden korkarım? Bu zevki hissetmekle berâber, kalbini bundan alıkoymaya çalışır ve kederlenirse, bu durum ona fazla zarar vermez.» Sehl'in söylediği bu söz, tevbesini sahîh ve sağlam yapmak isteyen samîmi her mürid için yeterli ve gerekli bir husustur. Bâtınından mezkûr halâveti tamamiyle yok ettiği için bu durum hâli kuvvetli olan ârife çok kolay gelir. Ârif için bu zevkten kurtulmanın yolları çok çeşitlidir. Yalnızca yakın ve saf bir müşâhede ile gönlüne Allah sevgisini dolduran kimsenin kalbinde başka hangi zevkler kalabilir. Hevâ ve hevese karşı duyulan zevk, Cenâb-ı Hakk'a karşı hissedilen sevginin yokluğundan veya azlığından kaynaklanır.

es-Sûsî'ye tevbeden sorulduğu zaman: «Tevbe, ilmin kötü ve kerih gördüğü şeylerden, iyi gördüğüne ve sevdiğine yönelerek tevbe etmektir.» cevabını verdi. Kendisine ilmin bütün sarahati açıkça bildirilmiş kimse için bu, zâhiri ve bâtını içine alan umûmî bir sıfattır. Çünkü, güneşin doğuşu ile ortada gece kalmadığı gibi, ilimle birlikte cehâlet te bulunmaz. Bu durum, umûmî ve husûsî bütün yönleri ile tevbenin kısımlarını içine alır. Bu ilim, umûmî ve husûsî tevbenin bütün özellikleri ile zâhiri ve bâtını temizler ve öylece zâhir ve bâtın ilminin oluşmasını sağlar.»

Ebû'l-Hasan en-Nûrî: «Tevbe, Allah'ın dışındaki herşeyden tevbe etmek ve yalnızca O'na dönmektir.» demiştir.

Verâ *

H. Peygamber (s.a.): **Dininizin aslı verâdır¹** buyurmuştur. **Ebû Zür'a'nın** Ebu'd-Derdâ (r.a.)'dan naklettiğine göre H. Peygamber (s.a.) bir nehir kıyısında abdest aldı. Abdestini tamamlayınca artan suyu tekrar nehre boşalttı ve: «Cenâb-ı Hakk bu suyu, nehirden istifâde eden diğer insanlara ulaştırır.» buyurdu.

Ömer b. Hattâb (r.a.): «Takvâ sâhibi olan ve Verâ'ı elde eden kimsenin, dünyalığı elinde bulunduranlara karşı boyun bükmesi lâayık değildir.» buyurmuştur.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin orta parmağının ucunda bir damar bulunduğ, elini şüpheli bir yemeğe uzattığında bu damarın kendisini o yemekten men'ettiği nakledilmiştir.

Sibli'ye Verâ'dan sorulduğunda: «Verâ, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zaman içinde bile olsa, kalbinin dağılarak Allah'tan gafil olmasından sakınmandır.» cevabını vermiştir.

Ebû Süleymân ed-Dârânî: «Kanaat nasıl rızânın bir parçası ise verâ da zühdün başlangıcıdır.» demiştir.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: «Verâ ne olduğu sorulduğunda, şu cevabı verdi: Verâ kulun hoşnutluk ânında da, öfkeli zamanında da ancak, ilim sınırına bağlı kalması, tevil ve yorum kapısını açmamasıdır.

el-Havvâs'a verâ'dan sorulduğu zaman: «Verâ, kulun bütün dikkatini Allah'ın razı olduğu şeye çevirmesi, kızsada, sevinip razı da olsa Hakk'tan başka şeyle konuşmamasıdır.» cevabını vermiştir.

Ebû Zür'a, İbnü'l-Cellâ'nın şöyle söylediğini nakletmiştir: «Otuz yıldır Mekke'de kaldığı halde, kendi kovası ve ipi ile çıkardığı zemzem'den başka su içmeyen, şehirden getirilen hiç bir şeyi yemeyen (yalnız kendi elinin emeği ve kazancı ile yetinen) bir adam tanırım.»

* Vera konusunu krş. el - Luma', 70 - 72; et - Taarruf, 175 - 178; Kuşeyri, er - Risâle, I, 214 - 223; Kutü'l- kulûb, I, 136 - 140.

1. et - Tergib ve't - Terhib, II, 560.

el-Havvâs: «Verâ, korkunun; korku, ma'rifetin; ma'rifet de Allah'a yakın olmanın delilidir.» demiştir.

Z ü h d *

Cüneyd: «Züh, elde bulunmayan şeyin, gönülde de bulunmamasıdır.» demiştir.

Şiblî'ye zühdden sorulduğunda: «Gerçekte zühd âid olmayan bir şeyde olur ki bu zühd değildir. Ya da kendisine âid bir şeyde zühd olur. Berâberinde ve yanında olan bir şeye zühd nasıl yapılır? Zühd, nefsin elinde olan bir şeyden el etek çekmesi ve onu başkalarına dağıtmasıdır.» Burada Şiblî, zühdün yukarıda anlatılan çeşitlerine işaret ediyor. Eğer sözü biraz daha devam ettirseydi, çalışma ve kazanma kanununu da ortadan kaldıracaktı. Ancak Şiblî'nin bu sözden gayesi; zühdünün kendisini aldatmaması ve zâhidin gözünden zühdünü düşürmek içindir.

Rasûlullah (s.a.): Kendisine zühd hasleti verilen ve dünyaya karşı zâhid olan bir adamı konuşurken görürseniz ona yaklaşınız. Çünkü O, hikmet telkin eder.^{1a} buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk «Kârûn Kıssası»nda zâhidleri «âlimler» diye adlandırmış ve şöyle buyurmuştur: Kendilerine bilgi verilmiş olanlar ise: «Yazık size» dediler. İnanan ve iyi iş yapan kimse için Allah'ın sevâbı daha hayırlıdır.² Burada geçen âlimler, zâhidler diye açıklanmıştır.

Sehl b. Abdullah: «Aklın bin ismi ve bu isimlerden herbirinin de bin ismi vardır. Bu isimlerden ilki, dünyayı terketmektir.» demiştir.

Kur'an-ı Kerim'de: Sabrettikleri ve âyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden' buyruğumuzla doğru yola ileten önderler yetiştirmiştik.³ buyurulmuştur. Âyetteki sabır, «dünyaya karşı tavır almakla» izah edilmiştir.

* Zühd konusunu krş., el-Luma', 72 - 74; Kutü'l - kulüb, I, 242 - 268; İhyâ, IV, 211, 228; et - Taarruf, s. 112; Kuşeyrî, er - Risâle, I, 324 - 332.

1a. İbn Mâce. Zühd, 1.

2. el - Kasas (28), 80.

3) es - Secde (32), 24.

Bir haberde: «Dünyaya dalmadıkları ve ona değer vermedikleri sürece âlimler, peygamberlerin güvenine mazhar olmuş vekilleridir. Dünyaya daldıkları ve sultanlara karıştıkları zamanda, dininizi korumak üzere onlardan sakınınız.»⁴ denildiği nakledilmiştir.

Eserde şöyle söylenmiştir: «Dünyadan ve dünyalıktan azalan şeye aldırmadıkları sürece, «Lâ-ilâhe illallah» sözü, kullarını Allah'ın azabından korur. Aksine dünya ile yakın ilgiye girdikleri «Lâ-ilâhe illallah» dedikleri zaman Cenâb-ı Hakk onlara: «Siz yalah söylediniz. Tevhîdinde sâdık olan kimseler değilsiniz.» buyurur.

Sehl: «İyilikler bütünüyle, zâhidlerin terâzilerindedir. Zühdlерinin kendilerine kazandırdıkları sevâb, onların değerini ve derecesini artıran en önemli unsurdur» demiştir.

«Sûfiler arasında dünyada zâhid diye adlandırılan bir kimse, güzel bir isimle adlandırılmış; dünyaya râğbeti ile adlandırılan kimse de bin kötü isimle adlandırılmıştır.» denmiştir.

Seriyy es-Sakatî: «Zühd; dünyada bulunan şeylerden nefsin hazlarını terketmesidir.» demiştir. «Nefsin hazları» sözü; mal, makam sevgisi, insanlar arasında iyi bir mevkiî arzusu, övülme ve medihden zevk almayı ihtivâ eder.

Şiblî'ye zühdden sorulduğu zaman: «Zühd, gaflettir. Dünya değersiz bir metadır. Değersiz bir şeye karşı zâhid olmak ise gaflettir.» cevabını vermiştir.

Bazı sûfiler şöyle söylemiştir: «Dünyanın değersiz bir varlık olduğunu gördüklerinde, onun bu za'fı ve bir kıymet ifâde etmemesi sebebiyle zühdlерinin içinde de zâhid oldular.» Bana göre zühd içinde zühd, bu değildir. Zühd içinde zühd, zühd sırasında şahsî irâde ve ihtiyardan çıkmaktır. Çünkü zâhid, zühd yolunu tercih ettiği ve zâhid olmayı istediği zaman, onun iradesi kendi ilmine dayanır. İlmi ise kısır ve kısadır. Zâhid, irâdesini terk ve ihtiyarından kurtulma, makamını yerine getirdiği zaman Cenâb-ı Hakk ona, murâd-ı ilâhîsini açıkça gösterir. Dünyayı şahsî irâdesi ile değil, Hakk'ın irâdesi ile terkederek. Böylece onun züh-

dü, Allah'la birlikte ve O'nun yüce ilminin ve irâdesinin istikametinde meydana gelir. Zühdüne dünyevi bir şey karıştığı zaman bunun Hakk'ın muradı olduğunu bilir. Allah'ı her an yanbaşında hissederek gerçekleştirdiği zühdüne dünyevî bir şey ârız olduğu zaman, bu arıza onun zühdüne zarar vermez. Zâhidin dünyevi bir şeye Hakk'la birlikte ve O'nun izn-i ilâhîsi ile girmesi, zühd içinde zühdün ta kendisidir. Zühd içinde zühde eren kimse nezdinde, dünyanın varlığı ile yokluğu aynı değerdedir. Dünyayı terkederse Allah'la ve O'nun izni ile terkeder. Dünyayı alırsa, yine Allah'la ve O'nun müsâadesi ile alır. Anlatılan bu durum zühd içinde zühddür. Biz, bu makama ulaşan pek çok ârifler gördük. Zühdün bu son makamının da üstünde bir başka makam daha vardır. O da: İlmî genişliği, bakâ makamında nefsinin temizliği sebebiyle şahsî irâde ve ihtiyarlarını Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine iâde ettiği kimselerin makamıdır. Bunlar, zühd içinde zühdden sonra üçüncü bir zühdü gerçekleştiren kimselerdir. Gönlüne dünyayı terk ve ona değer vermeme hâli sapasağlam yerleştikten sonra kendilerine dünya, ilâhî bir bağış olarak lütfedilir. Bu makamdaki kişinin dünyayı terketmesi, Allah'ın kendisine yeniden iâde ettiği şahsî ihtiyarı iledir. Onun tercihi, Hakk'ın tercihindendir. Çünkü başka bir şeyi arzû etse de isteyemez. Enbiyâ ve sâlihlerin yolundan giderek bu halde de dünyayı terketme yolunu tercih eder. Zühd içinde zühd makamında dünyayı almayı ve ondan istifâde etmeyi, hal yönüyle kuvvetli sâdıklarla, enbiyâların derecesine erişemeyeceği husûsundaki aczi sebebiyle kendisine lutfedilmiş bir nimet olarak görür. Sonra, Hakk'tan gelen bu lütfu da Hakk'la ve Hakk için terkeder. Bazan da, açık ilminin yönelttiği tedbirle nefesine acıyarak dünyadan ve dünyalıktan şahsî tercihi ile istifâde eder. Bu makam, hâl ve makam yönünden kuvvetli âriflerin tasarruf makamıdır. Birinci defa Allah için zâhid oldukları, ikinci defa Allah için rağbet ettikleri gibi, üçüncü defada da Allah'la ve O'nun irâde ve ihtiyarı ile zâhid oldular.

S a b ı r *

Sehl: «Sabır, felâketler karşısında kurtuluşu Allah'tan beklemektir. Bu, hizmetin en faziletlisi ve en yücesidir.» demiştir.

* Sabır konusunu krş. el - Luma', 76 - 78; Kutü'l - kulûb, I. 193 - 213; Kuşeyrî, er - Risâle, I. 453 - 462; et - Taarruf, 112 - 113; İhyâ, IV. 61 - 78.

Bazı sūfiler: «Sabır, sabırda da sabretmektir.» demiştir. Yani: İçinde bulunduğu halden çıkış yolunu beklememen demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk: Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır. (Allah'ın azabından) korunanlar da onlardır.⁵ buyurmuştur.

«Her şeyin bir özü vardır. İnsanın özü akıl, aklın özü de sabırdır.» denmiştir. Sabır, nefsi olgunlaştırır. Bu olgunlukla nefs yumuşar ve sabır, sabreden kişide alıp verilen nefes gibi dolaşmaya başlar. Kişi, zâhirî ve bâtınî her türlü menfî, mekrûh ve kötülüklerden sakınmak için sabra muhtaçtır. İlim yol gösterir, sabırsa bu yolu kabûl eder. Sabrın kabûlü olmaksızın ilmin yalnızca yol göstermesi pek fayda sağlamaz. Zâhirde ve bâtında yöneticisi ilim olan kişinin bu durumu, ancak sabrı kendisine mesken ve makam olması ile tamamlanır. İlim ve sabır, rûh ile cessed gibi birini diğerinden ayırmak mümkün olmayan iki unsurdur. Her ikisinin de aslı ve dayanağı akıldır. Her ikisi, kaynakları bir olduğu için birbirinin akrabasıdır. Akıl, sabırla nefse hâkim olur, ilimle de rûha doğru yükselir. İlimle sabır, her biri kendi yerinde sapa sağlam durduğu sürece rûh ile nefis arasında bir berzah, bir ayırıcı rolünü oynarlar. Bu konuda, gerçek bir itidal ve apaçık bir adâlet vardır. İlim ile sabrın birinin diğerinden ayrılması, birinin diğerine meyletmesi, nefsin rûha veya rûhun nefse meyletmesi demektir. Burada çok dikkat isteyen bir incelik vardır. Sana sabrın şerefi ve yüksekliği hakkında bilgi vermek üzere aşağıdaki âyetler yeterlidir.

Ancak sabredenlere, mükâfatları hesapsız olarak ödenecektir.⁶ Ücret ve mükâfât alan herkesin mükâfatı mahdûd ve sınırlı olacağı halde, sabredenlerin ecri, sonsuz ve hesapsız olacaktır. Cenâb-ı Hakk, Peygamberine: Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımını) 'ladır. Onlara da üzülmeye, Kurdukları tuzaklardan da sıkıntıya düşme.⁷ şeklinde emretmiş, Allah, kendisi ile nimetin tamamlandığı sabrı, zâtına izâfe etmiştir. Sabır konusunda şöyle bir hâdise anlatılır: Adamın biri Şibli'nin önünde dur-

5. el - Bakara (2), 177.

6. ez - Zümer (39), 10.

7. en - Nahl (16), 127.

muş ve «Sabırlılar için katlanması en güç olan sabır hangisidir?» diye sormuş. Şibli: «Allah için sabır.» Adam yine: «Hayır» demiş. Şibli: «Allah ile birlikte sabır.» demiş. Adam bu sefer de, olmadı demiş. Şibli «Pekiye onun hangisi olduğunu sen söyle.» demiş. Adam: «Allah'tan ayrı kalmaya sabır!» cevabını verince Şibli, öyle bir bağırdı ki az kalsın canını verecekti? Sabırlılar için dayanılması en güç sabır çeşidi olan «es-Sabrü anillâh» müşâhede makamlarının en yüksek derecelerinde meydana çıkar. Kul, bu makamda Cenâb-ı Hakk'tan ve O'nun azâmetinden utanır. Huzûr-ı ilâhî'de bulunmanın hassâsiyetini hisseder. Basîreti, kendisinden utancından erimiş, ezilmiş ve büzülmüş hâle gelir. İlâhî feyz ve bereket mevkilerinde varlığı kaybolur. Hakk'ın tecellîlerindeki azameti hissetmesinden dolayı kendini gizlemeye ve kaybetmeye çalışır. İşte bu tür sabır, sabrın en zor olanlarından- dır. Çünkü «es-Sabrü anillâh», Hakk'ın Celâl tecellîlerinin gereğini yapmak için mevcûd hâlinin devam ettirilmesini ister. Rûh da, basîretinin Hakk'ın Cemâl tecellîlerinin nûru ile sürmelenmesini arzû eder. Nefs, sabrın bütün çeşitlerine karşı direndiği gibi, ruh da Allah'dan sabra karşı gelir. Allah'tan sabrın zor olmasının sebeblerinden biri budur.

Ebu'l-Hasan b. Sâlim: «Sabredenler mutasabbır, sâbir ve sabbâr (sabûr) olmak üzere üç çeşittir. Mutasabbır; Allah'ta sabreden kişidir. Bir defa sabreder. Diğerinde sabretmez. (Sabır da sıkıntı çeken kimsedir.) Sâbir: Allah'ta ve Allah için sabreden ve asla sabırsızlık göstermeyen kişidir. Fakat az da olsa zaman zaman ondan şikâyetler vukû bulabilir. Sabırsızlık göstermesi mümkündür. Sabbar (sabûr) sabrı, Allah'ta, Allah için ve yalnız Allah'la olan kişidir. (Sabrını hayatının akışı içinde dâimî bir şuûr hâline getirendir.) Böyle birinin başına bütün felâketler gelse, yine de bir an bile sabırsızlık göstermez. Şekil ve yaratılış ciheti ile değil, hakikat ve Cenâb-ı Hakk'a karşı durumunda zerre kadar değişiklik olmaz. Burada, kişide tabîî ve beşerî özelliklerle berâber, ma'rîfet ve ilmin hükmünün birlikte ortaya çıkmasına işâret edilmiştir.» Şibli, şu iki beyitte geçen ifâdeyi temsil ediyordu:

Aşk ve şevkin elemi, ayrılığın korkusundan dolayı, seven kişinin sesi kendisine ve çevresine zarar veriyor. Sabır buna katlandı. Sabır da bu sabırdan yardım istedi. Bu yüzden seven kişi, Allah'a: Senden sabır içinde sabır istiyorum, diye bağırdı.

Câfer es-Sadık (r.a.): «Cenâb-ı Hakk peygamberlerine sabrı emretmiş ve sabırdan en yüksek dereceyi de Hz. Muhammed (s.a.)'e lutfetmiş, onun sabrını nefesine değil kendi zâtına izâfe etmiş ve şöyle buyurmuştur: Senin sabrın ancak Allah(ın yardımı) 'ladır.⁸ buyurmuştur.

Seriyy'e «sabrın ne olduğu» sorulmuş, o da sabır konusunu anlatırken bir akreb ortaya çıkmış, ayakları üzerinde dolaşmaya başlamış ve iğnesi ile onu sokmaya çalışmış. Seriyy ise kıpırdamadan sâkin sâkin konuşmasına devam etmiş. «Niçin akrebi fırıltıp atmıyorsun?» diye soranlara: «Sabır konusunda konuşurken sabırsızlık göstermekten utanır, Allah'tan hayâ ederim.» cevabını vermiştir.

Ebü Zür'a'nın rivâyet ettiğine göre Cüneyd el-Bağdâdî şöyle demiştir: «Muhakkak Cenâb-ı Hakk mü'minlere imanı; imana akı; akla da sabrı bir lütuf olarak ihsân etmiştir. İman, mü'minin; akıl, imanın; sabır da aklın süsü ve zinetidir.»

İbrâhim b. el-Havvas sabır konusunda şu şiiri söylemiştir:

Eziyetlerin bütününden korkarak bir kısmına sabrettim. Nefsimi sabırsızlık yüzünden düşeceği hatâdan korudum da öylece değeri yükseldi. Nefsim pek hoş olmayan bu eziyetlere alışmaya kadar, onlara katlanmaya çalıştım. Eğer bu ezâlara dayanmaya alışmasaydım nefsim buna dayanamazdı. Dikkat edin, zillet ve tezellül veren şeylerle izzet bulan ve şeref kazanan nice nefis vardır. Mal mülk sâhibi olmak için: «Benden isteyin» diyen Allah'tan başkasına el açtığım zaman, zarar eder, helâk olurum. Bütün gücümlle bu belâlara sabredeceğim. Çünkü sabırda izzet ve yücelik vardır. Ne kadar az olursa olsun, bana verilen dünya ve dünyalığıma râzı olacağım.»

Halife Ömer b. Abdilaziz şöyle demiştir: «Cenâb-ı Hakk kul-larına ihsan ettiği nimeti, karşılığında sabır vermedikçe ve nimete bedel olarak verilen sabır, o nimetten daha hayırlı olmadıkça kulun elinden asla almaz.»

Semnûn bir şiirinde şunları dile getirdi:

Dünyanın zenginliğine de, fakirliğine de alıştım. Bunları za-

man bana sunduğunda onları seve - seve yedim, içtim. Bana kadeh kadeh eza sunan nice güçlükler vardır. Onları, sabır denizinden alarak defalarca içtim. Bunlara kolaylıkla katlandım. Bunların zorluklarına karşı sabrına bürünerek, onu kendime koruyucu bir zırh edindim. Nefsime; ya sabır yolunu seç ve kurtul, ya da sabırsızlığı tercih et ve helâk ol, dedim. Kuvvetli ve güçlü kimselerin de taşıyamıyacağı nice zorluklar çektim. Bu güçlükleri taşımak istedikleri zaman pek çok kimse altında ezildi ve buna muvaffak olamadı.

Fak r *

İbnü'l-Cellâ; «Fakr, sana âid hiçbir şeyin bulunmamasıdır. Senin olan şeyi de başkalarını kendine tercih ederek onlara dağıtmandır.» demiştir.

el-Kettânî; «Allah'a muhtaç olma hâli gerçekleşince, (fakr) Allah ile zenginlik hâli (gına) gerçekleşmiş olur. Çünkü bu iki hâlden biri olmadıkça diğeri gerçekleşmez.» dedi.

en-Nûrî; «Fakirin özelliği, elinde mal olunca ızdırap duyması ve başkalarına dağıtmasıdır. (İsâr) Mal olmadığı zaman sükûneti korumasıdır.

ed-Derrâc; «Sürmedânlık ararken üstadımın eşyalarını karıştırdım. Orada bir parça gümüş buldum ve hayret ettim. Gelince kendisine:

- Eşyalarınızın arasında şu parçayı buldum, dedim.
- Demek onu gördün, onu yerine koy, dedi. Sonra da:
- Onu al. Onunla birşeyler satın al! Deddi.
- Allah aşkına bu parçanın işi neydi? diye sordum.
- Allah, dünyada bana bundan başka ne altın, ne de gümüş birşey vermedi. Onun kefenime sarılmasını ve onu öylece Allah'a geri vermeyi vasiyet etmek istemiştin. Cevabını verdi.

İbrâhîm el-Havvâs; «Fakr, şerêf hırkası; peygamberler ve sâlihlerin elbisesidir.» dedi.

---

* Fakr konusunu krş. el - Luma', 74 - 76; et - Taarruf, 113 - 115; Kuşeyri, er - Risâle, I, 536 - 549; İhyâ, IV, 185 - 210; Keşfü'l - mahcûb, I, 215 - 226; Kutü'l - kulâb, II, 192 - 204.

Sehl b. Abdullah'a, sâdık ve samimi fakirden sorulduğu zaman; «O, başkalarından bir şey istemez, verileni reddetmez, yanında olanı da yarın endişesi ile bekletmez.» cevabını vermiştir.

Ebû Ali er-Rûgbârî anlatıyor: **ez-Zekkâk** bana şu soruyu sordu:

— **Yâ Ebâ Ali**, fakirler ihtiyaçları anında açlık ve ihtiyaçlarını giderecek kadar olsun almayı niçin terketti? Ben de:

— Çünkü onlar, Allah'la gınâ mertebesine erdikleri için, kendilerine verilen diğer şeylere pek rağbet etmiyorlar, dedim. O:

— Evet, ama diyeceğim bir şey daha var, dedi. Ben:

— Haydi öyleyse, ne varsa söyle, dedim. O:

— Onlar, dünyanın ve dünyadaki varlıkların kendilerine fayda vermediği kişilerdir. Çünkü onların fakirlikleri Allah için olduğundan bu fakirlik onlara zarar vermiyor. Ayrıca onların varlıkları da Allah için (O, onlara yetiyor. Başkasına ihtiyaç hissetmiyorlar) cevabını verdi.

Bazıları da fakr'ı «İhtiyacın kalbde belirmesi ve Allah'ın dışındaki şeylere karşı muhtaçlığın yok olmasıdır.» şeklinde açıklamıştır.

el-Mesûhî: «Fakir, nimet ve lütuflarla zenginlik hissetmeyen, musibet ve belâlarla da fakirleşmeyen kişidir.» dedi.

Yahyâ b. Muâz: «Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka bir şeyle müstağnî olmamasıdır. Fakr'ın resmî tarifi ve şeklini ise, tüm sebepleri ortadan kaldırmak, Allah'tan başka hiçbir sebebe istinad etmemektir.» şeklinde açıklamıştır.

Ebû Bekir et-Tûsî: «Dost ve arkadaşlarımla, fakrı diğer şeylere tercih etmelerinin mânâsını uzun süre araştırdım. Hiçbiri beni iknâ edecek bir cevap vermedi. Ta ki Nasr b. Hammâmî'ye aynı şeyi sordum. «Çünkü fakr, tevhid menzilelerinin ilkidir.» deyince iknâ oldum.

İbnü'l-cellâ'ya fakr'ın ne demek olduğu sorulduğunda, sustu. Sonra namaz kıldı. Ardından gitti ve biraz sonra geri döndü ve şöyle dedi: «Üzerimde bulunan bir dirhem yüzünden fakr konusunda konuşmak istemedim. Gittim onu harcadım. Üzerimde bu para varken fakr konusunda konuşmak hususunda Cenâb-ı Hakk'tan hayâ ettim.» dedi. Oturdu ve fakrı anlatmaya başladı.

Ebû Bekir b. Tâhir, fakirin özelliği konusunda şöyle dedi: «Dünyaya karşı rağbetinin olmamasıdır. Eğer dünyaya karşı rağbet etmesi zarûrî ise, bunun kifâye miktarını geçmemesi asgarî ölçüyü aşmaması gerekir.»

Fâris, üzerlerinde açlık ve bezginlik gördüğüm fakirlerden birine: «Niçin başkalarından bir şey istemiyorsun ki, onlar seni doyursunlar?» dedim. O: «İsteğimi karşılamaz, geri çevirirler de, bunun vebâlınden bir daha kurtulamazlar diye onlardan bir şeyler istemekten korkuyorum.» cevabını verdi.

Fakr konusunda bir sûfî de şu mânâdaki şiiri okumuştur:

Yarın bayram, ne giyeceksin? dediler. Ben de: Aşk şarabını yudum yudum içiren sâkinin hil'atini giyeceğim, dedim. Bu hil'at, sabır ve fakr hil'atidir. Fakr ve sabr iki elbisemdir. Bunların altında kalb vardır. Bu kalb ile ünsiyet eden bayramları ve cumaları seyrederek. Ziyâret edilmek istendiği zaman sevgiliye giyilmesi en uygun elbise, sevgili tarafından giydirilen elbisedir. Sevgilimi göremediğim zaman dünya bana zindan olur. Sevgilim, görebildiğim ve işitebildiğim bir yerde olursa, işte benim için bayram odur. (Fakir için gerçek bayram, Cenâb-ı Hakk'ı hissettiği andır. Gaflet onlar için mâtemlerin en acısıdır. Allah'ın huzûruna önce gafleti terkederek, ardından da O'nun istediği edeb ve ahlâkla çıkılmalıdır.)

Ş ü k ü r *

Bazı sûfiler, şükrü «nimet veren Cenâb-ı Hakk'ı görerek, nimetin farkına varmamak» şeklinde açıklamıştır.

Yahyâ b. Muâz er-Râzî: «Şükrettiğin sürece şükredici değil-sin. Şükrün son mertebesi, hayret hâlidir. Çünkü şükür de Allah'ın bir nimetidir. Ona da ayrıca şükretmek gerekir.» demiştir.

Dâvûd (a.s.)'dan rivayet edilen bir haberde: «Yâ ilâhî, sana nasıl şükredeyim? Ben senin lütfun olan şükür nimetininle ancak sana şükredebilirim.» diye duâ ettiği ve ardından Cenâb-ı Hakk'-

* Şükür konusunu krg. İhyâ, IV, 78-137; Kuşeyri, er-Risâle, I, 436 144; et-Taaruf, 119-120; Kutû'l - kulûb, I, 203-213.

in: «Bunu bildiğin takdirde şükretmiş olursun.» şeklinde vahyettiği bildirilmiştir.

Şükür شکر lügatte; açmak ve açığa çıkarmak anlamındadır. Ağzını açtı, anlamında کشر fiili kullanılır. Nimetlerin dil ile sayılıp, zikredilmesi ve yayılması şükürdendir. Şükrün derûnî mânâsı ise; nimetleri, günâh ve mâsiyetlerde değil, ibâdet ve taatlarda kullanmaktır. Bu, şükrün nimetidir.

Şeyhimizden şükür konusunda şöyle bir şiir okuduğunu duydum:

*Bana nice nimetler verdin şükür sana
Kılmadın beni muhtaç hiçbir insana
Yaşadıkça sana şükredeceğim ve ölürsem
Şükre devam edecek mezarda kemiklerim.*

Rasûlullah (s.a.), Kıyamet günü cennete ilk çağrılacaklar, sevinçli ve kederli anlarında Cenâb-ı Hakk'a hamdedenlerdir, buyurmuştur. Diğer bir hadiste geçtiğine göre Hz. Peygamber: Bir musibete uğrayıp da sabreden, verildiğinde şükreden, zulme uğradığında afveden, zulmettiğinde de avf dileyen buyurunca «Bu kimsenin durumu nedir?» diye soruldu ve O: İşte bunlar, tam bir güven içinde ve hidâyet üzere olan kimselerdir.⁹ cevâbını verdi.

Cüneyd: «Şükrün farzı, nimetleri kalb ve dille söylemektir.» dedi.

Bir hadis-i şerifte: Zikrin en faziletlisi «Lâ ilâhe illâllah»; en faziletli dua da «elhamdülillâh»dır. ¹⁰ buyurulmuştur.

Bazıları: Görmediniz mi Allah, göklerde ve yerlerde bulunan herşeyi size boyun eğdirdi ve size zâhir ve bâtın (dışı ve içi görülen; bildiğiniz ve bilmediğiniz) nimetleri bol bol verdi¹¹ âyetinde geçen zâhirî nimetler, âfiyet ve ğınâ; bâtınî nimetler de mu-

9. Süyûtî, el - Câmiu's - sagır, I, 17.

10. İbn Mâce, Edeb, 55.

11. Lokman (31), 20.

sîbetler ve fakr'dır, demiştir. Bunlar, mükâfatlarını âhirette alacağından dolayı uhrevî nimetlerden sayılmıştır.

Şükrün hakîkatı; «Kulun, dînine zarar verenler dışında kendisi hakkında takdir edilen herşeyi, nimet olarak bilmesidir. Çünkü, Allah Teâlâ, mü'min kulu için ancak onun hakkında nimet olan şeyi takdir eder. Bu nimet, kulun bilip anlayabileceği dünyevî bir nimet, ya gelebilecek kötülükleri te'hîr edici bir nimet veya derecesini yükselten, günahları azaltan ve yok eden bir nimet olabilir. Kul, Mevlâ'sının, kendisini kendinden daha çok sevdiğini, menfaatine olan şeyleri daha iyi bildiğini, Allah'tan gelen herşeyin nimet olduğunu idrâk edince şükretmiş olur.»

H a v f*

Rasûlullah (s.a.): Hikmetin başı Allah korkusudur¹² buyurmuştur. Yine O'ndan rivâyet edildiğine göre: İnsanlar Dâvûd (a.s.)'u hasta zannederek ziyâretine geliyorlardı. Halbuki o hasta değildi. Allah'tan korkuyor ve O'ndan hayâ ediyordu¹³ buyurmuştur.

Ebû Ömer ed-Dimaşkî: «Gerçek havf sâhibi, şeytandan daha çok, kendi nefsinden korkan kişidir.» demiştir.

Bazı sûfiler: «Gerçek havf sâhibi, ondan bundan korkarak gözünü oğuşturarak kimse değil, azaba uğramasına sebep olmasından korktuğu şeyleri terkedendir.» demişlerdir.

«Gerçek havf sahibi, Allah'tan başkasından korkmayandır.» Yani; korktuğundan nefsi için değil, yalnız Allah'ın azamet ve kudretini hissettiği için korkandır. Çünkü, nefis için korku, âhirette gelecek azablar için duyulan korkudur, denilmiştir.

Sehl: «Havf erkek, recâ dişidir. İmanın hakikatları bu ikisinden doğar» demiştir. Cenâb-ı Hakk: Sizden önceki kitab verilenlere de, size de «Allah'tan korkun» diye tavsiye ettik.¹⁴ bu-

* Havf konusunu krş. Kuşeyrî, er - Risâle, I, 342 - 354; İhyâ, IV, 138 - 185; Kutü'l-kulûb, I, 235 - 242, II 58-68; el-Luma', s. 89-81.

12. Süyûtî, el - Câmî'u's - sagîr, I, 17.

13. Süyûtî, a.g.e., II, 76.

14. en - Nisa (4), 131.

yurmuştur. Bu âyet-i kerime, Kur'ân'ın mihveridir. Çünkü her şey, bunun etrafında döner.

Mü'minlere ayrı ayrı özellikler halinde verilen, hidâyet, rahmet, ilim ve rızâ gibi vasıfların hepsini Cenâb-ı Hakk gerçek havf sahiblerinde toplamıştır. Aşağıdaki âyetler bu hasletlerin havf sahiblerine ait olduğuna işaret etmektedir: Öfkesi dinince Mûsâ, levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rabblerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardır.¹⁵ Kulları içinde ancak bilginler, Allah'tan (gereğince) korkar.¹⁶ Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Bu (mükâfat) Rabb'-ma saygı gösterenlere mahsûstur.¹⁷

Sehl: «İmanın kemâli ilim; ilmin kemâli de havflardır. İlim, imanı; havf ise ma'rifeti kazanmaktır.» demiştir.

Zünnûn el-Misrî: «Allah'ı gerçek mânâda seven kişi, havf, kalbini sulamadığı sürece muhabbet kadehinden içemez.» demiştir.

Fudayl b. İyâd: «Sana Allah'tan korkuyor musun?» denildiğinde, «Hayır» dersin küfre girer, «evet» dersin yalan söylemiş olursun. Çünkü senin vasfın, Allah'tan korkan kişinin vasfı değildir.» demiştir.

Recâ*

Rasûlullah (s.a.) bir hadisi kudside Cenâb-ı Hakk: Kalbin de hardal tanesi ağırlığında imanı olanı, Cehennemden çıkarın der. Sonra da: İzzetim ve Celâlim hakkı için gece ve gündüz bir an bana imân edeni, bana imân etmeyenle bir tutmam¹⁸ buyurur.

Rivayet edildiğine göre, bedevî bir arab, Hz. Peygamber'e gelerek: «Mahlûkâtı hesaba çekecek kimdir?» diye sordu. O da: Allah Tebâreke ve Teâlâ hazretleridir cevabını verince, bedevî: «Bizzat kendisi mi?» diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.): «Evet» cevabını verince, bedevî hafifçe güldü. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): «Niçin güldün?» diye sordu. O: «Muhakkak ke-

* Recâ konusunu krş. Kuşeyrî, er-Risâle, I, 355 - 368; İhyâ, IV. 138 - 185; Kutû'l-kulûb, I, 213 - 225; el-Luma', s. 91 - 94.

15. el-A'raf (7), 154.

16. Fatır (35), 28.

17. el-Beyyine (98), 8.

18. Buhârî, İman 15; Rikak 35; Müslim, İman 148; Ebû Dâvûd, Libas, 68; Tirmizî, Fiten 17; İbn Mâce, Zühd 16.

rim olan güçlü olunca afveder, hesaba çekince de müsamaha gösterir.»¹⁹ cevabını verdi.

Şah el-Kirmânî: «Recânın alâmeti, güzelce itaat ve ibadet etmektir.» dedi. «Recâ, celâl tecellilerini cemâl gözü ile görmektir.» «Recâ, Kalbin Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna yaklaşmasıdır.» denilmiştir.

Ebû Ali Ruzbârî: «Havf ve recâ bir kuşun iki kanadı gibidir. Kuşun iki kanadı birbirine denk olunca, rahat uçabilir.» demiştir.

Ebû Abdullah b. Hafif: «Recâ, kalblerin, herşeyin kendisinden ümidle beklendiği Cenâb-ı Hakk'ın keremini görerek rahat ermesidir.» demiştir.

Mutarrif der ki: «Mü'minin havfı ile recâsı tartılsa birbirine denk olurdu.»

Havf ve recâ imân için iki kanat gibidir. Allah'tan korkan kimse, ümidi kadar korku. O'ndan ümid eden de korkusu kadar ümit sahibi olur. Çünkü, havfin gereği imandır, imanla da recâ ortaya çıkar. Recâ'nın gereği de imandır. Havf da imandan doğar. Bu anlamda Hz. Lokman (a.s.)'dan oğluna tavsiyesinde şöyle dediği rivâyet edilmiştir: «Allah'tan, O'nun mekrinden emin olmaksızın kork. O'ndan recân, havfından daha çok olsun.» Bunun üzerine oğlu: «Benim tek kalbim var. Bunu nasıl başara bilirim?» diye sordu. O da: «Bilmiyor musun ki mü'minin iki kalbi vardır. Biri ile korkar, birisi ile ümid eder. Çünkü ikisi de imanın hikmetlerindendir.» cevabını verdi.

T e v e k k ü l *

Seriyy es-Sakatî; «Tevekkül, Cenâb-ı Hakk'a karşı kulun her türlü güç ve kuvvetinden sıyrılmasıdır.» demiştir.

Cüneyd ise: «Tevekkül sende hiç bir varlık işareti yokmuşçasına her işini ve irâdeni Allah'a havâle etmen ve Allah için olman; Allah'ın da yaratmadan önce olduğu gibi sana ulûhiy-

* Tevekkül konusunu krş. el - Luma', s. 78 - 79; Kutû'l - kulûb, II, 2 - 38; İhyâ, IV, 253 - 285; Kuşeyri, er - Risâle, I, 415 - 435; et - Taarruf, 120 - 121.

19. Ebû Dâvûd, Sünnet, 23; İbn Hanbel, I, 58, VI, 105.

yet ve rubûbiyyeti ile tecelli etmesi ve senin işinin olmasıdır.» der.

Sehl: «Her makamın görünen ve görünmeyen zâhiri ve bâtını bir tarafı vardır. Fakat tevekkülün yalnızca görünen bir vechesi vardır,» der. Bazıları: Sehl'in bununla kifâyet tevekkülünü değil inâyet tevekkülünü kastettiğini söylüyor. Allah Teâlâ, tevekkülle imanı bir arada zikretmiş ve birini diğerinin neticesi olarak birbirine bağlamıştır.

Haydi eğer inanıyorsanız Allah'a dayanıp tevekkül edin.²⁰ ...Mü'minler Allah'a dayanıp tevekkül etsinler.²¹... ve ölmeyen (diri)'ye tevekkül et ve O'nu överek tesbîh et. Kullarının günahlarını onun bilmesi yeter.²²

Zünnûn: Tevekkül, nefsin tedbiri terketmesi ve Cenâb-ı Hakk'a karşı her türlü güç ve kuvvetten soyutlanmasıdır,» demiştir.

Ebû Bekir ez-Zekkâk: «Tevekkül, hayatı bir güne ircâ edip, yarın endişesini ortadan kaldırmaktır,» demiştir.

Ebû Bekir el-Vâsî: «Tevekkülün aslı, fakr ve ihtiyaçta Allah'a karşı samimî olmak, emel ve ideallerinde tevekkülden bir an olsun ayrılmamak, aynı zamanda ömründe bir lâhza da olsa gözünü tevekkülden ayırmamasıdır,» demiştir.

Bazıları: «Tevekkülün hakkını gerçek mânâda vermek isteyen kimse nefsini gömeceği bir kabir hazırlasın, dünyayı ve dünyadakileri unutsun. Çünkü mahlûkâttan hiçbirisi, tevekkülün hakikatini kâmil mânâda gerçekleştiremez,» demişlerdir.

Sehl şöyle demiştir: «Tevekkül makamlarının ilki, kulun Allah'ın huzurunda, yıkayıcı elindeki ölü gibi teslimiyet içinde bulunmasıdır. Yıkayıcının ölüyü hiçbir karşı hareket görmeden evirip çevirdiği gibi, ilâhî irâdenin de kulu öylece yönlendirmesidir.»

Hamdûn el-Kassâr tevekkülü; Allah'a sımsıkı yapışmaktır, diye açıklamıştır.

20. el - Mâide (5), 23.

21. el - Mâide (5), 11.

22. el - Furkan (25), 58.

Sehl: «İlimlerin tamamı Hakk'a teabbüdün bir babıdır. Teabbüdün tamamı da verâ'dan bir babdır.» demiştir. Bir başka ifâdesinde **Sehl:** Tevekkül'ü; takvâ ve yakîn terâzisinin iki ke-fesi, tevekkül de o terâzinin dişi gibidir. Fazlalık ve eksiklikler onunla bilinir.

Bana göre tevekkül; herşeyin kendisine havâle edildiği Ce-nâb-ı Hakk'ı, bilme miktarında olur. Ma'rifeti olan kişinin te-vekkülü de tamamdır. Tevekkülü tam olan kişi ise, işlerini ha-vâle ettiği Vekîl olan Allah'ı görmekte kendini kaybeder ve ken-di tevekkülünün farkında bile olmaz. Ma'rifetin kuvveti, Al-lah'ın yapmış olduğu taksimde, adâlet sâhibi olduğunu bilmeyi gerektirir. Rızıkların taksimi, verilecek kişilere dengeli olarak dağıtılmıştır. Allah'tan başkasına, birşeyler umarak bakmak nefsteki cehâletten ve mârifet kıtlığından kaynaklanır. Tevek-külüne zarar veren bir durumun farkına varan herkes, bunun nefisten kaynaklandığını görür. Tevekkülde eksiklik, nefsin zu-hûru ile ortaya çıkar. Onun kemâli ise nefsin ve etkilerinin yok olması ile meydana gelir. Mârifet ve iman konusunda güçlü olan kişiler, tevekküllerini sağlamlaştırmak yerine, kalbin mura-dını takviye etmek sûretiyle nefislerini ortadan kaldırmanın mü-cadelesini verirler. Nefs kaybolunca cehâletin kökü kazınmış, tevekkül gerçekleşmiş, kul da tevekkülünü dahi göremiyecek hâ-le gelmiş olur.

Gönüllerde kalan nefse ait ufacık bir kırıntı kımıldadığı za-man hemen içlerinde: Allah, onların kendisinden başka ne gibi şeylere yalvardıklarını bilir.²³ âyetinin sırrı ortaya çıkar. Onlar nazarında Hakk'ın varlığı bütün a'yân ve mükevvenâtı kaplar. Kâinâtı kendi kendisi ile müstakil bir varlık sâhibi olarak değil, ancak Allah'la görürler. Bu durumda tevekkül ihtiyârî değil, ız-dırârî olmuş olur. Zayıf kişilerin tevekkülünü lekeleyen; sebep ve vasıtaların mevcûdiyeti, ızdırârî tevekkül sâhiblerinin tevek-külüne zarar vermez. Çünkü o, dünyevî sebepleri, hayâtî değeri olmayan cansız varlıklar olarak görür. Bu tür tevekkül, mârifet ehlinin önde gelenlerine has bir tevekküldür.

23. el - Ankebût (29), 42.

Rıza*

Hâris; «Rıza takdir edilen hükümleri kalbin sükûnetle karşılamasıdır.» demiştir.

Zünnûn; Rızâyı kaderin acılığını kalbin sevinçle karşılaması diye açıklamıştır.

Süfyân; Râbia'nın da bulunduğu bir mecliste: «Yâ Rabbi, bizden razı ol» dedi. Bunun üzerine Râbi'atü'l-Adeviyye ona: «Kendisinden râzı olmadığın birinden rıza talep etmekten utanmıyor musun?» dedi. Orada bulunanların bir kısmı Râbia'ya: «Kul, Allah'tan ne zaman razı olmuş sayılır?» diye sordu. O da: «Musibet ve belâlara, nimet ve lütuflara sevindiği gibi sevinirse» cevabını verdi.

Sehl; «Kul ile Allah birbirlerinden razı olunca, itminân hâli ve Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar. Mutluluk onların, güzel gelecek onların²⁴ âyetinin mânâsı ortaya çıkar.» demiştir.

Hız. Peygamber (s.a.): Rab olarak Allah'a razı olan kişi imanının lezzetini tadmıştır²⁵ buyurmuştur. Diğer bir hadiste: Allah Teâlâ hikmeti gereği sevinç ve neş'eyi rıza ve yakinde; üzüntü ve kederi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır²⁶ buyurmuştur.

Cüneyd; «Rıza, kalblere vasıl olan ilmin sağlam ve sahîh olmasıdır. Kalb, ilmin hakikatı ile yüzyüze gelince, ilim onu rızaya yönlendirir. Rıza ve muhabbet havf ve recâ gibi değildir. Bunlar, dünyada da âhirette de kuldân ayrılmayan iki hâldir. Çünkü, cennette de rızâ ve muhabbetten müstağnî kalınamaz.» dedi.

İbn Atâullah; «Rıza, Allah Teâlâ'nın kul için takdir ettiği ezeli ihtiyârı kalbin sükûnetle karşılamasıdır. Çünkü Allah, onun için en iyi olanı seçmiştir. Böylece kul takdire rıza göstermiş ve hoşnutsuzluktan kurtulmuş olur.» demiştir.

* Rızâ bahsini kış. et - Taarruf, s. 121 - 122; Kuşeyrî, er - Risâle, 421 - 427; Keşfü'l-mahcûb, II, 404 - 408; el - Luma', s. 80 - 82; Kutü'l-kulûb, II, 38 - 50; İhyâ, IV, 333 - 345.

24. er - Ra'd (13), 29.

25. Müslim, İman 56; İbn Hanbel, I, 208.

26. el - Câmî's - sagir, I, 86.

Ebû Tûrâb: «Kalbinde zerre kadar dünyalık bulunan kimse Allah'ın rızasına nâil olamaz.» demiştir.

Seriyy es-Sakati: «Şu beş şey mukarreblerin ahlâkindandır. Nefsin sevdiği ve sevmediği konularda Allah'tan razı olmak, Allah'ı samimiyetle sevmek, O'ndan hayâ etmek, Allah'la ünsiyet etmek ve O'nun dışındaki şeylerden uzak durmak.» demiştir.

Fudayl b. İyâd: «Hakk'tan râzı olan kişi, kendi derecesinden üstün birşeyi temennî etmez.» demiştir.

İbn Sem'un: «Rıza, Hakk ile, Hakk için ve Hakk'tan olur. Hakk'la rıza; düzenleyici ve tercih edici olarak O'ndan razı olmak; Hakk'tan rızâ O'nun taksim edip vermesine râzı olmak; Hakk için rıza, Rabb ve İlâh olarak O'ndan razı olmaktır.»

Ebû Said'e: «Kulun aynı anda hem rıza, hem de hoşnutsuzluk göstermesi câiz olur mu?» diye soruldu. O da: «Evet, kul Rabbına rıza, nefsine ve Allah'la ilişkisini kesen herşeye de hoşnutsuzluk gösterebilir.» demiştir.

Hız. Hasan'a, Ebû Zerr'in: «Bana göre fakirlik zenginlikten, hastalık sağlıktan, daha sevimlidir.» dediği söylendi. O da: «Allah, Ebû Zerr'e rahmet eylesin. Ben ise: «Allah'ın kendisi için yapmış olduğu tercihin iyi olduğuna inanan kimse, Allah'ın kendisi için tercih etmiş olduğu bu hâlin dışında bir hâli tercih etmez.» derim.

Hız. Ali (k.v.): «Rıza yaygısına oturan kimseye, Allahtan hoşuna gitmeyen hiçbir şey gelmez. İstek (ve suâl) yaygısına oturan ise hiçbir şekilde Allah'tan râzı olmaz.» demiştir.

Yahyâ: «Bütün işler şu iki temele dayanır: Onun senin için, senin de onun için yaptığıdır. O'ndan gelene razı, kendi yaptığında da ihlâslı olursun.» dedi.

Bazıları: Rızâ sahibi, gelip geçen dünyevî menfaatlara aldırmayan ve bunlardan dolayı da üzülmeyendir.» dediler.

Yahyâ b. Muâz'a: «Kul, rıza makamına ne zaman ulaşır?» diye sorulduğunda Muâmelelerinde kendisini şu dört esasa bağladığı ve: «verirsen kabûl eder, vermezsen razı olurum. Beni terk edersen ibâdet, dâvet edersen icâbet ederim.» dediği zaman.» cevabını vermiştir.

Şiblî, Cüneyd'in huzûrunda: Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh» dedi. Cüneyd: «Senin bu sözün, canının sıkıldığını gösteriyor.» dedi. Şiblî de: «Doğru söyledin.» dedi. O zaman Cüneyd: «Can sıkıntısı, takdire rızayı terketmenin işâretidir.» dedi. Cüneyd bu sözü ona; rızanın aslına dikkat çekmek için söylemiştir. Çünkü rıza, kalbin inşirâhından, kalbin inşirâhı da yakîn nûrundan meydana gelir. Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı kimse, Rabb'ından bir nûr üzerinde değil mi? Allah'ı anmağa karşı yürekleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun. Onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.²⁷ Nûr bâtına girince genişler. Basîret gözü açılır. Kul, Allah Teâlâ'nın tedbirinin güzelliğini görür. Hoşnutsuzluk ve sıkıntı hâli de ortadan kalkar. Çünkü sadrın genişliği, sevginin ve sevgilinin yaptıklarından, gerçekten seven kişinin rızası gibi tad almayı ihtivâ eder. Çünkü seven, sevgiliden gelen herşeyi kendisinin murâdı ve tercihi olarak görür. Sevgilinin tercihini görmenin lezzeti ile, şahsî tercihini göremez hâle gelir. Bu mânâda: «Sevgilinin yaptığı her şey sevimlidir.» denmiştir.

27. ez - Zümer (39). 22.

ALTMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

HALLERLE İLGİLİ BAZI AÇIKLAMALAR

M u h a b b e t*

Şeyhülislâm Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin Enes b. Mâlik (r.a.)'den rivâyet ettiği bir hadisi şerifte Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Üç şey kendinde bulunan kimse imanın lezzetini tadar. Allah ve Rasûlü, kendisine her şeyden sevgili olması, sevdiğini yalnız Allah için sevmek, Allah Teâlâ kendisini küfürden kurtarmışken, ateşe atılmaktan korkar gibi, küfre dönmekten kaçınmak.¹

Ebû Zür'a Tâhir b. Ebu'l-Fadl'ın el-İrbâd b. Sâriye'den rivâyet ettiği bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle duâ ederdi: Yâ Rabbi, sana olan sevgimi, kendime, gözüme, kulağıma, âileme, malıma ve soğuk suya olan sevgimden daha ziyâde kıl!² Bu hadiste Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'tan sanki katıksız bir sevgi istemiştir. Katıksız sevgi ise; Allah Teâlâ'yı yürekten sevmektir. Kul, bazan hâlinin şartlarını, ilmin hükmü ile yerine getiren bir durumda olabilir. Tabîî fıtratı ise o anda ilminin zıddını ister. Fıtratı istemediği halde kendisinin rızâ hâlinde olması gibi. Bu durumda kul, fıtrî isteklerine karşı gelerek ilmin gerektirdiğini yapar. Allah ve Rasûlünü iman hükmü ile severken, çocuk çocuğunu da fıtratının hükmü ile sevebilir.

Muhabbetin değişik tezâhürleri vardır. İnsandaki muhab-

* Muhabbet (sevgi), aşk konusunu krg. el-Luma', s. 86 - 89; Kutû'l-kulûb, II, 50 - 63; İhyâ, IV, 286 - 299; Keşfü'l-mahcûb, II, 547 - 557; Kuşeyri, er-Risâle, II, 610 - 626; et-Taarruf, s. 130 - 133.

1. Buhârî, İman, 14; Müslim, İman, 67; Tirmizî, İman, 10; Nesai, İman, 2 - 4; İbn Mâce, Fiten, 23.

2. Tirmizî, Da'avât, 70 - 73.

bet sâikleri çok çeşitlidir. Ruhun muhabbeti, kalbin muhabbeti, nefsin muhabbeti, aklın muhabbeti gibi. Rasûlullah (s.a.)'ın hadis-i şerifte, âile, mal ve soğuk suyu zikretmesinin mânâsı, Allah'a muhabbet ile diğer şeylere kayan muhabbet damarlarını tıkmak ve böylece Allah'a olan muhabbeti hâkim kılmak, demektir. Böylece kul, Allah'ı, kalbi, rûhu ve yüreği ile sever de Allah sevgisi fitratında ve tabiatında da soğuk su sevgisinden daha üstün hâle gelir. Bu, havassa âid saf bir sevgidir. Havas bununla ve bu sevginin nûru ile, fitrî ve cibillî vasıfların arasına dâlabilir. Bu vasıflar ona zarar vermez. Böylece sevgi, kurban makamlarına varan ve orada yerleşen rûhun müşâhedeleri ile zât sevgisine dönüşür.

el-Vâsıtî: O, onları, onlar da O'nu severler³ âyetini; «Allah onları zatı ile sever, onlar da Allah'ın zâtını sever.» **يُجِبُونَهُ** deki «hû» zamîri, Allah'ın sıfatlarına değil, zatına râcidir, şeklinde açıklamıştır.

Bazıları: «Sevende, sevgiden hâsıl olan sarhoşluğun bulunması şarttır. Böyle olmazsa onun sevgisi hakîkî değildir.» derler. Öyle ise sevgi ikiye ayrılır: Genel anlamda sevgi ve özel mânâda sevgi. Genel anlamdaki sevgi, emirleri yerine getirmek olarak açıklanmıştır. Çoğu kere bu sevgi, nimet ve lütufları bilmekten kaynaklanır. Sûfilerden bir grubu sevgiyi (muhabbet), makamlar arasında zikretmişlerdir. Genel mânâdaki bu sevginin elde edilmesinde, kulun şahsî gayretinin dahli bulunduğu söylenebilir.

Özel mânâda ise; rûhun, Cenâb-ı Hakk'ı yakînen bilmesinden doğan bir zât sevgisidir. Bu sevgide kulun kendinden geçme hâli vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'tan gelen bir lütuf ve Hakk'ın kulu seçmesi (istifâ) hâsıl olur. Özel mânâdaki sevgi, manevî hâllerden bir hâldir. Çünkü, bu tür sevgi yalnızca ilâhî bir mevhibedir. Kulun bunu kazanmasında bir dahli yoktur. Bu mânâ, Rasûlullah (s.a.)'ın «Bana soğuk sudan daha sevimli» sözünden anlaşılmaktadır. Çünkü böyle bir ifâde, zât sevgisinin lezzetini tadan rûhun varlığından kaynaklanmaktadır. Bu sevgi rûhtur. Sıfatları gören ve iman kaynaklarından doğan bu sevgi, ruhun kalıbıdır.

Bu sevgi kendilerinde sahîh olarak gerçekleşen kimseler hakkında Cenâb-ı Hakk: Mü'minlere karşı alçak gönüllü⁴ ifâdesini kullanmıştır. Çünkü gerçekten seven kimse, sevdiğine ve sevdiğinin de sevdiklerine karşı alçak gönüllü olur. Bu mânâda şöyle bir şiir vardır:

Hakk'ı gören bir göz için binlerce göz, gerçek mânâda Allah'ı seven bir kul için binlerce insan fedâ edilir.

Bu saf sevgi, yüce hâllerin temeli ve gereğidir. Hâllere nisbetle bu sevgi, makamlardaki tevbe gibidir. Daha önce anlattığımız şekilde, tevbesi kâmil mânâda sahîh olan kimsede, zühd, rıza, tevekkül ve diğer makamların gerçekleşmesi gibi, muhabbeti sahîh ve sağlam olan kimsede de fenâ, bakâ, sehv, mahv v.b. diğer yüce haller gerçekleşir. Bu sevgiye göre tevbe cisim mesâbesindedir. Çünkü tevbe, bu sevginin cesedi yerinde olan genel mânâdaki sevgiyi de içine alır. Özel bir muhabbet tariki olan, sevgililerin yoluna giren kimse olgunlaşır. Onda özel sevginin rûhu ile, tevbe-i nasûhun'da içinde bulunduğu genel sevginin kalıbı birleşir. Bu andan itibaren onda, makamların muhtelif tavırlarına göre bir değişiklik meydana gelmez. Çünkü makâmât tavırlarında kulda meydana gelen değişiklikler ve bir makamdan diğerine yükselmek, sevenlerin yoludur. Bizim (uğrumuzda) cihâd edenleri biz, elbette yollarımıza iletiriz.⁵ ve Allah, kendine yöneleni kendisine iletir.⁶ âyetlerinde ifâde edilen mücâhede yoluna giren kimse, seven hakkında inâbenin hidâyet sebebi olduğunu göstermiş olur. Cenâb-ı Hakk: Allah dilediğini kendine seçer⁷ ifâdesinde, sevilenler hakkında seçme fiilini kesbe bağlamadığını açıkça ifâde etmiştir. Mahbûbın yoluna giren kimse, makâmât tavırlarını bir araya toplar, saf ve katıksız makamlar en kâmil şekli ile onda bulunur. Makamlar onu kayıtlayıp hapsetmez. Aksine o, makamdan makama yükselmek ve o makamların saf ve hâlis olanını kendine çekmek sûretiyle makamlara hâkim olarak hükmeder. Çünkü onun üzerine özel sevgi nûrları doğunca o, nefsdan ve nefsin sıfatlarından sıyrılır. Bütün makamlar, nef-

4. el - Mâide (5), 54.

5. el - Ankebût (29), 69.

6. eş - Şûra (42), 13.

7. eş - Şûra (42), 13.

sin sıfat ve özelliklerini tasfiye eder. Zühhd, nefsdan rağbeti; tevekkül, nefsin cehâletinden kaynaklanan Hakk'ın itimâd ve güvensizliği; rızâ, nefsin rûha karşı olan kavga ve karşı gelme damarlarını tasfiye eder. Üzerine özel sevgi güneşleri doğmamış, tabii vasıf ve katılığı üzre bulunan nefsin bu durumunu devam ettirmesinden münâzaa duygusu meydana gelir. Özel sevgiyi gerçekleştiren kimsenin nefsi yumuşar ve katılığı kaybolur gider. Sevgi rağbeti, rağbeti yaktıktan sonra zühhd, ondan hangi rağbeti çekip alacak? Tevekkül onun neyini temizleyecek; çünkü onun basîreti Vekil (Allah)'ın mutâalasından başka şeylerden soyulmuştur. Rızâ, yürekten teslim olmayanlarda görülen hangi kavga ve karşı koyma damarını dindirecek?

er-Rûzbârî der ki: «Bütün varlığından sıyrılmadıkça sevginin sınırına yaklaşamazsın.»

Bâyezid: «Muhabbeti ile kendi (varlığını) öldüren kimsenin diyeti Cenâb-ı Hakk'ı görmektir. Aşkın öldürdüğü kimsenin diyeti de Hakk'la sohbet ve O'nunla yakınlıktır.» der.

Ebû Zür'a, Bâyezid'den naklen şöyle dediğini haber vermiştir: «Makâmat tavırlarında meydana gelen değişiklik avam tabakasındaki muhiplere, makâmâtın tavırlarını bir arada toplamak ise havass tabakasındaki muhiplere âlddır. Bunlar, mahbûb olan kimselerdir. Makamlar kendi himmetleri ile değişir: Çoğu zaman makamlar semâvât tabakalarının yüksek derecelerinin üzerindedir. Bu dereceler, kendisinde takallüb (makamların tavırlarında meydana gelen değişiklik) kalıntıları bulunan kimsenin tökezlediği yerlerdir.»

İbrahim el-Havvâs'a: «Tasavvuf seni nereye kadar götürdü?» diye sorulduğunda o: «Tevekkül'e» cevabını vermiştir. Bunun üzerine o zat Havvâs'a: «O halde sen bâtınını imarla uğraşıyorsun. Vekil olan Allah'ı görmek sûretiyle tevekkülde fenâ olmanın neresindesin?» dedi.

Nefis kendi sıfatlarıyla bir an zühhd dâiresinden kurtulduğu zaman, zâhid zühhdü ile onu yakalayarak kendi dâiresine geri döndürür. Tevekkül edenin nefsi harekete geçtiğinde, tevekkül sâhibi tevekkülü, rıza sâhibi rızasıyla onu eski hâline geri çeker. Nefsdan çıkan bu hareketler, mârifet ilminin yöneticiliğine muhtaç olan varlık kalıntılarıdır. Bu halde, kurbiyyetin rûhu ona

uzaktan esmeye ve tesir etmeye başlar. Bu da, kulun bilgisi, gayret ve kesbi kadar kulluk görevlerini yerine getirmektir.

Özel sevgi tarikını tutan kimse, Hakk'ın fazilet nurlarına bürünerek, makamlardaki değişikliklerden kurtulma yolunu bilir. Dâimî olarak Allah'a yönelik olan, hâllerin periyodik olarak gelmesinden korunmuş ve belâlardan muhafaza edilmiş bir ruhla kurb ehlinin nûrdan elbisesini giyinen kimseyi, hiçbir taleb rahatsız etmez, hiç bir menfi duygu onu halinden alıkoymaz. Zühd, tevekkül ve rıza, has muhabbete kavuşmuş kimsede olur. O kimse, onlarla değildir. Kendisinde takallüb meydana gelen böyle biri, râğbeti olsa bile zâhiddir. Çünkü onun râğbeti nefsten değil, Hakk'tandır. Bu kimsede esbâba sarılma hâli görülse de yine mütevekkildir. Hoşnutsuzluk gösterse de rıza hâlindedir. O'nun hoşnutsuzluğu nefsi sebebiyledir. Nefsi Hakk için olduğundan hoşnutsuzluğu da Hakk içindir. Çünkü ona nefsi, bütün tesir ve sıfatlarıyla Hakk'ın lûtfuna ermiş, ilâhî tecellîlerle yüklü, vehbî hâllere sâhib ve tertemiz olarak iâde edilmiştir. Artık derdin kendisi, onun için devâ, hastalık da şifâyâ dönüşmüştür. Hakk'ın talebi, onun zühd, rızâ ve tevekkülden olan taleblerinin yerine geçmiştir. Rızâ, tevekkül ve zühdden istediği şeylerin yerine Hakk'tan istediği şeyler geçer. Bunlardan bir şeyler beklemek yerine Allah'tan bekler.

Râbia: «Gerçek manada Allah'ı seven kişinin inlemesi ve aşkı, mahbûbu olan Allah'la berâber olmadıkça dinmez» dedi.

Ebü Abdullah el-Kureşî: «Muhabbetin hakîkatı, bütün varlığını sevgiline hibe etmen ve sana senden hiçbir şeyin kalmamasıdır.» şeklinde açıklamıştır.

Ebu'l-Hüseyn el-Verrâk: «Allah ile mesrûr olmak, O'na olan sevginin şiddetindendir. Kalbdeki sevgi, her türlü kiri yakıp yok eden bir ateştir.» demiştir.

Yahya b. Muaz: «Muhiblerin sabrı zâhidlerin sabrından daha şiddetlidir. Hayret, insan sevdiğine karşı nasıl sabreder.» demiştir.

Sûfilerden biri: «Allah'ın yasaklarından kaçınmaksızın O'nu sevdiği iddiasında bulunan kimse yalancıdır. Malını infak etmeksizin cenneti sevdiğini söyleyen kimse yalancıdır. Fakirleri

sevmediği halde Rasûlullah (s.a.)'i sevdiğini iddia eden kimse de yalancıdır.» demiştir.

Râbia bir şiirinde şöyle demiştir:

Hem Allah'ı sevdiğini söylüyor, hem ona isyan ediyorsun. Yemin ederim ki bu tutarsızlık çok tuhaf bir şeydir. Eğer sevginde samimi olsaydın O'na itaat ederdin. Çünkü seven sevdiğine itaat eder.

Haller için muhabbet, makamlar için tevbe gibi olduğunda hal iddiâ edenin muhabbetine itibar olunur. Bir muhabbet iddiasında bulunanın da tevbesine itibâr edilir. Çünkü tevbe, muhabbet rûhunun kalıbı hükmündedir. Bu ruhun ayakta durması tevbe kalıbıyla mümkün olur. Haller ise, ayakta durmaları rûh cevheriyle mümkün olan arazlardır.

Semnûn: «Allah için sevenler, dünya ve âhiret şerefi ile gitiler. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.): Kişi sevdiği ile berâberdir.⁸ buyurmuştur. Onlar da Allah'la berâberdirler.

Ebü Ya'kûb es-Sûsi der ki: «Muhabbetten geçip muhabbet bilgisiyle fenâ bulmadıkça mahbûb (Allah)'a olan sevgi sahîh olmaz. Bu duruma erenin hedefi sevgi değil, sevgilidir. Seven bu dereceye varınca, sevgisini yitirmiş, sevgilisini seven bir muhib hâline gelmiş olur..»

Cüneyd'e muhabbetten sorulduğunda: «Muhibbin, kendi sıfatları yerine mahbûb olan Allah'ın sıfatlarına bürünmesidir.» Bu ifâde, hadis-i kudside işâret edilen: «Beni, kulum sevdi mi, Ben onun gözü, kulağı olurum.»⁹ mânâsına uygundur. Muhabbet saf ve kâmil olduğu zaman, kendi vasfı ile sâhibini Mahbûbu tarafına çeker. Cehdinin son noktasına vardığında durur. Sevgisi ile arasındaki râbîta kökleşmiş ve kuvvetli hâle gelmiştir. Muhabbet vasfının kemâli, muhib ile Mahbûbu arasındaki engelleri kaldırır. Muhabbet vasfının kemâli sayesinde sevgiye zarar veren engellerden arındırılmış kişiye lütuf olarak Mahbûb'un sıfatları verilir. Bütün gücünü harcamasına rağmen yine de kusurlu

8. Buhârî, İman 14; Müslim, İman 67; Tirmizî, İman 19; İbn Mâce, Fiten, 22.

9. Buhârî, Rikak, 38.

olduğu halde sevgisinden dolayı bu lütfa uğrar. Böylece muhib, Mahbûb'un sıfatlarını almanın feyzine yönelir. Ve o zaman şöyle der:

Ben sevdiğim kişiyim. Sevdiğim kişi de ben. Biz bir bedane girmiş iki rûhuz. Beni gördüğünde onu görürsün. Onu gördüğünde beni.

Bizim burada ifâde ettiğimiz şey Hz. Peygamber (s.a.)'in «Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız» hadisinin hakikatıdır. Çünkü o, nefsinin nezâheti ve tezkiyesinin kemâli ile muhabbete hazırlanıyor. Muhabbet ise bir mevhibe-i Rabbânî olup, tezkiyeye bağlı değildir. Fakat, Cenâb-ı Hakk, cârî olan sünnetine uygun olarak sevdiklerinin nefislerini hüsn-i tevfiği ve te'yidi ile tezkiye eder. Allah, nefsine nezâhet ve temizlik nasib ederek muhabbet câzibesi ile rûhunu cezbedtiği kimseye sıfatlarından ve ahlâkıdan bir hil'at giydirebilir. Bu, ona göre bir vuslat rütbesidir. Bazan şevk yâni aşırı sevgi onun bâtınından kaynaklanarak daha da ötelere geçer. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın atıyyeleri, ihsanı sonsuzdur. Bazan kul, kendisine lütfedilenle teselli bularak bu ona şevk ateşini dindiren bir vuslat olur. Muhib indinde, vuslat rütbesini gerçekleştiren, Hakk tarafından kendisine verilen şevk gücü ile ihsan sıfatları istikrara kavuşmuş olur. Eğer şevk gücü olmasaydı gerisin geriye döner ve onda kişi ile kalbi arasına perde olan nefsinin sıfatları ortaya çıkardı. Vuslatı bu söylediklerimizin dışında bir şey zanneden ve onu bunun haricinde bir hâl olarak hayal eden kimse, hristiyanların Lâhût ve Nâsût görüşüne girmiş olur.

Şeyhlerin «istiğrak» ve «fenâ» hakkındaki işâretlerinin hepsi, yakın nûrunun istilâsı, kalbdeki zikrin hâlis olması, nefisteki eğrilik kalıntılarının ortadan kaldırılarak hakka'l-yakînin gerçekleştirilmesi ve muhabbet makamını tahakkuk ettirmeye yöneliktir. Böylece muhabbet, nefsanî sıfatların kalıntılarından meydana gelen varlık kirinden emîn olmuş olur. Muhabbet sahîh olunca da haller ve tâbîler kendiliğinden gelir.

Şiblî'ye muhabbetten sorulduğunda: «Muhabbetin sıcak bir kadehi vardır. Hislerde varlığı ve nefislerde bulunduğu zaman yok olur.» cevabını vermiştir.

Muhabbetin zâhiri ve bâtını vardır. Zâhiri, sevgili olan Cenâb-ı Hakk'ın rızası peşinde olmak; bâtını ise, her şeyden uzaklaşarak yalnız sevgiye tutulması ve kendisinde ne başkaları, ne de kendisi için bir şeyin kalmamasıdır. Muhabbetteki yüce hallerden birisi de şevktir. Muhib, sürekli sevdiğine karşı iştîyak içinde bulunur. Çünkü Hakk'ı tecellilerinin sonu yoktur. Muhib hangi hâle ulaşırsa ulaşsın, bilir ki onun gerisinde daha mükemmel ve daha yüce haller vardır.

Benim hüznüm senin hüsnün gibidir. Hüsnünün nasıl sonu yoksa, benim hüznümün de sonu yoktur.

Şevk : *

Seven kişide meydana gelen şevk, şahsî gayreti ile değildir. O, Cenâb-ı Hakk'ın muhiblere lütfettiği bir mevhibedir.

Ahmed b. Ebi'l-havârî anlatıyor: Ebû Süleyman ed-Darânî'nin huzûruna girdim ki ağlıyordu. «Niye ağlıyorsun?» diye sordum. O şöyle cevap verdi: «Eyvah ya Ahmed! Gece karanlığı basınca muhabbet ehli ayaklarını kendilerine yatak edindiler. Gözyaşları yanaklarından aşağıya akıyordu. Cenâb-ı Hakk onlara yönelerek şöyle diyordu: Ben kelâmımdan ve zikrimden zevk alan ve bana münâcâtla huzur bulunanlar ne iyi. Muhakkak ben onların halvetlerindeki hâllerini bilir, inlemelerini duyar, ağamalarını görürüm. Ey Cibril onlara: «Sizde gördüğüm bu ağlama hâli nedir? Size, sevgilinin, sevdiklerine ateşle azâb edeceğini bildiren mi oldu?» diye nidâ et! Gece karanlığında bana yönelen bir topluma azab etmek bana yakışır mı? Kıyâmet gününde geldikleri zaman, cemâlimi onlara göstereceğime, cennetimi onlara mübah kılacağıma yemin ederim.»

Bu hâller, şevk makamına yerleştirilmiş bir grup muhibbin halleridir. Zühdün tevbeden olması gibi şevk de muhabbetten- dir. Tevbe istikrara kavuşunca zühd, muhabbet istikrara kavuşunca şevk meydana gelir.

el-Vâsitî. (Hz. Mûsâ:) Onlar benim arkamdan geliyorlar. Yâ

* Şevk bahsini krş., el - Luma', s. 94 - 95; İhyâ, IV, 314 - 318; Kuşeyrî, er - Risâle, II, 626 - 633.

Rabbî râzı olasin diye sana çabuk geldim. dedi. ¹⁰ âyet-i kerimesi- ni izah ederken, Hz. Mûsâ'nın Rabbî ile konuşmaya olan iştîyâ- kından dolayı, arkadaşlarını geride bıraktığı ve kendisinin mûlâ- kata koşarak geldiği şeklinde açıklamıştır. Vaktini geçirdiği için de Tevrat levhalarını yere atmıştır.

Ebû Osman: «Şevk muhabbetin meyvesidir. Kim Allah'ı se- verse ona kavuşmaya da iştîyak duyar.» Kim Allah'a kavuşmayı umarsa; Allah'ın (buluşmak için verdiği) süresi gelmektedir.¹¹ âyetindeki ifadeyi, Allah'a karşı iştîyâk içinde bulunanlar için bir yaklaşma şeklinde açıklamıştır. Burada Cenâb-ı Hakk sanki şöyle söylemektedir: «Sizin bana olan iştîyakınızın çok fazla ol- duğunu biliyorum. Bana kavuşmanız için size bir süre tayin et- tim. Yakın zamanda müştâk olduğunuz sevdiğinize kavuşacak- sınız.»

Zünnûn: «Şevk, derecelerin ve makamların en yükseğidir. İnsan ona erince, Rabbına olan şevketinden dolayı ve O'na kavu- şup, O'na bakmak için ölümün gelişini yavaş bulur.» demiştir.

Bana göre; muhiblerin dünyada bekledikleri şevk, ölümden sonrası için bekledikleri şevkten farklıdır. Allah Teâlâ; muhab- bet ehline ihsanlarda bulunur ve onlar bunu ilmen hisseder, zevk- le isterler. Böylece onların şevki, ilmin zevk hâline gelmesi için- dir. Yoksa ölümün gelişini yavaş bulmak şevk makamının zarû- retlerinden değildir. Nice sâdık muhibler, Allah için yaşamaktan zevk alırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, elçisi Hz. Peygamber'e: De ki: be- nim namazım, ibâdetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rab- bî Allah içindir.¹² buyurması da bu mânâyı ifâde eder. Hayatı Al- lah için olan kimseye Cenâb-ı Hakk, münâcât ve muhabbet lezze- ti verir. Daha düynada iken onun gözü doyar. Allah ona ihsan ve atıyyelerini dünyada verir. Böylece âhiretteki şevkten önce, şevk makamı onda gerçekleşmiş olur.

Bazıları şevk makamını kabûl etmemiş ve şöyle demişlerdir: Şevk, sadece kaybolan biri için duyulur. Cenâb-ı Hakk ne zaman onu sevenden kayboluyor ki, seven ona karşı özlem duysun. Bu-

10. Tâhâ (20), 84.

11. el - Ankebût (29), 5.

12. el - En'âm (7), 162.

nun için el-Antâkî'ye şevk sorulduğu zaman: «Gâib'e şevk duyulur. Ben O'nu bulduğumdan beri O'ndan bir an bile gâib olmadım ki O'na iştîyak duyayım.» diye cevap vermiştir. Mutlak mânâda şevki inkârı gerektiren bir durum göremiyorum. Çünkü atıyye ve ihsanın dereceleri sonsuz olunca, muhibbin ona karşı şevki nasıl inkâr edilir? O, gâib de değildir. Elde ettiği şeylere müştâk da değildir. Fakat, kurban makamının nasiblerinden elde edemediklerine karşı ihtiyaç içindedir. Durum böyle olunca şevk hâline nasıl karşı çıkılır? Bu mes'eleye şöyle de bakılabilir. İnsanların beşerî tabiatından ve hâlin hükmünün gerektirdiği sınırdan durmamaktan kaynaklanan, fakat hâlin hükmünün reddettiği bazı işler vardır. Bu işlerin varlığı, şevk ateşini körükleyen şeylerdir. Burada şevk ile içten gelen ve kurban makamının en yüce nasiblerine olan istekten başka bir şey kastedilmemiştir. Bu istek, muhiblerde vardır. Öyle ise şevk vardır. Onu inkâr etmenin bir mânâsı yoktur.

Bir grup; «likâ ve müşâhededен hasıl olan şevk, bu'd ve gaybûbet hâlinde hâsıl olan şevkten daha şiddetlidir. Kul, gaybûbet hâlinde likâyâ iştîyak duyar. Likâ ve müşâhede hâlinde de, sevgilinin daha yüce ve üstün tecellî, ihsan ve ikramlarına müştak olur.» der. Benim tercih ettiğim görüş budur.

Fâris der ki: İştîyak sâhiblerinin kalpleri Allah'ın nûru ile aydınlanmıştır. Kalbi iştîyâkla harekete geçince bu nûr bütün dünyayı aydınlatır. Ve o zaman Allah Teâlâ onları meleklerle göstererek bunlar: «Bana müştak olan kişilerdir. Şâhid olun ki ben onlara daha çok müştakım.»

Bâyezîd der ki: Eğer Allah Teâlâ cennet ehlini cemâlinden mahrûm etseydi, cehennemdekiler cehennemden kurtulmak için çırpındıkları gibi, cennettekiler de bu hâlden kurtulmak için yalvarırlardı.

İbn Atâullah'a şevk sorulunca: «O, kurbdan sonra hâsıl olan bu'd sebebiyle için yanması, kalbin tutuşması ve ciğerlerin parçalanmasıdır.» cevabını vermiştir.

Sûfilerden birine: «Şevk mi, muhabbet mi üstündür?» sorusuna «Muhabbet üstündür. Çünkü şevk muhabbetten doğar. Şevk ancak sevginin galebesi neticesinde meydana gelir. Öyle ise muhabbet asıl, şevk fer'dir.» cevabını vermiştir.

en-Nasrabâzi: «Mahlûkat için şevk makamı var, iştîyâk makamı yoktur. İştîyâk hâline erişen kişi kendinden geçer, artık onun kendine âid ne kararı ne de eseri vardır.» der.

Üns*

Cüneyd'e üns sorulduğu zaman: «Heybetin varlığı ile beraber yüksek hayâ duygusunun birlikte bulunmasıdır.» cevabını vermiştir.

Zünnûn'a üns'den sorulduğu zaman: «Sevenin sevgilisine karşı ferahlık ve iç huzûru duymasıdır.» cevabını vermiştir. Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster¹³ şeklinde ifâde edilen Hz. İbrahim'in sözü ile, Hz. Mûsâ'nın: Rabbim bana (kendini) göster sana bakayım¹⁴ sözü üns ile açıklanmıştır. Bu mânâda Ruveym şu şiiri okumuştur:

Kalbimi sende bulunan şeylerle meşgul ettim. Ömür boyu o, seni düşünmekten asla kurtulamaz. Beni senden olan sevgi ile ünsiyete erdirdin ve bu yüzden beşeriyetten bütünü ile uzaklaştım. Senin zikrin beni ünsiyete erdiren şeydir. Vuslat beni, sana kavuşmayı va'dederek karşılıyor. Ey himmetlerimin gayesi, ben nerede olursam olayım, sen gözlerimin önündesin.

Mutarریف b. eş-Şihhîr'in Ömer b. Abdülaziz'e şöyle bir mektup yazdığı rivâyet edilmiştir: «Ünsiyetin Allah'la, inkıtâm Allah'a olsun. Kesret hallerinde insanlarla ünsiyetten daha çok, vahdet hallerinde Allah'a ünsiyet eden Cenâb-ı Hakk'ın nice kulları vardır. İnsanların Allah'la en fazla ünsiyet edeni de, başkalarından kalben en fazla uzak duranıdır.»

el-Vâsıtî: «Kâinattan kalben ve mânânen bütünüyle uzaklaşmayan kimse üns-billâh hâline eremez.» demiştir.

Ebu'l-Hüseyn el-Verrâk: «Allah'la ünsiyetin berâberinde mutlaka tâzim de bulunmalıdır. Çünkü, Allah'ın dışında ünsiyet edilen şeylere karşı kalbteki hürmet ve tâzim duygusu azalır. Al-

* Üns bahsini krş. el-Luma', s. 96 - 98; Keşfü'l-mahcûb, II, 620 - 622; İhyâ, IV, 329 - 333; et-Taarruf, s. 126 - 127; Kuşeyrî, er-Risâle, I, 213 - 214.

13. el-Bakara (2), 260.

14. el-A'râf (7), 143.

lah'a olan heybet ve tâzimin artmadıkça ünsiyetin de artmaz.» dedi.

Râbiatü'l-Adeviyye: «Allah'a itaat eden herkes ünsiyet sâhibidir.» demiş ve şu şîri okumuştur:

Seni kalbimde beni konuşturan bir kudret kıldım. Bedenim benimle birlikte oturanla ünsiyet etmekte, kalbimin fuâddaki sevgilisi ise sürekli benim enîsimdir.

Mâlik b. Dînar: «Mahlûkatla sohbetten uzaklaşıp, Allah'la sohbet etmeyen kimsenin ilmi azalır, kalbi körelir ve ömrü zâyî olur.» demiştir.

Harrâz: «Üns, rûhun kurb meclislerinde mahbûb-i hakiki olan Allah'la sohbet etmesidir.» diye açıklamıştır.

Âriflerden biri, vuslata eren muhabbet ehlinin vasıflarını şöyle açıklamıştır: «Allah onlar için sevgiyi dâîmî bir vuslatla yeniler. Kendisinde sükûnet bulma hâlleri ile onları himayesine alır. Öyle ki, kalbleri Allah'a duydukları şevkden inler. Rûhları bu iştiyaktan dolayı sızlar. Onlardaki bu muhabbet ve şevk, Hakk tarafından kendilerine lütfedilen tevhîd hakikatının işâretidir. Tevhidin hakikatı ise Allah'la ve O'nun irâde ve emirleri istikâmetinde var olmaktır. Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetler ortaya çıktığı zaman, onlardaki dünyevî emel ve hedefler, silinir gider. Eğer Cenâb-ı Hakk peygamberlerine tevhidin hakikatına erenler için birşeyler istemelerini emretseydi, onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kadim vahdâniyyeti, dâîmî ezeliyyeti ve her şeyi kuşatan ilmi ile, kendilerine hazırladığı şeyin bir kısmını da onlar için isterlerdi. Onların nasibi, Cenâb-ı Hakk'ı kâmil mânâda tanımaları, maddî mânevî bütün güçlerini Allah'a yöneltmeleri, arzu ve isteklerini O'nda toplamaları olurdu. Bu yüzden, kalblerinden bütün keder ve sıkıntıları giderildiği için avam tabakasından olan insanlar bunlara hased etmeye başladılar. Bu mânâda şöyle bir şîr vardır:

Kalbimin çok değişik arzu ve istekleri vardır. Nefs seni gördüğüm zaman bu arzularım bir araya geldi. Hased ettiğim kimseler beni kıskanmaya başladı. Sen benim gönlümün efendisi olalıdan beri, ben kâinatın efendisi oldum. Ey dinim ve dünyam,

herşeyim olan Allah, senin zikrinle meşgul olduğumdan beri, dinlerini de dünyalarını da insanlara terkettim.

Allah'a taat, O'nu zikretmek, kelâm-ı ilâhîsi olan Kur'ân-ı Kerim'ini okumak ve kişiyi Hakk'a yaklaştıran diğer emirlere sarılmak gibi şeylerle ünsiyet etmek de bazan ünsden meydana gelir. Bu kadar olan bir üns de, Allah'tan kuluna bir lütuf ve ilâhî bir ihsandır. Fakat bu üns, muhlislerde olan üns hâli değildir.

Üns şerefli ve yüce bir haldir. Üns, bâtının temizlenerek sâdık ve samimî bir zühde ayıklanması, takvânın kemâle ermesi, her türlü sebep ve alâkalardan koparak şeytan veya melek, nefis veya rûhtan gelen bütün havâtırı mahvetmekle gerçekleşir. Bana göre ünsün hakikatı: «Cenâb-ı Hakk'ın azametini görmenin ağırlığı ile beşerî varlığın bir kenara süpürülüp atılması, fetih meydanlarında rûhun serbestçe yayılmasıdır.» Ünsün tek başına kalbi etkisi altına alan müstakil bir yönü vardır. Üns, beraberinde bulunan heybetle kalbi toplar. O'nun muhtelif şeylerle olan alâkasını keser. Heybette rûhun, bütün gücünü bir araya toplayarak nefis üzerine çökmesi ve hâkim olması söz konusudur.

Buraya kadar anlattıklarımız zât ile ünsiyetten ve zat heybetinden fenâ geçidini aştıktan sonra bakâ makamında meydana gelir. Bunlar, fenânın varlığını gideren heybet ve üns'ten başkadır. Çünkü heybet ve üns, fenâdan önce celâl ve cemâl sıfatlarının zuhûrundan sonra ortaya çıkar. Bu durum, «telvin» makamıdır. Fenâdan sonra geldiğine işaret ettiğimiz zâtî üns, zât tecellîlerinin mütâlaasından sonra hâsıl olan bakâ ve temkîn makamında meydana gelir. Nefsi mutmainne'nin hudûu üns'ten, huşûu da heybettendir. Huşû ve hudû oldukça birbirine yakındır. Ancak aralarında rûhun işâreti ile anlaşılan latîf bir fark vardır.

K u r b *

Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber'e hitâben: (Allah'a) secde et ve yaklaş!¹⁵ buyurmuştur. Bir haberde: Kulun Rabbına en yakın

* Kurb konusunu krş. el-Luma', s. 84 - 86; et-Taarruf, s. 127 - 129; Kuşeyri, er-Risâle, I, 257 - 260.

15. el-Alâk (96), 19.

olduğu an, secde ânıdır.¹⁶ şeklinde bir rivâyet vardır. Secde edene secdenin zevki tattırılınca Allah'a yaklaşır. Çünkü o secdesinde kâinatın örtüsünü ve onda olacak şeyleri dürerek altına alıyor, secde ederek Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğüne yöneliyor, kendisini küçültüyor ve Allah'a yaklaşıyor, demektir.

Sûfilerden biri: «Cenâb-ı Hakk'ı yanıbaşımda hissedemiyor (huzûr) ve o yüzden "yâ Rabb", veya "yâ Allah" diyorum. Bunun sorumluluğunu dağlardan daha ağır hissediyorum.» dediğinde, kendisine bunun sebebi soruldu, «Yâ Rabb veya yâ Allah şeklindeki bu nidâ perde gerisinden yapılır. Birlikte oturduğu kişiye böyle çağıranı hiç gördün mü?» Bunlar ancak karşılıklı sevgi, ünsiyet, mülâhaza ve işâretleşmedir. Bu durum, içinde kurb'un ve Allah'a yakınlığın gerçekleştiği bir makamdır. Ancak bu makam, mahvı ve sekri hissettirir. Böyle bir kurbiyyet, mahvının kuvveti, sekrinin galebesi ile nefsi, rûhunun nûrunda kaybolan kimsede hâsıl olur. Ayıldığı ve kendine geldiği zaman ruh nefsdan, nefis de rûhdan kurtulur. Herbiri bedende kendine âid olan yere geçer. İşte o zaman kul, ubûdiyyet mahalline ve ihtiyaç makamına dönen nefs-i mutmainne lisanı ile yâ Allah, yâ Rabb diye nidâ eder. Rûh üzerindeki hicablardan açılması ve hâlinin kemâle ermesiyle sözlerin etkisinden uzaklaşarak bağımsız hâle gelir. Bu tür kurb, daha önce anlatılan kurbdan daha kâmil ve daha üstündür. Çünkü kul, rûhunu, hicabların açılması ile bağımsız hâle getirerek kurbun hakkını vermiş, nefsin hükmünün dönüşü ile de ibadet ve tâatlarını fakr ve ihtiyaç mahalline yerleştirmiştir. Nefsin ibâdet ve tâatları ifâ etmesi ile rûhun kurbiyyetle olan nasibi gittikçe artar ve çoğalır.

Cüneyd: «Cenâb-ı Hakk, kullarının kalbini kendisine ne kadar yakın görürse, o nisbette onların kalbine yaklaşır. Kalbine neyin yaklaştığına dikkat et.» dedi.

Yâkûb es-Sûsî: «Kul, kendinde kurbiyyet hâlinin devam ettiğini gördüğü sürece, gerçek kurb makamında olamaz. Gerçek bir kurbiyete erebilmesi için kurbun tesiri ile kendi kurbunu görmez hâle gelmiş olmalıdır.

Bir sûfi şâir şöyle der:

16. Süyutî, el - Câmiu's - sagir, I, 45.

Sırr makamını gerçekleştirdiğim zaman dîlim sana niyazda bulundu. Bir takım mânâlar için toplandık ve başka bir takım mânâlar için ayrıldık. Her ne kadar senin azametini, benim seni görme hazzıma mâni oluyorsa da, vecd hâli, seni büyüklüğüne rağmen içime yerleştirdi.

Zünnûn: «Allah'a kurbiyyeti artan kişinin heybeti de artar.» demiştir.

Sehl: «Kurbiyyet makamlarının en aşağı derecesi hayâdır.» demiştir.

Nasrabâzi: «Sünnete ittiba ile mârifete, farzları edâ ile kurbiyyete, nâfilelere devam etmekle de muhabbete nâil olunur.» demiştir.

Hayâ *

Hayânın bir genel, bir de özel mânâsı vardır. O'nun genel vasfı: Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadis-i şerifinde ifâde edilen mânâdır: Allah'tan tam mânâsı ile hayâ ediniz.¹⁷ diye buyurulunca ashâb: «Biz hayâ ediyoruz yâ Rasûlallah.» dediler. Hz. Peygamber (s.a.): Hayır, öyle değil. Kim Allah'tan gerçek mânâda hayâ ediyorsa kafasına ve kafasından geçen duygu ve düşüncelere, karnına ve karnındakilere dikkat etsin. Ölümü ve fâniliği hatırlasın. Ahireti isteyen kimse dünyanın zinet ve süsünü terkeder. Bunu yapan kimse Allah'tan gerçek mânâda hayâ etmiş olur.^{17a} buyurmuştur.

Hayânın husûsî mânâsı ise mânevî hallerden bir hâldir. Hz. Osman (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre: «Evde karanlıkta guslederken bile Allah'tan utancımдан büzülür de öyle yıkanı-
rım.» demiştir.

Ebû Zür'a'nın anlattığına göre Seriy es-Sakâtî, Ebû Abbas el-Müeddib'e şöyle demiştir: «Sana söyleyeceklerimi iyi ezberle! Üns ve hayâ kalbde dolaşır, orada zühd ve verâ buldukları za-

* Hayâ konusunu krş. Kuşeyrî, er - Risâle, I, 454 - 460;

17. el - Câmî's - sagır, I, 34.

17a. Tirmizî, Kıyâme, 24; İbn Hanbel, I. 387.

man yerleşir, bulamazlarsa çekip giderler. Hayâ, Cenâb-ı Hakk'ın Celâl tecellîlerinin azameti karşısında rûhun teslimiyeti ve başını önüne eğmesidir. Üns rûhun, Cenâb-ı Hakk'ın cemâlinin kemâli ile lezzet bulmasıdır. İkisi bir arada oldu mu işte bu, arzuların sonu, lütuf ve ihsanların da nihâyetidir.»

Şeyhülislâm şöyle demiştir:

O'na iştîyak duyuyorum. Tecellîleri ile zuhûr edince de azametinden başımı önüme eğiyorum. Korkudan değil, O'nun heybetini hissetmek ve cemâl tecellîlerinin zuhûrunu korumak için böyle yapıyorum. Cenâb-ı Hakk'a sırt çevirmek ölüm, O'na yönelmek ise hayattır. Tecellîleri ile zuhûr ettiği zaman, azametinden O'nu göremiyor, fakat hayâlinin karaltısını arzû ediyorum.

Hakimlerden biri: «Hayâ hakkında konuşurken Allah'tan hayâ etmeyen kişi, aldatıcı ve sahtekâr biridir.» demiştir.

Zünnûn el-Misrî: «Hayâ; Rabbinla arandaki mes'elelerde utanma duygusu ile birlikte heybetin kalbde bulunmasıdır.» demiştir.

Ibn Atâullah: «En büyük ilim heybet ve hayâdır. Heybet ve hayâsı kaybolan kişide hayır yoktur.» demiştir.

Ebû Süleyman: «Kullar, havf, recâ, ta'zîm ve hayâ olmak üzere dört derecede amel ederler. Derecesi en yüksek olan, hayâ üzere amel edendir. Her hâlinde Allah'ın kendini gördüğünü yakın drecesinde hisseden kimse, isyankârların günahlarından hayâ ettiğinden daha çok hasenâtından hayâ eder.» demiştir.

Sûfilerden biri der ki: «Hayâ sâhiblerinin kalblerini kaplayan şey, Allah'ın kendi üzerlerindeki nazarını sürekli hissederek O'na ta'zîm ve iclâl göstermeleridir.»

V u s l a t (İ t t i s â l)*

Nûrî şöyle demiştir: «İttisâl, kalblerin mükâşefe, sırrların müşâhede makamına ermesidir.»

Sûfilerden biri: «İttisâl, sırrın kendinden geçme (hayret) makamına kavuşmasıdır.» demiştir.

Sûfilerden biri: «Vuslat, kulun hâlıkından başkasını görmemesi ve içinde yaratıcısından başkasına âid bir duygu bulunmasıdır.» demiştir.

Sehl b. Abdullah: «Sükûnetleri bozulup kımıldadıkları zaman hareket ettiler. Eğer sükûnetle karşılaşırsalardı vuslata ererlerdi.» demiştir.

Yahyâ b. Muâz er-Râzi: «Amel sahipleri; tevbe edenler, zâhidler, iştiyâk hâlinde olanlar ve vuslata erenler olmak üzere dört gruptur. Tevbe eden tevbesiyle, zâhid zühdüyle, iştiyak sahibi de hâliyle meşgûl olduğu için Allah ile arasında bir perde vardır. Ama vuslata eren kimseyi Allah'tan alıkoyacak hiçbir perde ve engel yoktur.» demiştir.

Ebû Saïd el-Kuraşî: «Vâsıl, Allah'ın kendisini vuslata erdirdiği kişidir. O, aradaki ittisâlin kopacağından asla korkmaz. Muttasıl ise, kendi şahsî gayret ve çalışması ile vuslata eren kişidir. Her yaklaşmasında vuslatı kesintiye uğrar.» demiştir. Kuraşî'nin bu ifâdesi mürid ile murâd'ın hâlini açıklamaktır. Çünkü birinin irâdesi keşf ile helâk edilerek yok olmuş, diğerinin durumu ise şahsî gayretine havâle edilmiştir.»

Ebû Yezîd: «Vuslata erenlerde şu üç şey görülür: Düşünceleri Allah için, meşgaleleri Allah ile, dönüşleri de Allah'adır.» demiştir.

es-Seyyârî: «Vuslat makamı, yüce bir makamdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, kulunu vuslata erdirmeyi isteyince, ona vuslata giden yolu kısaltır ve uzağı yakın eder.» demiştir.

Cüneyd: «Vâsıl, Rabî katında kendisi için gerekli makamı elde eden kimsedir.» demiştir.

Ruveym der ki: «Vuslat ehli, kalblerini Allah'ın, kendisine ulaştırdığı kimselerdir. Bu yüzden onların bedeni ve beşerî kuvvetleri isyandan korunmuş ve onlar ebediyyen halktan ümit kesmiş kimselerdir.»

Zünnûn: «Dönen gittiği yoldan dönmedikçe Hakk'a rücû etmiş sayılmaz. Herşeyden kesilip O'na yönelmeyen vuslata eremez.» der.

Bil ki sûfî meşâyihî, yakîn içinde vicdan ve zevk yolu ile safvete ererek vâsıl olan herkesin; ittisâl, vuslat ve muvâsalâtının, bir vuslat mertebesi olduğuna işâret etmişler, ancak, birbirinden farklı değerlendirmeler yapmışlardır.

Onlardan bir grup, ef'âl tarîkî ile Allah'ı buluyor. Bu, tecellide bir rütbedir. Kişi bu durumda, Cenâb-ı Hakk'ın tecellî-i ef'âli ile berâber olduğu için bütün fiilleri -gerek kendisinin gerek başkasının- Hakk'ın ef'âlinde ifnâ eder. Bu durumda, şahsî tedbir ve ihtiyârından çıkar, ilâhî irâdeye râm olur. Bu hal, vuslatta bir rütbedir.

Bir grup sûfî kalbleri ile Cenâb-ı Hakk'ın Cemâl ve Celâl tecellîlerine muttâlî oldukarı için heybet ve üns makamında durdurulmuşlardır. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları ile tecellî ettiği bir yol olup vuslatta bir rütbedir. Bir grup sûfî de, fenâ makamına yükselmiş ve içini yakîn ve müşâhede nûrları kaplamıştır. Bu hâle eren kimse, Cenâb-ı Hakk'ı müşâhedesinden dolayı kendi varlığından geçmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın mukarreblerin havâssına zatı ile tecellî etmesinin ayrı bir çeşididir. Bu da, vuslatta bir rütbedir. Bunun üstünde hakk'al-yakîn vardır. Hakk'al-yakîn, dünyada, havâssın bütün varlığına müşâhede nûrunun si-râyet etmesi ve böylece kulun rûhunun, kalbinin, nefsinin hattâ kalıbının müşâhedededen nasibini almasıdır. Bu, vuslat rütbelerinin en üstünlerindendir. Kul, hakka'l-yakîn mertebesine erince, kendisine bahşedilen yüce haller bulunmakla berâber, yine de vuslatın ilk basamaklarında olduğunu bilir. Durum bu ise, gerçek vuslat ne kadar uzak? Vuslat yolunun basamakları ebedî âhîret hayatında bile asla kat'edilemez. Nerde kaldı ki, şu kısa dünya hayatında kat'edilebilsin.

K a b z v e B a s t *

Bu ikisi, tasavvufta iki yüce hâldir. Cenâb-ı Hakk, kabzı ve bastı kendine izâfe ederek kabz ve bast eden O'dur^{17b} buyurmuştur. Şeyhler bu konudaki sözleri ile kabz ve bastın alâmetlerine işâret etmişlerdir. Şeyhler, kabz ve bast konusunda muğlak ifâ-

* Kabz ve bast konusunu krş. Kuşeyrî, er-Risâle, I, 209 - 212; Keşfü'l-mahcûb, II, 619 - 620; el-Luma', s. 419 - 420, 551 - 552.

17b. el-Bakara (2), 245.

delerle yetindikleri için, bunların hakikatını gösteren açık fikirler bulamadım. Çünkü, işâret ve telmih anlayana ve ehil olana yeter. Fakat bir isteklisi çıkar da, bu konuda daha fazla bilgi ister diye sözü biraz açmak istedim.

Bilmek gerekir ki kabz ve bastın kendilerine has belli bir vakti, muayyen bir mevsimi vardır. Kabz ve bast ne bu mevsimden önce, ne de sonra meydana gelmezler. Bunların vakti, havassa âid muhabbetin ilk başlarında ortaya çıkar. Bu halden önce veya bunun sonlarında olmaz. İman hükmü ile avama âid muhabbet makamında bulunan kimsede, kabz ve bast hâli görülmez. Bu durumda birisinin ancak havfı ve recâsı vardır. Bazan, kabz ve bast hâline benzer duygular hisseder ve bunu da gerçek kabz ve bast zanneder. Halbuki öyle değildir. Kendisine âriz olan bir sıkıntı hâlidir. Ancak o kabz zanneder veya nefsânî bir rahatlama ve tabii bir neş'edir. Fakat o, bunu bast zanneder. Sıkıntı ve ferahlık, üzerinde, nefsânî sıfatların kalıntısından dolayı yine nefsdan doğan hallerdir. Kişide nefs-i emmâreye âid sıfatlar bulunduğu sürece bu tür rahatlık ve ferahlık ortaya çıkar. Hemm; nefis dizginlerinin tutuşması, neşât da; insan fıtratındaki dalgalanmalar sırasında nefse âid dalganın yükselmesidir. Kul, avama âid makamından havassa âid muhabbet makamının ilk basamaklarına yükseldiği zaman, hal, kalb ve nefs-i levvâme sâhibi olur. Kabz ve bast nöbetleşe birbiri ardından gelmeye başlar. Çünkü o, iman mertebesinden ikân mertebesine ve havassa âid muhabbet hâline yükselmiştir. Cenâb-ı Hakk, onu bazan kabz, bazan da bast eder.

el-Vasıtî: «Cenâb-ı Hakk; sana ait olan şeylerden dolayı seni kabzeder. Kendisine âid olan şeylerde de seni bast eder.» demiştir.

Nûrî: «Allah seni, seninle kabz, kendisiyle bast eder.» demiştir.

Bil ki, kabzın varlığı nefsin sıfatının ortaya çıkması ve sâhibini kuşatmasındandır. Bastın zuhûru ise kalbin sıfatının ortaya çıkması ve sâhibini kuşatmasından dolayıdır.

Nefs, levvâme sıfatında olduğu sürece bazan gâlib olur; dediklerini yaptırır. Bazan da mağlûb olur. Sahibine söz geçiremez. Buna göre kabz ve bast, nefs-i levvâmeden kaynaklanır. Kalb sâ-

hibi kimse, kalbe âid vasıfların üzerinde bulunmasından dolayı nûrânî bir hicâb, nefis sahibi olan kimse de, nefse âid sıfatların bulunması dolayısıyla zulmânî bir hicâb altındadır. Kalbden yükselip, hicablardan kurtulduğu zaman, hiç bir hâl ona hükmedemez. İşte o zaman kabz ve bastın etkisinden sıyrılmış olur. Kişi, kalbden yükselip nûrânî hicâbın varlığından kurtulduğu, kalb ve nefse âid hicâblar olmaksızın kurbiyyet makamına erdiği zaman ne kabz, ne de bast hâline düşmez. Fenâ ve bakâ makamından vücûda döndüğü zaman, nûrânî varlık olan kalbe döner. O takdirde kabz ve bast da kendine dönmüş olur. Fenâ ve bakâ makamına erdiği zaman kabz ve bast yoktur.

Fâris der ki: «Önce kabz, sonra da bast meydana gelir. Kul, mânen biraz yükseldi mi, kabz da, bast da ortadan kalkar.» Kabz ve bast, kulun beşerî ve enfsânî varlığı ile birlikte asla bulunmaz. Kabz, bazan bast konusunda aşırı ileri gitmenin neticesinde vâki olabilir. Bu Allah'tan kula gelen ilâhî sevinç ve müjde ile kalbin dolmasıdır. Bunun neticesinde nefis etki altında kalarak yükselmek ister ve bu sevinçten nasibini alır. Mezkûr vâridin mânâsı nefse ulaşınca, o, kendi özellikleri ile isyân etmek ve baş kaldırmak ister. Bast da, insanın gönlünde bir genişlik ve sevinç hasıl oluncaya kadar, ileri gider. Sonunda nefis kabz ile karşılaşır. Araştırıldığı zaman her kabzın nefsin hareketinden ve tabii vasfı ile ortaya çıkmasından kaynaklandığı anlaşılır. Eğer, nefis tam terbiye edilmiş ve cibillî özelliğini değiştirmiş olsaydı, zaman zaman isyan ve baş kaldırma yoluna girmez, kalb de, rûh ile ünsiyetine devam eder, kabz ile karşılaşmazdı. Kabz yolunu kapatan itidâl yoluna riâyet etmek, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerimesinde anlatılmıştır: (Başınıza gelecek olayları önceden kitaba yazdık ki) elinizden çıkanlara üzülmeyesiniz ve (Allah'ın) size verdiği ile sevinip şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendisini beğenip övünen kimseleri sevmez.¹⁸ İçde doğan bu ferahlık ve genişlik kalb ve rûh üzerinde odaklaştığı sürece sâhibini kabza sevk etmez. Özellikle kalb, Allah'a sığınmaya yönelik bir vârid ve ferahla şeffaflaştığı zaman kabz ortaya çıkmaz. Böyle bir kimse Allah'a sığınıp ilticâ etmezse nefis, kalbe doğru yönelerek bu ferahlıktan nasibini alır. Kendi sıfatları ile görünmek ister. İşte bu sevinç, nefsi kendi hâline bırakmaya yönelik olduğu için men'edil-

18. el - Hadid (57), 23.

miş bir ferahlıktır. Kişide kabz, zaman zaman bu durumlarda kendini gösterir. Bu hal, kabzı gerektiren günahların en incesi-
 dir. Nefsin hareketi, tabii özellikleri ile zuhûru ve bu hâlde tezâ-
 hürü kabzı gerektirir. Ardından havf ve recâyı icâb ettirir. Kabz-
 bast sâhibi ile heybet ve üns sâhibi, nefsin bu tezâhürünü orta-
 dan kaldıramaz. Çünkü bunların her ikisi de imanın zorunlu ne-
 ticelerinden olup, ortadan kaldırılamazlar. Kabz ve bastın, kalb-
 deki nasibi kıt olduğu için iman sâhibinde bulunmaz. Kalb ma-
 kamından yükseldiği için de fenâ bakâ ve kurb sahibinde meyd-
 na gelmezler. Bazan bâtında sebebi meçhûl olan kabz ve bast or-
 taya çıkabilir. Kabz ve bastın sebebini, hâl ve makamla ilgili bil-
 gileri sağlam olmayan ve bu ilimden nasibi az olan kimseler bil-
 mez. Hâl ve makam ile ilgili bilgileri iyi bilen kimse için kabz ve
 bastın sebebi gizli değildir. Avama âid muhabbetin ilk devrelerin-
 de bulunan kimse, kabz ile hemmi, bast ile neşâtı birbirine ka-
 rıştırır. Bunların sebebini ancak kalbi istikâmet üzere olan kim-
 se bilebilir. Kabz ve bastı yok olan ve bunlardan daha yüksek
 makama erişen kimserin nefsi, mutmainne derecesine ulaşır. Ar-
 tık nefsten kabzı icâb ettiren bir etki meydana gelmez. Nefsin
 tabiat denizinde, hevâ ve heveslerden oluşan bir dalgalanma vu-
 kû bulmaz ki ardında bast zuhûra gelsin. Bazan kabz ve basta
 benzer haller meydana gelebilir amma bu nefsin tabii sıfatların-
 dan değil, mutmainne hâlerinden doğar. Nefsi, kalbin özelliklerine
 bürünerek mutmainne nefis durumuna geçer. Kabz ve bast mut-
 mainne nefis üzerinde cereyan eder. Onun kalbinde kabz ve bast
 yoktur. Çünkü kalb, rûhun nûrânî şuaları ile kuşatılmış, kurbiy-
 yet sükûnetine yerleşmiş olduğundan kabz ve bast meydana gel-
 mez.

Fenâ ve Bakâ*

Fenâ; bütün hazzlardan sıyrılmak, hiçbir şeye karşı haz duy-
 mamaktır. Öyle ki böyle bir kimse kendisinden fânî olduğu, Ce-
 nâb-ı Hakk'la meşgûl bulunduğu için bütün eşyâ ile alâkasını kes-
 miş olur, şeklinde tanımlanmıştır.

Amir b. Abdullah der ki: «Kadın mı, yoksa duvar mı gör-

* Fenâ ve baka konusunu kfr. el - Luma', 284, 417 - 418, 543 - 544; et - Taar-
 ruf, 147 - 157; Keşfü'l - mahcûb, II. 480 - 488; Kuşeyrî, er - Risâle, I. 228 - 231.

düm. Hiç aldırmıyorum.» Fenâ makamında olan kimse Allah'a karşı olan görevlerinde çok titizdir ve her türlü muhalefetten şiddetle kaçınır. Fenânın ardından bakâ gelir: Bakâ, kulun kendisine âid olan şeylerden fânî ve Allah için olan şeylerle bakî olması demektir.

Bakî; yâni bakâ mertebesine eren kimseye göre bütün eşya tek şey gibidir. Bütün hareketleri Cenâb-ı Hakk'a karşı muhâlefet değil, muvafakat istikametindedir. Asla ilâhî irâedyle ters düşmez. Böylece bütün muhâlefetlerden fânî olmuş, her türlü muvafakata bakî olmuş olur,» şeklinde bir söz vardır. Bana göre bu kişinin sözü; tevbe-i nasûh'u sağlam olan kişinin makamıdır. Bunun fenâ ve bakâ ile alâkası yoktur.

Fenâ'ya işâret eden sözlerden biri de, Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen şu hâdisedir. Tavâf ederken ona birisi selâm vermişti de selâmını almamıştı. O da, Abdullah'ı bazı arkadaşlarına şikâyet ederek kırınlığını ifâde etti. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer: «Biz tavaf ederken Allah Teâlâ'nın tecellîlerini görmekte idik,» cevabını vermiştir.

Fenâ; «Hz. Mûsâ'nın, dağa tecellî eden Cenâb-ı Hakk'ın azametî karşısında kendinden geçmesi gibi, bütün eşyâdan fânî olmaktır.» diye açıklanmıştır.

Harrâz: «Fenâ, Hakk'ta yok olmak, bakâ ise yalnız Hakk ile berâber bulunmaktır.» diye tarif etmiştir.

Cüneyd ise: «Fenâ beşerî ve nefsânî vasıfların bütününü ile susturulması, tüm varlığın Cenâb-ı Hakk'la meşgûl olmasıdır.» diye açıklamıştır.

İbrahim b. Şeybân: «Fenâ ve bakâ ilmi, vahdaniyetteki ihlâs ve ubûdiyyetteki sıhhat üzerinde devreder. Bunun dışındaki bütün değerlendirmeler bir takım muğâlata ve zındıklıktan ibârettir.» demiştir.

Harrâz'a, «fenâ makamına eren fânî'nin alâmeti» sorulduğunda: «Fenâ iddiâsında bulunan kimsenin alâmeti, Allah Teâlâ'nın dışında dünya ve âhiretle ilgili bütün hazların gitmesidir.» diye cevap vermiştir. ||

Yine Harrâz: «Fenâda fânî olan fenâ ehlinin, fenâlarının sıhhati, berâberlerinde bakâ ilminin bulunması; bakâda bakî

olan bakâ ehlinin bakalarının sıhhati de berâberlerinde fenâ ilminin bulunmasına bağlıdır.» demiştir.

Bilmiş ol ki, şeyhler fenâ ve bakâ hakkında çok şeyler söylemişlerdir. Bunlardan bir kısmı, Allah'a karşı muhâlefetin fenâsına ve muvâfakatın bakâsına işâret etmektedir. Aslında bu, tevbe-i nasûh'un gerektirdiği bir durumdur. Tevbe sıfatı ile sâbittir. Bir kısmı, dünyaya karşı rağbet, hırs ve tûl-i emelin zevâline işâret eder. Bunlar da zühdün tabii bir gereğidir. Bir kısmı da, mezmûm ve kötü sıfatların ibkâsına işâret eder. Bu da nefis tezkiyesinin tabii bir sonucudur. Bir kısmı da mutlak mânâda fenânın hakikatına işâret etmektedir. Bu değerlendirmelerin hepsine bir açıdan fenâ nazarı ile bakılabilir.

Ancak mutlak mânâda fenâ; Allah Teâlâ'nın emirlerinin kul üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın bütün tasarruf ve tecellileri ile kulun üzerinde otorite te'sis etmesidir. Bu da; zâhirde fenâ; bâtında fenâ olmak üzere ikiye ayrılır.

Zâhiri fenâ; Cenâb-ı Hakk'ın fiilleri ile tecellî etmesi ve kulu, şahsî irâde ve ihtiyarından arındırmasıdır. Kendisine ve başkasına âid olan hiçbir şeyi onlara izâfe etmeden Cenâb-ı Hakk'a âid tecellîler olarak görür. Bütün muâmelesine, bu görüşünün oranında Allah'la devam eder. Fenâ'nın bu makamına erdirilen bazı kimselerin günlerce yiyip içmediklerini duydum. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın fiilinin kendilerine tecellisi ve istediği ve dilediği gibi, kendisini doyuracak birisini gönderinceye kadar bu hâl üzere devam etmişlerdir. Yemin ederim ki, bu fenânın ta kendisidir. Çünkü böyle bir kimse, Allah'tan baskasına âid fiilleri ortadan kaldırmak sûretile yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın fiiline nazar ettiği için, hem kendisinden, hem de başkalarından fânî olmuş ve bunların etkilerinden kurtulmuştur.

Bâtınî fenâ ise; kulun bazan Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını, bazan da zât tecellîlerinin azametini müşâhede etmekle meydana gelir. O'nun iç dünyasına bütünü ile Cenâb-ı Hakk hâkim olduğu için kendisinde ne nefisten gelen hâcis, ne de şeytandan gelen visvâs kalır. Kulun duygularının kaybolması fenânın zarûretinden değildir. Bazı kimselerde duygular kaybolabilir. Fakat bu mutlak olarak fenânın sonuçları anlamına gelmez.

Şeyh Muhammed b. Abdullah el-Basrî'ye: «Sırda bazı hayallerin bulunması, şirk-i hafî'den kaynaklanan bazı vesveselerin kalması doğru mudur? Bana göre bu durum hâfî şirk'ten dolayı meydana gelir.» diye sordum. Bana: «Bunlar fenâ makamında olur.» diye cevap verdi. Bunların gizli şirkten kaynaklanıp kaynaklanmadığına işâret etmedi. Sonra da Müslim b. Yesâr'ın başından geçenleri anlattı. Müslim b. Yesar namazda iken camideki direklerden biri büyük bir gürültü ile çöktü. Bu gürültüden pazarda alış-veriş yapmakta olan halk, endişeye kapılarak mes-cide koştular. O'nun namazda olduğunu ve olanlardan habersiz bulunduğunu gördüler. İşte bu durum, tam bir «istiğrak» ve gerçek bir «bâtınî fenâ»dır. Kişinin manevî terakkilere doğru kabiliyeti artarak onda rûhen ve kalben fenâ meydana gelmiş olabilir. Üzerinde cereyan eden fiil ve sözlerden gaybet hâlinde olmayabilir. Yani onların da farkında olabilir. Kişinin kendisinde ve çevresinde cereyan eden her türlü fiil ve sözü Allah'a ircâ etmesi, her şeyde nefsi ile değil de Allah'la birlikte olabimesi için bütün işlerinde Hakk'ın iznini beklemesi de fenânın kısımlarından biridir.

Kendi şahsî ve beşerî irâde ve ihtiyarını terkederek Cenâb-ı Hakk'ın fiilini bekleyen kişi fenâyâ ermiştir. İşlerinin bütün teferruatında bile gönlünü Allah'a yönelterek her konuda O'nun iznini bekleyen kişi de fenâyâ ermiştir. Cenâb-ı Hakk tarafından ihtiyarı kendisine iâde edilen, bir izin veya fiil beklemeksizin dilediği gibi irâdesini kullanıp tasarruf yetkisi tanınan kişi de bakâ mertebesine ermiştir. Bakâ makamına erişen kişiyi, Hakk halktan engellemez, halk da Hakk'tan engelleyemez. Fenâ hâlinde bulunan kimse ise, Hakk ile halktan perdelenmiştir. Zâhirî fenâ, kalb ve hâl sâhipleri içindir. Bâtınî fenâ ise, hâl bağı çözülüp salıverilen ve serbest bırakılan kimseler içindir. Bu durum ise hâllerle değil, Allah ile olur. Böyleleri kalbinin etkisinden kurtulur ve kalbi ile değil kalbleri evirip çeviren Cenâb-ı Hakk'la birlikte olur.

ALTMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

HÂLLERE DÂİR BAZI TASAVVUFÎ İSTİLAHLAR

Şeyh Ebu'l-feth Muhammed b. Abdülbakî'nin Hz. Câbir'den rivâyet edilen bir hadiste naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Bildiklerine ilâve olarak bilmediklerini, öğrenmen takvânın kaynaklarındandır. Bildiğin şeylerin fazla değil, az olduğunu bilmek takvadandır. Kişi, bildiklerinden az faydalandığı için bilmediklerine pek fazla önem vermez.¹

Sûfiyye meşâyihî takvânın temelini iyi kurdular. İlmî Allah için öğrendiler. Öğrendikleriyle de takvâları derecesinde amel ettiler. Cenâb-ı Hakk da bilmedikleri ilmin garib taraflarını ve inceliklerini onlara öğretti. Cenâb-ı Hakk'ın kelâmından bu incelikleri ve hârika sırları çıkardılar. İlimde rûsûh mertebesine yükseldiler. Ebû Saîd el-Harrâz:

«Allah'ın kelâmını anlamamanın ilk şartı onunla amel etmektir. Çünkü amelde, ilim, anlayış ve hüküm çıkarma birlikte bulunur. Fehmin ilk şartı da, dikkat göstermek ve müşâhede etmektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk:

Muhakak ki, bunda kalbi olan, şâhid olarak (zihnini toplayarak dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır,² buyurmuştur.» der.

Ebû Bekir el-Vâsıtî: «İlimde rûsûh mertebesine erenler, rûhları ile, gaybın gaybında, sırrın da sırrında derinleşen kimselerdir. Allah onlara bildiklerini tekrar öğretti. Başkalarından istemediği şeyleri onlardan istedi. Anlayışları ile daha fazla bilgi

1. el - Câmî's - sagır, I, 86.

2. Kâf (50), 37.

edinmek için ilim denizine daldılar. Onlara hazinelerin girişi, her harf ve âyetin altında gizli olan anlayış ve nassların incelikleri açıklandı. İnci ve mücevher değerinde fikirler ihtiva eden hikmetli ve güzel sözler söylediler.» Ebû Hüreyre (r.a.)'dan rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: **İlmin, gizli bir bölümü vardır ki, onu Allah'ı gerçek mânâda tanıyanlar (arifler)den başkası bilemez. Bunlar o ilimle konuştuklarında, sözlerini Allah'tan gafil olanlardan başkası inkâr etmez.**³

Ebû Zür'a'nın bildirdiğine göre Kuraşi: «İlmin gizli olan bölümü, Cenâb-ı Hakk'ın sırlarıdır. Onları güvenilir velilerine ve asil kişilere öğrenmeksizin açıklar. Bunlar havasdan başkasının anlayamayacağı sırlardır.» demiştir.

Ebû Saîd el-Harrâz: «Ariflerin garib ilimleri ve hikmetli haberleri biriktirdikleri hazineleri vardır. Bu hazinelerde ebediyyet ifâdesi ile konuşur, ezeliyyet ibâresi ile bundan haber verirler. İşte bu, ilmin meçhûl ve anlaşılması ehline hâs olan bölümündendir. Ebediyyet ifâdesi ve ezeliyyet ibâresi sözü, onların sâdece Allah'la konuştuklarına işârettir. Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber (s.a.)'in ifâdesi ile bir kudsi hadisde: **Kulum benimle konuşur**^{3a} buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Hızır (a.s.) hakkında buyurduğu: (Orada) kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona, katımızdan bir rahmet vermiştik ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.^{3a} âyetindeki ilm-i ledünnî'dir.

Cem ve Tefrika (Fark)*

Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti.⁴ âyetindeki ifâdenin cem' ve tefrikanın aslı olduğu ileri sürülmüştür. Bu âyet-i kerîmede: Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şehâdet etti. ifâdesi cem'; Melekler ve ilim sâhibleri de şahitlik etti, kısmı fark olarak açıklanmıştır. Ayrıca: Allah'a, bize indirilen, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a ve torunlarına indirilene,

3. el - Kehf (18), 65.

3a. Buhâri, Rikak, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

* Cem ve tefrika (fark) konusunu krş. el - Luma', 283 - 284, 316 - 317, 416; et - Taarruf, s. 142 - 145; Kuşeyri, er - Risâle, I, 222 - 228; Keşfü'l - mahcûb, II, 493 - 500.

4. Âl-ü İmrân (3), 18.

Mûsâ ve İsâ'ya verilene inanırız.⁵ âyet-i kerîmesindeki Biz Allah'a inandık... deyin ibâresi cem', Bize indirilene de... inandık ibâresi fark olarak izah edilmiştir. Cem' asıl, tefrika ise fer'dir. Tefrikasız cem zındıklık, cem'siz tefrika atâlettir.

Cüneyd der ki: «Kurbîyyetin vecd ile bulunması cem', kulun beşerî özellikler içinde kaybolması da tefrikadır.»

«Cenâb-ı Hakk onları mârifette cem'etti, ahvâlde de tefrik etti.» denmiştir. Cem'; sâhibinin Allah'tan başka hiçbir şeyi müşâhede edemediği vuslattır. Ne zaman başkasını müşâhede ederse cem'i ortadan kalkar.

Tefrika ise, dilediğini açık seçik görmektedir. Bu konuda şeyhlerin sözleri oldukça çoktur. Özet olarak onların gayeleri şöylece açıklanabilir: Onlar cem' ile tevhîdin her türlü beşerî vasıflardan tecridine, fark ile de şahsî gayretle elde edilene işâret etmişlerdir. Buna göre, her cem'in mutlaka tefrikası olur. Sûfîler. «Filan kimse "aynü'l-cem"'dedir» derken, Hakk'ın murâkabesinin onun bâtınını kuşatmasını kastederler. Kendi amel ve fiillerinden birine dönünce de tefrikaya döndüğünü kastederler. Sağlıklı bir cem' tefrika'ya, sağlıklı bir tefrika da cem'e bağlıdır. Bütün bunlara göre «Cem», Allah ile bilmek, tefrika da Allah'ın emri ile bilmekten ibârettir.» Her ikisinin de bir arada bulunması gerekir anlamındadır.

el-Müzeyyin: «Cem', Allah'ta fânî olmanın ta kendisidir. Tefrika ise birbiri ile bağlantılı olan ubûdiyyettir. Kendilerinin aynü'l-cem'de olduğunu iddiâ ederek, bütün güçlerini tevhîde sarfettiklerini ileri süren, ibâdet ve tâatlar konusunda şahsî gayreti ortadan kaldıran kimseler hatâya ve zındıklığa düşmüşlerdir. Cem', ruhun; tefrika ise kalıbın hükmüdür. Bu terkiib bulunduğu sürece, cem' ve tefrika da mutlaka bulunacaktır.» demiştir.

el-Vâsitî, cem ile tefrikayı «Nefsine baktığında tefrika, Rab-bına baktığında da cem' yapmış olursun. Eğer sen, kendinden başkası ile -yani Hakk'la kaimsen ortada cem' de tefrika da yoktur.» şeklinde açıklamıştır.

«Allah onları zâtı ile cem', sıfatları ile de tefrik etti.» denil-

miştir. Bunlar cem' ve tefrika ile ilgili sözleriyle şunu açıklamak istiyorlar: Kul, amellerine kesb nazarıyla bakacak ve nefsine bir şeyler izâfe edecek olursa tefrika'da, herşeyi Hakk'a izâfe ederse cem'dedir. Varlıklara bakıp onu gören tefrika hâlinde, Cenâb-ı Hakk'a bakan ve O'nu gören cem' makamındadır. Çünkü varlık âlemi tefrika'yı varlığın sâhibi cem'i gerektirir. Tefrika ubûdiyet, cem ise tevhiiddir. Kendi gayretine bakarak taatını ortaya koyan kimse farkda, tâatını Allah ile isbât ve izhar eden kimse ise cem'dedir. Cem' fenâ ile tahakkuk ederse cem'u'l-cem adını alır. Denebilir ki; Hakk'ın fiillerini görmek tefrika, sıfatlarını görmek cem', zâtını görmek de cem'u'l-cemdir.

Bazı sûfilere: «Cenâb-ı Hakk ile konuşması sırasında Hz. Mûsâ (a.s.)'ın hâli» sorulduğunda şöyle cevap verilmiştir: «Mûsâ, Mûsâ'dan fânî kılındı. Mûsâ'nın kendinden haberi olmadı. Konuştuğunda, konuşan da konuşulan da Cenâb-ı Hakk idi. Eğer Allah'ın O'na bahşettiği işitme gücü olmasaydı Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın hitabını taşımaya ve O'na cevap vermeye nasıl güç yetirebilirdi?» Bunun mânâsı şudur: «Cenâb-ı Hakk, elçisi Mûsâ'ya vahyini duyma kabiliyeti bahşetti. Eğer kendisinde, ilâhî kelâmı duyacak kadar bir işitme gücü olmasaydı Mûsâ buna güç yetiremezdi.

Bu mânâyâ işaret etmek üzere bir şâir şöyle söylemiştir:

(Hz. Mûsâ'da) hevâ ve heves yarası kaybolduktan sonra, tecellî şimşekleri zayıf ışıkları ile kendini göstermeye başladı. Bu tecellîler, elbisenin etekleri gibi önünde parlıyor. Çıkılması imkânsız olan yüksek zirveler, tecellîlere erişmeye imkân vermiyordu. Baksın diye tecellîler, Mûsâ'ya zâhir oldu. Fakat o, onlara bakamadı ve buna hüznüleri ile cevap verdi. Bu yüzden içini bir ateş kapladı. Gözleri yaşla doldu.

Tecellî ve İstitâr*

Sûfilerin aralarında kullandığı, belirli mânâlar yüklü istilahardan biri de «tecellî ve istitâr» deyimleridir.

* Tecellî ve istitâr konusunu krş. Kuşeyri, er - Risâle, I, 243 - 245, et - Tarruf, 145 - 147; el - Luma', 429, 439 - 440.

Cüneyd der ki: «Tecellî ve istitâr, te'dîb, tenzîb ve tezvîb'den ibârettir. Te'dîb, edebe bürünüp gizlenme (istitâr) mahallî olup avama mahsustur. Tehzîb, ahlâkî güzelleştirmedir. Tecellî, mahallî olup, havassa âiddir. Tezvîb Hakk karşısında eriyip yok olmaktır ve müşâhede mahallî olup evliyâyâ hastır.»

Tecellî ve istitâr konusunda söylenenlerin özeti şudur: Bunlar, nefis sıfatlarının zuhûruna yönelik izahlardır. İstitâr; kalbe âid sıfatların güçlü olması ve kemâli sebebiyle nefsânî sıfatların ortadan kaybolmasıdır. Tecellî ise, Cenâb-ı Hakk'ın bazan fiilleri, bazan sıfatları, bazan da zâtı ile zuhûru şeklinde vukû bulur. Cenâb-ı Hakk havass derecesindeki kullarına, hem kendileri, hem de onların çevresinde bulunan diğer kimseler için bir rahmet olarak istitâr durumunu ihsan eder. Bunun onların lehine zuhûr etmesi, onların istitârla nefislerine âid işleri görme imkânı bulmalarıdır. Diğerlerine gelince; eğer onlar istitâr mevkiinde bulunmasalardı, cem'u'l-cem' durumunda müstağrak bulundukları, Vâhid ve Kâhir olan Allah için ortaya çıktıkları için başkalarının bunlardan faydalanma imkânı olmazdı.

Sûfilerden biri şöyle der: «Hakk'ın tecellîsinin alâmeti bir takım sırlardan dolayıdır. Bu sır da; anlayışın ihtivâ ettiği, ifâdelerin kuşattığı şeyleri, sırrın müşâhede etmemesi demektir. Kim, bu sırrı bir takım kelimelerle ifâde eder veya anlayışı ile izâha kalkışırsa o, Allah'ın iclâline nazar eden değil, istidlâl yolu ile akıl yürüten bir kimsedir.»

Bir başkası da şunları söyler: «Tecellî; beşerî perdelerin kaldırılması; Cenâb-ı Hakk'ın zât tecellîlerinde, kula göre bir televvün ve değişikliğin olmamasıdır. İstitâr ise; beşerî kişiliğinin, seninle gaybı müşâhede arasında bir engel olmasıdır.»

Tecrîd ve Tefrîd*

Sûfilerin kullandığı istilahlardan biri de «tecrîd ve tefrîd» dir. Tefrîd; yaptığı işlerde kulun bütün gaye ve garazlardan sıyrılması, kendisine gelen bütün şeylerde, dünyevî ve uhrevî hiçbir âraza bakmaması, aksine Hakk'ın azamet ve kudretinin ken-

* Tefrîd ve tecrîd konusunu krş. el - Luma', 425; et - Taarruf, 133 - 134; Keşfü'l - mahcûb, II. 606 - 612.

dine keşfedilmesi, ibâdet ve inkiyâdını, gücü ve tâkatı nisbetinde buna göre yapmasıdır. Tefrid, kulun kendisine gelen şeylerde nefsini görmemesi, aksine bunları Allah'ın kendisine lütfettiği bir himmeti olarak görmesidir. Tecrid, ağyârı, tefrid ise kişinin nefsini aradan kaldırır. Kendi üzerine gelen nimetlerde Cenâb-ı Hakk'ı görerek O'nda müstağrak olması ve gayretinden kaybolmasıdır.

Vecd - Tevâcüd - Vücûd *

√Vecd; Allah'tan kulun bânına gelen ve ona ferah veya hü-zün kazandıran bir haldir. Vecd, kişiyi kendi tabii durumundan uzaklaştırır ve Allah'a muttali olmaya doğru yöneltir. Bu, nefsinin sıfatlarına mağlûb olan birinin, bu hâli ile Cenâb-ı Hakk'a nazar ederek bulduğu bir ferahlıktır. √Tevâcüd; zikir ve fikirle vecdi elde etmeye çalışmaktır. Vücûd; vecd'in vicdan boşluğuna ulaşarak ferahlığının genişlemesi ve yayılmasıdır. Vicdanla birlikte vecd bulunmaz. Görünen şeyde habere gerek yoktur. Vecd, varlık ve yokluk arasındaki geniş sahada dağlar gibi sâbittir.

Şöyle bir şiir vardır:

Vecdim bana ferahlık veriyor ve vecd içinde var olan kimseyi görmemden alıkoyuyor. Vecd, vecdi bulan kişiye ferahlık verir. Hakk'ın zuhûru esnâsında meydana gelen vecd, kişiyi hislerden uzaklaştırır.

Galebe **

Galebe, vecd'in birbiri ardından sürekli gelmesidir. Vecd parlayan şimşek gibidir. Galebe vecd şimşeginin sürekli ve birbiri ardından gelen parıltılarla devamlı olmasıdır. Bu durumda göz, bunları birbirinden ayırd edemez. Vecd, çok çabuk söner. Galebe ise, sırlar için sağlam bir muhâfazadır.

* Vecd, tevâcüd ve vücûd bahsini krş. el-Luma', 375 - 389, 417; Kuşeyri, er-Risâle, I, 215 - 222; et-Taarruf, 134 - 136; İhyâ, II, 285 - 301; Keşfü'l-mahcûb, II, 661 - 663.

** Galebe bahsini krş. el-Luma', 417; et-Taarruf, 136 - 138; Keşfü'l-mahcûb, II, 443.

M ü s â m e r e *

Müsâmere; ruhların sirru's-sırda lâtif bir naz ve gizli bir münâcâtla, yapayalnız kalması, rûhun bu münâcâtlarla, kalbden de ayrı olarak, başbaşa bulunmasıdır.

S e k r - S a h v **

Sekr, hâl saltanatının kulu istilâ etmesi, sahv ise, kulun yeniden sözleri ve işlerini düzene koymaya dönmesidir. Muhammed b. Hafif: «Sekr, Cenâb-ı Hakk'ın zikri neticesinde hâsıl olan duygularla kalbin kendinden geçmesi ve galeyâna gelmesidir.» demiştir. el-Vâsıtî: «Vecd makamları zühûl, hayret, sekr ve sahv olmak üzere dört tanedir. Bu durum, denizin sesini duyan, sonra ona yaklaşan, sonra denize giren ve daha sonra da dalgalarla denize sürüklenen ve kaybolan kimsenin hâline benzer. Buna göre kimin üzerinde hâlin cereyânından bir eser varsa, onda sekr'den de bir eser var, demektir. Her şey, yani bütün duygular yerli yerine dönmüş de sahv hâli meydana gelir. Sekr, kalb erbâbı, sahv ise; ğaybe âid hakikatları müşâhede eden kimseler içindir.

M a h v - İ s b â t ***

Mahv, nefse ait sıfatların imhâ ve izâle edilmesi, isbât nefisler üzerine muhabbet eseri olan kâselerin dökülerek nefisleri etkisi altına almasıdır. Mahv; nefse ve nefsin kaynağına fenâ nazarı ile bakarak amellerin kalıp ve şekillerini imhâ etmek, isbât ise; Hakk'ın o kimse için bahşettiği vücûd ile amellerin resimlerini isbât etmektir. Bu durum, kulun kendi gayreti ile değil, Hakk'ın irâdesi ile meydana gelir. Allah, onun nefsânî vasıflarını imhâ ettikten sonra, yine bizzat kendisini isbat etmesi ile. isbât hâsıl olur.

Ibn Atâullah; «Allah kulların nefsânî ve beşerî sıfatlarını imhâ, esrârını da isbât eder.» demiştir.

* Sekr ve sahv konusunu krş., el - Luma', 416 - 417; Kuşeyrî, er - Risâle, I, 236 - 238; et - Taarruf, 138 - 140; Keşfü'l - mahcûb, II, 413 - 418.

** Müsâmere bahsini krş., el - Luma', s. 426; Keşfü'l - mahcûb, II, 624 - 625.

*** Mahv - isbât bahsini krş., Kuşeyrî, er - Risâle, I, 241 - 243; el - Luma', 431 - 432.

İlme'l-Yakîn - Ayne'l-Yakîn - Hakka'l-Yakîn*

İlme'l-yakîn nazar ve delil tarîkı ile, ayne'l-yakîn, keşf ve ilhâm yoluyla, hakka'l-yakîn ise; toprağa bağlı beşerî vasıflardan sıyrılmanın gerçekleşmesi ve vuslat isteyen kimsenin bu dereceye erişmesi ile elde edilir.

Fâris; «İlme'l-yakîn'de şüphe ve ızdırap yoktur. Ayne'l-yakîn; Allah'ın sırları tevdi ettiği ilimdir. İlim, yakîn vasfına sahip değilse, onda şüphe vardır. İlim, yakîn vasfına sahipse, onda şüpheli bir taraf yoktur. Hakka'l-yakîn, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn'in işâret ettiği şeyin hakikatı ve esasıdır.» demiştir.

Cüneyd: «Hakka'l-yakîn, kulun bu ilimle içiçe olmasıdır. Kulun görülen şeyleri gözü ile ayan beyan gördüğü gibi, gaybları da öylece müşâhede etmesi, gayb hakkındaki bilgisini kesinleştirerek, oradan dosdoğru haberler vermesidir. Bu Hz. Peygamber (s.a.)'in Geriye çoluk çocuğun için ne bıraktın?⁶ diye sorduğunda Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın: Allah'ı ve Rasûlünü cevâbını vermesine benzer. Bazıları ilme'l-yakîn tefrika hâli; Ayne'l-yakîn, cem' hâli; hakka'l-yakîn de tevhid lisanı ile cem'u'l-cem hâlidir.» demişlerdir.

Yakîn'in ismi, resmi, ilmi, aynı ve hakkı vardır. İsim ve resm avam için; ilme'l-yakîn evliyâ için; ayne'l-yakîn havassü'l-evliyâ için; hakka'l-yakîn de enbiyâ içindir. Hakka'l-yakîn'in hakikatı ise yalnızca Hz. Peygamber (s.a.)'e mahsûstur.

V a k t **

Burada vaktten maksad kula hâkim olan şeydir. Kula en fazla hâkim olan şey de vaktidir. «Vakit kılıç gibidir» hükmü ile zamanı etkisine alıp keser. Vakitle, kulun irâde ve gayreti dışında üzerine hücum eden hâller kastedilir. Bunlar onda istediği gibi tasarruf eder ve kişi hâllerin hükmü altında kalır. Bu yüzden «filân kimse vaktin hükmü altındadır» denilir. Bu sözün mânâ-

* İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn konusunu krş. Keşfü'l-mahcûb II, 625-626; el-Luma', 102; Kuşeyrî, er-Risâle, I, 266, 445-452; et-Tasarruf, 122-123; Kutû'l-kulûb, II, 173-176.

6. Tirmizî, Menâkıb, 16; Dârimî, Zekât, 26.

** Vakt konusunu krş. Kuşeyrî, er-Risâle, I, 201-204; Keşfü'l-mahcûb, II, 213-216; el-Luma', 441.

şı, kulun kendi irâdesinden alınıp Hakk ile berâber olması, demektir.

Gaybet - Şühûd *

Şühûd: «Bir ân murâkabe, bir ân da müşâhede vasfı ile birlikte olmaktır. Kul, Hakk'ı müşâhede ve O'nun gözetimi altında bulunma özelliğine sâhib olduğu zaman hazırdır. Murakabe ve müşâhede hâlini kaybedip huzûr dâiresinden çıkınca gaybet hâlinedir. Burada gaybet derken kulun Hakk'la eşyadan kaybolmasını kastediyorlar. Bu mânâyâ göre bunların aslı, fenâ makamına ircâ edilir.»

Zevk - Şurb - Reyy **

Zevk, iman, şurb ilim, reyy de hâldir. Zevk, bevâdih erbâbı; şurb tavâli, levâih ve levâmî erbâbı; reyye de hâl erbabı içindir. Hâl, kendisinde istikrar bulunan şeydir. İstikrarı olmayan şey hâl olamaz. Onlar levâmî ve tavâli'dir. Bazıları ise «hal devamlı değişken olduğu için istikrarı omaz. Eğer haller dâîmi olursa o zaman makam olur» demişlerdir.

Muhâdara - Mükâşefe - Müşâhede ***

Muhâdara telvin; müşâhede temkin erbâbı içindir Mükâşefe ise, kul bunlar arasında istikrar kazanıncaya kadar her ikisinin arasında bulunan kimseler içindir. Muhâdara, ilim ehli; mükâşefe ayn ehli; müşâhede de hakka'l-yakîn sahibleri içindir.

Tevârik - Bevâdih - Levâmî ****

Tavârik, bevâdî, bâdih, vâkî, kâdih, tavâli', levâmî'. levâih kelimelerinin hepsi de birbirine yakın mânâlar taşırlar. Bu konuda çok şeyler söylenebilir. Fakat hepsi de tek mânâyâ ircâ edilebilir. Bu konuda sözü uzatmanın bir faydası yoktur. Bütün bu

* Gaybet-şühûd konusunu krş., el-Luma', 416; Kuşeyri, er-Risâle, I. 232-236; et-Taarruf, 140-142; Keşfü'l-mahcûb, II. 489-493.

** Zevk ve şurb konusunu krş., Keşfü'l-mahcûb, II. 636-637; Kuşeyri, er-Risâle, 239-241; el-Luma', 449.

*** Müşâhede konusunu krş., el-Luma', 100-101; Kutû'l-kulûb, I. 83-94; Muhâdara - Mükâşefe bahsini krş., Keşfü'l-mahcûb, II. 618-619; Kuşeyri, er-Risâle, I. 245.

**** Bu bahsi krş. Kuşeyri, er-Risâle, I. 251-252; el-Luma', s. 418-422; Keşfü'l-mahcûb, 628-629.

isimlerle ifâde edilmek istenen şey, hâlî başlangıçları ile ilk andaki görüntüleridir. Sahîh olan hâl, bu isimlerin bütün mânâ ve muhtevâlarını içine alır.

Temkîn ve Telvîn *

Telvîn, erbâb-ı kulûb içindir. Çünkü onlar kalblerinin etkisinde ve onun hicâbı altındadır. Kalbler değişik sıfatlara yönelir. Sıfatların da bu yönelişlere göre çok değişik istikâmetleri vardır. Kalb erbâbına bu sıfatların yönleri sayısınca telvînler zâhir olur. Kalbler ve kalb erbâbı, sıfat tecellîlerinden öteye geçemezler. Temkîn erbâbı ise; hâllerin olumsuz etkilerinden sıyrılarak kalb perdelerini yırtmış ve ruhları Cenâb-ı Hakk'ın tecellîlerinde bir değişme söz konusu olmadığı için, telvîn ortadan kalkmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın zât tecellîsi, olaylar, değişiklikler ve hâllerin değişmesinden münezzehtir. Kul, zât tecellîlerinden nasibini alıp kurbiyyet makamına ulaşınca, onlardan telvîn kaybolur. O zaman telvîn onların nefslerinde meydana gelir. Çünkü nefsler temizlik ve letâfet kazandıkları için kalb mahallinde bulunurlar. Nefslerde meydana gelen telvîn, sâhibini temkîn vasfından uzaklaştırmaz. Çünkü, nefslerde telvînin bulunması, kişide beşerî özelliklerin bulunmasındandır. Temkînde devamlılığın bulunması ise, hakîkatın gerçek mânâda keşfindendir.

Temkînin mânâsı; kulda hiç bir değişikliğin olmaması demek değildir. Çünkü kul bir beşerdir. Buna göre temkîn, kendisine keşfolunan hakikatların ondan asla uzaklaşmaması ve eksilmeyip artmasıdır. Telvîn sâhibinde, nefsin sıfatları ortaya çıktığı zaman, onda bazı şeyler eksilebilir. Bazı durumlarda hakikat ondan kaybolabilir. Bu kimsenin hâli üzere devamlılığı imanının istikrarlı oluşundan, telvîn ve tağayyürü de hâllerin ziyâdeleşmesinden ortaya çıkar.

N e f e s **

Nefes müntehî, vakt mübtedî, hâl mutavassıt mürîd içindir. Bununla işâret edilen şey; Allah tarafından mübtedî'nin gönlüne istikrarlı olmayarak doğan ilhâm (tarîk)'tır. Mutavassıt, hâ-

* Temkîn ve telvîn konusuna krş., el - Luma', 443; Kuşeyrî er Risâle, I, 252 - 257.

** Nefes konusunu krş., el - Luma', 424; Kuşeyrî, er - Risâle, I, 262.

li kendisine hâkim olan bir hâl sâhibidir. Müntehî, hâl kendisinde sağlamca yerleştiği için, nefes sâhibidir. Huzûr ve gaybet halleri gelip geçici değildir. Vecd halleri, nefesleri ile birlikte istikrar kazanmıştır. Bunların hepsi, erbâbına has hâllerdir. Herbirinin kendilerine göre zevk ve meşrebi vardır. Allah onların bereketinden bizleri faydalandırsın, âmin.

ALTMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİDÂYÂT VE NİHÂYÂTLA İLGİLİ AÇIKLAMA*

Şeyhulislâm Ebu'n-Necib es-Sühreverdi'nin, Hz. Ömer'den naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ameller niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şeyin karşılığını alır. Hicretten niyyeti Allah ve Rasûlü olan kişinin hicreti Allah'a ve Rasûlü'nedir. Kendisine erişecek bir dünyalık veya evleneceği bir kadın için hicret eden kişinin hicreti de bunlar içindir. Niyyet, amellerin başlangıcıdır. Ameller, ona göre değerlendirilir. Başlangıçta bir mürid için en önemli olan şey, onun sûfiyye yoluna girip, onlar gibi giyinmesi, Allah için onların meclislerinde bulunmasıdır. Kendi halinden çıkıp onların yoluna girmesi, kendi hâli ve vaktinden sûfiler arasına hicret etmesi demektir. Bir haberde şöyle rivâyet edilmiştir: Muhâcir, Allah'ın men'ettiği yasaklardan hicret eden ve uzaklaşan kimsedir.² Cenâb-ı Hakk da şöyle buyurmuştur: Kim Allah ve Rasûlü için hicret etmek gayesi ile evinden çıkar da kendisine ölüm gelirse O'nun mükâfatını vermek Allah'a aittir.³ Mürid, sûfiler yoluna Allah için girmelidir. Derece itibarı ile nihâyât makamlarına ulaştıkça zaman, sûfiler sınıfına dâhil olmuş olur. Vuslat yolunu kat'etmeden yarıyolda ölürse, onun mükâfatını Allah verecektir. Bidâyeti sağlam olan kimsenin nihâyeti de kâmil ve tamam olur.

Ebû Zür'a, Cüneyd'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

«Seyr ü sülûk sırasında mânevî terakkiyi engelleyen alâka

---

* Bidâyat ve Nihâyât makamları için bkz., Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Menâzilü's-sâirin, Kahire, 1962, s. 8-18, 102-113.

1. Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; İman, 41; Ebû Dâvûd, Talâk 11; Tirmizî, Fezâilü'l-cihad 16; Nese'i, Taharet, 59; İbn Mâce, Zühd, 26.

2. Buhârî, İman, 4; Rikak, 26; Ebû Dâvûd, Vitr 2-11; Nese'i, İman 9; İbn Mâce, Fiten 2.

3. en-Nisâ (4), 100.

ve mâniler, başlangıcın bozuk oluşundandır. Mürîd, sülûkünün başlarında niyyetini sağlam tutmaya muhtaçtır. Niyyeti sağlam tutmak ise; onu hevâ ve hevesin etkilerinden ve nefsin dünyevî her türlü hazlarından uzaklaştırmaktır. Böyle yapan müridin seyr ü sülûka girişi yalnız Allah için olmuş olur.

Sâlim b. Abdullah, Ömer b. Abdulaziz'e yazdığı bir mektupta şöyle demiştir: «Bil ki yâ Ömer; Allah'ın kula yardımı kulun niyyetine göredir. Niyyeti tam olana, Allah'ın yardımı da tam olur. Niyyetinde kusurlu olana Allah'ın yardımı da o derece eksik olarak gelir.»

Sâlihlerden biri kardeşine: «Amellerinde niyyetini hâlis yaparsan, onun azlığı sana yeter. Niyyetin nasıl yapılacağını bilemeyen kimse, bunu ancak iyi niyyeti bilen birinden öğrenebilir.» diye nasihat etmişti.

Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî: «Mübtedî müride ilk emredilen şey kötü davranışlardan uzaklaşmaktır. Ardından iyi davranışlara geçmek; yalnız Allah'ın emrine yönelmek, irşâd yolunda durmak, ardından sebât, beyân, kurbiyyet, münâcât, musâfât, müvâlât, sıra ile gelir. Artık böyle birinin murâdı, rıza ve teslim; hâli de tefvîz ve tevekküldür. Bunların ardından Allah o kuluna mârifet ihsân eder. Böylece kulun makamı; beşerî kuvvet ve güçlerinden uzaklaşan kimselerin makamıdır. Bu makam, Arş'ı taşıyanların makamı olup, bundan sonra makam yoktur.» demiştir. Sehl bu sözünde bidâyât ile nihâyât makamlarının hepsini toplamıştır.

Mürîd ne zaman sıdk ve ihlâsa sarılırsa, mârifet sâhibi kişiler seviyesine erer. Böyle birinin sıdkı ve ihlâsı, şerîatın emrine uymak ve mahlûkattan nazarı kaldırmanın dışında bir şeyle gerçekleşemez. Sülûkün başındaki müridlere ârız olan âfetlerin hepsi onların nazarlarının mahlûkata yönelik olmasındandır.

✓ Hz. Peygamber (s.a.)'den bize şöyle buyurduğu bildirilmiştir: Nazarında insanlar değersiz, nefsi de en küçük olmadığı sürece kişinin imânı kâmil olmaz. Bu ifâdeler, mahlûkattan nazarı kesmek, onların değerlendirmelerinden çıkmak, âdet ve geleneklerinin bağlayıcılığından kurtulmaya işaret etmektedir.

Ahmed b. Hadraevî: «Allah'ın her an kendisi ile berâber olmasını isteyen kişi, sadâkat yolunu seçsin. Çünkü Cenâb-ı Hakk

sâdıklarla berâberdir.» demiştir. Hz. Peygamber (s.a.): **Doğruluk iyiliğe götürür**⁴ buyurmuştur. Mürid mutlak sûrette, mal ve mevkiden, mahlûkatın engelleyici etkilerinden çıkmak ve nazarını bunlardan çevirmek zorundadır. Ta ki, bunların esasını iyice öğrensin, hevâ ve hevesin inceliklerine, nefsin şehvetlerinin gizli yönlerine vâkıf olsun. Mürid için en faydalı şey, nefsin tanımasıdır. Dünyaya muhtaç olan ve dünyadan gereksiz beklentileri olan kimse, nefsi tanınmanın hakkını gerektiği kadar yerine getiremez.

Zeyd b. Eslem der ki: «Kişinin durumunun kemâle erdiği-ne delâlet eden şey: Sabah akşam Allah için, hiçbir zaman mâsiyete önem vermemektir. Talib takvâ ve zühdünü sağlamlaştırdığı zaman, nefsi ona açılır ve nefis örtüsünden çıkar. Bu kişi, nefsinin nasıl hareket ettiğini, onun gizli şehvetini, desiselerini ve büründüğü muhtelif kılıflarını bilir. Sadâkata sarılan kimse sağlam bir kulpa sarılmıştır.»

Zünnûn: «Allah'ın yeryüzünde dokunduğu herşeyi kesen bir kılıcı vardır. O da sıdk'tır.» demiştir.

Sıdk'ın mânâsı hakkında şöyle bir kıssa anlatılmıştır:

Benî İsrâîl'den bir âbid vardı. Kraliçelerden biri onunla aşk yapmak istedi. O da: «Benim için tenhâ bir yerde su hazırlayın da temizleneyim.» dedi. Hemen sarayda bulunan yüksekçe bir yere çıktı ve kendisini boşluğa fırlattı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, hava meleğine: «Kulumu tut!» dedi. O da onu tuttu ve incitmeden yere koydu. İblis'e «Onu kandıramadın mı?» diye sorulunca: «Hevâ ve hevesine karşı muhalefet eden ve kendisini Allah için adayan kimse üzerinde benim hâkimiyetim yoktur.» cevabını verdi.

Müridin, her şeyinde, yemesi, içmesi ve giyinmesinde bile niyyetinin Allah için olması gerekir. O, yalnız Allah için giyinir, Allah için yer, Allah için içer ve Allah için uyur. Bunların hepsi o kimsenin nefsine hâkim kıldığı ve kendisi ile birlikte bulunan şeylerdir. Bunlar Allah için sağlam olursa, nefis artık isyan etmez ve kendisinden beklenen Allah için muâmele ve ihlâs gibi isteklere

4. Buhâri, Edeb 69; Müslim, Birr 103 - 105; Ebû Dâvûd, Edeb 80; Tirmizî, Birr 46; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

icâbet eder. Böyle bir şeyi, sâlih bir niyyete dayanmaksızın yaparsa, bu durum onun için bir vebâldir.

Haberde şöyle rivâyet edilmiştir: Allah için koku sürünen kimse, kıyâmet gününe miskten daha güzel kokan kokularla gelir. Allah'tan başkası için koku sürünen kimse ise kıyamet gününe, leşten daha pis kokan kokularla gelir.

Hız. Enes'in şöyle dediği nakledilmiştir: «Elime misk sürün. Çünkü Sâbit, benimle tokalaşıyor ve elimi öpüyor.»

Ashâb-ı kirâm; Allah'a yaklaşmak niyyeti ile namazda güzel giyiniyorlardı. Mürîde de gereken, bütün hâllerini, işlerini ve sözlerini iyice araştırması ve nefsinin Allah rızası dışında bir gaye ile harekete geçip söz söylemesine müsâmaha göstermemesidir. Şeyhimizin arkadaşlarından bazılarının, yediği her lokmaya niyet ettiğini ve diliyle de: «Bunu Allah rızası için yiyorum.» dediğini gördük. Kalbde niyet olmazsa sözün faydası yoktur. Çünkü niyyet, kalbin işidir. Dil ise ancak bir tercümandır. Kalb bir işe, Allah için yönelmezse niyyet yok demektir.

Bir adam saçını tararken karısına şöyle çağırmıştı: «Bana tarağı getir.» Karısı da: «Tarak ile aynayı getireyim mi?» diye sordu. Bir müddet sonra: «Evet» dedi. Orada onun bu hâlini duyan birisi: «Ayna lâfını duyunca bir süre sustun, durdun ve sonra, evet, dedin. Niçin böyle yaptın?» diye sordu. O da: «Ona tarağı getirmesini bir niyyetle söylemiştim. Ayna deyince o konuda niyyetim yoktu. O'nun için durdum. Nihâyet Allah Teâlâ bana niyyet fırsatı verdi ve bundan sonra evet, dedim.» cevabını vermiştir. Bidâyetinde, dost, tanıdık ve arkadaşlarından ayrılmak sûreti ile işini sağlam yapmayan ve yalnızlığa sımsıkı sarılmayan kişinin bidâyeti istikrarlı olmaz.

«Sadâkatın azlığı, ihtilât ve başkaları ile haşır neşir olmanın çokluğundandır. Ona en faydalı olan şey, susmak ve kulağını insanların sözlerine tıkamaktır. Çünkü gönül, muhtelif sözlerle etkilenererek değişir. Bu kişi, kâmil mânâda zâhid ve takvâ hakikatlarına sâhib olarak bilinmeyen kişileri asla tanımaz. Faydasız kişileri tanımaması ona hayır kapılarını açar. Mübtedillerin iç dünyası, her türlü nakış ve işlemeyi kabûl eden mum gibidir. Çoğu zaman sırf insanlara bakması bile ona zarar verebilir. Fazla bakmak ve fazla yürümekten zarar görebilir. Onun için

bu tür işleri zaruret miktarınca yapar. Zaruret olduğu kadar bakar. Hatta yürürken, önündeki yola bakmağa çalışır. Sağa sola göz atmaz. İnsanların kendisine bakacağı ve emirlere sarılma ve nehiylerden kaçınması konusunda, insanların kendi lehine duygular hissedeceği yerlerden de kaçınır. Eğer insanlar onun bu durumunu bilirse, bu durum kendisine yaptığı işten daha zararlı olabilir. Fuzûlî yürümeyi bile küçük bir hatâ telakkî etmez. Zarûret sınırının dışına çıkan her türlü söz, bakış ve dinleme onu fuzûlî işler tarafına çeker, fuzûlî işler de onun esas yapması gerekli şeyleri kaybetmesine sebep olur.»

Süfyân der ki: «Usûlü zâyi' ettikleri için vuslattan da mahrûm edildiler.» Söz ve işte zarûret miktarı ile yetinmeyen kişi yeme, içme ve uyuma hususlarında da ihtiyaç sınırında duramaz. Zarûret sınırını aşan kimsenin kalbinin yönelişleri birbirine çağrışım yapar ve kalb tek tek çözülerek dağılmaya başlar.

Sehl b. Abdullah der ki: Kendi ihtiyarıyla Allah'a kulluk etmeyen kimse zorunlu olarak yaratıklara kul olur. Kula ruhsat ve genişlik kapıları açılarak helâk olanlarla birlikte mahvolur gider.

Mübtedî'nin dünyaya değer veren kimselerden hiçbirini tanımaması gerekir. Böylelerini tanıması onun için öldürücü bir zehir gibidir. Bir haberde şöyle söylenmiştir: Dünya Allah'ın bugzuna uğramıştır. Dünyaya âid bir ipe sarılan kimseyi o, cehen-neme sürükler. Dünyaya ait ipler, onu seven, onu arzu eden ve onu benimseyenlerden başkası değildir. Onları tanıyan kimse, ister istemez dünyanın câzibesini oruçla kırmayan dervişlerle oturmaktan kaçınır. Onun böyleleri ile oturması kendisine dünyayı benimseyenlerle oturmaktan daha çok zarar verir.

Sûfîler bu sözleri ile çoğu kere amellerin, âbidlerin meşgalesi olduğuna ve hâl sahiblerinin bu dereceden yükseldiğine işâret ediyorlar. Dervişlerin yalnızca farzlar ve ramazan orucu ile yetinmesi gerekir, o kadar. Onların kulaklarına böyle bir söz girmemelidir. Biz çeşitli deneme ve uygulamalarda bulunduk, derviş ve sâlihlerle birlikte oturduk ve bu sözü söyleyip farzları, sünnet ve nâfilelerden daha aşağı görenleri, halleri sahîh omakla beraber kusurlu bulduk. Kul, her türlü farza ve fazilete sarılmalıdır. Böyle yaparsa bîd'âveti sağlam olmuş olur. Cuma gününe

özel bir önem verir. O gününü yalnız Cenâb-ı Hakk'a tahsis eder. Ona nefsin hâl ve isteklerinden hiçbir şeyi karıştırmaz. Cuma için gusûl abdesti aldıktan sonra güneş doğmadan önce câmiye erkence gider. Namaza yakın bir vakitte gusûl abdesti alma imkânı olur da guslederse bu daha iyidir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: **Yâ Ebâ Hüreyre, akşam yemeğinin karşılığında su satın alarak da olsa cuma günü guslet. Allah Teâlâ'nın cuma günü için guslû emretmediği hiçbir peygamber yoktur. Cuma günü alınan gusûl, iki cuma arasındaki günahlara keffârettir.**⁵ Cuma namazına kadar hiç gevşeklik göstermeden namazla, duâ ve yakarışla, tilâvet ve çeşitli zikirlerle meşgul olur. İkinci namazının farzını camide kılacaksa ikindiye kadar câmide itikâf hâlinde oturur. Günün kalan kısmını da tesbih, istiğfar ve Hz. Peygamber (s.a.)'e salât ü selâmla geçirir. O, bu davranışının bereketini hafta boyunca, hatta içinde bulunduğu cuma gününde bile görür.

Sâdıkların bazıları hafta boyunca yaptıkları iş, söyledikleri söz ve yaşadıkları hâlleri kaydederdiler. Çünkü cuma günü sâdıkların bereketinin arttığı bir gündür. Cuma günündeki amellerini ölçü olarak alır ve geçen haftayı ona göre değerlendirirlerdi. Eğer hafta hatâsız olarak geçmişse cuma günü, bereket ve nurlarının arttığı gün olurdu. Cuma gününde, zulmet, nefsânî bikkınlık ve gönül sıkıntısı duyarlarsa, haftasının boşa gittiğine inanarak, bir daha aynı hatâlara düşmemeye çalışırlardı.

İnsanlar için giyinmekten şiddetle sakınmak gerekir. İnsanlar iyi görsün diye lüks elbiseler giymek hevâ; zâhid görünsün diye derviş kıyafetine bürünmek ise riyâdır. Giyim de Allah için olmalıdır.

Anlatıldığına göre Süfyân, bir defasında gömleğini ters giymişti. Gün ağarıp insanlar kendisini uyarana kadar bunun farkına varmadı. Önce onu çıkarıp değiştirmek istedi, sonra vazgeçti ve şöyle dedi: «Ben bunu Allah için niyyet ederek giymiştim' Onu çıkarıp da insanlar için niyyet ederek giymem.» dedi. İnsan bunu bilip ibret almalıdır.

Mübtedî'nin Kur'an tilâveti ve hıfzından nasibi olmalıdır. Kur'an'dan baştan sona, az çok gücü yettiği kadar ezberlemesi gerekir. «Bir zikre devam etmek Kur'an okumaktan daha fazla

5. Buhâri, Cum'a 2; Dârimi, Salât 131.

faziletlidir» diyenlerin sözüne önem vermemelidir. O, namazda ve namaz dışında Kur'an okuyarak, Allah'ın tevfiği ve ihsanı ile bütün arzu ettiklerine kavuşur. Şeyhlerden bazıları, müridin maddî ve manevî gücünü bir araya toplayabilmek için onun bir tek zikre devam etmesi usûlünü tercih etmişlerdir. Halvette tilâvete devam edip, yalnızlığa devam eden kimseye, tilâvet ve salât, yaptığı zikrin ona verdiği faydadan daha çok fayda verir. Zaman zaman bunlardan usanırsa nefsinin zikir görüntüsü içine alır. Tilâvet mertebesinden zikir mertebesine iner. Çünkü bu nefse daha hafif gelir.

Müridin kalbine dikkat etmeyi bilmesi gerekir. Kalb ile dilin birlikte bulunmadığı, buna bütün gücüyle önem vermediği tilâvet, namaz ve zikir gibi her amel eksiktir. Ayrıca nefsin gönlündeki tesirlerini ve şeytanın ilkâ ettiği vesveseleri küçük görmemelidir. Çünkü bunlar, zararlı ve devâsız dertlerdendir. Nefsinden, kendi iç âlemiyle sohbet etmek yerine, okuduğu Kur'an'ın mânâsına katılmasını ister. O, dili ile Kur'an okuyup tilâvetle meşgul olarak ona başka bir söz karıştırmadığı gibi, kalbinde hissettiği Kur'an'ın mânâsına nefsanî hiç bir etkiyi karıştırmaz. Eğer bu kimse Kur'an'ın mânâsını bilmeyen bir yabancı ise, iç âlemini murâkabe ile meşgûl olur. Nefsanî hisler ve sözler yerine, gönlünü Allah'ın kendisine nazar ettiği mülâhazasıyla meşgul eder. Buna devam etmek sûreti ile müşâhede erbâbından olur.

Mâlik: «Siddîkların kalbi, Kur'an-ı duyduğu zaman âhirete heveslenir.» derdi. Mürid, bu esaslara sıkı sarılsın. Allah'a karşı acz (fakr) hâlini devam ettirerek O'ndan yardım istesin. Böylece bidâyetinde ve sülûkünde istikrarlı olur.

Sehl: «Kul, Allah'a muhtaç olma ve O'na sığınma miktarı kadar belâları tanır. Belâları tanıdığı ölçüde de Allah'a muhtaç olur. Allah'a ihtiyaç duyma hâlinin devam etmesi her türlü hayrın temeli, tarîkattaki ince bilgilerin anahtarıdır. Her nefesinde ıftîkar hâlinin bulunmasının mânâsı, Allah'a ihtiyaç hâlini hissetmeksizin tek bir kelime konuşmaması ve tek bir harekette bulunmamasıdır. Allah'a ihtiyaç (fakr) ve ona mürâcât etme hissinin bulurulmadığı hiç bir hareket ve sözün sonunda hayır yoktur. Biz böyle bildik ve böylece de uyguladık.» demiştir.

Sehl: «Zikretmeksizin bir nefesinden diğerine geçen kimse

hâlini kaybetmiştir. Bir kimsenin hâlini kaybetmesine sebep olan en basit davranış, kendisini ilgilendirmeyen bir şeyle meşgul olması ve kendine âid olan bir işi de terketmesidir.» demiştir.

Anlatıldığına göre Hassân b. Sinân bir gün: «Bu ev kimin?» dedi. Sonra nefsine dönüp; «Bundan bana ne? Bu beni ilgilendirmeyen bir söz değil mi? Bu, nefsimin üzerimdeki hâkimiyetinden ve edepsizliğinden başka bir şey değil!» dedi. Bu kelimedenden dolayı nefsini cezâlandırmak için bir sene oruç tutmaya yemin etti. Onlar erdiklerine sıdkla erdiler. Ulaştıkları derecelere, niyetlerinin sağlamlığı ile uâştılar.

Ebû Zür'a, Cüneyd'in şöyle dediğini nakletmiştir: «Sâdık, bin sene Allah'a yönelse de, bir an O'ndan yüz çevirse, kaybettiği kazandığından çok olurdu.» Mübtedî bu cümleyi iyi bilmek zorundadır. Müntehî mürid ise, bunu da, bunun hakikatlarını da bilen kişidir. Mübtedî sâdık, müntehî siddîktir.

Ebû Sa'id el-Kuraşî: «Sâdık, zâhiri müstakim olan, bâtını bazan nefsin zevkine meyleden kişidir. Bunun alâmeti, tâatlarının bazısında lezzet bulup bazısında bulamamasıdır. Sâdık, kirlenme meşgul olursa rûhu nurlanır. Nefsinin hazları ile meşgul olursa zikirden menedir. Sıddık, içi de dışı da müstakim olan kimsedir. Hâllerinin telvîni ile Allah'a ibâdet eder. Yeme, içme, uyku onu zikirden ve Allah'tan alıkoyamaz. Sıddık nefsini Allah için ister. Peygamberliğe en yakın hâl, sıddıklıktır.»

Bâyezîd: «Sıddık derecesinin nihâyeti, nebîlerin ilk derecesidir.» demiştir.

Seyr ü şülûkünde nihâî mertebelere eren müntehî müridlerin bâtın ve zâhirleri Allah için istikâmet kazanmıştır. Ruhları nefsânî karanlıklardan temizlenmiş ve kurbiyyet makamına ayak basmıştır. Onların nefsleri, ilâhî emir ve yasaklara boyun eğip itâat etmiştir. Kalblere uygun hâle gelmiştir. Kalblerin icâbet ettiği herşeye onlar da icâbet eder. Ruhları en yüce makamda bulunur. Nefslerindeki hevâ ve heves ateşleri sönmüştür. Gönüllerinde apaçık bir ilim maya tutmuş ve âhiret onlara açılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ebû Bekir hakkında: Yer yüzünde yürüyen canlı bir cenâzeye bakmak isteyen Ebû Bekir'e baksın, bu yürürken, avamın ancak ölümden sonra ulaşabilecekleri sarih

İlmin, onun önünde apaçık zuhûr ettiğine işâret etmiştir.» Bu mânâda Cenâb-ı Hakk: (Allah ona): Andolsun sen bundan önce gaflet içinde idin. Biz (Sen'in gözünden) perdeni kaldırdık: Bugün artık gözün keskindir (dedi), buyurmuştur.⁶ Müntehîlerin hevâ ve nefsleri ölmüş, ruhları nefs ve hevâlarından kurtulmuştur.

Yahyâ b. Muaz'a ârifin özelliği sorulduğunda; ⁷«Bedeni kendileriyle, gönlü onlardan uzak olan kimsedir.» diye cevap vermiştir. Bir başka defasında da: «Maddesi ile insanlarla berâber, mânâsı ile onlardan uzak.» cevâbını vermiştir.

Müntehîler, hakikatları ile Allah indinde bulunurlar. Eceleri gelmediği için dünyada bulunmaktalar. Onlar, mahlûkâtın içinde Allah'ın ordularıdır. Onlarla hidâyet eder, onlarla irşâd eder. İrâde sâhiblerini onlarla kendisine cezbeder. Sözleri ve bakışları ilaçtır. Zâhirleri hükümle korunmuş, bâtınları ilimle mâ-mûr olmuştur.

Zünnûn der ki: «Ârifin alâmeti üçtür: Ma'rifetinin nûru, ve râ'ının nûrunu söndürmez. Zâhirini, şeriatın hükümlerinden alı-koyucu hiçbir batını ilme itibâr etmez. Allah'ın kendisine olan ihsân ve ikrâmının bolluğu, onu Allah'ın mahremiyet perdele-rini yırtmaya sevketmez.»

Müntehîler, kendilerine lütfedilen nimetler çoğaldıkça ubû-diyetlerini çoğaltan kimselerdir. Dünyalıkları arttıkça kurbiy-yetleri artar. Mevki ve makamları yükseldikçe, tevâzû ve alçak gönüllülükleri artar. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.⁷

Nefsânî arzulardan birine istediğini verdikleri zaman, bu on-larda saf bir şükür hâli meydana getirir. Bazan da nefslerine acı-yarak istediklerini yerine getirme yoluna giderler. Çünkü onlar yanında nefs, zaman zaman hediye verilen, zaman zaman da se-vindirilen bir çocuk gibidir. Manevî bir siyasetin kontrolü altın-da tutulan, kendisine acınılan ve şefkat gösterilen bir varlıktır. Bazan da peygamberlerin yolunu izleyerek dünyevî isteklerine engel olurlar.

Yahyâ b. Muâz: «Dünya süslü bir gelin gibidir. Buna değer

6. Kaf (50), 22.

7. el - Mâide (15), 54.

vermeyen zâhid, onun süslü yüzünü karartır, saçlarını yolar ve elbisesini yakar. Arif billâh ise Cenâb-ı Hakk'la meşgûl olduğu için ona asla bakmaz.» demiştir.

Bilmiş ol ki müntehî, hâlindeki kemâle rağmen, yine de nefsinin idâre etmekten, şehvetlerine mânî olmaktan, nefsin iyilik, nâfile namaz, ve oruçtan haz alarak kendisini tuzağa düşürmesinden müstağnî kalamaz. Bu konuda halk hataya düşüp, müntehîyi nâfile ve müstehablardan müstağnî zannetmiştir. Onların kalbine lezzet ve şehvetlere meyiletme hissi gelmez, sanmıştır. Bu, yanlış bir düşüncedir. Bu hatâ, müntehinin mârifetine mânî olmaz. Ancak daha yüksek makamlara erişmesini engellediği için yanlıştır. Müntehîlerden bir grup, bu gibi şeylerin kendilerinde kasvât meydana getirmede ve mârifetlerini engellemediği fikrine kapılarak sülûklerini gevşettiler. Farzları edâ ile yetinip, yeme içme konusunda serbest davrandılar. Onlardaki bu inbisât, hallerdeki sekrin kalıntısıdır. Bu durum, hâllerin nûrunun bağlanıp Hakk'ın nûrunda külliyyen halâs olmanın neticesinde zuhûr eder. Hâlin nûrundan kurtulup hakkın nûruna intikal eden kişiden sekr kalıntıları gider. Ve o kimse nefsinin, Allah'ın kulu olma noktasında durdurur. Avâmdan bir mü'min gibi namaz, oruç ve her türlü hayırla, hattâ yoldan, insanlara eziyet veren şeyi kaldırmak sûretiyle Allah'a yaklaşır. Kibirlenmez, her türlü iyilik ve hayırla isteme konusunda avam gibi olmaktan çekinmez. İtâatkâr olan ve tezkiye edilerek ilâhî emirlere râm olmuş bulunan nefsinin merhameten, bazı isteklerini yerine getirir. Çünkü nefis, onun esiridir. Bazan da onun şehvetlerine mânî olur. Böyle yapması nefsin menfaatıdır. Nefsi kendine göre, bir çocuk mesâbesinde görür. Nefsin isteklerini yerine getirmek, bazan da reddetmek konusunda normal sınırı aşarsa, yaratılış ve karakteri bozulabilir. Nefsin fitrî yapısının ilmî bir siyâsetle kontrol altında tutulması gerekir. Nefsin emmâreliğe âid vasfından kalıntılar bulunduğunda, onu ilmin siyâseti ile yönlendirmek şarttır. Bu durum, nihâî mertebelere doğru ilerleyen müntehîye açılan, nevâfil ve evrâdda fazlalığı gerektiren kapıları kapayan, buradan gönle giriş yerleri olan ve nefsin hâkimiyetini sağlayan gizli bir kapıdır. Müntehî mürîd ise, dilediğini alıp, dilediğini terk konusunda tercihi kendisine bırakılmış yol kavşağındaki bir padişah gibidir. Mürîdin, nihâyâтта amellerin ve hazların bazısını terketmesi mutlaka lâzımdır. Bir kısım amelleri yapması, bir kısmından kaçınması gereklidir. Bazan, sâdıklardan

biri gibi amelleri yerine getirir. Bazan da nâfile olarak yaptığı amellerden bir kısmını nefesine acıyarak terkedebilir. Bazan, nefesine gösterdiği şefkat dolayısı ile şehvet ve hazlardan nasibini alır. Bazan da nefsin faydasına olarak iyi bir siyâsetle şehvet ve hazları terkedebilir. Müntehî mürîd, bunların hepsinde muhtardır. **Kim**, nefesine âid hazları bütünü ile terkederse, küllî bir zühde erişmiş olur. Bunları almak ve nefsi tatmin etmek konusunda, gevşeklik gösteren ve heveslerinin gereğini yapan kimse küllî bir rağbet göstermiş demektir. Müntehî, bu iki zıt tarafın tam ortasında, mükemmel bir itidâl üzere bulunmalıdır. İfrât ve tefritten uzak, ortayolda yer almalıdır. Sülûkün nihâyetlerinde almak ve terketmek konusunda ihtiyarı elinde bulunan kimse, haz ve terki zühdüne önem vermeksizin alırsa, irâde ve ihtiyârını terkettiğinden dolayı, hâlin hâkimiyeti altındadır. İhtiyarını terkederek Allah'ın fiili ile birlikte olan kimse, hâlin hükmü ile kayıtlanmıştır. Zâhid, ihtiyarını terketmek sûreti ile mukayyed olduğu gibi, Allah'ın fiilini görerek kendisine sevkedilen dünyalıkları almak sûretiyle zühdünde zâhid olan kimse de ahz ile kayıtlanmıştır. Mürîdde nihâî makamlar istikrar bulunca, o ahz ve terk ile mukayyed değildir. Bazan terkeder. Terk yolunu tercih edişi Cenâb-ı Hakk'ın ihtiyarındandır. Bazan da alır, alma tercihi de Allah'tandır. Bazan nâfile namazı ve oruçlarını edâ ederek yerine getirir. Bazan da nefesine müsâmaha göstererek terkeder. Çünkü o, her iki halde de sağlam bir ihtiyâr ve tercih gücüne sâhibtir. İşte doğru olan bu hâl, nihâyetin de nihâyetidir. İstikâmet ve istikrar kazanan herkes Hz. Peygamber (s.a.)'in hâline benzer. O, gece namazı kılar, fakat bütün gecesini bununla geçirmezdi. Ay içinde oruç tutar, fakat bütün ayı, ramazan dışında, oruçlu geçirmezdi. Nefsin ihtiyaçlarına da zaman zaman nasibini verirdi. Adamın biri, ben et yememeye karar verdim deyince Hz. Peygamber (s.a.): **Ben et yerim ve onu severim. Eğer Rabbımdan beni her gün doyurmasını isteseydim doyururdu buyurmuştur.** Bu gösteriyorki Rasûlullah (s.a.) ihtiyar sâhibi idi. İsterse yer, isterse yemezdi. Yemeği kendi ihtiyarı ile terkederdi.

«Rasûlullah (s.a.) şöyle yaptı denildiğinde» «Hz. Peygamber şeriat koyucusuydu» diyerek karşılık verenler fitneye dâcâr olmuştur. Eğer onlar bunu O'na uymanın gerekmediği mânâsında söylüyorlarsa bu tam bir cehâlettir. Ruhsat, onun sözünün sır-

rında durmak, azîmet ise onun yaptığını yapabilmektir. Rasûlullah (s.a.)'ın sözleri ruhsat erbâbı, fiilleri ise azîmet erbâbı içindir. Müntehî, Cenâb-ı Hakk'ın yoluna ihsanları dâvet konusunda kendi hâlini Hz. Peygamberin hâline benzetir. Râsulullah (s.a.) neye dayanıyorsa, o da onlara dayanmalıdır. Hz. Peygamber'in ziyâde olarak kıldığı namaz ve tuttuğu oruç, ya kendisine uyulmak, ya da bunlarla ek istifâdeler te'min etmek içindir. Eğer kendisine uyulsun diye yapmışsa müntehî de, örnek kişidir. O da öyle yapmalıdır. Gerçekte Hz. Peygamber, yaptıklarını yalnızca kendisine uyulsun diye yapmamıştır. Aksine, ahlâkı güzelleştirme bölümünde zikrettiğimiz tehzihi gerçekleştirmek için yapmıştır. Cenâb-ı Hakk kendisine hitâben: **Şana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbına kulluk et!**⁸ buyurmuştur. Çünkü o böylece Cenâb-ı Hakk'tan daha çok yardım ve destek alıp, kerem kapısını aralamıştır.

Hz. Peygamber (s.a.) de Cenâb-ı Hakk'tan gelecek lütuf ve ihsanın artmasına muhtaçtır. Bundan müstağni değildir. Burada zarîf bir incelik var. Rasûlullah (s.a.) de nefis taşıması dolayısıyla mahlûkatı Allah yoluna çağırıyordu. Eğer insanlarla arasında cinsiyet benzerliği olmasaydı, insanlar ona ulaşamaz ve ondan faydalanamazlardı. Hz. Peygamber'in rûhu ile ümmetinin rûhu arasında olduğu gibi, nefis-i tâhiresi ile onların nefsi arasında da ülfet bağı vardı. Ülfet bağı, rûhların elest bezminde kaynaştığı gibi, nefislerin de birbirleriyle hemen uzlaşmalarıdır. Her rûhun nefsi ile özel bir ülfeti vardır. Sükûnet, ülfet ve imtizâç ruhlarla nefisler arasında olur. Rasûlullah (s.a.) kendisinin ve ümmetinin nefislerine mesajlar gönderiyordu. Müntehî de çevresindeki arkadaş ve ihvânı ile bu şekilde olmalıdır. O, ziyade amelden ve nâfileden geri durmaz. Nefse âid özel durumlar hâriç, şehvet ve lezzetlere âid hislerini başıboş bırakmaz. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî te'yidi ve hikmetinin nûru ile itidâlle hakkını verir. Başkaları için sahîh bir celvete muhtaç olan kimse, mutlaka Hakk ile sahîh bir halvette olmalıdır ki, celveti halvetinin himâyesinde olabilsin. Vaktinin bütünü kendisine halvet olarak görünen ve hiçbir şeyin kendisini perdeleyemediği, vakti Allah için olan, noksanlık görmeyen Allah'ın hakikati ziyâdesiyle öğrettiği kimsenin hâli sağlamdır, fakat kusurludur. Çünkü o, nef-

sin fitrî siyâsetinin farkında değildir. İhtiyarın kendisine iâde edilmesinin sırrını bilmemekte, hakikatların hepsine vâkıf bulunmaktadır.

Meşâyih'ten bu konuda bir takım şüpheli sözler nakledilmiştir. İnsanlar onları duyup üzerine fikir binâ edebilir. Uygun olan duyduğu her kelimedede kendisini Allah'a muhtaç hissetmektir ki, Allah Teâlâ kendisine doğruyu duyursun.

Sûfilerden birine «mârifetin kemâli» sorulduğunda şöyle dediği nakledilmiştir. «Parça parça olan şeyler bir araya geldiği, haller ve makamlar düzgün olduğu ve ayrı görmekten kurtulunduğu zaman marifet kemâle erer.» Böyle bir söz, şöyle bir düşünceye sevk edebilir: Marifette kemâle eren kimsede halvetle celvetin, amellerdeki şekli unsurları ile terkedilmesinin arasını temyiz de kalmaz. Bunu söyleyen kimsenin özel bir maksadı mı var anaşılmış değildir. Yani, mârifet hazzı hallerden hiçbirinden farklı değildir. Bu doğrudur. Çünkü marifet hazzı değişmez, amellerin arasını temyize de muhtaç değildir. Haller onda kıvama erer. Fakat müridin hazzı değişir ve temyize muhtaçtır. Bu ve benzeri sözlerde anlattıklarımıza aykırı bir taraf yoktur.

Muhammed b. Fadl'a: «Ariflerin neye ihtiyacı vardır?» diye sorulduğunda: «Onların ihtiyacı kendisi ile bütün iyiliklerin kıvama erdiği haslettir. O da istikamettir. Mârifeti tam olan kimsenin istikameti de tamdır.» Nihâyet erbâbının istikameti de tamdır. Kul başlangıç durumunda, amellerinden sorumlu olduğu için hâlleri mahfuz olur. Amellerden mahcûb olabilir. Nihâyet de ise, onu ne ameller hallerden, ne de hâller amellerden alıkoymaz. Bu büyük bir fazilettir.

Cüneyd'e: «Nihâyetten» sorulduğunda: «Tekrar başlangıca dönmektir.» şeklinde cevap verdi. Bazıları Cüneyd'in bu sözünü şöyle yorumladı. Bunun mânâsı, başlangıçta kul cehâlet içindedir. Sonra mârifete erer. Arkasından tekrar hayret ve cehl hâline döner. Bu çocukluğa benzer. Çocuk önce câhildir, sonra âlim olur, sonra ihtiyarlayıp tekrar cehle döner. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: ...Sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra güç (ve kabiliyet)lerinize ermeniz için (sizi büyütüyoruz) içinizden kimi (henüz çocukken) öldürülüyor. Kimi de ömrün en kötü çağına (ihtiyarlığa) itiliyor ki, bilirken birşey bilmez hâ-

le gelsin. (Çocukluğundaki gibi vücûdça ve akılca güçsüz bir duruma düşsün.⁹

Bazıları: «Allah'ı en iyi bilen ve tanıyan kimse, O'nun azamet ve kudretine karşı hayreti en fazla olan kimsedir.» demiştir. Bunun mânâsı yukarıda açıkladığımız gibi; müridin önce amellerle işe başlaması, ardından hallere yükselmesi, sonra da hâller ile amelleri bir araya getirmesidir. Böylece müntehî, mürid, mahbûblar tarîkına alınmış bir murâd olur. Rûhu ilâhî huzûra cezbedilmiştir. Rûhu kalbinin, kalbi nefsinin, nefsi de bedeninin kendisine tâbi olmasını ister. Böylece müntehî, bütün külliyeti ile Allah'la kâim ve O'nun huzûrunda her an secde eder vaziyette bulunur. Buna işâretle Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Sana, hayâlim ve gönlüm bütününüyle secde etti.¹⁰ Cenâb-ı Hakk da şöyle buyurmuştur: Göklerde ve yerde olanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler. Gölgeleleri de sabah-akşam (uzanıp kısalarak O'na secde etmektedir.)¹¹ Burada gölgeler mânâsına gelen zılâl'dan maksad rûhların secdesi ile secde eden kalıplardır. Böylece muhabbetin öz ve rûhu onların bütün zerrelere sirâyet eder. Allah'ın zikri ve Kur'an-ı Kerim tilâvetinden, muhabbet ve meveddet duyarak zevk alırlar ve istifade ederler. Allah onları sever, kendilerine bir nimet olarak mahlûkatına da onları sevdirebilir.

Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Allah bir kulu sevdiği zaman Cibril'e: «Allah falanca kulu sevdi. Sen de onu sev.» diye nidâ eder. Cibril de onu sever ve semâda şöyle nidâ eder: «Allah Teâlâ filancayı sevdi. Siz de onu seviniz.» Bu nidâ üzerine semâ ehli de onu sever. Sonra o kul, yeryüzündeki insanların sevgisine mazhar olur.¹²

İnâyet, ismet ve tevfik Allah'tandır.

9. el - Hacc (22), 5.

10. Müslim, Müsâfirin, 201.

11. er - Ra'd (13), 15.

12. Buhârî, Bedü'l - halk, 6; Edeb, 41; Tevhîd, 33; Müslim, Birr, 157.

K İ T A B İ Y A T

1. el - Aclûnî İsmail Muhammed, *Keşfu'l - hafâ*, Beyrut 1351, I - II c.
2. Ahmed Atıyetullah, *el - Kamusu'l - İslâmî*, Kahire 1975, V c.
3. Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, (nşr. Ziyâ Nûr), İstanbul 1974.
4. el - Askalânî İbn Hacer, *el - İsâbe fi temyizi's - sahâbe*, Mısır 1328, I - IV.
5. Arberry A. J., *Le Soufisme*, (trad. Jean Goullard) Paris 1952.
6. Atâyi Atâullah Nev'izâde, *Hadâiku'l - hakayık*, İstanbul 1268, I - II c.
7. Ateş Süleyman, *İşâri Tefsir Ekolü*, Ankara 1974.
8. Brockelmann Karl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, (GAL), Leiden 1943, I - III, c.; a. mlf., *Dritter Supplementband* (Suppl.) Leiden 1942, I - III, c.
9. Câmî Abdurrahman, *Nefehâtü'l - üns* (trc. Lâmil Çelebi) İstanbul 1289.
10. Corbin Henry, *La Philosophie Shâhabeddin Sohrawardi Maktul*, Paris 1935.
11. Dârâ Şikuh, *Sefinetü'l - evliyâ*, Kampur 1884.
12. Ebû Nasr es - Serrâc, *el - Luma'*, Kahire 1380/1960.
13. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l - evliyâ*, Beyrut 1967, I - X c.
14. Ebû Şâme el - Makdisî, *Terâcim ricâli'l - karneyn zeyl ale'r - ravdateyn*, Kahire 1947.
15. Ebû Tâlib el - Mekki, *Kutü'l - kulûb*, Beyrut Daru Sâdır ts., I - II c.
16. Eflâkî, *Menâkıbu'l - ârifin*, (nşr. Tahsin Yazıcı) Ankara 1947 I - II c.
17. Fuâd Abdalbaki, *el - Mu'cemu'l - müfehres li - elfâzı'l - Kur'ânı'l - Kerim*, Beyrut ts.
18. el - Gazzâlî Muhammed, *İhyân ulûmi'd - din*, Kahire ts., I - IV c.
19. Gümüşhânevî Ahmed Ziyâuddin, *Ramâzu'l - ehâdis*, İstanbul, 1983.
20. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, (trc. İsmail Yiğit), İstanbul 1988 V. c.
21. el - Hanî Muhammed b. Abdullah, *el - Behcetü's - seniyye*, Kahire 1908.
22. Haririzâde M. Kemâleddin, *Tibyânu vesâilil - hakâik*, Süleymaniye - İbrahim Efendi 430 - 432, I - III c.
23. el - Hakim en - Nisâbü'rî, *el - Müstedrek*, Haydarâbâd 1334 - 1342, I - IV. c.
24. el - Herevî Abdullah el - Ensârî, *Menâzilu's - sâirin*, Kahire 1962.
25. el - Hindi Alâeddin Ali el - Muttaki, *Kenzu'l - ummâl*, Halep ts., I - XXII c.
26. Hitti Philip K., *İslâm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, II - III c.
27. Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l - vliyâ*, İstanbul 1317.
28. Hudarî Bey Muhammed, *Tarihu'l - ümeme'l - İslâmiyye el - Hilâfe el - Abbâsiyye*, Mısır 1970, I - II c.
29. İbn Batuta, *Rihle*, Beyrut Daru Sâdır ts.,
30. İbn Hacer el - Heysemî, *Mecmau'z - zevâid*, Beyrut 1967, IX c.
31. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l - a'yân*, Beyrut 1977, I - VIII c.
32. İbn Kesîr, *Tefsiru Kur'ânı'l - Azim*, Beyrut 1969, I - IV c.
33. a. mlf. *el - Bidâye ve'n - Nihâye*, Beyrut 1982, I - XII c.
34. İbn Seyyidi'n - nâs, *Uyûnu'l - eser*, Kahire 1356, I - II c.
35. İbn Tağriberdî, *en - Nücâmu'z - zâhire*, Kahire 1375, VI c.

36. İbnu'l-Cevzî, el-Müntazam, Beyrut ts. X c.
37. İbnu'l-Esir el-Cezerî, el-Lübâb fî tehzîbî'l-ensâb, Beyrut ts. Dâru Sâdır, I - III c.
38. İbnu'l-Fârid, Divan, (nşr. Abdülhalik Mahmûd), Kahire 1904.
39. İbnu'l-İmâd, Şezerâtü'z - zehab fî ahbârî men zehab, Beyrut ts., V c.
40. İbnu'n-Neccâr, el-Müstefâd min zeyli Tarihi Bağdad, (nşr. Kaysar Ebû Ferah), Haydarâbâd 1978, IV c.
41. İsmâil Paşa, Hedîyyetü'l-Ârifin, Tahran 1967 I - II c.
42. Kadi İyad, eş-Şifâ, Dimaşk ts., I - II c.
43. Kastalânî, el-Mevâhibü'l-leduniyye (trc. Şâir Bâki) İstanbul 1983 I c.
44. el-Kâşî İzzuddin Mahmûd, Mîsbâhu'l - hidâye, Tahran 1323.
45. Kâtip Çelebi, Keşfüzzunûn, Tahran 1967, I - II c.
46. Kehhâle Ömer Rızâ, Mu'cemu'l-müellifin, Dimaşk 1957 - 1961, I - XV c.
47. el-Kelâbâzî Ebû Bekir, et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf, Kahire 1900.
48. Kevken Yûsuf Muhammed, «Mekâtib-i fikr-i tasavvuf der Cenûbî Hind» Heştâmin-i Kongre-i tahkikat-ı İrânî, Tahran 1358, III. Defter, s. 840 - 863.
49. el-Kıftî Ahbârü'l-ahbâr, Mısır 1326.
50. el-Kuşeyrî Abdülkerim, er-Risâle, Kahire 1972, I - II c.
51. Mecdî Efendi, Hakâyku's-şakayık, (Şakayık tercemesi) İstanbul 1269.
52. M. Mustafa Hilmi, İbnu'l - Fârid Sultânü'l-âşîkin, Kahire 1963.
53. el-Münzirî Zekiyyüddin, et-Tekmilê li-vefeyâtî'n-nakale, (nşr. Begşâr Avvad Ma'rûf), Beyrut 1981, I. c.
54. a. mlf., et-Tergîb ve't-Terhîb, Katar 1965, I - IV c.
55. en-Nebhânî Yûsuf b. İsmâil, Câmîu kerâmâtî'l-evliyâ Mısır 1962 II. c.
56. en-Nevevî Zekerîya b. Şeref, Bustanü'l-Ârifin, Dimaşk ts.,
57. Recâî Ahmer Ali, Ferheng-i eş'âr-ı Hâfız, Tahran 1340.
58. Rinn Louis, Marabouts et Khouan, Paris 1884.
59. Semerkandî Aruzî, Teskiretu's-suarâ, (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1338.
60. Seyyid Alizâde Ya'kub, Şerh Şîr'atî'l-İslâm, İstanbul 1299.
61. Schimmel Anna Maria, Tasavvufun Boyutları, (trc. Ender Gürol), İstanbul 1982.
62. Sofuoğlu Mehmed, Sahih-i Müslim Tercemesi, İstanbul 1967, I - VIII c.
63. es-Sübkî Abdulvehhâb, Tabakatu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ, Mısır ts., I - X c.
64. es-Sühreverdî Abdulkahir, Âdâbu'l-mürîdin, Jerusalem 1978.
65. es-Sühreverdî Şihâbuddin Ömer, Avârifü'l-maârif, (Farsçaya çeviren: Ebû Mansur Abdülmümin İsfahânî, nşr. Kasım Ensârî), Tahran 1364.
66. es-Sülemî Ebû Abdurrahman, Usûlu'l-melâmetiyye, Kahire 1985.
67. a. mlf., Tabakatu's-sâfiyye, Kahire 1966.
68. es-Süyûtî Celâleddin, el-Câmîu's-sağîr, Mısır 1954, I - II c.
69. Şîrâzî Muhammed Ma'sûm Alişah, Taraiku'l-hakayık, (nşr. M. Ca'fer Mahcûb) İran ts., II c.
70. Şüsterî Nûrullah, Mecâlisü'l-mü'minin, İran 1365 II. c.
71. Turan Osman Selçukîular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti, İstanbul 1969.
72. Wensinck A. J. el-Mu'cemu'l-müfehres, li-elfâzî'l-hadisî'n-Nebevi, Leiden 1936, I - VII c.

73. Ülken Hilmi Ziyâ, İslâm Felsefesi, İstanbul 1963.
74. Vassaf Hâseyin, Sefîne-i Evliyâ-i ebrâr ve Şerh esmâ-i esrâr, Süleymaniye Yazma Bağışlar, Nu. 2305 - 2309, I - V c.
75. Yâkut Ebû Abdullah, Mu'cemu'l-âdeba, Beyrut ts., XIX. c.
76. a. mlf. Mu'cemu'l-buldân, Beyrut ts., III. c.
77. Yörükân Yûsuf Ziyâ, «Nur Heykelleri ve Sühreverdî» Mihrab Dergisi, 1922 - 1923.
78. Zebîhullah Safâ, Gencine-i Sühân, Tahran 1363, I - VII. c.
79. a. mlf. Tarih-i edebiyat der-İran, Tahran 1364, I - V. c.
80. ez-Zehebi Ebû Abdullah Muhammed Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhir ve'l-a'lâm, Beyrut 1963, IV. c.
81. a. mlf. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, Beyrut 1965, I - XXIII. c.
82. a. mlf. Dâvelu'l-İslâm, Beyrut 1960.
83. a. mlf. el-İber fi haberi men gaber, Beyrut 1965 I - IV. c.
84. ez-Zirikli Hayreddin, el-A'lâm, Kahire 1954 - 1959, I - X. c.

